

723²

מקרא בפשוטו

והוא

מקרא מפורש ושום שכל

ומשם יפרד והיה לשלשה ראשים.

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org

הראש השני

ע"י חיים תשס"ט

דבריו סופרים.

אמרתם מתוך כתבי הקדש בלי משא פני הקדש וכמי שאינו נוגע בדבריו

אני

שבתני בן יום טוב אבן בודר.

מי שהאמת אתו הוא הרבים, ואפילו הוא לבדו.
(אבן מסעוד.)

ברלין.

מ. סאָספּעלויער'ס בוכהאנדלונג.

תר"ם.

מְקַדֵּשׁ לְקוֹרָא בּוּ.

הקדמה.

ברוך משנה העתים ומחליף את הזמנים, וברוך שהחינו וקימנו והניענו לזמן הזה שאין דנים ספרים לשרפה ולא מנדים סופרים על אמונות ודעות. וגדולה מזו שלמען הרברים השווים לכל נפש מצאה ראשית ספרי זה חן בעיני רבים מהחסידים והחטמים בישראל אשר לתורה ולתעודה רחוק מחשבותיהם ממחשבותי כרחוק מזרח ממערב. ובלבד שהם מצטערים עלי בשביל הרברים הקשים כנידים ומבקשים עלי רחמים שאחזור בתשובה ולא אוסיף לרבר עור כמו אלה. והגני מודה להם על החסד שעשו עם ספרי להכירם. ואני אמרתי אך כנכרי יהיה בעיניהם. ועל צערם שהם מצטערים עלי אתנצל לפניהם לאמר: שני מיני הרברים שבספרי הלא זה בזה תלוי, כי אלולי שידע בעליו לרבר הרברים הקשים כנידים, לא היה לו לב מבין לרבר הרברים שמצאו חן בעיני כל קוראם. ולא אחסין לאמר שקמני אמונה חכמים ממאמינים. חלילה לי מן האמת מדבר כן. כי זה הרבר שאמרתי שאלו נתתי את לבי בשבי לפני המסורת והקבלה. הייתי הולך אל כל אשר יהיה רוחן ללכת, לבלתי סור מאחריהן ימין ושמאל, ולא דורש וחוקר ויורד לעמק פשוטו של מקרא. ואם יאמר לי איש דבר אלינו הרברים אשר בנחת נשמעים והרברים הקשים לשמוע הכחד תחת לשונך, לא אשמע לו. כי אלו הייתי בוצע בצע ורודף אחר הכבוד עשיתי כדבריו. ועתה שמלאכת הביאור לי מלאכת הקדש, לא אעשה בה שקר לדבר אחד בפה ואחד בלב; כי אמרתי שאם דבר אחד מכל דברי נביאי ישראל אמת, הלא הוא הרבר אשר דבר ירמיהו לאמר ארור עושה מלאכת ה' רמיה (ירמיה מ"ח י').

והנה אמרתי למלאכתי מלאכת הקדש, ואני יש שאראה כמחלל קדש באמרי לקדש חול, ולא חטאתי בלשוני, כי בעור חול מן הקדש מלאכת הקדש. ומדי עשותי כדבר הזה הלא נתתי בו טעם. ומי שלבו לב טהור והוא ירא אלהים באמת לא יאמר קדש לכל אשר נאמר לו קדש ואין חסארת אלהיו עליו. ואם כן דרכי בדברי תורה, ואף כי כרכרי סופרים אלה אשר מעולם לא עלתה על לב אומריהם שיבא היום ויהיו ספריהם כתבי קדש. כי מי הגוי אשר יאמר קדש לכל הכתוב בספר באחרית ימיו, והם מרביתם דברי הימים לראשיתו, ונאמרים מן השמועה, ויש שנאמרים מאומד, ויש אשר כל יסודתם בחפץ הסופר החפץ לכא עד תכליתו?

ואולם אבותינו הראשונים, אחר שאבדו מהם כל מחמדיהם מימי קדם, ראו הנותרת מן המנוחה והנחלה כאזכרה, והיתה להם שארית נחלתם, נחלת ספר שהנחילום אבותיהם, כלה קדשו, והיה מקרה אתם כמקרה כל נחלת אבות שהיא זכרון להם. ואנחנו ורעם אחריהם כדור דעה זה, בכל חפצנו לתת כבוד ויקר לשארית קרמוניותינו, הלא נחקר ונדרוש לדעת אותה ידיעה שלמה וברורה, וכהשכל ודעת נבדיל בין קדשי שמים לקדשי זכרון?

ודעו נא וראו אחי ועמי כי לא כימים ההם הימים האלה. אבותינו מתפארים באמונתם שהם מאמינים בני מאמינים. ובאמת אין מדה זו מדת אבותינו לברם כי אם מדת כל הגוים שהיו בימי קדם; לפי שבימים הראשונים נברה אמונה בארץ. וכל המרבה להאמין הרי זה משוכת. ואנחנו ימינו ימי הרעת, כי ברור היה הכל יגיעם לדעת ולהבין את אשר לסניהם, ואין איש ישראל בן חורין להבטל מן היגיעה הזאת. והרעת מתת אלהים היא, והאלהים אשר נתן לנו את הרעת הזאת הלא חפץ שנשחמש בה לכל דבר, ואין דבר אלהים יוצא מן הכלל. שכן שם הכתוב כפי דוד המצוה את שלמה בנו לפני מותו את הדברים האלה לאמר דע את אלהי אביך ועבדהו (דה"א כ"ח ט'); הרי שחייב האדם לדרוש לדעת את אלהיו, ולא די לו בעבודת אלהי אבותיו כמסורת אשר בידיו. ועינינו הרואות שהרבה הרעת עושה, והיא שעמדה לנו לבטל המעיות שהיו אבותינו הראשונים מקיימים ולהביש נשלאות שלא הכישו המה מסדר העולם. ואם בסדר העולם שהוא עומד וקיים לרור דור ודורשיו כן, דברים שכתובים בספר ואין אתנו יודע אל נכון מי אמרם ומתי נאמרו על אחת כמה וכמה, ואם כן הדבר, הלא לנו הצדקה לחקור ולדרוש לדעת האמת הדברים שהנחילוננו אבותינו הראשונים אם לא, ולא לנו אנחנו בני הרעת להשען על בני האמונה לאמר אמת לכל אשר אמרו המה אמת עד אשר חקרנוהו ונדע כי כן.

ועתה אם יבא איש במנלת ספר כתוב עלי להוכיח בהשכל ודעת שמעיתי בדבר מדברי, אודה לו ולא אבוש להחזיר טעותי בקהל רב; ואם אמור יאמר שלא צדקתי מפני שדברי סותרים דברי קדושים אשר לאמונה נברו בישראל, לא אוכה ולא אשמע לו. והודעתי פה את הדברים האלה אשר שמתי לי לחוק, למען אחי ועמי אשר לא קראו את ראשית ספרי וספר שככה לו תועבה הוא להם, למען ידעו מעשהו וישמרו לנפשותם מנשת אליו ומנגוע בקצהו, כי מראש הנדתי להם לאמר: ראו זה ספרי, והוא לכם אליה וקוץ בה!

וגם בדברי סופרים אלה היתה לי מלאכת הביאור עקר ובקרת ספל, ולא נכנסתי לתוך דברי בקרת כי אם כזמן שפירוש המקרא צריך להם. והראש הזה החדושים שבשמוש הלשון מעטים בו מרעהו אשר לסניו; ובדין הוא, כי המפורש במקרא אחר מפורש לכל המקראות שכמותו. ורבים בו חרושי הענין בשנוי העתים

וחלוף הומנים שבפעל, ובכטול גורות רעותי במאמרים, ובתקון המקרא שלא כמסורה, מלבד מנהג סופרים ועמור סופרים אשר מבין שורותם יצהירו ולא ראתם עין לפני. ובתקון המקרא לא שבשתי את הספרים כי אם בכבר ראש ובמקום שאין לפרש ככתוב, וגם אז לא עשיתי כן כי אם בזמן שמשביח טעם המקרא בתקונו שבח רב, והמקרא אשר לא ידעתי לפרש ככתבו ולא מצאתי בתקונו כי אם פירוש דוחק לא פירשתי. ובכמו אלה לא די לי בשתיקה שהיא כהודאה לפירוש המקובל, כי אמרתי המקרא הזה לא ידעתי לפרשו. ועשיתי כן להעיר לקורא און לשמוע שדברי הכתוב ההוא קשים בעיני מאור, ולא יחשוב שלא אמרתי בו דבר ספני שמורה אני לדברי המפרשים שהיו לפני, או מפני שפשוט הוא ולא צריך פירוש. והמעשה הזה למדתי מרש"י, כמו שלמדתי ממנו עוד חכמה ודעת, והרבה הטובה שאני מחזיק לו מאובת כל המפרשים הראשונים והאחרונים גם יחד. ותועלת המעשה הזה שישים הקורא את לבו על הכתוב ההוא ויעיין בו וידרוש ויחקור, ואולי ימצא לו פירוש. כי רוח היא באנוש ואין חקר לתהלוכותיה, וכבר יקרה לאחד האדם הקורא בספר שידע דבר מדבריו ולא ידעהו מי שביאורו אומנותו.

ודברי סופרים אלה שהם כלם ספורים היה בדין שאפרשם דבר הדור על אפני ואחזור על הדברים כלם בסוף כל ענין לשום חבור ביניהם ויהיו לאחרים לפני הקורא. ולמען הקצור לא כן עשיתי. כי ספרי כאשר הוא מרובה יותר מדי, ואלו אמרתי לכלול יחד בסוף הענין כל החדושים שחדשתי בו, והם מספורים ומפוררים על פני כל הפרשה, ויש מהם שיוצאים חוצה לה ונמצאים בפרשה אחרת, קצרה היריעה מהכיל דברי. ובגלל הדבר הזה נשענתי אל בינת הקורא המבין שיחזור על דברי בסוף כל ספור לדרוש לדעת כמה נשתנה ענינו על פי פירושי מכמות שהוא לפירוש המקובל. ואצינה נא בזה ספור אחד למשל. הגה הראיתי לדעת שלא הבינו המפרשים כל ענין הפרשה הראשונה שנכסר מלכים א', והוכחתי כי הוא זה: אין מעשה אדניהו בן הניח שעשה עם אבן הווחלת מרד, כי אדניהו לו המשמש למלוך אחרי דוד אביו, וכעצת נתן הנביא הוטה משפטו והיתה הממלכה לשלמה. ומעשה שהיה כן היה. בהיות דוד וקן מאוד ועלול לשכחה, ולנתן הנביא שני בנים והוא סחריש באהבתו וחושב מחשבות לעשות להם שם גדולות, (כי זה כל אדם, וגם הנביא אך אדם הוא), בא אל בת שבע ושם בפיה דבר ערמה לדבר אל המלך, והוא נשען על זקנת דוד שהיתה מתנכרת עליו והוא מחמתה כאלו עבר ובטל וכפתי מאמין לכל דבר אשר יאמר לו כן עשית או כן דברת, כי לא יזכור מעשיו ודבריו אשר עשה ואשר דבר. ובת שבע עשתה כדבר יועצה, ואף בא נתן הנביא ומלא דבריה לפני דוד והמה את לבב דוד אל שלמה בשפת חנף ובקרה והשתחוויה שלא נמצא כמותן בכל נביא מנביאי ישראל, והמלך האמין לדברי שניהם ונסתה אחריהם, ובכך נקרעה הממלכה מעל אדניהו והיתה לשלמה, והוא שלם לנתן הנביא משכורתו והפקיד את

שני בניו שרים. זה סירושי שפירשתי בעצת נתן הנביא, והוא מסוּרד ומסוּרד בין כל דברי הפרשה וחוצה לה, ועל הקורא לחזור על דברי בביאור פסוק ד', ו', י"ג, ט"ו, כ"ג, וד' ה', ובהקבץ כל החרושים שהדשתי במקראות ההם והיו לאחדים בלבו יתחדש לו חרוש הענין כלו כאמור למעלה.

תמו דברי אשר ראיתי להקרים לספרי הפעם הזאת למען הקורא בו. ואמת אני ולא אכחד שבא יצרי לפתותני להשיב דבר לכל אשר העמידו את ראשית ספרי לפניו בדין בקהל רב, ואף על פי שכלם מודים שמרבית דבריו טובים ונכוחים למבין, הלא מצא בו כל אחד מהם מה שלא ישר בעיניו; ואני מתגבר על יצרי לבלתי לכת אחריו מיראתי שירבו הדברים מאוד ויהיו על הקורא למשא. ואולם פה מקום אתי להשיב לכל השואלים ותמהים למה כתבתי את ספרי יהודית, וכראשם חכם יהודי מחכמי נליא. החכם ההוא, אף על פי שהעמיד גם הוא ספרי לפניו בדין וחרץ משפטו לאמר שור מעשהו ובעליו עומד ורגלו האחת בבית מדרשם של הדורשים וחוקרים ורגלו השנית בקהל הדרשנים שהיו לפניו בישראל, הלא מראנו לדעת שהוא יהודי מלרד ומבטן ולא מבית המדרש, כי ככל חכמי הגוים גם הוא כבר סמנו הדבר לקראות ספר כתוב עברית דברים כסדרם מראשם ועד סופם. כי אלו קרא את הקמתו, לא היה תמה על לשון הספר שהיא עברית, מפני ששם מלתי אמורה שאני כתבתי את ספרי לאחי ועמי שלא ישמעו כי אם יהודית, ולמענם כתבתי יהודית.

ומי יתן והיה לבב כל חכמי ישראל בלבבי, וממנו יראו וכן יעשו, ולא יכתבו כל דבר חרוש שמהרשים בנבולות חכמת ישראל כי אם יהודית, והחכם אשר עיניו בראשו, והוא חולה על חכמת ישראל שבקרבן זוית מונחת, הלא יראה שהשעה צריכה לכך. הנה אמרו הראשונים שנכריאל למד את יוסף שבעים לשון (סוטה ל"ג ע"ב), וחוקה למלאכי השרת שלא ילמדו מה שלא יודעים, ואיך אמר הראש לאמוראי ארץ ישראל⁽¹⁾ שאין מלאכי השרת מכירים בלשון ארמי? (שבת י"ב ע"ב) ומה נשתנית לשון ארמית מכל אחיותיה שאין מלאכי השרת מכירים בה? כה ישאל השואל, ורבי יוחנן האומר הדברים ההם כמצחק בעיניו, והיודע העתים הוא ידע שדבר גדול אמר האומר כן בשעתו, ולא ריק הוא כי אם ממי שלא יודע במיב אמרי קדם. כי בראות חכמינו הראשונים שדעת לשון הקדש הולכת הלך וקצורה, ושומעיה ימעטו מיום ליום, והיא משה מסי העם מלפני אחותה הארמית, החלו לחשוב מחשבות לתת ללשון אבותם שארית פליטה בבית התפלה, ואז אמרו לעם הארץ שמלאכי השרת המאמסים תפלת ישראל מסייהם לקשרן כחרים בראש קונם⁽²⁾ לא מכירים

(1) היודע במיב שני התלמודים ולו און לבחן סלין הוא ידע שלתלמוד ירושלמי יתרון מן אחיו הבבלי כיתרון האור מן החשך, ואגדת ארץ ישראל כל העוסקים בה גבהו מחשבותיהם מספחשכות בעלי הגדה שבבבל כגבות שמים על הארץ.

(2) ראה בבלי חגיגה י"ג ע"ב ותוספות דבור המתחיל וקושר כחרים.

בלשון ארמית, וכל תפלה שמחללל המתפלל בלשון ארמית אין משניחים בה. ורבי יוחנן המערים ואומר כן הלא ימלח לו לערמתו הוואת הרואה ללבב ויודע שכונותו רצויה. לכן אמרתי אעשה נא גם אני כמעשהו. אולי אוכל ואעשה לבית המדרש מה שעשה הוא לבית הכנסת. וכמוהו אבחר לשון ערומים לאמר: שמעוני אחי ועמי ודעו שאין המלאך הממונה על חכמת ישראל מכיר בלשון עם לועז. על כן דברו דברי חכמתכם ליהודים יהודית, למען יקראו חכמי ישראל בכל מושבותם וישמעו. אם את הרבר הוה תעשו בהשכל ודעת, ונתתם שם ושארית ללשון אבותינו ולחכמת זקנינו; ואם לא, דעו כי עוד מעט ואבדה חכמת ישראל מכית מדרשו בהשכח לשון אבותיו מלב חכמיו.

הנה דברתי ויעצתי, וכמעט שכחתי שהיום הוה חכמי ישראל ורבותיו מרביתם לא חכמים המה להעלות דברים על ספר כלשון אבותיו. והסופרים הרבים הנושאים גם ציונה ומדברים על לב אחיהם בני ישראל כלשון אבותם לחבב עליהם אדמה קרשם גם מהם בושא אמנו העבריה, גם מהם תפן ונפשה מרה לה, כי זקנה אמנו, וכבוד זקנים זקנה, והם משימים כבודה מעליה ואומרים לתת בקרבה רוח חדשה לעשות כמעללי נערה. כן הרור הוה. ואני למי כתבתי את ספרי? הלא לדור אחר. כי אני מאמין אמונה שלמה שאין זה חלק ישראל מאלהיו להתערב בנוים, והוא עם לכרד ישכון לרורותיו, וכימים הבאים ישיב אל לבו שלא באמונות ודעות לבדן נבדל עם מרעהו כי אם בכל אשר הנחילוהו אבותיו, בלשונם ומחשבותם והגיונם, ולשון הקדש, אף על פי שנכרתה מפי ישראל ולא תשוב עוד כימי קדם, לא תשכח מלבו כל עוד לבב חכמה בקרבנו.

ועתה הנה באתי עד הלום, ותמה מלאכתי עד החצי, למנין ולא למשקל, כי חציה השני הנשאר לי לעשותו, והוא ביאור דברי נבואה ודברי שיר, כבר מן הראשון ושקול כנגדו כפלים, ואני תפלה לאלהים אשר עזרני עד כה, הוא יאָר עיני, וירחב לבי, ויתן לי לשון למודים, לכלות המלאכה עד תומה. ולחכמי ישראל אשר בארצי ומקומי המכירים ספרי ומהללים אל אחיהם להכירנה, ולכל המחזיקים את לבי למלאכה הזאת בעצת לבם ואת ירי במעשה ידם הנני נוֹתֵן תורה בקהל רב על חסדם ואמתם.

נו-יורק רבה, מקץ ימי האסיה, בשנת מאה ועשרים ושלוש
לחרות ארצות הברית.

המחבר.

ספר יהושע.

- (א) משה עבד ה'. עיין פירוש רד"ק, וראה מה שאמרתי אני במדבר י"ב ז' לסתור דבריו.
- (ב) משה עבדי מת. מזכיר מות משה קודם למצוה זו. מפני שאמר ה' למשה לא תעבור את הירדן הזה (דברים ג' כ"ז), ולכן לא היו בני ישראל יכולים לעבור את הירדן כל זמן שמשה חי, ועתה שמת משה אין דבר מונע אותם מעבור. להם לבני ישראל. הלשון הזה לשון התלמוד ולא לשון המקרא. ואף יש חמשה כתבי יד שלא כתוב בהם "להם", וחסרונו נראה לי העקר.
- (ד) מהמדבר והלבנון וכו'. יש כאן גבולות הארץ לארבע רוחות השמים. המדבר מדרומה והלבנון מצפונה ונהר סרת מזרחה והים הגדול מערבה. והים הגדול ים התיכון, והוא נקרא גם הים האחרון (דברים י"א כ"ד).
- (ו) תנחיל. המנחיל מִזְמַן הנחלה לאשר היא לו, והמנחל מחלק הנחלה המזומנת לנוחליה כשהם רבים.
- (ז) לשמור לעשות. יש כתבי יד הרבה מאוד שכתוב בהם לשמור ולעשות, וכאלו נוסף שם הפעל על שם הפעל. וממה שנאמר בפסוק האחר למען תשמור לעשות למדנו שהנוסח שלפנינו בספרים הוא העקר, ושם הפעל האחרון הוא הפעול של הראשון, ופירוש לשמור לעשות להיות זריז בעשיה.
- (ח) והגית בו יומם ולילה. לא עשתה כל מצוה שצוה ה' וכל דבר אשר דבר ביד נביאיו רושם כרושם שעשתה המצוה הזאת במשפט עם ישראל ודרכיו באחרית הימים.
- והנה לי אני המבאר די בוכר. ספר התורה הוא"ל ללמדני שהדברים האלה ששם הכתוב בפי ה' לא נאמרו עד שמצא חלקיהו הכהן הגדול את ספר התורה בימי יאשיהו מלך יהודה (מ"ב כ"ב ח'). ואסילו לדברי האומרים שבנומנם ושעתם נאמרו, מה הרבר אשר מצוה ה' את יהושע במצוה הזאת? התאמר שהדברים כמשמעתם, ויהושע נצטוה לעסוק בתורה יומם ולילה, ומתי ילחם מלחמותיו במלכי כנען? ועוד שבימים הראשונים היו הכהנים המה תופשי התורה, ועל סיהם לברם התורה נדרשת (דברים י"ו ט'—י"א, וכ"א ה'), ותורה שככה לה למודה אסור לזרים בכל העמים, ובגלל הרבר הזה לא נאמר בתורה עצמה שחייב כל אדם בתלמוד תורה, ועתה, הלא על כרחנו נאמר שאין דברי הכתוב הזה כי אם משל ומליצה, ולא נצטוה יהושע כי אם לעשות כל מעשיו על פי הדבר אשר יורהו דורשי התורה מן התורה. וחכמי

ישראל שהיו אחר ימי המקרא פירשו הדברים כמשמעם, ועשאו מצוה לכל איש מישראל לעסוק בתורה כל שעה. ומפני שהתורה ספר קטן, ואין בה כרי הניון כל הימים יומם ולילה, גלו פנים בתורה שלא ככתוב, ואמרו שהתורה נדרשת מיש פנים, להרבות בכללים ופרטים ורבוים ומעומים ודקדוקים ודרשות ורזמים וסודות עד לאין סוף, ככל התורה שבעל פה. ולרנלי הטעות שטעו הראשונים בפירוש המקרא הוה באו רעות שלש שאין כמוהן לרוע. כי אחר שהיה תלמוד תורה הכל לכל, וכל הפצי האדם לא ישוו בו, התחילו כל אדם לעסוק בתורה כל ימיהם או רוב ימיהם, וקסחו פרנסתם, ובאו ריש ועוני, ונסו החכמה והמדע. זו הרעה האחת. והשנית, שלפי שהיה כל אדם עוסק בתורה ואין כל אדם חכם, אבל כל אדם עסקו יקר בעיניו והוא מתאמץ לתת לו שם ושארית, נכנסו בתורה שבעל פה דברי חכמים שנסרחה חכמתם¹). והשלישית, והיא הרעה שבכלן, שמעתה כבר עול התורה על צוארי עושיה ושומריה

¹ אין קץ לדברים של שטות שנכנסו בספרי התלמוד בהלכה והגדה, תקצר היריעה מהכיל אחר טאלף, והם דברי בני אדם ששטעו ולא הבינו, כי לא היתה להם און לבחן מלין ולא לב לדעת. ראה מה שאמרתי שטות ד' ג' בציון שבגליון בראש דברי. ואציגה נא עמך בזה עוד שני דברים למשל.

הדבר האחד במסכת שבת דף צ"ז ע"א. אמר רבי יהושע בן לוי (כן העקר, כמו שהוא ביומא י"ט ע"ב, ולא רבי שמעון בן לקיש). החושד בכשרים לוקה בגופו. ופירוש לוקה בגופו בגופא דעובדא, שיהא החושד בכשרים הוא עצמו חשוד ואין בו. ומביא הדורש ראייה ממשא שאמר כנגד ישראל והן לא יאמינו לי, ומפני שהיה חושד בכשרים נחשד הוא עצמו בדבר הזה באמרו לו ה' יען לא האמנתם בי, עד כאן דברי הדורש הראשון, ודבריו נכוחים למבין. והביאים אחריו לא עמדו על סוף דעתו, ופירשו לוקה בגופו לוקה ביסורין בגופו, ולכן שאל השואל והוא סתמא דש"ס מנלן דלקה, ומסיים ואמר דכתיב ויאמר ה' לו עוד הבא נא ירך אל חוקך וגו' להוכיח שלקה משה בגופו בצרעת.

והדבר השני גם הוא מאמר רבי יהושע בן לוי שאמר הרואה את הקשת בענן צריך שיפול על פניו (ברכות ג"ט ע"א). ואמרו שם בגמרא ליימי עלה במערבא משום דמחוי כמאן דסגיד לקשתא אבל ברוכי ודאי קא מברך. ולא ירדו האומרים כן לסוף דעהו של רבי יהושע בן לוי, והיא דעה קדומה בישראל. ודברי רבי יהושע בן לוי אלה מפורשים לי כמה שאמר רבי אבא (הוא רבה חברו של רב יוסף) בפירוש המשנה כל שלא חס על כבוד קונו מאי היא זה המסתכל בקשת (חגיגה ט"ז ע"א). ודברי רבי אבא דברים עתוקים, והם מפורשים לכל חכמי ישראל כפשוטם, ובגלל הדבר הזה לא יראה בקשת כל איש מישראל המאמין בדברי חכמיו. ובאמת כונת רבי אבא לראות הלב ולא לראות עינים, כי הוא משמעו של מסתכל, וכן משמש הדבור הזה בתחלת דברי המשנה שמפרש רבי אבא, שנאמר שם כל המסתכל בארבעה דברים וגו', והדברים מה למעלה מה למטה מה לפניו מה לאחור, והם דברי דרישה וחקירה ולא דברים שגראים לעיני הרואה. וכונת רבי אבא למה שנאמר בתורה על דבר הקשת שנתן ה' בענן אחר המהול לאות ברית, ובאמת מימי הענן נתונה בו הקשת, והיא תלויה בנוגה קרני השמש שעל פני הענן, כדורע לכל מי שלא נסתרה ממנו דרך קרני השמש על פני המים. וזה הדבר שאמר רבי אבא: הדורש וחוקר בכל דבר שנאמר בכתבי הקדש על פי דעה קדומה שאין לה יסור אמת, כדבר הקשת בענן וכיוצא בו, לא חס על כבוד קונו וראוי לו שלא בא לעולם. וכדברי רבי אבא שהקרא בתורה ומגיע לדבר הקשת בענן יפול על פניו בהכנעה ויבטל דעתו מפני דעת התורה, ויעשה כמי שאינו רואה שדברי תורה מותרים דברי חכמה ודעת. ואין תפארת הדורשים על דרכם זה, והם טועים בכבוד קונם שהוא אל אמת וחוחמו אמת. ואני המבאר כאשר עשיתי עד כה כן אוסף לעשות, ולא אמנע את לבי מכל דרישה וחקירה בבתי הקדש, ואני אומר שזה כבוד קוני.

עד לאין משא, ויראי אלהים יודעים זאת, ולכם נוקפם על מעשיהם כל הימים, מפני שרשעים הם בעיניהם, ויש שפרקו עול ויצאו לחרבות רעה, כי נואשו מלקיים כל התורה ועזבוה כלה.

(ט) הלא צויתוך. אין זה רמו למצוה הראשונה (למעלה פסוק ו' וז'), כי כן יאמר בלשון המקרא דרך חווק גם בענין חרש שלא שמעו השומע מעולם, וראה מה שאמרתי בביאור הלא שמעת (מיב י"ט כ"ה).

(יא) בעוד שלשית ימים ונוי. כבר אמרתי לך בביאור דרך שלשת ימים (בראשית ל' ל"ז) שבכל כמו אלה מספר הימים מרביתו לא מדוייק ומצומצם. וכן הדבר בכתוב הזה. כי בני ישראל לא עברו את הירדן עד שוב המרגלים מיריחו, ונאמר במרגלים ויבאו ההרה וישבו שם שלשת ימים עד שבו הרודפים (למטה ב' כ"ב). הלא על כרחך תאמר שאין מספר הימים בכתוב שלפנינו בדיוק וצמצום, לפי שאם כן, לא נחת למרגלים ומן כדי הליכה וחזרה ועכוּב בבית רחב הוונה ביריחו.

(יב) בעבר הירדן. אמרו חכמי הגוים שהאומר כן וכונתו לעבר הירדן מורחה עומד מהעבר השני, ואין הדבר כן. כי העברי לא דק בכל כמו אלה להלק בין שני הצדדים, כמו שנאמר מזה ומזה הם כתובים (שמות ל"ב ט"ז), ונאמר שן הסלע מהעבר מזה ושן הסלע מהעבר מזה (ש"א י"ד ד'). ועל פי הדברים האלה עבר הירדן כל אחד משני עבריו לעומד בכל אחד משניהם, ואין הדבר למד כי אם מעינינו.

(טג) ככם. היה ברין שיאמר בְּלָכֶם, ובלבד שלא יאמר כן בלשון המקרא, כי לעולם תסול למיד השמוש אחר כ"ף אחותה, כמו שנאמר אורה כנשים (בראשית י"ח י"א), ופירושו אורה כלנשים, ונאמר גם לי לבב כמוכם (איוב י"ב ג'), והוא כאלו כתוב כלכם. וראה מה שאמרתי ברין בי"ת השמוש שאחר כ"ף אחותה למטה י' י"ד.

(פז) ואל כל אשר תשלחנו נלך. כבר מבואר לך בחומש הפקודים שבני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה המה החלוץ לצבא במלחמות כנען, והחלוץ הוא הנלחם בזמן שאין צרך ליגע את כל חיל הצבא, כמלחמת מדין שנמסרו שנים עשר אלף איש מכל ישראל, אלף לשבט, והם לברם הנלחמים (במדבר ל"א, ה'—ז'). וכנגד הדבר הזה אמרו בני ראובן ובני גד אל יהושע ואל כל אשר תשלחנו נלך, להגיד לו שהם מוכנים ומוזמנים לצאת ידי חובת החלוץ מכל ישראל חלף הזכות היתירה שנתנה להם בהיות להם ארץ יעור וארץ גלעד אשר מעבר לירדן מורחה נחלה שלא בנורל, כמו שפירשתי בחומש הפקודים.

ב

(א) וישלח יהושע ונוי. כל ענין המרגלים האלה לא בשביל עצמו נאמר, לפי שאינו כדאי, כי מה שאמרו השנים בשובם מרגל את הארץ דברי אשה אחת והיא וונה; ועוד מה צרך במרגלים לרגל יריחו והיא עתידה שתלכד בהקפות וקול שופר, ולא בחרב, ודבר המרגלים האלה לא נאמר כי אם למען רחב הוונה שהיה שבתה בקרב ישראל קבלה עתיקה, להגיד לך את המעשה אשר עשתה ומה ראתה על ככה.

חרש כסתר מכל ישראל, כי היה יהושע ירא שלא יהא סוף מרגליו כמרגלי משה אדניו. וראיתי לפרש כן, לפי שאלו כסתר מבעלי יריחו, מה בא הכתוב הזה ללמדנו, והלא כל מרגלים שלוחים כסתר מיושבי הארץ אשר הם הולכים לרגל? ואת יריחו ובפרט יריחו. זה כחו של וא"ו המוסף פרט על כולו. וכיוצא בו תשעה עשר איש ועשהאל (שי"ב ל').

זונה, תרגם יונתן סוגדקיתא משום כבוד המרגלים. ופשוטו כמשמעו. ובחרו המרגלים בבית זונה, לפי שהכשרה לבה תמים עם ארצה ועמה ולא תאסוף מרגלים אל ביתה. ועוד שהזונה עוברים ושבים רגילים בביתה, ולא תהא ביאת השנים אצלה בדבר זר בעיני רואיה.

(ב) ויאמר, ראה מה שאמרתי בראשית י"ב כהפרש שבין אמירה להגדה. ואף כאן, מפני שהדברים האלה אמרם אומרם מאומד ולא ודאי, נאמר כנגדם לשון אמירה ולא לשון הגדה.

(ג) אשר באו לביתך, נוסף המאמר הזה לפרש "הבאים אליך", לפי שהדבור ההוא שתיים במשמעו, ביאת הבית וביאת איש אל אשה לקנותה, ומפני שהדברים נאמרים באשה יש מקום למעות. והתוספת הזאת לא ידעתי להכריע אם עקרה בכתוב או לא. כל הארץ, כלי זה אין לו טעם, ואף לא נמצא כתוב בחמשה כתבי יד.

(ד) ותצפנו, אין לפרשו בכתוב. ואומר אני שמעות סופר יש כאן, והעקר ותצפנו, כי אחר שנוכר הפעול ישמש עם פעל אחר מבלי אשר יושב אליו בכנויו, ובטעות סופר נשנית וא"ו שבסופו מראש התיבה שלאחריה. וכמו אלה רבות בכתבי הקדש. ואנשי המסורה לא הרנישו הטעויות הדקות כי אם הנסות שתינוקות של בית רבן מרגישים בהן. ראה מה שאמרתי מ"ב מ' ל"ג, ויא' א', וירמיה ד' ה'.

(ה) לא ידעתי, בכתבי יד הרבה כתוב ולא, בוא"ו, וכן נראה לי העקר, כי כן כתוב בסמוך הקודם, ובמקום הזה נשמטה וא"ו בטעות סופר מפני אחותה שבסוף התיבה שלסניה. וראה מה שאמרתי מ"א כ"א כ"א, ומ"ב י"ג ו'.

(ו) והשער סגרו, שער זה שער העיר, ולא דלתות בית רחב כמו שאומר רד"ק; כי בית היחיד יש לו פתח ודלת ואין לו שער; ואין הסוגרים המרגלים או אנשי הבית כמו שפירש הרב. ושער העיר הלא נפתח למען יצאו בו הרודפים, והוא נסגר עתה אחריהם כאשר יצאו. ופועלו של סגרו סתום. ונוכר הדבר הזה מפני שבא הכתוב לאמר ותורידם בעד החלון ומעשה הסימן בחלון, ולכן מודיעך מראש שהיה שער העיר סגור, והאשה צריכה להורידם בעד החלון.

אחרי כאשר, אין כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן, והדבר ברור שמעות נפלה במקום הזה. ואף יש שלשה כתבי יד שלא כתוב בהם "אחרי", ובשלשה אחרים הנוסח "אחרי אשר", וכן נראה לי עקר, אשר בלא כ"ף.

(ז) ידעתי, אין מה שממוך לו הפעול, ועד בדבר מה שאמרה רחב וכי נפלה אימתכם עלינו, כי אימה זו אצלה הרגשה ולא ידיעה בלבד; והפעול, כי ה' אלהיכם הוא אלהים" (פסוק י"א), וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר, והוא בא לפרש במה תרע שה' הוא האלהים.

(י"א) ולא קמה עוד רוח, קימה זו שכננה נפילה, ורוח לב או אומץ לב, וכמו שנאמר על יסול לב אדם (ש"א י"ז ל"ב), כן נאמר כאן ולא קמה עוד רוח.

(יד) הישבעו נא לי בה'. בתחלה אמרה ה' אליהם, ואחר שאמרה הוא אלהים היא אומרת ה' בלבד, והיא מדברת כמי שמודה בה'. עם בית אבי. על עצמה לא דברה, כי אין צורך. מפני שהיא בכלל בית אביה; ועוד שאם יעשו החסד לבית אביה, הלא ראוייה לו היא אשר למענה יעשה.

(יז) משבועתך הזה. תינוקות של בית רבן יודעים שלא יאמר כן בלשון המקרא, ואף יש בעשרה כחבי יד שלא כתוב בהם כאן הזה. ולי נראה שבאה תיבה זו כאן בטעות סופר, והיא כתובה בתחלה בגליון, וכתבה מי שרצה לנלות על דעתו שכפסוק האחר. הוה' של חוט השני הזה חשוד בעיניו ביתור.

(יח) תקות חוט השני הזה. הם היה מושיטים לה חוט השני בדברים אליה הדברים האלה, ולכן יפול לשון "הזה". ובכן סר ממנו החשד שדברתי בו בפסוק הקודם. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ח.

(כא) ותקשר ונו'. אמרה לעשות הרבר הזה בשעתו, וכלשון הזה ויעשו כן האמור באחי יוסף (בראשית מ"ב כ').

(כד) כי נתן ה' בידינו. אמר רד"ק זה סוף דבריהם ממה שספרו לו, כי מלת כי הוא טעם אל הקודם. ולא אמר הרב יפה. כי מן הראשונים יש אומר שטעם כעקר, וכלם מודים שלא יפה נח טעם מכח עקר, ואיך יעלה על לב בן דעת לאמר שהכחיד הכתוב הזה תחת לשונו עקר הדברים והוכיח טעמם. ובאמת בא "כי" כאן בראש עקר הדברים, אף על פי שהם דברים כעקם (directe Rede), והלשון כמו שנאמר ויאמר לו פרעה כי מה אתה חסר (מ"א י"א כ"ב), וכמוהו הרבה במקרא. ועוד תוסיף תראה כדבר הזה במלת אשר, וכן ישמש *ὅτι* בלשון יוני בכמו אלה.

ג.

(ד) רחוק יהיה. מאמר שלם ונושאו הארון, ומה שאחריו מפרש המרחק, ופירוש הדברים רחוק יהיה הארון מכם, ויהי ביניכם ובינו כאלפים אמה במדה. וראיתי לאמר כן. מפני שלא יאמר בלשון המקרא ולא בכל לשון רחוק בין אליף ובין בי"ת. למען אשר תדעו. נדרש לפני פניו אל והלכתם אחריו, ולא לפניו.

(ה) יעשה ה' בקרבכם נפלאות. ולא יעשה ה' בקרבכם נפלאות בלא גלוי שכינתו, ולכן התקדשו. וכן אמר יהושע בזאת תדעון כי אל חי בקרבכם (למטה פסוק י').

(יא) ארון כל הארץ. חלופי "ארון הברית" ותמורתו (Apposition). ואמר הכתוב כן, מפני שה' יושב הכרובים אשר על הארון מלמעלה, ובעבור הארון יעבור ה'. וראה מה שאמרתי ש"א ד' ג' בסוף דברי.

(יב) ועתה קחו לכם ונו'. כל המקרא הזה מיותר. ולמטה ד' ט' יפורש לך איך נכנסו הדברים בספר.

(יד) הארון הברית. לא יאמר כן בלשון המקרא. ומעות סופר הוא שטעה הלבלר וכתב בתחלה נושאי הארון בלא שם לווי, כמו שנאמר בראש הפסוק האחר, וכשראה טעותו הוסיף "הברית", ושכח ולא מחק היא הדעת של הארון.

(טו) על כל גדותיו. אמרו בעלי הלשון כלם שגדותיו שפתיו, וכן יתורגם בכל התרגומים הראשונים והאחרונים גם יחד. ואני לא כן אחשוב. כי אם כפירוש

המקובל, ואין נדותיו כי אם שמים, לא יפול בהן לשון „כלי“. ולא אמר הכתוב „כלי“ כנגד כל חלקי שפות הירדן, לפי שאם כן, היה אומר על פני כל נדותיו, ועוד שאם נדותיו שפתיו היה נמצא ממנו היחיד, והוא לא נמצא בכל המקרא, וגם בירדן עצמו נאמר שפת הירדן (מיב כי ייג), ולא גדת הירדן, ואף לא משמע כפירוש המקובל ממה שנאמר במקום אחר ועלה על כל אפיקיו והלך על כל נדותיו (ישעיה ח' ז). כי שם מרמה הנביא את חיל מלך אשור לנהר עצום שיחלוף ביהודה, ואם נדותיו שאמר הן שפתי הנהר, מה על כל אפיקיו, ואם ישמור הנהר שפתיו, איך יחלוף ביהודה ואין יהודה תחומי? ואפילו יעלה הנהר ויעבור שפתיו, אין בעליה זו כדי לחלף ביהודה.

ועתה רע שבלשון ערבי جاد (גדה) וגם جود (גוד) עקרים אחר, ויש במשמע שניהם לשון עין טובה ורוח נדיבה, וגשם נדיבות, ומכאן נשאלים לפלגי מים שתרד עין האדם. ואני ממה שראיתי שבערבית יש במשמע גדה לשון שפעת מים אומר אני שנדות הירדן הן הנחלים ההולכים אליו ונותנים לו מימיהם⁽¹⁾; ומפני שהנחלים ההם קטנים (כי הירדן אדניהם גם הוא לא גדול מאוד), וכימי הקיץ יחרבו וייבשו, אמר לך הכתוב שהירדן מלא מהם כל ימי הקציר, שעדיין לא יחרבו, ומשמש „על“ כאן עם מלא ככתוב ועל חרבך תחיה (בראשית כ"ז מ'). ובכן מתיישב גם מה שנוכרו בישיעיה אפיקים עם גדות יחד, ראה שם דברי.

(טז) ויעמדו המים, עמדו המים מרדת משם והלאה, אבל לא ספקו מי הירדן מרדת ממוצאם שמה, ובכן המים היורדים משם אל ים הערבה תמו נכרתו, והיורדים ממוצא הירדן שמה נאספו ועלו למעלה, והיה הירדן העליון כהר של מים, וזהו שאמר הכתוב קמו גר אחר.

מאדם, וכתוב באדם, והוא העקר; לפי שאם לא כן, אין כאן סימן, מפני שאין „רחוק ממקום פלוני“ סימן, והמים עמדו באדם העיר, והוא הסימן, ומה שאמר הרחק מאוד ענין אחר, והוא בא להשמיעך שעמדו המים הרחק מאוד מן המקום שהיו הכהנים והארון עומדים, כדי שיעברו בני ישראל את הירדן מרווחים ולא צפופים. (יז) בתוך הירדן הכין, השבעים לא מתרגמים „הכין“, כי לא היו יודעים מה הוא, והמתרגמים האחרונים מתרגמים כעין „אל נכון“ (feste), ולא ברעת. כי הכין לשון סועל ולא לשון פעול (kann, selbst als Adverb, nur einen) הכין הכן זה פעל נגזר מן „כין“, ולא נגזר מן השרש עצמו, ובגלל הרבר הזה אין לו עסק עם הכנה כמשמעה. והכנה שבכתוב הזה לשון צמצום המעשה שיעשה בדרקוק כראוי (das secundäre von کن abgeleitete Hiph'il bezeichnet ein genaues Verfahren im Allgemeinen), וכיוצא בה תכין לך הדרך (דברים י"ט ג') ולא יכין לדבר כן (שופטים י"ב ו'), הכינו עור (ש"א כ"ג כ"ב)⁽²⁾. ואחר שאמר הכתוב כאן

(1) ועד בדבר جَدْوَل, נחל קטן, ששרשו جاد ולא جוד כמו שאומרים בעלי הלשון. כי جاد אין לו עסק עם נחל ומים כלל, ואף על פי שהערביים עצמם לא אומרים כדברי, הדבר ידוע שחכמי הערביים טעו הרבה בגזרות השמות ושרשיהם, ואין לסמוך עליהם בדבר הזה כמו שאין לסמוך על רש"י בשרשי לשון הנקרא. (2) את המאי אני כוזב היום שלא אמרתי דבר בכחוב והכינו את אשר וביאו (שמות ט"ז ה'), מפני שלא ידעתי אז את פירוש הדברים, ועתה ברור לי הדבר שאין המקרא ההוא

בתוך הירדן הוא מוסיף ואומר הכן, להגיד לך שהוא מדקדק ברבורו, ואין בתוך הירדן שאמר שכנגדו של "מחוץ לירדן" כי אם באמצע הירדן ממש. ויתורגם הרבור הזה ללועזים *genau in der Mitte des Jordan*. ושעם הדבר למה עמדו הכהנים והארון באמצע הירדן ממש יתבאר לך במה שאמרתי למטה ד' ט' בסוף דברי. עד אשר תמו נדרש לפני פניו אל ויעמדו הכהנים.

ד

(ג) ממצב רגלי הכהנים הכן. גם "הכן" זה לא יתורגם בתרגום השבעים מן הטעם שאמרתי, ונס הוא כרעהו שפירשתי למעלה ג' י"ו. ותרגום הרבור הזה ללועזים, *genau daher, wo der Priester Füße standen*.

(ה) עברו לפני ארון ה'. הכהנים היו עומדים בתוך הירדן וארון ה' לפנים מערבה, ושנים העשר איש אשר אליהם המצוה הזאת כבר עברו את הירדן עם הגוי כלה, וכשהם שבים מעבר הירדן ימה לקחת את האבנים ממצב רגלי הכהנים בתוך הירדן נופל בהם לשון "לפני ארון ה'" כי היו פניהם אל הארון ומצב רגלי הכהנים להם מלפניו.

(ו) ושתים עשרה אבנים וגו'. הראשונים אומרים שלשה מיני אבנים היו אחד שהקים משה בארץ מואב, ואחד שהקים יהושע בתוך הירדן, ואחד שהקים בגלגל (סוטה ל"ה ע"ב). ואני אין לי עסק במקום הזה כי אם כאבני יהושע, והן לדברי הראשונים שני מינים, ואחריהם כרוכים כל האחרונים. ולא אתפלא על הראשונים שהם חסידים ותמימים ואין להם כמקרא כי אם מה שעניניהם רואות, כי להם המקרא הוא קדש וכל טעות סופר שנפלה בו קדש, ומן הכתוב הזה כמות שהוא לפנינו משמע ששני מיני אבנים הן, אבני הירדן ואבני גלגל. והאחרונים מה נאמר להם? ואני מדבר בחכמי הגוים האחרונים, כי חכמי ישראל לא עוסקים בפירוש כתבי הקדש בימים האלה, ויש בהם אשר לא ידעו קרוא מקרא. וחכמי הגוים אשר לא יראים לשבש בכתבי הקדש את כל מה שלא יבינוהו (כתבו¹), איך הוכו בעורון טראות שמעות סופר יש כאן בכתוב הזה אשר לפנינו?

כפשוטו. לפי שאם כן, לא היה המן ללחם משנה כיום הישני עד אשר הכינוהו, ומה היה במן שנאכל כמות שהוא בלא הכנה? ולמה תהיה ברכת המן תלויה בהכנתו? והלא נעשה נס במן בכל יום שלקטו איש לפי אכלו ולא העדיף המרבה והמטעיט לא החסיר (שם פסוק י"ז), ולא נאמר שלא נעשה הנס ההוא עד שהכינו את המן. והכנת המן היא הכנה זו שאנחנו עוסקים בה, ופירוש והכינו את אשר יביאו וגו' ואפילו ידקדקו במה שיביאו למוד אותו מדה מצומצמת והיה משנה וגו'. ויתורגם המאמר ההוא ללועזים, *und wenn sie das, was sie heimbringen, noch so genau abmessen u. s. w.*

(1) מה שחכמי הגוים עושים בכתבי הקדש היום הזה, לטובה ולרעה, לא יאמן כי יסופר: לטובה, כי עוסקים בהם עסק גדול מאד ויגיעים בפירושם יגיעה רבה, וכונתם רצויה; ולרעה, מפני שהולכים ארחות עקלקלות, והמסית לרעה הנחש, לא הנחש הקרמוני כי אם נחש סקרוב בא, נחש עקלקלון, והם קוראים לו בקרת, ולה שתי מדרגות. המדרגה העליונה (*höhere Kritik*) בקרת ימי המקרא וספריה, והמדרגה התחתונה בקרת המקרא ככתבו (*Textkritik*). והמדרגה העליונה מה היא הלא נראה מן המדרגה התחתונה, כי היא מדרגה ירודה מאד. ועד בדבר תרגום המקרא ופירושו המתפרסמים בימים האחרונים וגדולי חכמי הגוים עוסקים בהם. כי הרואה בספרי המקרא ההם רואה כמראה הקשת אשר בענן, צבעים מצבעים שונים,

אמנם כי כן, מעות סופר יש כאן, והעקר האכנים, בהיא הרעת, והלבלר השמיטה מפני היא שבסוף התיבה שלפניה, והקים שאמר הכתוב לסעולת שלשום, ופירוש הדברים ושתיים עשרה האכנים אשר נשאו בתוך הירדן כבר הקימן יהושע שם קודם לכן, וראיתי לפרש הפירוש הזה, מפני שאם כפירוש המקובל, ושני מיני אכנים יש כאן, למה לא הודיענו הכתוב מה נעשה באכנים ההן שהקים יהושע בירדן, ואם לא נעשה בהן דבר, למה הוקמו? ולדברי כבר השמיענו הכתוב את המעשה אשר נעשה באכנים ההן באמור לנו שנשאו אותן והניחו אל המלון אשר לנו שם.

ולמען תשכיל וחבין את הענין הזה על בריו וזכר שאין הירדן מקום אכנים גדולות כדי וזכרון, ואפילו היו בו אכנים ראויים לזכרון, לא היו נתונות בתוך הירדן הכן שהוא מקום מצב רגלי הכהנים (למעלה ססוק ג'). וכלל הדבר הזה היה יהושע צריך לשום האכנים האלה במקומן בתוך הירדן, והסופר התכוון בחללה להזכיר הקמת האכנים בירדן בראש הספור, ואף החחיל ואמר ועתה קחו לכם שנים עשר איש משבטי ישראל איש אחד לשבט (למעלה ג' י"ב); ואלו סיים דבריו היה מסיים ואומר "ושמו בתוך הירדן אל מצב רגלי הכהנים הכן שתיים עשרה אכנים והיה כאשר יתם כל הגוי לעבור את הירדן וישבו ועברו לפני ארון ה' אל תוך הירדן והרימו להם איש אבן וכו'". וממעם נקל לנכון לדעת שנה הסופר את כוונתו אחרי כן, ונמר בדעתו להזכיר הקמת האכנים בתוך הירדן בסוף כל הספור¹. וזה החלו לעשות, והיתה הקמת האכנים בירדן כשהגיעו שנים העשר איש שהבין יהושע עם הגוי כלו בעברם על מצב רגלי הכהנים בתוך הירדן.

שחרחר ירקק אדמדם, והצבעים ציונים מגידים לקוראים עד מה דברו סופר פלוני ועד מה דברו פלוני, וכמה מעלין ומורידין הצבעים ההם הלא נראה מן הפירוש והתרגום אשר לפיהם מספר התיבות שבכתבי הקדש הטעיות שנכלו בהם, ולא ידעתי מה נשתנו בעיני חכמי הגוים כתבי קדשנו לדבר הזה: מכתבי קדשם? כי כתבי קדשנו משכשים הם על נקלה, וכל המרכבה לשבש הרי זה משובת, ולא יעשו כן בכתבי קדשם, ואני מעיד על היהודים שמים וארץ שהם מעולם היו נזהרים בשמירת כתבי קדשם מאשר היו זולתם בשלהם, והתקונים שהחכמים ההם מתקנים להחזיר הטעיות שהם רואים בכתבי הקדש יראם היודע לשון המקרא על כריו ושפת לא ידע ישמע! ואציגה נא בזה דבר אחד למשל, בספרי המקרא שאני מדבר בהם מפורש זה סיני (שופטים ה' ה') תוספת מאוחרת שתכליתה לפרש "הרים" של הרים נזלו שנאמר לפניו, והוא מתורגם ללועזים *das ist Sinai*; ולא ידע המפרש ומהרגם ההוא שאם כן, היה הכתוב אומר הוא סיני, כלשון כל כמו אלה, כמו שנאמר עמק השדים הוא ים המלח (בראשית י"ד ג'); אפרת היא בית לחם (שם מ"ח ז'); קרית בעל היא קרית יערים (יהושע ט"ו ס'); וירבעל הוא גרעון (שופטים ז' א'); בירח בול הוא החדש השמיני (מ"א ו' ל"ח); פור הוא הגורל (אסתר ג' ז'), וכמוהם בכתבי הקדש הרבה מאד, ובכלם משמש הוא ולא זה, כי השב לאחריו "הוא", ולא ישוב "זה" כי אם לפניו, חוץ ממקראות מעט שראויים לכך, ואין כאן המקום להאריך בזכרם, והאיש אשר לא ידע בין זה להוא משבש המקראות ומשנה ומוסוף וגורני, והוא האומר ספר זה נכתב בדור פלוני וזה בדור האחר! הלא צחוק עשה לנו, וכל השומע יצחק לא, כי איך ידע לדרוש ולחקור על ימי הספר, ויגזור אומר ויקום לו, והוא לא עמד על דעת הכתוב בו!

¹ והוא הסדר במקום אחר, כי אחר ששאל דוד בה' על דבר לכתו קעילה להכות את פלשתים, ואחר שדבר הכתוב בהליכתו שמה, נאמר ויהי בברוח אביתר בן אחימלך אל דוד קעילה אסוד ירד בידו (ש"א כ"ג ו').

ועל פי הדברים האלה הכתוב האומר ועתה קחו לכם וגו' (למעלה ג' י"ב) תחלת דברים שלא נגמרו, והוא כלו מיותר, כמו שאמרתי במקומו. ונראה שאמר הסופר למחקו, ושכח ולא מחק.

ויהיו שם עד היום הזה נדרש לפני לפני לסוף הפסוק הקודם, וכל מה שביניהם מאמר בתוך מאמר, ותכליתו להגיד לך איך באו אבני הירדן אל תוכו; ופירוש הדברים בשאתה מדלג על מה שביניהם ויניחם שם ויהיו שם במלון עד היום הזה.

ומפני שהיו האבנים האלה עתידות להיות לזכרון הוכנו והושמו במקום המעשה להיות עדים בדבר שהן באות להזכיר, שעבר ישראל את הירדן הגוי כלו בחרבה. ולמען האבנים האלה עמדו הכהנים נושאי ארון הכרית באמצע הירדן ממש, כדי שיהיו העדים עומדים אצלם במקום הקדש ועיניהם רואות את כל הנעשה מזה ומזה ראייה ברורה. ואל נא אהיה כמצחק בעיניך אתה הקורא, כי עוד תמצא בדבר הזה בספר אשר לפנינו במקום אחר, שנאמר ויקח אבן גדולה ויקמה שם תחת האלה אשר במקדש ה' ויאמר יהושע אל כל העם הנה האבן הזאת היתה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ה' אשר דבר עמנו (למשה כ"ד כ"ז). הלא תראה שיש באבן ההיא כל הדברים שאמרתי באבנים האלה, כי כמוהן גם היא הוכנה והושמה במקום הקדש ובמקום המעשה להיות לעדה על כל הנעשה שם, ואין בינה וכיניהן כי אם שהיא שומעת והן רואות, והדבר הזה תלוי בהפרש שבין שתי העדויות כי העדות ההיא ענין לשמוע וזו ענין לראות.

ומפני ששנה הסופר כאן מן המרה שהיתה ברעתו בתחלה, כל הפרשה הזאת מסוכסכת, ואף על פי שבעלי המסורה המוסרים בפסוק א' פסקו באמצע פסוק חושדים אותו בחסרון ואין בו; כי באה מצות ה' אשר צוה לאמר קחו לכם שנים עשר אנשים (פסוק ב') חוץ למקומה, והסופר שכח ששנה ממדתו ואמר ויקרא יהושע אל שנים העשר איש אשר הכין (פסוק ד'), כאלו הכין יהושע את האנשים ההם קודם שצוהו ה'. וגם הדברים שבין ויניחם שם (פסוק ח') ובין ויהיו שם עד היום הזה ארוכים ממאמר בתוך מאמר, ועד בדבר מה שמעו בו כל המפרשים.

ועל דבר האנשים נושאי האבנים נראה לי שהיו שתי כתות של שנים עשר שנים עשר, הכת האחת מקימים האבנים בירדן, והשנית מרימים אותן משם ונושאים אל המלון, ואמרתי כן ואני סומך על פסוק ד' שממנו שמעם בדברי, והיו העוסקים באבנים האלה שתי כתות כדי לזכות רבים במצות ה', וכן מנהג ישראל עד היום הזה.

(י) **עד תם כל הדבר** דבר המצוה לשום האבנים אל מצב רגלי הכהנים ולהרימן משם אחרי עבור ישראל את הירדן להניחן במלון אשר ילוננו.

ככל אשר צוה משה את יהושע. לא ידעתי מה ענין מצות משה לכאן, ובכתבי יד הנוסחאות שונות, ויש אחר שבו כתוב ככל אשר צוה יהושע, ושתי התיבות, משה אתי חסרות, וכן נראה לי העקר, ועל פי הנוסח ההוא הדברים האלה נדרשים לפני פניהם, ופירוש הכתוב כאשר צוה יהושע את הכהנים נושאי הארון כן היו הכהנים עומדים עד תום כל הדבר אשר צוה ה' את יהושע לדבר אל העם.

(יג) **בארבעים אלה.** ראה דברי הכתוב במדבר כ"ז ז' וי"ח וליד, ועל פי החשבון האמור שם היה מספר בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה מאה אלה

ועשרת אלפים וחמש מאות ושמונים. ולא היו מהם בחלוץ כי אם כארבעים אלף איש, כי הנשארים מהם היו עם הוקנים והנשים והטף שבארץ יעור ובארץ הגלעד מעבר לירדן מזרחה, ומהם יוצאים בצבא ככל בני ישראל, הכל כמו שפירשתי בחומש הפקודים.

(יד) כל ימי חייו נדרש לפני פניו ליהושע האמור בראש הסוק, ולא למשה שסמוך לו לפניו.

(יח) וישבו מי הירדן, מי הירדן שקמו נד אחד שבו להיות ככתחלה וירדו למקום שהוא ים הערבה. ושיבה זו היא אשר דברתי בה בדברי תורה לאמר שהיא ביאת הדבר אל מקומו הראוי לו.

(כא) אשר ישאלון, נוסח אחר בכתבי יד אם ישאלון, ועוד אחר כי ישאלון, והנוסח שלפנינו בספרים הוא העקר. ואשר ישאלון כח תנאי לו, ובגלל הדבר הזה נאמר אחריו והודעתם שוא'ו לתשובת התנאי. וכבר הראיתך כואת בכיאר אשר תשמעו (דברים י"א כ"ז). וכבר הכתוב כאן בלשון הזה מן הטעם שאמרת שם. כי רוצה ה' בשאלת הבנים למען תשובת אבותם. ובניכם שנאמר כאן כל הדורות הבאים אחר עובדי הירדן בבואם אל הארץ.

(כד) למען דעת ונו'. סרס המקרא ופרשהו למען דעת כל עם הארץ כי חוקה יד ה'. והדברו כלו שב לפניו אל אשר הוביש, ולמען יראתם שנאמר אחריו שב לפני פניו אל והודעתם שבראש פסוק כ"ב.

למען יראתם, לא ידעתי כלשון הזה בכל המקרא, כי בכל מקום יבא אחר למען שם דבר או שם הפעל או יפעל, ולא פעל. לכן נראה לי שגם יראתם זה דינו יראתם והכניו שב לפני פניו אל בניכם. ועל פי הדברים האלה משביח טעם המקרא הזה שבת רב. כי דעת יד ה' החוקה היא המביאה לידי יראה, ואם כן, תכלית התשובה הזאת יראת הבנים שנודעה להם יד ה' מחמתה, ולא יראת האבות שלהם לא הוסיפה תשובתם דעת על דעתם.

ה

(א) ויהי בשמע ונוי תכלית הדברים שבראש מצות מילה זו להניד לך איך מלו ישראל הנוי כלו פעם אחת ולא היו יראים שבהיותם כואכים ולא יכולים לעמוד על נפשם יסלו עליהם אויביהם מסכיב ויהרנום כחרב, כמו שעשו בני יעקב לאנשי שכם (בראשית ל"ד וכ"ו). כי כשמוע כל מלכי האמורי את יד ה' החוקה אשר עשה לישראל עמו, ואת אשר הוביש את מי הירדן מפניהם, הלא ידעו שהי הולך בקרב ישראל והוא נלחם להם, ונמס לבבם ויראו מהלחם בישראל עד אשר יצא ישראל לקראתם והיתה להם המלחמה מלחמת חובה. וכדבר הזה בטח יהושע ומל את כל העם פעם אחת, ולא ירא לנפשם מצר ואויב. זה טעם הדברים שבראש הפרשה, אף על פי שכל חבורם עם המצוה מה שנאמר בראש הפסוק האחר בעת ההיא אמר ה'. וזה לך כלל גדול במקרא: כמו שבלשון המקרא אין קשר אמיץ בין חלקי המאמר. כן חלקי הספור סדורים לפניך זה אחר זה מבלי אשר יניד לך הסופר החבור שביניהם, ועליך לחברם אחד אל אחד למצוא טעם הדברים.

(ג) עשה לך חרבות צרים. תרגם יונתן אומלן חריפין, ולא תרגם יסה. והשבעים מתרגמים סכינים של אבן חרות, והוא העקר, כמו שפירשתי שמות ד' כ"ה

ונחתי בו טעם. ועל כרחק תאמר כן, לפי שאלו היו החרבות של ברזל, היה הכתוב אומר קח לך, ולא עשה לך; ובסכינים של אבן יפול לשון הכתוב, הוא ולא האחר, בשביל שבימים ההם כבר היה כל אדם משתמש בברזל, ולא היו סכינים של אבן מוכנות ליהושע, והוא הצטרך לעשותן לו. ודבר המילה נזכר כאן מפני הפסח שעשו ישראל בגלגל, כי בפסח נאמר וכל ערל לא יאכל בו (שמות י"ב מ"ח).

ושוב מול את בני ישראל שנית. שוב ושנית שניהם יחדו כפל לשון (Tautologie) שאין כמוהו בכל המקרא¹, כי בכל כמו אלה יש במשמע שוב השנות הפעולה, ועמו שנית למה לי? ואף יש כתבי יד שלא כתוב בהם שנית, וחסרונו הוא העקר.

ועל דבר הענין, שיבה זו כשהיא לעצמה קשה, כי מה המילה הראשונה שכנגדה נאמר בזו שוב מול? השבעים מתרגמים כאלו כתוב ושב, ודבריהם דברי רוח, והראשונים אמרו בתלמוד שמלו ישראל בצאתם ממצרים קהל גדול וזו פעם שנית (יבמות ע"א ע"ב). ומי יאמין להם לדבר הזה? כי הנה נאמר במילה זו וישבו תחתם במחנה עד חיותם (למטה פסוק ח'), ואיך יצאו ממצרים קהל גדול והם כואבים ממילחם שנמולו בליל צאתם או ביום אתמול? ועוד שאין זכר למילת מצרים בתורה, ואין לומר שנעשה כדבר הזה, והוא לא נזכר בתורה. ולי נראה שאמר הכתוב כאן ושוב מול את בני ישראל מפני שפסקה מילה מישראל בלכתם במדבר, כמו שנאמר בפרשה הזאת, וכשהם נמולים עכשו נעשה הדבר כאלו חזרה לישנה אצלם. וראה מה שאמרתי כביאור ונושב נשים נכריות (עזרא ו' ב') בסוף דברי.

(ד) אשר מל יהושע מפרש "הדבר", וכמו שנאמר וזה דבר השמטה (דברים ט"ו ב') כן המקרא הזה, ולבד ששם המפרש שם דבר וכאן נאמר שלם, ושם סמיכות בין המפורש ובין המפרש וכאן זה חלופי זה ותמורתו.

(ה) לא מלו. ויצאי מצרים היו מולים מפני העם אשר היו יושבים בקרבם, כי המצרים נמולים, כמו שאמרתי לך שמות ב' ו' על פי עדות אחד מן הקדמונים והוא נכרי מסיח לפי תומו; וכשיצאו בני ישראל ממצרים פסקה מהם מילה, ולכן לא מלו את בניהם במדבר. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ט'.

(ו) לתת לנו. אין הלשון הזה מתישב היטב, ואף יש כתבי יד הרבה שכתוב בהם לתת להם, וכן נראה לי העקר.

(ז) הקים תחתם. אין הקמת הבנים מתן הויה להם או גדולם לקומה, כי אם כמו יקימך ה' לו לעם (דברים כ"ח ט'). ופירוש הכתוב הכנים בניהם תחתם לקיים להם את הבטחתו אשר הבטיח לאבותם, ויחורגם ללועזים (setzte er ein an ihrer statt).

(ח) הרפת מצרים כמו וחרפות חורפך (תהלים צ"ט י'), ופירושו הערלה שחרפה היא לכם מן המצרים הנמולים אשר גרמם בארצם.

¹ ואם יש לך און לבחן מליון לא תשיבני מן הכתוב האומר וישב מלאך ה' שנית (מ"א י"ט ז'), כי בדברים ההם שיבה כמשמעה, לפי שאחר שאכל אליהו בפעם הראשונה ושכב, הלך לו המלאך, ואחרי כן שב. ועל כרחק תודה לי; כי אליהו אכל במצות המלאך שנית אחר שאכל דיו בסעודה הראשונה, ומן הסתם לא אכל שנית קודם שנתעכל המזון בטעיו ותוא רעב, מפני שאין אדם אוכל שתי סעודות תכופות, ואין לומר שעמד המלאך במקום שהוא כל השעה שבינתיים.

(י) ויעשו את הפסח. לא ידעתי איך נמולו ששים רבוא בשלשה ימים. כי בעשור לחדש עברו ישראל את הירדן (למעלה ד' י"ט). ובארבעה עשר עשו את הפסח. ונמולו כלם בינתיים.

(יז) ויאמר לאַ כִּי וְנִי. בכתבי יד הרבה מאוד הנוסח לו. כואו. והוא העקר. וראיתי לומר כן. מפני שמה שלפנינו בספרים לא מתישב על הענין. כי על סיו יש במשמע דברי המלאך שהוא לא לצריהם ולא להם. והוא היה לפני ישראל. ועל פי הנוסח שבכתבי יד. כ"י. זה כרעהו שפירשתיו למעלה ב' כ"ד.

שר צבא ה'. אין כמלאך הוה בכל המקרא חוץ מכאן. והדבר הוה מלמדנו שכל הדברים האלה נכתבים בימים אחרונים מאוד.

ונראה ששר צבא ה' היה שלוח להלחם ביריחו הוא וצבאו. כי למצוה בלבד די במלאך אחר. ולמה בא שר צבא ה'? ואם כן. צריך לומר שכשהקיפו בני ישראל את יריחו כל שבועת הימים היו שר צבא ה' וצבאו הולכים לפניו ומשחיתים בחומה עד היסוד בה ונפלה ביום השביעי.

עתה באתי. אין בחכמים יודע. עתה" זה מה הוא. והוא בא להשיעך שעקר ביאה זו בשביל הדבר הוה שהוא עקר. ולא אנב אורחא. וכיוצא בו עתה שולחתי אליך (דניאל י' י"א). והלשון לשון אחרית הימים. ויתורנס עתה באתי ללוועים ich bin eigens gekommen. וראה מה שאמרתי כביאור אתה עתה תעשה מלכה (מ"א כ"א ז').

ז

(כ) ויאמר ה'. הוא שר צבא ה' המדבר אל יהושע בתחלה. וכן תמצא בכתבי הקדש פעמים הרבה שתחלת הדבור במלאך ה' וסופו ה' עצמו מדבר.

גבורי החיל. אין הלשון הוה מתישב היטב. כי אין לדברים חבור עם מה שלפניהם. ואף לשון וסכותם שבראש הפסוק האחר לא יתישב על לשון הכתוב הוה כמות שהוא לפנינו. כי לא תהיה תיבה כעין "וסכותם" למצוה כי אם כשיש לפניו צווי ממש. כלומר צווי שמשמעו מצוה מחמת גזרתו או משקלו ולא מחמת ואז ההפך שבראשו. וכאן אין כל צווי לפניו. מפני שראש שנאמר בפסוק הקודם תשש כחו מסעל. והוא כקול קורא בלבד (blosse Interjection). כמו הנה. ולכן אין אחריו. כ"י. ולא תמצא אחר. ראה" זה לשון ופעלת. ופעלתם ונוי למצוה אלא אם כן יש לפניו צווי אחר שהוא צווי ממש. כמו שנאמר קח עמך ונוי ראה נתתי בידך ונוי ועשית לעי ולמלכה (למטה ח' א' וב'). וכשאין לפניו צווי אחר לא ישמש אחריו למצוה כי אם הצווי המצוה מחמת משקלו; כמו שנאמר ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו (דברים א' ח'). ראה נתן ה' לפניך את הארץ עלה רש (שם פסוק כ"א). ראה נתתי בידך את סיוחן ונוי החל רש (שם ב' כ"ד). ובגלל הדברים האלה אומר אני שמעות סופר יש כאן. והכתוב בעקרו. קח עמך כל גבורי החיל.

(ג) הקוף את העיר. אלו נאמר וסכותם ולא נאמר אחריו הקוף הייתי שומע שדי בהסב העיר סביב. ואף על פי שנשארנו מן העם אנשים שלא הסבוה אחר שעמדו עליה אנשים סביב סביב. וכשהוא מוסף ואומר הקוף את העיר משמע הדברים שכל אחד מאנשי החיל יסוב את העיר וילך סביב סביב.

(ד) שופרות היובלים כעין רכוי של קרן היובל שנאמר אחריו. והשופרות האלה כל מה שהם (כי אין לכוון מה הם) לישבעה הכהנים לבדם. ואין כמוהם שופרות המאסף שהם סתם שופרות.

והכהנים יתקעו. ביום השביעי הכהנים לבדם יתקעו בשופרותיהם. ולא יתקע המאסף עמהם. וכן נאמר במעשה בסוף הדברים ויהי בפעם השביעי תקעו הכהנים בשופרות (פסוק ט"ז). ואלו המאסף לא מזכיר לתקיעה. והוא הזכירו לפני מזה לששת הימים הראשונים (פסוק ט' וי"ג).

(ה) ויהי כאמר. אין כ"ף זו לתאר הזמן, והיא כ"ף הרמיון. ופירוש הדברים ויהי כן כאשר אמר יהושע אל העם. וכ"ף זו לא תפורש כי אם כן. לפי שאם היא לתאר הזמן, לא תמצא בכתוב הוה פעולה שתאמר "נאמר יהושע" מתאר זמנה. והלשון הוה לא ידעתי כמוהו בכל כתבי הקדש.

(ו) והחלוץ הלך לפני הכהנים וכו'. הסדר הנהוג החלוץ עובר לפני כל העם. והמאסף הולך אחרי העם, והארון בצאתו במחנה עובר בראש כלם. וכאן ארון ה' במקום כל העם בין החלוץ ובין המאסף. מפני שבמלחמה זו כל העם כאין. והארון קם תחתם. כי ה' אלהי צבאות יושב הכרובים נלחם להם.

(ז) בעלות השחר. לא נאמר כן בהשכמת ששת הימים הראשונים (פסוק י"ב). מפני שבימים ההם לא היו מקיפים את העיר כי אם פעם אחת. והיום הוה שבע פעמים. ולא הועיל הכתוב הוה מאומה בתוספת שהוסיף. והיא נטפה לים. מפני שבין כך ובין כך נס גדול היה שם. והנס הוא לא נופל ממסלחה של חומת יריחו בתרועה וקול שופר. כי בדרך ארץ חדש ימים לא יספיק לשבע הקפות שיקיפו ששים רבוא את כל העיר. וכל שכן כשהיו ההקפות כמו שפירשתי למעלה פסוק ג'. והכתוב עצמו מרניש בדבר. ולכן הוא מסיים ואומר רק ביום ההוא סבבו את העיר שבע פעמים.

(ח) והיתה העיר חרם. מפני שיריחו ראשית ערי כנען לכבוש היתה היא וכל אשר בה חרם לה'.

(ט) ורק אתם שמרו מן החרם. יש כתב יד אחד שלא כתוב בו "אתם" זה, וחסרונו טעות. ואמר הכתוב בהוזהרה זו אתם כנגד מה שנאמר בפסוק ט"ז נתן ה' לכם את העיר. והוא רוצה לאמר ראו ה' עשה את שלו ונתן לכם את העיר. ועשו גם אתם את שלכם להשמר מן החרם כאשר צוה ה'. ושמר כאן פעל עומד, ומן לפירושו. ושיעור הכתוב ואתם תהיינה עיניכם פקוחות בשביל החרם שלא תכשלו בו. מן תהרימו ולקחתם מן תקחו משלל העיר אחר שקראתם עליו שם חרם. ופן משמש כאן לשותפות שבין שתי הפעולות. כמו שפירשתי בכיאר ההוא אמר ולא יעשה (במדבר כ"ג י"ט). ועברתם. ראה מה שאמרתי במשמעה של עכירה בראשית ליד ל'.

(כ) ויתקעו בשופרות. למה בחר ה' בקול שופר למהומת יריחו ומפלחה. והלא הרבה רוח והצללה לפניו? השאלה הזאת אחת תשובתה ביום תרועה שנתוסף על טועדי ה' באחרית הימים, ובאה הגדה זו ללמדך כמה מעלה ומוריד קול שופר. וראה מה שאמרתי בכיאר ביום אחד לחדש השביעי (נחמיה ה' ב').

איש נגדו. עלה כל איש ממקום שהיה עומד בו. ולא הצטרך לנשות ימין

ושמאל למצוא מבוא העיר, כי נפלה החומה מסביב. והלשון הזה כיוצא בו תצאנה אשה נגדה (עמוס ד' ג').

(כב) באו בית האשה הזונה. לא ידעתי איך עמד ביתה, והלא נאמר ותפול החומה תחתיה (למעלה פסוק כ'), ונאמר ברחב ביתה בקיר החומה ובחומה היא יושבת (למעלה ממנו ב' ט"ז). וראה מה שאמרתי למטה י' ל"ה.

(כג) ויניחום מחוץ למחנה ישראל. ימים רבים הייתי אומר שאלה הונחו שם כדי שלא ישלחו בהם בני ישראל יד, כי לא היו העם יודעים מי הם ומה ראה יהושע על ככה להצילם מחרם כל העיר, והשעה דוחקת ואין להעביר קול במחנה להזהיר את העם מנגוע בהם לרעה, ועתה חזרתי בו, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר מחוץ למחנה ושחק, וכשהוא אומר מחוץ למחנה ישראל אין הנחתם מחוץ למחנה בשביל עצמם כי אם בשביל ישראל, ואין לומר שהניחו אלה מחוץ למחנה בשביל טומאתם, כי כל ערל טמא לעברים, מפני שבשעה ההיא כל ישראל טמאים ממגע חללי חרב, שכן נאמר במלחמת מדין ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים כל הורג נפש וכל נוגע בחלל תחטאו (במדבר ל"א י"ט), ועל כרחנו נאמר שנעשה ברחב ובמשפחתה דבר שבקדושה להפקיע מהם חרם יריחו, וקודם שנעשה בהם הדבר ההוא היו כחרם, ואלו באו אל תוך מחנה ישראל קודם לכן, היו עושים אותו חרם כמוהם, והדבר שנעשה בהם אין אתנו היום הזה לרעת מה הוא.

(כד) רק הכסף והזהב וגו'. כל חרם כלליון ולשרפת אש, והכסף והזהב וכל המתכות שלא יכלו באש לא חל עליהם שם חרם¹). לא כן רחב ומשפחתה, שאף על פי שלא החרימום והחיום מחמת השבועה אשר נשבעו לה המרגלים, חל עליהם שם חרם כתחלה, מפני שבני כליון הם מדרך ארץ, והיו צריכים להפקיע מהם החרם כמו שפירשתי למעלה.

(כה) ותשב בקרב ישראל. ולא החייה ושלחה להנפשה ללכת לגור באשר חמצא, מפני שהיו כל העמים הקרובים בלא תחיה כל נשמה, ועוד שכבר שמעו הגוים את שמע רחב והיו יודעים שבגדה ביריחו עירה להכניס מרגלי יהושע אל ביתה, והיה כל מוצאה מן הגוים הורגה לנקום ממנה נקמת אחיהם, ובגלל כן נתנה יהושע לשבת בקרבת ישראל.

(כו) ארור האיש לפני ה', ארור האיש בהסכמת ה', וכבר נאמר בכרכה כלשון הזה, נכתוב ואכרככה לפני ה' (בראשית כ"ז), ומשמעו של לפני סלוני הלא פירשתי לך כל צרכו בתורה במקראות הרבה, בבכורו ייסדנה, כ"ית זו כב"ית של שן בשן (דברים י"ט כ"א), ופירוש הכתוב תחת יסדו אותה ימות בכורו, וכמוה ביית של בצעירו.

ז

(ג) עלו ורגלו את הארץ. ראה מה שאמרתי במרגלי יריחו למעלה ב' א'. וגם את המרגלים האלה לא שלח יהושע כי אם בגורת הכתוב החסין להוריעך מראש

(1) ולכן אמר הכתוב כנגד המתכות האלה קדש הוא לה' אוצר ה' יבא (למעלה פסוק כ"ט), ולא קראם חרם, ואל תשיבני ממעל עיני אשר מעל בחרם, כי עכן לקח כסף וזהב וגם אדרת שנער (למטה ז' כ'). והאדרת היא החרם.

שהיו אנשי העי מתי מספר, ועל כן לא שלח יהושע שמה יותר משלשת אלפים איש, וכלל חמאת עכן נמו מפני אויביהם. כי לולא הרבר הזה היה יהושע הולך שמה ועמו כל אנשי המלחמה, ואין ששים רבוא נסים לפני מתי מעט ואפילו גדולה חמאתם כחמאת סדום.

(ז) ולו הוואלנו וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור הוואלתי (בראשית י"ח כ"ז). ואף כאן זה פירושו לו בחרנו משתי הרעות הקלה שבהן, כי טוב לשבת כל העם בעבר הירדן מהנתן ביד האמורי להאכירם.

(ח) ומה תעשה לשמך הגדול. אמר כן מפני שהלשון הזה נוסל על האמור לפניו, והוא רוצה לאמר הנה שמך נקרא עלינו, ובהכרת שמנו הלא יחולל שמך הגדול בנוים.

(יג) חרם בקרבך ישראל. חרם זה איש שלקה מן החרם והיה חרם כמוהו. ולכן נאמר כנגדו בפסוק הקודם אם לא תשמידו החרם מקרבך, והלשון הזה לא יפול כי אם בבני אדם.

(טו) הנלכד בחרם. לא יפורש נקודו, ודינו בחרם, בשבא הכי"ת, כסתום. וכי"ת זו כבי"ת של תחלק הארץ בנחלה (במדבר כ"ו נ"ב), והיא מפורשת לך כל צרכה בביאור התחת אלהים אנכי (בראשית ל' ב'). ופירוש הכתוב הנלכד בחרם. כי הנלכד הוא אשר מעל בחרם כקחתו ממנו, והלוקח מן החרם נעשה הוא עצמו חרם, כמו שאמרתי למעלה. ככתוב באילילים כי חרם הוא (דברים ז' כ"ו), ונאמר כנגדם לפני מזה ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו. ולא זאת בלבד, כי על ידי עכן המועל בחרם והיה לחרם נעשה כל קהל עדת ישראל חרם, כמו שנאמר היו לחרם (למעלה פסוק י"ב). אלא שאין כל הקהל נדון בשרפה בתמלת ה' עליו, ודי לו בהשמידו החרם מקרבו.

ישרף באיש כדון חרם אשר אחת דתו להשרף, ככתוב ביריחו והעיר שרפו באש וכל אשר בה (למעלה ו' כ"ד); וגם בחרמי אדם נאמר כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות ימות (ויקרא כ"ו כ"ט). אתו ואת כל אשר לו. אלו היה עכן נתפש בחרם בידי אדם היה נשרף לבדו, ועכשו שהוא נלכד בחרם בידי שמים נשרף הוא וכל אשר לו. ראה מה שאמרתי בביאור ובמשפחתו (ויקרא כ' ה'). ולא יפלא בעניןך חמר ענשו של המועל בחרם בוכרך ששואל נקרעה ממלכתו מעליו בעון אשר לקח מהרם עמלק מיטב הוצאן והבקר, והוא לקחם ליבוח לה', ואף כי זה שמעל מאהבת בצע.

(כ) וכזאת וכזאת עשיתי. הראשונים שזה דרכם לתלות הקלקלה במקולקל אומרים שמעל עכן בשלשה חרמים (מנהדרין מיג ע"ב), ואמרו כן מפני שדרשו כזאת וכזאת שלא נראה להם ענין לחרם יריחו, לפי שמעילתו מפורשת אחרי כן באמרו וארא בשלל וגו'. ובאמת כן דרך המקראות לדבר בדבר נורא דברים שתחלתם סתומה וסופם מפורש; כמו שאמר הנביא תן להם מה תתן, ופתם דבריו בתחלה, ולכסוף מפרש לאמר תן להם רחם משכיל ושדים צומקים (הושע ט' י"ד). והדבר הזה הדרור ויפי בלשון, והוא מניד לך מה בלב המדבר, שהוא חפץ להכחיד דבריו תחת לשונו ולא יכול, והוא מדברם בעל כרחו, כמו שנפאו שד. ואף כאן, מפני שמרניש המתורה בחטאו שנדול הוא מאד, סותמו בתחלה באמרו וכזאת וכזאת עשיתי, ואחרי כן מפרשו לאמר וארא בשלל וגו'.

(כא) אדרת שנער. נזכרת היא ראשונה בשביל שהיא העקר בחמאת עכן. כי הכסף והזהב לא חל עליהם שם חרם. כמו שאמרתי למעלה ו' כ"ה. ועליהם אין ענשו כי אם ענש נגב.

האֵהֶלִי. נראה לי שמעות סופר יש כאן. ועקרו האהל. כמו שנאמר אחריו מתוך האהל (פסוק כ"ג). ואם כן, אלה תולדות מעות זו. בתחלה נשנית וא"ז של והכסף במעות סופר ונעשה האהלו. ואחרי כן הניהו וכתבו האהלי. והאהל כמו אהלי על פי מה שאמרתי בראשית מ' א'.

(כד) את עכן ונו'. עשר פעמים נשנה. את" במקרא הזה. וטעם הדבר כמו שאמרתי במקום אחר שלא יתוסף על. את" בואיז בלבד. ולא תאמר בלשון המקרא את אליף וביית, כי אם תאמר את אליף ואת ביית. ככפל את. ובכן יובחן בין כל אלה ובין וכל ישראל עמו. כי מפני שלא נשנית. את" בראש המאמר הזה. לא נוסף הוא על שלפניו. והוא מאמר משרת מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה.

(כה) מה עברתנו תמיהה ולא שאלה. ודוגמתה מה טובו אהליך (במדבר כ"ד כ"ה). יעברך ה'. מקללו מעין קלקולו. וכעין זה תמצא במ"ב ו' כ"ז. ראה שם דברי. וכן היה דרכם לברך מעין מעשה המבורך. ככתיב שמעו אלי בעלי שכם וישמע אליכם אלהים (שופטים ט' ז'). וכל כמו אלה מהרור הלשון ויפיה.

(כו) ויקימו עליו גל אבנים גדול. נעשה הדבר הזה לבזיון למת כדי שלא תהי לו קבורה כמרגו.

ח

(א) את כל עם המלחמה. לא היתה מלחמת העי צריכה לכל עם המלחמה. כי לא היו כל יושבי העיר איש ואשה כי אם שנים עשר אלף (למטה פסוק כ"ה); והי' צוה לקחת את כל העם מפני שנמס לבכם במלחמת הראשונה. ואלו היה יהושע בא לשלוח שמה שנית חלק מן העם. היו יראים ללכת שמה. והיה כל שבט ושבט מכריח את עצמו מצאת בצבא ההוא. וכשהיתה המצוה אל כל העם יצאו כלם.

(ב) שים לך ארב לעיר. גם את הרבר הזה לא צוה ה' בשביל מלחמת עי עצמה. כי מה צרך באורב כמלחמה הזאת. והאויבים מתי מעט. וישראל הנלחם בהם עם רב? ומפני שזו המלחמה הראשונה שנלחם יהושע בראש העם. כי יריחו נלכדה בתרועה וקול שופר ולא במלחמה. צוה ה' לשום אורב לעיר ללמרו מכסימי מלחמה. וכן נאמר בה' במקום אחר מלמד ידי למלחמה (תהלים י"ח ל"ה).

(ז) מהאורב. במדומה אני שמעות סופר הוא ועקרו מהמֵאָרְב. כמו שנאמר אחרי כן וילכו אל המארב (פסוק ט'). וראיתי לאמר כן. מפני שלא מצאנו בכל המקרא שיהא אורב כמו מארב שהוא מקום האורבים.

(ט) וילץ יהושע ונו'. מפני שעוד היה לב העם חרד על מפלתם לפני העי בפעם הראשונה לא הלך יהושע לאהלו. ולץ בלילה הוא בתוך העם להשקיפם ולהשיב בטחונם. כן פירוש הרברים כמות שהם לפנינו. ולי נראה שהעם זה עקרו העמק. כמו שנאמר בפסוק י"ג בתוך העמק. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ב.

(יב) ויקח כחמשת אלפים איש. הדבר ברור שלא שם יהושע לעי כי אם אורב אחר. ולא שני אורבים. ואם כן, יש כאן שני ספורים ברבר האורב והם

שונים זה מזה. הספור האחר מתחיל ויקם יהושע (פסוק ג') ומסיים וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם (סוף פסוק ט'); והספור השני כל הדברים מפסוק י' ועד בתוך העמק (סוף פסוק י"ג). ועל פי הספור הראשון היה האורב שלשים אלף איש (פסוק ג'), ועל פי האחרון לא היה כי אם חמשת אלפים איש. כאמור בכתוב הזה שאנחנו בו, ולא יפורשו כל כמו אלה המכחישים זה את זה כי אם באמרנו שהספור כתב ספרו שתיים, ובפעם השנית תקן והוסיף וגרע בדרך הסופרים לשעושים ספריהם משנה או מהרואה בתרא. והמספרים כתבי הקדש מצאו הספרים כעקמם וגם משניהם ועשו פשרה ביניהם, ולא ברוח משפט. כי הוסיפו התוספות שבמשנים ולא נרעו כנגדן בספרים שכעקמם. ובגלל הדבר הזה נכנסו בספרים כמות שהם לפנינו כפל דברים ושנוי דברים וסתירות. ושנוי הספור שאנחנו בו אלה תולדותיו. הספור שכעקרו ככל הדברים מפסוק י' ועד פסוק י"ג, ועד בכלל. חוץ ממספר אנשי האורב שהיה שלשים אלף איש נכתוב בפסוק ג'. ואחרי כן כשבא הסופר לעשות משנה ספרו מצא שקצר דבריו שלא כהגון, ולכן הוסיף כל הדברים מפסוק ד' ועד סוף פסוק ח'. ואף ראה הסופר שהפריע על המרה במספר אנשי האורב, והמעיש מספרים במשנה והעמידו על חמשת אלפים. ובאחרית הימים קיימו המספרים שתי הנוסחאות. ובלבד שבסוף פסוק ט' נכתבו בתוך העם תחת בתוך העמק שבסוף פסוק י"ג. ועשו כן כדי שלא יהיו הדברים נראים ככפל ממש. ואם כן, אין כאן כי אם לינה אחת ולא שתיים. והמלחמה היתה ממחרת היום ששלח יהושע את האורב.

(יד) למועד. השבעים לא תרנמוהו, כי לא היו יודעים מה הוא. ויונתן מתרנם לזמנא דמתקן, וכן מתרנמים כל הלועזים ללשונותם לשון זמן שהסכימו עליו נועדים. ולדבריהם מה המועד הזה ומי הנועדים האלה? אם היה המועד בין מלך העי ובין עמו, אף על פי שאי אפשר (כי המלך מצוה ועבדיו עושים, ולא יסול במצותו אליהם לשון מועד), מה בא הכתוב ללמדנו? ואם תאמר שהיה המועד בין מלך העי ובין יהושע, לא מחכמה דברת, לפי שאפילו בימינו אלה כי תהיה מלחמה אין שני המחנות נועדים לקבוע שעת המלחמה, והם נופלים אלה על אלה כל אימת שטוב הדבר בעיניהם לעשותו. מדעת האויבים ושלא מדעתם, ואף כי בימים הראשונים ההם.

ולי אני המבאר דעה אחרת בפירוש „מועד“ זה, ויסורתה משמעו של „יעד“ שממנו נגזר השם. כי הנה אמר הכתוב ואם למשפט מי יועידנו (איוב ט' י"ט), ופירוש יועידני יקבע לי זמן ליום הדין שאבא למשפט. ומן המועד שבין שני בעלי הדין נשאל הפעל לשמש כדבר שני המחנות הנלחמים זה בזה. כמו שנאמר כנגד ה' ומי כמוני ומי יועידני (ירמיה מ"ט י"ט), שפירוש מי יועידני כדברי הנביא מי יאמר לי צא והלחם בי, כמו שמסיים ואומר מי זה רועה אשר יעמוד לפני. ועל פי הדברים האלה מועד שאמר הכתוב כאן החיל הנראה לעיני האויב, ושכנגדו האורב שהוא במסתרים, ונקרא החיל הזה כן אצל האורב מפני שהחיל הקרב אל העיר ואנשי העיר רואים הוא כמועד אותם למלחמה. לא כן האורב אשר בסתר מעשהו. וסוף הפסוק הזה עד בפירושי כי אמת הוא, שכן הוא אומר והוא לא ידע כי אורב לו מאחרי העיר, והדברים האלה טעם למה יצא מלך העי הוא וכל עמו למועד, כלומר לקראת החיל שהיה רואה לפניו; כי אלו ידע שאורב לו מאחרי העיר, היה נחלק הוא ועמו שני ראשים, הראש האחד להלחם עם המועד והשני לשמור

על העיר מן האורב, ועכשו שלא ידע, סנו כלם אל המועד. וראה מה שאמרת-
שופטים כ' ל"ח.

(יג) כנמות ידו. בכל כמו אלה מלמד כיף על חלחל הפעולה ממש. וכיית
על גמר הפעולה או מחשבתה. וכאן הפעולה הולכת והוה. כי יהושע לא השיב ידו
אשר נטה בכידון עד אשר החרים את כל יושבי העי (למטה ססוק כ"ו). ובלבד
שאיך לכתוב הוה עסק כי אם בתחלתה. כי הדברים תאר הזמן למרוצת האורב, ומסני
שחאר הזמן מנביל, ולא יהיה המנביל כי אם דבר שהוא עצמו מונבל, אין מה שהוא
הולך והוה תאר הזמן. וראה מה שאמרת למה י' ייא ושופטים יג י'.

(לא) ויעלו עליו עלות. ראה מה שאמרת בענין הוה דברים כ"ז ה'.

(לב) אשר כתב. הפעל לפעולת שלשום. והכותב משה, כי אלו יהושע
הפעל, היה הכתוב אומר ויכתוב, ולא אשר כתב. כי לא תאמר כלשון המקרא. אשר-
תחת והוא כמו שיאמר הרומי qui תחת et is.

(לג) בראשנה. אם תדרשהו לפניו ותשיבהו אל. לברך את עם ישראל-
אין לו טעם, כי הברכה הוואת אין אחריה כמוה. ועוד שאין לוטר שזו היתה הברכה
הראשונה ולא ברכו הכהנים את ישראל כל ימי לכתם במדבר והם מצויים לברכם,
ככתוב בה תברכו את בני ישראל (במדבר ו' כ"ג). לכן אומר אני שבראשונה נדרש
לפני פניו, והוא שב אל תחלת הססוק הקודם. ועתה מתישב הישב מה שנאמר
אחריו, כי פירוש הכתוב ויכתוב שם ונו' בראשונה, ואחרי כן קרא. ונראה לי שהיה
הכהנים והלויים קוראים הברכה והקללה מעל האבנים אשר עליהן כתוב משנה תורת
משה, כאמור בססוק הקודם, ולכן קדמה כתיבה הברכה.

מ

(ב) פה אחד. נדרש לפני פניו ולא לפניו, ובעל הטעמים השכיל לשום לו
גבול באתנה כרי שלא תמעה בפירושו.

(ד) ויעשו גם המה בערמה. מוסיף על עשית יהושע ליריחו ולעי-
עשית יושבי נבעון ליהושע, ואין בערמה בכלל התוספת. וכעין זה תמצא בדברי שר
האופים האומר אף אני בחלומי והנה ונו' (בראשית מ' ט"ז). והוא מוסיף את עצמו
כחולם חלום, ולא כחולם חלום שר המשקים. וראה מה שאמרת בביאור ויקרא גם
סרעה (שמות ז' י"א).

(ה) עבדיך אנחנו. הרוצה לעמוד על טעם הדברים האלה יזכור מה שנאמר
בראש הפרשה בעמים האחרים, שאין הדברים ההם ענין לשם כי אם בגלל הכתוב
הזה. וכננד מה שאמרו ישראל אולי בקרבי אתה יושב אמרו הנבעונים עבדיך אנחנו
והם רוצים לאמר הרינו מוכנים ומזומנים להיות עבדיך, והדבר הזה מלמד עלינו
שמארץ רחוקה אנחנו ולא יושבים בקרבך, לפי שאם כן, היינו נלויים עם כל המלכים
אשר בהר ובשפלה להלחם בך.

(ט) מארץ רחוקה מאד. אמרו עתה רחוקה מאד, ולא אמרו כן בפעם
הראשונה. והם מרחיקים את ארצם מאוד בפעם הזאת בשביל שאלת יהושע ששאל
לאמר מי אתם ומאין תבאו, ומסני שלא היו יכולים להניד את ארצם אמרו כן, כמי
שואמרים ארצנו רחוקה מאוד ולא תדעוה אפילו נאמר לכם מה שמה. ובערמה

אמרו שמא רצם היא באו לשם ה', ורצו לאמר שאף על פי שארצם רחוקה מאוד ולא נודעת לישראל, מפני שיושביה לא יצא להם שם בנוים. הלא שמעו המה את שם ישראל ואת כל אשר עשה לו ה' אלהיו בכל המרחק הרב אשר ביניהם ובינו. ובערמה הזאת היו מקטינים את עצמם ומגדילים ומאדירים שם ישראל למצוא חן בעיניו.

(יא) ולכו לכראתם. לא תאמר ראובן הולך לקראת שמעון כי אם כשפני שמעון מועדות אל ראובן והוא גם הוא הולך אליו או עתיד שילך אליו. ואם כן, גם הרברים האלה דברו הנבעונים בשפת חנה, כי יש במשמעם שבני ישראל נכורי חיל מאוד אשר לא יתיצב איש בפניהם, וסופם לכבוש כל הארצות ולשום פניהם גם אל ארצם הרחוקה מאוד.

(יב) זה לחמנו אין בו כדי מאמר שלם, ואינו כמו לחמנו זה, כי יש הפרש ביניהם. ודע שישתמש העברי כזה ומשימו בלא היא הדעת לפני שם הדבר שהוא נושא המאמר כשהוא בא לתארו במה שלא מסכים עם מה שמלמד עליו הנשוא, כמו שנאמר זה משה האיש (שמות ל"ב א') שאמרו בני ישראל כן מפני שהם באים לאמר לא ידענו מה היה לו, והוא דבר זר לא יאמן כי יסופר שלא ידעו בני ישראל מה היה לאיש שעשה להם האותות והמופתים הגדולים והנוראים. ואף כאן, מפני שהיה לחמם יבש ונקודים ולא יאומן כי יסופר שהם הצמידו אותו חם ביום צאתם מבתיהם אמרו זה לחמנו. וראה מה שאמרת בבואור זה סיני (שופטים ה' ה').

(יד) ויקחו האנשים מצידם. אמר רד"ק, יש מפרשים אותו כמו למדו, מן לקח טוב, כלומר למדו והבינו מצידם שהיה יבש כי אמת דברו. ויש לפרש ויקחו כמשמעו שלקחו מצידם ואכלו ממנו בכרית כדי שיבטחו בהם. ולדעתי אין אחד משני הפירושים שמוכר הרב עולה יפה. כי הראשון דוחק שאין כמותו בכל המקרא, והאחרון כחשו בפניו יענה מה שנאמר בצידם של הנבעונים; לפי שאלו היו נשיאי ישראל באים לאכול עם הנבעונים סעודת ברית, היו הם וזכחים זבח וקוראים לנבעונים לאכול עמם. ולא היו אוכלים לחם הנבעונים שהיה יבש ונקודים. ועוד שאין לשון הכתוב משמע סעודת הברית, כי לא נאמר שהנבעונים אכלו מצידם עם נשיאי ישראל יחדו.

ודע שיש כתב יד אחד שכתוב בו צידם, בלא מ"ם בראש התיבה, ואף על פי שאין העד כי אם אחד, הלא סמך לעדותו מ"ם של האנשים שקרוב הוא להיות נשנה בתיבה שלאחריו בטעות סופר, כי הוא דבר שהראיתך ועוד אוסיף אראך פעמים הרבה. ואם כן, ויקחו עקרו ויקח, לשון יחיד, ונתוסף וא"ו האחרון אחר שנכנס "מצידם" תחת "צידם" ולא היו הרברים מתישבים על לשון ויקח, ולקחה זו כמו ואל תקח בעפעפיה (משלי ו' כ"ה), ופועלו של ויקח הוא צידם, והאנשים הפועל. ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב כעקרו: צידם של הנבעונים לקח נפשות האנשים, כלומר מפני שהיה לחמם יבש ונקודים נסה לב ישראל להאמין לדבריהם.

וקרא הכתוב כאן ליהושע ולנשיאי ישראל אנשים כנגד מה שנאמר בסוף הפסוק ואת פי ה' לא שאלו, ומקביל האנשים אל שם ה', כמו שנאמר שרית עם אלהים ועם אנשים (בראשית ל"ב כ"ט), ונאמר גם עם ה' ונס עם אנשים (ש"א ב' כ"ז). ובדברים תוכחה ליהושע ולוקני ישראל שהיו נשענים אל בינתם, והם

בני אדם ולא ידעו נסתרות. ולא שאלו את פי ה' אשר אין נסתר ממנו. ויתורגם האנשים והַלְלוּעִיִּים die Menschen; ולא die Männer.

(טז) מקצה שלשת ימים. ראה מה שאמרתי בביאור בעור שלשת ימים (למעלה א' י"א).

(יז) ביום השלישי. אין היום השלישי הזה משלשת הימים הנזכרים בספוק הקודם. והוא היום השלישי לנסוע בני ישראל. והמספר הזה גם הוא לא מדויק.

(כא) כאשר דברו להם הנשיאים. והיכן דברו? ועל כרחנו נאמר שהכתוב הזה לקה בחסרון. והדברים כעקם יחיו וַיְהִי חוֹטְבֵי עֲצִים ושואבי מים לכל העדה.

וַיְהִי חוֹטְבֵי עֲצִים ושואבי מים לכל העדה כאשר ונז'. והלכר טעה ודלג מן ויהיך אל ויהיו והשמיט כל אשר בינתים. וכעין זה סירש רד"ק. וכלכר שהוא מדבר לשון נקיה וקורא לחסרון דברים קצור דברים משום כבוד המסורה.

ומי שדעתו דעת נקיה לא יאמר שבעשות הנשיאים לנבעונים ככתוב קיימר את השבועה אשר נשבעו להם. כי על פי הברית הכרותה להם היה כדון שיהיך הנבעונים יושבים בעריהם ויהיו למס לישראל (דברים כ' ו') ועכשו עריהם גבעון והכפירה ובארות וקירות יערים (למעלה ספוק י"ז) לישראל (למטה י"ח כ"ה—כ"ח). והם עצמם עברים מנדונים להם. ובגלל הדבר הזה כמדומה אני שכל הדברים האלה דברי הגדה של אחרית הימים. כי בימים הראשונים היו יראים השבועה מאוד ולא מורים בה היתר.

(כד) ויאמרו כי הגד הגד. תשמישו של כ"י זה מסורש לך כל צרכי למעלה ב' כ"ד.

י

(י) והושיעה לנו ועזרנו. הראשונים אומרים יהושע כתב ספרו (בכא בתרא י"ד ע"ב). והכתוב הזה מכתיש דבריהם ודברי כל האומר שספר יהושע מקדמוניות ספרי ישראל. כי מבעד לסדר הדברים האלה נשקפים לכל יודע לשון המקרא על בריה אותות של אחרית ימיה. ואפשר שבימי האומר כן לא היתה הלשון שגורה עוד בפי הסופרים. וכל דעתם אותה מתוך ספרי הסופרים אשר היו לפניהם. כדעת אשר לנו אנחנו היום הזה. ועל כל פנים לא היה האומר את הכתוב הזה יודע מה בין עזרה לישועה. כי עזרה כבר אמרתי בביאור חסד הוא (ויקרא כ' י"ז) שעקרה לשון נדר. והעזרה את פלוני כעושה נדר סביביו שלא יעו בו אויביו לרעה. וישועה עקרה לשון רחב ידים. ומשם נשאלה לחלוץ מצרה. ועל פי הדברים האלה ישועה סוסה של עזרה. כי אין אדם נושע עד שהוא יושב לכטח ואין נדר סביביו. ובגלל הדבר הזה לא תמצא בכל כתי הקדש חוץ מכאן כי אם עזרה תחלה ואחריה ישועה בכל מקום שהן נזכרות שתיהן יחד; כמו שנאמר ועזרם ה' ויסלטם ונז' ויושיעם (תהלים ל"ז מ'). ונאמר עזרני ה' אלהי הושיעני כחסדך (שם ק"ט כ"ז). ונאמר עוד מה עזרת ללא כח הושעת זרוע לא עזו (איוב כ"ו ב'). וראה תהלים כ"ה ח' ופ'; ק"ח י"ג וי"ד; ק"ט קע"ב וקע"ג. ולכן אמרתי שסדר הדברים שככתוב הזה אשר לפנינו מלמד על אומרם שלא היה יודע מה בין עזרה לישועה. ומפני

שחוקה לסופר אשר לשון ספרו שגורה בפיו שלא יטעה בכמו אלה, אמרתי שאפשר שבימי הספר הזה כבר נכרת לשון המקרא מפי אבותינו.

(יא) בנכנס. ראה מה שאמרתי למעלה ח' י"ט. ועל פי הרברים האלה ביית זה מלמד על נמר הפעולה, וכבר נמו האויבים האלה מפני בני ישראל, רב המקום בינותם, ולא היו בני ישראל יכולים להשיגם עוד, ובגלל הדבר הזה השיגתם יד ה' הנלחם לישראל כאבנים גדולות מן השמים. ויתורגם בנוסם ללועזים als sie ent-kommen waren.

(יב) אז ידבר יהושע לזה. אז דבר יהושע בשם ה', ורונמתו לך אמר לבי בקשו פני (תהלים כ"ז ח'), שהמאמר בקשו פני הוא מה שאומר לבי בשם ה', ופירוש לך אמר כמו בשמך אמר. ולא יפורש המקרא הזה כי אם כן, מפני שהדבור כנגד השמש והירח ולא כנגד ה'. דום עמוד תחתך ואל תזוז ממקומך. וכיוצא בו דומו עד הניענו אליכם (ש"א י"ד ט').

וירח בעמק אילון. לא שהיו העברים הראשונים יודעים שירח מהלך ביום, כי אין ממשלתו להם כי אם ממשלת הלילה (בראשית א' ט"ז), ובלבד שלפי שלא אין השמש לבא כיום תמים (פסוק י"ג) נאמר לירח שיעמוד כשתיניע שעתו להלך.

(יג) הלא היא בתובה. "היא" זה שב אל האמור לפניו מן שמש בנגעון דום עד יקום גוי אויביו כשוב אל שם דבר, ופירוש הכתוב הרברים האלה שהם מדברי שיר עתיק יומין כתובים על ספר הישר, והוא הספר שעליו היתה כתובה הקינה שקונן דוד על שאול ויהונתן (ש"ב א' י"ח).

(יד) ולא היה כיום ההוא. כבר אמרתי לך במקום אחר שכ"ף השמוש שם דבר בכל לשונות בני שם, ועוד חוסיף תראה כי כן בספר הזה למטה י"ד י"א. ועל פי הרברים האלה הייתי אומר שבכתוב הזה כ"ף של כיום פועלו של היה, לולא מנעני חוק מחקי ההגיון מן הפירוש הזה. כי על פי חקי ההגיון אין רמיון כי אם בין דברים שהם משם אחד (gleichnamig), ואין היום ההוא או כל יום מן הימים ומה שמדמהו הכתוב משם אחר, כי מה לשמוע ה' בקול איש וליום מן הימים? ובגלל הדבר הזה צריך לפרש הרברים פירוש אחר.

ועתה ראה מה שאמרתי בכיבור ככם (למעלה א' ט"ז). ודע שכל האמור שם בלמיד הוא הדין לביית שלפניה כ"ף השמוש, ואין ביניהם כי אם שלמיד לעולם תפול אחר כ"ף וביית יש שתעמוד. ועדים במסלתה של ביית אל תקשו לבככם כמריבה (תהלים צ"ה ח'), ויוליכם בתהומות כמדבר (שם ק"ז ט'), וכלילה ימששו בצהרים (איוב ה' י"ד), שכאלו כתוב כמריבה, כמדבר, וככלילה. ואף כאן כיום כמו כביום, ופועלו של היה הכנוי הנסתר שבו, והכנוי הזה מקדם (anticipirt) "לשמוע ה' בקול איש"¹, ופירוש הכתוב ולא היה כדבר שהיה כיום ההוא, לשמוע ה' בקול איש, ויתורגם ללועזים und nicht geschah es, wie an jenem Tage, weder vorher, noch nachher, dass u. s. w.

¹ ומה שאמרתי בראשית ב' ג' שלמיד של לשמוע זה מפרש את הסתום נוסד על פירוש אחר שפירשתי את הכתוב הזה לפנים והוא עכשו בסל ומבטל.

לשמע ה' בקול איש. אמר הכתוב כן. מפני שיהושע אמר שמש בנבעדן
 רום בשם ה', כמו שפירשתי. וה' לא צוחו. וכשעמד השמש ברצון ה' הדבר כאלך
 שמע ה' בקול יהושע. כי ה' נלחם לישראל נותן טעם לדבר למה שמע ה' בקול
 איש ביום ההוא. כי בהיות ה' נלחם לישראל הרי הוא צבא ישראל ושומע בקול
 יהושע שהוא שר צבא ישראל. ואל יקשה לך הדבר הזה. שכן משה מצוה ואומר
 קומה ה' ושובה ה' בנסוע הארון ונחור. והוא מצוה ויהיה כן מפני שה' אלהי צבאות
 יושב הכרובים הוא רכבות אלפי ישראל. כמו שפירשתי בחומש הסקודים. ומשה
 עובר לפני חיל צבא ישראל.

(טו) וישב יהושע ונו'. אין דברי הכתוב הזה מסכימים עם יתר דברי
 הפרשה הזאת. לפי שאם שב יהושע וכל ישראל עמו הגלגל, איך נעשו המעשים
 במקרה ובלבנה ובענלון ובחכרון ובדביר? לכן אומר אני שכל הפסוק הזה מיותר,
 והוא נשנה כאן במעות סופר מסוף הפרשה (פסוק ט"ז). ושתי התיבות. נלחם
 בישראל שממוך להן הכתוב והן נמצאות גם כאן בסוף הדברים שלפני הפסוק
 הזה הן המעוה. והיה כותב כאן וכסבור שהוא עומד שם.
 (י"ז) נמצאו נתונים (sind da), וכן דרך המקראות להוציא הויה בלשון

הזה. ככתוב שתי בנותיך הנמצאות (בראשית י"ט ט"ז).
 (כד) ויקרא יהושע ונו'. קרא לכל איש ישראל שישמעו את דבריו ויראו
 את המעשה אשר יעשו קציני אנשי המלחמה בחמשת המלכים במצותו.
 ההלכווא. ראה מה שאמרתי בביאור הגולד (בראשית כ"א נ'). וכביאור
 אביהוא (שמות ו' כ"ג).

(כו) וישמו אבנים גדולות ונו'. ראה מה שאמרתי למעלה ז' כ"ז. ואף כאן
 הוא הפעם. ובלבד שהיו המתים חמשה. ולא מצאו להם אבנים די גל גדול לכל אחד
 מהם. והאבנים הגדולות נמצאות להם מלפנים בהיות המלכים חיים והם נשמרים
 במערה (למעלה פסוק י"ח). ובגלל הדבר הזה השליכו את המלכים במותם אל
 המערה ושמו את האבנים הגדולות על פי המערה.

(כח) ואת מלכה נוסף על כנוי של ויכה. והוא נוסף בלא חווק מן המעם
 שאמרתי בראשית ו' י"ח. ואמר הכתוב ואת מלכה. לפי שכל הנוסף על כנוי שמקומו
 המקום השני לעולם משמש עמו את. שכן נאמר עוד בספר הזה וילכדה ואת מלכה
 (למטה פסוק ל"ט). ונאמר במקום אחר וכלתו ואת עציו (זכריה ה' ד'). ונאמר
 וישנה ואת נערותיה (אסתר ב' י'). והכלל הזה אין יוצא ממנו אפילו בדברי נבואה
 ודברי שיר.

החרם. מעו כאן בעל המעמים והנקדן. בעל המעמים טעה שלא הפסיק בין
 מלכה ובין החרם. כי ואת מלכה נוסף על כנוי של ויכה השב אל מקרה. והוא
 כמוהו פעול של הפעל ההוא. כמו שפירשתי. והנקדן טעה שנקד החרם. ולא זכר
 שכל החרים מלא וי"ד. ראה למעלה ח' ט"ז; ולמטה פסוק ל"ה ז' ו' ושיא ט"ז ח';
 וישעיה י"א ט"ז. והמאמר החרם אותם וכל הנפש אשר בה מאמר משרת מלמד על
 שלפניו. וכיוצא בו בספר הזה ויכו את כל הנפש ונו' החרם (למטה י"א י"א). ובמקום
 אחר החרם כל עיר ונו' (דברים ג' ו').

(ל"ז) מעגלונה. היא שבסופו מלמד על מקומו שהוא המקום השני. ומקומו
 ראוי לו מחמת מ"ם שבראשו. כמו שפירשתי בראשית ב' ג' בציון שבגלגליון.

(יז) ואת מלכה. שנה הסופר ולא זכר שמלך חברון אחד מחמשת המלכים הנחבאים במערה במקרה במלחמת גבעון, והוא סת עם ארבעת רעיו יחד (למעלה פסוק כ"ג—כ"ז). וכעין הדבר הזה הראיתוך בבית רחב הזונה למעלה ו' כ"ב. ואפשר שאין כאן שנחת הסופר, כי אם שנוי ששנה דבריו מדעת כמשנה ספרו, והמסדרים סדרום ולא כרוח משפט ורוח בער.

(יט) לדבריה, ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ל'. ואף כאן היא של דבירה בשביל למיד שבתחלתה.

יא

(י) כי חצור לפניו ונוי. לא נראה לי הפירוש המקובל אשר לפיו לפניו חצר הזמן וכל הדברים עד סוף הפסוק מאמר אחד. לפי שאם כן, לפניו מיותר, כי הלא למד הדבר מענינו שלא היתה חצור ראש כל הממלכות האלה אחר שלכה יהושע והיתה לישראל. ואף לא מתישב לשון "היא" על הפירוש המקובל. ואומר אני ששני מאמרים יש כאן, כי חצור לפניו מאמר אחד, וסוף הפסוק מאמר אחד, ולפנים תאר המקום ולא תאר הזמן, והתאר על צד השאלה, ככתוב ויהי לאחור ולא לפניו (ירמיה ז' כ"ד). והמאמר האחרון מפרש את הראשון. ויתורגם חצור לפניו ללועזים denn Chazor stand voran.

ובין כך ובין כן אין הדברים האלה מתישבים על מה שלפניהם, לפי שהדבר ברור שהכתוב בא ליתן טעם, ואין האמור בראש הפסוק הזה צריך טעם, ואף אין בהם בנותן טעם, כי אפילו לא היתה חצור לפניו ראש הממלכות האלה היה יהושע לזכרה והורג את מלכה כמו שעשה לכל הערים ההן. ואני ממה שראיתי שנאמר למטה פסוק י"ג חצור לברה שרף יהושע, ולא נתן טעם לדבר, אומר אני ששני המאמרים האלה כאן חוץ למקומם, ומקומם בסוף הפסוק הוא¹).

(יג) העמדות על תלם היום הזה. והיום הזה שאמרתי הוא היום שנכתב בו הספר הזה. זולתי את חצור ונוי. כאן מקום הדברים שאמרתי שהם חוץ למקומם בפסוק י', והדברים טעם לשלפניהם, והכתוב הזה מניד לך שיהושע לא שרף כל הערים העומדות על תלן חוץ מחצור, ונשרפה חצור לברה מפני שהיתה ראש כל הממלכות האלה ויהושע אמר שתהא מפלתה כנרולתה. למען ישמעו העמים וייראו.

(יד) ימים רבים ונוי. ובמלכים הראשונים נאמר ואת כל המלכים האלה ואת ארצם לכד יהושע פעם אחת (למעלה י' מ"ב). ונראה לי שדברי הכתוב הזה תוספת מאוחרת, ומפני שנאמר למטה י"ג א' ויהושע זקן בא בימים, ואין בין המלחמות הראשונות והימים ההם כי אם מלחמות המלכים האחרונים, נתוספו הדברים האלה, כדי שלא יקשה לך איך קפצה זקנה על יהושע פתאום.

(כ) מאת ה' היתה לחזק ונוי. הכתוב הזה והכתוב האומר כן תעשה לכל הערים הרחוקות ממך מאד ונוי רק מערי העמים האלה אשר ה' אלהיך נותן לך נחלה לא תחיה כל נשמה (דברים כ' ט"ז ומ"ז) שני כתובים מכחישים זה את זה. כי לדברי הכתוב ההוא הערים הקרובות בין משלימות ובין לא משלימות בלא תחיה

¹ כל שנוי מקום כשנוי הזה תחלתו השמטה, שבתחלה דלג הלבלר על הדברים, וכשהרגיש בדלוגו כתבם בגליון למלאות החסרון, ומשם נכנסו בשעות אל תוך הספר חוץ למקומם.

כל נשמה. ומכאן משמע שאלו היו העמים משלימים היתה להם תצוה ולא
החריבם ישראל.

(כג) רק בעזה בנת ובאשרוד נשארתי. כראש הספק נאמר לא נותר.
ובסופו נשארתי. ושנוי הפעל האחרון כשכיל ההפך שבין נשאר לנותר שפירשתי
כראשית ז' כינ'. וכאלו נשארו הענקים במקומות האלה שלא במקרה כי אם בכונה
להראותנו גבורת הור וגבורתו הסבים איתם. ראה דברי הכתוב שראו י"ד ד"ו. ושריב
כ"א כינ'. והסופר היה שכתב ספרו אחר שנכתב ספר שמואל מסייע לכל האמור
שם בדבר הענקים ומסלתם.

יב

(ב) סיחון מלך האמורי וכו'. כל הרברים האלה מכאן ועד סוף סמוך הי'
אין בהם כרי אמר שלם. והם נישא האמור והגשמי משה עבר ה' וכו' (סמוך ו').
(ו) ויתנה. סתם בשלבי הארץ וסמיו בארץ שבין אמר ויתנה כנגד הארץ.
לשכמי ישראל. ראה מה שאמרתי בכיכור אל ארץ (בראשית ל"ו ו'). ואף כאן
אחר שאמר בסמוך הקדם לאיובני ולגרי ולחצי שבט הנשמה. שבטי ישראל כל
השבטים חרין ששני השבטים וחצי השבט האלה או יתר שבטי ישראל.

(יח) מלך לישרון. לא נאמר בן בכל מלך בן המלכים האלה. אבל נאמר
מלך יקנעם לכימל (סמוך כ"ב). ונאמר מלך הוי לנפת הור ומלך גימם לנלגל
(סמוך כינ'). לכן אמר אני שגם כאן היה בתחלה שם עיר בין מלך ובין לישרון
והוא נשמש בשמות שונים.

(כ) מלך שחרון מראון. ולמעלה י"א א נקרא שם המקום שחרון סתם
בלא שם לוח'. וכנלל הדבר הזה נראה לי שתיבת סראון שבכאן אין עקרה בכתוב.
והיא נכנסה אל תוכו סתמת הגהה שהגיה הסניה וכתב שחראון שלא או לחלק
בכתב כינה ובין שחרון עיר מסלכת ישראל. והחלוק הזה היה צריך כישי קדם
כשאין נקדות.

יג

(א) ויאמר ה' אליו. גם מבקר לסרר הרברים האלה נשקפים לי אותות אחרתי
ימי הלשון. כי בימים הראשונים היו אמרים ויאמר אל סלוני ולא אמרים ויאמר
סלוני אליו כי אם ויאמר אליו סלוני.

לרישתה. סרם המקרא ובן חרשורו והארץ לרשתה נשארה הרבה סאר.
חאמר בלשון המקרא הארץ לרשתה או הארץ לרשת ותעשה שם הפעל כעין תאר
לשם הדבר¹). ומשמע דברך הארץ שהיא עתידה ומוסמנת או ראויה שיירשו אותה.
ודומת הלשון הזה בספר אשר אנחנו בו יהי השער לסנוד (למעלה ב' ה'). ובסקום
אחר והבית לבנות לה' (דהיא כיב ה'). וכשהפעל פעל יצא ואין פעול אחריו.
כשני המקראות המסייעים האלה. או נזכר הפעול בכנני השב אל שם הדבר שלפניו.
בכתוב הזה אשר לפנינו. שם הדבר המתואר בשם הפעל הוא הפעול. והפעל סתום.

¹ וכעין זה יאמר הנרמני *das Ding ist zu haben*.

וכשנזכר סעול אחר, או הפעל פעל עומר, השם המתואר בו הוא סעולו. דונמת הראשון ויהי לדרוש אלהים (דהיא כזו ה'), ודונמת האחרון ויהי השמש לבא (בראשית ס"ז י"ב). וגזיוס האומר שבכל כמו אלה משמש. היה, בדבור או במחשבה, מועה. לפי שבכתוב שלסנינו ובכתוב הראשון שבדברי הימים שהזכרתי למעלה אין מקום לפעל היה אפילו במחשבה.

(ב) זאת הארץ הנשארת מכאן ועד סוף ססוק ה' דברי הכתוב בשם עצמו ולא ממה ששם בפי ה'. ועד בדבר מה שנאמר בפסוק האחר מן השיחור וגו' לכנעני החשב, שאם יש לך און לבחן מלין תדע שאין כמו אלה יוצאים מפי ה'. וכל הדברים מאמר בתוך מאמר.

(ד) עד אסקה. ראה מה שאמרתי למעלה י' ל"ו. ואף כאן שם המקום אסק (למעלה י"ב י"ח). והיא של אסקה מחמת עדי שלפניה.

(ח) עמו הראובני והגדי. המפרשים משיכים כנוי של עמו אל חצי שבט המנשה שנמלה לו נחלה עם בני ראובן ובני גר בעבר הירדן מזרח. ושתי תשובות בדבר. האחת שלא נזכר חצי השבט ההוא בכתוב. והשנית שברוב המקראות מזכיר הכתוב בני ראובן ובני גר ולא מזכיר חצי השבט המנשה כלל מפני שהוא כמל במיעוטו אצלם. ואיך יאמר כאן כנגדו ועמו הראובני והגדי ויעשה חצי השבט עקר ושני השבטים מסל? לכן נראה לי שעמו זה עקרו עמי. ופירושו עמי הראובני והגדי משפחות ראובן וגר.

כאשר נתן להם משה עבד ה'. הרברים האלה אין להם מעם. ויש שלשה כתבי יד שכתוב בהם. נחלתם אשר נתן להם משה עבד ה'. וכל שבינתיים משה ועד משה חסר. ולא נראה לי הנוסח ההוא. ואומר אני שבדברי הפסוק הזה עד. כאשר העקר. ומן. כאשר ועד סופו נכנס אל תוך הספר מן הגליון. והוא כתוב שם על ידי מי שרצה להניח ולקראות כן תחת. אשר נתן להם משה. וחזקה למניה שהניח על פי ספר מדויק.

(טו) על מידבא. בכתבי יד הרבה מאוד כתוב עד מידבא. וכן נראה לי העקר.

(יח) ויהצה. והנביא אמר עד יהי נשמע קולם (ישעיה ס"ז ד'). לכן אמר גזיוס בשרשיו ששם המקום יהי ויהצה. ואני לא זכיתי לראות איך יהיה השם יהצה וטעמו מלמעלה. ואם תחזור על כל המקראות שכתוב בהם יהצה, ולא יהי, תמצא שבמרביר כיא כינ ודברים ב' ליב היא שבסוף התיבה במקום למיד בתחלתה, ובירמיה מ"ח כיא היא של יהצה סימן מקומה שהוא המקום השני הראוי לה מחמת א"ל שלפניה. ובכתוב הזה שאין מקום השם כי אם המקום הראשון טעות היא שמעה הסופר בשביל שמצא השם כמתכונתו שלש פעמים בכתבי הקדש. והוא לא ידע מה בין יהי ליהצה. וכבר הראיתך כעין הדבר הזה למעלה י' ו'.

(כא) נשיאי מדין. ובתורה נקרא להם מלכי מדין (במדבר ל"א י"ח). ומכאן ראה למה שאמרתי שם.

נסיכי סיחון. נסיד זה אין לו עסק עם נסך יין או מסכת זהב. ולא ידעתי לכחן עקרו. אבל נראה לי שעקרו של הפעל שהוא נגזר ממנו לשון כסוי. והוא קרוב לשרש סכך. ובלשון ערבי משמעו של הפעל הזה לשון עבודת ה' ויראתו. ומעין הענין הזה נסיד שלסנינו. ומשמעו שר וגדול שהוא עבד לשר גדול ממנו.

וסן השם הזה נגזר על אורי. והוא בכתוב ואני נסתי מלכי (תהלים ב' ו').
שפירושו אני עשיתי מלכי נסתי. וראה מה שאמרתי בניאיר ולנסך ססכה
(ישעיה ל' א').

(נג) הירדן ונבול. ראה מה שאמרתי בפירוש נבול זה במדבר ליר ד'.
והוא משמש כאן לשון הארץ שעל שני שפת הירדן אף על פי שהוא נהר ולא ים.
וכבר משמש בן עם נחל דברים נ' טו.

(כה) וחצי ארץ בני עמון. לא ידעתי איך יאמר הכתוב היה בן. ובתורה
נאמר בשם ה' לא אחז מארץ בני עמון לך ירושה (דברים ב' י"ט).

(ט) עוד נבול לדבר. לא חמצא כלשון הזה בכל המקרא. כי בכל מקום
שבוחר הכתוב בלמד מסמיכות לקנין יש טעם לדבר. וכאן אין טעם לבחור בלמד.
ונהגך הוא כי יש טעם לברוח בלמד זה כשכיל אדחה שלשניה. לפי ששתי למדין
רצונות נכרות על המבטא חמיר. וכל שכן כשיש טיסק חיבות ואין טיסק טעמים
בניהן. ולכן אומר אני שלדבר זה עקר דבר. בלא למד. ולמד שבראשו למד של
נבול שלשנו. והוא נשנית משם בעצת סיפר.

(כו) בית הרם. היא בית הרן שבתורה (במדבר ל"ב ל"ג) שנים היא נזכרת
אצל בית נמרה. ונשתנית גרן של הרן למים בשביל אוח השמים שאמריו. כמו
שפירשתי בניאור סתמים שלשמים (בראשית כ"ו ט"ז).

יד

(ו) וינשו בני יהודה. לא ננשו בני יהודה בשביל עצמם. כי הם לא דברו
דבר בפעם ההוא. והם ננשו בשביל כלב שנראה שהיה ביישן. ובמעמד שכמו ימצא
את לבבו לדבר אל יהושע ולשאול סאתי שאלתי. וראה מה שאמרתי לססה ט"ז י"ח.
על אדתי ועל אדותיך. מזכיר את עצמו ראשונה. וכן דרך העברי לדבר
ואסילו כשהוא מדבר לגדול ממנו. וכן דרך כל העמים הקדמונים ללשוונתם. שלא
כדרכנו אנוהו היום הזה.

ועל דבר הענין. לא ידעתי לבחון למה אמר כלב ועל אדותיך. ואין דבר יהושע
ענין לכאן. ואפשר שאמר בן בנורת הכתוב המדבר בביאת בני ישראל אל ארץ
ירושלם והוא חסן להזכיר את דבר שני האנשים הנשואים סכל דור המדבר לבא
אל הארץ. ושני האנשים ההם איש אחר איש אחד לשבט שנעשה ראש לאחיו
ונקראת ממלכתם על שמו. כלב ליהודה ויהושע לאסרים.

(ח) המסיו. דקרוק החיבה הזאת כלשון ארמי. היחיד המסיו. על משקל החלי
(ישעיה נ"ג י'). והבא להוסיף עליו ואזי הרבו. יש לו שני דרכים. להדגיש יוד
ולאמר המסיו. ולהניח יוד ולאמר בכתוב. והמסורה כדורה במה שלשנו. ואם
קבלה נקבל.

(ט) אם לא הארץ וכו'. אין מדבר הזה בתורה. וכלכר שכן משיש המסר
היה את הכתוב האומר והביאותיו אל הארץ אשר בא שמה ורצו יורשניה (במדבר
י"ד כ"ד). והכתוב ההוא כפשוטו הבטחה לכלב שיהא בבאי הארץ הרצו ינחל נחלה
בתוכה. והמסר דרש הרברים על חברן שבא כלב שמה עם המרגלים (שם י"ג כ"ב).
(יא) בבחי אוזובכחי עתה. כבר ידעת שכ"ף השמש יש בכל לשונות בני
קדם. גם בלשון המקרא די בשני כפיין ואין עוד מלכדם למאמר שלם. ואף כאן

כ"ף הראשונה נושא המאמר והאחרונה הנשוא. ועל דבר וא"ז שבראש הנשוא והוא כפיא בלשון ערבי, הלא חמצא הונמחה בכתוב כחלק היוורר למלחמה וכחלק היושב על הכלים (שיא ל' כ"ד).

(טו) האדם הגדול בענקים הוא. לא עמדו המתרנמים והמסרשים על מעמיה של גדולה זו. יש אומרים גדולה לקומה ויש אומרים גדולה לכבוד, ושתי הכתובות טועות. כי אם כרבריהן, למה נזכרה גדולה זו. והיא אינה ענין לכאן אחר שמת ארבע יוררו עמו שאולה גובה קומתו וכבודו גם יחד?

ובאמת אין גדולה זו כי אם לשנים, והיא ככתוב עשו בנו הגדול (בראשית כ"ז א'). ובלבד שהכתוב הוא קורא לעשו גדול אצל יעקב שהיה בעולמו והכתוב הזה קורא לארבע גדול אצל הענקים שהיו אחריו. ועל פי הדברים האלה הגדול בענקים כמו הראשון לענקים (der Riesen ältester). ומסך לדברי מה שנקרא לארבע במקום אחר אבי הענק (למטה טז י"ג). וזכר הדבר הזה וזכר שנוי שמה של חברון שניהם מנידים שבחה של חברון, שהיא עיר מימי קדם מאוד, שהרי נקראת לפנים על שם הראשון שבענקים, ולבסוף נשתנה שמה, ולא ישתנה שם עיר מתחלתו כי אם ימים רבים אחרי בנינה. וכן מזכיר הכתוב ישנה של חברון בתורה, כמו שנאמר וחברון שבע שנים נבנתה לפני צען מצרים (במדבר י"ג י"ב).

טז

(ה) וגבול קדמה, תוספת היא של קדמה מחמת גבול שנמסך לו, וכן תוספת של צפונה בשביל סמיכות לפאת שלסניו.

(ו) אבן בהן בן ראובן, יש שלשה כתבי יד שכתוב בהן בן, בחיית, תחת בהן, וכן נראה לי העקר, ובין כך ובין כך. בן זה כרעהו שבני בן הנום (למטה ססוק ח'). וכמו שנאמר בקרן בן שמן (ישעיה ה' א').

(זא) יבגאל היא יבנה שהיתה עיר של חכמים ומושב סנהדרין בימי התנאים, ואף נקראת יבנה בדה"ב כ"ו ו'.

(יב) היסדה, אין לפרשו ככתוב, כי לא יסורש היא הנוספת כי אם סימן המקום השני, ומסני שנכול ים נושא המאמר ומה שאחריו הנשוא אין מקום היסדה כי אם המקום הראשון, וכלל הדבר הזה אומר אני שהיסדה זה עקרו הים, ונשנית בו היא מראש התיבה שלאחריו במעות סוסר.

(טז) אשר יבה כח תנאי לו, ולכן נאמר אחריו ונתתי, שוא"ז זו לחשוכת התנאי.

(יח) בבואה מכית אביה אל בית בעלה, והענין הזה אמור כאן ושנוי שופטים א' י"ד ופ"ו, ולא ידעתי לזון במה היה הדבר הזה לדבר ראוי לזכרון בשני ספרים סכתבי הקדש, וממה שנאמר בשני המקראות שהיא הסתהו לשאול, ואף על פי כן היא עצמה השואלת, ולא הוא השואל, נראה לי שזוכר הדבר הזה להניד שבחם של הראשונים שהיו כאריות למלחמה וכתמינות לבשת סנים, שהרי עתניאל בן קנו שלכר את קרית ספר היה אביר לב למלחמה, והוא לא מצא את לבו לשאול מאת תותגו כאשר הסתהו אשתו, וראה מה שאמרתי למעלה י"ד ו'.

(כה) וחצור חדרתה, חרתה לשון ארמית, והוא בלשון המקרא חרשה, ונס מכאן נראים ימי הספר הזה, לפי שכימי עזרא ונחמיה היו מחלקים בין שני מקומות

ששם אחד שלא כחלק הזה. כי אז היו קוראים לצעיר לימים בשם לוי וזמא. אחרת. כמו שהוכחתי בכיבוד אלהים אחרים (שמיט ב ג). וכאן הוא איסור הצור הדתה לחלק בין הצור זו לאחתה שבסמך כנ"ל). ואם כן הלא נכתב הספר הזה. סביבות לכל הדתות. בימי לשון ארמית. אחר שנכתב לשון הסקרא סבי העם ולא היו שוורים בו עוד. וראה מה שאמרתי בשני שמי של הישע בן נון ליהושע בסדרב י"ג פ"ג.

וקריות הצרון היא הצורה. יש כתב יד אחד שכתב בו: קריות הצור הוא הצרון. והסידור הזה נראה לי עקר. לפי שאם לא כן לא חלק הכתיב כל צרכו בין הצור זו לשתי אחיותיה הראשונות. ועל מי הנוסח הגיא אין לשעית בשלשתן. כי האחת הצור סתם. כלי שם לוי. והשנית הצור הדתה. והשלישית קריות הצור או הצרון.

(יב) כל הערים עשרים ותשע. עיין רש"י הינע לתרין הכלל והסרם שסותרים זה את זה. ולי נראה שמתנסנס וכתב היה הספר. כאן ובשני הספרים שאחריו. לפי שגם בסמך לוי נאמר ערים ארבע עשרה. ובסמך סיא נאמר ערים שש עשרה. ואין חשבונן עולה יפה. כי בסמך תמצא הערים הראשונות והערים האחרונות חמש עשרה חמש עשרה.

(יג) ערים ארבע עשרה. סתם שנאמר לספר סמנו וכתב שמי ויתר תשובה (סמך ס"ח) למדנו שכל הערים הנזכרות עד סוף סמך ס"ז ערי השפלה. חלק הכתיב כל ערי השפלה ארבע כתוב לארבע יחזת השמים. וכלל סמך כל אחת מהכתוב תיין מהאחרונה.

(יד) ואישתמה. היא יסרה והיא כאין למבטא. ובסקים אחר נקראת העיר הזאת אשתמע (ש"א ל' כ"ח) בעיין. וגם מן הדבר הזה נראים ימי הספר שאנחנו בו. כי בארמית הימים היו העברים מקלים באותיות הנדון ובמחידים אותן. כמו שעושים השומרונים (הסה הנזכרים) ללשונם. כי לא יכינו לדבר כן.

(טו) ערים אחת עשרה. ראה מה שאמרתי למעלה סמך ל"ז. וכערי השפלה כן ערי ההר נזכרות כח כת. ובלבד שערי ההר נחלקות לחמש כתות. כח אחת לראש ההר וארבע כתות לארבע הדעות.

(טז) וזרעאל. אין זו זרעאל שעל שמה נקרא יום גדול בימי ישראל יום זרעאל (הושע ב' ב'); כי זרעאל היא נחלת יששכר. והיא עיר אחאב שהיה יושב בה בימי הקיץ. וזו עיר מערי יהודה.

ב"ז

(יז) מבית אל לזדה. תוספת היא של לזדה סתמת סמיכות בית אל שנסמך אליו. ונסמך השם החדש אל השם שבימי קדם סמיכות הסמיכות אל ספרישו. וכיבוד הדברים מבית אל שנקרא לה לפנים לזדה. והכתוב ספריש לך בית אל זו לחלק כינה ובין מקומות אחרים שיש שנקראים בית אל על שם קדושתם. ולא יוריש הכתיב הזה כי אם כן. לפי שאלו כפירוש המקיבל שהוא ספרוש בעל המעשים. והכתוב

(1) וכעין הדבר הזה תמצא בכיבוד שמה של תתמים חרשי (ש"ב כ"ד ו). ובלבד שמה לשון הסקרא וחזרתה לשון ארמי.

מניד לך שהיה הגבול יוצא מבית אל אל לוח, על כרחך תאמר שלוח זו בנחלת בני יוסף והיא קרובה אל בית אל, ואין בכל המקרא לוח אחרת חוץ מן העיר שבנה האיש המראה לבני יוסף את מכוא בית אל, ולוח היא בארץ החתים (שופטים א' כ"ז), וארץ החתים סמוכה לחברון (בראשית כ"ג נ"ו). שהיא בנחלת יהודה, ובין נחלת יהודה ובין נחלת בני יוסף נחלת בנימין (למטה י"ח י"א). ואם תקשה לך המסיכות שבין בית אל ללוח כשהם שני שמות של עיר אחת והראשון צעיר לימים מן האחרון, הלא הראיתך רונמתה בכיאר ירובעל נרעון (שופטים ח' ל"ה).

(ו) ממזרח ינוחה. שם המקום ינוח (מ"ב מ"ו כ"ט). והתוספת מחמת שנשמך מזרח אליו. והנה הרבתי דברים בענין התוספת הנאת. להוציא מדעת בעלי הלשון (והם חכמי הנוים אשר עיני כל בית ישראל נשואות אליהם היום הזה ללמדם לשון אבותם ולשרש להם כתבי קדשם, לבשחם ולבשח אתם העבריה). המחלקים בין היא הנוספת בירושלימה ובין אחותה שבהכצעקתה (בראשית י"ח כ"א). ועתה הלא תדע ששתיהן אחת, ואחד תשמישן לסמן המקום השני. ותשמישן זה ישן נושן וקודם לימי המקרא, והוא חדל בספרים הראשונים של כתבי הקדש, ובספרים האחרונים שב לקרמחו. ואל תחמה על הרבר הזה. כי הלא יוקן האדם ולעת זקנתו ישוב לעשות מעללי נער; כן הלשון מביאה סימני זקנה בשובה על דרכיה הראשונים שעזבה.

יז

(א) למבכר לבית מכיר. כמו שנאמר אחריו לבני מנשה הנותרים למשפחותם לבני אביעזר ולבני חלק וגו', ומנה בני בנים ולא בנים. כי אין לומר שהיה מכיר בן מנשה מבאי הארץ. כי הוא היה איש מלחמה. מסני שהיו בני מכיר בן מנשה אנשי מלחמה ויוצאים כלם בחלון נתנו להם הגלעד והבשן מעבר הירדן מזרחה לנחלה שלא בטורל, והיא היתה להם זכות יתירה חלף עבודתם היתירה, כמו שפירשתי בחומש הסקודים. וקרא הכתוב למשפחות מכיר איש מלחמה, כמו שנאמר לנוי כלו איש ישראל.

(ב) הזכרים. יש כתב יד אחד שבו כתוב כאן הנותרים תחת הזכרים, והנוסח הוא כלא היה, כי מוצאו חסרון דעת, ומנסחו שלא עמד על טעם הזכרים במקום הזה אמר שמשנה הוא, והניח תחתיו הנותרים ככתוב בסמוק הקודם. ובאמת לפי שבא הכתוב לאמר אחריו וצלסחר וגו' לא היה לו בנים כי אם בנות, אמר כאן אלה בני מנשה הזכרים.

(ג) שלשת הנפת. אין נקפח בכל המקרא, ואסילו היה, לא יאמר בו לשון יחיד ככתוב כאן כשהמספר למעלה מאחת ולמטה מאחת עשרה. לכן אומר אני שזה דינו נסח. לשון רבים, והיחיד נסח.

(ד) עד אשר עד כה. הלשון הזה לא מתישב היטב, ובכתבי יד הרבה חסר. עדי ראשון, ועוד הרבה מהם שחסרים. עדי אחרון, וכנוסח האחרון נראה לי העקר.

(ה) לא ימצא לנו ההדר. תרגמו יונתן לא ימסיק לנו מורא, וכן מתרגמים השבעים, ואחריהם כל אדם ימשוך, וכלם טועים. לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר ימצא, לשון קל ולא נפעל, כמו שנאמר הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י"א כ"ב), ונאמר עוד ולא מצאו להם כן (שופטים כ"א י"ד), שניהם בנין קל.

והרצה לעמוד על טעם הכתוב הזה יזכור שתי אלה. חאמר בלשון המקרא נמצא הדבר ומשמעו יש הדבר, כמו שנאמר שתי בנותיך הנמצאות (בראשית י"ט ט"ז). ונאמר המשה לחם תנה בידי או הנמצא (שיא כ"א ד'). היא האחת. והשנית שהעברי יאמר אין לי איש פלוני או אין לי דבר פלוני והוא רוצה לאמר שהם לו כאין וכאפס; ככתוב הגדת היום כי אין לך שרים ועבדים (שיב י"ט ו'). ופירוש הדברים הגדת היום כי שריך ועבדיך כאין וכאפס בעיניך, וכמו שמסיים שם ואומר כי לו אבשלום חי וכלנו היום מתים כי אז ישר בעיניך¹). ועל פי שני הדברים האלה לא ימצא לנו ההר זה פירושו: אין לנו חסין בהר, והוא לנו כלא היה. ואמרו בני יוסף כן, מפני שהיה ההר יער (למטה ססוק י"ח). ולא שדה תבואה, ואף לא קרקע לבנין בתי מושב. ויתורנס המאמר הזה ללועזים *der Berg ist für uns als wie wenn er nicht wäre.*

ורכב ברזל בכל הכנעני וגו'. ואם כן, חזק הכנעני ממנו ולא נוכל להורישו. וכן נאמר ביבין מלך כנען ויצעקו בני ישראל אל ה' כי תשע מאות רכב ברזל לו (שופטים ד' ג'). ודעת לנבון נקל שאין רכב בלא סוסים, ובסוסים הנכורה ולא ברכב, והנה כתוב בתורה לא ירבה לו סוסים (דברים י"ז ט"ז), וצוה ה' את יהושע למלכי כנען לאמר את סוסיהם תעקר ואת מרכבותיהם תשרוף באש (למעלה י"א ו'). וטעם הדבר הזה נאמר במקרא מכללו ולא בפירושו. כי הקורא בכתבי הקדש בהשכל ודעת ולאור גירן של דרישה וחקירה יראה שהעברים הראשונים לא היו אוהבים סוסים, ומפני שלא היו אוהבים סוסים לא היו רגילים בהם. והאמור בשלמה שהיו לו ארבעים אלף ארות סוסים (מ"א ה' ו') דברי הגדה שיוצאת אל מחוץ לדברי הימים להגדיל ולהאדיר כבוד שלמה²). ובאחרית הימים היו מרגישים בדבר וראו לכתוב ארבעת אלפים חחת ארבעים אלף (דהיב ט' כ"ה). וגם המוסר שהוא מפליג, ולא זו בלבד, כי אלו לקח מן המספר שבספר מלכים מעשר מן המעשר עוד היה מסריו על המדה. תדע לך שכן, שהרי ימים רבים אחר ימי שלמה אמר רבשקה לחזקיהו התערב נא את אדני ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל לחת רוכבים עליהם (מ"ב י"ח כ"ג). הלא תראה שכששלש מאות שנה אחר ימי שלמה לא היו בכל יהודה אלפים איש יודע להלחם ברכב וסוס, שבנלל הדבר הזה היה חזקיהו בוסח על מצרים לרכב ולפרשים. ומפני שלא היו העברים רגילים בסוסים היה להם כל צר ואויב אשר לו סוס ורכב נורא מאור, כמו שנראה מן הכתוב הזה שלפנינו ומרעהו שבספר שופטים שהזכרתי למעלה. ועוד הרבה מקראות בכתבי הקדש מעידים בדבר, כמו שנאמר וראית סוס ורכב וגו' לא תירא מהם (דברים כ' א'), ונאמר פרסות סוסיו כצר נחשבו (ישעיה ה' כ"ח), ונאמר עוד צדיק ונושע הוא עני ורוכב על החמור (זכריה ט' ט'), שמוכיר הנביא ישועת המלך ההוא כדבר גדול מאוד שיהא

¹ וכעין זה תאמר בלשון התלמוד שמאל לית ליה דרבי פלוני ומשמע דברך שמאל לא מודה בדברי רבי פלוני והם כאין וכאפס נחשבים לו.

² דברים הרבה שנאמרים בשלמה בכתבי הקדש תהי של הגדה במצתה, והוא הדין לכל האמור בספרי הערביים לספר בשבחו של שלמה וגדולת כבודו. ולי אני הסבאר כל עצמו של שלמה נראה כמי שלא היה ולא נברא ויציר הגדה הוא, ואחזה דעתי ואעידה לי עדים בדבר הזה במקומו.

מנצח במלחמה¹). ואף על פי שהוא רוכב על החמור מאין סוס לרכוב עליו, וכמו שהוא מסיים שם ואומר, והכרתי רכב מאפרים וסוס מירושלים. והעולה על כלם הכתוב האומר וסוסייהם בשר ולא רוח (ישעיה ל"א ג'), כי מדברי הנביא האלה שמענו שהיו אבותינו יראים מן הסוסים יראת רוחות ושדים.

וממה שאמרתי בביאור ונחיה סוס ופרד (מ"א י"ח ה') תראה כמה היו העברים משקצים ומתעבים את הסוס שאפילו בשעת דחקם לא היו אוכלים את בשרו כמו שהיו אוכלים בשר החמור. ובגלל הדבר הזה היו העברים מעקרים את הסוסים אשר היו בשלל אויביהם.

(יז) לא יהיה לך גורל אחד. לא שאמר יהושע לתת להם עור גורל ויהיו להם שני גורלות, כי זה הדבר אשר אמר: מפני שעם רב אתה וכח גדול לך אין לך כמה שנפל לך בנחלה גורל אחד כי אם יותר על כן, והוא מסיים ומפרש דבריו לאמר איך יהיה להם בנחלתם יותר מגורל אחד.

(יח) כי הר יהיה לך. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק מ"ז בראש דברי. וכמו שתאמר כלשון התלמוד שמואל אית ליה דרבי פלוני והדבור הזה שכנגדו של שמואל לית ליה דרבי פלוני, כן כנגד מה שאמרו בני יוסף לא ימצא לנו ההר אמר להם יהושע כי הר יהיה לכם, והוא רוצה לאמר אין ההר לכם בלא היה. כי אם יער הוא ובראתו.

כי תוריש את הכנעני וגו'. כ"י הראשון נותן מעם, והשנים האחרונים משמעם משמע אשר, וכיוצא בהם תחת הבל כי הרנו קין (בראשית ד' כ"ה). והנה אמר יהושע לפני מזה עם רב אתה, ואמר עור וכח גדול לך; ועתה הוא אומר כנגד הראשון כי יער הוא ובראתו, וכנגד האחרון כי תוריש את האמורי, כלומר מפני שעם רב אתה נקל לך לכרות את עצי היער, והיה לך ההר לשדה תבואה ולכנות בתים, ומפני שבה גדול לך תוריש את הכנעני שבעמק אשר רכב ברול לו ואשר חוק הוא; ובעשותך כן יהיה לך בהר ובעמק שנפלו לך בנחלה יותר מגורל אחד.

וכל הדברים האלה שנדברו בין יהושע ובין בני יוסף על דבר נחלתם לא נזכרים כי אם לספר בשבחו של יהושע, להגיד לך שבצדק ובמשפט הנחיל יהושע את בני ישראל את הארץ, ולא נשא סנים לבני יוסף לתת להם יותר מן הראוי, אף על פי שהיה אחיהם, ככתוב למטה אפרים יהושע בן נון (במדבר י"ג ח'), והושע הוא יהושע (שם פסוק מ"ז).

יח

(ב) שבעה שבטים. והם שמעון, יששכר, ובלון, בנימין, דן, נפתלי ואשר.
(ג) עד אנה. אנה עקרו תאר המקום כפי השואל שאלה, וכאן הוא משמש חאר הזמן, והדבר הזה מחמת הקרבה שבין שני התארים ושבללה קוראים הערבים שם אחד לשניהם, כי *ظرف* משמעו תאר המקום ותאר הזמן גם יחד. וגם הגרמני יש שהוא משמש בתאר המקום לתאר הזמן.

¹ כי הוא משמעו של צדיק שאמר הכתוב ההוא, וכיוצא בו שכי צדיק (ירמ' מ"ט כ"ד) שלא יפורש כי אם מנצח בכחמה, ופירוש צדיק ונושע הוא מנצח הוא את אויביו ולא בכחו וגבורתו (כי איך יגבר ולו אין סוס), כי אם בה' אלהיו הנלחם לו ומושיעו מידם.

(ד) שלשה אנשים לשבט. מרגלי המדבר היו איש אחד איש אחד לשבט (במדבר י"ג ב'). וכמו כן האנשים שהכין יהושע לשאת את אבני זכרון מתוך הירדן אל המלון (למעלה ד' ב'). והאנשים ששלח אל בני נד ובני ראובן לרכב אליהם על דבר המנוח שבנו (למטה כ"ב י"ד). מסני שהדברים ההם עסקי צבור. ושליחות השליחים בשם כל הקהל. ואין לשבט משכתי ישראל כאשר הוא שבט חסין בה. לא כן דבר הנחלה הוזה שהוא דבר כל שבט ושבט. ולכן לקח יהושע שלשה אנשים. והם בית דין. מכל שבט ושבט. ומן המקרא הוזה למדנו שגם בימי קדם היו אבותינו אומרים שאין בית דין פחות משלשה.

(ה) והבאתם אלי והבאתם את שבעת חלקי הארץ אלי. והדבר למד מענינו שאין הבאה זו כמשמעה. והיא מסורשת לך כל צרכה בכיאר והובא אל אהרן הכהן (ויקרא י"ג ב'). ועוד תמצא עד נאמן בדבר בכיאר והבאתו אלי (ש"ב י"ד י'). ויתורגם והבאתם אלי ללועזים und berichtet mir.

(ו) ויבאו. לא נראה לי שזה נקוד בדין. וכמדומה אני שדינו וְיָבִיאוּ. הבנין הכבד הנוסף. והוא מסורש על פי מה שאמרתי למעלה פסוק ו'.

(ז) אל כתף מול הערבה. מסני שאין לומר שטול הערבה שם מקום. הדבר ברור שנשמט שם מקום אחר "כתף" כשעות סופר. אבל אין אהנו היום הזה לדעת מה הוא.

(ח) בית חגלה. אמר נזונים שבת חגלה עיר בנימין בנחלת יהודה. ולא ידעתי מאין לו זאת; ואם סמך על מה שנאמר בנורל מטה בנימין ויצא נבול נורלם בין יהודה ובין בני יוסף. (למעלה פסוק י"א) טעה. לפי שאם כדבריו היה הכתוב אומר בתוך נחלת בני יהודה ונחלת בני יוסף. כלשון שנאמר בנורל שמעון למטה י"ש א'; והמקרא ככתבו משמע שהיתה נחלת בני יהודה מעבר מזה ונחלת בני יוסף מעבר מזה. ונחלת בני בנימין בין שתיהן בתוך. ולא שהיתה נחלת בנימין מובלעת בהן או באחת מהן.

(ט) קרית. אין לומר שזה שם העיר. והדבר ברור ששעות נפלה כאן בספרים. ונראה לי שהשם כעקרו קרית יערים. או קרית ערים (ככתוב בעזרא ב' כ"ה). ונשמט יערים או ערים מסני ערים שלאחריו. וסמך לדברי מטה שנאמר קרית יערים עיר בני יהודה (למעלה פסוק י"ד). ואין דרך המקראות לאמר כן כי אם באחת משתי ערים משם אחר. ואמר שם כן בקרית יערים שביהודה לחלק בינה ובין זו שבנחלת בנימין. וגם מעזרא ראה; כי שם נזכרת קרית יערים אצל כספירה ובארות. וכספירה ובארות עיר בנימין (למעלה פסוק כ"ז וכ"ז).

יט

(י) ערים שלש עשרה. ובספרן תמצאן ארבע עשרה. וכעין הדבר הזה הראיתך למעלה ט"ז ל"ב.

(כ) עיר מבצר צר. אמרו חכמי הנזים שהיא עיר צור. ולא נראה לי כן. ואומר אני ששם המקום הוזה מבצר צר. וצר כפל סופו של מבצר. וכפלו לחוקי ומשמעו של מבצר צר עיר בצורה מאר. ואם כן צר זה דינו צר. בקמין. וראה מה שאמרתי בכיאר ורחק חק (מיכה ד' י"א).

ב

(ה) ולא יסגירו תשובת התנאי. ואין וא"ו שבראשו כד"ן, לפי שכשתשובת התנאי מאויינת (verneint) לא משמש עמה וא"ו, כמו שנאמר וכי ימכור איש את בתו לאמה לא תצא כצאת עבדים (שמות כ"א ד'); אם יום או יומים יעמוד לא יקום (שם כ"א כ"א); אם בעליו עמו לא ישלם (שם כ"ד י"ד), כלם בלא וא"ו בתשובת התנאי. ואף על פי שהנביא אומר ואם חסור שקוציך מפני ולא תנור (ירמיה ד' א') ולא יפורש סוף דבריו כי אם תשובת התנאי, הלא תדע שלא יאמר המדבר כדבר איש אל רעהו ככל אשר יאמר בדבריו נבואה ודברי שיר. ובגלל הדבר הזה אני אומר שולא זה עקרו לא, ונשנית וא"ו שבראשו בטעות מוסר מסוף התיבה שלפניה.

(ו) לפני העדה. עדה זו עדת עירו, כמו שאמרו הראשונים בתחלה אחד שונג ואחד מויר מקדימין לערי מקלט ובית דין שולחין ומביאין אותו משם. מי שנחתיב מיתה בבית דין הרגוהו, ושלא נתחייב מיתה פטרוהו, ומי שנחתיב גלות מחזירין אותו למקומו (משנה מכות ב' ו').

עד מות הבהן הגדול שב אל מי שעמד לפני עדת עירו ונתחייב גלות והחזירוהו למקומו. וראה מה שאמרתי בענין הזה במדבר ל"ה כ"ח. אז ישוב הרצח וגו', זו חובה ולא רשות. ונצטוה הרוצח לשוב אל עירו אחרי מות הבהן הגדול לפנות מקום לרוצחים אחרים. ובא אל עירו. אמר הכתוב ובא אחר שנאמר וישוב להניד לך שעתה הוא שב אל עירו כשוב אל המקום הראוי לו. ראה מה שאמרתי בראשית מ"ג כ"ג.

(ז) ויקדשו לשון הומנה בלבה. כי אין לערי מקלט כל קדושה, ולא אמר הכתוב כן כי אם בשביל קדש הסמוך לו, משום לשון נוסל על לשון. ובגלל הדבר הזה פתח בקדש לסמנו אל הפעל. וכבר הראיתך לדעת פעמים ושלש כמה היו העברים רודפים אחר לשון נוסל על לשון אשילו חוץ לדברי נבואה ודברי שיר.

בא

(יג) את עיר מקלט הרצח. אם תחזור על שש ערי מקלט והן קדש, שבם, חברון, בצר, רמות גלעד וגולן (למעלה כ"ו ז' וחי') תמצא שכלן נתנו לכהנים וללויים. ראה למטה פסוק כ"א וכ"ו וליב וליו וליח. ונתנו בני ישראל כל ערי המקלט לכהנים וללויים מפני שהם עצמם לא היו רוצים לשבת עם הרוצחים יחדו. ואף על פי שהיו הרוצחים ההם מבי נפש בשננה בלי רעת, הלא כאה תקלה על ידם, והעם מעולם אומרים שמגלגלים זכות על ידי זכאי וחוב על ידי חייב. וממה שלא חשו העם שישכחו הכהנים והלויים עם הרוצחים יחדו נראה שמימהם של הכהנים והלויים היו נקלים בעיני העם. והיה הדבר הזה מפני שלא היו הכהנים והלויים עוסקים בישובו של עולם ואחיהם כל בית ישראל מפרנסים אותם. כי זה יצר לכ האדם שיקל בעיניו חברו הנישא את נפשו אל מתנתו שהיא לחם חקן. וראה מה שאמרתי דהיא מ' ב'. (כד) את גת רמון. ובפסוק האחר נזכרת גת רמון שנית, ומשמע שהיתה גת רמון בנחלת מנשה. והשבועים מטרנמים שם גת רמון וכאן גת דן. ומפני שאין ספק בדבר שבנחלת בני דן עיר ושמה גת רמון (ראה למעלה י"ט מ' ומיה), אומר

אני שהעקר כאן נת רמזן דן, ואמר הכתוב כן לחלק בין נת רמזן זו ובין אחותה שבנחלת מנשה, כמו שנאמר בית לחם יהודה, בית אל לזוה, ודומיהן. ואפשר שמעדת נפלה בכחוב הזה והעקר הדרמון, שכן אמר הנביא הדרמון בבקעת מנדרון (זכריה י"ב י"א), ומגדו או מנדרון כנחלת מטה מנשה.

(כז) בעשתרה, פירשו נזונים יפה קצור של בית עשתרה, ולמדנו מכאן שבי"ח השמוש קצור של בית, וכלשון התלמוד קצור של בית בני, כמו שאמר בי דינא, בי רב, בי תרי ובי תלתא.

(ס) תהיינה, אין הלשון הזה מתישב היטב, ולכן נראה לי שטעות סופר יש כאן, והעקר ותהיינה, ונשמטה ואין מפני נזין שלפניה שבהקצר הגלה מעט צורתה דומה לה.

(סב) ולא עמד איש בפניהם, אין משמע הדברים שלא עמדו הכנענים על נפשם, כי זה הדבר שבא הכתוב להשמיענו שלא עמד איש מהם במקומו, וכלם נסלו לפני בני ישראל במלחמה.

כב

(ו) כי שלחם יהושע כמו בשלחם או כאשר שלחם, וראה מה שאמרתי שופטים ח' א', והדברים מכאן ועד סוף הפסוק תאר הזמן, ועקר המאמר בפסוק האחר. (ח) עם אחיכם שהנחתם בעבר הירדן מורחה לשמור על זקניכם נשיכם וטפכם ולעשות לבתיכם, והוא פירוש אמת, ואף על פי שיאמר עליו ר"ק שאין בו מעם, וראה מה שאמרתי בביאור חושים (במדבר ל"ב י"ז) בסוף דברי.

(י) מזבח גדול למראה, אין למראה מפרש גדול להניד לך גדולת המזבח למה היא, לפי שאם כן, מה בא ללמדנו? והוא מפרש כל עצמו של בנין המזבח ותכליתו, להשמיעך שלא היה המזבח הגדול בנוי כי אם למראה עין, ולא להעלות עליו עולה וזבת, והוא שאמרו בני ראובן ובני גד אחרי כן כי יאמרו אלינו ואל דורותינו מחר ואמרנו ראו את תבנית מזבח ה' אשר עשו אבותינו לא לעולה ולא לזבח (למטה פסוק כ"ח), ואמרו בני ראובן ובני גד כן לפי שמתכנית המזבח שבנו, כבר שלא לעולה וזבת הוא, ונראה שלא היו למזבח הוא מערכה או בית קבול לאש ועצים, ויתורנם למראה זה ללועזים zur Schau.

(יא) אל עבר בני ישראל מעבר הירדן ימה, והוא הדבר אשר לא ישר בעיני ישראל, כי אלו היה המזבח בנוי מעבר הירדן מורחה, אפשר שהיו בני ישראל רואים מעשה בני ראובן ובני גד כמעשה העושה בתוך שלו, ועכשו שהיה המזבח בגבול ישראל רע המעשה בעיניהם ואמרו שאחיהם מתכוונים למרוד בה' ולהמרד גם אותם כמרדם, ובני ראובן ובני גד בנו את מזבחם אל עבר בני ישראל, מפני שכל עצמו של המזבח לא נבנה כי אם להיות לעד שאין הירדן נבול ביניהם ובין אחיהם כל בית ישראל לעבודת ה' אלהיהם, ואלו היה בנוי בארץ בונים, איך יהיה לעד בדבר הזה.

(יב) שלח אל המקום שהשכינו שם את אהל מועד (למעלה י"ח א').

(י"ז) עוז פעור, סמיכות עון אל פעור כסמיכות שבנהר פרת, והיא סמיכות המפורש אל מפרשו, וכמוהו ממש בעון אשר ידע (שי"א ג' י"ג).

(יח) **מחר**. מחר זה יום סתום מן הימים הבאים ויתורגם ללועזים früher oder später.

(יט) **אם טמאה ארץ אחזתכם**. בני ישראל שלא היו יודעים כוונת בני ראובן ובני גד עלתה על לבם לחשוב שבנוי המזבח אומרים לארצם טמאה מפני שהיה מזבחם בנוי אל עבר בני ישראל (למעלה פסוק י"א), ולא אל עבר הירדן מזרחה, ולמה יבנו המזבח בארץ לא להם אם לא טמאה ארץ אחוזתם אשר בעבר הירדן?

ואתנו אל תמרדו. חרנום יונתן וכנא לא תמרדו, וכן מתרגמים כל הלועזים ללשונותם. ואין מרד פעל יוצא לשני בכל המקרא. ועוד שלא ימרוד המורד כי אם במושל בו, ובני ישראל אשר מעבר לירדן מערבה לא היו מושלים בבני גד ובני ראובן אחיהם. לכן אומר אני שתמרדו זה דינו תמרדו, והוא הבנין הכבד הנוסף, ובלבד שהוא חסר יוד, וכמתכונתו בכתבי הקדש אין מספר. וסמך לדברי מן האמור אחריו להסתייע במעשה עכן, ולפירוש המקובל אין המשל דומה לנמשל, כי עכן מרד בה' לבדו ולא מרד בישראל. ולפירושי המדברים מסתייעים בעכן לאמר שנם בנין המזבח הזה יחשב למרד בה' לכל העם, כמו שהיה כל מחנה ישראל חרם על ידי עכן שמעל בחרם והוא איש אחד (למעלה ו' י"ח).

(כ) **וגבול נתן ה' וא"ו זה נתן טעם לשלפניו ככל אחיו שפירשתי עד כאן**. לבלתי ירא. יראה זו לשון עבודה, וכיוצא בה הרבה במקרא. וכננדה נאמר בפסוק האחר בעדות המזבח לעבוד את עבודת ה'.

(כז) **לעבוד את עבודת ה' לפניו**. לפני ה' והוא המקום אשר יבחר לשכן את שמו שם.

(כח) **כי עד הוא ביננו וביניכם וגו'**. הרוצה להבין הדברים האלה על ברים יזכור שהיה המזבח בנוי בעבר הירדן ימה בנבול ישראל, ככתוב אל עבר בני ישראל (למעלה פסוק י"א), וככן היה המזבח לעד שאף על פי שהירדן נבול בין בנויו ובין אחיהם אשר מעבר מזה, אין הנבול כי עם נבול לנחלה, ולעבודת ה' אלהיהם עם אחד הם, והיושבים מעבר מזה עוברים את הירדן לעלות אל המקום שיבחר ה' לעברו עם כל אחיהם בית ישראל.

(כח) **ראו את תבנית מזבח ה'**. טעם הדברים האלה מסורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה פסוק י' בסוף דברי.

(כט) **חלילה לנו ממנו**. אמר רדיק "לפי שאמרו ואותנו אל תמרדו אמרו הם מחמת עצמנו היינו חרלים מלמרוד בה', הניחו המרד שהיינו מורדים בכס". ואתה אל תשמע ואל תאבה לדבריו אלה. כי חלילה כעין שבועה, ויש שלא יזכיר הנשבע את הקדוש שבו ישבע לאמר חלילה, כמו שנאמר חלילה לעבדיך מעשות דבר הזה (בראשית מ"ד ז') וכשהוא מזכירו לא יזכיר כי אם האלהים, כמו שנאמר חלילה לי מה' (שי"א כ"ז י"א, ומ"א כ"א ג'), ונאמר עוד חלילה לי מאלהי (ד"ה"א י"א ט'). ומדרך ארץ לא יאמר הנשבע חלילה לי ממני, כמו שהראיתך לדעת שלא ישבע בשר ודם לאמר חי אני¹.

¹ ראה מה שאמרתי בענין הזה בכיאר חי פרעה (בראשית מ"ב ט"ז) בסוף דברי בגוף הספר ובענין שבגליון.

וכנוי של ממנו שב אל שם ה' הנזכר לפני מזה. והיה בדין שיאמר **אחריו** ממרוד, ככתוב חלילה לי מה' משלוח ידי (שי"א כ"ו י"א), ואמר הכתוב **למרוד**, שלא להרבות בשש מימין בשתי תיבות רצופות. וכעין המעם הזה תמצא **בביאור** מה בני יהלוך (איוב ט"ז ו').

(לא) היום ידענו כי בתוכנו ה'. הרברים לעתיד ולא לשעה. ופירוש הכתוב היום ידענו שלא יהיה עלינו קצף מאת ה'. ואמרו כן מפני שתחלת הקצף מאת ה' סלוק שכינתו. כמו שנאמר בעון עקב ערף יסנו לפני אויביהם וגו' לא אוסף להיות עמכם וגו' (למעלה ו' י"ב). והם מרמים את המרד שהיו חושדים בו את בני **ראובן** ובני גד אל עון עקב (למעלה פסוק כ').

אשר לא מעלתם וגו'. נדרש לאחרינו ולא לפניו. ודין האתנה בשם ה'. כי זה פירוש הדברים כאשר לא מעלתם בה' המעל הזה הצלתם את בני ישראל. והמאמר „אשר לא מעלתם בה' המעל הזה“ מקומו המקום השני בדין המלמד על הדבר שמשחמש בו הפועל ככלי למעשהו. והצלה זו שמדבר בה הכתוב **מניעת** הצרה שלא תבא. ולא הצלה ממנה כבואה. והיא כעין אחותה שפירשתיה **בביאור** והצלתיו מפיו (שי"א י"ז ל"ה); והמונע לא מונע ממש כי אם יושב ואינו עושה **מעשה** שמחמתו תבא הצרה. ונאמר לו כן על פי מה שאמרתי בראשית ל"ה כ"ג.

(לד) ויקראו בני גד ובני **ראובן** וגו'. לא נאמר בקריאה זו „עד היום הזה“ כדרך המקראות לאמר בכל כמו אלה. והדבר הזה מלמדנו שבימים שנאמר **ונכתב** הספר הזה שאנחנו בו אין קבלה בישראל על דבר המזבח שבנו בני גד ובני **ראובן**. וכל שכן שלא היה המזבח עצמו עומד וקיים¹). ואף על פי כן באו ונחזיק **מוכה** לסופר על הספור הזה. כי נאה הוא מאוד. והשבעים מתרגמים המקרא הזה **כאלו** כתוב ויקרא יהושע למזבח בני גד ובני **ראובן** וחצי שבט המנשה ויאמר כי **עד** הוא וגו'.

כג

(ז) לא תזכירו. ראה מה שאמרתי בלשון הזה וטעמו בביאור כל המקום אשר אזכיר (שמות כ' כ"א).

ולא תשביעו. כן הנוסח בכל הספרים ובכל כתבי יד. ואף על פי כן לא נראה לי שהוא הנכון. לפי שמפני שנשבעים רגילים ממשביעים מעשה הנשבע **שגור** כפי המדבר בשבועת אלהים ממעשה המשביע. ועל כן לא ידבר המדבר בכל **כמו** אלה כי אם כנשבע. ולא במשביע; כמו שנאמר ובשמו תשבע (דברים ו' י"ג. י"ד). ונאמר הנשבעים בשם ה' (ישעיה מ"ח א') ונאמר ישבע באלהי אמן (שם ס"ה ט"ז). ונאמר הנשבע בשמי (זכריה ה' ד'). ונאמר כל הנשבע בו (תהלים ס"ג י"ב). ונס **בכעל** נאמר להשבע בכעל (ירמיה י"ב ט"ז). וכאלה רבות בכתבי הקדש. ובכלם מדובר בנשבע ולא במשביע מן המעם שאמרתי. ובגלל הדבר הזה אומר אני **שמעות** סופר יש כאן. כי נשמט קולמוסו של הלבלר אחר תזכירו שנאמר לפניו וכתב **תשביעו**. והעקר **תשביעו**.

¹ ובמזבח שבנה גרעון נאמר ויקרא לו ה' שלום עד היום הזה. והכתוב מסיים ואומר עודנו בעפרת אבי העזרי (שופטים ו' כ"ט). וכאן שלא נאמר כן הדבר כמו שאמרתי.

(ט) ויורש ה' וגו'. אין זה ענין חדש, כי דבק הוא בשלפניו, ופירוש הדברים בחבורם בה' אלהיכם תדבקו כאשר עשיתם עד היום הזה ולמען עשותכם כן הוריש ה' אלהיכם מפניכם נזילים ועצומים; ואם כן, הלא היה המעשה אשר עשיתם עד כה לטוב לכם, וברין שלא תעזבוהו גם בימים הבאים.

(יא) כי אם שוב תשובו ודבקתם. לא ידעו המתרגמים והמפרשים שיבה זו מה היא, ואין הדברים כמו אם שוב תשובו מאחרי ה', כי אלו היתה זו כוונת הכתוב היה יזכר כן; ועוד שאין הזהרת עבודת אלילים מתחלת עד פסוק י"ד, וכאן לא מזכיר יהושע את ישראל כי אם שלא לדבק בגוים הנשארים להתחתן בהם. ואין שיבה זו לשון חזרת הפועל החזיר על פעולתו הראשונה לפעול אותה שנית, כי עדיין לא עשה ישראל כדבר הזה עד כה, כמו שיהושע עצמו מעיד להם ואומר והתחזקתם לשמור ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה וגו' כאשר עשיתם עד היום הזה (למעלה פסוק ו'—ח'). ושיבה זו היא אשר פרשתיה בביאור ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד) ואמרתי בה שהיא לשון נוסל בפועל שתי פעולות הפוכות זו מזו כשהוא עובר מן הראשונה אל האחרונה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: הגה עשיתם כתורה וכמצוה עד היום הזה להרחיק מכל הגוים אשר הכדיל ה' אתכם מהם; ואם תעשו עתה הפך מן המעשה הזה, לדבקה ביתר הגוים האלה ולהחתן בהם וגו'. וראה מה שאמרתי למטה כ"ד כ'. ויתורגם אם שוב תשובו ללועזים so ihr euere Handlungsweise ändert.

(י"ד) לא נפל ממנו דבר אחד. תרגום יונתן מנכון, והשבעים מתרגמים כאלו כתוב מהם, וכל אחד מן הנוסחאות שהיו לפני המתרגמים האלה טעות, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ואפשר שגם לפניהם היה הנוסח אשר לפנינו, ובלבד שלא עמדו על טעם הדברים. כי "ממנו" שתיים במשמעה, ממנו הוא, וממנו אנחנו. השבעים פירושו הפירוש הראשון והשיבוהו אל כל הדברים הטובים שנאמר לפניו; וממנו שהדברים הטובים רבים, ולא יחיד, תרגמוהו לשון רבים. ויונתן פירשו הפירוש האחרון, ובשביל שיהושע מוציא את עצמו מן הכלל בכל דבריו אלה, כמו שאמר לפני מזה עליכם, ובפסוק האחר עליכם, אליכם, לכם, אלהיכם, שנה המתרגם את שם הפרצוף הראשון לשם השני.

ובאמת "מן" זה מן המפרש את הסתום, והוא אשר יקראו לו הערביים من البيان, והכנוי שב אל שם ה' הנזכר לפניו בפרשה, ופירוש הכתוב לא נפל מן ה' דבר אחר, כלומר ה' עשה את שלו ולא הפיל דבר אחר מכל דבריו אשר דבר לעשות לכם. ודוגמת הלשון הזה דבר מי יקום ממני ומהם (ירמיה מ"ד כ"ח). וממנו שיהושע בא לדבר במה שיהיה כשיעבור ישראל הוא את ברית ה', כמו שהוא אומר אחרי כן בעברתם את ברית ה' (למטה פסוק מ"ז), הוא מקדים ומזכיר שמצד ה' לא נפל דבר אחר מכל דבריו הברית, כי קיים כל ההבטחות שהבטיח את ישראל. ויתורגם המאמר הזה ללועזים seinerseits ist keine einzige Verheissung un erfüllt geblieben.

כד

(ב) אבי אכרדהם ואבי נחור, ובמקום אחר נאמר אם יעקב ועשו (בראשית כ"ח ה') ולא נשנה אם אצל עשו מן הטעם שפירשתי במקומו, להזכיר שחלקה

רבקה בין שני בניה לאהבה. אף על על פי שהיא אמו של זה כמו שהיא אמו של זה¹). וכאן כשה' הוא המדבר, שכן נאמר בראש הדברים בה אמר ה', והוא הפועל, נשנה. אביי להשמיענו כמה חלק ה' בין אברהם ובין נחור, כאלו אין אבי אברהם אבי נחור, ואולי שכונן הכתוב לדבר הוה. אין נחור ענין לכאן, ולא היה הכתוב מזכירו כלל.

(ג) ואוליך אתו בכל ארץ כנען והקניתי לו כל ארץ כנען בהלוכו שהיה מהלך בה, כמו שפירשתי בראשית י"ג י"ז.

וארבה את זרעו. כמו שהזכיר בראש הדברים נחור עם אברהם להזכירנו שבחר ה' באברהם מנחור, כן הוא מזכיר כאן רוב זרעו של אברהם אצל יצחק, להביד לך שבחר ה' ביצחק מכל בית אביו. ומן הטעם הוה נאמר בסמוך האחר:

את יעקב ואת עשו, ללמדך שבחר ה' ביעקב ומאס בעשו אחיו, ועל ידי כן אנו רואים בחירת ישראל בכל דור מדורות אבותיו הראשונים, והדבר הוה בגרי כלו בחירת היחיד בטרם יצא מרחם (ידימה א' ה').

ואתן לעשו את הר שעיר. לא בשביל עשו נזכר הדבר הוה כי אם בשביל ישראל. כי זכר המתנה הוואת, והוא מעשה אחד ולא יותר, מזכירנו כמה עשה ה' ליעקב בחירו. כמו שהכתוב הולך ומונה מעשי ה' הגדולים והנוראים שעשה ה' לישראל עם סגולתו.

(ה) ואשמידם מפניכם. הכתוב הוה לקה בחסרון, ומה שאמרתי למטה פסוק י"ב ימלא לך חסרונו.

(ו) וילחם בישראל. מפני שבחומש הפקודים אין זכר למלחמה שנלחם בלק עם ישראל, והספר הוה נאמר ונכתב באחרית הימים כשהיתה התורה הכל בכל, ואין לומר שסופרו כתב דבריו על פי קבלה אחרת שלא נכתוב בתורה, על כרחי נאמר שוילחם זה לפעולה שאינה שלמה ונמורה. וכבר ידעת שתחלת הפעולה מחשבתה לכל לשונות קדמוניות. ועל פי הדברים האלה פירוש וילחם היה אומר להלחם ולא נלחם.

(יא) בעלי יריחו האמרי. אין הלשון הוה מתישב הישב, כי אין כל העמים האמורים בכתוב הוה בעלי יריחו. ואף יש כתב יד אחד שבו לא כתוב בעלי יריחו, אבל לא נראה לי הנוסח הווא, מפני שאחר שנאמר בראש הדברים ותבאו יריחו, ברין שיהא בהם זכר לכבוש יריחו. לכן נראה לי שטעות סופר יש כאן והכתוב כעקרו והאמרי, והלכלר השמיט ואזי שבראש תיבה זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(יב) שני מלכי האמרי. הדברים האלה כאן חוץ למקום. כי הדבר ברור ששני מלכי האמורי סיחון ועוג, והם מה לזכרם כאן אחר שנאמר בפסוק הקודם ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו? ומקום הדברים האלה למעלה אחר ואשמידם מפניכם בסוף פסוק ח'. ואלה תולדות שני מקום זה. הלכלר השמיט הדברים בתחלה בטעות, ואחר כן כשבא לכתבם בנליון ולסמן מקומם בפנים, נתחלף לו מפניכם במפניכם, ונתן הסימן במפניכם שבפסוק זה והוה היה מכונן למפניכם שלמעלה ממנו בסוף פסוק ח'. ובכן נכנסו הדברים אל תוך הספר חוץ למקום.

¹ (ראה מה שאמרתי בכמו אלה בכיאר בהונות יריהם ורגליהם (שופטים א' ו').

ומכל כמו אלה נראה מלאכת אנשי המסורה מה היא, כי אנשי המסורה כל עסקם מנין האותיות שבכתבי הקדש, ולא ברוח דעת, ולא בדרישה וחקירה, ומה הועילו במנינם? לא הועילו אנשי המסורה במלאכתם, ולא זאת בלבד, כי גם הרעו לנו, מפני שהמון קוראי מקרא ודורשיו בישראל סומכים על המסורה ומנינה, וכל הבא לתקן את המעוות שיצא מתחת ידיה אין שומע לו מאתם.

(יד) והסירו את אלהים ונו'. לא מכוון לצלמי אלהים אחרים שהיו בקרבם, ואין הסרה זו כמשמעה, לפי שאם כן היה הכתוב אומר, אשר בתוכם, כמו שאמר יעקב אל בניו הסירו את אלהי הנכר אשר בתוכם (בראשית ל"ה ב'). ועוד שהרי אמר יהושע לבני ישראל בה' אלהיכם תדבקו כאשר עשיתם עד היום הזה (למעלה כ"ג ח'), ואף הכתוב מעיד להם ואומר ויעבדו ישראל את ה' כל ימי יהושע (למטה פסוק ל"א), ואיך יהא יהושע חושדם בצלמי אלהים אחרים אשר בקרבם? ואלהים אחרים שאמר כאן האלילים עצמם, והסרתם הסרה מאדנות ומרות, ודוגמתה בכתוב ואסירה את אבימלך (שופטים ב' כ"ט). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: הסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים מהיות אלהים לכם, ויתורנם המאמר הזה ללועזים shaffet ab die Götter u. s. w. ולא אמר הכתוב כאן ובפסוק האחר אלהי הנכר כמו שנאמר למטה, מפני שבא לאמר אחריו אשר אשר עבדו אבותיכם, ואין אלהי אבות האדם אלהי נכר לו, וכדי שלא תטעה לאמר שהיו האלהים הם אלהי נכר גם לאבותיהם אשר בעבר הנהר, ואף על פי שלא היו בני ישראל עובדים אלהים אחרים בימי יהושע, כשבא יהושע לכרות להם ברית (למטה פסוק כ"ה) צום להניד בפירושו שמעתה אין אלהי אבותם שבעבר הנהר אלהים.

(טו) ואנכי וביתי נעבד את ה'. טעם הדברים האלה יתבאר לך למטה פסוק י"ט.

(יז) לא תוכלו לעבד את ה'. המצוה הזאת והדברים האלה אשר צוה יהושע את ישראל ואשר דבר אליהם לפני מותו דברי איש דברים, וסדרם נאה ויפה מסדר כל כמו אלה בכתבי הקדש. המדבר מתחיל בעבודת אבות ישראל את אלהים אחרים בימי קדם עד אשר בחר ה' באברהם וברת עמו הברית, והוא השכיל להזכיר בחירת אברהם מנחור, ובחירת יצחק מכל בית אביו, ובחירת יעקב מעשו אחיו, להשמיענו שבחר ה' בישראל בטרם היוותו לנוי והקדישהו מבטן להיות לו לעם סגולה, וכשהוא בא לבחירת יעקב הוא מזכיר ירושת עשו שנתן לו ה' ללמדך שירדו יעקב ובניו מצרימה ברצון ה' (1), ולא מבלתי יכלתו להורישו את הארץ בימים ההם, כי מה נשתנית ארץ כנען מהר שעיר, ואחרי כן הוא הולך ומספר כל אשר עשה ה' לישראל עמו במצרים ועל ים סוף ובמדבר, ולא מזכיר להם עונות ראשונים אשר העונו אבותיהם, עון העגל ועון פעור וקריים וקשי ערפם במדבר, ומחכמה הוא עושה, כי לא יקח לב בנים המחפר אבותם באוניהם, ומזכיר את כל הטובה אשר עשה להם ה' שנלחם להם בסיוחן ועונן ובכל מלכי כנען, והשמיד כלם מפניהם ונתן להם ארצם

(1) כבר אמרתי לך שגאולת מצרים מדובר בה בכתבי הקדש כדבר אשר בו קנה ה' את ישראל והיה להם אלהים והם לו לעם, ומכאן ומסקראות אחרים משמע שלמען הדבר הזה ירדו יעקב ובניו מצרימה, כי אלולי ירדו גאולה מנין.

נחלה ביום הזה. ואחרי כל הדברים והאמת האלה המדבר אומר להם בחרו לכם בין ה' ובין אלהים אשר עבדו אבותיכם. וכדין הוא שיבחרו בה' אשר עשה להם את כל הטובה הזאת מאלהים אשר עבדו אבותיהם בעבר הנהר שלא עשו דבר כדברים האלה לא להם ולא לאבותיהם; ואף על פי כן יהושע תושב דבריו ומסבירים תחת לשונו. ולא יאמר להם בפירוש כמי יבחרו¹. כי אם מנלה דעתו באמרו ואני וביתי נעבוד את ה'. כי האדם קרוב לעצמו ובחר לעצמו בטוב מן הרע, וממנו יראו וכן יעשו לבחור בה' לטוב להם. ועתה אחר שאמרו בני ישראל גם אנחנו נעבוד את ה'. יהושע אומר להם לא תוכלו לעבוד את ה'. ודבריו אלה דברי איש אשר שמאלו דוחה וימינו מקרבתו. ושמאלו תתמוך בימינו. כי נדחו כאשר ידחה כן יחסוך קרבתו. (כ) ושב והרע לכם. ראה מה שאמרתי למעלה כי ייב. ואף כאן אמר ושב והרע כנגד מה שנאמר בסופו אחרי אשר היטיב. כי המרע אחרי אשר היטיב יאמר לו שב בלשון המקרא. והכתוב הזה בונה אב לכל שיבה כשיבה שדברתי בה בכתוב ההוא.

(כב) עדים יש בו כדי מאמר שלם. ופירושו עדים אנחנו בנו. וכיוצא בו תמצא בשיא ייב ה' וברוח ד' ייא.

(כג) אשר בקרבכם. כן הנוסח בכל הספרים ובכל כתבי יד ובכל התרגומים העתיקים. ואף על פי כן מלאני לבי לאמר שהדברים האלה מותרים. והם תוספת מאוחרת שנתוספה על ידי מי שלא עמד על טעמו של המקרא הזה וסעה לאמר שהסרה זו כמשמעה. והיא באמת הסרה שפירשתי למעלה פסוק ייד. ואלו היו הדברים כמשמעם. והמצוה להסיר צלמי האלילים מקרבם. היה הכתוב סניד לנו בפסוק האחר שעשו כמצוה והסירו את אלהי הנכר מקרבם. כמו שנאמר בבני יעקב שצום אביהם כמצוה הזאת ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר אשר בידם (בראשית ל"ה ד'); ולדברי. מפני שהסרת אלהי הנכר הסרת האלילים עצמם מאדנות ומרות אין צורך להזכיר. כי הברית אשר כרת יהושע את העם היא הסרת האלילים.

(כד) בספר תורת אלהים. אין זה ספר תורת משה. כי בספר תורת משה אין דבר מכל הדברים האלה. והספר הזה הוא אשר עליו כתובים כל דברי הברית אשר כרת יהושע לעם והחוק והמשפט ששם להם לפני ה' בשכם. ככתוב בפסוק הקודם. ואם אמת הדבר, והיה ספר כספר ההוא בעולם, אבד ממנו כאבדן ספר מלחמות ה' וספר הישר והספרים האחרים הנזכרים בכתבי הקדש ואינם בידנו היום. במקדש ה'. והדבר מעשה בשכם (למעלה פסוק א') והמשכן בימים ההם בשילה (למעלה י"ח א'). ועל כן צריך לומר שמקדש ה' האמור כאן המקום שנקלהו כל בני ישראל אל יהושע לשמוע מפיו דבר ה'. ונקדש המקום ההוא לשעתו על ידי הברית הכרותה שם ועל ידי החוק והמשפט.

(כו) לעדה. אמר כן מפני שאבן לשון נקבה. וכיוצא בו עד הגל הזה ועדה המצבה (בראשית ל"א ג'). הרי שנאמר לגל שהוא לשון זכר עד ולמצבה שהיא לשון נקבה עדה. ובמקום אחר לא דק הכתוב ואמר וענתה השירה הזאת לפני לעד (דברים ל"א כ"א).

¹ תדע לך שיהושע מכוון שלא לאמר להם בפירוש כמי יבחרו. שכן בסוף דבריו הוא אומר אליהם עדים אתם ככם כי אתם בחרתם לכם את ה' לעבוד אותו (למטה פסוק כ"ב). ואמר אתם בחרתם, כמו שאומר אתם בעצמכם הבוחרים. ולא יעצתי אני לכם כמי תבחרו.

כי היא שמעה. ראה מה שאמרתי בביאור ושמים עשרה אבנים (למעלה ד' ט') בסוף דברי.

(לא) האריכו ימים, לא נראה לה שבדבור הזה הפעל פעל יוצא, ואף על פי שהוא הבנין הכבד הנוסף, לפי שאין החי מאריך ימים, כי אם הנותן חיים לכל חי הוא מאריך. וכן אמר הכתוב בשם ה' והארכתני את ימך (מ"א ג' י"ד) ועשה שם ה' הסועל.

ודע שמשנולח הבנין הכבד הנוסף בלשון המקרא להורות על תאר שעל פני המתואר ונראה לעין רואהו. תדע לך שכן, שהרי יאמר העברי השמין פלוני (נחמיה ט' כ"ה), והוקין (משלי כ"ב ו') והאדים והלבין (ישעיה א' י"ח), והפעלים האלה אין משמעם פעולה כי אם תאר כתאר שאמרתי, כי שמן וזקן ואדום ולבן תארים נראים למראה עין¹). ומן הלשון הזה האריך כשהוא פעל עומד ולא יוצא, וכן נאמר ויאריכו הבדים (מ"א ח' ח', ודהיב ה' ט'). ונאמר כן מפני שהתאר המתאר בארך על פני המתואר ונראה לעין רואהו.

ועל פי הרברים האלה גם בדבור האריך פלוני ימים הפעל פעל עומד ולא יוצא, וימים מקומו המקום השני כדון מפרש את הסתום, והדבור כפשוטו ומשמעו היה פלוני ארך לימים. ועד בדבר קצר ימים (איוב י"ד א'), שכנגדו ארך ימים, ואף על פי שלא נמצא כלשון הזה ממש במקרא, בודאי היו העברים אומרים כן.

(כ) אשר קנה יעקב, ובגלל הדבר הזה היתה החלקה הדיא לקבר יוסף, כי העברים היו בוחרים בשרה מקנה משרה אחוזה לקברות, ומעם הדבר מסורש לך כל צרכו במה שאמרתי בראשית כ"ג י"ג. וראה מה שאמרתי בביאור בחרבי ובקשתי (שם מ"ח כ"ב) בסוף דברי.

(ג) בנבעת פינחם בנו, ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, ולא נקבר אלעזר בעירו שהיתה לו בתוך הכהנים, מפני שערי הכהנים היו מתנה לכהנים מאת בני ישראל, לא כן נבעת פינחם, כי אם תחזור על שלש עשרה ערי הכהנים תמצא שתשע מהן בנחלת יהודה וארבע בנחלת בנימין (למעלה כ"א י"ג—י"ח), ונבעת פינחם

¹ ובלשון ערבי נגזר סן הבנין הכבד הנוסף חאר והוא **أَفْعَلٌ** והנקבה **فُعَلِي**, והערבים אומרים שהתאר הזה יש במשמעו יתרון ומום ומראה, ואחריהם כרוכים החכמים המטוכמים, בעלי הלשון שבאכרופסא. והנה אמת הדבר שיש במשמע **أَفْعَل** שלש אלה, ואולם מה השותפות שביניהן? כי מה ליחרון ולמום, ומה לשניהם ולמראה? ועוד מה יאמרו לתאר **حَبَلِي**, שמשמעו הרה ועל כן אין ממנו כי אם הנקבה, ותאר ההריון לא יאמר לו יתרון כי אם כי שאין לו און לבחן מלין, והכל מודים שאין לו עסק עם מום ומראה? ועל פי מה שאמרתי התאר הערבי הזה הנגזר סן הבנין הכבד הנוסף יש לו הסנולה שבבנין הזה בלשון המקרא, והוא מורה על תאר נראה לכל על פני המתואר, ויהיה הדבר הזה בהחלף או על צד הרמיון (**Eigenschaft**); בהחלף, כתאר המתאר במום ומראה והריון, ועל צד הרמיון כשתנתן לדבר אחד מדה גדולה מדבר אחר לתאר מן החארים, כקטן וגדול שעולים במחשבת המדבר שניהם זה אצל זה והוא מדבר כאלו נראית קטנות הקטן לעין רואהו מן הגדול אשר אצלו. והארכתני כתאר הערבי הזה כאן, מפני שהוא ענין לבדן שלפנינו, וממנו זרוע לו אור חדש, ולאורו תראה כי מירשתיו פירוש אמת.

נאמר בה בסוף הפסוק הוה שהיתה בהר אפרים. ואם כן, היתה הנבעה שנתנה
 לסינחם נחלה לו, ולא מתנת כהונה. ונתנה לסינחם נחלה. אף על פי שאין נחלה
 לכהנים והלויים (למעלה י"ג לי"ג). מפני שסינחם משוח מלחמה. כמו שפירשתי
 בביאור הכהן לצבא (במדבר ל"א ו'). ודינו כאיש מלחמה לנחלה. ונתנה לו נחלה
 בהר אפרים כדי שיהא הכהן לצבא קרוב ליהושע שר הצבא שגם נחלתו היתה בהר
 אפרים (למעלה פסוק ל'). ואף על פי שהיה קנינה של נבעת סינחם בחרב. הלא
 נתנה לו חלק עבודתו שעבד בצבא. ובגלל הדבר הזה ראויה היא והגונה לקבר מעירו
 של אלעזר שנתנה לו במתנת כהונה והיא מתנת חנם. כי היוצא בצבא מסתכן בנפשו
 במלחמה. וסכנת נפשו כעין מחיר חלקו בארץ הנכבשת. וכל הדברים האלה על פי
 מה שאמרתי בקנין מערת המכסלה.

ספר שופטים.

א

(א) ויהי אחרי מות יהושע וכו'. במקום אחר אמרתי לך שיהושע יציר הנדה. ולכן לא יפלא בעיניך שהוא הולך הלוך וגדל גם עם אלהים גם עם אנשים מדור לדור. כי בתורה נאמר כנגד יהושע ושאל לו במשפט האורים (במדרב כ"ז כ"א), ובימי ספר יהושע כבר גדל יהושע ונכבד מאוד, ואף על פי שלא נאמר בו שדבר עמו ה' פנים אל פנים כאשר דבר עם משה אדניו, לא תמצא ששאל יהושע במשפט האורים כל ימי חייו, כי שמע מפי ה' את כל המצוה אשר צוהו לעשות. והספר הזה אשר אנחנו בו מרביתו מימי קדם, ויש בו תוספות מעט מימי ספר יהושע, ומן המעט שהוא תחלת הדברים. ולכן נאמר כאן ויהי אחרי מות יהושע ושאלו בני ישראל בה', להשמיעך שבהיות יהושע חי לא היו בני ישראל צריכים לשאול בה'.

מי יעלה לנו. אין למיד זו למיד של זכות כי אם למיד הקנין, כלמיד של כל הנפש לבית יעקב (בראשית מ"ז). ופירוש הדברים מי משלנו או מי ממנו יעלה בתחלה. וראיתי לפרש כן, מפני שאחרי מות יהושע וקודם שנאחזו בני ישראל בכלל הארץ נלחם כל שבט לבדו להשמיר יושב הארץ מעל ירושתו, כמו שתראה מדבר הדנים שנלחמו בליש הם לברם ולכרוה, ואין איש משבטי ישראל עוזר אותם (למטה י"ח א'—ל'). וגם ממה שאמר יהודה לשמעון אחיו עלה אתי בנורלי ונלחמה בכנעני והלכתי גם אני אתך בנורלך (למטה פסוק ג'). הדבר ברור שלא נלחמו כל ישראל יחדו במלחמה ההיא. וכן נאמר ויעלו בית יוסף גם הם בית אל (למטה פסוק כ"ב); הרי שעלה בית יוסף לבדו ללחום מלחמתו בבית אל. ואם כן, אין למיד של לנו נדרשת לאחריה, ואין טעם הדברים כאלו כתוב מי יעלה אל הכנעני להלחם בו לנו, כי אם כמו שפירשתי. ושאלו ישראל את השאלה הזאת בתחלת המלחמות שאחרי מות יהושע, מפני שבתחלת הדבר תלוי הדבר כלו, ואם ינצח השבט הראשון את אנשי מלחמתו לא יתיצבו האויבים בפני יתר השבטים, כי שמע הנצחון הראשון יתן חתימת עליהם. וכן אמרו שרי גלעד מי האיש אשר יחל להלחם בבני עמון (למטה י"ח).

(ב) נתתי את הארץ בידו. הארץ כל הארץ במשמע, ולא נחלת יהודה בלבד, ופירוש הדברים יהודה יעלה בתחלה בנורלו ונצחוני יעמוד לכל השבטים, כמו שפירשתי למעלה. ונתן הכתוב ליהודה את הכבוד הזה, מפני שבימיו כבר היה יהודה נגיד לאחיו. וכל הדברים האלה מן ויהי אחרי מות יהושע ועד ויעשו בני ישראל (למטה ב' י"א), ואין ער בכלל, דברים שהיו קודם לדברי הספר הזה.

(ג) לשמעון אחיו. אחוה זו לנחלה. ואמר הכתוב כן בשביל שהיו נחלת יהודה ונחלת שמעון חקועות זו בזו (יהושע י"א א').

(ד) וינס אדני בזק. נזכרה מנוסתו מפני שהוא נתפס חי בנזרת הכתוב החפץ בדבריו אשר דבר לפני מותו. ולא יתפס הנתפס חי בשעת המלחמה כי אם במנוסתו.

בהנות ידיו ורגליו. כבר אמרתי לך שתחלת הספר הזה תוספת שנתוספה בו באחרית הימים. ועד ברבר לשון המקרא הוזה. כי בלשון הימים הראשונים היו אומרים בהונות ידיהם ובהונות רגליהם. ולא ככתוב כאן. ואם יש לך און לבחן מלין לא תשיבני מאם יעקב ועשו (בראשית כ"ח ה'). מפני שאם יעקב היא אם עשו. ולא כן הדבר בבהונות האלה. כי אין בהונות הידים בהונות הרגלים. ובמקום אחר נאמר כדן ועל בהן ידם הימנית ועל בהן רגלם הימנית (שמות כ"ט ב'). ונאמר יד אהרן ויד בניו (שם פסוק ט'). ונאמר עור בראש יואב ובראש זרעו (מ"א כ"י כ"ג). ונשנה השם בשלש פעמים. ואלולי נשנה היו הדברים יוצאים ממשמעם¹. וראה מה שאמרתי בכיאר אלהי חמת וארפר (מיב י"ח ל"ד).

(ו) שבעים מלכים. גם מן הרבוב הזה נראים ימי הלשון של המגלה הואת. כי הוא כעין הרבוב. שבעים אומה ולשון. השגור בספרי התלמוד. וכימים הראשונים לא היו מעמידים כל עמי הארצות ומלכיהן על המנין הזה. בהנות ונוי. בהונות מקומו המקום השני כדן מפרש הסתום. ופירוש הדברים מקוצצי בהונות ונוי. וסדר הדברים שלא כדן. כי חוץ לדברי נבואה ודברי שיר בא המפרש תמיד אחר המפורש ולא לפניו.

כאשר עשיתי כן שלם לי אלהים. למען הדברים האלה נתפס אדני בזק חי בנזרת הכתוב. כמו שאמרתי למעלה. והכתוב בא להגיד לך שלא נתן ה' את הארץ לישראל עד אשר שלם עון האמורי יושב הארץ (בראשית ט"ז ט"ז). שהרי זה סוד ומצדיק עליו את הדין. והודאת בעל דין כמאה עדים.

ויביאהו ירושלים וימת שם. הביאהו אל המקום אשר שם משכן ה' בימים ההם והרגוהו שם לפני ה' בהורות והלל לה' על התשועה מאויביהם. וכמו שנאמר באנני מלך עמלק וישמע שמואל את הגג לפני ה' בגלגל (ש"א ט"ז ל"ג). ולא יפורשו הדברים האלה כי אם הפירוש הזה. לפי שאם לא כן. מה ראו להביא את אדני בזק ירושלימה למות שם? או התאמר שלקחוהו בני יהודה עמהם לירושלים מפני שהיו הולכים שמה להלחם ביושביה? ומתנמנם וכותב היה הסופר כאן. ושבה שבימי השופטים. וכל שכן לפני הימים ההם. אין מקרש ה' בירושלים. וראה מה שאמרתי ש"א י"ז נ"ד.

(י"ד) ויהי בכאה ותסיתהו. ראה מה שאמרתי בענין הזה בספר יהושע ט"ז י"ז.

(ט"ז) מעיר התמרים. מכאן וממה שנאמר למטה נ"י י"ג ויך את ישראל ויירשו את עיר הזמרים משמע שהיתה עיר התמרים בנויה על תלה בימים ההם.

¹ ומעתה תבין מעם הדבר שאמרתי לך פעמים ושלוש. שלא תאמר בלשון המקרא כי אם את משה ואת אהרן. ואין אתה רשאי לומר את משה ואהרן; כי "את" עקרו שם דבר משמע עצם הדבר, ומפני שאין עצמו של משה עצמו של אהרן הוצרכה לכפול את.

ולא ידעתי איך היה הרבר הזה. כי עיר התמרים עיר יריחו, היא ולא אחרת, ככתוב בקעת יריחו עיר התמרים (דברים ל"ד ג'), ויריחו העיר הראשונה שלכד יהושע ושרפה באש והשביע לאמר ארור האיש אשר יקום ויבנה את העיר הזאת (יהושע ו' כ"ד וכ"ז); ועל פי האמור במקום אחר לא נבנתה יריחו אחר הרבנה עד ימי אחאב מלך ישראל (מ"א מ"ז ל"ד). ולא זאת בלבד, כי דברים הרבה שבספר הזה סותרים דברי ספר יהושע. כי הנה נאמר כאן שאחרי מות יהושע נכשו יהודה ושמעון אחיו את חברון (למעלה פסוק י'). ואת דביר או קרית ספר (פסוק י"א), ואלו בספר יהושע נאמר שיהושע עצמו לכד שתי הערים האלה (יהושע י' ל"ז—ל"ט). והוא הדין לכבוש ההר והגב והשפלה שנאמר כאן במלחמות בני יהודה אחרי מות יהושע (למעלה פסוק י'). ושם נאמר ויכה יהושע את כל הארץ ההר והגב והשפלה (יהושע י' מ'). ועל כרחנו נאמר ששתי קבלות הן, כי הרברים עתיקים וספוריים נכתבו באחרית הימים, ואי אפשר שלא יהיו הספוריים נוסדים על קבלות מקבלות שונות. וסופר ספר יהושע בחר בקבלה אחת שהיא מרבה לספר בשבחו של יהושע ונבחרתו, וסופר הספר הזה שאין לו עסק ביהושע, כי לא ידע שמו וזכרו¹! בחר באחרת להגדיל כבוד יהודה ותפארתו במלחמותיו הרבות שנלחם. כי כמו שהאדם קרוב לעצמו, כן כל סופר קרוב לספרו, והוא יבחר ויקרב במה שתפארת לו ממנו. ועל דבר הסתירות שבין שני הספרים הלא כבר מלתי אמורה שהספוריים הם כשהיו כותבים איש איש ספרו לא עלתה על דעתם שיבא היום ויהיו דבריהם קרש, והכתוב דברי חול ויש ברברים קבלות מקבלות שונות אינו חייב להסכים דבריו עם דברי הספוריים שהיו לסניו אף לא עם דברי הספוריים שבימיו.

(יז) ויחרימו אותה. לא תמצא לשון חרם בכל הספר הזה חוץ מכאן כי אם אצל אנשי יבש גלעד במעשה סילנש בנבעה (למטה כ"א י"א), ומה נשתנית צפת מירושלים ומחברון ומדביר ומכל הערים שבפרשה לידון ב' ח' ר' ס? ועל כרחק תאמר שגורת הכתוב היא החסין לפרש לך שמה של חרמה. והסופר שכנה לו מי שלו מוח בקדקדו לא יאמר לכל דבריו דברי הימים.

(כ) כאשר דבר משה. ראה מה שאמרתי בענין הזה יהושע י"ד מ'.

(כד) הראנו נא את מבוא העיר. אין מבוא זה שער העיר, כי אותה ימצא כל הסוכב את העיר ולא צריך לשאול, כי אם ערות העיר, והיא סרץ בחומה או כדומה לו, שממש נקל לאויב להלחם ולבא העירה. ויתורגם מבוא העיר ללועזים wo man der Stadt beikommen kann. ואמר לך הכתוב איך לקחו בית יוסף את בית אל משום כבודו של יהודה, להגיד לך שיהודה לקח את עריו בנבחרתו ובית יוסף לכד בית אל בערמה ולא בנכורה, ובכן תפארת ליהודה מבית יוסף. ומן הטעם הזה לא נאמר ביהודה שהשאיר מיושבי עריו ולא הורישם, ונאמר כן בבית יוסף וביתר השבטים, כי לפי שכרבות הימים היו הגוים הנשארים ההם למכשול

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר י"ג מ"ז). וסופר ספר שופטים בתחלה לא ידע את יהושע ואת כל מעשיו הנאמרים בחורה ובספר יהושע. וזכר יהושע בספר שופטים כנכנס באחרית הימים על ידי המסדר והוא הכניסה כדי שיוכימו דבריו עם דברי ספר יהושע כל מה שאפשר. ואני פירשתי לך כל זכר יהושע בספר הזה לפי כוונת המסדר.

לעברים שזנו אחרי אלהיהם לעבדם ולהשתחוו להם. כמו שנאמר בפרשה האחרת. דאג הכתוב ליהודה מראש ונקדה מן המעשה ההוא ומטה שהיה מחמתו.

(כו) וילך האיש וגו'. למה נאמר הרבר הזה במקרא? והשאלה הזאת זו תשובתה. הגה הפליגו בספרי התלמוד והרכו לספר בשבחה של עיר אחת ושמה לוז. ואמרו שבא סנחריב ולא בלבלה. נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות אין לו רשות לעבור בה (סוטה מ"ז ע"ב). ונראה שדברי הגדה זו מימי המקרא האחרונים. ומפני שלוז הראשונה נשתנה שמה לבית אל בימי קדם מאוד, וכית אל סמאת השם בכל גלוליה ובחטאת ירבעם בן נבט. שלכן נקראת גם בית און, ואין לומר בבית אל או לוז זו ככל דברי הראשונים שהזכרתי. ועוד שבית אל עדיין היתה קיימת ונודעת לכל בימים ההם, ואין דרך אנרה להכחיש המפורסמות. על כן בא הכתוב הזה לספר בלוז אחרת שבארץ החתים, ותלה שבחה של לוז שאין מלאך המות שולט בה בזכות האיש אשר עשה חיים וחסד עם בני ישראל. וכדין שיקרא האיש את שם העיר שבנה לוז על שם עירו הראשונה שהיה לה בימי קדם. ועל פי הדברים האלה לוז החדשה שבנה האיש הזה היא העיר שאין למלאך המות רשות לעבור בה. ומסך לדברי מסוף הסוק הזה שנאמר הוא שמה עד היום הזה, ושנה הכתוב מן הלשון השנור אצלו. שבכל מקום נאמר ויקרא את שם המקום כן וכן עד היום הזה, וכאן הוא אומר הוא שמה עד היום הזה, מפני שבימיו היה שמה של לוז שנור כפי העם כשכיל דברי הגדה שמרבה לספר בשבחה.

(לה) ותכבד יד בית יוסף. אין בית יוסף זה מנשה ואפרים כי עם עשרת השבטים, והכתוב הזה מדבר בימים שהיו אחר שנקרעה הממלכה לשתיים, והיו יהודה ובנימין אחר בית דוד, ויתר השבטים אחרי מלכי ישראל והם נקראים ישראל, ואפרים, ויוסף או בית יוסף, וראיתי לאמר כן מפני שכדן הכתוב מדבר בסוסק הקודם והערים הנזכרות בסוסק הזה שלשתן ערי דן, ומה לבית יוסף שהם מנשה ואפרים לכרם להיות הגוים הנשואים בערים האלה למס להם?

ב

(א) ויעל מלאך ה' וגו'. מלאך זה בן אדם והוא איש אלהים, כי במלאך ממלאכי השרת לא יסול לשון הכתוב הזה, ומה לו בנלגל? ואיש האלהים עלה מן הנלגל מפני שנלגל מקום קדוש בימים ההם.

ויאמר אעלה וגו'. נמסר עליו ססקא באמצע ססוק, מפני שהיו חושדים את המקרא הזה בחסרון. ונראה לי שחשדם חשד, לפי שלא מתישב בתחלת הדברים לשון אעלה כשהוא לשעבר.

(ג) וגם אמרתי. ראה מה שאמרתי בניאור וגם הולך (בראשית ל"ב ז'). ואף כאן משמש וגם בין הסכה ובין המסוכב, כי זה פירוש הדברים: אתם לא שמעתם בקולי, ומחמת הדבר הזה אמרתי לא אנרש אותם מפניכם. לצדדים לא יסודש ככתוב, ונראה לי שמעות סוסר יש כאן, ולצדדים זה עקרו לצדדים. וכל הספור הזה על דבר המלאך כאן חוץ למקומו, ואין לומר מקומו איו.

(ו) וישלח יהושע וגו'. מפני שבא הכתוב להניד לך שמחמת דברי הברית אשר ברת יהושע לעם (יהושע כ"ד כ"ה) עברו בני ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל

ימי הוקנים אשר עמדו בכרית ההיא, ולא עובו את ה' עד שמת יהושע ווקני דורו. הוא חוזר אל סוף דברי הכרית ההיא ומוזכר שלוח העם הנקהלים בשכם לעמוד בכרית הכרותה להם שם.

(ט) בתמנת חרם. ובספר יהושע נקרא שם המקום תמנת סרה שתי פעמים (י"ט נ', וכ"ד ל'). ועל פי שנים ערים יקום דבר. ואם כן, מעות סופר יש כאן. ונתנה לתמנה זו שם לזוי לחלק בינה ובין תמנה שבנחלת יהודה (יהושע י' נ"ז).

(יב) ויבעסו את ה'. אין כל כמו אלה כשהם אמורים בה' כי אם לשון קנאה שמקניאים אותו בעבודת אל גבר, ככתוב קנאוני בלא אל כעסוני בהבלוהם (דברים ל"ב כ"א). וראה מה שאמרתי בביאור מכעם בניו ובנותיו (שם ססוק י"ט).

(טז) ויקם ה' שפטים. על דבר משרת השופטים ראה מה שאמרתי מ"ב ט"ו ה'.

(יז) לשמע מצות ה'. וכן נאמר למטה נ' ד' הישמעו את מצות ה'. והלשון הזה לשון אחרית הימים. כי לראשונים לא היה במשמע הדבור הזה שמועה על מנת לעשות.

(יח) ינחם ה' מנאקתם. נחם אחי נקם, כמו שחוברו להם ככתוב אנחם מצרי ואנקמה מאויבי (ישעיה א' כ"ד). ועקרה של נקמה שביא הנוקם על אויבו רעה שיש בה כרי נמול רעתו. ואף כאן ינחם ה' מאנקתם זה סירושו רחם ה' עליהם והיה די לו בנאקתם לענש הטאותיהם, ולא אמר לענותם עוד. ויתורנמו הדברים ללועזים JHVH fand Genugthuung an ihrer bitteren Klage.

(יט) מאבותם. אבותם ממש, והם הרור אשר לסניהם, כי בדורות הראשונים נאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הוקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע (למעלה ססוק ז'). ובזרעם אחריהם נאמר כנגדם סרו מהר מן הדרך אשר הלכו אבותם לשמוע מצות ה' לא עשו כן (למטה ממנו ססוק י"ז). וכנגד הסרים ההם הוא אומר כאן ברור בניהם השחיתו מאבותם.

(כב) השמרים הם וגו'. לא יסורש הענין על פי הדברים האלה. לפי שאם זה הנסיון, וה' אמר בראש דבריו יען אשר עברו הגוי הזה את בריתי, הלא ראה מעשיהם לפני מזה, ולמה לו עתה הנסיון? ועוד שעל כרחק תאמר שנסיון זה כנסיון האמור בראש הפרשה האחרת, ועל פי הדברים האלה אין ביניהם כל צד דמיון. לכן נראה לי שסוף הפסוק הזה אין עקרו בכתוב והוא תוספת שנתוספה על ידי מי שלא עמד על טעמו של הנסיון האמור כאן. ונסיון זה לשון ענוי, כמו שיאמר הנרמני לדבר הזה Prüfung והאנגלי trial, ונאמר כן מפני שאין מנסים את האדם כי אם במה שקשה עליו, וכמו שנאמר בתורה למען ענותך לנסותך (דברים ח' ב'). וסירוש הכתוב הזה כשאתה מדלג על סוף הפסוק ה' הניח את הגוים ההם ולא הורישם למען ענות בהם את ישראל שיהיו צריכים להלחם בהם.

ללכת בם. אין בכל המקרא הזה שם שישוּב אליו הכנוי כי אם דרך, והוא לשון יחיד ולא רבים. ואף יש שלשה כתבי יד שבהם כתוב בה, כנגד דרך, ועל פי שנים ערים או שלשה יקום דבר.

(כג) ולא נתנם ביד יהושע. הסעל לסעולת שלשום, וסירוש הכתוב לא הורישם עתה אחר שלא נתנם ביד יהושע, ואם לא תאמר כן, ערובו דברים יש כאן, כי מה שנאמר באלה יען אשר עברו הגוי הזה את בריתי (למעלה ססוק כ') לא יסול ברור יהושע, כי בונאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע (למעלה ססוק ז'); ועוד

שהרי נאמר בפסוק הקודם כנגד הגוים ההם. אשר עוב יהושע וימתו. ואם כן, הכתוב הוה מדבר בהם כנגד הימים שאחרי מות יהושע, ואיך יאמר ולא נתגם ביד יהושע והלשון לא יסול בימים שהוא מדבר בהם?

ג.

(א) לנסות. הנסיון הוה מפורש לך כל צרכו כמה שאמרתי למעלה ב' כיב.
 (ב) למען דעת דרות בני ישראל את הגוים אשר הניח ה' לנסותם בהם.
 ודעת זו ככתוב שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ה' ח'). והיא דעת שנוגעת עד נפש בעליה.

רק אשר וגו'. רק זה דבוק באשר, ושניהם יחד מנכילים את כל המאמר, והם כמו אעס כ"י. וכנוי של ידעום שב אל הגוים שהניח ה'. ופירוש הכתוב אפס כי לפנים לא היו הדורות יודעים את הגוים אשר הניח ה', כלומר לא היו נתונים בצרה מחמתם, כי בימיהם כבדה על הגוים יד ישראל, ואחרי כן נברה יד הגוים ולחצו את לוחציהם. והדורות אשר לא ידעו את הגוים אשר הניח ה', הם דורו של יהושע ודור הוקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע, והמה לא ידעום מפני שהיו עובדים את ה' (למעלה א' ז').

(ד) לדעת וגו'. ראה מה שאמרתי למעלה ב' כיב. והוא הדין כאן שכל הדברים עד סוף הפסוק תוספת.

(ו) ויעבדו את אלהיהם. מחמת שהתחתנו בנויי הארץ באו לעבוד את אלהיהם, כמו שנאמר ולא תתחתן עם וגו' כי יסיר את בנך מאחרי ועבדו אלהים אחרים (דברים ז' נ' וד').

(ט) אמר יד ימינו. מזכיר הכתוב זאת מפני שהיא שעמדה לאהוד להמית את ענלון, כי לא היו המואבים חושדים אותו ולא משנחים על מה שהיה בולט מתחת למדיו על ירך ימינו לאמר חרב היא, לפי שמקום החרב לכל אדם ירך שמאלו.

(יז) גמד ארכבה. היחה מרתה קצרה מחרב כל אדם, מפני שהיה בעליה עתיד לחגור אותה מתחת למדיו להסתירה, ואלו היחה גדולה היחה מנעת לארץ וגראית לכל רואיו.

(יח) וענלון איש בריא מאד. נזכר הדבר הזה על שם סופו, כי לפי שהיה ענלון איש בריא מאוד היה הדבר קשה עליו לקום מכסאו, ובקומו ינע יגיעה רבה, והיה טרוד ולא שם לבו אל מעשה אהוד.

(יט) דבר סתר לי אליך המלך. לא אמר לעצמו עבדך, ואף לא לענלון. אדני המלך, מפני שבימים ההם עדיין לא היו רגילים כלשון כבוד. והימים ההם שאמרתי לא ימי אהוד וענלון בלבד, כי גם הימים שבהם נאמרה ונכתבה המגלה הזאת על אודותם. ואם כן, ימיה ימי קדם, ואם תאמר שאין זו ראייה, ואחרון הסופר ובלבד שהוא השכיל לשום בסי אהוד דברים כדברי הראשונים, לא צדקת; לפי שחזקה לסופר המדבר באחרית הימים מתוך גרוגם של יצירי קדם שמדבר כלשון ימיו. הלא בספרי הפרנקים האחרונים כשאלכילים ואפגניא מדברים זה עם זה הוא אומר לה Madame והיא לו Monsieur. ואם בדורות האלה וחכמים מתוכמים כן, הדורות

הראשונים שלא היו סופריהם יודעים דיני סופרים, והם כותבים לתומם כאשר עם לבבם, על אחת כמה וכמה⁽¹⁾.

(כב) ויסגר החלב בעד הלהב, ראש הנצב אשר בקצה הלהב היה מרחיב ויוצא מזה ומזה ועושה החרב כשתי וערב, כחרכות הקצרות אשר לנו היום, וכשבא הנצב אחר הלהב סגר החלב על שתי הירות מעבר מזה ומעבר מזה.

כי לא שלף החרב, אין כי זה נותן טעם לשלפניו, ונהפך הוא ושלפניו נותן טעם לשלאחריו, וכיוצא בו הרבה במקרא, ובנין אב לכלם ונס סה לא עשיתי מאומה כי שמו אותי בכור (בראשית מ' ט"ו), שפירושו נס פה לא עשיתי מאומה רע שיהא טעם לשוטם אותי בכור, ופירוש הכתוב הזה מחמת שסגר החלב אחר הלהב לא שלף אהוד החרב, כי לא יכול לשלפה, ויתורגם „כ"י" זה ללועזים so dass, ונזכר הדבר להגיד לך שמאת ה' היתה זאת להציל את נפש אהוד, כי אלו שלף החרב היתה נושפת דם מתחת למדיו, והיו רואיו מכירים במעשה הרצח.

ויצא הפרשדנדה, השם הזה לא מלשונות בני שם הוא, וממה שהראיתך לדעת בראש הדברים האלה שהספור הזה נכתב בימי קדם הלא תראה שבן הנכר הזה אין עקרו בו, והמאמר הזה תוספת ביאור לראש הפסוק האחר, והיא נכנסה בטעות סופר מן הגליון אל תוך הספר חוץ למקומה, כי מקום המפרש אחר המפורש ולא לפניו.

(כג) ונעל, אמר הכתוב כן ולא אמר וינעל, מפני שהיתה סנירה ונעילה בבת אחת, כי זה מעשה הדלתות שלבתי הראשונים שהסוגר הדלת יסיבה על צירה עד שתנעל במוזוה, והיא סנירת הדלת; ועדיין תפתח לכל בלא מפתח, וכשסוגר הדלת דוחקה כנגד המזווה היא ננעלת מאליה, וכשהיא נעולה לא תפתח מבחוץ כי אם במפתח, ויתברר לך הדבר הזה כל צרכו בביאור הכתוב למטה פסוק כ"ה.

(כה) ויחילו עד בוש, ראה מה שאמרתי בבשת זו בביאור בושש משה (שמות ל"ב א').

ויקחו את המפתח ויפתחו, אנחנו היום לנו כלי אחד והוא הסוגר והוא הפותח, ולא כן הראשונים, הראשונים דלתות כתייהם נעולות בכריח ובמנעול, הכריח מבית והמנעול מבחוץ, ובהדחק הדלת כנגד המזווה כפות המנעול אשר מבחוץ נכנסת בחור שבמזווה ועוברת כל עביה וסוגרת על הכריח אשר מבית, הנועל נועל מבית או מבחוץ, בידו ולא בכלי, כי דחקה של הדלת כנגד המזווה היא נעילתה, כמו שאמרתי, וכן הפותח מבית פותח ואין מאומה בידו; והפותח מבחוץ לא יפתח כי אם

⁽¹⁾ ואני כדו דברי ברבר הזה לאכזר שככתבי הקדש יש לרדן על ימי הספורים מסגנון לשונם, כפי שהיא לשון כבוד או לא, זכור אזכור שלא יצאתי ידי חובת ביאור במה שאמרתי בדברים שנדברו בין אברהם ובין המלאכים אורחיו, והנה פה מקום אתי לשית עליו נוספות. ראה מה שאמרתי בראשית י"ח ד', שם הראיתך לדעת שאברהם אמר יוקה נא מעט מים ואקחה פת לחם להשמיע את אורחיו שלא יוציא הרבה לסעודתם ולא ייגע בשבולם יגיעה רבה, אף על פי שלא כן עשה, והוא דבר דבריו מדרך ארץ, ועל פי הדברים האלה יפורש מה שנאמר שם בסוף הפסוק האחר כן תעשה כאשר דברתי, כי זה הדבר שאמרו המלאכים: על מנת כן לא נעבור מעליך, ונסעוד לבנו אצלך, שתעשה כאשר דברתי, לקחת לנו מעט מים ופת לחם ולא יותר, ולא תוציא הרבה לסעודתנו ולא תיגע לנו יגיעה רבה.

יעתה ישפוט נא הקורא בין סגנון הלשון הזה ובין סגנון הלשון הראוי לאברהם ולאורחיו. הלא יצא שביניהם כאלף וחמש מאות שנה.

במסחה המסיר הבריה מעל כפות המנעול. ולמדנו כל זאת משמו של מסחה שיש במשמעו לשון פתיחה ולא לשון נעילה, וממה שנעל אהוד ואין מאומה בידו, וכשבאר עברי ענלון לפתוח הצטרנו למסחה. ועל דבר הסתח מביח הלא קמה השולמית לפתוח לדודה ואין בידה מסחה, לפי שאם כן, היו אצבעותיה נוטשות מור עובר על המסחה שבידה ולא על כפות המנעול (שהיש ה' ה').

(כח) נתן ה' וגו'. אל תחמה שאמר אהוד כן וענלון איש אחד מת וכל עמו חי וקיים. כי כן דרך הראשונים, כשנהרג מלכם או נבורם אשר היו בוטחים בו נפל לבם ולא קמה בהם עוד רוח; כמו שנאמר ויראו איש ישראל כי מת אבימלך וילכו איש למקומו (למטה ט' ניה), ונאמר עוד ואבשלום אשר משחנו עלינו מת (ש"ב י"א י"א), שאמרו ישראל כן כנגד האנשים אשר לא היו רוצים בדוד למלך, וסירוש הדברים אף על פי שיש בנו בני אדם שאין רוחם נוחה ממלכות דוד, הלא מת אבשלום, וכמותו צר כחנו מהלחם ברוד ואנשיו. ואף כאן, כשמת ענלון מלך מואב היתה מהומה בעמו, והיה אהוד בוטח שיפול בהם הוא וכל ישראל עמו ויכוס מכה גדולה, וכן היה הדבר.

וילכדו וגו'. תרגם יונתן למואב על מואב, ויפה תרגם, ואחרים טועים בסירוש המקרא הזה. ורע שתאמר בלשון המקרא לכד ראובן את הדבר לשמעון ומשמע הדברים הקדים ראובן ללכוד את הדבר בטרם יגיע אליו שמעון וילכדו. ככתוב ולכדו להם את המים (למטה ז' כ"ד). ואף כאן זה סירוש הכתוב לכדו את מעברות הירדן קודם שלכדום מואב, וכמו שתאמר ויאמר פלוני אל פלוני, ובכנוי תאמר ויאמר אליו פלוני, ולא ויאמר פלוני אליו, כן נאמר כאן "למואב" אחר הענול, ואף כתוב אחר אומר וילכוד גלעד את מעברות הירדן לאפרים (למטה י"ב ה'), "לאפרים" אחר הענול, ובכנוי נאמר ולכדו להם את המים, למיד וכנוי לפני הפעול.

ומעברות רבוי של מַעְבְּרֵי, ולא רבוי של מעברה או מעברת כמו שאומרים בעלי הלשון, וכן נאמר מעבר יבק (בראשית ל"ב כ"ג). ומעבר רבוי מעברות, שכן השמות שנתוסף מ"ם בראשם מרביחם ירבו רבוי נקבה, כמבוא, מושב, מוכח, מָהָה, מעשר, מקל, משכן, ורבים כמוהם. וכן בלשון המשנה רבוי של מאכל מאכלות, ושל מרבר מרברות.

ד

(ג) יבין מלך כנען. עיין רד"ק. ומלשון הכתוב משמע שיבין זה הוא מלך חצור שנלחם עם יהושע (יהושע י"א א'), ובנלל הדבר הזה הוא קוראו כאן מלך כנען ומסיים ואומר אשר מלך בחצור, וסירוש הדברים אשר מלך בחצור לפניו עד שנצחו יהושע ושרף את עירו באש (שם פסוק י"א), ולכן יבין יושב עתה בחרושת הגוים¹) והיא עיר ממלכתו, ולא חצור. והימים שבין שתי המלחמות כחמש ועשרים שנה מימי יהושע (אם נאמר שיהושע בלכתו לרגל את הארץ כבן ארבעים שנה, כימי כלב שהיה חבר לו בדרך ההיא), וחמש ועשרים שנה מימי הזקנים שהאריכו

¹ כן נראה לי שסוף הפסוק הזה נדרש לפני סניו ולא לפניו, כי מה לנו לדעת מושב סיסרא, ומה תועילנו הדעת הזאת?

ימים אחרי יהושע, ושמנה שנה של עבודת כושן רשעתים (למעלה ג' ה') וארבעים שנה של עתניאל בן קנו (שם פסוק י"א), ושמונים שנה של אהוד (שם פסוק ל'), וכל הימים ההם נמאה ושמונים שנה. ואם כן, היה יבין בימי דבורה איש זקן מאוד והוא כבן מאתים שנה. ומפני שהיה יבין בימי המלחמה האחרונה איש זקן מאוד, והוא כאלו עבר ובטל, היה סיסרא שר צבאו עושה בדבר המלכות שלא מדעת מלכו, שכן נאמר ויגידו לסיסרא כי עלה ברק ונוי ויועק סיסרא את כל רכבו (למטה פסוק י"ב), ולא נאמר שם שעשה סיסרא מעשהו במצות המלך ועצתו. כן נראה לי שמת מסדר הספר הזה היגע לו בכל כחו שלא יהיו דבריו סותרים דברי ספר יהושע. וראה מה שאמרתי כביאור שר צבא חצור (שי"א י"ב ט').

(ד) ודבורה וגו' אשת לפידות. אמרו שלפידות שם איש ודבורה אשתו. ולא נראה לי כן. כי בכל כמו אלה הכתוב מתאר האיש או מיחסו לאביו, ככתוב אשת חבר הקיני (למטה פסוק י"ז וה' כ"ד); אשת נבל הכרמלי (שי"א ל' ה' שי"ב, ב' ב' ו' ג' נ'); אשת אוריה החתי (שי"ב י"א נ'); אשת יהוידע הכהן (ד"ה"כ כ"ב י"א), ואף כנביאה אחרת נאמר אשת שלום בן תקוה (מ"ב כ"ב י"ד). ולא נאמר בכל המקרא סתם אשת פלוני כי אם בזמן שפלוני נודע לנו מינו, מה שאין כן כאן. ובגלל הדבר הזה אומר אני שלפידות שם דבר, והוא רבוי של לפיד ומתאר דבורה. ותארה זה מקביל אל שם ברק האיש, ופירוש אשת לפידות כעין מה שאמר הנביא וישועתה כלפיד יבער (ישעיה ס"ב א'). ועל דבר רבוי של לפיד שהוא לפידות, הלא תמצא כמוהו שמות הרבה שהם לשון זכר ויש שירבו רבוי נקבות.

(יא) נפרד מקיין. נזכר הדבר הזה מפני שעושה רושם בסוף הספור. כי הקינים היו יושבים בתוך בני ישראל, ואויבי ישראל אויביהם, וחבר הקיני שנפרד מיתר אחיו הקינים לשבת לבדו היה שלום בינו ובין יבין מלך חצור (למטה פסוק י"ז), ובגלל הדבר הזה לא נמנע סיסרא שר צבא יבין מלחמות בצל קורתו בנוסו מן המערכה במלחמה.

(יב) וירד סיסרא מעל המרכבה. כי אלו גם במרכבה, ולעברים אין סוס ורכב, היו רואיו מכירים בו, וכל מוצאו בדרך הורגו. והכתוב שרכב וסוס תועבה לו, כמו שאמרתי במקום אחר, בא להניד לך ששקר הסוס לתשועה, ולא זאת בלבד, כי סיסרא שהיה נוטח בסוסיו הצטרך לרדת מן המרכבה, וזו כל תקותו שינוס כרגליו.

(יג) ותפתח את נאד החלב ותשקהו. נתנה לו יותר מכדי שאלתו למען יהי לבו בטוח בה וישכב ויישן, שאלולי כן לא היו יראתו וחרדתו מניחות לו לישון, ולא היחה יכולה להרגו. ולכן יש לדבר הזה זכר בשירת דבורה. ככתוב מים שאל חלב נתנה (למטה ה' כ"ה). ויש אומרים שחלב זה חלב קפאון (sauere Milch) וממנו נשתכר סיסרא, ולא נראים לי דבריהם, שאם כן היה הכתוב מוכיר שכרונו.

(כ) עמד. הלשון הזה לא מתישב היטב, ונראה לי שדינו עמד, והוא צווי לזכר ולנקבה.

אם איש יבא. לא נאמר כן בלשון המקרא כי אם כשבא המדבר לחלק בין שנים, כמו שנאמר אם ה' הסיתך בי (שי"א כ"ו ט'), ונאמר שם כסדר הזה, ולא נאמר אם הסיתך בי ה', מפני שחפץ הכתוב לעשות שם ה' עקר בשביל שהוא בא לאמר כנגדו ואם בני אדם, וחוף מנמו אלה יבא אחר. אם הפעל תחלה ואחרי

הפועל. ובגלל הדבר הזה, ומפני שיש שני כתב-יד שלא כתוב בהם "איש" זה, אומר אני שהכתוב כעקרו אם יבא, ואיש מיותר, ופועלו של יבא סתום.

(כא) בלאט. אמרו שהוא כמו בסתר, ולא כן הדבר. כי אם כדבריהם, מה בא להשמיענו, והלא ברור הדבר שלא המיתה יעל את סיסרא עד שנדרם וישן, ואין סתר מן האדם כשנתו, ובאמת העושה בלאט עושה בנחת ואין למעשהו קול, ופירוש הכתוב יעל באה אל סיסרא בנחת והיא שומרת פעמיה שלא ישמע סיסרא קול רגליה באה וייקץ משנתו.

ה

(א) ביום ההוא, לא כעצם יום התשועה, כי אם כיום הקהל, כהקהל בבית ה' להודות ולהלל לו על התשועה אחרי שובם מן המלחמה, וראיתי לאמר כן, מסני ששירה כשירה הואת לא תולד בשעה אחת והשעה שעת מנוחה מכבד מלחמה וטורה הדרך.

(ב) בפרע פרעות בישראל ונני, כששירי ישראל עושים מעשי שרים לעבור לפני העם במלחמה, ופ־ע כבר ידעת שעקרו ריקנות, ומשם נשאל לבטלה, כמו שנאמר תפריעו את העם ממעשיהם (שמות ה' ד'). ונקרא השר פרע מסני שמלאכתו נעשית על ידי אחרים והוא עצמו כמל ממלאכה, ורבויו פרע פרעות מסני שהוא לשון גדולה, וכיוצא בו אבות ובכורות, ואמר הכתוב בפרוע פרעות מסני שהוא לשון גופל על לשון.

(ג) אנכי אשירדה, יש כתבי יד שלא כתוב בהם אנכי האחרון הזה, וכן נראה לי העקר.

(ד) בצאתך משעיר, ראה מה שאמרתי ביציאה זו בביאור ורח משעיר למו (דברים ל"ג ב'). ונזכר הדבר הזה כאן מסני שבא הכתוב לאמר יבחר אלהים חרשים או לחם שערים (פסוק מ'). להניד לך שאלולי עזבו בני ישראל את ה' לא היו בצרה כצרתם לפני המלחמה ההיא, כי ה' שחרד לקראתם בצאתו משעיר לקבל סני אבותיהם במדבר ומחרדתו נולו הרים היה מגן להם כימי קדם.

גם עבים נטפו מים, כן הנוסח בכל כתבי יד, אבל לא נראה לי שהמקרא הזה כתוב כעקרו, מסני שאף על פי שאין מים אלה מי מטר, ונסיפתם לשון התמוננות מראה ופחד, כמו שנאמר וכל ברכים תלכנה מים (חזקאל ז' י"ז), מכל מקום, לפי שהעבים דרכם בנסיפת מים ממש, לא יאמר בהן כלשון אשר לסנינו על צד השאלה, ואף לא נשנה הדבור הזה בכל כתבי הקדש, לכן אומר אני ששמות סוסר יש כאן, ועבים עקרו הרים, וכמו שנאמר אחריו הרים נולו מסני ה'.

(ה) זה סיני, ראה מה שאמרתי בביאור זה לחמנו (יהושע ט' י"ב), ונאמר בסני כלשון הזה אחר שנאמר הרים נולו, מסני שההרים כלם אין החרדה הגדולה שחררו מסני ה' דבר נפלא מאוד, אבל הר סיני הרגיל במראה ה', כי הוא מקום שבתו בארץ, כמו שאמרתי פעמים ושלוש, חרדתו שחרד בהגלות ה' אל עמו ישראל דבר פלא לא יאמן כי יוספר.

(ו) בימי יעל, לא ידעו החכמים מה הוא ומסני שקשה להם הדבר שהכתוב הזה מתאר הימים באשה והיא לא מבנות ישראל, עשו יעל שופט מן השופטים.

ודבריהם דברי חלומות. כי לא נזכר בספר הזה שופט ששמו יעל בתוך השופטים, ואף כאן לא נזכר שם אבי יעל, וכן לא יעשה באדם חשוב בכל כתיב הקדש, ואומר אני ששתי התיבות „בימי יעל“ אין עקרן בכתוב, והן תוספת ביאור, דברי איש שקשה לו איך יאמר הכתוב הזה בימי שמגר בן ענת חדלו ארחות ובמקום אחר נאמר בשמגר ויושע גם הוא את ישראל (למעלה ג' ל"א), וכתב בגליון „בימי יעל“, כלומר באחרית ימי שמגר ובסוף עולמו שהוא עולמה של יעל היו הדברים האלה, ובאה התוספת בטעות סופר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. ואלו היו הדברים מדברי הספר כעקרו, והם נאמרים כנגד האשה שהרגה את סיסרא, היה הכתוב מיחסה לאישה לאמר יעל אשת חבר הקיני, כמו שנאמר בה למטה פסוק כ"ה.

חדלו ארחות. כמזומה אני שכבר אמרו אחרים לפני שארחות זה לא נקוד כדין ודינו אַרְחָוֹת שפירושו שיירות, וכן נראה ל"י. וארחות האחרון נקוד כדין.

(ז) חדלו פרוזון בישראל. חכמי הגוים אמרו שפרוזון זה לשון שררה והוא הפועל של חדלו, ושלוש תשובות בדבר. האחת שאין לומר מנין לפרוזון משמעו זה, והשנית שפרוזון לשון יחיד והפעל לשון רבים, והשלישית שאם כן, לא יתישבו הדברים על דברי הפסוק הקודם. כי ממשלה זו שפסקה מישראל על כרחך תאמר שהיא ממשלת ישראל על הגוים, לפי שממשלת המושלים באחיהם לעולם לא תחדל, ואפילו יהיו כל העם עבדים לעם אחר; ואם כן, מה לו להגיד לנו שחדלה ממשלה בישראל אחר שנאמר בפסוק הקודם שחדלו ארחות מפחד נדודי האויבים הפושטים בארץ? לכן אומר אני שפרוזון זה לשון כשתון שיבטחו היושבים בערי הפרוזים בנבחרתם, והם יושבים לבטח, ופועלו של חדלו סתום, ופרוזון מקומו המקום השני כדין מפרש הסתום, כי הוא מפרש לך חדול החדלים למה הוא, וגורת המאמר הוא בכתוב שם רשעים חדלו רנו (איוב ג' י"ז), ועל פי הרבנים האלה יתורגם חדלו פרוזון בישראל ללועזים *war man in Israel der Sicherheit entwöhnt*.

עד שקמתי דבורה. אין המקרא הזה כפירוש המקובל, והאומרים ששקמתי זה הפרצוף הראשון, והם כל החכמים יהודים וגוים יחדו, מראים לדעת שנסתרה מהם דרך לשון המקרא.

ואתה מטה שאמרתי לך בראשית ו' י"ח ידעת משפט חזק הכנוי בשם הפרצוף בשבאת להוסיף עליו שם דבר או שם אדם, ודין התוספת דין המפרש, ולא יפורש הכנוי בשם הרבר או בשם האדם עד שחוקת אותו בשם הפרצוף הראוי לו, והחזוק הזה גם הוא חובה ולא רשות, והחזק בו חושב בלשונו, ואפילו באחרית ימי לשון המקרא עוד היו שומרים חזק החזוק הזה, כמו שנאמר וראיתי אני דניאל (דניאל ו' ז', וי"ב ה'), ולא נאמר וראיתי דניאל, מפני שאין לומר כן לכוונת הכתוב שהוא בכל לשונות בני שם, ואלו אמר האומר שם וראיתי דניאל היה מוציא דבריו ממשמעם לאמר וראיתי את דניאל.

ועל פי הדברים האלה אלו היה שקמתי הפרצוף הראשון היתה אומרת שקמתי אני דבורה, ובשהיא אומרת בכתוב, אין שקמתי כי אם כמו שקמתי, כנגד הפרצוף השני, ודבורה הרבר כנגדה (Vocativ), והיא אומרת לעצמה כן, כמו שתאמר עורי עורי דבורה (למטה פסוק י"א), ודוגמת שקמתי זה בתוספת וייד הרבה מאוד במקרא בכתוב, ונמצאת גם בקרי בכתוב והחרמתי לה' בצעך (מיכה ד' י"ג), שנאמר שם והחרמתי כמו שנאמר לפניו והדיקות, ובשניהם הרבר כנגד בת ציון.

(ה) אז לחם שערים. הלשון הזה שכננדרו אז ירדו לשערים עם ה' (למטה פסוק י"א). ופירוש הכתוב הזה או היתה מלחמה בשערי ישראל, שנבר עליהם האויב ונא בארצם למלחמה, ואלולי בחרו להם אלהים חדשים היה ה' עוזרם. והיו המה יוצאים משערי עריהם למלחמה בארץ אויב.

מגן אם יראה ורמח. כי היו נכנעים ליבין מלך כנען, והוא היה מונע מהם כלי מלחמה, כמו שעשו פלשתים בימי שאול (שי"א י"ג - י"ט - כ"ב). ומחכמי הגוים יש אומרים שהדברים האלה אמורים כנגד השעה, ואלהים שנאמר כאן שופט, ופירוש הכתוב שביום ההוא כשכחרו להם ישראל שופט חדש היתה חשועה מיד יבין מכלי אשר יראה בישראל מן ורמח. כי ה' נלחם בישראל. ולא זכרו החכמים ההם שדבורה המדברת דברי השירה הזאת היא השופטה את ישראל בעת ההיא (למעלה ד' ד'), ולא נאה לה לדבר על עצמה כדברים האלה. ועוד שכל חיל ישראל במלחמה הזאת עשרת אלפים איש (למעלה ד' ו' וי"ד) וכאן נאמר כארבעים אלף בישראל. ואף על פי שהספור לעצמו והשירה לעצמה הלא נראה מכאן שהמספר לא פירש המקרא הזה כפירוש החכמים שהזכרתי, לפי שאם כן, לא היה משנה מן המנין שבשירה.

(ו) רכבי אתונות צחרות וגו'. אין כאן כי אם שתי כתות, רוכבי אתונות לבנות ויושבים על מרין או בנדים פרושים על נבי הכהמות. המה הכת האחת. כת החשובים, והכת השניה הולכי על דרך, והם דלת עם הארץ אשר לא ירכבו על בהמה כי אם הולכים ברגליהם על הארץ. וזכר שתי הכתות זו לעומת זה ככתוב ראיתי עבדים על סוסים ושרים הולכים בעבדים על הארץ (קהלת י' ז'). והאומר כן רוצה לאמר שעולם הפוך ראה, כי בנוהג שבעולם שרים ורכבים על בהמה ועבדים הולכים על הארץ. ושתי הכתות האלה שני קצות העם, וכוונת הדבור לכל מה שבניהם, ופירוש הכתוב הזה שיחו כלכם כקמן כנרול.

(יא) מקול מחצצים בין משאבים. יש בו כדי מאמר שלם. ומחצצים מלשון ויצא הציץ כלו (משלי ל' כ"ז), ובלבד שהוא קל וזה הבנין הכבד הרגיש, ומשמעו שומרים מקומם כמחלוקתם כדרך אנשי הצבא הנוסעים ועומדים איש על דגלו (in Reih' und Glied). ופירוש הכתוב מעין קול המחצצים ישמע בין המשאבים; כלומר דרך הרועים כשמשקים את צאנם בין המשאבים לדבר בעררי צאנם. ועתה ישמע נא בנייהם קול דברים כדברי אנשי החיל ששנורות בפייהם נבורותם והתשועות שהיו על ידיהם. צדקות ה' נבורות ה' וישועותיו¹). צדקות פרזונו בישראל. נבורותיו וישועותיו שהושיע את ישראל והושיבם לבטח כימי קדם (seine Sieges- thaten, welche die Sicherheit hergestellt in Israel).

אז ירדו לשערים עם ה'. כנגד מה שנאמר למעלה אז לחם שערים (פסוק ח') נאמר כאן כן, ופירוש הדברים מאז והלאה יצאו עם ה' לקראת האויב להלחם בו, והתחילו הם במלחמה.

(יב) עורי דבורה עורי עורי דברי שיר וגו'. בעוד שהיא מצוה את ברק לשבות שביו מעוררת את עצמה לדבר שיר; וכאלו נפשה יודעת מאוד שכמו שהיא גדולה ממנו כן גדול הדבר שהשעה דורשת מאתה. ולא לה עסק בשבי ובשולל,

¹ ראה מה שאמרתי בכיור ורכב ברזל בכל הכנעני (יהושע י"ז מ"ז) בציון האחרון

ועסקה לתת בשיר קולה בתורות והלל לה. ואמרה עורי עורי, מפני שאפילו הנדול שבנדולים קשה עליו להניח הפציו ולעסוק בתפצי שמים, וצריך התעוררות לדבר הזה. ודבורה דברי לשון נופל על לשון.

(ג) ירד שרשו ירד ולא רדה, ואם נקודו קבלה, גרה נושנת היא על דרך לשון ארמי. כי הפעל לפעולת אתמול, כמו שנאמר בשירה הזאת או ירדו (למעלה פסוק י"א), ונאמר אז נלחמו (למטה פסוק י"ט), או הלמו (למטה ממנו פסוק כ"ב), ובשלשתם משמש עם או הפעל לשעבר, שריד ונוי. סרס המקרא ופרשהו אז ירד עם שריד לאדירים, ודבורה מדברת כאלו ספו תמו אדירים ונבורים מישראל, והיורדים במלחמה ההיא שריד לאדירים שהיו בימי קדם.

ה' ירד לי בנבורים ה' ירד לעורתי ועמו נבורים, כלומר ה' ירד לי לעזרה ונתן בלב נבורים לדרת גם הם לעורתי, וביית של נבורים משמש עם ירד תשמישו עם הפעלים שמשמעם מסע ממקום אל מקום, כמו שפירשתי בניאור באים בימים (בראשית י"ח י"א), והמפרשים נבורים בתוך הגבורים שמים בפי דבורה דברים שאינם הנונים לה, כי ה' שהוא רכבות אלפי ישראל, כמו שהוכחתי בחומש הפקודים, לא יורד בתוך הנבורים, וכל מעשה ה' במלחמה ההיא וכלל מלחמה שסופה תשועה לישראל לעבור לפני צבאות ישראל.

(ט) ושרי יחיד כולל רבים, ודונמתו שָׁדִי, ראה מה שאמרתי דברים ל"ב י"ג. עם דבורה, עם" זה כמו "בן" שלאחריו לרמיון, וכיוצא בו חטאנו עם אבותינו (תהלים ק"ו), ופירוש הדברים ושרי יששכר לכם כלב דבורה ויששכר כברק.

בעמק שלח ברנליו. פירשהו המפרשים בעמק שלח יששכר ברנליו ברק, כמו שנאמר ויעל ברנליו עשרת אלפים (למעלה ד' י'), ולא זכרו האומרים בן שהרברים דברי שיר, ולא ראוי והגון להם זכר "ברנליו" אם בן משמעו, ובאמת ברנליו זה ככתוב וסיסרא נס ברנליו (למעלה פסוק י"ז), והוא מוציא סוס ורכב, והכתוב אומר בן כננר תשע מאות רכב שירדו עם סיסרא במלחמה (למעלה ד' י"ב), ומעתה ברנליו זה ראוי והגון כאן, כי בו נאמר בתיבה אחת אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים ב' ח').

בפלגות ראובן ונוי. יש במשמע פלגות שתים, פלגי מים ולשון חלוקה, והכתוב מכוון לשתיהן, ופירושו ראובן שבחר נחלתו מעבר לירדן, והירדן מפריד בינו ובין כל ישראל, גדולים חקקי לבו, והדברים התולים, כי דבורה רוצה לאמר ראובן עשה מעשהו בערמה וכוונתו צפונה בלבנו, ולא בחר בארצו מפני שהיא ארץ מקנה, וכמו שהכתוב מסיים ואומר:

(טז) למה ישבת ונוי, הכי לשמוע שריקות עדרים ישבת בין המשפתים וזה כל חסדך, וכוונת ראובן הנשקפה לנו מבעד לדברי התולים אלה להרחיק מיתר השבטים, ולהיות הירדן נכול בינו וביניהם, ולא יצטרך להלחם מלחמותם, ומפני שהיו חושדים ראובן החשר הזה באה הנדה להצדיקו בבנין המזבח שבנה הוא ואחיו כנלילות הירדן כדי שלא יאמרו אליו בני ישראל אשר מעבר הירדן ימה ונכול נתן ה' בינינו וביניכם ונוי את הירדן (יהושע כ"ב כ"ה).

(יז) גלעד בעבר הירדן שכן, עדיין בראובן הכתוב מדבר, וזה פירוש הדברים: בארץ הגלעד אשר בעבר הירדן שכן ראובן, והמרחק הרב אשר בינו ובינינו

פוטרו מלצאת בתוכנו במלחמה. ועל פי הדברים האלה נלעד זה כל הארץ שמעבר לירדן. והמפרשים נלעד יושבי גלעד ועושים אותו פועלו של שכן לא זכרו שכל השירה הזאת מדברת בשבטים ולא במשפחות; חוץ ממרו (למטה פסוק כ"ג) שאין יודע מה הוא.

(יח) חרף נפשו למות עקרו של חרף לשון מעוט. ופירוש הדברים לא תיקר נפשו בעיניו והוא משליכה מנגד למות. ונפתלי גם הוא חרף נפשו למות. על מרומי שדה בשדה המלחמה. ראה מה שאמרתי בביאור נלאה מאב על הבמה (ישעיה ט"ז י"ב).

(יט) בצע כסף לא לכהן. חכמי הנוים מפרשים הדברים האלה בשלל, כלומר שלא היה להם שלל. ולא נראים לי דבריהם. כי לא נמצא שהוציא הכתוב שלל בלשון בצע כסף ככל המקרא. ועוד שהאומר כן במי שנפל כל מחנהו בחרב ולא נשאר עד אחד (למעלה ד' ט"ו) עושה זנב לראשו. ואומר אני שזה פירוש הדברים אנשי חיל יבין היו נלחמים בעד מלכם מאהבתם אותו. ולא כצבא שכיר שעובד עבודתו למען בצע כסף ואין נפשו ולבו אל המלחמה. ואמר הכתוב כן להגדיל מסלת האויב ותשועת ישראל. שאף על פי כן נגף צבא יבין לפני ישראל. (כ) הבורכים ממסלותם נלחמו. מ"ם של ממסלותם למנוח ולא למסע, והוא כמ"ם של ממעמקים קראתיך (תהלים ק"ל א'); ופירוש הכתוב לא נפו הכיכבים ממסלותם. והיה מהלכם שלום לישראל ומלהמה לאויביו.

(כא) נחל קדומים. אין איש יודע מה הוא. ופירושו כחול הים לרוב. ולי נראה שקדומים כנעורים ועלומים וקונים. ופירושו ימי קדם. ולא ימות עולם כי אם ימי קדמתו של הרב אצל השעה שידובר בה. וכמו שנאמר כירחי קדם (איוב כ"ט ב') כנגד שעת הדבור. וכמו שבפסוק הקודם נאמר הכיכבים ממסלותם נלחמו להניד לך שלא סרו הכיכבים ממסלותם בהלחמם עם סיסרא. כן כאן. אחר שנאמר נחל קישון גרסם. הוא מסיים ואומר נחל קדומים. להשמיעך שהנחל הזה שגרפם על פי ה' היה לישראל כימי קדם ולא היתה להם בו שום סנה. נחל קישון תדרכי נפשי עז. הפעל לפעולת אתמול, ולא צווי כמו שאומרים המפרשים. ונפשי פועלו. ונחל קישון הוא הפעול. ונפשי שאמר כאן עצמו של המדבר וכח שם הפרצוף בה'. ועל פי הדברים האלה זה פירוש סוף הפסוק: את נפשי דרכת בעו את נחל קישון לרדוף אחרי האויבים שלא גרפם הנחל. והנחל הזה שגרף האויבים על פי ה' היה לך כימי קדם ועברת אותו בשלום.

(כב) אז הלמו עקבי סוס ונו'. על כרחך תאמר שסוס זה לחיל סיסרא. כי בכל השירה הזאת ובכל הספור שלפניה אין זכר לסוס בחיל ישראל. ובביאור שלח ברגליו (למעלה פסוק ט"ו) הראית לדעת שהכתוב מתכוון להניד לך שלא היו לישראל רכב וסוס במלחמה הזאת; ועל כרחך תאמר שהכתוב הזה מדבר במסלת האויבים; ואם כן. המקרא הזה מקרא קצר וזה פירושו: אז הלמו פעמי הסוסים את האדמה במרוצתם יותר מאשר הלמו בדהרותיהם בהיות אבירי החיל רוכבים עליהם. כי בן דרך הסוס במלחמה כשיפול רוכבו מעליו ואין מעצור לו ינהג כשנעוץ.

(כג) אמר מלאך ה'. אמרה כן להגדיל המארה ולהסיר מנפשה שנאת מקום המארה בשומה הדברים בפי מלאך ה'. וכל עצמה של מארה זו לא נאמרה כי אם למען ברכת יעל. כדי שיהיו דברי השירה עוברים מקללה לברכה.

(כד) מנשים באהל מנשי הקינים יושבי אהלים. ומבעד לדברי דבורה אלה ומכלם בסוף הפסוק נשקפה לי כוונתה שכוונה לאמר שמעשה יעל תפארת לה מבנות הקינים אחיותיה. ולא מבנות ישראל שתרבותו רחבה ודעתו נקיה מן הקינים. וראה מה שאמרתי למטה פסוק כ"ו ובציון בסוף השירה הזאת.

(כה) מים שאל וגו'. זכר הדבר הזה נתתי בו טעם למעלה ד' י"ט. בספל אדירים בספל ששותים בו אדירי הצאן. והם הרועים העשירים שמלאכתם נעשית על ידי אחרים. ראה מה שאמרתי נחמיה ג' ה'. והמפרשים אדירים זה לשון אדירי העם טועים. כי איש מקנה חבר הקיני ולא שר וגרול.

(כו) ידה ליתך תשלחנה. אם נקודו של תשלחנה קבלה. נקבל, אף על פי שלא מתישב עליו הלשון היסב; ואם לרין, אומר אני אל תקרא תשלחנה כי אם תשלחנה, והכנוי שב אל ידה.

(כז) בין רגליה לסניה. וכמו שיאמר הערבי לדבר הזה בין ידי פלוני. ועל פי הראשונים המפרשים את הדברים כמשמעם וינעים למצוא חשבון (יבמות ק"ג ע"א). דבורה מרבה לספר בשבחה של אשה שזנתה תחת בעלה. ומעשה יעל רע כמות שהוא בלא התוספת שמוסיף עליו רבי יוחנן. כי מעשה רצח על ידי אשה דבר אשר כל שומעו תצלינה שתי אוניו. ויעל הרגה את סיסרא והוא בא לחסות בצל קורתה. והיה ברין שתשמור ותגן עליו מכל מבקש נפשו. ואפילו בנפשה ובנפש בניה; כי בבני קדם משפט בעל הבית את האורח הבא אליו משפט הנאולה. לגאלו מיד כל מבקש נפשו. כמו שנשמע מפי האיש הוקן בעל הבית אשר בנבעה (למטה י"ט כ"ד). ומדברי לוח אשר דבר אל אנשי סדום (בראשית י"ט ח'). ואם בימי דבורה שנאה היתה מקלקלת השורה, לא קלקלה השירה. ולא הוכה כל דור מן הדורות בעורון מראות ולא השמין לכבו מהבין שאין לומר תהלת אשה זונה.

שדוד בינוני פעול וכה שם לו. ולכן יש אשר ישמש לשון נקבה ולא מביא סימנה. ככתוב ואת שדוד מה תעשי (ירמיה ד' ל'). ופירוש שדוד אדם נתון בירידה התחתונה (Elder). וממה שאמרתי בסוף דברי השירה הזאת יראה ויחבר לך למה נקרא לסיסרא כן. ושדוד מקומו המקום השני כדון מלמד על הפעול אצל הפעולה.

(כט) אף היא תשיב אמריה לה. אמר חכם אחר מחכמי הגוים שפירוש הדברים האלה היא תשוב לשאול שאלתה ולא תשניה על דברי נחם שדברו אליה חכמות שרותיה. ולא ידע האומר כן פירוש כן יאברו כל אויבך ה' שנאמר בסוף השירה הזאת. ועוד שלא יתישב לשון "אף היא" אם כן פירוש הדברים.

(ל) רחם רחמתים לראש גבר. לא שיש רחמה שמשמעו כמשמע רחם. ובלבד שכן דרך המקראות לדבר. וכן נאמר חמור חמורתים (למטה ט"ז ט"ז). ואין בלשון חמורה. ופירש רחם עלמה. וחכם יהודי אחר פירש רחם רחמתים לראש גבר נוצה או שתי נוצות של הרקמה לתכשיט כבובע כל גבר. וחכם אחר מהלל הפירוש הזה מאוד. והוא מסיים ואמר שלפירוש המקובל הדברים דברי תפלות ולא ראויים והגונים לשירה הזאת¹). ושני החכמים האלה נסתרה מהם דרך בני קדם בשיר. ועוד

¹ ראה Heilprin, The Historical Poetry of the Ancient Hebrews, חלק ראשון צד 146 בציון שבגליון.

שלא נמצא בכל כחבי הקדש זכר למנהג כמנהג הזה לתת נוצות צפרים בכובעות להכשיט. והעולה על הכל שאין בדבר הזה בנוחן טעם למה בויש סיסרא לבא. כי בכל מקום שיש צפרים יש נוצות. ולא יעכב שלל נוצות את הנכורים משום ששדה המלחמה. והדברים כששטם טעם מספיק למה אחר סיסרא לבא. כי שלל צבעים וכדומה לו מן השלל במהרה יחולק. לא כן הנשים שבשניה. תדע לך שבן הדבר. שהרי על פי האמור בשירי הומירוס כל הצרות והרעות שבאו על היונים במלחמת טרויא לא היו כי אם מתמת עלמה אחת שהיתה כשביה והיא נתנה כתחלה לאחר מן השרים ואחרי כן לקחיה מאתו ונתנה לאחר.

לצוארי שלל. הרבור הזה קשה מאוד לפרשו. השבעים מתרגמים כאלו כתוב לצוארו. בואיו. ומשיכים הכנוי לסיסרא. ולא נראים לי דבריהם. כי שלל בני צבע לאשה ולא איש. וכן בקינת דוד שקונן על שאול ויהונתן נאמר בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני (שי"ב א' כ"ד). ואומר אני שלצוארי זה דינו לצוארי. והכנוי שב אל אם סיסרא המדברת. כי כן נאמר בה בסוף הפסוק הקודם אף היא תשיב אמריה לה ופירוש הכתוב צבע רקמתים לצוארי חלק מן השלל.

והושמה השאלה. מדוע בויש סיסרא לבא" בפי אמו ולא בפי אשתו. כמו שנאמר כאשר שכלה נשים חרבך כן תשכל מנשים אמך (שי"א ט"ז ל"ג). לפי שבמות האדם צער אמו גדול מצער אשתו. ומשום רחם רחמתיים לראש נכר שהוא עקר החשובה. כמו שפירשתי. בשביל שאין לשום תשובה זו בפי אשת סיסרא. מפני שהדבר הזה צער הוא לה ולא נחת רוח. כי כל אשה עינה רעה בצרתה. ואפילו היא שפחה. ועד בדבר מעשה שרה בהנר שפחתה (בראשית ט"ז ו' וכ"א י').

(לא) כן יאבדו וגו'. כאבדן סיסרא שנודע לאמו בתוך שפחתה והפך ששונה לאבל כן יאבדו כל אויביך ה'. וראה מה שאמרת בניאור כמיב לב אמנון ב"ן (שי"ב י"ג כ"ח). ומכאן שהמאמר אף היא תשיב אמריה לה (למעלה פסוק כ"ט) אין פירושו כדברי החכם שהזכרת. לפי שלדבריו אם סיסרא מאנה להתנחם. ולא נעקר כאבה מאוד בכוא השמועה אל מות בנה. ואם כן. אין טעם לדברים שבסוף השירה הזאת.

ועל דבר זמן שירת דבורה יש אומרים שדבורה אמרתה כיום המעשה. והכל מורים שאין בכל דברי הספור דבר אחד שסותר דעה זו. ואני אומר יש ויש. ולא דבר אחד ולא שנים כי אם ארבעה דברים. ואלה הם.

הדבר האחד שכל מחנה סיסרא נופל במלחמה. וסיסרא איש אחד נצל מחרב ישראל (למעלה ד' ט"ז וט"ז). והדבר השני מות סיסרא אחר שנמלט מן המערכה. והשלישי מותו ביד יעל. והרביעי כלי מותו. כי יעל שהיה סיסרא באהלו היתה יכולה לשחטו במאכלת. אם אין חרב אל תחת ידה. והיא המיתה אותו ביתר האהל. והדבר הזה לא יאמן כי יסופר שלא הקיץ סיסרא משנתו במכה הראשונה. בטרם תמחץ היתד רקתו. וכטרם יעוברהו כחו מעמוד על נפשו לפני אשה. וכל הדברים האלה לא יפורשו כי אם באמרנו שנורת הכתוב יש כאן. שאמר הכתוב יהי כן ויהי כן. ואם תשאל לאמר מה חפץ הכתוב בדברים האלה ככתבם. זו תשובתך.

הקורא את דברי הספור אשר לפני השירה הזאת בהשכל ודעת ימצא שבלחץ ישראל סיסרא העקר. ויבין מלכו כאין נגדו. אשר על כן נאמר בראש הפרשה ושר צבאו סיסרא. וגם מה שנאמר והוא לחץ את ישראל בחוקה (למעלה ד' ג') על

סיסרא נאמר. ומן הטעם הזה נאמר אחרי כן ויגידו לסיסרא כי עלה ברק וגו' ויועק סיסרא את כל רכבו (שם פסוק י"ב וי"ג). להשמיעך שסיסרא הוא הלוחץ את ישראל ויוצא למלחמה לקראתו שלא מרעת יבין אדניו. ומפני שנלחץ ישראל סיסרא נושא בעבי הקורה. בדין שיהא הכתוב מפליג ומפליש במפלתו. ובגלל הדבר הזה לא נפל סיסרא במלחמה. כי זה חלק כל איש מלחמה וכבוד הוא לו; וסיסרא מת ביד אשה, ומותו מות נבל בדור הנבור ההוא (in jenem heroischen Zeitalter). כמו שנשמע מדברי אבימלך שדבר כעת מותו לאמר פן יאמרו לי אשה הרנתהו (למטה ט' ג'ד). ולהוסיף חרפה על חרפתו לא שחטה יעל את סיסרא. כי שחיטה כעין מיתת חרב והיא מות איש מלחמה. והיא המיתתהו ביתר האהל ובמקבת, והיה סופו מיתה משונה שאין כמוה לכלימה וקלון¹).

ואם כן. הלא כל ארבעת הדברים האלה שהזכרתי דברי הגדה או יצירי השיר, ואין דברים כמוהם נכנסים בשירה המדוברת ביום המעשה. ואף על פי כן אין לנכר אותות השירה הזאת. והם אותות של קדמוניות כתבי הקדש.

ו

(א) הרע בעיני ה'. לא נאמר בכתוב מה הרע הזה שעשו בני ישראל, והדבר למד מענינו שהוא עבודת הבעל. כי הלא ידעת שבכתבי הקדש הברית שבין ה' ובין ישראל עמו כברית שבין איש לאשתו. וכמו שזונני אשה ונאופיה הרעה שברעות שהאשה עושה לאישה. כן לכת ישראל אחרי אלהים אחרים היא המעשה הרע מכל מעשיו הרעים בעיני ה' אלהיו. ובגלל הדבר הזה במקראות הרבה מפורש הרע בעיני ה' בעבודת אלילים. ראה דברים ד' כ"ה. וט' י"ח. וי"ז ב' ונ'; מ"א מ"ה. ל' ו"א; וירמיה ז' ל'). ומפני שעקר הרע בעיני ה' עבודת אלילים יש שלא יפורש מה הוא. כי אין צורך בפירושו. ויש שנוסף. הרע בעיני ה' על חטא אחר שמפורש בכתוב. כמו שנאמר ונג דם נקי שפך מנשה וגו' לכד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע בעיני ה' (מ"ב כ"א מ"ז). ובא הסתום אצל המפורש. משום שהוא נודע לכל כמוהו. ובספר הזה שאנחנו בו הרע בעיני ה' עבודת הבעל. כי ימי השופטים ימי הבעלים. וטעם הדבר יחבאר לך במקומו. וראה למעלה ב' י"א. ונ' ז'. ולמטה י' ו'.

שבע שנים. זכור ואל תשכח מספר השנים האלה. וזכר הדבר הזה יאיר עיניך בביאור ופר השני שבע שנים (למטה פסוק כ"ה). ושמור את הכלל הזה: כמו שיש בלשון נושא המאמר ומקומו בראש המאמר, כן יש בספר נושא הספור ומקומו ראש הספור. ונושא הספור הזה אשר לפנינו עבודת ישראל את הבעל שבע שנים. והי שהיה המעשה הזה רע בעיניו נתנם ביד מדין כל הימים ההם.

(ב) **עשו להם.** המפרשים עשו זה כמשמעה, והם כל החכמים יהודים ונונים יחדו. טועים; כי המנהרות והמערות והמצדות כלן עשויות בידי שמים, ולא בידי אדם.

¹ ובחזרה הגדה ביעל אשת חבר הקיני למעשה הזה, מפני שלא היה בדין שיבא סיסרא לחסות באהל איש מישראל, וכמוסם כבוד ישראל, שלא תעשה בת ישראל מעשה אשר לא יעשה. וראה מה שאמרתיו למעלה פסוק כ"ד.

ועשיה זו ככתוב לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ"ג ו') וככתוב ואת חמורכם יקח ועשה למלאכתו (ש"א ח' ט"ז). ויתורנם עשו להם ללועזים *bedienten sich*.

(ג) והיה אם זרע ישראל. אמר הכתוב אם זרע, ולא אמר כי זרע, להשמיעך שהיו בכני ישראל אנשים שלא זרעו, מפני שסוף זרעם להשחת, ולמה ייגעו לריק.

(ד) ושה ושור וחמור נוסף על "בישראלי ולא על "מחיה", כי זה פירוש הדברים ולא ישאירו מחיה בישראל ואף לא לשה ושור וחמור, כמו שהוא מפרש לאמר: (ה) כי הם ומקניהם יעלו, ואוכלים הם עצמם את תבואת הארץ ומשלחים מקניהם במרעה הצאן והבקר אשר לבני ישראל ולא ישאירו מחיה להם ולבהמתם. ואלהיהם ואנשי ביתם. ואם כן, לא יבאו על יום ולא על ימים כי על ימים רבים ויאכלו כל מאכל, ואשר לא יאכל ישחיתו. והוא שנאמר בסוף הפסוק ויבאו בארץ לישחתה כי זו כוונתם לשחת את ארץ ישראל, ולא לשלול שלל ולבזו בו, מפני שבסוף שבע השנים הכתוב מדבר, וכבר בזו המדינים כל אשר לישראל, ולא מצאו להם עוד כזה, כמו שנאמר אחריו וידל ישראל מאוד מפני מדין.

(ח) אנכי העליתי אתכם ממצרים וכו'. הדברים האלה דומים לדברי מלאך ה' אשר דבר בכוכים (למעלה ב' א' ו'). ושניהם לא אומרים בתחלת דבריהם "כה אמר ה'", ודבריהם פשוטים כאשר ידבר איש אל רעהו, וסגנון לשונם נאה והגון לנביאים הנבאים בראשית ימי הנבואה בישראל.

(י) לא תיראו את אלהי האמרי. אין יראה זו כי אם עבודה, וביחוד יסול לשונה בעבודת הגוי את אלהי נכר עם אלהי אבותיו, כמו שנאמר בנזיר אשר הושיב מלך אשור בשמרון אחר שהגלה משם את ישראל את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים (מ"ב י"ז ל"ג). ואמר הכתוב כנגד ה' שהיה לגוים ההם אל נכר לשון יראה, וכנגד אלהי אבותיהם לשון עבודה. וראה מה שאמרתי בכיאוור יראי ה' (תהלים קל"ה כ').

(יא) חבט חטים. וכן נאמר במקום אחר ותחבוט את אשר לקטה (רות ב' י"ז). ושניהם הלשון הזה ראוי להם, הוא ולא אחר. לפי שאין דישה כי אם בכהמה, כי עקרה של דישה לשון דריכה, והיא נעשית בנרן בכהמה שדורכת בפרסותיה על התבואה, וחביטה ביד ובמקל. לכן נדעון ורות שעשו מעשיהם חוץ לנרן ובמקל לא יפול בהם כי אם לשון הכתוב.

(יב) ה' עמך, לברך את מעשי ידיך. וכן אמר בעז לקוצריו ה' עמכם (רות ב' ד'). וברכה כברכה הזאת מברך האדם את חברו שהוא מוצאו עסוק בקציר שדהו או בדישת תבואתו. ולכן נאמר בקציר שקללה בו ולא אמרו העוברים ברכת ה' עליכם (תהלים קכ"ט ח'). ובגלל הרבר הזה גם נדעון תמה ואמר:

(יג) ויש ה' עמנו וכו'. וא"ז זו כפי"א בלשון ערבי, ופירוש הכתוב אם נדברייך כן הוא ויש ה' עמנו. וא"ה כל נפלאותיו. וא"ז זו לתשובת התנאי, כי מה שלפניה תנאי, כמו שאמרתי. ובאמרו כל נפלאותיו כמין הוא מדבר, והוא רוצה לאמר נפלאות ככל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו. וכיוצא בו א"ה המעלם מים (ישעיה ס"ג י"א), שפירושו א"ה איש כמשה המעלם מים. ועתה נמישנו מדברי נדעון שמדבר בשם עצמו, ולא ממה שספרו האבות.

(יד) ויפן אליו ה'. יש במשמע הדברים האלה לשון קרבה יתירה וחבה. כי טובו דברי נדעון בעיני ה'. בכחך זה בנח הדעת הזאת שהשכלת לדעת ולהבין שאין ה' עמכם, ואלו היה עמכם לא מצאתכם כל זאת.

(טו) אלפי הדל וגו'. והאלף שאני נמנה עליו הדל במנשה לראשי הנברים. ואמר כן, לפי שלא היו הולכים וממלאים מספר האלפים, ויש שדל האלף, כי נפלו ממנו הרבה במלחמה¹, ועמד על מתי מעט. ומפני שהיה אלפו הדל לראשי הנברים, דל כבודו בקרב שכמו. ובגלל הדבר הזה היה נדעון ירא שאם יצא בראש אלפו לקראת מדין למלחמה לא ילכו אחריו כל אלפי שכמו, וכל שכן לשכטים אחרים משכטי ישראל.

(טז) ועשית לי אות וגו'. לא שאל נדעון אות שבו ידע שיקום הדבר שדבר אליו מלאך ה', כי לענין הזה שאל אות אחר בדבר הטל והגזה והגזן כמו שנאמר בסוף הפרשה. והשנית, הלא היה נדעון הולך לעשות סעודה למדבר אליו, ואיך תהיה סעודתו לאות כאות הזה. ועוד שאם כן, היה אומר ונתת לי אות. ולא ככתוב, והדברים לשון כבוד, וזה פירושם: הנה כבדתי לדבר עמי, ועתה הרב כבדני לקחת מנחה מידי, והיה לי הדבר הזה לאות ולזכרון. כי נדעון לא היה יודע שהמדבר עמו מלאך ממלאכי השרת. כמו שנאמר אחרי כן וירא נדעון כי מלאך ה' הוא (למטה פסוק כ"ב), ומשמע שעד עכשו היה חושבו לבן אדם שהוא איש אלהים. ולכן הפיץ נדעון שיסעוד אצלו, והביא לו לחם ובשר לאכול. ועד בדבר המרק שאין כמותו בקרבן ומנחה לה' בכל כתבי הקדש.

(יז) גדי עזים וגו'. על דבר הנדי ראה מה שאמרתי בראשית ל"ח י"ו, ועל דבר המצות שמות י"ב ח' בסוף דברי.

(כ) ואת המרק שפוך על המצות ועל הבשר. וצוהו המלאך לעשות כן, כמו שצוה אליהו כהר הכרמל לצקת מים על העולה (מ"א י"ח ל"ד). להגדיל האות בצאת האש ותאחז במה שאין דרכה לאחוז.

(כד) בעפרת אבי העזרי. אמר הכתוב כן לחלק בין עפרה זו ובין אחותה שבנחלת בנימין. ראה יהושע י"ח כ"ג וש"א י"ג י"ו.

(כה) קח את פה השור. שור יחיד כולל רבים. וכיוצא בו ויהי לי שור וחמור (בראשית ל"ב ו'). ופה השור פה הטוב והחשוב שבשורים והוא מנהיג כל עדו, ככתוב ותיטב לה' משור פה (תהלים ס"ט ל"ב), הרי שהכתוב מדבר בשור הטוב שבעדרו וקורא לו שור פה, כלומר השור שהוא פה העדר.

ופה השני שבע שנים. אחד פירושו לכל, כי כל החכמים אומרים שהוא פה שני נוסף על הראשון והוא בן שבע שנים. ודבריהם דברי רוח. והנה על רכר השנים הלא תינוקות של בית רבן יודעים שאין שבע שנים כמו בן שבע שנים אפילו בדברי שיר, ואף כי בדברים שהם נדבר איש אל רעהו, ולכן לא אשחת דברי בענין הזה להכתיש הפירוש המקובל. ומה שאומרים החכמים שהפה השני נוסף על פה שר השור, אם כדבריהם, היה הכתוב אומר ואת פה השני, כדן כל הגוסף על שם שמשמש עמו את. וכמו שהראית לדעת ביהושע ז' כ"ד שנשנה את בפסוק אחד עשר פעמים מן הטעם הזה. ועוד שאם כן, זכר שני פרים יש כאן ובכל דברי הספור

¹ כי לא נקראות משפחות בני ישראל אלפים כי אם למלחמה.

הנה מכאן ועד סופו לא נאמר דבר בפר הנקרא פר השור¹) ואם לא נעשה בפר
הוא דבר, מה עסקו בכתוב הזה?

ובאמת אין "ופר השני" נוסף על "את פר השור" כי אם מפרש אותו, ודוגמתו
מבני ישראל ומזרע המלוכה (הניאל א' ג'). וזה פירושו ופר השני שבע שנים: ופר
השור שאמרתו הוא הפר הנכנס תחת הראשון ומלא מקומו זה שבע שנים. והדבר
למר מענינו שיש בעדרו של יואש אבי גרעון שני פרים חשובים, האחד היה מנהיג
הבקר מאז היוותו עד שבא הפר השני ונכנס תחתיו לגדולה זו, והוא מנהיג העדר זה
שבע שנים. והפר הראשון נזכר במקרא מכללו ולא בפירושו, לפי שלא בא הכתוב
לאמר בו דבר, ושני הפרים האלה כצרים זה לזה בכקר אשר ליואש אבי גרעון,
והדברים משל כנגד ימי הבעל בישראל. כי זה שבע שנים שהיתה עבודת הבעל
צרה לעבודת ה' שהוא אלהי ישראל מיום היוותו לנו, ובגללה נתן ה' את ישראל
ביד מדין כל הימים ההם (למעלה פסוק א'). ובצוות ה' את גרעון להרוס מזבח
הבעל ולהעלות את הפר השני ההוא הצורך לפר הראשון גלה ה' את דעתו לגרעון
שבאה צרת מדין על ישראל מתמת עבודת הבעל, ואם יסור ישראל מאחרי הבעל
ושב אל ה' אלהיו ורסא לו.

(כו) במערכה. אין בחכמים יודע פירושה. והרוצה להבין ענין מערכה זו
יזכור הכתוב האומר תערך לפני שלחן (תהלים כ"ג ה'). משם שמענו שיסול לשון
עריכה במזון המושם על השלחן לאכלה. ומפני שהאיש שעל המזבח העצים והקרבת
מאכל לה, ומפני שהשמן שבנר הוא הוץ את הנר, יסול לשון עריכה במזבח ובנר,
כמו שנאמר שבעת המזבחות ערכתי (במדבר כ"ג ד'), ונאמר ערכתי נר למשיחי
(תהלים קל"ב י"ז). וכן יאמר בלשון אנגלית to feed a fire, to feed a lamp.
ומן הענין הזה נרות המערכה (שמות ל"ט ל"ז). ואצל המזבח לא נמצא השם מערכה
במקרא, והוא נמצא במשנה פעמים הרבה. ובמשנה מערכה זו מרביתה העצים אשר
על המזבח, אבל אמרו גם כן אש המערכה (תמיד ב' ג'), ובדבור הזה מערכה המוקד
ולא העצים, לפי שאם כן, לא היו אומרים אש המערכה כמו שאין לומר אש העצים.
היוצא לנו מכל זאת שאצל המזבח מערכה היא המוקד או המקום שהוא בית
קבול לאש ולעצים. והיא המערכה שבמקרא הזה, והיא ידועה מפני שהיא מערכת
מזבח הבעל הנודע לנו ממה שנאמר לפני מזה. ובי"ת של במערכה כבי"ת של ויבן
בם אסא את גבע (מ"ב ט"ו כ"ב) והוא משמש עם חומר הכנין. ועל פי הדברים
האלה נצטוו גרעון כאן לבנות מזבח לה' ועצי הכנין ממערכת מזבח הבעל ההרוס
כמו שנצטוו להעלות העולה בעצי האשרה אשר יכרות. ובגלל הדבר הזה אמר
הכתוב כאן והרסת את מזבח הבעל, ולא אמר ונתצת, לפי שהמזבח ההרוס עדיין
עציו ראויים לבנין מזבח אחר, ולא כן המזבח הנתון. ואחר שנבנה מזבח ה' נאמר
במזבח הבעל לשון נתון (למטה פסוק כ"ח). כי אחר שבנה גרעון מזבח לה' בעצי
המערכה נתן הנותר ממזבח הבעל.

(לא) אשר יריב לו. עיין רשיי שפירשו יפה. ורד"ק בכל בקיאותו בדיני
הלשון נפל כאן בטעות גדולה מבלי דעת מה בין יריב לו ליריב בו, וההפך
שביניהם ברור כאור השמש בצהרים.

¹ כי האומרים שכפר השור הזה הרס גרעון את מזבח הבעל כחשם בפניהם יענה
מה שנאמר בפסוק כ"ז שלקח גרעון עשרה אנשים מעבדיו למלאכה הזאת, ואלו פר לא נזכר שם.

יומת עד הבקר. לא אמר יואש שימית הוא עצמו את אשר יריב לבעל, כי איך יאמר כן ורקמים עליו כל אנשי העיר? וזה הדבר שאמר יואב אשר יריב לבעל ברין שיומת על פי בית דין, מפני שהוא ככופר בבעל ואומר שלא יעצור הבעל עצמו כח לריב ריבו, כי המודה בבעל יחשבהו לאלהים, ואם אלהים הוא הלא יריב לו. ואמר עד הבקר מפני שהיו אנשי העיר דורשים ומבקשים לדעת מי עשה את המעשה כל היום ההוא ודברו עם יואש לסנות ערב. ויתורגם יומת ללועזים sollte getödtet werden.

(יז) ועל כל הארץ על כל קרקע הנורן אשר הציג בה את הנוה. ובחר נדעון הפעם בנרן לנכול החרב כדי שלא למנוע מכל הארץ טל בלילה ההוא. ואם לא תאמר כן, זכר הנרן כאן למה לנו?

ז

(ג) מי ירא וחרד. אין הדברים שאלה כי אם כמו כל הירא והחרד, ואין כאן כפל דברים. כי ירא לעצמו וחרד לעצמו, והירא ירא מן האויב אשר במלחמה והחרד חרד אל ביתו, וחרדתו לשלשת הדברים אשר למענם ישוב השב מן המלחמה, והם בית כרם ואשה. ראה דברי הכתוב דברים כ' ה'—ז'. ועל פי הדברים האלה ואיזו של וחרד לחלק, והוא כמו או.

ויצפר מהר הגלעד. אין לפרשו ככתוב. וכבר אמר ר' ישעיה שויצפר כמו ויצרף, ככבש וכשב. ולי נראה שמעות סופר היא, והוספר כאן בין הדבקים, והדברים כעקם ויצרפם הר הגלעד, כמו שנאמר בפסוק האחר ואצרפנו לך שם, ובלבד שפועלו של ויצרפם נדעון, והוא צרפם ראשונה בהר הנלעד בקראו לאמר מי ירא וחרד ישוב, כדבר ה'. ולסירוש המקובל לא תמצא שעשה נדעון המצוה הוואת אשר צוהו ה'.

עשרים ושנים אלף. דור נדעון דור של גבורים, ואף על פי כן היראים והחרדים כל אלה, והמה יותר משני חלקים מכל האנשים שהיו עם נדעון. וכדבר הזה מצאנו בשירי הומירוס ביונים הקדמונים שיש בהם מתי מספר והם גבורים גדולים ונוראים מאוד, ויתר העם כאחד האדם שבכל דור ודור.

(ו) המלקקים. כאן נאמר הבנין הכבד הדגוש, ולא כן אצל הכלב בפסוק הקודם, ושעם הדבר מסורש לך כל צרכו במדבר כיב ר'.

(ז) בשלש מאות האיש המלקקים. חכמי ישראל הרודפים אתר קרושה בכל המקרא אומרים שבחר ה' במלקקים מפני שהכורעים לשחות היו למודים לכרוע לבעל. ויש מחכמי הגוים הכרוכים אחריהם. ואני המבאר הרודף אחר דברים של שעם, בין קדש ובין חול, לא כן אחשוב.

ועתה הלא ידעת שכל עצמו של הצירוף הזה לא היה כי אם כדי שלא יאמר ישראל ידי הושיעה לי (למעלה פסוק ב'). ומשתי הכחות של אנשי נדעון היו המלקקים הכושלים (unbeholfen). כי האיש הלוקק בלשונו כאשר ילוק הכלב ומשיב ידו אל פיו פעמים רבות, ולפניו בכרעו על כרכיו השתיה כרת, האיש הזה אובד עצות הוא ואין עזרתו בו. ובגלל הדבר הזה בחר ה' במלקקים להלחם במדין.

כי בהיות הכושלים בעם המה המנצחים כמלחמה הלא יָדַע הדבר שמאת ה' היתה זאת, ולא יתפאר ישראל לאמר ידיו הושיעה לי.

(ח) ויקחו את צדה העם. אמר ר"ק ומלת צידה מוכרת במקום סמוך, כי משפטו צידת. ולא כן הדבר, כי העם הוא הפועל וצדה הפעול, והדברים כאלו כתוב ויקחו העם את צידה בידם. וכיוצא בו ויברכו אלהים בני ישראל (יהושע כ"ב ל"ג).

(ט) רד במחנה. רד אתה וכל העם אשר אתך במחנה מדין למלחמה. ובכתוב האחר נאמר:

(י) אל המחנה. ואמר כאן כן ושנה מלשונו הראשון. מסני שאין ירידה זו כי אם לשמוע מה ידברו. ובפסוק הקודם שצוהו ה' לדרת למלחמה, כמו שפירשתי, נאמר במחנה, בבית. וכן נאמר בפסוק שלאחריו תחוקנה ירך וירדת במחנה. ואתה שים לבך אל כחה של בית זו.

(יג) צליל. תרגם יונתן חרר, וכן מפרשים הרבים לשון עונה, ומסני סמיכותו אל לחם שעורים לא נראים לי דבריהם. ורעתי נוטה לפירוש הראשון שאירשו ר"ק מלשון חצלינה שתי אוניו (שי"א ג' י"א), והוא כמו *حليل* בערבי לשון קול ורעש.

(יז) ואת שברו. לא נראה לי שהוא פתרון החלום כמו שאומרים החכמים כלם, כי מנין לשבר משמע כמשמעו? ואמר אני ששיין של שברו שמאלית, ופירוש ואת שברו ואת התקוה שיש לישראל בחלומם של האיש לפי פתרון רעהו.

(יט) ולפדים בתוך הכדים. נתכוון נדעון לשלח מהומה במחנה מדין. כי בהראות להם פתאום לפידי אש שלא היו רואים עד הנה יאמרו שהיא אש נוספת עליהם מן השמים.

(יח) ותקעתם בשופרות. ונס יריחו נלכדה בתקיעת שופר והיא הפילה חומתה (יהושע ו' כ'). ונראה שמימות עולם היו אבותינו אומרים להחריד אויביהם בקול שופר, ובנלל הדבר הזה אנחנו זרעם אחריהם יגיעים להחריד בקול שופר של ראש השנה את הצר והאויב השמן הרע הזה.

ואמרתם לה' ולגדעון. ובמעשה נאמר ויקראו חרב לה' ולנדעון (למטה פסוק כ'). וחזקה להם שעשו כמצוה. ואף יש חמשה כתבי יד שכתוב בהם גם כאן חרב לה' ולנדעון. ונראה לי שכן הנכון.

(כ) חרב לה' ולגדעון. חרב שאמר ה' לתת ביד נדעון. וכמדומה אני שיש בדברים כדי מאמר שלם, וחרב לה' הנושא ומה שלאחריו הנשוא, והוא"ו שבראש הנשוא כפיא בלשון ערבי. והדברים קול קורא לעזרת ה' שהבטיח את נדעון ואמר לו קום רד במחנה כי נתתו בידך (למעלה פסוק ט'). ולא תאמר שחרב לה' חרבם הנלחמה מלחמה ה', כי לא היתה חרב בידם, ככתוב ויחזיקו ביד שמאלם בלפידים וביד ימינם השופרות. הרי שהיו משתמשים איש איש בשתי ידיו לדבר אחר, ולא היו אחזי חרב.

(כג) ובכל המחנה. הלשון הזה לא מתישב היטב, ונרא לי שהעקר בכל, ונשנית וא"ו בראשו מסוף התיבה שלפניה.

צררתה. טעות סופר, והעקר צררתה, בדלית; ואף יש כתבי יד שכתוב בהם כן, וצרדה עיר בנחלת מנשה.

ח

(א) כי הלכת כמו בלכתך. ודע שכמו שבלשון הארמי נעשה מן ד' רי' כן יש בלשון המקרא כי שהוא כמו כ' ובנין אב לכלם כי יבעל בחור בתולה (ישעיה ס"ב ה'). ואמרתי שהוא בונה אב לכל כמו אלה. מפני ששם הוא מסיים ואומר יבעלך בניך, והדבר ברור שסוף הדברים מקביל אל ראשם ופירוש הכתוב ההוא כאשר יבעל בחור בתולה כן יבעלך בניך. ותשמישו של כי זה לאחרית ימי הלשון, והוא משמש כן גם בלשון התלמוד.

(ב) טוב עללות אפרים. פירושו רשיי יפה. ורד"ק הולך ארחות עקלקלות שלא כדרכו.

(ג) אזרפתה רוחם. יש כתב יד אחד שכתוב בו כוחם תחת רוחם זה, והוא נוסח של שמות שמשחית טעם הדברים. ועוד שאין כח מלא בכל המקרא כי אם טעם אחת ברניאל י"א ו', וגם שם למדנחאי בלא וא"ו. ורוחם שנאמר באן כמו כעסם, וקרוב לו אין מעצור לרוחו (משלי כ"ה כ"ח).

(ה) בכרות לחם. בשאר הלשונות יש מלות מלמדות על מספר סתום, ואין כמוהו בלשון המקרא שלימים הראשונים. ובזמן שהדבור צריך למספר סתום אין כל מספר והיא סתימתו, וכמו באן שיתורגם ככרות לחם ללועזים *etliche Laib Brot*, וכיוצא בו ויהיו מימים (למטה י"א ד'). ובאחרית ימי הלשון התחילו לומר "אחדים" למספר סתום, כמו שנאמר ימים אחדים (בראשית כ"ז מ"ד). ולא משמש אחרים כן חוץ לספר בראשית כי אם בספר יחזקאל¹.

(י) שבעים ושבעה איש. ראה מה שאמרתי על דבר שני המספרים האלה בחבורם בראשית ד' כ"ד.

(טז) וידע בהם. ככתוב לפנינו במספרים אין בי"ת זה מלמד על הדבר שמשמש בו הפועל ככלי למעשהו, והוא משמש עם וידע השמוש שפירשתיו בביאור אל אראה במות הילד (בראשית כ"א ט"ז). ויתורגם המאמר הזה ללועזים *und er liess die Männer von Succoth sie fühlen* אבל כמדומה אני שאין וידע זה כעקרו. השבעים היו קוראים וַיִּדְעוּ, ויונתן קרא וַיִּבֶעַ משרש רעע. ולי נראה כתרנום השבעים, שכן אמר נדעון אל אנשי סכות וד ש ת י את בשרכם (למעלה מסוק ז').

(יח) איפה האנשים. במקום אחר הראיתיך לדעת שבלשון המקרא יאמר למה שהאדם נתון בו מן הטובה והרעה מקומו². ואף באן ישאל השואל לתאר האנשים ואומר איפה שהוא תאר המקום. כמוך כמורהם אחד. לא ידעתי לכונן גזרת המאמר הוה ודקרוקיו. ונראה לי שאין בדברים בלא "אחד" כדי מאמר שלם. וכבר אמרתי לך שכיף השמוש עקרו שם דבר. ובאן שני הכפ"ין מקומם הראשון, כי שניהם נושא המאמר, ואחד הוא הנשוא. ואם כן, הדברים כאלו כתוב כמוך

¹ ובאו לירי תשמיש זה מתוך תשמישו של "אחד" שגם הוא משמש לסתימות השם, כמו שנאמר רוחם אחד (מ"א י"ט ד'), איל אחד (דניאל ח' ג'), ובלבד שתשמישו של היחיד קודם בלשון לתשמיש הרבוי לענין זה.

² ראה מה שאמרתי בראשית י"ג י"ד, וכ"א י"ה, ושמות י"ח כ"ג.

וכמורה אחר, ונפל ואיז מפני שתשמישו עם כף האחרונה בכמו אלה טעם אחר לו. ראה מה שאמרת בביאור כנחי או וכנחי עתה (יהושע י"ד י"א).

(ג) ויאמר ליתר בכורו. מה לנו לדעת שיתר זה בכורו, וכל עצמו של הדבר הזה למה נזכר? וגם אלו עשה הנער כאשר צוהו אביו. היתה השאלה הזאת ראויה להשאל, ואף כי עתה כשלא עשה. ושאלה זו תמצא חשובתה בביאור וישם את שמו אבימלך (למטה פסוק ל"א).

(כז) לאפוד, לשאול בו בה', שהרי אמר להם גרעון ה' ימשול בכם (למעלה פסוק כ"ג), ואם כן, לא נתכוון לעבודה זרה. ויצג אתו בעירו. מפני שהיתה שילה אשר שם משכן ה' בהר אפרים, וכימים ההם קנאה בין גלעד ובין אפרים, כמו שנראה בעליל מראש הפרשה הזאת ומן המלחמה אשר כיניהם (למטה י"ב א'—ו'). עשה לו גרעון מקדש מעט בעירו, כדי שלא יצטרכו יושבי גלעד לעלות אל בית ה' אשר בהר אפרים.

(כט) וישב בביתו. בלשון המקרא שבת בית שננדרו צאת ובה, ופירוש הכתוב הזה לא יצא עוד גרעון במלחמה, כי שקטה הארץ בהנע סרין. וגם בלשון רומי שבת בית ההפך מצאת במלחמה, ועל כן יאמרו הרומים domi bellique ופירושו בשלום ובמלחמה.

(ל) שבעים בנים, גוזא, וכיוצא בו נאמר באחאב (מ"ב י' א'), ובשניהם הכתוב מסריו על המדה בשביל הרג הבנים לעשותו הרג רב. וראה מה שאמרת למטה י' ד' בתחלת דברי.

יצאי ירכו. הדבר כרוך שאמר הכתוב בכני נשיו כלשון הזה כנגד אבימלך שהיה בן פילגשו. ואם כן, פירוש יוצאי ירכו כאן בנים שהיה מודה בהם והכל יודעים שהם יוצאי ירכו (legitime Söhne).

(לא) וישם את שמו אבימלך. יש כתב יד אחד שכתוב בו ויקרא תחת וישם, והנוסח ההוא אין לו יסוד כי אם בחסרון דעת מנסח. ועל כל פנים הלא הרגיש המנסח ההוא שאין לשון הכתוב הזה הלשון השגור בכל המקרא בקריאת שמות, והמפרשים לא הרגישו.

ורע שבכל מקום הוא אומר ויקרא את שם פלוני כן וכן, ולא נמצא כלשון הכתוב הזה חוץ מכאן כי אם שתיים¹, יעקב אשר שם שמו ישראל (מ"ב י"ז ל"ד), אשר בחרת באברם ונז' ושמת שמו אברהם (נחמיה ט' ז'), ושתיהן בשם גדולה וכבוד, כמו שנאמר ררך כלל לשום לך שם גדולות (דהיא י"ז כ"א). ולכן אין ספק בדבר שגם הרברים האלה הוא משמעם. ואם כן, לא בא הכתוב הזה להניד לנו שגדעון קרא את שם בן פילגשו אבימלך ביום הולדתו, כמו שלא נקרא ליעקב ישראל ולאברם אברהם ביום הולדתם; כי זה הרבר שהוא משמיענו שלאחר זמן שנה גדעון את שם בנו אשר ילדה לו פילגשו וקרא לו אבימלך לכבוד ולגדולה. כי הספרים האלה לא נכתבו בתחלה להפסיד בהם מדי שבת בשבתו, ולכן יש בהם זכרונות שאין להם עסק בדברי הימים לעם ישראל ואף לא בדברים שבין ישראל לאלהיו, וכל תכליתם ללמד על יצר לב האדם. ובפרשה הזאת הכתוב משמיענו שאף על פי שאמר גדעון בתחלה לא אמשול אני בכם ולא ימשול בני בכם, כשארכו לו הימים והוא התחזק

¹ וישם להם שר הסרוסים שמות (דניאל א' ז') מן הלשון ומן הענין האלה, ומפני שאינו כמתבוננת ממש הוצאתיו מן המנין ולא אסתייע בו, ודי לי בשני עדים או בשלשה.

בממשלתו עלתה על לבו שלא דבר ריק הוא ממנו שיצלה מורעו למלוך על ישראל. כי זה כל אדם, לפי שכמותו לא ירד אחריו כבודו, יחשוב מחשבות לורעו אחריו להורישם כבודו ונדולתו. והיה בדין שיבחר נדעון מבני נשיו לנדולה זו, ובלבד שהם לא היו ראויים והגונים לה, כי היו נערים ולא גבורים. ולהודיעך הדבר הזה הגיד לך הכתוב מראש שלא מצא יתר בכור נדעון את לבבו להרוג את זבח ואת צלמנע, והם אסורים ידיהם ורגליהם ככל שבויי חרב. ועל כן בחר נדעון בבן פילגשו שהיה גדול מבני נשיו לימים וגבור ואמיץ לב מאוד ורודף אחר הכבוד, כמו שמנידים עליו מעשיו שעשה אחרי מות אביו ודבריו שדבר קעת מותו אל נושא כליו לאמר שלוף חרבך ומותחני פן יאמרו לי אשה הרגתהו (למטה ט' נ"ד). וכשגמר נדעון כדעתו שימלוך בן פילגשו על ישראל שם את שמו אבימלך. ומפני שהיה אבימלך בטוח בהבטחת אביו הרהיב בנפשו עזו ומצא את לבבו לעשות ככל אשר עשה והגיע למלכות. וראה מה שאמרתי ש"א י' ט"ז.

ועל פי הדברים האלה אבימלך כמו אבי יושב אהל ומקנה (בראשית ד' כ') והדומים לו, ופירושו ראשון למלכי עמו.

(לה) ולא עשו חסד ונו', כי הניחו את אבימלך להשמיד את כל בית אביו, ואין עם אבימלך כי אם מתי מעט¹). ואלו קמו עליהם יושבי עפרה לבדם לא היו בני נדעון נשחטים. ואפשר שגם יד בני עפרה היתה עם אבימלך בהרג בני נדעון. ראה מה שאמרתי למטה ט' ד'.

ירבעל נדעון. לא יפורש כי אם על פי מה שאמרתי בכיאר מבית אל לזה (יהושע ט"ז ב'). וכמו ששם בית אל שהוא שם העיר החדש נסמך אל לוז שהיה שמה בימי קדם, אף כאן ירבעל נסמך אל נדעון. ואמר הכתוב כאן כן, ומכאן והילך לא יקרא לו כי אם ירבעל ככל הספור (ראה למטה ט' א', ב', ה', ט"ז, י"ט וכו'). מפני שעתה הוסיפו בני ישראל לזנות אחרי הבעלים, והכתוב בא להגיד לך שכמות נדעון הדבר תלוי, לפי שעכשו לא היה מי שיעשה כמעשהו שעשה להרוס מזבח הבעל ואשר בגללו אמרו לו ירובעל.

ט

(ב) המשל בכם שבעים איש ונו'. לא רצה לאמר שכל בני נדעון יהיו מושלים בהם יחדו, כי זה הדבר שאמר הטוב לכם שיבאו כל בני ירבעל בטענת ממשלה ויחלק העם אחריהם ויהיה בכם מחלוקת. אם משל בכם איש אחד מבני ירובעל, והשאר ימותו, כדי שלא יהיו עוררין על המניע לממשלה. וזכרתם, ואם בוחרים אתם שימשול בכם איש אחד, זכרו כי עצמכם ובשרכם אני ואהיה נא אני האחר, ובחרתם בי מכל בית אבי.

(ד) שבעים כסף. שקל כסף לכל נפש מבני ירובעל העומדים להשחט, כי היו הבנים שבעים (למעלה ח' כ"ט). ומה יקר הכסף בימים ההם, ונפש אדם

¹ וראיתי לאמר כן מפני שלא היה שכר כלם כי אם שבעים כסף אשר נתנו לו בני ככם (למטה ט' ד'), ואמצינהו שכר כישראל מאה אלף גבור חיל בטאה אלף כבר כסף (דה"ב כ"ה ו'), אלף בכבר; ועל פי החשבון הזה, ועל פי האמור במקרא מכללו על דבר מספר שקלי הקדש בכבר (שמות ל"ח וכו'). ושקל הקדש כפול משקל חול, ואם נאמר שעבודת האדם בימי אמציה שזה כפלי כפלים כימי אבימלך, הית אבימלך יכול לשכור כשבעים שקליו המשים איש ולא יותר.

כאין נגדו. כי נאותו הריקים והפוחים אשר שבר אבימלך לשחוט שבעים איש בשבעים שקל כסף, איש בשקל!

מבית בעל ברית. מאוצרות בית בעל ברית, וכיוצא בו כיתה פרעה הנאמר בכסף מצרים (בראשית מ"ז י"ד). ועל דבר הענין, לא חנם נזכר כאן מוצא הכסף, ואלולי שבא הכתוב ללמדנו לא היה מזכירו. ונראה לי שבא הכתוב הזה לרמוז לנו שכהני הבעל היו עוזרים אחרי אבימלך¹), וכלל הדבר הזה אנשי עשרה שהיו עובדים את הבעל ככל בני ישראל בימים ההם גם ידם היחה עם אבימלך כשבא אל עירם לשחוט את אחיו, כי כעם ככהן.

(ה) **על אבן אחת.** האומרים שאחת זו למספר ויגיעים למצוא טעם לזכרה יגיעים לריק, כי לתועבת מעשה הרצח אין בין השוחט שבעים איש על אבן אחת לשוחטם על שבעים אבנים. ולי אני המכבד אחת זו כאחד שדברתי בו למעלה ה' בציון שבנליון ואמרתי שהוא משמש עם השם לסתום אותו. וראיתי להוסיף במקום הזה לאמר שאין סתימות זו סתימות השם כשהוא לעצמו, כלומר סתימות מוחלטת, לפי שסתימות מוחלטת תלויה בחסרון היא הרעת, וכשאין היא הרעת השם סתום בהחלט ואין צורך לסימן אחר, ואחד ואחת סימני סתימות שפוחם המדבר את השם כנגד השומע בלבד שאין הפין לו כיתורו. ויתורגם על אבן אחת שבכתב הזה לאנגלים upon a stone, ועל פי הדברים האלה זה הדבר שמתכוון הכתוב הזה להגיד לנו, שנהרגו בני ירובעל על אבן, ולא שהיתה האבן אחת ולא שתים או יותר. והרוצה לדעת למה נזכרת האבן הזאת יזכור שעקרו של כסוי הרם בכל המקרא מעשה שיעשהו העושה כדי שלא יקרא הרם אל אלהים, כמו ששירשתי בראשית ל"ז כ"ו, וכסוי דם חיה ועוף נתתי לו במקומו טעם אחר שהוא העקר, והדבר הזה טפל לו שלא יקרא הרם השפוך אל אלהים, וחשה תורה על כן, ואף על פי שאין הרם דם אדם, מפני שבשפיכות דמים הקפידה תורה קפידה יתירה, כמו שהוכחתי במקום אחר. והשוחט על הארץ, אף על פי שלא מכסה, הלא נבלע הרם בארץ, ולכן אמר האומר ארץ אל תכסי דמי (איוב מ"ז י"ח); לא כן השוחט על האבן שהרם השפוך נשאר על פניה, וכלל הדבר הזה נאמר בעיר הרמים דמה כתוכה היה על צחיח סלע שמתהו (יחזקאל כ"ד ז'), ונאמר כן בשביל שעיר הרמים לא חשה לכסות על הרם ששפכה, וכמו שמשיים הנביא ואומר לא שפכתהו על הארץ לכסות עליו עפר.

ועתה, הלא תראה שהשופך דם באנוריות חמה ואין לכו נוקפו על מעשה הרצח יאמר לו הנביא שופך דם על צחיח סלע. והכתוב אשר לסנינו המדבר בדבר איש אל רעהו מוציא את המעשה הזה בלשון הריגה על אבן, ועל פי הדברים האלה לא בא הכתוב הזה כי אם להגיד לנו ששפך אבימלך את דמי אחיו כשפוך מים, ולא חש לכסות על מעשהו, ולא עלתה על לבו שיש אלהים דורש דמים מיד

¹ כי לא יתן כסף מבית הבעל שלא מדעת כהנו. וברין שיהיו כהני הבעל עוזרים אחרי אבימלך. לפי שבית גדעון היו עובדים את ה' הנראה אל אביהם ואשר עשה בידו התשועה הגדולה ההיא, ואבימלך שחפץ למצוא חן בעיני העם להסליכו הלך עמהם אחרי הבעלים. וסוף דבריו מה שפרט לנו הכתוב בעל ברית כאן בסתם הכסף וגם למעלה אחר שנאמר בישראל ויוזנו אחרי הבעלים נוסף לאמר וישמו להם בעל ברית לאלהים (ח' ל"ב). הרי שמתכוון הכתוב הזה לחזקונו דבר על אודות בעל ברית.

שׁוֹפְטִים. וּכְנַגְד הַדְּבָר הַזֶּה נֹאמַר בְּסוֹף הַדְּבָרִים וַיֵּשֶׁב אֱלֹהִים אֶת רַעַת אַבְימֶלֶךְ אֲשֶׁר עָשָׂה לְאַבְיו לְהַרְוֹן אֶת שְׁבָעִים אַחִיו (לְמַטֵּה פְסוֹק נ"ו). וְכֹא הַכְּתוּב הַהוּא לְהַשְׁמִיעֵנו שְׁנֵים ה' מַאֲבִימֶלֶךְ נִקְמַת דָּם אַחִיו הַשְּׁפוֹךְ.

וְלֹא רַחוּק בְּעֵינֵי שְׁתִּיבַת אַחַת שְׁנֵאמְרָה עִם הָאֲבָן הַזֹּאת כִּאֲן וְנִשְׁנִית עִמָּה בְּדַבְרֵי יוֹתָם (לְמַטֵּה פְסוֹק י"ח) אֵין עִקְרָה בְּכַתּוּב, וְהִיא נִתְּסַפָּה לְאַחַר זְמַן עַל יְדֵי מִי שֶׁלֹּא עָמַד עַל טַעְמָה שֶׁל הָאֲבָן בְּשֵׁנֵי הַמְּקִרְאוֹת הָאֵלֶּה.

(ו) אֵלּוֹן מִצֵּב. נֵן עֲצִים נְטוּעִים. וְרָאָה מָה שֶׁאֲמַרְתִּי לְמַטֵּה בְּפִסּוֹק ח'.

(ח) הַלּוֹךְ הַלְכוּ הָעֲצִים. נִרְאָה לִי שֶׁלְּמִי שֶׁהִמְלִיכוּ כְּעֵלֵי שְׂכָם אֶת אַבְימֶלֶךְ עִם אֵלּוֹן מִצֵּב וְהוּא מְקוֹם עֲצִים, כְּמוֹ שֶׁפִּירְשַׁתִּי, כִּשְׁבָא יוֹתָם לְמַשׁוּל לָהֶם מִשָּׁל עַל הַמַּעֲשֶׂה שֶׁעָשׂוּ עֵלּוּ בְּמַחְשַׁבְתּוֹ הַמַּעֲשֶׂה הַהוּא וּמְקוֹמוֹ יַחַד, וְלִכֵּן מִשָּׁל לָהֶם מִשָּׁל הָעֲצִים. וְכַעֲזֵן הַדְּבָר הַזֶּה תִּמְצָא בְּאִנְשֵׁי גִלְעָד, שֶׁמִּסְנֵי שֶׁהָיוּ עוֹמְדִים עַל מַעְבְּרוֹת הַיַּרְדֵּן וְשִׁבְלַת מַיִם נִגְדַּר עֵינֵיהֶם. כִּשְׁבָאוּ לְבְרוּק פִּלִּישׁ מִפְּלִיטֵי אִסְרָיִם אֲמָרוּ לוֹ אֲמֹר שִׁבְלַת (לְמַטֵּה י"ב ו'). וְלִלְמַדְךָ אֵיךְ עֵלָה מִשָּׁל הָעֲצִים עַל לֵב יוֹתָם נִזְכַּר אֵלּוֹן מִצֵּב בְּהַמְּלַכַת אַבְימֶלֶךְ.

וַיֹּאמְרוּ לְזִוִּית. מִסְנֵי שֶׁמִּשְׁיַחָה בְּשִׁמְן, וְהַשְּׁמֵן פְּרִי הַזֵּית, כִּשְׁהָיוּ הָעֲצִים הַזֹּלְכִים לְמַשׁוֹחַ עֲלֵיהֶם מִלֵּךְ הַיָּזֵית הָעֵינָן הָרֵאשׁוֹן שֶׁעֵלָה עַל לֵבָם לְמַשְׁחוֹ, וּבְגִלְלַת הַדְּבָר הַזֶּה דְּבָרוּ אֵלָיו רֵאשׁוֹנָה.

(ט) הַחֲדָלְתִּי. תִּיבָה זוֹ נִיקוּדָה זָר מְאֹד וְאֵין כְּמַתְכוּנְתּוֹ בְּכָל הַמְּקָרָא. וְרַבִּי יוֹנָה אָבָן נִנְאָח פִּירְשָׁה הַבְּנִין הַכְּבֵד הַנוֹסֵף, אֲבָל לֹא נִמְצָא הַבְּנִין הַזֶּה בְּפַעַל חֲדָל בְּכָל כְּתָבֵי הַקִּדְשׁ. וְלִי נִרְאָה שֶׁהוּא קָל, וְחֲדָל כִּאֲן פִּעַל יוֹצֵא, וְדוֹנְמַתּוֹ חֲדָלוּ רִנּוּ (אֵיּוֹב נ' י"ז), וְהִיא שְׁבָרָאשׁוּ הִיא הַשְּׁאֵלָה.

(י) לְכִי אַתָּה. כֹּא אֶת לַחֲזוֹק הַכְּנֵי שְׁבַלְכִי. וְכַחֲזוֹק הַזֶּה תִּמְצָא נִם בְּנִפְן וְכַאֲמַר. וְאַחַר שֶׁמֵּאָן הַזֵּית יִפּוֹל בְּכָל הַנְּשִׁאָרִים הַחֲזוֹק הַזֶּה.

(יב) וַיֹּאמְרוּ כָּל הָעֲצִים. לֹא נֹאמַר „כָּל־יָאֲמִירוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת, וְכֹאֲלוּ בְּתַחֲלָה כִּשְׁבָאוּ הָעֲצִים לְהַמְלִיךְ אֶת הַזֵּית וְאֶת הַתְּאֵנָה וְאֶת הַנֶּפֶן לֹא דְּבָרוּ כֹּלָם פֶּה אַחֵר, וְהָיָה זֶה אֲמָר בְּכָה וְזֶה בְּכָה, כְּדֶרֶךְ כָּל עֵרָה שְׁבָאָה לְבַחֲוֹר לָהּ רֵאשׁ, וְעַתָּה כִּרְאוֹת הָעֲצִים שֶׁדְּבָרוּ לְשִׁלְשָׁה וְאֵין אִישׁ מֵהֶם חָפֵץ לְהִזָּוֹת מִלְכָם הַסְּכִימוּ כֹּלָם יַחַד וְדָבְרוּ אֶל הָאֵמֶר פֶּה אַחֵר.

(יג) וְעַתָּה וּגְוִי. הַיִּנְע לְמַצּוֹא בְּנִמְשָׁל כָּל הַדְּרָכִים שֶׁבְּמִשָּׁל יִנְע לְרִיק, וְדַע שֶׁהָרֵאשׁוֹנִים לֹא הָיוּ מְדַקְדְּקִים כְּמִשָּׁל וְדַמִּיּוֹן כִּאֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עוֹשִׂים הַיּוֹם, וְדַמּוּ דָבָר לְדָבָר כִּשְׁאֵין הַצַּד הַשּׁוֹהֵה שְׁבָהֶם כִּי אִם אַחֵר, וְהֵם לִיִּתֵר הַדְּרָכִים כְּרַחוּק מִזְרַח מְמַעְרָב¹). וּבְכֵן בְּטֵן הַשּׁוֹלְמִית נִדְמִית כְּעִרְמַת חֲמִים (שֶׁהִ"שׁ ג'), וְאֵין הַצַּד הַשּׁוֹהֵה שְׁבָהֶן כִּי אִם שֶׁשְׁתִּיָּהֵן מְקַצְרוֹת וְעוֹלוֹת, וְאֵף כִּאֲן אֵין הַמִּשָּׁל דּוֹמָה מִמֶּשׁ לְנִמְשָׁל, וְאֵין הַצַּד הַשּׁוֹהֵה שְׁבָהֶם כִּי אִם אַחֵר, וְזֶה הוּא: הָאֵמֶר אֵין בּוֹ בְּרַכָּה, מִסְנֵי שֶׁאֵינוֹ עוֹשֶׂה פִּירוֹת, וְאֵף אֵין בְּצֵלוֹ דִּי מַחְסָה, כִּי מַעֵט הוּא; וַיֵּשׁ בּוֹ קִלְלָה, כִּי הוּא נוֹחַ לְבַעֲרָה

¹ וּמִסְנֵי שֶׁלֹּא הָיָה לְרֵאשׁוֹנִים הַנִּמְשָׁל כְּמִשָּׁל מִמֶּשׁ לֹא נִמְנָעִים מִלְּדַמּוֹת הַחֲשׁוֹב לְנִבְזָה אֲצִלוֹ בְּשִׁבּוּל דָּבָר אַחֵר שֶׁבְּשִׁנְיָהֶם, כְּמוֹ שֶׁמְדַמָּה הַכְּתוּב אֶת יִשְׁשַׁכַּר לְחַמּוֹר (בְּרֵאשִׁית מ"ט ו"ד), וְכִּמּוֹ כֵן מְדַמָּה הוֹמִירוֹס אֶת מַבְחָר גְּבוּרִיו לְחַמּוֹר.

וכשיבער הוא מסיע האש למרחוק ומבעיר¹). כן אבימלך. אין בו ברכה לעושי רצונו ויש בו קללה ללא עושים.

(יה) כי אחיכם הוא. אמר כן אצלם כנגד מה שאמר בנדעון אביו וישלך נפשו מנגד ויצל אחכם. וזה הדבר שהוא אומר להם: אף על פי שנמשו של אדם קרובה לו ויקרה מכל. לא חס אבי על נפשו והשליכה מנגד להצילכם. ואחס נמלתם לו רעה תחת הטובה הזאת, ותהרנו את כל בניו להמליך את אבימלך בשביל שהוא לכם אח רחוק.

(כא) מפני אבימלך אחיו נדרש לפני פניו וגם לפניו. והראשון לא צריך ראייה, ועד באחרון מפני ירך בדר ישבתי (ירמיה ט"ו י"ז).

(כב) וישימו לו בעלי שבם מארבים. יש כתב יד אחר שבו לא כתוב „לוי” זה. ושוב הנוסח שהוא בעיני, אף על פי שאין לו כי אם עד אחר, מסני שאין לשון הכתוב כמות שהוא לפנינו מתישב היטב, כי אין ראשו סופו ואין סופו ראשו, לפי שאם אנשי שבם המארכים מארבים לאבימלך מה הגולה שהיו גולים? ועל פי הנוסח שבכתב יד שהזכרתי אין תכלית המארכים כי אם הגולה, ואחר שבגדו בעלי שבם באבימלך ולא היו מודים בו עוד אמרו שאין מלך בישראל ואיש כל הישר בעיניו יעשה, וישר בעיניהם לגוול העוברים ושבים. ואשר שהיו מתכוונים להלחם באבימלך, ומפני שלא היה להם חיל די צאת לקראתו למלחמה עשו את הדבר הזה. כדי שיקבצו עליהם אנשים ריקים ופוחזים ואו ילחמו באבימלך. ולא מרד אחר ולא שנים זו תחלתם שמתי מעט מתחילים לגוול עוברי דרכים, וכשננסו עליהם ריקים ופוחזים רבים שבאים לשם גולה יצאו כלם למלחמה על המלך שמודים בו. ונתוסף „לוי” זה על ירי מי שלא עמד על חבור הדרכים. ולא ידע למה התחילו בעלי שבם בגולה אחר שבגדו באבימלך.

ומארכים נקודו חשוד בעיני מאור. כי פעל ארכ נמצא בכתבי הקדש שלשים ושבעה פעמים וחמיד בבנין הקל, ולא נמצא ממנו בבנין אחר חוץ ממארכים זה ורעהו שבדרכי כ”ב. אף לא יתישב היטב לשון שימה שבכתוב הזה ולשון נתינה שבדרכי הימים על מארכים. ולכן נראה לי שמארכים זה דינו בשני המקראות **מֵאֲרָבִים**. והוא רבוי של מארב שהוא שם. ואמר הכתוב מארכים, לשון רבים, לחלק ולתת מארב לראש מארב לראש מארשי ההרים.

(כו) ויעברו בשכם. אמר גוניוס בשרשיו שפעל עבר משמש בכיית, ומביא ראייה מן הכתוב האומר כי רוח עברה בו ואיננו (תהלים קיג ט”ז). ואני לא כן אחשוב, ואף על פי שהערבי יאמר *مررت به*². וגוניוס לא עמד על טעם הכתוב שבתהלים שהוא מסתייע בו. כי שם נאמר בראש הענין אנוש כחציר ימיו כציץ השרה כן יציץ, ואחרי כן הכתוב עובר מן המשל אל הנמשל, וכאנוש הוא מדבר כשהוא אומר כי רוח עברה בו ואיננו, ופירוש הדברים והרוח אשר בו תעבור והוא איננו. ואף כאן אין בי”ת של בשכם משמש עם הפעל, והמקרא מקרא קצר, ומלואו ויעברו וישבו בשכם.

¹ ראה מה שאמרתי בכיבוד ומצאה קוצים (שמות כ”ב ה’).

² ומן הכתוב האומר אעברה בארץ (במדבר כ”א כ”ב) ומרעהו שבספר הזה למטה י”א ו”ט אין ראייה, כי בשניהם בי”ת לתאר המקום.

(כז) ויקללו את אבימלך. קללה זו שננדה כבוד ולא ברכה, ופירושה הכתוב בכו וחרפו את אבימלך. הלא תראה כי כן מדברי נעל שבסוסק האחר ומדברי זכור שבסוסק ל"ח.

(כח) עבדו את אנשי חמור וכו'. הדברים האלה אין לפרשם ככתוב, כי לא יתישב עליהם סוף הפסוק האומר ומדוע נעבדנו אנחנו, לפי שממה שבא אנחנו לחוק את נעבדנו, ואין החוק הזה כי אם לחלק, נראה בעליל שדבר המדבר לפני מזה בעובדים אחרים ולא בנעבד אחר, ומי הם העובדים האחרים? ואף כשהם לעצמם נראים הדברים משובשים, מפני אנשי חמור שהוא רבוי, והנעבד שהם נרונים עליו אבימלך איש אחר, ואין המשל דומה לנמשל. והשבעים היו קוראים עבדו תחת עבדו ואומרים שאת שנאמר אחריו כמו עם. ודבריהם דברי רוח. ולי נראה שמעות סופר יש כאן, והדברים כעקרים לעבדו אתו, ואנשי חמור דורו של חמור, וזה הדבר שאמר נעל: מי אבימלך ומי שכם, כלומר מי אבימלך אצל שכם, ומה עשה אבימלך לאנשי שכם שבשבילו יעברוהו. הלא אבימלך הוא בן ירובעל, ואין לו טענת ממשלה עליו כי אם זכות אביו, ואביו היה בימיו והוא אינו אתנו היום הזה; ואם כן, יעבדו את אבימלך אנשי שכם שהיו לפנינו, והם דורו של חמור, ומדוע נעבדנו אנחנו הדור הזה שלא עשה לנו כל טובה. ולא רחוק בעיני שאמר נעל אנשי חמור וכוון למה שאמרתי וכוון עוד כוונה אחרת כמפלה לראשונה, לרמוז שאם יש בשכם בבני הדור הזה אנשים שרוצים באבימלך לעבדו אותו הם עם הדומה לחמור¹.

ואבי שכם שנאמר כאן כאבי תקוע (דהיא ב' כ"ד), ופירושו אדני שכם הראשון, או הבונה שכם. והמספר מעשה דינה בתורה כשהצטרף ספורו לאב ובנו סמך על המקרא הזה ונהג בו מנהג בן חורין, ועשה את שכם בנו של חמור.

(כט) רָבָה. אמר רדיק רבה בסגול שלא כמנהגו. ואמר הרב כן וטעה, כסבור שרבה הצווי הפשוט. ובאמת אין ה"א של רבה ה"א השרש כי אם תוספת כהיא של וצאה שבסוף הפסוק, ובלבד שבצווי של פעל ל"ה אין לומר רבה, ולא נמצא כמתכונתו בכל המקרא. ומפני שאין התוספת הזאת שגורה בפעל שהוא ל"ה נקוד רבה, בסגול. וכבר באה ה"א הנוספת בסוף השמות לסימן המקום השני נקוד כן, כמו שנאמר נָבָה (שיא כ"א ב').

(לד) ארבעה ראשים. בכל המקרא כשיחלק החיל אין ראשיו כי אם שלשה. ראה למעלה ז' ט"ז ולמטה פסוק מ"ג; ושיא י"א וי"ג י"ז; ואיוב א' י"ז. ואף יש כתב יד אחד ובו כתוב גם כאן שלשה ראשים. ולי נראה שכאן כל הדבור הזה מיותר והוא נכנס בכתוב מן הגליון והוא היה כתוב שם בתחלה על ידי מי שרצה להגיה בפסוק מיג' לארבעה ראשים תחת לשלשה ראשים. וסמך לדברי דברי הפסוק האחר שנאמר ויקם אבימלך והעם אשר אתו מן המארב, הרי שלא היה כי אם מארב אחד.

(ם) עד פתח השער נדרש לפני פניו, ופירושה הכתוב וירדסו אבימלך עד פתח השער ויפלו הללים רבים. ואמר הכתוב עד פתח השער, לחלק בינו

¹ ואף על פי שלא נמצא במקרא שידמה את הנבער מדעת לחמור. הלא ידמהו לפרד (תהלים ל"ב ט'), והפרד חציו חמור. וגם בישעיה א' ג' יש כעין דמיון בין אדם חסר לב לחמור. ובפי בעלי התלמוד שגור הדמיון, והם גם על עצמם אמרו אם הראשונים בני אדם אנו כחמורים.

ובין שער העיר שהוא מקום מושב זקני העיר, ובין פתח העיר שהוא מסורש לך מֵא יז י"י.

(סד) והראשים אשר עמו פשטו ונו'. בשביל הכתוב הוה המוכיר ראשים אשר את אבימלך וראשים אחרים שפשטו על כל אשר בשדה אמר האומר להניח בכתוב הקודם וכחכ בגליון ארבעה ראשים, ונכנסה הגהתו בכתוב שלא במקומו, כמו שאמרתי למעלה פסוק ליד. ואין הפסוק הקודם צריך תקון בשביל הפסוק הוה אשר לפנינו. ונהפך הדבר שהפסוק הקודם עקר, והפסוק הוה מעות סוחר והנכונן, והראשי תחת והראשים.

(טט) איש שוכה. נראה לי שזה דינו יז'קה, כמו שנאמר בפסוק הקודם שוכת עצים, לשון נקבה.

(נד) ויקרא מהרדה. מהר לקראות מדאנה מדבר פן ימות כפרם יעשה נושא כליו כאשר צוהו והיה שמו לחרסה.

ומותתני כח הבנין הכבד הרגוש כחו. ולכן זה הדבר שבינו ובין הבנין הכבד הנוסף בפעל מות. הממית עושה מעשה שמחמתו ימות המת לאחר זמן, ואם ימות מיד אין לרבוך המדבר עסק בדבר, ואין ממותת כי אם העושה מעשה שמחמתו ימות המת תקף ומיד. ובגלל הדבר הוה אין ממית אחר ממותת, ויש ממותת אחר ממית, כמו כאן שהאשה המיתה את אבימלך (כי הוא עצמו אומר פן יאמרו לי אשה הרנתהו, ואם כן, הלא היה מרגיש בעצמו שהוא הולך למות מחמת סכתה), והנער ממותתהו וממהר מותו. וכן תמצא ממותת אחר ממית במעשה יונתן ונושא כליו, שפשלטים נופלים לפני יונתן ונושא כליו ממותת אחריו (שי"א י"ד י"ג), וכן ברוד נאמר ויך את הפלשתי ומיתהו, ונאמר אחריו ויקח את חרכו וישלפה מתערה ומותתהו (שם י"ז מ"ט ו"ג), ונאמר ברוד כן מפני שהיה גלית נוסס והולך למות מחמת סכת האבן, ורוד מהר מותו כמכת חרב, וכעין ההרשש הוה הראיתך בין מוליד למילד (שמות א' מ"ז), ועוד סנולה אחרת למיתת, ואותה תמצא מפורשת בביאור אשר לא מותתני מרחם (ירמיה כ' י"ז).

פן יאמרו לי אשה הרנתהו. והיה מערים על מותי להסיר ממנו חרפת המת ביד אשה, ולא עמדה לו ערמתו, לפי שבין כך ובין כך אשה הרנתהו, כי לולא מכתה לא היה מאבד עצמו לדעת, ומת אבימלך כסיסרא ביד אשה, ולא בחרב ולא במה שדומה לחרב, ומאת ה' היתה זאת, ומת המכה את שבעים אחיו מות נבל.

ו

(ד) שלשים בנים. ונו'. וגם בגרעון נאמר ולגרעון שבעים בנים (למעלה ח' כ"ט), וכן נאמר באבצון ויהי לו שלשים בנים ושלשים בנות שלח החוצה (למטה י"ב מ'), ואף בעבדון מוכיר הכתוב שהיו לו ארבעים בנים ושלשים בני בנים (שם פסוק י"ד), ומבעד לזכר רוב הבנים בארבעת השופטים האלה נשקפה לי דעה כדעת חכמי ישראל שהיו אחר ימי המקרא האומרים שאין מושיבין בסנהדרין מי שאין לו בנים (תוספתא סנהדרין פרק ז'). כי מפני שחסרון בנים פוסל בסנהדרין, דין הוא שמשני בני אדם שוים לכל דבר חוץ ממספר בניהם מי שכניו מרובים מבני חברו ראוי והגון לסנהדרין ממנו. ושעם הדבר לפי שסנהדרין לא דיינים בלבד כי אם מנהיגי הדור, ומפני

שעקרה של שררה האישי השורר בביתו, מי שנדל בנים הרבה והרריכם בדרך הישרה נלה על עצמו שראוי הוא והגון להיות מנהיג הדור. ובגלל הדבר הזה היו העברים הראשונים בוחרים במסופל לשופט.

ועיר עקרו חמור שלא נדל כל צרכו, וממה שהיו הבנים רוכבים על עירים ולא על חמורים שנדלו כל צרכם למדנו שהיו הבנים כלם קטנים. ולא יפלא הדבר הזה בראשונים המרבים להם נשים. וראה מה שאמרת לימא י"ב. ועל דבר עירים האחרון שהוא רבוי של עיר. והוא נאמר כאן ולא נשנה בכל המקרא. הלא הראיתוך לדעת פעמים ושלוש כמה היו העברים רודפים אחר לשון נופל על לשון, וגם מכאן ראה. כי הכתוב הזה בא לפרש חזק יאיר שהיו שלשים ערים כמספר הבנים. ואמר עירים שהוא כמו ערים כימי הלשון הראשונים¹). כדי שיהא לשון הבהמה נופל על לשון הערים.

(ו) ויוסיפו בני ישראל וגו'. לא שבימי חולע ובימי יאיר היו בני ישראל עובדים את ה' לברו. שהרי סרו מאחרי ה' לעבוד אלהים אחרים אחרי מות גדעון (למעלה ח' ל"ג). ולא נאמר לנו ששבו אל ה' בינתיים; ובלכר שלא היתה ביד הסופר קבלה על דבר גבורות שני השופטים האלה, ואפשר שלא עשו כל גבורה ותשועה. ולכן לא מזכיר דבר על אודות דרכי ישראל בימים ההם; וכשהוא עובר משני אלה אל יפתח הוא מקדים להניד לנו הדברים שבין ישראל לאלהיו מה היו בימים ההם. כמו שעשה בראש דברי גדעון וגבורתו (למעלה ו' א'). ועל דבר האלילים האלה כבר אמרת לך במקום אחר שימי השופטים ימי הבעלים. ולכן כשהשתחפו עמם אלילים אחרים נזכרו הבעלים ראשונים לפי שהם העקר.

(ח) בשנה ההיא. יש כתב יד אחד ובו כתוב כשנה. בכ"ף. והוא נוסח של שמות. ומנחתו שנה ממה שהיה לפניו בשביל שלא נראה לו סוף הפסוק כדברים של מעם. ולכן הניה מרעתו ופירש שאויבי ישראל רעצו ורוצצו אותם כשנה היא שהיא השנה הראשונה שמנה עשרה שנה. ובאמת אין הכתוב הזה צריך תקון. ופירוש הדברים כמות שהם לפנינו בספרים שבשנה ההיא לחצו הגוים האלה את ישראל לחץ שהיה בו כדי להכניע את הנלחצים שמנה עשרה שנה. וראה מה שאמרת בראשית ל"ח י"ו.

(י) ובי עזבנו. יש כחמשה עשר כתבי יד שבהם כתוב כי. בלא וא"ו. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. לפי שא"ו זה מפרש ולא מוסיף. ודוגמתו מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א' ג'). ופירוש הדברים חטאנו וחמאתנו הלא היא עזבנו את אלהינו. ויתורגם וכי זה ללועזים und zwar da.

(יא) ממצרים וגו'. ראה מה שאמרת בראשית כי י"ו בראש דברי. ועל פי הדברים ההם אף כאן משמש מן עם שמות העמים האלה והיא נשנית בתיבת מידם בסוף הפסוק האחר.

(יב) ומעון. השבעים היו קוראים ומדין תחת זה. ונראה לי שכן העקר. מפני שלא אמר לנו הכתוב במעון דבר עד כה. ומיד מדין היתה התשועה האחרונה ביד גדעון. ואין לומר שעבר עליה הכתוב כאן בהזכירו כל התשועות האלה. ואושיעיה.

¹ ולשון המשנה חזרה על דרכה הראשון לאמר רבוי עיר עירות, ופעם הדבר מפני שזקן כילד. ראה מה שאמרת בכיבור מפורט ינחה (יהושע ט"ו ו').

כמו שחוסף ה"א בסוף הצויו לזריות יתרה בן היא הנוספת כאן. ואמר ואושיעה לחוק הענין כנגד מה שבא לאמר אחריו לא אוסיף עוד להושיע (סוף פסוק י"ג).

(ט) חמאנו. אין זה כרעהו שכנסוק יי. הראשון כמשמעו. לסיכך נאמר עמר "לך", וזה לשון בקשת מחילה. ולכן נאמר כאן חמאנו פתם. והלשון הזה מפורש לך כל צרכו במדבר כיב ליד.

(טז) ותקצר נפשו בעמל ישראל. לא עמרו המפרשים על טעם הכתיב הזה. ואתה ראה מה שאמרתי בקצר נפש והארכתה במדבר כי"א ה'. ועל פי הדברים ההם לא תקצר הנפש כי אם כמה שיעבור על בעליה. ולא כמה שיהיה לאחר. ובגלל הדבר הזה. ומפני שאין במשמע לשון עמל די הצרה שהיה ישראל נתון בה מחמת הלחץ שהיו פלשתים ובני עמון לוחצים אותו. אין בעמל ישראל שנאמר כאן כי אם כמו שפירשתי כעם אויב בשירת האוינו (דברים ל"ב כ"ז). ופירוש הכתוב הזה נפשו של ה' קצרה בעמל שהיה לו מאז בני ישראל. שהיו צועקים אליו תמיד מצרתם. ועל כן נמר כרעתו להושיעם. כדי שלא יוניעוהו עוד בצעקתם. ולא מפני שהיו ראויים לחשועה¹. ויתורנמו הדברים ללועזים. und er wurde ungeduldig. ועל פי הפירוש הזה ולא על פי הפירוש המקובל מפורש הדבר הזה שלכסוף הושיע ה' את ישראל אחר שאמר בתחלה לא אוסיף להושיע אתכם (למעלה פסוק י"ג).

(יח) מי האיש אשר יחל ונו'. ראה מה שאמרתי בשאלה כשאלה זו למעלה א' א' בסוף דברי.

י

(א) היה גבור חיל. ראה מה שאמרתי בראשית א' ב'. ועל פי הדברים ההם אף כאן. כנגד מה שאמרו שרי גלעד מי האיש אשר יחל להלחם בבני עמון (למעלה י' י"ח). אמר הכתוב הזה ביפתח היה גבור חיל. להניד לך מראש שהוא היה האיש הדרוש לחסצם לכל משפטיו.

(ב) בן אישה אחרת אתה. אין הדברים האלה כמשמעם. כי לא כן דיני נחלה; שהרי נאמר כנגד הבכור לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור (דברים כ"א ט"ז). ומן הסתם הוא הדין לבן פשוט שלא ירח מנחלת אביו בשביל בני צרת אמו. ועוד שאין לומר שיתר בני גלעד היו כלם בני אישה אחת. כי בימים ההם היו העברים מרכיזים להם נשים. ואחרת שאמר הכתוב כאן לשון ננאי, כמו שקראו בעלי התלמוד לאלישע בן אבויה אחר ולצרעת וחזיר דבר אחר. ובני גלעד אמרו כן מפני שהיתה אם יפתח וונה ולא כשרה. ולכן קראוה אחרת. ובגלל הדבר הזה נרשו את יפתח בנה מהסתפח בנחלת אביו.

¹ ואף על פי שמכתבי קדשנו אין ראיה לדבר שכן דרך ה', יש זכר לדבר במקום אחר. ראה בתורת הנוצרים לוקס י"ח א'—ז' עצה טובה להתפלל תמיד, לפי שחשלת תמיד אינה חוזרת ריקם. ונאמר שם משל לדיון שלא היה ירא אלהים. ועשה דין אלמנה אחת שהיתה צועקת אליו יום יום מפני שקצרה נפשו בצעקתה. וכדעה הזאת דעת חכמי התלמוד האומרים חוצפא אפילו כלפי שמיא מהני (סנהדרין ק"ה ע"א).

(ג) ויצאו עמו במלחמה, ודונמת יציאה זו העיר היוצאת אלף (עמוס ה' ג').
 ופירוש הדברים היו יוצאים עמו בנדרוד לשלול שלל ולכבו בו.
 (ז) ותגרשוני מבית אבי. אחיו נרשוהו. ומפני שזקני נלעד לא מיהו בידם
 להצילו מעלה הוא עליהם כאלו נרשוהו המה.

(ח) לכן זה כרעהו שפירשתי בראשית ד' ט"ו, ופירוש הכתוב אל
 תאמר בן, ואל תזכור לנו עונות ראשונים, כי עתה שבנו אליך. ושיבה זו היא
 המפורשת לך בכיאוור ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד), לפי שזקני נלעד ההולכים
 לבקש את פני יפתח אחר שגרשוהו עושים הפך ממה שעשו בראשונה.
 (יא) את כל דבריו, והמה כל דברי הברית אשר בינו ובין זקני נלעד, שאם
 ילחם בכני עמון ויחנם ה' בידו יהיה לראש לכל יושבי נלעד.

(יב) מה לי ולך, וא"ו זו מלת היחס (Präposition), והיא כמו *וְאוֹ אֲנֵי*
 שלעריבים. תדע לך שכן, שהרי נאמר בכעין זה מה לתבן את הבר (ירמיה כ"ג כ"ח),
 ואת שם כמו עם, ומפני שאין להוסיף כנוי על וא"ו נכנס למ"ד אחריה לחזקה. והו
 עקר טעמו של למ"ד בכל כמו אלה, וכטפל לו שהוא בא ללמד על מקום הכנוי
 שהוא המקום השני, כי ראוי לו המקום הזה מחמת וא"ו שבראשו שכח עם כהו,
 כמו שאמרתי.

(יז) אל מלך אדום ונו'. הזכיר את הרבר הוה והזכיר מלך אדום עם מלך
 מואב, כי על פי שנים עדים יקום הרבר¹ שלא חפץ ישראל להתנרות כנוי שהוא
 אחיו. ועל דבר מלך מואב לא נאמר בתורה ששלח ישראל אליו מלאכים.

(כ) ולא האמין סיוחן ונו'. לא האמין סיוחן לישראל לענין מה שאמרו
 לעבור, כלומר לא האמין סיוחן שאין ישראל חפץ כי אם לעבור בנבולו, ואמר
 שישראל בא להכנס בארצו לרשח אותה.

(כח) הטוב טוב אתה. טוב זה כמו *ἀγαθός* בלשון יוני שיש שהוא
 חאר איש נבור חיל וטוב למלחמה. וכיוצא בו בלשון המקרא מה שנאמר בשאול בחור
 וטוב (שיא ט' ב').

(כו) ומדוע לא הצלתם בעת ההיא. ובכך גליחם על דעתכם שאין
 לכם טענה על ישראל על דבר הארצות ההן שלקח ישראל מיד סיוחן אחר שלקחם
 הוא מידכם.

(כז) ואנכי לא חטאתי לך. אמר יפתח אנכי כנגד ישראל בדורות הראשונים,
 והוא רוצה לאמר: אם לא נלחמת באכותינו הראשונים, ואף על פי שהיה לך
 עליהם ריח טענה, איך אתה בא להלחם בנו אנחנו זרעם אחריהם, ואנחנו אין לך עלינו
 טענה כל עקר. היום נדרש לפני פניו ולא לפניו, ופירוש הדברים ישפוט היום ה'
 השופט.

(כט) מצפה נלעד. קראה הכתוב כן לחלק בינה ובין מצפה שבנחלת יהודה
 (יהושע ט"ו ל"ח) ובין אחותן שבארץ מואב (שיא כ"ב ג').

עבר בני עמון. לא יאמר כן בלשון המקרא, מפני שאין בני עמון שם
 מקום. ואף יש כתבי יד הרבה שכתוב בהם עבר "אל" בני עמון, וכן נראה לי העקר.
 כי כן נאמר למטה פסוק ל"ב ויעבור יפתח אל בני עמון.

¹ כן דרך המקרא לחזור אחר שני עדים להקים דבר. ראה מה שאמרתי בראשית
 ט' ה', ומ"א ב' ל"ט, ורות א' א' בסוף דברי.

(לא) היוצא אשר יצא. היוצא כח תנאי לו, ולכן נאמר אחריו והיה שואיו לתשובת התנאי. ומלשון הכתוב משמע שנתכוון יפתח לאדם ולא לבהמה, כי אין בהמה יוצאת לקראת הבא.

(לה) ואת היית. כאן הפריד בעל המעמים בין הרבקים, כי מקום האתנח בדברעתנו, מפני שהרבדים האלה נשהם מחוכרים אל שלפניהם אין להם טעם, ועוד שאם כן, היה הכתוב אומר והיית בלבד בלא שם הפרצוף, ובשביל שהם מקבילים אל ואנכי פציתי וגו' יפול בראשם לשון ואת. בעברי מפורש כל צרכו בראשית ליד ל'. פציתי פי לנרוד נדר שלא כהנן, כמו שפירשתי בראשית ד' י"א.

(לו) וירדת על ההרים. אין לפרשו ככתוב כי לא יסול כבעין זה לשון ירדה. ונראה לי שטעות סופר יש כאן והעקר ורדתי, ופרשו רוד, ופירושו אתהלך על ההרים אנה ואנה. וכן משמעו של הפעל הוה כלשון ערבי. ואמרה לבכות על ההרים במקום שאין אדם ואין מעצור לבכיה. וכן אמר הנביא על ההרים אשא בכי (ירמיה ט' ט').

(לט) ויעש לה את נדרו וגו'. סתם הכתוב את סוף המעשה, כחס על כבוד ה' ועל כבוד ישראל עמו.

והוא לא ידעה איש. כי אלו ידעה היתה פסולה לעולה שהיא קדש קדשים. ראה מה שאמרתי שמות י"ב ה', ובמדרב כ"ה ד', ומ"ב כ"ג י'.

יב

(ב) ובני עמון. אין זה נוסף על אני ועמי, לפי שאם כן, אין כאן כי אם איש ריב אחר ואין שני להלחם בו, ועל כרחנו נאמר שואיו של ובני עמון כאחותה שפירשתיה בכיאר מה לי ולך (למעלה י"א י"ב). והרבדים כאלו כתוב את בני עמון או עם בני עמון.

(ד) כי אמרו פליטי אפרים אתם וגו'. פירושי הכתוב הוה רבים מאוד, ואין רוח הלשון נוחה מכלם. ולי אני המבאר הרבר ברור שאין פליט כי אם הנמלט מחרב, ולא שם ננאי כמו שיש אומרים. ומכאן לי שתיים, שפליטי אפרים המה שרידי אפרים המוכה במלחמה הוואת ולא גלעד המכה אותו, היא האחת, והשנית שהרבדים האלה אמרום אומריהם אחר המכה שהוכה בהם, ולא קודם לכן. ואם כן, אין כ"י זה נותן טעם לשלפניו, והוא כרעהו שפירשתיו בכיאר כי לא שלף החרב (למעלה ג' כ"ב), וזהו פירוש הכתוב: ויכו אנשי גלעד את אפרים עד אשר אמרו אנשי אפרים אשר נמלטו מחרבם אתם גלעד בתוך אפרים בתוך מנשה, והרבדים דברי תחנה שמתחננים פליטי אפרים אל גלעד לאמר הלא אנשים אחים אנחנו, כי גם גלעד על אפרים ומנשה יחשב, ועל כן חנונו לתת לנו שארית ופליטה.

(ה) לאפרים. אין למיד זו לקנין מעברות הירדן, והוא משמש עם לכר השמוש שפירשתי למעלה ג' כ"ח בסוף דברי.

(ו) ולא יכין לדבר בן הלשון הוה וענינו מפורשים לך צרכם בכיאר בתוך הירדן הבן (יהושע ג' י"ז).

(ז) שלח החוצה. על דבר טעם הרבוב הוה ראה מה שאמרתי דברים כ"ה ה'.

(יז) **שבעים עירים**. ויש כתב יד אחר שבו כתוב שלשים ערים. ולא שבעים. והנוסח ההוא עקר. ואף על פי שאין עד כי אם אחד. הלא תצטרף עמו עדות הלשון. ועל פי שניהם יקום הדבר. כי הנה אמת שבדברי נבואה ודברי שיר עיר כחמור לכל דבר. כי הוא נושא משא (ישעיה ל' ו') ועובר האדמה (שם פסוק כ"ד). אבל המדבר כדבר איש אל רעהו לא יאמר עיר כי אם לחמור שלא נרל כל צרכו ועדיין לא ראוי שירכב עליו גדול. כי הוא עקרו של השם. ועל פי הדברים האלה לא היו רוכבים על ערים כי אם בני הבנים. ולא הבנים. ובגלל הדבר הזה אמרתי שהעקר כאן שלשים ערים כמספר בני הבנים. והמנסה הנוסח אשר לפנינו במספרים לא הבין הדברים על בריים. ולכן הגיה וכתב שבעים לתת עיר לכל אחד מן הבנים ובני הבנים. ולא יפירש המקרא הזה כי אם כן. מפני שלמעלה בבני יאיר יש לפרש ברוחק ולאמר שלא נזכר ענין המרכב כי אם בשביל מין הבהמה שהיו רוכבים עליה הבנים. ומין הבהמה נזכר מפני שלשונה נוסל על לשון ערים האחרון שמשמעו ערים¹). וכאן שאין לשון נוסל על לשון למה נזכרו הערים. ומה לנו לדעת כל עצמו של המרכב?

יג

(א) **ויסיפו בני ישראל וגו'**. ראה מה שאמרתי למעלה י' ו'. ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

(ה) **וילדת**. דקרוקי חיבה זו מפורשים לך כל צרכם בראשית ט"ז י"א. מן הבטן כמו ממעמקים קראתיך (תהלים ק"ל א'). ופירושו יהיה נייר אלהים והוא עורנו בבטן; ומשום עובר ירך אמו נאסרה האשה בימי הריונה בכל מה שהניזר אסור בו. ואם לא תאמר כן. מה טעמו של האסור הזה? ומעתה תבין תשובת המלאך שמנוח אומר לו מה יהיה משפט הנער ומעשהו והוא משיב ואומר מכל אשר אמרתי אל האשה תשמר מכל אשר יצא מפני היין לא תאכל וגו' (למטה פסוק י"ב—י"ד) שכל הדברים האלה מעשי האשה והמלאך מדבר בהם כדבר במשפט הנער ומעשהו מן הטעם שפירשתי.

(ו) **ולא שאלתיהו**. וא"י זה כפיא בלשון ערבי. והוא מלמד על מה שבא מחמת הקודם לו. ופירוש הדברים מפני שהיה מראהו כמראה מלאך אלהים נורא מאוד לא שאלתיהו אי מזה הוא. כי בטוחה אני שטן השמים הוא.

(ז) **הנך הרהר וילדת בן**. המלאך סתח ואמר הנה נא את עקרה ולא ילדת (למעלה פסוק ג'). והאשה כחרה מבעלה הדברים האלה. ומחמתה עשתה כן. כי למה יודע לבעלה שער עתה הדבר תלוי בה ולא בו. וממה שנאמר בכרכה לא יהיה בך עקר ועקרה (דברים ז' י"ד) הדבר ברור שהיו העברים יודעים שיש עקר

¹ ואמרתי כאן שהפירוש הזה דוחק. ואמרתי בפירוש הכתוב שהוא במקומו שזכרו הערים שהיו הבנים רוכבים עליהם ללמד שהיו הרוכבים בנים קטנים. מפני שבכל לשון נוסל על לשון אחת עקר והשנית כמפלה לה ונשמטת אחריה. ולא יבחר המדבר בלשונות שתים בשביל לשון נוסל על לשון; ועל פי הפירוש המדומה הזה הלא זכר הכתוב את מרכב הבנים ומין הבהמה שהיו רוכבים עליה ובחר לאמר ערים תחת ערים כדי שיהא לשון נוסל על לשון. וכן לא יעשה.

כמו שיש עקרה. ובכתבי הקדש אין מעשה בעקר. וטעם הדבר מקום הבנות אצל הבנים בארצות המזרח.

(ט) ומנוח אישה אין עמה. הכתיב היה מלמדנו שנים בסעם הראשונה לא מקרה הוא לאשה שבא אליה המלאך ואישה אין עמה. ואין לומר שאז בא המלאך אליה מפני שאליה המצוה. כי בסעם הזאת הלא בא המלאך למען מנוח ולא למען האשה. ואף על פי כן בא אליה ולא אליו. וכל זאת מפני שהיתה האשה עקרה. ועקרה לא חשובה בעיני בעלה. תדע לך שכן. שהרי לא שם מנוח את לבו לדברי אשתו שאמרה לו על דבר המלאך. וכאלו לא האמין לה התפלל אל ה' שישלח לו המלאך שנית. ובגלל הדבר הזה בא המלאך אל האשה לכבדה בעיני בעלה. ולהראותו שהיא אצלו העקר. ואף על פי שעקרה היא. ואל יקל בעיניך הדבר הזה. כי דבר גדול הוא וראוי לזכרון במקרא. ואם נסתרה גדולתו מעיני הרודסים אחר קדושה לכדה ככל כתבי הקדש. ואף לא תאמר דרש לכל כמו אלה. כמו שאמר חכם אחד פרנקי בדברו על ספרי זה⁽¹⁾.

(י) אשר בא ביום אל. ראה מה שאמרתי בכיאר נסמות ידו (יהושע ח' י"ט). וכההרש ההוא ההרש שבין ביום ובין ביום כשאין היום מתואר ומפורש. כיום שעת הדבור (יום) וביום יום קרוב לשעת הדבור או לשעת המאורע שידובר בו. ככתוב אויל ביום יודע בעמו (משלי י"ב ט"ז); היכלו ביום (נחמיה ג' ל"ד). וכמוהם זה שבכאן. ושלשתם מפורשים לי בכתוב ושמע אישה ביום שמעה (במדבר ל' ח'). שפירושו ושמע אישה ביום קרוב לנדרה מעט או הרבה (früher oder später). ולפיכך ביום שבכל אלה ביום המעשה. זה שבכאן ביום באו. ושל משלי ביום הודעו. ושל נחמיה ביום כלותם. ובלבד שבשלש אלה אמר הכתוב סתם ביום. ונשען אל בינת השומע. ובלשון החוק שבתורה פירש דבריו ואמר ביום שמעו. ועל פי הדברים האלה פירוש ביום שבכאן ביום קרוב לשעת הדבור (l'autre jour).

(יא) האתה האיש אשר דברת. ראה מה שאמרתי בדקדוקי הלשון הזה בראשית מ"ה ד'.

(יב) והוא סלי. וכתוב סלאי. כאל"ף. וכן נראה לי העקר. ובלבד שהוא שם וכנוי. ולא תאר כמו שאמר גנזים. ודינו סלאי. וסלאי כמו סלא לי. ויתורנם והוא סלאי ללועזים da er doch mir selbst ein Geheimnis ist.

(יג) ויעל. המלאך העלה ולא מנוח. ואם לא תאמר כן. אין שאר דברי הפסוק מתישבים היטב. ומפלא לעשות מאמר משרת מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה. וכאלו כתוב והוא מפליא לעשות. וכיוצא בו ותשב תמר ושוממה (ש"ב י"ג ב'). שפירושו והיא שוממה.

(יד) ותקרא את שמו שמשון. ממה שלא דרש הכתוב את שם שמשון לאמר כי אמרה כן וכן אנו למדים שהספור היה מקדמוניות כתבי הקדש.

(טו) במחנה דן שם עיר. והוא נשנה למטה י"ב. ואין מחנה זה לשון מחנה היוצאים במלחמה. כי שכנגדו עיר מבצר. ככתוב הבמחנים אם במבצרים (במדבר י"ג י"ט). כי נאמר בספר הזה בשבט הדני לא נפלה לו עד היום ההוא בתוך שבטי

⁽¹⁾ Revue des Etudes Juives, juillet 1899 ראה

ישראל בנחלה (למטה י"ח א'); ומפני שבימים ההם עדיין לא בא שבט הדני אל המנוחה ואל הנחלה לא היה יושב במבצרים כי אם כמחנים, ואחד מן המחנים המתנה הוה שבין צרעה ובין אשתאל. והכתוב עצמו דורש מחנה דן ענין אחר. ראה דברי הכתוב למטה י"ח י"ב.

יד

(א) מבנות פלשתים. תמנה זו עיר בנחלת דן (יהושע י"ט מ"ג), ומשום שבימים ההם פלשתים מושלים בישראל היו יושבים בערי ישראל. ובגלל הדבר הוה הצטרך הכתוב לאמר מבנות פלשתים, ואף שמשון אומר כן, לפי שגם בנות ישראל היו בתמנה.

(ב) אשה ראיתי אשה בחרתי לי, וכיוצא בו יראה לו השה (בראשית כ"ב ח'). בכל מקום אשר תראה (דברים י"ב י"ג).

(ד) תאנה הוה מבקש ה' מבקש תאנה. ולא יפורש המקרא הוה כי אם כן, כי שמשון הולך אחר עיניו, והוה אהב אשה זו כמו שאהב נשים אחרות, ולא מתכוון לרעה פלשתים.

(ו) ולא הגיד וגו'. והם לא ראו את מעשהו עם האריה. כי אבות שמשון היו מהלכים לאטם והוה מסהר להלוך, כי נער הוה, ולכן היה שמשון נוטה מן הדרך ימין ושמאל לראות בשדה והלוך ושב אל אבותיו. והוה הכה את האריה בשדה מצד הדרך, ומקום המכה רחוק מאבותיו מראותה. וכן נראה ממה שנאמר למטה פסוק ח' ויסר לראות את מפלת האריה, ומשמע שלא היתה נבלת האריה על הדרך כי אם מן הצד. ונוכר הדבר הוה כאן, וגם בדבש אשר רדה נאמר שם ולא הגיד להם כי מנוית האריה רדה הדבש, ואין טעם שניהם אחר, ואף על פי שתכליתם אחת, כי כרדות הדבש כבר עלתה על לב שמשון לחוד החידה, ולכן לא הגיד לאביו ולאמו את אשר עשה, כדי שלא לנלות סודו אפילו להם; ומנת האריה אין לומר שכחרה שמשון מאבותיו בשביל הדבר הוה, כי עדיין לא היה יודע שמופו לרדות דבש מנוית האריה, ואין חידה בלא דבש. ועל כרחנו נאמר שלא הגיד שמשון לאבותיו את אשר עשה לאריה כדי שלא יחרה אפם בו על אשר הסתכן בנפשו, כדרך האבות החרדים על שלום בניהם, ובשתיהן תכלית הכתוב אחת, להסתיר שני המעשים שעליהם נוסדה החידה אפילו מאבות שמשון, שכן שמשון אומר אל אשתו הנה לאבי ולאמי לא הגדתו ולך אנדי (למטה פסוק ט"ז).

(ז) ויתן להם ויאכלו. נוכר הדבר הוה בשביל סוף הדברים, ללמדך שלא מקרה הוה לשמשון שלא הגיד לאבותיו כי מנוית האריה רדה הדבש, ושמשון מתכוון לכחד מהם מוצא הדבש, לפי שבתתו להם מן הדבש הלא שאלו לדעת מאין לקחו, והוה מאן להודיעם. כן נראה לי טעם הוכר הוה.

(י) וירד אביהו אל האשה. סתם לנו הכתוב ירידה זו, ואין לכוון ולומר מה היא, ומנהג הערביים לחצות מהר הבתולות, וחציו נתון לאבי הנערה ביום הארוסין וחציו לנערה עצמה ביום הנשואין, ואפשר שכן היה גם מנהג פלשתים, וירד אבי שמשון אל הכלה ביום ההוה לתת לה קהרה.

(יא) ויהי כראותם ונ'י. מן הלשון הזה ומספר המרעים שלקחו להיות אתו אנחנו למדים שהיו שלשתים חושדים את שמשון ולא מאמינים בו. כי זה סירוש הכתוב: כראותם אותו שנכור הוא, ונכורתו נשקפה להם מבעד לקוסחו וחלויץ עצמותיו, היו יראים שלא ירע להם, וכלל הרבר הזה נתנו לו מרעים הרבה להיות עמו בכל אשר יפנה ולשום עיניהם עליו בכל אשר יעשה.

(יב) ביום השביעי, הרבר ברור שמעות סופר יש כאן, והעקר ביום הרביעי. וכן מתרנמים השבעים.

(יג) החידה חדתה ונ'י. היא זו היא השאלה, וסירוש הרברים התחוד חידה ולא תנידנה לי. וראה מה שאמרתי בכיבור ההוא אמר ולא יעשה (במדבר כי' י"ט).

(יד) שבעת ימים מן היום הרביעי עד היום השביעי. וכבר ישתמש תאר הזמן לחלק מחלקיו, כמו שנאמר למעלה פסוק י"ב אם הגר תנידו אותה לי שבעת ימי המשתה, והכוונה לשעה שבין תחלת ימי המשתה לסופה.

(טו) החרסה, אם יאספו כל חכמי מורח ומערב לידון אתי לא יזכחו לי שתיבה זו כתובה כעקרה. כי חרס שמשמעו שמש לא נמצא בכל המקרא כי אם פעם אחת בדברי שיר (איוב ט' ז'), והוא חוץ למקומו בספור הזה שרבריו כאשר ידבר איש אל רעהו, ועוד שאם כן, אין טעם לזכר הזה, כי הרבר מעשה בפלשתיים שמששון גר בתוכם, ולא כעברים שלשתים שיהא להם הלילה הולך אחר יום המחרת, ואלו הנידו פלשתיים לשמששון את חידתו קודם לחצות הלילה היו יוצאים ידי חובתם. והעולה על שתייהן שתוספת היא של חרסה לא תאורש כי אם סימן המקום השני, כמו שאמרתי פעמים הרבה, ומנין לחרסה המקום השני?

ובכלל שלש אלה אומר אני שמעות סופר יש כאן, והחרסה זה עקרו החררה, ופועלו של יבא שמששון, וסירוש הכתוב בטרם יבא שמששון החררה לשכב עם אשתו, אז הנידו לו פלשתיים חידתו, ולא הנידו קודם לכן, כדי שיחשוב שהם עצמם מצאו החידה, ובשביל שהיחה מציאתה קשה עליהם היו ינעים בה עד השעה ההיא שהיא סוף הזמן שנתן להם.

(יז) ויחר אפו באשתו שהנידה את חידתו לבני עמה, ובחרי אפו עלה אל אביו ולא לקח אשתו עמו, וכלל הרבר הזה נתנה אביה לאיש אחר.

(יח) אשר רעה לו. הלשון הזה אין כמוהו בכל המקרא חוץ מכאן, והמפרשים טעו בסירושו. כי המפרשים כלם אומרים שרעה זה פעל יוצא ופועלו שמששון, וסירוש הכתוב למרע אשר לקח לו שמששון, ואם כרכיהם, מה בא הכתוב הזה ללמדנו, ועוד שהמרעים שלשים, ופלשתיים המה נתנום לשמששון (למעלה פסוק י"א) ולא לקחם לו הוא עצמי.

ובאמת אין הפעל הזה כי אם עומר, והוא נגזר מן רע. ורע ששרשו רעה עקרו נפש חיה רועה במרעה אצל נפש חיה אחרת, וכשאתה אומר רע פלוני עקרו בעל חיים רועה במרעה אחר עם פלוני, ומשם נשאל דבורך לאוהב וחבר, לפי שהבהמות הרועות יחד במרעה אחר יודעות ומכירות אשה רעותה, וכעין זה יאמר הערבי *ضرع*, דומה לפלוני, ועקרו יונק השדים שיונק פלוני, כי *ضرع* שד בלשון ערבי, ואולם עוד דרך אחר בבהמות הרועות יחד במרעה אחר, כי יש שתהיה מריבה ומלחמה ביניהן על דבר המרעה כשאין בו די כלן, ומכאן נשאל רע להפך

מן השאלה הראשונה, ותאמר רע פלוני למי שרודף אחר הרבר שרודף אחריו פלוני כשכל אחד משניהם ינע להשיג הרבר לו לברו ולא יהיה לחברו חלק בו וכשביל בן הם צרים זה לזה¹, בכתוב ויתנה לרעד לדוד (שיא כ"ח י"ז). ונקרא לדוד רע שאול מפני שהיו שניהם נמשחים למלך על ישראל ואין מלכות כי אם אחת. וכמו בן ישמש השם רעות השמוש הזה בכתוב ומלכותה יתן המלך לרעותה הטובה ממנה (אסתר א' י"ט). שאם יש לך און לבחן מלין לא תאמר שפירוש רעותה כל אשה חוץ מושתי, כי לא תנתן המלכות לשפחה ואפילו טובה היא מושתי לדבר הזה שתשמע בקול המלך לכל אשר יצוה; כי זה פירוש רעותה בכתוב ההוא נערה שיפיה כיפי ושתי והיא בשבילו כצרה לושתי בדבר המלכות מחמת שהיא הנונה למלכות כמנה. ומן הלשון הזה רעה שאמר כאן, והוא פעל נגור מן רע, ופירוש הכתוב למרעהו אשר היה רע שמשון באהבת בת התמני. ויחורנם המאמר הזה ללועזים welcher sein Nebenbuhler gewesen war. ונזכר הדבר הזה להגדיל חרפת שמשון, ולהניד לך שכחרפתו היתה נקמתו מפלשתים, שהבעיר להם מגדיש ועד קמה ועד כרם וית (למטה ט"ו ה').

מו

(א) בימי קציר חמטים. נזכר הדבר הזה בשביל קמות פלשתים ששלח בהן שמשון הבערה בלפירי האש שבין זנבות השועלים. ועל כרחנו נאמר שסקר שמשון את אשתו בתחלת ימי הקציר, וחבואות השרה אשר לפלשתים מרביתן קמות.

ולא נתנו אביה לבוא. לא שהיתה אשת שמשון בחדר, כי מאחר שנתנה למרעהו מה לה בבית אביה? ובחדר היתה אחותה הקטנה שאמר חותנו לתת לו תחת אשתו הראשונה, והיא בתולה ולא תתיחד עם שמשון בחדר ער שישאנה. ובגלל הדבר הזה לא נתנו אביה לבא אליה החדרה.

וחדר עקרו מקום נדור, ומכאן נשאל לסתר הבית, והוא מושב האשה הצנועה, בין בתולה ובין אשת איש. ודלילה שלא היתה כשרה, והיא רוצה להסניר את שמשון ביד מבקשי נפשו, נאמר בה והאורב יושב לה בחדר (למטה ט"ז ט"ח). והיתה היא ושמשון יחדו שלא בסתר הבית, ואת האורב שמה בחדר להסתירו מעיני שמשון. (ב) הלא אחותה הקטנה וגו'. אמר אני האשה בן לפיים את שמשון, כי ירא ממנו, מפני שיצא לו שם נכורה במכה שהכה באשקלון (למעלה י"ד י"ט).

(ג) נקיתי הפעם וגו'. אמר בן, מפני שאין רעה זו שהיה הולך לעשות עמהם כמכת אשקלון, כי המכה ההיא הכה בפלשתים למען חליצות חלליהם, והרעה הזאת הרע להם לנקום נקם חרפתו.

(ד) וישרפו אותה ואת אביה באיש. שרפו את אביה בכיתו ואתה בבית אישה.

¹ וכדבר הזה תמצא בלשון רומי. כי תאר השם rivalis נגור מן rivus. והוא בתחלה יאמר לבהכה אצל בהמה אחרת שתשתה עמה יחד כנחל אחר; ומפני שהבהמות בשותותן מן הנחל נוגחות אשה רעותה ויגעות לקדם זו את זו, תאמר rivales לאנשים האוהבים אשה אחת וכל אחד מהם יגע למצוא חן בעיניה שתבחר בו לאהבה מחברו.

(ו) אם תעשון כזאת וגו'. אין רוח הלשון נוחה מכל אשר אומרים המפרשים בכתוב הזה. כי מלשון ונקמתי מכם משמע שרע בעיני שמשון מעשה פלשתים השופטים את חותנו ואת ביתו כאש. וכמו שאמר אחרי כן כאשר עשו לי כן אעשה להם (למטה פסוק י"א). וגם לא יתישב לשון. כי אם על הירושה המקובל. והעולה על שתייהן "ואחר אחרל" שאמר, ולדברי המפרשים האומרים שהוא כמו ואחרי כן אחרל מהנקם בכם. לא כן היה הדבר. כי הוסיף שמשון להתנרות בהם גם אחרי המעשה הזה.

ובאמת מעשה פלשתים רע בעיני שמשון. מפני שעוד אהב אשתו הראשונה אשר היתה למרעהו ואשר נשרפה גם היא בשרפה ששרפו פלשתים. או היה עם לבבו לקחת את אחותה הקטנה שאמר אביה לחת לו תחתיה. והיא גם היא מתה עם אביה בהשרף הבית עליהם כאש. וכנלל הדבר הזה אמר שמשון להנקם מפלשתים. ותיבת. אם של אם תעשון כזאת כח איזון לה'. וכיוצא בו ואם נזיר לדור ודור (משלי כ"ז כ"ג). ואחרל שנאמר כאן כמו מה חדל אני (תהלים ל"ט ה'). ועל פי הדברים האלה זה הדבר שאמר שמשון: לא תהיו נמצאים עושים הדבר הזה כי אם נקמתי בכם ואחר אחרל, והוא רוצה לאמר ואשילו אם אנוע אחרי כן. כלומר אנקם מכם מכל מקום, ואשילו בנפשי. וכמו שאמר בסופו תמות נפשי עם פלשתים (למטה ט"ז ל"י). ובלבד שהדברים ההם דברים כמשמעם ודבריו אלה דברי הבאי. כאדם הנשבע ואומר אעשה כן וכן, ויעבור עלי מה. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים *ihhr sollt dies nicht gethan haben, ohne dass ich Rache an euch nehme, und wenn ich auch dann zu Grunde ginge*.

(ה) שוק על ירך. יחיד הוא הדבור הזה בכל המקרא. ואף לא ידעתי כמותו בכל לשונות בני שם. והדבר למד מענינו ששוק שוקו של המכה וירך ירכו של המוכה, ופירוש הדברים הבם עד שנשלו והיו נתונים תחת רגליו ושוקו על ירכם. ויונתן שתרגם פרשין עם רגלאין שכח שלא היתה המכה הוואת בשדה המלחמה.

(ו) לאסור את שמשון ללכדו ולשומו בבית האסורים. כמו שעשו לו אחרי כן. ככתוב ויהי מותן בבית האסורים (למטה ט"ז כ"א).

(ז) פן תפגעון בי אתם. ראה מה שאמרתי בביאור בפענו בו (במדבר ל"ה כ"א). ואף כאן זה פירושו פן תהרגוני אתם במצות פלשתים המושלים בכם. ומן הדברים האלה משמע שמשון היה אצל בני עמו ככל האדם. וכל נבורתו ללחום באויבי עמו. ולכן לא היה ירא מפני פלשתים וירא מעמו. והיה הדבר הזה מפני שכל נבורתו לא היתה לו כי אם מחמת שהיה נזיר אלהים מבטן. כמו שאמר הוא עצמו כהנירו לדלילה את כל לבו (למטה ט"ז י"ז). ועל כן לא שלטה נבורתו בעם אלהים.

(ט) מרידה שלא עברו עליה ימים רבים חוץ לגיות החמור. וזכר הדבר הזה מניד לך שלא היתה הלחי יבשה. וכנלל הדבר הזה הכה בה מכה גדולה והיא לא נשברה בידו מחמת המכה.

¹ כמו של "אם" זה לא יפורש כי אם בשבועה. כי הנשבע להוציא יאמר בלשון המקרא נשבע אני אם אעשה כן וכן, וברבות הימים היה לאם כח מאיין בחוקה *emphatische Verneinung* אף בזמן שאין עמו שבועה.

(י) וישלך הלחי מידו. נזכר הדבר הזה בעבור הנס שנעשה במכתש אשר בלחי אחר שהשליכה ארצה (למטה פסוק כ').

(יח) ועתה אמות בצמא וגו'. ועתה הנני מת בצמא וכחי יעזובני, ובהיותי חסר כח אפול ביד פלשתים.

(יט) עין הקורא. העין העשויה למען הקורא למים. ככתוב בפסוק הקודם ויצמא מאוד ויקרא אל ה'. אשר בלחי. לא מן השם הוא זה, והוא מחובר לאחריו, ופירושו הדברים עין הקורא והיא בלחי עד היום הזה.

(כ) וישפט את ישראל. אמר הכתוב כאן כן, ואין דרכו להניד לנו ימי שפוט השופט עד שמדברר במיתו וקבורתו, שכן נאמר בשמשון בסופו ויקברו אותו וגו'. והוא שפט את ישראל עשרים שנה, בשביל האמור לפניו. כי לפני מזה נאמר ועתה אמות בצמא ונפלתי ביד הערלים, לפיכך מניד לך הכתוב כאן שבנס שנעשה לשמשון לא מת בצמא ולא נפל ביד פלשתים, והוא חי עד ששפט את ישראל עשרים שנה.

בימי פלשתים. ראה מה שאמרתי בביאור שבוע זאת (בראשית כ"ז). ועל פי הדברים ההם בימי פלשתים כמו בימי פלשתים הטובים, וכמו שמצאנו במשנה כסעורת שלמה בשעתו (כבא מציעא ז' א'). שפירושו כסעורת שלמה בימיו הטובים. ואמר הכתוב כן, מפני שבימים ההם, והם סוף ימי השופטים, נברה מאד יד פלשתים על ישראל הלך ונכבד עד ימי שאול שהסירו פלשתים ההרשים מכל ארץ ישראל סן יעשו העברים הרב או חנית (שי"א י"ג י"ט).

מז

(א) ויבא אליה. ראה מה שאמרתי בביאור בא נא אל שפחתי (בראשית מז כ'). ואל תשיבני מן הכתוב הזה, כי ביאה זו כמשמעה ביאת הבית, ועד בדבר מה שנאמר אחריו בא שמשון הנה.

(ב) ויתחרשו עשו את עצמם כחרשים, כלומר לא השמעו קול, כדי שלא ירניש בהם שמשון וינסו. עד אור הבקר וההרגנהו. ולא אמרו להרוג אותו בלילה מיראתם שלא יכירוהו בחשכת הלילה ויהרגו את האשה והיא אחותם. וכעין הדבר הזה תמצא בשי"א י"ט י"א.

(ה) אלף ומאה כסף. לא ידעתי לכוון טעם המספר הזה. ואפשר שמשום שמרני פלשתים חמשה אמרו לתת לה איש אלף ומאה כסף כדי שיהא כל הכסף חמשת אלפים וחמש מאות, ומספר האלפים ומספר המאות כמספר הסרנים.

(ו) ישב לה בחדר. ראה מה שאמרתי בביאור שבו לנו בזה (שמות כ"ד י"ד). ואף כאן פירושו יושב וישב ומצפה לה, ובלבד שהאורב הזה לא היה מצפה לעצמה שתבא אליו כי אם לדבורה שתאמר פלשתים עליך שמשון ויבא קולה באזניהם. בהריחו איש כאשר תשלוט בו קרבת האש ולא האש עצמה. וכן דרך המקראות לדבר. ככתוב מריח מים יפריח (איוב י"ד ט'), וכן אמרו בתלמוד ריח הנטלמה שיש בו חשש נטלבלבד.

ולא נודע כחו פירושו רשיי יסה, ויתורנם ללועזים ohne dass er sich merklich angestrengt hätte.

(יא) בעבותים הדשים. אין חדוש רצוי לעם הארץ בכל דבר חוץ מרובי האמורי. (האמורי -) Sonst gemeiniglich unbeliebt und sogar gefährlich er-

.(scheiend, spielt das Neue im Aberglauben eine grosse Rolle
וכן שמשון כשבא להטעות את דלילה אמר לה לאסרהו בעבותות חדשים. להמעים
לה את דבריו כדי שתאמין להם. כי היה להם החרוש מסליא לעשיות בכל נחש
וכשוף. וגם נביא בישראל השתמש בצלוחית חדשה לעשות אות (מיב כי כ').

(טו) ולבך אין אתי. ומה שבלבך אין אתי, כי לא ידעתיו. ואתה מונע ממני
הדעת הזאת מסני שאין אתה כומח בי. ואיך תאמר לי אהבתיך. והוציא הכתוב חסרון
יריעה בלשון אין אתי כמו שנאמר מה ידעת ולא נדע תבין ולא עמנו הוא (איוב
פ"ז פ'). ולא יפורש המקרא הזה כי אם כן. ועד ברבר מה שנאמר בפסוק האחר
ויגר לה את כל לבו.

(יח) ויעלו הכסף בידם. גם בשלש הפעמים הראשונות העלו את הכסף.
וכלבר שלא נזכר הדבר שם מסני שלא קיימה דלילה התנאי עד עכשו. וכל זמן
שלא שמש הכסף תשמישו אין תועלת בזכרו. וכעין הדבר הזה הראיתך בחלום
סרעה (בראשית מ"א י"ז).

(כא) וינקרו את עיניו. כן היו עושים לגדולי השבי. וכדבר הזה עשה מלך
בבל לצרקהו מלך יהודה אחר שנפל בידו (מיב כי ז' י').

ויהי טוהן בבית האסורים. כארץ ברטניא מלאכת המחנה מלאכת האסורים
עד היום הזה. ולעברים היתה המלאכה הזאת בזויה מכל המלאכות. ולא עשתה
אותה כי אם הירודה שבשפחות. והיא בת נכר. ככתוב השפחה אשר אחר הרחים
(שמות י"א ה'). והיא אמו של בכור השבי אשר בבית הכור (שם י"ב כ"ט). ובגלל
הדבר הזה אמר המקלל את נפשו קללה נמרצת תמחן לאחר אשתי (איוב ל"א י').

(כב) לצמח. תאמר בלשון המקרא צומח כנגד השעה שעדיין לא היה נראה
לעין רואה. ותאמר מצמח לדבר הגדול כנגד קמנותו. כמו שנאמר ושער שחור צמח
בו (ויקרא י"ג ל"ז). ונאמר כן כנגד השער שלא נראה לעיני הכהן בראשונה; וכן
נאמר בשבלים העולות מן הארמה כפרות העולות מן היאור צומחות אחריהן (בראשית
מ"א ו'). ונאמר גם על צד השאלה ומארמה לא יצמח עמל (איוב ה' ו'). ונאמר
כנגדם בנידול שער שכבר יצא ונראה לעין ושערך צמח (יחזקאל מ"ז ז'; ראה שם
דבריו). ואף כאן מסני שהשער המגולח נשאר לו שרש נאמר בו לצמח. הכנין הכבד
הדגוש. וכן נאמר במקום אחר במגולחי וקן עד יצמח וקנכם (ש"ב י' ה').

(כג) ויאמרו. וא"ז זה נותן טעם לשלסניו כרעיו הרבים שפירשחים עד הגה.
ופירוש הדברים נאספו ליבוח לרגון אלהיהם כי אמרו.

(כד) את אויבנו ואת מחריב ארצנו. ראה מה שאמרתי בכיבור כהונות
ידיהם ורגליהם (למעלה א' ז'). ועל פי הדברים ההם לא יאמר בלשון המקרא
ככתוב הזה כי אם כשמדבר המדבר בשנים שאחר מהם האויב והשני המחריב. אבל
כשהאויב הוא המחריב תאמר את אויבנו ומחריב ארצנו. בלא כפל את. ובגלל הדבר
הזה ראיתי לאמר שמעות נפלה כאן בספרים. והעקר את אויבנו ומחריב ארצנו.

(כו) הראים בשחוק שמשון. הבאים לראות בשחוק שמשון. ולא היו
רואים בו בשעה ההיא. כי הם על גג הבית ושמשון משחק בבית. ושמשון היה
משחק תחלה בבית לסני הסרנים והשרים. ואלולי מת היה משחק אחרי כן בחצר
הבית לסני כל העם אשר בחצר ועל הגג.

(כה) נקם אחת. אין אחת דבוק אל מה שלאחריו, ופירוש נקם אחת נקמה של פעם אחת. ואמר שמשון כן, מפני שהיה יודע שימות עם פלשתים ולא יוסף להנקם מהם עוד.

יז

(ב) ברוך בני לה'. משום אל יפתח אדם פיו לשמן אמרה כן, כדי שלא תבא על בנה קללתה שקללה את הגנב.

(ג) הקדש הקדשתי וגו'. כשנגנב ממני הכסף נדרתי שאם ישוב לי אעשנו פסל ומסכה לך. ועתה אשיבנו לך. השבה זו היא אשר דברתי בה פעמים הרבה ואמרתי שהיא הבאת הדבר אל מקומו הראוי לו, והאשה אמרה כן, מפני שלפי נדרה הכסף לבנה והוא בעליו, ובכאו אליו הוא שב לו.

(ד) וישב את הכסף. לפעולת שלשים, והרברים תאר הומן למה שאחריהם, ופירוש הכתוב וכאשר השיב הכסף לאמו לקחה מאתים כסף וגו'.

(ה) לו בית אלהים מקודם לגנבת הכסף, כי אם לא כן, מה ראתה אמו להקדיש את הכסף לסל ומסכה לו? ובשביל בית אלהים זה נזכר דבר הנגבה ונגבת הפסל עצמו על ידי בני דן, להניד לך שפסל מיכה תחלתו גנבה וסופו נגבה, וכל עצמו של הספר הוה שאנחנו בו לא בא כי אם להוריענו את מעשי הדורות הראשונים אשר לא ידעו ה' ודרכיו, ואפילו הטובים שבהם לא עשו כהגן, וכמו שנאמר עליהם בתלמוד איזהו דור שכלו הכל זה דורו של שופט השופטים (בבא בתרא ט"ז ע"ב).

(ו) ממשפחת יהודה וגו'. נתקשו המפרשים בפירוש המקרא הוה ונדהקו דוחק גדול, ומפני שנקרא הנער לוי אמרו שמשפחת יהודה מתאר בית לחם, ואין דרך המקראות לומר לעיר מערי ישראל שהיא ממשפחת שבט סלוני, ועוד שמאחר שנאמר מבית לחם יהודה כבר אנו יודעים שבית לחם זו מנחלת יהודה, וממשפחת יהודה למה לנו?

ובאמת הדברים שבים אל הנער, להניד לנו שמשפחת יהודה הוא, ואף על פי כן נקרא לו לוי על שם פרנסתו שהיתה פרנסת הלויים. כי אין נער זה (שבספוק האחר נקרא לו איש) נער לימים כי אם אחר מן הנערים שפירשתי משמרת עבודתם שמות כ"ד ה' ואמרתי שהכתוב קוראם נערי בני ישראל מפני שהם העושים מה שזקני בני ישראל יועצים ומצוים, והנערים הם שהיו כהני בני ישראל קודם שהוקרב שבט הלוי לשרת בקדש היו מכל שבטי ישראל. והנער הוה משבט יהודה, וקראו הכתוב לוי בשביל שבימיו כבר ננסו הלויים תחת הנערים של הימים הראשונים, והיה להם לוי איש משרת בקדש, ואין בלשון דרך אחרת להוציא משמרת עבודתו של איש כמותו, וראה מה שאמרתי בכיבוד נער חנור אפוד בד (ש"א ב' י"ז).

והוא גר שם. אין הדברים האלה מן הכתוב כעקרו, והם תוספת שנתוספה לאחר זמן על ידי מי שקשה לו איך היה הנער הלוי מבית לחם יהודה, ולא מערי הלויים בית לחם (יהושע כ"א, י"א—ל"ט), ולך הדבר מסורש כל צרכו במה שאמרתי במקרא הוה.

(ח) לעשות דרכו. עיין רד"ק. ואם כדבריו היה הכתוב אומר ללכת לדרכו, כמו שנאמר למטה י"ט כ"ו, ובאמת אין דרכו זה הדרך עצמה כי אם הדבר אשר למענו

הלך הנער על דרכו, ודונמחו אולי יניד לנו את דרכנו (ש"א ט' ו'). ופירוש לעשות דרכו לבא עד חכלית דרכו. כי הנער הזה שהיתה פרנסתו עבודה בית אלהים היה הולך מבית לחם יהודה עירו לבקש לו משמרת עבודה בעיר אחרת, וכשבא אל הר אפרים ושמע שהאיש מיכה לו בית אלהים, הלך אליו לדבר אתו אולי ישכרהו לכהן לו ובכך יעשה דרכו. ויתורגם הדבור הזה ללועזים den Zweck seiner Wanderrung verfolgend.

(י) וילך הלוי, אמר רש"י הלך אחר עצתו. ולי נראה שהרברים כמשמעם, כלומר הלך הלוי עם האיש הביתה. כי ממה שנאמר בנער ויבא הר אפרים, עדי בית מיכה (למעלה פסוק ח') משמע שהרברים האלה נאמרו בנייהם פתח הבית.

(יא) כאחד מבניו במח בו כאשר יבטח האיש באחד מבניו. ונוצר הדבר הזה בשביל סוף הענין, ללמדך ששלם הנער לאיש רעה תחת טובה, כי האיש אספו אל ביתו ושם מבטחו בו כאלו היה אחד מבניו, והוא בנר בו והלך עם הגונבים את אלהיו.

(יג) כי היה לי הלוי לכהן. עד הנה היה לי אחד מבני כהן, והוא לא נסה באלה, כי לא ידע משפטי הכהונה, ועתה כהני איש שכהונתו אומנתו, והכהן החדש הזה יכהן ככל משפטי הכהונה וחקותיה, ובגלל הדבר הזה ייטיב לי ה'.

יח

(א) לא נפלה לו, לא נוצר הפעל, והדבר למד מענינו שהוא ארץ, ולכן אמר נפלה לשון נקבה, וכיוצא בו ואותו ילדה (מ"א א' ו').

(ב) מקצותם, ראה מה שאמרתי בדבור הזה בכיאר ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב').

(ג) והמה הכירו את קול הנער, אין קול זה כפשוטו ומשמעו, כי אם כן, איך היו הרגים יודעים את קול הנער והם לא ראוהו מימיהם? ולא תאמר שהיו הרגים יודעים את הנער, כי אם בדבריך היה הכתוב אומר כן. ועוד שאלו היה הדבר מעשה באיש אחר הייתי אומר שמקרה הוא שהיה האיש ההוא יודע את הנער, ואין לומר כן בחמשה אנשים.

ועתה הלא אמרתי לך במקום אחר שבלשון המקרא קול כמו דבור, ובלשון ערבי זה תשמישו בשם ובפעל. וממה שנאמר למעלה שפליטי אפרים לא היו יכולים לאמר שבלת ואמרו סבלת מכלתי יכלתם לדבר כן (י"ב ו') אנו יודעים שהאפרתים היו משמיעים ש"ן ימנית כשמאלית וסמ"ך. ומן הסתם היו גם שנויים אחרים בדבורם שהיו משנים מלשון אחיהם כל שבטי ישראל, ולדבר הזה מכוון הכתוב כאן. כי הכתוב הזה מדבר במעשה שהיה כהר אפרים (למעלה פסוק א'), והנער מבית לחם יהודה (פסוק ז'); ובגלל הדבר הזה הכירו הרגים בקול דבורו של הנער שגר הוא כהר אפרים, כי לא היה דבורו כלשון אנשי המקום, ולכן נכנסו עמו בדברים, כדרך אורחים שמחבבים דברי גר כמותם בארץ לא להם. ויתורגם קול זה ללועזים Mundart, ולא Stimme.

ולבי אומר לי שמה שהודיענו הכתוב למעלה איך היו בני נלעד בודקים את פליטי אפרים על מעברות הירדן אין הדבר ההוא ענין לשם (כי מה לנו איך היו

בודקים?). והכתוב נותנו ענין לכאן, ללמדנו על מעשה הדנים בבית מיכה אשר בחר אפרים.

(ה) שאל נא באלהים. בשעה ההיא עלתה על דעתם לנוול את הפסל, לכן אמרו לנער לשאול להם בו, לדעת אם יש ממש בדבריו; וכשאמר להם הנער נבח ה' דרככם, והם באו ליש ומצאוה רחבת ידים וקלה להלכד וראו שהצליחו דרכם כדבר הלוי על פי הפסל, נמרו בדעתם לנוול.

(ו) ואין מכלים דבר בארץ וכו'. אין רוח הלשון נוחה מכל אשר אמרו המשרשים בכתוב הזה. והשבעים המתרגמים כאלו כתוב יורש עצר אוצר אומרים מאומד ואין טעם לדבריהם. כי מה אוצר ענין לכאן? ואם רוצה אתה לעמוד על טעם הדברים האלה וזכר שבלשון המקרא תאמר למי שתוחלתו נכובה כוש, כמו שהוכחתי בכיבוד כושש משה (שמות ל"ב א'). וכלימה כבשת לרבר הוה, בכתוב שבו כליהם ריקם בושו והכלמו (ירמיה י"ד ג'), ששתיהן אמורות במחכמים למים ואין, שאין בשתם כבשת נבכ כי ימצא, ובלבד שהם כושים משכרם. ועתה סרס המקרא ופרשהו ואין דבר בארץ מכלים, וכעין הסירוס הוה תמצא בכתוב מעבירים עם ה' (ש"א ב' כ"ד), שהוא כמו עם ה' מעבירים. ודבר בארץ רבור אחד, והוא כמו דבר שבעולם, כלומר כל דבר, שכן דרך המקראות לומר "בארץ" כדי להרבות בסתימותו של השם, כמו שנאמר למשה בסוף פסוק י' מחסור כל דבר אשר בארץ, וכמו שנאמר במקום אחר אדם אין צדיק בארץ (קהלת ז' ב'). ויורש עצר הוא הפועל, ומשמעו עם שבא לרשת את ליש ולקחתה בחוקה, וכן אמרו המרגלים האלה אל אחיהם השולחים אותם אל תעצלו וכו' לרשת את הארץ (פסוק ט'). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו ואין דבר בעולם שבשכילו יבוש משברו כל הבא לרשת את העיר ולקחתה בחוקה. ויתורגם המקרא הוה ללוועים und durch Nichts in der Welt könnte Jemand der davon (von Laisch) gewaltsam Besitz ergreifen wollte, in seiner Hoffnung getäuscht werden.

ורחוקים המה מצידונים וכו'. וא"ו זה נותן טעם לשלפניו, כלומר לא יבוש הבא לרשת את ליש משברו כי רחוקים יושביה מצידונים, ובטרם יחושו הצידונים לעזרתם והעיר נלכדה; וכמו שנאמר בהלכד העיר ואין מציל כי רחוקה היא מצידון ודבר אין להם עם אדם (למטה פסוק כ"ח).

(ז) כי נתנה אלהים. אין הלשון הוה מתישב היטב, ואף אין חבור בין סוף הפסוק לראשו על פי הדברים בכתבם. ובגלל הדבר הוה אומר אני שהוסק כאן בין הדבקים, והכתוב כעקרו נתן האלהים, ותיבת מקום שנאמר אחריו היא הפעול של נתן.

(ח) על בן קראו. ראה מה שאמרתי בשם מחנה דן למעלה י"ג כ"ה.

(ט) ההלכים לרגל וכו'. סרס המקרא ופרשהו ההולכים ליש לרגל את

הארץ, והולכים משמש כאן לפעולת שלשום.

(י) והכהן נצב פתח השער. אין לפרשו בכתוב, כי מה לכהן עם שש

מאות האיש פתח השער, ובפסוק האחר נאמר וייטב לב הכהן ויקח את האסוד וכו', ואם כן, היה הכהן בבית מיכה ולא פתח השער? לכן אומר אני שהעקר, כתרנגום השבעים העושים והכהן נצב סוף הפסוק הוה ומתחילים הפסוק האחר ואלה כאלו, וכל שביניהם חסר. ועל פי הדברים האלה פירוש והכהן נצב כמו במעמד הכהן, כלומר

חמשת האנשים לקחו את פסל האסור ואת התרסים ואת המסכה ועיני הכהן רואות. והדברים הנוספים כאן בספרינו נשנו במעות סוסר מן המסיק הקודם.

(יט) שים ירך על פיך. אמרו לו בן אחר שאמרו החרש. מפני שהשם ירך על פיו מרמו ששתיקתו יפה לו מדבורו. וכמו שאמרו בסוף דבריהם הטיב היותך כהן לאיש אחד או היותך כהן לשבט ולמשפחה בישראל.

(כא) וישימו את המך ונוי לפניהם. כדי שיהיו הם עצמם אחרונים, ואם ירדפו אחריהם מיכה ואנשיו להלחם בהם ויהסכו עליהם לעמוד על נפשם יהיו הם עצמם ראשונים ומנינים על טעם ועל מקניהם. והם לקחו טעם ומקניהם עמהם מפני שהבטיחום המרגלים שנוחה ליש להלכה. ולמה יצטרכו לשוב לקחת את אשר להם אחרי אשר נלכדה.

(כז) את אשר עשה. הדבר ברור שהכתוב הזה לקח בחסרון, ומלואו את הפסל ואת המסכה אשר עשה או כדומה לו מן הלשונות. ואת העיר ירדפו באש. לא נאמר בליש שהיתה חרם, ובלכד שבן דרכם של הראשונים לשרוף כל עיר שלכדו. וגם הדנים האלה עשו כן. ואף על פי שהיו נשיהם ומטעם וכל אשר להם עמם, והצטרכו לשבת באהלים ובסכות כל ימי בנין העיר.

(ל) בן גרישם יוצא הלציו ולא בנו ממש. כי מן התורה אין למנשה כי אם בן אחד ושמו מכיר, ומה שנאמר במקום אחר בני מנשה אשריאל (דה"א ז' י"ד) על פי הכתוב כתורה אשריאל מבני גלעד בן בנו של מנשה (במדבר כ"ז ו' ולי"א). ועוד שרבים הימים שבינתיים.

עד יום גלות הארץ. הדבר ברור כאור השמש בצהרים שטעות סופר יש כאן, כי אין הדברים נכתבם מסכימים עם הנאמר בסמוך האחר. והכתוב כעקרו גלות הארון, ופירושו עד היום שנלקח הארון בימי עלי ולא שב עוד אל שילה. ועתה מתישב היטב מה שנאמר אחריו כל ימי היות בית אלהים בשילה, כי אחר שלקחו שלשתים את הארון בימי חפני ופינחס בני עלי לא שב עוד הארון אל מקומו הראשון ונחרב משכן שילה.

יז

(א) ומלך אין בישראל. הקדים הכתוב את הדבר הזה למעשה פילגש בגבעה, להניד מראש איך נהיתה כזאת בישראל. כי כשאין מלך אין עוצר בעם ואין סדרים, ואיש כל הישר בעיניו יעשה.

איש לוי. לא ידעתי לכוון למה מיחסו לשבטו. ואפשר שבא הכתוב הזה ללמד על הלויים ולהניד לך שאף על פי שהיו הלויים נתונים לה' לעמוד לפניו ולשרת בקדשו, חוץ למקדשו וקדשיו היו ככל האדם ונושאים נשים וגם פילגשים. ולא זאת בלבד, כי האיש הלוי הזה השיב את פילגשו אחר שזנתה עליו, וכדבר הזה לא יעשה מי שדעתו נקיה, שכן נאסרו הכהנים בוונה (ויקרא כ"א ז').

(ג) להשיבה, וכתוב להשיבו, כנגד האיש. ונראה לי שאין המקרא הזה ככתבו צריך תקון. כי הלכה האשה מאת האיש וחדלה מהיות פילגש לו, ובה הדבר תלוי, ללכת אחריו ולמאן, ומפני שבשתחזור ותלך אחריו ישוב הוא והיה לה ככתחלה, יסול בה כנגדו לשון השבה. ויתורגם להשיבו ללועזים *dass sie ihre Beziehungen zu ihm wieder aufnähme*.

ותביארו בית אביה. אמר רדיק מצאה אותו פילגשו בדרך והכניסה אותו לבית אביה. ואם כדברי הרב, מה בא הכתוב ללמדנו, ולמה נזכר הדבר הזה? ואתה הלא ידעת מפרשת נדרים שבת ישראל שהיתה לאיש יוצאת מרשות אביה. ולכן זו שמררה בכעלה וחזרה לבית אביה. והלך בעלה אחריה להשיבה, אין הדבר ברשות אביה כי אם ברשות עצמה להתפייס אל בעלה או שלא להתפייס. ובנלל הדבר הזה אמר הכתוב ותביארו בית אביה. להגיד לך שנתפייסה לו האשה ועל פיה בא אל בית אביה. והבאה זו כעין הבאת הברים בטבעות שפירשתיה שמות לזו ה', כי האשה הבשירה בפיוסה את ביאת האיש אל בית אביה. שאלו מאנה בו לא היה בא אל הבית ללון שם.

וישמח לקראתו שמח שבא חתנו להשיב את בתו. כי היתה בתו אשה שונתה תחת בעלה. ולא כמרהה תהיה לאיש אחר. וכת גרושה בכית צרה בכית כי יצאה מרשות אביה ומזונותיה עליו.

(ד) ויחזק בו חתנו. החזיק בו ולא נתנו ללכת מיד, וכמו שנאמר אחריו וישב אתו שלשת ימים, וגם אחרי כן הפציר בו לשבת עוד. והמפציר בחברו לעשות דבר ולא יניח לו עד שיעשהו תאמר לו מחזיק בחברו. ככתוב ותחזק בו לאכול לחם (מיב ד' ח').

וילינו שם. אמר הכתוב כן אחר שנאמר וישב אתו שלשת ימים. ואין שלשת ימים בלא לינה. להגיד לך שלנו האיש ופילגשו בחדר אחד. ובנלל הרב הזה החזיק אבי האשה באיש ולא נתנו ללכת מיד, כדי שיתעלסו שניהם באהבים בכיתו, ויהא פיוסם פיוס נמור קודם שיוצאו על רכסם. והכתוב מזכיר את הרבר הזה מפני שעושה רושם במעשה שנעשה בנבעה, ועל ירו תגדל חמאת החוטאים. כי האשה הזאת מיום שובה אל בית אביה ועד הנה כעין גרושה ופנויה. ועכשו כשחזר האיש והזדווג לה הרי היא אשת איש ככתחלה.

(ה) פת לחם מקומו המקום השני כדין מלמד על הרבר שמשתמש בו הפועל ככלי למעשהו, וכיוצא בו במאכל ובמשתה ודגן ותירוש שמכתינו (בראשית כ"ז ל"ז). ויאכלו שניהם יחדו, אבי הנערה ואישה, כי אין בני המורח אוכלים עם הבנות על שלחן אחד. וראה מה שאמרתי בביאור לאכול ולשתות עמהם (איוב א' ד').

(ו) ויפצר בו. נזכרו כל הדברים האלה להגיד לך איך נתגלגל הדבר ונעשה מעשה פילגש בנבעה. לפי שאלו הלך האיש כשהשנים בבקר ביום הרביעי, היה בא אל ביתו ביום ההוא, כי אין מבית לחם יהודה עד ירנתי הר אפרים אשר מעבר מזה כי אם מהלך יום אחד. ומאחר שהפציר בו חתנו גם ביום הרביעי ולא נתנו ללכת עד נשות היום ביום החמישי. הווקק ללון בדרך, ולן בנבעה, והיה שם לפילגשו ככתוב.

(ז) חנות היום. אמר רדיק הלילה הוא חנות היום, כי ביום אדם הולך הנה והנה ובלילה חונה. ואמר עוד פירוש אחר. ושניהם דברי חלומות. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור אלהים יחנך בני (בראשית מ"ג כ"ט), ודע שחנה אחי חנן, וכמורו עקרו לשון נטיה. ועל פי הדברים האלה אמר הכתוב כאן חנות היום כמו שנאמר בסוף הקודם נשות היום, כי שניהם אחד.

(י) צמד חמורים חבושים. נשנה דבר החמורים כאן אחר שנוכר למעלה פסוק ג', להניד לך איך היתה הנסמט אורחים קלה בעיני אנשי הנבעה, שהרי אלה לא היו נראים כעניים העוברים ממקום אל מקום, כי להם צמד חמורים, והחמורים מעונים כל צרכם וצרכי בעליהם. כמו שאמר האיש וגם תכן וגם מסאוי יש לחמורינו וגם לחם ויין יש לי ולאמתך ולנער (פסוק י"ט), ואף על פי כן לא היה איש מאנשי הנבעה מאספס אל ביתו חוץ מהאיש הוקן שהיה נר בתוכם. ואמר הכתוב כאן חבושים, ולא נאמר כן בראש הפרשה, מפני שאין הדבר הזה ענין לשם. כי שם לא בא הכתוב כי אם להודיעך שלא היה האיש האורח עובר ברנליו, כי הוא רוכב על נבי בהמה, ועל ידי כן היה יכול לבוא אל ביתו כיום ההוא, אלו נתנו חיתנו ללכת בבקר, כמו שפירשתי; וכאן משא החמורים הוא העקר, כי הוא התכן והמסאוי והלחם והיין, ולכן נאמר כאן חבושים שהוא ענין למשא. וכעין הדבר הזה הראיתוך במעשה שמשון ורלילה, שלא אמר הכתוב ויעלו את הכסף (למעלה ט"ז י"ח) עד שעת הצרך.

ופילגשו עמו. גם הדבר הזה כבר נזכר בפסוק הקודם, ולא חנם נשנה כאן. והכתוב בא להניד לך שמפני שהיתה פילגש האיש עמו לא אבה ללון בעיר נכרי (פסוק י"ב), מראנה מדבר פן יבולע לה שם. וכן דרך המקראות לפרש כל כמו אלה כנפל רבור אחד, ולא ירבה דברים בטעמי המאורעות כמו שעושים הלועזים ללשונותם. וזכור הכלל הזה ואל תשכחנה, כי הוא יהיה לך מאור עינים בכתבי הקדש. (יא) והיום רד מאד. מבית לחם עד ירושלים כמהלך שתי שעות, והם יצאו מבית לחם כנשות היום, וכשבאו קרוב לירושלים היה השמש לבא, ומירושלים עד הנבעה כמהלך שעה אחת. ורד שרשו רד, ולא ירד, ומשמע שניהם אחד. ויאמר הנער ונוי. נזכרים הדברים שנזכרו בין האיש ובין נערו לרמו לך מראש שבקור מערי ישראל נעשה לאיש דבר שלא היו אנשי עיר נכרי עושים כמו כן, אלו סר שמה ללון.

(יב) הנה. בכתבי יד הרבה מאוד כתוב המה תחת הנה. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ובלבד שאין הנה זה רבוי של היא, כמו שאומרים החכמים, כי אם תאר המקום, והוא למחנה ולא למסע, וכיוצא בו השבעה לי באלהים הנה (בראשית כ"א כ"ג); וסרם המקרא ופרשהו ולא נסור הנה אל עיר נכרי, כלומר אלו היתה השעה שעת הרחק, לא הייתי חש לדבר הנה, ועכשיו שהגענו לכאן ונבעה קרובה לנו לא נסור ללון בתוך נכרים.

(טז) איש זקן. קפצה זקנה על האיש הזה בגזרת הכתוב, כדי לחלק בינו ובין האיש האורח בכל הספור הבא, כי לולא הדבר הזה היה נתחלק לנו איש באיש. והאיש מדר אפרים. וכשעבר על האורחים ידע שנים הם מהר אפרים, כי שמעם מספרים זה עם זה והכיר קולם, כמו שהכירו הרנים את קול הנער בבית מיכה (למעלה י"ח ג'; ראה שם דברי), ולכן נכנס עמם בדברים ואמר לאספס אל ביתו¹). וכל כמו אלה מתכלית הספר הזה, להודיעך קנאת השבטים איש מרעהו

¹ ואין לומר שהכיר במלבושיהם מאין באו, לפי שלא מצאנו שהיו בגדי העברים שונים למושבותם. וגם מכה שהוקקו אנשי גלעד לבדוק את פליטי אפרים בלשונם (למעלה י"ב ו') נראה בעליל שלא היו שתי הכתות שונות זו מזו במלבושיהן. כי העברים הראשונים כל מלבושם הגזרה על מתנים לכסות ערוה, והחגורה אחת היא לכלם.

לפני ימי המלכות, ובמלך מלך בישראל ואיש אחד מושל בכל שבטיו היו כלם לעם אחד וסרה קנאה מביניהם.

(יח) ואת בית ה' אני הלך. אין הדברים האלה מפורשים ככתבם, כי אין הלך פעל יוצא לשני בכל המקרא, והשבעים המחרגמים בית ה' כמו אל בית ה' אין לתרגומם יסוד, כי נאמר לפנינו עוברים אנחנו מבית לחם יהודה עד ירמתי הר אפרים משם אנכי, ומשמע הדברים שהיה האיש הולך אל ביתו ולא אל בית ה'.

ואומר אני שבית זה אין עקרו בכתוב, והוא תוספת שנתוספה בימי קדם על ידי מי שלא עמד על טעם הדברים האלה, והכתוב כעקרו ואת ה' אני הולך, ופירושו אחרי ה' אני הולך, וכמו שאמר הנביא בשלום ובמישור הלך אתי (מלאכי ב' ו'). ובשביל שבימים ההם יש מבני ישראל זונים אחרי הבעלים, ועוברי הבעל כנכרים נחשבים בעיני עובדי ה' ויראיו, אמר האיש האורח שהוא מההולכים אחרי ה', אולי יכירהו האיש הזקן לאספו הביתה ללון שם. וכן אמר עובדו בהתחננו אל אליהו שלא יגרום לו שימות ביד אחאב ועבדך ירא את ה' מנעורי (מ"א י"ח י"ב). והרצפה לקיים את המקרא הזה ככתבו יפרשהו בדוחק ויאמר שבית ה' שנאמר כאן עובדי ה' ויראיו, ואמרתו לפירוש הזה דוחק, מפני שלא ישמש "בית ה'" השמוש הזה כי אם בדברי נבואה ודברי שיר.

(יט) עם עבדיך. הרביר הזה כשהוא נדרש לפנינו אין לו טעם, לא כן כשהוא נדרש לאחריו, כי אז פירוש הכתוב אין לעבדיך מחסור כל דבר.

(כ) אל תלך. אמר רבנו ישעיה לא נמצא כמוהו, ומשמטו תלון או תלון. ולא זכר האומר כן שאין הפעל הזה לעתיד המוחלט כי אם למה שעתיד להיות ברצון המדבר, והוא כעין צווי (Jussiv), והוא בתחלה תלך, ומפני ההפסק נשתנה צירי של למיד לפתח, וכיוצא בו וינמל (בראשית כ"א ח').

(כא) ויבל לחמורים וירחצו רגליהם ויאכלו. וכסדר הזה נאמר במקום אחר, ככתוב ויתן תבן ומספוא לגמלים ונני ויושם לפניו לאכול (בראשית כ"ד ל"ב ול"ג). וחכמי ישראל שהיו אחר ימי המקרא האומרים אסור לאדם שיאכל קודם שיתן מאכל לבהמתו (ברכות ט' ע"א) אמרו כן מדעת אבותיהם הראשונים.

(כב) אנשי בני בליעל אנשים בני בליעל, ומיכות אנשי בסמיכות שבקרה פרת, והיא סמיכות המפורש אל מפרשו.

ונדענו. ראה מה שאמרת בידיעה זו כאנשי סדום (בראשית י"ט ה').

(כג) אל תרעו נא. אמר נזניוס בשרשיו בפירוש "אל" שכשמשמש נא עם אל לעולם יפסיק נא בין אל ובין הפעל, והכתוב הזה כחשו בפניו יענה.

(כד) לשמע לו. לא אבו לשמוע לו על דבר בתו, כי לא היו חפצים להרע לו ולביתו כי אם לאורח הבא אליו.

(כו) ללכת לדרכו. כי היה מתיאש מפילגשו ואמר שלא תשוב אליו עוד. וידיה על הסף. לא ידעתי לכוון למה נאמר הדבר הזה, ואפשר שפירוש הדברים וידיה אוחותו בסף, שאחזה האשה בסף כעת מותה, ואם כן, נזכר הדבר להגיד לך שעל כן היתה האשה נראית לארניה כחיה ולא מתה, ולפיכך אמר אליה קומי ונלכת. (ל) שימו לכם עליה. בששה כתבי יד כתוב כאן שימו לבבכם עליה.

ואין להבריע אם כן העקר, כי על פי מה שאמרתי בכיבוד ויחר לקין (בראשית ד' ה') יסורש לנו המקרא הזה כמות שהוא לסנינו בספרים.

ב

(א) אל ה' המצפה. מכאן ומטה שנאמר ביסחה לפני ה' במצפה (למעלה י"א י"א) משמע שבימים ההם מצפה מקום קדוש וכו' משכן ה'. והראשונים מזכירים נבעון ונוב ושילה, ואין זכר בספרי התלמוד למצפה בתוך המקומות הקדושים. (ג) וישמעו בני בנימן. לא נזכר הרושם שעשתה שמועה זו. והכתוב בא להגיד לך שלא עשו בני בנימן כהגון כשנמנעו לעלות המצפה בהקהל העדה; כי אלו באו שמה, אפשר שלא באו שתי הכתות לידי מלחמה. והדברים מאמר בתוך מאמר, כמו שפירש רדיק. ויאמרו פועלו. פנות כל העם שנאמר בססוק הקודם. בני ישראל דברו אתם בני ישראל דברו.

(ז) הנה כלכם בני ישראל. כל המתרנמים העתיקים וכל המפרשים מתכבדים כלכם אל בני ישראל, כאלו כוון המדבר לאמר כל אחד סכם בן ישראל. ומה טעם יש בדברים, אם זו כוונתם?

ועתה דע שהנה כח פעל כחו, ובנלל הדבר הזה תאמר הנני והוא מאמר שלם. והוא הדין להנה ושם, אין עוד מלבדם, שיש בהם כרי מאמר שלם, ככתוב הנה האש והעצים (בראשית כ"ב ז'), והוא מאמר שלם¹). וגם כאן הנה כלכם מאמר שלם, ופירושו הכתוב הנה כלכם פה בני ישראל, ואמרו כן, כפני שבאו לומר הבו לכם דבר ועצה הלום, כי לעצה כדבר גדול כדבר הזה צריך שיהיו כל העם יועצים, אשר על כן הקסיד הכתוב לאמר בקהל זה ויתיצבו פנות כל העם כל שבטי ישראל (למעלה פסוק א').

הלם. במקום אחר הראית לדעת שישמש תאר המקום ללמד על סביבות הפעולה. ואף כאן משמש הלום למה שהיו שבטי ישראל נתונים בו מחמת המעשה שנעשה בנבעה, ופירושו הדברים הבו לכם עצה ראויה והנונה למעשה אשר נעשה לאחד מאחיכם על ידי אנשי עיר מערי בנימן. וכן יאמר הרומי hic והגרמני hier ככמו אלה. והעברי יאמר הלום שהוא למסע, ולא פה שהוא למנוחה, מפני שתאר הפעולה מקומו המקום השני, וכל שמקומו המקום השני יראהו העברי כאלו הוא מנמת פני הפעולה, שלסיכך יאמר בתארי הפעולה לבר, לבטח, לנצח, לעולם, לראשונה, כלם למיד בראשם, וראה מה שאמרתי בראשית ב' ג'.

(ח) ולא נסור איש לביתו. יש כתב יד אחד וכו' כתוב כאן נשוב תחת נסור, והעקר כמו שהוא לסנינו. ובני ישראל אמרו כלשון הזה, כאלו היה עצם רכבם מן המקום שהיו שם דרך הנבעה למלחמה, וההולך מן המצפה אל ביתו כסר מן הדרך שהיא לו הדרך הישרה.

(י) לקחת צדה לעם. ראה מה שאמרתי בכיבוד ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה ב'). ואף כאן לא נאמרו הדברים האלה כנגד נבאים שיקחו הצדה מאת אחיהם כל בית ישראל, כי אם כנגד אנשים שיחגו הצדה משלהם, ומפני שלא היו נותני הצדה

¹ ולא זאת בלבד, כי יש די מאמר שלם בהנה ותאר המקום, כמו שנאמר הנה באהל (בראשית י"ח ט') ונאמר הנה בדותן (מ"ב ו' י"ג) ושניהם מאמרים שלמים.

כי אם אחד אחוז מעשרה, ומסני שלא דבר קטן הוא לתת איש אחד צדה לעשרה אנשים כל ימי המלחמה, הפילו גורל. ואלו לגבאים שינכו הצדה מידי נותניה אין הדבר הזה צריך גורל. כי למה ימאן איש מישראל להיות גבאי? ולא רחוק בעיני שהיו נותני הצדה פטורים מצאת במלחמה, כי אין אדם נידון בשני דינין; ובשביל שמהם בחרו בצדה ואחרים בעבודת הצבא הפילו גורל ביניהם. ואם כן, ארבע מאות אלף איש שולף חרב שנאמר למטה פסוק י"ז לוקחי הצדה בכלל, ואף על פי שהם לא שלמו חרב במלחמה הזאת.

ועל כל עצמה של צדה זו הלא ישאל השואל לאמר, מה נשתנית המלחמה הזאת לדבר הצדה מכל מלחמות ישראל? ושאלתו זו תשובתה. כל מלחמת ישראל בארצו או בארץ אויביו. וכשהמלחמה בארץ ישראל היה כל איש מישראל אוכל משלו, כמו שזמנאנו בישי ששלח ביד דוד לשלשת בניו אשר במלחמה איתת קליא ועשרה לחם (ש"א י"ז י"ז). והיו עושים כן מסני שלא ארכו ימי המלחמה; וכאשר יצאו למלחמה בארץ אויביהם היו כוזבים ואוכלים מתבואת ארץ האויב. לא כן הדבר במלחמה זו שיצאו בני ישראל להלחם באחיהם בני בנימין, ולא היו רוצים לאכול משל בנימין, כמו שלא תמצא ששלחו ידם בכזה במלחמה זו. כדי שלא יהיו נראים כנלחמים באחיהם לשלול שלל ולכוזבו. ומסני שלא אמרו בני ישראל להתנסל על אחיהם בפתע פתאום להשמירם, כי אם שלחו תחלה אנשים לבני בנימין לתת להם את בני בליעל אשר כנבעה, ודברי משא ומתן אלה והמלחמה שהיו באים להלחם אם לא יאכו בני בנימין לשמוע בקולם צריכים ימים רבים, לכן לא היו יכולים לסמוך על הלחם והמוון שישלחו להם איש איש מבתו. ובגלל הדבר הזה בחרו להם אנשים לקחת צדה.

לעשות לבואם וגו'. הדברים האלה קשים מאד. והאומרים שלבואם כמו כבואם עליהם להביא ראייה שיאמר כן בלשון המקרא. ועוד שאם כדבריהם, לבואם מיותר, מסני שהדבר ברור שלא יעשו העושים לנבע בנימין ככל הנבלה אשר עשה עד בואם שמה.

ואני ממה שראיתי שהשבעים מתרגמים כאלו כתוב לנבע בנימין לעשות לה ככל הנבלה וגו'. אמרתי שכן העקר, ולבואם זה עקרו לְבָאִים, ולעשות האחרון כמשמעו, ולעשות לבאים כמו מתי אעשה גם אנכי לביתי (בראשית ל' ל'). ופירוש הכתוב להכין צדה לבאים אל נבע בנימין לעשות לה ככל הנבלה וגו'.

אשר עשה פועלו סתום, והוא כמו אשר נעשתה. וראיתי לאמר כן מסני שבלשון המקרא נבע בנימין לשון נקבה, ולא יאמר כנגדה אשר עשה. ועוד שלא כל אנשי הנבעה עשו הנבלה, כי אם אנשים יחידים מהם, ובגלל הדבר הזה לא יאמר שנבע עשתה הנבלה.

(יב) שבטי בנימין משפחות בנימין, ואמר הכתוב כן, כדי שיקביל הדבור אל שבטי ישראל שבראש הסמוך. מה הרעה הזאת. תמיהה ולא שאלה. וכיוצא בה מה טובו אהליך (במדבר כ"ד ה').

(יד) מן הערים הגבעתה. ראה מה שאמרתי בביאור וילך אל ארץ (בראשית ל"ו ו'). ואף כאן הערים אצל נבעה הערים שאינן נבעה או יתר ערי בנימין. וכעין זה תמצא בעזרא ג' א' שאצל ירושלים נקראות כל ערי ישראל ערים סתם.

(טו) אמר יד ימינו, ובכל זאת היו קולעים אל השערה ולא יחטאו, ואף כי אחיהם שהיו שולטים ביר ימינם.

(יו) כל זה איש מלחמה. נחוסו הדברים האלה על שולף חרב, מפני ששולף חרב לא מלמד כי אם על ימי האיש והוא מוציא קטן שלא הניע לכלל יוצא המלחמה וזקן ששב מעבודת הצבא; ואיש מלחמה משמעו איש מלומד מלחמה.

(יח) מי יעלה לנו בתחלה. ראה מה שאמרתי למעלה א' א'. וכאן לא נשאלה שאלה זו בשביל עצמה, ואף לא השיב ה' הפעם הזאת כמו שהשיב בפעם הראשון, כי נתן את ישראל להגנה לפני בנימין פעמים. ושאלה זו נשאלה כאן ללמדך מה בין מנהג ה' עם ישראל כשהם נלחמים בניי הארץ ובין מנהגו עמם כשהם נלחמים באחיהם. שהרי כשנשאלה שאלה כזו במלחמת הכנעני ענה ה' לאמר יהודה יעלה הנה נתתי את הארץ בידו (למעלה א' ב' וג'). וכן היה; וכאן אמר ה' יהודה יעלה בתחלה, ולא הבטיח שיושיעו. ומן הדבר הזה אנו למדים שלא היתה רוח ה' נוחה ממלחמה זו שהיה ישראל יוצא להלחם בבנימין אחיו, וצוהו לעלות כדי שינגף. ובסמוך יבואר לך כל הענין הזה באר היטב.

(כב) ויתחזק העם. מפני שננסו לפני בנימין כיום אתמול נוסל בהם הלשון הזה. כי המתאמץ להיות חזק אחר שהיה חלש או בא מרץ בלבבו תאמר לו מתחזק. וכן נאמר ביעקב שהיה חולה ויתחזק ישראל וישב (בראשית מ"ח ב'). וגם פלשתים שהיו יריאים כבא ארון אלהים אל המחנה אמרו איש לרעהו ה' חזק ויהי לאנשים (ש"א ד', ז'—ט'). וחזק ונתחזק (ש"ב י' י"ב) טעם אחר לו, ואותו תמצא מפורש במקומו.

(כז) ושם ארון ברית האלהים. הדבר ברור שמי שאמר הדברים האלה לא היה יודע שבימי יהושע השכינו בני ישראל את אהל מועד בשילה (יהושע י"ח א'). שאלו ידע, ולא נאמר עד הנה ששנו את מקום המשכן, ואף מצאנו שעדיין היה המשכן בשילה בבית עלי, מה לארון בבית אל בימי המלחמה הזאת? ועל כרחנו נאמר ששתי קבלות בדבר, והאומרים שבית אל זה שילה, כחשם בפניהם יענה לשון הכתוב הזה האומר ושם ארון ברית האלהים, וכן לא יאמר כי אם בהוכר המקום בשמו שהוא לו לברו.

(כח) ופינחם בן אלעזר וגו'. הכתוב הזה מלמדנו שפרשה זו כתובה חוץ למקומה, ואין מעשה פילגש בנבעה מעשה שהיה אחר ימי כל השופטים הנזכרים בספר הזה. כי אם כן, ומימי אהוד ועד מות שמשון שלש מאות ועשרים שנה, נמצא פינחס בן אלעזר בימי מלחמה זו כנן ארבע מאות שנה, ואפילו אם תאמר שהיה חינוך בן יומו כשהרג את זמרי, ונראה לי שהיה מעשה זה מיד אחרי מות יהושע וקודם לימי השופטים, כשלא היה כל מושל בעם, ובכן יתישב היטב מה שאמר הכתוב בראש הענין ובסופו שבימים ההם אין מלך בישראל (למעלה י"ט א' ולמטה כ"א כ"ח), ומלך זה מושל ושופט, כי אפילו בזמן שאין מלך ויש שופט לא יעשה בקרב העם ככל הכתוב בפרשה הזאת.

האוסף עוד וגו' אם אחדל. אין שלש השאלות ששאל ישראל בה' שוות זו לזו בלשונם. בראשונה אמרו למלחמה עם בני בנימין (למעלה פסוק י"ח), ובפעם השנית למלחמה עם בני בנימין אחי (פסוק כ"ג), ועדיין אין לשאלתם כי אם צד

אחר, ובשלישית שאלתם כסולה ובה לשון אחזה כנגד בנימין, כי אמרו האוסף עוד לצאת למלחמה עם בני בנימין אחי אם אחרל.

והרוצה להבין את הענין הזה על בריו יזכור שבכל כתבי הקדש, חוץ מדברי נבואה ודברי שיר, ה' אלהי ישראל ולא אלהי מישראל, כמו שהוכחתי בביאור בראשית כ"ו כ"ד, ובכלל הרבר הזה בתחלה לא היתה בעיני ה' חטאת מתי מספר שחטאו כנבעה באיש אחד מבני ישראל ה' ראות מלחמת ישראל כמלחמתו, וישראל היה בדין שישלח מלאכים אל זקני הנבעה לאמר חנו לנו האנשים עושי הנבלה ונמיתם; והוא לא כן עשה, ושלח מלאכים אל כל משפחות בנימין לישא וליתן עמהם על דבר הנבלה שנעשתה כנבעה, ועשה חטאת אנשים מאנשי הנבעה כחטאת בנימין כלו, וכן לא יעשה כי אם המבקש חואנה מאחיו להלחם בו, ובכן חטא הניי כלו לה', כי היה כרוף את בנימין, והאלהים יבקש את הנדרף, ועוד שהעם הנלחם ברעהו ונוהג עמו במלחמה שלא כדת חוטא לאלהיו, כמו שהראית לדעת בביאור ולא ירא אלהים (דברים כ"ה י"ח), ונוסף על אלה שלא שאל ישראל כהנן בתחלה, כי לא אמר בנימין אחי בפעם הראשונה, ובשנית אמר ישראל בנימין אחי, אבל לא כפל שאלתו, והיה כשואל על מנת שישב לו הנשאל תשובה שהוא רוצה בה, לכן נגף ישראל לפני בנימין פעמים, ונגף על פי ה' שצוהו לצאת במלחמה ולא עזרו, ובשלישית, כשהיתה שאלת ישראל כסולה ובה לשון אחזה כנגד בנימין, שאל ישראל כהנן; ומפני שחטא בנימין גם הוא בבחרו להלחם בישראל אחיו מתת למות נפש מתי מספר משבטו שריו בני מות בחטאם אשר חטאו, רחם ה' על ישראל ואמר לתת בנימין בידו, והקים דברו.

ואני מדי אקרא דברי המלחמה הזאת יאמר לבי מי יתנני בסוד האלהים לדעת דרכיו בכל כמו אלה היום הוה, כי מה יעשה האלהים בהלחם שני נויים מגויי הארץ איש ברעהו ושניהם עובדיו ויראיו, ושניהם מתפללים אליו להכרית איש בחבר רעהו? (ב) ונתקנהוהו, נמסר עליו קיוף בדגש, ואני לא ידעתי לפרש דגש זה.

ונראה לי שהוא טעות סופר מימי קדם¹).

(ג) ויראו בני בנימין, הכתוב הזה חוזר לענין ראשון ומוסיף פרטי דברים על הנאמר בסוק ל"ב, כי נגפו כי ננסו ישראל לפני בנימין כפעם בפעם, ורק על פי הדברים האלה יתישב היטב ויתנו איש ישראל מקום לבנימין, כי זה פירושו נתנו בני ישראל לבנימין מקום לומר שישראל נגפים לפניו כבתחלה, ועל דבר משמעו של מקום זה ראה מה שאמרת בביאור ואל יהי מקום לזעקתי (איוב ס"ו י"ח).

(ד) והמועד וגו', המקרא הזה קשה מאוד, והרבר הרב להעלותם אין לפרשו ככתוב, כי הרב צווי, ולא יתישב על לשונו להעלותם, והשבעים המתרגמים הרב לשון מלחמה נראה שהיו קוראים תחתיו חרב, בחי"ת, ואין רוח הלשון נוחה מן הקריאה הזאת.

ואני אומר שמועד שנאמר כאן כחברו שפירשתי יהושע ח' י"ד, ואמרתו בו שהוא שכנגדו של אורב, ופירושו החיל הנראה לעיני האויב, ותיבת הרב טעות סופר

¹ ואכרתו שטעות זו מימי קדם, מפני שלדעתי לא נולד כל סדר הנקודות פעם אחת, ויש בו מוקדם ומאוחר, והקודמים בזמן בכל הסדר הנקודה האחת והקו, שלפניו משמשים שניהם איש איש תשמישים הרבה, הנקודה חיקק וחולס ושורק ודגש קל ודגש חזק ומפיק ומבדיל בין שייך מינית לשמאלית, ותקו מקיף ורפה, והרפה לחסרון שני הדגשין וחסרון שוא או חסף.

מימי קדם, והאורב תקונה שהיה כתוב בתחלה בנלוין ולבסוף הובא אל חוך הספר פנימה, והוא שם עם המעות יחדו עד היום הזה. ולמיד של לאיש ישראל לקנין המועד, והופסק בינו ובין דבר הקנין, כמו שהופסק ביניהם בכתוב ואיש לא אכרית לך (ש"א ב' ל"ג); ולמיד של להעלותם כלמיד של לשנתים ימים (ש"ב י"ג כ"ג). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: וראש החיל (die Hauptarmee) אשר לבני ישראל התחבר עם האורב להלחם אחר שהעלה האורב משאת העשן מן העיר. (מא) ואיש ישראל הפך. ראה מה שאמרתי בכיאר וינלח (בראשית מ"א י"ד). ואף כאן אין הפך פעל עומד כי אם יוצא, ובלבד שלא נזכר הפועל, מפני שהדבר למד מענינו שהוא הפועל עצמו.

(מב) והמלחמה הדביקתהו. והמלחמה היתה אליו פנים ואחור, המועד מזה והאורב מזה. ואשר מהערים. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק י"ד. ואף כאן ואשר מהערים חיל בנימין שבא מן הערים, והוא כל חילו חוץ מאנשי הנבעה, ואת החיל הזה היה ישראל משחית בתוכו בין המועד ובין האורב אשר לו, וכן מתרגם יונתן מכא ומכא, ובלבד שבתרגום ואשר מהערים לא הלך נכחה.

(מג) מנוחה הדריכוהו. מנוחה שם עיר, ופירוש הכתוב רדפוהו ועשו שהלך גולה מנוחה והיא מנחת, ככתוב ויגלוס אל מנחת (רד"א ח' ו'). ושתי קבלות בנלות זו. כי על פי הכתוב הזה באו מבני בנימין לשבת במנחת מחמת המלחמה הזאת, ועל פי הכתוב בדברי הימים אחיהם בני בנימין הגלוס שמה. ונראה לי שמנוחה זה דינו מנוחה, ומעמו למעלה, והשם מנוח כשם אבי שמשון, והיא שבסופו לאות שמקומו המקום השני הראוי לו מחמת הדריכוהו שהוא לשון מסע.

(מד) ויעללהו. הרגום אחר שהרגו מהם שמנה עשר אלף איש. ומפני שהרגוני המסלות מעט ממספר ההרגונים קודם לכן, והם מספורים ומסודרים, מדבר בהם הכתוב דבר בעוללות שאחרי הבצור.

עד גדעם. חזרתי על כל המקרא ולא מצאתי מקום ששמו נדעום; אף לא יסול לשון "וידביקו עדי" על שם מקום. לכן אומר אני שנדעם זה דינו גִּדְעָם, והוא שם הפעל מן הבנין הכבד הרגוש, ופירושו שחתם. וכן אמר ישראל אחרי כן כנגד בנימין ננדע היום שבט אחד מישראל (למטה כ"א ו').

(מה) מעיר מתם. הרבר ברור שמתם זה דינו מְתָם כמו שהוא בתורה (דברים ב' ל"ד). ולשון עיר מתים עתה נודע לי פירושו. כי מתים כבר אמרתי לך שהוא שם ננאי לאנשים, והוא בדבור הזה אנשים חסרי כח שלא יוצאים למלחמה, ולפיכך נאמר במשנה תורה כל עיר מתים והנשים והמָן, ונזכרו הנשים והמָן עם מתים יחדו מפני שהם חלשים כמותם. ועל פי הדברים האלה עיר מתים כמו מתי העיר, כלומר הוקנים והחלשים שלא יוצאים למלחמה. ומן הכתוב הזה ומרעהו שבמשנה תורה שמענו שמתים מרביתם החיוס האויב ולא הרגם כי אם כשנלחם באכזריות חמה, ועל דבר המעות שככאן והיא לא נמצאת בתורה ראה מה שאמרתי בראשית כ' מ"ו.

כא

(א) נשבע במצפה. הפעל למעולת שלשום, כלומר נשבע ועומד מיום הקהל במצפה (למעלה כ' א'). ובני ישראל נשבעו השבועה הזאת מפני שבנלל התועבה

שנעשתה בכנימין היה שכטו בעיניהם כעם מעמי הכנענים שהם בלא תחתן במ (דברים ז' נ').

(ב) ויבא העם בית אל. היה הרבר הוה מקצה ארבעת החדשים שישבו פליטי בנימין בסלע רמון (למעלה כ' מ"ז). וכל הימים ההם היה איש ישראל סוכב בערי בנימין להכות כל יושביהן ולשלח אתהן באש (שם פסוק מ"ח).

(ג) למה ה' אלהי ישראל וגו'. למה היה הרצון מלפניך שיהא הרבר הוה.

(ד) ויבנו שם מזבח. ראה מה שאמרתי בראשית י"ב ז'. ואף מזבח זה לזכרון בלבד, והעולות והשלמים הועלו במזבח שהיה שם בתחלה. כי בית אל מקום קדוש מימי קדם, ולא תאמר שלא היה בו מזבח, וכל שכן בימים ההם ששם ארון ברית האלהים (למעלה כ' כ"ז). ומפני שלא הועלו העולות והשלמים במזבח החדש אשר בנו, לא נאמר כאן ויעלו עליו עולות כמו שנאמר במזבח החדש שכנו השבים מן הגולה בירושלים (עזרא ג' נ').

(ו) מה נעשה להם. ראה מה שאמרתי כלשון הוה בראשית כ"ז ל"ז. לנותרים תוספת כיאור לחיבת להם, ואין להכריע אם עקרה בכתוב או לא. לנשים בדבר נשים.

(יב) אל המחנה שלה. ראה מה שאמרתי למעלה כ' כ"ז. ור"ק אמר גם זה הפסוק מוכיח שבית אל הנוכר בענין הוה הוא שילה. ובאמת הכתוב שלפנינו מוכיח הפך הרבר הוה, כי אלו היה מדבר במקום שדבר בו ער עכשו, לא היה אומר כאן שלה אשר בארץ כנען.

(יג) ויקראו להם שלום. בהרבה כתבי יד הנוסח שלום. בלמ"ד, והוא העקר, שכן נאמר במקום אחר וקראת אליה לשלום (דברים כ' י').

(יד) ולא מצאו להם כן. כן זה נחברו בכתוב ולא יכין לדבר כן (למעלה

י"ב ו'). וכמו שפליטי אפרים דברו כעין שבלת ולא אותה ממש, כן מספר הנערות הבתולות לא עלה ממש למספר הנותרים מבנימין, כי הן ארבע מאות והם שש מאות.

(טו) והעם נחם לבנימין. כבר אמר הכתוב כעין זה למעלה פסוק ז', וזכר

הרבר שנית בשביל התחבולה החדשה שחשבו בני ישראל לבנימין בדבר בנות שלו.

וכן דרך המקראות. וכן תמצא שבתחלת ספר מלכים א' נאמר והמלך דוד זקן, ונאמר

אחרי כן ותבא בת שבע אל המלך החדרה והמלך זקן מאד (מ"א א' ט"ז), ונשנו

הדברים שם מטעם מספיק שפירשתיו במקומו.

(יז) ירשת פליטה לבנימין. סמיכות ירושה אל פליטה כסמיכות שבנהר

סרת, וכמו שהנהר הוא סרת כן הירושה היא הפליטה, ופירוש הדברים אין לבנימין

פליטה כי אם בירושה. וירושה אחוזה שבאה לאדם בלא מחיר, ועקרה מה שלוקח

האדם כחרכו במלחמה, ומשם נשאלה לנחלת אבות שגם היא תפול לבעליה חנם

אין כסף. ומפני שהלוקח אשה כדרך כל הארץ נותן לאביה כמה הבתולות, נקראים

לקוחי בנות שילה שלקחון הנותרים מבנימין בחזקה ופי' אבותיהן לא שאלו ירושה.

(יט) אשר מצפונה לבית אל וגו'. טרבה הכתוב הוה דברים להניד לך

שילה היכן היא לא למעננו כי אם למען פליטי בנימין אשר היו ללכת שמה. כדי

שירעו דרכם, ומכאן אנו למדים שלשבת בנימין מקדש אחר באחד מן המקומות

הקדושים, ולא היה עולה לה' אל שילה, ובנלל הרבר הוה הצטרכו המדברים להרבות

דבריהם להניד לבני בנימין דרך שילה.

(כא) אם יצאו בנות שילו. הרברים האלה לא יתישבו היטב כמית שהם לפנינו בספרים בשביל אם ובשביל יצאו. בשביל אם. מפני שכנות שילו היו עתירות לצאת ודאי. כי כן מנהגן חמיר. וכמו אלה משמש. כ"י ולא אם; וכשביל יצאו שהוא לשון זכר והפועל נקבות. לכן אומר אני שיצאו זה דינו יצאו. ותבין הכתוב הוה על בריו בוכרך שתי אלה. העכרי יאמר. אם פעל פלוני" לנמר פעולת פלוני ביום עתיד. ככתוב לא אוכל עד אם דברתי (בראשית כ"ד ל"ג). והפועל כשהוא כולל רבים אין פעולתו נמורה עד שפעלו כלם. ועל פי הרברים האלה פירושו אם יצאו בנות שילה כשתכלינה בנות שילו לצאת. כלומר כשתצאנה כלן. ואמרו בני ישראל כן כעצה טובה לבנימין. כי לו החלו בני בנימין לחטוף להם איש אשתו בשרם תצאנה כל היוצאות. היו הבנות אשר לא יצאו ערנה נמנעות מלצאת. ולא מצאו להם הנשים כן גם בפעם הזאת.

והמפתח לכם איש אשתו. גם לעם הרומים היתה קבלה כקבלה הזאת שחטפו להם אבותיהם הראשונים נשים. ובלכר שאצל הרומים היתה מלחמה מחמת הגולה וכאן המלחמה קודמת לגולה.

(כב) חנונו אותם. אין בכל המפרשים יודע פירושו הכתוב הזה. ואתה דע שכל לשון חנינה שבמקרא מתנת חנם. ושם המתנה ושם מקבלה מקום שניהם המקום השני. ככתוב הילדים אשר חנן אליהם את עבדך (בראשית ל"ג ה'). שאשר ועבדך מקום שניהם המקום השני. וכל בני שם ללשונותם יאמרו למחיה בן מות לו נותן לו נפשו. ויאמרו לו כן כשהוא מחיה בכקשתו. ואם מחיה בנלל אדם אחר המתחנן בערו. יאמרו לו נותן נפש בן המות לאדם האחר. כמו שנאמר תנתן לי נפשי בשאלתי ועמי בבקשתי (אסתר ז' ג'). ואף כאן כשיקחו בני בנימין להם נשים בחוקה יחייבו ראשיהם לאבות הנשים ואחיהן. וכשיבאו אבותיהן ואחיהן לריב אל זקני ישראל יאמרו להם הוקנים תנו לנו את האנשים החטאים בנפשותם מתנה. כלומר האנשים אנשי מות לכם. ואולם למעננו הרפו מהם ויחיו.

ואם ישאל השואל לרעת אם קיימו בני ישראל את השבועה שנשבעו במצפה. ישיב לו איש אמת דבר לאמר לא קיימוה. בנשי יבש גלעד לא עשו כדון מפני שחלה השבועה על אבותיהן. אף על פי שלא עמדו במעמד הנשבעים. כמו שחלה על יונתן בן שאול השבועה שהשביע אביו את ישראל. ויונתן לא שמע בהשבע אביו את העם (ש"א י"ד כ"ז ומ"א). ובנות שילו הנשבעים עצמם יעצו לפליטי בנימין לחטפם. והיועץ להם עצה כעצה הזאת כאלו נותן להם הבנות שאמר נתן על עצמו בשבועה. וכעין הדבר הוה תמצא בשבועה שנשבעו נשיאי ישראל לנבעונים והורו להם היתר לעשותם חוטבי עצים ושואבי מים לכל העדה. ראה מה שאמרתי יהושע ט' כ"א.

ואני מדי קראי את האמור בכתבי הקדש על דבר שתי השבועות האלה שנשבעו זקני ישראל זכור אזכור מה שמספר הסופר הרומי לביום ברומי אחד שהיה שבוי בידי האויבים ובקש מהם שיתנהו ללכת אל ביתו על יום טוב. ונעשתה בקשתו אחר שנשבע שישבו אליהם אל המחנה; ואחר שהלך האיש מן המחנה כברת ארץ שב כמבקש דבר ששכח שם. והלך שנית ולא שב עור. כי אמר בלבו שנשבע לשוב אל המחנה והלא שב. ובכן נקי הוא מן השבועה שהשביעוהו. והסופר מסיים ואומר שהאיש שהורה היתר זה לעצמו אין מעשהו כמעשה איש רומי (minime Romanus).

אלה דברי הסופר הרומי, ואף על פי שהראשונים המורים היתר נדרים שמורה באויר אמרו לעמו עם הרומה לחמור. ואני הלא כבר אמרתי לך בדבר השבועה הראשונה שבכתבי הקדש כל כמו אלה דברי הגדה של הימים האחרונים הקרובים לימי ערובי חצרות וכרומה להם. כי בימים הראשונים היו יראים את השבועה ולא מערימים עליה.

(כה) בימים ההם אין מלך בישראל. הנה אמרתי לך פעמים ושליש שמחלוקת בין הכהנים והנביאים, ונחלקו גם בדבר הזה שהכהנים אומרים טובה מלכות לישראל, והנביאים לא כן יחשובו, כמו שהוכחתי בביאור שום תשים עליך מלך (דברים י"ז מ"ו). והכהנים המה הכותבים כל כתבי הקדש, חוץ מדברי נבואה ודברי שיר; ולכן אמר הכהן הכותב מעשה פילגש בגבעה בראשו ובסופו שבימים ההם אין מלך בישראל (למעלה י"ט א'). להגיד לך שאלו היה אז מלך בישראל לעצור בעמו, לא נעשתה כתועבה ההיא בקרבנו, ולא נהרג באחד משבטיו הרג רב.

ספר שמואל.

(א) איש אחד. ראה מה שאמרתי בכיאר ככרות לחם (שופטים ח' ה'), וכיאר על אבן אחת (שם ט' ה'). בן ירחם וגו' בן צוף. טחסו עד כאן לפרש רמתים צופים. להגיד לך שנקרא המקום כן על שם צוף. כי היה מושב הצופים או בני צוף. ואמר מן צוף צ'פים, כמו שנאמר מן זבלון ובלני (במדרב כיו כ"ז). ובריא ו' נאמר תחת אליהוא אליהב (פסוק י"ב) ואליאל (פסוק י"ט). ותחת תחו נאמר נחת (פסוק י"א) ותוח (פסוק י"ט). ותחת צוף צופי (י"א). וכאן נראה לי העקר.

(ג) מימים ימימה. מן הלשון הזה משמע שבימים ההם לא היתה עליה הרגל חובה. וכל שכן שלא היו עולים שלש פעמים בשנה. כי כל מימים ימימה שבמקרא פעם אחת בשנה ובזמן קבוע לכל השנים.

ושם שני בני עלוי. עושה הכתוב הוה הבנים עקר. מפני שעלי אביהם זקן מאוד והוא כאלו עבר ובטל, ומפני מעשיהם הרעים שעושים רועם בתולדות שמואל שהוא הראש לנביאים, וכאלו בא הכתוב להגיד לך שלמען כהנים כחפני ופינחס שהיו בני בליעל ולא ידעו את ה' (למטה ב' י"ב) הקים ה' לעמו נביאים להוכיח דרכם על פניהם ולהכותם בשבט סיהם. כמו שעשה שמואל לעלי ודבר רעה על ביתו בשם ה'.

ובסוף ספר שופטים אמרתי שהכהנים סופרי העברים והמה הכותבים כל כתבי הקדש חוץ מדברי נבואה ודברי שיר. ועתה אם ישאל השואל לאמר למה כתב הכהן כל זאת על דבר עלי וביתו, ולא לכבוד היא לכהנים, יש לומר שעשה כן שלא בטובתו. מפני שהיו הדברים קבלה ביד העם, והיו צריכים להכתב בשביל חבורם אל תולדות שמואל. ואפשר שהכהן הסופר עשה בערמה לכתוב הדברים האלה להיות לראיה לדורות שמשפחות הכהנים שלא נכרתו כבית עלי רצויות לה.

(ד) ויהי היום יום המעשה. ונתן לפעולת שלשום אצל ויאמר לה אלקנה (פסוק ח'). כלומר כשאמר לה אלקנה אישה חנה למה תבכי כבר נעשו הדברים האמורים בכתוב הזה.

(ה) מנה אחת אפים. הדבור הזה קשה מאוד, ונחלקו המפרשים בפירושו. יש אומרים שהוא מנה אחת של שני פנים, ואחרים אומרים מנה שיש בה די לשנים, והצד השווה שבדברי שתי הכתות שנתן אלקנה לחנה בשר הרבה. והפירוש הזה תמצא תשובתו במה שאמרתי ביוסף ובנימין כראשית מי ליד. וכח התשובה ההיא נרול כאן מאשר הוא שם, כי כאן הבשר בשר קדשים, ולשני ימים ולילה אחד או

ליום ולילה אחד יהיה נותר ואסור באכילה, ואיך תהיה מנה נפולה שיתן איש לאשתו מן הבשר הזה אות שהוא אהבה, והבשר אם לא יאכל במהרה ישרף באש? והשבעים מסרסים כאן ומשנים ומוסיפים, ומכל מעשיהם במקרא הזה אין לנו תועלת לפירושו כי אם כמה שמתרגמים אפים עקלגט, והדבר הזה מאיר עינינו לראות שהם היו קוראים אָפִים תחת אפים, ואין ספק שכן העקר. ובא כ"י אחר אפס כדון, ראה במדבר י"ג בית; רברים ט"ז ד'; שופטים ה' ט'; ש"ב י"ב י"ד; ועמוס ט' ח'. ועל פי הרברים האלה הכתוב הזה בא להניד לנו שלא נתן אלקנה לחנה כי אם מנה אחת, והיות המנה אחת הוא כל התאר שמתארה. ולא נזכר הדבר הזה כשביל מועט הבשר שבמנה כי אם כשביל מועט אוכליה, כי לחנה אין ילדים ולמה לה בשר הרבה. וכדי שלא תטעה לומר שהיתה סנה רבת הבנים האהובה ועקרת הבית השנואה מסיים הכתוב ואומר אפס כי את חנה אהב. וה' סגר רחמה. מאמר משרת לפניו ומלמד על טיבו של הפעול אצל הפעולה, ופירושו הרברים את חנה אהב, ואף על פי שה' סגר רחמה. וכיוצא בו וה' אלהיכם מלכם (למטה י"ב כ"ב).

(ו) גם כעם נוסף על כעם אחר שלא נזכר מפני שהוא למד מענינו, כי דרך הצרות מכעיסות זו את זו הרבה, ופירושו הרברים מלבד כל הכעס שבכעסותה היה הכעס האמור בכתוב. כי סגר וגו', אין כי זה נותן טעם לשלפנו, והמאמר כי סגר וגו' הפעול השני של הרעימה, כלומר בעבור הרעימה על אשר סגר ה' את רחמה. (ז) וכן יעשה, סתום פועלו, והוא כאלו כתוב וכן יעשה, ופירושו שנה בשנה יהיה לחנה בכתוב, וכל המקרא הזה עד סופו מאמר בתוך מאמר.

(ח) ויאמר לה, הכתוב הזה חוזר לענין ראשון ומדבר ביום המעשה, ולא כמה שהיה שנה בשנה מדי עלותם. מעשרה בנים, ובמקום אחר נאמר משבעה בנים (רות ד' ט"ז). ולשון הכתוב הזה מאוחר מן הלשון ההיא, וכן כתוב בספר מן האחרונים שבספרי המקרא מעשרה שליטים אשר היו בעיר (קהלת ז' י"ט). ומספר עשרה בכל כמו אלה לימים אחרונים, שבימים הבאים אחריהם וקרובים להם היה למנין לתפלה בצבור ולכל דבר שבקדושה.

(ט) אחרי אכלה וגו', ולמעלה ממנו נאמר ותבכה ולא תאכל (פסוק ז'), וגם למטה ממנה נאמר ותלך האשה לדרכה ותאכל (פסוק י"ח), ומשמע משם שלא אכלה בסעודה האחרונה שממנה קמה ללכת אל בית ה'. ועל כרחנו נאמר שפירושו אחרי אכלה וגו' אחרי סעודתה, ואמר הכתוב כן, אף על פי שלא אכלה מן הסעודה ההיא, וממה שלא נאמר כאן כי אם ותקם, ולא נאמר ותקם ותלך, ובפסוק האחר נאמר ותתפלל, למדנו שתיכף לאכילה תפלה, לפי שהיו אלקנה וביתו אוכלים סעודתם בחצר משכן ה', כי הבשר בשר קרשים.

(יא) ה' צבאות, אמרו הראשונים מיום שברא הקדוש ברוך הוא את עולמו לא היה אדם שקרא להקב"ה צבאות עד שבאתה חנה וקראתו צבאות (ברכות ל"א ע"ב). ובאמת לא נמצא שנקרא לה' צבאות מן בראשית עד תחלת הספר הזה (למעלה פסוק ג'). וצבאות נאמר כנגד ה' בכל כחבי הקרש חוץ לדברי נבואה ודברי שיר תשע עשרה פעמים, ומתן בספר שמואל אחת עשרה, והדבור הזה נודע להושע והוא מראשוני הנביאים שספריהם בידינו, וגם מלאכי האחרון משתמש בו. ויחזקאל לא משתמש בצבאות כנגד ה' כל עקר, ומעם הדבר תמצא מפורש לך במקום אחר.

בעני אמתך. ולא אמרה הפעם שפחתך כמו שאמרה על עצמה בדברה אל עלי (למטה סמוך י"ח). ופעם הדבר מסורש לך במה שאמרתי בראשית ט"ז ח'.

ומורה לא יעלה על ראשו. הדברים האלה חשודים בעיני ביתור, כי אין דבר הניירות עושה רושם בתולדות שמואל ומעשיו. ומה לזכרו בנדר אמו? ומסך לדברי ממה שאמרה חנה בדברה שנית אל עלי וגם אנכי השאלתיהו לה' כל הימים (למטה סמוך כ"ח). ואלו דבר הניירות לא הזכירה. ואם היה שמואל נזיר, והוא בשעה ההיא ילד קטן זאינו יודע כפיכך נזירות ושמירתה. היה בדין שתזכיר חנה את הדבר אל עלי. ויונתן הרגיש בדבר, ולפיכך הוציא את הכתוב הזה ממשמעו ותרנם ומרות אנש לא תהי עלוהי.

(יג) וחנה היא. בא. היא' לחוק חנה. והחוקק לחלק בינה ובין עלי. כי אחר שנאמר לפניו ועלי שומר את פיה. כשבא הכתוב לאמר לך שחנה מדברת על לבה, נוסף בה לשון וחנה היא. וקולה לא ישמע. כי אלו נשמע קולה, היה עלי מכיר מדבריה מה לה. ולא היה חושדה בשכרון.

(יד) עד מתי תשתכרין עד מתי תעשי מעשי שכרון; וכיוצא בו משתגע (שיא כ"א ט"ז) שפירושו עושה מעשי שגעון.

(יח) תמצא שפחתך חן בעיניך. הדברים האלה לשון הודאה, והם מסורשים לך כל צרכם בראשית ט"ז כ"ה.

(יט) ויזכרה ה'. וכן אמרה חנה בנדרה וזכרתני ולא תשכח את אמתך (למעלה סמוך י"א). וכן נאמר ברחל ויזכור אלהים את רחל (בראשית ל' כ"ב). ומשמע מן הלשונות האלה שעקרה נשכחה לאלהים. והדעה הזאת כמדומה אני שהיא לעברים לבדם, ואין לעמים אחרים כמותה.

(כ) שמואל וגו'. עיין רדיק שפירש יפה איך ררש הרורש השם הזה על שם המאורע. וחנה עצמה לא דרשה כן. ואין לומר מה הדרש שדרשה היא. ומה שאמר גזיוס שפירושו שמואל שמו של אל דברי רוח.

(כב) ונראה את פני ה' וגו'. מפני שנדרה לאמר ונתתיו לה' כל ימי חייו (למעלה סמוך י"א). נדמה לה שלא היתה עושה כנדרה אלו שב שמואל אל בית אבותיו אחר שנראה את פני ה'. לא כן עתה שלא נראה את פני ה' והוא עם אמו בשביל שעדיין הוא צריך לה. ומן הכתוב הזה תשובה לאומרים שיראה כל זכורך (שמות כ"ג י"ז). וליד כ"ג. ודברים ט"ז ט"ז) דינו 'ר' אלה ומגיהים כמו כן שמות כ"ג ט"ז. וליד כי וכי, ודברים ליא י"א. וישעיה א' י"ב, ועושים נפעל קל בכל אלה. כי אין נראה' שנאמר כאן כי אם נפעל, ולא קל.

(כג) אך יקם ה' את דברו. ראה מה שאמרתי בסמוך הקודם. ומן הלשון הזה משמע שאלקנה היה לו חשש בדבר, כסבור שאין חנה עושה כנדרה, ולכן ירא שלא ימית ה' את שמואל בחטאה.

(כד) כאשר גמלתו. אין גמילה זו גמילה מחלב, כי אין לומר שהובא שמואל אל בית ה' לשרת לפניו והוא אך אחטול יונק על שדי אמו. ופירושו גמלתהו הסירה אותו מאצלה כדי שילמד לעשות צרכיו בעצמו ולא יהא צריך לאמו. וכן משמע ממה שנאמר בסוף הפסוק והנער נער, להגיד לך שעדיין קטן היה ולא גדול, ואף על פי שלא היה צריך לאמו; כי אלו היה שמואל ביום ההוא נמול מחלב, אין לדברים ההם טעם. וראה מה שאמרתי מ"א י"א כ'.

ואיפה אחת קמה. חסס הכתוב במדה שלמה, ולא דק לחסר עשרון אחד. כי חנה הביאה לשלשת הפרים תשעה עשרונים קמה, שלשה עשרונים לפי, כתורה (במדבר ט"ז ט').

(כ) וישחטמו את הפר ויבאו ונו'. מכל הספור הזה נראה שבפעם הזאת עלו אלקנה וחנה ואין פננה ובניה עמהם, ועל כן נאמר בעליה שלפני מזו ויעל האיש אלקנה וכל ביתו (למעלה פסוק כ"א), ולא נאמר כלשון הזה כאן. והיה הרבר הזה בשביל חנה, שלא תתערב פננה צרתה בשמחתה. ובשביל כן היה הפרים שלשה אחד לאיש ואחד לאשתו ואחד לבנם שהעלוהו עמם. ולא נשחטו הפרים שלשתם ביום אחד, כי אם פר ליום פר ליום. וכשנשחטו פרו של שמואל הובא הנער אל עלי. וכך מתישב מה שאמר הכתוב וישחטמו את הפר, ולא אמר את הפרים.

(כח) וגם אנכי מצדי, כלומר ה' עשה את שלו ונחן לי שאלתי שעל מנת כן נדרתי, וגם אני אעשה את שלי ואשלם לו את נדתי.

ב

(ב) ואין צור באלהינו. השבעים מסרסים כאן ומשנים, והשנוי שהם מתרגמים כאלו כתוב צדיק תחת צור. וכן נראה לי העקר, מפני שהלשון הזה מקביל יותר אל "קרוש" שבראש הפסוק.

(ד) קשת גברים חתים. באמת התאר מתאר קשת ולא גבורים, ואמר הכתוב חתים ולא חתה, בשביל שנבורים קרוב אל התאר מקשת. וכדבר הזה הראיתיך דברים י"ד כ"ב, ו"ז י"ח, ו"י"ג כ"א בסוף דברי.

(ה) ורעבים חדלו. אין רעב בכל כתבי הקדש כי אם חסר להם שאין לו מה שיאכל. ומי שיש לו, משלו או משל אחרים, והוא לא אכל עדיין מפני שהשעה דוחקת ואין לו פנאי לאכול. לו יאמר עיף או יעף בלשון המקרא.

(ו) מוריד שאול ויעל מוריד שאולה את האחד ואת האחד לא יחן לשחת ולא יחננו לרדת שאול, כי יוסיף על ימיו. והוא על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ג. וראיתי לפרש כן, מפני שמצאנו במקרא שבני אדם יורדים חיים שאולה, ולא מצאנו יורדי שאול עולים כי אם באוב ולשעה קלה, והדבר ברור שלא בעליה בעליה זו הכתוב מדבר.

(ז) יחתו מריביו. השבעים משנים כאן ומוסיפים כל הכתוב בירמיה ט' כ"ב וכ"ג, ומסיימים ה' עלה שמים וירעם והוא ידן ונו', ובסוף הפסוק מתרגמים כאלו כתוב מלכינו. לשון רבים, ולי נראה שהדברים האלה כמות שהם לפנינו העקר.

והכתוב שם את הדברים האלה בפי חנה בשביל עד עקרה ילדה שבעה ורבת בנים אמללה (פסוק ה'), שהם דברים נאים לה. והתפלה כתובה מעל ספר אחר שנאמר ונכתב קרוב לימי הספר הזה. וממה שהתפלה הזאת כתובה כאן עד תומה, ולא השמיט הסופר זכר מלכות בישראל, אנו רואים שכן דרך סופרי המקרא כששמים דברי אחרונים בפי ראשונים לרמוז למבינים בסוף הדברים את המעשה אשר עשו. וכעין הדבר הזה מצאנו בנבואות בלעם שסופן דברים באדום וקין ועמלק ואשור שאי אפשר שדברם בלעם לבלק, כי מה חסץ בלק בכל העמים ההם? ואין זכר הדברים ההם בנבואות בלעם כי אם גלוי דעת. ואף כאן לא השמיט הכתוב סוף התפלה, לגלות

עליה. למען יקרא הקורא המבין את הדברים שאי אפשר שחנה אמרתם (לפי שאז אין מלך בישראל) וידע שכל עצמה של החסלה הזאת משל בני חנה, ולא מעשה שהיה. (יג) כל איש זבח וזבח נושא כל האמור אחריו עד סוף פסוק מ"ז. ועל דבר נודת המאמר הזה ראה מה שאמרתי בכיבור מ"א ו' י"ב.

שלוש הישגים. גובר מספר השנים בשביל כל אשר יעלה המולג שבסוסק האחר. להגיד שיש אשר העלה המולג שלשה נתיים כמספר שניו והכהן לקחם כלם. (יד) יקח הכהן בו הכהן ישא את הכשר אל ביתו כמולג כמו שהועלה, וגם הדבר הזה בזיון קדשים.

ככה יעשו לכל ישראל. כעני כעשיר בישראל משפט אחד לכהנים אתם, והמשפט ככתוב.

(טו) גם בטרם יקטירון וגו'. ובשר קדשים אמור לבעליהם קודם להקטר חלבם. ראה מה שאמרתי ויקרא י"ז ד'.

(טז) כיום. הדבור הזה קשה לפרשו מכל הדבורים שבלשון המקרא. ויש שאי אפשר לפרשו. ודע שהדבור הזה לימי הלשון האחרונים, שלפיכך לא תמצאהו בדברי שיר כלל, ובדברי נבואה לא נמצא כי אם פעם אחת בכתוב לא תצומו כיום (ישעיה נ"ח ד'), והדברים ההם נאמרו אחר גלות בבל, כנודע לכל דורש וחוקר בכתבי הקדש והוא לא הוכח בעורון טראות את אשר לפניו. ואני בכיבור מברה כיום את בכורתך לי (בראשית כ"ה ל') פירשתי כיום כעין פירוש רש"י, והוא פירוש נאה לענין הכתוב ההוא. ועתה נראה לי שאין שרשו של הדבור הזה מוצא משמעו או משמעיו (כי משמעות הרבה לו), ותשמישו הרגל כלבר. וכעין הדבר הזה תמצא בכל לשון, כמו בגרמנית gelt, halt, hat sich was והדומים להם שאין משמעם משמע לשונם. והמשתדל שהשתדל להוכיח שכיום כמו, כתחלה תמיד כחשו בפניו יענה אותו כהיום תמצאון (למטה ט' י"ג) והכתוב בישעיה שהזכרתי. ואין כיום הזה כמו כיום. ראה, זה מצאתי, ולא מצאתי יתר על כן, אף על פי שינעתי הרבה. ואני אודה ולא אבוש לאמר לא ידעתי לכוון פירוש כיום בכל כמו אלה. ויש שאפילו משמעו לא נודע לי.

(יח) נער חגור אפד בד. אין נער זה כמשמעו. כי אם כן, מה בא ללמדנו? ונער שאמר כאן כמו נערי בני ישראל שפירשתי משמרת עבודתם כל צרכה שמות כ"ד ה' והזכרתי ענינם שנית שופטים י"ז ו'. וערבוב מנהגים של זמנים מזמנים שונים יש כאן, כי יש בבית ה' כהן מבני אהרן, ועמו משמש נער אפרתי (למעלה א' א') כימים הראשונים קודם שהוקרב שבט הלוי לשרת בקדש. וכתב ספר דברי הימים הרניש בדבר, ולכן עשה את שמואל לוי (דהיא ו'—י"ב). שלא בכתוב בספר הזה, והדבר ברור מאוד השמש בצעירים שדברי הספר הזה עקר לתולדות שמואל ויחוסו. וראה מה שאמרתי למטה כ"ב י"ח ותמצא סמך לדברי אלה.

(יט) והעלתה לו מימים ימימה. אמר רד"ק ולא היתה מניחתו אצלו. כדי שלא יעטה אותו אלא ממועד למועד לכבוד היום. וטעה הרב לומר שהכתוב מדבר במעיל אחד שהביאה לו אמו בעלותה והחזירה בחזרה מדי שני בשנה. ולא כן הדבר. ומימים ימימה שאמר נדרש לפני פניו, ופירוש הדברים בכל שנה מדי עלותה תעשה לו אמו מעיל חדש והעלתה לו. ואם כדברי הרב, ועשית המעיל לפעם אחת, היה הכתוב אומר ותעש לו אמו מעיל. והנה יש בימי שנה אחת די בלות מלבוש, וכל שכן במקום עשירות. כי אלקנה שהיה נשוי שתי נשים (למעלה א' ב'), והביא את

שמואל אל בית ה' בפרים שלשה (שם ססוק כ"ד) עשיר היה. ורדיק טעה מפני שנקרא המעיל קטן. נסבור שלא מדבר הכתוב כי אם במעיל שנעשה בעוד שמואל נער קטן. ואם כדבריו, ושמואל הולך הלוך וגדל בקומה, הלא יקצר ממנו המעיל ולא יעלה עליו בעבור שתי שנים או שלש. ובאמת מעיל קטן שאמר הכתוב מעיל של קטן או מעיל כמעיל אשר ילבושו הקטנים. כי המעיל היה להם ממלבושי כבוד, וההדיוטים מרביתם לא לבושוהו כל ימיהם, ואין אחד בהם לובשו עד הנשואין, והחשובים היו לובשים מעיל גם קודם לכן. ככתוב כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים (ש"ב י"ג י"ח). ובלבד שלא היה מעיל הקטן או הנער עשוי כמעיל הגדול והנשוי. כי היו משנים ביניהם כדי שיובחן בין לובשיהם.

ובדקדוקי תיבת והעלתה אמר רד"ק נפתחו הה"א והע"ן להקל על קריאתם. ומשמע מדבריו שאלו לא חפץ הכתוב להקל על הקריאה היה רשאי לומר והעלתה בסגול, ובכך מראנו הרב לדעת שבכל בקיאותו בדיני הנקוד לא ידע מה בין נקוד לנקוד לתשמיש הלשון.

ועתה דע שוא"ו שבראש תיבת והעלתה הוא המשנה נקודה, והשני חובה ולא רשות, ובלא וא"ו לא תאמר בלשון המקרא כי אם הַעֲלֵתָהּ ולא הַעֲלֵתָהּ, כמו שלא תאמר כי אם הַעֲבַרְתִּי, ויש שתאמר וְהַעֲבַרְתִּי. ולא מחמת כל וא"ו השני הזה. ולא ישנה את הנקוד כשנוי הזה כי אם וא"ו המשנה ענין הפעל מומן לומן ומפעולה נמורה לשאינה נמורה. ואלו היה הפעל כאן לפעולה שלמה ונמורה, היה הכתוב אומר וְהַעֲלֵתָהּ. ה"א וע"ן סגולים, ומפני שהיה והעלתה מחמת וא"ו שבראשו לפעולת תמיד, והיא כפעולה שאינה שלמה ונמורה, דינו הנקוד אשר לפנינו, הוא ולא האחר. וכמו שאמר הכתוב וְהַחֲזַקְתִּי בוקנו (למטה י"ו ל"ה), מפני שהוא לפעולת אתמול, ואמר וְהַחֲזַקְתִּי את זרועות מלך בבל (יחזקאל ל"ב כ"ה), בשביל שוא"ו שכראש והחזקתי זה וא"ו ההפוך והוא מהפכו לשמש לפעולת מחר'.

(כ) וברך עלי. גם הפעל הזה לפעולת תמיד, כמו והעלתה שכפסוק הקודם, ופירוש הרברים מדי עלותם בבית ה' יברכם עלי בכתוב.

אשר שאל לה. אין לפרשו כנקודו. ושאל זה דינו שְׁאֵל. והוא חסר וא"ו ככתוב דבר דבר על אפניו (משלי כ"ה י"א). ועלי ברך את אלקנה שיתן לו ה' מחנה ודע אחר תחת שמואל שהוא שאל לה; והוא אצל אביו בלא לו. כי הוא בבית ה' תמיד ורחוק מאבותיו.

(כא) כי סקד. ראה מה שאמרתי שופטים ג' כ"ב. ועל פי הרברים ההם כי סקד שנאמר כאן פירושו עד כי סקד, כלומר מדי שנה בשנה בעלות אלקנה בית ה' יברכהו עלי ככתוב עד שנתקיימו ברכתיו וה' סקד את חנה וילדה שלשה בנים ושתי בנות. עם ה' בבית ה'.

(כב) הצבאות פתח אהל מועד. ראה מה שאמרתי בפירוש הלשון הזה שמות ל"ה ה'.

¹ ומכאן ראייה למה שאמרתי בכיזור והחזקת בו (ויקרא כ"ה ל"ה) ופירושתיו לשעבר; כי אלו היה צווי כדבריו המפורשים, היה נקוד וְהַחֲזַקְתִּי, ולא וְהַחֲזַקְתִּי.

(כב) ועלי זקן מאד. נזכר הדבר הזה כתוכחה לעלי שחשך שבטו מבניו בעודם קטנים, ולכן יצאו לתרבות רעה, ועבשו הם גדולים והוא זקן מאד ואין כחו כי אם בפיו, והוא מוכיחם והם לא שומעים בקולו.

(כג) כל העם אלה. לא תאמר כן בלשון המקרא. ונראה לי שאלה זה עקרו אל, ומקומו בראש הסוק האחר, וכפל אל לחזוק.

(כד) מי יתפלל לו. ראה מה שאמרתי בביאור החסאר עלי (שמות ח' ה').

ועל פי הדברים ההם מי יתפלל לו כמו מי ישפט לה' עם החוטא. והדברים שאלה שתשובה למרה מענינה, כי ה' שחטא לו האיש הוא עצמו נשפט לו עמו. וזה סירוש המקרא בתכורו: אם לאיש יחטא איש שושמו בשר ודם, ויש שינקרו מבלי דעת משפטו, או מפני שהוא נושא לו פנים; לא כן הדבר באיש החוטא לה', כי שושמו ה', והוא יודע נסתרות ואין עמו משא פנים. ואנו למדים מן המקרא הזה שבימים ההם לא היה החוטא בדבר שבינו למקום נידון בידי אדם, והוא שלא ככתוב בתורה.

כי חפץ ה' להמיתם, ולכן הכבד את לבם לבלתי שמוע בקול אביהם. והדבר הזה כעין המעשה שעשה ה' עם פרעה, ובלבד שמעשה ה' עם פרעה נעשה להרבות אותותיו ומופתיו, ובני עלי הכבד ה' את לבם כדי שיחטאו וימותו בחטאם ויחרב משכן שילה.

(כו) והנער שמואל הלך וגדל וטוב. אמר כן בשמואל כנגד מה שנאמר לפניו בחטאת בני עלי. וכן לפני מזה, אחר שאמר ותהי חטאת הנערים גדולה מאד (פסוק י"ז), נאמר בפסוק האחר ושמואל משרת את פני ה'. וכן דרך המקראות.

(כז) ויבא איש אלהים. תכלית החיון הזה שרבר איש האלהים כדי שיאמן שמואל לנביא לה'. כי אף על פי שעלי שמר את הדברים בלבו ולא הודיע חרפתו לאיש, בהשנות הדברים מפי שמואל הלא ידע עלי שנאמן שמואל לנביא לה', ועל ידי עלי נתמחה שמואל לנביא לכל ישראל.

הנגלה נגלית. אין קץ ליגיעה שיגיעים המפרשים לפרש ה"א זו, והיא מיותרת ואין עקרה בכתוב, כי נשנית בטעות סופר משם ה' שלפניה. וראה מה שאמרתי למטה פסוק כ"ט.

בהיותם במצרים. הדברים האלה דברי קבלה שלא ככתוב בתורה, כי מן התורה לא נתכהן אהרן עד שהוקם המשכן; ולא זאת בלבד, כי מן התורה לא נגלה ה' אל אהרן במצרים, לפי שאף על פי שנאמר וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל (שמות ו' י"ג), והוא מעשה במצרים, אין הדבור ההוא כי אם למשה ועמו מצוה שיניד הוא לאהרן. תדע לך שכן, שהרי במכת דם אמר ה' אל משה אמור אל אהרן קח מטף (שם ו' י"ט); וכעין זה נאמר במכת צפרדעים (שם ח' א') ובמכת כנים (שם פסוק י"ב). הלא תראה שבשבא ה' לצוות את אהרן במצרים לא דבר עמו כי אם על ידי משה. ומן התורה לא נגלה ה' אל אהרן לצוותו את מצותיו עד אחר שבעת ימי המלואים, כי קודם לכן לא היה אהרן ראוי לגלוי שבינה.

(כח) לעלות על מזבחי. תרגם יונתן לאסקא קרבנא על מדבחי, ועל סיו אמר רד"ק שלעלות משפטו להעלות, ושניהם טועים. ובאמת כמו שיאמר העברי פלוני עלה אל בית ה', כן יאמר פלוני עלה על מזבח ה', כמו שנאמר לא תעלה במעלות על מזבחי (שמות כ' כ"ג), ונאמר עוד ויעל על המזבח להקטיר (מ"א י"ב ל"ג), ושני אלה לא יפורשו כי אם קל, ולא הבנין הכבד הנוסף, וכבר נאמר לא יעלו כהני

הבמות. אלי מוכח ה' (מ"ב כ"ג ט'). ויעלו שמשמש עמו אל אפילו תינוקות של בית רבן אין טועין בו. והשבעים מתרנמים כמו שפירשתי.

(כט) לעמי. ראה מה שאמרתי בביאור הנגלה נליתי (למעלה פסוק כ"ז). ואף כאן הדבר ברור כאור השמש בצהרים שלעמי זה עקר עמי כמו שנמצא כתוב בשני כתבי יד. ולמיד שבראשו נשנית כמעות מופר מסוף התיבה שלפניה.

(ל) מכבדי אכבד ובזי יקלו. תלה ה' הכבוד בעצמו וסתם הקלון. והיא לשון נקיה כנגד ה'.

(לא) זרועך ממשלחך. ואמר בן מפני שעלי שופם. ככתוב בו והוא שפט את ישראל ארבעים שנה (למטה ד' י"ח). וכימים ההם השופט מושל. ואמר זרועך ואמר אחריו וזרוע בית אביך. להגיד שלא ימשול כל ממשלה. ולא תעמוד לו לפני ישראל עמו כל זכות. לא זכות עצמו ולא זכות אבותיו.

מהיות זקן בביתך. אין זקן זה זקן בשנים כמו שאומרים הראשונים. וכל האחרונים. יהודים ונונים יחדו. כרוכים אחריהם. כי אם שר ונשוא פנים. ופירוש הדברים לא יהיה בביתך כהן גדול וחשוב. וכן פירש רלב"ג זקן שבפסוק האחר. ולא ידעתי מה ראה הרב לחלק בין זה לזה.

(לב) והבטת צר מעון וגו'. המתרנמים והמפרשים עקמו עלינו את המקרא הזה מראשו ועד סופו. וטעו בעשותם צר הפעול של והבטת. ובאמת. בכל אשר ייטיב הוא הפעול. ומשמש כאן לשון הבטת בכיית על פי מה שאמרתי בראשית כ"א ט"ז. מפני שהפעולה צער לפועל. וצר נסמך אל מעון. וצר מעון דבור כנגד עלי (Vocativ). ונקרא עלי צר מעון על שם שכבד את בניו מה. והם מבעטים בוכחו ובמנחתו אשר צוה מעון (למעלה פסוק כ"ט). וזקן זה כהברו שפירשתי בפסוק הקודם. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: ואתה שונא מעוני למרות עניך תראה בכל גדול בישראל ורורש טוב לעמו. כי בכיתך אין עולה לגדולה ואין רב נח להיטיב לישראל. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים und du, Feind meines Heilighthums, sollst mit Neid schauen auf jeden, der Israel fördern wird, während in deinem Hause kein hervorragender Mann sein wird die ganze Zeit.

(לג) ימרתו אנשים. המפרשים כל הענין הנה הפירוש המקובל באים פה במקום צר והווקקו לומר שאנשים כמו בחורים צעירים לימים והם בעצם תומם. ואמרו בן חוץ מדעת עצמם. כי אפילו תינוקות של בית רבן יודעים שלא בן פירוש אנשים בכל כתבי הקדש.

ואתה ראה מה שאמרתי בביאור וילך אל ארץ (בראשית ל"ז ו'). ובביאור מן הערים הנבעתה (שופטים כ' י"ד). ובביאור בשבט אנשים (ש"ב ד' י"ד). ועל פי הדברים ההם אף כאן. אחר שהזכיר שתי פעמים זקן שהוא שר ונשוא פנים. אנשים שהוא אומר עכשו אנשים שאינם זקנים ונשואי פנים כי אם מדלות העם. כלומר כהנים הדיומים ופחותים. וכמו שנאמר בסוף החזיון הנה ואמר סאחני נא אל אחת הכהונות לאכול פת לחם (למטה פסוק ל"ו). והנשכר בלחם המדרגה הירודה בכל אדם. וכל שכן בכהן.

(לד) כאשר בלבבי ובנפשי יעשה. לא אמרו בו המפרשים דבר. כי לא עמדו על טעמו. וזה פירושו: אתם עשיתם במעוני שלא כמצוה אשר צויתי (למעלה

פסוק כ"ט). והנהן הנאמן אשר אקים לי תחתיכם הוא יעשה הטוב והישר בעיני נם בטרם אצוננו, בעוד המצוה בלבכי ובנפשי ולא דברתיה ערנה. כי כן דרך אוהב נאמן לדעת תאות אהובו בטרם ידברה פיו, כי נששו קשורה בנששו ולכן ידע את אשר בלבכו ובנפשו. והרהר לך לפני משיחיו, כשננה היא שיצאה מלפני הסופר, כי שכה שבימי עלי אין מלך בישראל.

(יז) לאגורת כסף וגו'. אמרו שאנורה מטבע ומביאים ראייה מלשון כושי. ולא נראה לי, לפי שאם כן היה הכתוב אימר לאנורה בלבד, ולא אנורת כסף. כי בשקל נאמר שקל כסף מפני שיש שקל זהב, וצריך לחלק בין שניהם, ואנורה הדבר למד מענינו שהיא מטבע קטן מאוד שאין כמותו זהב, וכקרב העכרים לא היו עוברים לסוחר כי אם הכסף והזהב, ולא כל מחבת וזולתם.

ולכן אומר אני שאנורה כמו אנרא בלשון התלמוד, וכבר הזכיר רד"ק דעת האומרים כן, ופירושו אנורת כסף שכר כסף, והסמיכות שבין שני השמות כסמיכות שבגרה פרת. ולמיד של לאנורת לחכלית העולה, כי ישתחה המשתחה לכהן הגדול שיהיה בימיו למצוא חן בעיניו לספחהו אל אחת הכהונות ששכרה די כסף לקנות בו ככר לחם, ועל פי הדברים האלה אין וכבר לחם ענין חדש נוסף על לאנורת כסף, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר ולככר לחם, בלמ"ה, כי זה פירושו הדברים לאנורת כסף שכה יקח לו ככר לחם.

אל אחת הכהונות, העברי, כמו שיאמר ללשונות היאור יאורים ולצלמי הבעל בעלים, כן יאמר לעבודות כהונה כהונות.

ג

(א) היה יקר, עקרו של יקר לשון כובר, ומשם נשאל לשכנגדו של זול. ומפני שמה שרמזו מרובים לא מצוי הרבה, תאמר למה שאינו מצוי יקר, והוא משמעו כאן, וכמו שמשיים הכתוב ואומר אין חזון נסרין, והדבר הזה תכליתו להגיד לך שמשני שלא היה גלוי שכינה מצוי בימים ההם לא היה אדם יודע איך מנלה ה' שכינתו, וכוננת הכתוב בהודיעו לנו את הדבר הזה תראה לך בסמוך.

(ב) ביום ההוא ביום דבר איש האלהים אל עלי ככל החזיון האמור למעלה. והנה אמרתי שכל עצמו של החזיון הראשון לא היה כי אם לחזק את דברי החזיון הזה ויאמן שמואל לנביא נם בטרם בא דבר החזיון, ולכן נראה ה' אל שמואל בעצם יום החזיון הראשון, בטרם ישכה מלב עלי דבר מכל דבריו, כי עלי איש זקן מאוד וממהר לשכוח.

(ג) טרם יכבה, אמר הכתוב יכבה מפני שהגר מאליו כבה, ככתוב יערוך אותו אהרן מערב עד בקר (ויקרא כ"ד ז'), וכשבלה השמן כבה הגר מאליו.

וישמואל שכב בהיכל ה', הראשונים מסרסים המקרא הזה ומפרשים וגר אלהים טרם יכבה בהיכל ה' ושמואל שוכב במקומו (קדושין ע"ח ע"ב), ואחריהם כל אדם ימשוך, ועושים כן כדי שלא ליתן שנה בהיכל ה', ואין לשון המקרא משמע כן, כי אם דכבריהם, היה אומר וגר אלהים אשר בהיכל ה' טרם יכבה, וכשהוא אומר ככתוב, בהיכל ה' נדרש לשנוי ולא לפני פניו, ולא ירדו הראשונים וכל הכרוכים אחריהם לסוף דעתה של הפרשה הזאת, ולא עמדו על טעמו של הכתוב האומר ודבר

ה' היה יקר בימים ההם (פסוק א'), ולא על טעמו של לא יוכל לראות שבפסוק הקודם, ולא הבינו למה אמר הכתוב כאן ונר אלהים טרם יכבה, ולמה נאמר אחריו ושמואל טרם ידע את ה' וטרם יגלה אליו דבר ה' (למטה פסוק ז'). כי זה דרכם של הראשונים לעסוק עסק רב בתיבות, ולא השניחו על חבור התיבות שבפסוק ועל חבור הפסוקים שבפרשה. וחכמי הגוים שבדורות האלה למדו היטב לדעת שרשי התיבות ומשמעות של השרשים, וכל עסקם בשרש, ואולם מן השרש ועד הפרי מרחק רב, וכל הדרך ההיא נסתרה מהם.

ואתה דע שכשאתה הכתוב ועלי שוכב במקומו, וסתם המקום ההוא ולא גלה עליו, הוא בא ללמדך שהמקום שבו שכב שמואל מפורש, והוא מפרשו באמרו בהיכל ה'. ועתה זכור שהכתוב הזה מדבר בימי קדם והוא מתאר גלוי שכינה זה כדבר הנראה לעין רואה, וכמו שאמר ויבא ה' ויטיב (למטה פסוק י'), ואף על פי שקשה עלינו הדבר להבין איך יראה הנראה ולו אין כל תמונה, לא קשה הדבר לעברים הקדמונים, שהרי כבר כתוב בתורה ויחזו את האלהים (שמות כ"ד י"א)¹. וכשהכתוב אומר בעלי לא יוכל לראות, הוא בא להניד לך שאלו יכול עלי לראות, והוא הכהן הנדול, היה רואה שנגלה ה' בהיכל, ואל תשכח שמשכן שילה לא היו לו חלונות, כמו שלא תמצא חלונות למשכן שעשה משה, ובבקר היה בו אור יומם מעט מאור הנר אשר בלילה, ובגלל הדבר הזה אמר הכתוב ונר אלהים טרם יכבה, ואמר לך כן בשביל שמואל, ללמדך שאף על פי שהיה שמואל שוכב בהיכל ה' אשר שם ארון האלהים, והי' מדבר מבין שני הכרובים אשר על הארון, ונר אלהים דולק סמוך לו, לא הבין שמואל שהי' הוא המדבר אליו, כי שמואל טרם ידע את ה', כלומר עדיין לא ידע איך יתגלה ה' ואפילו משמעה לא היה יודע, מפני שדבר ה' יקר בימים ההם אין חזון נפרץ.

ועתה הלא תראה שהכתוב כסדר הזה אשר לפנינו חכם מכל החכמים הראשונים והאחרונים המסרסים אותו, כי הכתוב מדבר בימים הראשונים ההם כראוי לימי קדם, והמסרסים אותו כל הימים שונים בעיניהם, ומפני שאנחנו זרה לנו היום הזה מחשבת שכיבה בהיכל ה', הם אומרים שהיתה מחשבה כמחשבה הזאת זרה גם לעברים בימי קדם, ולא זכרו האומרים כן שבימי התלמוד היו העניים העוברים ממקום למקום ישנים בבית הכנסת², ובית הכנסת מקדש מעט, ולא יעשה כדבר הזה בימינו אלה, הלא תראה שהרבה תרבות עושה, וכפי תרבות הדור יגדל כבוד המקדש ויהיה כלו קדש, או ידל כבודו ולא יזהרו מלהשתמש בו תשמיש חול.

(1) קרא עוד שמואל, בשני כתבי יד כתוב כאן אל שמואל, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר, והמנסח הוא לא הבין דברי הכתוב, ואתה ראה מה שאמרתי

¹ ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי במקום אחר הראיתוך שדעת אלהים ודרכיו משיבחה והולכת שבח רב בכתבי הקדש, והמקראות המדברים בגלוי שכינה משכילים לדבר בו כראוי והגון לכל דור מן הדורות, תדע לך שכן, שהרי כלאכי אברהם גלוי שכינה, שכן אמר אברהם אליהם אדני (בראשית י"ח ג'), והוא קדש, והמלאך המוכיח את שרה נקרא ה' (שם פסוק י"ג), ואף על פי כן נאמר במלאכים ההם ויאכלו (שם פסוק ח'); ואלו במלאך הנראה אל מנוח נאמר לא אוכל בלחמך (שופטים י"ג ט"ז); ואין בין מלאכי אברהם למלאך מנוח כי אם הימים הרבים שבין אברהם למנוח והשבת הרב שהשיבחה בהם דעת ה' ודרכיו.

² ולמען העניים הישנים שם מקדשין בבית הכנסת קדוש תומו, כמפורש בפסחים ק"א א'.

בביאור ויקרא אהרן ומרים (במדבר י"ב ה'), ואף כאן קרוא שמואל כמו קרוא שם שמואל, וכמו שנאמר אחריו ויקרא בפעם בפעם שמואל שמואל (למטה פסוק י').

(י) דבר כי שמע עבדך. הראשונים מספרים בשבתו של שמואל שלא אמר דבר ה' כמו שצוהו עלי, מיראתו שלא להזכיר שם ה' לבטלה (שבת קי"ג ע"ב). ויפה אמרו. ועלי עצמו לא ידע ביהודי מי הקורא. והיה לו ספק בדבר, ולבסוף חוק עליו ספקו ואמר גם הוא אל שמואל מה הדבר אשר דבר אליך (למטה פסוק י"ז), ולא הזכיר שם ה'.

(יא) תצלינה שתי אזניו. הרבור הזה אמור כאן ושנוי במלכים ב' כיא י"ב, ובשתייהם נאמר שתי אזניו. ונראה לי שכמו שאנחנו עושים היום הזה כן היו הראשונים מנחשים באזניהם לאמר צלצל האזן הימנית זה סימנו, וצלצל השמאלית זה סימנו; ומפני שהיה להם צלצל האזן האחת סימן יפה, יש שנאמר בכמו אלה שהם לרעה שתי אזניו.

(יב) אשר דברתי ביד איש האלהים. וגם מכאן ראייה שתכלית החזיון הראשון כמו שאמרתי למעלה א' כ"ז.

(יג) עד עולם. שופט אני את ביתו משפט שיעשה בו רושם עד עולם, והוא על פי מה שפירשתי בראשית ל"ח י"ז. בעון אשר וגו'. הסמיכות שבכאן כחברתה שבגנה סרת, כי אשר ידע וגו' ולא כהה בס' הוא העון. וכיוצא בו עון פעור (יהושע כ"ב י"ז), ובלבד שפעור שם דבר ואשר ידע וגו' מאמר שלם.

מקללים להם תקון סופרים כמו שפירשו רש"י ורד"ק, ושלא כרלב"ג הרודף אחר חרשות מבלתי יכלתו למצוא מועילות.

(יד) כה יעשה לך אלהים וגו'. נראה לי שהאומר כן ידכה וישוה וידכא לארץ נפשו או יעשה כדומה להם מן המעשים, וכנגד מעשהו יאמר כה יעשה אלהים לי או לך וכה יוסף, ואם לא תאמר כן, אין לדברים כדברים האלה טעם.

(טו) ה' הוא. אמר רש"י אדון הוא והכל שלו, וכאלו המדבר נותן טעם לסה שהוא מסיים ואומר הטוב בעיניו יעשה. וכעין זה מתרגמים הלועזים ללשונותם. ולא נראה לי כן. ואומר אני שהדברים כפשוטם והם מאמר בפני עצמם, ואין להם חבור עם המאמר שבסוף הפסוק, מלבד שנושא המאמר הזה הוא הפועל של יעשה שבמאמר ההוא. והנה אמרתי למעלה שעלי עצמו לא ידע אל נכון מי הקורא לשמואל, ועתה, אף על פי שבכל דברי החזיון שחזה שמואל לא נזכר שם המדבר אליו, מענינם נודע לעלי שהם דברי ה', ובגלל הדבר הזה אמר עלי כאשר שמע דברי שמואל ה' הוא, ורצונו לומר המדבר אליך ה', הוא ולא אחר. והדברים כמו שאמר אחויהו בשמעו מפי מלאכיו משפט האיש אשר עלה לקראתם אליהו התשבי הוא (ט"ב א' ח'). ויתורגם המאמר הזה ללועזים JHVH es war.

(כ) נאמן שמואל לנביא נתמחה לנביא. ולמיד של לנביא מסמן מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו כדין מלמד על מיבו של הנסעל אצל הסעולה.

ד

(א) ויהי דבר שמואל וגו'. כאן הוסק בין הרבקים, כי הדברים האלה רבקים בשלשניהם. ואחר שנאמר כי נגלה ה' אל שמואל בשלו ברבר ה', הוא מסיים

ואמר לך שמאו והלאה היה דבר ה' ביד שמואל לכל ישראל, ולא כחזיון הראשון שחזה על בית עלי לברו.

(ג) למה נגפנו ה' היום. מדבר השאלה הזאת אנו למדים שלא היו בני ישראל רגילים להנפך לפני שלשתים בימים ההם. כי אחר שנגלה ה' אל שמואל נסרץ החזון והיו ימים טובים לישראל. ולא משמע כן ממה שנאמר במקום אחר בספר הזה שהסירו שלשתים כל חרש מארץ ישראל, כי אמרו סן יעשו העברים חרב או חנית (למטה י"ג י"ט). והרבר הזה לא יעשה כי אם בהיות יד שלשתים גוברת על ישראל. ומכל כמו אלה תראה שאין הספר הזה דברי הימים. ולכן יאמר בו פעם כן ופעם כן כדרוש לחסץ הסופר, וכאן חפצו בשאלה הזאת למען התשובה. והשואלים למה נגפנו ה' היום לא ידעו שבא בעל חוב לנכות את חובו וה' אמר לעשות לבני עלי כאשר דבר להם. ובגלל הדבר הזה נגף ישראל ביום ההוא. כדי שיבא הארון אל המחנה והסני ופנתם עמו. ואם ישאל השואל לאמר וארבעת אלפים איש הנופלים במלחמה הזאת נכתוב בספוק הקודם ושלישים אלף שהוכו אחרי כן בהלקח הארון (למטה פסוק י') המה מה חטאו. ימצא תשובתו בביאור ובמשפחתו (ויקרא כ' ה') בסוף דברי. כי כן דרכי ה' על פי תורת הכהנים וספריהם: דבר ה' יקום, וכדי שלא יסול דבר ה' ארצה יסלו אלפים מישראל. ואף כאן נסלו ארבעת אלפים ראשונה כדי שיובא הארון אל המחנה, ומפני שלא ילקח הארון עד שהוכה בעם מכה גדולה הוכי שנית שלשים אלף איש. וכל זאת למלאות דבר ה' אשר דבר לבית עלי.

ויבא פועלו ה', ולא הארון; ועד דברר ויושיענו מכף אויבינו שנאמר אחריו ולא יאמר כן כי אם בה' עצמו. ואמרו הוקנים כן. מפני שה' יושב הכרובים כמו שנקרא בספוק האחר, והכרובים על הארון מלמעלה; ואם כן, באשר הארון שם ה' ¹. ולכן יראו שלשתים בבא הארון ואמרו בא אלהים אל המחנה (למטה פסוק ז'). ולפיכך מדברים הראשונים בומן שהארון ושכינה שלא במקומם (ערובין ס"ג ע"ב). מפני ששכינה מהלכת עם הארון. וגם זו דעת עם הארץ וכהניה, והיא היתה ירושה לבעלי התלמוד.

(ד) ישב הכרובים. ממה שאמרתי בסוף הפסוק הקודם יתברר לך למה נקרא ה' כן במקום הזה.

(ה) אלה הם ונו'. הכתוב הזה כמות שהוא לפנינו הודעת דברים בלבר, ואין הלשון הזה מתישב היטב על הקודם לו. וכמדומה אני ששעות נפלה כאן בספרים, והדברים כעקרם הלא הם ונו'.

(ו) איש בנימן. לא ידעתי לכוון למה נזכרה משפחת האיש הזה. ואפשר שבא הכתוב להניד לך מה יקרה שלה בעיני בנימין מימי פילגש בנבעה, בשביל שחנ ה' אשר בשלה הוא שעמד לשבט בנימין שלא נמחה שמו מישראל (שופטים כ"א י"ט—כ"ג). ובגלל הדבר הזה הרץ מן המערכה אל שלה איש בנימין. כי אף על שלא בא האיש הזה אל בשורה טובה, הלא נודעת במרוצתו חפצו בשלה.

(ז) יד דרך מצפה. הדבר ברור שהכתוב הזה לקח בחסרון. והשבעים מתרגמים כאלו כתוב יד השער, וכן נראה לי העקר, כי כן כתוב כמות עלי בעד יד

¹ ובגלל הדבר הזה בא ארון כל הארץ חלופי ארון הברית ותמורתו (יהושע ג' י"א).

השער (למטה פסוק י"ח). ואין דרך הפעול כמו שיש מתרנמים ומרשיים. והוא נסמך אל מצפה כמו שאמר רבנו ישעיה. ולא מטעמו. כי דרך מצפה כמו כדרך כל הארץ (בראשית י"ט ל"א). וכמו בדרך מצרים (ישעיה י' כ"ד). ופירושו הכתוב עלי היה יושב על יד השער כדרך המצפים לשמוע שמועה מחוץ לעיר.

(טו) ועיניו קמה. בכתבי יד הרבה הנוסח ועינו קמה. ובשנים אחרים כתוב ועיניו קמו. ואשר לפנינו בספרים הוא העקר. והוא מפורש על פי מה שאמרתי בביאור בנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב). ולא יכול לראות. נשנה הדבר הזה כאן לפרש לך איך היה הדבר שנשברה מפרקת עלי במפלתו. כי מפני שהיה עלי איש עור לא יכול להשמר בשכחו על הכסא. וגם בנפלו נדלה מפלתו ממפלת הנופל ואור עיניו אתו.

(יז) ויעץ המבשר. מכאן תשובה לחכמי הגוים האומרים שכל בשורה שמועה טובה. ועקרה של בשורה שמועה שעושה רושם בבשר השומע. והיא טובה או רעה.

(יח) בעד יד השער. אמרו חכמי הגוים. וכראשם גוינוס רבם. שבעד זה כמו אצל. ואין הדבר כן. ודע שכשיפול הנופל תאמר לו נוכל בעד פלוני כנגד הדבר שהוכה בו במפלתו; כמו שנאמר ויפול אחויה בעד השכבה (מ"ב א' ב'). שפירושו נפל אחויה ובנסלו הוכה בשכבה וקרהו אסון. ונאמר עוד ובעד השלח יסולו (יואל ב' ח'). ואף כאן נפל עלי אחורנית. ובנסלו הוכה ביד השער. ויתורגם בעד זה ללועזים gegen.

(כ) הנצבות עליה. משמעו כמשמע הנצב על הקוצרים (רות ב' ה'). וכמו שהנצב על הקוצרים עומד עליהם לזרום שיעשו מלאכתם כראוי. כן הנשים האלה היו עומדות על אחותה כעת מותה לדבר אליה דברים שתשמעם ותמות מיתה יפה. ובגלל הדבר הזה אמרו אליה אל תיראי כי בן ילדתי. והדברים דבריי נחם. ותכליתם להוציא מלב ההולכת למות בלדתה יראת הבת בבשורת הבן. כדי שלא תמות מתוך יגון חנם וירד יגונה עמה שאולה ונשקף שם מפניה לעולם. כמו שפירשתי במות רחל (בראשית ל"ה י"ז). ונראה לי שהאשה ההולכת למות היו הנצבות עליה מיטיבות ראשה ושמות בסוף עיניה ומקשטות אותה בטרם תצא נפשה. כמו שעשתה איוב לעצמה כשהיתה מוכנת ומזומנת למות ביד יהוה (מ"ב מ' ל').

ובמות רחל המילדת היא המבשרת. כי אין נצבות עליה. מפני שהיה יעקב בדרך בשובו מסדן ארם ואין איש מאנשי המקום יודע אותו ואת ביתו. ונשי יעקב הגותרות צרות לרחל בחייה. וכעת מותה אלו היו עומדות עליה היתה שמחת הבן יוצאת בראות רחל את שני צרותיה. ובא יגון תחתיה.

ולא שתה לבה. לא עשתה הבשורה רושם בלבה מפני השמועה הרעה. והכהן הסופר מצא כאן מקום לפאר ולרומם הכהנים ונשיהם. להניד לך שאין זו כאחיותיה הנצבות עליה. ולא היה לה כמו שהיה להן אלו הגיעו למקומה. כי לא שתה לבה אל הבשורה הטובה. והיא מתה ביגונה על גלות כבוד מישראל בהלקח ארון אלהים. וכן במות עלי נאמר ויהי כהוכירו את ארון האלהים ויפול (למעלה פסוק י"ח). להניד לך שזכר ארון אלהים הוא שגרם לו שיפול. ולא שת עלי לבו למות שני בניו. כי יקר בעיניו כבוד ה' מנפש בניו. וזה שכחו של לוי גם בתורה. ככתוב בו

האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו ואת אחיו לא הכיר (דברים ל"ג ט'), והוא כמצות משה שצוה את הלויים לאמר הרגו איש אחיו ואיש את רעהו (שמות ל"ב כ"ז). ובכל התפארת הזאת שמפאר הסופר את אחיו הבהנים לא מצא את לבו לתת לעלי קבורה. ואף על פי ששפט עלי את ישראל ארבעים שנה (למעלה פסוק י"ח), והשופטים מרביחם נזכרה קבורתם במקרא. ועלי לא היתה לו קבורה בספור הזה מפני שהוא זעום ה'.

(כא) גלה כבוד מישראל. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ג' בסוף דברי. ועל פי הדברים ההם אין כבוד זה כבוד ישראל כי אם כבוד ה' ושכינתו, ופירושו הכתוב גלה כבוד ה' מישראל, כי בגלות הארון גלה עמו גם ה' (ישעיה הכרובים¹). ומה שנאמר בסוף הפסוק ואל חמיה ואישה חשוד בעיני ביתו, שכן נאמר בסוף הדברים כי נלקח ארון האלהים, ואין זכר למות חמיה ואישה. ונס ממה שאמרתי בפסוק הקודם בכיבוד ולא שתה לבה הראית לדעת שכוונת הסופר להגיד לך שבמו שעלי עצמו גלות הארון לבדה היא שגרמה לו שימות, כן כלתו לא שתה לבה לכל דבר אחר חוץ מן הדבר הזה; ואם כן, איך יאמר הסופר כאן ואל חמיה ואישה? ועוד שבמות הכהן הגדול ובניו לא יאמר גלה כבוד מישראל, ואפילו כשהם כשרים שבכשרים, כי יקומו כהנים אחרים תחתיהם, וכל שכן במות עלי ובניו שהיו זעומי ה' ולא רצויים לעמם מחמת מעשיהם הרעים.

ה

(א) לקחו את ארון אלהים. לקיחה זו מלשון מלקוח. וכמו שנאמר וארון אלהים נלקח (למעלה ד' י"א), ולכן נאמר בפסוק האחר שנית ויקחו פלשתים את ארון האלהים, והיא לקיחה כמשמעה.

(ב) ויבאו אתו בית דגון. העברים שהיו עובדים אל אחד היו להם כל אלהים אחרים אלילים ועבודתם עבודה ורה. לא כן הרומים, כי הם היו מקדישים אלהי כל הגוים הנכבשים לפניהם והיו מביאים צלמיהם וקדשיהם אל בתי אלהיהם אשר ברומי. ואל חמיה לאמר שפלשתים האלה עשו כמעשה הרומים והביאו את הארון שלקחו בית דגון אלהיהם מפני שהיו מקדישים את קדשי ה' אלהי ישראל. כי נאמנה מאוד רוח פלשתים את דגון אלהיהם, כמו שאראך לדעת כסמוך, ובלבד שלא היו להם קדשי אל אחר תועבה כמו שהיו בעיני העברים. ובגלל הדבר הזה לא נמנעו פלשתים מהביא את ארון אלהי ישראל בית דגון אלהיהם. והארון הנלקח במלחמה הובא בית דגון לזכרון הנצחון שנצחו פלשתים את ישראל. כי העמים הקדמונים היו מביאים כל כמו אלה בית אלהיהם לכבוד להם ולתפארתם, כמו שחרב גלית הפלשתי שלקח דוד מעליו אחר שהכהו היתה מונחת אחרי האפוד במשכן ה' אשר בנוב (למטה כ"א י'). וכמו שהושמו כלי שאול בבית עשתרות (למטה ל"א י').

(ד) כרתות אל המפתן. כמו שבבית הכנסת ארון הקדש במזרח והפתח במערב, כן היו בבית דגון סמל דגון וכל כלי הקדש עומדים במזרחו של הבית, ופתחו במערב. ודגון בנסלו שכב במקומו, וראשו ושתי כפות ידיו הניעו אל המפתן.

¹ ולא רחוק בעיני שכבוד זה כנוי לה', ושמושו כאן כמו שמשמש בדבור "כסא הכבוד"

כאן אבל תחת אבן לרגלי עיר מכצר וכפר הפרוי שהם מקומות. ויש מתרגמים כאלו כתוב ועד, העיין בצירי, ואם כדבריהם, ואבן לשון נקבה, היה הכתוב אומר ועדה האבן הגדולה, כמו שנאמר ועדה המצבה הזאת (כראשית ל"א ניב). ונאמר עוד האבן הזאת תהיה בנו לעדה (יהושע כ"ד כ"ז). והעולה על זאת שאין עדות ענין לכאן. (יג) **שבעים איש חמשים אלף איש.** הלשון הזה לא מתישב היטב, וכל הכתוב הזה חשוד בעיני בחסרון ושנוי. כי מאין לבית שמש המון רב כהמון הזה שרוכה בו חמשים אלף ושבעים איש ועוד יתרו בו להתאכל על המוכים. כי בית שמש עיר הכהנים, והיא אחת משלש עשרה ערי הכהנים (יהושע כ"א ט"ז), ומימיהם של הכהנים לא היו כלם יחד כמספר שבכתוב הזה. וכאמת לא היו יושבי ירושלים שבעים אלף מימיה, והיא עיר הממלכה, ואף כי בית שמש.

(כ) **ואל מי יעלה מעלינו.** באמרם כן, ולא אמרו אנה יעלה, הם מראים לדעת שבאו לידי ספק מהמת מה שעבר על שומרי משמרת הארון הראשונים. כי עלי וחפני ופינחס בניו מתים, ובני המתים ננאלו מכהונה בדבר ה' אשר היה אל שמואל¹).

ז

(ב) **ויגדו, אין לו חבר במקרא.** וחכמי הגוים אומרים למצוא לו חבר בלשון סורסי, ולא נראים לי דבריהם. כי בלשון סורסי משמעו של הפעל נהי וצעקה או אנקה, ואף על פי שנאמר בלשון המקרא נצעק פלוני ונועק פלוני ומשמעם לשון הקהל, לא נמצאו הרבורים האלה בעובדי ה' כנגד ה'. ולכן נראה לי שטעות נפלה כאן בספרים, והעקר ויגדו, וכיוצא בו ונהרו אליו כל הגוים (ישעיה ב' ב').

ועל דבר הענין זו שטת הכתוב בתשובת ישראל בימים ההם: בימי עלי לא היה ישראל עובד את אלהיו בלבב שלם, מפני שכהניו לא ידעו את ה'; ובנלות הארון והלך שבי לפני שלשתים היה בדין שישבו מאחרי ה' אפילו הדבקים בו; ואולם בשוב הארון משרה שלשתים בנס עשה הדבר הזה רושם בלב העם והתחילו לשוב אל ה' אלהיהם, וכשארכו להם הימים משוב הארון והיו עשרים שנה, ושמואל הנאמן לנביא לה' מחאמץ להשיבם כל הימים ההם, היה לבב כל ישראל אל ה' אלהיו.

(ה) **המצפתה.** אמר לקבץ את ישראל המצפה מפני שמשכן שילה חרב, וקרית יערים שלא היה בה ארון ה' כי אם עשרים שנה (למעלה סמוך ב') היתה קרושתה חרשה עמה, והמצפה מקום קדוש מימי קדם, שכן דבר יפתח שם את דבריו לפני ה' (שופטים י"א י"א), ומן הטעם הזה נזכרת מצפה יחד עם בית אל והללג למטה סמוך ט"ו.

(ו) **וישאבו מים וישפכו לפני ה'.** אם תחזור על כל המקרא לא תמצא נסוך מים כי אם זה ושל דוד (שיב כ"ג ט"ז), ולא ראי זה כראי זה. כי כאן נשאבו המים להיות נסך לה', וממה שנאמר וישאבו משמע שהשאיבה מן העבודה, ושם נשאבו

¹ לא שאנשי בית שמש היו מתכוונים למלאות דבר ה', כי אפשר שלא היו יודעים במה שדבר ה' לבית עלי, ובלבד שלא היו רוצים להשיב הארון אל המקום שגלה ממנו, כי היתה בעיניהם גלות הארון סימן רע לשילו מקום שבתו, ולכן לא השיבוהו שמה, ובכן נחרב משכן שילה כדבר ה'. כן נראה לי שטת המקרא בדבר הזה.

המים לדור, והוא נסכם מפני שלא אבה לשתותם ולא יכול לשפכם על הארץ כמים, וכמו שאמר ה' המים האנשים ההולכים בנפשוחם (שם פסוק י"ז), ומשמע מדבריו שהיה רואה את המים ההם כדם זבח, ובגלל הדבר הזה נסכם לה'. ונסוך המים שבכאן היה ביום הקהל ויום צום, וכאלו די לה' במים ביום ההוא, כמו שדרשו הראשונים את הכתוב האומר עמו אנכי בצרה (תהלים צ"א ט"ז).

וישפט שמואל וגו'. אין הלשון הזה לשון משפט כי אם לשון ממשלה כלשון שופט השופטים שבתחלת מנלת רות, ופירוש הכתוב שמואל נהג בישראל מנהג שופטים, ויתורנם ללועזים und Samuel trat auf in Mizpah als Sufet Israels.

(ט) מלה חלב אחד. טעם הדבר הזה מפורש לנו בפסוק האחר. כי לפי שהיתה התשועה מיד פלשתים בהעלות שמואל את העולה הזאת לה' ומחמתה, והעולה כליל תקטר, בחר שמואל בחלה חלב שהוא קטן ורך ועשיתו והקטרו במהרה, כדי שתמהר התשועה לבא.

(יב) ויקרא את שמה אבן העזר. ואם כן, היתה התשועה הנרולה הזאת שבה נכנעו הפלשתים במקום שלקחו הם עצמם את ארון ה' במלחמה (למעלה ד' א', וה' א'). ומאת ה' היה הדבר הזה, כי בו הראה לדעת שלא בכח גברו פלשתים ונלקח ארון הכרית כי אם בחמאת ישראל, או בחמאת בני עלי. ראה מה שאמרתי למעלה ד' ג' בתוך דברי.

(יז) ויבן שם מזבח לה'. נזכר בנין המזבח הזה בשביל הובח אשר לעם בעיר שמואל כבא שאול אליו לדרוש מאתו על דבר האתונות האובדות (למטה ט' י"ב).

ח

(ב) משנהו משנה הכנור. בבאר שבע, ראה מה שאמרתי למעלה ז' ט"ז. וגם באר שבע מקום קדוש, ולכן היו שופטי ישראל יושבים שם.

(יד) ואת כרמיכם וגו'. ומעולם לא היה משפט מלך ישראל את עמו כמשפט הזה, שהרי כשהפין אחאב בכרם נבות היזרעאלי, והוא מאן לתת לו במחיר, היה צריך לבוא עליו בעליה להמיתו קודם שיירשנו (מ"א כ"א ב'—ט"ז).

(טז) ועשה למלאכתו וישחמש בהם לעשות מלאכתו, וכיוצא בו לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ"ז ג').

(יז) יעשר, לשון קל. העושר מחייב הדבר כמעשר, כמו כאן, והמעשר נותן המעשר (בראשית כ"ח כ"ב), והמעשר לוקחו (נחמיה י' ל"ט). ואמר הכתוב בצאן יעשור, ואמר בחמורים בפסוק הקודם יקה, מפני שהיו העם רגילים לתת מעשר צאנם קדש לה' (ויקרא כ"ז ל"ב), ואין מעשר בחמורים, ולפיכך לא היה לשון מעשר שגור כפיהם אצל חמורים.

ואתם. ואתם זה מקביל אל בניכם וכנותיכם ועבדיכם ושפחותיכם שנאמר לפני מזה, והוא כמו עצמכם (ihr selber). ובכל הלשונות האחרות תוסיף תאר בכמו אלה, ולא תעשה כן בלשון המקרא.

ט

(א) קיש בן אביאל. ובמקום אחר נאמר ונר הוליד את קיש (דהיא חי לינ).
ואם כן, שני שמות היו לאבי קיש, או שתי קבלות הן. גבור דיל מחאר קיש ולא אפית.
(ב) משכמו ומעלה גבה ונוי, וזכר הדבר הזה תתכרר לך תכליתו ממה
שאמרתי במשיחת דוד למטה ט"ז ז'.

(ג) ותאבדנה האתונות, ראה מה שאמרתי בביאור על עין המים (בראשית ט"ז ז')
בראש דברי. ועל פי הדברים ההם אף כאן, לפי שלא מעשים בכל יום שיצא
איש לבקש אתונות וימצא מלוכה, עלה דבר האתונות האלה במחשבתו של הסופר
כדבר חשוב מאוד, ומשם זכו האתונות לה"א הרעת, אף על פי שאנחנו עדיין לא
נודע לנו דבר על אודותן.

(ה) בארץ צוף נחלת צוף אבי תחו אבי אליהוא אבי ירוחם אבי אלקנה אבי
שמואל (למעלה א' א').

(ז) והנה נלך ונוי. על דבר הנה זה שבראש מאמר שאחריו שאלה ראה מה
שאמרתי שמות ג' י"ג.

(ח) לפנים בישראל. וכן נאמר בסוף הפסוק יקרא לפנים הרואה, ופירושו לפנים
בימי שמואל שהיה ימים רבים קודם שנאמר ונכתב הספר הזה, והימים לכל הפחות
כחמש מאות שנה. ואפילו אם תאמר שלא ארכו הימים כמו שאמרתי, אם לא הוכיח
בעורון הלא תראה שאין ימי שמואל ימי הספר הזה, כי אין אדם אומר לימיו
„לפנים“. ומי כמון ישראל מאמינים בני מאמינים, קוראים את המקרא הזה וקוראים
דברי האומר שמואל כתב ספרו (כבא בתרא י"ד ע"ב). ומאמינים זה וזה אמונה שלמה!
ותכלית הכתוב הזה וכל הדברים שבין שאלו לנערו התולים, כי הכהן הסופר
מהתל בניביאים שהיו מריבי כהן כל ימיהם וגם מצאו את לבבם להכות מלכים בשבט
פיהם, והוא כמי שאומר להם: אין שמכם נאה לכם ולא אתם נאים לשמכם, כי
ראשיתכם רואה כעין קוסם, ואביכם הראשון בא אליו איש מעם הארץ לדרוש מאתו
על דבר האתונות האובדות לו ובידו רבע שקל כסף לתת לו בשכרו (פסוק ח' ¹). ולולא
אזל הלחם מכליו (פסוק ז') היה די לו בככר לחם. ועד כפירושי זה זכר רבע שקל
הכסף והלחם שאזל מכלי שאול, כי לא זה ולא זה נתן לשמואל, ולמה נזכרו שניהם?
ולא שהסופר הזה היה בימי הנביאים, כי כבר נסתם כל חזון בימיו, ובלבד
שעדיין רוח פיהם מנשבת בדבריהם שהם דברי נאצה ותוכחה לכהנים תופשי התורה.
ובגלל הדבר הזה דבר הסופר כן, למעט בכבוד הנביאים ולהראות שראשיתם מצער
מאוד, ולא להם לנאץ ולהוכיח הכהנים הלויים המבינים לכל ישראל והקדושים
לה' (דהיב ליה ג').

(יב) הנה לפניך. אין לפניך זה תאר המקום, כי אם כן מה בא ללמדנו,
והלא כל העיר ויושביה לפניו. והוא כמו הנה רבקה לפניך (בראשית כ"ד ג"א),
ובלבד שכאן הורחב נבולו מעט ויש במשמעו ששמואל בתחומי של שאול ובודאי
ימצאהו. ויתורנם המאמר הזה ללועזים siehe, du kannst ihn nicht verfehlen.

¹ ובאחרית הימים כשהשביחה נבואה בישראל שבח רב היה הדבר הזה להרפה, כמו
שנביא גדול מוכיח את אחיו ואומר ונביאיה בכסף יקסומו (מיכת ג' ו"א).

זבח היום לעם. והזבח הזה לכבוד שאול שהיה שמואל יודע בכואו. כי ה' נלה את אונו (למטה פסוק ט"ז וט"ז).

(טו) יום אחד לפני בוא שאול, ליתן לשמואל זמן לקרוא הקרואים ולהכין הזבח בטרם יבא שאול הרמחה.

(טז) כעת מחר ממחרת היום הוה. ואין בכלל הדבור שווי השעה בשני הימים, כי כשבא הכתוב להשוות השעה אמר מחר כעת הזאת (יהושע י"א ו'). ומפני שיש מחר שהוא לאחר זמן, כלומר לכל הימים העתידים לבא אחר שעת הדבור, כמו שנאמר כי יאמרו אלינו ואל דורותינו מחר (יהושע כ"ב כ"ח). כשמכוון המדבר למחר של עכשו יש שיאמר כעת מחר, לברר דבריו וידע השומע שהוא מדבר במחרתו של יום הדבור.

כי ראיתי ונו'. אין בדברים מכאן ועד סוף הפסוק כי אם מאמר אחד, והוא כאלו כתוב ראיתי כי באה צעקת עמי אלי, כלומר ראיתי שעמי בצרה והוא צועק אלי, וגורת המאמר הוה בכתוב וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד').

(יז) זה יעצר בעמי מאמר בפני עצמו, והיא אמירת עכשו, ולא ממה שאמר ה' אל שמואל ביום אתמול. ועל פי הדברים האלה יתורגם. אשר אמרתי אליך ללועזים von dem ich zu dir sprach.

(יח) ויגש שאול את שמואל. כבר אמרתי במקום אחר שכשישמש קרב פעל יוצא לפני יש במשמעו קרבה יתרה (dicht herantreten). ואף כאן, מפני שלא היה שאול יודע שהוא שמואל, נגש אליו כנשת איש אל רעהו שלא נדול הוא ממנו, ואלו ידע שהוא הרואה, היה נתן מרחק בינותם מפני כבוד שמואל כנשתו לדבר אליו.

(יט) וכל אשר בלבבך הספך אשר בעבורו אתה בא אלי לדרוש מאתי.

(כ) ולא תנות ונו'. וא"ו זה נתון מעם לפניו ככל אחיו הרבים שפירשתיים עד כה, ודבר האתונות שהוא אומר לו עכשו הוא ההגדה שאמר להניד לו.

(כד) והעליה. יש אומרים שמעות הוא ועקרו והאליה, ונראים לי דבריהם מאוד. ויאמר שמואל ולא המכת. הנשאר. ראה מה שאמרתי בראשית ו' כינ. ועל פי הדברים ההם יפול לשון נשאר גם בחלק הטוב שנבחר מן הכל אפילו כשהכל עומד וקיים, כמו כאן שעדיין לא אכלו הקרואים וכל המנות עומדות וקיימות, ובלבד שמנת שאול מופרשת מהן. שים לשון פעול ולא צווי, וכיוצא בו ושים בסלע קנך (במדבר כ"ד כ"א), ופירוש שים לפניך מושם לפניך ונתון ברשותך לבחור ממנו כרצונך. וראיתי לומר כן, מפני שאין אדם אחד אוכל שוק ואליה או שוק ואשר עליה. למועד. השבעים שמתרגמים *eis μαρτύριον* היו קוראים למו' עדי שתי תיבות, ולא זכרו שלא נמצא. למו' חוץ לדברי נבואה ודברי שיר. ופירוש למועד לעת הזאת. שמור נשוא, והפעולה עצמה היא הנושא; וכיוצא בלשון הוה וישמע בקולם (דהיב ל' כ"ז). ושמירה זו לשון המתנה. לאמר כמו כלומר, והוא בא לפרש הדבור הקודם לו. וכיוצא בו תמצא מפורש ש"ב ה' ו'. העם קראתי העם אשר קראתי. ופירוש הכתוב הוה בחבורו: עד עכשו המתינו לך, כלומר העם שקראתי המתינו לך, ויתורגם ללועזים bis jetzt wurde auf dich gewartet, ich meine die Leute, welche ich eingeladen (die hat man auf dich warten lassen).

וכל המאמר טעם לשלפניו, והמדבר רוצה לאמר מהר אכול, כי כלנו היינו ממתינים לך לזמן הזה, ואף עכשו לא נאכל עד שתאכל עתה. ומפני דרך ארץ תולה שמואל את הדבר בעם ולא בעצמו.

(כה) על הגג. כי חפץ שמואל לדבר עם שאול ואין שומע בינותם, ובית הרואה קטן ואין בו מקום סנוי. ועל הגג שכב שאול כל הלילה ההוא מאין מקום כבית. תדע לך שהיו הראשונים שוכבים על גגותיהם בשעת הדחק, שכן נאמר טוב לשבת על פנת גג (משלי כ"א ט').

(כו) וישכמו. אין הלשון הזה מתישב היטב על הענין, כי אם שניהם השכימו כאחד, לא היה שמואל צריך לקרוא אל שאול לאמר קומה. לכן אומר אני שוישכמו זה עקרו וישכם, לשון יחיד, והוא שב אל שמואל לברו, ובמעות סופר נשנית וא"ו מתחלת התיבה שלאחריה. וסמך מעט לדברי ממה שכתוב וישכמו חסר י"ד, ואין כמתכונתו חוץ מכאן כי אם שנים (במדבר י"ד מ' ויהושע ו' ט"ו), ואחיו המלאים שלשה עשר במקרא.

ועל פי הדברים האלה שמואל לברו השנים בבקר, וכשקם מצא את שאול שהיה עיף ויגע מרוב הדרך ישן, וקרא לו לקום.

הגגה, וכתוב הגג. ואם כוון המתקן בתקונו לומר ששמואל קרא אל שאול לעלות הגגה, טעה. כי שאול היה שוכב על הגג כל הלילה ההוא כמו שאמרתי, ואם כן, היה על הגג כעלות השחר. ולשון הגגה מתישב על הקריאה שקרא שמואל וקולו הולך ועולה הגגה.

(כז) אמור לנער ויעבר, טעם המצוה הזאת מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי במשיחת יהוא (מ"ב ט' ב').

י

(א) הלואי בי משחך. מקרא קצר הוא זה, ומלואו הלא אשקך בני כי משחך ה' וגו'. ועל דבר משחך ראה מה שאמרתי בראשית י"ד כ"ב. ואף כאן הפעל לפעולת עכשו, והוא כמו מושחך, ומפני שבשם ה' שמואל מדבר ועושה, הוא אומר כן.

(ב) את דברי האתונות. בשני כתבי יד כתוב דבר האתונות, לשון יחיד, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר, והמנסח ההוא לא עמד על טעם המקרא הזה. לפי שעכשו, אחר שנמצאו האתונות, דברי האתונות שנים, דבר אחד ודבר המצאן, והכתוב בא להניד לך שנמש אבי שאול את שניהם. ועל פי הדברים האלה חרל קיש מן האתונות והחל לראונ לשאול קודם שנמצאו, ובהמצאן יצאה שמחת האתונות בראנת בנו. מה אעשה לבני, ראה מה שאמרתי בשאלה זו וכל כיוצא בה בראשית כ"ז ל"ו.

(ג) ומצאוך. בשני האנשים הראשונים נאמר ומצאת (למעלה פסוק ב'), וכאן הוא אומר ומצאוך, ומפני שאחד מן השלשה נותן לשאול מתנה, נופל בהם הלשון הזה. עלים אל אלהים בית אל. מכאן משמע שאחר שחרכ משכן שלה נכנס בית אל תחתיו להיות הכמה הגדולה, ואף על פי שהיה הארון בקרית יערים עד ימי דוד, וראה מה שאמרתי למטה כ"א ז'.

(ד) ונתנו לך שתי לחם. דבר האות הזה לצרך השעה. כי שאול ונערו
אזל הלחם מכליהם (למעלה ט' ז'). והיו להם שתי הלחם האלה לשכור רעבונם
בבואם אל אלון תבור.

(ה) אשר שם נצבי פלשתים. ממה שנאמר למעלה ומשחתו לנניד על
עמי ישראל והושיע את עמי מיד פלשתים (ט' ט"ז). ונאמר למטה עשה לך את אשר
תמצא ירך (פסוק ז'). אנו למדים שלא לסימן בלבד נזכרים כאן נצבי פלשתים.
וזכרם רמו לשאול שנמשח למלך על ישראל להושיעם מיד פלשתים אשר היו לוחצים
אותם בימים ההם. וזכר נצבי פלשתים כן זכר קבורת רחל (למעלה פסוק ב') נראה
לי שיש לו טעם, ובלבד שקשה לאמר מה הוא.

ולפניהם נבל ותף ונו'. העברים היו אומרים שהמית נבל וכנור טובה
לנבואה. ככתוב והיה כננן המננן ותהי עליו יד ה' (מ"ב ג' ט"ז); לכן היו מנגנים בכלי
שיר לפני הנביאים האלה המתנבאים.

מתנבאים. ראה מה שאמרתי ויקרא ו' ד'. ואף כאן זה הדבר שבין נבא
למתנבא שהמתנבא הוא עצמו נתפעל על ידי נבואתו. ולא כן הנבא. ובגלל הדבר
הזה יסול לשון התנבא בהדיוט המתנבא נבואת עראי, לפי שהוא אינו רגיל בכך,
ומעשהו חדש עמו ומשנה דרכו בעיני כל יודעיו. ראה במדבר י"א כ"ז; למטה י"ט
כ"ז; ירמיה כ"ו כ'; דה"ב כ' ל"ו. ולכן נאמר לשון התנבא בנביא דרך בזיון, ככתוב
איש משוגע ומתנבא (ירמיה כ"ט כ"ו). ובנביאי שקר נאמר התנבא מטעם אחר, כשכיל
שהנביא השקר אומר לעצמו נביא והוא לא נביא, ואצלו לשון מתנבא כמו מתעשר
ואין כל (משלי י"ג ז') שהוא איש שאין סתרו כנלוויל לעשירות. ובנביאים האלה נאמר
מתנבאים מן הטעם הראשון. כי בימים ההם היתה הנבואה חדשה בישראל, ואין
לומר שהיה במקום אחד חבל נביאים נמורים. ומפני שהיו האנשים האלה בני הנביאים
סתלמדים להנבא נאמר להם מתנבאים, לפי שעדיין לא היו רגילים בנבואה.

(ו) והנה חבל נביאים לקראתו. בפסוק הקודם כלל כל שלשת האותות
באמרו ויבאו כל האותות האלה, ויצא זה כאן מכללם. מפני שהוא העקר, ומפני שבא
הכתוב להגיד לך מנין לנו המשל הגם שאול בנביאים.

(ז) אן הלכתם. לא נמצא אן כי אם בכתוב עד אן חמלל אלה (איוב ח' ב')
ומ"ב ה' ב"ה בכתוב. ונראה לי שלא ישמש אן כי אם בדברי שיר, וכאן עקרו
אנה, ונשמטה היא מפני היא של הלכתם, וכמו אלה במקרא רבות.

(ט) ואת דבר המלוכה לא הגיד לו. ובשכיל הדבר הזה הודיעך הכתוב
כל הדברים שבין דוד לשאול, והוא בא להגיד לך יצר לב שאול, שבתחלה לא היה
דבר המלוכה בעיניו ראוי לזכרון לפני דוד, כי לא חשק במלוכה. שלפיכך לא עשתה
בו רושם לשנות ממנהגו, והיה רועה בקר כאשר האדם אחר שנמשח למלך (למטה
י"א ה'). ואולם אחר כך, כשהתחזק במלכותו והורגל בה, היתה חביבה עליו ויקרה
מאוד (י"א ה'). והתאמץ בכל כחו להכין כסאו, וכשנמשח דוד תחזיג רדפו ובקש נפשו,
ויצא מדעתו מרוב יגון וכאב לב.

(יט) ותאמרו לו כי ונו'. בכתבי יד הרכה כתוב כאן לי תחת לו, וזכרים מהם

(1) וכעין הדבר הזה הראיתך במעשה גדעון (שופטים ח' ל').

הנוסח לא, באל"ף. והנוסח האחרון נוסח של שמות. והראשון נראה לי עקר. ובין כך ובין כך "ב" זה כרעהו שפירשתיו ביהושע ב' כ"ד.
(כא) משפחת המטרי. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא לבנימין משפחה זו, לא בתורה (במדבר כ"ו ל"ה—מ') ולא בספר דברי הימים (ד"ה"א ח' א'—מ', וט' ל"ה—מ"ד).

(כב) נחבא אל הכלים. אין הרברים ששם הכתוב למעלה כפי שמואל כל אשר דבר בשעה ההיא כי אם קצור דבריו. והנה אמר שמואל ואתם היום מאתם את אלהיכם אשר הוא מושיע לכם מכל רעותיכם וצרותיכם ותאמרו לו כי מלך תשים עלינו (למעלה פסוק י"ט), וכודאי דבר עוד דברי קנטרין כהנה וכהנה. וכשמוע שאל את דברי שמואל נחבא אל הכלים, כי אמר הנה לא חסין ה' במלך, ומה לי ולצרה הזאת.

(כד) הראיתם וגו'. סרס המקרא ופרשהו הראיתם כי אשר בחר בו ה' אין כמוהו בכל העם. וראה מה שאמרתי למעלה מ' ט"ז בסוף דברי.

(כו) ויהי במחריש. הפירוש המקובל לכל ששחק שאל ולא אמר דבר. ולא נראה לי, מפני כ"ף של כמחריש שלא מתישב היטב, ומפני שאם כן, מה בא הכתוב ללמדנו. והלא דוד בשובו ירושלימה אחר שברח מפני אבשלום וותר על שבע בן בכרי שקללו קלקלה נמרצת, ונתן טעם לדבר לאמר היום יומת איש בישראל כי הלא ירעתי כי היום אני מלך על ישראל (ש"ב י"ט כ"ג), וכל שכן שאל שלא יענה בווי קשה ביום מלכו בתחלה. ועתה ראה מה שאמרתי בכיאור מחריש לדעת (בראשית כ"ד כ"א). ואומר אני שמן הלשון הוא כמחריש שנאמר כאן, ופירוש ויהי כמחריש היה שאל כחושב מחשבות בלבו, ומחשבותיו מה היו הלא נקל לנבון לדעת. כי הנה ראינו שבתחלה לא בקש שאל המלכות, ובגלל הדבר הוה נחבא אל הכלים כמצפה. וכשמוע שאל דברי בני בליעל הבוים אותו, ונפשו יודעת מאוד שפי בווי לא יסכר כי אם ביד חזקה, והוא איש שלום מנעוריו, החל לחשוב מחשבות לאמר מה לי ולצרה הזאת. ועל פי הדברים האלה יתורגם ויהי כמחריש und er wurde nachdenklich. ועל הפירוש הזה יתישב היטב כ"ף של כמחריש. כי פעולת השותק נודעת בעצמה ומאליה, ולא כן החושב מחשבות שאין פעולתו נכרת כי אם בסמימיה, ולכן יפול בה כנגדו לשון דמיון.

וגם הדבר הוה בא להגיד לך יצר לב שאל. ובן דרך המקרא לפרש הדבר מכללו, ולא יבא הבא ללמד כלו פעם אחת, כי אם רמו בזה ורמו בזה, ועל הקורא לחברם אחר אל אחד והיו לאחדים בידו, ויראם יתרו ראייה אחת ולבבו יבין. וכעין הדבר הוה תמצא מפורש בוקנת דוד ומלכות שלמה שהיתה לו מחמתה בתחלת ספר מלכים א'.

יא

(א) ויהן על יביש גלעד. על כרחנו נאמר שמה שנאמר בשופטים כ"א י"א כנגד יבש גלעד נזומא, שאם הרברים ההם כמשמעם, ואין הימים שבין המעשה הזה ומעשה פילנש בנבעה ימים רבים, מנין ליבש גלעד יושביה אלה? ולא נשמדו כל יושבי גלעד בימי פילנש בנבעה, אבל נהרג בהם הרג רב, ולכן היו עכשו מתי מעט, ובגלל הדבר הוה אמר נחש העמוני להלחם בהם, ואמרו הם לעבדו בכרתי להם בריה.

(ב) כל עין ימין. ראה מה שאמרתי בכיאור ויקח מאתם את שמעון (כראשית מ"ב כ"ד). ואף כאן לא חסין המדבר כי אם לאמר בנקוד לכל אחד מכם אחת משתי עיניו והעין הנקודה אחת לכלכם. כדי שינדע שבמצות איש אחד נעשה הרבר; ואחו בעין ימין מפני הרבור ימין ושמואל השגור בלשון ובו ימין קודם לשמואל ושמתיה חרפה. בלשון ערבי אעור שעקרו בן עין אחת משמעו איש כסיל ושומה, חסר נח ונכזה. ומשם תפורש החרפה הזאת. לכל ישראל. והיתה חרפה לכל ישראל מפני שאין בהם מושיע את אחיהם אנשי יבש גלעד.

(ג) ויצאנו אליך. לעשות לנו כאשר דברת. וכן כתוב למטה פסוק י" בסירוש. ועל כרחנו נאמר שנחש העמוני היה בטוח שאין מושיע; כי אם לא כן. מלך שפש היה ששמע להם להרפות מהם שבעה ימים כדי שישלחו מלאכים בכל נבול ישראל. ומה הבטחון אשר בטח נחש? ונראה לי שהיה הרבר הזה מיד אחר שנמשח שואל למלך, ועדיין לא נודעת משיחתו בנוים שכני ישראל. ונחש שמע שהיו בני ישראל שואלים להם מלך ואין רוח שמואל שופטם נוחה משאלתם, וסבור נחש שהדבר הזה ימיל שגאה ותחרות בין ישראל לשופטם ומחלוקת בינם לבינם. ועל כן לא יהיה לאנשי יבש גלעד מושיע בכל פנות העם. ונוסף על זה שהיו אנשי יבש גלעד נבאשים בעיני כל ישראל אחיהם מימי יבש גלעד שלא באו המצפה ביום הקהל (שופטים כ"א ח'—י"א).

(ד) בשמעון. וכתוב בשמעון כבית. וממה שאמרתי יהושע ח' י"ט יתבאר לך טעם התקון הזה. והוא הדין לקרי וכתוב שבפסוק ט'.

ויתר אפו מאד. חרה לו על החרפה שאמר נחש העמוני לשום על כל ישראל. וכמדומה אני שיש בחרון האף הזה רוח קנאה שקנא שואל לשבטו ולמיטיבי שבטו. כי כל עצמם של אנשי יבש גלעד לא נהרג בהם הרג רב כימי פילגש בגבעה כי אם מפני שלא יצאו בתוך בני ישראל למלחמה עם בנימין, ושואל איש ימין, ולכן קנא לאנשי יבש גלעד שהיו עתה בצרה מחמת ההרג הרב ההוא ולא יכולים להתיצב בפני נחש העמוני.

(ה) כה יעשה לברכרו. לא כימים הראשונים שהחרימו כל העיר אשר לא יצאו יושביה למלחמה, והמלחמה מלחמת איש ישראל באחיו (שופטים כ"א ט'—י"א). ראה מה שאמרתי בסוף הספר הקודם. והדעה ההיא נשקפה לי גם מכעד לכתוב הזה הבא להניד לך שבימים הראשונים כשאין מלך בישראל נענשו אנשי יבש גלעד ענש נפשות שלא נדון, ועתה במלך מלך אמר לענוש העושים כמעשה אנשי יבש גלעד ענש ממון ולא ענש נפשות.

פחד ה'. אין לפחד הזה כל קדושה, ואף על פי שהכתוב מדבר בו כפחד ה', כי כל עצמו יראת חסרון כים. ומפני שהיתה יראתם גדולה מאוד קראה הכתוב פחד ה'. וכדבר הזה בכתבי הקדש הרבה מאוד.

(ט) כחם, וכתוב בחום. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ו' בתחלת דברי. (יא) ויבנו את עמון. לא יאמר כן בלשון המקרא. ואף יש כתבי יד שכתוב בהם בני עמון, וכן העקר, ולא כמות שהוא לפנינו בספרים. כי שם הגוי הזה בכל המקרא בני עמון, ולא עמון¹. ועמון רבוי של עם כימי קדם (alte Pluralform);

¹ בני עמון נמצא בכתבי הקדש כתשעים פעמים, ועמון לבדו לא ידעתי כי אם האחד אשר בכתוב הזה, ועל כרחך האמר שגם הוא מעות סופר.

שכן בלשון ערבי רבוי הזכרים ו'ין, ונמצא כמותו גם בלשון התלמוד. ובסרט בלשון תלמוד ירושלמי¹). ונקרא שם הגוי הזה במקרא בני עמון על שם אביהם שקראו לו העברים בן-עמי (בראשית י"ט ל"ח); כי בני עמון רבוי של בן-עמי שיתרבה כעין בן-עם. ויתרבה כל אחד משני חלקיו, כמו שנכנס רבוי של גבור חיל גבורי חילים (דהיא ו' ה') תחת גבורי חיל (מ"ב כ"ד י"ד). ורבוי של שר צבא שרי צבאות (דברים כ"ט ט') תחת שרי צבא (מ"א א' כ"ה).

(י"ד) לבו ונלכה הגלגל. מכאן משמע ששמואל הלך עם שאול והעם יחד הגלגל. וכן משמע ממה שנאמר אחריו וימליכו שם את שאול לפני ה' בגלגל, כי אין לומר שהם המליכו את שאול ואין שמואל עמהם בגלגל. ועל כרחו נאמר שמי שאמר הכתוב הזה לא שם בפי שמואל את הדברים שרבר אל שאול לאמר וירדת לפני הגלגל והנה אנכי יורד אליך להעלות עולות לזבוח זבחי שלמים שבעת ימים תוחל עד באי אליך (למעלה י" ח). מפני שאי אפשר שכוון שמואל לרדת שאול הגלגל במלחמת מממש (למטה י"ג ד') כשיש לשאול שמה יירדה אחרת לפניו.

יב

(ב) ובני הנם אתכם. רצה לומר אתם ידעתם שלי בנים, כי הם בקרבכם, והיה ברין שאחר שזקנתי ושבתני, ולא כנחי או כחי עתה להתהלך לפניכם, יתהלכו בני המה לפניכם ולא איש אחר. והכתוב הזה מגלה טפח ומכסה טפחיים על השנאה ששנא שמואל את שאול, ועל מלכות שאול למה לא נמשכה בישראל.
כי אם באנו לדרוש ולחקור על שאול ועל אשר עבר עליו ועל ביתו, הלא על כרחו נשאל לאמר, למה היה הדבר הזה, ולמה נקרעה ממלכת שאול מעליו והוא בחיר ה'? ואמת אני ולא אכחד שלי אני המבאר אין כאן כי אם משום דרוש וקבל שכר. לפי שלדעתי דברי הימים למלכי יהודה וישראל מתחילים במלכות רחבעם ומלכות ירבעם, ולא קודם לכן, וגם הפרק ההוא ערפל וחולותו עד ימי עמרי ויהושפט, ואף כי כל הנאמר בכתבי הקדש בימים הראשונים בטרם נקרעה הממלכה לשתיים דברי הגדה ואין בהם ממש²). ואף על פי כן כדאית שמת הגדה זו לבדקה בדרישה וחקירה.

ועתה מה חטא שאול? הלא כל הטאותיו שתיים, שהעלה עולה בטרם יבא שמואל הגלגל, היא האחת, והשנית שלקה מחרם עמלק לזבוח לה'. והנה החטאת הראשונה כאין, כי לא עבר החוטא על מצות ה'. והחטאת האחרונה מה היא מחטאות דוד? ואפילו הראשונים הרגישו בדבר הזה ולכן אמרו שאול באחת³ ועלתה לו דוד בשתיים ולא עלתה לו (ויזא כ"ב ע"ב). הלא תראה שגם הראשונים שהיו מקדישים ומפארים את דוד בעל כרחם מודים ששאול צדיק מרוד. ואם כן, למה נדחה שאול מפני דוד?

¹ ובלשון המקרא נמצא הרבוי הזה בפעל כגורות פעלו ויפעלו שעקרו זעלון ויפעלון והן כעקרו פעמים רבות. ונראה שגם הפעלו עקרו זעלון, שכן נאמר בה ח א מ ר ו נ (בראשית ל"ב ה').

² ראה מה שאמרתי בענין הזה כביאור קרוע אקרע את הממלכה מעליך (מ"א י"א ו"א).

³ הראשונים האומרים כן לא נחשב להם דבר גלגל לחטא מן הטעם שאמרתי למעלה.

ועתה זכור ששמואל היה שופט ישראל, והשופט בימים ההם כמלך, וכאשר זקן שמואל שם את בניו שופטים לישראל (למעלה ח' א'), והיה מצפה שימלאו בניו מקומו אחריו ובניהם אחריהם. ובני שמואל לא הלכו בדרכיו, על כן שאלו ישראל מלך (שם פסוק ה'). והדבר הזה הוא הרע בעיני שמואל, ולא שכחו שמואל כל ימיו. ומפני שלא יכול שמואל לשפוך חמתו על העם, שפכה על שואל ושנאו מפני שהיה רואהו כממלא המקום הראוי לבניו. ואוי לאיש שאחד קרוש שונאו! ולא נמשה דוד למלך כי אם משנאת שמואל אותו.

והבן הסופר הזה כתב על שמואל ככל המרורות האלה, להגיד לך שמעולם היו הנביאים כקוץ מכאיב למלכי עמם, ואביהם הראשון העביר ממלכת ישראל ממקומה מאהבתו את בניו הרשעים ומשנאתו את האיש הצדיק הממלא מקומו תחתיהם.

(ג) וְאֶעֱלִים עֵינֵי בֹן. אמר רש"י כרו להעלים עיני בן, ויפה פירש. ואמר הכתוב וְאֶעֱלִים מפני שבשעת טקח הכפר היתה העלמת העינים עתידה לבא. וכיוצא בלשון הוה ואשלחך בשמחה (בראשית ל"א כ"ז).

(ה) וַיֹּאמֶר עֵד, וסבירין ויאמרו, לשון רבים, וכן כתוב בכתבי יד הרבה מאד, וכן העקר. ועל דבר "עד" שהוא מאמר שלם, ראה מה שאמרתי יהושע כ"ד כ"ב.

(ו) ה' אִשֶׁר עָשָׂה וּנְוִי, הוא העד. והנביא המדבר בשליחות זו מזכיר מרים עם משה ואהרן (מיכה ו' ד'), ולא נזכרת מרים כאן, מפני שהנביא מדבר מתוך קבלה שבעל פה שערפל חתולתה, לא כן הכתוב הוה שביטוי כבר היה דבר השליחות והיא כתוב על ספר באר היטב, ומן התורה אין למרים עסק בשליחות משה ואהרן אחיה.

(ח) וַיִּשְׁבּוּם בַּמְּקוֹם הַזֶּה, על כרחך תאמר שווישבוים פועלו משה ואהרן, ואם כן, לא משמע מכאן שמששה ואהרן מתו מעבר לירדן מזרחת ככתוב בתורה. ואם תאמר שלא דק הכתוב הוה בלשונו, לא הועלת מאומה, מפני שאלו היתה קבלת הספר הוה שיהושע הוא המנחיל את ישראל את הארץ, היה הכתוב מזכיר את שמו במקום הוה כמו שמזכיר כנגד ימי השופטים את ירבעל ואת בן דן ואת יפתח (למטה פסוק י"א). אף על פי שהם לא הניעו לקרסולי יהושע. והסופר הוה המוציא את מרים ולא מכניס יהושע מניח לנו מקום להתגדר בו בדרישה וחקירה על דבר ספר התורה שהיה לפניו.

(ט) שֶׁר צָבָא חֲצוֹר, ראה מה שאמרתי שופטים ד' ב', ומלשון הכתוב הוה משמע שלא היה יבין מלך חצור חי בימי דבורה, שלכן תלה מכירת ישראל בסיסרא ולא הזכיר מלך חצור כמו שמזכיר מלך מואב. ואם כן, שתי קבלות בדבר, ולפי קבלת הספר הוה נמלטו פליטי חצור בימי יהושע ונתישבו בחרושת הגוים ובנותיה, ומיסרא שר צבאם, ומלך אין להם. וקראם הכתוב צבא חצור על שם מקום מושבם הראשון שנודע לנו מספר יהושע.

(י) וְהִייתֶם גַּם אִתָּם וּנְוִי, אין הדברים האלה תשובת התנאי כי אם חלק מחלקי התנאי, ותשובת התנאי לא נזכרת, מפני שהיא למדה מענינה, וכן דרך המקראות לדבר, כמו שהוכחתי בכיזור אם תיטיב שאת (בראשית ד' ז').

(יב) בַּכֶּם וּבְאֹבוֹתֵיכֶם, וא"ז זה כמו עם, ועם שאמרתי ככתוב חטאנו עם אבותינו (תהלים ק"ו), שפירושו חטאנו כמו שחטאנו אבותינו; ואף כאן זה פירושו

הכתוב והיתה יד ה' בכם כמו שהיתה באבותיכם. ועל כרחק תאמר כן, כי אבותיהם מתו ואיך תהיה בהם יד ה'. ורדיק פירש ובאבותיכם כמו ובמלככם, ותניוקות של בית רכן יודעים שאין מלך העם אבותיהם.

(טו) גם עתה. יאמר כן כנגד מה שאמר בפסוק הקודם והיתה יד ה' בכם. שהדברים ההם נאמרים על תנאי ולא יהיו כי אם כשלא ישמעו בקול ה'. ופירושו הכתוב הזה גם עתה אינכם נקיים מעון, ובאות הוה אשר אנכי הולך לעשות לכם תראו ותדעו כי רעתכם רבה.

(יז) כי רעתכם רבה אשר עשיתם. סרס המקרא הוה ופרשהו כי רבה בעיני ה' רעתכם אשר עשיתם.

(כא) ולא תסורו כי אחרי התהוו. בשני כתבי יד לא כתוב כי זה, והמקרא כמות שהוא לפנינו כספרים מקרא קצר, ומלואו ולא תסורו כי אם סרתם הלא תסורו אחרי התהוו.

(כג) כי הואיל ה' וגו'. כי אינכם ראויים להיות עם ה'. ובלבד שכל גויי הארץ רעים סכס, ולכן בחר ה' בכם כבחר משחי רעות הקלה שבהן, והוא על פי מה שאמרתי בראשית י"ח כ"ז.

(כב) והוריתי אתכם בדרך הטובה וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור הרימותי ידי (בראשית י"ד כ"ב). ואף כאן אין והוריתי כי אם לשעת הדבור, ולא לעתיד לבא. וזה פירושו הכתוב: בהתפללי בעדכם, אף על פי שאתם עשיתם לי שלא כהגן להמליך עליכם מלך ומאסחתם את בני משפוש אחכם, אני מורה לכם הדרך הטובה, והישרה, כי טוב וישר שיעשה האדם טוב למי שנמלו רעה. ומשמע הדברים ללועזים und so gebe ich euch ein gut und rechtschaffen Beispiel. הדברים האלה לשעה ולא לעתיד, מפני שהיה שמואל בעת ההוא וקן והוא כמצוה את בני ישראל לפני מותו, ובנלל הרבר הזה אין לומר שהוא מדבר במה שהוא עומד לעשות להם בימים הבאים. ועל כל פנים בי"ת של בדרך משמש עם והוריתי השמוש שפירשתיו בראשית כ"א מ"ז. וראה מה שאמרתי בביאור תורם את הדרך הטובה (מ"א ח' ל"ו), וכביאור ושם דרך (תהלים ג' כ"ג).

יג

(א) בן שנה שאול במלכו וגו'. בתרגום השבעים חסר כל הפסוק הוה שאין לפרשו ככתוב, ונראה שנפל מספר מבין בן למה שלאחריו, ופירושו הדברים כעקרם בן כך וכך שנה שאול במלכו. וסוף הפסוק תאר הומן למה שנאמר בפסוק האחר, ופירושו הדברים ואחר שמלך שאול שתי שנים על כל ישראל ויבחר לו וגו'. ומפני שהרבור שתי שנים אין לו חבר במקרא, כי בכל מקום הוא אומר תחתיו שנתים, מן המעם שפירשתי בראשית י"א י', אומר אני שנים בסוף הפסוק הוה נפלה מעות במספר השנים. וכמדומה אני שהמעשים שנפרשה הוהת היו כעשר שנים למלך שאול, ולא בשנה השלישית למלכו¹. וכין כך וכין כך אין דברי

¹ ולא ידעתי איך יעלה על לב בן דעת לאמר שכל ימי מלכות שאול שתי שנים. הלא ישב דוד בשדה פלשתים ימים וארבעה חדשים (למטה כ"ז ז'), והוא הלך אל אכיש מלך גת שנית בסוף ימי שאול, ולא האמר שכל הנאמר בשאל לפני מזה נעשה בששה חדשים.

הפרשה הזאת מתישבים על הכתוב האומר וירדת לפני הגלגל והנה אנכי יורד אליך ונני שבעת ימים תוחל עד באי אליך (למעלה י' ח'). מפני שאין לומר שנצטוו שאל ביום המשחו מצוה לעשותה בשנה השלישית למלכו. ושמואל המצוה אותו ראהו בינתיים פעמים רבות. וראה מה שאמרתי בענין הזה למעלה י"א י"ד.

(ג) נציב פלשתים אשר בגבע. היא נבעת אלהים הנזכרת למעלה י' ה'. ראה מה שאמרתי שם.

העברים. עברים שם ישראל אצל הנונים. והמדבר מרביתו לא יאמר להם עברים כי אם כשהוא איש ישראל המדבר אל בן הנכר בראשית מ' ט"ו; שמות ז' ט"ו; יונה א' ט'. או בן הנכר המדבר בהם (למעלה ד' ו', ולמטה י"ד י"א. בראשית מ"א י"ב). ויש שיקרא הכתוב לישראל עברים כנגד גוי מגויי הארץ. ולא יעשה הכתוב כן כי אם כשהוא מדבר בשניהם בנשימה אחת. כמו שנאמר למטה י"ד כיא והעברים היו לפלשתים. ובכתוב הזה נאמר כן. כדי שיקביל ישמעו העברים אל וישמעו פלשתים שנאמר לפניו.

(ד) וגם נבאש ונני. על פי מה שאמרתי בראשית ל"ב ז' זה פירוש הכתוב: הנה שואל את נציב פלשתים ומחמת המכה ההיא נבאש ישראל בפלשתים. ויתברר לך ערך שני המשמעות של גם זה אצל זה בזכרך שבלשון אנגלית also משמעו גם, ובאחותה הנרמזת משתמש בו המדבר לתאר ערך המסובב אל סבתו.

(ה) שלשים אלף רכב. אין כמספר הרב הזה אצל רכב בכל כתבי הקדש. ואף יש כתב יד אחד ובו כתוב אלף רכב, ושלשים חסר. וכן העקר. ואף על פי שאין עד כי אם אחד, הלא תצטרף עמו עדות המקרא עצמו, ועדות שניהם קיימת. כי בכל המקרא כשנוכרים רכב ופרשים יחדו מספר הפרשים רב מן הרכב, ככתוב שבע מאות רכב וארבעים אלף פרשים (ש"ב י' י"ח); אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים (מ"א י' כ"ו); אלף רכב ושבעת אלפים פרשים (ד"ה"א י"ח ד'); אלף וארבע מאות רכב ושנים עשר אלף פרשים (ד"ה"ב א' י"ד); באלף ומאתים רכב וכששים אלף פרשים (שם י"ב ג').

ועם. אצל רכב ופרשים הנוכרים לפניו עם זה עם שאינו רכב ופרשים כי אם רגלי. והוא על פי מה שאמרתי בביאור וילך אל ארץ (בראשית ל"ז ו'). ודונמתו ממש תמצא ככתוב באלף ומאתים רכב וכששים אלף פרשים ואין מספר לעם (ד"ה"ב י"ב ג').

קדמת בית און. בית און הוא בית אל, ונקרא לבית אל בית און על שם חטאת ירבעם ששם במקום שהוא אחד מעגליו אשר עשה (מ"א י"ב כ"ט). ובימי שמואל כשר היה בית אל, ונפלאה היא בעיני אידך יאמר האומר שמואל כתב ספרו. ובו יקרא לבית אל ככתוב על שם מה שלא היה בימיו.

(ו) ואיש ישראל ראו ונני. לא הבינו המתרגמים והמפרשים את הדברים האלה. כי אם כדבריהם היה הכתוב אומר וירא איש ישראל; וכשהוא אומר ככתוב אין הפעל כי אם לפעולת שלשום. והוא הדין לויתחבאנו. ואם כן, אין כאן הנרת דברים שנעשו בעת ההיא. כי עדיין לא הייתה המלחמה בין שני המחנות, ואיך נגש העם ביום ההוא? והדברים האמורים כאן היו נעשים קודם לכן, והכתוב בא להגיד לך מה שהיו בני ישראל נתונים בו קודם שתקע שואל בשופר בכל הארץ (למעלה

פסוק ג'). שכימים שקדמו לעת ההיא ראו כי ננש העם ויתחבאו במערות, ויש שעברו את הירדן לנוס מפני פלשתים¹).

(ו) ועברים, אמר הכתיב בן, בלא ה"א הרעת, מפני שהוא מדבר בחלק מן העברים ולא כגוי כולו, עברו, גם הוא לפעולת שלשום, ולא כן הדרו שנאמר אחריו. ושואל עודנו בגלגל, אחר שהופסק ספור השעה כספור דברים שלפניה, הוא חוזר כאן לענין ראשון ומניד לך ששואל עודנו בגלגל, ולא הלך לקראת פלשתים החונים בממש (למעלה פסוק ה'), כי כן צוהו שמואל להחיל לו בגלגל עד רדתו אליו שמה (למעלה י' ח').

(ח) ויוחל, וכתיב ויחל שדינו ויחל או ויחל, ראה מה שאמרתי בראשית ח' י"ב, ואין לומר למה שנו בעלי המסורה כאן ולא שנו שם, למועד, אין למיד זה משמש עם הפעל, והוא למיד המפרש את הסתם, והוא מניד לך מספר הימים למה הוא, ופירושו הכתוב הוחל שבעת ימים מן המועד, וביצא בו למיד של לשבת אברם (בראשית ט"ז ג'), אשר שמואל, לא יפורש הדבור הוה ככתבו, והדבר ברור שטעות נפלה כאן, ואף יש כתיב יד שכתוב בהם אשר אמר שמואל, ויש אחד ובו הנוסח אשר שם שמואל, והאחרון נראה לי עקה, מפני שתיבת אמר אין לפרש איך נפלה, לא כן "שם", כי הבלר טעה בשי"מ של שמואל, כסבור שהוא "שם" ודגן עליו, ועל דבר שמושו של שם עם מועד, ראה מה שכתבתי מפי חכם אחד בכיאר שמת ח' ח', ויפיץ העם, הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ופירושו הדברים החלו העם להפיץ, או היו אומרים להפיץ.

(יב) ואתאסף, ראה מה שאמרתי בראשית מ"ה א' בראש דברי, ואף כאן זה פירושו: בעל כרחי העליתי העולה, כי היתה השעה דוחקת עלי, ולא נתכוונתי לעבור על מצותך.

(יג) לא שמרת וגו', הקורא את המקרא הוה בהשכל ודעת יראה שלא זה דינו לא, והוא כמו לוא (למטה י"ד ל' וישעיה ס"ג י"ט), ובלבד שהוא חסר ואיז, והמכתב הוה (Schreibart) נמצא גם במקום אחר שנאמר ולו אנכי שוקל (ש"ב י"ח י"ב), וכתיב ולא, ושם שנו בעלי המסורה מכתב התיבה ולא שנו מטה, מפני שהדבר ברור שאין לקרא לא; וכאן נדמה להם שאין צורך לשנות והכתוב מתישב על לשון לא, אבל ממה שנאמר אחריו "כי עתה" ואחרי כן "ועתה" נראה בעליל שראשית הדברים תנאי והמאמר המתחיל כי עתה תשובתו, ורעהו שתחלתו "ועתה" מדבר במה שיהיה עכשו שלא נעשה התנאי, ואם כן, אין לא זה כי אם לא כמו שאמרתי.

אשר צוך, והיכן צוהו ח' המצוה הזאת? והדבר ברור כאור השמש בצהרים שתואנה היה שמואל מבקש משאול, ולכן לא ירד אליו הגלגל למועד אשר שם, למען יעבור שאול מצותו והיה לו סתחון פה עליו, וראה מה שאמרתי למעלה י"ב ב'.

¹ ונראה שהעובדים את הירדן היו יושבים על גבול פלשתים, כי עליהם כבדה מאד יד פלשתים, ומדי יצאו פלשתים לקראת ישראל למלחמה לקחום עמם להיות כעוזיהם, ככתוב והעברים היו לפלשתים כאתמול שלשום אשר עלו עמם במתנה סביב (למטה י"ד כ"א); ויש מהעברים האומללים ההם שבהרו לעבור את הירדן לגור שם מהלחם באחיהם.

(טו) כשש מאות איש. והנשאים נפוצו מעליו. כי כבר החלו להפיץ בטרם יבא שמואל כאשר ארכה להם השעה. ועתה כשבא שמואל הגלגל והלך מעם שאול בחרי אף ועזבו. נפוצו כלם. גם הנאספים לקול השופר וגם האלפים שהיו עמו במכמש בתחלה (למעלה פסוק ב'). חוץ מאלה. והעם נפוצו כי היו יראים שיהיה קצף מאת ה' בגלל חרון אף שמואל נביאו.

(כ) וירדו כל ישראל הפלשתים. לא יאמר כן בלשון המקרא. כמו שהוכחתי בניאור רבנות אלפי ישראל (במדבר י' ל"ז). לכן אומר אני שמעוה נסלה כאן בפסוקים. והדברים עקרים אל הפלשתים. וקרה לבלבל בכחוב הזה כעין מה שקרה לו בתיבת "שם" שרברתי בה למעלה פסוק ח'. ומעה בא"ל של ישראל. כסבור שהוא "אל" שהיה לו לכתוב ודלג עליו. ואף יש כתב יד אחר שבו כתוב אל הפלשתים.

(כא) והיתה הפצירה פים מכאן ועד והאתנח מאמר בחך מאמר. ומה שלאחריו נוסף על ללמוש שבפסוק הקודם. ופצירה כבר קדמוני חכמי הניזם לפרשו מה שהסבין והרומה לה נתינים בו כשיש להם פנימות. ופסם מקומו המקום השני כדן מפרש את הסתום. מפני שהוא מניד לך מקום הפצירה בכלים שבכתוב. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הדברים: והיתה למחרשות ולא תים וגו' הפצירה פים. כלומר כל הכלים האלה היו פיותיהם פנימות. כי בחרו בני ישראל להשתמש בהם כשהם פנימים מלכת אל פלשתים ללמוש אותם. ומפני שכל עצמו של מאמר זה לא בא כי אם להניד לך שהכלים הנוכרים לא היו בני ישראל יכולים להשתמש בהם במלחמה בשביל שהיו מלאים פנימות ולא חדים. לכן הוסק בין הכלים שבפסוק הקודם לדרבן שבסוף הפסוק הזה. לפי שדרבן בין חד ובין פנום לא ראוי להשתמש בו במלחמה אפילו בשעת הדחק. כי אין בו כרי להמית. ואתה הקורא שים לבך על ההפסק הזה שהוא מסגולת המקרא.

יד

(ב) ושואל יושב בקצה הגבעה. נזכר הדבר הזה בשביל סוף הפסוק הקודם. לומר לך שאף על פי שהיה שואל יושב בקצה הגבעה ויונתן כנבעה (למעלה י"ג ב'). והם קרובים זה לזה. לא הניד יונתן לשואל מה שהיה הולך לעשות. כי ירא שלא ייטב הדבר בעיני אביו ולא יתננו לעשותו. אשר במגרונן. מגרון עיר בנחלת בנימין. והיא קרובה למכמש ונבעה (ישעיה י' כ"ח וכ"ט).

(ג) ואחיה בן אחיטוב וגו'. מחובר אל שלמעלה ממנו. ופירוש הדברים והעם אשר עמו כשש מאות איש ובתוכם. או לכד מהם. אחיה בן אחיטוב שהיה נושא אסור. ונזכר אחיה בפני עצמו בשביל שאול ששאל באלהים (למטה פסוק ל"ז). וצריך הכתוב להודיעך שהיה עמו כהן נושא אסור.

כהן ה' בשלה. הנה אמרתי למעלה שחרב משכן שילה במות עלי וחפני ופינחם בניו. ואין הכתוב הזה סותר דברי. כי "כהן ה' בשלה" מתאר עלי שבימיו היה כהן ה' בשילה. ולא בא להניד לך שאחיה בן אחיטוב בן בנו משמש בכהונה בשילה בימי שאול.

(ז) נמדה לך. לא ידעו החכמים נמיה זו מה היא. כי המפרשים כלם מבינים הדברים כפשוטם. ואם כן. לא יתישב היטב סוף הפסוק. כי לפירוש המקובל היה

נושא כלי יהונתן אומר אליו הנני הולך עמך. וכשהוא אומר בכתוב בנמית הלב הוא מדבר. ועתה ראה מה שאמרתי בביאור על ריב לנמות (שמות כיג ב). משם תראה שבהכרע הספק לאחר מן הצדדים יפול לשון נמיה והמיה. ומן הענין הזה נמיה זו. כי באמור יהונתן לכה ונעברה אל מצב שלשחים (למעלה פסוק א'). ברין שלא יאמר הדברים האלה בפה מלא. מפני שאף על פי שהיה יונתן עצמו מוכן ומזומן להסתכן בנפשו. הלא היה לו ספק בדבר אם יעשה כטוב וכישר להביא את נושא כליו לידי סכנה כסכנה ההיא. וכראות נושא כליו שהיה יונתן בספק בשבילה. אמר לו חרל לך מלדאוג לי. נטה לך לעשות הדבר ולכי עמך כלבכך. וזהו נטה לך. ויתורגם ללועזים *entscheide dich*.

(ט) דמו עמדו תחתיכם, וכיוצא בו שמש בנבעון דום (יהושע יי יב). שממה שנאמר אחריו וידום השמש וירח עמד אתה למד שדממה כעמידה.

(יג) ממותת. ראה מה שאמרתי שופטים ט' נ"ד. ואף כאן השלשחים הנופלים לפני יונתן היו נוספים מחמת הסכה שהכה בהם. ובמכת נושא כליו מהרו למות. אחריו. אין זה תאר הזמן או תאר המקום. והוא כמו אחריו שפירשתו דברים כ"ד כ'.

(טז) נמוג וילך והלם. הדברים האלה קשים מאוד, ולא ידעתי להם פירוש טוב מפירוש רש"י. וגונוים שעשה הלם זה פעל עליו להביא ראיה שיאמר כן בלשון המקרא. כי בכל מקום כשבא הלך עם פעל אחר ללמד על הפעולה שהיא הולכת והוא משמש עמו פעול ולא פעל.

(יח) ובני ישראל. וא"ז זה כמו עם. ואני הערתי בו במקומות אחרים ערים נאמנים מערו של רדיק. כי הוא מעיד בו ויוסף היה במצרים (שמות א' ה'). והעד ההוא לא מעיד לו. לפי שאם כדברי הרב. היה הכתוב אומר ויוסף אשר היה במצרים.

(יט) וההמון אשר במחנה. אין המון זה כרעהו שבפסוק ט"ז. כי הוא לשון אוכלוסין וזה לשון המיה כמשמעה. אסף ירך. לא מנע שאול את הכהן משאול בה' מפני שההות, כי השאלה והתשובה כרנע. ושאלו חרל משאול בה' כי ירא סן ימנענו ה' מהלוך אל מחנה שלשחים, והוא היה דואג ליונתן בנו.

(כז) ויונתן לא שמע וגו'. ואף על פי כן חלה עליו השבועה. והכתוב מעיד עליו ששונג היה.

ביערת הדבש. אמרו המפרשים שרפש זה דבש דבורים ויערת דבש חלת דבש. ודבורים דברי רוח. כי מאין ביער דבש דבורים? ואם יקרה מקרה עדת דבורים אחת לשום קנן ביער. לא יהיה דבשן הלך דבש. ועוד מה ראחה יערה להיות משמעה נופת צופים או חלת דבש?

ועתה רע שבלשון המקרא כל מתוק שיוזב וזבו דבש יקרא לו. ויש מין קנה שיקראו לו חכמי בסניקא *sacharum*, והקנה הזה מלא מתק שהוא כעין דבש. ובלשון המקרא יקרא לקנה הזה בכללו יער. ככתוב יערי עם דבשי (שה"ש ה' א'). וליחיד יאמר יערה. כלומר קנה אחד. והוא על פי מה שאמרתי בראשית א' כ"ח. ויער ויערה האמורים כפרשה הזאת קנה דבש. ואמר הכתוב כאן בתחלה יער על שם המין. ואצל יונתן שטבל קצה משהו בקנה אחד אמר ביערת הרפש. ועל פי הדברים האלה יפורש לך הדבר איך היה הלך דבש ביער. ואם יש לך ספק בדבר. זכור

שאונקלוס מתרגם סוף יערא (שמות ב' ג' וה'). ויונתן מתרגם קמשונים יערי (משלי כ"ד ל"א); וכן בלשון סורסי כל נטע שהוא כעץ ואינו עץ גִּלְגָּל יקרא לו. ויתורגם בערת דבש ללועזים in's Zuckerrohr.

(כח) ויען איש מהעם. בנזרת הכתוב דבר האיש הזה, כי אלולי דבר דבריו לא היה יונתן יודע בשבועה שהשביע אביו את העם, ומפני שהעם לא היו רוצים לנלות על מעשה יונתן, שהרי שמעו באמור שאול אם ישנו כיונתן בני כי מות ימות ואין עונשו מכל העם (למטה פסוק ל"ט). לא היה יונתן יודע להשיב את אביו דבר כאשר שאל לאמר הנידה לי מה עשית (פסוק מ"ג).

ויעף העם מדברי האיש מהעם, ולא דבריו הכתוב בשם עצמו. ופירושו הדברים נכה השביע איך את העם, ומחמת שבועתו הוואת העם עומד בעיסותו.

(כט) עכר אבי את הארץ. אין ארץ כאן כי אם עם הארץ, וכמו שנאמר לפני מזה וכל הארץ באו ביער (פסוק כ"ה). ועל דבר עכר ראה מה שאמרתי בראשית ליר ל'.

(ל) וישחטו ארצה. בשני כתבי יד חסרה תיבת ארצה, וכן נראה לי העקר. ותיבה זו תוספת מאוחרת שנתוספה על ידי איש שמעה בטעם האבן הגדולה שצוה שאול לגול אליו. כסבור שאחרי בן שחטו העם על האבן ההיא, ולכן הוסיף כנגדה כאן "ארצה" להניד לך, שזה הטאם ששחטו על הארץ ולא על האבן, ומן המקרא אין שחיטה על האבן יפה משחיטת ארצה, ונהפך הוא ששחיטת ארצה יפה, כמו שהוכחתי לך בביאור על אבן אחת (שופטים ט' ה'). ואף על פי שהכתוב ההוא מדבר בדם אדם וזה ברם בהמה, הלא הראיתיך לדעת אחת ושתיים שמן התורה יש בשפיכות דם בהמה דרכים שוים לשפיכות דם אדם, והאבן הגדולה שצוה שאול לגול אליו טעם אחר לה, והוא יתברר לך בביאור הפסוק האחר.

(לג) חמאים לה', לאכל על הדם, שלא כתורה, כי כתורה נאמר לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט כ"ז). והכתוב שכתורת כהנים אין קץ לדברי הנרה שאמרו בו הראשונים, ראה בבלי ברכות י"ב, וירושלמי שבת פרק ו' ופרק ז', וסנהדרין פרק ז', ובמדבר רבה פרשה י'. ובדבר הלכה למדו משם אזהרה לבן סורר ומורה; ושלא לאכול מן הבהמה עד שתצא נפשה; ושלא לאכול מבשר קדשים ועדיין הדם במזרק, כלומר קודם שנורק דמם על המזבח; ולסנהדרין שהרגו את הנפש שאין טועמים כל אותו היום; ושאיך מברין על הרוני בית דין (בבלי סנהדרין ס"ג ע"א). ולא עשו כן בכל מקרא מן המקראות, כנודע לכל קורא כספרי התלמוד, שאף על פי שלדברי הגדה היה המקרא ביד הדרוש כחומר ביד היוצר, מעולם לא הוציאו ממקרא אחד ככל ההלכות שהוכרתי, ושנו הראשונים בכתוב הזה ממנהגם, מפני שהיו להם דבריו סתומים וחתומים, ולפיכך היה להם כהפקר לכל.

ואני ימים רבים אמרתי שאכילה על הדם היתה כעין בשוף, והייתי אומר כן, מפני שכתורת כהנים נסמכה לאוהרתה אזהרה למנחש ומעונן, ומפני שהיה שאול נזוהר בה כי הוא הסיר האובות והידעונים מן הארץ (למטה כ"ח ג') היה בדין שיוהיר את העם עליה, ועתה חזרתי בו, כי נוכחתי לדעת שלא כן הוא, והרבר המוכיח מה שנאמר בסוף פסוק ל"ב ויעף העם מאד, שהרי כבר נאמר ויעף העם (למעלה פסוק כ"ח), ולא חנם נשנו הדברים במקומם, וזכר עיסות העם שנית ללמד על מעשה העם באכילת

בשר הצאן והבקר ששחטו. והוא מגיד לך שאכלו העם על הדם מפני שהיו עיפים ורעבים. ואם כן, הדבר ברור שאכלו על הדם כדי למעט בשהות בין שחיטה לאכילה, ולא בשביל מעשה שעשו בדם לכשוף ונחוש; כי אלו היו עושים כדבר הזה היו מרבים בשהות ומאחרים סעודתם. ועל פי הדברים האלה אכילה על הדם אכילה הברש במקום השחיטה. ואסרה תורה הדבר הזה שלא יאכל האדם בשר בהמה ודמה השפוך לנגד עיניו, כדי שלא יהא לבו נס במראה דם ותקל שפיכות דמים בעיניו¹).

ומעתה תבין ענין הפרשה הזאת. כי בהיות העם עיפים ורעבים לא שחטו בהמותם מחוץ למחנה, כי אלו עשו כן היו צריכים לשאת הבשר בכתף אל המחנה, והיה הדבר הזה מעכב אכילתם כדי שעת המשא; והיו שוחטים ואוכלים הבשר במקום השחיטה. וכשמעו שאול את מעשה העם צוה שיגולו אליו אבן גדולה, ולא היתה האבן ההיא לשחיטה כי אם למראה, שיראוה העם וידעו ששם מקום שחיטה לכל. והדבר למד מענינו שלא נתן שאול את העם לאכול את הבשר במקום ההוא, ואף לא היו כלם יכולים לאכול שם כי צר להם המקום, והווקקו לאכול שלא על הדם. גלו אלי היום. הדברים האלה אין לפרשם ככתוב, כי לא יתישב לשון היום שאין לו טעם. ומי שלא הוכה בעורו הלא יראה שטעות סופר יש כאן, והיום זה, עקרו הַלֵּם, וכן מתרגמים השבעים.

(לח) אתו החל לבנות ונו'. הוא המזבח הראשון שבנה שאול לה'. כי שאול קודם שנמשח למלך מעובדי הבעל, ועדים בדבר שם איש בשת בנו ושם מסיבשת בן בנו. וה' בחר בשאול למלך לקרב אליו עובדי הבעל.

(לו) ויאמר הכהן. אין דרך הכהן לדבר בפני המלך עד שמדבר אליו המלך תחלה. וכזה זה שנה מן המנהג בנורת הכתוב, כי אלולי דבר הכהן דבריו אלה לא היה שאול שואל בה', ולא נודע לו שעבר יונתן בנו את השבועה. וכל ענין הכזה הזאת לא נזכר כי אם בשביל הדבר הזה, ולכן לא תמצא לו עוד זכר בכל הספור אשר לפנינו, כי אחר ששמש חשמישו היה כלא היה.

נקרבה הַלֵּם ונו'. ראה מה שאמרתי שופטים כ' ז' בסוף דברי. ואף כאן הלום כמו בדבר הזה או לענין הזה.

(לח) כל פנות העם. פירש גוניום פנות העם שרי העם וגדוליו. והכתוב הזה כחשו בפניו יענה, כי מה השרים והגדולים ענין לכאן? ופנות העם העם למחלקותיו (Volksklassen, Stände).

(טז) כי אם ישנו ביונתן בני. גם הדברים האלה אמורים בנורת הכתוב, והם נאמרים בשביל מה שנאמר בפסוק האחר אחס תהיו לעבר אחד ואני ויונתן בני נהיה לעבר אחד, שלא היה שאול יכול לאמר כן אלולי נחשד יונתן. והכתוב חסין כחשד יונתן והיותו הוא ואביו לעבר אחד וכל העם לעבר אחד למען קצור הדברים; לפי שאילו נעשה הדבר שלא כסדר הזה, היה צריך להעביר את כל העם לשבטיו, והשבט הנלכד למשפחות, והמשפחה הנלכדת לבתים, והבית הנלכד לנכרים, כמו שנעשה בעקב שמעל בחרם (יהושע ז' י"ד), והדברים ארוכים. ולא עשה הכתוב כן

¹ ראה מה שאמרתי באסור בשר תאוה ויקרא י"ז ד'.

במעשה עכן, מפני ששם אי אפשר. כי מות ימות. נשנית כי מפני שהופסק בין הראשונה ובין הדברים האלה במאמר של תנאי. וכן דרך המקראות לדבר, וכעין זה עוד תשוב תראה למטה כי יייר ובהרבה מקומות בכתבי הקדש.

(מג) בקצה המטה. הזכיר הרבה הוה להגיד לך שלא היה הרבש שטעם כי אם מעט, כי לא ירבך רבש הרבה בקצה המטה בהטבלו בו. והשיעור שנתנו הראשונים בכל כמו אלה כוונת, ומכאן לא משמע כן. כי לא יעלה רבש כשיעור הוה בקצה המטה בטבילה אחת, ולא מניד לנו הכתוב שיונתן טבל ושנה.

(מד) כה יעשה אלהים. בכל כתבי הקדש הנשבע שבועה זו מוזכר למי יעשה אלהים ויוסיף כה וכה⁽¹⁾. ואף יש כתבי יד הרבה מאוד שכתוב בהם כאן כה יעשה "לי" אלהים, וכן נראה לי העקר.

(מה) משערת ראשו. כבר ידעת ממה שאמרתי בראשית א' כ"ח שאין שערה כשער, כי שער לכלל ושערה לפרט ומשמעה שערה אחת. ומ"ם של משערת כאחתה שפירשתי בביאור מאחת מהנה (ויקרא ד' ב'). ותשמישה להרבות כסתומותו של השם. ויתורנם משערת זה ללועזים *das geringste Haar*, וראיתי לומר כן. מפני שלפי ששערה לפרט ומשמעה שערה אחת לא יפול בה "מן" האוחז בחלק מן הכל. וראה מה שאמרתי בביאור מנואלנו הוא (רות ב' ב').

עם אלהים עשה היום הזה. אין היום הזה שנאמר כאן תאר הומן כי אם הפעול של עשה, ופירוש היום יום התשועה, וכן יאמרו הפרנקים *la journée* לדבר הזה. ועם משמש כאן למפל. ועל פי הדברים האלה יתורנם הכתוב הוה ללועזים *nächst Gott hat er diesen Tag geschaffen*.

ויפדו העם את יונתן. נראה לי שמת המקרא בשבועת שאול ומעשה יונתן ופריונו על ידי העם שמאת ה' היו כל הדברים האלה לנסות את שאול כמו שנתנסה אברהם אחר עוזבו את אלהי אבותיו אשר בעבר הנהר ללכת אחרי ה'. כי שאול היה עובד הבעל מנעוריו, כמו שאמרתי למעלה. ואחר שנמשח למלך על ידי נביא ה' החל לעבוד את ה' ובנה לו מזבח. ומאת ה' היתה זאת שהשביע שאול את העם שבועתו, ונסהו ה' ביונתן-בנו הבכור אשר ימלך תחתיו. לדעת אם לבו תמים עמו, ואם יעשה בכנו כשוב וכישר בעיני ה' אשר בו השביע את העם. וכשעמד שאול בנסיונו ואמר כה יעשה אלהים וכה יוסיף כי מות תמות יונתן, והעם פדו את יונתן, קבל ה' את פדיונו ולא מת. והכתוב סתם את פדיון יונתן, ולא פירש לנו מה היה, כדי שלא יהא הרבה למכשול לדורות. כי באמת אין פדיון נפש בכמו אלה, וה' ותר על שאול כשעמד בנסיונו ולא מת יונתן, כמו שותר על אברהם ולא הועלה יצחק.

וראיתי לפרש הענין הוה כמו שפירשתי, לפי שאם לא כן, מה תועלת בספור כל הדברים האלה, ואני נוכחתי לדעת שאין בכל כתבי הקדש מה שתאמר לו הגדת דברים בלבד, וכל הדבר הריק ריק הוא ממנו מפני שאין אנחנו יודעים לשון העברים ודרכי סופריהם ומנהגי הגוי כלו ידיעה שלמה וברורה.

⁽¹⁾ ראה למעלה ג' י"ז; ולמטה ב' י"ג, וכה"ב כ"ב; ושי"ב ג' ט' וליה, וי"ט י"ד; ומ"א

ב' כ"ג; ורות א' י"ז.

(פו) לכד המלוכה על ישראל. לא נשנה הלשון הוה בכל המקרא. ומסני שלא ילכוד הלוכד כי אם את הבורח מהלכד. על כרחך תאמר שנאמר כאן בלשון הוה כנגד בווי שאול שאמרו ביום מלכו בגלגל מה יושיענו זה ולא הביאו לו מנחה (למעלה י' כ"ז). להגיד לך שהתחזק שאול במלכותו. וגם התשועה הזאת שהושיע את ישראל מיד שלשתים היא שעמדה לו. ואפילו האנשים ההם שלא היו רוצים בו בתחלה היו מורים בו עכשו בעל כרחם. ועל פי הרברים האלה משמע הכתוב הוה ללועזים und Saul überwand allen Widerstand gegen seine Herrschaft über Israel.

ירשיע את אויביו כבר הראיתך לרעת פעמים ושלש שצדיק וצדק לשון מנצח ונצחון. ובגלל הדבר הוה המנצח שהוא צדיק בלשון המקרא כמרשיע את איש מלחמתו.

(פט) ויהיו בני שאול וגו'. לא נאמרו הרברים האלה קודם לכן. והם נאמרים עכשו אחר שהשיענו הכתוב ששאול לכד המלוכה על ישראל (למעלה פסוק ט"ז). כי כן דרך המקרא. וכן תמצא ברור שלא נזכרו שמות נשוי ושמות בניו עד שהגיד לך הכתוב שבמלחמה ארוכה שהיתה בין בית שאול ובין בית דוד דוד הולך וחזק (שיב ג' א'—ה'); וגם במלך דוד על כל ישראל נאמר תחלה שלכד דוד את עיר דוד והוא הולך הלך וגדול. כי הבינו ה' למלך על ישראל וגשש ממלכתו. ואחרי כן מזכיר הכתוב את הנשים והפילגשים שלקח דוד מירושלים ומגיד לנו שמות בניו הילודים לו שם (שם ה' ו'—ט"ז). וכל כמו אלה השם לבו עליהם יהיו נר לנתיבתו בביאור כתבי הקדש.

(כא) וקיש אבי שאול וגו'. ראה מה שאמר רד"ק בפירוש הכתוב למעלה ט' א'. ונרחק הרב לומר שאביאל גם נר נקרא לו וקרא לאחר מכן נר כשמו והוא אבנר. ולא תמצא בכל המקרא שיקרא אדם שם בנו כשמו.

(כב) וראה שאול וגו'. הפעל למעולה הולכת והוה ביום המעשה. ולכן לא נאמר וירא. וכשאמר בתחלה וראה רשאי הוא לומר אחריו ויאספהו. אף על שנסעולת הפעל הראשון גם פעולתו. כי כן משמט הלשון.

ועל דבר הענין. אין לדברים האלה טעם במקום הזה. ואני ממה שראיתי לשאול שני חטאים שבשבילם נקרעה הממלכה מעליו. חטא גלגל (למעלה י"ג י"ד) וחטא עמלק (למטה ט"ז כ"ג). והדבר ברור ששתי שמות בדבר. ואמר אני שהסופר הוה עשה בספרו כמו שאמרת בסופר אחר (יהושע ח' י"ב). והוא כתב ספרו שתיים. וכראשונה כתב שנמאס שאול ממלך בגלגל גלגל. ובשנית בחר בחטא עמלק מפני שנראה לו חמור וראוי לענשו מן החטא הראשון. והמסדר הוסיף חטא על חטא ואסף שניהם. והוא הדין לדבר דוד שלקחו שאול אל ביתו. שעל פי הכתוב האחר נעשה הדבר הוה בשביל הרוח הרעה שבעתה את שאול (למטה ט"ז י"ד—כ"ג). ועל פי הכתוב השני לא לקח שאול את דוד אל ביתו עד שהרג את גלית הפלשתי. ובשעה ההיא לא היה שאול מכיר את דוד ולכן אמר אל אבנר בן מי זה הנער (למטה י"ז ג"ה). ונראה שבתחלה לא היה הספור של מכת גלית במלואו כמות שהוא עתה בספר. ובהקצר הספור ההוא ובחסרון דבר עמלק וחסרון הרברים על אודות ביאה ראשונה שבא דוד אל בית שאול. ששניהם לא היו בספר בתחלה. הוה הכתוב הוה אשר אנחנו בו קרוב אל הכתוב האומר ויקחהו שאול ביום ההוא ולא נתנו לשוב

בית אביו (למטה י"ח ב'). ואם כן, תכלית הרברים האלה להניד לך שבשביל שראה שאל כל איש נכור וכל בן חיל ויאספהו אליו, אחרי כן כשראה נכורת דוד בהרגו את נלית הפלשתי אסף גם את דוד אליו ולא נתנו לשוב אל אביו.

טו

(א) למשחך למלך וגו'. אמר רד"ק בקמ"ץ חטף החיית, וצחוק עשה לנו הרב: כי הנה מעיד בנקודו של למשחך, ואין צריך בעדותו לכל יודעי דקדוקי הלשון, ולא פירש ענינו. כי משיחת שאל מה היא ענין לכאן? ומה שאמר רד"ק אחריו כביאור ועתה שמע, כלומר כיון שנמשחת למלך על ישראל צריך שתעשה מה שמצוה עליך לעשות והוא מלחמת עמלקי אין טעם לדבריו; כי אם כן, היה הכתוב אומר הנה נמשחת למלך על ישראל ועתה שמע וגו', ולא היה מזכיר שליחות שמואל לדבר הזה. ועוד שבמשיחה הראשונה לא יסול לשון שליחות אצל שמואל, מפני ששאל הנמשח בא אל שמואל המושח אותו.

ועתה דע שאין משיחה זו שמדבר בה הנביא כאן משיחה ראשונה שנמשח שאל בלכתו לבקש האחונות האובדות, ואין משיחה זו כפשוטה ומשמעה כי אם על צד השאלה. כי הנה אמרו הראשונים שאין מושחין מלך בן מלך כי אם מפני המחלוקת (כריתות ה' ב'), והוא אמת. וטעם הדבר משום שבני מלכים שהם באי כח אבותיהם אינם צריכים משיחה. ואם כן, בזמן שיש בחירה יש משיחה, ומי שלא נבחר לא נמשח, ובגלל הדבר הזה נשאלה משיחה לבחירה והסכמה. וכמו שאמר ה' לכורש משיחו (ישעיה מ"ה א') בשביל שבחר בו להקים דברו אשר דבר לישראל עמו, וכמו שצוה ה' את אליהו למשוח את חואל למלך על ארם (מ"א י"ט ט"ו), ואין הרברים כי אם משל להניד לך שה' בחר בחואל שעתידי להיות מלך על ארם לעשות חפצו בהלחם עם ישראל, כי מי שלו מוח בקדקרו לא יעלה על דעתו לומר שנביא בישראל משח מלך ממלכי ארם¹).

ואחרי הודעתך את כל זאת דעת לנכון נקל ששלחני זה לפעולת עכשו, ודונמתו מלך ארם שלחני אליך (מ"ב ח' ט'), ומשיחה זו לעתיד, וזה הדבר אשר אמר שמואל: אותי שלח ה' עתה להניד לך מצותו, והיא מצוה שאם תקיים אותה תקום ממלכתך על ישראל. וכנגד מלחמת עמלק אמר הנביא כן שנכשל בה שאל ונרמה לו שלא נמשכה מלכותו, ומפני שהיתה ממלכתו של שאל תלויה בקיום המצוה הזאת הוציא שמואל את שליחותו בלשון משיחה שהיא כעין הסכמת ה' על מלכות שאל.

ונראה לי שאין הרברים האלה מעקר הספר, ולא כתבם הסופר בתחלה. כי מסדר הספר הזה כשבא לחבר שתי השמות בעון שאל ולהוסיף חמאת עמלק על חמאת נלגל², כרי שלא תהא חמאת אחת מיותרת, השכיל לשום כדברים האלה בפי שמואל לאמר: הנה כבר אמרתי לך ממלכתך לא תקום (למעלה י"ג י"ד), ובמלה משיחתך בנלל חמאת נלגל, ואף על פי כן שלחני ה' עתה להניד לך מצותו כדבר

¹ תדע לך שכן פירוש המצוה, שהרי במעשה נאמר הראני ה' אותך מלך על ארם (מ"ב ח' י"ג) והוא משיחת חואל על ידי אלישע, ולא תמצא שמשחו הנביא בשמן המסחה.

² ראה מה שאמרתי בענין הזה למעלה י"ד כ"ב.

עמלק, ואם תשמור לעשותה מעלה ה' עליך כאלו משחק למלך שנית על ישראל, ויקרע נור דינך ולא תקרע מלכותך מעליך.

(ב) שם לו בדרך. יש במשמע הדברים האלה לשון התחלת מלחמה (einen Angriff machen). ודונמתם וישימו על העיר (מ"א כ' י"ב). ולא תפורש שימה זו כי אם בפעול שהיה משמש עמה בתחלה וחרל באחרית הימים, ומלוא הדבור כעין שם חרבו על ירכו (שמות ל"ב כ"ו); כי השם חרבו על ירכו למען פלוני הולך ללחום בו. וראה מה שאמרתי בראשית ד' ה'.

(ד) את העם. כנגד איש יהודה שנאמר בסוף הפסוק עם זה עם שאינו איש יהודה, כלומר איש ישראל. ראה מה שאמרתי למעלה י"א ח' וי"ג ה' בסוף דברי.

(ה) עיר עמלק עיר ממלכתו של עמלק, וכיוצא בו עיר סיחון (במדבר כ"א כ"ו), ועיר דוד (ש"ב ה' ז').

וירב. פירשו רדיק לשון ארב, ואחריו כל אדם ימשוך. ולא נראה לי כן, מפני שלא נמצא לפעל ארב הבנין הכבד הנוסף בכל המקרא, ומפני שלא נזכר ארב במלחמת עמלק אחרי כן כמו שנזכר במלחמת העי ובפילגש בנבעה, כי בשתי המלחמות ההן האורב עושה רושם¹), מה שאין כן במלחמה זו.

ואומר אני שוירב שרשו ריב, וכלבד שאין משמעו כאן כפשוטו, כי אם לשון עכוב שכא מחמת ספק, והוא כעין haesito בלשון רומי. ויפורש משמעו זה על פי מה שאמרתי בביאור ריב לנמות (שמות כ"ג ב'), ושאלו נתעכב בנחל בשביל הקיני שבתחלה לא היה יודע מה יעשה לו, ואחרי כן נמר ברעתו לשלחו מתוך העמלקי כמו שעשה.

(ט) והמשנים. מזכיר רדיק דעת האומרים שהוא כמו שניים לבטן, וחכם גדול מחכמי הגוים שכרוך אחריהם מוסף נוסף משלו ואומר שהשני לבטן טוב מכל אחיו, ועליו להביא ראיה. ואפילו אם כן הוא מדרך ארץ, ממה שמן התורה פטר רחם קדש לה', ולא משנהו, הרבר ברור שלא היו העברים אומרים כן.

ובאמת נאמר כאן משנים כנגד מיטב, כי כמו שיש מלך ויש משנה למלך, ויש בכור ויש משנה לו, כן יש מיטב הרבר ויש משנה למיטב, ומשנה המיטב מה שהוא טוב ולא טוב כמוהו²), וכיוצא בו כפורי כסף משנים (עזרא א' י'). ועד בפירושי זה סוף הפסוק, כי רק בהוציאך מיטב הרבר וגם משנהו תאמר לנותר ממנו נמבוה ונמס, ולא תאמר לו כן כשלא הוצאת מן הכל כי אם המיטב לבדו. ויתורגם והמשנים זה ללועזיים und die zweitbesten.

נמבוה. כל הינעים לפרש הקדוקיו ינעים לריק, כי אין כמתכונתו בכל לשונות בלי שם, ולי נראה שעקרו נבוה, ומפני שבת"ב לאחריו יש מ"ם אחר נו"ן טעה הלבלר כאן והכניס מ"ם אחר נו"ן.

(י"א) ואת דברי לא הקים. לא נראה לי שדברי זה נקוד כדון, וכמדומה אני שדינו דברי, לשון יחיד, כי כן שאלו אומר אל שמואל הקימותי את דבר ה'

¹ ראה דברי הכתוב יהושע ח' י"ט, ושופטים כ' ל"ז.

² ועל פי הדברים האלה נוסף, "המשנים" על מיטב, ולא על צאן ובקר, ואף על פי כן לא אמר הכתוב ועל המשנים, כי אלו נשנה "על", היה הכתוב מדבר במשנים כמדבר במה שאין לו כל שוחמות עם מיטב, ולא כן הרבר.

(למטה פסוק י"ג), וגם שמואל אומר אל שואל מאסת את דבר ה' (למטה ממנו פסוק כ"ג), ושניהם מדברים לשון יחיד. וגם על פי חקי הלשון ברין שיאמר כאן לשון יחיד; כי הכתוב הזה מדבר במצוה, ולא בהגדת דברים בלבד, ויש במשמע דבר מצוה, מה שאין כן בדברים.

ויוחר לשמואל. חרה לו שבחר ה' במי שגרם לו להנחם על בחירתו. ויוזעק אל ה'. קשה לאמר מה הוועקה הוואת. והדבר ברור שאין זעקה זו תפלה שהתפלל שמואל בעד שואל, כי לא אוהב הוא לו, כאשר הראיתך לרעת. ואפשר שזעק שמואל אל ה' להסיר הממלכה מישראל ולהשיב שופטיו ככתחלה, והכתוב סתם תפלה זו מפני שלא עשתה רושם, כי לא שמע ה' בקול שמואל לדבר הזה.

(יב) מציב לו יד, כיד אבשלום (שי"ב י"ח י"ח). והיא מצבת אבן בעבור הוזכר שמו על הנצחון שנצח את עמלק. ויסב נוסף על מציב, ופירוש הרברים שואל פנה וירד מן הכרמל הגלגל אחר שהציב לו שם יד.

(יג) ברוך אתה לה'. ענין ברכה זו מפורש לך כל צרכו בראשית כ"ד ל"א. ואלו הייתי מתרגם ללועזים תרגמתי כל הברכה הוואת willkommen! והמתרגם כל כמו אלה ללועזים כפשוטם ומשמעם חוטא בלשונו ומחמיא את הרבים וגורם לקוראים תרגומו לטעות, כסבורים שהדברים קרש קרשים, והם דברי חול, ואף על פי שנקרא שם ה' עליהם. ועד דברך מנהג ישראל היום הזה שנוהג בעל הבית לאמר לנכנס אליו והוא חפץ בו ברוך הבא, והיא ממש ברכת אבותינו הראשונים, ובלבד שאנחנו היום לא מזכירים שם ה' בברכה זו כמו שאנו נוהרים מלהזכירו לבטלה בכל דבר.

(יד) הלא אם קמץ אתה בעיניך. אשרי האיש אשר מוכיחו מעיד עליו עדות זו. ראש שבטי ישראל אתה. מוכיר אליו הדבר הזה. מפני ששואל עשה מיראה, כמו שאמר כי יראתי את העם ואשמע בקולם (למטה פסוק כ"ד). ולא למלך לירוא את עמו. וימישהך וגו'. ואין זה נותן טעם לשלפניו, ופירוש הדברים ראש שבטי ישראל אתה כי משחק ה' למלך על ישראל.

(טו) את החטאים וגו'. נקרא לעמלק כן על שם שהוא איש מות לה' מדור דור. ראה מה שאמרתי במדבר י"ז ג'.

(טז) אשר שמעתי וגו'. אשר זה כמו כי שפירשתי ביהושע ב' כ"ד, והוא משמש בראש דבור כעקרו (directe Rede), וכיוצא בו ויאמר אשר נס העם (ש"ב א' ד').

(טז) כשמע. ראה מה שאמרתי בביאור ככם (יהושע א' ט"ו). ועל פי הדברים ההם כשמע זה כמו כבשמע, שכן נאמר לפניו "בעולות", כי חפץ משמש עם ב"ת, ונפלה בית מפני כ"ף שלפניה כדון.

הנה שמע מזבח טוב. הדברים האלה מכאן ועד האתנה שבפסוק האחר דברי שיר. וחזק לדברי שיר תאמר שמע טוב מזבח, ולא כסדר הכתוב הזה. כי "מן" היתרון עקרו מפרש התאר¹. ומקום המפרש אחר המפורש ולא לפניו. והמדבר בחר

¹ ראשו של מן חלק, וסופו צד, וסוף סופו מלת היחס (Präposition). ומן המפרש ומן היתרון שניהם אחר ויסודם בסופו. כי פירוש ולא רשעתי מאלהי (תהלים י"ח כ"ב), לא הייתי רשע בצד אלהי, כלומר אצל אלהי, וכן הכהן הגדול מאהיו (ויקרא כ"א י') זה פירוש הכהן שהוא גדול אצל אהיו, כלומר הכהן הנראה גדול לעין רואיו כשהוא עומד בצד אהיו, ואם כן, גדול הוא מאהיו.

כאן בדרך שיר לתת לדבריו יתר שאת ויתר עז. ובנלל הדבר הזה היו כהני היונים ותוהים נואמים כל נאום אלהים דברי שיר.

(כג) **הטאת קסם מרי.** מפני שהיה שואל מתאמץ להכרית הקוסמים באוב מן הארץ (למטה כ"ח ג'). ובעשותו את הדבר הזה נלה על דעתו שחטאת קסם גדולה בעיניו. מדמה שמואל חטאת מריו לחטאת קסם דברו אליו. והוא מודד את הרע בעיני ה' במדת העושה הרע. וככן הנביא מראנו לדעת שהוא יודע יצר לב האדם. והדברים נותנים טעם לשלפניהם. כי לפי שחטאת מרי גדולה מאור, שמוע שהוא ההפך ממרי טוב מזבח.

(כד) **זאת דבריך.** ראה מה שאמרתי למעלה פסוק י"א. והוא הדין לדבריך זה. ואף יש ספרים שכתוב בהם דברך, לשון יחיד, וכן נראה לי העקר.

(כה) **שא נא את חטאתי ונוי.** שואל אמר עכרתי את פי ה' ואת דבריך, והודה בשתים. ואשר חטא לה' כעברו את פיו אין ביד אדם למחול לו; וכנגד מה שחטא לשמואל לעבור את דבריו אמר שא נא את חטאתי, והוא מבקש מאתו שישוב עמו למען יהי לו הרבר הזה לאות שנשא לו את חטאתו.

לא אשוב עמך. לא אמחול לך לשוב עמך, כי איך אמחול אני על שלי וה' לא מחל על שלו ואהיה כמסייע בידי עוברי עברה.

(כח) **לרעך.** אין רע זה אוהב או חבר, כי לא היו שואל ודוד אוהבים זה את זה, ואף לא כרע של כי יתן איש אל רעהו (שמות כ"ב ו'). כי לא ישמש רע התשמיש ההוא כי אם אצל איש שהוא סתום, ואצל נפש מיוחדת או מסורשת יאמר תחתיו אחר או איש אחר. ככתוב תחן לאחר אשתי (איוב ל"א י'). ונאמר ואיש אחר יחננו (דברים כ" ה'). ורעך זה רע האחרון שפירשתי בביאור אשר רעה לו (שופטים י"ד כ').

(כט) **ולא ינחם.** ראה מה שאמרתי למעלה י"ד נ"ב. ובכן יסורש לנו איך נכנסו בספר הכתוב הזה והכתוב האומר נחמתי כי המלכתי את שואל (למעלה פסוק י'). והם שני כתובים מכחישים זה את זה. כי הכתוב הראשון לספר כתחלתו, וזה למשנהו, ומעולם לא אמרם אומרים שניהם איש ורעהו יחרו, לפי שלבסוף חזר בו הסופר מדבריו הראשונים, ומסדר הספר הוא אשר אחו החבל בשני ראשיו ולא ברוח משפט.

(לג) **מעדנות.** בשמחות. סר מר המות בא קצה של מרירות המות. ומרירות המות יראתה, והוא עצמו קצה. ולא הניד לנו הכתוב הלוכו של אנג ודבריו אשר דבר לפני מותו כי אם בשביל שואל, ללמד מה בין שואל לאנג, שאנג שתה כוסו כאכיר לב ומת בכבודו, ושואל נכעת מן היום שמאסו ה' ממלך, ונס כעת מותו ירא מאוד מן המורים ונפל על חרבו (למטה ל"א ג' וד'). ולא יפלא בעינינו הרבר הזה בזכרנו שאנג מלך בן מלך ואיש מלחמה מנעוריו, ושואל כבודו חרש עמו ומאחרי הבקר יצא למלחמותיו (למעלה י"א ה').

(לד) **וישסף שמואל את אנג.** אין זה כבודו של נביא להכות נפש, ושמואל הרג את אנג הוא בעצמו, ולא על ידי שליח, ללמד את שואל כמה חטא כאשר חמל עליו והחיהו. לפני ה' פתח אהל מועד; כי היתה הריגת אנג דבר שבקדושה ולה ריח קרבן. וראה מה שאמרתי ויקרא כ"ז כ"ט.

(לה) וה' נחם מאמר משרת מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה, ובלא המאמר המשרת הזה אין באבל שמואל על שאול בנותן טעם למה לא הלך שמואל לראות את שאול, ונהפך הוא כי המתאבל על חברו ומצטער בצערו משתהל לראותו ולנחמו. ומשום שהתאבל שמואל אל שאול וה' נחם כי המליך את שאול לא היה שמואל הולך לראות את שאול, כי לא יכול לנחמו.

מז

(א) ואני מאסתיו. גם זה מאמר משרת, ופירוש הדברים עד מתי אתה מתאבל אל שאול כשאני מאסתיו ממלוך על ישראל. ואמר הכתוב כנגד שמואל כאן ובסוף הפרשה הקודמת לשון התפעל ולא קל, ומתאבל אָבַל עושה אבלו למראה עין, ואם כן, זה הדבר שאמר ה': מה לך מתאבל למען שאול להיות בעיניו כמצטער על ממלכתו שלא תקום; חדל לך ממנו ואל תירא מהראות לו גלויך כסתריך, כי אני מאסתיו ממלוך על ישראל ולא אתננו להרע לך.

(ב) עגלת בקר תקח בידך, לא יפלא בעיניך איך יצא מפי ה' דבר ערמה כוכר את אשר אמרתי פעמים ושלוש שסופר הספר הוה כסופרי כל כתיבי הקדש חוץ מדברי נבואה ודברי שיר היה מן הכהנים, שביניהם ובין הנביאים מחלוקת ברעת ה' ודרכיו, ואם תחזור על כל דברי הנביאים לא תמצא בהם כדבר הזה ששם הכהן הסופר בפי ה' בכתוב אשר לפנינו, כי לנביאים ישרים דרכי ה', אין בהם נפתל ועקש.

לזבח לה' באתי. לא ידעתי לכוון פירוש הכתוב הזה, כי הגה נמשח שאול בעיר שמואל, וביום המשחו זבח לעם בכמה (למעלה ט' י"ב); ועל פי הדברים ההם היה לשמואל כמה בעירו ברמה, ואם כן, כשילך שמואל אל בית לחם ליזבח הלא יהיה נחשד בעיני שאול, ועוד שסוף שמואל להעביר את שבעה בני ישי לפניו ולקחת את דוד מן הצאן, ולמשחו בקרב אחיו (למטה פסוק י"ג—י"ג), ולא בסתר, וכל המעשים האלה יש להם קול שיבא באוזני שאול, והדבר הראשון יפורש ברוחק על פי מה שאמרתי ש"ב ט"ז ו' בסוף דברי, והאחרון קשה ולא ידעתי לו כל פירוש.

(ו) נגד ה' משיחו. אין המאמר הוה תאר המקום, כי אם כן, מה הוא ענין לאליאב מלכד יתר אחיו העומדים בלם לפני ה'? ועוד שלא יאמר כן באדם אצל ה', מפני שהאדם נגד ה' בכל מקום שהוא, ופירוש הדברים כמו נוכח ה' דרככם (שופטים י"ח ו'), כלומר ראוי והגון לה' משיחו, ויתורגם ללועזים JHVHen angemessen ist sein Gesalbter.

(ז) אל תבט אל מראהו ואל גבה קומתו. כבר אמרתי לך שבעיני דברי הימים לעם ישראל מתחילים ברחבעם וירבעם, וכל הנאמר בכתבי הקדש בימים שקודמים להם דברי הגדה בלבד, ועדים בדבר שמות שאול ודוד, כי שמות שאול ודוד יש להם דרש, אף על פי שלא דרשום סופרי כתבי הקדש וחכמי התלמוד. שאול הוא המלך השאול, כלומר המלך שנתן ה' לבני ישראל השואלים מאתו מלך; ודוד יריד ה' שבחר בו ה' מאהבתו אותו אחר שמאם בשאול, וכל אדם שיש לשמו דרש כמו אלה יציר הגדה הוא, ועתה מכל דברי הכתוב אשר לפנינו אנו למדים שזו שמת ההגדה בדבר שאול ודוד, בשאול להם בני ישראל מלך בחר ה' כדרך בני אדם, ובחר בשאול שהיה גבוה מכל העם משקמו ומעלה (למעלה ט' ב').

למטה ממנו יי' כינ; ואחרי כן, כשמאס ה' בשאול והוא בא לבחור לו איש כלבבו, אמר אל שמואל כננר אליאב אל חביט אל מראהו ואל נבזה קומתו. וכדי שיטעה שמואל באליאב וימצא ה' מקום לאמר לו אל חבט אל מראהו להשמיענו הדבר שפירשתי נאמר למעלה אשר אומר אליך (פסוק ג'). ולא הודיע ה' את שמואל מיד את שם הבן העומד להמשת.

מאסתיהו לא בחרתי בו, והוא על פי מה שאמרתי בראשית ליח כינ. יראה יבחר, וכיוצא בו יראה לו השה (בראשית כ"ב ח'). ופירוש הדברים האדם יבחר במה שתאווה הוא לעיניו. וה' יבחר כלבבו, כלומר יבחר במי שיעשה כלבבו, וכמו שאמר ה' בכהן שהוא בא לבחור תחת עלי והקמותי לי כהן נאמן כאשר כלבבי ובנפשי יעשה (למעלה ב' ל"ה). וה' מדבר כאן כאלו היתה בחירת שאול על ידי בני אדם, והוא מדבר בה כן מפני שהיתה בשביל בני אדם, ובנלל הדבר הזה נבחר שאול מפני נבזה קומתו שהיא תאווה לעיני בני אדם. ויתורגם סוף הכתוב הזה ללועזים *der Mensch wählt für's Auge, JHVH wählt für's Herz*. (ח) ויעברוהו. ראה מה שאמרתי במשמע הלשון הזה שמות ליג י"ט.

(יא) לא נסב. נראה לי שזה דינו נִסַב או נִסַב, והוא הבנין הכבר הנוסף, כי הוא המשמש בלשון המשנה בכמו אלה. וגם משמע כן מן השם נִסַב הנמצא במקרא (שה"ש א' י"ב).

(יב) עם יפה עינים. כמו שיש ואיו משמש בלשון עם, כן עם זה כמו וא"ו, והדברים כאלו כתוב ויפה עינים. והלשון הזה אין כיוצא בו חוץ מכאן בכל המקרא כי אם למטה י"ז מ"ב.

(יג) יאמר נא, אמירה זו לשון ציווי. עבדיך לפניך מאמר שלם, ומשמעו עבדיך שומעים בקולך לכל אשר תצום *deine Knechte stehen dir zu (Diensten)*.

ונגן בידו וטוב לך. ראה מה שאמרתי למעלה י' ה'. ומן הכתוב ההוא והכתוב הזה יחדו למדנו כמה היו העברים הראשונים מכבדים ומקורים חכמת הנגן. ובנלל הדבר הזה עלתה החכמה הזאת בידם, וברבות הימים קמו מקרבם חכמים מפליאים לעשות בה. ולא כן עמהם חכמת הציור. כי חכמת הציור ראשיתה לכל העמים בבית אלהיהם, ומפני שה' אלהי העברים כל פסל וכל תמונה תועבה לו, היו עובדיו ויראיו משקצים ומתעבים עושיהם וחכמת עושיהם, ובנלל הדבר הזה אין צייר יהודי רואה סימן יפה בחכמתו עד היום הזה; לפי שאין אדם למד חכמה כי אם ממקום שלבו חפץ, ולב בניו אל אבותם, והוא הדין לחכמת הבנין שמשפני שראשיתה בכתי האלהים, כי כתי העם היו קטנים ופשוטים, העברים שאין להם כי אם אל אחד ולו רק בית אחד, לא היו בקרבם אנשים חכמים לבנות. תדע לך שכן, שהרי כשבא שלמה לבנות בית לה' הצטרך לאנשים צירונים לברות לו עצים (מ"א ה' כ').

(כ) חמור לחם לחם כמשא חמור. ואמר הכתוב כן כמו שנאמר אחריו ונאד יין, כי החמור למשקל הלחם כמו שהנאד מרת יין, וגדי עזים. ראה מה שאמרתי בראשית ליח י"ז בסוף דברי.

(כא) ויעמד לפניו, ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ט"ז. ואף כאן פירושו ויעמוד לפניו התחיל להיות משרתו, וכמו שנאמר באבישג השונמית בתחלה ועמד ה

לפני המלך (מ"א א' ב'). ונאמר בה כנגד עמידה זו אחרי כן ואבישנ השונמית משרת את המלך (שם פסוק ט"ו). וכנין אב לכל כמו אלה הכתוב האומר בדניאל הנביא מישראל ועוריה ויעמדו לפני המלך אחר שנאמר כנגדם וידבר אתם המלך (דניאל א' י"ט). שלא יפורש כי אם כן. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים und trat in seine Dienste והמפרש הדברים האלה לעמידה ראשונה שעמד דוד לפני שאול, כחשו בפניו יענה מה ששלה שאול אחרי כן אל ישי לאמר יעמוד נא דוד לפני (למטה פסוק כ"ב). כי הדברים ההם לא יפורשו כי אם כמו שפירשת, ובלבד שהכתוב הזה מדבר בתחלת השרות והיא בכתוב ההוא הולכת והוא.

ויהי לו נשא בלוי. על כרחק תאמר שהכתוב הזה והכתוב האומר בן מי זה העלם (למטה י"ז נ"ה) בתחלה לא נכתבו שניהם בספר איש ורעהו יחדו. כי ברור הדבר שאם היה דוד נושא כלים לשאול למן היום אשר שלחו אביו אליה היה שאול יודע בן מי הוא. ודבר שני הכתובים האלה המכחישים זה את זה מפורש לך למעלה ט"ו א' בסוף דברי.

יז

(ד) איש הבנים. השבעים מתרגמים איש נבור או בעל כח, ואנכי לא ידעתי מה ראו על ככה. ופירוש איש הבנים האיש העומד בין שני המחנות ויועץ לטוב להם שילחמו שני אנשים מזה אחד ומזה אחד איש ברעהו, ולא ילחמו שני המחנות כלם וישפך דם לרוב. והדבר הזה מדברי הגדה. ונמצא כמותו בשירי הומירוס ולא בדברי הימים לגווי הארץ. ובחזרה הגדה בדבר הזה לפאר ולרומם את דוד בהכותו את גלית נבור פלשתים.

(ה) הלא אנכי הפלשתי וגו'. ראה מה שאמרתי במדבר ל"א ח'. ובספר הזה נקרא לאכיש מלך גת (למטה כ"א י"ב). ונאמר בחמשה סרני פלשתים לגת אחד (למעלה ו' י"ז); ואם כן, אכיש אחד מהסרנים ולא מלך ממש'. והוא נקרא מלך כמו שנקראו בתורה שרי מדין מלכים. והיתה ארץ פלשתים בימי גלית רפובליקא, ולא ממלכה. ועל פי הדברים האלה כה אמר גלית: הלא אנכי מבני חורין ואתם עבדים לשאול; ואף על פי שאין שני המחנות שוים לדבר הזה, מפני שאם אני מנצח תהיו אתם עבדים לבני חורין, ואם ינצחני האיש מכס נהיה אנחנו עבדים לעבדים, על מנת כן אלחם באיש אשר תבחרו לי.

(ו) חרפתני מחרף אני. והוא על פי מה שאמרתי בראשית י"ד כ"ב. וחרף עקרו לשון מיעוט, והוא במקום הזה ובכל כיוצא בו לשון תביעה שתובע התובע את אויבו להלחם בו. ויפול בדבר הלשון הזה, מפני שנקלה נכורת הנחבע בעיני התובע האומר לנצחתי, שאם לא כן לא היה תובעו. ועל פי הדברים האלה יתורגם חרפתי זה ללועזים ich fordere heraus.

(ז) ודוד וגו'. בהרגום השבעים חסרים כל הדברים מכאן ועד פסוק ל"א. ועד ככלל. בא באנשים. אין הדבור הזה ענין לימי שני חיי ישי כמו שאומרים המפרשים, כי לא תמצא בכל המקרא שיהא בא באנשים כמו בא בימים. וביאה זו

(1) וגם ממה שנאמר כנגד אכיש ויקצפו עליו שרי פלשתים (למטה כ"ב ד') אנו למדים שהיה אכיש כאחד השרים ולא כלך, כי המלך לא יחיה עליו קצף מאת שריו ועבדיו.

כמו לא יבא ממזר בקהל ה' (דברים כ"ג ג'). ופירוש הכתוב בא ישי בחברת אנשים והיה כאחד מהם. ועל פי מה שאמרתי בכיזור ימותו אנשים (למעלה ב' ל"ג). בכתוב הזה אנשים אצל שאל שנוכר לפניו עם הארץ, והכתוב מניד לך שישי בא בחברת דלות העם ולא היה משרי הארץ ונכבדיה. ועד בדבר מה ששלח ישי את דוד אל המערכה ולא שלח עמו נער כמו שעשה קיש בשלחו את שאל בנו לבקש האתונות האובדות לו (למעלה ט' ג'). וכן דוד אומר לנששו איש רש ונקלה (למטה י"ח ב"ג).

(טו) ודוד הלך ושב וגו'. ולא משמע כן ממה שנאמר ויהי לו נושא כלים (למעלה ט"ז כ"א). וגם מסדר הספר הזה סדר השבעים מכוון לומר שדוד היה עם שאל במלחמה והוא נושא כלים לו, ולכן לא בחר בכל הדברים שבינתים, וכתב אחר ויחתו וייראו מאוד (למעלה פסוק י"א) ויאמר דוד אל שאל אל יסול וגו' (פסוק ל"ב), כמו שאמרתי למעלה.

(כ) והרעו במלחמה. נזכר הרבר הזה, להניד לך איך נהפכה להם תרועתם זו ליראה ומנוסה בראותם את גלית (פסוק כ"ד).

(כג) הכלים, כל שוה כסף שמטלטל ואין בו רוח חיים כלים יקרא לו בלשון המקרא. והכלים האלה הלחם והמוזן ששלח ישי לבניו. וחיבת מעליו משמשת עם נפש כמו שמשמש עמו על שלאחריו, ופירוש הדברים נפש הכלים שהיתה שמירתם מושלת עליו ונתנם על יד שומר הכלים לשמור.

(כו) מה יעשה לאיש. טעו בפירוש הדברים האלה כל החכמים שיצא להם שם בניו, ואף חכמי ישראל כלם, חוץ מאחד שננע בפירוש האמת בקצה לשונו ונטה מעליה לעלות בקרש, כי היתה לו דרך אמת כמות שהיא דרך חול. כל החכמים חוץ מאחד האחרונים רואים הדברים האלה כשאלה. ואם כדבריהם, למה שנה דוד דבריו אחר ששמע את דברי איש ישראל על אודות האיש אשר יכה את הפלשתי (פסוק ל"ז)? ומה השאלה השניה ששאל דוד לאמר מי הפלשתי הזה וגו' ? ומה כ"י שבראש השאלה ההיא? הלא אין כי זה כי אם נותן טעם, וכמה היתה השאלה האחרונה טעם הראשונה?

ובאמת אין הדברים כי אם תמיהה. כי כמו שתאמר בלשון המקרא מה חדל אני (תהלים ל"ט ה') ואתה מכוון לומר כמה חדל אני, כן תאמר מה יעשה לאיש ומשמע דבריך מה גדול הדבר אשר יעשה לאיש! ועל פי הדברים האלה, כשמעו דוד את כל הכבוד הזה שיהיה לאיש אשר יכה את הפלשתי, שיעשרנו הסלך עשר גדול, ואת בתו יתן לו, ואת בית אביו יעשה חפשי בישראל, היה תמה ואומר מה רבו שלש אלה מהיות לאיש אשר יכה את הפלשתי הזה! ולכן מוסיף דוד ואומר כי מי הפלשתי הזה וגו', והלא בעזרת אלהים חיים נקל לכל איש מישראל להכותו, וכן מות הפלשתי לה' אלהי ישראל אשר חרף מערכותיו. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ל"א.

כי חרף, ראה מה שאמרתי בכיזור מי מלל (בראשית כ"א ז'). ואף כאן, מפני שלשון הכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים לא מתישב היטב, אומר אני שחרף זה עקרו יחרף, ובטעות סופר נשמטה וייד של יחרף מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(כז) בדה יעשה לאיש, אין כה זה כנוי לדברים שנשנו בפי המדבר והכתוב לא חסין לפרשם שנית, כי לדבר הזה תאמר בלשון המקרא כזאת וכזאת, ולא

כה. וזה פירושו הכתוב: ככל אשר שמעת יעשה לאיש, ואף על פי שנדול הדבר מאד בעיניך.

(5) אל מול אחר. אמר רדיק אל מול אדם אחר, ולא אמר הרב יפה. כי בפעם הראשונה לא היה דוד פונה אל אליאב שכנגדו נאמר מאצלו. ועוד שאלו פנה דוד עתה אל אדם מיוחד היה הכתוב אומר וישיבהו, לשון יחיד; וכשהוא אומר וישיבוהו העם, אין מול זו כי אם שם דבר, ופירושו אל מול אחר אל צד אחר.

(6א) וישמעו הדברים וגו'. גם מכאן ראה למה שאמרתי בביאור מה יעשה לאיש (למעלה כ"ו). כי אם הדברים ההם שאלה, למה הוגדו לפני שאול, ולמה לקח שאול את דוד כשמעו אותם? ועל פי מה שפירשתי לקח שאול את דוד מפני שלא יתמה אדם על שכר מעשה כמעשה הזה לאמר שנדול הוא מהיות לעושהו אם לא יכול לעשותו.

(6ב) לב אדם. השבעים מתרגמים כאלו כתוב אדני, וכן נראה לי העקר. ובין כך ובין כך פירושו עליו על עצמו. וכן דרך המקראות לדבר בכל כמו אלה שנעשים בקרב האדם וברוח בטנו, ככתוב בהתעטף עלי רוחי (תהלים קמ"ב ד'); עלי נפשי תשתוחח (שם מ"ב ו'); ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב). וכן בלשון התלמוד נשים דעתן קלה עליהן (שבת ל"ג ע"ב). דעתו נסה עליו (תענית כ" ע"ב).

(7ד) ונשא. הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, שאם לא כן, היה אומר וישא. ופירושו הדברים בא והוא מבקש לשאת.

(7ה) והצלתיו מפיו. על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם הצלה זו הצלת השם מכואו בפיו של הארי או הרוב, ולא שהיה השם בניהם ונצל ממנו. והלשון הזה פירשתי לך דונמתו יהושע כ"ב ל"א ועזרא ח' ל"א. ושתי מכות שנאמרו בכתוב אחת לארי ואחת לרוב. ונראה שהאחרונה לארי. וראיתי לומר כן משום זכר הוקן. ואם כן, הכתוב הזה מפרש האחרון ראשונה והראשון אחרונה. וכאלה רבות במקרא. (8) כי חרף מערכות אלהים חיים. הוא הדבר שבו ידמה גלית הפלשתי לארי ולרוב, כי הוא חרף את ישראל והם צאנו של ה'. וכה אמר דוד: כמו שאני בהיותי רועה נאמן הכיתי את הארי ואת הרוב כבואם לשאת שה מעררי, כן ה' שהוא רועה ישראל יתן בידי את הערל הזה אשר חרף מערכותי והן צאן מרעיתי. (9) ויאל ללכת מסורש לך כל צרכנו בראשית י"ח כ"ו. וללכת שאמר לכת אל הפלשתי, ולא לכת אנה ואנה דרך נסיון, כי אם כן, היה הכתוב אומר להלך או להלך.

כי לא נסדה. זה ונסיתי שנאמר אחריו שניהם לשון נפעל, וסמך דגושה מפני נוי' השורש שנבלעת בו כדין, ולא הבנין הכבד הדגוש כמו שאומרים המפרשים. והוא הדין ללא נסתה כף רגלה (דברים כ"ח נ"ו). ויתורגם כי לא נסה ללועזים ובענין זה יתורגם לא נסיתי. denn er war daran nicht gewöhnt

(9) ויקח מקלו בידו. לא ירעתי למה נזכר הדבר הזה ודוד לא השתמש במקלו בהכותו את הפלשתי. ואם משום גלית שאמר אל דוד הכלב אנכי כי אתה בא אלי במקלות (למטה פסוק מ"ג). אין בדבר הזה מעם מספיק לזכר המקל כאן. ואפשר שזכר הכתוב את המקל להניד לך מראש שלא היתה ביד דוד חרב או חנית. ואם כן, זכר המקל בכתוב הזה כעין מה שנאמר בטקום אחר במקלי עברתי את הירדן (בראשית ל"ב י"א). שפירושו עברתי ואין בידי כי אם מקל. וכן נמצא הדבור

היה בלשון התלמוד, כמו שאמרו נר שכא במקלו (שבת ל"א ע"א), ורצו לומר נר שאין לו זכות אבות.

ובילקוט, יחיד הוא זה בכל המקרא, ואף כאן לא מתישב על לשון הכתוב, ומפני שאין כלי הרועים קטן מהכיל הוא לברו חמשה חלקי אכנים, והאכנים קלות ונוחות לקלע, ואם כן, מה עסקו של ילקוט זה? לכן אומר אני שאין עקרו בכתוב, והוא חוספת ביאור שכתב מכאן אחד בנליון, בילקוטיו לכאן, בכלי הרועים אשר לו, ואחר שנכנס אל תוך הספר ברבות הימים נשנית וא"ו ראשונה בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה והאחרונה נשמטה מפני אהותה שבראש התיבה שלאחריה. (כד) לכה אלי, עיין רד"ק שאין דבריו דברים של טעם, ואף לא דברי הראשונים שמוכר, האומרים שהא"רין אחותהו ולא יכול לזוז ממקומו, ובאמת הדברים האלה ששם הכתוב בפי נלית כעין האות ששם לו יונתן לאמר ואם כה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם ה' בידינו (למעלה י"ד י').

(מה) כי לה' המלחמה, המלחמה הזאת אשר בינינו וביניכם מלחמת ה', והוא הדין לכל מלחמה שבין ישראל ועובד ה' ובין הגוים העובדים אלהים אחרים, כמו שאמרה אביניל אל דוד מלחמות ה' אדני נלחם (למטה כ"ה כ"ח), ובנלל הדבר הזה הספר שבו כחובות כל מלחמות ישראל עם מלכי כנען היה נקרא ספר מלחמות ה' (במדבר כ"א י"ד).

(ג) בקלע ובאבן, ונלית יצא לקראתו בחנית שאין בה כדי להמית מרחוק, ועתה ראה מה שאמרתו דברים כ"ה י"ח בנוף הספר ובציון שבנליון, משם תראה שאמר הכתוב בעמלק, ולא ירא אלהים מפני שעמלק נלחם את ישראל בצאתו ממצרים בערמה ולא כנבורה וזנב בו כל הנחשלים אחריו, ודעת המקרא כדעת היונים אשר בשירי הומירוס האומרים שתועבת אלהים כל הנלחם בערמה ובכלי מלחמה אשר לו לברו ואין לאויבו כמוהם, ודוד גם הוא נלחם בנלית בקלע ובאבן, וכיד נלית אין כמוהם, והיא שעמדה לו להכות את נלית בטרם יקרכו שניהם איש אל רעהו, ובטרם יוכל נלית להטיל עליו החנית, וכמו שאולים נלחם שלא כרצון אלהיו לירות על אויבו חצים משוחים בסם המות וכיד אויבו אין חצים כחציו, ואף על פי כן לא פסול הוא ליזמרת נעים ומירות היונים, מפני שבשירי הומירוס כל עצמו של אולים איש ערום ולא נבור מלחמה וירא אלהים, כן דוד העושה כמעשה היוני ההוא לא נפסל לתהלת סופר הספר הזה אשר בו יתואר דוד כאיש שערמתו אומנתו ואין שבתו נבורה ויראת אלהים¹).

(גא) ויעמד אל הפלשתו, ראה מה שאמרתו בעמידה שמשמש עמה אל דברים י"ט י"ז, ואף כאן ויעמד אל הפלשתו ר"ל לקראתו ועמד אצלו, וימותתהו וימהר מותו, כי היה נלית גוסס מחמת מכת האבן, והוא על פי מה שאמרתו שופטים ט' נ"ד, ויכרתת בדה את ראשו, דק הכתוב ואמר "בה", להניד לך שנכרת ראש האויב כחרב האויב, ומעם הדבר מפורש לך כביאור בחנית ובארץ (למטה כ"ז ח').

(כב) עך באך ג'א, הדבר ברור שניא זה עקרו נת, שכן נאמר בסוף הפסוק ועד נת ועד עקרון, וכן כתוב בתרגום השבעים.

¹ הקורא במקרא בהשכל ודעת, אף על פי שאינו רגיל בדרישה וחקירה, הלא יראה שאין דוד בספר הזה כדוד בספר תהלים לנבורה ויראת אלהים, וראה מה שאמרתו ש"ב ה' כ"א.

(נד) ויבאֵהוּ ירושלים. ראה מה שאמרתי שופטים א' ז' בסוף דברי. ואף זו כשננה שיצאה מלפני הכתוב. כי מה לרוד בירושלים בימים ההם, ומה לראש גלית שם? והכתוב מדבר כדבר בימיו, ומפני שאלו היתה מכת גלית הפלשתי בימיו היה ראש המוכה מוכא ירושלימה עיר הממלכה לבשר תשועת ה' בקהל רב. לא דק הכתוב ואחו בירושלים כנגד ימי שאול. וירושלים זו העיר אשר שם משכן ה' בימים ההם. ואת כליו כלי מלחמתו. ועד בדבר הדבור נושא כלים.

באֵהלוּ. ובמקום אחר נאמר שהיתה חרב גלית מונחת אחרי האפור בנוב עיר הכהנים (למטה כ"א י'). וסמך לכתוב ההוא ממה שנאמר בסוף הספר שפלשתים שהמיתו את שאול שמו כליו בית עשחרות (ל"א י'). וכן ארון הברית הנלקח במלחמה הביאווה פלשתים בית דגון אלהיהם (למעלה ה' ב'). הרי שכל כמו אלה מושמים בבתי המקדש. ובנלל הדבר הזה אומר אני שבאהלו זה עקרו בְּאֵהלוּ. ובטעות סופר נשנית בסוף תיבה זו וא"ו שבראש התיבה שלאחריה. ופירוש באהל באהל מועד או במשכן ה' שבעיר הנקראת כאן ירושלים. ודוגמת אהל זה ויקח צדוק הכהן את קרן השמן מן האהל (מ"א א' ל"ט). ואף על פי שהכתוב קורא לעיר זו ירושלים שלא כדון, הלא זכר שבימים ההם אין בית לה', והוא מתהלך באהל (ש"ב ו' ו'). (ג) ויאמר המלך. לא תמצא כלשון הזה כנגד שאול עד הנה, ובכל הספר הזה לא נקרא שאול מלך כי אם כפי המרכיבים אליו. והכתוב המדבר בו קורא בשמו ודי לו בכך. חוץ מלמטה י"ח ו', ובמעשה נוב עיר הכהנים (כ"ב י"א ו"ד וט"ז). ושני אלה תמצא טעמיהם איש איש במקומו. וכאן קרא הכתוב לשאול מלך, כשביל שהוא בא לאמר שאל אתה, שאתה זה לחוק, והחזוק למעט שאול; וכאלו אמר שאול אל אבנר שאל אתה, כי אני אין כבודי לשאול, כי אני מלך.

יח

(ב) ויקחהו שאול ביום ההוא. ראה מה שאמרתי למעלה י"ד ג"ב. ועל פי הדברים ההם בספר כעקרו היה בכתוב ההוא טעם לקחה זו, כי שאול היו אסף אליו כל איש נבור חיל, וכשראה את נבורת דוד אסף גם אותו. לא כן הדבר בפרשה הזאת שהיא משנויי משנה הספר. כי כאן נאמר בתחלה שיונתן אהב את דוד כנפשו, וכשהכתוב אומר עתה ויקחהו שאול ביום ההוא משמע ששאול עשה הדבר הזה למען יונתן בנו, ובראותו שיונתן אוהב את דוד אהבת נפשו לקח את דוד להיות קרוב אליו. (ג) ויכרת יהונתן ודוד ברית. וא"ו של ודוד נאחזתה שסירשתי במדבר י"ב א'.

(ד) ויתפשט יהונתן מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי ויקרא ו' ד'. (ה) וגם בעיני עבדי שאול. כבר הראיתך פעמים הרבה שיש שיטתנה משמעו של השם מפני שם אחר שהוא במאמרו. ואף כאן כן. כי המלך כל עמו עבדיו, שכן נאמר למעלה אצל כל העם ואתם עבדים לשאול (י"ז ח'). וכשהוא אומר כאן כל העם, ומשמעו כל עם הארץ, עבדי שאול שנאמר אחריו משרתי שאול ושריו. (ו) ויהי בבואם. הפעל לפעולת שלשום. כי היה הדבר הזה קודם ששם שאול את דוד על אנשי המלחמה, והוא לא עשה כן עד אחר שהגיל עליו החנית ממחרת היום ההוא (למטה ססוק י"א—י"ג).

והמחלות לקראת שאול המלך. בכתב יד אחר כתוב ובמחלות. ואין לסמוך על ער אחר לשבש את המקרא כשאפשר לפרשו בלא כן. ובכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים ארבע תיבות אלה מאמר שלם. ופירושו והמחלות היו לקראת שאול. והוא מאמר משרת מלמד על שלפניו. ועקר המאמר. המלך. כי אין דרך הכתוב לקרוא לשאול מלך. כמו שאמרתי בסמוך. והוא קורא לו כאן כן בשביל דברי הנשים המשחקות. להניד לך שאף על פי שהיו המחלות לקראת שאול באשר הוא המלך. בשירן היו הנשים המשחקות מכברות את דוד משאול בתת לשאול אלפים ולדוד רבבות.

(י) בתוך הבית. נזכר הדבר הזה בשביל שבא הכתוב לומר ברור ובקיר. ואמר ברור ובקיר להניד לך ששאול הטיל חנייתו בכח גדול להכות מכה בלתי סרה. (טז) וכל ישראל ויהודה. מדבר הכתוב כלשון דורו. כי בימי שאול יהודה וישראל אחד. וכעין הדבר הזה תמצא למעלה י"א ח'.

(יז) לוי לבן חיל. בשני כתבי יד לא כתוב לוי. והכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים העקר. והמנסח הוא לא עמד על טעמו. ראה מה שאמרתי בראשית ס"ז ו'. וכאן בן חיל עבר נאמן לאדניו ומוסר נפשו עליו להלחם באויביו. ובנלל הדבר הזה יסול כאן לשון לוי. אל תהי ידי בו. אמר שאול כן. מפני שדוד מצא חן בעיני העם (למעלה פסוק ה'). ושאול קודם שהתחזק במלכותו ירא את העם (למעלה ס"ז כ"ד). (יח) ומי חיי. לא יאמר ככתוב בלשון המקרא. ואף לא בכל לשון מלשונות בני שם. ודע שבלשון ערבי *חי*, כלומר חי. שבט משבטי העם. וכמוהו במקרא חיה. ככתוב וחית שלשמים חונה (ש"ב כ"ג י"ג). ובלבד שבבלשון המקרא תאמר לכל השבט חיה. לשון נקבה. ולמשפחה ממשפחותיו חי. לשון זכר. כדן שם דבר שיש בו רוח חיים¹). ועל פי הדברים האלה חיי זה דינו *חי* בחיך הו"ד. ומשפחת אבי תוספת ביאור לו מימי קדם. והיא נכנסה בשעות סופר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. ועתה יתישב היטב מה שאמר ומי חיי. ולא אמר ומה חיי. ותרגום השבעים חסר כל הדברים האלה מתחלת הפסוק הזה עד ותאהב מיכל (פסוק כ'). ואין עד בכלל. והדבר ברור שנתחלה לא נכתבו הכתוב הזה והכתוב האומר ויצו שאול את עבדיו דברו אל דוד בלש (פסוק כ"ב) שניהם יחדו בספר. כי למה יצוה שאול את עבדיו לאמר אל דוד מה שאמר לו הוא בעצמו? ועל פי גוסס הספר שהיה לפני השבעים לא דבר שאול בעצמו אל דוד. ודבר עמו ביד עבדיו. כדי שלא יכיר בו דוד שרעה הוא מחריש עליו.

(כא) בשתים תתחתן בי מסורש לך כל צרכו בכיבור חתן דמים (שמות ד' כ"ה) בנוף הספר וכציון שבגליון.

(כב) בלם. ראה מה שאמרתי בדבור זה שופטים ד' כ"א. משם תראה שבלש או בלאט. כי שניהם אחד. מתאר פעולה שאין לה קול. ואף כאן זה משמעה. והמדבר כלש מדבר אחד בפה ואחר בלב. והוא מערים ואין כדבריו למה שבבלבו קול. ועל פי הדברים האלה כה אמר שאול: דברו אל דוד ועשו בערמה לכלכל דבריכם לבלתי גלות הרעה שאני מחריש עליו. ויתורגם בלש זה ללועזים *ohne dass ihr meine Absicht verrathet*.

¹ ראה מה שאמרתי בענין הזה בכיבור חתן דמים (בראשית א' כ"ח).

(כה) להפיל את דוד ביד פלשתים. לא שחשב שאול שכשינסה דוד להכות מאה פלשתים יפול בחרבם כיום ההוא; כי דוד או שר האלף וכהם וכהם הכה בפלשתים הוא ואנשיו היוצאים עמו בגדוד. וזה הדבר שאמר שאול: אינו דומה מכה בפלשתים מפני שהם אויבי עמו ואנשי מלחמתו למכה בהם לעשות סחורה בערלותיהם; וכשישמעו פלשתים שדוד הכה בהם אנשים לקנות לו בערלותיהם אשה יהיה להם הדבר הזה לחרפה, ומן היום ההוא והלאה ישימו עיניהם עליו לרעה, ויתנכלו עליו להמיתו אפילו שלא במלחמה להנקם ממנו נקם חרפתם.

(כו) להתחתן במלך. לא אמר הכתוב שמיכל היתה יפת תואר. אף לא נאמר שעשתה אהבתה רושם בלב דוד, והכתוב מעיד עליו כאן שלא עשה הדבר למען מיכל, כי לא אהבה, וכל חפצו להתחתן במלך ולעלות לגדולה. וראה מה שאמרתי ש"ב ג' י"ג בסוף דברי.

(כז) מאתים איש. שאול אמר במאה ערלות פלשתים (למעלה פסוק כ"ה). ודוד הוסיף נוסף משלו והביא לו מאתים.

יט

(א) להמית את דוד נדרש לפני פניו ולא לפניו, כי שאול הסועל של להמית ולא יונתן ועבדיו, ומשמע וידבר להמית כאן כמשמע דברו שפירשתיו בראשית ל"ז ד'. ועל פי הדברים האלה יתורגם הכתוב הזה ללועזים und Saul sprach ל"ז ד'. וי"ח בסוף דברי. u. s. w. davon, dass er David tödten wollte. וראיתי לאמר כן מפני כלי עבדיו שאמר הכתוב, כי אין צורך בכל עבדי שאול שימיתו הם את דוד; ואלו היה דוד בעת ההיא בורח או מתחבא היה שאול המבקש את נפשו מצוה שיהרגנו כל מוצאו, ועכשו כשדוד בביתו עם שאול או יוצא ובא לפני העם, די לשאול באחד לצוותו עליו. ובכן יתישב היטב לשון הכתוב, כי זה פירוש הדברים: לא כחד שאול מחשבתו הרעה אשר חשב על דוד, ובאזני כל עבדיו אמר שהוא הולך להמיתו. וגם דברי יונתן האמורים בפסוק האחר סמך לפירושי. כי יונתן אומר מבקש אבי להמיתך, ואם נפירוש המקובל, היה כדון שיאמר אבי צוה אותי ואת כל עבדיו להמיתך. ונראה שהיה הדבור הזה ימים רבים אחר שהיתה מיכל לדוד לאשה, ושאול התחוק במלכותו ולא היה ירא עוד את העם ככתחלה. ראה מה שאמרתי למעלה י"ח בסוף דברי.

(ב) בשדה אשר אתה שם. במקום אחר אראך לדעת שמועים הראשונים המספרים בשבחה של אהבת דוד ויונתן. ובאמת היתה אהבת יונתן את דוד אהבה שתלויה בדבר, וכל אהבה כאהבה הזאת משתדל לגלות אהבתו לבעליוה. ובגלל הדבר הזה אמר יונתן לדבר בדוד אל אביו בשדה אשר הוא שם, כדי שיראהו דוד מדבר עליו עם שאול, ואולי ישמע קולו וידע שהוא דורש טוב לו.

(ג) ויך בהם מכה גדולה. נזכר הדבר הזה בשביל שהוא אשר הסב לב שאול אחרונית ונהפך אל דוד. כי כל מכה שהכה דוד בפלשתים באה בלב שאול, וכל נצחון שנצח דוד נדמה לשאול כמלאך מליץ לדוד להושיבו. על כסא הממלכה תחתיו. ולכן היתה רוח רעה אל שאול שנית אחר שהכה דוד בפלשתים מכה זו, ואמר להמיתו.

(ט) והוא בביתו יושב. ראה מה שאמרתי למעלה י"ח. ועתה נראה לי שזכר ישיבת הבית בשני המקראות האלה עוד טעם אחר לו חוץ מן הטעם שאמרתי שם. והכתוב בא להזכירך שהיתה החנית ביד דוד, אף על פי שהיה יושב בביתו ולא יוצא במלחמה. ונדולה מזה אנו שומעים מן הכתוב האומר בשאול כנגד יונתן ויטל שאול את החנית עליו להכותו (למטה כ' ל"ג). והוא מעשה כשהיו שאול ויונתן יושבים על השלחן. כי מה לחנית ביד המלך היושב על שלחנו או יושב בביתו ועברו מנגן לפניו? והכתוב בא להגיד לנו ששאול החזיק בחניתו ולא הרסה ממנה למן היום אשר בעתתהו הרוח הרעה מאת ה' ראשונה. כי מן היום ההוא והלאה לא היה מאמין בחייו. וירא לנפשו כדרך הנבעתים, וכל מבטחו בחנית אשר בידו.

מנגן ביד. הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף יש כתבי יד שכתוב בהם בידו. כמו שנאמר ונגן בידו (למעלה ט"ז כ"ג). ונאמר מנגן בידו (למטה ממנו י"ח י'). ואומר אני שכן העקר, והלבבל השמיט ואינו זו מפני אחותה שבראש התיבה שלאחריה. (י) כלילה הוא. הוא זה עקרו ההוא. וכטעות סופר נשמטה היא הראשונה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה. וכעין זאת קרה לדבור הזה בראשית ל' ט"ז ולי"ב כ"ג.

(יא) לשמרו ולהמיתו בבקר. ולא שלח שאול להמיתו בעוד לילה. מפני שהיה דוד ואשתו במטה אחת, וירא שאול שלא יכה המכה גם את מיכל אשתו והיא בתו. וכעין הדבר הזה הראיתך שופטים ט"ז ב'.

(יב) ויברח וימלט. ולמעלה ממנו נאמר גם וימלט (ססוק י'). ושני הפעלים האלה ראויים איש איש במקומו, הוא ולא האחר. כי זה הדבר שבין גם ובין בורה. גם כמו ἀπορεύγων בלשון יונית, והוא עושה מעשהו ורודפו רואה, ובורח כמו ἀποδιδράσων; והוא עושה בסתר; וזה בוטח ברגליו וזה בסתרו. ולכן נאמר למעלה גם. כי אז מהר דוד ונמלט מלפני שאול אל ביתו. כסבור שכשתסור מעם שאול הרוח הרעה לא יאמר להמיתו עוד; ובסעם הזאת שהורד דוד בעד החלון בסתר מן השומרים פתח הבית נאמר ויברח.

(יג) ותקח מיכל את התרפים. עשתה הדבר הזה כדי שלא ירגישו השומרים שאין דוד במטה וירדפו אחריו מיד וישיגוהו.

(יד) ותאמר חלה הוא. כחשה לאמר כדברים האלה ליתן שהות בדבר, ועד כה וכה ירחק דוד מרחק רב, ולא ישיגוהו ורדפו עוד.

(טו) העלו אתו במטה אלי להמיתו. פועלו של להמיתו שאול, ופירושו הדברים העלו אותו אלי ואמיתוהו אני. ואמר שאול כן. מפני שלא האמין במלאכיו וחסדם שישלחו את דוד ויאמרו שהרנוהו.

(יז) בניורת, וכתוב בניות, ואני ממה שראיתי שכן כתוב בספור הזה שש פעמים, אומר אני שלא טעות הוא, וכן העקר. ודינו בְּנֵי־עַל מִשְׁקַל יְיָ. וניתן זו מושב בני הנביאים, ובגלל הדבר הזה הלך שמואל עם דוד שמה לשבת, כסבור שמשום כבוד הנביאים כלם יחדל שאול לשלוח אחריו דוד. ואפשר שהלכו אל ניות בשביל הדבר שהיה למלאכי שאול ולשאול עצמו כשהגיעו שמה, שהיו מתנבאים. ונראה שלא יהיה כדבר הזה כי אם כשנביאי המקום רבים, ולא באחד. וכן כשהתנבא שאול בפעם הראשונה היה הדבר כפגעו בחבל נביאים (למעלה י"י).

(כ) עמד נצב עליהם. עומד ונצב שניהם למה לי? ועתה ראה מה שאמרתי
בביאור הנצבות עליה (למעלה ד' כ'). ואף כאן כשבני הנביאים מתנבאים ושמואל רבם
עומד עליהם ללמדם דרכי נבואה יפול בו לשון נצב עליהם. ועומד כפשוטו ומשמעו.
(כג) וילך שם. לא יתישב הלשון הזה היטב על "אל ניות ברמה" שנאמר
אחריו. לכן נראה לי שתיבת שם עקרה שאול.
(כד) ויפשט גם הוא בגדיו ויתנבא. הכתוב הזה אין לו הכרע, כי
אין לומר ביחוד אם "גם הוא" מוסיף שאול על להקת הנביאים או על מלאכי שאול.
ולדברי האומרים שלא פשט שאול כי אם בגדי מלכותו קשה "גם הוא". כי הנביאים
ומלאכי שאול לא היו להם בגדי מלכות לפשוט.
על כן יאמרו ונז'. ובמקום אחר תלה הכתוב את המשל הזה במעשה אחר
(למעלה י' י"א), והדבר ברור שטעם אחד לספר כתחלתו והאחר למשנהו.

ב

(ב) לא יעשה, ונתיב לו עשה שדינו לו עשה. ואין הדברים ככתבם צריכים
תקן. כי מקרא קצר הוא זה, ופירושו לו היתה דרך אבי לעשות דבר גדול או קטן ולא
יגלה את אוני כ' עתה אמרתי כדברך, ועתה כשלא זו דרכו. למה יסתיר אבי ממני את
הדבר הזה. ונסלה תשובת התנאי. וכן יעשה בלשון המקרא. כמו שהראיתך בביאור
אם תיטיב שאת (בראשית ד' ו').

אין זאת. הספר הזה, כמות שהוא לפנינו. מלא דברים סותרים זה את זה
מפה אל פה. רבים מהם כבר הראית לדעת. ואני השתדלתי לפרש לך הסתירות
ההן בתלק הדברים הסותרים זה את זה שנים שנים. לתת אחד אחד לספר כתחלתו
ואחד אחד למשנהו. ובמקום הזה לא די בפירוש ההוא. כי הדברים האלה שבין דוד
ויהונתן בראש הפרשה סותרים דברים רבים האמורים לפני מזה. הלא נאמר למעלה
ששואל הטיל על דוד חנינו פעמים (י"ח י"א וי"ט י'); וכשנס דוד ונמלט אל ביתו
שלח שאול מלאכים לשמרו ולהמיתו בבקר (י"ט י"א); וכשנאמר לשאול כי חלה
דוד צוה להעלותו במטה אליו להמיתו (י"ט ט"ו); וכשברח דוד אל שמואל שלח
שאול אחריו שלש כתות של מלאכים לקחתו. וכאחרונה הלך הוא עצמו שמה
(שם פסוק י"ח עד סוף הפרשה). ואם כן, הדבר ברור כשמש בצהרים שהיה שאול
מבקש להמית את דוד. ואיך יאמר יונתן אין זאת? וגם נאמר למעלה ששואל דבר
אל יונתן להמית את דוד (י"ט א'). ואיך יאמר יונתן כאן ומדוע יסתיר אבי ממני את
הדבר הזה?

ועתה הלא על כרחנו נאמר שהשם הדברים האלה כפי יונתן לא היה יודע
בכל הדברים הסותרים אותם. ואם כן, מסדר הספר הוה כתב מעל ספר אחר לבד
משני הספרים שהם יסודו. הספר כתחלתו ומשנהו. ואל יפלא בעיניך הדבר הזה
שחבר המסדר שני הספרים הראשונים יחד, ואף על פי שדבריהם סותרים זה את זה,
והכנים מתוך הספר השלישי דברים שסותרים דברי שניהם; כי בימים ההם לא היו
רגילים בדרישה וחקירה, ואין חזון בקרת נפרץ.

(ג) כפשע. יחיד הוא במקרא, והוא בן זקונים, והלשון ילדתו כשעה קלה
לפני בלזתה; כי אם לא כן, היו הנביאים משתמשים בו.

(ה) הנה חדש מחר, וראש חדש יום טוב. ומשמע מן הדברים האלה שרוד היה אוכל בביתו כל הימים, חוץ מימים טובים שהיה אוכל על שלחן המלך. ישב אשב בדין שאשב, וכיוצא בו הידוע נדע (בראשית מ"ז ז'), כי שניהם לא היו דברים מעולם, ובלבד שהוא היה בדין ביום אתמול וזה עכשו בדין.

(ו) אם פקד יפקדני אביך, גם הדברים האלה סותרים כל האמור למעלה על דבר דוד שגם מפני שאול זכר אל ניות ברמה. כי מכאן משמע שעוד דוד עם שאול כתמול שלשום, ואם לא ישב על שלחן המלך כיום החדש יפקד מושבו.

(ז) אם כה יאמר טוב. אין טוב זה כמשמעו, והוא כמו אין רע, וכבר יאמר טוב לדבר רע שהוא טוב מן הרע ממנו כאמור חזקיה טוב דבר ה' (מ"ב כ' י"ט), והדבר הוא אשר דבר ה' לאמר הנה ימים באים ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך עד היום הזה בבבלה ונו' (שם פסוק י"ז ו"ח). וקראו חזקיהו טוב מפני שהוא עתיד להיות לבניו ולא לו, והוא טוב מאלו היה כימיו.

(ח) חלילה לך ונו'. יש כתב יד אחד ובו כתוב חלילה לי, ולא יקום דבר על פי עד אחד. והדברים כמות שהם לפנינו בספרים מקרא קצר שזה פירושו: חלילה לך מחשוב עלי כדבר הזה שאם אדע כי כלתה הרעה אליך לא אניד לך.

(י) או מה יענך, נראה לי שאו זה דינו או, שכן נאמר אחריו ולא "או" אשלת אליך (למטה פסוק י"ב). ואם כן, הפסיק בעל הטעמים כאן שלא כדיון, כי מקום האתנה ביהונתן, ופירושו הכתוב מי יניד לי או מה יענך.

(יב) ה' אלהי ישראל שבועה, וכאלו כתוב בה' אלהי ישראל נשבעתי, ושם ה' מקומו המקום השני בדין החפץ אשר בו ישבע הנשבע.

ולא אז ונו'. בעל הטעמים שהקיף, ולא' זה טועה, כי תנאי כפול יש כאן, המאמר "והנה טוב אל דוד" הוא התנאי הראשון, ונשמטה תשובתו מפני שהיא למדה מענינה, והתנאי האחרון ולא, שדינו ולא, ופירושו, ואם לא יהיה טוב אל דוד, וסוף הפסוק תשובתו, וראיתי לפרש כן מפני שעקר הסכנה לדוד כאשר לא יהיה שאול טוב אל דוד, ועל פי המקרא ככתבו עדיין לא אמר לנו הכתוב מה יעשה יונתן אז, ועוד שאם כן, אין בפסוק הזה כי אם טוב אל דוד, ועליו אין צורך בשבועה שנשבע יונתן לאמר ה' אלהי ישראל, כי אין אדם נשבע כי אם על דבר גדול, ואין הדבר הזה שאמר יונתן לגלות און דוד בהיות שאול אביו טוב אל דוד דבר גדול, וגלוי אוננו בשעת הסכנה דבר גדול הוא, כי ישמע דוד וינצל ממנה.

(יג) כי ייטב ונו'. אין לפרש בנקודה, כי אם תאמר שמתום פועלו של הפעל בלשון, מה הוא בענין? וייטב זה דינו ויטב, ופועלו את הרעה, ואף על פי שרעה לשון נקבה, כי כבר אמרתי לך שבלשון המקרא כשתקדים הפעל על הפועל אין אתה חייב להבחין בו בין זכר לנקבה, ועוד שאת עקרו שם והוא הפועל, והוא לשון זכר, והנקודן טעה ונקד כאשר לפנינו מפני "את" שמשמש עם הרעה, כסבור שייטב כאן פעל יוצא לשני, ואם כן, אין בנינו כי אם הבנין הכבד הנוסף, וכאמת לא בא את כאן כי אם לחוק הפועל, וכמותו במקרא אין מספר, ועל פי הדברים האלה זה פירושו הכתוב: אם תיטב הרעה בעיני אבי, כלומר אם ייטב בעיני לעשות לך רעה.

(יד) ולא אם עודני חי ונו'. סרס המקרא ופרשהו ולא תעשה עמדי חסד ואמת ולא אמות אם עודני חי, והדברים שאלה שאין לשואל ספק בתשובתה, ונשנית ולא אחר שהופסק בין הראשונה לפעל בכל אלה, וכעין זה הראיתוך למעלה י"ד ליט

במלה אחרת שגשגית. וכמו כן בלשון התלמוד נשנית תיבת „מנין“ בכרייתא דרבי נתן: מנין לנושה בחברו מנה וחברו בחברו מנין שמוציאין מזה ונותנין לזה (בבא קמא מ' ע"ב).

(ט"ז) ויכרתת יהונתן עם בית דוד וגו'. אין הרברים האלה מסורשים כמות שהם לפנינו בספרים, כי לא יתישב על לשונם סוף הפסוק. ועוד, מה הברית הזאת שכרת יהונתן עתה ובריתו כרותה ועומדת. כמו שנאמר ויכרות יהונתן ודוד ברית (למעלה י"ח ג')? ואם נאמר למטה ויכרתו שניהם ברית לפני ה', (כ"ג י"ח) יש בברית ההיא חרוש, וחרושה שנכרתה לפני ה'; וכאן שלא אמר הכתוב כן, מה זכר הברית הזאת? ועוד, מה עם בית דוד שאמר, ולפני יונתן דוד לברו, ואף עדיין אין לדוד בית ביום ההוא? ובגלל כל הרברים האלה אומר אני שאין ויכרת זה נקוד כדון, ורינו ויכרת, וזה פירושו המקרא בחבורו עם מה שלפניו: ולא תכרית את חסרך מעם ביתי עד עולם וגו', ולא יכרת יהונתן כי אם עם בית דוד, כלומר לא יכרת יהונתן כי אם בהכרת בית דוד, ולא כל עוד שבית דוד קיים, ובקש ה' את יהונתן מיד אויבי דוד, ולא יבקשהו מיד דוד, כי דוד לא יכרית את יהונתן, ולשון ובקש ה' מיד אויבי דוד כשיהונתן הפעול של ובקש, הונמחו מידי תבקשנו (בראשית ט"ג ט'). וזו תמצית כל הרברים האלה: המבקש את נפשך יבקש את נפשי, ולא תבקשנה אתה; ומעמם כמעם השבועה שהשביע שאול את דוד (למטה כ"ד כ"ב).

(י"ח) באהבתו אתו. אין מעם הרברים האלה כאן כמו שהוא למעלה י"ח ג'. ופירושו הכתוב הזה השביעהו באהבתו, כלומר עשה אהבתו את החפץ שבו השביעהו השבועה, ואל יפלא בעיניך הדבר הזה, כי אם ישביע המשביע בצבאות ובאילות השדה (שה"ש ג' ה'), אהבה על אחת כמה וכמה. וכנוי של אהבתו שב אל יהונתן. (יח) ויאמר לו יהונתן וגו'. זו שמה אחרת בדברים האלה שבין דוד ויונתן. כי על פי השמה הראשונה דוד הוא האומר הנה חרש מחר וגו' ונסתרתי בשדה (למעלה פסוק ה'), אם פקוד יפקדני אביך (פסוק ז'), וכאן יהונתן אומר מחר חרש ונספרת כי יפקד מושבך; ולמעלה נאמר ולא אז אשלח אליך ונליתי את אונך (פסוק י"ג), וכאן יונתן עצמו הולך השדה אל דוד להודיעו כי כלתה אליו הרעה מעם אביו. ועל כרחו נאמר שעריבוב שתי שמות יש כאן, ומן השמה האחת שעליה נוסד הנוסח הראשון אין לפנינו בספר הזה כי אם ראשי פרקים.

(י"ט) ושלשית. העושה דבר ביום השלישי תאמר לו בלשון המקרא משלש. ביום המעשה ביום אשר נסתרת ראשונה, ככתוב וישבת בסתר ונחבאת (למעלה י"ט ב'). ומפני שבפעם הזאת היה דוד עומד להסתר בראש חרש, כמו שאמר יונתן מחר חרש, ובראש חרש לא היו עושים מלאכה, ככתוב מתי יעבור החרש ונשבירה שבר (עמוס ח' ה'), לכן יקרא ליום ההוא שלא היה ראש חרש יום המעשה, כלומר יום שעושים בו מלאכה, וכן במקום אחר נאמר כנגד יום השבת ויום החרש ששתי המעשה (יחזקאל ט"ו א').

(כ) צדה אורדה. אמר רד"ק „היא רפה ומשפטה במסיק וכמוהו רבים, ופירושו לצד האבן אורה החצים להיות לי האבן למטרה“. וכמחילת כבודו הנדול בישראל טעה ראש המרדקדים בקרוק תיבה זו, ואף על פי שבלה כל ימיו בדיני מסיק ורפה וכל כמו אלה.

ובאמת אין היא של צדה כנוי לאבן האזל, כי אבן האזל מקום ולא אבן, ואין מקום מטרה לחץ. ואפילו כשאבן האזל שם אבן, אין אבן מטרה לחץ כי אם דבר רך ממנה שיתקע בו החץ. והיא של צדה תוספת, והיא נתוספה ללמד על מקומו שהוא המקום השני, ופירוש צדה אל הצד, כמו שפירש רש"י, ויתורגם ללועזים seitwärts. וזה דין התוספת הזאת וכל כיוצא בה לענין הנגינה: תאמר צפונה ומעמו למעלה, מפני שבו כל תנועות צפון עומדות; ותאמר הכיתה (בראשית י"ט י) וביתה יוסף (שם מ"ג כ"ד) ושניהם טעמים למעלה, מפני שאין התנועה שנפלה לפני התוספת מקום הנגינה בתחלה, כי ב"ת טעמו למעלה; ותאמר מורחה שמש (דברים ד' מ"א) וטעמו למטה, כשביל שנפלה התנועה שהיתה מקום הנגינה בתחלה. וכשתבא התוספת בסוף מלה קטנה והאות שלפני התוספת דנושה לעולם טעמה למטה שלא בהספק, חוץ מן ימה וכל הדומה לו שטעמם למעלה כשביל התנועה הגדולה והרנש שאחריה, ולכן נאמר מן נת עֲתָה (מ"א ב' מ'). ומן עת עֲתָה (יהושע י"ט יג). ולענין אחר נאמר מן עת עֲתָה, ובהספק עֲתָה.

ועל פי הדברים האלה כשכאה התוספת הזאת כאן בסוף צד ודלית דנושה, טעם התיבה למטה כדון. וכטעות זו שטעה רד"ק כאן טעה גם בפירוש המשל כאמה בחה (יחזקאל מ"ז מ"ד; ראה שם דברי).

והשבעים מתרגמים כאלו כתוב ושלשתי תחת ושלשת, ולא מתרגמים צדה כלל, כי לא ידעו מה הוא. ויונתן המתרגם צדה בקשחא נראה שהיה לפניו נוסח אחר, ומה שלפניו בספרים הוא העקר, ופירושו כמו שאמרתי. (כא) קחנו ובאדה. פירשו רד"ק בשם אביו פירוש יפה. וראה מה שאמרתי אני בביאור ולקח בעליו (שמות כ"ב י).

(כה) ויקם יהונתן. קימה זו לא ידעתי לפרשה. והשבעים מתרגמים כאלו כתוב ויקדם יהונתן, כלומר הקדים שאלו את יהונתן כשכתבו על השלחן, וכן נראה לי העקר. ויונתן שמתרגם וישב אבנר ואסחר קרא ויסב תחת וישב.

(כו) ממחרת החדש השני. שאל שאול עתה, מפני שאף אם היה דוד טמא למקרה לילה ביום אתמול טהור הוא היום, כמו שנאמר בבעל קרי וטמא עד הערב (ויקרא מ"ז מ"ז). ואמר הכתוב ממחרת החדש השני, ולא שהיו עושים ראש חדש שני ימים, אלא מפני שלא בא דוד אל הלחם בראש חדש, היה בדין שיבא ממחרת היום הוא לאכול עם המלך ולהגיד לו מדוע לא בא ביום אתמול. (כז) נשאל נשאל. הלשון הזה לא יתישב על ויען, ונראה לי שנפלה לפניו תיבת ויאמר או לאמר.

(כט) והוא צוה לי אחי. אין לפרש הדברים האלה בנקודם, ולפירוש המפרשים קשה הלשון וקשה הענין. כי הוא ואחי שניהם למה לי? ודוד בעת ההיא בעל אשה וחתן המלך, ואיך יהיה אחיו מצוהו? לכן נראה לי שתיבת אחי דינו אחי, ופירושו כל בית אביו ותיבת והוא שבה אל זבח משפחה, ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב; וזכח המשפחה אשר לנו בעיר הוא מזכירני על אחי, כלומר מזכירני שראוי לי שאלך ואראה את אחי ואת בית אביו ביום הזבח, ואף על פי שלא נמצא במקרא לשון צווי כי אם בבני אדם, בחרתי בדוחק הזה מן הפירוש המקובל.

אמלטה נא. מסני שאין השעה לדוד שעת מלחמה לא מצאו המפרשים ידיהם לפרש הלשון הזה, והזקקו לאמר שהוא כאן לשון מרוצה בלבד. ולא כן הדבר. ודע שבלשון המקרא תאמר לנסמר מענשו נמלט (straflos ausgehen). כמו שנאמר הימלט העושה אלה (יחזקאל י"ז ט"ז). ונאמר ויפיה כזבים לא ימלט (משלי י"ט ה'), וכן בערבית عنذر לשון מחילה, ולבקשת מחילה תאמר اعذر, ועקר השרש לשון גדר, ומשם נשאל לרות והצללה. ואם כן. פירוש אמלטה נא מחול לי ולא אפסם מטעם המלך על המעשה הזה אשר אעשה. והדברים בחבורם זה משמעם ללועזים und das gemahnt mich an meine Brüder. Und nun, wenn ich u. s. w., so möchte ich entschuldigt sein, dass u. s. w.

(ב) בן נעות המרדות. האומרים שנעות המרדות שם ננאי לאמו של יונתן לא ידעו יצר לב שאול, ולא זכרו שלמי כל האמור עליו בספר הזה אין בשאול דפי כי אם רדפו את דוד מיראתו מפניו, וחויץ מן הדבר הזה שאול איש טהר לב ונקי מכל חמא, ולא להוט אחר כולמוס של עריות כדוד. והאיש שככה לו, והוא אין לו כי אם אשה אחת, כי לא נזכרה לשאול אשה כי אם אחינעם בת אחימעץ (למעלה י"ד נ'), לא יחרף את אשתו באזני בנו. ובן נעות המרדות כבן מות ובן חיל, ופירוש הדברים איש שמרדו מעוות, וזה הדבר שאמר שאול אל יהונתן: מדרך מעוות, כלומר הסך ממרד כל המורדים, לפי שבנוהג שבועולם אדם מורד במלכו ומשתדל להמליך אחר תחתיו כשהוא מצפה שהמלך החדש ייטיב לו מן הראשון, ואתה משתדל להציל ממות את נפש שונא אביך המתאמץ למלוך תחתיו. וכי יש מרד מעוות יותר מזה. ויתורגם הדבור הזה ללועזים Sohn verkehrter Rebellion.

ולבשת ערות אמך. לא עמדו המפרשים על טעם הדברים האלה. כי ערוה זו כמשמעה ולא על צד השאלה. ושאול רוצה לאמר אל יהונתן שמעשהו לבשתו ולבשת אמו. מסני שאין בן עושה לאביו כדבר הזה, וישמע השומע ויאמר אם יהונתן נלה איש ערוותה מבלעדי אישה, ולא בן שאול יונתן. ויתורגם הדבור הזה ללועזים zur Schändung der Keuschheit deiner Mutter.

(ג) כי כללה היא. היא זה מפורש במה שנאמר אחריו להמית את דוד. וכבר אמרתי לך שהכנוי השב אל הענין מרבייתו לשון נקבה. והוא הדין לשם הפרצוף. כמו כאן.

(ד) כי נעצב אל דוד. מפרש למה לא אכל יונתן לחם. כי הכלמו אביו נותן טעם לחרי האף. והכתוב מפרש האחרון ראשונה והראשון אחרונה, וכמוהו הרבה בכתבי הקדש. וכנוי של הכלימו שב אל יונתן, כי מה שדבר שאול לדוד לאמר בן מות הוא גרוע מכלמה.

(ה) ונער קטן עמו. לקח עמו קטן ולא גדול, כדי שלא ירגיש הנער בדברים שבין ארניו ובין דוד.

(ו) החצוי. לא נמצא השם כמתכונתו זו כי אם כאן ובכתוב ויצא החצוי מלבו (מ"ב ט' כ"ד), ובשניהם כבר שמש החץ תשמישו. ולא רחוק בעיני שהוא הדבר שבין חץ לחצוי.

(1) וכבר משמש פעל נצל השמוס הזה, כמו שנאמר הנגוב רצוח ונאוף וגו' ובאתם ועמדתם לפני וגו' ואמרתם נצלנו (ירמיה ז' ט"ו), שפירוש נצלנו נבלה לנו ולא יקרנו עין. וגם בגלל הדבר הזה מוציאים אנטוני היום בקשת מחילה בלשון התנצלות.

(מא) ודוד קם. כי שמע את דברי הסימן. ואם כן, היה יהונתן יכול לקרוא אל דוד לבא אליו, ואין צורך בסימן. ויהונתן לא אמר בתחלה לירות בחצים ולדבר דברי הסימן כי אם מיראתו שלא יהיה לכוזב בשרה אשר דוד נחבא שם ולא יוכל לדבר אל דוד ואין ביניהם שומע. וכשכב יונתן השדה ולא מצא שם איש הצטרך לירות בחצים בשביל הנער אחר שאמר לו שבשביל כן הם יוצאים השדה. כן נראה לי פירוש הדבר הזה.

(מב) עַד דוד הגדיל. בתרגום השבעים אין כאן זכר לשמו של דוד, ולא ברור לי משמע תרגומם, וכמרומה אני שהם מתרגמים כאלו כתוב עד הסוד הגדול. אשר נשבענו מקרא קצר הוא זה ופירוש הדברים וזכור ואל תשכח את אשר נשבענו וגו'. שנינו אנחנו. לא יאמר כן בלשון המקרא. לכן אומר אני שמעות סופר יש כאן, והכתוב כעקרו שנים אנחנו. וכיוצא בו שתיים אנחנו (פי' ג' י"ח).

כא

(ב) נבה. על דבר הסגול שלפני התוספת שכתובה זו ראה מה שאמרת בניאור רבה צבאך (שופטים מ' כ"ט).

(ג) אל ידע מאומה. אין מאומה הפעול, כי את הדבר הוא הפעול. ומאומה מחוק האיון של אל ידע. ויתורגם המאמר הזה ללועזים es soll durchaus kein Mensch wissen.

אשר אנכי שולחך. ראה מה שאמרת שמות ד' כ"ח. ואף כאן זה פירוש הכתוב את הדבר אשר למענו אנכי שולחך.

(ד) תחת ירך. הדבר שהוא ברשותך ואתה עושה בו כאדם העושה בשלו תאמר לו שהוא תחת ירך, ככתוב והמכשלה הזאת תחת ירך (ישעיה ג' ו'). חמשה לחם. אין הדברים האלה כעקרם, כי מספר הלחם מה הוא ענין לכאן? ונראה לי שהעקר הלחם, בהיא השאלה, ופירושו היש תחת ירך לחם, והלכלך מעה ואמר שהיא למספר וכתב תחתיה חמשה.

(ה) אם נשמרו הנערים וגו'. לא שהיו עם דוד נעריהו, שהרי נאמר לפניו מדוע אתה לכוך (פסוק ב'), וגם דוד עצמו אומר ואת הנערים יודעתי אל מקום פלוני אלמוני (פסוק ג'); ואחימלך אמר הנערים לשם המין, מפני שנערים מצויים אצל אשה יותר מזקנים, ופירוש הדברים אם אך נשמרו הנערים שאתה מינס מאשה, כלומר אם אך נשמר נער כמוך מאשה. והלשון לשון מרכב אל רעו ומידעו (vertraulich).

(ו) אשה עצרה לנו וגו'. אין הכתוב הזה כמו שמפרשים המפרשים, כי לדבריהם קשה כתמול שלשום, מפני שהיה לו לומר מתמול שלשום, ולא יתישב לשון בצאתי, ואף לא לשון יקדש בכלי. וממה שנאמר כתמול שלשום הדבר ברור שרוד מדמה מעשה היום למעשה אתמול שלשום, וממה שהוא אומר 'ואף כ"י נראה בעליל שהוא דן קל וחמר.

ועתה דע שבעני העברים קדושה וטהרה אחיות הנה, שכן אמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם (שמות י"ט י'), ומן הקדוש ההוא אל תנשו אל אשה (שם פסוק מ"ז) כי השוכב עם אשה ימאם בה (ויקרא מ"ז י"ז). ואין קדושה בטומאה.

ובנלל הדבר הוה מי שאשה עצורה לו תאמר לו קדש. וכלי הנערים כמו הנערים כאשר הם נברים ומתאווים לאשה¹). ופועלו של יקדש דרך. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: אשה עצורה לנו היום הוה כמו שהיא עצורה לנו תמיד בצאתי מביתי; ואם לא נטמאו הנערים באשה בצאתם עמי בדרך שהוא דרך חול, כל שכן שלא נטמאתי אני היום הוה כשהדרך יקדש בכלי. כלומר יקדש הדרך בדבר אשר למענו אני שלוח. ובשכיל שאין הדרך קדש מעצמו כי אם מחמת תכליתה. מרמה דוד קדושתו לקדושת הדבר שהוא קדש מחמת הכלי שהוא נתון בו. ובחר המדבר בדבור הוה משום כלי הנערים. שלשון זה נוסל על לשון זה. ודוד רוצה לומר שהוא הולך על דרכו בדבר שבקדושה. והוא כחש לו. כמו שכחש לו בכל דבריו האלה.

(ז) לחם הפנים. לא ידעתי מאין בנוב לחם הפנים. והארון בקרית יערים למן היום אשר העלוהו שמה מבית שמש אחר שהשיבוהו פלשתים (למעלה ז' א') עד אשר מלך דוד על יהודה וישראל יחדו (ש"ב ו' י"ב ודה"א ט"ז כ"ה ודה"ב א' ד'). ועל כרחנו נאמר ששתי שמות במושב הארון בימים ההם.

(ח) נעצר. הדבר ברור שהוא מלשון עצרת. ונראה מכאן שאין עצרת לשון אסופה. לפי שאם כן. לא יסול הלשון הוה באיש אחד. הרעים אשר לשאול. וכמו כן נאמר הרועים אשר לך (למטה כ"ה ז'). ולא אמר הכתוב רועי שאול ואף לא רועיך. כרי שלא ליתן מקום למעות לומר ששאול הפעול ונבל שכנגדו הכנוי הוה הפעול. ודונמתו תמצא במקום אחר שנאמר הצופים אשר לשאול (למעלה י"ד ט"ז) מן המעם הוה. והנביא לא חש לדבר הוה ואמר קול צופיך (ישעיה נ"ב ח').

(י) אחרי האפוד. ראה מה שאמרתי למעלה ה' ב' ולמטה ממנו י"ז ג"ד. (יא) גת. נמסר עליו כאן ובפסוק י"ג פתח בסוף פסוק. והיא מסורת שאפילו תינקות של בית רבן אין צריכים לה; כי איך יאמר בהפסק גת והשם בכנוי גתי ולא גתי. וראה מה שאמרתי בראשית מ"ז ל"ד.

(יד) וישנו. נראה לי שאין וא"ו זה כנוי. והוא יסוד כוא"ו של שלו. והתיבה כעקרה וישנו. ונחה וא"ו בתנועה שלפניה ונעשית כמתכונתה שבכתוב.

כב

(א) וירדו אליו שמה. נראה מכאן שאחר שברח דוד היה שאול רודף את אחי דוד ואת כל בית אביו. והיו כלם בורחים מפניו. וכשנודע להם מקום דוד ירדו אליו לחסות בו ובאנשיו.

(ג) מצפה מואב. אמר הכתוב כן לחלק בינה ובין מצפה גלעד שעבר בה יפתח בהלחמו בכני עמון (שופטים י"א כ"ט). יצא נא. יציאה זו לא ידעתי מה היא. ויש כתב יד אחד שבו כתוב ישב נא. וכעין זה מתרגמים השבעים. וכן נראה לי העקר.

¹ עקרו של כלי הנערים האבר בגוסם שבו ימלאו תאות איש לאשה. וכמו שקוראים הראשונים לאשה עצמה כלי בשום בסי אחשוורוש לאמר כלי שאני משתמש בו (מגילה י"ב ע"ב). והדברים נאמרים כנגד ושתי המלכה. וראה בכתבי הקדש אשר לנצורים. תסלונקיס א' ד' ד'.

(ד) וינחם מעה בו הנקדן. כי דינו (יִנְחָם) מפני ששרשו נוח והוא הכנין הכבד הנוסף, ובלבד שהוא חסר יו"ד. ופירושו וינחם כמו ויניחהו בן ערן (כראשית ב' ט"ז). ואם יש לך ספק בדבר, ראה מה שאמרתי מ"א י' ב"ו.

(ו) נודע דוד ואנשיו. השבעים לא היו יודעים פירושו. ומחסרון דעת כתוב בכתב יד אחד נועד דוד ואנשיו. ורד"ק ביאר הדברים האלה באר היטב.

(ז) בני ימיני. לא חנם קרא שאיל לעבדיו כן בשעה ההיא. ואף על פי שבדיון הוא שיבחר שאול עבדיו מתוך שבטו. אין הדבר הוזה טעם שיקרא אותם בני ימיני. ושואל קוראם כן. מפני שהשם הזה ראוי והגון לדברים אשר דבר אליהם לאמר לכלכם יתן בן ישי שדות וכרמים וכו'. וזה משמע דבריו: הכלכם קשרתם עלי לרעתכם, כי הנה אנכי בחרתי בכם להיות עבדי מפני שעצמי ובשרי אתם, וכשיגיע דוד למלכות יבחר לו שרי אלפים ושרי מאות משבט יהודה שהוא שבטו, ולהם יתן שדות וכרמים. ואתכם בני ימיני יהרונן בחרב או ישלח ריקם.

(י"א) וישלח המלך. ראה מה שאמרתי למעלה מ"ז ג"ו. והכתוב קורא כאן לשאול מלך מפני שהוא עושה ככהני נוב מעשה מי שאין לאמר לו מה תעשה.

(י"ד) וסר אל משמעתך. השבעים מתרנמים כאלו כתוב ושר על כל משמעתך. ולא רחוק בעיני שהוא העקר, לפי שכן כתוב בבניהו בן יהודע וישימהו דוד על משמעתו (ד"ה"א י"א כ"ה); הרי שהיה למלך שר משמעת אשר לפניו יבא כל החפץ לדבר אל המלך, ועל פיו ידבר דבריו באוני המלך או ישוב ריקם. והדברים נכתבם לפניו כספרים זה פירושם מניח חפציו ועוסק במשמעתך. וראה מה שאמרתי בכיבור מי יסור לשאול לשלום לך (י"ט"ה ט"ז ה').

(ט"ז) היום החלתי שאלה. ונסלה היא השאלה מפני היא הרעת. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא שתי ההא"ן יחדו בתיבה אחת. ואמרתי שנסלה היא השאלה ולא אחותה, מפני שתדיר ושאינו תדיר תדיר קודם, וכל הקודם לחברו חברו נדחה ממנו ולא נדחה הוא מפני חברו.

בכל בית אבי. אמרו בו שהוא כמו ובכל בית אבי, וגם יש שלשה כתבי יד שכתוב בהם כן. ולא נראה לי הנוסח ההוא. לפי שאם כן, אין צריך בדברים והם מיותרים. משום שאם לא נמצאת רעה באחימלך הדבר ברור שכל בית אביו נקיים, מפני שהם כל עצמם לא גזונים כי אם בשבילו, וכשהוא יוצא זכאי הם יוצאים עמו. ואומר אני שבכבודו שנאמר כאן כמו בגלל עבדו, וזהו פירושו הכתוב אל ישים המלך בגלל עבדו דבר בכל בית אבי, כלומר אם עשיתי אני דבר רע לא תענוש כל בית אבי בשבילי; ועוד שלא ידע עבדך וגו', ואם כן, אין בי דבר רע. ואחימלך מתחנן בעד בית אביו ראשונה מדרך ארץ.

(י"ז) סבו והמיתו. מפני שהיו הכהנים העומדים לְהִרְנֵם שמינים וחמשה איש, וצריכים ההורגים לילך מזה אל זה להרנם, אמר סבו. ויתורנם סבו זה ללועזים Machet die Runde.

(י"ח) נשא אפוד בד. אין לומר שכל אחד מן הכהנים האלה היה משתמש באפוד לשאול בה'. ועל כרחנו נאמר שלא היו האפודים האלה כי אם בגדי כהונה לשרת כהם בקדש. ונראה לי שכל אפוד שאין עמו אורים ותומים נקרא לו אפוד בד, שכן נאמר בשמואל שלא היה מן הכהנים נער חגור אפוד בד (למעלה ב' י"ח).

ואף דוד שהיה זר נאמר בו ודוד חנור אסוד בד (ש"ב ו' י"ד), ודוד לא היה נושא האסוד ההוא כי אם לשעה בשביל שהיה מכרכר לפני ארון ה', והדבר הזה נעין שירות. ונקרא האסוד שהוא לשירות בלבד אסוד בד, לחלק בינו ובין האסוד שהיו עמו אורים ותומים והוא עשוי זהב ותכלת וארגמן (שמות כ"ח ו'). וגם האסוד שעשה לו גדעון לדרוש בו היה זהב וארגמן (שופטים ח' כ"ז וכ"ז).

(כב) כי שם דואג האדמי. מאמר בתוך מאמר, והבא אחריו הוא הפעול של ידעתי.

(ג) משמרת אתה עמדי. אמרו בו שזה פירושו אני אשמור עליך, ולא נראה לי כן, מפני שהדבר הזה מוציאו העברי כלשון משמר, ולא כלשון משמרת, ככתוב מכל משמר נצור לכך (משלי ד' כ"ג). ואומר אני שמשמרת זו היא אשר דברתי בה שמות י"ב ו', ואמרת שמשמעה דבר שאין בו צרך היום והוא שמור ליום מחר, כי אף כאן לא היה לדור חסין באביתר בשעה ההיא, והוא עתיד להצטרך לו לשאול לו באלהים (למטה כ"ג ב' ו'), ולכן אמר כלשון הזה שיתורגם ללועזים *du wirst mir in Zukunft Dienste leisten*. והודיע דוד את אביתר את הדבר הזה, כדי שידע אביתר שדוד ישמרהו לטובת עצמו, ויהא לבו בטוח בו. ולפירושו הזה דברי דוד האלה נאים ליצר מחשבות לבו.

כג

(ב) והושעת את קעילה. הרברים האלה תוספת שהוסיף ה' על שאלת דוד, כי דוד לא שאל על הדבר הזה. ותכלית התוספת הזאת להניד לו שכלכנתו להלחם בפלשתים לא ילך לשלול שלל ולכוז בו, ויהי כל חסצו להושיע את קעילה מיד פלשתים. ועצה טובה אמר לו ה' להראות ליושבי יהודה שלבו חולה עליהם מפני שעצמו וכשרו הם, ובדבר הזה ימצא חן בעיניהם להמליכו כשיבא יומו.

(ג) הנה אנחנו פה ביהודה. גם קעילה ביהודה, ככתוב זאת נחלת מטה בני יהודה וגו' ויהיו הערים וגו' וקעילה ואכזב ומורשה (יהושע ט"ז כ' וכ"א ומ"ד). ואמרו אנשי דוד ביהודה והם רוצים לאמר בתוך אנשי יהודה לבדם, במקום שאין פלשתים.

(ה) וינהג את מקניהם. יש במשמע וינהג לשון מלקוח שיקח החוק מיד החלש ממנו, כמו שנאמר חמור יתומים ינהגו (איוב כ"ד ג'). ויך. הסעל לפעולת שלשום, כי הדבר ברור שהכה בהם מכה בסרס ינהג מקניהם.

(ו) ויהי בברת וגו'. חשך זכר הדבר הזה עד כאן, וכמעשה הזה תמצא ביהושע ד' ט'. ראה שם דברי.

(ז) נבר אתו אלהים בידו. אין כלשון הזה בכל המקרא, ואף אין לומר מנין לסעל נבר משמעו זה, וכמדומה אני שמעות סוסר יש כאן, ונכר זה עקרו מבר, ולשון הכתוב הזה ככתוב וימכרם ה' ביד יבין (שופטים ד' ב').

(י) שמע שמע עבדך. ראה מה שאמרת למטה ל' ז'.

(יא) הויסרני בעלי קעילה, ולא יוכרו לי את התשועה שהושעתים מיד פלשתים, ובעלי קעילה זקני קעילה ולא כל יושביה. ועל דבר סדר השאלות האלה וסדר תשובתן ראה מה שאמרת בביאור התשחית בחמשה (בראשית י"ח כ"ח).

(יג) כשש מאות איש. ובמקום אחר נאמר ויהיו עמו כארבע מאות איש (למעלה כ"ב ב'), וכודאי נסלו מהם בהלחמם בפלשתים; וכלבר שנחוספו עליהם מאנשי קעילה אחר שראו את נכורת דוד ואנשיו.

(טו) כי יצא שאול לבקש את נפשו. יציאה זו למלחמה. והיא ככתוב ויצאו שרי פלשתים (למעלה י"ח ל'), ומפני ויחדל לצאת שנאמר בסוף פסוק י"ג ראיתי לאמר שיציאה זו לפעולה שאינה שלמה ונמורה. וכבר אמרתי לך שתחלת הפעולה מחשבתה לכל לשונות קרמוניות. ואם כן, יציאה זו מחשבה בלבד, שחשב שאול לצאת. והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שעד עתה לא עשה שאול מעשה נללות על דעתו שהפך הוא להמית את דוד כי אם בהטילו חניתו עליו להכותו כשהיה עומד לפניו (למעלה י"ח י"א, וי"ט י'); וכשהיה דוד חוצה לו ונסתר ממנו שלח מלאכים לשמרו בביתו ולהמיתו בבקר (למעלה י"ט י"א); וכשנס דוד אל גינת ברמה שלח שאול שמה מלאכים לקחתו ולא שלח חיל. ועכשו היה שאול אומר לצאת למלחמה בעיר מערי יהודה ולצור עליה בעבור דוד, ובנלל הרבר הזה ירא דוד לנפשו מאוד. ונוכר הרבר כאן מפני האמור אחריו. להניד לך שבשעתו בא יונתן אל דוד לחזקו ולנחמו. בשביל שהיה דוד רואה בעת ההיא שצרתו צרה והוא צריך לתנחומי אוהבו.

(יז) ואנכי אהיה לך למשנה. הקורא את הדברים האלה והוא נקי הדעת ואיש אמת לא יאמר כדברי הראשונים האומרים שאהבת דוד ויונתן אהבה שאינה תלויה ברבר (אבות ה' י"ט). כי מה שאמר יונתן אל דוד ואנכי אהיה לך למשנה הלא רבר הוא; ורוד הלא היתה לו אהבת יונתן רוח והצלחה. ואין כדבר הזה. ולי אני המבאר אין ספק ברבר שהכתוב מרבר באהבת יונתן את דוד כמספר כננותו, ובנלל הרבר הזה לא נאמר בכל הספורים האלה שרוד אהב את יונתן¹. וכאלו היה יונתן נכזה בעיני דוד עצמו מפני שכרת עמו הברית והוא שונא אביו וצורר אותו, כאשר יאמר משל התלמודי עדי שקך נבויים בעיני שוכריהם.

(כב) הבינו עוד. ראה מה שאמרתי יהושע ג' י"ז. ועל פי הדברים ההם פירוש הכינוי עוד היו מדקדקים עוד יותר בפעמי דוד לדעת מקומו אל נכון, ויתורגם ללועזים *passet noch mehr auf*.

ערים יערם הוא. לא חנם נאמר כאן הוא. והוא בא ללמדך שפעל אמר שנאמר לפניו פועלו סתום, ולא תטעה לומר שרוד פועלו וכאלו הניד דוד עצמו לשאול שערום הוא. כי באמרו בסוף הפסוק ערום יערום הוא אתה יודע שאין פועלו של יערים פועלו של אמר.

(כה) לבקש. אין הלשון הזה מתישב היטב, כי הפעל פעל יוצא ואין לו פועל, ואף על פי שהפעל למד מענינו, לא יעשה כן בכמו אלה חוץ לדברי נבואה ושיר. ואני ממה שראיתי שתיבה שלאחר זו מתחלת כוא"ו אומר אני ששעות סוסר יש כאן, ולבקש זה עקרו לבקשו. והלכלך השמיט וא"ו שבסופו מפני אחותה שבראש התיבה שלאחריו. ואף על פי שנאמר לפני מזה דוד ואנשיו, אמר כאן לבקשו. כנגד דוד לברו, כי הוא העקר ואותו הלך שאול לבקש.

¹ ראה מה שאמרתי בניאר נפלאה אהבתך לי (ש"ב א' כ"ז).

וישב במדבר מעון. ובשביל המושב הזה נזכרה רדיסה זו, אף על פי שהיא עצמה לא עושה רושם בספור הדברים. והכתוב מודיעך כאן מושב דוד במדבר מעון, מפני שהוא בא לומר במעשה נבל ואיש כמעון ומעשהו בכרמל (למטה כ"ה ב'), והוא הולך לשום כפי הנער המדבר אל אביניל והאנשים טובים לנו מאוד וגו' כל ימי הההלכנו אתם בשדה (שם פסוק ט"ו).

כד

(ה) הנה היום אשר אמר ה'. האומרים שכן דבר ה' אל דוד ביד אחר מנביאיו טועים, כי הפעל לפעולת עכשו, וראה מה שאמרתי בכיבוד הוא אשר דבר ה' (ויקרא י' ג'). ואף כאן מדברים אנשי דוד במקרה הזה שנפל שאל ביד דוד ואין איש מאנשיו להצילו מידו כאלו מדבר בו ה' לאמר הנה אנכי נתן את אויבך בידך. בלמ' מסורש כל צרכו שופטים ד' כ"א.

(ו) ויהי אחרי כן, עיין רשימי שהרגיש בסדר הפסוק הזה והבא אחריו שהוא שלא בסדר הענין, אבל אין שני המקראות האלה צריכים סירוס איש אצל רעהו, כי הכתוב הזה מאמר בתוך מאמר.

ויך לב דוד אתו. לב זה רוח משפט שבקרב האדם (Gewissen), והוא השופט בינו לבינו לכל מעשה אשר יעשה.

(ח) וישמע, לא עלתה לו להוכיח לכלם שלא טובים דברי האומר להרוג את שאלו, אבל הוכיח לאנשים מהם, וככן היו אלה אומרים בכה ואלה בכה, ולא היתה עצתם עצה אחת, ולא קמו על שאלו להמיתו. זה נראה לי פירוש וישמע דוד את אנשיו בדברים.

(יא) ואמר להרגך וה' אמר לי להרגך, ואמירה זו היא אשר פירשתיה למעלה פסוק ה'.

(יב) בכרתי, בי"ת זה כבית של במה אדע (בראשית ט"ו ח'), והוא מלמד על הדבר שהוא ביד הסועל ככלי למעשהו, כי הדבר הזה שכרת דוד את כנף מעילו של שאלו ולא הרגו הוא המביא את שאלו לידי הרעת שמדבר בה המדבר.

דע וראה כי אין בידי רעה ופשע, דע וראה כי לא חטאתי לך עד היום הוה, כי אלו חטאתי לך קודם לכן לחשוב עליך רעה, הייתי עתה מוסף חטא על חטאי להרגך כשהיית נתון בידי.

ואתה צדה את נפשי לקחתה, אמר דוד כן כנגד מעשהו עם שאלו, כי הוא לא שלח ידו בשאלו כשנפל בידו במקרה ונראה הדבר כאלו אומר לו ה' הרגהו, ושאלו אורב לו ורורף אחריו להרגו, ומפני החלוק הזה שהוא מתלק בינו ובין שאלו הוא מסיים ואומר:

(יג) ישפט ה' ביני ובינך, כי אני הצדיק ואתה הרשע, ויתן לי אלהים בצדקתי ולך ברשעתך.

(יד) מרשעים יצא רשע, מכאן ועד סוף הפסוק משל הקדמוני, והדבר למד מענינו שהכנויים של ידי ושל כך סתומים.

(טו) אחרי כלב מת אחרי פרעש אחד, הלא אמרתי לך שאין דבר ריק בכל כתבי הקדש, ואף פרעש זה משמש תשמישו, כי זכר הכלב המת מזכיר לשאלו

שדוד חסר כח מהרע לו, ואין צרך כרדיפתו; וזכר הפרעש מלמד שדוד ערום יערים, והוא קל ברנליו לרלג על ההרים, ובגלל הרבר הוה קשה להרביקו, כפרעש הוה שהוא בריה קטנה וכל הינע ללכדו יינע לריק, ואם כן, אין תועלת לשאול כרדיפתו.

(יט) הגדת היום, הגדת מעשים ולא הגדת דברים, וזו בונה אב לכל הגדת מעשים שבמקרא.

(כ) תחת היום הזה, סרס המקרא וכן פרשהו תחת אשר עשית לי היום הזה, והסירוס הוה פירשתי לך הונמתו דברים ל"א כ"ט.

(כג) אם תכרית את זרעי אחרי, כי כן דרנם בימי קדם, והלא הרג אבימלך את שבעים אחיו אחר מות אביו (שופטים ט' ה'), ועתליה אברה את כל זרע המלכה (מ"ב י"א א'), וקל וחמר לאיש שהניע למלכות והוא לא מורע המלך שהיה לפניו, כמו שעשה בעשא לבית ירבעם (מ"א ט"ז כ"ט), וזמרי לבית בעשא (שם ט"ז י"א), ויהוא לבית אחאב (מ"ב י' י"ז), וקל וחמר בן בנו של קל וחמר לרוד שהיה שאול רודפו ומבקש את נפשו עד יום מותו, ובגלל הרבר הוה שאול ירא לזרעו אחרי והשביע את דוד השבועה הזאת, וכעין זה אמר יונתן אל דוד בהשביעו אותו ויכרת יונתן עם בית דוד ובקש ה' מיד אויבי דוד (למעלה כ' ט"ז); ראה שם דברי).

בה

(א) וימת שמואל וגו' ראיתי לאמר לך כאן שחלוק הסימנים (Kapitel) מעשה המדפיסים, ואין לחכמי המסורה ולא לכל חכם עסק בו, ובמקום הוה הוספק שלא כדון, כמו שנעשה במקומות הרבה, כי מות שמואל מה הוא ענין למעשה נבל שבא הכתוב להניד לנו? והרברים האלה מחוברים אל שלפניהם, כי אחר שהשמיעך הכתוב את הרברים שדבר שאול אל דוד לאמר הנה ידעתי כי מלך חמלך וקמה בידך ממלכת ישראל (למעלה כ"ד כ"א), והניד לך שמחמת הרעת הזאת השביע שאול את דוד שלא להכרית זרעו אחרי, הוא אומר וימת שמואל, ללמדך שלא מת שמואל עד שהודה שאול במלכות דוד, וצריך הכתוב להודיע את הרבר הוה, מסני ששמואל הוא המושח את דוד, ואין כבודו של נביא שימות בטרם יתקיים המשוח על ידו במלכותו, ואף על פי שדוד עורנו עצור מסני שאול עד יום מותו, הלא נתקיים במלכותו בהודאת בעל דין שהיא כמאה עדים, כן נראה לי הטעם לזכר מות שמואל במקום הזה, כי אם לא תאמר כן, מה ענינו לכאן, והוא נשנה במקום אחר (למטה כ"ח ג')?

מדבר פארן, השבעים מתרנמים כאלו כתיב מרבר מעון, ולא שכך היו לפניהם בספרים, כי שנו מרעתם בשביל הפסוק האחר המתחיל ואיש במעון, ואתה במה שאמרתי בביאור וישב במדבר מעון (למעלה כ"ג כ"ה) כבר הראית לדעת איך כלכל הכתוב דבריו לחבר ספור נבל אל הקורות הקודמות לו.

(ב) ומעשהו בכרמל ומשלח ידו בכרמל, כי שם נדרות צאנו, צאן שלשת אלפים, לא נזכר לנבל בקר וגמלים ואתונות, ולא שלא היו לו כל אלה, כי אם כן מה גדולתו? ובלבד שלא הזכיר הכתוב מכל המקנה כי אם הצאן בשביל שהוא מרבר בנוז צאנו, והזכיר העזים, מסני שהעברים היו נוזים גם את העזים ועושים

שערן כלים מכלים שונים, ועדים ברבר יריעות עיים (שמות כ"ו ז'), וכל מעשה עיים (במדבר ל"א כ"א), ובכיר העיים (למעלה י"ש י"ג).

(ג) והאשה טובת שכל. מתאר הכתוב את האשה ראשונה לפי שנוכר שמה אחרונה. וכן דרך המקראות לפרש האחרון ראשון.

והאיש קשה כמו קשה כשואל קנאה (שה"ש ח' ו'), ופירוש הדברים והאיש לבו לב קשה ולא יחון כל אדם. וכן יאמר בכל לשון. והוא כלבי ממשפחות יהודה, ודוד עצמו ובשרו. ובגלל הדבר הזה מיחסו הכתוב.

(ו) ואמרתם כה לחי. נכחו המפרשים בפירוש הדברים האלה, ואין רוח הלשון נוחה מכל אשר אמרו בהם. ובעל הטעמים שהפסיק בטפחא בין כה ובין לחי היה לו "ואמרתם כה" כמו כה תאמרו, והוא העקר. ואמר הכתוב כסדר הזה מן הטעם שאמרתו במקומו של "נס" בכמו אלה בראשית כ"ש ל'. ובלבד שבעל הטעמים שנתן האתנה בלחי לא היה רואה תיבה זו מן הדברים ששם דוד בפי נערו, ובדבר הזה טעה. כי אם כן, לא יפול לשון ואתה שלאחריו, לפי שלא יתחיל המתחיל כן.

ודע שהערבי יאמר سَلَامٌ כלומר חיה את פלוני, והוא רוצה לומר שאל

בשלום פלוני, ומכאן לו השם سَلَامٌ או سَلَام ומשמעו ברכת שלום. ומן הלשון הזה חי שנאמר כאן, ולמד שבראשו מרש הסתום. ועל פי הדברים האלה לחי זה דינו לחי, בלא היא הדעת, ופירושו על דבר ברכת שלום. ועל אדות וא"ו של ואתה כבר אמר רד"ק שהוא כמו פ"א בלשון ערבי ורמהו לוא"ו של וישא אברהם את עיניו (בראשית כ"ב ד'). וזה פירוש הכתוב בחבורו, וכה תאמרו: על דבר ברכת שלום, ואתה שלום וגו' ויתורם ללועים und sprechet also: Zum Gruss, Friede mit dir u. s. w.

(ו) ועתה. ראה מה שאמרתו בתשמישה של תיבה זו במקום הזה ובכל כמו אלה במדבר כ"ב ו'. עתה, לא יתישב הלשון הזה היטב, ואף יש כתבי יד שכתוב בהם גם כאן ועתה, כוא"ו. וכן נראה לי העקר. ולא נפקד להם מאומה, לא משמש "להם" עם נפקד, והוא משמש עם מאומה, ולהם מאומה כמו מאומה להם. כלומר דבר משלהם. וכן אמר דוד אחרי כן ולא נפקד מכל אשר לו מאומה (למטה פסוק כ"א). וראה מה שאמרתו בביאור מי יעלה לנו (שופטים א' א').

לא הכלמנום. הפעל הזה משמש כאן ובפסוק ט"ז כעקרה, והוא לשון מעוט וחסרון, וכן משמעו בלשון אשור, ומן הענין הזה כלום שבלשון התלמוד.

כל ימי היותם בכרמל. הלשון הזה לא מתישב היטב, מפני שרועי נבל תמיד בכרמל, כי שם מעשה נבל (למעלה פסוק ב'). לכן אומר אני שטעות סופר יש כאן, והיותם זה עקרו היותנו, ודוד אמר כן כנגד עצמו וכנגד אנשיו, כי דוד יושב במדבר מעון בימים ההם (למעלה כי"ב ד'), ומעון אצל הכרמל.

(ח) וימצאו. וא"ו זה כפ"א בלשון ערבי, ופירוש וימצאו ועל כן ימצאו. לבנדך לדוד. המדבר אל מי שנדול ממנו יאמר לנפשו עבדו, ומצאנו כמלך שמדבר אל מלך בהכנעה ואומר לעצמו כנגדו עבדך ובנדך (מ"ב ט"ז ז'), ואמר המלך המדבר כן, לפי שרצה להכניע מבלי השגיל לארץ כבודו, ולכן הוסיף בנדך על עבדך.

ולמדנו משם שהמדבר לאיש אשר כערכו לשון כבוד יאמר לנפשו בנו, כמו שאמר דוד לעצמו כנגד נבל. וראה מה שאמרתו מ"ב ב' י"ב.

(ט) וינוחו. לא ידעתי לכוון מה בא ללמדנו. ואף יש כתב יד אחר שלא כתובה בו תיבה זו. ואף על פי כן נראה לי שעקרה בכתוב. ואפשר שאמר הכתוב כן להניד לך שלא השיב נבל דבר מיד, והנערים נחים בינתיים ולא הושם לפנייהם לאכול. (י) המתפרצים פירשו נוניום בשרשיו לשון פירוד (sich losreissen), ומאין לפעל המשמע הזה? ופירושו המתפרצים הנעשים פריצים ועושים כמעשיהם. ופריצים בעלי זרוע ואנשי אגרוף. ואמר מפני אדניהם, להניד שהעבדים שמדבר בהם בורחים ומסתחרים מפני אדניהם ולא יכולים לשוב אל ביתם לעסוק בישובו של עולם, ובגלל הדבר הזה יקחו צרכיהם בחוקה מכל אשר ימצאו.

(יא) ונתתי לאנשים ונוי. לא אמר כן כנגד דוד, כי את דוד ואת אשר עבר עליו היה נבל יודע, שכן קראו בן ישי ואמר לו עבד המתפרץ מפני אדניו. ואמר נבל כן כנגד הנערים, כי המה לא ידעו אי מזה הם. וכל דברי הכתוב הזה טעם אחר למה לא נתן נבל שאלת דוד ביד נעריו וזה פירושו: ואם אמרתי אתן לדוד שאלתו, מי יאמר לי שדוד שולחכם, כי אתם לא ידעתי אי מזה אתם.

(יד) ויעט בהם. אין כלשון הזה בכל המקרא, ונראה לי שגם כאן טעות נפלה בספרים, והכתוב כעקרו ויבעט בהם, והוא לשון ביוון, ודוגמתו בספר הזה למה תבעטו במנחתי (למעלה ב' כ"ט); וגם שם משמש ב"ית עם הפעל כמו כאן, ואלו פעל עוט או ע"ט משמש עמו "אלי, ככתוב ותעט אל השלל (למעלה ט"ו י"ט). (טו) טובים לנו מועילים לנו, וכיוצא בו טוב ה' למעונו (נחום א' ז'), ובלבד שאין למ"ד של למעונו כלמ"ד של לנו. בשדה בעמק; ואמר כן, מפני שהוא עתה בנוזו הצאן בהר הכרמל (למעלה פסוק ב'). וראה מה שאמרתו בביאור הררי בשדה (ירמיה י"ז ג').

(יז) והוא בן בליעל מדבר אליו. בן בליעל הוא ובגלל הדבר הזה אין לדבר אליו. ומן זה מן המפרש את הסתום, והדברים עקרים בן בליעל הוא לענין הדבור אליו. וכיוצא בהם לילה לכם מחוזן (מיכה ג' ו').

(יח) ושנים נבלי יין. נבל כלי חרם, מה שאין כן נאד שהוא של עור. ואין נבל יין הרבה מאוד. כי מצאנו איש אחד נושא נבל יין (למעלה י' ג'). וחנה הביאה לשלשה פרים נבל יין (למעלה א' כ"ד). ונסכם חצי ההין לפר (במדבר ט"ו י'). ואם כן שני נבלי יין כשלישית הבת או כששה ושלשים לוג, ומה הוא לשש מאות איש? ואף על פי שהעברים היו שותים יינם מוזג ולא חי, מכל מקום אין ביין שהביאה אביגיל לכל אחד מאנשי דוד כמלוא סיו. ועל כרחנו נאמר שלא הביאה את היין כי אם לדוד לבדו. וכן ציבא אומר כנגד מה שהביא לדוד והלחם והקיץ לאכול הנערים והיין לשחות היעף במדבר (ש"ב ט"ז ב'), וכנה את דוד באמרו היעף במדבר, כדי שלא יראה כמתנאה במלאותו נרונו של המלך יין¹). הרי שהביא ציבא הלחם והקיץ לכל, ולא הביא היין כי אם לדוד לבדו.

ומאה צמקים ומאתים דבלים, צמקים חלת ענבים יבשים, ודבלה חלת תאנים יבשות. וחלת ענבים קטנה מחלת תאנים, כי בארצות המזרח הענבים

¹ וכעין הלשון הזה שהוא לשון כבוד כנגד דוד עוד אוסיף אראך בדברי אביגיל זו לכמה פסוק כ"ו.

חשובים ויקרים מתאנים. וכלל הדבר הזה הצמוקים שהביאה אביניל מאה והדבלה מאתים.

(ט) עברו לפני. מפני שהיה הדבר נהוין, וחמורים נושאים משא הולכים לאט, שלחה הנערים עם מנחתה לפניה, והיא חלפה שמלותיה והישיבה את ראשה כדי שתראה לפני דוד כשהיא מקושטת, ואחרי כן מהרה אחרי הנערים והדביקותם. (כא) לשקר. לשוא וללא יועיל לי. וכיוצא בו שקר הסוס לתשועה (תהלים ל"ג י"ז). ולא נקרא לשוא שקר כי אם כנגד הכוונת בו ואומר שיש בו ממש, ונאמר לו כאן כן, מפני ששמר דוד כל אשר לנבל במדבר ולכו בטוח שנבל יחזיק לו טובה, והוא לא כן עשה.

(כב) עד אור הבקר. יש כשמונים כתבי יד שלא כתוב בהם אור. ובין כך ובין כך אמר דוד את הדברים האלה כלילה, או חשב לבא אל בית נבל כלילה. משתין בקיר. יש אומרים שהוא נער, ויש אומרים כלב, ואלה ואלה טועים. והנה הכלב דרבו להשתין בקיר, ובכל בעלי חיים הזכר יכול להשתין בקיר ולא הנקבה. ובכלל הדבר הזה יאמר העברי משתין בקיר לאיש שהוא כאשה לכל דבר חוץ מן הדבר הזה שהוא משתין בקיר זוכה, והדבר הזה מעשה שעשה גם הכלב כמותו. והיודע מקום הכנות אצל הכנים בארצות המזרח, ולא נעלם ממנו כמה היו העברים משקצים ומתעבים את הכלב¹). הוא ידע חרפת האיש אשר לו יקרא משתין בקיר.

(כד) בי אני אדני העון. בא אני להזק כנוי של בי, וכיוצא בו אלי אני הניאל (הניאל ח' א'). ועל דבר הענין דע שאביניל אמר בה הכתוב והאשה טובת שכל ויפת מראה (למעלה פסוק ג'). ולא אמר בה יתר על כן, כשביל שזה כל שבחה. חדע לך שכן, שהרי בדברה אל דוד והוא איש זר לה קראה לבעלה איש בליעל (למטה פסוק ב"ה); ולא זאת בלבד, כי גם עברה אמר לה כנגד אישה והוא בן בליעל מדבר אליו (למעלה פסוק י"ז); והאשה הצנועה לא תדבר כן לאיש נכרי, ואף לא ידבר אליה עברה באישה לתת בו דופי. ומפני שהיה העבר יודע שנברתו תענב על זרים מצא את לבו לאמר לאישה בליעל באזניה. וכשבאה אביניל לדבר עם דוד נסמכה על יפה שיהיה כסוסור בינה וכינו. וכבר היו הראשונים מרגישים בדבר הזה, ולכן אמרו שנלתה את שוקה והלך לאורה שלש פרסאות (מגלה י"ד ע"ב), ופירושו דבריהם שעשתה מעשה שלא כמעשי האשה הצנועה להראותו את יפה. ומפני שנסמכה אביניל על המעשה ההוא שיתן את חנה בעיני דוד אמרה אליו בי אני אדני העון, ולכה נכון בטוח שיתגבר יצרו על כעסו. וכן דרך המענכות (Koketten).

(כו) אשר מנעך ה'. לא ישוב אשר זה אל שם ה' הקודם לו, כי אם כן. היה הכתוב אומר אשר מנעך טבא ולא מזכיר שם ה' שנית, ואשר זה כמו כי, ואשר מנעך ה' הוא הדבר אשר עליו היא נשבעת בשם ה'²). ואביניל מדברת כאלו שלח אותה ה' לקראת דוד למנוע אותו מבוא ברמים והושע ידו לו. וכן דוד עצמו אומר אליה וברוכה את אשר כליתינו היום מבוא ברמים (למטה פסוק ל"ג). מבוא ברמים. ראה מה שאמרתי בביאור כאים כימים (בראשית י"ח י"א). ועל פי הדברים ההם מבוא ברמים כמו מהביא רמים, כלומר משפוך דם. וכן נאמר

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ומחיר כלב (דברים כ"ג י"ט).

² ואם לא תאמר כן, אין בכל דברו אביניל מה שתאמר כי הוא הדבר שעליו נשבעת.

וישם דמי מלחמה בשלום (מ"א ב' ה'). והושע ירך לך. ירך זה מוציא יד אחר. וכל הנלחם באויבו ואין עוזר לו, או טובע עלבונו בעצמו ולא מוסר דינו לשמים, לו תאמר בלשון המקרא שידו הושיעה לו.

יהיו כנבל איביך. על כרחך תאמר שקללה היא זו. ועל כרחך תאמר שתלקה הקללה הזאת מנבל שעחיד ה' לנפשו. ולא מנבל כאשר הוא בשעת הדבור, כי הוא מבורך בכל ואין מקללים בכמותו. ולא נביאה אביניל. ואיך היתה יודעת העתידות? ושאלה זו תמצא תשובתה כמה שאמרתי למשה פסוק ל"ח.

(כז) ונתנה. יש כתב יד אחר שלא כתוב בו ונתנה. והוא נוסח של שטות. ובמקרא נכתבו ואיו של ונתנה כפיא בלשון ערבי. ונורה הסאמר הזה כנורת להי ואתה שלום (למעלה כ"ה ו'). ובלבד שכאן אין בראש הנושא למיד המפרש את הסתום. ולשון הכתוב המדבר במתנת אביניל כאלו נתונה לנערים ולא לאדניהם לשון כבוד כנגד דוד, וכבר הראיתך ביוצא בו בדברי ציבא שהזכרתי למעלה פסוק י"ח.

(כח) ורעה לא תמצא כך. הפעל לפעולה מחר ולא לשעבר. ופירוש הדברים בשביל שאתה עתיד למלוך, טוב לך שלא תמצא כך רעה מימך, ואם עתה תושיע ירך לך להגקם נקמתך מנבל, יהיה לך הדבר למכשול אחרי כן בימי מלכותך. (כט) בצרור ההיים, חיים זה שכנגדו מתים ולא המת, ופירוש בצרור החיים בצרור נפשות החיים, והלשון הזה קעין הכתוב מי אשר יחובר אל כל החיים (קהלת ט' ד').

בתוך כף הקלע. אל תאמר שבדין שיאמר מתוך כף הקלע. כי כן דרך לשון המקרא לדבר, וכן נאמר בנביע אשר ישתה אדוני בו (בראשית ט"ד ה'), ולא נאמר ממנו. וראה מה שאמרתי בביאור ומכוסו תשתה (ש"ב י"ב ג'). והדברים דברי נחם לדוד. ואביניל רוצה לאמר: כמו שהאבן אשר יקלע המקלע לא תיקר בעיניו, ואחר ששמשה תשמישה היא מושלכת ככלי אין חסין בו, כן שאול איבך הרודף אותך עתה מפני שה' אמר לו רדף את דוד, סופו שיושלך מעל פני ה' כשתעבור שענתו וחבא שעחך.

(לא) זאת את הדבר הזה אשר אמרת לעשות, לשמוך דם חנם ולהושיע ירך לך להגקם נקמתך מנבל. ולמכשול לב למכשול לב העם, כלומר למכשול שתכשול בו ובעבורו לא יהיה לב העם אליך. ולשפך. כארבעה כתבי יד כתוב לשפך, בלא ואיו, וכן נראה לי העקר, כי הוא מפרש זאת שבראש הפסוק, כמו שאמרתי, ולא נוסף על לסוקה ולמכשול.

וזכרת את אמתך. ולמה לה הזכרון הזה והיא אשת איש גדול מאוד (למעלה פסוק ב'), ולה אין מחסור כל דבר? וכבר אמרו הראשונים בכתוב הזה אחתא בהדי שותא סלכא (מגלה י"ב ע"ב), והם רוצים לאמר שהיתה אביניל מכוונת לנשואיה שישאנה. ואם כן, היה לב אביניל בשוח שימות נבל בעלה מיד, ומה הבטחון הזה אשר בטחה? ראה סוף דברי למעלה פסוק כ"ו.

(לד) כי אם נותר, נשנית כי מפני שהוסק בין מאמר זה ובין כי הראשונה במאמר של תנאי, ראה מה שאמרתי למעלה י"ד ל"ט בסוף דברי.

(לה) ראני. ראיה זו ראית הלב, ופירוש הדברים זכרי ואל תשכחי כי טובה נמלתיך, ואל תהי כסויה טובה, ודוד גם הוא היה רואה את הנולד.

(לו) והוא היה לאבן ונבל היה לאבן, כי מי שלכו מת בקרבו הרי הוא כאבן. ואלו היה לבו הפועל היה אומר ויהי לאבן, וכשהוא אומר ככתוב, אין הדברים כי אם כמו שפירשתי.

(לח) ויגף ה' את נבל. אין מנפה זו כי אם מיתה משונה שמת נבל פתאום ולא בחליו אשר ימות בו כדרך כל הארץ. ולא אחד הוא נבל הכרמלי שמת מיתה חטופה מפני שנבחר לאשתו מותו מחייו.

(לט) וידבר באביגיל. ראה מה שאמרתי בראשית כ"א ט"ז. ועל פי הדברים ההם יאמר העברי דבר פלוני בפלונית לאיש המדבר אל רעהו ומבקש מאתו שיתן לו את בתו הבתולה לאשה. ככתוב מה נעשה לאחותינו כיום שידובר בה (שהיש ח' ח'). ויאמר דבר בפלונית. מפני שאין לפלונית לרבור הוה פתחון פה. כי ברצון אביה או ברצון אחיה כשהיא יתומה. תהיה לאיש המדבר בה לאשה. ואפילו כשלא תחפוץ בו¹. זה משפט הנערה הבתולה. ואלמנה או נרושה בדין הוא שנשם שהיא יוצאת מרשות אביה לנדרים. שאין אביה מסיר נדריה (במדבר ל' י'). כן יוצאת מרשות אביה לרשות עצמה לנשואין. ואם כן, אביגיל שהיא אלמנה ואנשי דוד מדברים אליה על אודות נשואיה. ובה לבדה הדבר תלוי. לא יפול בה בתחלה לשון הכתוב שאמר וידבר באביגיל; ובלבד שברבות הימים הורחב נבול הדבור הוה וכאן להשתמש בו גם אצל אלמנה ונרושה. וכעין זה הראיתוך במה שאמרתי דברים כינ"א בציון השלישי שבנלוין, וכדבר הוה יעשה בכל עם ולשון.

וראיתי להעיר לך און לשמוע במקום הוה מה בין מעשה דוד באביגיל למעשהו בבת שבע. בבת שבע נאמר ותספור על בעלה ויעבור האבל וישלח דוד ויאספה אל ביתו ותהי לו לאשה (שיב י"א, כ"ז וכ"ז). ולא נאמר כדבר הוה באביגיל. ודוד בימי בת שבע מלך. ומי יאמר לו מה תעשה. ולא כן בימי אביגיל; כי בימי אביגיל היה דוד צריך להשמר מכל דבר אשר ירע בעיני העם. כמו שאמרה לו אביגיל ורעה לא תמצא בך מימך (למעלה פסוק כ"ח). ואמרה עוד ולא תהיה זאת לך לפוקה ולמכשול לב לאדני (פסוק ל"א); ודוד היה בדין שימחר נשואי בת שבע כדי לכסות על הורתו של הולד אשר תלד לו; ואף על פי כן לא אסף דוד את בת שבע אל ביתו עד עבור ימי מספר אוריה ואבלו. ולא נאמר שעשה כדבר הוה באביגיל. ועל כרחק תאמר שלא עשתה אביגיל לנבל אישה מספר ואבל. ומעם הדבר מפורש לך במה שאמרתי בשני בני אהרן המתים ויקרא י' ז'. כי במות נבל נאמר ויגוף ה' את נבל (למעלה פסוק ל"ח); ומפני שהיו אומרים שמת נבל ביד ה'. ועין בעין נראה כי כן. היתה אביגיל אסורה באבלו. כמו שנאסרו כל קהל עדת ישראל כאבל נדב ואביהווא.

(מא) הנה אמתך לשפחה. כנגד דוד אמרה כן. ואף על פי שלא היתה עומדת לפניו. והכתוב הוה מלמדנו ששפחה נרועה מאמה. כי כנגד דוד עצמו אמרה לנפשה אמה. וכשבאה לאמר שהיא מוכנת ומוזמנת לרחוץ רגלי עבדיו קראה לעצמה שפחה. וכל הדברים האלה לשון כבוד כנגד דוד. וכנגד אביגיל הנענה שאין כמותה בכל כתבי הקדש.

¹ ואל תשיבני ממה שנאמר ברבקה נקרא לנערה ונשאלה את פיה (בראשית כ"ד כ"ז). מפני שהדבר ההוא מעשה באבות. והכתוב מרדק להגיד לך שנשאת רבקה ליצחק לרצונה. ואין ללמוד משם, בשביל שלא כן המנהג לכל.

(ג) ואת אחינעם לקח. הפעל לפעולת שלשום, כי את אחינעם לקח דוד קודם שלקח אביגיל, ובגלל הדבר הזה בכל מקום שנזכרות שתי הנשים יחדו שם אחינעם קודם לשם אביגיל. ראה למטה ל' ה', ושיב ב' ב', וגי ב' ונ'.

כו

(א) ויבאו הזופים אל שאול. הדבר ברור שראש הספור הזה והאמור למעלה כי"ג י"ט—כ"ח ענין אחד. לפי שאם לא כן, היה הכתוב אומר כאן ויבאו הזופים עוד אל שאול, או כדומה לו מן הלשונות. ושתי שמות הן, אחת לספר כתחלתו והשנית למשנהו. והמסדר אספן שתיהן כמו שעשה בשטות של ספורים אחרים שהן שתיים שתיים.

(ד) כי בא שאול. לא בביאת שאול הכתוב מדבר כאן כי אם במקום אשר בא שמה. ונוכח הדבר הזה בשביל מה שנאמר אחריו, כי כשירע דוד בכיורו את מקום שאול הלך שמה הוא ואבישי. ועל פי הדברים האלה, אל נכון נדרש לפני פניו, ולא לפניו.

(ו) אני ארד עמך. בנזרת הכתוב ירד אבישי עם דוד, שאלולי כן, וירד דוד לבדו, לא היה מי שיאמר לו אכנו נא בחנית ובארץ (למטה פסוק ח'). והכתוב חפץ להניד לנו שהיה דוד מעביר על מדותיו ולא שמע בקול האיש האומר להכות את שאול. ומפני שהיתה בדרך הוות סכנה גדולה, כי שני אנשים שיוודים במחנה אויביהם מסתכנים בנפשם מאוד, לא נאמר שהלך אבישי במצות דוד, לפי שאין לצוות כמו אלה, ונאמר שהלך אבישי ברצונו ומעצמו.

(ח) אכנו נא בחנית ובארץ. יש שני כתבי יד שכתוב בהם בארץ, בלא וא"ו. והוא טוב מן הנוסח שלפנינו בספרים, ולא העקר, והמנסח ההוא לא עמד על טעמו של המקרא הזה. והמקרא כמות שהוא לפנינו אין רוח הלשון נוחה ממנו. כי לא יתוסף בי"ת של בארץ על בי"ת של בחנית, מפני שלא ראי זה כראי זה, בשביל שבי"ת של בחנית מלמד על הדבר שהוא ביד הפועל ככלי למעשהו, וחברו תאר המקום. הדע לך שכך, שהרי במקום אחר נאמר להכות בחנית ברוד ובקיר (למעלה י"ט י'). ונוסף בי"ת של בקיר על בי"ת של ברוד מפני שהוא מינו, ולא נוסף בי"ת של ברוד על בי"ת של בחנית בשביל שאינו מינו.

ובגלל הדבר הזה אומר אני שהופרד כאן בין הדבקים, והכתוב כעקרו בחניתו בארץ. ואמר אבישי כן, בשביל שהיה רואה חניתו של שאול מעוכה בארץ מראשותיו. כי דוד ואבישי לא באו ודמה אנשים שנים אל שאול אל המחנה להלחם, ולמה יקחו בידם כלי מלחמה? ואפילו לקחו עמהם כלי מלחמתם, דבר גדול דבר אבישי שאמר להכות את שאול בחנית שאול, כמו שלא הרג בניו בן יהוידע את המצרי בשבט אשר בידו, אף על פי שהיה בו כדי להמית (כי אם לא כן, איך בא להלחם באויבו?). והרגו בחנית אשר גזל מידו (שיב כי"ג א'), והוא עשה כן להגדיל חרפת המצרי, כמו שהוכחתי במקומו, כי כמות נכל ימות האיש המוכה בכלי מלחמתו, ומי שיש לו ספק בדבריו אלה יזכור שכפסוק הקודם נאמר בשאול וחניתו מעוכה בארץ מראשותיו, ולא נזכר הדבר הזה שם כי אם בשביל דברי אבישי שאמר להכות את שאול בחנית שאול שהיה רואה מעוכה בארץ. כי אלו היה הדבר נזכר

בשביל דברי דוד שאמר אחרי כן קח נא את החנית אשר מראשותיו וגו' (פסוק י"א). היה הכתוב מזכיר כאן גם את צפחת המים עם החנית; וכשמחלק הכתוב דבריו ומזכיר החנית בראשם, ולא מזכיר עמה צפחת המים עד סופם, הוא מראך לדעת משפט הזכר, ומניד לך בראשו מה שהוא ענין לראשו ומזכיר בסופו תוספת כל שהוא¹. כרי שתרון מחסרונה בתחלה על כונתו בזכר החנית בפעם הראשונה.

(ט) מי שלח ידו במשיח ה' ונכדו, ודוד לא חנם רוממות מלכות בגרונו, כי הוא גם הוא משיח ה', ולעצמו ולכבוד דוד. וראה מה שאמרתי מ"ב ט' ל"ד.
(י) במלחמה ירד ונספה, הנופל במלחמה והוא מת בלא עתו, ולא בחליו אשר ימות בו ולא מוקן, יפול בו לשון נסגה.

(יב) ואין יודע ואין מרגיש בדבר, ידעיה זו הונמחה ולא נודע כחו (שופטים ט"ז ט'). כי כלם ישנים טעמו של ואין יודע, כי תרדמת ה' וגו' טעמו של ואין מקיץ, וכדבר הזה הראיתך כבי אחר כי, וכסדר הזה לנתינת טעם לדבר הראשון כבי הראשון ולאחריו באחריו, למעלה כ' ל"ד, ותרדמת ה' שאמר תרדמה גדולה, והיא נקראת כן אף על פי שאין לה' עסק בה, וכעין זה פירשתי לך למעלה י"א ז'.

(יג) ויעבר דוד העבר, לא שב דוד כדרך אשר בא כי אם עבר בתוך המחנה אל העבר מזה, והוא עשה ק' מפני שחפץ לעלות בראש ההר שמעבר האחר, וטעם חפצו יתבאר לך ממה שאמרתי ש"ב ב' כ"ה.

(יד) אל המלך אל מקו המלך, ופירוש הכתוב מי אתה כי תשמיע קולך במקום אשר המלך שוכן שם.

(טו) לא שמרת אל זדניך, ולמטה ממנו נאמר לא שמרתם על אדניכם, ואל ועל אחים, וראה מה שאמרתי בביאור ליל שמורים (שמות י"ב מ"ב), ואף שמירה זו שאמר כאן שכנגדה שכיבושונה, וכיוצא בה הרבה במקרא, ובנין אב לכלל תשמור עליך (משלי ו' כ"ב).

כי בא וגו', ראה מה שאמרתי בביאור בא לרשת (דברים ט' ה'), ואף כאן בא להשחית היה מוכן ומומן להשחית, ויתורגם בא זה ללועזים war nahe daran. (טז) בני מות אתם, בתחלה אמר דוד לא טוב הדבר הזה אשר עשית, ואמר לשון יחיד כנגד אבנר לבדו, וכשהוא בא לדבר קשות מאלה אמר בני מות אתם, לשון רבים כנגד כלם, משום כבודו של אבנר.

ואת צפחת המים, ככתב יד אחד כתוב ואי צפחת המים, וכן נראה לי העקר. (יז) ירח מחרה, אין כלשון הזה בכל המקרא, ולכן אומר אני שמעות נפלה כאן בספרים, והכיב עקרו יקח מנחה, ונטשמש קו הקיף מלפני הלכלך ונדמית לו כר"ש ארוך הם לפני ה', ראה מה שאמרתי יהושע ו' כ"ו, לאמר לך עבד וגו', מפורש לך לכל צרכו במה שאמרתי דברים כ"ח ל"ו.

(כ) אלפל דמי ארצה וגו', תאמר בלשון המקרא נופל ארצה לדבר שאינו עושה רושם, הבטחה שלא נתקיימה, ככתוב לא יפול מדבר ה' ארצה (מ"ב י" י'). ומשם נשאלה דבור הזה לנעלב שאין חובע עלבוננו, כמו שנאמר אם יפול משערת בנדך ארצה ש"ב י"ד י"א), ומן הענין הזה הדברים האלה, ופירושם אל ישפך דמי

¹ ידוע לך שדבר צפחת המים תוספת כל שהוא שלא נתוספה בשביל עצמה, שהרי בסוף כל דברים האלה נאמר הנה חנית המלך (למטה פסוק כ"ב), ואלו צפחת המים לא נזכרת.

מבלי אשר יבקשנו ה' מיד שופנו. ואין זו תפלה כי אם הודעת דברים שמודיע המדבר ולבו נכון ובטוח שכן יעשה לו.

אחרי פרעש אחד. ראה מה שאמרתי למעלה כ"ד ט"ו. ומפני שדוד מדבר כאן בדמו שיקר בעיני ה' אלהיו ולא יפול מפניו ארצה, לא מזכיר הפעם את הכלב המת, כי הכלב המת אין לו דמים, ומזכיר הפרעש להניד שלולא מהירותו וזירונו כבר נפל ביד שאול הרודפו.

כאשר ירדף הקרא בהרים. אחת מדבר הכתוב שתים זו שמענו. כי הרמיון שבין הפרעש והקורא מזכיר לשאול שאין דוד נדאי לרדיפת שאול מחמת שפלוחו, כי הוא אצל הראוי לרדיפת מלך כפרעש אצל הקורא. ותפס בקורא ולא תפס במה שחשוב ממנו, להניד לך שרדיפה זו ששאול רודף את דוד לא צריכה לו מחמת הנרדף, והוא רודף אותו כמלך הרודף את הקורא בהרים מפני שהרדיפה עצמה תאות נפשו, ולא משום הנאה שיש לו טעות הנרדף. וסוף הפסוק טעם לראשונה שמפני ששאול רודף את דוד חנם, ה' יבקש את דמו מיד שאול, כי האלהים יבקש את הנרדף.

(כא) המאיתי יודע אני בעצמי שחטאתי לך, והריני מבקש מחילה ממך. **שוב בני דוד שוב אלי והיית לי ככתחלה.** וכמו שהוא מסיים ואומר כי לא ארע לך עוד, והוא אומר כן כדי שלא יירא דוד לשוב אליו.

(כב) הגדה חנית המלך. וכתוב החנית, כי נטעות סופר נשנית בראש תיבה זו ה"א שבסוף התיבה שלפניה, וכמו אלה הראיתוך ננות. ועל דבר הענין, כנגד מה שאמר שאול אל דוד שוב בני, אומר דוד אליו הנה חנית המלך, להודיעו שאין את נפשו לשוב אליו, כי לא יאמין בו, ואלו חפץ לשוב היה הוא עצמו מביא לו החנית.

כז

(א) עתה אספה. אין עתה זה האר הזמן, כי אם יום אחד שנאמר אחריו הוא מתאר זמן הפעולה, ועתה מתאר סביבות הפעולה. ודוד רוצה לאמר כמו שאני עכשו בארץ ישראל אספה יום אחד. וכבר הראית לדעת פעמים רבות שתארי הזמן משמשים לשון תארי הפעולה.

(ב) אל אביש בן מעוך וגו'. כמדומה אני שמי שכנגד זה לא כתב הספר שלמעלה כ"א, י"א—ט"ו, ואם סופר הספר הזה כתבם שניהם, לא כתבם בתחלה שניהם יחד. כי איך יברח דוד שנית אל אביש אחר שהסתכן מפשו אצלו בפעם הראשונה ולא נמלט מפניו כי אם בהשתנעו אליו, הלא יראהו אביש עתה ואין שנעונו אתו והיה בעיניו כמתעתע? וצריך לומר שהנוסח האחד לספר הזה כעקרו והשני למשנהו והמסדר אספם שניהם יחד.

(ד) ולא יסף, וכתוב יוסף, ולי נראה שכן העקר. והוא בנין שגור הרבה בלשון ערבי, ויש בספר הזה דוגמתו, חוץ מכאן, בכתוב ואת הנערים יודעתי (למעלה כ"א ג').

(ה) ערי השדה. כל ערי הארץ ערי השדה אצל עיר הממלכה. ועם הדבר לפי שעיר הממלכה עיר חומה ויושביה יושבים בה לבטח, לכן בתיהם גדולים ויפים לכבוד ולתפארת; לא כן יתר הערים שבתחלה לא היו להן חומות והיו קלות ללכוד

ובהלכך נשרפו באש. לכן בתיקן שפלים ונבזים ובטלים אצל הקרקע שעליה בנויים. ככתוב ובתי החצרים אשר אין להם חומה סביב על שדה הארץ יחשב (ויקרא כ"ה ל"א). ובגלל הדבר הזה יקרא לערים ההן ערי השדה. כלומר ערים שעקרן השדה שלא ישרף באש.

ודוד בחר לשבת באחת ערי השדה מעיר הממלכה, כדי שלא ידע אכיש מלך גת שכתו וקומו צאתו ובאו.

(ח) ויעל הפעל לפעולה שהולכת והוה, וזמנה כל ימי שבת דוד בשדה פלשתים, כמו שנאמר בסוף הדברים כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים אשר ישב בשדה פלשתים (למטה פסוק י"א).

(י) אל פישטתם היום. אמר רש"י למ"ד מתחלפת בנויך. ולא אמר יפה, כי אין חלופין במלות כאל ואן. ועוד שלא ישמש אן חוץ לדברי שיר, כמו שאמרתי למעלה י' י"ד. ולי הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון, והוא כעקרו ומלואו ויאמר אכיש אל דוד אנה פשטתם, ואחר שנפלו שתי התיבות מכין אל לפשטתם טעו לקראות אל תחת אל. ועל נגב הירחמאלי מפרש על נגב יהודה, ולא נוסף עליו כענין חדש, כי הירחמאלי משפחת ירחמאל בן חצרון בן פריץ בן יהודה (דה"א ב' ט'). (יא) פן יגדו עלינו לאמר, לא שהאיש והאשה עצמם יגדו, כי ענינם ולשונם יגדו, מפני שכל רואיהם יכירום שלא מאנשי יהודה הם. ולאמר האחרון הזה חשוד בעיני ביתור, כי אין לו טעם.

בח

(א) במחנה, במחנה ישראל להלחם בו. ראה מה שאמרתי שופטים ז' ט'. ויצאה זו המשמשת בבי"ת כמו יצאה בי יד ה' (רות א' יג), ובי"ת זו כביית של לא נחש ביעקב (במדבר יג כ"ג; ראה שם דברי).

(ב) את אשר יעשה עבדך את הנכורות אשר יעשה עבדך להלחם כאויבך. אשימך כל הימים, אשימך שומר לראשי, ומחמת שימה זו תהיה שמירת ראשי עבודתך כל הימים. והוא על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח י"ז.

(ג) ושמואל מת, כבר נאמר הדבר הזה למעלה כ"ה א', ונשנה כאן משום שאול שהעלה את שמואל. ומן הטעם הזה זכר כאן האובות והידעונים שהסיר שאול מן הארץ. כי כן דרך המקראות להזכיר בראש הספור דברים על שם סופו.

(ד) ואלכבה אליה, הנה אמר שאול כן, וגם הלך הוא אל האשה, ולא צוה להביאה אליו אל המחנה, ואף על פי כן אין ללמוד מן המקרא הזה שכל הדורש באוב הולך אל בעלת האוב, ולא תעלה בעלת אוב מת כי אם בביתה; מפני שאפילו אם היתה האשה יכולה לעשות מעשיה חוץ לביתה, היה שאול בוש לדרוש בה במחנה לעיני כל ישראל, מאחר שהסיר הוא עצמו את האובות ואת הידעונים.

(ה) לילה, נראה לי שאין בעלת אוב עושה מעשיה ביום, כמו שעד היום הנה האומרים לעשות כמעשיה לא עושים יומם, ומפני שפלשתים כבר נאספו והיתה השעה דוחקת, הכין לו שאול את דרכו לבא אל בית האשה לילה, כדי שלא יצטרך להסתין אצלה. תדע לך שכן, שהרי יצא מביתה בלילה ההוא (למטה פסוק כ"ה). ולא נתעכב שם עד הבקר.

(ט) מתנקש בנפשי. כמו שמוקש סנה בלשון המקרא, כן פירוש מתנקש בנפשי מביאני לידי סכנת נפשות.

(י) חי ה' אם יקרך עין. אמר רבי שמעון בן לקיש משל לאשה שהיתה אצל אהבה ונשבעת בחי בעלה (ויקרא רבה פרשה כ"ז), ודבריו דרש גאה מאד, ופשוטו של מקרא כמשמעו, כי כן היתה השבועה והעברי הנשבע בה יש שהוציא דברי השבועה מן השפה ולחויך מבלי שום לבו עליהם, ובגלל הדבר הזה גם עובדי אלהים אחרים נשבעים בה בכתבי הקדש, ראה מה שאמרתי למטה כ"ט ו'.

(יא) את שמואל העלי ל'. אמר לשון העלאתו, לפי שישאל מתחת לארץ והשב אליה משם עולה, ועל דבר הענין, נראה לי שהעלה שאלו את שמואל, וכל העולה מגיד עתידות, מפני ששמואל היה נביא בחייו, והוא בעלותו כמתנבא מחמת שהוא נביא, ולא כמדבר דבריו מחמת האוב, ובכך יקל חטא מעלהו, ושאלו שהסיר האובות והירעונים מהארץ ברין שיקפיד על כן, וראיתי לפרש הפירוש הזה, לפי שאם לא כן, היה שאלו מעלה מת אחר, ולא שמואל שנבא עליו רעה לפני מותו, וקשה הדבר למה לא מיחס שאלו את שמואל, כי כמה שמואל יש בשאלו¹), ואיך ידע העולה לעלות?

(יד) והוא עטה מעיל, כמו שהיה והוא חי על הארץ, וראה מה שאמרתי בראשית ל"ה י"ז, ולמעלה ב' י"ט.

(טו) למה הרגותני, כל לשון רגו שבמקרא שכנגדו טרנוע, ואף כאן זה פירושו למה חסיעני ממקום מנוחתי.

ואקראה, יש שתי כתבי יד שבהם כתוב ואקרא, בלא תוספת היא, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, ולשון קצר הוא זה, והוא כמו [אמר] אקראה, וראה מה שאמרתי בביאור, ואחשבה (תהלים ע"ג ט"ז), ועל דבר סגול שלפני הא הנוספת ראה מה שאמרתי בביאור רבה צבאך (שופטים ט' כ"ט).

(טז) ויהי ערך, דברי האומרים שבלשון המקרא ער כאובי דברי חלומות, ואין משמעו כן כי אם בלשון ארמי (דניאל ד' ט"ז) שבשרשיו משמש עיין תחת צד"י שבעברית פעמים הרבה, וער כצר, ומה שמסתייע רדיק מן הכתוב האומר והשמרתי עריך (מיכה ה' י"ג) אין סיוע, כי גם שם עריך לשון כרכים שלך כמשמעו, והרב פירשו שונאך מפני שלא ידע מה עסקם של הדברים בנחמה אם פירושו כפשוטו ומשמעו, ואתה תמצא פירוש הכתוב ההוא במקומו, ועוד שאפילו ער שונא, לא תאמר בלשון המקרא ויהי ערך כי אם תאמר תחתיו ויהי לער לך, ומעם הדבר מפורש לך כמה שאמרתי בביאור ויאספו פלשתים לחיה (ש"ב כ"ג י"א) כסוף דברי, ואם כן, הלא על כרחנו נאמר ששעוה נפלה כאן בספרים, והכתוב כעקרו ויהי לרעך, ולמ"ד של לרעך זה כלמ"ד של הלנו אתה אם לצרינו (יהושע ה' י"ג), ופירושו היה לעוור לרעך, והרע דוד, כמו שנאמר אחריו כנגדו ויתנה לרעך, וראה מה שאמרתי בפסוק האחר, ויתורגם ויהי לרעך ללועזים ויתורגם ויהי לרעך ללועזים und hat sich für deinen Rivalen entschieden.

¹ וגם בכתבי הקדש יש עוד שני אנשים ששמו שמואל, והם שמואל בן עמיהוד נשיא למטה בני שמעון (במדבר ל"ד כ) ושמואל בן תולע בן יששכר (דה"א ז' ב).

(יז) ויעש ה' לו. יש כתב יד אחד שחסר „לו" זה, ויש ארבעה אחרים שכתוב בהם לך תחת לו, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, והנוסחאות ההן באו מחמת הטעות שבפסוק הקודם, שלפיה לא ישוב כנוי של לו כי אם לשם ה', ועליו לא יתישב הלשון, ובגלל הדבר הזה שנו המנסחים כאן, ועל פי מה שפירשתי הכנוי שב אל רעך, ופירושו הכתוב ויעש ה' לרעך לדוד כאשר דבר, וכמו שמסים ואומר ויקרע ה' את הממלכה מידך ויתנה לרעך לדוד, ורע זה מפירש לך כל צרכו כביאור אשר רעה לו (שופטים י"ד כ').

לרעך לדוד, ובהיות שמואל חי אמר לשאול בקש ה' לו איש כלבבו (למעלה י"ג י"ד), ואמר לו עוד ונתנה לרעך הטוב ממך (למטה ממנו ט"ז כ"ח), ולא הזכיר אז את שם דוד מראתו שישמע שאול ויהרוג את דוד; ועתה קוראו בשם, כי דוד בארץ פלשתים, ולא תשיגנו יד שאול.

(יח) כאשר לא שמעת נוני, נראה לי שלמען הדברים האלה הועלה שמואל, כי הנה אמרתי לך שלפי כל האמור על שאול בספר הזה צדיק וישר היא, ולכן עתה כשהניע שענתו של שאול לפול במלחמה מעיד לו הכתוב עד נאמן, כי אין שמואל הועלה משאול ירא את שאול כאשר ירא מפניו והוא עודנו בארץ (למעלה ט"ז ב'), ואלו היה בשאול דופי, לא היה שמואל מכסה עליו בפעם הזאת; וכשהוא אומר לו עכשו כאשר לא שמעת נוני על כן הדבר הזה עשה לך ה', אין בשאול כי אם החטאת הזאת, ואשרי האיש שכל חטאתו שלא עשה כלה באויביו!

(יט) עמי, אמר רבי יוחנן עמי במחיצתי (ברכות י"ב ע"ב), וחכמים שבחסדיו אומות העולם כרוכים אחריו, ולא זכרו האומיים כן ששמואל עלה ולא ירד, והוא עולה משאול שהוא סתחת לארץ, ושאול מדובר בו בכל המקרא כמקום שיושביה נגורים מן ה' ורחוקים ממנו מאוד, ואפילו להודות לו אין אחס, כמו שנאמר לא שאול תודך (ישעיה ל"ח י"ח), ונאמר עוד בשאול מי יודה לך (תהלים ו' ו'). ואם ככל זאת היו העברים אומיים שהמת העולה מדבר ומגיד עתידות, על כרחנו נאמר שזו דעתם בדבר הזה, שכשישוב המת ויעלה ידע העתידות כל זמן שהוא באויר העולם וחזין לשאול, ופירושו עמי בשאול, ועל פי מה שהוכחתי בראשית ליה י"ז מקום שאול בשאול במחיצתו של אבימלך בן גרעון, ולא במחיצתו של שמואל.

(כ) וימהר שאול ויפל נוני, אמר רד"ק מהר להשתחוות כנגד שמואל, ולא הבין הרב את כל דברי הכתוב הזה, כי אין במשמע ויפול מלוא קומתו ארצה לשון השתחוויה, כי אם מפלה כשפוטמה, ועתה רע שוא"ו של ויירא ואף „גם" שנאמר אחריו ומשמעו כמורו שניהם באים ליתן טעם לשלפניהם, ואם כן, נפל שאול ארצה מפני שאחזוהו חיל ורעדה, ומפני שסר כחו ולא יכול לקום, ועל פי הדברים האלה ויטהר שנאמר בראש הפסוק לא בא להניד לנו ששואל מהר לנפול מדעתו ולרצונו, כי זה הדבר שהוא משמיענו שהיתה מפלת שאול תכף ומיד אחר שכלה שמואל לדבר דבריו, ופעל מהר משמש כן במקרא פעמים הרבה, ללמד ששתי פעולות חכופות הן שלא מדעת הפועל.

(כד) בבית, תיבה זו חשודה בעיני ביתור, והיא באה להניד לך שלא היה העגל במרעה, כי אלו היה במרעה, ושאול בא אל האשה לילה (למעלה פסוק ח') ושב אל המחנה, בלילה ההוא (למטה פסוק כ"ח) לא היתה השעה מספקת לשלוח

לקחת את העגל ולעשותו לשאול. והגדה זו שלא לצדך, כי אין עגל מרבך רועה במרעה, כי אם אוכל על אבוס בעליו.

כט

(ב) וסרני פלשתים. ימים רבים אמרתי שסרני זה טעות סופר ועקרו שרי, כמו שנאמר למטה ממנו שרי פלשתים (פסוק ג' וד'). והייתי אומר כן מפני למאות ולאלפים שאמר הכתוב, ואנחנו ידענו שאין סרני פלשתים כי אם חמשה (למעלה ו' ד'). ועתה נראה לי לקיים נוסח הספרים ולאמר שאין הסרנים האלה המושלים כי אם ממשלותם. כלומר שכמי פלשתים שהסרנים מושלים בהם.

למאות ולאלפים. ראה מה שאמרתי בלשון הוה ומשמעו ש"ב י"ח ד'. עם אביש נדרש לפני פניו, והפסיק "באחרונה" בין "עוכרים" ובין "עם אביש", כדי שלא תשמע מסדר הדברים שגם אביש היה עובר באחרונה.

(ג) מה העברים האלה. מה להם כתוכנו ואנחנו יוצאים למלחמה כאחיהם. ימים שנה. או זה שנים. על כרחך תאמר שפירושו או זה יותר משנה, כי כל הימים אשר ישב דוד בשדה פלשתים ימים וארבעה חרשים (למעלה כ"ז ז').

(ד) ובמה יתרצה. וא"ז זה נותן טעם לשלפנו כאחיו הרבים שפירשתים עד הנה.

(ו) חי ה'. וכן אמר לבן בא ברוך ה' (בראשית כ"ד ל"א). ולא אלהי לבן ואביש ה' שיהיו מברכים ונשבעים בו. וכמו אלה הרכה במקרא. ודע שכל הסופרים הקדמונים חוטאים בדבר הזה שנשמדברים בבן הנגר ישימו בפיו דברים נאים לבני עמם. ויש שגם מעשים אותו מעשי עמם. וסופרי כתבי הקדש נקיים מן החטא הזה למעשים, ובלשונם חוטאים גם המה. כמו שנראה מכאן ומדברי לבן שהוכרתי. ולא חוטאים כי אם בדבורים שגורים בפי המדבר כמו חי ה' וברוך ה'. וכשבא סופר הספר הזה לדבר בקללת גלית אשר קלל את דוד, ולא בחר להזכיר את הקללה כעקרה ולשונה, אמר ויקלל הפלשתי את דוד באלהיו (למעלה י"ז מ"ג). שפירושו באלהי הפלשתי, ולא אמר שקללו בה' אלהי ישראל, אף על פי שהעברי מקלל ואומר ארור פלוני לפני ה' (למעלה כ"ו י"ט ויהושע ו' כ"ו).

(ח) כי מה עשיתי. יש שני כתבי יד שבהם חסר "כי" זה. ואם עקרו בכתוב, מפורש כרעהו שפירשתיו יהושע ב' כ"ד.

כי לא אבוא ונלחמתי. הנה פטר אביש את דוד, והיה בדין שישמח דוד בשלחו אותו, לפי שדוד במלחמה הואת שהיו פלשתים יוצאים להלחם בישראל חוץ למקומו בכל אחד משני המתנות, כי ישראל עמו ואביש איש חסדו. ודוד לא כן עשה, כי אחר ששלחו אביש הוא מפציר בו ומבקש מאתו שיתננו לצאת עמו. ומה כוונת דוד בעשותו כן? סרני פלשתים אמרו שחפץ דוד להתרצות אל שאול אדניו בראשי פלשתים אויביו, וחסידיו המפרשים כרוכים אחריהם. ולא נראים לי דבריהם. כי איך תעלה על לב דוד שיתרצה אל שאול בדבר הוה והוא לא נתרצה אליו בהלחמו בפלשתים בקעילה והכה בהם. מכה גדולה (למעלה כ"ג ה'). כי אחר שהושיע דוד את קעילה מיד פלשתים אסף שאול את כל העם לרדת קעילה לצור אל דוד (שם פסוק ח'). והשנית הלא אמר שאול אל דוד קודם לכן שוב בני דוד כי

לא ארע לך עוד (למעלה כ"ו כ"א) וגם הודה שאול במלכות דוד לאמר הנה ידעתי כי מלך חמלוך וקמה בידך ממלכת ישראל (למעלה ממנו כ"ד כ'), ואף על פי כן לא שב דוד אליה. כי דוד איש ערום מאוד ויודע יצר לב שאול, לכן לא היה לבו בטוח בהבטחותיו, ואף לא טעה דוד, כי רדפו שאול גם אחרי כן וירד לבקשו במדבר ויף (למעלה כ"ו כ'). ואיך יאמר דוד עתה לשוב ושאל חי? ועוד למה ייגע הכתוב ככל היגיעה הזאת להניד לנו שחפין דוד להתרצות אל שאול, ולכלל אדם חיים באור פני מלכו, ואף כי לדוד באור פני שאול הרודפו ומבקש את נפשו?

ובאמת החאזה דוד לצאת עם אביש במחנה ישראל כי אמר להכות את שאול אויבו במלחמה, ולכו בטוח שאם יצליח בידו הדבר הוה חסוב ממלכת ישראל והיתה לו. ואם יאמר האומר הלא נפל שאול ביד דוד פעמים ולא הכהו, ומה לו עתה מאו, יזכור שאלו הכה דוד את שאול כשנפל בידו שלא במלחמה היה כקם על רעהו ורצחו נפש, לא כן הדבר אלו הכהו בחרב במלחמה. ואשר היה דוד כחיל פלשתים אויבי ישראל אמר דוד שלא יהיה לו הדבר הוה למכשול לפני עמו ישראל, כי יודע כל שער עמו ששאול הרודף אחריו בכל נבול ישראל הוא אשר מפניו גם אל ארץ פלשתים, ובשבתו שם הלא יצא עם אביש ככל עכדי אביש.

(ט) ידעתי נדרש לפני ולא לאחריו, ופירוש הכתוב ידעתי שכבר כן הוה, לפי שטוב אתה ונני.

טוב אתה בעיני כמלאך אלהים, ונאמר במקום אחר חנם כחכמת מלאך אלהים (ש"ב י"ד כ'), ומלאך זה בן אדם הולך במלאכות אלהים, ולא מלאך ממלאכי השרת, והיו נותנים לבני האדם העושים שליחותו של אלהים כל מדה טובה, מפני שחוקה לאלהים שלא יבחר כי אם במובחר.

(י) ועבדי אדניך, ראה מה שאמרתי בדבר החווק בראשית ד' ד', ווי' י"ח. ועל פי הדברים ההם היה בדין שיאמר אביש השכם בכקר אתה ועבדי אדניך, ולא חוק המדבר את הכנוי המסתתר בהשכם, מפני שאלו עשה כן היה מרכר כמודד את דוד ואת אנשיו כחבל אחר; ועכשו הוא מחלק ביניהם, ובגלל הדבר הוה הוא אומר ועבדי אדניך, ולא אמר ועבדיך או ואנשיך, והוא מרמו לדוד בדבורו זה שאף על פי שדוד עצמו טוב וישר בעיניו, והוא מאמין בו מפני שנבאש בשאול שונאו ורודפו, אין לבו בטוח באנשיו, שהם עבדי שאול כימי קדם ולא הסתפחו אל דוד ללכת עמו כי אם מחמת דחק מנושיהם ומרת נפשם (למעלה כ"ב כ'). ואין להאמין באנשים אשר כאלה.

ל

(א) אל ננב, לא חאמר כן בלשון המקרא, והכתוב הוה לקה בחסרון, שאם לא כן היה אומר ננכה או אל הננב, ונראה לי שהדברים כעקם אל ננב כלב, ככתוב למטה פסוק י"ד.

(ב) מקמן ועד גדול, אמר הכתוב כלשון הוה, והשבוים בניס ובנות (פסוק ג', ו' וי"ט), מפני שהנקבות בטלות אצל הזכרים.

(ו) ותצר לדוד, סועלו של הפעל הוה הענין, וכבר הראית לדעת פעמים רבות שבכמו אלה יש שימש הפעל לשון נקבה.

על בניו ועל בנותיו. ולא אמר הכתוב שמרה נפשם איש על אשתו. כי האנשים שודדים ויקחו להם אשה מאשר ימצאו.

ויתחזק דוד בה' אלהיו. ולכן אמר לשאול באלהים. כמו שנאמר אחריו. (ז) הגישה נא לי האפוד. וכעין זה נאמר למעלה כ"ג ט'. ומשני המקראות האלה ומסגנון לשון הפסוק האחר שנאמר שם שמוע שמע עכרך. משמע שדוד עצמו מדבר אל ה' בשאלו בו. ולא דבר לו הכהן. ולא מצאנו דבר זה באדם אחר השואל בה' חוץ מדוד.

(ח) השג תשיג והצל תציל. ראה מה שאמרתי בראשית י"ח כ"ח. ואף כאן מפני שהיה דוד נכהל שאל שלא כהגן ואמר האשינו בלכה. ואלו דבר ההצלה לא זכר; וה' מתקן את לשונו ומוסיף והצל תציל.

(ט) והנותרים עמדו ואשר אמרו להנתיר שם לבלתי עבור את הנחל עמדו. ונותרו מהם נותרים. כי היו צריכים לעבור במים והאנשים יעוים בדרך.

(י) פגרו נתעצלו והיו בטלים. והגמחו בלשון התלמוד יומא המפגרי רבנן (שבת קכ"ט ע"ב).

(יא) ויתנו לו לחם. הדברים האלה עד סוף הפסוק חשודים בעיני ביתור. וראה מה שאמרתי בפסוק האחר בסוף דברי.

(יב) פלח דבלה ושני צמקים. נתנו לאיש הזה שני צמקים. ואביגיל הביאה מאה לשש מאות איש (למעלה כ"ה י"ח). כי לא אכל לחם ולא שתה מים זה שלשת ימים. והיה הולה וחלש מאוד (פסוק י"ג). והצמקים טובים לו מלחם. וכמוסמה אני שהאיש הזה לא יכול לאכול לחם ביום ההוא. וכל מאכלו הדבלה והצמקים. ובגלל הדבר הזה אמרתי שסוף הפסוק הקודם חשוד בעיני ביתור.

(טו) אם תמיתני, כשאורידך אל מקום הגדוד והוא חלף הלך לו ולא תמצאנו. ואם תסגרני. אמר הנער כן. מפני שלא היה יודע שדוד ואנשיו הולכים להלחם בגדוד. כסבור שבעלי בריתו הם.

(יז) ארבע מאות איש כמספר אנשי דוד שהלכו עמו (למעלה פסוק י'). ומשמיעך הכתוב שאף על פי שהיו המוכים בהם ובהם פעמים רבות ולא נמלט מהם איש. אלה שהיו רוכבים על הגמלים נמלטו כלם ולא יכלו דוד ואנשיו להשיגם ולהכות איש איש.

(כ) ויקח דוד את כל הצאן והבקר. אין אלה הצאן והבקר שלקח עמלק. כי בהם כבר דבר הכתוב בפסוק הקודם באמרו ועד כל אשר לקחו להם. וכנגדם יאמר וישב ולא ויקח. והצאן והבקר האלה שלל דוד משל עמלק. וממנו שלח ליקני יהודה לאמר הנה לכם ברכה משלל אויבי ה' (למטה פסוק כ"ו).

נהגו לפני המקנה ההוא. המקרא הזה לא יפורש כנחבו. ומעות נפלה בו. ועקרן לפניו. ופירוש המקנה ההוא הצאן והבקר שלקח דוד משל עמלק. מפני שמה שלקח עמלק בראשונה ורוד השיב אחרי כן לא תאמר שלל אצל דוד. כי משלו הוא. ואנשי דוד נהגו את כל המקנה אשר לקחו במלחמה לפני דוד ואמרו זה שלל דוד. כי כן היה מנהגם לנהג השלל לפני המנצח בשובם מן המלחמה. כמו שנאמר ישא את חיל דמשק ואת שלל שומרון לפני מלך אשור (ישעיה ח' ד'). ונאמר עוד ויעווב החלוץ את השביה ואת הבוה (דה"ב כ"ח י"ד). הרי שהשביה והבוה עם החלוץ,

והחלוץ הוא העובר לפני כל הצבא. וראה מה שאמרתי בכיאוור שכרו אתו ופעולתו לפניו (ישעיה מ' י').

(כא) ויגש דוד את העם. ראה מה שאמרתי למעלה מ' י"ח. ובמקום הזה קשה לפרש תשמישו של הפעל הזה כפעל יוצא. ובהרבה כתבי יד כתוב כאן "אל" תחת "את". ויש לפרש בדוחק שכנגד מה שנאמר לפני מזה כי אמרו העם לסקלו (פסוק ו') אמר הכתוב כאן ויגש דוד את העם. מפני שהיה משיב להם כל אשר לקח עמלק. ועוד הוסיף להם חלק מן השלל שלקח הוא משל האויב, ולבו בטוח בהם שמעתה לא ינעו בו לרעה.

(כב) עמיו. הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף יש כתבי יד שכתוב בהם עמנו. וכן נראה לי העקר.

את אשתו ואת בניו. יעצו כדבר הזה, מפני שהיו אומרים שחייב אדם להלחם לחברו להציל הנפש אשר לו, ולא ממונו, וכל שכן שהשלל כל שלא נלחם אין לו חלק בו. והכתוב הזה בקראו לאומרים כן "כל איש רע ובליעל" מפריו על המדה. הלא משפט יורדי הים עד היום הזה שכל המציל ספינה המטורפת בים לו חלק בה ובמשאה היין מן הנפש אשר בה. ועל פי הדברים האלה אמת הדבר שלא היו יועצי דוד חסידים, אבל לא תאמר איש רע ובליעל למי שאינו עושה לפניו משורת הדין.

וינהגו וילכו וינהגו וילכו אל ביתם, ולא יוסיפו ללכת אתנו עוד. ואמרו היועצים כן משני טעמים, מפני שלפי דעתם לא היו האנשים ההם אשר פגרו מעבור את הנחל ראויים לבא בקהלם, ומפני שהיו יודעים שאם ישמע דוד בקולם, והיושבים על הכלים יאבד להם כל רכושם, ישיל הדבר הזה איבה ושנאה ביניהם ובין יתר אנשי דוד, ואנשי הצבא אם אין שלום ביניהם אין תקוה לאחריתם.

(כג) את אשר נתן וגו'. הדבור כלו מקומו המקום הראשון, כי הוא נושא המאמר, והנאמר בפסוק האחר כחלק היורד במלחמה וגו' הוא הנשוא. ועל פי מה שאמרתי בכיאוור נתונות לאויביך (דברים כ"ח ל"א) אין נתינה זו כי אם לשון מתן הוויה, ופירוש הדברים אשר היתה לנו מאת ה' וברצונו ששמרנו ונתן הנדוד הבא עלינו בדינו. ויתורנם הכתוב הזה ללועזים *da uns JHVH solches gewährt* hat, indem er u. s. w.

(כד) ומי ישמע. וא"ו זה כפי"א בלשון ערבי, והוא בא כאן כראש הנשוא לסמן אותו, והסימן חובה, מפני שהנשוא דבור ארוך.

הישוב על הכלים. לא שהיו הנותרים בנחל בשור יושבים על הכלים, כי כל כלי דוד ואנשיו לקחם עמלק בצקלג, והם עתה עם דוד אשר השיבם, ובלבר שכן קורא הכתוב למאתים האלה, מפני שהם בין יושבים על הכלים בין יושבים על דבר אחר זה שמם אצל היורדים במלחמה.

(כה) מהיום ההוא ומעלה. בכראשית רבה סוף פרשה מ"ג מרקק רבי יודן בכתוב הזה ומחלק בין ומעלה ובין והלאה לאמר שהראשון לעתיד והאחרון לשעבר, ודבריו דקדוקי עניות, כי כן נאמר מעשרים שנה ומעלה פעמים אין מספר, והוא לא יפורש כי אם לעתיד, וגם הנביא אומר מן היום הזה ומעלה (חגי ב', מ"ו וי"ח).

וישמד לחק. וכחוק הזה כתוב בתורה. שנאמר וחצית את המלקוח בין תופשי המלחמה ובין כל העדה (כמדבר ל"א כ"ז). כי במלחמת מדין היו אנשים מישראל במערכה לקראת מדין, וכל העדה חוץ מתופשי המלחמה כיושבים על הכלים. ואמרתי שהחוק הכתוב בהוראת כהנים כעין החוק הזה ולא הוא ממש. מפני שבאן כתוב חלק כחלק, ושם חלקו את השלל לשנים. חציו לתופשי המלחמה וחציו לכל העדה. ותופשי המלחמה שנים עשר אלף איש (שם פסוק ה'). וכל העדה כששים רבוא חסר אחת. ועל כרחק תאמר שהחוק כאשר הוא לפנינו בספך הזה מימי קדם, וברבות הימים והשביחה חכמות הגוי נשתנה החוק לכמות שהוא בתורה והוא צדיק מן הראשון. כי על פיו יותן חצי השלל לתופשי המלחמה שהסתכנו בנפשם בהלחם, וחציו לכל העדה. ולא נתן לכל העדה יותר מן החצי. אף על פי שכל העדה כפלי כפלים הרבה מאוד, מפני שלא באו לירי סכנה כאהיהם היוורדים במלחמה.

(כו) לזקני יהודה לרעהו למיטיבו ואיש חסדו שבוקני כל עיר מערי יהודה. ומגביל "לרעהו" את הדבור "לזקני יהודה". כדי שלא תאמר שעשה דוד ככתוב לכל זקני יהודה.

הנה לכם ברכה וגו'. נזכר הדבר הזה כמו שזכר למעלה דבר המקנה שנהגו לפני דוד ואמרו זה שלל דוד (פסוק כ'). מפני שבשעה שנלחם דוד בגודר הזה היה שאול נלחם בפלשתים, והכתוב בא להגיד לך שבנסול שאול ובניו בחטאת עמלק שלא החרימו, הנה דוד את עמלק וחלק שללו. כי היה ה' עם דוד ומעם שאול סר.

(לא) ולכל המקומות וגו'. כי בהתהלכו במקומות ההם היו יושביהם עושים עמו טובה לתת לו ולאנשיו לחם ומוון. והזכיר הכתוב חברון אחרונה והיא חביבה על דוד מכל הערים הנזכרות בכתוב, שבנלל הדבר הזה בחר בה לעיר ממלכתו קודם שנלכדה ירושלים ונבנתה עיר דוד.

לא

(א) ויפלו חללים. הללים מקומו המקום השני כדן המלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה, והפועל אנשי ישראל.

(ג) המורים אנשים בקשת. ראה מה שאמרתי בכיאר ויהי רובה קשת (בראשית כ"א כ').

(ד) ודקרני. אין זה כמו ודקרני שנאמר לפניו. כי הוא משמש לשון דקירה שיש בה כדי להמית, ולא כן זה. וראיתי למטר כן בשכיל והתעללו כי שנאמר אחריו. כי לא יתעלל המתעלל במת, ועוד שאם לאחר מיתה הש שאול, מה הועיל בחקנתו, והלא בין כך ובין כך ימות ויתעללו בו הערלים? ויתורגם ודקרני ללועזים und mich verwunden.

כי ירא מאד, שכן היו יראים מאוד לנגוע במשיח ה'. וכן דוד אומר מי שלח ידו במשיח ה' ונקח (למעלה כ"ז ט'). ואומר עוד איך לא יראת לשלוח ידך לשחת את משיח ה' (שי"ב א' י"ד), ומעם הדבר מפורש לך כל צרכו בכיאר ואשר יתן ממנו על זר (שמות ל' ל"ג). ואין יראה זו יראת הענש. כי נושא כלי שאול

היה הוא עצמו, הולך לנסול על חרבו, והעכרים לא היו אומרים שיש ענש בשאול, ובעולם הזה מתי יענש? ויראה זו יראת הירא מעשות דבר נורא, אף על פי שהוא יודע שלא יקרנו בו עון; וכמו שהיה יתר בכור גדעון ירא משלוף חרבו לפנוע בוכח וצלמנע (שופטים ח' כ'), והם שבויים ויריהם ורגליהם אסורות.

ויפל עליה, מן הלשון הזה אנו למדים, שהיו חרכותם מקצרות ויורדות בקצהן והן עשויות לדקור ולהכות בהן.

(ז) בעבר העמק, העמק הזה עמק יזרעאל, כי מחנה ישראל היתה במלחמה הזאת ביזרעאל (למעלה כ"ט א').

(ח) לפשט את החללים, משמש כאן הכנין הכבר הרגוש בשביל רוב החללים העומדים לפשט, ובכלי שאול שהוא יחיד משמש בנין אחר, וכעין זה הראיתך במקראות הרבה.

(ט) ויכרתו את ראשו וני, כן היה מנהגם לעשות בנרולי אויביהם המוכים במלחמה, וכן עשה דוד נלית (למעלה י"ז, גיא וניד').

ויפשטו, הכנין הכבר הנוסף, וכן נאמר ועורם מעליהם הפשישו מיכה (ג' ג'), ונאמר כבודי מעלי הפשיט (איוב י"ט ט'), ונאמר ובגדי ערומים תפשיט (שם כ"ב ו'); ונאמר כנדרם ופשט את בנריו (ויקרא ו' ד'), ונאמר ויפשט גם הוא בנריו (למעלה י"ט כ"ד), ונאמר עוד פשטתי את כתנתי (שה"ש ה' ג'), שלשתם לשון קל, וזה כללו של דבר: הפושט פושט בנדי עצמו, והמפשיט מפשיט בנדי אחר, וכבר נודע הדבר הזה לחכמי הגוים, וישראל לא ידע, לכן שמתו פה זכרונו.

(י) וישימו את כליו בית עשתרות, הראשונים היו מניחים כל כמו אלה בבית אלהיהם לזכרון, וכן היתה חרב נלית הפלשתי מונחת אחרי האסור בנוב (למעלה כ"א י').

(יא) אליו משמש עם וישמעו, וכיוצא בו השמועה, אלי הלך ארון האלהים (למעלה ד' י"ט), וכנויו שב אל הענין, והענין מפורש בסוף הפסוק באמרו את אשר עשו פלשתים לשאול, ועל פי הרברים האלה פירוש וישמעו אליו וישמעו אל הדבר הזה.

ישיבי יביש גלעד, מכל בני ישראל לא עשו המעשה הזה כי אם יושבי יביש גלעד, כי היה העם אחר הנביא, על כן לא היה שאול רצוי לרוב אחיו למן היום שנבאש בעיני שמואל; ואנשי יביש גלעד היו זוכרים לשאול את החסר הגדול שעשה להם והושיעם מיד נחש העמוני (למעלה י"א ד'—י"ב), והמלחמה ההיא היתה ראשית נבורתו של שאול; ובגלל הדבר הזה שמו יושבי יביש גלעד את נפשם בכפם והלכו כל הלילה לקחת את גיית שאול וגיית בניו לשרפן ולקבור עצמותיהם במנהג, ועשו כבוד לשם מושיעם וזכרו לקרוא צום שבעת ימים, ככתוב בסוף הספר.

(יב) וילכו כל הלילה, כי היו יראים את הפלשתים מעשות יומם ועשו לילה. (יג) ויקברו תחת האשל, וכן נקברה דבורה מינקת רבקה תחת האלון (בראשית ל"ה ה'), ונראה שכן היה מנהגם לקבור מתיהם תחת אלון, ומפני שהיה להם האשל קרש, כמו שאמרתי בביאור ויטע אשל (שם כ"א י"ג), קברו את עצמות שאול תחת האשל לכבוד לשמו ולזכרו, ואפשר שבחיו היה שאול אוהב לשבת בצל האשל, ככתוב ושאול יושב בנבעה תחת האשל (למעלה כ"ב ו'), ואנשי יביש

נלעד יודעים זאת, ולכן קברוהו במותו תחת האשל החכיכה לו בחייו. וכל זאת מסני שהיו מחזיקים לו טובה.

ושאול טרם אסדר מעליו לא אוכל התאסק מלאמר שכמו שהיה משכמו ומעלה נבזה מכל העם (למעלה ט' ב', וי' כ"ג). כן היה מלבו ומעלה נבזה מדודה, ודוד בסניו כקוף בסני אדם. ולא נתקיימה מלכות בית שאול מסני שלא היה דודו כדי לו. והוא שאמר אחד מן הראשונים מסני מה לא נמשכה מלכות בית שאול מסני שלא היה בו דוסי (יומא כ"ב ע"ב). ודברי אלה וכל כיוצא בהם הלא כבר מלתי אמורה שכתבתים לשמת המקרא, ולי אני המבאר שאול ודוד שניהם יצירי הגדה.

שמואל ב.

(א) ימים שנים. ראה מה שאמרתי בביאור שנתים (בראשית י"א י'). ואמר הכתוב כאן ימים שנים. ולא אמר יומים כמנהגו. אף על פי שהימים רצופים. מפני שהוא בא לומר אחריו ויהי ביום השלישי. ולא רצה לאמר כן בלא זכר שנים. ועל כן אמר ימים שנים. ולא שני ימים. ובחר בלשון הזה מן האחר. כדי להקריב שנים אל השלישי כל מה שאספר. והנביא לא חש לדבר הזה. ואמר יחינו מיומים וכיום השלישי יקימנו (הושע ו' ב'). ולא חש הנביא. מפני שדברי נבואה כדברי שיר. ודוברם כן חורין מחקי הלשון להסתר מלשמרם שמירה גמורה כשהם שמים מעצור לרוחו.

(ב) ובגדיו קרועים וגו'. ככל המשמיעים שמועה רעה. ראה שיא ד' י"ב. ומיב י"ח ל"ו. ובמקום הזה לא דק הכתוב. וכשננה היא שיצאה מלפניו. ואמר כן מתוך הרגל דבר. כי אין האיש הזה מסיח לפי תומו. לפי שאם כן. מה נשתנה צקלג מכל הערים שבא שמה מן המלחמה. וצקלג כימים ההם עיר מערי פלשתים (שיא כ"ז ו')? ועל כרחק תאמר שבא האיש אל צקלג למען דוד שהיה שם. ומה נשתנה דוד מכל בני ישראל שבא האיש אליו להגיד לו שמת שאול ולתת לו את נורו אשר לקח מעל ראשו? והשאלה הוואת אחת תשובתה: האיש הזה היה יודע בדברים שבין שאול לדוד. שנמשח דוד למלך תחת שאול והוא עצור מפני שאול עד שימותו. ובגלל הדבר הזה בא האיש אל דוד לבשרו טוב. וכן דוד עצמו אומר כנגד האיש הזה הפניד לי לאמר מת שאול והוא היה כמבשר בעיניו (למטה ד' י'). ואם כן. אין הדבר כי אם כמו שאמרתי. כי מה למבשר טוב לקרוע את בגדיו. ומה לאדמה על ראשו?

(ג) אשר גם העם משמש. אשרי. כאן בראש רבור כעקרו (direkte Rede) einleitend). וכיוצא בו הראיתך בשיא ט"ו כ'.

שאל ויהונתן בנו. לא מזכיר שני בני שאול האחרים שמתו עמו בהר הנלבע (שיא ל"א ב'). מפני שאין לדוד עסק כי אם בשאלו שהיה עצור מפניו וביונתן בעבור הברית הכרותה בין דוד ובינו. ומפני הקינה שקונן דוד ולא מזכיר בה כי אם שאול ויהונתן. ואלו הזכיר כאן כל שלשת בני שאול. היה בדין שיהא לכלם זכר בקינה. והסופר לא יכול לשנות בקינה שכתבה מעל ספר אחר.

(ד) נקרא נקריתי. יש כתבי יד שכתוב בהם נקראתי. באל"ף. וכן העקרה. והמנסח הנוסח אשר לפנינו בספרים לא עמד על טעמו של המקרא הזה. וסירוש הדברים בא באוני קול קורא אלי בהר הנלבע. ומאסתי בנוסח אשר לפנינו. מפני

שאין שדה המלחמה מקום שיבא שם במקרה מי שאין לו עסק במלחמה, ומסני שהאיש עצמו אומר ממחנה ישראל נמלטתי (למעלה ססוק ג'), ומשמע שהיה מתוסשי המלחמה, ולא במקרה עלה בהר הנלכע. והאיש הזה היה בחיל ישראל, ואף על פי שבן הנכר הוא, מסני שהיה נר בקרב ישראל (למטה ססוק י"ג). ויצא בתוכו במלחמה להלחם בעד ארץ מגוריו, כמו שאמר דוד כשהיה נר בארץ שלשתים לצאת עמהם במחנה, ובלבד שחשדהו הסרנים ושלחורו (שי"א כ"ב — י"א).

(ז) ויפן אחריו. הפעל לפעולת שלשום, ופירוש הדברים קודם שקרא שאל אלי שנה אחריו וראני, ומתוך כן קרא אלי.

(ח) מי אתה. ומה לשאול ההולך למות לדעת מי האיש? ועל כרחק תאמר ששאל שאל לדעת מי האיש בנורת הכתוב. הלא תראה ששתי קבלות כמות שאל. הקבלה האחת מסור הדברים שבסוף הספר הקודם. והיא לבית שאול⁽¹⁾, והשנית הדברים שבכאן, והיא לבית דוד. על פי הקבלה הראשונה נפל שאל על חרבו ומת (שי"א ל"א ד'), ועל פי הקבלה האחרונה הזאת מת שאל ביד איש עמלקי, ומיתה זו מכל מיתות שבעולם היא שיש בה כדי ללמדנו כמה מאס ה' בשאל ובהר ברוד, שהרי בשעה שהיה דוד מנצח את עמלק שנואי נפש ה', המית עמלקי את שאל, וכאלו לא די לכתוב בהרפת שאל כמות שהיא, שם בסוף השאלה הזאת לאמר מי אתה, וחרפה יתירה נודעת לשאל שהמטיתו עמלקי, איש חרמו של ה'. ומסני שהקבלה האחרונה הזאת מפלשת בהרפת שאל ראיתי לומר שהיא לבית דוד. והסופר הזה אחז בשתי הקבלות יחד להניד לנו ששתי הן, והשתמש בכל אחת מהן במקום הראוי לה כדרוש לחסצו. וראה מה שאמרתי בכיבור באשר הוא שם (בראשית כ"א י"ז).

(ט) ומתתני. ראה מה שאמרתי כלשון הזה ומשמעו שופטים ט' נ"ד. ושאל אמר כלשון הזה להניד לנער שהוא הולך למות מאליו ולא יירא להמיתו, וכמו שמסנים ואומר כי אחוזי השבין, ומי שככה לו לא יחיה עוד.

כי כל עוד נפשי בי. כל חכמי הגוים טועים בפירושו המקרא הזה. והדברים כשהם לעצמם כמו כל עוד נשמתו בי (איוב כ"ז ג'), כלומר כל זמן שאני חי, ואין לכוון חבורם אל מה שלפניהם, בשביל שאין בהם כדי מאמר שלם. ונראה לי ששאל רצה לאמר כעין הדברים האלה: כל זמן שאני חי לא יבאו הערלים האלה ויתעללו בי, ולא נמר דבריו, כי עזבוהו כמו ונפל, כמו שנאמר כנגדו בסמוך האחר כי ירעתי כי לא יחיה אחרי נפלו. וראה מה שאמרתי למטה י"ג ט"ז.

(יג) ויאמר דוד. היתה אמירה זו תכף ומיד אחר שנלה הנער לדבר דבריו, ולא בערב אחר הצום, ומסני שאמר הכתוב ויחוק דוד בכנריו ויקרעם, הוכיר עמו גם המספר והבכי והצום, ועתה הוא חוזר לענין ראשון.

אי מזה אתה מה ארצך ומקום מושבך. והנה כבר נודע לדוד מי הנער, שהרי אמר בתחלה עמלקי אנכי (למעלה ססוק ח'), אבל אין ברעת ההיא כדי לענוש הנער הענש החמור שנענש, כי עמלקי שהמית מלך ישראל במצותו והוא יודע שלא יחיה עוד אחרי נפלו אינו חייב מיתה. ובגלל הדבר הזה שאל דוד השאלה הזאת.

(1) כבר ידעת שלשטתי שאל ודוד לא היו ולא נבראו, והם יצירי הגדה בלבד. ובאמרי כאן שהקבלה החייה לבית שאול אני רוצה לאמר שהיתה הקבלה החייה שנורה בסוף כל שאין רוחם נוחה ממלכות בית דוד. והוא הדין לבית דוד שאמרתי שהם שומרי משמרת מלכי יהודה המתחיסים לדוד.

בן איש גר עמלקי בן איש עמלקי הנר בארץ ישראל. והדבר הזה כמזכיר עון לשאול, שלא החרים את עמלק כדבר ה' ביד שמואל הנביא, ולא זאת בלבד כי הניח עמלקים לגור בארץ ישראל. והגער אמר כלשון הוה, ולא אמר גר עמלקי אנכי, להשמיענו שהוא עצמו נולד וגדל בארץ ישראל.

(יז) איך לא יראת וגו'. אם כן הדבר, ואתה נולד וגדל בארץ ישראל, הלא תרע שלא ישלח איש ידו במשיח ה' ונקח (שי"א כ"ז ט'). ואיך לא יראת לשלוח ידך במשיח ה', והגר הנר בארץ חייב ליתן על עצמו כל חמרי בני ישראל שמתמרים עליהם בדבר המלכות, וראה מה שאמרתו שמות ל' ל"ג.

(יח) ויאמר אליו דוד, אמירה זו לפעולת שלשום, כי דוד אמר אל הנער כן קודם שהוכה ומת. פיך ענה בך, והודאת בעל דין כמאה עדים. ודוד אמר כן כדי לנקות את עצמו מרם נקי, וכל המעשה הזה נעשה שלא לשמו, ודוד בהמיתו את הנער המניד לו כוון שתיים, ללמד על קדושת משיח ה' שהגונע בו כגונע בבכת עינו, והיא להנאת עצמו, כי עכשו נכנס הוא תחת שאול להיות משיח ה', ולמען ידע העם שהוא איננו שמה במסלתו של שאול, שהרי המית את ממותו.

(יח) ללמד בני יהודה קשת וגו'. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק מאמר בתוך מאמר, ופירושים הלא כתובה הקינה הזאת על ספר הישר, והיא כתובה שם כדי ללמד בני יהודה קשת, כלומר להראות לבני יהודה איך צריכים ללמוד קשת, שהרי המלך הראשון שמלך על ישראל לא היה תופש קשת, ומשם מסלתו, ככתוב ויחל מאור מן המורים (שי"א ל"א ד'), וכשאחזוהו חיל ורעדה נפל על חרכו, ואלו היה מלומד קשת, לא היה ירא מן המורים, וסמך לרברי אלה ממה שנאמר בקינה הזאת קשת יהונתן לא נשנו אחר, וחרכ שאול לא תשוב ריקם (למטה פסוק כ"ב), ונתן הכתוב חרב לשאול וקשת ליהונתן, כי יונתן היה מלומד קשת, שהרי הורה חצים לשלח לו אל המטרה (שי"א כ"ב) כדרך המתלמדים למשוך בקשת, ולא כן שאול אביו.

ועל דבר סדר שני המאמרים האלה שבא המאמר שהוא העקר אחרון ורעהו שהוא משרת ומסל לו ראשון, הלא תמצא כמוהו בכתוב לראות את ערות הארץ באתם (בראשית ט"ב ט'), וכמוהו הרבה במקרא, וממה שנאמר ללמד בני יהודה, ולא נאמר בני ישראל, אנו למדים שהדברים נאמרים ימים רבים אחרי אשר נלה ישראל מעל אדמתו ולא היה זכרו שנור בפי הסופר, והקינה עצמה מקדמוניות המקרא, והיא נאמרה ונכתבה כמאתים וחמשים שנה לפני ימי הספר הזה.

(יט) הצבי שאול צבי תפארת ישראל, והצבי הוא הנושא, ועל כמותיך חלל הנשוא, וישראל הדבור כנגדו (Vocativ), וכל אשר לו און לבחן מלין יראה יפי המליצה הזאת וחין ערכה, כי עקרו של צבי כליל יוסי, ומשם נקראת החיה כן על שם יפי תארה, וכאן משמש צבי שתי הלשונות, שמוש הלשון הראשון ברור לכל, ושמוש השני נשקף מבעד לדבור על כמותיך חלל, כי כל בעל חי שלומו במקום חיותו, והוא מסתכן בנפשו חוץ למקומו, והצבי מקומו הרים ונבעות, ככתוב וכצבאים על ההרים (דהיא י"ב ח'), ולכן שאול צבי ישראל שנפל על כמותיו מה גדלה מסלתו, כי נפל במקום שלומו, ובגלל הדבר הזה הוא מסיים ואומר איך נפלו גבורים שהיא לשון חמיהה ולא שאלה.

(ג) אל תגידו בנת וגו'. הדברים האלה אל חשיבם למות שאול ותעשם חסלת שוא. כי איך לא יסוּר הדבר הזה בנת ולא יבושר בעקרון וראש שאול נכרת וכליו הוּפְשְׁטוּ וּשְׁוֹלְתוּ בְּאֵרֶץ סַלְשָׁתִים סָבִיב לְבָשָׂר בֵּית עֲצִיבָהֶם וְאֵת הָעַם (שִׂיא לִיא ט')? כי זה פירוש הדברים אל תגידו בנת ובעקרון שהנוסל על במות ישראל הוא צבי ישראל. כלומר אל תודיעו בנת ובעקרון מה יקר שאול בעיני ישראל עמו. מן ישמחו שלשתיים שמחה יתירה. כי יאמרו כאשר יקרה נפש שאול בעיני ישראל כן נפשו עליו תאכל במסלתו.

בנות שלשתיים. אמר כן. לפי שכן דרך בנות הארץ לצאת במחולות ולשמוח בתשועה מאויביה. כצאת הנשים בתוסים ומחולות על ים סוף (שמות ט"ז כ'). ובהכות דוד את גלית הפלשתי (ש"א י"ח ו').

(כא) הרי בגלבע וגו'. תלה הקללה במקום המעשה כמו שתלאה איוב ביומו (איוב ג' ג') וירמיה במבשרו (ירמיה כ' ט"ז).

נגעל הושלך ככלי אין חסין בו והוא היה על נושאו למשא. כי כן ישליכו הנסים במלחמה את כלי מלחמתם להקל מעליהם ולמהר מנוסחם.

(כב) מדם חללים וגו'. מחובר אל שלפניו. כלומר מן שאול כלי משיח בשמן מרוב דם חללים וחלב נבורים. כי המית שאול נבורים הרבה ונגעו דמם וחלבם במננו. ולא היה צריך למשחו בשמן. ואמר משיח ולא אמר משוח. לפי שההפוש שביניהם כהפוש שבין שליח לשלוח. שזה שגור בפעולה וזה עלול לה לשעה¹). והכתוב הזה בא להגיד לך דרך מננו של שאול. ולא מה שהיתה נתונה בו לשעה²). קשת יהונתן וגו'. ענין חדש ולא דבוק במה שלפניו. ועל פי הדברים האלה המסיק בעל הטעמים כאן שלא כדון. כי מקום האתנח בנבורים. ולא כאשר הוא שם.

(כג) הנאהבים והנעימים זה לזה. ועד כדבר ובמותם לא נפרדו שנאמר אחריו. וכמדומה אני שהאומר הדברים האלה לא היה יודע בברית הכרותה בין דוד ובין יונתן והיא הפרידה בין שאול ובין יונתן בחייהם. ואפשר שהיה יודע בה ואף על פי כן אמר בכתוב. כאשר יאמר משל הקדמוני מיטב השיר כזבו. מנשרים קלו. קלות שבחו של נבור. כמו שנאמר בעשהאל קל ברנליד (למטה ב' י"ח). וכמו שבשירי הומירוס יתואר בה נבור אחד (*πόδιος ωκίης*). ואין קלות זו ענין למרוצה כלכד כי אם גם לשון קל לנוע. כי הנבור הקל לנוע קל מהרה יפנה אל אויבו להכותו. והוא עצמו ימהר ויסוג אחר ויטה לצרדיים. ובכך ישמר ממכת חרבו.

¹ וראיתי להעיר לך און לשמוע כמה היו חכמי הסנהדה סדקקים בלשונם בכמו אלה. שכן נאמר במשנה. ואמרו לו אישי כהן גדול. אנו שלוחי בית דין ואתה שלוחנו ושלוח בית דין (יומא ב' ה'). והמדברים זקני בית דין (Ausschuss des Richtercollegiums). ואמרו לעצמם שלוחי בית דין. ספני שהם לא נבחרו כי אם לשעה. והשנה הבאה אולי יבחר בית דין בזקנים אחרים לעשות שליחותם. ומן הטעם הזה אמרו לכהן הגדול כנגדם שלוחנו. כי לעתיד לבא אפשר שיהא זקוק לזקנים אחרים; וקראו לו שלוח בית דין. ספני שכל זמן שהוא ובית דין קיימים הוא עושה שליחותם.

² ואל יקשה בעיניך על פי הדברים האלה שנאמר במקרא לפי שמשחוה' למלך משיח ה' ולא משוח ה'. כי אף על פי שלא נמשח הנמשח למלך כי אם פעם אחת. הלא משיחתו משיחת עולם.

(כד) המעלה עדי זהב. ככתב יד אחד כתוב כאן המעדה. והנוסח שלפנינו בספרים הוא העקר. והלשון הזה הפך לשון הכתוב הורד עדיך מעליך (שמות ל"ג ה').

(כה) בתוך המלחמה. ראה מה שאמרתי בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב') בסוף דברי. ואף כאן פירוש בתוך המלחמה במלחמה מצויה שלא כנדה מאור. ומשמע הדברים ללועזים in gewöhnlicher, nicht ausserordentlicher Schlacht. ולא יפירושו הרברים כי אם הפירוש הוה. לפי שאם לא כן, היה אומר במלחמה, ולא ככתוב.

(כו) אהבתך לי אהבתך שאהבתני. ולא משמש לי"י עם נפלאה. כי אלו בא המדבר להשלים הפעל הוה במלה. היה אומר נפלאה ממני. ולא נפלאה לי. כלשון שנאמר בראשית י"ח י"ח. ודברים י"ז י"ח. וירמיה ל"ב. י"ז וכ"ז. או היה אומר נפלאה בעיני. כעין מה שנאמר למטה י"ג ב'. וזכריה ח' ו' ותהלים קי"ח כ"ג.

מאהבת נשים. מן הרמיון הוה שמרמה אהבת יהונתן לאהבת נשים שמענו כמה היה דוד אוהב את הנשים. וכן מצאנו ששנה באהבת אשה ונכשל בה.

(כז) ויאבדו כלי מלחמה. ראה מה שאמרתי בביאור ארמי אובד אבי (דברים כ"ז ה'). משם תראה שנלשון המקרא יאמר למה שהוא חוץ למקומו אובד. וכן נאמר ואבדה חכמת חכמיו (ישעיה כ"ט י"ד) ופירושו לא לעור ולא להועיל תהיה חכמת חכמיו. כמו שאין תועלת בדבר חוץ למקומו. ונאמר כן בכלי. ככתוב הייתי ככלי אובד (תהלים ל"א י"ג). ופירושו ככלי שהוא חוץ למקומו ואין חסין בו שם. ואף כאן היו כלי מלחמה ללא יועיל כאלו היו שלא במקומם. כי לא הצילו את בעליהם.

ב

(א) האעלה באחת ערי יהודה. אף על פי ששואל ויהונתן בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו שניהם מתיים. עדיין לא היה דוד מקוה למלכות כל ישראל. כי שואל היה משיח ה' וכדין שימלוך מורעו תחתיו. ומחכמה עשה דוד ולא היה דוחק את השעה. כי אם יושב ומצפה לראות איך יסול דבר. ואמר לעלות בתחלה באחת מערי יהודה. והיה נוחם ביהודה שהם עצמו וכשרו שימליכוהו עליהם. וסוף הדבר מוכיח על תחלתו שהיא שעמדה לדוד למלוך על ישראל ויהודה יחדו. הלא תראה שלא הניע דוד למלכות ישראל עד עבור שש שנים, אחר שנפלה מחלוקת בין איש בשת בן שאול ובין אבנר שר צבאו והמה אבנר את לב זקני ישראל אל דוד (למטה ג' ז'—י"ח). ואף על פי כן לא משחו ישראל את דוד למלך עליהם עד שמתו שניהם. איש בשת ואבנר שר צבאו המתחזק בבית שאול. ואלו היה דוד דוחק את השעה בתחלה. לא הניע למלכות כל ישראל לעולם.

(ב) וימשחו שם את דוד. ראה מה שאמרתי בביאור הכהן המשיח (ויקרא ד' ג'). ועל פי הדברים ההם משיחה ראשונה נמשח דוד בשם ה' לנלות על רצון ה' שהוא בחר בו למלך. ומשיחה זו נמשח מטעם בני יהודה לנלות על דעתם שהם בחרים בו. וכן תמצא שכשהניע דוד למלכות ישראל כלו נמשח שלישיית בשם ישראל (למטה ה' ג').

ויגידו לדוד. אנשי יהודה המושחים את דוד המה המנידים. ומפני שהם בחרו בדוד הנידו לו מעשה אנשי יבש גלעד. כי בעשות אנשי יבש גלעד את הדבר

הזה הראו לדעת שהם שומרים משמרת בית שאול. אנשי יביש גלעד ונוי. סרם המקרא וכן פרשהו אשר אנשי יביש גלעד קברו את שאול. ופעם הסירוס הזה מסורש לך כל צרכו בראשית א' ד'.

(ו) המוכה הזאת. אין הזאת שנאמר כאן כי אם למין המוכה. ולא למוכה עצמה. וכן תשמישו של sell בגרמנית ושל same באנגלית. אשר ונוי. אשר זה כרעהו שפירשתיו בביאור אשר נתתי שפחתי (בראשית ל' י"ח). וסירוש הדברים בתורים וגם אנכי אעשה אתכם מוכה הזאת אשר בעבורה עשיתם את הדבר הזה לקבור את שאול.

והרצה לעמוד על דברי השליחות הזאת ששלח דוד אל אנשי יביש גלעד יזכור ששאול עשה חסד עם אנשי יבש גלעד והושיעם מיד נחש העמוני (שי"א י"א, ד'—י"א). וכשביל החסד הזה הסתכנו הם בנפשם לקבור עצמותיו. כמו שפירשתי בסוף הספר הקודם. ועתה כששמע דוד שהיו אנשי יביש גלעד מחזיקים מוכה לשם שאול וזכרו על חסרו שעשה עמהם. שלח להם לאמר שגם הוא מוכן ומוזמן לעשות להם מוכה כמוכה שעשה להם שאול ושכשכילה עשו לו את כל הכבוד הזה במותו לקבור עצמותיו ולקרוא צום שבעת ימים.

(ז) והיו לבני חיל. עקרים של איש חיל וכן חיל ושמושם מכוארים לך בראשית מ"ז ב'. וכאן סירוש בני חיל כבן חיל שאמר שלמה לאדניהו (מ"א א' ג"ב). כלומר אנשים שומעים בקול המלך ועושים הטוב והישר בעיניו. וכמו שמסיים ואומר וגם אותי משחו בני יהודה למלך. ואמר דוד לאנשי יביש גלעד תחוקנה ידיכם. מפני שהיה יודע שבית שאול ימליכו את איש בשת בנו. וברצות אנשי יביש גלעד להיות אחרי דוד יהיו צריכים לחזק ידים. וגם אתי משחו ונוי. נוסף על מת אדניכם שאול.

והנה לא הודיענו הכתוב תשובת אנשי יביש גלעד. ולא שהחרישו ולא השיבו דבר. כי כן לא יעשה; ובלבד שלא עשתה תשובתם רושם. כי המה השיבו כאשר עם לבבם. ואמרו להיות אחרי בית שאול איש חסד. ודוד שאך אתמול ישב על כסא מלכותו לא יכול לשפוך חמתו עליהם. מיראתו שלא יבולע לו בדבר המלכות. וכי ישאל השואל לאמר למה כתובים דברי השליחות הזאת והכתוב לא בא להניד לנו תשובת אנשי יביש גלעד. יזכור שדבר השליחות הזאת מגלה על דוד שהיה סכלכל דבריו בערמה ומשתדל לפיים שבטי ישראל בדברים כדי שיהיו אחריו. ובגלל הדבר הזה ראויה השליחות להכתב בספר.

(ח) איש בשת בן שאול. כמדומה אני שאיש בשת בן בנו של שאול ולא בנו, כי במקום אחר מונה הכתוב בני שאול ומוזכר יונתן וישוי ומלכישוע (שי"א י"ד מ"ט). ולא מוזכר את איש בשת. ואין לומר שהכתוב ההוא מונה ולא מונה כל הבנים. ומאשבעל שברח"א ח' ל"ג אין ראיה. לפי שבספר דברי הימים בני בנים כבנים לתולדותם.

ויעברדו מחנים. העביר אותו ואת ביתו מחנים לשבת שם מן היום ההוא והלאה. וכן נאמר באבנר ואנשיו אחרי המלחמה אשר כנבעון ויבאו מחנים (למטה ססוק כ"ט); הרי שמושב איש בשת ואבנר שר צבאו במחנים. והלשון כלשון הכתוב ואת העם העביר אותו לערים (בראשית מ"ז כ"א). ומן התורה שם מחנים מימי יעקב והיא נקראת בן על שם מחנה אלהים שפגע ביעקב (שם ל"ב ג'). או על

שם שני מחנותיו של יעקב כמו שפירשתי אני שם. ובתורה קריאת שם זה וכל כיוצא בה דברי הגדה של אחרית הימים, ולא יעלה על לב בן דעת לאמר שבימים הראשונים ההם קראו אנשי המקום את שמו על שם מה שקרה שם ליעקב והוא הלך ואין איש יודע מי הוא. ונראה לי שנקרא המקום הזה מחנים על שם המאורע שמספר הכתוב כאן. כי כשהמליך אבנר את איש בשת במקום הזה אחר שהמליכו בית יהודה את דוד בחברון, היה ישראל על ידי מעשה מחנים לשני מחנות.

(ט) ואל האשורוי. קשה מאוד לפרשו. ובתרגום הסורסי כתוב תחתיו כעין הנשור, ולא טוב הוא ממה שלפנינו בספרים. ולי נראה שהאשורוי זה עקרו האשורי, בלא ואיו, והוא משפחת האשורי, או גלילות העיר אשר בנחלת מטה מנשה הקרובה לשכם (יהושע י"ז).

(י) ושתים שנים. לא תאמר כן בלשון המקרא לשתים שנים רצופות, כמו שאמרתי בראשית י"א. ראה שם דברי. ואף יש שמונה עשר כתיב יד שכתוב בהם כאן שנה, ולא שנים. ומפני שלא יאמר בלשון המקרא שתים שנה ראיתי לאמר ששעות נפלה כאן בספרים, והכתוב כעקרו ושתים עשרה שנה. ועל פי הדברים האלה מלך איש בשת שתיים עשרה שנה, ודוד לא היה למלך על יהודה עד השנה הששית למלך איש בשת.

(יב) ממחנים נבעונה. ממחנים אל נבעון מהלך רב, כי מחנים כעבר הירדן מורחה ונבעון קרובה אל ירושלים. ומה לאבנר ואנשיו נבעון, ואיך היה הדבר שפנשום שם יואב ואנשיו ובאו לירי מלחמה? ונראה לי שמפני שנבעון היא הבמה הגדולה (מ"א נ"ד), ואפשר שהיו הימים ימי החג, והעולים שמה עם רב מיהודה וישראל, לכן הלכו אבנר ויואב אל נבעון ואיש חילו עמו להגן על עמו מאחיהם שלא יענו בהם לרעה ולא יסיתום לשוב מאחרי מלכם.

(טו) ויעברו. במה שאמרתי שמות ליג י"ט הראיתי לדעת שיפול לשון עובר בעומד להברק. ואף כאן מקרא קצר הוא זה, ופירושו ויעברו כל אחת משתי הכתות עברה לפני שר צבאה והוא ברקה¹ ובחר ממנה שנים עשר איש. וראיתי לפרש הפירוש הזה, מפני שמאחר שהיה מספר הנלחמים מכית שאול כמספר אחיהם מעברי דוד בראשית המלחמה הזאת, היה ברין שיהיו הנבחרים משתי הכתות שוים לנבורה, והדבר הזה לא יהיה כי אם בבדיקה; ומפני שאין לומר שאמר הכתוב ויעברו כנגד הברכה, כשביל שנאמר אחריו שנים עשר לבנימין ולאיש בשת ושנים עשר מעברי דוד, והדבר ברור שלא עברו הברכה כי אם הנערים ממחנה אחת, ולא משתי הכתות, כי אלו עברו שתי הכתות עדיין הברכה בנייהן. ולדברי לא מוכיר הכתוב כלל שעברו הנערים מכת זו או מכת זו את הברכה, לפי שהוא דבר למד מענינו.

(יז) חלקת הצרים. המפרשים הינעים לפרש איך דרש הדורש את השם הזה ככתבו ינעים לריק. ומתרגום השבעים שמתרגמים *μερίς τῶν ἐπιβουλευσῶν* נראה בעליל שהם היו קוראים הצרים בדלית. וכן העקר, ובלבד שהשבעים היו קוראים הצדים, בחולם, שלא כדין, כי דינו הצדים. בחירק הצרי ודלית דנושה.

¹ ונראה לי שעובר על הפקודים (שמות ל' י"ג) מן הלשון הזה. ופירושו איש עובר בתוך הפקודים לפני שר הצבא לפקדו.

והוא רבוי של צד. ועל פי הדברים האלה נקרא המקום הזה חלקת הצדים על שם
והרבו בצד רעהו שנאמר לפניו.

(יז) קשה עד מאד. לא שהיתה המלחמה גדולה מאוד, כי לא היו הנופלים
בשני המחנות כי אם כשלוש מאות ושמונים איש (למשה ססיק ל' וליא). וכלבד
שנלחמו הנלחמים באכזריות חמה. ומוזכר הכתוב את הדבר הזה מפני שזאת המלחמה
הראשונה שבין בית דוד ובין בית שאול, ולכן היתה כל אחת משתי המחנות
מתאמצת להכות את אויבתה, כי כאשר סוף הדבר תלוי בתחלתו כן הכל תלוי
במלחמה הראשונה, וכאשר יתחזקי המנצחים בה כן תרסינה ידי המנוצחים.

(כא) ואחזו לך וגו'. אמר ר"ק. ואחזו לך אחד מהנערים לחברתך שישוב
עמך, ואם אתה ירא ממנו קח לך את חליצתי פירושו כלי מלחמתי. ואין חליצתו
כלי מלחמתו כי אם כל אשר יחלוץ איש מעל רעהו שהכה במלחמה, ובנדי החלל
בכלל. ואין אחזו באחד הנערים כמו קח לך אחד מן הנערים כי אם דברים כמשמעם
שיאחזו האחזו בנער. ומה שאמר הרב. לחברתך צחוק עשה לנו. כי אין איש מלחמה
כעשהאל צריך לחברה בשוכנו מרדוף אחרי אויבו. כי מי היה בחברתו ברדפו אחרי
אבנר? ובאמת זה פירושו הענין. אבנר לא רצה להכות את עשהאל, ומעם הדבר
מפורש באמרו אחרי כן ולמה אככה ארצה ואיך אשא פני אל יואב אחיך. ולא יכול אבנר
לפנות ללכת. מיראתו שלא יכה עשהאל מאחוריו. ולכן אמר לעשהאל לשוב מאחוריו,
ואם בוש הוא לשוב ריקם. יאחזו באחד מן הנערים ויקח לו את חליצתו, וכשוכנו אל
אחיו וחליצת הנער בידו יראה הדבר כאלו הבה איש מאנשי אבנר.

(כג) באחרי החנית. אחרי זה שם דבר. כי הוא עקר משמעו. וכיוצא בו
אחר שפירשתיו נחמה ה' ט"ו. ופירושו באחרי החנית בראש החנית אשר בו יאחזה
האוחז בידו. ואבנר לא חפץ במות עשהאל ולא נתכוון להרגו, ולא רצה כי אם
להפילו ארצה. ולכן הבהו בעין חניתו ולא בלהבת, וקרה מקרה שהיה במכה כדי
להמית. והכתוב מוזכר את הדבר הזה להשמיעך מה רבה חסאת יואב שהרג את
אבנר בדמי אחיו, ואבנר הרג את עשהאל שונג ולא מיד.

וימת תחתיו. אין פירושו הדברים שמת במקומו. כי מי שהוכה בחנית אל
החומש ויצאה החנית מאחוריו אין צורך לומר בו שמת במקום נסלו ולא הוסיף לקום.
ואין כנוי של תחתיו לעשהאל כי אם לאבנר, והדברים כמו מי יתן מותי אני תחתך
(למשה י"ט א'). ופירושו וימת הוא תחת אבנר. ואמר הכתוב כן, מפני שהיה עשהאל
רוף אחרי אבנר להמיתו, ולבסוף המית אבנר אותו. וכבר מפורש כן לפני.
ועל פי הדברים האלה נראה לי שחיבת שם אין עקרה בכתוב, והיא תוספת
מימי קדם שנתוספה על ידי מי שלא עמד על פירושו של תחתיו, והדברים כעקרים
וימת תחתיו.

(כד) וירדפו יואב ואבישי. אין זכר הדבר הזה עושה רושם כאן, והוא
עושה רושם במקום אחר. כי הגה נאמר לפני מזה שעמדו כל הרודפים בכואם אל
המקום שנפל עשהאל ומת. ואמר לך הכתוב כאן שיואב ואבישי אחיו לא עמדו,
כי רדפו אחר אבנר, והיו קרובים אליו, כי שמעו את קולו והוא שומע קולם. ואף
על פי כן לא נסו להכות את אבנר על אשר המית את עשהאל אחיהם. ואחרי כן
הרגו אותו שלא במלחמה. והם עושים כדבר הזה להגדיל נקמתם. כי הנבור הנופל
במלחמה כבוד הוא לו. ויואב ואבישי אמרו לחלל כבוד אבנר במות נבל (למשה ג' ל"ג).

(כה) ויעמדו על ראש גבעה אחת. אין אחת כאן למספר ותשמישו במקום הזה מסורש לך כל צרכו כמה שאמרתי שופטים ח' ה' בציון שבנליון. והזכיר הכתוב מעמד בני בנימין על ראש הגבעה בשביל אבנר שקרא אל יואב ודבר אליו. כי העומד בראש ההר קרוב הוא אל חברו העומד בתחתית ההר להשמיעו קולו ורחוק ממנו לבלתי ירוא מפניו. כי כל צלע ההר ביניהם. ועד שיעלה העולה ההרה מעבר מזה ירד העומד בראשו את מורד ההר מעבר מזה וירחק ממנו מרחק רב. וכן יוחם שחפץ לדבר אל אנשי שכם וירא מקרוב אליהם שלא ינעו בו לרעה עלה ועמד על ראש הר גריזים אשר עם שכם ומשל להם משלו (שופטים ט' ז'). וגם דוד מרבה אל שאול ואבנר הרודסים אחריו מראש ההר (שי"א כ"ז י"ג).¹

(כו) מרה תהיה באחרונה. לא ידעתי לכוון פירוש הדברים האלה. ואפשר שכן אמר אבנר: עתה באכזריות חמה ושטף אף נרדוף איש את אחיו. ואנחנו עושים ולא יודעים מה עושים; ואחרי כן בשוב חמתנו איש מאחיו הלא יצר לנו על דם אחינו השפוך. ולכנו יכה אותנו על מעשנו. והרברים נאים לאבנר שהיתה לו מלחמת העם איש באחיו דבר חדש לא ידעה אבותיו כי אם משמועה רחוקה כמעשה סילגש בנבעה. וברכות הימים נלחמו יהודה וישראל איש ברעהו ולא היה לכם נוקם על דמי אחיהם.

(כז) חי אלהים. אין כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן. כי בכל מקום ישבע הנשבע ויאמר חי ה', או ישבע באלהים וה' עמו. כמו שאמר עכדיהו אל אליהו חי ה' אלהיך (מ"א י"ח י'). ומלשון הכתוב הזה נשקף לי אות אחרית הימים.

(כח) הלכו בערבה כל הלילה. וכעין זה נאמר ביואב ואנשיו וילכו כל הלילה (למטה פסוק ל"ב). ומזכיר הכתוב את הדבר הזה להגיד לך שלא היו שתי הכתות חונות לנחל כלילה ההוא. כי היו יראות אשה מפני אחותה שלא תפול אויבתה עליה סתאום ואנשיה כלם שוככים ונרדמים.

(ל) תשעה עשר איש ועשהאל. עיין רש"י שביארו באר היטב. וככל כמו אלה אין להכריע אם הפרט בתוך הכלל או חוצה לו. ואף כאן קשה לאמר אם הנופלים מעבדי דוד תשעה עשר איש לבר מעשהאל או עשהאל בכללם.

(לא) ועבדי דוד וגו'. בעל המעמים עקם עלינו את המקרא הזה. ומקום האתנח במאות. ולא באשר הוא שם. ופירוש הכתוב עבדי דוד הו' מבנימין שלש מאות איש שנפלו תחתיהם במלחמה. וששים איש מתו לאחר זמן סחמת המכות שהוכו. ולא נאמר כאן "איש" אחר מאות. והוא ככתוב ויך את אדום בניא מלח שנים עשר אלף (תהלים ס"ב ב'). ואם אמר הכתוב שם כן ושחק. כאן שנוכר "איש"

¹ ואף במעמד הר סיני היו מקבלי התורה עומדים בתחתית ההר ושומעים קול ה' המדבר בראש ההר. ולמען הדבר הזה בחר ה' בחר למחן תורה. כדי שיהיו בני ישראל רחוקים ממקום הקול מלחרוד ממנו וקרובים אליו לשמוע אותו.

והנה כמה שאמרתי בביאור משהלך בנג לרוח היום (בראשית ג' ח') ראית שהיו אבותינו הראשונים יודעים שהרוח נושא הקול. ומדברי אלה תשכיל לדעת שהיו טועים במהלך הקול היורד ממקום גבוה. כי משהלך הקול על פני הארץ היו נותנים גבול. ולא לקול הולך ויורד מראש ההר. לפי שהיו אומרים שהקול יורד למטה מרחק אין חקר. כמו שסוף כל דבר יורד מלמעלה למטה לגעת עד תכליתו סחמת כבד טשאו.

בסוף הפסוק על אחת כמה וכמה. והשבעים היו קוראים מֵאֵתָּו תחת מתו, והוא נוסח של שמות.

(כז) וַיֵּאָר קל, ולא נפעל כמו שאמר נזיוס בשרשיו, וכיצא בו יבוש מן בוש. תדע לך שכן, שהרי נאמר הבקר אור (בראשית מ"ד ג'), ונאמר עוד ואור לכם ולכו (ש"א כ"ט י') שניהם לשון קל, ומה שנאמר ותאורנה עיני (שם י"ד כ"ז) נבנה דרך אחר, וכעין הדבר הזה תמצא בפעלים הרבה.

ג

(ג) ומשנהו ומשנה אמנון הבכור, ולא יורש הכנוי ככל כמו אלה כי אם כן, כי האב אין לו משנה, חוץ מאבי מסור.

(ו) ויהי בהיות המלחמה ונו', נזכר הדבר הזה כתאר הזמן בשביל מה שנאמר ואבנר מתחוק בכית שאול, להגיד לך שלא מחכמה עשה איש בשת לדבר דבריו אל אבנר בעת ההיא, כי הימים ימי מלחמה, ומלכות בית שאול תלויה באבנר הנלחם בערו.

(ז) ולשאול פילגש, מאמר משרת מלמד על סכיבות הפעולה, ושמה רצפה, נזכר שם האשה על שם סוסה, בשביל מה שנעשה לשני בניה (למטה כ"א ה' וט'), וכשביל מה שעשתה היא לגיוותיהם (שם פסוק י').

ויאמר אל אבנר, יש כתבי יד שכתוב בהם ויאמר איש בשת אל אבנר, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, כי ממה שנאמר אחרי כן ולא יכול עוד להשיב (למטה פסוק י"א), ולא נזכר הפועל, נראה בעליל שנתכוון הכתוב שלא להזכיר שם איש בשת ככל הספור הזה, וזה טעם הדבר: מפני שמן הדברים האלה נראית דלות כחו של איש בשת, לא נזכר שמו עליהם, והוא אצלם כבן בלי שם.

מדוע באת אל פילגש אבי, אין ביאה זו כי אם לשון לקוחין ונשואין, ראה מה שאמרתי בראשית ט"ז ב', והרוצה לעמוד על טעם השאלה הזאת יזכור שמן המקרא מלך שמת המולך תחתיו יורש נשיו ופילגשיו, כמו שנאמר לדוד ואתנה לך את בית אדניך ואת נשי אדניך כחיקך (למטה י"ב ח'), ולכן לא ישר בעיני איש בשת הדבר הזה שבא אבנר אל פילגש שאול אביו, כי נדמה לו כאלו אמר אבנר למלך תחתיו, וראה מה שאמרתי למטה ט"ז כ"א, וכי ג', ומ"א ב' כ"ב.

(ח) הראש כלב אנכי ונו', השבעים לא מתרגמים אשר ליהודה, ונראה שלא היה לפניהם בספרים, ואם עקר הדבור הזה בכתוב, זה פירוש הדברים: אתה מדבר אלי כאלו הייתי הנקלה והנכזה שבאויביך, ולא מי שמלכותך תלויה בו והוא מתחוק בכית אביך.

היום אעשה חסד ונו', הדברים שאלה, ואין בראשה היא השאלה מן הטעם שפירשתי ש"א כ"ב ט"ז בראש דברי, ואם יש לך און לבחן מלין, הלא תכיר יפי הסדר שלדברים האלה שתחלתם היום וסופם היום.

(ט) כאשר נשבע ה' לדוד, ולא זכר אבנר את שבועת ה' אשר נשבע לדוד עד אשר סקר עליו איש בשת ארניו את עון האשה, ומימי אבנר ועד היום הזה הלא יש עושים כמעשה אבנר ונוקמים נקמתם משנואי נפשם באכזריות חמה,

ובערמה ימצאו פתחון סה לאמר ליצרם הרע יצר טוב המעיר קנאתם למלכות שמים. ואף הוא חלק ישראל עם נויי הארץ למן היום אשר הלך בנולה לשבת בקרבם.

כי כן אעשה לו. נשנית כאן כי. מפני שמפסיק. כאשר נשבע ה' לדוד" בין כי הראשונה למאמר הזה. וכבר הראיתיך כיצא בדבר הזה הרבה מאוד.

(י) להעביר הממלכה וגו'. ואלמלי נתגלגל הדבר ונהרג אנבר ולא הספיק לקיים שבועתו. היחה ממלכת ישראל מוסכה מבית לבית על ידי איש אחד. ועל דבר אשה. ואם כן. לא יפלא בעינינו הדבר הזה שהוסכה ממלכת שאול בתחלה על ידי שמואל שהיה נאמן לנביא בישראל.

(יב) תחתיו פירושו תיכף ומיד. וכן יאמר הרומי לדבר הזה in loco וכמוהו יאמרו כל הלועזים ללשונותם. הגרמני auf der Stelle, האנגלי on the spot והסרנקי sur le champs.

למי ארץ. ביד מי מתנת ארץ. כלומר מי האיש שבידו ליתן לך ממלכת ארץ בנימין וישראל כלו. הלא אנכי.

(יג) לפני הביאך. אמר רד"ק. לפני כל דבר יהיה הביאך. ולא תאמר כן בלשון המקרא לדבר הזה. ובאמת נורת המאמר הזה ככתוב בה יעשה לי אלהים וכה יוסיף כי אם לפני בוא השמש אטעם לחם (למטה פסוק ליה). ובלבד שכאן יש איון בראש הדברים ושם יש שבועה שכת איון כחה.

ודוד לא שאל השאלה הזאת מאת אנבר מפני שהיה אוהב את מיכל. כי אם מערמה¹. כי בשובו להיות חתן בית שאול כבראשונה היה מצפה שבמהרה תסוב אליו ממלכת שאול. ומיכל שהיתה אוהבת אותו (שיא י"ח. כ' וכ"ח) חסב את פני הדבר.

(יד) במאה ערלות פלשתים. הוכיר את הדבר הזה להזכיר לו נבורתו ויירא מפניו.

(טו) ויקחה מעם איש. אין רוח הלשון נוחה מן הדבור הזה. ואף יש כתב יד אחד שבו כתוב ויקחה מעם פלשתיאל. וחסר. מעם איש. וכן נראה לי העקר.

(יח) ועתה עשו. חסר הפעול מפני שהמקום ימלא חסרונו. והדברים כאלו נחוב ועתה עשו בקשתכם. הושיע. הדבר ברור שמטעות נפלה בו. ועקרו אושיע. וכן כתוב בכתבי יד הרבה מאוד. ואפשר שבתחלה היה כתוב אֲהוֹשִׁיעַ. כמו שנאמר יְהוֹשִׁיעַ (שי"א י"ז מ"ו). ותהלים קמ"ז ו'). ונשמטה אליף בטעות סופר.

(יט) וידבר גם ונוי וילך גם. ראה מה שאמרתי בראשית כי"ל ל'. ועל פי הדברים ההם אין הכתוב הזה מוסיף אנבר על פועל אחר. והוא מוסיף הליכת אנבר על דבורו. ושתי נמי"ן לתוספת אחת כדרך לשון המקרא. ומפני ווי ההמשך באו המוסיפים אחר הפעלים ולא לפניהם.

¹ וכבר אמרתי לך שדוד איש ערום מאד. והוא לא נוטל מיעקב לדבר הזה. ואני כמדומה אני ששני יצירי ההגדה האלה. יעקב ודוד. מצור אחד נחצבים. והם בתחלה אחר קבלה שבעל סה ובכתבי הקדש נפרדו והיו לשנים. ודוד הוא הראשון ויעקב האחרון. ואחי וקמי עדיין לא פתוחה אזנו לשמוע כאלה. ולכן לא ארבה דברים בענין הזה. כי למה אשחת דברי? וכה שאמרתי. תנהו ענין לתולדות יעקב ודוד כמות שהן אמורות בכתבי הקדש. ואל תתנהו ענין לשמותם. כי שמותם כבר נשאו הנביאים על שפתם.

(כא) אל אדני המלך. לא קראו כן בתחלה כאשר שלח אליו המלאכים (למעלה מסוק י"ב). וקראו עתה אדני המלך אחר שכרת עמו הברית.

(כב) ושלל רב עגמם הביאו. כבר אמרתי לך שאין דבר ריק בכל כתבי הקדש. ואם תאמר מה ענין השלל הזה לכאן. דע שהוא נזכר על שם סוף המעשה, להגיד לך למה לא נקם דוד נקמת אבנר ביום ההוא אף לא כל ימי חייו. ולא מת יואב בדמי אבנר עד שמת דוד ומלך שלמה בנו תחתיו. כי הלא ידעת החוק בישראל שכל הערה היה חלקם בשלל כחלק היורדים במלחמה (ש"א ל' כ"ד וכו'). ומימות עולם ועד היום הוזה הכסף יענה את הכל, ומתן כסף ירכה רעים. ובנלל הדבר הוזה נבור חיל מחלק שלל רב היה רצוי לאחיו. והוא שאמר דוד בקינה אשר קונן על שאול בנות ישראל אל שאול בכינה המלבישכם שני וגו' (למעלה א' כ"ד). כי מפני שהיה שאול מלביש את בנות ישראל שני משלל אויביו אהבו אותו בחייו ובכו עליו במותו. כי זה כל אדם. ולכן מזכיר הכתוב דבר השלל הרב שהביא יואב מן הנדוד, להגיד לך שבעבור השלל שחלק יואב לעם היה רצוי להם, ודוד שהיה מלך חדש לא מצא את לבנו להמית את יואב בדמי אבנר מיראתו שירע הדבר בעיני העם וימרדו בו¹). וזה לך הכלל בכל הספורים שבמקרא: אין זכרון דברים בלא רושם. והדבר שאין לו רושם במקומו עושה רושם במקום אחר, ועליך אתה הקורא לדרוש לדעת המקום ההוא א"י.

(כד) הנה בא אבנר אליך וגו'. הנהי זה ריח לו כרעהו שפירשתי שמות ג' י"ג. מפני שאף על פי שביאת אבנר אל דוד מעשה שהיה, יואב שלא היה בעיר בשעת המעשה ושומע שרוד שלח את אבנר והלך בשלום מדבר בו כדבר שלא יאמן כי יסופר, והוא לא משימו כמעשה שהיה כי אם לשאול מתוכו שאלחו. וראה מה שאמרתי למטה י"ח י"א.

(כה) ידעת את אבנר וגו'. סרס המקרא ופרשהו ידעת כי אבנר בן נר לפתותך בא. ומעם הסירוס הזה מפורש לך בראשית א' ד'.

את מוצאך ואת מובאך. וכתיב מבוואך. ותקון הקרי על פי הכתוב ומוצאיו ומובאיו (יחזקאל מ"ג י"א); כי מפני ששם נאמר לשון מובא אצל מוצא אמרו שנים בכתוב הזה הוא הרין. ולדעתי לא ראי זה כראי זה. כי הדבר כרוז שהעברי המדבר כדבר איש אל רעהו מעולם לא אמר מובא. כי לא יאמר כן, והנביא התיר לעצמו בלשונו מה שאסור לכל אדם, ואמר אצל מוצאיו מובאיו להשוות מכסא שני השמות כל מה שאמשר; ואין כל מה שמותר בדברי נבואה ודברי שיר מותר חוצה להם. וראה מה שאמרתי למעלה א' א'.

(כז) לדבר אתו בשלי. שלי כמו שלום. ונראה שזה הדבר שכיניהם, ששלום סוף כל המלחמה ושלי שלום בתוך ימי המלחמה. שחשבות המלחמה לשעה (Waffenstillstand). וביית של בשלי כביית של אדנר כך אל אבי (ש"א י"ט ג'), ופירושו הכתוב הטה יואב את אבנר אל תוך השער לדבר אתו כאונו כל באי השער על דבר המלחמה שחשבות עד אשר יראו איך יסול הדבר שדבר אבנר להשיב

¹ ועוד דוד לפני מותו את שלמה להמית את יואב, ולא ירא לבנו מיואב, מפני שבימים ההם יואב איש זקן מאד, וכאשר חדל לעשות גבורות במלחמה כן ידל כבודו בעיני העם וסר כחו להטות לבבם אל כל אשר יחפוץ.

מלכות ישראל אל דוד. וסוף הדבר מוכיח על תחלתו שלא נתכוון יואב לדבר הזה. ובלבד שאמר לאבנר בן נובחש לו. ולמדנו מכאן שיש שמניד לך הכתוב כוונת הפועל בפועלתו ולא מעיד עליה שכן היא באמת. והוא לא בא כי אם להניד לך שהפועל עצמו אמר שהיא כוונתו.

ויבהו שם החמש. כמו שהכה אבנר את עשהאל (למעלה ב' כינ'). וכן הוכה איש בשת אל החומש (למטה ד' ו'). והחומש הכרס. ומשני שהיא כלה בשר ואין בה עצם נקל להכות עליה בכלי מלחמה מכה שיש בה כרי להמית.

(כס) ומחזיק בסלך. תרגמו השבעים ואוחו במשענתו. כלומר איש חולה מתהלך על משענתו. ואחרי תרגומם כל אדם ימשוך. ולי נראה שהוא מלשון וכסיה תמנו סלך (משלי ל"א י"ט). ובלבד שבדברי שיר נאמר תמנו סלך וכאן מחזיק בסלך. ופירוש מחזיק בסלך איש חסר כח והוא עושה מלאכת נשים מכלתי יכלתו לעשות מלאכת אנשים. ואמר דוד כן. משני שנבורתו של יואב היא שעמדה לו להמלט מענשו. כי היה דוד ירא משניו. ולכן קלל את בית יואב כקללה הזאת שלא יעמיד נבורים כי אם בני אדם חלשים כנשים. ויתורגם מחזיק בסלך ללועזים und wer mit der Spindel hantiert

ונפל בחרב. אם תפרשהו נוסל במלחמה לא מן השם הוא זה. כי מה לנוסל במלחמה בין אוחו בסלך לחסר לחם? ועוד, מה קללה היא זו. והלא גם הגבור יסול במלחמה ומחו לכבוד לו ולתפארת ככל עם ועם?

ועתה רע שאם תחזור על כל המקרא לא תמצא נוסל בחרב במלחמה. כי הנוסל בחרב יסול שלא במלחמה. והוא נוסל וחרב אין בידו. ואעידה לי עדים נאמנים. ועל פי שנים עדים או שלשה יקום דבר. במלך אשור נאמר והפלתיו בחרב בארצו (מ"ב י"ח ז'). והוא בניו הכוהו בבית אלהיו (שם פסוק ל"ז). ונאמר וכל הנספה יסול בחרב (ישעיה י"ג טו). ואם פירוש יסול בחרב יסול במלחמה. מה בא הכתוב ללמדנו. והלא מות המת בכלל נספה? ועל כרחק תאמר שיש במשמע יסול בחרב מות נבל. ומה הוא המות הזה? השאלה הזאת תמצא תשובתה בכתוב ואונקד יסירו ואחרייתך בחרב תסול (יחזקאל כ"ג כ"ה). והדבר ברור ששני המעשים האלה אחרי המלחמה. כי לא יסירו אוני איש עד שנצחתו במלחמה והוא שבו בידיהם. ואם הראשון אחר המלחמה כן האחרון. משני שלא יעמדו הנלחמים בתוך המלחמה להסיר אוני השבויים וישובו אחרי כן להכות הנותרים שלא נוצחו ערנה. בשביל שעד כה וכה יסלו האנשים אשר לא הוכו על אויביהם ויכו בהם. ומשני שהנוסל בחרב נוסל שלא במלחמה אמר הנביא מתוך בחרב יסולו ונבורתך במלחמה (ישעיה נ" כ"ה). כי על פי מה שאמרתי בראשית ל"ד ל' בסוף דברי פירוש מתוך הכושלים שבך (deine Schwächlinge, deine Wichte), והם הנוסלים שלא במלחמה, והגבורים נוסלים במלחמה. ולמדנו מכל אלה שהשבויים מרכיבים היו לעבדים אחר שהוסרו אזניהם. ולא נסלו בחרב אחר המלחמה כי אם החלשים שבקרנם וכל אשר דבק בהם תחלואים רעים כזב ומצורע שעל ידי כן לא היו ראויים לעבורת עבר. ומשני שהנוסל בחרב נוסל ואין בידו חרב יסול הלשון הזה גם כמי שהוכה מכת רצח. כמו שראינו במלך אשור.

ומעתה תבין את הכתוב הזה. כי על פי מה שאמרתי פירוש נוסל בחרב כאן חלש וחסר כח שנמתו בשבויים נוסל בחרב. והדבור הזה ראוי לכאן. כי לפי שנים

הנרצח על ידי רוצח נוסף בחרב ונזק. ויואב רצח את אבנר, על כן קלל דוד את יואב מעין מעשהו.

(ב) על אשר המית את עשהאל אחיהם. הכתיב מעיד על מעשה הרצח שנעשה בשביל הדבר הזה, ומה שאמר יואב לרוד ידעת את אבנר כן נר כי לסתותך בא ולדעת את מוצאך ואת מוכאך (למעלה פסוק כ"ה) לא דבר כי אם לרמות את דוד, כדי שיחשוב דוד אחרי כן שמאחבתו אותו הרג את אבנר. והכתוב נוגע בעדותו הוא, וממה שנאמר בסוף הדברים וידעו כל העם וכל ישראל ביום ההוא כי לא היתה מהמלך להמית את אבנר (למטה פסוק ל"ז) משמע שנתחלה היו העם חושדים את דוד בדבר הזה.

(ג) וספרו לפני אבנר. מפי הראשונים שמענו שהיו אנשי הנליל אומרים עשה דברים לפני ממתך, ואנשי יהודה אומרים עשה דברים לאחר ממתך (שבת קנ"ג ע"א), כי בנליל היו הסוּפְּרִים מהלכים לפני המטה וכיהודה אחרי המטה, ומלשון הכתוב הזה משמע שבמקום הסוּפְּרִים היו נוהגים מנהג הנליל, והנליל בארץ נסתלי; ואם כן, סוּפְּרִי הספר הזה מישראל ולא מיהודה, ואשר שבנלל הדבר הזה לא נמנע מלכתוב על דוד מרוות כמעשה בת שבע ודבר אוריה החתי.

(ד) הכמות נבל ימות אבנר. השבעים מתרגמים נבל שם אדם, ואם כן, היו אומרים שכונן המקונן למות נבל הכרמלי, ואני, אף על פי שאמרתי בנבל שמת מיתה חטופה בידי אדם, ואכיניל רמזה למיתתו באמרה יהיו כנבל אויביך (שי"א כ"ה כ"ו), לא נראה בעיני תרגום השבעים, כי איך יגיד דוד בקהל רב מה שחרפה היא לו ולאכיניל אשתו? וסירוש נכל כמשמעו איש בליעל או כן בלי שם, ולא אמר המקונן כן כנגד מות אבנר כשהוא לעצמו, מפני שאין לומר שכל הנרצח נבל הוא, ודוד אמר כן כנגד מה שנרצח אבנר ולא ימות הרוצח בדמו, והדבר הזה חלק נבל שבנלל רוע לבבו וקשי מעלליו אין לו גואל הדם, ועל פי הדברים האלה דוד מקונן על דם אבנר השפוך ואין לאל ידו לנקום נקמתו מיד שושבו, כמו שאמר והאנשים האלה בני צרויה קשים ממני (למטה פסוק ל"ט).

(ה) ידיך לא אסורות ונז', ראה מה שאמרתי בביאור ונוסף בחרב (למעלה פסוק כ"ט), ועל פי הדברים ההם תבין את המקרא הזה על בריו, כי מפני שנוסף בחרב שתיים במשמעו, שבוי נהרג על ידי שוביו, ומי שמת בידי רוצח, לכן קונן דוד אל אבנר בדברים האלה לאמר: הנה נפלת בחרב, ולא נפלת כנפול שבווי חרב אשר ידוהם אסורות ורגליהם לנחשתיים הונשו קעת מוחם, כי נרצחת וכנפול לפני בני עולה נפלת.

(ו) להברות את דוד, אמרו שלהכרות כמו להאכיל, ואחרים אמרו שהוא כמו להאכיל אכל מעט או אכילת כל שהוא, ולא נראים לי דבריהם, ואומר אני שאין הכוונה והמברה פתם אוכל ומאכיל, כי אם כן, למה נמצא במקרא פעל אכל כחמש מאות פעמים, ולא משמש פעל ברה לשון אכילה כי אם שש פעמים? ואין ספק שכלשון המקרא אין המברה כי אם המאכיל את מי שלא יכין לעצמו מאכל מפני שהוא חולה, או מת לו מת, או שהוא שרוי בצער מחמת דבר אחר, ומתוך צערו ישכח רעבונו ולא יסנה אל אכל עד שיאכילהו קרוב או אוהב רוע, והכוונה הוא האוכל מיד המברה, ועד בדבר סעודת הבראה שנהוגה בישראל עד היום הזה, והוא סעודת אכל שמאכילים

אותו אוהב ורע¹). והיא נקראת כן מן הטעם שפירשת. ואם תחזור על כל לשון ברה והבראה שבמקרא תמצא שהרבר כמו שאמרתי. באמנון נאמר הלשון הזה (למטה י"ג ה' ו' ז' ו"י). מפני שאמר שחולה הוא (שם פסוק ה'); ונאמר ויתנו בכרותי ראש (תהלים ס"ט כ"ב). אחר שאמר המרבר ולמנחמים ולא מצאתי. ופירוש דבריו והבאים לנחמני והאכילוני סעודת הבראה נתנו במאכלי ראש; ונאמר היו לברות למו בשבר בת עמי (איכה ד' י'). לפי שהנאכלים המה הילדים אשר חנן ה' את אבותם. וכשהביא ה' ימי מצור ומצוק ובשלוש אמותם. מעלה עליו המקונן כאלו נתן להן הילדים להיות להן סעודת הבראה בשבר בת עמו. ואף כאן. מפני שהיה אבנר שר וגדול בישראל (למטה פסוק ל"ח). היה דוד מתאבל עליו במותו. וסעודתו הראשונה אחר קבורת אבנר כסעודת הבראה.

ועל פי הדברים האלה לא משמש פעל ברה השמוש הזה בכל המקרא כי אם שש או שבע פעמים מפני שלא יסול לשונו במקומות אחרים. ואם ישאל השואל לדעת מאין לפעל ברה משמעוזה. יזכור שכרה כמו גל בערבי. והפעל הערבי יסול לשונו במי שהיה חולה ונעשה בריא. ובלבד שעדיין לא קם מחליו. ואכילה סימן יפה לחולה שיקום מחליו. ובגלל הרבר הזה תאמר לחולה האוכל בורה ולמאכילו מברה. ומשם נשאל הפעל לסעודת כל מי שמסעירים אותו אוהביו ורעיו מפני שלא יסעוד מעצמו לפי שהוא שרוי בצער.

בעוד היום. כאן הוא אומר כן. ובאשת חיל נאמר ותקם בעוד לילה (משלי ל"א מ"ו). בלא היא הדעת. מפני ששם מדבר הכתוב כהוה דרך כלל. ובמקום הזה הוא מדבר ביום מיוחד והוא יום המעשה.

(ל"ט) רך שכננדו קשים שנאמר אחריו בכני צרויה. ופירושו חלש. ופירוש קשים חוקים.

ומשוח מלך. כמו רך וקשים כן גם הוא נותן טעם למה לא שלם דוד בעצמו לבני צרויה כרעתם. ומסר דינם לשמים. ומה טעמו? ראה דברי המפרשים כלם ושמת בהם. אם בעל נפש אתה. ואם תחפוץ לדעת המקרא הזה על בריו. זכור מה שאמרתי אני ויקרא ד' נ' ושיא מ"ז א'. ועל פי הדברים ההם פירוש ומשוח מלך משוח. כלומר מלך בתחלה. ולא מלך בן מלך שבא בטענת ירושה. אף לא מלך שנברה ידו ומלך מעצמו. ומלך שנכה לו תלוי בדעת העם שהמליכוהו עליהם. ובגלל הרבר הזה חלש הוא וחסר כח מהמית נבור חיל כיואב הרצוי לרוב אחיו.

ד

(א) בחברון. יש כתב יד אחד שלא כתובה בו תיבה זו. והיא עקרה בכתוב. והמנסח ההוא לא עמד על טעם המקרא הזה. כי רפיון ידי איש בשת לא היה מחמת מות אבנר כי אם מחמת מותו בחברון עיר ממלכת דוד. מפני שאף על פי שנבור גדול אבנר שהיה מתחוק בבית שאול. הלא יש גבורים אחרים בישראל. ובעבור מות נבור אחד לא תרפינה ידי מלך ישראל. ואולם במות אבנר בחברון ידע איש

¹ וגם כימי המקרא היתה סעודת הבראה נהוגה באבל. כמו שנאמר לנביא בישראל כשצוה עליו ה' לבלתי קבל תנחומין על מות אשתו ולחם אנשים לא תאכל (יחזקאל כ"ד י"ז) ופירושו ולא תאכל סעודת הבראה משל אחרים. וכמו שתרגמו ונתן לחמא דאבליו.

בשנת שאבנר הלך שמה לכרות ברית עם דוד (כי אם לא כן, מה לו בחברון עיר דוד?) ובשכיל הברית ההיא כבר היה דבר אבנר עם זקני ישראל להמות את לבבם אחרי דוד להמליכו, כמו שמניד לנו הכתוב למעלה נ' י"ז ויית. ומחמת הדבר הזה נפל לב איש בשנת עליו ורפו ידיו.

וירפו ידיו. נזכר הדבר הזה כראש הפרשה המדכרת במות איש בשנת על ירי הבארותים. להשמיעך שמאחר שרפו ידי איש בשנת נואש מן המלכות ולא היה נוהג בעצמו מנהג מלכים. וקרהו המקרה הרע; כי אלולי כן היו לו שומרי הסף ושומר לראשו, ולא היו בני רמון יכולים לבא אל ביתו להרנו.

(ב) היו בן שאול. הדבר ברור ששעות נפלה כאן בספרים, והדברים כעקרים היו לשאול; כי אפילו באמרנו שבן שאול כמו לכן שאול עדיין קשה, לפי שאיש בשנת בן שאול די לו במלחמה ארוכה שנלחם עם דוד (למעלה נ' א'). והוא רפה ידים משלח גדודיו לפשוט בארצות הגוים. ועל כרחך תאמר שבני רמון היו שרי הגדוד אשר לשאול, ובימי שאול ברחו נתימה, ולא בימי איש בשנת בנו.

(ג) ויברחו. הפעל לפעולת שלשום. כלומר וכבר ברחו בחיי שאול שהיו חוטאים לו ויראים מענש חמאם. ומזכיר הכתוב זאת להניד לך איך נתלנל הדבר שאנשים מבנימין הכו את אדניהם נפש והוא עצמם ובשרם. ולכן מודיעך ששני האנשים ברחו מפני שאול אבי איש בשנת מיראתם אותו, ומפני שהיה הדבר קשה עליהם לשבת חוץ לנחלתם הכו את איש בשנת, והיו מחכים שבנלל הדבר הזה ימצאו חן בעיני דוד ויתנם לשוב אל עירם ואל משפחתם.

הבארתים רכב ובענה בני רמון הבארותי או כל משפחת בית רמון, כי היו כל בית רמון יראים שיפקוד עליהם שאול עון רכב ובענה אחיהם. כמו שבחמאת אחימלך בן אחיטוב נהרגו כל בית אביו הכהנים (שי"א כ"א י"א). וראה מה שאמרתי שי"א כ"ב א'.

גתימה. באחרית הימים היתה נתים לבנימין (גתימה י"א ל"ג). ועל כרחנו נאמר שהיא היתה עיר נכרי כימי שאול. לפי שאם לא כן, מה הועילו הבארותים בכרחם, והלא חמצאם יד שאול שם, כי ממלכתו היא. וגם מכל עצמו של מעשה הרצח נראה שהיתה העיר עיר נכרי בימים ההם, ובנלל הדבר הזה קשה על הבארותים שבתם שם, ועשו מה שעשו. כי ממה שאמרתי בביאור לחם לאכול ובנדר ללבוש (בראשית כ"ח כ') הלא ידעת כי רע ומר חלק הגר בארץ נכריה בימי קדם. ונוסף על זאת שלעברים היתה שבתם בארץ נכריה כעבודת אלהים אחרים, כמו שהוכחתי דברים כ"ח ל"ז. ודי בשתי אלה להמות לב הבארותים אל מעשה הרצח, ולא בכלל דבר וזולתן.

עד היום הזה. הרברים האלה כמשמעם אם סירוש הבארותים כל משפחת בית רמון; ואם אין הבארותים כי אם רכב ובענה. על כרחנו נאמר שהיום הזה שאמר הכתוב כאן כמו היום ההוא, והוא יום המעשה, כלומר יום שנהרג איש בשנת, ולא יום הסופר.

(ד) וליהונתן בן שאול וגו'. מפני שבא הכתוב לדבר באברן בית שאול, הוא מזכיר כאן הדבר הזה, להניד לך שהנותר לבית שאול איש פסח שתי רגליו, ולא ראוי למלכות, כי מום בו. ונתשארו. לא שהיתה נושאת אותו כבוא השמועה,

כי זה פירושו אי לקחתהו על זרועותיה. ותננס. כי היו יראים מן הפלשתים שלא יבאו ויהרגו איש ואשה וישרפו העיר באש.

(ה) את משכב הצהררים. אין שכב כאן פעל יוצא, ואף על פי כן משמש עמו משכב ומקומו המקום השני על פי מה שאמרתו בראשית כיו ליג. ואת משמש כאן עם משכב שלא כדון, כי דין כל כמו אלה המקום השני בלא את.

(ו) והנה באו וגו'. הלשון הזה לא מתישב כלל, כי הנה לנקבות והפועל לשון זכר. ואף יש כתבי יד הרבה שנקוד בהם [הנה] והנוסח הזה טוב ממה שלפנינו בספרים. והשבטים משנים כאן ומוסיפים, וכעני כל הפסוק הזה חשוד ביתור, ואם נראה הוא בלא היה, משבית הכבוד הדברים שלפניו ושלאחריו שבח רב.

(ז) ויבאו הבית. אם הכתוב הקודם אין עקרו בספר, אין הכתוב הזה צריך פירושו, ועם הכתוב ההוא הפעל שככאן לפעולת שלשום, כי כבר נאמר לפני מזה ורכב ובענה אחיו נמלטו.

(ח) בצקלג. טעם של זכר הרבר הזה יתברר לך בפירוש הפסוק האחר. אשר לתני תחת תני, וכעין זה, ולא כמוהו ממש, אשר שפירשתי למעלה ב' ו'.

(ט) ועתה. אמר כן כנגד מה שאמר לפני מזה, בצקלג, והוא רוצה לאמר הנה הרנתי את העמלקי שהמית את שאול ואני אז נר בארץ נכריה, ואף כי היום הזה שאני מלך בארצי, הלא אבקש דם איש בשת בנו מירכס.

(יב) ויתלו נרש לפני פניו ולא לפניו, ונוספות בני רמון נתלו, ולא ידיהם ורגליהם המקוצצות.

ה

(א) הננו. יש בו כדוי מאמר שלם, וכמוהו כל הנני שיאמר האומר אל קורא שמו, כלומר הנני לפניך לשמוע בקולך לכל אשר תאמר אלי. עצמך ובשרך אנחנו מעתה, וכמו ששלח אחו אל תלח פלטר מלך אשור לאמר עכרך ובנך אני (פ"ב ס"ו ז'), והוא לא היה לו משא ומתן עמו עד הנה. והדברים כאלו כתוב עצמנו ובשרנו אתה, והמה הנהו ברוד כבוד ועשו אותו עקר. ורצו לומר עד הנה היינו ממלכה לעצמנו, ואתה כנכרי לנו, ומעתה אנחנו עמך, מלכה עלינו.

(ב) היית המוציא והמביא, ונתיב הייתה מוציא והמביא, כי נשמטה אליף של והמביא מפני אליף של את שלאחריה והיא של המוציא היתה לתיבה שלפניה, וכמו אלה הראיתוך רבות במקרא, והיה לך זה וכל כיוצא בו לעד בהן, ואם כן, העקר כאן היית, בלא היא בסופו.

(ג) ארבעים שנה מלך, הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף יש הרבה כתבי יד שכתוב וארבעים, בואי, כלשון השנור בכל המלכים, וכן נראה לי העקר. ובמעות סופר נשמטה ואיזו זו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

(ד) כי אם הסירך וגו'. פירושו אבן עזרא פירושו יפה, והמפרשים הסירך שם הפעל לא זכרו שאם כן היה נקוד הסירך בחטף פתח, לאמר, לאמרי זה כעין רעהו שפירשתיו ש"א מ' כ"ד, ופירושו הכתוב באמור היכוסו אל דוד מה שאמר רצה לאמר לא יבא דוד הנה, ודבר הפסחים והעורים האלה שהיה למשל לא יעתי לפרשו.

(יב) וידע דוד ונז'. בשלוח חירם מלך צור אל דוד מלאכים ועשה צרכיו בעצי ארזים וחרשים לבנות לו בית ידע דוד כי נשא מלכותו ויצא לו שם בנוים.
(יג) ויקח דוד ונז'. מחובר אל שלמעלה ממנו. כי בראות דוד שנשא ה' ממלכתו הוסיף לקחת לו נשים ופילגשים כמלכים הגדולים אשר בארץ.

מירושלים. לא בא הכתוב להגיד לך שהנשים והפילגשים שלקח דוד היו מבנות ירושלים, כי אין לומר שהתחתן דוד ביבוסים אחר שחרפו היבוסים לאמר לא תבא הנה כי אם הסירך העורים והפסחים (למעלה פסוק ו'). וגם אין לומר שהיו נשי דוד אלה בנות ישראל אשר התיישבו אבותיהן בירושלים אחר שלכדה דוד, כי אם כן, מה בא הכתוב ללמדנו? הנה ברבות הימים כשהיתה ירושלים עיר כלילת יוסי וצני חסארת ערי ישראל, והיו אומרים שאוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב (תהלים פ"ו ב'). היו קופצים אחר בנות ירושלים לקחתם לנשים, וכימי דוד הראשונים, שאך אתמול נכנתה העיר ועדנה לא כחר בה ה', מה שבחן של בנות ירושלים? ובשביל כן אלו לקח דוד את נשיו ופילגשיו החדשות מבנות ירושלים, לא היה הכתוב מזכיר את הדבר מאין תועלת בו.

וזה פירוש הכתוב: דוד לקח לו עוד נשים ופילגשים והוא יושב בירושלים. ואל יהי הלשון הזה זר בעיניך. כי כמו שחאמר ממעמקים קראתיך (תהלים ק"ל ל') כשאחה עומד במעמקים וקורא, כן אחת רשאי לומר פלוני לקח לו נשים מירושלים ומשמע רבריך לקח לו נשים והוא יושב בירושלים, וכן נאמר בספר הזה וירא אשה רוחצת מעל הנג (למטה י"א ב'), ופירוש הדברים ראה מעל הנג אשה רוחצת, ויתורנם מירושלים זה ללועזים von Jerusalem aus. וראוי הדבר הזה לזכרון, כי מניד הוא לך שלא לקח דוד עוד נשים ופילגשים על נשיו ופילגשיו הראשונות עד שלכד ירושלים וידע שנשאת מלכותו, כמו שאמרתי בראש דברי אלה.

(כא) וישאם דוד ואנשיו. מימי סופר דברי הימים שכתב ויאמר דוד וישרפו באש (דה"א י"ד י"ב) ועד היום הזה טעו בדברים האלה לאמר שנשיאה זו לשון שרפה, והיא כמשמעה. ואלו היתה הלשון הזאת לשון שרפה, לא היה הכתוב אומר דוד ואנשיו, כי אין לומר שדוד המלך בעצמו ובכבודו היה עסוק בשרפת העצבים, ועוד שאם כן, למה נזכר הדבר הזה ומה תלמדנו?

ואנחנו קודם שנחקור על הדבר הזה נדרוש לדעת למה שאל דוד בה' בשתי המלחמות האלה שנלחם כפלשתים? והלא נלחם דוד ביבוסים לפני מזה (למעלה ד' ו'), ומלחמת היבוסים לדוד מלחמת הרשות, מפני שדוד הוא המתחיל במלחמה, ושתי המלחמות האלה לו מלחמות חובה, כי יצאו פלשתים לבקשו ובעל כרחו יצא הוא לקראתם להלחם בהם ולעמוד על נפשו, ומדוע שאל כאן בה' ולא שאל בראשונה? השאלה הזאת אחת חשובתה וזו היא: דוד שאל בה' בשתי המלחמות האלה בנוזת הכתוב החפץ להודיעך דבר ה' שהיה לו בתחלה לאמר עלה ובפעם השנית נאמר לו לא תעלה הסב מאחריהם ונז'. ותכלית הסבה זו במלחמה האחרונה קול הצעדה בראשי הבכאים המודיע את דוד שיצא ה' לפניו להכות במחנה פלשתים, ועל כרחו נאמר שהיה דוד צריך להודיעה זו בשביל מעשה שעשה בין שתי המלחמות, ובו נלה על דעתו שעדיין לא ידע את ה' ואת ירו החזקה לשום בו מבטחו, ומה המעשה ההוא? הלא נשיאת העצבים, כי הוא המעשה האחר שמודיענו הכתוב מכל מעשי דוד שעשה בין שתי המלחמות האלה.

ועל פי הדברים האלה אין נשיאת העצבים שרפתם כי אם נשיאה כמשמעה, ולא נשאו דוד ואנשיו את העצבים כי אם לעבודה, ומפני שהיתה עבודה ה' חדשה בישראל בימים ההם, וותר ה' על דוד ולא חרה בו אף ה' (1). כי אם יעץ להשמיעו קול הצעדה בראשי הכנאים במלחמה האחרונה, למען ירא דוד עין בעין שיצא ה' לפניו להכות במחנה אויביו, מה שלא עשו אלהי פלשתים להם, ואל יסלא בעיניך הרבר הוזה שנשא דוד את העצבים לעבודת אלהים, כי לא כדור שחי וקיים בדברי הגדה שבתלמוד דוד שבמקרא, כי מן המקרא היה דוד ירא את ה' ועובר גם אלהים אחרים, ועדים בדבר התרפים שהיו לדוד בביתו (ש"א י"ט י"ג), ובדין הוא; לפי שדוד הלא ידעת שהוא איש ערום מאוד, והערום כמו שאין לבו בטוח בבן אדם אחד כן לא ישום מטחו באל אחד.

ועל דבר העצבים האלה שנשאם דוד לעבודה והם האלהים אשר לא יכלו להציל את פלשתים מידו הלא הראיחך מדברי כהני פלשתים וקוסמיהם (ש"א ו' ה') שבעיני הראשונים לא היתה עבודת אלהים תלויה בנדולתו וידו החזקה, והם לא היו אומרים שכל האלהים הגדול מחברו ראוי לעבודה ממנו, וכבר תמצא כמעשה דוד עם העצבים האלה באמציהו מלך יהודה אשר שב מהכות את האדומים והעמיד לו את אלהיהם לאלהים (דה"ב כ"ה י"ד), ואמציה מלך כשר גם הוא.

7

(ב) מבעלי יהודה, השבעים המתרגמים ארני יהודה או יושבי יהודה היו דורשים הדבור הוזה לפניו, ולא לפני סניו, ומפרשים וילך דוד וכל העם מבעלי יהודה אשר אתו, ולא נראים לי דבריהם, לפי שרוד או מלך על יהודה וישראל יחדו, ומשניהם האנשים אשר אתו, ולא מיהודה לבדו, שכן נאמר בראש הדברים כל בחור בישראל שלשים אלף, ועור, שאף על פי שמצאנו במקרא בעלי יריחו (יהושע כ"ד י"א), בעלי שכם (שופטים ט' כ"ב), בעלי הנבעה (שם כ' ה'), בעלי קעילה (ש"א כ"ג י"ב), ובעלי יביש גלעד (למטה כ"א י"ב), כל אלה ערים, ויהודה ארץ, ולא מצאנו שיאמר בעלי הארץ כמו שנאמר בעלי העיר (שופטים ט' נ"א), ובאמת בעלי יהודה בעלה העיר שבנחלת יהודה, כמו שנאמר ויעל דוד וכל ישראל בעלתה ונו' להעלות משם את ארון האלהים (דה"א י"ג), ואמר הכתוב מבעלי יהודה, מפני שאינו מדבר בהליכת דוד וישראל שמה, כי אם בהליכתם משם, כי אל בעלי יהודה התקבצו העולים אחד אחד ומשם עלו יחדו אל בית אבינרב אשר בנבעה, אשר שם ארון האלהים, ראה למטה פסוק ג' וש"א ז' א'.

ואין בעלי של בעלי יהודה רבוי כי אם יחיד נסמך, והנפרד בעלי על משקל שדי ואחרי ואשרי ואחיהם שפירשתיים בראשית י"ז ט"ז.

(1) והנביא האומר כהר פרצים יקום ה' כעמק בגבעון ירגו (ישעיה כ"ח כ"א), והוא כרמו לשתי הכלחמות האלה אשר הראשונה בבעל פרצים (למעלה פסוק כ') והאחרונה בעמק (למטה פסוק כ"ב) כנגע (למטה מטנו פסוק כ"ה), לו קבלה אחרת כמעשה ה' עם דוד בשתי המלחמות האלה, כי מדברי הנביא משמע שהיה רוגו או קצף מאת ה' אל ישראל, וגם משם ראה שנשיאת העצבים לעבודה, לפי שאם לא כן, מה הקצף?

אשר נקרא שם שם ה' ונוי. הרברים האלה קשים מאוד לפרשם. והשבעים לא מתרגמים כי אם שם אחד. ועדיין קשה. כי מצאנו במקרא שנאמר בירושלים בעיר אשר נקרא שמי עליה (ירמיה כ"ה כ"ט). ונאמר לבית אשר נקרא שמי עליו (שם ז' י"ד). ולא נמצא שיאמר כן בארון ה'. ובגלל הדבר הזה אומר אני שנפלה כאן תיבת "אל" קודם. אשר נקרא. ושם הראשון דינו שם. ועליו שנאמר בסוף הפסוק מיותר, והוא תוספת ביאור לשם. והיא נכנסה ברבות הימים במעות סוסר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב: להעלות משם את ארון האלהים אל המקום אשר נקרא שם (כלומר עליו) שם ה' צבאות יושב הכרובים. והוא עיר דוד או ירושלים העיר שנקרא שם ה' עליה.

(ג) ועזא ואחיו. השבעים מתרגמים כאלו היו קוראים וְאֶחָיו וכן העקר. לפי שאם אחיו שם אדם. אין כאן כי אם שני בני אבינדב נוהגים את העגלה. ואין לומר שכשהיו דוד וכל ישראל מעלים את הארון בכנורות ובנבלים ובתופים לא היו עם הארון כי אם שני כהנים או שני אנשים עובדים עבודת הכתנים. ולפירושי נזכר עוזא לבד מכל אחיו בשביל המקרה הרע שקרהו. שפרץ בו ה' והכהו.

העגלה החדשה. לא תאמר כן כלשון המקרא. ואם התאר עקרו בכתוב היה בתחלה החדשה. ונשמטה היא הראשונה מפני אהותה שבסוף התיבה שלפניה. אבל כל עצמו של התאר כאן חשוד בעיני. ונראה לי שהעקר העגלה סתם. והלבלר כתב אחריו חדשה מפני שנמשך אחר עגלה חדשה שבראש הפסוק.

(ד) וישאדו מבית אבינדב אשר בגבעה. הרברים האלה לא נמצאים בתרגום השבעים. והדבר ברור שהם נשנו כאן במעות סיפר מן הפסוק הקודם. ושעה הלבלר בחדשה האחרון כסבור שהוא הראשון. ובכן נשנו הרברים הסמוכים לו. ולא זאת בלבד. כי גם יתר דברי הפסוק הוה משובשים. והם תקונם ועזא הלך עם ארון האלהים ואחיו לפני הארון. וכן נאמר כמות עוזא ויפת שם "עם" ארון האלהים (למטה פסוק י').

(ה) בכל עצי ברושים. כן כתוב בכל כתבי יד. ואף על פי כן נראה לי שמעות סוסר יש כאן ובכל זה עקרו בְּרָלִי. כי לשון הכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים לא מתישב היטב. ובאחרית הימים אחר ששנו את הכתב והיתה יו"ד הקטנה שבאותיות היתה נוחה לנפול.

(ו) וישלח עזה. ראה מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד' ה'). ואף כאן וישלח עווה כמו וישלח עווה ירו. וכיוצא בו ישלח ממרום יקחני (למטה כיב י"ז).

(ז) על השל. לא נמצא הרכור הזה בתרגום השבעים. ונראה שלא היה לפניהם בספרים. ואני לא ידעתי לפרשו.

(ח) פריץ ה' פריץ בעזה. במקום אחר אמרתי לך שכל פריץ שבמקרא לשון פריצת גדר. ואף כאן זה פירוש הכתוב: יצא ה' מגדרו אצל עוזא. לפי שהי' רואה ללבב ויסלח למי שעושה שלא כהגן וכוונתו רצויה. ולא עשה ה' כאן כן. כי הכה את עוזא מפני ששלח ידו בארון האלהים. אף על פי שכונן לטוב שלא יסול הארון ארצה בשמוט הבקר.

ואלו הייתי מן הררשנים, הייתי דורש את המקרא הוה כמין חומר. כי כן דרך בני אדם שבהכשל תופשי התורה תקל תורה בעיניהם. ודין זה דין עווא, ראה ששממו הבקר נושאי הארון ואמר שיסול גם הארון עמהם. והי' בהכותו את עווא על מעשהו מראנו לדעת שארון אלהים חיים כחי נושא את עצמו ולא יסול בנוסול נושאיו, ואף כי כהיות נושאיו ככהמות.

(יב) ויגד וגו' וילך דוד ויעל. ולמעלה נאמר ויירא דוד וגו' ויאמר איך יבא אלי ארון ה' (ססוק ט'). ועשה דוד כמעשה הרן שבא לנו בקבלה ונמצא כתוב בבראשית רבה סוף פרשה ל"ח. והרן נשרף בכבשן האש, ודוד סלך ישראל חי וקיים. וזהו שאמר אחד מן הראשונים כמה לא חלי ולא מרניש נברא דמריה סייעיה (יזא כיב ע"ב).

(יג) ששה צעדים מקומו המקום השני על פי מה שאמרתי בראשית כ"ז ל"ג. ומכאן למדנו שהמספר מסקיע מתימות השם ומכשירו לקבל פעולת הפעל הקרוב לו בשרש אף על פי שהוא פעל עומד.

(יד) אפוד בד. ראה מה שאמרתי באפוד זה ש"א כ"ב י"ח.

(כ) בהגלות נגלות אחד הריקים. אמרו המפרשים כלם ששני שמות הפעל יש כאן. ודבריהם דברי רוח. כי אם תחזור על כל המקרא לא תמצא כלשון הוה שהם אומרים. ונגלות רבוי של נגלה והוא נסמך אל אחד הריקים. והנגלה אשה חצופה, כי כבוד הכשרה שבת בסתר ביחה והסתר פניה בצאתה החוצה, ועל כן נקרא כלשון התלמוד לאשה כשרה צנועה, כלומר מתכסה, ושכננדה חצופה

ובה ההסך. וכאשר יאמר משל הערבי *قائمة مستورة ولا حرة مبهرجة* (1) זונה מתכסה ולא כשרה מראה יסיה בגלוי, כלומר טובה זונה מצניעה לכת בשוק מכשרה המשתדלת להראות יסיה ברכים. ונגלות אחר הריקים הנה נשוי החצופות. כי הריקים לא עוסקים בישוכו של עולם, והם נושאים זונות לנשים ומתפרנסים מאתניהן, כמו שעד היום הזה יש בתוך הערביים היושבים בארץ מצרים משפחות שלמות שכנותיהן נקראות *غولبي*, והן זונות נוואות לאנשים ריקים שבטלים מכל מלאכה ומשא ומתן (2).

ומיכל מרמה את דוד לאשה לגלוי. מפני שדרך נשים לכסות פניהן, ובאנשים לא ישים סתר לו כי אם המלך. וראה מה שאמרתי בכיאר פנים אל פנים (שמות ל"ג י"א).

ורקים תרגמוהו השבעים מרקדים. ולא שהיו קוראים מרקדים או היה לפניהם בספרים שם אחר שזה משמעו, ובלבד שבימיהם היו אנשים רקים שבארץ יון, מקום המתרגמים, מפרנסים את עצמם בכמו אלה, שהיו מרקדים לפני הרבים ברשות הרבים.

(כב) והייתי שפל בעיני. השבעים מתרגמים כאלו כתוב *بِعَيْنِي*, וכן העקר. תדע לך שכן, שהרי אמר אחריו כנגד מיכל ועם האמהות אשר אמרת עמם אכבדה. ודוד רוצה לומר שהאמהות הן מכירות בשבחם של כרכוריו שכרכר לכבוד

(1) ראה Burekardt, Arabic Proverbs, Nr. 495

(2) שם צד 179-178.

ה', ואין מיכל מכירה בו. והוא מרמו לה שנים שאול אכיה, לא ידע את ה' ואת כבודו ועל כן מאסו ה' ממלך. כן נראה לי פירוש הדברים האלה, בחבורם אל מה שנאמר בפסוק הקודם לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו.

(כג) לא היה לה ולדך, ראה מה שאמרתי בראשית י"א ל', ובמדרב כ"ז נ"ו, ובספר הזה למטה כ"א ח'. ומן החכמים יש אומרים שבמשמע הדברים האלה שלא יסף דוד עוד לדעת את מיכל מן היום ההוא והלאה, ועליהם הראיה שבן היה הדבר.

ז

(ה) ויהי בלילה ההוא, נמסר כאן פסקא באמצע פסוק מפני שהיו בעלי המסורה חושדים את הכתוב הזה בחסרון. ובא להם הכתוב לידי חשד מתוך בלילה ההוא, כי נדמה להם שהדבור הזה מורה על מראה הלום, ואין הלום. ולי נראה שאין המקרא הזה חסר דבר, והכתוב אומר בלילה ההוא להגיד לך שמהר ה' להראות אל נתן בלילה ההוא תקף ומיד אחר שדבר הוא אל דוד, כדי שלא יתחיל דוד לבנות הבית כמו שאמר לו נתן.

(ו) שבטי ישראל, הדבור הזה לא מתישב על לשון אשר צויתי לרעות את עמי שנאמר אחריו, כי אין השבט רועה. והדבר ברור ששעות נסלה כאן בספרים, כמו שאמרו אחרים לפני, והעקר ששטי ישראל, ככתוב בדה"א י"ז. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"א.

(ז) ושמתי מקום, מקום זה לשון קיום ויתורגם ללועזים Bestand. וכן משמע מקום בלשון ערבי. וכל דברי הכתוב הזה לעתיד ולא לשעבר, וזה חבורם עם מה שלפניהם ומה שלאחריהם: כל זמן שאין ישראל נמוע במקומו, לא ראוי לי לשכון בתוכם במקום קבוע; לכן הייתי מתהלך באהל ובמשכן למיום העלותי את בני ישראל מארץ מצרים ועד יום הזה. שלמה בנך מלכותו תהיה נכונה, כי אכונן את כסאו עד עולם, והוא יבנה בית לשמי.

ושכן תחתיו ולא ירגז עוד. כל אשר לו און לבחן מלין ישמע מן הדברים האלה שאומרים היה יודע בנלות עמו כמעשה שהיה.

(יא) ולמן היום אשר צויתי שפטים, נראה לי שהדברים האלה כאן חוץ למקומם, ומקומם בפסוק ז', קודם הדבר דברתי, והניהויתי לך נוסף על ולא יוסיפו שבסוף הפסוק הקודם, ובלבד שאינו מאוין, והגיד לך, הפעל לפעולת עכשו, והוא כמו שפירשתי הגדתי היום (דברים כ"ז ג'). וכל הדברים האלה מאמר בתוך מאמר, ותכליתם להגיד לדוד שאף על פי שלא לדוד לבנות בית לה', אמר ה' לעשות לדוד בית. ואף על פי שאין ענין שני הבתים אחד, סדר שתי הלשונות כשהן אמורות זו כנגד זו נאה מאוד.

(יב) אני אהיה לו לאב ונני, מפורש במה שנאמר אחריו אשר בהענותו והוכחתו ונני, כי האדם כי יחטא לו איש נכרי ירחקה מאתו, והוא כי יחטא לו בנו ייפרנו בשבט, וחסרו לא יסיר ממנו.

בשבט אנשים ובנגעי בני אדם, ראה מה שאמרתי בכיזור ימותו אנשים (ש"א ב' ל"ג). ואף כאן כשהכתוב מדבר בבן מלך אשר ימלוך תחתיו, אנשים ובני אדם אצלו הדיוטים ולא מלכים, ופירוש הדברים והוכחתו את בנך בהענות בשבט

מוסר אשר בו אני מוכיח את כל אדם, ויסרתיו בננעי הדיוט, ולא בננעי מלך. וננעי הדיוט במלך ננעים וננעים אל נפשו באשר הוא אדם. בחלאים ויסורין, וננעי מלך במלך הסרתו ממלך, וכמו שמסיים הכתוב ואמר וחסדי לא אמר ממנו כאשר הסירותי מעם שאול.

אשר הסירותי מלפניך. הדברים האלה פשוטים מאוד, ואף על פי כן היו לאבן נגף למתרגמים ומפרשים אשר לא סכני ישראל הם מימי השבעים ועד היום הזה. השבעים מתרגמים כאלו כתוב מלפני. ולא שהיה לפניהם כן בספרים, ובלבד שהגיהו כן מדעתם. מפני שהדברים ככתבם לא היו יודעים מה הם. והגדולים שבחכמי הגוים אומרים שהסירותי האחרון מיותר, ומפרשים, שאול אשר מלפניך כמו שאול שקדם לך, ולא ידעו האומרים כן. או לא זכרו, שלדבר הזה תאמר בלשון המקרא לפניך, ולא מלפניך⁽¹⁾. והדברים כמו ישמיר את הגוים האלה מלפניך (דברים ל"א נ'), שסירושו ישמיר את הגוים האלה למען תירש אתה ארצם. ואף כאן אשר הסירותי מלפניך כמו אשר הסירותי לפנות מקום לך, כי אין מלכות נוגעת בחברתה, וכל עוד ששאול מלך לא הגיע דוד למלכות. ואם כן, הלא הוסר שאול מלפני דוד.

ואני לא אמרתי לך את הדברים האלה למען סירוש הכתוב הזה, כי נכון לבי בטוח שכל איש יהודי יודע קרוא מקרא לא יטעה בו, כי אם להראותך חכמת חכמי הגוים מה היא. והחכמים ההם עושים בכתבי קרשנו כמי שעושה בתוך שלו לבדו ואין לזולתו חלק בו. וכבר היה בהם איש אחד, גרמני מלדה ומבטן ושמו כשם פרנקי, והוא התסאר בכל דבר קטן שחדש בביאור המקרא כאלו מצא הימים כמדבר ברעותו את החמורים, וכל חכמת איש יהודי היתה כאין וכאפס בעיניו. ובגלל הדבר הזה הזכרתי דעת הגדולים שבחכמי הגוים במקרא הזה והראיתך מה היא. הלא תראה שחכמי הגוים חכמתם רבה לדרוש ולחקור על כל אחד מכתבי הקדש לאמר מי כתבו ומתי נכתבו, וכמו כן יעשו בחלקי ספר אחד, ויגזרו ואמר להם שאלה דברי סופר פלוני ואלה דברי רעהו, כאלו באו בקהל הסופרים ההם וראו מעשיהם בהעשותם, ואין הדעת את לשון כתבי הקדש להם דעת רחבה מאוד. והשבעים חכמי הגוים אשר בימינו לדעת לשון המקרא, כי הם היו גרים בארץ מצרים ולשונם יונית כלשון המושלים במצרים בימים ההם, ולשון עברי להם כלשון עם אחר.

(טו) לפניך. עקרו לפניך, ובטעות סופר נשנית בסופו כ"ף שבראש התיבה שלאחריה ונעשה לפניך. והיה הדבר הזה בימי קדם כשאין כ"ף פשוטה⁽²⁾. וכן מתרגמים השבעים כאלו כתוב לפני. ופירושו נאמן לפני עומד וקיים ברצוני, והוא כמו ואברככה לפני ה' שפירשתי בראשית כ"ז ז'. תדע לך שלפני הוא העקר, ולא לפניך, שהרי דוד המדבר אל ה' ואמר ובית עבדך דוד יהיה נכון לפניך (למטה פסוק כ"ז). ואומר וברך את בית עבדך להיות לעולם לפניך (פסוק כ"ט) ובשניהם

(1) ראה דברי הכתוב מ"א ג' י"ב ומ"ב י"ח ה', ודח"א כ"ט כ"ה.

(2) ולא נעלם ממני שלדברי הראשונים היתה מ"ם סתומה בלוחות (מגלה ב' ע"ב). ובאמת לא באו מנצפך עד שנסדרו כל כתבי הקדש על סורס או ימים מעט קודם לכן, ואחרי כואם עדיין לא נתחשט מנהגם בכל ישראל עד לאחר זמן, ובגלל הדבר הזה אין להם זכר במשנה.

נאמר לפניך כנגד ה' ולא לפני כנגד דוד; וכאן נשהי' הוא המדבר אל דוד לא יסול בדבריו לשון עד עולם לפניך, כי אם עד עולם לפני, כמו שאמרתי.

(יז) ככל החזיון הזה. ובמקום האחר נאמר בספור הדברים האלה ככל החזון הזה (רה"א י"ז ט"ו). וכאן העקר. ואין רצוני לאמר שמעה הבלבר בספר דברי הימים, כי כותב הספר הוא עצמו טעה וכתב חזון תחת חזיון מחסרון דעת הלשון. וראה מה שאמרתי בכיאר חזון ישעיהו (ישעיה א' א').

(יח) מי אנכי אדני ה'. הדבור אדני ה' (או ה' אדני) לא נמצא בתורה כי אם ארבע פעמים, וככל כתבי הקדש חוץ מספר יחזקאל כחמש ושבעים פעמים, ובספר יחזקאל לברו כמאתים ועשרים פעמים. ומה שהדבר הזה מלמדנו לענין קריאתנו שאנו קוראים שם הויה כשהוא לעצמו כאלו היה כתוב ונקוד וְאֵדָּוָי תמצא מפורש כל צרכו בכיאר ההמיר נוי אלהים (ירמיה ב' י"א). ובמקום הזה אנלה עיניך לראות שבדברי דוד המעט שבפרשה זו נמצא "אדני ה'" שש פעמים, והוא לי האות שלא נאמרו ונכתבו הדברים האלה לפני נלות ישראל בכלה.

עד הלא למדרגה הזאת שאני מלך על יהודה וישראל יחרו ויצא לי שם בנויים כיום הזה. והלוט משמש כאן לתאר הפעולה, ולא לתאר המקום, וכעין הדבר הזה הראיתך שופטים ב' ז'.

(יט) ותדבר גם וגו'. "גם" זה מוסיף דבריו של ה', ולא מוסיף "אל בית עבדך", והוא בא אחר וידבר כדון. על פי מה שפירשתי בראשית כ"ט ל'.

וזאת תורת האדם. אין הדברים האלה מפורשים ככתבם, ומה שאומרים בו המפרשים משפט בלשון המקרא, ולא תורה. ואומר אני שמעות נפלה כאן (בספרים¹). ותורת שנאמר כאן עקרו תאות, ופירוש הכתוב והדבר הזה שאתה עושה עמי לדבר על בתי למרחוק הוא תאות האדם. ויתורגם המאמר הזה ללועזים und das ist Alles, was ein Mensch wünschen kann.

(כ) ומה יוסיף דוד עוד. מדבר על עצמו ואומר שמו. מפני שדרך ארץ שלא יאמר המדבר לנפשו אני כשהוא מדבר לנדול ממנו, ולכן הוא אומר לעצמו דוד, ואומר אחריו עבדך שגם הוא לשון כבוד כנגד מי שהוא מדבר אליו. וראה מה שאמרתי במדבר ט"ז י"ד.

(כא) להודיע את עבדך מפרש את כל הגדולה הזאת שנאמר לפניו. ודוד רוצה לאמר שאלו עשה ה' ככל אשר דבר לו ולא הודיעו דויו, ועל אחת כמה וכמה שהודיעו ה' את אשר הוא עושה לכיתו. וכעין זה אמרו הראשונים בישראל: חביבים ישראל שנקראו בנים למקום; חכה יחירה נודעת להם שנקראו בנים למקום (אבות ג' י"ח).

(כב) ככל אשר שמענו באזנינו. ממה שאמרתי בכיאר ברנלי אעבורה (במדבר כ' י"ט) הלא ידעת שלא בא לאמר כאן שהם עצמם שמעו הדברים מפי אומרים הראשון. כי אם כן, היה אומר שמעו אזנינו; ועוד שאין נאולת ישראל ממצרים האמורה בספוק האחר ואליה מכוון המדבר כאן דבר ששמעו בני דורו מפי אומריהם

¹ והמעות הזאת כימי קדם, שכן היתה גם לפני סופר ספר דברי הימים, ובלבד שהוא כתב תור תחת תורה (רה"א י"ז י"ז).

הראשונים שהם יוצאי מצרים. ואמר המדבר שמענו באזנינו ללמד שהשמועה שמועה נמורה וברורה.

(כג) ומי כעמך ונוי. סרס המקרא ופרשהו ומי בארץ גוי אחד כעמך. והלשון כלשון הכתוב אין צדיק בארץ (קהלת ג' כ'). ובלבד שהוא מאוין בפירוש וזה כחמיהה. וראה מה שאמרתי בתשמישו של בארץ" שופטים י"ח ז'.

בישראל יש הרבה כתבי יד שכתוב בהם ישראל, בלא כ"ף, וכן היו בעלי התלמוד קוראים. כמו שנראה ממה שאמרו בתסילין דמרי עלמא ומה שכתוב בהן (ברכות ו' ע"א). וכן נראה לי העקר.

ועל דבר הענין, המדבר רוצה לאמר הנה עשה ה' לעמו ככל הדברים האלה. והעם שככה לו. הלא אין ערוך אליו. כי אין בכל הגוים גוי אחד כמוהו בארץ.

גוים ואלהיו. סוף הפסוק הוה קשה מאוד. בדה"א י"ז כ"ב נשמט ואלהיו. כי לא ידע הסופר מה הוא. והשבעים מתרגמים כאלו כתוב ואלהיו. ונוסחם נראה לי מאוד. והרוצה לקיים את המקרא הוה ככתוב לפנינו יפרשהו בדוחק ויעשה גוים ואלהיו מאמר בסני עצמו. ומקרא קצר הוא זה. ואחר שאמר נגד ה' אין כבוד ואין זולתך. ואמר כנגד ישראל ומי כעמך ונוי. כוללם יחד ומסיים ואומר גוים ואלהיו. ופירוש הדברים כן הגוי הזה וכן אלהיו. כלומר ה' נאה לישראל וישראל נאה לו. (כח) ודבריהן יהיו אמת. הפעל להוה ולא לשעבר. ותשמישו של "היה" כאן מפורש על פי מה שאמרתי בכיבור והארץ היתה (בראשית א' ב').

ח

(כ) וימדדום. הבנין הככר הרגוש בשכיל רוב המדודים. וכעין הדבר הוה הראיתוך במדבר כ"ב ד' ושופטים ז' ו'.

השכב אותם ארצה. מדרם כן, ולא כשהם עומדים. כדי שתהא מדת המוכים גרושה. ויזכר שמו עליהם לאמר הנה דוד במואב מלוא חבלים הרבה.

שני חבלים להמית. וכצאת ישראל ממצרים אסר אליהם ה' אל תצר את מואב ואל תתגר במ מלחמה (דברים ב' ט'). וכמדומה אני שרוד עושה עם מואב ככל אכזריות החמה הזאת בנורת הכתוב החסין להגיד לך שלא נשא דוד פנים למואב למען רות המואביה זקנתו. וסמך לדברי מעשה דוד עם בני עמון שעשה דוד חסד עם חנון מלכם ושלה לנחמו (למטה י' ב'). ועמון ומואב אחים והם מדודים בכל כתבי הקדש בחבל אחד ומרה אחת לשניהם.

(ג) להשיב ידו. קשה מאוד לפרשו. ובמקום האחר נאמר תחתיו להציב ידו (דה"א י"ח ג'). וכן תרגמו השבעים כאן, וכן נראה לי העקר. ופירוש להציב ידו להציב לו יד. והוא מצבת אבן להזכיר שמו. כעין המצבה שהציב לו אבשלום ויקראו על שמו (למטה י"ח ח').

(ד) אלף ושבע מאות פרישים. ובמקום האחר נאמר תחתיו אלף רכב ושבעת אלפים פרישים (דה"א י"ח ד'). וכן העקר. מפני שנאמר כאן בסוף הפסוק ויעקר דוד את כל הרכב, וכפי אשר לפנינו בספר הזה אין זכר לרכב במה שקורם לו. (ה) ארם דמשק. קראה הכתוב כן לחלק בינה ובין ארם בית רחוב (למטה י" ו'). וארם נהרים (בראשית כ"ד י') וארם צובא (תהלים ס' ב') וארם מעבה (דה"א י"ט ו').

(י) יורם בנו, ובמקום האחר נקרא הבן הזה הרום (דהיא י"ח י'), והדבר ברור כי שם העקר. כי יורם שם ה' נקרא עליו, ולא מעוכדי ה' הרדעור אבי הבן שיקרא שמו עליו, ולברכו. ברכה זו לשון הדיה, כאחותה שפירשתיה שמות לי"ט נ'.
 (יג) מהכותו, הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף יש כתבי יד הרבה שכתוב בהם מהכות, בלא כנוי, וכן נראה לי העקר, והלכלך טעה והוסיף כנוי כי נמשך קולמוסו אחר בשוכו שלפניו.

(יד) וישם באדום נציבים, יש טן הדורשים וחוקרים אוטרים שבכל הכתוב הזה נכנס אדום תחת ארם בטעות מוצר, ונראים לי דכריהם, כי אדום לא נאמר בכל הפרשה שהכס דוד, ולא יספר הכתוב בשימת נציבים ולא הקדים לה מכה, ואם כן, הכתוב הזה כפל דברים שנאמרו למעלה פסוק ו'.

(טו) לכל עמו, ולא הכריל למעשה המשפט והצרקה בין ישראל ובין יהודה שהוא עצמו ובשרו.

(טז) מזכיר כותב בספר הזכרונות, והוא ספר דברי הימים למלך.

(יז) מופר מפרשו הכתוב עצמו במקום אחר באמרו הסופר שר הצבא המצביא את עם הארץ (מ"ב כ"ה י"ט), ובאחרית הימים נשתנה משמעו של סופר והיה לשם הכבוד לעזרא.

(יח) והכרתיו והפלתיו נשוא, ובניהו בן יהוידע נושאו, וסירוש הדברים ובניהו בן יהוידע על הכרתי והפלתו, וכן נאמר במקום האחר בסירוש (דהיא י"ח ט"ז), ובאה כאן בראש הנשוא וא"ז שהוא כמו פ"א בלשון ערבי, ורונמתה כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים (שי"א ל' כ"ד).

וכרתי ופלתו שלא נמצא בכל המקרא כי אם אצל דוד ולא בשאר המלכים רבים הפירושים שאמרו בו החכמים זה בכה וזה בכה, ואין דברי האחד טובים מדברי חברו, כי כלם אומרים מאומד ולא מדעת, ואני לא ידעתי לאמר בו דבר, ובלבד שממה ששני השמות האלה נזכרים תמיד יחד, ולא נמצא זה בלא זה בכל כתבי הקדש, נראה לי שאחד מהם נשתנה מעקרו להשתוות אל חברו כמבטא, ואף ממה שנאמר בכתוב שבדברי הימים שהזכרתי למעלה על הכרתי והפלתו, ולא נשנה, על-עם השם האחרון שמענו ששני השמות מלמדים על דבר אחד, והדבר למד מענינו שכרתי ופלתו חיל שומר הראש המלך.

כהנים היו, ראה מה שאמרת בתשמישו של היה כראשית כי ב', ועל פי הדברים ההם אמר הכתוב כאן כהנים היו להניד לך שהוא מרקק בדברו לאמר שהיו בני דוד כהנים, אף על פי שלא משבט הלוי הם, וסופר ספר דברי הימים מפרש כהנים זה סירוש אחר באמרו ובני דוד הראשונים ליד המלך (דהיא י"ח י"ז).

מ

(א) ויאמר דוד, הלשון הזה לא מתישב היטב על האמור לפניו, כי אין חברו ביניהם, ונראה לי שפרשה זו כתובה כאן חוץ למקומה, וכל המעשים שנאמרו בה נעשו מיד אחר שמשחו ישראל את דוד למלך עליהם במות איש בשת, כי ברין שיעלה על לב דוד הנותר לבית שאול אויבו קודם שנלחם בנוי הארץ אויבו.

הכי יש עוד אשר נותר ונז'. ראה מה שאמרתי בשאלה זו למטה כ"א א'.
ואעשה עמו חסד. הוסיף טעם שאלתו. כדי שלא ישמעו השומעים וייראו לנפשות
בית שאול ויכסו עליהן. כי מי הם הירדעים באנשי בית שאול ומושבותיהם, הלא
אוהבי בית שאול, ואלו לא הירדעים דוד טעם שאלתו. לא היו מגלים על דבר
מפיכת מיראתם שלא יבולע לו במצות המלך.

בעבור יהונתן. כעבורי מלמד על תכלית הדבר וסבתו גם יחד. ונמזוהו
למען שמלמד על שתיהן. ובמקום הזה ידובר בסבה.

(ג) חסד אלהים. ראה מה שאמרתי בכיזור פחד ה' (ש"א י"א ו'). ואף כאן
חסד אלהים חסד גדול מאוד.

נכה רגלים. ראה מה שאמרתי בראשית כ"ד ל'. ותן הדברים ההם ענין אף
לכאן. כי במקום אחר ידענו שהיה ציבא זה איש רע מעללים והלשין את אדניו אל
אדניו אדניו (למטה ט"ז נ'). והכתוב הזה כשהוא מזכירו ראשונה שם בפיו דברים
נאים לו, להניד לך מראש מה משפט האיש ומעשהו. וציבא אמר נכה רגלים, ואין
הדבר הזה ענין לשאלת דוד, מרוע לבו, כי חסן להזכיר מזמו של אדניו.

(ו) מפיכשת. לא אמר דוד האתה מפיכשת כמו שאמר אל העבד האתה
ציבא (למעלה ססוק ב'). לפי שציבא נתן סימן באדניו, וכשראהו דוד והוא נכה רגלים
ידע שהוא מפיכשת.

(ז) אל תירא. מכאן אנו למדים שהיה מפיכשת ירא מאוד לנפשו בעמדו
לפני דוד, כסבור שלקחו דוד להמיתו להכרית לשאול שם ושארית.
והשיבותי לך ונז'. אמר כן, מפני שבמות איש בשת ומלך דוד על כל
ישראל ירש את כל אשר לשאול, משדהו ועד נשיו. ככתוב ואתנה לך את בית
אדניך ואת נשי אדניך בחיקך (למטה י"ב ח).

ואתה תאכל לחם על שלחני תמיד. כבר דברתי באהבת דוד ויהונתן במקום
אחר ואמרתי שלא נאמר בכל הספורים האלה שרוד אהב את יונתן, ואף לא נזכר
בכל מקום שנתן לו הודיה על חסדו. כי דוד איש קשה כיעקב, וכל אהבתו אהבת
נשיו ובניו, וכבר מלאני לבי לאמר שיעקב ורוד שניהם מצור אחד נחצבו, כי שניהם
בתחלה יציר הגדה אחד שהיה לשנים ברבות הימים. ובין כך ובין כך דוד איש ערום
מאוד, וכל מעשיו בערמה כמעשי יעקב. ובזכרנו את הדבר הזה כאן נשקפה לנו
מבעד לספור הזה רעת לב דוד. כי אהבת יונתן לא עשתה רושם בלב דוד בעוד
יונתן איש חסדו חי, ואיך תעשה עתה והוא מת? לכן אין ספק ברבר שבראשית
מלכותו על יהודה וישראל יחרו שם דוד לבו על בית שאול להכריתו. למען יתחוק
הוא במלכות ישראל, ואמר להיטיב להם כדי שיבאו ולא ייראו ממנו ויחבאו או ינסו.
ולולי היה מפיכשת ססח שתי רגליו ולא ראוי למלכות, היה דוד הורגו להשמיד כל
איש לבית שאול. וכראות דוד שמפיכשת בעל מום וחסר כח מהרע לו החיהו;
ומסני שעדיין לא היה לב דוד שקט אל מפיכשת, אמר להאכילו על שלחנו, למען
יהיה מפיכשת קרוב אליו וידע הוא שבתו וקומו צאתו וכאו. וכל זאת מיראתו שלא
יבולע לו ולמלכותו. וסמך לדבריו מה שהשמיט סופר ספר דברי הימים את כל הדברים
האלה, ועל כרחק תאמר שהוא עשה כן מפני שהחסד שעשה דוד עם מפיכשת
חשאת הוא, ותכלית ספרו תפארת בית דוד ולא לו לספר בגנותו.

(ז) נתתי הפעל לפעולת עכשו, והוא כמו נותן אני, וראה מה שאמרת בביאור הרימותי ידי (בראשית י"ד כ"ב).

(י) לבן אדניך, אמרו בו המפרשים שהוא מיכא בן מסיבשת הנזכר למטה פסוק י"ב, ואמרו כן, מפני שלא ידעו לפרש ואכלו, באמרו שאם היה מסיבשת עומד לאכול על שלחן דוד איך יאכל הוא עצמו את הלחם שיביא ציבא מן אדמתו, ולא זכרו האומרים כן שבלשון המקרא אכילה כל הנאה במשמעה, ככתוב יאכל את כספנו¹ (בראשית ל"א ט"ו), ואף כאן פירושו ואכלו יהיה לו לעשות בו כרצונו, ועל פי הדברים האלה אדניך שנאמר כאן הוא שאול, וכן אדניך מסיבשת, כמו שנאמר אחריו ומסיבשת בן אדניך.

ולציבא המשה עשר בניו ונני, שני טעמים לזכר הדבר הזה, משום שאמר דוד ועבדת לו את הארמה אתה ובניך ועבדיך מניד לך הכתוב שהיו העובדים רבים, ומשום שבא הכתוב ללמד שציבא צרכי ביתו מרובים, כמו שהוא מניד בסוף הספור שצרכי מסיבשת מעטים כאמרו ולמסיבשת בן קטן (פסוק י"א), והכתוב מכון בזכר שני הדברים האלה, זה לעומת זה, להשמיע שער הנחיה ציבא הוא וביתו אוכלים כל נחלת מסיבשת, ומסיבשת לא היה צועק אל המלך כי ירא לנפשו מהארות אל דוד.

(יא) ומסיבשת אכל על שלחני, טעו בו המתרגמים והמפרשים, השבעים משנים ומוסיפים ומתרגמים כאלו כתוב על שלחן דוד, ועושים הדברים האלה דברים שמדבר הכתוב בשם עצמו, והמפרשים אומרים שהדברים דברי דוד, וכאמת ציבא הוא האומר הדברים האלה, וציבא לא חפץ שיהא מסיבשת אוכל על שלחן דוד, מפני שהיה ציבא עד עכשו עושה בנחלת מסיבשת כאדם העושה בתוך שלו, וידע שאם יהיה מסיבשת קרוב אל המלך הלא יצחק על עבדו האוכל את כספו, לכן אמר ציבא לעשות כמצות המלך לעבודת האדמה, ועל דבר מסיבשת אמר למה יהיה מסיבשת על המלך למשא, ואם חפץ המלך באכול מסיבשת מאכל תאוה, אני אעשה לו מטעמים, והוא יאכל על שלחני כמאכל אשר יאכל אהר מכלי המלך על שלחן המלך, וראה מה שאמרת למטה פסוק י"ג בראש דברי.

(יב) ולמסיבשת בן קטן ונני, למעלה פסוק י' נתתי בו טעם, והטעם ההוא כמפל, ויש עוד טעם אחר לזכר הדבר הזה והוא העקר, כי בא הכתוב להניד לך שהיה בית מסיבשת קטן מאוד ועבדיו רבים, ולו נחלת אבותיו, והאיש שכנה לו הלא יכול לאכול על שלחנו מאכל בני מלכים; ודוד חפץ שיאכל מסיבשת על שלחנו, כדי שיהא קרוב אליו, וידע הוא כל מעשיו אשר יעשה, כמו שפירשתי.

(יג) על שלחן המלך תמיד הוא אכל, ולא עשה דוד כאשר יעץ ציבא, ולא שעה אל דבריו, ותשובת דוד לא נזכרת, כי לא השיב את ציבא דבר, מפני שאין המלך חייב להשיב את עבד עבדו דבר.

והוא פסח שתי רגליו, כבר נאמר למעלה שהיה מסיבשת נכה רגליו (פסוק ג'), ונשנה הדבר הזה כאן, ומקפיד הכתוב לאמר שתי רגליו, להניד לך כמה היה מסיבשת חסר כח מהרע לדוד, וכמה היה למשא על דוד באכלו על שלחנו, והדברים מאמר משרת מלמד על מסיבשת הפועל אצל הפעולה, ופירושו הכתוב על

¹ וכן נאמר בלשון התלמוד שמיית כבר אכלוהו בימי חזקיהו.

שלחן המלך תמיד הוא אוכל, ואף על פי שהוא פסח שתי רגליו, כלומר אף על פי שהיה מפיבשת בעל מום ולא נחמד למראה, היה אוכל תמיד על שלחן המלך, ואף על פי שהיה מפיבשת איש הלש וחסר כח מהרע לדוד, היה דוד ירא מפניו, ולכן נתנו אוכל על שלחנו; למען לא ירע עינו ממנו וירע כל אשר יעשה, כמו שאירשתי לפני מזה.

י

(א) ויהי אחרי כן. ראה מה שאמרתי בראש הפרשה הקודמת. ועל פי הדברים ההם קודם שהופסק בדבר מפיבשת בין הפרשה הזאת לאשר לפניו היה הספור הזה מחובר אל כל האמור בפרשה ח'. ופירושו אחרי כן אחר שהכניע דוד את שלשתים והכה את מואב ואת ארם והיו לעבדים לו. ותאר הזמן הזה עקרו מכת מואב, כי בא הכתוב להזכירך שמואב הכם דוד והשמידם באכזריות חמה, ועם עמון אמר לעשות טובה. ומעם הדבר מסורש לך כל צרכנו כמה שאמרתי בכיאר שני הכלים להמית (למעלה ח' ב').

(ב) כאשר עשה אביו עמדי חסד. לא הודיענו הכתוב מה החסד שעשה נחש עם דוד. ולא תאמר שהיה כחסד הוה שהיה דוד הולך לעשות עם חנון. כי עדיין לא מת לדוד מת ולא היה בן תנחומין, ולחסד אחר לא היה דוד צריך מן היום אשר ישב על כסא מלכותו. ועל כרחו נאמר שהחסד ההוא נעשה לדוד בעוד שאול חי ודוד עצור מפניו. ואם כן, כברחו מפני שאול היה דוד יושב עם נחש מלך בני עמון כמו שישב עם אכיש מלך גת (שי"א כ"ז ג'). וכדין הוא שיהא נחש מקרב את דוד אחר שנודע לו כי מפני אדניו הוא בורח והוא נבאש בעיניו ושונא לו. כי איש מלחמות שאול נחש מלך בני עמון (שי"א י"א י"א). וממה שלא נזכר במקרא שישב דוד עם נחש מלך בני עמון נראה לי שלא היה מעשה דוד עם נחש תפארת לדוד מישראל עמו. כי הלא אמר דוד אל אכיש כשיצא ללחום עם שאול ומה מצאת בעבדך ונוי כי לא אבא ונלחמתי באויבי אדני המלך (שי"א כ"ט ח'). ונראה שמלכו דבר כן. ומי יודע מעשיו עם נחש מלך בני עמון? ובגלל הדבר הזה סופר הספר אשר לפנינו שכתב דבריו מעל ספרים אחרים עבר על ימי שבת דוד עם נחש מלך בני עמון ולא הזכירם.

ואל תשיבני ממעשה אביניל וממעשה בת שבע ואוריה החתי שהזכירם הכתוב ולא חס על כבוד דוד. כי לא כמעשים ההם המעשה הזה. מפני שעבודה זרה חמורה מגלוי עריות ושפיכות דמים, ודוד הושב עם נחש מלך בני עמון שונא ישראל ויצא עמו ללחום מלחמותיו, ואפשר שהיה יוצא עמו במחנה להלחם בישראל, כמו שאמר לעשות בהלחם אכיש מלך גת עמהם, היה בעיני העברים כעובד עבודה זרה¹. ועבר הסופר על שבת דוד עם נחש והזכיר שכתו עם אכיש והדברים שנדברו ביניהם בהלחם שלשתים עם ישראל, מפני שדברי דוד ההם דברים בלבד, ולא מעשה, והסופר אמר שלא דבר דוד דבריו כי אם לרמות את אכיש, ואלו נתן אכיש את דוד לצאת עמו במלחמה היה דוד עוזבו ונופל על מחנה העברים אחיו להיות בעזריהם.

¹ (ראה מה שאמרתי בדבר הזה בכיאר ועברתם שם אלהים אחרים (דברים כ"ח ל"ט)).

(ג) ולהפכה. גם כאן חכמי הגוים מראים מה רחקה מהם דעת לשון המקרא על בריה, ומה קלה בקיאותם בכתבי הקדש. כי חכמי הגוים כלם פה אחד אומרים שהפכה זו לשון השחתה כמשמעה; ולא יודעים האומרים כן שאין הפכה משמשת בלשון השחתה בכל המקרא כי אם השחתה בידי שמים. כמהפכת אלהים את סדום ועמורה, ולא השחתה בידי אדם; ולא זכרו שבמקום האחר נשתנה סדר הדברים האלה ונאמר לחקור להפוך ולרגל (דה"א י"ט ג'). ואין מרגלים עיר אחר שהשחתו אותה.

ופירוש להפכה ידוע לכל איש יהודי יודע פירוש המאמר שאמר בן בנ בן הפוך בה והפוך בה דכלא בה (אבות סוף פרק חמשי). וכן תרגם יונתן ולמברקה. וגונוים בשרשיו לא נתן לפעל הפך משמעו זה כי לא ידעו. וגונוים לא ידע פירסט תלמידו מנין? ופירסט איש יהודי מלדה ומבטן, ולא טבית המדרש.

(ד) עד שתותיהן. ועד בכלל, והיו האנשים חשובי שת ולחרפה לכל רואיהם. ולא הפשיט חנון את כל בני המלאכים והציגם ערומים. כי חפיץ להגדיל הרפתם. לכן נלה ערותם וכסה כל גופם מן החנורה ומעלה. ובכך תראה כונתו. ומן הטעם הזה לא נלח כי אם חצי זקנם. כי אלו נלח את כל זקנם היו רואיהם אומרים שהיא תגלחת מצורע ביום השביעי לטהרתו (ויקרא י"ד ט'). או שרויים בצער ונלחו את זקנם (ירמיה מ"א ה'). ועכשו כשלא נלח כי אם חצי זקנם נודעת כונת מעשהו שחפיץ להתם לחרפה לכל רואיהם.

(ה) יצמח זקנכם. אמר הכתוב יצמח. הכנין הכבר הרגשו. ושעם הדבר מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי שופטים ט"ו כ"ב.

(ו) אלף איש. הדבר ברור שנשמט מספר אחד לפני אלף בטעות סופר, שאלו אלף אחד לא היה הכתוב מזכיר אותו כלל עם עשרים האלף ושנים עשר האלף. והמספר הנשמט לא היה פחות מאחד עשרה לפי שאם כן היה כתוב אלפים, לשון רבים, כי כן הדין.

ואיש טוב. נראה לי שהוא אדני טוב, והיא הארץ שישב שם יפתח בכרתו מפני אחיו (שופטים י"א ג'). ונקרא על שם ארצו כמו שנקרא מלך בוק אדני בוק (שם א' ו'). ומשמע איש במקום הזה כאמור זקני בית דין אל הכהן הגדול אישי בהן גדול (משנה יומא ב' ה').

(ז) וירא יואב וגו'. זכר הענין הזה ומחלוקת החיל ובחירת בתורי ישראל עושה רושם במעשה כת שבע, שלפי שבא הכתוב להניד לך שבמצות דוד נתן יואב את אוריה החתי במקום אשר ידע כי אנשי חיל שם (למטה י"א ט"ז). הוא מקדים כאן להודיעך שכן דרך שרי הצבא לבחור מכל בתורי ישראל לערוך לקראת גבורי האויבים. וממה שערך יואב לקראת ארם ואתו בתורי ישראל, ואבישי אחיו עם יתר העם ערך לקראת בני עמון, אף על פי שזמן הסתם היו בני עמון נלחמים בחוקה, כי המלחמה מלחמתם ובעל הקורה נושא בעביה, למדנו שהיו ארם גבורים מבני עמון. ובגלל הדבר הזה בראות בני עמון כי נסו ארם נשאו קל וחמר בעצמם וגסו גם הם (למטה פסוק י"ד).

(יג) חזק ונתחזק. ראה מה שאמרתי שופטים כ' כ"ב. ואין הפירוש ההוא ענין לכאן. כי עדיין לא רפו ידי יואב ואבישי, ופירושו ונתחזק כאן ונתחזק איש את רעהו, וכמו שנאמר בפסוק הקודם אם תחזק ארם ממני והייתה לי לישועה וגו'.

והתפעל זה המשמש לפעולת איש אחיו דוגמתו מתלחשים (למטה י"ב י"ט), שפירושו לוחשים איש באוני רעהו.

(טז) ויצא את ארם וגו'. מן הלשון הזה משמע שהיתה ארם אשר בעבר הנהר נכנעת להרדעור והיא יוצאת ללחום מלחמותיו במצותו. וכן נאמר בסוף הדברים האלה ויראו כל המלכים עבדי הרדעור (למטה פסוק י"ט); הרי שהרדעור מלכים נכנעים לו. לפניהם עובר לפניהם ומנהיגם במלחמה.

יא

(א) לעת צאת המלכים, וכתוב המלאכים, וכבר אמרו חכמי הגוים שכן העקר. והדברים ככתבם תוספת ביאור לתשובת השנה, להניד לך שהחשבון לעת צאת מלאכי דוד ששלח לנחם את חנון מלך בני עמון אל מות נחש אביו, שמחמת השליחות הזאת הוטלה שנאה בינו ובין דוד והיו המלחמות האלה ביניהם.

וכל הינעים לפרש את המקרא הזה על פי תקון הקרי ינעים לריק, כי לא ידובר בכל המקרא כעת צאת המלכים, ואין דרך הכתוב לפרש את הסתום בסתום.

ונכתב הענין הזה בראש הפרשה כעין הקדמה למעשה בת שבע, מפני שעושה בו רושם; לפי שבהיות כל ישראל צרים על רבה ואוריה החתי בתוכם עשה דוד בכת שבע כרצונו ומלא תאוותו ממנה, כי אין האיש בכיתו. והדבר הזה גורת הכתוב החפץ להגדיל חטאת דוד. שאם לא כן, היה די לנו בלכת אוריה בדרך למרחוק (משלי ו' י"ט), צאתו במלחמה למה לנו? ואלו למות אוריה בחרב בני עמון, הלא הרבה רוח והצלה לפני דוד להרוג את אוריה שלא במלחמה ולכסות את דמו? ומפני שחפץ המוסר להפליג בחטאת דוד נאמרו הדברים האלה ככתוב. כי היוצאים במלחמה לב המלך אל נשיהם ובניהם להגן עליהם, ודוד ששכב עם אשת אוריה היוצא במחנה להלחם בעד מלכו ובעד עמו מעשהו מעשה שאין כמוהו לרוע.

(ב) לעת הערב, ובמקום אחר נאמר לעת ערב (בראשית ח' י"א, וכ"ד כ"א, וזכריה י"ד ז'), וכן נאמר לפנות ערב (בראשית כ"ד ס"ג, ודברים כ"ג י"ב), כלם סתומים, וזה בהיא הדעת, מפני שבא הכתוב להניד לך שערב זה ערבנו של היום ששלח דוד את יואב ואת עבדיו ובתוכם אוריה החתי לצור על רבה, כאמור בפסוק הקודם. וגם הדבר הזה מפליג בחטאת דוד, והוא מניד לך שביום צאת אוריה להלחם בעד מלכו טמא מלכו את אשתו. ומן הענין הזה ויקם דוד מעל משכבו, כי גם בדברים האלה מספר הכתוב כוננותו של דוד, להניד לך שלא היה לבו חרד על עמו שיוצא במחנה לקראת אויב, וגם כיום צאתם היה סרוח על ערשו ושוכב משכב הצהרים כמו שהיה עושה יום יום.

וירא אשה וגו'. סרס המקרא וכן פרשורו וירא מעל הנג אשה רוחצת. והנה הרואה ממקום נבזה רואה למרחוק, ולא יראה במסתרים. ובגלל הדבר הזה קשה ראה זו, מפני שאף על פי שלא היתה בת שבע צנועה מאוד, שכן שכב דוד עמה לרצונה ולא לאנסה¹. הלא היה אוריה נכבד בעמו, ולכן לא תאמר שהיתה אשתו רוחצת במקום שיביש אליו המביש ויראנה. ודוד ראה את בת שבע כשהיא רוחצת

¹ ראה מה שאמרתי למטה פסוק ד'.

בנורת הכתוב, לסי שרחיצה זו ררושה לחספו בדבר הספור הבא. ויתבאר לך הענין הזה כל צרכו בביאור והיא מתקדשת מטומאתה (למטה פסוק ד').

(ג) אשת אוריה החתי. ובשמוע דוד שם בעלה ידע כי אין האישי בכיתו. כי אוריה החתי מן הנכורים אשר לרוד (למטה כיג ל"ט), והם כלם במלחמה.
(ד) וישכב עמה. לרצונה; שאלו לאנסה היה הכתוב אומר וישכב אותה או וישכבה, כמו שפירשתי בראשית ל"ט ז' בסוף דברי.

והיא מתקדשת מטומאתה. אמרו הראשונים כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה (שבת נ"ו ע"א). והאחרונים כרוכים אחריהם. ונאון ישראל אחר שקדש לו את עמו בתרי"ג מצות של דקדוקי עניות משתדל ככל כתו להוכיח בדברים שנקי דוד מכל עון ומכל חטא ברבר בת שבע. ולכן לא יפלא בעינינו שכל חכמי ישראל אומרים שמוכיר הכתוב כאן רחיצה זו להסיר מרוד עון נדה. ואתה הראית לדעת בראש הפרשה הזאת שלא חס הכתוב על כבודו של דוד לנקותו מחטאו. ונהפוך הוא, כי מפליג הסופר בחטאת דוד ומרכה לספר בננותו. וכאמת רחיצת בת שבע מטומאתה נוכרת כאן לפרש לך הריונה שהרתה מיד, ולהניד לך איך נודע הדבר שלדוד היא הרה ולא לאוריה אישה. כי ההרה לא תראה דם נדה כל ימי הריונה, ואין אשה מתעברת כי אם סמוך לוסחה מלפניה או מלאחריה; ובגלל הרבר הזה משמיעך הכתוב שהיתה הרחיצה היא שרחצה בת שבע כשראה אותה דוד מעל הגג רחיצה מטומאתה, ומפני ששכב דוד עמה סמוך לוסחה נתעברה מיד, וכת שבע יודעת שלדוד היא הרה, בשכיל שאם לאוריה בעלה, לא היתה רואה דם נדה בפעם היא.

(ה) ותאמר הרה אנכי. והיא שלחה אליו לאמר לו כדבר הזה למען יצילנה מקנאה שהיא חמת גבר, ולמען יאסוף חרסתה מכל יודעיה.

(ו) וישאל דוד. שאל דוד את השאלות האלה ואין צורך לו בתשובת אוריה, לכסות על רוע לבו ולהטעות את אוריה ויחשוב שלמענן שלוח הוא אל המלך.

ולשלום המלחמה. תרגם יונתן ולשלם עברי קרב, וכעין זה פירש רד"ק. ואם כדבריהם, והעם המה עושי המלחמה, מה בין הדבור הזה ובין ולשלום העם שנאמר לפניו? והנה במקום אחר נאמר ולשלום הצאן (בראשית ל"ז י"ד). ונדולה מזו ראית בביאור שמות י"ח כיג בסוף דברי, כי נוכחת לדעת שיסול לשון שלום בדבר שאין בו רוח חיים. ואם כן, הלא יאמר שלום המלחמה כנגד המלחמה עצמה. והמלחמה שלום לה כשעושי המלחמה עומדים לצתה, ואין שלום באפס תקוה להתיצב לפני האויב. ויתורגם הדבור הזה ללועזים und wie es um den Krieg stünde.

(ח) ורחץ רגליו. יש אומרים שהלשון לשון נקיה ופירוש הרברים שכב את אשתך. ואני לא כן אחשוב, כי לא יצוה דוד כמצוה הזאת מפני החשד. ואומר אני שלפי שבא אוריה אל דוד לסנות ערב, כמו שנאמר בפסוק האחר וישכב אוריה ומטה שלא נאמר ויהי בערב וישכב משמע שהשעה לעת ערב, ואוריה בא מן הדרך, והמהלך בדרך רוחץ רגליו במקום מנוחתו. אמר דוד אל אוריה ורחץ רגלך והוא מרמו לו שילון הלילה בכיתו ולא ישוב המחנה עד למחר. ודוד די לו ברמו זה, והוא מעמיד הדבר על חוקתו, לפי שחוקה לבא מן הדרך ולן בכיתו שיסקוד את אשתו.

ותצא אחריו משאת המלך. והמתנה היתה לכפר פני אוריה אם ירגיש בדבר ותעלה חמתו באשתו על המעשה אשר עשתה. וגדולה הרעה הזאת מהאחרת. כי השוכב עם אשת רעהו חומסו, והאומר להשיב חמת גבר במתנה אחר שנודע לו מעשהו עם אשתו מגלה דעתו שיחשבהו לבן בליעל המפקיר את אשתו לשם סמון.

(יא) יושבים בסכות. מכאן אנו שומעים שהיו אנשי הצבא יושבים במחנה בסכות, וכן נאמר וכן הדרד שותה שכור בסכות (מ"א כ' ט"ז). והדבר מעשה במחנה; ובמקום אחר נאמר ויעזבו את אהליהם (מ"ב ד' ז'). והעושים כן היו חונים על שומרון וצרים עליה. ונראה לי שכימות הגשמים היו יושבים במחנה באהלים וכימות החמה בסכות.

חיך. נסמר עליו חסר יו"ד, והוא לא חסר דבר, כי חייד הוא ולא רבוי, והוא חי שפירשתיו כל צרכו בביאור חי פרעה (בראשית מ"ב ט"ז) ודברתי שם ברין נקודו כשיתוסף עליו כנוי, כמו כאן, בציון שבגליון.

(יב) וישברדו אין במשמעו שנעשה אוריה שכור דוקא, וכבר אמר הכתוב כן אם השתדל דוד לשכרהו ולא עלתה בירו. ואפשר שחפץ דוד בירו הצליח, ואם כן, גם הרבר הזה מפליג בחרפת דוד והוא מגיד לך מה בינו לאוריה, שהרי חטא דוד ודעתו אינה מטורפת ואוריה עשה כהנן והוא שכור, ואין שכור בן דעת.

(יד) וישלח ביד אוריה, גם הרבר הזה מפליג בחמאת דוד, כי בעשות דוד את אוריה עצמו שליה להביא אל יואב הספר אשר בו כתובה מצות המלך להמיתו נעשה אוריה כמי שהולך להתלות ונושא על כתפו את העץ אשר עליו יתלה, ואין אכזריות גדולה מזו.

(טו) ונבה, בנין נפעל, ולא נמצא כמתכונתו מן השרש הזה בכל המקרא חיץ מן הכתוב הזה, וככתב יד אחד כתוב גם כאן והוכה, הבנין הכבד הנוסף. (יט) ככלותך וגו'. גורת המאמר הזה ומעם הדברים עמה מפורשים לך כל צרכם בביאור לא תכלה פאת שדך לקצור (ויקרא י"ט ט').

(כא) מי הכה את אבימלך. אין יואב כאן מסיח לפי תומו. כי שרי צבאות הגוים אשר היו לפנינו זה מאה שנה לא ידעו דברי הימים לעמיהם ומלחמותיהם, ומאין ליואב הדעת הזאת ואין ימיו ימי ספר? ועוד מה תועלת בזכר מות אבימלך, והלא עקר הדבר חרון אף המלך על נשחם אל העיר להלחם, ומה לנו מה יאמר המלך בחרות אסו? והכתוב שם את הדברים האלה בפי יואב להגיד לך שהיה יואב יודע במעשה דוד עם כת שבע, כי עברו על המעשה ההוא ימים די בוא קולו באזני יואב אשר במחנה, ובזכר מות אבימלך על ידי אשה נעשה הרבר כאלו מגלה יואב סוד דוד לאמר מי הכה את אבימלך הלא אשה, וכמות אבימלך מות אוריה החתי, כי אשה הרנתהו, כלומר על דבר אשתו מת אוריה. והכתוב חפץ להשמיענו שהיה יואב יודע בחמאת דוד שחטא בכת שבע, להגיד לך שהיה יואב איש ערום והוא עושה כמעשה השרים היושבים בשער המלך אשר אזניהם קשובות לשמוע כל דבר על אורות חטאי מלכם ובשלונו, למען ישמעו וידעו, וידע המלך שהם יודעים, ומחמת הרעת הזאת יהיה המלך בידם כחומר ביד היוצר, כמו שהיה דוד ביד יואב להטות לבבו אל כל אשר יחפוץ, וכבר הרגישו הראשונים בדבר הזה, כמו שנראה מדברי הגדה שבתלמוד.

ובגורת הכתוב שלח יואב מלאך להניד הרברים האלה סה אל סה, ולא כתב ספר. כי אלו שלח הרברים אל דוד בכתב, לא מצא מקום להזכיר לנו שאלח המלך, ולא נעשה הפצו. תדע לך שכן, שהרי לא שאל דוד את השאלה ששם יואב בסיו, ואם כן, למה מזכירה הכתוב? הלא על כרחך תאמר שלא נאמרו הרברים בשביל עצמם, וטעם הכתוב כמו שפירשתי.

ומפני שבהול הכתוב הזה על חסצו חטא בלשונו. כי מדברי הכתוב משמע שלא נצטוה המלאך לאמר גם עבדך אוריה החתי מת כי אם כשיאמר המלך למה ננשחם אל החומה, ואם על מנת כן היתה מצות יואב, איך אמר המלאך סוף דבריו כשלא עלתה חמת דוד ולא שאל השאלה?

(כו) ויעבר האבל וישאל דוד וגו'. ולא שלח קודם לכן. וגם הרבר הזה מגיד לנו יצר לב דוד שלא אסף את בת שבע אל ביתו עד עבור ימי אבל בעלה, כי מה יאמרו הבריות? והיה דוד ירא דבת עם, ולא ירא אלהים הרואה ללבב. וירע הדבר. הדבר האחרון שהרג דוד את אוריה בחרב בני עמון. ולא רע בעיני ה' הרבר הראשון ששכב עם בת שבע והיא בעולת בעל, ועל כן לא שלח ה' את נתן אל דוד עד הנה, מסי שבארצות המזרח אין המלך נתסם על גלוי עריות, וכל בנות ארצו לו הנה למלאות תאותו מהן. וכבר יעשו בארצות ההן מעשים כמעשי דוד עם בת שבע היום הזה, ואף כי כימי קדם. ומלכי ישראל כמלכי הגוים לדבר הזה, וה' מעלים עיניו מהם ולא יחשוב להם גלוי עריות עון. ולא כן שפיות דמים, שמקפיד עליה ה' ומדקדק בה כחוש השערה, כמו שהראית לדעת במה שאמרת ויקרא י"ז ד' ובמדבר ליא נ', ולדבר הזה לא ישא ה' פני איש. והוא שיסד הפייטן הגרמני בשומו את הרברים האלה בסי השמן לאמר:

Ich weiss mich trefflich mit der Polizei,

Doch mit dem Blutbann schlecht mich abzufinden.

הרי שנים השמן המגין בעולם הזה על הנפחה ללכת בדרכיו לא יכול להציל הרוצח שנמל ליד בית דין ממות בדם האדם השפוך.

יב

(א) ואחד ראש. אמר ראש ולא אמר עני בכל דברי המשל. וזה הרבר אשר ביניהם בלשון המקרא: העני סתענה מכל דבר, ויש עני ולו הון רב, ואין ראש כי אם בדבר שבממון.

(ג) בבשה אחת קמנה, ולא היה לו ממנה דבר מכל הרברים שהיו לעשיר מצאנו ומבקר, כי קמנה היא ולא הניעה לכלל גזה וחלב, וכל הגאתו ממנה הגאת החי בחכרת דבר שיש בו רוח חיים כמזהו. וכנגד הרבר הזה בנמשל שרוד הרבה לו נשים וסלנשים למלאות תאותו מהן, ואוריה החתי נשא את בת שבע להיות לו עור כנגדו ולא ישב בדרד והוא שומם ונעוב. אשר קנה, וכנגדו בנמשל מזהר הבתולות שנתן אוריה לאבי בת שבע בקחתו אותה לו לאשה.

ויחיה ותגדל. שניהם לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ועד כדבר תאכל ותשחה שנאמר אחריו. ומכסו, אין כוס בכל המקרא הכלי כי אם מה שבתוכו, ואף כאן הוא משמעו; ולכן אמר הכתוב מכוסו תשחה כמו שנאמר מהנחל תשחה (מ"א)

י"ז ד'). ואלו בכלי עצמו נאמר בנביע של יוסף הלא זה אשר ישחה ארני ב"י (בראשית מ"ד ה'). כבת. יש כתבי יד שכתוב בהם לכת. בלמיד. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.

(ד) ויבא הלך. והצטרך בעל הבית לבשר. כי כבר אמרתי לך שהעברים הראשונים היו ממעטים בכשר כשהם לעצמם, ולאורח הבא להם נותנים בשר תמיד. ואמר הכתוב הלך והוא עני עובר ממקום אל מקום. כי אלו היה האורח אדם חשוב לא היה העשיר בוחר בכבשת העני שהיה בשרה כחוש מסני שכל מאכלה מסת בעליה. ואין כבודו של מכנים אורחים בכך; ובשביל שהיה האורח שָׁפֵל אנשים, לא חש האישי העשיר על כבוד עצמו בעיניו.

והמשל הזה אין כמוהו לקצור דברים ורוב חן ויופי. ונתן מכלכל דבריו במשפט, ולא אמר לדוד מראש שדבריו משל, כי אם דבר כמדובר במעשה שהיה. ונס הבין דוד הדברים כמשמעם, ועל כן רן את דין האישי העשיר. ואף במשל הזה עקר חסאו של דוד קחתו את בת שבע לו לאשה בהרונג את אישה. ולא שכבו עמה בחיי בעלה. תדע לך שכן. שהרי לא בא נתן אל דוד להוכיחו עד שהיתה לו בת שבע לאשה, ואין זכר לשכיבה הראשונה במשל, ואף לא ביתר דברי נתן אשר דבר אל דוד בפעם הזאת. ונגנז הדבר הזה במשל קחת העשיר את כבשת העני. ולא נזכר במשל דבר מקביל אל הריגת אוריה, מסני שהדבר הזה בכלל קחת הכבשה שהיא במשל כנגד בת שבע בנמשל, כי לא יקח איש את אשת רעהו מחיקו עד שימית אותו.

(ו) ארבעתים. ארבעים וארבע, והיא נזומא, כמו שהוכחתי לך בביאור שבעתים יוקם קין (בראשית ד' כ"ד). תדע לך שכן, שהרי נאמר בנגב שמכר וטבח וארבע צאן תחת השם (שמות כ"א ל"ז). ואלו כפירוש המקובל, היה הכתוב אומר תחתיו וארבעתים ישלם הצאן. ולפירוש לא נאמר בנגב כן, מסני שארבעתים נזומא בלבד, והכתוב ההוא חוק ומשפט ונאים לו דקרוק וצמצום.

ודוד האומר ואת הכבשה ישלם אחר שאמר בן מות האישי העושה זאת אין לו קם ליה בדרכה מניה כשמת השים בכל מקצוע שבתורה.

ועל אשר לא חמל. כן הנוסח בכל כתבי יד, וכן היה לפני כל המתרגמים העתיקים. ואני אף על פי כן נראה לי שאין הדברים האלה כעקרב. כי אחר שנאמר עקב אשר עשה את הדבר הזה אין סוף הפסוק כמות שהוא לפנינו בספרים מוסף דבר חדש, מסני שמשמע דבריו בכלל "הדבר הזה" שנאמר לפניו. ועוד שאם כן, היה הכתוב אומר ועקב אשר לא חמל.

ועל כן אומר אני שלא זה עקרו לו, והוא נרעיו הרבים שבמקרא הכתובים לא וקרואים לו או כתובים לו וקרואים לא. ועל פי הדברים האלה. ועל אשר לו חמל" כמו וחמל על אשר לו. כלומר שחמל לקחת מצאנו, כמו שנאמר במשל (פסוק ד'). וזה הדבר שאמר דוד: את הכבשה ישלם ארבעתים עקב אשר עשה את הדבר הזה; וזה דינו מכל מקום. ואפילו נונב מחמת דחקו נמכר בנגבתו (שמות כ"ב ב'); ועכשו כשהוא עשיר ונגב את כבשת העני בחמלתו על הצאן אשר לו, בן מות הוא. והנה קשה עלי הדבר מאוד לשבש את המקרא כשאינ עדים מן החוץ מעידים לי, ואני יודע שעדי החוץ עקר בעיני הדורשים והחוקרים, ובכל זאת לא הכנסתי דברי; כי בעיני הכתוב עצמו כמורה לי, והודאת בעל דין כמאה עדים.

(ח) ואתנה. היא הנוסף מלמד שהמדבר מדבר במתנת הנותן כדבר שנעשה ברצון הנותן, ולא כמעשה שהיה בלבר. ויתורנם ואתנה ללועזים und gern gab ich.

את בית אדניך, דברים כמשמעם. וראה מה שאמרתי למעלה ש' ז' בסוף דברי. את בית ישראל. המתרנם הסורסי מתרנם כאלו כתוב בנות ישראל, כלומר בנות ישראל הבהולות והפנויות. והעקר כמו שהוא לסנינו בספרים. כי אם כנוסח ההוא, איך ה' מסיים ואומר, ואם מעט אחר שנתן לו כל בנות ישראל ויהודה, ומאין יקח ה' להוסיף לו כהנה וכהנה? או התחשוב שאמר ה' לתת לו מבנות הגוים אשר צוה לא יבאו בקהל לך?

ואספה, לך וגו'. שב אל דבר המלכות ואל דבר הנשים גם יחד, ופירוש הכתוב ארחיב גבולך בארצות הגוים וחילם ורכושם ותנשא מלכותך עוד, ותוכל לקחת עוד נשים ופילגשים. כי המלך מספר נשיו ופילגשיו כגדולת מלכותו וכבוד עשרו, וכן עשה דוד ולקח נשים על נשיו ופילגשים על פילגשיו אחר שהמליכוהו כל ישראל עליהם, ככתוב וידע דוד כי הכינו ה' למלך על ישראל וגו' ויקח דוד עוד פילגשים ונשים (למעלה ה' יב' וי"ג).

(ט) בזית את דבר ה'. ובספוק האחר נאמר כי בזיתני, ואם כן, דבר זה חפץ ולא דבור, ויתורנם דבר ה' ללועזים die Sache JHVHes.

ואתו הרגת. ראה מה שאמרתי במדבר ל"א ח'. ועל פי הדברים ההם אף כאן, לפי שנפל אוריה במלחמה שלא לצרך המלחמה, נוסל בו לשון הרג; ובגלל הדבר הזה אמר הכתוב ואותו הרגת אחר שנאמר הכית. בחרב בני עמון. והדבר הזה שהחרב חרב בני עמון מוסיף חטא על חטאו, כי הנותן איש מעטו ביד אויבי עמו להכותו בחרב בונד בארצו וכאלהיה.

(יא) לרעיקך. אמר רד"ק ואין לאדם אוהב יותר מבנו. ואתה ממה שאמרתי בביאור אשר רעה לו (שופטים י"ד כ') הלא ידעת שיש רע שאינו אוהב, והוא נקרא רע פלוני על שם שהוא חפץ כמרעה פלוני ומשתדל להבריח את פלוני כדי שיכנס הוא תחתיו. ואף כאן נקרא לאבשלום כן אצל דוד אכיו מסני שהיה רודף אחרי מלכותו.

ורבוי של לרעיקך לא מתישב היטב על לשון ושכב שנאמר אחריו, ובכתב יד אחד כתוב לרעך חסר וי"ד.

(יב) חטאתי לה'. נמסר כאן פסקא באמצע פסוק, ונמסר כן מפני שנחשד הכתוב הזה בחסרון. וחשדוהו בעלי המסורה החשד הזה בשביל שקשה להם איך יאמר נחן גם ה' העביר חטאתך מיד כשאמר דוד חטאתי לה' ושחק, ועון דוד גדול מאוד. ושכחו שלא יכול דוד לאמר יתר על כן, כי אלו היה דוד חוטא בדבר שבכמון, היה אומר להשיב את האשם לאשר אשם לו, ועכשו שמעשהו אין להשיב, לא נשאר לסניו כי אם ודויו.

(יד) נאמן שם דבר כדבר (ירמיה ה' י"ג) ושלם (דברים ל"ב ל"ה), ולא שם הפעל. ואמר הכתוב כאן נאמן נאצת, כמו שנאמר במקום אחר הדבר דברתי (למעלה ו' ז'), ונכנס שם הדבר תחת שם הפעל. איבי ה' לא יפורש כי אם בכנוי, והוא לשון כבוד כנגד ה', כי על אויבי ה' כמשמעו לא יתישב לשון נאמן נאצת.

גם הבן נוסף על הנני מקים (למעלה פסוק י"א), ופירוש הרברים אקים עליך רעת אבשלום וגם אמית הבן הילוד לך. והבן הילוד מת מפני שהוא פרי החטא, וכלל גדול ברין שלא יהא חוטא נשכר.

(טו) וילך נתן אל ביתו. לא נזכר הדבר הזה בשביל עצמו, ואין המאמר כי אם תאר הזמן לנאמר אחריו, ופירוש הכתוב מיד כשהלך נתן אל ביתו נגף הי את הילד.

(טז) ובא ולן וגו'. אין צום בלא תפלה. ככתוב ואחי צם ומתפלל (נחמיה א' ד'), ודוד בצומו התפלל בבית ה', כמו שעשה במות הילד שנאמר ויבא בית ה' וישתחו (למטה פסוק כ'). ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב ובא מהתפלל בבית ה' ולן ושכב ארצה. ולא ברה. ראה מה שאמרתי למעלה ב' ליה. ואף כאן לפי שהיה דוד שרוי בצער על חלי הילד נוסל באכילתו לשון ברה.

(כ) ויחלף שמלתיו. ראה מה שאמרתי בלשון הזה בראשית מ"א י"ד. וישאל וישימו לו לחם. אמר הכתוב וישאל, להגיד לך שתחת אשר לפני מזה, בהיות הילד חי וקמו וקני ביתו להקימו מן הארץ ולתת לו לחם, לא אבה ולא שמע לחם, עתה מעצמו שאל לחם.

(כא) מה הדבר הזה. לא לעברי המלך בארצות המזרח לאמר למלך מה תעשה, ועברי דוד עושים ככתוב ושואלים שאלתם בנורת הכתוב החפץ להשמיעך תשובת דוד, בעבור הילד חי, אין חי סתם תאר לילד כי אם מלמד על מיבו אצל הפעולה, ועל כן הוא שלא בהיא הדעת, אף על פי שהשם ידוע, ופירוש הכתוב צמת ותבך כל עוד שהילד חי, וראיתי להזהירך שלא תאמר שבעבור כמו בעוד, כי לא כן הרבר.

(כב) ורחמני, וכתוב יחנני שדינו יְחַנְנֵי או יְחַנְנֵי, וכן העקר, כי בכל כמו אלה ישמש אחר, מי יודע הפעל הראשון לשון יפעל והאחרון לשון פעל, ולא כתקון הקרי שבכאן, ככתוב מי יודע ישוב ונחם (יואל ב' י"ד, ויונה ג' ט').

(כג) והוא לא ישוב אלי. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק כ"א, ולא חפץ הכתוב בחשובת דוד זו להודיעך יצר לב דוד, כי לא נמנע דוד מלצעוק לשעבר במות אבשלום שהיה הולך וכוכה וקורא בני בני אבשלום (למטה י"ט א'), ואבשלום גם הוא לא ישוב אליו עוד, והכתוב הזה מגלה על דעת עצמו, לאמר שהמת לא ישוב עוד, להוציא מדעת עם הארץ אשר בימיו, כי בימיו פרצה אמונה ורה בישראל והיו נותנים לנביאי ה' כח לעשות אותות ומופתים אשר לא ידעום אבותיהם, להחיות מתים כמעשה אלישע אשר עשה בחייו (מיב ד' ליה) ובמותו (שם י"ג כ"א).

(כד) וינחם דוד את בת שבע. נחמה זו כעין מה שנאמר וינחם יהודה (בראשית ל"ח י"ב), ונאמר שם כן משום מעשה חמר, מפני שאין דרך ארץ שיעלה על לב אבל מחשבת אשה, ואם במי שמתה לו אשתו כן, כאן כשהאשה אם המת על אחת כמה וכמה, ומאחר שאמר הכתוב וינחם דוד את בת שבע אתה יודע שכבר התנחם הוא עצמו, כי לא ינחם האדם את מי שהוא עמו בצרה כי אם אחר שהתנחם הוא עצמו.

ויבא אליה וישכב עמה. שניהם למה לי? ואם תאמר שביאה זו כמשמעה, שבא דוד אל בת שבע החררה, לא צדקת, לפי שכבר נאמר וינחם דוד את בת שבע

ואנו יודעים שנכנס אצלה, כי אין אדם מנחם את אשתו בכתב או על ידי שליח והיא עמו בבית.

ועתה, הנה ידעת שבלשון המקרא ביאת האישה אצל אשתו בעילה, ואני הוכחתי לך כראשית מ"ו ב' שלא תשמש ביאה בלשון הוה כי אם לביאה הראשונה שהיא לשם נשואין ובה נקנית האישה לאיש הבא אליה. ואמר הכתוב כבעילה זו לשון ביאה, מפני שכל הראשונות כאסור וזו שהיתה אחר שנאמר נתן גם ה' העביר חמאתך (למעלה פסוק י"ג). בהיותך, והדבר כאלו היתה בת שבע עכשו לרוד לאשה, ולא קודם לכן. ומה שנאמר אחריו וישכב עמה היה כתוב בתחלה בגליון על ידי מי שלא עמד על מעמו של יובא אליה וקשה לו ביאת איש אל אשה אחר שילדה לו בן, והגיה וכתב תחתיו וישכב עמה, וברכות הימים נכנסה הנהתו אל תוך הספר פנימה והיתה עם הכתוב כעקרו עד היום הוה. והכתוב מקפיד לאמר כאן לשון ביאה להכשיר שלמה וזרעו אחריו היושבים על כסאו תחתיו.

וה' אהבו, למה אהב ה' את שלמה בצאתו מרחם אמו ובטרם יעשה דבר אשר בגללו יאהבהו? ואם נמצא כדבר הזה כנביא שאמר לו ה' בטרם אצרך בכסף ידעתוך ובטרם תצא מרחם הקדשתך (ירמיה א' ה'). הדברים נאמרים שם על צד השאלה, ולא תמצא דוגמתם חוץ לדברי נבואה בכל המקרא. ועוד שאפילו כשגדל שלמה לא היה איש קדוש, ולא הלך בדרכי ה', ולמה נאמר בו כדבר הוה?

ואני ממה שראיתי שאין זכר לשלמה בדרכי כל נביא ישראל אמרתי שאין כל עצמו של שלמה וגדולתו וחכמתו כי אם יציר הגדה, לפי שאם לא כן, היו הנביאים מוכידיים אותו ואת גדולתו ואת חכמתו לדונמא. כעין מה שנאמר במשנה כסעודת שלמה בשעתו (בבא מציעא ז' א'). ועל פי הדברים האלה לא יקשה בעינינו מה שנאמר כאן שאהב ה' את שלמה בצאתו מרחם אמו; כי כמו שהופלג בחכמת שלמה, וגדולתו ועשרו ורוב נשיו ופילגשיו עם רוב סוסיו כן הדבר הוה. וראה מה שאמרתי בניאור קרוע אקרע את הממלכה מעליך (מ"א י"א י"א).

(כז) עיר המים, לא נראה לי שהדברים האלה כעקרם. ואף יש שני כתיבי יד שכתוב בהם כאן עיר המלוכה ככתוב בסוף הפסוק הקודם. ואומר אני שסופר אחד מצא כאן עיר המלוכה שתי פעמים, וקשה לו הלשון הוה, כי בכל מקום הוא אומר עיר הממלכה (יהושע י' ב', וש"א כ"ז ה') או עיר ממלכות (יהושע י"ג ל"א), והגיה וכתב בגליון כזה: מ"ם, כלומר אל תקרא מלוכה כי אם שם שיש תוספת מ"ם כראשו, והוא ממלכה או ממלכות, וברבות הימים נכנסה הנהתו אל תוך הספר והיתה למים ששטפו את אשר לפניהם. והגיה ההוא נראה לי שהדין עמו, וחשדו חשד.

(ל) ומשקלה כבר זהב, ממה שנשאו שני נערים איש ככר כסף (מ"ב ה' כ"ג) אנו למדים שלא ישא איש אחד יותר מככר, ואם כן, לא ידעתי איך נשא מלך רבה ואחריו דוד את הנזר הזה על ראשו, כי בשערו של אבשלום שהיה משקלו מאתים שקל נאמר כי ככר עליו (למטה י"ד כ"ו), והככר לפי החשבון שבשמות ל"ח, כ"ה וכ"ו שלשת אלפים שקל, והוא משא ככר יככר מראש ארבע האדם הגדול בענקים.

ותהי על ראש דוד, על זה כרעהו שפירשתיו ויקרא נ' ה', ופירוש הכתוב ותהי לראש דוד, כלומר מן היום ההוא והלאה עלתה העטרה על ראש דוד.

(לא) והעביר אותם במלכך. מקרא קצר הוא זה, ופירושו והעביר אותם כאש במלכך, והוא התנור שבו שורפים הלבנים. וכיוצא בלשון הזה להעביר למולך (ויקרא י"ח כ"א). והקצור כדון, על פי מה שאמרתי בכיאר ויחר לקין (בראשית ד' ה').

יג

(א) ויהי אחרי כן. אחר שנכשל דוד בבת שבע, כי אז מצא אמנון את לבו לעשות כמעשהו, ולבו נכון ובטוח שינקרו אביו, מפני שלא במהרה יסקור עליו עונו והוא עצמו לא נקי מעון כמורו.

(ב) ויצר לאמנון להתחלות. לפי ד של להתחלות מלמד על נבול הצרה, ופירוש הרברים צר לאמנון עד להתחלות, כלומר צר לו עד שהתחלה. ואין להתחלות כמו והתחל שנאמר למטה ססוק ה', כי הוא משמעו שיאמר האומר חולה אני והוא חולה או בריא, וזה כפשוטו.

(ג) מדוע אתה ככה דל. לא מונבל דל בככה, כי לא תאמר בלשון המקרא ככה דל כשרצונך לאמר דל כל כך, מפני שככה מנביל פעל ולא מנביל תאר, ואתה ככה מאמר שלם, ודל מפרש ככה שהוא הנשוא, ותאמר אתה ככה למאמר שלם כמו שנאמר כן העם הזה (חני ב' י"ד) ויש בדברים כדי מאמר שלם. ופירוש הכתוב מדוע ככה לך שכל יום אתה דל בבקר מאשר היית ביום אתמול בבקר.

(ה) למען אשר אראה ונוי. בארץ אשר אנכי יושב עליה יש חנויות שמבשלים שם תבשיל לרבים ועיני האוכלים רואות, ומחממה עושים כן בעלי החנויות, כי כאשר יראה האוכל בבשול תבשילו והוא מתבשל בנקיות וזריות ימתק לחכו וימצא בו טוב טעם, ואם בהדיוט ובריא וזר כן, קל וחומר לבן מלך והוא חולה ורואה את אחותו הבתולה מתעסקת להכין לו תבשיל להברותו שהוא אוכל הבריה מידה ותערב לו, וזהו שאמר אמנון למען אשר אראה ונוי.

(ו) הבריה סעודת החולה שנעשה בריא ומבקש לאכול, כמו שפירשתי למעלה ג' ליה, והיא ידועה מפני שהיתה תמר יודעת בחלי אבשלום אחיה. (ז) ותצק לפניו, לא נראה לי שלביבות הפעול, מפני שהופסק במשרת בינו ובין הפעל; ועוד שלביבות יפול לשון שפיכה, ככתוב תתפכנה אבני קדש (איכה ד' א'), ולא לשון יציקה. לכן אומר אני שותצק זה דינו [תצק] הבנין הכבד הנוסף, והוא כמו שנאמר ויציקו את ארון אלהים (למטה ט"ז כ"ד), ונאמר עוד ויציקום לפני ה' (יהושע ז' כ"ג), ופירוש הכתוב הזה ותצנ המשרת לפניו ובה הלביבות וממך לדברי ממה שלא נזכר בכתוב כלי אחר לבר מן המשרת, ולא תאמר שהלביבות נשפכות על השלחן עצמו ולא אל כלי ראוי להן.

ויצאו, נראה לי שזה דינו [יצאו] הבנין הכבד הנוסף, והוא חקר דחסר, ונמצא כמתכונתו בכתוב ויצאו את מצבות בית הבעל (מ"ב י' כ"ו), וכבר נאמר בלא וא"ו בראשו ותעלמה יצא אור (איוב כ"ח י"א), ואמרתי כן, מפני שלא יתישב היטב לשון רבים על, כל איש, שהרי כבר נאמר כל איש ואשה אשר יבא (אסתר ד' י"א), ואף יש ארבעה כתבי יד שכתוב בהם כאן ויוציאו.

(יג) אנה אוליך את חרפתני. יחיד הוא הדבור הזה ולא נשנה בכל המקרא, ותמר רוצה לאמר בת הדיוט שהיה לה כדבר אשר אתה אומר לעשות לי תלך אל מקום שאין מכירים אותה וחרפתה נאספת, ואני בת מלך אנה אלך לאסוף חרפתי.

כי לא ימנעני ממך. הראשונים יגיעו להחיר חמר לאמנון באמרם שהיתה בת יפת חאר (סנהדרין כ"א ע"א). ואני פירשתי הרבר הוה כלא תחכולות בביאור אחותי בת אבי היא (בראשית כ' י"ב).

(יז) וישכב אתה. בשני כתבי יד הנוסח וישכב עמה. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, כי לא יאמר בלשון המקרא וישכב עמה כשהאשה אנוסה. כמו שאמרתי בראשית ל"ט ז' בסוף דברי.

(טו) וישנאה אמנון. הראשונים דמו לפרש שנאה זו באמרם קשרה לו נימא ועשאתהו כרות שפכה (סנהדרין כ"א ע"א). ואם נדבריהם. למה בקשה חמר את אמנון שלא ישלחה? ושנאה זו לא תפורש כי אם כגורת הכתוב החציץ בה. כי לולא שנא אמנון את חמר אחר שענה אותה. לקחה לו לאשה כמו שאמר. ולא הרנו אבשלום. ולא ברח אבשלום מפני אביו. ואבשלום בברחו וישב בנישור נכנסה שנאת אביו בלבו. ואז נמר ברעתו למרוד בו אם ישוב ירושלימה.

מאהבה אשר אהבה. השכעים מוסיפים כאן. כי גדולה הרעה האחרת מן הראשונה. והדברים נאמרים כנגד כל אדם דרך כלל. ושר העולם אומרם (die Worte bilden eine Bemerkung aus der allgemeinen Erfahrung). וזה פירושם עברה נורית עברה. והגזירה חמורה מהנוררת. כלומר יוצא האדם מרעה אל רעה ממנה.

(טז) אל אודות. אל זה דינו אל. והוא כמו על. וכל הדברים מכאן ועד לשלחני אין בהם כרי מאמר שלם. כי לא נתן אמנון את חמר לנמור דבריה. כמו שפסמים הכתוב ואומר ולא אבה לשמוע לה. והיא משולחת החוצה ודבריה אמורים לחצאין. וכשהיתה מחויץ לבית ואין אמנון שומע קולה הכניסה את הדברים אשר חשבה לדבר עוד. וכבר הראיתוך דבר הזה למעלה א' ט'. ובלבה ששם נמר המאמר למר מענינו. מה שאין כן כאן.

(יח) שלחו. על פי מה שאמרתי (בראשית ח' ז') אל תקרא שלחו כי אם שלחתי. הבנין הכבד הדגוש. כי זה דינו. וכן כתוב וישלחם מעל יצחק בנו (שם כ"ה ו'). (יח) ועליה כתנת פסים. אלו לא נזכר הדבר הוה כי אם בשביל שבא הכתוב לאמר וכתנת הפסים אשר עליה קרעה. היה נזכר בראש הפסוק האחר; וכשהוא נזכר במקום הזה הכתוב נותנו ענין אף לכאן. והנה ממה שנאמר ביוסף שאהבו אביו מכל בניו ועשה לו כתנת פסים (בראשית ל"ז ג') למדנו שהלבוש כתנת פסים נכבד בכל בית אביו. ובגלל הדבר הזה אמר הכתוב כאן בתמר ועליה כתנת פסים. והזכיר כבודו. להגיד לך איך היה לכלמה בשלח נער אחיה אותה החוצה וסגר הדלת אחריה. כאמור בפסוק הקודם.

(יט) ותשם ידה על ראשה. האפר והבגדים הקרועים סימן אבל וצער. והדבר הוה מעשה הבוש משברו. ככתוב גם ממצרים תבושי כאשר בושת מאשור גם מאת זה חצאי ויריך על ראשך (ירמיה ב' ל"ז ול"ז). ותמר לקחה אפר על ראשה וקרעה את מעילה מתוך צערה שנצטערה על ענויה. והיא שמה ידה על ראשה בעבור שלוחיה. כי אהבה אמנון מאוד בתחלה. ואחר ששכב עמה היתה מיחלת שיקחה לו לאשה. והוא שלחה ותוחלתה נכיבה.

(כ) הוה עמך. לשון נקיה היא זו. והכונה למה שעשה לה אמנון ושכב עמה. וכיוצא בו להיות עמה האמור ביוסף ואשת אדוניו (בראשית ל"ט י').

ושממה. עוב ושמש אחים למשמעם, ובלכר שבלשון המקרא זה יוצא וזה עומד. ובלשון ערבי עוב פעל עומד, וכמו שתאמר בלשון ערבי נَعَبَ באיש שלא נשא אשה וכאשה שלא היתה לאיש, כן בלשון המקרא שוממה שנגנדה אשת איש יושבת תחת בעלה, ככתוב רבים בני שוממה מבני בעולה (ישעיה נ"ד א'). ועל פי הדברים האלה בא הכתוב הזה להניד לך שתמר לא היתה לאיש, ולכן ישבה בבית אחיה כל ימיה, ותמר לא נשאת, מפני שאדם חשוב לא הפגין בה משום מעשה שהיה, והיא בחרה לשבת נלמדה מהיות לאיש שאינו ראוי והגון לכת מלך. והמקרא מקרא קצר, ומלואו ותשב תמר והיא שוממה, והמאמר האחרון מאמר משרת מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה, ודוגמת הקצור הזה ומפליא לעשות (שופטים י"ג י"ט), שהוא כמו והוא מפליא.

(כא) ויחר לו מאד, השבעים מוסיפים כאן הדברים האלה: "ולא העציב את רוח אמנון בנו כי אהבו כי בכורו הוא", וקרובה התוספת הזאת בעיני להיות עקר, וראה מה שאמרתי למטה פסוק כ"ה.

וספור אמנון ותמר כמות שהוא לפנינו בספרים נראה לי כדברי ימים אחרונים מאוד, וראיתי לאמר כן, מפני ששנור בו הדבור אמר לפלוני (פסוק ד'), והי' י"א, י"ב, ט"ז וט"ז) תחת אמר אל פלוני, ולא תשמש אמירה תשמיש זה בדברי הימים הראשונים ואף לא בדברי הימים הקרובים להם.

(כב) למרע ועד טוב, חסס הכתוב בשני הקצות והכונה לכל מה שביניהם, כלומר לא דבר עמו כלל, וכן דרך המקראות לדבר, כמו שהוכחתי בביאור טוב ורע (בראשית ב' ט'). והסדר המרובה בכתבי הקדש, והוא הנאה והמשובה, טוב ראשון ואחריו רע, כסדר שלמטה י"ט ל"ו; בראשית ב', ט' ו"ז; ג', ה' ו"ב; ול"א כ"ט; ויקרא כ"ז י'; דברים א' ל"ט; ירמיה מ"ב ו'. ועל כן הסדר ההפוך שבכאן גם הוא מלמד על ימי הפרשה הזאת שהם אחרית הימים, וראה מה שאמרתי בביאור זהב ונסף (שמות כ"ה ג').

(כג) ויהי לשנתים ימים, אחר שנתים ימים, וכיוצא בו לימים עוד שבעה (בראשית ז' ד'), וזכר הזמן בעבור אמנון שלא דבר עמו אבשלום משנאתו אותו כל הימים ההם, ובא הכתוב להניד לך שכבר עברו על מעשה אמנון ותמר שתי שנים, והן ימים רבים לשכחה, והיה דוד אומר שבעת הריא כבר שכח אבשלום את אשר עשה אמנון לאחותו, ושבה חמתו ממנו, שאלולי כן לא היה דוד נוחן את אמנון ללכת עם אבשלום. (כה) ויברכהו ברכת האדם הפורש מחברו ואומר לו לך לשלום, או כדומה לו מן הלשונות, כרי שישמע אבשלום וילך וידע שאין אביו הולך עמו, וכן נאמר בברזלי הנלעדי ויברכהו וישב אל מקומו (למטה י"ט מ').

(כו) ילך נא אתנו אמנון, הנה נאמר בפסוק הקודם ויקרא אבשלום לכל בני המלך, ויצא אמנון מכלל כל בני המלך, והיה אבשלום צריך לשאול עליו מאת אביו, מפני שאמנון הבכור ורוד אהבו מכל בניו, כמו שנראה מן התוספות שבתרגום השבעים שהוכרתי למעלה פסוק כ"א, ואפשר שמפני השנאה ששנא אבשלום את אמנון ולא דבר עמו עד כה לא הלך אמנון עם אבשלום עד שצוהו אביו.

למה ילך עמך, לא שאל דוד כשאלה הזאת כנגד כל בני המלך, ושאל כנגד אמנון בשביל השנאה שבין אמנון ובין אבשלום, ועל פי הדברים האלה המקרא הזה מקרא קצר, ומלואו למה ילך עמך ואתה שונא.

(כז) ויפריץ בו. יש כתב יד אחד ובו כתוב ויפצר בו, ומה שלפנינו כספרים הוא העקר. ואין ויפריץ כמו ויפצר כי אם עולה עליו בחזק הוראתו. ופירושו פריץ אבשלום הגדר הנהוגה בכמו אלה ודבר הרבה מאוד להוכיח בדרכים שכבר שבה חמתו מאמנון אחיו ולא ישנאה עוד.

ואת כל בני המלך. השבעים מוסיפים כאן. ויעש אבשלום משתה כמשתה המלך. וקרובה התוספת הזאת בעיני להיות עקר.

(כח) כטוב לב אמנון ביון. אין מי שטוב לבו ביון שכור שתאמר שבשביל הדבר הזה אמר אבשלום כן, כדי שלא יוכל אמנון לעמוד על נפשו. ועוד שאמנון איש אחר ונערי אבשלום רבים, ואיך יעמוד בפניהם אפילו כשאינו שכור? ואבשלום אמר כן כדי שימות אמנון מטוב לב ויהא כנופל מנכוה לבור עמוק. וראה מה שאמרתי במות סיסרא כביאור כן יאכרו כל אויביך ה' (שופטים ה' ל"א).

לבני חיל. ראה מה שאמרתי שיא י"ח י"ז. ואף כאן בני חיל עבדים נאמנים לאדניהם ועושים מצותו אפילו במקום סכנה.

(ל"ב) ויעץ ויגדב וגו'. הוא היועץ לאמנון בדבר תמר (למעלה פסוק ה'). ואפשר שעכשו היה מתחרט ולבו נוקפו על עצתו שיעין. ולכן השתרל לנחם את המלך, שלא יעשה המלך רעה להשחית נפשו כינונו ויהא הוא סוכב גם בנפש דוד.

(ל"ד) מדרך אחריו. לא יורש ככתוב, כי מכל מקום שהיו בני המלך הולכים והצופה רואם הם באים מלפניו ולא מאחוריו. ואין ספק שמעות סוסר יש כאן, ואחריו זה שם מקום קרוב אל ירושלים שאותיותיו דומות לו, ואין לומר מה הוא.

(ל"ה) הנה בני המלך באו. הלשון הזה שיש במשמעו שכבר באו בני המלך לא מתישב היטב על דברי הכתוב האחר שמשם נראה שלא באו בני המלך עד אשר כלה ויגדב לדבר. ועוד שאם כבר באו בני המלך, אין דברי ויגדב בשורה. ומן הטעם הזה לא ישר בעיני הנוסח שבכתב יד אחר שבו חסר תיבת באו, מפני ששתי הנוסחאות עולות בקנה אחד, כי לא תאמר בלשון המקרא הנה בני המלך למאמר שלם כי אם כשבני המלך עומדים לפניו. ונראה לי שמעות סוסר יש כאן, ובאו זה עקרו באים. וכא הבלבל לירי טעות זו מפני שנמשך קילמוסו אחר לשון הפסוק האחר שנאמר בו והנה בני המלך באו.

(ל"ז) וילך אל תלמי שהוא אבי אמו. ככתוב אבשלום בן מעכה בת תלמי מלך גשור (למעלה ג' ג'). ויתאבל על בנו וגו'. הדבר ברור שהכתוב הזה לקה בחסרון לפני הדברים האלה, ומלואו כעין זה: וישמע דוד וידם ולא שלח לקחת את אבשלום ויתאבל וגו'.

(ל"ט) ותכל דוד המלך לצאת. קשה מאוד לפרשו. ועל כרחך תאמר שמקרא קצר הוא זה. השבעים המתרגמים *και ἐξόπισσε*, להם היתה יציאה זו שאמר הכתוב חוב לאבשלום, וכאלו היה דוד עד הנה מתאוה לצאת לקראת אבשלום לנגוע בו לרעה. ולא נראים לי דבריהם, כי לא נמצא כלשון הזה בכל המקרא. וטובים מהם דברי יונתן המתרגם וחמירת נפשא דרוד מלכא למסק על אבשלום, ויציאת נפש זו ככתוב נפשי יצאה בדברי (שה"ש ה' ו') כמו שפירשתי אני במקומו. ופירוש הכתוב הזה דוד בקש את נפשו למות על דבר אבשלום שהיה נדח ממנו והוא לא יכול לראותו. ועל פי הדברים האלה וחכל זה דינו, וְתַגֵּל לשון קל, כי הבנין הכבד הדגוש של פעל זה יוצא ולא עומד בכל המקרא.

יד

(ב) תקועה. נזכר שם העיר להניד לך שהיתה האשה מחוץ לירושלים, שאלו היתה מירושלים היה דוד שומע ועקתה ושולח לנואל הדם החסין לכבות נחלתה לבא אליו. והיתה עצת יואב מסוכלת; ובהיות האשה מחוץ לירושלים לא היה דוד יכול לעשות כן, ודבר דבריו, והאשה השיבה לו כאשר שם יואב בפה. ואפשר שבחר הכתב בתקוע מכל הערים הקרובות לירושלים מפני שהיו בנות תקוע חכמות. מתאבלת. לא נאמר בנין קל, לפי שהוא מלמד על האבלות שבלב, וזה על אבלות הנראית לעין רואה, כמו שאמרתי במקום אחר, והדבר הזה הוא שעצת יואב צריכה לו.

(ד) ותפל על אפיה וכו'. מאמר בתוך מאמר, והפעל לפעולת שלשום. ותאמר. נשנה הפעל בשביל המאמר שנכנס בינתיים.

(ה) אבל אשה אלמנה אני. ראה מה שאמרתי בראשית י"ז י"ט. וכאן בא אבל בראש מה שהוא הפך מרצון המדבר, כי רוצה אשה באישות מאלמנות. ויתורנם אבל זה ללועזים leider.

(ו) ויכו. ראה מה שאמרתי ש"א כ"א י"ד. ואף כאן ואיו תמורת למ"ד הפעל, ועקרו ויכו, ונשתנה צירי לתנועה שראויה לנוח בה וא"ו. וכעין זה פירוש רבנו ישעיה. וכמדומה אני שבפעלים ל"ה הכנוי חסיד ה"ו ולא וא"ו לכדה.

(ז) וכבו. הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, וכבר ידעת שתחלת הפעולה מחשבתה לכל לשונות קדמוניות. ועל פי הרברים האלה פירוש וכבו והם אומרים לכבות.

ונשמירה גם את היוורש. אמר רד"ק „ונשמירה גם את היוורש כמו שמת היוורש האחר. זהו רבוי גם". ולא ירד האומר כן לעמק פשוטו של הכתוב הזה. לפי שבאמת רבוי „גם" ההנאה שתהיה למשפחה ממות הרוצח לכד מנקמת דם אחיהם השפוך. כי ממה שאמרה האשה וכבו את נחלתי לבלתי שים לאישי שם ושארית על פני האדמה אנו שומעים שהבן החי והבן המת שניהם אין להם בנים; ואם כן, כמות הבן המכה את אחיו תחיה נחלת אביו לאחי אביו או לשארו הקרוב אליו ממשפחתו. כדני נחלה (במדבר כ"ה ח'—י'). וזהו ונשמירה גם את היוורש. ולא שאמרה המשפחה בעצמה כן, כי הלא תבוש לדבר כדברים האלה, ובלבד שהאשה מדברת כן מתוך דעת המשפחה¹ להניד למלך שאם לא יושיע לה כודאי תהרוג המשפחה את בנה. מפני שלא ננקמת דם קרובם השפוך בלבד הרבר תלוי כי אם גם בהנאת עצמם, ובגלל הרבר הזה הריגת בנה להם כמצוה שמתן שכרה בצדה, ומצוה שמתן שכרה בצדה כל אדם מישראל מקיימה.

¹ וכעין הרבר הזה תמצא בדברי הנביא האומר הרצוח וגנוב ונאוף וגו' ובאתם ועמדתם לפני וגו' ואמרתם נצלנו למען עשות את כל התועבות האלה (ירמיה ז' ט' ו'), שבאמת לא שם המדבר בפי האוברים כי אם „נצלנו", וסוף הדברים התולים שמהתל בהם הנביא לאמר שהם תפוצים להנצל למען דבר אשר בגללו ראוי להם ענישם ולא הצלה מכנו, ומתוך דעתם הוא אומר כן.

ועל דבר סדר הדברים. הנה אמר הכתוב כן, ולא אמר ונסמירה את היורש מפני שאלו אמר כסדר הזה, היה מוציא הדברים ממשמעם. כי וא"ו של ונשמירה כמו למען, ולכן לא חפרד מן הפעל, וכשביל כן הצטרך הכתוב לשום ג"ם, אחר ונשמירה כי אין לשומו לפניו ולומר וגם. וראה מה שאמרתי בכיארור בינותינו (בראשית כ"ז כ"ח) בציון שבנליון, ובכיארור יובא גם אל רחל (שם כ"ט ל').

(ט) עליו אדני המלך העון. רמזה לו שלא דבר כהנן, כי יומת בנה עד שיצוה עליו המלך, ויקרנו עון בדבר הזה, וכלבד שדברה לשון כבוד כנגד המלך. (י) המדבר אליך כח תנאי לו, ופירושו כי ידבר אליך איש, ובנלל הדבר הזה באה וא"ו בראש מה שלאחריו והיא לתשובת התנאי.

והבאתו אלי. הבאה זו היא אשר פירשתי ככיארור והובא אל אהרן הכהן (ויקרא י"ג ב'). ופירוש הכתוב הזה בחבורו כי ידבר אליך איש הודיעני את שמו. וראיתי לאמר שהודעת שם המדבר היא הבאתו אל המלך. מפני שאלו הבאה כמשמעה, איך חוכל האשה האלמנה להביא את האיש המדבר אליה אל המלך, וכל המשפחה קמה עליה (למעלה פסוק ז') והיא בעווריו? ועל פי הדברים האלה יתורגם המאמר הזה ללועזים so zeige ihu mir an. וראה מה שאמרתי בכיארור והבאתם אלי (יהושע י"ח ו').

בך. השבעים מתרגמים כאלו כתוב בו, וכן העקר, והכנוי לבנה המכה אחיו. וראה מה שאמרתי בד"ן מכה אחיו והוא יחיד לאבותיו בימים הראשונים בראשית ד' ט"ו בסוף דברי.

(יא) מהרבת, וכתוב מהרבות, כיוד, ואין לפרש לא זה ולא זה. ולי נראה שמעות סוסר יש כאן, ומהרבות זה דינו מהרבות, בוא"ו, ומשמע מהרבות ככתוב וענותך תרבני (תהלים י"ח לו), ופירוש מהרבות גואל הדם לשחת מתת לגואל הדם כח לשחת. והאשה רוצה לאמר שכשיחריש המלך מכנה, ימצא גואל הדם את לבבו להמיתו שלא כד"ן, והרי המלך כמסייע בירי הרוצח.

(יג) בזאת כדבר הזה שוכה גואל הדם את מכה אחיו והוא יחיד לאבותיו. ומדבר וגו'. כל הינעים לפרש הדברים כנקודם ינעים לריק. ואתה אל תקרא ומדבר כי אם ומדבר, ואל תקרא פאשם כי אם פאשם, והוא כמו פאשמה, ומה שנאמר בסוף הפסוק לבלתי השיב וגו' מבאר "הדבר הזה" להגיד לך מה הוא. ופירוש הכתוב בחבורו ועל פי דברי המלך אשר דבר על אודות בני הדבר הזה שלא ישיב המלך את אבשלום נדחו כאשם לו שאשם לה'.

(טו) כי יראני העם. אין עם זה משפחת אישה המת, כי באמרה לפני מזה ולמה השבת כזאת על עם אלהים, הרי גלתה על דעתה שמה שאמרה. כמשפחה היא לא היו דברים מעולם; ועם זה עם הארץ. והאשה מודה עכשו שהמשפחה עצמה לא אמרה להמית את בנה, וכלבד שעם הארץ מיראים אותה לאמר שכן תעשה המשפחה, והיא לא באה לדבר אל המלך כי אם לצאת ידי הכריות.

(טז) להשמוד אתי ואת בני מפרש מקף האיש שנאמר לפניו, וכיארור הדברים מיד האיש הנטויה להשמיר אותי ואת בני. למנחה, חסר כתיב, והשבעים מתרגמים למנחה, והעקר כנקוד אשר לפנינו בספרים, ופירוש הכתוב יהיה נא

דבר המלך לי למנוחה, כי יהיה לבי בטוח בו ואנוח מלראוני לבני. כמלאך האלהים.
ראה מה שאמרתי במלאך שבכל כמו אלה ש"א כ"ט ט'.

(יח) אל תבחדי ממני דבר וגו'. אין דבר הפעול כי אשרי הוא הפעול. ודבר מקומו המקום השני בד"ן תאר הפעל. ודוגמת הלשון הזה איש אל ידע מאומה את הדבר (ש"א כ"א ג').

(כא) הנה עשיתני. שנוי נוסחאות יש כאן בכספרים, ויש שכתוב בהם עשית ואין קרי וכתיב, ויש שכתוב עשיתי וקרי עשית. והעקר עשית. כנגד יואב, כי דוד עדיין לא עשה מאומה בדבר אבשלום. ופירוש הכתוב אהה הוא אשר שלחת אלי האשה לסכב את פני הדבר, ועל כן לך אתה והשכ את אבשלום. כי בעל הקורה נושא בעביה.

(כב) היום ידע עבדך כי מצאתי וגו'. אמר מצאתי כנגד הפרצוף הראשון, ולא אמר מצא כנגד עבדך, לפי שהמדבר הוא העבד. ובכל כמו אלה מרקק הכתוב בכנוי האחד להשוותו אל פרצוף „עבדך“, כמו שאמר כאן בתחלה ידע, ויתרם הפרצוף הראשון שהוא פרצופו של המדבר. וכן נאמר במקום אחר בכספר הזה נדר נדר עבדך בשבתי כנשור (למטה ט"ו ה').

ועל דבר הענין נראה לי שיגיעת יואב שיגע להשיב את אבשלום לא היתה בשביל אבשלום כי אם להנאת עצמו. כי אלו עשה יואב את הדבר הזה באהבתו את אבשלום, היה נוטה אחריו במרדו, כמו שעשה אחרי כן במרד אדניהו. ויואב היה יודע שיש בלב דוד עליו על הרגו את אבנר, לכן כשראה שלב דוד אל אבשלום, יגע להביא שלום ביניהם ועל ידי כן ימצא חן בעיני דוד וימחול לו על המאן בדבר אבנר.

(כג) וכאבשלום לא היה איש יפה. נזכר הדבר הזה כעין טעם לפיוסו של דוד. מספני שאף על פי שרחמי האב על בניו בין יפים ובין לא יפים, יפי הבנים יעיר רחמי האב עליהם, ובכך יסיו של אבשלום עמד לו להתרצות אל אביו אחר שדברה האשה התקועית את דביה. כי זהו כחו של יפי לקחת לב רואהו¹, וכבר יחמא אדם יפה תאר לחברו וימחול לו מחילה שלא ימחול למכוער. וכן נאמר באדניהו ולא עצבו אביו מימיו לאמר מדוע ככה עשית וגם הוא טוב תאר מאוד (מ"א א' ו'). הרי שהיה דוד מעלים עיניו מאדניהו לבלתי הוכיחו על מעשיו שעשה שלא כהגן בשביל יסיו.

(כד) ובגלחו את ראשו. וזכר דבר שערו של אבשלום ומשקלו על שם סוסו, שהיה לו שערו למקש ונתלה בו (למטה י"ח ט'). ונזכר הדבר הזה כאן, מספני שאין מקום ראוי לו מזה, כי הכתוב מדבר ביסיו של אבשלום, ושערו ענין ליסיו. והיה מקץ ימים, כל הדברים מכאן ועד ונלחו (ועד בכלל) מאמר בתוך מאמר. באבן המלך. מזכרונות מלכי אשור למדני שאבן המלך אבן שלפנים היו הכל שוקלים בה ואחרי כן נכנסה אחרת תחתיה, ובאבן החדשה היו עם הארץ שוקלים במשאם ומתנם זה עם זה והם משחמשים בראשונה בדבר מלכות, למתן סם ומכס, ועל כן נקראת הראשונה על שם המלך; ואבן המלך יתירה על אבן עם הארץ חומש מלגו שהוא שתות מלבר.

¹ ובפרש לב מכבד נוי ויופי ויודע שבחם כדוד שהיה מטיב נגן ומוקיר חכמת הנגון ונותן לה שם ושאריות בקרב עמו עד היום הזה.

(כז) ויולדו לאבשלום. הפעל לפעולת שלשום. והבנים והבת נולדו לאבשלום במרם יברח אל אבי אמו נשורה.

ושמה תמר. כשם אחות אביה. וקרא אבשלום את בתו על שם אחותה כחיה. ואפשר שמתה תמר אחות אבשלום קודם שנולדה לו בתו. והעברים היו קוראים את בניהם על שם אבותיהם וקרוביהם המתים. כמו שנראה מיחוסו של שמואל הנביא שנאמר ויאל ונוי בן אלקנה ונוי בן צוף בן אלקנה ונוי בן עמישי בן אלקנה בן יואל (דהיא וי, י"ח—כ"א). הרי שנשנה שם יואל במשפחת שמואל פעמים ושם אלקנה שלש פעמים. וכדבר הזה תמצא במשפחת הכהנים שנשנו בה שמות אחיטוב ואמריה וצדוק שתיים שתיים ושם עזריה ארבע פעמים. ראה דה"א ה' ל"ג—ל"ט. וגם לאבשלום עזר בת ושמה מעכה (דה"ב י"א כ') כשם אמו (למעלה ג' ג').

היא היתה אשה יפת מראה. לא כשכיל הכת עצמה נזכר יפיה. כי לא הודיענו בה הכתוב דבר חוץ ממנו. ואף הזכר הזה עושה רושם כספור אבשלום. כי משתבח האב גם בימי הבת. ואבי האב המכבד נוי וחוץ ויפי יקרה לו נפש הבן כפלים לאהבה אותו. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק כ"ה.

(כט) ולא אבה לבוא. אין הדבר הזה מסכים עם מה שעשה יואב בשביל אבשלום לפני מזה, ששלח את האשה התקועית אל דוד לסבב את פני הדבר להשיב את אבשלום. ולמה ישיב עתה את פני אבשלום שתיים כששאל מאתו שאלה אחת קטנה. לכא אליו? ועל כרחק תאמר שעשה אבשלום בינתים דבר אשר לא טוב בעיני יואב, או דבר חשוד בעיני דוד, ובשביל הדבר הזה מאן יואב לראות את אבשלום, מחמת שלא היה לבו אל אבשלום כתמול שלשום, או מיראתו את דוד. ואם כן, היה אבשלום מכין את עצמו למרוד באביו בימים ההם, ויואב יודע בדבר וירא שלא יביאהו אבשלום בסודו, ואפילו לא יביאהו יהיה דוד חושדו. ולבסוף הלך יואב אל אבשלום אחר שהציתו את החלקה אשר לו באש. וכשמוע יואב את שאלת אבשלום נתן לו שאלתו והלך לדבר בו אל המלך. כי טעה יואב, כסבור שהדבר החשוד שנדמה לו במעשי אבשלום לא דבר הוא. שאם כן למה יבקש אבשלום לראות את המלך. ואבשלום היה מבקש לראות את סני דוד אביו להודיעו שלבו אליו. ושלם הוא עמו. ובכן יסור ממנו החשד.

(ל) חלקת יואב אל ידי. חלקת יואב אצל יד אבשלום. והיא המצבת שהציב לו אבשלום בעמק המלך (למטה י"ח י"ח).

ולו שם שערים. זכר השעורים כזכר היד לסימן שבו יכירו העבדים את החלקה להציתה באש. ואפשר שזכר השעורים עוד טעם אחר לה. כי שעורים מאכל בהמה. וכשהן אבודות אין הפסד מרובה.

(לג) וישק המלך לאבשלום. ולא נזכר דבר מדברי דוד אשר דבר אל אבשלום בשעה ההיא. מפני שיש כנשיקתו די והותר להגיד לך שמחל דוד לאבשלום על עונו. כי נשיקה אות מחילה. וכן נאמר בעשו כנגד יעקב וישקהו (בראשית ל"ג ד'). ועשו נשק ליעקב להודיעו שמחל לו על חטאיו. ולכן נאמר שם וישקהו. ולא נאמר וישקו איש לאחיו. כי עשו לא חטא ליעקב, ולא הצטרך למחילתו. ואלו ידעו בעלי המסורה טעם נשיקה זו. לא היו נוקדים על וישקהו שבכתוב ההוא. ראה שם דברי.

טו

(ב) והשכים לפעולה שגורה, ופירוש הכתוב אחר שעשה לו אבשלום מרכבה וסוסים וחמשים איש רצים לפניו היה זה דרכו להשכים ולעמוד וכו'. והוא הדין לכל הפעלים עד סוף פסוק ו'.

מאחד שבטי ישראל. לא שיאמר האיש הרברים האלה נכתבם, ובלכד שמשום שהאומרים רבים, וזה אומר בכה וזה בכה, אמר הכתוב כן. ומטה שלא נזכרה שאלת אבשלום על דבר הריב, למדנו ששאלתו על דבר העיר עקר. ואם כן, ישראל שאמר הכתוב כאן מוציא יהודה. ומעם הרבר יתברר לך כסמוך.

(ג) ושמע אין לך מאת המלך כמו והמלך איננו שומע לך, אין בין שני המאמרים דבר, וכיוצא בו מאתך תהלתי (תהלים כ"ב כ"ו), שפירושו אתה תהלתי; וכמוהו רוקע הארץ מאתי (ישעיה מ"ד כ"ד), והוא כמו אני רוקע הארץ, ולא יתפלא על כמו אלה השומע לשונות הסלכים האומרים z niego pan מאתו אדון, ומשמע דבריהם אדון הוא. ויתורגם המאמר הזה ללועזים am König aber findest du keinen, der dir Gehör schenkt.

וכבר אמרתי לך בפסוק הקודם שמאחר שבטי ישראל שנאמר לפני מזה מוציא שבטי יהודה. ועל פי הרברים האלה כשאמר איש אל אבשלום מאחת ערי יהודה אני, לא אמר אבשלום נכתוב בפרשה. כי יהודה דוד עצמם ובשרם והם דבקים בו, לא כן ישראל; כמו שנאמר במדר שבע בן בכרי ויעל כל איש ישראל מאחרי דוד אחרי שבע בן בכרי ואיש יהודה דבקו במלכם (למטה כ' ב'). ולאיש ישראל אמר אבשלום שאין לב דוד כי אם אל יהודה שהם עצמו ובשרו, ולשבטי ישראל לא יראו לעשות משפטם.

(ד) מי ישימני שופט. לא אמר מי ישימני מלך, ומערמה עשה כן. כי עדיין לא היה אבשלום יודע לב האיש שהיה מדבר אליו אם יטה אחריו; ואלו אמר מי ישימני מלך, ואין לב השומע אתו, יגיד לכל כי מורד במלכות הוא. ולכן אמר מי ישימני שופט, כאלו לא הפיץ במלכותו, וכל חפצו לעשות משפט כל איש. ואם היה השומע איש מבין, ולבו אל אבשלום להיות אחריו, הלא ידע מחשבת אבשלום שאמר מי ישימני שופט ורצונו לאמר מי יתן ואבי רק שמו יקרא על המלכות ואני עומד במקומו למלוך. כי זה משמעו של שופט, שכן נאמר בעויהו אחר שנצטרע ויותם בן המלך על הבית שופט את עם הארץ (מ"ב ט"ו ה'). ראה שם דברי.

כל איש. ולמעלה נאמר כל האיש (פסוק ב'), בה"א הדעת, ולא ראי זה כראי זה, ופירוש כל איש בין איש ישראל ובין איש יהודה. ואמר אבשלום כן, כנגד מה שאמר ברוד שמחלק בין משפחתו לכל ישראל. ואמר על עצמו שהוא לא יחלק ביניהם.

והצדקתיו. אין זה כמשמעו, כי איך יצדיק כל בעל דין, והלא בצאת אחר משני בעלי הדין צדיק בהשפטו ירשיע את האחר? וזה פירושו: ושפטתיו צדק, והיה לו בצדקתו.

(ה) והחזיק לו. והחזיק אבשלום באיש ולא יתנו להשתחות לו. ועשה אבשלום כן להראות שאיננו הפיץ בשררה, וכל חפצו טובת העם. ונשק לו ונשק

האיש לאבשלום בידו. כי כאשר מחל אבשלום על כבודו. כן יהיה לב האיש אליו לאהבה אותו ולהחזיק לו טובה שלא רם לכבו מעם הארץ והוא בן המלך.

(ו) ויגנב אבשלום ונוי. לשון גנבת לב שבמקרא מפורש לך כל צרכנו במה שאמרתי בראשית ל"א כ'. ונאמר כיעקב ויגנב. לשון קל, ובאבשלום ויגנב. הבנין הכבד הדגוש. מפני שלב לכן אחר ולב כל ישראל רבים. וכעין ההפך הזה שבין שתי הלשונות הראויה במדבר כ"א ד', ושופטים ז' י"ט.

(ז) ויהי מקץ ארבעים שנה. חכמי ישראל יגעים לקיים את המקרא הזה כתחבולות. ואומרים שהחשבון לשאול מלך ישראל. ולמה יחשב הכתוב כן? והדבר ברור שטעות נפלה כאן בספרים. וארבעים שנה שנאמר עקרו ארבע שנים, כמו שמתרגם הסורסי. והחשבון לתחלת המעשים שנאמרו באבשלום בראש הפרשה. כי עברו על אבשלום ארבע שנים קודם שהיה מוכן ומוזמן למרוד במלכות אביו.

בחברון. כי חברון מקום קדוש מימי קדם. ונראה לי שבחר אבשלום להקהיל אנשיו בחברון מכל המקומות הקדושים אשר בארץ מפני שהיתה עיר מולדתו. ורבים מיושביה אוהביו ומידועיו. ומפני שהיתה חברון עיר הממלכה כתחלה ורוד עזבה למען ירושלים. היה אבשלום מצפה ומיחל שיושביה יהיו בקושרים עמו. מכעסם על דוד אביו שמאס בעירם. כי מושב המלך וכיתו זכות לעירו. וכשנעקר מושב דוד מחברון. היה הדבר הזה לחוב ליושביה.

(ח) נדר עבדך בשכתי. ראה מה שאמרתי כלשון הזה למעלה י"ד כ"ב. אם ישוב ישבני. וכתוב ישיב ולא זה ולא זה עקר. וכל עצמה של התיבה אין עקרה בכתוב. והיא נכנסה בטעות סופר. ואלה תולדות טעות זו: הלכלך בא לכתוב ישבני. ובטרים יכלה כל התיבה ועדיין לא כתב "גי" ראה שכתב ישיב מלא יו"ד. והוא כוון לכתוב חסר נמות שהוא לפנינו בספרים. וחזר וכתב ישבני מחדש. ואמר למחוק חצי התיבה שכתב לפניו. ושכח ולא מחק או לא מחקו יפה. ובכן הוא עומד וקיים עד היום הזה.

ועבדתי את ה'. ובימים ההם אין עבודת אלהים כי אם בעולה וזבח. ואין עולה וזבח קרבים כי אם במקום קדוש. ואמר אבשלום ללכת אל עיר אחרת לשלם שם את נדרו. וירושלים עצמה מקום קדוש ושם ארון ה'. ולא ירא שיהא מעשהו חשוד בעיני דוד אביו בשביל שנוי המקום. מפני שזה יצר לב אדם לבחור ברחוק ממנו מן הקרוב לו לדבר שבקדושה. כי הקרוב לו הוא רואהו תמיד ושנוי בו. ולכן יקל בעיניו. ובגלל הדבר הזה בימי הבמות. קודם שנבנה הבית בירושלים. יש שבחר האיש בכמת עיר אחרת מבמת עירו להקריב קרבנותיו. וכן מצאנו שכשהיה שמואל הולך אל בית לחם למשוה את דוד. והוא ירא מפני שאול. אמר לו ה' ענלת בקר תקח בידך ואמרתי לזכות לה' באתי (ש"א ט"ו ב'). וכרמה עיר שמואל במה לעולה וזבח (שם ט' י"ב). ושמואל עצמו בנה שם מזבח לה' (שם ז' י"ז); ומשמע מרכיבי ה' ההם שלא היה הרבר הזה זר בעיני העם שיעבור האיש על במת עירו ללכת אל עיר אחרת להקריב על כמתה עולה וזבח. וכעין הדבר הזה נמצא בעבודת קדושי סולגיא וביסרכיא. שאף על פי שמספר ערי הארצות ההן קרושיהן. החסידים מרביהם לא ידבקו איש בקדוש עירו כי אם יבחרו לעלות אל אחד קדוש בעיר אחרת. וגם בתורת הנוצרים נאמר אין נביא בעירו כי אם נקלה (מתי י"ג י"ז).

וסירוש ועברתי את ה' אהיה עובר ה' ואקריב לו עולה וזבח מדי שנה בשנה. כי אלו להקרבה אחת שנדר אין לומר שאחר אבשלום לשלם את נדרו שנדר בשוכו מנשור ירושלימה עד עתה והימים ארבע שנים ככתוב בפסוק הקודם¹).

(י) מרגלים מלאכים. ומפני שהיו בישראל אנשים נאמנים לדוד ולביתו, והמלאכים כבואם אל שבטי ישראל היו צריכים לבחן את לב העם לדעת אחרי מי הם, האחרי דוד אם אחרי אבשלום, וכפי אשר ימצאו ידברו אליהם דברי אבשלום או יחדלו, לכן קרא הכתוב לשליחים האלה מרגלים.

(יא) מאתים איש. הראשונים קשה עליהם המספר הרב של הקרואים האלה, ועל כן אמרו שאביו נתן לו ככתב מצוה אל כל שני בני אדם שיראוהו שילכו עם אבשלום, ואבשלום הראה את הכתב למאה וזונת (ירושלמי סוטה פרק א' הלכה ח'). ודבריהם דברי חלומות, ובאמת לא מצאנו שעשה אבשלום דבר עם הקרואים האלה, וגם היה אבשלום יודע שיושבי ירושלים לא ימרו בדוד להיות אחריו, והוא לקחם עמו חברונה שלא בטובתו. כי העברים היו משלמים נדריהם בקהל רב (תהלים קמ"ז י"ד), והקהל אוכלים מבשר הזבח (שם כ"ב, כ"ז וכ"ז); ונאמר זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך (משלי ז', י"ד וט"ו), ואף על פי שהאשה המדברת בן משל היא, הלא למדנו מדבריה שהמשלם נדריו ואין אוהביו ומכיריו כדי קהל רב הביא בני אדם מן השוק למלאות מספר הקרואים. הלא תראה כמה היו העברים הראשונים מקפידים לשלם נדריהם בקהל רב, ומן הסתם כל שקהל מרובה הרי זה משובח, ועל פי הדברים האלה אבשלום שהוא בן מלך ושלמי נדריו רבים היה כדיון שיקח עמו עם רב אחר שאמר לאביו שהוא הולך לחברון לשלם נדריו.

(יב) וישלח אבשלום את אחיתפל. שלחו לדבר אל זקני העם ולפתותם בדברים. מעיריך מלמד שלא שלח אבשלום אל אחיתפל שיבא אליו ויגיד לו מצותו פה אל פה, כי אם צוהו בכתב או ביד מלאך ללכת מגילה עירו אל זקני ישראל שבכל עיר ועיר, ועשה אבשלום כן, כדי שלא ליתן שהות בדבר, ולא יתחזק דוד בשעה שבינתים.

(יג) קומו ונברחה. ההפך שבין גם ובורח מפורש לך כל צרכו ש"א י"ש י"ב. ועל פי דברי ההם נאמר כאן ונברחה, ולא נאמר וננוסה, מפני שאבשלום בחברון דוד המדבר בירושלים ונסתר ממנו.

(טז) פלגשים לשמר הבית. נשיו השרות יקרו בעיני דוד מהניחן בירושלים, כי ירא פן יבא אבשלום וירע להן, ובאמהות ושפחות לא שם מבטחו, כי לא האמין להן. לכן הניח פלגשים, כי אף על פי שנקרא אבימלך שהיה בן גדעון מפלגשו (שופטים ח' ל"א) בן אמתו (שם ט' י"ח), וכן במעשה פלגש בכנענה נקרא האיש אצל פלגשו אדוניה (שם י"ש כ"ז), מכל מקום אין מדרגת פלגשים ירודה, כמדרגת אמהות, ומפני שפלגשים קרובות אל אדניהן ונהנות משלו יותר מאמהות חספן בביתו רב מחספן האמהות, וכנלל הדבר הזה בטח לב דוד בפלגשיו לשמור את ביתו, ולא בטח

¹ וגם מכאן משמע שאין הבן חייב בעבודת אלהי אביו עד שמת האב וקם הוא תחתיו, כמו שאמרתיו בראשית כ"ז כ"ד. לפי שאם לא כן, אין עבודת ה' תלויה לאבשלום בנדרו, והוא חייב בה מחמת אביו.

באמהותיו. וכל הענין הזה לא בשביל עצמו נזכר, כי אם בשביל מעשה אבשלום שעשה, בלנשים שהניח אביו בירושלים כעצת אחיהסל (למטה ט"ז כ"ב).
(יח) ברגלו. לא יאמר כן בלשון המקרא. ואף יש הרבה כתבי יד שכתוב בהם ברגליו, לשון רבים. וכן העקר.

(יט) עם המלך, הוא אבשלום העומד למלוך עכשו. כי נכרי אתה, ולכן לא יעשה אבשלום עמך רעה כבואו אל ירושלים. וגם גלה אתה. מן הלשון הזה משמע שהיו אתי ואנשיו אצל דוד כמו שהיו דוד ואנשיו אצל אביש מלך נת (ש"א כ"ז ב'). שברח אתי מפני מלך נת כמו שברח דוד משאול, וגם בגלל הדבר הזה אמר דוד שלא ירע אבשלום לאתי, מפני שחוקה לאדם שרחמיו על הנדרף הבא לחסות בצלו מרודפו.

למקומך דבוק אל שוב, כמו שפירש רד"ק. והושם למקומך זה בסוף הפסוק ולא תקף לפעל, כדי שלא להפסיק בין שוב ובין שוב, כי הדור הוא ללשון ויפי לשום שתי תיבות שוות במבטא תכופות זו אחר זו ולא תפסיק אחרת ביניהם, כמו שהראיתך בראשית כ"ז כ"ט.

(כ) תמול בואך. תמול זה שם דבר, ולא תאר הזמן, וכיוצא בו תמול אנחנו (איוב ח' ט'). וראה מה שאמרת בביאור והארץ היתה (בראשית א' כ'). הלך על אשר אני הולך, הלשון הזה מפורש לך כל צרכו שמות ד' י"ג.
חסד ואמת, פירשו רד"ק אני מחזיק לך חסד ואמת על מה שעשית, וגם בעיני חסד ואמת מאמר שלם, ולא מטעמו של הרב, כי לי נראה שחסד ואמת דברי הנפטר מחברו, כמו שיאמר הגרמני auf Wiedersehen, והפנקי adieu, ופירוש חסד ואמת הלא חסד ואמת בינותינו.

(כא) כי שם יהיה עבדך, יש כתבי יד שאין בהם "כי" זה, והעקר כאשר לפנינו בספרים, ונשנית כי אחר שהוסק בין המאמר זה ובין כי הראשונה במאמר של תנאי, וכבר הראיתך כאלה רבות.

(כג) והמלך עבר בנחל קדרון וגו'. בחמשה כתבי יד יש כאן נוסח אחר, וגם השבעים בתרגומם משנים כאן ומוסיפים, ונוסח המסורה אשר לפנינו בספרים הוא העקר, והשנויים של השבעים ושל כתבי יד שהזכרתי טעות, ומעו הטועים לשנות הנוסח מפני שלא עמדו על טעם הדברים.

ואתה דע שנחל קדרון קרוב לירושלים, והוא גבול העיר, שעל כן שלמה מצוה על שמעי בן נרא לבלתי צאת מן העיר אנה ואנה והוא מסיים ואומר ביום צאתך ועברת את נחל קדרון ידוע תדע כי מות תמות (מ"א ב' ל"ז). ומפני שנחל קדרון גבול העיר, ולא נחשב על שדה עיר, היו מוציאים שמה כל דבר טמא ועושים שם כל מלאכה שאינה נקיה. ראה מ"א ט"ז י"ג, ומ"ב כ"ג ד', וזרמיה ל"א ל"ט, ודו"ב ל' י"ד. ובשביל כן נקרא שם הנחל נחל קדרון, כי קדרון משמעו אי-נקי וטמא. ובגלל הדבר הזה דוד שהיה בצער גדול ונמשו עליו תתמוגג, ככתוב וראש לן חמיו והוא הולך יחף (למטה פסוק ל'). היה עובר בנחל קדרון בתוך אשפתות דרך אבל¹; והעם, אף על פי שהיו מצטערים עמו בצרתו, כמו שמסיים שם הכתוב ואמר

¹ הדבר ידוע שאין בני המזרח ככני מערב לנקיות. בני המערב להם נקיות מצרכי האדם (Lebensbedürfnis), והיא לבני המזרח תענוג (Luxus), ובגלל הדבר הזה לבני המזרח

וכל העם חפו איש ראשו ועלו עלה וככה, לא היו יכולים להלוך עם המלך בנחל קדרון, כי היה העם רב וצר להם הדרך שם מפני האשפות וכל דבר חטמא, ולכן היו עוברים במגרש (כי זה פירושו של מדבר כאן) על פני הדרך שהיה דוד מהלך בה. (כד) ויעל אביתר בראש העם העובר מן העיר. ואמר בו הכתוב לשון עליה, מפני שהיו עולים במעלה הותים (למעלה פסוק ל'). ואביתר הכהן עולה בראש העם עד תומם לעבור מן העיר. ואחרי כן שב אל מקום הארון להשיבו ירושלימה עם צדוק חברו.

(כו) הנני, יש בו כדי מאמר שלם, ופירושו הריני מוכן ומוזמן לקבל על עצמי ככל אשר ינזור עלי.

(כז) הרוואה אתה, ראייה זו כראייה של יראה לו השה (בראשית כ"ב ח'), כלומר הנראים רברי בעיניך. והלשון הזה לשון אחרית הימים. והשבועים מתרגמים כאלו כתוב ראו, ומשיבים אתה אל שוכה כחוק לו. ודוד השיב את ארון ה' ירושלימה להנאת עצמו. כי אלו הלך הארון עמו באשר הלך, היו צדוק ואביתר הכהנים הולכים עם הארון, כי לא היה להם פתחון פה לשבת בירושלים; ועכשו ששב הארון היו יכולים לשוב עמו ירושלימה ועמהם שני בניהם, והם נאמנים עם דוד ומגידים לו ביד בניהם כל אשר ישמע חושי הארכי מבית המלך (למעלה פסוק ל"ה ול"ו).

מז

(ב) מה אלה לך כמו מי לך כל המחנה (בראשית ל"ג ח'), ופירושו מה אתה בא לעשות באלה.

היעף במדבר. מפורש לך ש"א כ"ה י"ח שהוא דוד המלך, וציבא נהו כן ולא קראו בשמו כדי שלא יראה כמתנאה כמתנתו שנתן למלך.

(ג) ואיה בן אדניך, יש כתב יד אחד שבו כתוב איה, בלא וא"ו, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר. ראה מה שאמרתי בביאור ויתן לך (בראשית כ"ז כ"ח). ועל פי הדברים ההם פירוש הכתוב הזה הנה כבדתני אתה העבד, ואיה אדניך. היום ישיבו לי ונו', כי בראות בית ישראל שנפלה מחלוקת בבית יהודה ימאסו ברוד ובאכשלום בנו גם יחד וישיבו מלכות ישראל למקומה הראשון.

(ד) השתחויתי אמצא חן בעיניך, ראש הדברים האלה מפורש לך כל צרכו בראשית כ"ג י"ב, וסופם שם מ"ז כ"ה.

(ה) עך בחורים, ולא עך בכלל, כי אלו היה דוד נכנס אל העיר, לא היה שמעי צריך לצאת משם לקללו ולסקל באבנים לעומתו. וראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ד.

(ו) וכל העם וכל הגבורים מימינו ומשמאלו מלמדך מה גדולה השנאה שהיה שמעי שנא את דוד, שהרי ראה שכל העם וכל הגבורים סביב, והוא מקללו ויודע שבנפשו הוא עושה את הדבר הזה.

חסרון נקיות סימן אבלות וצער. ואין העברים יוצאים מן הכלל, כמו שנאמר כאכל אם קודר שחתי (תהלים ל"ה י"ד), ונאמר במפישת כנגד הימים שהיה מצטער בצרת דוד ואת בגדיו לא כבס (למטה י"ט כ"ה).

(ח) ברעתך. ברעה שהיא חלקך, כי היא ראויה לך ואתה ראוי לה. וכמו שמסיים ואומר כי איש דמים אתה. וכיוצא בלשון הוה לחם הפחה (נחמיה ה' י"ד), שהיא הלחם הראוי לפחה מאת העם מטעם המלך.

(י) כי ה' אמר לו, וכתוב וכו'. והשבעים מתרגמים כאלו היו קוראים הניחוחו וכה יקלל כי ה' וגו'. והעקר בלא התוספת הזאת וכתקון המסורה. וכי האחרון נותן טעם והראשון כי שבראש המקוים שבא אחר המאיון, וזה פירושו כי יקלל: לא כן, כי אם יקלל. ועל דבר אמירה זו ראה מה שאמרתי ש"א כ"ד ד'. וכאן דוד מדבר כן מלכו של שמעי הרואה את דוד נתון בצרה ואומר שה' הכיא עליו הצרה הזאת מפני שמלך תחת שאול שלא כדוין, וכאלו אמר לו ה' קלל את דוד.

(יא) בני אשר יצא ממעי והוא חייב להצדיקני כשכל אדם מרשיעני. ואף כי עתה בן הימיני ואף כי לעת כזאת שצדתי צרה ויראני איש מאויבי שאינו חייב לדון אותי לכף זכות. הלא יאמר שזעום ה' אני וראוי לקללה.

(יב) אולי יראה ה' בעיני. השבעים מתרגמים כאלו כתוב בעיני, ואחריהם ימשכו כל חכמי הנזים וכל הלועזים המתרגמים ללשונותם. ויונתן תרגם ברמעת עיני, ורדיק פירש כמו בעיניני. וכלם טועים. ועין זו היא העין שפירשתיה בכיבוד שתום העין (במדבר כ"ד ג') ואמרתי בה שהיא הראיה שאדם רואה את חברו, והיא לטובה כשתתואר בטובה ולרעה כשתתואר ברעה. ובמקום הזה לא מתוארת העין כלל, לפי שתארה דבר למד מעינינו.

והנה עשה שמעי מה שעשה וקלל את דוד, ודוד היה יכול לראות מעשה שמעי ראיות שתיים: המקלל את המלך חייב מיתה, היא הראיה האחת; והשנית ששמעי בן ימיני ושאול שמלך דוד תחתיו עצמו ובשרו, וכשראה שמעי את דוד עכשו והוא נתון בצרה, עלתה על דעתו שבאה על דוד צרתו על פי ה' על חמס שאול, ומפני שחם לב שמעי בקרבו קלל את המלך ואין אדם נתפס על צערו. הראיה הזאת האחרונה היא אשר ראה דוד או אמר לראות, וכמו שאמר לפני מזה ואף כי עתה בן הימיני, כמו שפירשתי. ומפני שהיה דוד יכול לראות את מעשה שמעי ראיות שתיים, אחת לזכות ואחת לחוב, והוא בחר לראות הראיה שהיא זכות לשמעני, לפיכך אמר אולי יראה ה' בעיני וגו', כלומר אולי יראה ה' שאני דן את שמעי לכף זכות ובשכרי ישיב לי טובה תחת קללתי היום הזה. ויתורגם בעיני זה ללועזים wie ich den Vorfall ansehe.

והנה כן דבר פי דוד, ולבו לא כן יחשוב. כי כמו שצוה דוד להשיב הארון ירושלימה להנאת עצמו, ולא משום כבוד הארון, כן כל מעשיו שעשה בשעה ההיא, ולא רצה דוד שיהרג שמעי ביום ההוא, כדי שלא יראה כאלו היו הוא ואנשיו המתחילים במלחמה.

(יג) הלוך ויקלל. לא תאמר כן בלשון המקרא. לכן אומר אני שמעות סופר יש כאן, והרברים כעקם הלוך וקלל או הלוך ומקלל.

(יד) ויבא המלך וגו'. הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון, כי בכתוב לפנינו לא נאמר להיכן בא דוד, ובמעות סופר נשמט שם בחורים, כי שמה בא דוד וינפשו. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה'. ואם יש לך לב לדעת סדר דברים כי טוב הוא ונאה, הלא תראה איך השכיל הכתוב לתת לדוד מנוחה במקום

הזה, כדי להגיד לך בינתים הדברים שנאמרו והמעשים שנעשו בבית המלך בירושלים בשעה ההיא.

(יח) והעם הזה אשר אתך. וכל איש ישראל אשר בכל מקומות מושבותיהם. לו אהיה, וכתיב לא, כי טעה הלבלר כמו שמעה טעות זו בספר הזה למעלה י"ב ו'. ומכאן ראה למה שאמרתי שם.

(כא) בא אל פלגשי אביך. ראה מה שאמרתי בראשית ט"ז ב'. ואין הכתוב הזה סותר דברי ההם. כי זה אשר אמר אחיתפל: שכב עם פלגשי אביך כאשר ישכב איש עם אשה לקחתה לו, כלומר עשה בגלוי, ועשה כאדם העושה בשלום. תרע לך שיש בכלל ביאה זו פרסום המעשה, שהרי נאמר אחרי כן ויבא אבשלום אל פלגשי אביו לעיני השמש. והעצה היעוצה שיגלה אבשלום על דעתו שהוא רואה את פלגשי אביו כפילגשיו, מפני שהוא מולך תחתיו ויורש פלגשיו. וראה מה שאמרתי למעלה ג' ז'.

כי נבאשת את אביך ונני. מפני שהיה דוד ואבשלום אב ובנו אמר אחיתפל כן. כי בגלל הרבר הזה היו העם פוסחים על שתי הסעיפים, ויראים להיות אחרי אבשלום. מפני שהיו אומרים שלא ילחם אבשלום ברוד באכזריות כמה, כי אביו הוא וירחם עליו, וכל שכן שלא יהרגו אבשלום את אביו אפילו אם יסול בידו, וכל זמן שרוד חי וקיים לא תהיה הממלכה נכונה ביד אבשלום, כי אפשר שיתחרט אבשלום על מרדו ויפייס את אביו, או ילחם אביו עמו שנית וינצחהו. ואם תשוב הממלכה לרוד ואפילו ימחול לאבשלום מחילה נמורה באשר הוא בנו, הלא יהיה מאתו קצף על כל אשר היו אחרי אבשלום להמליכו. לכן יעץ אחיתפל עצתו בדבר הפילגשים, לחזק את לב העם בראותם את המעשה הזה, כי הבא אל פלגשי אביו לעיני השמש נבאש את אביו, ואין שלום ביניהם כל הימים, ולכן ישתדל אבשלום לנצח את דוד ולהרגו, לפי שאין לאבשלום תקוה ורוח והצלה כי אם כמות אביו.

(כג) בימים ההם נדרש לאחריו ולא לפניו. כאשר ישאל איש. ואיש קרי ולא כתיב. ותקון הקרי ללא צרך, כי טובים הדברים ככתבם. וישאל, כשאין איש עמו, פועלו סתום, ופירושו ישאל השואל, וכמוהו במקרא אין מספר.

יז

(א) שנים עשר אלף איש. ראה מה שאמרתי במספר הזה בכמו אלה במדבר ל"א ג'.

(ג) ואשיבה כל העם אליך. השבה זו היא אשר דברתי בה פעמים הרבה לאמר שהיא השבת הדבר אל מקומו הראוי לו. ואף כאן כשיבה אחיתפל את דוד כמו שאמר לעשות לו יהיו בני ישראל אחרי אבשלום, כי הוא המנצח ולו משפט המלכות.

(ה) קרא נא גם לחושי הארצי. ממה שנאמר קרא נא למדנו שלא היה חושי בתוך זקני ישראל הבאים בסוד אבשלום בתחלה. ודין הוא, כי מפני שהיה חושי רעה דוד לא האמין בו אבשלום בתחלה, ולא קראו אבשלום לשמוע מה בסיו אחד שישרה עצת אחיתפל בעיניו ובעיני כל זקני ישראל כי אם בנזרת הכתוב. והיא גורה רעה שאין כמוה לרוע בכל כתבי הקדש. וגם הכתוב עצמו מרגיש בדבר, ולכן

שם כפי דוד את התפלה שהתפלל לאמר מכל נא את עצת אחיטל ה' (למעלה ט"ו ל"א). ואמר אחרי כן וה' צוה להסיר את עצת אחיטל הטובה (למטה פסוק י"ד). ובעשות הכתוב כן אמר להסיר מעליו תלונות המהרהר אחרי מדותיו; כי מעתה ה' הוא העושה אלה, והוא הכל יכול.

(ז) בפעם הזאת. בערמה הוסיף חושי תאר הזמן הזה, כי תפסת מרובה לא תפסת. וחושי באמרו "בפעם הזאת" כמורה שטובות העצות שיעין אחיטל לפני מזה, והוראתו מראה לדעת שלא מקנאה ושנאה ידבר, ועל ידי כן נכנסו דבריו בלב השומעים ואמרו אולי טעה אחיטל הפעם הזאת כדבר חושי.

(ח) אתה ידעת את אביך. אחיטל קראו דוד (למעלה פסוק א'). והמלך (פסוק ב'), והאיש אשר אתה מבקש (פסוק ג'). וחושי אומר לו אביך כאן ולמטה פסוק י'. ומעם הרבר מפני שאחיטל שונא דוד וחושי אוהב לו ורע, וכל אחד מהם מלכו ידבר, ולולא אצבע אלהים שהיתה בדבר, שצוה ה' להסיר את עצת אחיטל, היה די באביך זה להודיע את השומעים דברי חושי כי ערום יערים ואין לבו את אבשלום.

איש מלחמה ויודע שבנפול האיש העובר לפני הצבא ומנהיגו במלחמה יפול לב העם וידיהם תרפינה, ועל כן יהיו אויביו מבקשים להחרידו ולהיטיו בלילה, ובגלל הדבר הזה לא ילין דוד במחנה בתוך העם.

(ט) כנפל בהם בתחלה. ימים רבים פירשתי את המקרא הזה פירוש דוחק, ואמרתי שחושי רוצה לאמר כנפול בנו בתחלה, והוא מדבר כחולה קללתו באחרים לרמות את אבשלום, כדי שיראה אבשלום איך נזהר המדבר בלשונו שלא לתלות הקללה באנשי אבשלום, ויהא לבו בטוח בו ולא יהרהר אחרי עצתו. ועכשו חורתי בו, מפני שממה שאמר חושי לדוד "אביך שמים, ולא קרא לו שם כשמות אשר קרא לו אחיטל, נוכחתי לדעת שמלכו דבר חושי ולא נזהר בלשונו, כי רוחו הציקתהו. ובגלל הדבר הזה הווקקתי לפרש הכתוב הזה פירוש אחר.

ועתה דע שכבר יאמר העברי נוסל בבור למי שיווד בו לדעתו, ככתוב ויגוסו מלך סדום ועמורה ויפלו שמה (בראשית י"ד י'). שפירוש ויפלו שמה כמו שפירשו אבן עזרא שירדו לבארות חמר לרצונם להמלט, והיא נפילה שבכאן, וכנוי של בהם שב אל הפחתים והמקומות שנוכרים לפניו, וזה הרבר שאמר חושי: אחיטל יעין לרדוף הלילה ולהכות את המלך לברו ששקול כנגד כל העם, וכל העם יהיה שלום, ואולם אין דוד לן את העם כי אם באחת הפחתים, ואם אנחנו נרד בתחלת המלחמה אל תוך הפחתים הם לחפש אחרי דוד כחשכת לילה, ישמע השומע ויאמר שאנו יורדים שמה מפני שהיתה מנפה בנו ואנחנו נסים ונחבאים, וראה מה שאמרתי למעלה ב' י"ז, ושופטים א' א' בסוף דברי.

(י) והוא. ראה מה שאמרתי בכיזור הוא הלילה הזה (שמות י"ב ט"ב). ואף כאן "הוא" שב אל הענין הנאמר לפניו כשוב אל שם דבר, והוא הנושא ומה שלאחריו הנשוא, ופירוש הדברים השמועה שישמע השומע ואמר היתה מנפה כעם אשר אחרי אבשלום מחמתה יהיה הדבר הזה שגם בן חיל אשר לבו כלב אריה המס ימס.

כי ידע נדרש לפני פניו ולא לפניו, והוא נותן טעם למה יהיה השומע השמועה נוטה לאמר ככתוב.

(יא) כִּי, אֵין כִּי זֶה נוֹתֵן טַעַם, וְהוּא כִּי שִׁבְרָאשׁ טַקִּים אַחַר מַאֲוִין, וְהַמַּאֲוִין לֹא טוֹבָה הַעֲצָה אֲשֶׁר יַעֲזֵן אַחִיתַּפֶּל (לְמַעַלָּה פֶּסוּק ז'). יַעֲצַתִּי, הַפַּעַל לְפַעֲלָת עֲכָשָׁה, וְהוּא כְּמוֹ יוֹעֵץ אֲנִי, וְאִמַּר הַמְדַבֵּר כְּלִשׁוֹן הַזֶּה עַל פִּי מֵה שִׁפִּירִשְׁתִּי בְּבִיאֹר הַרִימֹתִי יָדִי (בְּרֵאשִׁית י"ד כ"ב).

וּפְנִיךְ הַלְכִים בְּקֶרֶב, לַחֲזוֹק לֵב אֲנִשְׁךְ שִׁירָאוּ נְבוֹרוֹתֶיךָ וְתַחֲזֹקְנָה יָדֶיךָ, וְאִף יִהְיֶה לָכֵן כְּטוֹחַ בְּךָ כְּשֶׁתְּהִיָּה עִמָּהּ בְּסַכְנָה וְלֹא יִסְתַּכְּנוּ הֵם לְבָרֵם בְּמַלְחָמָה. זֶה פִּירוּשׁ הַדְּבָרִים כְּמוֹ שֶׁחֲפֵץ חוֹשֵׁי שִׁבְיָנָם הַשּׁוֹמְעִי, וְלָבוֹ לֹא כֵן יִחְשׁוּב. כִּי בְּאֵמַת חֲכַמַת אַחִיתַּפֶּל שְׂאֵמַר כְּשׁוֹב הַכֹּל הָאִישׁ אֲשֶׁר אַתָּה מִבְּקֵשׁ (לְמַעַלָּה פֶּסוּק ג') מְדַבֵּרֶת כֵּן מְתוֹךְ גְּרוֹנוֹ שֶׁל חוֹשֵׁי. לְפִי שֶׁשְׂכִּילְךָ אֲבִשְׁלוֹם בְּקֶרֶב וְיִמּוֹת יִהְיֶה מוֹתוֹ סוֹף הַמַּלְחָמָה וְכֹל הָעַם שְׁלוֹם.

(יב) בְּאַחַד הַמְּקוֹמוֹת, וְכַתִּיב בְּאַחַת, לִשׁוֹן נִקְבָּה, וְכֵן הָעֵקֶר. רָאָה מֵה שְׂאֵמַרְתִּי כְּבִיאֹר אֲשֶׁר בְּקֶרְבָּה (בְּרֵאשִׁית י"ח כ"ד). מִשֶּׁם תִּרְאֶה שִׁישׁ אֲשֶׁר יִשְׁמַשׁ הַזֶּכֶר לִשׁוֹן נִקְבָּה לְרַחֲמִים אוֹ לְנִגְנָאֵי וּבִיּוֹן. וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּם אִמַּר חוֹשֵׁי כֹּאֵן בְּאַחַת הַמְּקוֹמוֹת לִשׁוֹן בִּיּוֹן אֲצֵל דוֹר, מִפְּנֵי שְׂאֵבְשִׁלוֹם בִּירוּשָׁלַיִם בְּבֵית הַמֶּלֶךְ וְדוֹר הַהוּלֵךְ עַל אֲשֶׁר הוּא הוֹלֵךְ וְנִחְבָּא בְּאַחַת הַפְּתִיחִים. וְלֹא אִמַּר חוֹשֵׁי כֵּן לְמַעַלָּה פֶּסוּק ט', מִפְּנֵי שֶׁשֶּׁם הוּא מְדַבֵּר בְּנִבְרוֹת דוֹר וְשִׁמוּעַת מִפְּלַחַם שֶׁל אֲנִשֵּׁי אֲבִשְׁלוֹם, וְלֹא יִפּוֹל בְּדַבְּרוֹ הֵם לִשׁוֹן בִּיּוֹן כְּנֶגֶד דוֹר, וְהוּא נוֹפֵל כֹּאֵן כְּשֶׁחוֹשֵׁי מְדַבֵּר בְּמִפְּלַת דוֹר. וְנִחְנֹנוּ עֲלֵינוּ, נִחְלַקוּ בּוֹ חֲכַמֵי יִשְׂרָאֵל וְחֲכַמֵי הַגּוֹיִם. חֲכַמֵי יִשְׂרָאֵל מִפְּרָשִׁים וְנִחְנֹנוּ פַּעַל וְשִׁרְשׁוּ נוֹחַ, וְחֲכַמֵי הַגּוֹיִם אוֹמְרִים שֶׁנִּחְנֹנוּ זֶה כְּמוֹ אֲנַחְנוּ, וְכִיּוֹצֵא בּוֹ בְּרֵאשִׁית ט"ב י"א, שְׁמוֹת ט"ז ז' ו' ח', בְּמְדַבֵּר לִיב לִיב, וְאִיכָּה ג' מ"ב, וּפִירוּשׁ וְנִחְנֹנוּ עֲלֵינוּ כְּמוֹ פְּלִשְׁתִּים עֲלֵיךְ שֶׁמִּשְׁשׁוֹן (שׁוֹפְטִים ט"ז ט'). וְנִרְאִים לִי דְבָרֵי חֲכַמֵי יִשְׂרָאֵל מְדַבְּרֵי חֲכַמֵי הַגּוֹיִם, אִף עַל פִּי שְׁבוּן כֵּךְ וּבִין כֵּךְ לֹא מִתְיָשֵׁב הַיִּטֵּב לִשׁוֹן כֹּאֲשֶׁר יִפּוֹל הַטֵּל עַל הָאֲדָמָה שֶׁנִּאֵמַר אַחֲרָיו; כִּי לְדְבָרֵי חֲכַמֵי הַגּוֹיִם אֵין כָּל צֶדֶד דְּמִיּוֹן בֵּין שְׁנֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה.

(יג) וְסַחֲבָנוּ אֶתְּנוּ שֵׁב אֶל הָעִיר, וְאִמַּר אוֹתוֹ וְלֹא אִמַּר אוֹתָהּ, מִפְּנֵי שֶׁמִּחְשַׁבְתָּ דוֹר מִתְנַבֵּרֶת בְּלֵב הַמְדַבֵּר עַל מַחְשַׁבְתָּ הָעִיר.

(יד) עֲצַת אַחִיתַּפֶּל הַטּוֹבָה, הַטּוֹבָה מִעֲצַת חוֹשֵׁי הָאֲרֵכִי, וְיִתְרוֹנָם הַטּוֹבָה לְלוֹעֲזִים הַמְדַרְגָּה הַשְּׁנִיָּה שְׁבַתְּהָא, וְלֹא הָרֵאשׁוֹנָה.

(טו) וְכִזְזַת יַעֲצַתִּי אֲנִי, וְלֹא אִמַּר לָהֶם חוֹשֵׁי שֶׁעֲצַתוֹ טוֹבָה כְּעֵינִי אֲבִשְׁלוֹם מִעֲצַת אַחִיתַּפֶּל, כִּי שֶׁלֹּא יִסְמְכוּ עַל הַדְּבָר הַזֶּה וְלֹא יַעֲשׂוּ שְׁלִיחוֹתָם כֹּלֵל אוֹ לֹא יַעֲשׂוּ כְּרָאוּי, וְרֵאגַת חוֹשֵׁי הִיחָה שֶׁלֹּא לְצַרְךָ, כִּי צְרוּךְ וְאִבִּיתָ, אִף עַל פִּי שֶׁלֹּא חֲשַׁדְוּהוּ בְּדַבֵּר שֶׁקֶר, הֲלֹא הִיוּ יוֹדְעִים שֶׁעֲצַת אַחִיתַּפֶּל אֲשֶׁר יַעֲזֵן בִּימֵים הָאֵלֶּם כֹּאֲשֶׁר יִשְׁאַל אִישׁ בְּדַבֵּר אֱלֹהִים גַּם לְדוֹר גַּם לְאֲבִשְׁלוֹם (לְמַעַלָּה ט"ז כ"ג), וְאִיךְ יַעֲזוּב אֲבִשְׁלוֹם עִתָּה אֵת עֲצַת אַחִיתַּפֶּל מִפְּנֵי עֲצַת חוֹשֵׁי, וּבְנִלֵל הַדְּבָר הַזֶּה הִיוּ צְרוּךְ וְאִבִּיתָר אוֹמְרִים שֶׁאִף עַל פִּי שֶׁלֹּא יִשְׂרָה כְּעֵינִי אֲבִשְׁלוֹם עֲצַת אַחִיתַּפֶּל בְּשַׁעֲהָ הַהִיא, עוֹד עֲצַתוֹ קִיַּמָּה, וְעִדְרִין יַעֲשֶׂה אֲבִשְׁלוֹם כְּדְבָרֵינוּ כְּשִׁירָאָה שְׁבַהֲאֵסָף אֵלָיו כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל מִעֲצַת חוֹשֵׁי יֵשׁ שְׁהוֹת הִרְבָּה, וְרָאָה מֵה שְׂאֵמַרְתִּי לְמַטָּה פֶּסוּק כ"א.

(יז) וְהַלְכָה הַשְּׁפַחָה וְהַגִּידָה לָהֶם וְגו'. כֹּל הַפַּעֲלִים שֶׁנִּפְסַק הוּא לְמַעַלָּה שְׁנוּרָה, כִּי דוֹר אִמַּר וְשִׁלַּחְתֶּם בִּידֵם אֵלֵי כֹל דְּבָר אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ (לְמַעַלָּה ט"ז ל"ו), וְאֵם כֵּן, הִיוּ יוֹנְתָן וְאַחִימַעֲזֵן הוֹלְכִים אֶל דוֹר הַהוּלֵךְ וְשׁוֹב, וְהַכְּתוּב לֹא מִזְכִּיר

שליחותם כי אם בדבר הזה שהוא העקר, מפני שבפעם הואת קרה מקרה הנער שראם מדברים עם השפחה מירושלים בעין רוגל והיה מה שהיה אחרי כן, והוא דבר ראוי לזכרון.

(ט) על פני הבאר, ומכירין על פי, וכן העקר, כי לא יסול בבאר לשון הכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים. ולא נודע דבר. "נודע" זה כעין רעהו שפירשתי בשם רש"י שופטים ט"ז ט', ופירוש הכתוב לא נודע כל דבר, כי לא נודע שבאר בחצר. ובשביל כן לא עלתה על לב עבדי אבשלום לאמר ששני האנשים אשר הם מבקשים היו מתחת למסך הפרוש בחצר.

(כא) ככה יעץ עליכם אחיתפל. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ט"ו. ומתוך שלא היו צדוק ואביתר אומרים שיעווב אבשלום את עצת אחיתפל מפני עצת חושי הארכי, לא הזכירו את עצת חושי אל שליחיהם, והשליחים לא הזכירוה אל המלך, כי הם לא היו יודעים בה.

(כג) כי לא נעשתה עצתו. מן הלשון הזה משמע שלא עשה אחיתפל את מעשהו ואבד עצמו לדעת מיראתו את דוד, כי נבחר לו מות מחיים אחרי אשר לא שעה אבשלום אל עצתו וחלל כבודו ושמו שיצא לו בעמו לחכמה ולעצה.

ויצו אל ביתו ויחנך. מזכיר הכתוב את דבר הצואה כמו שאמר לפניו ויחבוש את החמור וילך אל ביתו, להגיד לך שלא חנם היתה עצת אחיתפל בימיו כדבר אלהים, כי ראוי הוא לשבחיו ושבחיו ראוי לו, מפני שהיה איש חכם ורואה את הנולד ומסדר מעשיו כהגן, שאפילו כשבא לשום מחנק נפשו לא עשה מעשהו באשר הוא שם, כי אם שב אל עירו וצוה לביתו ראשונה, ועשה עסקיו ואמר לאשתי ולבניו מה יעשו במותו, כדי שלא ימות והם נבוכים בעסקי ביתו. ועל דבר מות אחיתפל בחנק, ולא מת מיתה אחרת, ראה מה שאמרתי בביאור ידינו לא שפכו את הדם הזה (דברים כ"א ז'). ונס בתורת הנוצרים מעשה במאבד עצמו לדעת שמת בחנק, והימים סוף ימי בית שני. ראה מתי כ"ו ה'.

ויקבר בקבר אביו. בדורותינו היה כל העושה כמעשה אחיתפל לחרפה בעמו, ומחקת הגוי אשר אני יושב בקרבו נענש המאבד עצמו לדעת שלא נעשתה עצתו כעובר חוק, והנענשים מרביחם יענשו ענש קל מאוד. ואין משפסם משפס צדק. לפי שאם חייב העושה כן, רוצה הוא, ואחת דתו להמית! ונס בקרב ישראל היום הזה המאבד עצמו לדעת נחשב לו מעשהו לעון, והוא נקבר אחרי הנדר ולא בתוך מתי עמו. וכן דרשו בעלי התלמוד ואמרו את דמכם לנפשותיכם אדרוש (בראשית ט' ה') מיד נפשותיכם אדרוש את דמכם (כבא קמא צ"א ע"ב). והעברים הראשונים לא כן היו אומרים, כי אלו נחשב מעשה אחיתפל לעון לו, לא היה לאחיתפל כבוד כבוד שהיה לו במותו, ולא נקבר בקבר אבותיו ככתוב.

ואומר אני שטובה וישרה דעת אבותינו הראשונים בדבר הזה, ואין המאבד עצמו לדעת חוטא כי אם בזמן שלא משאיר אחריו די סדנסת אשתו ובניו, והם במותו יהיו על אחרים למשא, או כשנושים בו ואין לבעלי חובות ממה שינכה, שאו חיינו משועבדים לאחרים. ומוטל עליו להיות חי וקיים, בטובתו ושלא בטובתו, לעשות לביתו ולנושים בו. אבל מי שאינו זקוק לכל אדם, בדין הוא שיעשה בנפשו כטוב וכישר בעיניו. כי אם אין אני לי מה לי, ואם אין חיי ברשותי לעשות בהם כרצוני, אין לי אני העני בעולם הזה כל, ולמה לי חיים?

ובמה דברים אמורים, כהדיוט שנמתו בעולם ששים רבוא רבבות, והוא יוצא מן העולם ואין העולם חסר כלום, לפי שאין כל עצמו כי אם עושה ואוכל, ומעשהו ומאכלו רק לו לבדו; אבל איש הרוח המצוין בחכמה יתירה לכל בינה ומדע חייו ונות לרבים, ואיש שככה לו והוא מאבד עצמו לדעת נוול את הרכים. ועל פי הדברים האלה אף על פי שאמרתי לדעת אבותינו הראשונים בדבר הזה טובה וישרה, לא אמרתי כי אם דרך כלל, ולא באיש כאחיתפל שחיתה עצמו כאשר ישאל איש בדבר אלהים. והסופר הזה אשר יראת ה' היא אוצרו לא ראה את אחיתפל כראיה הזאת, מפני שהיתה עצתו הטובה לנועצו למוקש, כי שאלו בו ולא שאלו באלהים, והדבר הזה ככתבי הקדש עון פלילי, שכן הכתוב מוכיח את אסא מלך יהודה ואומר: וגם בחליו לא דרש את ה' כי ברופאים (דה"ב ט"ז י"ב).

(כה) יתרא הישראלי, ראה מה שאמרתי בביאור הכתוב דה"ב ב' י"ז. אביגיל בת נחש, ובמקום אחר נקראת אביגיל זו אביגיל (דה"א ב' ט"ז), והיא על פי הכתוב ההוא אחות דוד, וכן משמע ממה שנאמר בספר הזה, ששלח דוד לאמר לעמשא הלא עצמי ובשרי אתה (למטה י"ט י"ד), ושני הכתובים ההם מכחישים את הכתוב הזה הקורא לאביגיל בת נחש.

(כו) ושבי בן נחש וגו', שבי זה אחי חנון איש מלחמות דוד (למעלה י'). וגם סביר בן עמיאל איש ימיני, וממה שהיה מפיבשת בביתו (למעלה ט' ד') למדנו שהיה משומרי משמרת בית שאול, ושני אלה מביאים עתה מנחה לדוד, ולא בן דרך השונאים להושיע שנוא נפשם בצרתו, והכתוב מזכיר את המעשה הזה אשר עשו אלה, להניד לך ששמע ה' בקול דוד אשר דבר לאמר אולי יראה ה' בעיני והשיב ה' לי טובה תחת קללתו היום הזה (למעלה ט"ז י"ב), וברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז ד').

(כז) העם רעב ועיף וצמא במדבר, ואין שוק במדבר לקנות העם מאכל ומשתה וכל צרכיהם.

יח

(א) שרי אלפים ושרי מאות, היה העם נחלק מלפנים לאלפים ולמאות ולחמשים ולעשרות, ושר שר לכל אלף ומאה וחמשים ועשרה, וכלבר שבשעה ההיא היו המחלקות חסרות, כי יש מן האנשים יושבים מחוץ לירושלים, ומפני שהיתה המלחמה פתאום, לא היתה שהות בדבר, ולא הספיק דוד לשלוח אליהם לקראותם, ובגלל הדבר הזה חוברו להן המחלוקת למיניהן שתיים ושלוש יחדו למלאות המספר, והצטרך דוד לאמר מי משריהן יהיה לשר להן או להפקיר עליהן שר הרש כשקרה שהיו שרי כל המחלקות שחברו והיו לאחת חוץ לירושלים, וראה מה שאמרתי למטה פסוק ד' בסוף דברי, ואמר הכתוב כאן שרי אלפים ראשונה ושרי מאות אחרונה, מפני שהיו במחשבתו גם שרי חמשים ושרי עשרות, והסדר האחר לא יוקפד עליו כי אם כשהנוכרים שנים ולא יותר, כמו שאמרתי שם.

(ג) כי עתה, השבעים מתרגמים עתה זה כאלו כתוב אתה, באל"ף, וכאלו רצה העם לאמר שרוד שקול כעשרת אלפים מהם, והעקר הנוסח שלפנינו בספרים, עתה טוב, זה נראה לי שעקרו ואתה, באל"ף, והוא בא לחלק בין דוד ובין העם

מפני שלא יתישבו דברי הכתוב הזה היטב בלא שם סרצוף מחלק בין דוד ובין העם. מעיר לעזור. אין רוח הלשון נוחה מפירוש המפרשים, ואני לא ידעתי פירוש טוב ממנו. וכמדומה אני שסוף הפסוק הזה משובש.

(ד) למאות ולא לפים. לא נמצא הדבור הזה בכל כתבי הקדש חוץ מכאן כי אם פעם אחת בכתוב בשי' כ"ט ב', ושתי'ן בחיל היוצא במלחמה. לכן אומר אני שאין הדבור הזה ענין למספר, מפני שהוא סתום ולא מפורש, ומפני שאם כן, למאות מיותר, כי יש בכלל אלפים מאות. והוא ענין לסדר; ולא בא הכתוב הזה להגיד לך שהיה החיל חיל גדול, כי זה הדבר שהוא משמיענו שהיה החיל יוצא ועובר איש על רגלו, מאה מאה לברה ואלף אלף לברה, ולא מעורבים. ויתורגם הדבור הזה ללועזים in Compagnien und Regimentern. וסמך לדברי ממה שהכתוב בספר שמואל א' מסיים ואומר ודוד ואנשיו עוברים באחרונה, להגיד לך שהיו אנשי דוד מאות בפני עצמם ולא מעורבים במאות סרני פלשתים ואלסיהם.

ועל דבר סדר הדברים שנוכרו כאן המאות ראשונה והאלפים אחרונה, דע שאף על פי שנאמר במקום אחר שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות (שמות י"ח כ"א), וראשון ראשון רב, בזמן שהנוכרים שנים ולא יותר הסדר המרובה שבלשון המקרא, והוא הנאה והמשוכה, הקטן והשפל ראשון והגדול והנכבד אחרון, ככתוב מקף רגלו ועד קדקדו (למעלה י"ד כ"ח), כסף וזהב (במדבר כ"ב י"ח), קטן וגדול (איוב ג' י"ט), אם דל ואם עשיר (רות ג' י'), וכאלה רבות חוץ מאיש ואשה שהם נזכרים תמיד האיש ראשון ואחריו האשה כסדר בריאתם הכא בקבלה¹).

(ה) וכל העם שמעו. נזכר הדבר הזה בשביל דברי המגיד ליואב אשר

דבר לאמר באזנינו צוה המלך אותך ונ' (למטה פסוק י"ב).

(ו) ביער אפרים. כן כתוב בכל כתבי יד. ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא מקום ששמו יער אפרים. לכן אומר אני שגם כאן טעות הוא. והכתוב כעקרו בהר אפרים, ובאו הסופרים לידי טעות זו מחמת שנאמר בפסוק ח' וירב היער לאכול בעם, ומפני שלא מצאו ליער זה זכר במה שקודם לו, הניחו מדעתם וכתבו כאן ביער תחת בהר. ולא זכרו העושים כן שכתחלה היה הר אפרים כלו יער, כמו שנאמר כנגדו כי יער הוא ובראחו (יהושע י"ז י"ח), וברין שהוא גם ברכות הימים כשבראוהו עדיין מרביחו יער. ועל פי הדברים האלה יש במשמע הר אפרים לשון יער, ועל משמעו זה סמך הכתוב באמרו אחרי כן וירב היער לאכול בעם, ודבר ביער כמדבר בנודע.

ובין כך ובין כך קשה שם אפרים כאן, כי מלחמה זו היתה בארץ הגלעד אשר מעבר לירדן מזרחת, ומה להר אפרים או ליער אפרים בארץ הגלעד? ואני בחרתי לאמר שנבעה אחת בארץ הגלעד על שפת הירדן אל מול ההר אשר בעבר הירדן ימה היו הראשונים רואים אותה בקצה הר אפרים וקוראים על שמו, ולא אומר שיער אחד בארץ הגלעד נקרא יער אפרים.

(ז) עשרים אלף אמר הכתוב כן אחר שנאמר ותהי המנפה גדולה, והוא רואה מספר הנפנים כמדת המנפה.

¹ ולא שהסדר תלוי בקבלה, ובלבד שהוא תלוי במקום הכנות אצל הבנים שכאה הקבלה לפרש טעמו; ומפני שבמסעשים בכל יום היה להם האיש עקר והאשה מפלה לו, היה רגיל על לשונם להזכיר האיש ראשון והאשה אחרונה.

(ח) וירב היער לאכל בעם, בשני המחנות. כי היו העם עוברים בעצי היער הסמוכים זה לזה ונפצעים בהם. וזכור הדבר הזה בשביל אבשלום שגם הוא נוקש בעץ מעצי היער שהיה לו למכשול.

(ט) על הפרד. גם מכאן סמך למה שאמרתי במקום אחר שלא היו העברים הראשונים אוהבי סוסים ולא משתמשים בהם אפילו במלחמה; כי אם לא כן, היה אבשלום רוכב על סוס ולא על פרד.

בין השמים ובין הארץ באויר. והזקק הכתוב לאמר בלשון הזה מפני שהעברים הראשונים לא היו יודעים שחללו של עולם אויר, ולכן אין לאויר שם בלשונם.

(י) והנה ראית ומדוע וגי'. "הנה" זה כרעהו שפירשתיו למעלה נ' כ"ה, ויואב מדבר במעשה האיש שראה את אבשלום תלוי באלה ולא הרגו כמדבר בדבר שלא יאמן כי יוספר.

(יב) שברר מי. יש כתבי יד שכתוב בהם כאן לי תחת מי, והוא נוסח של שמות. ומי זה תאר שם סחוס, ופירושו כל מי, כלומר כל אחר מכם או כלכם.

(יג) או עשיתי בנפשי שקר. בי"ת של בנפשי מלמד על מחיר הדבר, וכיוצא בו בנפשו דבר אדניהו (מ"א ב' כ"ג), שפירושו דבר אדניהו ותחת דבורו יתן נפשו, ואף כאן עשיתי בנפשי שקר זה פירושו: שקרתי במלך דוד והסתכנתי בנפשי. ואמר כן מפני שאלו נודע הדבר היה המלך ממיתו כדמי אבשלום בנו. ויתורגם המאמר הזה ללועזים *soustr hätte ich mit Gefahr meines Lebens Verrath geübt*.

תתיצב מנגד. כל מי שיש בידו להושיע את רעהו בצרתו ולא מושיעו תאמר לו אצל רעהו וצרתו עומד מנגד, כמו שנאמר באדום שלא עזר את יעקב אחיו ביום עמך מנגד (עובדיה פסוק י"א), ונאמר במקום אחר מנגד ננעי יעמורו (תהלים ל"ח י"ב). והוא הדין למתיצב מנגד.

(יד) לא כן אחילה לפנך. כן זה מלשון כנים אנחנו (בראשית מ"ב י"א), ופירושו הכתוב הזה לא כהנן אני עושה שאוחיל לפנך, וכיוצא בו לא כן אנחנו עושים (מ"ב ז' ט). שבטיים. השבט הזה העשוי להתקע באויב כעין חנית הוא, ובלבד שאין לו להבת, והוא מקצר ועולה וחד בראשו.

בלב האלה. כמדומה אני שטעות הוא, ועקרו וכלב האלה, בוא"ו, והוא נוסף על בלב אבשלום שנאמר לפניה, ודונמתו בדוד ובקיר (ש"א י"ט י').

(יז) ויצבו עליו גל אבנים וגי'. על דבר המעשה הזה ותכליתו ראה מה שאמרתי יהושע ז' כ"ו.

(יח) בחייו, וכתוב בחיו, חסר י"ד, וכן העקר. ואין בחיו זה מלשון חיים, כי אם כן, מה בא הכתוב הזה ללמדנו, וכי יעלה על לב אדם לאמר שהציב לו אבשלום את המצבה הזאת במותו? ועוד שחזן לדברי שיר לא תאמר בלשון המקרא בחיי פלוני כי אם בשאתה מכוון לכל ימי חייו, כמו שנאמר בשמשון מאשר המית בחייו (שופטים ט"ז ל'), שפירושו מאשר המית כל ימי חייו, וכשאתה בא לדבר במה שהיה בשעה מן השעות קודם שמת פלוני תאמר בעוד פלוני חי או בהיות פלוני חי, כמו שנאמר בספר הזה בהיות הילד חי (למעלה י"ב י"ח), ונאמר בעוד הילד חי (שם פסוק כ"ב) ונאמר במקום אחר בעודני חי (דברים ל"א כ"ז), ונאמר בהיותו חי

(מ"א י"ב ו'). וכחיו זה דינו בְּמִיּוֹ, והוא חי ששירשתיו בראשית מ"ב ט"ו ואמרתי בו שהוא כמו נפש; וכלבד שאין שמושו כאן שמושו ותרן. ופירוש הרברים אבשלום הציב לו בעצמו¹) מצבת. ולא צוה להציב אותה ודי לו בכך. כי אם בעצמו ובכבודו נצב על העוסקים במלאכתה עד תומה. ועשה כן משני שהיה חסין בה מאד.

אשר בעמק המלך. הוא העמק אשר לפניו נקרא שמו עמק השוה. שמה יצא מלך סרום לקראת אברהם בשובו מהכות את כדלעמר ואת המלכים אשר אתו. ומלכי צדק מלך שלם הוציא לו לחם ויין ויברכהו (בראשית י"ד, י"ז—כ'). ונראה שבימי הספר הזה כבר היו נודעים דברי ההגדה הזו, ולכן אמר לנו הכתוב כאן שהציב לו אבשלום את מצבתו להזכיר שמו בעמק המלך. במקום הלולי תשועת אברהם אבי העברים ונצחוני.

בעבור הזכיר שמי. ראה מה שאמרתי בביאור אשר אזכיר את שמי (שמות כ' כ"ד). ועל פי הדברים ההם פירוש הכתוב הזה בעבור שום לי שם כנבורי החיל המשאירים שםם לכבוד ולתפארת. כי אם לא כן, מה אין לי בן שאמר, והלא נאמר ויולדו לאבשלום שלשה בנים (למעלה י"ד כ"ו)? הכי תאמר להמית שלש נפשות, כמו שעושים המפרשים לקיים פירושם? ועל פי מה שאמרתי אין שני הכתובים האלה מכחישים זה את זה. כי היו לאבשלום בנים, וכלבד שלא היו נבורי חיל ולא ראויים להזכיר שם אביהם לנבורה ולתפארת. ולדבר הזה כוון אחד מן הראשונים האומר שלא היה לאבשלום בן ראוי למלכות (סוטה י"א ע"א).

ונזכר דבר המצבה הזאת אחר שנאמר בפסוק הקודם ויצבו עליו גל אבנים גדול מאד, להניד לך שלא קמה מחשבת אבשלום ועצתו. ולא הוזכר שמו אחריו לכבוד ולתפארת. כי גם קבורה לא היתה לו.

(כא) וישתחו כושי ליואב. נזכרה השתחוויה זו, והיא מעשה בשרה המלחמה ואין מקום לזכר דברים כדבר הזה בשביל עצמם. והשתחוויה זו נזכרת להניד לך מה ראה יואב לבחור בכושי לבשורה זו מאחימעץ בן צדוק. והכתוב מניד לך הדבר הזה בזכר השתחוויה זו שתשמענה ותרע שהיה הכושי איש הריוט מאנשי הצבא, אשר על בן השתחווה לשר הצבא, וכמורה בצבא אלפים ורכבות, ואם יקרנו עון בדבר מה יהלוך מיואב. לא כן אחימעץ שהוא בן כהן גדול, ויואב אוהבו, שכן אמר לו בני, ועל כן לא בחר יואב באחימעץ לשליחות זו. מיראתו שלא יחם לב המלך בשמעו את השמועה ויהרוג את השליח. וכדי שישום הקורא את לבו על זכר השתחוויה זו וילמד ממנו את הדבר שאמרתי, לא נאמר למטה שהכושי השתחווה למלך בבואו אליו (פסוק ל"א)².

(כב) אין בשררה מצאת. לא ידעו החכמים מה הוא. ומוצאת כאן מספקת, ודונמתו הוצאן ובקר ישחט להם ומצא להם (במדבר י"א כ"ב). ופירוש הדברים

¹ וכעין השמוש הזה משמש בלשון ערבי נעס שמשמע חי זה משמעו, וכלבד שהערבי יאמר נעס בלא ב.

² הנה פירשתי לך עד כה רבות כאלה, ועוד אוסיף אפרש, ואף על פי כן לא הגדתי לך החצי בענין הזה, כי רב הוא מאד, ואלו באתי לפרש כל דרכי הסופרים איש איש במקומו, הקצר היריעה מהכיל, ואתה הקורא עליך לדון את הסתום מן המפורש. ואל יקל בעיניך מנהג סופרים, כי דבר גדול הוא ודעתו מביאה לירי דעת המקרא.

אין בשמועה די בשורה. לפי ששמחת המלך בתשועה מאויבו יוצאת באבלו אל מות בנו.

(כו) אל השער. משמרת השוער לסגור השער ולפתחו. ומה עסקו בשער בשעה ההיא? לכן נראה לי ששער זה דינו שער, ופירוש הכתוב פנה הצופה אל השער וקרא. וראה מה שאמרתי מ"ב ז' י'.

(כז) ואל בשורה טובה ובשביל בשורה טובה, ודוגמתו אל הלכה ארון האלהים ואל חמיה ואישה (ש"א ד' כ"א).

(כט) ראיתי ההמון הגדול וגו'. ראה מה שאמרתי במדבר י"ד י"ד. ואף סדר הדברים האלה נבון מאוד ללמד על מדברם שהיתה דעתו מזורפת. כי ירא אחימעץ לאמר מת אבשלום ולא יכול לאמר חי הוא. ואמרתי שסדר הדברים האלה נבון. ולא מפני „לשלוח את עבד המלך יואב“ שהוא כמו לשלוח יואב את עבד המלך, כי יש כלשון הזה במקום אחר, כמו שנאמר כאכול קל לשון אש (ישעיה ה' כ"ד), ונאמר עוד לשאת מעשר החמר הבת (יחזקאל מ"ח י"א); כי אם מפני שנוסף „ואת עבדך“ על „את עבד המלך“ ויואב שמקומו המקום הראשון, כי הוא הפועל, בינתיים.

את עבד המלך הוא הכושי. ואת עבדך אחימעץ המדבר. ודע שאנחנו היום כשירדבר המדבר בעצמו וכרעהו דרך ארץ שיוכיר רעהו תחלה ואחר כן את עצמו, ולא כן כל הקדמונים ללשונותם, כי כל מדבר מהם מזכיר תמיד את עצמו ראשונה. ושנה אחימעץ כאן ממנהג הראשונים והזכיר את הכושי ראשונה ואחרי כן את עצמו, להניד למלך שיואב שלח את הכושי ראשון והוא עצמו רץ אחרון, והוא התאמץ ועבר את הכושי לבא ראשון לבשר את המלך למצוא חן בעיניו. ובגלל הדבר הזה נאמר בו וישתחו למלך לאפיו ארצה (ססוק כ"ח), ולא נאמר כן בכושי אצל דוד. ואצל יואב נזכרת השתחווית הכושי ובמקום הזה לא נזכרת מן הטעם שאמרתי במקומה, וכדי שיריץ הקורא מחסרון זכרה על טעמו של זכר השתחווית אחימעץ.

ולא ירעתי לכוון למה מרכיב הכתוב כל הכרכורים האלה להודיענו שינע אחימעץ למצוא חן בעיני דוד. ואפשר שבא הכתוב להניד לך מראש שהיה בית צדוק נאמן עם בית דוד מבית אביתר, שסופו מוכיח על תחלתו, כי אכיתר היה במרד עם אדניהו ושלמה נרשו (מ"א א' ז', וב' כ"ז).

יט

(ב) מותי אני. בא אני לחזק כנוי של מותי, והחזוק לחלק. תחתוך. היה בדין שיאמר תחת מותך, ואמר הכתוב כן כמו שאמר טוב לשמוע נעת חכם מאיש שומע שיר כסילים (קהלת ז' ה'), ופתח בפעולה ומסיים בפועל. וכעין הדבר הזה הראיתך במום ובעל מום דברים ט"ז כ"א.

(ג) הובשת משכרם שהיו מצפים לראותך שמה על התשועה ומאיר פניך אליהם שנלחמו לך, ואתה מתאבל אל אבשלום והם בעיניך כמכים נפש בנך ולא כמושיעך בצרה.

היום, חמש פעמים נאמר „היום“ במעט הדברים שבפסוק הזה ובפסוק האחר.

והרבר הוזה מלמדנו מה גדול היום ההוא לדוד, כי בו תלויה מלכותו, כמו שדוד עצמו אומר הלא ידעתי כי היום אני מלך על ישראל (למטה פסוק כ"ג).
(ז) הגדת הוכחת בראיות, וכיוצא בו ולא יכלו להגיד בית אבותם וזרעם אם מישראל הם (עזרא ב' ג"ט).

אין לך שרים ועבדים לא תדאג לשריך ולעבריך, והם כאין בעיניך. והלשון הנה מפורש לך כל צרכו בכיבור לא ימצא לנו החר (יהושע י"ז ט"ז).
(ח) ולכל העם אשר את דוד בירושלים ואשר היו אחריו. וישראל יתר העם שהיו אחרי אבשלום.

(י) נדון פירושו כעין נדון שבלשון התלמוד והוא משא ומתן ברין (Argument-tation). וראה מה שאמרתי בכיבור ריב ומרון ישא (חבקוק א' ג').

(יב) ודבר כל ישראל בא וגי'. מאמר משרת מלמד על שלפניו, ופירוש הכתוב למה תהיו אתם אחרונים כשבא דבר ישראל אל המלך. והפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, כי עדיין לא בא דבר ישראל ביד מלאכיהם אל המלך, והוא בא באזני דוד מן השמועה, כי היה העם נדון עליו ככל שבטי ישראל (למעלה פסוק י'). ואוהבי דוד מוליכים אליו את הקול.

אל ביתו כמו על ביתו. והוא מפרש דבר ישראל, כלומר דבר ישראל על אודות השבת המלך אל ביתו. וסתם הכתוב את לשונו מפני שסמך על הנאמר לפניו בפירוש להשיב את המלך אל ביתו. וראיתי לפרש הפירוש הזה, מפני שעדיין לא שב דוד ירושלימה, ובגלל הדבר הזה אין לומר שבא דבר ישראל אליו אל ביתו ממש.

(יד) הלוא עצמי ובשרי אתה, לא אמר הלשון הזה כנגד עמשא כמו שאמר כנגד זקני יהודה, כי זקני יהודה שבטו ועמשא בן אביניל אחותו (דהיא ב' י"ג—י"ז). והזכיר הקרבה אשר ביניהם, להגיד לו שלמענה ימתול לו על מדרו, ולא שלמענה ישימהו שר צבא תחת יואב, כי כקרבת עמשא לו קרבת יואב שהיה בן צרויה אחותו (שם פסוק ט"ז).

תחת יואב, אמר דוד לעשות כן, מפני שהיה לו יואב לאיש קשה מאוד, והיה דוד ירא מפניו, כי כחו רב להרע לו בהטות את לב העם אל כל אשר יחפוץ, כמו שאמר יואב אל דוד כי אינך יוצא אם ילין איש אחך הלילה ורעה לך זאת מכל הרעה (למעלה פסוק ח'). ובגלל הדבר הזה אמר דוד להסיר את יואב משר הצבא ולהת עמשא תחתיו. והרבר למד מענינו שנאמרו הדברים האלה בסתר מיואב.

(יח) וציבא וגי'. לקח שמעי אתו את ציבא מפני שציבא מצא חן בעיני דוד ברנלו אליו את בן אדניו, ולכן אמר שמעי שחברת ציבא תעמוד לו למצוא גם הוא חן בעיני המלך.

וצלתו הירדן, מתורגם ומפורש לכל כמו ועברו את הירדן, ולא נראה לי שזה משמעו, כי לא מצאנו בכל המקרא שיאמר לעובר נהר צולחו. והשנית הלא נאמר אחריו לפני המלך ואי אפשר שעברו בני בנימין את הירדן קודם שעבר דוד, לפי שאין זה כבודו של מלך, ועוד שהרי נאמר בפסוק האחר ושמעי בן נרא נפל לפני המלך כעברו הירדן, ומשמע ששמעי שהיה עומד בראש האלף מבני בנימין היה עם דוד כעברה בעברו את הירדן.

ודע שהערכי יאמר *أصلح* למחקן כלי ומכשירו להשמישו, כמנן ביד שמכשיר כליו קודם שמתחיל לנגן. ומן הלשון הזה וצלחו שנאמר כאן, וכלכר שהוא יוצא לשני בכנין קל, ורונמתו והדרך צלח (תהלים מ"ה ד'; ראה שם דברי). ועל פי הדברים האלה פירוש וצלחו הירדן ציבא ועבריו היו מכינים הירדן לפני המלך. כלומר מכשירים את הירדן לפני המלך ועושים צרכיו כדי שיעברוהו, והכשרה זו הבאת העברה הנוכרת בפסוק האחר וכדומה לה מן המעשים הצריכים בכמו אלה. ויתרונם המאמר הזה ללועזים *und besorgten Alles, was am Jordan nöthig war für den König*.

(יט) ועברה העברה, הפעל לפעולה הולכת והוה ולא שלמה ונמורה. ואמר הכתוב כן, מפני שהוא בא לדבר כמה שנעשה בשעת הפעולה הזאת. בעברו בירדן בהיותו עם המלך בעברה שהיתה עוברת את הירדן. וכנוי של בעברו שב אל המלך.

(כג) היום יומת איש. שאלת התמה, ואין בראשה היא הרעת מן המעם שאמרתי ש"א כי"ב ט"ו.

(כד) וישבע לו המלך, ולא מזכיר הכתוב את דברי השבועה כמאמרם, עין חי ה' אם אמיחך או כדומה לו מן הלשונות, משום כבודו של דוד שלא שמר את השבועה הזאת, שהרי צוה את שלמה בנו לפני מותו להמית את שמעי (מ"א ב', ח' וט"ו) ומה בין ההורג את חברו למצוה והוא נהרג?

(כה) ואת בגדיו לא כבסם, לא הסיר מעליו בגדיו הצואים ללבוש טהורים תחתיהם, וכן נאמר במקשה מטומאתו כנגד בגדיו הטמאים וכנס בגדיו (ויקרא י"ג). כי כן יאמר העברי לדבר הזה, ולא יאמר מחלף שמלותיו כי אם ללבוש בגדים חשובים ויקרים מן הטהורים שהיו עליו בתחלה, וראה מה שאמרתי למעלה ט"ו כי"ג בציון שבליון.

אשר בא בשלום, הכתוב הזה לקה בחסרון ומלואו אשר בא ירושלים בשלום כמו שתראה בסמוך.

(כו) ויהי כי בא ירושלים, טעות סופר יש כאן; כי אין הדבר הזה מעשה בירושלים כי אם על שפת הירדן, וירושלים שנאמר במקרא הזה מקומו בסוף הפסוק הקודם, ואלה תולדות טעות זו: הלכלר שכח לכתוב ירושלים והשמיטו בתחלה, ואחרי כן כשכח לכתבו בנליון ולסמן מקומו בפנים כגוף הספר, נתחלף לו בא בכא, ונתן הסימן אחר "בא" שבפסוק זה, והוא היה מכוון לכא שבפסוק הקודם, ובכך נכנסה תיבת ירושלים שלא במקומה.

(כז) ואלך את המלך, בכתבי יד הרבה מאוד ובמקצת ספרים הנוסח אל המלך, והעקר "את", שכן אמר דוד אל מפיבשת בשאלתו למה לא הלכת עמי (פסוק כ"ו), והוא מכוון לשעה שהלך מירושלים בכרחו ושואל למה לא ברח מפיבשת עמו.

(כח) וירגל בעבדך, והיה מפיבשת יודע שהלשינו ציבא, מפני שבשוב ציבא טהביא את מנחתו לדוד הלך לרשת את כל אשר לבן אדניו כמו שאמר לו דוד (למעלה ט"ו ד'), ובכך נודע הדבר למפיבשת שעברו דבר עליו סרה אל המלך.

(כט) אנשי מות לאדני, הדברים האלה מסורשים לך כל צרכם ש"א כ"ד כ', ומה יש לי עוד צדקה, ראה מה שאמרתי בראשית ט"ו, ואף צדקה זו טענה, ולזעק נוסף על צדקה, כלומר ומה יש לי עוד לזעוק, ויאמר כן בלשון

המקרא. ככתוב היש לדבר לך אל המלך (מיב' ד' ייג). אל כמו על. ועל פי הרברים
und welchen Anspruch habe ich
noch und was habe ich mich noch über den König zu
beklagen.

(ג) אמרתיו. הפעל לפעולת עכשו. והוא כמו אימר אני. על פי מה שפירשתי
בראשית י"ד כ"ב. אתה וציבא תחלקו השדה. אמר אחד מן הראשונים בשעה
שאמר דוד למפיבשת אמרתי אתה וציבא תחלקו השדה יצאה בת קול ואמרה
לו רחבעם וירבעם יחלקו את המלכות (שבת נ"ו ע"ב). ובת קול זו אם לא יצאה.
ברין הוא שתצא.

(ג) בשיבתו. בהרכה כתיב יד הנוסח בשבתו. בלא יויד. וכן העקר. והתיבה
כמות שהיא לפנינו בספרים אין דינה כי אם בשיבתו. ולשונה לא מתישב על לשון
הכתוב בין ישוב הכנוי לברולי ובין ישוב לדוד. והאומרים ששיבתו זה שרשו ישב דבריהם
דברי רות. כי משרש ישב תאמר בלשון המקרא שָׁבָה. כמו שנאמר דעה ושנה.
ולא שיבה.

(ד) כמה ימי שני חיי. אמר רש"י כמה ימי שני חיי אשר יש לי לחיות.
וכן מפרשים כל המפרשים ומתרגמים כל הלועזים ללשונותם. ולא נראה לי כן משום
יומא חדא בכסא דמוקרא והדר ליתבר. ומשום שלא תאמר בלשון המקרא ימי שני
חיי פלוני כי אם לשעבר ולא לעתיד. ומפני שמכל דברי ברולי משמע שהוא מוחל
על הטובה שאמר דוד לעשות עמו. בשביל שלא ראוי לו ולא הוא ראוי לה מחמת
שוקן הוא מאוד ולא תהיה לו הנאה ממנה. לכן אומר אני שהדברים אמורים לשעבר.
ומשמעם ללועזים wie alt denkst du bin ich, dass ich u. s. w.

(ו) האדע בין טוב לרע. ראה מה שאמרתי בכיאוור עין הדעת טוב ורע
(בראשית ב' ט'). ועל פי הרברים ההם זה פירוש הכתוב: הרי אני כמי שעבר ובטל
ולא אתענג עוד על תענוגי הנערים. אם אשמע עוד וגו'. שמיעה זו שמשמשת
בביית שמועה שיש עמה נחת רוח. והיא על פי מה שפירשתי בראשית כ"א ט"ז.
למשא אל אדני המלך בהתענגך על תענוגי הנערים ולא אתענג אני עמך. כי
הנא בחבל משחקים ומתענגים ולא משחק ומתענג עמהם יהיה עליהם למשא.

(ז) כמעט יעבר עבדך וגו'. אין הפעל הזה לפעולת מחר כמו שאומרים
המפרשים, כי אם לפעולת עכשו שאינה שלמה וגמורה. לפי שאם כפירוש המפרשים,
אין לדברים האלה טעם. ואין להם כל חבור אל סוף הסוק. ואף לא מתישב לשון
כמעט שבראשו.

והרוצה לעמוד על טעם המקרא הזה יזכור שברולי היה איש גדול מאוד
(למעלה פסוק ל"ג). ובגלל הרכה הזה היה כל הכבוד שכבר את דוד מהונו בשבתו
במחנים כאין בעיניו. ואפילו היה נחשב בעיניו. הוא מדבר בו אל דוד כאלו לא
נחשב. כדרך כל איש חסד שרוח גריבה בקרבו. ולפיכך אמר ברולי אל דוד שעברו
עמו את הירדן לשלחו היא כל הטובה שהוא עושה עמו. והטובה הזאת קמנה מן
הנמולה שאמר דוד לגמלו.

(ח) עבדך כמהם. אין לומר שהניח ברולי כל הטובה שאמר המלך לעשות
עמו לאיש נכרי. ועל כרחק תאמר שכמהם זה קרוב לברולי. ואם כן, קשה שלא

מניד לנו הכתוב מה הוא לו. ובתרגום הסורסי יתורגם כאלו כתוב „בניי כמהם, ולא נראה לי שכן העקר, בשביל שאין לומר שמעיה הלבלר וכתב עבדך תחת בני, מפני שאין בין שתי התיבות האלה צד המיון כל עקר. ואומר אני שהדברים האלה כעקרים „בן“ עבדך כמהם, ועבדך זה אמור כנגד ברזלי. וסמך לדברי ממה שלא נאמר ועבד המלך כמהם כמו שאמר אחימעיך כדברו אל המלך על עצמו ועל איש זולתו את עבד המלך וגו' ואת עבדך (למעלה י"ח ב"ט). ואמר כנגד עצמו עבדך וכנגד הכושי עבד המלך. (ט) אישר תבחר עלי. „עלי“ זה להטלת חובה, ופירוש הכתוב יהי כדברך, ואני אעשה לכמהם את הטובה אשר אמרתי לעשות לך, והנני עושה לך תחתיה כל טובה אשר תבחר לעצמך לצאת ידי חובתי ממך.

(סא) והעבירו, וכתוב ויעבירו, ואין הלשון הזה צריך תקון, כי טובים הדברים בכתבם, ובלבד שיועבירו יש במשמעו פעולה שלמה ונמורה ופעולה שאינה שלמה ונמורה, ואין והעבירו בחבור הדברים האלה כי אם לפעולה שאינה שלמה ונמורה. והעברה זו פעולה שאינה שלמה ונמורה, כי בעוד שהיו מעבירים את המלך היתה המריבה בין איש ישראל ובין איש יהודה על דבר השבת המלך אל ביתו. וגם חציו עם ישראל נוסף על וכל עם יהודה, וכמוהו מקומו המקום הראשון.

(סב) וכל אנשי דוד עמו. לא נוסף זה על את המלך ואת ביתו, כי אם כן היה הכתוב אומר „ואת“ כל וגו'. והמאמר הזה משרת מלמד על שלפניו, ופירוש הכתוב העבירו את דוד כשהיו כל אנשי דוד עמו, והדבר למד מענינו שהעבירו גם אותם.

(סג) על איש ישראל. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא פעל ענה משמש בעל חוץ מכאן. לכן אומר אני שגם במקום הזה טעות הוא, והדברים כעקרים אל איש ישראל, ופירושם אל יאמר איש ישראל כן, ודונמתם אל בנותי (רות א' י"ג). וסמך לפירושי מה שנאמר אחריו כי קרוב המלך אלי, ומשמש כי בראש המאמר כמו שנאמר שם אחרי כן „כי“ מר לי מאוד מכם.

(סד) ולא היה דברי ראשון וגו'. המפרשים שמחברים הדברים האלה לעשותם מאמר אחד או שני מאמרים תקועים זה בזה טועים. והדברים שני מאמרים, איש איש בפני עצמו. המאמר האחד ולא היה דברי ראשון, והוא שאלת התמה, ודברי שאמר הכתוב הוא אשר אמר דוד ביד צדוק ואביתר אל זקני יהודה כשהיו מירושלים בהשבתו לאמר למה תהיו אחרונים להשיב את המלך „ודבר“ כל ישראל בא אל המלך אל ביתו (למעלה פסוק י"ב); והמאמר השני לי להשיב את מלכנו, ולמיד של לי כלמיד של לא „לך“ עויהו להקמיר (דה"ב כ"ו י"ח). ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב בחבורו: מאחר שהיה דברי ראשון אל המלך להשיבו, היה בדין שאשיב אני את מלכנו, ולא אתם בני יהודה. ויתורגם ללועזים war nicht mein Antrag der erste? Mir gebührte es also, meinen König heimzuführen. וישראל ויהודה היו מריבים זה עם זה על דבר השבת המלך, מפני שהמשיב את מלכו מנלה על דעתו שעושה מלכו, לא כן המורה במלכו אחר שהושב.

ויקש דבר איש יהודה. והדבר הזה עושה רושם במדרו של שבע בן בכרי, כי לפי שהיו אנשי יהודה מדברים קשות, הלכו בני ישראל אחרי שבע בן בכרי שאמר אין לנו חלק בדוד (למטה ב' א' ו').

ב

(ב) מן הירדן ועד ירושלים תאר הרכקות, ופירושו הרכבים ואיש יהודה דבקים במלכם ולא עזבוהו, והלכו עמו מן הירדן עד ירושלים; כי היתה המחלוקת, ומחמתה המדה, על שפת הירדן, מעבר לירדן ימה.

(ג) ויקח המלך את עשר נשים, לא מדבר בהן הכתוב כמדבר בידועות משום מעשה שהיה, וכאלו לא הן הנשים הפלגשים שהניח דוד לשמור הבית, מפני שלא בהיותן הן, כי הוא הניחן טהורות והן עכשו מוטמאות.

ויכלכלם, מ"ים זו שנכנסה כאן תחת נז"ן מפורשת לך על פי מה שאמרתי בביאור סתמום פלגשים (בראשית כ"ו ט"ו), ונמשכה אחריה מ"ים של ואליהם, אף על פי שאין אחריה אות השפתים.

לא בא, ראה מה שאמרתי בביאת איש אל אשה בראשית ט"ז ב', ועל פי הדברים ההם נאמר כאן לשון ביאה, ואין ביאה זו ביאה ראשונה, מפני שנפסקה האישות בין דוד ובין פילגשיו במעשה אבשלום, ואלו שכב דוד עמחן אחרי כן, היה כלוקחן שנית, ויתורנם ואליהם לא בא ללועזים und nahm seine ehlichen Beziehungen zu ihnen nicht wieder auf.

אלמנות חיות, שני שמות וכניהם סמיכות, כלומר אלמנות של חיות, ואלמנות מה שאלמנה נתונה בו, וחיות היות החי בחיים (Zustand des Lebens), ופירושו הדברים היו כאלמנות כחיי בעליהן, והדבור כלו מקומו המקום השני כדון מלמד על טיבו של הפעול אצל הפעולה.

וממה שתקן דוד דבר הפילגשים ראשונה וצוה על דבר שבע בן בכרי אחרונה למדנו שהיה לו הדבר הראשון חמור מן האחרון, וחומר דבר הפילגשים מסורש לך על פי מה שאמרתי למעלה נ' ז', כי לפי שבא אבשלום אל פילגשיו אביו לעיני כל ישראל קם תחתיו למלוך, לפיכך כששב דוד אל ביתו ירושלימה היה לו דבר הפילגשים ראשון, ועשה להן כרצונו להודיע שהוא מלך כנתחלה והפילגשים פילגשיו כימי קדם והוא עושה בהן כאדם העושה בשלו.

(ד) שלשת ימים, גבול הזמן, והמצוה שלא יעבור המצוה את הזמן הזה, והרשות בידו לכלות מעשהו קודם לכן, וכן דרך המקראות לדבר, ודונמחה אם הנד תנידו אותה לי שבעת ימי המשתה (שופטים י"ד י"ב).

(ו) ירע לנו שבע בן בכרי מן אבשלום, מפני שמרדו מרד אחר מרד ואין רוח בניניהם, ועוד ששבע איש ימיני, ובכנימין עדיין, הרבה שומרים משמרת בית שאול כימים ההם.

אתה קח, יש כתבי יד שבהם כתוב עתה, בעי"ן, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, והמנסח ההוא הניה וכתב עתה מפני שלא עמד על טעם הדברים, ואתה זה ממעט יואב, והוא ממעטו מעבור לפני החיל הזה כשר צבאם, ולא ממעטו מלכת עמהם כאחר מהם, לפי שאם כן, לא היה יואב הולך עמהם, ורוד שם את אבישי על החיל בשליחות זו, מפני שנשבע לתת את עמשא תחת יואב (למעלה י"ט י"ד), וזה החלו לעשות, והסיר את יואב מהיות שר הצבא, ושלח את עמשא להועיק לו את איש יהודה, ולא שלח את יואב בשליחות זו, ואף עכשו שאחר עמשא מן המועד והצטרך

דוד לשלוח את החיל הזה שהיה עמו. הפקיד עליו את אבישי ולא הפקיד את יואב. ומעתה תבין למה הרג יואב את עמשא, והוא לא עשה לו מאומה רע. כי נתקנא יואב בעמשא שהפקירו דוד שר הצבא תחתיו.

פן מצא. בא פן בלשעבר, וכיוצא בו פן נשאו רוח ה' (מיב ב' ט"ז), והלשון הזה לשון אחרית הימים ואין ממנו הרבה במקרא. והציל עיננו. המאמר הזה אין לפרשו ככתוב. השבעים סתרגנים באלו כתוב **וְהִצִּיל עֵינֵינוּ**. כלומר ישים מחשך כצל לעינינו. ויונתן שמתרגם ויעיק לנא היה קורא **וְהִצִּיר לָנוּ**. ואתה בחר לך באחת משתי אלה, כי אין טוב מהן. ותרגום יונתן נראה לי העקר.

(ח) **ועמשא בא לפניהם.** נפלאה היא בעיני שלא מגיד לנו הכתוב דבר על אדות האנשים אשר עם עמשא. כי דוד שלח את עמשא להזעיק לו את איש יהודה (למעלה פסוק ד'), ואין לומר שעמשא אחר מן המועד אשר יעדו ושב ריקם. וצריך לומר שנבהל דוד לשלוח את עמשא ולא נתן לו אנרות אל זקני יהודה מפני שהיתה השעה רוחקתו. והעם לא האמינו לעמשא ולא היו חפצים ללכת אחריו. על כן אחר מן המועד ובשובו לא היו עמו כי אם מתי מעט. וכשנהרג עמשא הלכו אחרי יואב שהיו יודעים שהוא שר הצבא.

לבשו אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור למדו, ונכנסה התוספת כטעות סופר מן הנלווין אל תוך הספר פנימה. ונוכר חגור מרו בשביל שהוא עושה רושם בנפילת החרב, כמו שתראה בסמוך.

ועליו חגור חרב. ועל חגור מרו חגור חרב, ומפני שהיה חגור על חגור. היה החגור החיצון שהוא חגור החרב מרווח ולא מצומצם. מצמדת על מתניו. כל חרב שבמקרא על ירך בעליה¹, וזו על מתניו. והרבר הזה מלמדנו שהיתה חרב יואב הזאת קצרה מאוד כעין סכין, והיא תקועה מתחת לחגורה אלכסון על פני רוחב מתניו. כקסת הסופר התקועה במתני בעליה (יחזקאל ט' ב'). והחגור שהיתה החרב תקועה מתחתיה חגור החרב והוא החגור החיצון. והוא יצא ותפל. והתער יצא מתחת לחגור החיצון שהיה מרווח ולא מצומצם ונפל, ובנפלו נפלה החרב מתוכו, ויואב אחז בה במרם תפול ארצה אחרי תערה. כן נראה לי פירוש הכתוב הזה.

(יא) **מי אשר חפץ ביואב.** החפץ להכין הרברים האלה על ברים יזכור מה שאמרתי למעלה שיואב הרג את עמשא מפני שבערה כאש קנאתו ולא יכול לראות בהיות עמשא שר הצבא תחתיו. ולדבר הזה מכוון האיש מנערי יואב, והוא רוצה לאמר מי החפץ ביואב לשר הצבא ואין בלבו עליו על אשר הרג את עמשא שהיה עתיד להיות שר הצבא תחתיו. ועל פי הדברים האלה הלך יואב עם החיל הזה מירושלים כאחד מהם, ולא כשר צבאם, כי לא העיז בפני המלך אשר הסירו, וכשיצא אל מחוץ לעיר עמד בראשם כימי קדם, ואף היה הוא המדבר אל האשה החכמה שבאבל בית מעכה, והוא אשר אליו השליכו ראש שבע בן בכרי, ולא אבישי אחיו, ולב יואב בטוח שבשובו אל ירושלים בראש החיל וראש שבע בן בכרי בידו, לא ימצא דוד את לבו לאמר לו מדוע ככה עשית, ובעל כרחו יענה אמן.

(יד) **ויקדלו.** אמר הכתוב כן כנגד מה שקרה לעמשא שהיה שלוח להזעיק את איש יהודה ואחר מן המועד ושב במתי מעט, כי לא היו העם מאמינים בו, כמו

¹ ראה שמות ל"ב כ"ו; שופטים ג' ט"ז וכ"א; תהלים מ"ה ד'; וש"ש ג' ח'.

שפירשתי למעלה, ומניד לך הכתוב שלא כן הדבר ביואב, כי יואב אך עבור יעבור בכל שבטי ישראל ללכת אכלה בית מעכה ואנשי כל מקום ומקום שעבר שם נקהלו ונתוספו על אנשיו ללכת עמו.

ויבאו אף אחריו. "אף" זה מוסיף ויבאו על ויקהלו, ולא מוסיף "אחריו" על דבר אחר. וכאן "אף" כאן אחר הנוסף ולא לפניו על פי מה שפירשתי בביאור ויבא גם אל רחל (בראשית כ"ט ל'). כי אף וגם אחים למשמע ודין אחר לשניהם. (טו) באבלה כמו באבל, והתוספת לסימן מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו מחמת ב"ית שבראשו. כמו שפורש לך כל צרכו בראשית כ"ג בציון שבגליון. בית המעכה. לא יפורש כי אם באמרנו שהיא הדעת בראש שם העצם מהפכו לחאר. וכבר נמצא בדבר הזה בכתוב לחצי שבט המנשה (דברים ג' י"ג), שפירוש המנשה המנשי, וכמו שנאמר הנד (למטה כ"ד ה') תחת הנדי. ואף כאן כשבא הכתוב לחאר אבל זו לחלק בינה ובין אבל מחולה שבנחלת יששכר, עשה בית המעכה תאר על ירי היא הדעת שבראשו. ובשביל שבית מעכה שם מורכב בא היא הדעת בראש החלק האחרון, כדון המפורש לך בביאור אי מזה (בראשית ט"ז ח'). ותעמד. הסוללה עמדה בחל.

(יח) דבר ידברו בראשונה וגו'. המקרא הזה ורעהו הכא אחריו קשים מאוד לפרשם ככתוב. והשבעים מתרגמים כאלו כתיב כן: דבר ידברו בראשונה לאמר נשאל נשאל באבל ובדן תתמו חקי אמוני ישראל שאול ישאלו וכן תתמו.

(כ) חלילה לי אם אבלע. חלילה רינו דין שכוונה, ולכן אם אבלע שנאמר שנאמר אחריו כמו לא אבלע, כדון הדבר אשר עליו ישבע הנשבע.

(כג) ויואב שב ירושלים אל המלך. אין כלשון הזה בכל המקרא, וכאמור הכתוב כאן "אל המלך" הוא בא להניד לך שלא היה יואב ירא מראות פני המלך, והיה לב יואב בטוח שלא יקרנו עון בדבר עמשה אף לא על אשר נכנס תחת אבישי אחיו שהפקיד דוד ללכת לפני החיל הזה. כי הלא ראש שבע בן בכרי בידו, ואף האנשים הרבים שנתוספו על החיל הזה מכל מקום ומקום שעבר בו ללכת אכלה בית מעכה עדים בדבר שלב כל העם אחרי יואב, ואל כל אשר יחפוץ ימנו. והאיש שככה לו גם המלך יירא מנגוע בו לרעה.

(כד) ויואב אל כל הצבא. לא הגיד לנו הכתוב בפירוש למה המית יואב את עמשה, ורמו לנו טעם הדבר רמזיה אחת בשומו בפי האיש מנערי יואב את הדברים אשר קרא לאמר מי אשר חפין ביואב וגו' (למעלה פסוק י"א). כמו שפירשתי במקומו, וזו השנית; כי באמרו כאן אל "כל" הצבא הוא מניד לנו שנתקיימה עצת יואב אחר שהרג את עמשה. ואלולי נהרג עמשה אפשר שלא הסיר דוד את יואב הסרה נמורה, והיו יואב ועמשה משמשים יחד ומשחתים בשררת הצבא, ועכשו היה יואב על כל הצבא, ואין איש משתתף בשררתו. ומתוך שהזכיר הכתוב את יואב ומשמרתו לעשות חפצו זה נשנה עמו זכר יתר השרים ומשמרתם.

כא

(א) בימי דוד. למה נאמר כאן כן, וכל המעשים שבספר הזה נעשו בימי דוד? ועתה ראה מה שאמרתי בביאור בימי פלשתים (שופטים ט"ז ב'). ואף כאן

בימי דוד זה פירושו: בימי דוד הטובים אחר שמלך על כל ישראל וקודם שמרד בו אבשלום בנו. והכתוב מלמדנו שאין הספור הזה במקומו ולא נטעה לומר שסדר דברים יש כאן. ובלא כן הדבר ברור שהספור הזה נאמר כאן חוץ למקומו. כי למה יאחר ה' ענישו של החטא שחטא שאול לנבעונים עד סוף ימי דוד? ובני שאול הוקעו בתחלה כשמת איש בשת ומלך דוד על כל ישראל ויהודה יחדו⁽¹⁾. וקודם ששם את מפיכשת בן יהונתן באוכלי שלחנו. ובכן יתישב היטב השאלה ששאל דוד ביום ההוא לאמר הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול (למעלה ט' א'). כי אחר שהוקעו שבעה אנשים לבית שאול (למטה פסוק ט'). וכבר נסלו שלשת בני שאול עמו כהר הגלבע (שי"א ל"א ח') יפול לשון השאלה הזאת, ולא קודם לכן. ובשאלו דוד שאלתו בעת ההיא שכה שנותר מפיכשת כי לא הוקיעוהו.

ועל פי הדברים האלה מסר דוד את בני שאול להוקעה אחר שהתחזק במלכותו. כדי שלא יהיו עליה עוררין בהכרת זרע המלך שהיה לפניו. ומה שאמר הכתוב שבקש דוד את פני ה' וה' אמר „אל שאול ואל בית הרמים על אשר המית את הנבעונים” דברים שקבלת בית דוד מרבת מתוך גרונו. כי בית דוד היו תולים הדבר בה' לכסות על רוע לב דוד. והכתוב הזה אוחז החבל בשני ראשיו. הראש האחד יתמוך כבוד בית דוד, ועל כן נאמר כאן ששאל דוד בה' וה' אמר „אל שאול ואל בית הרמים”, והראש השני יתמוך כבוד ה'. ולכן לא נאמר בפרשה ששאל דוד בה' במה ינופר עון בית שאול, ושם המספר את השאלה הזאת בפי דוד כנגד הנבעונים (למטה פסוק ג'). ואין כדבר הזה בכל המקרא שתהא כפרת החוטא תלויה ברצון רעהו אשר חטא לו. למען ה', להסיר ממנו עקשות פה ולזות שפתים. שלא תאמר שהוקעו בני שאול על פי ה'.

(ג) בקנאתו לבני ישראל ויהודה. הדברים האלה מפורשים לך על פי מה שאמרתיו יהושע ט' כ"א שלא שמרו בני ישראל את השבועה שנשבעו לנבעונים, ולא הקימו את הברית אשר כרתו להם כי אם לחצאיין. כי החיים ועשאום עבדים מכודנים שלא כדברי הברית היא, והיו הנבעונים צועקים על חמסם כל ימיהם, ושאלו הורג בהם בקנאתו לעמו.

ואני כמדומה אני שלא היתה קנאת שאול מן הנבעונים קנאה לבני ישראל ויהודה כי אם קנאה לשבטו לבדו. כי בנבעונים נאמר ועריהם נבעון והכפירה ובארות וקרית יערים (יהושע ט' י"ז), וכל הערים האלה היו לבנימין לנחלה (שם י"ח, כ"ה—כ"ח)⁽²⁾. ומפני שהיו הנבעונים עוררין על הירושה שירשו בני בנימין את עריהם, היה שאול רודם ומבקש להשמדם.

(ד) אין לנו כסף וזהב ונו'. הנבעונים היו יראים להניד בקשתם עד שאמר להם דוד מה אתם אומרים אעשה לכם, כי ירעו שהיו מקשים לשאול, ולכן רברו בערמה לאמר אין לנו מענת ממון על שאול וביתו ולא מענת נפשות על שאר בני ישראל, ומתוך דבריהם ישמע השומע שיש להם מענת נפשות על שאול וביתו. מה אתם אמרים. אין זו שאלה כי אם הגדת דברים בלבד, כי „מה” זה תואר השם והוא סתום, ופירושו הכתוב כל מה שתאמרו אעשה לכם.

⁽¹⁾ וכעין זה נאמר במלך אחר והיה כאשר חזקה הממלכה בידו ויך את עבדיו (ט"ב

י"ד ה'). וראה מה שאמרתיו בנגף הספר כסוף דברי אלה.

⁽²⁾ כי קרית האמורה שם וקרית יערים שלמעלה ממנו אחת הן, כמו שהוכחתי במקומה.

(ה) האיש אשר כלנו וגו'. הרברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק אין בהם כדי מאמר שלם, והם הנושא, וראש הפסוק האחר הוא הנושא. ואשר דמה לנו. אמרו שהוא כמו ואשר הכרית אותנו, ואם כדבריהם היה הכתוב אומר ואשר דמנו, כמו שנאמר לפניו אשר כלנו, ועוד שלא יתישב על הפירוש הזה סוף הפסוק, כי אין לדברים כל חבור אל מה שלפניהם. לכן אומר אני שדמה זה מלשון אותי דמו להרוג (שופטים ב' ה') וכל הדבור 'ואשר דמה לנו' מקומו המקום השני, לפי שהוא מלמד על סבת השמדם שמדובר בו בסוף הפסוק¹). ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב: ואשר מחמת הרעה אשר חשב עלינו נשמדנו מהתיצב בכל גבול ישראל. זה נראה לי פירוש המקרא אשר לפנינו, ובעל הטעמים שנתן האתנח בלנו לא כן יחשוב. (ו) יתן לנו, וכתוב ינתן שדינו ינתן, ולא ידעתי למה שנו בעלי המסורה כאן, ושוכים הרברים ככתבם.

והוהענום לה'. ראה מה שאמרתי בהוקעה זו במדבר כ"ה ד'. בחיר ה'. אמרו הראשונים יצאה בת קול ואמרה בחיר ה'. והשתמשו הראשונים בבת קול לפרש על פיה המקרא הזה, מפני שקשה להם איך יאמרו הנבעונים עצמם לשאול בחיר ה' והם שואלים מבניו להוקיעם. ואתה הדבר הזה מפורש לך במה שאמרתי במקעים שבחומש הפקודים שאין המוקעים כי אם פני הדור ויחיד סגולה, וכמו שנאמר שם קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' (במדבר כ"ה ד'). ובגלל הדבר הזה אמרו הנבעונים לשאול בחיר ה', להניד שאף על פי שהוסר בית שאול ממלכות, עדיין בניו ראויים להוקעה מחמת שהם בני בחיר ה'.

(ז) ויחמל המלך על מפיבשת. לשטתי שפירשתיה כל צרכה בחומש הפקודים והוכחתי שהוקעה זו כעין קרבן לה', היה מפיבשת פסול להוקעה משום שהיה פסח, ובעל מום פסול לקרבן (דברים ט"ז כ"א). וברבות הימים ונשכח דבר הוקעה ולא נודע עוד מה היא. אמרו שבחמלת דוד על מפיבשת לא נתנו ביד הנבעונים להוקיעו בתוך המוקעים. והדבר ברור שאין טעם הכתוב הזה טעם. כי אם בשביל השבועה שנשבע דוד ליהונתן אבי מפיבשת הלא נשבע כשבועה ההיא גם לשאול, ככתוב ועתה השבעה לי אם תכרית את זרעי אחרי וגו' וישבע דוד לשאול (ש"א כ"ב וכו'). ואם תאמר שבהוקיע דוד את המוקעים והשאיר את מפיבשת לא הכרית זרע שאול, הלא תערים על שבועת דוד כמעקש הישרה.

בין דוד ובין יהונתן. תוספת ביאור לבינותם². ותוספת זו עקרה בכחוב והיא נתוספה כדי שלא תטעה לומר שפירוש בינותם בין דוד ובין מפיבשת.

(ח) בני מיכל בת שאול. הדבר ברור שטעות נפלה כאן כספרים. כי מיכל בת שאול לא היה לה ולד עד יום מותה (למעלה ו' כ"ג); ועוד שמיכל אשת דוד עצמו, והיא היחה בינתים לפלטי או פלטיאל בן ליש (למעלה ג' ט"ז וש"א כ"ה מ"ד), ולא לעדריאל בן ברולי ככתוב כאן. ולכן עקר הכתוב הזה בני מירב, וכן העיד חכם אחד מחכמי ברטניא שראה שני כתבי יד עתיקים ומדויקים שכתוב בהם כאן מירב בת שאול. ועל כל פנים אין בני בת שאול כי אם זרע אביהם שהולידם, ולא זרע

(1) ובענין הדבור הזה, ולא כמוהו ממש, אשר עשיתם הדבר הזה (למעלה ב' ו').

(2) ראה מה שאמרתי בכיבור בינותינו (בראשית כ"ו כ"ח).

שואל, שכן בכל המקרא הזרע נקרא על שם האב ולא על שם האם, ודוד דקדק עם הכנים האלה כחוש השערה והחמיר עליהם מפני שחפץ במותם.

(ט) בימי קציר בראשונים. נזכר הדבר הזה בשביל מעשה רצפה, להניד לך ששמרה את נזיות המוקעים ימים רבים, מתחלת ימי הקציר ועד ימות הנשמים. (י) ותמהו לה אל הצור. פרשה השק מעל לראשה ועשתהו כאהל לה על הצור להיות לה למחסה מחורב. ובאהל יפול לשון הטיה, ככתוב ויטו לאבשלום האהל (למעלה ט"ז כ"ב).

עד נתך מים עליהם. אם לקין מעשה רצפה, די לנו באמור הכתוב עד עת נשמים, או כדומה לו מן הלשונות, ואמר הלשון הזה מפני שעושה רושם בקבורת העצמות. כי ממה שאמר הנביא לא יאספו ולא יקברו לדומן על פני השדה יהיו (יזמיה ח' ב) למדנו שעצמות זעומי ה' לא היו נקברות, והן נתונות לרקבון. ואף כאן היה בדין שלא תקברנה עצמות המוקעים. ולא יכול דוד לשנות מן המנהג שנוי נמור ומפולש; ואחר שנתך על הנזיות מים מן השמים, והן נזיות בני מלך, היו אומרים שיש להן ברבר הזה כדי בויקן, ואז היה דוד יכול לוותר עליהן ולקברן.

(יא) אשר עשתה רצפה. ראה דוד מעשה שפחה שואל ונזכר כבוד ארניה. ומכאן שמענו שבשביל כבוד שואל שהיו המוקעים זרעו או בני ביתו שמרה רצפה על כלם יחד, ולא על בניה לבדם. וכשראה דוד מעשה רצפה, והיא עושה בן ימים רבים אחרי מות שואל, ואף היתה בינתים פילגש אבנר בן נר (למעלה ג' ו'). והיה חסדה שעשתה עם זרע שואל למען מלכה המת, למען שמו וזכרו, ולא בשביל שהיתה פילגש לשואל בחייו, אז נודע לדוד שעדיין לא נשכח שואל מלב העם, ועדיין כבודו יקר בעיניהם, ובגלל הדבר הזה עשה ככתוב לתת כבוד לשם שואל ולזכרו בקברו את עצמותיו ואת עצמות בניו המוקעים.

וראיתי לאמר כן, מפני שהיה דוד אכזרי ואיש דמים, ובמקום רחמי אתה מוצא ערמתו, והוא מעביר על מרותיו מפני שעירום יערים לבטל רצונו מפני רצון העם. ובגלל הדבר הזה לא הרג דוד עצמו את יואב, לפי שהיה יואב רצונו לרוב אחיו, כמו שפירשתי למעלה; ולא הרג את שמעי בן גרא, והוא עצמו משמיענו שאין טעמו טעם רחמים, באמרו מה לי ולכם בני צרויה כי תחזו לי היום לשאן היום יומת איש בישראל (למעלה י"ט כ"ג). שאם יש לך און לבתן מלין, הלא השמע מדבריו שהיה חפץ מאוד להמית את שמעי ביום ההוא, ולא המיתו מיראתו שלא יהיה לו הדבר לשמן, ומערמה עשה דוד לשם שואל וזכרו את כל הכבוד הזה.

(יב) וילך דוד. אין הליכה זו כמשמעה, כי דוד עצמו לא הלך, ולא נעשו כל הדברים האלה כי אם במצותו, כמו שנאמר בסופם ויעשו כל אשר צוה המלך (למטה פסוק י"ד).

ודע שחאמר בלשון המקרא וילך פלוני ויעש כן וכן כשמעשה פלוני שלא כמנהגו ושלא כמנהג עמו; ככתוב וילך ויעבוד אלהים אחרים (דברים י"ז ג'), וכמו שנאמר באחאב וילך ויעבוד את הבעל (מ"א ט"ז ל"א), ונאמר באחאב בן, מפני שלמן היום אשר מלך שואל ועד ימי אחאב לא נעבד הבעל בישראל¹). ואחאב שהחזיר עבודת הבעל

¹ תדע לך שכן, שהרי בשלמה נאמר שהלך אחרי עשתרת ומלכום (מ"א י"א ו') וכנה במה לכמוס ולמולך (שם פסוק ז'), ואלו הבעל לא נאמר בפרשה ההיא שעבדו שלמה או כנה לו במה.

בישראל שנה ממנהג הדורות שהיו לפניו. וכן נאמר בעמרים וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי (שמות ב' א'), והראשונים שואלים להיכן הלך ומשיבים תשובה שהיא אמת לחצאיין¹). כי באמת לא היתה לקיחת יונכד החזרה כמו שאמרו הראשונים כי אם נשואין בתהלה, ונורת פרעה בדבר הילדים לא היתה שנה אחת או שתיים כי אם ימים רבים, ובראשית ימי הנזרה נמר עמרים ברעתו שלא לקחת אשה, כי למה יוליד לבהלה, ואחרי כן חזר בו ולקח את יונכד, וכנלל הרב הוה נאמר בו וילך ויקח, ואף כאן, מפני שעד הנה היה דוד רודף את בית שאול, והוא המית את בניו לבלתי חת לו שם ושארית בישראל, עתה כשרוד משנה את דרכו בתת כבוד לשם שאול ולזכרו יפול במעשהו לשון הכתוב.

(טו) ותהי עוד מלחמה לפלשתים. נאמר כן, מפני שהכתוב פורש ממעשה פלשתים שעשו בעצמות שאול ביום הכוחס אותו בנלכוע (למעלה פסוק י"ב), וכנגד המלחמה ההיא הוא אומר כאן עוד מלחמה, והו פירוש הדברים על פי סדר הפרשיות אשר לפנינו בספרים, ואני כבר אמרתי לך למעלה שערכוב פרשיות יש בספר הזה ופרשת הוקעה נכנסה חוץ למקומה, ונראה לי שמפני פרשת הוקעה נשמטה מן הספר פרשה אחרת וענינה מלחמה לפלשתים את ישראל, וכנגד המלחמה ההיא נאמר כאן בתהלה ותהי עוד מלחמה.

(טז) והוא חגור חדשה. אר רש"י שמעתי שאותו היום נתחנך ללבוש כלי מלחמה, וקרובה שמועתו לדבר אמת מדברי כל אחיו המפרשים האומרים שהיה חגור חרב חדשה²), ועד האמת לא באה, ובאמת חדשה שנאמר כאן תאר הפעל, והוא משמש עם שם הפעול (בינוני פעול) כתשמישו של קשה בכתוב ואנכי שלוח אליך קשה (מ"א י"ד ו), ופירוש הרברים החזרה שחלצו חגורים בה היתה חדשה עמו, כי נער היה ואך אחמול הניע לכלל כסוי ערוה משום בשת, והיה מהלך ואין חזרה במתניו עד העת ההיא, וראה מה שאמרתי בכיאר מכל חוגר חזרה ומעלה (מיב ג' כ"א), ויתורגם המאמר הזה ללועזים und er hatte eben zum erstenmal³ den Gurt umgelegt.

(יז) בן יערי ארנים וגו'. הרב ברור שתיבת אורנים נשנית כאן מסוף הפסוק בטעות סופר, והכתוב הזה משובש על פני כלו, והרברים כעקם ויך אלחנן בן יעיר את לחמי אחי גלית, ככתוב ברה"א כ' ה'.

(כ) איש מדון, וכתוב מדון, ביו"ה, וכן נראה לי העקר, ומדן זה דינו מדין, והוא רבוי של מדה שתרבה כאן כרבות מלה והיתה למלין.

כב

(א) וידבר דוד וגו'. מדבר שיר בעל השיר, ודברו מלאכת השיר הראשונה וכשהוא עצמו חוזר על דבריו (wenn er das Lied vorträgt) תאמר לו שר

¹ ראה סוטה י"ב ע"א.

² כי מה שבחה של חרב חדשה? והלא הדבר ידוע שחרבות דמשק הישנות יקרות בעיני אנשי מלחמה מכל חרב חדשה, ואם כן, למה יאמר הכתוב כאן והוא חגור חרב חדשה?
³ וכך לדבריו משקל קינו של יסבי שהיה שלש מאות שקל, ולהבת חניתו של גלית משקלה שש מאות שקלים (ש"א י"ז ז'), מלבד משקל השריון אשר לגלית שהיה חמשת אלפים

שירו, וכל שכן החזיר על שירו של אחר שלא תאמר לו כי אם שר השיר. ונס הערביים יאמרו כנגד מלאכת השיר הראשונה *قال أبيات*, ולחזרה *انشأ أبيات* וראה מה שאמרתי בניאור וידבר שלשת אלפים משל (מ"א ה' י"ב).

(ב) ומפלטמי לי, לא יפורש ככתבו, כי לא יאמר בן בלשון המקרא¹). ואומר אני שתיבת "לי" מיותרת, והיא נכנסה בכתוב בטעות סופר, ואלה תולדות טעות זו. סופר אחד שהיה קורא את הפסוק האחר המתחיל אלהי צורי, וזכר שכתהלים י"ח נ' הנוסח בשירה הזאת אלי צורי, בא להשוות שני הכתובים והגיה כאן כנליון וכתב "לי", והוא היה לו סוף התיבה שבראש הפסוק האחר, לאמר אל תקרא אלהי (א-להי) כי אם אלי (א-לי), בלא ה"א, וברכות הימים נכנס "לי" זה אל תוך הספר פנימה, והוא שם עם "אלהי" שנשאר ככתבו עד היום הזה.

(ג) אלהי צורי, ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם, והנוסח שכתהלים נראה לי עקר, ובין כך ובין כך, אלהי זה דינו אלהי, כי אין לומר אלהי צורי, ולא תמצא כמוהו בכל המקרא.

(ד) מהלל ראוי לתהלה והגון לה, ואמר לו הכתוב בן, מפני שחוקה למי שראוי לתהלה שהוא מהולל, וכן נאמר בהגדה של פסח במרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח, ופירוש משובח ראוי לשבח.

(ה) כי אפפני, אין כי זה נוהג טעם, והוא כב"ף בלבד, וכ"ף שאמרתי כ"ף המשמש בלשון "כאשר", וכיוצא בו כי אמצו ממני (למטה פסוק י"ח). וכל הדברים מכאן ועד אקרא אל ה' (פסוק ז') תאר הזמן, ופירוש הכתובים מדי אפפני משברי מות ונחלי בליעל יבנתוני וגו' אקרא אל ה'.

נחלי בליעל, בליעל מתכונתו הכל מורים שהיא בליעל, ובעקר משמעו מחלוקת בין החכמים, יש אומרים שהוא מה שאינו מועיל, ואחרים אומרים מה שהוא עמוק, ואין זה וזה מועיל או עמוק, ולי אני המבאר בשם הוה שטה אחרת, ויסודתה נחלי בליעל שנאמר כאן ונשנה בתהלים י"ח ה', כי בשני המקראות האלה בליעל מקביל אל מות, ולכן אין ספק בדבר שיש צד דמיון בין שניהם, וצד הרמיון שביניהם נראה בעליל ממה שנאמר אחרי בן חבלי שאול סבבני קרמוני מוקשי מות (למטה פסוק ו' ותהלים י"ח ו'), כי הדברים ההם ראשם מקביל אל סוף הפסוק הקודם וסופם אל ראשו, ומעתה שאול ובליעל אחר או כאחד, ולכן אומר אני שבליעל שם ישן נושן, ומשמעו שאול, ועקר מה שאינו מעלה, כלומר המקום שלא יתן את יושביו לעלות, ונקרא שאול בן, מפני שיוורד שאול לא יעלה (איוב ז' ט'). ואיש בליעל ובן בליעל עקרו כמו איש מות ובן מות, ובלבד שתאמר איש מות ובן מות למי שתייב את ראשו לבלך או לבית דין, ואיש בליעל ובן בליעל תאמר דרך כלל לאיש רע מעללים שבשביל רוע מעלליו ראוי הוא לרדת שאולה (Galgenstrick); וברכות הימים, מפני ששאול מקום נורא תסמר שערת כל בשר לשמע שמו, באו לתאר בו לרעה דרך כלל ואמרו דבר בליעל וכיוצא בו מן הדבורים²). ואחר שהוסב

שקלים (שם פסוק ה'), ומשקל שריונו של יושבי לא נזכר מפני שלא היה ראוי לזכרון. הלא תראה שלפי שהיה יושבי נער מאוד הוקל מעליו משא כלי מלחמתו ממה שנאמר בגלית.

¹ ואם חשבוני מן הכתוב צרי ואויבי לי (תהלים כ"ז ב'), תמצא תשובתך בצדו.

² וכעין המעשה הזה עושים כל הלועזים ללשונותם ומתארים לרעה בשמות שמשמעם

שאל ושר השאול (höllisch, teuflisch u. s. w.).

בליעל לתשמיש זה נכנס שאל תחתיו לשמש עקר תשמישו. וכדברי שיר יש שמשמש בליעל כעקרו כמו כאן.

ועל פי הדברים האלה מתישב הישב הדבור נחלי בליעל, ולא מתישב על הפירוש המקובל; לפי שאם אין בליעל כאן כי אם כמשמעו בכל כתיב הקדשו, מה לו ולנחלים? ולפירושי לא קשה, מפני שנים היונים הראשונים היו אומרים שיש בפתי שאל נחלי מים וקוראים להם בשמות: *Ἀχέρον, Κοκκυός, Στῆξ*.

(ו) מקשי מות. כבר אמרתי לך במקום אחר שמוקש סכנה בלשון המקרא. ומן הענין הזה מוקשי מות, ופירושו סכנות נפשות.

(ז) ושועתי באזניו. בתהלים נוסח אחר, וכנוסח אשר לפנינו כאן פירוש הדברים ושועתי שמע באזניו, והכתוב הזה מפורש לך על פי מה שאמרתי בכיאר ברנלי אעבורה (במדבר כ' י"ט). משם תראה שבלשון המקרא זכר האבר שבנוף ככלי למעשה הפועל מלמד על הפעולה שהיא כפשוטה ומשמעה. ואף כאן, כמו שאמר בראש הפסוק ישמע מהיכלו קולו להשמיעך מה רב המקום אשר בין מושב ה' בשמים ובין הארץ שממנה יעלה קול הקורא אליו. כן הוא אומר כאן ושועתי באזניו להגיד לך שנגעשה הארץ ורעשה ומוסדי הרים ירגונו¹ בכל המרחק הרב, והיה הדבר הזה מיד כששמע ה' קול קוראו, ולשמע און בלבד, בטרם תהיה שמיעת הלב. (ח) גחלים בערו ממנו. כנוי של ממנו שב אל פיו, והכתוב מרבר בכרקים כאלו הם נחלי אש ופי ה' מוצאם.

(י) ויט שמים וירד, לעשות גדולות ונוראות, כי כן היו העברים הראשונים אומרים שאין אלהים עושה גדולות ונוראות בארץ עד שירד מן השמים ארצה². ומן הדברים האלה ומדברי הנביא האומר לו קרעת שמים ירדת (ישעיה ס"ג י"ט) אנו למדים איך ה' יורד מן השמים, שהשמים נקרעים תחת רגליו, ואחד מן הקרעים נטוי למטה אל מול המקום שה' הפיץ לרדת שמה, והוא יורד בו כיוור מן ההר, ולא כן רדת מלאכי אלהים, כי לא יקרעו וינטו השמים למענם³, ומורדם שעד השמים⁴, והם יורדים בסולם כמו שראם יעקב בחלומו (בראשית כ"ח י"ב).

(יא) וירכב על כרוב, או ירכב על כרוב אחר שקרע שמים וכן ירד ארצה. וירא, ובתהלים י"ח כחוב וירא, בדלית, וכנוסח ההוא עקר, ועד בדבר וישת חשך סביבותיו שנאמר כאן בפסוק האחר, כי אם חשך סביבותיו איך יראה? והשנית הלא ה' רואה ואינו נראה.

(יב) חשרת מים, אין לפרשו ככתוב, ובתהלים נאמר תחתיו חשכת מים, בכיף, והוא הנכון.

¹ כי כן העקר ככתוב בתהלים י"ח ח' ותגעש ותרגעש הארץ ומוסדי הרים ירגונו. ולא ידעתי למה תקנו בעלי הסורה כאן בפסוק האחר לקראות ויתגעש תחת ותגעש ולא תקנו שם.

² ראה מה שאמרתי בדבר הזה בראשית ד' י"א ודברים כ"ח כ"ד.

³ וראה מה שאמרתי בכיאר נוטה שמים לבדו (איוב ט' ה').

⁴ כי כן פירוש הכתוב אין זה כי אם בית אלהים וזה שער השמים (בראשית כ"ח י"ז) שתחתו אצורה כנגד מצב רגלי הסולם בארץ, וסופו כנגד מנע ראשו בשמים. תדע לך שכן הדבר, כי אלו היו בית אלהים ושער השמים מקום אחר, לא היה נשנה "זה" בשער השמים.

(יג) בערו גחלי אש. העקר ככתוב בתהלים עביו עברו ברד וגחלי אש.
 (יד) ירעם מן שמים. מדבר כרעם אחר שדבר בברק (כי גחלי אש שבסוף
 הפסוק הקודם הנה הכרקים, כמו שאמרתיו). מפני שהברק נראה בארץ קודם שנשמע
 קול הרעם, והעברים הראשונים לא היו יודעים שהאור ימהר מהלכו מן הקול.
 (טו) ויפיצם ברכ ויהם, וכתוב ויהם, וכן כתוב וקרי בתהלים, ולא ידעתי
 למה שנו בעלי המסורה בין שני המקראות. ועל פי הנוסח שלפנינו כאן בנוי של
 ויפיצם שב אל הצים.

(טז) ויראו אפיקי ים. נראית קרקע הנהרות הגדולים ההולכים אל הים,
 כי נסו מימיהם מנערת ה'. וכבר נאמר כן בים עצמו, ככתוב הים ראה ויגם
 (תהלים קי"ד ג').

(יז) ישלח ממרום. ישלח ידו ממרום. וראה מה שאמרתיו בכל כמו אלה
 בכיבור ויחר לקין (בראשית ר' ה').

ימשני ממים רבים. מקביל אל ויראו אפיקי ים שבפסוק הקודם, כי בנוס
 הנהרות מנערת ה' עבר שטף מימיהם הרבים בכל הארץ.

(כב) ולא רשעתי מאלהי. אמר כן כמו שנאמר ואשר חטא מן הקדש
 (ויקרא ה' ט"ז), ובשניהם "מן" מפרש הסתום כמו מן אֱלֹהִים שלערכיים.

(כג) כל משפטיו לנגדי. ראה דברי רש"י שהוכרתי בראשית ל"ג י"ב, וכן
 הלשון הזה, ובלבד שכאן נאמר ככתוב, ולא נאמר כל משפטיו אני לנגדם, משום
 כבוד ה' ומשפטיו. ופירוש הרברים את ה' אני מתהלך, ובכל אשר אהלך משפטיו
 מקבלים אתי יחד, כלומר עיני ולבי תמיד אל משפטי ה'.

(כד) ואהיה תמים לו. תמים זה שכנגדו חלוק כרעהו שפירשתי דברים י"ח י"ג,
 ופירוש הכתוב אין לבי חלוק בין עבודת ה' ובין העון.

מעוני. מן העון שהאדם רגיל בו, ושיצרו מתגבר גם עלי כאשר אני אדם.
 (כו) גבור תמים. אין גבור מקביל היטב אל חסיד שבראש הפסוק, ואין
 תמים נאה לגבור כתאר לו, והעקר גבר תמים ככתוב בתהלים.

(כח) ועיניך על רמים תשפיל. אין הלשון הזה מתישב היטב, כי האלהים
 אשר בשמים מושבו משפיל עיניו על כל אשר בארץ, ולא על הרמים בלבד. לכן
 אומר אני שהעקר ועינים רמות תשפיל, כמו שכתוב בתהלים.

(כט) אתה נירי. ובתהלים הנוסח אתה תאיר נירי, וכן כתוב גם כאן בכתבי
 יד הרבה, וכן הנכון, אבל נירי שכתוב כאן מלא יו"ד הוא העקר, ובלבד שדינו נירי,
 בחירק, ולא כמו שהוא נקוד לפנינו בספרים. וניר זה תמצאהו מפורש כל צרכו
 בכיבור ניר לדוד (מ"א י"א ל"ו). משם תראה שניר אצל נר כמלכות שבט אחד אצל
 מלכות כל ישראל. ואם כן, ניר נר קטן מאוד, ובגלל הרבר הזה מקביל ניר כאן
 ובתהלים אל חשך. ולא בהדלקת הנר הכתוב מדבר, כי למדליק נר תאמר בלשון
 המקרא מעלה נר. ככתוב להעלות נר תמיד (שמות כ"ז כ'), והמאיר נר עושה
 מעשה שעל ידו יגדל וישביח אור הנר הדולק ויגהה ויהל, ובדבר הזה הכתוב
 מדבר כאן, ופירוש אתה תאיר נירי אתה מגדיל אור נרי הקטן מאוד. ועל הפירוש
 הזה מתישב היטב מה שנאמר בסוף הפסוק וה' יגיה חשכי.

(לג) מעוזי חיל כמו מעוזי חילי, וכיוצא בו מדו בד (ויקרא ו' ג'). ויתר תמים
 דרכי. ובתהלים נאמר תחתיו ויתן תמים דרכי, וכן נראה לי העקר, ויתר שבכאן

שרשו תור, והוא הבנין הכבד הנוסף שנבנה על משקל יְנִיחַ מן נוח ומן לוי וְלֵיָן. ובין כך ובין כך שם ה' הוא הפועל, ולא תמים, ופירושו הכתיב יתן ה' דרכי תמים, כלומר יעשה שיהיה דרכי תמים, או ה' יתור לי דרך תמים, ומתיאר דרך כתמים כפשוטו וכמשמעו, והוא דרך שמורם ממנו כל מכשול למען ירויח הרין בו בטח. ועד בדבר מה שנאמר אחריו המשוה רגלי כאילות והוא לא מתישב כי אם על הפירוש שפירשתי, וראה מה שאמרתי בביאור דרך ישרה (עזרא ח' כ"א).

(לד) ועל במותי יעמידני, במה זו שדה המלחמה, ויש כמה הרבה במקרא, ובנין אב לכלל נלאה מואב על הכמה (ישעיה ט"ז י"ב), שפירושו ננף מואב ונפל לפני אויביו במלחמה, ונקרא שדה המלחמה במה מפני שהר ונבעה טובים למלחמה, וכשאין הר כי אם אחר, כל אחת משתי המחנות ממהרת לקדם את אויבתה לעמוד עליו, והוא שאמר הכתוב כאן משוה רגלי כאילות ונני אחר שנאמר בפסוק הקודם ויתר (או ויתן) תמים דרכי, ופירושו הדברים ה' מרים כל מכשול מדרכי ויתנני קל כרגלי לרויח ולעמוד על הבמה קודם שיעלו אויבי עליה, ועד נאמן בפירושי זה מלמד ידו למלחמה שנאמר אחריו, כי הוא מניד לנו שבמלחמה הכתוב מדבר.

(לה) ונחת, שרשו נחת והוא הבנין הכבד הרגוש, והמנחת קשת דורכה.

(לו) וענתך תרבני, כל הינעים לפרש את המקרא הזה ככתבו ינעים לריק, ובתהלים כתוב וקראו! וְעָנְתְּךָ, בואיו נעה, וכן העקר, וענוה זו שנאמרה שם לא ידעו החכמים מה היא, המפרשים אומרים שהמהלל (Psalmist) מדבר במדת ענוה של ה' שנוהג עמו כענו, ומה ענין המדה הזאת במלחמה? ולא אתפלא על חכמי ישראל וחכמי הגוים החסידים הרודפים בכל כחבי הקדש אחר קרושה לבריה, והיא כל ישעם וכל חספם, ומאוד אתפלא על חכמי הגוים אשר כל קדש משחק למו במקומו, ואיך מודים בו חוץ למקומו! החכמים המחוכמים ההם אשר עיניהם למרחוק תראינה לתולדות כל מזמור סמוכורי תהלים לדעת מתי נאמר, ועל מה נאמר, ומי אומר, איך הוכו בסנורים מראות שענוה כמשמעה חוץ למקומה ככתוב הזה המדבר בשדה מלחמה ולמדו ידים למלחמה וקשת ומגן!

ועתה זכור שבלשון המקרא יש עֲנָה, ויש עֲנָה, ושתייהן יחד שרשן ענה, וענה עקרו לשון סבלנות, ומן הענין הזה עֲנָה, ואולם הסובל הכל מתנבר על הכל, ומכאן עֲנָה שמשמעה עז ונבונה, ככתוב ענוה צדק (תהלים ט"ה ה') שפירשתי נבונה ישע (Siegesmuth) והוא לברו פירוש אמת, וכן בערבי ענוה לשון עז ונבונה, ועֲנָה זו היא ענותך שבכאן, ופירושו וענותך תרבני העז והנבונה אשר לי מידך המה ינדלוגני, כי כנוי של וענותך ככנוי של שבמך ומשענתך (תהלים כ"ד ד'), וכמוהו במקרא מאות ואלפים.

ולפירוש הזה יתישב לשון הכתוב הישב על מה שנאמר לפניו, כי המשוה רגליו כאילות, ועל במותי יעמידהו, ומלמד ידיו למלחמה, ונותן לו מני ישעו, הלא הוא הנותן לו עז ונבונה, ואם עדיין הדבר ספק בעיניך יהיה לך וראי בזכרך שאף בלשון אנגלי השם endurance משמעו משמע עֲנָה ומשמע עֲנָה גם יחד.

(מג) ארְקָעֶם, לא נמצא בנוסח השירה הזאת שבתהלים י"ח, וכמוהו אני

שגם כאן אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לאדקם, והיא נכנסה בטעות סוסר מן הגליון אל תוך הספר פנימה.

(פד) תשמרני לראש גוים. לא יפורש ככתוב כאן, והעקר תשימני ככתוב במקום האחר.

(מז) אלהי צור ישעי. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ג'. ואף אלהי זה כנוסח אשר לפנינו דינו אלהי.

(מט) ומקמי תרוממני. אין רוממות זו לשון גדולה כי אם לשון הצלה, והכתוב מדבר במוצל מיד אויביו כאלו העמד למעלה מהם ואין ידם משנת ללכדו. וכעין זה יאמר הגרמני entheben.

כג

(א) ואלה דברי דוד האחרונים. כבר נתקשו הראשונים בפירוש המקרא הזה ושאל תלמיד אחר את רבו ואמר האחרונים מכלל דאיכא ראשונים, ושחק הרב, כי לא היה יודע להשיב (מועד קטן ט"ז ע"ב). והעלו שם בנמרא שהראשונים ודבר דוד להי את דברי השירה הזאת (למעלה כ"ב א'). ואני המבאר לא נראה לי שבתחלה אמר הכתוב הזה כן כנגד השירה הקודמת. ומפני שקשה לי מה לשירה הזאת ומה לדברים האחרונים האלה שגם הם דברי שיר בספר הזה, אומר אני שבימי קדם, כמו שכתובים שירי משה בתורה, כן היו כתובים בספר הזה כל מזמורי תהלים שהיו סבורים שרוד אוטרם¹). וכנגדם נאמר בתחלה במוזמר הזה שהיה האחרון לכלם ואלה דברי דוד האחרונים. ובאחרית הימים נשהו מסדרים ספר תהלים נכתבו בו מעל הספר הזה כל מזמורי דוד, חוץ מן המוזמר הקטן הזה והשירה הקודמת לו. ונשאר כאן המוזמר הקטן הזה משום שהוא נאה לתולדות דוד ודברי הימים אשר לו. בשביל שנאמר בו נאום הנבר הוקם על משיח אלהי יעקב; ומפני שנאמר בראש המוזמר הזה ואלה דברי דוד האחרונים, הניחו בספר אשר לפנינו את השירה הקודמת לו. אף על פי שכתובה גם בספר תהלים, כדי לתת בו דברי דוד הראשונים כנגד דבריו האחרונים האלה. ובחרו לדבר הזה בשירה הקודמת מכל המזמורים אשר לדוד, מפני המאורע שעליו נאמרה, כי שירה שאמרה דוד ביום הציל ה' אותו מן כף כל אויביו ראויה להכתב כאן בסוף תולדות דוד ודברי הימים אשר לו.

(ג) מושל באדם צדיק וגו'. המושל באדם והוא מושל בצדק ובריאת אלהים. ואין בסוף הפסוק הזה כדי מאמר שלם, והוא כלו הנושא, ודברי הפסוק האחר הם הנושא.

(ד) וכאור בקר וגו'. הוא הנושא לנאמר לפניו, כמו שאמרתי בפסוק הקודם, ופירושו הכתוב המושל באדם אם צדיק הוא ומושל ביראת אלהים, הרי הוא כאור

¹ ולא היו המזמורים ההם כתובים כאן רצופים זה אחר זה כי אם איש איש בספר המאורע שהיו סבורים שעליו נאמר, כסדר השירות בתורה, ומזמור ל"ד שמעיד עליו המקרא במקומו שאמרו דוד בשנתו את טעמו לפני אבימלך היה כתוב בספר הזה במקום המאורע ש"א כ"א בסוף הפרשה, והוא הרין למזמורים שאמרו בהיותו כמדבר יהודה (ס"ג), ובאחוז אותו פלשתים בגת (נ"ו), ובהצותו את ארם נהרים (ס'), ובבא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע (נ"א), ובבחרו מפני אבשלום בנו (ג'), והדומים להם שהיו כתובים כלם בספר שמואל איש איש במקומו הראוי לו.

בקר ונוי. ועל פי הדברים האלה ואיו של זכאור כפי' כלשון ערבי, והיא משמשת כאן בראש הנשוא ככתוב מספר שניו ולא חקר (איוב ל"ז כ"ז).

מנגה ממטר דשא מארץ. כדשא הצומח מן הארץ מחמת נוגה השמש שיופיע עליו אחר המטר. ומ"ם של מנוגה כמ"ם של הכלילי עינים מיין (בראשית מ"ט י"ב), ומ"ם של ממטר כמ"ם של כמשלש חרשים (שם ל"ח כ"ד).

(ה) כי לא כן. לא ידעתי לפרשו ככתוב. ונראה לי שטעות סופר יש כאן. ועקרו כי הלא כן. בה"א השאלה. וסוף הפסוק הזה משובש עד לאין מרפא.

(ו) כקוץ מנד. אין הדברים האלה לעתיד כי אם להנה, ופירוש הכתוב ובני בליעל דרכם להזיק את הבריות כקוץ מוגד, ולפיכך דינו דינם. וקוץ מוגד קוץ תלוש והוא נע ונד ממקום אל מקום, וסבתו מרובה מסבת הקוץ המחובר לקרקע, כי הקוץ המחובר לקרקע ישרר ממנו הנשמר, ולא כן הקוץ התלוש.

(ז) שרוף ישרפו בשבת. אין לפרש הדברים האלה וסופם ננקוד שלפנינו בספרים. ואמר אני שבשבת זה דינו בַּשֶּׁבֶת. ואמר הכתוב שרוף ישרפו בשבת.

מפני שהוא הווא שרפת בני בליעל שהם מויקי הרבים כקוץ מוגד כמעשה הטוב שמחללין עליו את השבת, והדברים אמורים על צד ההפלה, כמו שהפליגו חכמי ישראל שהיו אחר ימי המקרא במעשים טובים שהם מלאכה שאסורה בשבת מן התורה ואמרו בקונה שדה בסוריא שכוחבין עליו אונו ואפילו בשבת (ניטין ח' ע"ב). ואמרו עם הארץ כוחר לנחרו ביום הכפורים שחל להיות בשבת (פסחים מ"ט ע"ב).

(ח) ישוב בשבת תחכמני. גם הדברים האלה משובשים הרכה, ולא ידעתי לפרשם. ואחת ידעתי, ששננה בשבת כאן מן הפסוק הקודם בטעות סופר.

(י) ודעם. בתרגום הרומי מתורגם כאן כאלו היה כתוב והעם אשר נסו, וכן נראה לי העקר. ועד דברר "ישוכו" שנאמר אחריו ולא יפול לשונו על לשון הכתוב כמות שהוא לפנינו בספרים.

(יא) לחיה. לא יפורש ככתוב, כי האומרים שהוא כמו וחיה פלשתים שבפסוק י"ג לא מניחים מקום לאספת פלשתים. וכבר אמר חכם אחר מחכמי הנינים שלחיה זה דינו לַחֲיָה ופירושו אל לחי, והוא המקום שהכה שם שמשון בפלשתים מכה רבה בלחי חמור (שופטים מ"ז ט"ו—י"ז). ויפה אמר החכם ההוא. והנקדן טעה כאן בשתים, כי טעות גוררת טעות. והטעות האחרת פתח של למיד שבלחיה, לפי שאפילו בשלחיה זה היה ולמיד שבראשו למיד השמוש, מפני שלמיד זה מלמד על החרוש שנתחדש בפלשתים מחמת אספתם, דין התיבה לַחֲיָה בשוא הלמיד, לפי שבכל כמו אלה לא ידבר המדבר בחרוש כמדבר בידוע, והחרוש סתום חמיר. כי כן כתוב משחתיך לַמֶּלֶךְ (למעלה י"ב ז'), שמני אלהים לַאדוֹן (בראשית מ"ה ט'), הנני נותן לַמִּנְרָה (ירמיה כ' ד'), וכמהם במקרא אין מספר. והוא הדין לשם שמשמש עם היה והוא כנגד אִסְם כָּאֵן בלשון ערבי שהוא תמיד בלא היא הדעת וסתום ולא מפורש.

ערשים. אמר גזונים בשרשיו שהיחיד ערש, והוא כמשנה ערשה, וכדאין הראשונים לסמוך עליהם ככמו אלה. ורבוני ערשה ערשים רכבו חמה ושעורה. וראה מה שאמרתי בכיזור ועץ החיים (בראשית ב' ט') בסוף דברי.

(יב) ויתיצב. ראה מה שאמרתי בביאור התיצבו (שמות י"ד י"ג). ואף כאן אמר הכתוב בנבור ויתיצב כנגד מה שנאמר לפניו בעם והעם נס מפני פלשתים, ופירוש ויתיצב עמד תחתיו ולא זו ממקומו ולא נס. ויצילה. אין לומר שנאמר בחלקה לשון הצלה מפני שבאו פלשתים להשחיתה, כי מה שבחו של נבור המשליך נפשו סגוד להלחם איש אחד בעם רב למען חלקה מלאה ערשים? לכן אומר אני שפירוש ויצילה לקחה מיד פלשתים, כי הכה בהם ונסונו אחר מלפניו. ויתורגם ויצילה ללועזים und säuberte es. ועל פי הדברים האלה לא זכר הכתוב את הערשים כי אם להניד לך שהיה מקום המלחמה קשה על הנבור, כי רגליו נלכדות בגדולי החלקה המסוכנים זה בזה.

(יג) אל קציר. הלשון הזה לא יפורש כי אם ככתוב על יום טוב באנו (ש"א כ"ה ח'), ואם כן, לא נאים הדברים להאמר כנגד דור וגבוריו, כי האנשים אנשי מלחמה ומלאכתם מלאכת הורגים באויביהם לשלול שלל ולבזו בו, ולא עבודת השדה, ומה להם ולשמחת הקציר? ובמקום האחר נאמר תחתיו "על הצור" (ד"א י"א ט"ו), וכן נראה לי העקר.

(טו) ויתאודה דוד. ויצמא לא נאמר כי אם ויתאודה, וכבר ידעת שכל מתאודה שבמקרא תאותו תאוה שאינה הנונה. וזו בנין אב לכלן, כי כפשע בינה ובין מות שלשה גבורים. והדבר ברור שלא היה דוד צמא למים בשעה ההיא, לפי שאם כן, היה אומר מי ישקני מים, ושחק; וכשהוא אומר מים מבור בית לחם במקום המים תאותו תלויה.

מי ישקני מים וכו'. בקראי את הדברים האלה ואני נער החלה רוח שיר לסעמני, ואלה קצות דרכי השירה אשר שרתי זה כשלישים שנה. בהיות דוד במצודה במערת עדלם ומצב פלשתים בבית לחם, ודוד בעיניו יראנה ואליה לא יקרב כי אם בקרב, כאוב מארץ יעלה ויבא לפניו זכרון בית אביו ושלות נעוריו בעיר מולדתו, והעתים אשר עברו עליו מיום צאתו משם וילך וישב בשער המלך, אשר שבע גדודים, ונדרף על צואר, ובא עד שערי מות לא אחת ולא שתיים. ומאז הגיע למלכות אך זה חלקו כל הימים קול פחדים באזניו, המון עריצים ושואן מלחמה. ודוד המלך מקנא בדוד הנער הרועה בצאן, כי הלא טוב לו אז מעתה. יזכור דוד ימי קדם וכלכבו יאמר:

מִה־טַבֵּי הַיָּמִים הַרְאֵשׁוֹנִים

וּרְק־עָמַל וְבַעַם הַיָּמִים הָאֵלֶּה:

הֲלֹא נָגִיד לְעַמִּי

מְלֶךְ בְּיִשְׂרָאֵל אֲנִי

לְחַסַּם הַמְּדֹדֹת לֹא־אֶמְעַם

וַיִּזַּן מַלְכוּת לֹא־יִעָרַב לִי:

כִּי רָגַז לִבִּי מְלֶךְ

וְלֹא קָבוֹד מִנוּחָתוֹ:

מִי יִתְּנֵנִי כְּיָרְחֵי קֶדֶם
 עֹדְנֵי נֶגַע רָעָה בְּצֹאן:
 מִסַּת אָבִי כְּנַפְשִׁי אֶכְלָתִי
 וַיִּנְעַם-לִי
 וּמִי מְנוּחֹת מְבוֹרָז אֲשַׁתֶּה
 לְצִמְאֵי יַמְתְּקֵנִי:

אלה מחשבות דוד, ויהי כי נברה עליו תאות לבו ורוח כסנו תציקהו, וישא קולו ויאמר:

מִי יִשְׁקֵנִי מַיִם
 וְשִׁתִּיתִי מְבוֹרָז בֵּית לָחֶם:

הזכר יצא מפי המלך ושלשה הנבורים הנצבים עליו קמו, וימהרו וירוצו ויבקעו במחנה שלשחים, וישאבו מים וישאו ויביאו. וירא דוד ויתחלחל מאוד ולא אבה לשותת. ויסך המים, כי כנפשותם שאבום נבוריו, וינסכם המלך לה' אלהיו על ראש הסלע. ודוד עיניו בנסכו ועל לבו ידבר לאמר:

יָגְרוּ מַיִם אֶרְצָה וְלֹא יֶאֱסֹפוּ
 וַיֹּזֶם אֶתְמוֹל כִּי-יֵעָבֵד לֹא-יָשׁוּב לְגִצָּה:

ואני הגה עבודתי עמך כזה מלאכת הביאור, ולא בשירים אשר על לבך; ושמתו לפניך את דברי השירה הזאת מפני שיש בהם די באר את הענין הזה. ודע שכדבר שנאמר כאן בדוד נאמר באלכסנדר מוקדון, והוא נאה לאלכסנדר, ולא נאה לדוד מלך ישראל כי אם כשהיה כמו שאמרתי בשירה הזאת, שדוד אמר מי ישקני מים מבור בית לחם והוא רוצה לאמר מי ישיבני ככראשונה, והשומעים אמרו שמי בית לחם הוא מבקש, ונעשה ככל הכתוב בפרשה.

(ז) חלילה לי ה', לא יאמר כן בלשון המקרא, ואף יש כתבי יד הרכה מאוד ומקצת ספרים שבהם הנוסח מה', במי'ם, והוא נראה לי העקר.
 (יח) ראש השלשה, וכתוב השלשי, והדבר ברור שלא זה ולא זה העקר. והעקר השלשים.

(יט) מן השלשה. אין לפרשו ככתוב, ובתרגום הסורסי יתורגם כאלו כתוב מן השלשים, והוא הנכון. וכעין הלשון הזה כתוב בבניהו כן יהוידע (למטה פסוק כ"ג).
 (כ) בשבט. אין שבט זה שבט מוסר, אף לא שבט כשבטים שתקע יואב בלב אנשלום, (למעלה י"ח י"ד), כי אם עץ להכות בו בהגפה ובמכתו כדי להמית (Schlachtkeule). וכן היו חרשי היונים הקדמונים צרים צורת הרקלים נבורם וכידו עץ, ולא חרב או חנית.

ויהרגהו בחניתו. מי שגול החנית מיד אויבו וכידו אין מאומה כי אם העץ הלא יכול להכותו בשבט אשר בידו. והרג בניהו את המצרי בחנית אשר גול מידו, מפני שחרפה יחירה היא למוכה שהוכה בחנית עצמו ולא בכלי מלחמתו של אויבו.

וכן ראש נלית נכרת בחרב נלית (ש"א י"ז ג"א). וגדולה מזו מצאנו במקום אחר שהעץ אשר עליו יצלב הנצלב במצות המלך לקוח מבית הנצלב, ככתוב יתנסח עא מן ביתה וקיף יתמחא עלוהי (עזרא ו' י"א). וראה מה שאמרתי ש"א כ"ו ח'.

כד

(א) ויוסף אף ה' לחרות. ובמקום אחר נאמר בראש הספור הזה ויעמוד שמן על ישראל (דה"א כ"א א'). ועל דבר ההפרש שבין שתי הלשונוה וטעמו, ראה מה שאמרתי דברים א' כ"ב.

ורד"ק אמר בכתוב הזה «ומה שאמר ויוסף כי דבר אבשלום היה חרון אף מה' על ישראל». ולא יפה אמר הרב, כי דבר אבשלום חרון אף ברור ולא כישראל. ואנחנו לא נעמוד על טעמו של המקרא הזה עד שנדע תכלית כל הדברים האלה שכאן ועד סוף הספר.

ותכלית הספור הזה כעין תכלית הדברים שבסוף מגלת רות. כי בקרב העברים באחרית ימיהם אין תקוה לספר שכלו חול. כל ספר מספריהם היו בסופו לכל הפחות שטים ושלוש דלתות מן הקדש, כדי שתשמור עליו משמרת הקדש; וספר שכלו חול כאשר בא כן ילך, וברור אחר ימח שמו וזכרו. וזה חלק כל הספרים החיצונים שהיו לעברים הראשונים שכלם אבדו לנצח מאין משים לב עליהם לשמרם, מפני שהיו דבריהם דברי חול ולא קדש. ובגלל הדבר הזה נכתבו בסוף מגלת רות תולדות דוד, ועל ידיהן היתה המגלה קדש, כי דוד אבי המלך המשיח, ותולדותיו קדש. והספר הזה אשר אנחנו בו שני חלקיו, שמואל א' ושמואל ב', כלם חול, כלם דברי הימים לשני מלכי יהודה וישראל, ואין בהם דבר על אודות משפט ישראל את אלהיו, כי לא יאמר בהם אם עבדו ישראל בכל הימים ההם את ה' לברו, או את הבעל לברו, או את שניהם יחדו. ואולם בסוף הספר נוקק הסופר לכתוב דבר שבקדושה, כמשפט הסופרים בימיו, ומאחר שבחר הסופר בדבר קנין המקום שבו נבנה בית המקדש לתכלית זו, הצטרך לנס שנעשה במקום ההוא שעל ידו היה המקום למקום קדוש וראוי להיות קרקע הבית אשר נקרא שם ה' עליו; ומפני שהיתה קבלה ביד העם שבימי דוד היתה מגפה מחמת מגין ישראל שמנאם דוד, תפס הסופר במגין הזה ובמגפה שהיתה בשבילו ונעצרה בעמוד המלאך המשחית עם גורן ארונה היבסי, ועתה כשפורש הסופר מחול אל הקדש, ובכל ספרו אין דבר שבקדושה עד הנה, הוא שב אל ימי השופטים ואומר ויוסף אף ה' לחרות בישראל, כאלו היו ישראל עובדים את ה' בכל הימים שביניהם, ורק בסוף ימי דוד, לעת זקנתו, הוסיפו לעשות הרע בעיני ה' כימי קדם, והוסיף אף ה' לחרות בהם.

ונראה לי שכל הספור הזה אין עקרו בספר, והוא תוספת של אחרית הימים, ותכלית התוספת היא אשר אמרתי להוסיף מן הקדש אל החול, והתוספת דברי איש שחמל על הספר הזה לתת לו שם ושארית בישראל כיום הזה, וראיתי לאמר כן, מפני שנאמר בפסוק אחר ויאמר המלך אל יואב שר החיל אשר אתו, והדבר ברור שסופר הספר כלו שעליו כתובים כל דברי יואב ומעשיו ונבירותיו ומלחמותיו לא יאמר לנו בסופו מי יואב, והמוסיף לא דק; כי כל המוסיף גורע.

(ג) ויוסף ה' אלהיך וגו'. ראה מה שאמרתי דברים א' י"א. ואף כאן משום

שמעוה דוד את יואב למנות את העם, אמר יואב את דברי הכרעה הזאת, כרי שלא יכנים דבורו של דוד עין הרע בישראל.

(ה) ימין העיר אשר בתוך הנחל, נחל זה נחל ארנון. והנה כתוב אחד אומר מערוער אשר על שפת נחל ארנון והעיר אשר בנחל (דברים כ' ל"ו), וכתוב אחר אומר מערוער אשר על שפת הנחל וחוץ הנחל (יהושע י"ב ב'), ומדברי שניהם יחד למדנו שערוער והעיר שבחוץ הנחל עיר אחת שנבולה משפת הנחל ועד תוך הנחל, והיא נחלקת לשתיים ונקרא החלק שעל שפת הנחל ערוער אשר על שפת הנחל והשני ערוער אשר בתוך הנחל. וערוער שנאמר כאן היא שעל שפת הנחל, והוא שאמר הכתוב ימין העיר אשר בתוך הנחל.

(ו) תחתים חדשי. לא יאמר כן בלשון המקרא. והדבר ברור שמעות נסלה כאן בספרים, והעקר תחתים יְדִישִׁים ונקראת ארץ תחתים זו כן, לחלק בינה ובין אחרת שהיתה לפניו. וכעין הדבר הזה ראתי בשמה של הצור חרתה (יהושע מ"ו כ"ה), ובלבד שתחתה לשון ארמי וחדשים לשון המקרא.

(ז) מבצר צר, ראה מה שאמרתי בביאור השם הזה יהושע י"ט כ"ט.

(ח) ואיש יהודה חמש מאות אלה, ואם כן, היה מספר שבט אחד או שנים יותר מחצי מספרם של עשרה שבטים, והדבר הזה לא יאמן כי יוספר. וסופר ספר דברי הימים הרגיש בדבר, ולכן שנה משני המספרים שבכאן וכתב תחתיהם כל איש ישראל אלה אלפים ומאה אלה איש שולף חרב ויהודה ארבע מאות ושבעים אלה (דהיא כ"א ה'), ומפני שלדבריו אין לוי בכלל ישראל ולא בנימין בכלל יהודה (שם סמוק ו'). גם הוא חסם מרובה במספר יהודה.

(ט) שבע שנים, ובמקום האחר נאמר בספור הזה כנגד הרעב שלש שנים, וכן העקרה, שהרי נאמר שלשה חדשים נוסף ושלשה ימים דבר; וגם ברעב שהיה על דבר הנבעזנים נאמר שלש שנים (למעלה כ"א א'). כי ה' רחמן ולא יצוה לעמו ישראל רעב שבע שנים, וכן ברעב שהיה בימי אחאב נאמר ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית לאמר לך והראה אל אחאב ואתנה ממר (מ"א י"ח א'). וראה מה שאמרתי בסמוק האחר בסוף דברי.

דע וראה, ראה זו ראתי הלב שעמה בחירת הראוי, וכיוצא בה יראה לו השם (בראשית כ"ב ח').

(י) נפלה נא ביד ה', ועדיין לא בחר דוד באחת משלש אלה, כי רעב ודבר שניהם ביד ה', ואף על פי כן היה די לה' בבחירה זו, מפני שכל עצמו של ה' לא נתן לדוד הרשות לבחור המכה כי אם לנסותו לדעת היבחר לנפול ביד ה' מנפול ביד אדם, והלא עשה דוד כן, ועל פי הדברים האלה היה כדון שימול ה' על דוד שתיים, ולא באה השלישית כי אם להשוות המספר בכלל ויהיו הדברים שלשה של שלש שלש. ואם כן, גם מכאן ראינו למה שאמרתי בסמוק הקודם.

(יא) ועד עת מועד, עד המועד שיערו ה' באמרו שלשת ימים דבר (סמוק י"ג), והוא מסחרת היום השלישי בבקר.

(יב) וישלח ידו המלאך, המלאך זה אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לידו, והיא נכנסה במעות סופר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. וראיתי לאמר כן, לפי שאם הדברים ככתבם, יש כאן כנוי קודם לשמו אשר אליו ישוב, וכן לא יעשה

בלשון המקרא. וכשאין המלאך הזה, שם ה' פועלו של וישלח. ומה שנאמר אחריו ויאמר למלאך ואין זכר למלאך קודם לכן, לא קשה, כי הדבר למד מענינו שידו של ה' שנוכרת לפניו היא המלאך.

עתה הרף ירך. ולא ננע המשחית בירושלים. ולא היה בה דבר. וה' הניח על ירושלים מפני שהיא המקום שבחר בו ה' לשכן את שמו שם. והדבר הזה הוא בחירתה, ולא תמצא לירושלים בחירה אחרת שבחר בה ה' בכל כתבי הקדש⁽¹⁾.
(יז) ויאמר. נשנה הפעל, מפני שהוסק בינו ובין הפעול בתאר הזמן שהוא מאמר שלם. וכן דרך הלשון.

הנה אנכי חטאתי וגו'. שאלה גדולה שאל דוד כאן, ואין לה תשובה מאת ה'. ושתיקה כהוראה; ואם כן, נזרה היא מלפניו שיהא כל העם נתפס על עון מלכם, ואין להשיב עליה. ואף נשקפה לנו דעה זו מבעד לדיני קרבנות שבתורה, שחלק הכתוב בין חטאת הכהן המשיח וחטאת נשיא לחטאת נפש אחת מעם הארץ (ויקרא ד'), ונאמר שם בכהן המשיח אם הכהן המשיח יחטא לא שמת העם (שם ססוק ג'), ואין למצוא לחלוק שהוא טעם כי אם הדבר הזה, שמשני שנתפס הדור על חטאת מנהיגיו, חטאת הנשיא חטאת כל שבטו, והכהן הגדול החוטא חוטא לאשמת כל העם⁽²⁾. והכתוב הזה השם בפי דוד השאלה הזאת ולא נתן לה תשובה מאת ה' מלמדנו ששאלה זו שאלה שאין להשיב עליה; כי כן דרכי ה', ומי יאמר לו מה תעשה. ודעה זו דעת עם הארץ וכהנייה, ולא דעת הנביאים.

(יח) בנרן ארונה היבוסי. בחר ה' בנרן היבוסי ללמדך שברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי ט"ז ז'). כי בתחלה אמר היבוסי אל דוד לא תבא הנה (למעלה ה' ז'), ועתה הוא אומר לו ה' אלהיך ירצך (למטה ססוק כ"ג).
(כג) הבל נתן ארונה המלך למלך. בא וראה מה גדול כח מפרשינו העושים הריוט מלך! ובאמת לא הגיע ארונה למלכות מימיו. והדברים האלה מדברי ארונה ששם הכתוב בסוף, ולא ידברם הכתוב בשם עצמו. וארונה אמר על עצמו נתן ארונה, ולא אמר נתתי, דרך כבוד לרוד. כמו שאמר דוד בדברו אל ה' ומה יוסף דוד עוד (למעלה ז' כ'). והמלך לשון קריאה ודבור כנגד דוד, ופירוש הדברים: המלך, הכל נתתי אני ארונה למלך. וכעין זה אמר רבנו יונה אבן גנאח בספר הרקמה, ובלבד שהעוסק בסדור העתקתו העברית ומציב לו ציונים לא עמד על דעתו. (כד) לא כי קנו אקנה. על דבר הקנין הזה ופרשת הכסף שהוא מחיר הגרן ראה מה שאמרתי בקנין מערת המכפלה בראשית כ"ג י"א.

⁽¹⁾ ולא ידעתי לאמר טעם בדבר, למה נבחרה ירושלים ברמזה, חוץ סכעין מה שאמרתי מ"א י"א כ"ט בשלשת המלכים שנמשחו בסתר. כי גם ירושלים עתידה להחרב, ובשביל חרבנות לא נתפרסמה בחירתה, משום כבוד ה' הבוחר בה.

⁽²⁾ ואלו היו דיני קרבנות מימי המלכות היה הכתוב אומר תחתיו ואם המלך יחטא לאשמת העם, ומפני שבימי תורת כהנים אין עוד מלך בישראל. הכהן המשיח הנכנס תחתיו לגדולה נכנס תחתיו גם לדבר הזה שתהא חטאתו חטאת כל העם.

ספר מלכים.

א

(א) ויכסוהו וילבישוהו, וכיוצא בו כסותך אשר תכסה בה (דברים כ"ב י"ב). ולא יחם לו, לא נזכר הפועל, והדבר למד מענינו שהוא הפעולה עצמה, ואלו נזכר, היה הכתוב אומר ולא יחם החום לו.

(ב) ויאמרו לו עבדיו, וכן נאמר בשאול ויאמרו עבדי שאול אליו ונוי יאמר נא אדנינו עבדיך לפניך יבקשו איש יודע מנן בכנור (ש"א מ"ו, מ"ז ומ"ח) וגם באחשורוש נאמר ויאמרו נערי המלך משרתיו יבקשו למלך נערות בתולות (אסתר ב' ב'), וכשלתם עבדי המלך ויעצים העצה, כי המלך עצמו אובד עצות הוא, שאול מפני הרוח הרעה שבעתתו (ש"א מ"ז י"ד), ואחשורוש מפני שהיה מצמער על ושתי, ודוד מפני שהיה כאלו עבר ובטל, כמו שתראה בסמוך.

ועמדה לפני המלך, כבר אמרתי לך במקומות הרבה שהלשון הזה לשון שירות, סכנת לא ידעתי לפרשו, ואין בכל לשון המקרא שרש שנסתרה דרכו ונעלם סדר משמעותיו כשרש סכן.

(ג) השונמית מעיר שונם, והיא עיר בנחלת יששכר (יהושע י"ט י"ח). ונראה שהיו בנות שונם יפות מאוד, שכן השולמית שמהלל יסיה בשיר השירים אשר לשלמה משונם היא, כי שולמית כמו שונמית על פי ערות חכם אחד מחכמי הנוצרים הראשונים.

(ד) והנערה יפה עד מאד, ואף על פי כן והמלך לא ידעה, ושלא בטובתו עשה דוד כן, כי היתה זקנתו מתגברת על יצרו, והאיש שנכה לו, והוא בנעוריו עלתה לו אהבת נשים על הכל, כמו שמעיד דוד על עצמו באמרו נפלאתה אהבתך לי מאהבת נשים (ש"ב א' כ"ו), הלא הוא כאלו עבר ובטל מן העולם, וכסא מלכותו ריק ממנו, ומפני שהיו בני דוד רבים, ואבשלום מת¹, הניעה השעה שיבחר באחד מהם להושיבו על כסאו תחתיו.

וזכר אבישג השונמית עקר תכליתו כמו שאמרתי, להשמיעך שהיה דוד כאלו עבר ובטל, ועמה עוד תכלית אחרת כמסלה לה, כי נזכרת אבישג השונמית בראש הספר הזה גם בעבור אדניהו שהיתה למוקש לו ותייב את ראשו לשלמה המלך באהבתו אותה.

¹ ראה מה שאמרתי בכיור ואתו ילדה אחרי אבשלום (למטה פסוק ו').

והדבור עד מאוד שנאמר כאן נראה לי שהוא מן הדבורים של אחרית ימי לשון המקרא.

(1) ולא עצבו אביו. המפרשים מעקמים עלינו את המקרא הזה טראשו ועד סופו. ואין הכתוב הזה מדבר בדרכו של דוד עם אדניהו בנו כל ימי חייו, ואף על פי שנאמר (ימיו¹). כי פירוש מימיו מימי המעשה. כלומר למן היום אשר החל אדניהו להתנשא לאמר אני אמלך. ודוד לא עצב את אדניהו לאמר מדוע ככה עשית מפני שיעדו למלוך תחתיו. ובמקף הפסוק הוא נוחץ טעם לדבר הזה. וגם הוא טוב תאר מאד. המפרשים כלם אומרים שנאמר כאן כן כנגד אבשלום, שגם בו נאמר וכאבשלום לא היה איש יסה בכל ישראל (שיב י"ד כ"ה). ולא זכרו האומרים כן שדבר אבשלום בספר אחר ודבר אדניהו בספר אחר, ולא יאמר כאן בכתוב כנגד יסי תארו של אבשלום שאין זכר לו בספר הזה. וטעו המפרשים בפירוש המאמר הזה, מפני שלא עמדו על טעמו של "וגם" שנאמר כאן.

ועתה ראה מה שאמרתי בביאור גם כי (רות ב' כ"א). משם תראה שהדבור ההוא יש שהוא משמש כמו *xai yao* בלשון יוני, ופירושו "אף אמת הדבר וזה טעמו". ומן הלשון הזה "וגם" שנאמר כאן, כי וא"ו שבו וא"ו הנותן טעם לשלפניו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אחר שנאמר ולא עצבו אביו מימיו ונוי הוא מסיים ואומר ויש טעם לדבר הזה, כי אדניהו היה טוב תאר מאד ולוקח לבב אביו ביסיו. וכבר הראיתוך כדבר הזה באבשלום במה שאמרתי שיב י"ד כ"ה. ועל דבר "וגם" זה שמדר חלקיו הפוך מסדר הדבור היוני ומסדר "גם" שהזכרתי, הדבר הזה נעשה מחמת דוחק כדוחק שפירשתי בראשית כיט ל' ושמות י"ב ל"ב. ואתו ילדה אחרי אבשלום. סתם הפועל מפני שהוא למד טענינו, ובשביל שלרה מעשה נקבה משמש הפעל לשון נקבה. וראה מה שאמרתי בביאור לא נפלה לו (שופטים י"ח א').

ועל דבר הענין, הרוצה לעמוד על פירוש סוף הפסוק הזה יזכור שדוד מלך בתחלה, ולא מלך בן מלך. וכנלל הדבר הזה לא ימלוך תחתיו בנו הבכור שנולד לו כשרם ימלוך כשאחיו נולדו לאביהם במלכותו; והגדול שבבניו הנולדים לו במלכותו לו משפט הממלכה. ואמנן הבכור לאחינעם היוזעאלית ומשנהו כלאב לאביניל אשת נבל הכרמלי שניהם נולדו לדוד והוא עורנו עצור מפני שאול. ואבשלום השלישי הוא הראשון שנולד לדוד במלכותו, ואף נשאת אמו שהיתה בת מלך לדוד אחרי מלכו; לפי שברין הוא שלא יתן תלמי מלך נשור את בתו לכן הנכר לאשה והוא הדיוט. ומפני שהיה לאבשלום משפט הבכורה למלכות² מצא את לבבו למרוד באביו. ועכשו שמת אבשלום הבכור למלכות נכנס משנהו אדניהו תחתיו למלאות מקום אביו, וכמו שאומר אדניהו לבת שבע את ידעת כי לי היתה המלוכה (למטה ב' ט"ז). וזהו שאמר הכתוב ואתו ילדה אחרי אבשלום, והוא בא להגיד לך שבעת ההיא אדניהו לו משפט המלכות. וגם היה דוד אומר להמליכו תחתיו, ואף על פי שהיה אדניהו עושה שלא כהגן לנהוג בעצמו מנהג מלך בחיי אביו, לא עצבו אביו כי חשק בו מאד בעבור יסיו.

¹ ואמת אגוד שמיכיו זה חשוד בעיני ביתור שנתוסף מחסרון דעת.

² ובשביל שלאבשלום משפט הבכורה למלכות שנהו הכתוב בין הבנים במקום אחר, וזכה שבו ללמיד המתוקת, כמו שנאמר בו השלישי לאבשלום (דה"א ג' ב').

ועל פי הדברים האלה אדניהו הוא אשר יערו אכיו למלוך תחתיו, ואף היה מולך תחת אביו לולא עצת נתן הנביא שיעץ לכת שבע. ועוד חוסיף תראה שכן הדבר ממה שאמרתי בעצה ההיא.

(ז) ויעזרו אחרי אדניהו. על פי מה שאמרתי שאדניהו לו משפט הבכורה למלכות דעת לנכון נקל למה היו שני אלה עוורים אחרי אדניהו, כי אביתר כהן ה' ובמקום המשפט שם הוא, ועוד שאביתר היה משמרת עם דוד (שיא כ"ב כ"ג) ולכן שמר גם הוא את משמרת דוד לעשות רצונו, ולא היה עם צדוק רעהו אחרי שלמה, ויואב שבכל מעשיו הטובים והרעים היה עבד נאמן לאדניו עור אחרי אדניהו מסני שהיה יודע שאביו יערו לשבת על כסאו אחריו.

(ח) ורעי. רעי זה לא נזכר בכל תולדות דוד, ואף לא נמצא רעי שם אדם בכל כתיבי הקרש, ונראה לי שמעות נפלה כאן בספרים, ורעי זה עקרו והרעים, ופירושו והקרובים למלך, והוא בכתוב חושי רעה דוד (שיב ט"ו ל"ז), וכמו שנאמר בספר הזה וזכור בן נתן כהן רעה המלך (למטה ד' ה').

(יב) ומלמי את נפשך ונוי. לא דבר אליה על דבר המלכות שתקדע מיד בנה במלוך אדניהו, ודבר על רעה שנדולה היא מהאחרת, כי כל אשר לאיש יתן בעד נפשו (איוב ב' ד').

(יג) ואמרת אליו ונוי. מלשון הכתוב משמע שלא היו דברים מעולם, ובאמת לא נשבע דוד לכת שבע השבועה הזאת מימיו, לפי שאם נשבע דוד כשבועה הזאת, לא היתה בת שבע צריכה לעצת נתן, והיתה יודעת מאליה שחייב המלך לעשות כאשר נשבע, ועוד איך יעשה דוד כדבר הזה והוא יעד את אדניהו למלוך תחתיו, כמו שאמרתי למעלה? ונתן נשען על זקנת דוד שמהממה היה כפתי מאמין לכל דבר אשר יאמר לו בן אמרת, כי היה עלול לשכחה ולא זוכר מעשיו ודבריו, ובאמור אליו בת שבע אתה נשבעת, לא יזכור, ויאמין שנשבע). וראה מה שאמרתי למטה פסוק ט"ו וכ"ג.

(יד) מדברת שם. אין שם זה האר המקום, שהרי לא נזכר כל מקום לפני מזה, והוא תארו של ענין הדבור, ופירוש הכתוב עורך מדברת עם המלך על אודות הדבר הזה, ודונמת שם זה בכתוב ואת כל אשר חסנה שם (למטה ב' ג'), וראה מה שאמר נזניוס בשרשיו בביאור שם.

(טו) ההדרה, אל סתר הבית. ראה מה שאמרתי שופטים ט"ו א' בסוף דברי, והמלך זקן מאד ונ', נשנה כאן דבר הזקנה ונוכרת אבישג השונמית שנית, להוכיח עוד הפעם שהיה דוד כאלו עבר ובטל, שאלולי בן, ודוד ואבישג שניהם לברם בחרו, לא היה אדם נכנס החדרה, ובהשנות הדבר הזה כאן מי שלא הוכה בעורו ויעניו לנכה יביטו הלא יראה שוקנת דוד עושה רושם כדברים שנדברו בינו ובין בת שבע בחדר, שמפני שהיה דוד כאלו עבר ובטל היה מאמין לכל דבר, והאמין גם לכת שבע לדבר השבועה שאמרה שנשבע לה, וצוה למשווח את שלמה בנה.

¹ במקום אחר אמרתי לך שכמדומה אני שבתחלה יעקב ודוד שניהם יציר הגדה אחר שערמתו אמטותו, והוא נחלק לשנים ברבות הימים, וגם בדבר הזה רומה דוד ליעקב שלעת זקנתו לא עמדה לו ערמתו, ובאו אחרים עליו בערסה לסכל עצתו והוא לא ידע בערמתם, והפסג בידם הצליח.

(טו) מה לך. מה שאלתך. וכיוצא בו מה לך אסתר המלכה (אסתר ה' ג'). ומשמע הדבור כעקרו מה מחסורך (was fehlt dir?). וכן יאמר הפרנקי לדבר הזה qu' as tu? והגרמני was hast du?. ובלשון המקרא משמעו של הדבור כמו שהוא משמש כאן לאחרית ימי הלשון.

(יז) כי שלמה בנך וגו'. ראה מה שאמרתי במלת כי שבראש כל כמו אלה יהושע ב' כד.

(יח) ועתה אדני המלך וגו'. הדבר ברור שמעות סופר יש כאן ועתה זה עקרו ואתה, באלוף, ואף יש כתבי יד וספרים שכן כתוב בהם.

(יט) ולשלמה עבדך לא קרא. לא אמרה בן מקנאתה לכבוד שלמה שזולל בו אדניהו כשלא קראו בתוך הקרואים, כי אם מטעם חמור ממנה והוא יתבאר לך למטה.

(כא) והייתי אני ושלמה בני חטאים. המפרשים כלם חוטאים בפירוש חטאים זה, והוא מפורש לך כל צרכו כמה שאמרתי במדבר י"ז ג'. ופירוש חטאים בני מות. ואמרה בת שבע בן, מפני שכשקרא אדניהו לכל בני המלך ולשלמה לא קרא גלה על דעתו שעוין הוא את שלמה בשביל שלו מענת מלכות, ומעתה כשיגיע אדניהו למלכות יהרונ את כל העוררין עליו, ובתוך ההרונים שלמה ואמו.

(כג) ויגידו למלך. לא נאמר בן בבוא בת שבע אל המלך החדרה, ובת שבע נכנסה אל החדר ולא הנידו למלך, מפני שהיא אשת המלך ואפילו תמצא את אבישג יושבת בחיק המלך אין דבר, ולא נכנס נתן כי אם אחר שהנידו אל המלך והרחיקו מחיקו את העלמה שהיתה יושבת אצלו בקירוב בשר.

וישתחו למלך על אפיו ארצה. ראה מה שאמרתי בראשית כי"ב. ועל פי הדברים ההם השתחווהו פשוט ידים ורגלים כהשתחוות הדיוט הנגש אל המלך. וכן קרא נתן לדוד אדני המלך בכל דבריו אלה ואמר לעצמו עבדך כנגדו בתחלתם וסופם (פסוק כ"ד וכ"ז). ואם תחזור על כל המקרא לא תמצא כדבור וכמעשה האלה לכל נביא בישראל¹). ואף נתן עצמו לא עשה בן ולא דבר בן כשעמד אל דוד לדבר באזניו את משל העשיר והרש, ואמר לו אתה האיש, והיה בו אז ההפך מן הדרך הזה, כי הוא מדבר שם אל דוד כדבר המלך אל אחר עבדיו.

ואומר אני שלא חנם נשתנו כאן המעשה והדבור האלה, וזה הדבר שחפץ הכתוב להשמיענו: אינו דומה הנביא העומד לפני המלך לדבר בשם ה' דברי אמת וצדק לנביא המדבר אל מלכו ורוממות בן מלך בנרונו. הנביא ההוא נביא ה' וגדול ממלך, והנביא הזה עבד בן המלך, ואף כי עבד המלך. ועל דבר חפצו של נתן במלכות שלמה ראה מה שאמרתי למטה ד' ה'.

(כו) ולי אני עבדך. בא אני לחוק הכנוי של לי, והחזוק הזה חובה ולא רשות, מפני שלא חאמר בלשון המקרא "לי עבדך" כי אם כשאתה רוצה לעשות

¹ רצוני לאמר שככל כתבי הקדש לא ישתחוו הנביא אל המלך בנשתו אליו, ואף לא יאמר לו אדני המלך ולעצמו עבדך כדברו אחר. ואם תשיבני מן הנביא המדבר אל אחאב אחר ששלח את בן הדד מלך ארם ואומר עבדך יצא בקרב המלחמה וגו' (למטה כ' ל"ט), וזכור שהנביא ההוא מתחפש באפר על עיניו (שם פסוק ל"ח) והוא לא חפץ להתודע אל אחאב עד שחרץ משפטו, ואלו אמר אז כנגד עצמו אני יצאתי וגו' היה אחאב יודע שהמדבר אליו נביא, מפני שהדיוט לא ידבר בן למלך.

הדברים מאמר שלם ויהא משמעם, עכרך לי הוא'. ודוגמת החזוק הזה אלי אני דניאל (דניאל ח' א').

(כז) אם טאת אדני המלך וגו'. 'אם' זה כח היא השאלה כחו, וכיוצא בו אם כחמר היוצר יחשב (ישעיה כ"ט ט"ז). וכמו שמשמש היא בסוף שאלה כסולה תחת. 'אם' בכתוב החזק הוא הרפה (במדבר י"ג י"ח), כן יש שמשמש אם תחת היא כראש השאלה הפשוטה.

(כח) ותעמד לפני המלך. יש כתב יד אחר שלא כתוב בו המאמר הזה, והוא עקרו בספר, ובלבד שהמנסח ההוא לא עמד על מעמו ואמר שאך למותר הוא אחר שנאמר ותבא לפני המלך. ועמידה זו כעין אחותה שפירשתי ש"א ט"ז כ"א וגם אמרתי במקום אחר שהיא חסול כמי שעומד לפני הגדול ממנו לשמוע מצותו לעשותה, וכמו שנאמר באבישג השונמית ועמדה לפני המלך (למעלה פסוק ב'), ובלבד שהיא תדירה וזו לשעה, ופירוש הדברים עמדה בת שבע לפני המלך לשמוע בקולו ולקבל על עצמה כל אשר יאמר על דבר שלמה בנה.

(ל) כי בן אעשה. שלש פעמים נאמר כי בססוק הזה. וכי זה משנהו של הראשון שבראש הפסוק, והוא נשנה. מפני שהוסק בין תחלת הדברים לסופם בכל אלה. ואין כי שנאמצע הפסוק כמוהם, והוא כאחיו שפירשתי יהושע ב' כ"ד.

(לא) יחי אדני המלך דוד לעלם. בשלמה לא נאמר לעולם (למטה פסוק ל"ד ול"ט), וכן כיוצא נאמר ויאמרו יחי המלך (ט"ב ו"א י"ב), ולא נאמר לעולם, מפני שאין שתי הברכות אחת. הברכה ההיא ברכה שמברכים את המלך בהמשחו, ולא כן הברכה הזאת. ראה מה שאמרתי דברים א' י"א וש"ב כ"ד ג'. ורע שכמו שהיו נזהרים מעין הרע באחרית הימים, כן היה המדבר נזהר מלפתוח פיו לשטן. ובגלל הרבר הזה, מפני שאמר דוד שלמה בנך ימלוך אחרי, שם הכתוב את הברכה הזאת כפי בת שבע לאמר יחי אדני המלך דוד לעולם, ופירוש דבריה אל יתן אלהים פתחון פה לשטן, ויאריך ימך ולא במהרה יבא היום אשר ימלוך שלמה בני תחתך. ולכן אמרה המלך דוד, כדי שלא ליתן מקום לטעות.

(לב) על הפרדה אשר לי. וגם אבשלום רכב על פרד במלחמה (ש"ב י"ח ט'), ואף על פי שהיו לו מרכבה וסוסים (שם ט"ז א'). וכבר אמרתי לך שבימים הראשונים היו העברים משתמשים כחמורים ולא כסוסים, ולכן רכב אבשלום על הפרד אף על פי שהיו לו סוסים. ולא התחילו העברים להשתמש בסוסים עד שנתרבה משאם ומתנם עם נויי הארץ. ונראה שהיו לעברים ימי הפרד שהוא כלאי הסוס והחמור בין עולמותם של החמור ושל הסוס. והפרד גם הוא בא לעברים מחוץ לארצם כבוא הסוס¹). מפני שתועבה להם לגדל כלאי בהמה (ויקרא י"ט י"ט).

(לז) כן יהיה, וכתוב יהי, וכן העקר. וראיתי לאמר כן, מפני שאין בניהו בן יהוידע המדבר נביא, ואין דבריו כי אם תפלה שמתפלל בעד שלמה וברכה שהוא מברך אותו, ובגלל הרבר הזה לא יפול בהם לשון יהיה. ובעלי המסורה בחרו בלשון יהיה על שם סוף הדבר, לפי שכן היה כמו שאמר בניהו, ולא מחכמה עשו כן.

(מא) והם כלו לאבל. לא ידעתי לכוון למה נזכר הרבר הזה. ואפשר שמפני שיוצא ואביתר הכהן שהיו בקרואים שניהם נדונים, זה למיתה וזה להנאל

¹ ראה דברי הכתוב למטה י' כ"ה.

מכהונה, מניד לך הכתוב שכבר עשו מעשה, כי עקר מרדם היה בסעודה שהיו אוכלים ושותים לפני אדניהו ומהללים אותו תהלת מלך, וכמו שאמר נתן אל דוד והנם אוכלים ושותים לפניו ויאמרו יחי המלך אדניהו (למעלה פסוק ביה).

מדוע קול הקריה הומה. הומה מקומו המקום השני כדיון מלמד על מינה של הקריה אצל הפעולה, ולכן אין בראשו היא הרעת. ואמרתי בן, אף על פי שאין סעל אחר במאמר, מפני שדבר השאלה, והוא מה שקוראים לו הערביים معنی الاستفهام, כפעל לדבר הוה. ודוגמת הלשון הוה קול רגליה באה (למטה י"ד ו'). ובלבד ששם יש פעל אחר כמאמר והוא „כשמוע“.

(מב) איש חיל אתה וטוב תבשר, כי אין דרך איש חיל להשמיע שמועה רעה. ואדניהו דבר דרך כלל, ואולם יש אשר ישמיע גם איש חיל שמועה רעה להזהיר את השומע מן הצרה הקרובה לבא כדי שיחליץ נפשו ממנה. וזו היתה כוונת יונתן להזהיר את הקרואים, כדי שיקומו וילכו איש לדרכו ולא ינדע שהיו עוזרים אחרי אדניהו.

(מג) אבל, ראה מה שאמרתי בראשית י"ז י"ט. ואף כאן מפני שנאמר לו וטוב תבשר, ולו אין בשורה טובה, אמר אבל. ולבד ממשמעו זה יש לאבל כאן ריה כרעהו שפירשתיו כדברי האשה התקועית (ש"ב י"ד ה'). כי גם יונתן היה אחרי אדניהו, ומשיחת שלמה שהוא בא להזכירה שלא כלכבו ורצונו היא.

(מד) וגם ישב שלמה. גם זה ורעהו שבראש הפסוק האחר שניהם כאחיהם שפירשתיו בראשית ל"ב ו' ואמרתי בו שהוא משמש בין הסכה והמסוכב.

(מו) וישתחו המלך על המשכב. השתחווה זו מסורשת לך כל צרכה בראשית מ"ז ל"א, והיא מעשה איש זקן שקרבו ימיו למות והוא נומר האחרון שבעסקי חייו ומשתחווה על משכבו, כלומר נוטה ראשו לצד משכבו, כמי שאומר צויתי לביתי, והריני מוכן ומוזמן לעלות על משכבי למות. ומכאן ראייה לשם, כי אם הדברים האלה כפשוטם, למי השתחווה דוד? היעלה על דעתך לאמר שהשתחווה המלך לעבדיו? או התאמר שהשתחווה דוד לשכינה שהיתה מראשותיו כדברי הראשונים שאומרים ביעקב, ודוד לא היה חולה?

(נב) לבן חיל. למיד זה שמשמש עם היה ומלמד על חרוש שמתחדש בפועל על ידי הפעולה משמיענו שלא היה אדניהו בן חיל בעיני שלמה כדברו את הדברים האלה. ואם כן, לא יפורש בן חיל זה כי אם כשני רעיו שפירשתיים ש"א י"ח י"ז, וש"ב י"ג כ"ח.

משערתנו. על דבר הלשון הוה ומשמעו ראה מה שאמרתי ש"א י"ד מ"ה.

(נג) לך לביתך. ביחך זה שכנגדו בית המלך, ופירושו הדברים לך ועשה לביתך, ואל תשים לבך לדבר המלכות. וראה מה שאמרתי בביאור וישב בכיתו (שופטים ח' כ"ט).

ב

(א) למות. למיד זה למיד המפרש את הסתום והוא מניד לך קרכת ימי דוד למה היא.

(ב) ושמרת את משמרת. משמרת זו מסורשת לך כל צרכה במה שאמרתי במדבר א' נ"ג. ה' אלהיך עולה בקנה אחד עם זכר תורת משה שלאחריו, ושניהם

יחד מלמדים שנוסח הצוואה שבספר הזה כמות שהיא לסנינו מאוחר לנוסח שנברכי הימים, כי שם אין זכר לתורת משה ושם נאמר אלהי אביך (רהיא כ"ח ט'), כראוי, ולא אלהיך. וראה מה שאמרתי בראשית כ"ז כ"ד.

כל אשר תפנה שם. אין שם זה תאר המקום, והוא תאר שם הדבר אשר אליו יפנה הפונה, וכיוצא בו הראיתוך בכתוב עורך מרכת שם (למעלה א' י"ד).

(ה) לאמר לא יכרת לך. נשנה כאן. לאמרי אחר שהוסק בין ראש הדברים לסופם כמאמר של תנאי. וכעין הדבר הזה הראיתוך הרבה.

(ה) וגם אתה ידעת. אין הכתוב הוה בא להוסיף שלמה על אדם אחר, אף לא ידעת שלמה הואת על פעולה אחרת, כי אם ראש הספוק האחר הוא הנוסף; ונוסף ועשית כחמתך על ושמרת את משמרת ה' אלהיך, ומפני שעל פי מה שאמרתי בראשית כ"ט ל' אין לשום גם לפני הנוסף בשביל וא"ו הספוק שבראשו, הושם בראש הדברים האלה שהם כעין הקדמה לנוסף וכאלו נוספים הם שניהם יחד.

שרי צבאות. תחלתו בלשון שרי צבא, וסופו בכתוב. והוא הדין לכל כמו אלה. וכן בלשון התלמוד רבוי של בן מלך בני מלכים, ושל בעל חוב בעלי חובות, ושל שבר כלי שכרי כלים.

וישם דמי מלחמה בשלם ויתן ונו'. הדבר ברור שראש הדברים האלה נאמר כנגד אבנר וסופם כנגד עמשא. והמאמר הראשון פשוט, לפי שההורג את רעהו חוץ למלחמה בשביל שהרג את אחיו במלחמה שופך דמי מלחמה בשלום. והמאמר האחרון קשה לפרשו. מפני שאין לכוון מה החגורה והנעל שאמר. ואפשר שאמר כן בשביל שיתר הבגדים בגדי תפארת, לא כן החגורה והנעלים, כי החגורה לכסות ערוה והנעלים להגן מאבני נגף¹). ובגלל הדבר הזה החגורה והנעלים כעין רמז להנאת עצמו, מפני שבגדי תפארת יראם הרואה ויוון עיניו מהם, ואין שני אלה כי אם למען בעליהם. ועל פי הדברים האלה המאמר האחרון הזה מניד לך שלא היה טעם הריגת עמשא כטעם הריגת אבנר, כי יואב הרג את אבנר לנקום נקמת עשהאל אחיו, והוא הרג את עמשא להנאת עצמו, כדי שלא יהא עמשא שר צבא תחתיו כמו שאמר דוד.

(ו) ולא תורד ולא חתננו לדרת. ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי בראשית ל"ה י"ז ומ"ב ל"ח. ואף כאן זה פירושו: לא חתננו למות מתוך שלום, שלא ירד שאולה והכרת פניו ענתה בשלום. והדברים כעקרם זה משמעם: אל תהא יושב ולא עושה דבר למנוע שיכתו מדרת בשלום שאולה. וענין שניהם אחד, כמו שפירשתי בביאור העבירונו (דברים ב' ל').

(ז) תעשה חסד. הזכרון האחד הוה כמשיב נפש לקורא כל דברי הזכרונות האלה, כי כלם זכרונות נקמה וזה זכרון חסד. ואף גם הוא מזכירנו שלא נתן דוד בני ברולי באוכלי שלחנו כמו שאמר לעשות לכמהם (ש"ב י"ט ל"ט). לפי שאם כן, אין צרך לזכר הדבר כאן, כי חוקה לשלמה שיהיו אוכלי שלחן אביו אוכלים גם על שלחנו, ועוד שלא אמר לנו הכתוב במקומו שכן עשה דוד כמו שנאמר במסיבת

¹ תדע לך שאין הנעלים לבני המזרח מבגדי כבוד, שכן מסירים נעליהם מעל רגליהם כשהם נכנסים אל מקום קדוש, וכן היו העברים עושים (שמות ג' ה', ויהושע ה' ט"ו, ומשנה סוף מסכת ברכות).

על שלחן המלך תמיד הוא אוכל (שם ט' י"ג). והקים דוד את דברו למפיבשת ושמהו באוכלי שלחנו מפני שהיה לו הרבר לתועלת עצמו, כמו שפירשתי במקומו, ולא כן בני ברזלי הנלעדי ששכחם ולא בא זכרונם לפניו עד שקרבו ימיו למות. וברזלי עצמו נראה מלשון הכתוב הוה שכבר מת בדבר דוד את הרברים האלה, לפי שאם לא כן היה דוד מזכירו. והוא הרין למפיבשת שמת קורם לכן, ואף על פי שהיה לו זרע (ש"ב ט' י"ב), לא זכר דוד זרע יונתן אוהבו, ולא הזכירו לשלמה בנו לעשות עמו חסד, ובכן לא הקים דוד את הכרית אשר כרת עם יהונתן, ולא שמר את השבועה אשר נשבע לו.

(ח) עמך שמעני. לא שהיה שמעני יושב בירושלים בעת ההיא, כי שמעני מבחורים, ומה לו לשבת בירושלים? ועוד שממה שאמר לו שלמה אחר כן בנה לך בית בירושלים וישבת שם (למטה פסוק ל"ו) נראה ברור שעד הנה לא היה שמעני יושב בירושלים. ופירוש עמך בעולםך. ולא אמר דוד כן כנגד אבנר ובני ברזלי, מפני שאין זכרם לו כזכר שמעני. כי זכר בני ברזלי זכר חסדי אבות, וזכר אבנר זכר חסם אחרים, ואין שני אלה נוגעים עד נפש המזכיר. לא כן זכרון שמעני שהוא זכרון הקללה הנמצאת שקלל הריוט את דוד המלך, ובכא זכרון הרבר הזה לפני דוד חס לכו בקרבו, ולמען השבועה שנשבע לשמעני התאפק דוד ולא הרגו, והיה פורש מעולמו ומניה אויבו ומקללו בעולמו של בנו אשר ימלוך תחתיו, ובגלל הרבר הזה אמר דוד והנה עמך שמעני.

קללה נמצאת. נגזים בשרשי חבר נמצאת עם מה ימריצך (איוב ט"ז ג'), ואין לשניהם שרש אחד ממש, כי הוא כמו מרעס בערבי, וזה קרוב לו בלשון ההוא מרעס, ומשמעו של זה לשון התנברות וחוק, ושל חברו באיוב לשון חולי, כמו שאמרשנו לך במקומו.

(י) ויקבר בעיר דוד. ולא נקבר בבית לחם עירו כי אם עשו לו קברות מלכים בירושלים עיר הממלכה.

והנה זה סוף תולדות דוד ודברי הימים אשר לו. ואני בכל המרורות אשר כתבתי עליו, עדיין חסתי על כבודו הגדול בישראל למימי אבותינו הראשונים ועד ימינו אנחנו בניהם אחריהם. ולא מלכי דברתי דברי כי אם מתוך הספר ומתוך מעשי דוד הכתובים עליו. וכבר היו הראשונים מרנישים בדבר שאין דוד ראוי לכל הכבוד אשר לו בכתבי הקדש, ולכן שמו כפי אלהים את הדברים האלה לאמר אלמלי אתה שאלו והוא דוד איברתי כמה דוד מפניו (מועד קטן ט"ז ע"ב). ורצו הראשונים לאמר שבחר ה' ברוד בשביל שכן היה הרצון מלפניו, ולא שהיה דוד ראוי לכך. והדבר הזה מלמדנו שרוד לא היה ולא נברא, והוא יציר הגדה עתיקה, וימיה ראשית הגוי, במרם עמדו אבותינו על דעת ה' ודרכיו, והיו אומרים שיבחר ה' כאשר יבחר בן האדם ואהבתו מקלקלת לו השורה.

(יג) השלום באך. שאלה בת שבע את השאלה הזאת, מפני שהיתה ביאתו אצלה חשודה בעיניה, כי היתה יודעת שלא אוהב אדניהו לה ולשלמה בנה.

(טו) כי לי היתה המלוכה. מפני שעכשו כשמת אבשלום אני הגדול באחי בני אבי הגולדים לו והוא מלך. וראה מה שאמרתי בביאור ואותו ילדה אחרי אבשלום (למעלה א' ו').

כי מדי היתה לו, מאהבת ה' אותו בצאתו מרחם (שיב י"ב כ"ד). וראה מה שאמרתי למעלה פסוק י' בסוף דברי.

(יז) כי לא ישוב את פניך מאמר בחוך מאמר. ויתן וא"ז זו כפי' בלשון ערבי, והוא מלמד על הנתניה שחאה מחמת אמירת בת שבע.

(יט) ותשב לימיני, וכן נאמר שב לימיני (תהלים ק"י א'), וכנגדם נאמר היושבת מימיניך (יחזקאל ט"ז מ"ו). וכן חמצא בעמידה שכתוב אחר אומר יעמוד לימין אביון (תהלים ק"ט ל"א) וכתוב אחר אומר עומדים מימין לבית (יחזקאל י" ג'). ובכל כמו אלה למ"ד למסע ומי"ם למחנה. ובכן ישיבה שהיא סוף עמידה ועמידה שהיא סוף הליכה משמשות בלמיד.

(כ) שאלה אחת קמנה. אדניהו לא אמר קמנה, כי הוא איש צעיר לימים ויודע בטיב שאלתו שהוא מקשה לשאול, לא כן בת שבע שהיתה בימים ההם אשה בלה זקוק, ונדמית לה שאלת אדניהו כדבר קטן.

(כב) ושאלני לו את המלוכה. מה חרון האף הזה, ולמה נשבע שלמה להמית את אדניהו בשמעו את שאלתו? ועל כרחנו נאמר שלא עלתה חמת שלמה ונמר בדעתו להרוג את אדניהו בשביל אבישג השונמית. לפי שאף על פי שהיה שלמה איש דמים כדור אביו, הלא יבוש להרוג את אחיו למען עלמה אחת, ולו נשים שרות שבע מאות ופילגשים שלש מאות (למטה י"א ג').

והרוצה להבין את הדברים האלה יזכור מה שאמרתי במקום אחר שהמלך בשבתו על כסא מלכותו יורש נשי המלך שהיה לסניו ופילגשיו. ואבישג השונמית, אף על פי שנאמר בה והמלך לא ידעה (למעלה א' ד'), הלא שכבה בחיקו (שם פסוק ב'), והרי היא כפילגשו לכל דבר, וכשביל כן היתה שאלת אדניהו בעיני שלמה כשענת מלכות.

ולו ולאביתר הכהן וליואב בן צרויה. הכתוב הזה מסורש לכל כששואו, והדבר ברור שלא נוספים כאן לאביתר וליואב על ולו, שנאמר לפניהם, כי איך יהיו אדניהו ואביתר ויואב שלשתם מלכים? והשבעים מתרגמים כאלו כתוב אביתר ויואב, בלא למדיין. וכמו כן, ולא כן ממש, עשה יונתן שמתרגם הלא בעצא הוה הוא ואביתר כהנא ויואב בר צרויה, ולא שלא היתה וא"ז של ולאביתר לפני השבעים ושני למדיין האחרונים חסרים כספרי שניהם, ובלכד שהיו אמרים שוא"ז זו כפי' בלשון ערבי ומרגישים בשני למדיין שאין להם טעם בכתוב הזה, ובאמת כן הוא, ושני למדיין האחרונים כלמ"ד המחוקת שלעריבים שדברתי בה במקומות הרבה ואמרתי שהיא לחרגום כאין, ולמיד של ולו כלמיד של הלנו אתה אם לצרינו (יהושע ה' י"ג). ועל פי הדברים האלה המאמר הזה מוסיף טעם אחר למה תשאל בת שבע המלוכה לאדניהו, כי אחריו עוזרים אביתר הכהן ויואב בן צרויה, והם שני אנשים שגדול כבודם בישראל, ויתורגם הכתוב הזה ללועזים denn für ihn sind

Abjathar der Priester u. s. w.

(ג) וישבע המלך שלמה בה', אין מה שנאמר אחריו כה יעשה לי אלהים וגי השבועה, תדע לך שכן, שהרי הכתוב הוה אומר וישבע המלך שלמה בה', ואין דברים ההם שם ה'. והשבועה כראש הפסוק האחר, בנפשו דבר אדניהו מסורש לך כל צרכו כמה שאמרתי ש"ב י"ח י"ג.

sich um den herbor הוה ולא כמוהו ממש, חמצא בלשון הגרמני האומר Hals reden.

(כז) כי איש מות אתה וגו'. הדברים האלה מכאן ועד סוף הפסוק לא יפורשו ככתוב, כי לשון "וביום הזה לא אמיתך" משמע שאמר שלמה להמיתו ביום אחר, ומעמו שאמר במעשהו טעם כל הימים, לפי שבין היום הזה ובין שאר הימים אביתר איש שהיה נושא את ארון ה' לפני דוד ומתענה בכל אשר התענה דוד, ועוד שלא מצאנו שהמית שלמה את אביתר אחרי כן, והשבעים מתרגמים כאלו כתוב כי איש מות אתה היום הזה ולא אמיתך כי נשאת וגו' וכן נראה לי העקר.

ואמר הכתוב איש מות, ולא אמר בן מות כלשון השנור במקרא, וטעמו ונימוקו עמו. ראה מה שאמרתי בביאור איש דברים (שמות ד' י'). משם תשמע שבכל כמו אלה תאמר איש כמה שעומד ובן כמה שעובר, ועל פי הדברים האלה איש מות גרוע מבן מות, כי בן מות יש תקוה לאחריתו ואפשר שימחל לו על עונו ולא ימות, ולאיש מות אין תקוה, ונאמר כאן איש מות להניד ששמעי בעברו את פי שלמה לצאת מירושלים אחת דתו להמית כי לא ימחול לו המלך, וכן אמר מפיכשת אל דוד לא היו כל בית אבי כי אם אנשי מות לאדני (שיב י"ט כ"ט), והוא אומר כן מפני שחוקה ליושב על כסא מלכותו שישמיד כל בית המלך שהיה לפניו, וכל שכן דוד שלא ימחול על בית שאול הרודפו כל הימים.

(כח) ויגרש שלמה את אביתר, ראה מה שאמרתי למטה ד' ד'. למלא את דבר ה' וגו'. לא שזו היתה כוונת שלמה, ובלכד שה' נתן בלב שלמה לעשות כן כדי שימלא דבר ה'.

(כח) כי יואב נטה וגו'. המאמר הזה נותן טעם לשלאחריו, ודונמתו בכתוב כי עשית זאת ארור אתה (בראשית ג' י"ד), ופירוש הכתוב גם יואב אל אהל ה' מפני שנטה אחרי אדניו וגו'. ועל כרחק תאמר שסוף המאמר הוא עקר הטעם, מפני שבראשו אין חרוש כי ענינו נודע מדברי הספר הזה (למעלה א' ז'), ואם כן, איך הדבר הזה שלא נטה יואב אחרי אבשלום נותן טעם במנוסתו שהוא גם עכשו אל אהל ה' ומחויק בקרנות המזבח?

ודע שבבא השמועה הזאת אל יואב היו לפניו שתיים, לברוח ולנוס אל מחוץ לארץ ישראל, היא האחת, והשנית להחויק בקרנות המזבח, והכתוב הזה מניד לך למה בחר יואב באחרונה מן הראשונה, כי יואב שר וגדול בישראל והוא בעת ההיא איש זקן בא בימים, ואיש כמוהו יבחר מות מהיות נע ונר בארץ נכריה, ולא ינוס אל נפשו כי אם כשימצא לו מנוח ומנוח אצל מלך ממלכי הנגים המנין עליו, וליואב אין מנוח ואין מציל בכל מלכי הנגים שכני ישראל, מפני שכלם אנשי מלחמות לו, והוא הכה בעמיהם מכות גדולות, אחד היה תלמי מלך נשור חותן דוד שלא נלחם בו יואב, ואלו היה יואב אחרי אבשלום, היה תלמי אבי מעכה אם אבשלום מרחם על יואב ומושיעו בצרתו לתת לו בארצו מחסה משלמה; ועכשו שלא נטה יואב אחרי אבשלום, ונטה אחרי אדניו, לא היה ליואב מתלמי תקוה, וכנלל הדבר הזה גם אל אהל ה' והחויק בקרנות המזבח, כן נראה לי פירוש המקרא הזה, ובכל התרגומים העתיקים, חוץ מתרגום יונתן, כתוב כאן שלמה תחת אבשלום, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, והמתרגמים הניחו ושנו מדעתם מפני שלא היו יודעים לנוסח הספרים טעם.

(יא) פגע בו וקברתו. מן הלשון הזה משמע שאין הרוני מלכות נקברים, ושלמה ותר על יואב וצוה לקברו מפני שעמד לפני אביו ונלחם מלחמותיו כל הימים. והסירות דמי הנם. ותסיר חשד של דמי חנם מעלי ומעל בית אביו, כי בראות העם שנהרג יואב מטעם המלך על מעשה הרצח הלא ידעו שלא במצות דוד הרג יואב את אבנר ואת עמשא. ויש כוונה אחרת לדברים האלה. והיא כספלה לראשונה. כי המלך אשר לו המשפט נתסם על חטאו של החוטא אם לא ידין אותו כדון, ועתה כשיהרג יואב הרוצח מטעם המלך יוסר עון דמי חנם מעל המלך ומעל בית אביו.

(יב) ושבו דמיהם בראש יואב. שיבה זו היא אשר דברתי בה בפירוש מקראות הרבה ואמרתי שהיא ביאת הבא אל המקום הראוי לו.

(יג) תחת אביתר. בהיות אביתר כהן היה הוא צדוק משמשים כאחד, ולא זאת כלבר, כי בכל מקום שזוכרים שניהם יחד מזכיר הכתוב צדוק ראשון (שיב ט"ז). כיש ול"ה; י"ז ט"ז; י"ט י"ב; כ' כ"ה). והדבר הזה מלמדנו שהיה צדוק כהן הראש ואביתר משנהו. ואם כן, אין פירוש הכתוב הזה האומר ואת צדוק הכהן נתן המלך תחת אביתר כי אם שנתן שלמה לצדוק גם את משמרת אביתר ומתנות אביתר מלבר משמרתו ומלבר מתנותיו. וראה מה שאמרתי למטה ד' ד'.

(יד) בנה לך בית בירושלם. כיושב בה ישיבת קבע. ועקר מעמה של המצוה הזאת כמעט שאמרתי כמה ששם דוד את מפיכשת באוכלי שלחנו (שיב ט"ז). כי חפץ שלמה שיהא שמעי החשוד בעיניו קרוב אליו וידע הוא שבתו וקומו, ואם יעשה שמעי כל דבר רע, יסקוד עליו עון קללתו אשר קלל את דוד אביו. ולבסוף, אף על פי שהיה שמעי תמים עם שלמה ולא חשב עליו רעה כל הימים הרבים ההם, הלא מצא שלמה תואנה לשמעי בצאתו מירושלים והרגו.

ועברת את נחל קדרון. על דבר הנחל הזה ראה מה שאמרתי שיב ט"ז כ"ג. ומפני שהיה נחל קדרון קצה נבול ירושלים אמר שלמה להמית את שמעי ביום צאתו ממנו ולחזק אחר שהשביעו לבלתי צאת מירושלים אנה ואנה. ולא שנחל קדרון סובב את ירושלים מסביב; ובלבר שאחו שלמה בו מכל נבולות ירושלים, בשביל שנחל קדרון במזרחה של ירושלים בינה ובין הר הזותים, ושמעי מבחורים (למעלה פסוק ח') אשר מעבר לנחל קדרון מזרחה, ויצאת שמעי שעלתה במחשבתו של שלמה יציאתו ללכת אל בחורים עירו, והיוצא מירושלים ללכת אל בחורים עובר את נחל קדרון.

ביום צאתך ונני. סרס המקרא ופרשהו ידוע תדע כי ביום צאתך ועברת את נחל קדרון מות תמות. וכעין זה לסירוס הכתוב האומר ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון (דברים ל"א כ"ט), ולא כמוהו ממש. ושעם כל כמו אלה מסורש לך כמה שאמרתי בראשית א' ד'.

(טו) מקץ שלש שנים וכימים הרבים ההם לא עשה שמעי כל מעשה רע בעיני שלמה, ושמעי היה אומר שכל עצמו של שלמה לא צוהו לשבת בירושלים כי אם להיות קרוב אליו ולא יעלם ממנו כל דבר אשר יעשה שמעי להרע לו ולמלכותו, כמו שפירשתי למעלה, ולכן מצא שמעי את לבו לצאת מירושלים לבקש את עבדיו. כי אמר שאין זה דבר רע. וראיתי לאמר כן, מפני שחוקה לאדם שלא יסתכן בנפשו בשביל שני עבדים, ואלו היה שמעי אומר שיש סכנה ביציאתו זו לא היה יוצא.

ולא עלתה על לב שמעי לאמר שידקדק שלמה בשבועה שנשבע לו שמעי כחוט השערה, שלא כמעשה דוד אביו שהורה היתר לעצמו בשבועה שנשבע לשמע, וצוה את שלמה בנו להרגו, ומה בין ההורג את חברו למצוה והוא נהרג.

שני עבדים, ראה מה שאמרתי בראשית מ' ה' בסוף דברי, ואף כאן העבדים שנים כנורת הכתוב, כי המה המעידים שהיה שמעי בנת, ועל פי שנים עדים יקום דבר, ואף על פי שעבר פסול לעדות קבל שלמה עדותם, ונהרג שמעי על פיהם, מפני שהיה שלמה מחמיר בדינו מטעם גלוי לכל.

(מב) ואמרת אלי מוב הדבר שמעתי, ואם כן, הלא קבלת על עצמך את השבועה אשר השבעתיך.

(מד) אשר ידע לבבך מאמר בתוך מאמרי, ופירושו לבבך יודע מה הרעה שאמרתי, ולא מזכיר שלמה את הרעה בפירושו, מיראתו להזכיר את קללת אביו, ואף על פי כן הוא מוסיף ואומר:

(מה) והמלך שלמה ברוך, והלשון הזה כעין מה שאמרה אם מיכה אליו ברוך בני לה' כנגד מה שאמר הוא ואת אלית (שופטים י"ז ב'), ואמר שלמה כן, להגן על עצמו, וכאלו ירא שלא תבא עליו קללת אביו בדברו בה ותדבק בו, והדבר הזה עולה בקנה אחד עם יראת עין הרע שדברתי בה דברים א' י"א ושיב כיד ג'. ואלו עמדו חכמי התלמוד על טעם המקרא הזה לא היו אומרים שקבל שלמה על עצמו את הקללות שקלל דוד את יואב.

(מו) והממלכה נכונה ביד שלמה, כי נהרגו החשובים שבעוררין עליה והעוזרים אחריהם, והנותרים ראו ויראו ושמו בעפר פיהם.

ג

(א) ויתחתן שלמה את פרעה, בשלשה כתבי יד כתוב כאן את בתי פרעה, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, כי במה שאמרתי בביאור חתן דמים (שמות ד' כ"ה) הראית לדעת שיתחתן המתחתן כאבי הבת ולא כבת עצמה, וכל הפסוק הזה חשוד בעיני ביתור, מפני שאין לו כל חבור אל שלפניו ואל שלאחריו, ומפני שנאמר בו עד כלותו לבנות את ביתו ואת בית ה', ואין זכר לבנין הבתים עד הנה, ואף אין צרך לדברים האלה בכל הספר הזה, לפי שלמטה י"א א' נאמר והמלך שלמה אהב נשים נכריות רבות ואת בת פרעה, ואהבה זו היא החתון, וממה שאמר הכתוב ובית יעשה לבת פרעה אשר לקח שלמה (למטה ז' ח') נראה בעליל שלא הזכיר לקוחי בת פרעה קודם לבנין ביתה.

(ב) רק העם מזבחים בבמות וגו', רק זה ורעהו שבפסוק האחר שניהם נותנים סכחם לכל מאמרם, והם כמו רק אשר, ודונמתם רק כאבותיך חשק (דברים י' ט"ז), ועל דבר הענין, ראה מה שאמרתי בפסוק הקודם בסוף דברי, ובהשמט כל דברי הפסוק ההוא שהוא חוץ למקומו, הדברים האלה מחוברים היטב אל סוף הפסוק הקודם, ופירושו הכתוב בחבורו והממלכה נכונה ביד שלמה, ובלבד שעם כל זאת עוד העם מזבחים בבמות מאין בית לשם ה'.

(ג) היא הבמה הגדולה, אין גדולה זו לשון חשיבות כמו שאמר רד"ק¹).

¹ ומה שמסתייע הרב מן הכתוב שבה"ב א' ו' שזוכה גבעון מזבח הנחשת שעשה

כי אם גדולה כמשמעה שהיתה כמה רחבת ידים, וכמו שמסיים הכתוב הזה ואומר אלף עולות יעלה שלמה על הכמה ההיא, והרי שהזכיר הכתוב גודל הכמה בשביל רוב העולות, מפני שלא יעלה המעלה עולות כמספר הזה על כמה קטנה ממנה.
(ה) שאל מה אתן לך שאל את אשר אתן לך, וכיצא בו שאל מה אעשה לך (מ"ב ב' ט').

(ח) ועבדך בתוד עמך. אין הדברים האלה כפשוטם, כי אם כן, מה בא הכתוב ללמדנו, והלא ידענו שהמלך בתוך עמו הוא יושב? ואם בשביל שישראל עם רב היה הכתוב אומר ועמך אשר בחרת עם רב וגוי ודי לו בכך. וראה מה שאמרתי בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב') בסוף דברי, ועל פי הדברים ההם ועבדך בתוך עמך זה פירושו: ועבדך כאחד מעם הארץ לחכמה, כי לא חנמתי מהם.
אשר לא ימנה ולא יספר. במקום אחר הראית לדעת שמנין בעל פה ומספר בכתב, ואם כן, הכתוב הזה לא זו אף זו אומר.

(יא) ולא שאלת נפש איביך. בימים רבים ובעשר נאמר "לך" ואף בסוף הפסוק הוא אומר ושאלת "לך" הבין לשמוע משפט, ולא אמר כאן כן, מפני שהשואל "לו" נפש אויביו מבקש אויביו להיות לו לעבדים, והשואל נפש אויביו מבקש נפשם למות, והיא השאלה שמדבר בה הכתוב הזה.

(יג) וגם אשר לא שאלת וגוי. כבר אמרתי לך במקום אחר שכדרכי האחרונים דרכי הראשונים שהיו לפניהם, כי עם אחד הם ודור דור מעשי אבותיו בידיו. והנה בעלי התלמוד מספרים מעשה בנכרי אחד ודמא בן נתניה שמו, שבקשו ממנו חכמים אבנים לאפוד בששים רבוא שכר ולא נתן להם, ואבר שכרו מפני שהיה אביו ישן והמפתח תחת מראשותיו והוא לא רצה לצערו (קדושין ל"א ע"א). ועד כאן דבריהם נאים מאוד. לא כן סופם שמסיימים ואומרים לשנה האחרת נתן הקדוש ברוך הוא שכרו, ונולדה לו פרה אדומה ומכרה לחכמי ישראל באותו ממון שהפסיד בכבוד אביו. ויש עוד מעשה בחייב אחד יהודי שלקח לו דג לסעודת ערב יום הכפורים בשנים עשר דינרין, ונתן לו הקדוש ברוך הוא שכרו וקרע את הדג ומצא מרגלית בתוכו, והיה מתפרנס ממנה כל ימיו (בראשית רבה פרשה י"א). וכמוהם הרכה בספרי התלמוד והמדרש. ובכל כמו אלה סוף הדברים משחית טיבם ויפים וחנם בעיני כל נקיי הדעת. כי מה שבחם של מעשים טובים שמתן שכרם בצדם? ואולם כן דעת חכמי ישראל, וזה דרכם מימי קדם. הלא תראה שגם סוף הספור הזה אשר לפנינו במקרא בסוף הספורים של ספרי התלמוד והמדרש שהזכרת. לפי שאף כאן שלמה מיטיב לשאול ומבקש לו חכמה ולא מבקש עשר וכבוד, והחכם האוהב חכמה באמת ובתמים די לו אלו אמר הכתוב שעשה ה' בקשת שלמה ונתן לו חכמה, ושחק, וכשהוא מסיים ואומר שהבטיח ה' לתת לשלמה גם עשר וכבוד, אוהבי חכמה שלא על מנת לקבל פרס יצאו להם בהבטחה זו יפיו של הספור הזה וחנו. ואני כמדומה אני שבדעה זו שנסקפה לנו מבעד למקרא הזה נברא העולם הבא לעושי טוב באחרית הימים.

משה אין ראיה, כי הספר הזה לעצמו ודברי הימים ספר לעצמו, ואין מביאים ראיה מזה לזה לכל כמו אלה.

כל יומיך נדרש לפני פניו ולא לפניו, ופירושו הדברים נתתי לך עשר וכבוד להיות לך כל הימים, והוא על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח י"ז.

(י) ואם תלך בדרכי וגו'. הבטיח לו עשר וכבוד שלא על תנאי, ולא הבטיח לו אריכות ימים כי אם על מנת שישמור חקותיו ומצותיו, ואף על פי שגם היא נזכרת בתוך הדברים שלא שאל לו שלמה, כמו שנאמר ולא שאלת לך ימים רבים (למעלה פסוק י"א). והדבר הזה מלמדנו שעשר וכבוד יש שהם מתנת חנם, ולא נתתן אריכות ימים שהיא הגדולה שבמתנות ה' כי אם בשכר מעשים טובים.

(טו) ויקץ שלמה והנה חלום. לא נמצא כלשון הזה בכל מי שנראה לו ה' בחלום הלילה, והוא ממש כלשון שנאמר בחלום פרעה (בראשית מ"א ז). ואפשר שבא הכתוב הזה להשמיענו שלא היה לשלמה גלוי שכינה כלל, והיה חלומו כעין חלום פרעה שבו הגיד לו ה' את אשר הוא עושה.

(טז) אז תבאנה. תכלית הספור הזה להגיד לך שהקים ה' את דברו אשר דבר לשלמה בנבועו, ונתן לו חכמה, וכמו שנאמר בסופו כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו (למטה פסוק כ"ח).

זנות. אמר הכתוב כן, מפני שכשרות יושבות אשה בבית אישה, ואין דרכן לשבת שתיים בבית אחר, ואל יפלא בעיניך שהזונות האלה באות למשפט אשה עם אחותה על דבר הילד וכל אחת מהן אומרת בני החי, ובימינו אלה אין הזונות מודות בבניהן ואלולי מראה של מלכות היתה כל זונה הורגת ולדותיה. כי לא כימים האלה הימים הראשונים לפרנסה. אנתנו היום צרכנו וצרכי בנינו מרובים, ולא כן הראשונים. ועוד שבימינו הזונות מרביהן מרחקות את בניהן לכסות על תזנוניהן, ולא מעוני, ובימי קדם היו הזונות בארצות המזרח משפחה בעמן, כמו שהיום הוא יש בקרב הערביים שבארץ מצרים משפחה של זונות, והן כעדה לעצמן ולא מתבוששות אשה בפני אחותה ואף לא בושות בפני כל אדם מן החוץ, כמו שאמרתי ש"ב ו' כ'.

ותעמדנה לפניו. ראה מה שאמרתי למעלה א' כ"ח, ואף כאן, מפני שמסרו אלה דינן למלך, והן מחכות לדבריו לשמוע בקולו לכל אשר יצוה אותן, נוסף בהן הלשון הזה.

(יז) ותאמר האשה האחת. התובעת דברה ראשונה וחברתה הנתבעת אחריה, כדין טוען ונטען בפני בית דין.

ואלד עמה בבית. ואלד והיא בבית, כלומר כשהיתה היא עמי בבית, ועם זה כמו ואין של ואלת את עשב השרה (בראשית ג' י"ח; ראה שם דברי). והלשון הזה לאחריה הימים, ולא ידעתי כיוצא בו כי אם בכתוב לכבוש המלכה עמי בבית (מגלת אסתר ז' ח'). שפירושו לכבוש המלכה ואני בבית.

(יח) ביום השלישי. הילדים בהולדן תאר פני זה כתאר פני זה, ואין להכיר כיניהם. אבל נקל להכיר בין תינוק בן יומי לבן שלשת ימים, כי בתחלה ישחנה מראה עורו של הילד הרבה מיום ליום, וכנלל הדבר הזה אמר הכתוב ביום השלישי, להגיד לך איך ידעה האשה שאין הילד המת בנה, זר שלא מיושבי הבית הוא.

(כא) ואתבונן אליו בבקר. הדבר ברור שבבקר זה נשנה כאן בטעות מוסר מראש הפסוק.

(כב) ותדברנה לפני המלך. דברו שתיהן דברים הרבה שהטעות האמורות

בפרשה תמציתם.

(טו) כי נכמרו רחמיה ונוי מאמר בתוך מאמר, ומפני שהוסק בו בין ראש הדברים האלה לסופם שגנה הפעל אחריו, וכדבר הזה הראיתוך הרבה מאוד.
 (כו) תנו לד', אל תאמר שהשבת הכנוי של לה דבר למד מענינו בלבד, כי גם לשון הכתוב מוכיח עליה. שהרי נאמר בפסוק הקודם כנגד האחת ותאמר האשה, וכנגד האחרת וזאת אומרת, והוא מאמר משרת מלמד על סביבות הפעולה שבמאמר הקודם לו, וכשהוא אומר עתה תנו לה אין כנוי של לה שב כי אם לאשה שנעשית עקר לפני מזה, ולא לאחרת שהיא טפלה לה.
 הילוד החי. לא נראה לי שהילוד זה נקוד כדון, מפני שהוא מתואר בהחי, ואין בינוני פעול שם ראוי לתאר. ולכן אומר אני שהילוד שנאמר כאן דינו הילוד, וילוד שם לכל משפטי, ומשמעו ילד שנולד מקרוב.

ד

(ד) וצדוק ואביתר כהנים. הכתוב הזה והכתוב האומר ויגרש שלמה את אביתר מהיות כהן לה' (למעלה ב' כ"ז) שני כתובים מכחישים זה את זה ואין מכריע ביניהם.

(ה) ועזריהו בן נתן ונוי. נתן זה נתן הנביא. הוא אשר יעץ את בת שבע ומלא את דבריה לפני דוד (למעלה א' י"ב וכ"ד—כ"ז), והיה זה פרי עצתו שהיו עזריהו וזבוד בניו לשרים לשלמה שמתוך על ירו. ועד בדבר עזריהו בן צדוק הכהן שהיה גם הוא לשר (למעלה פסוק ב') למען אביו שלא היה מהעוזרים אחרי אדניהו (למעלה א' ח'). ואם הרבר כמו שאמרתי, מן האב לא מורע ישראל נתן, כי הוא בן עתי בן עבר מצרי ושמו ירחע. ראה דה"א ב', ליד—ל"ו¹).

הנצבים. נראה לי שזה דינו הַנְּצָבִים, והוא רבוי של נציב שנאמר למטה פסוק י"ט, ובלבד שהוא מלא וזה חסר וי"ד.

(ו) ואדנירם על המס. והאיש אשר היה על המס כימי דוד ובתחלת ימי רחבעם שמו אדורם (למטה י"ב י"ח וש"ב כ' כ"ד); ומפני שאין לומר שנכנס בינתים איש אחר להיות על המס, הרבר ברור שאדנירם ואדורם שניהם איש אחר. והאיש כימי רחבעם זקן מאוד, כי עבר את שני המלכים שהיו לפני רחבעם, וימי עבודתו כחמש וששים שנה.

(ז) נצבים. ראה מה שאמרתי בנקודה של תיבה זו למעלה פסוק ה' בסוף דברי. וכאן שנאמר אחריו. על כל ישראל נקודו כדון, וראה מה שאמרתי למטה ט' כ"ג. חדש בשנה יהיה ונוי. חדש מקומו המקום השני, לפי שהוא תאר הזמן ולא פועלו של יהיה. ופועלו של יהיה סתום בתחלה והוא מפורש בסוף באמרר לכלכל, ופירוש הדברים כלכול חדש בשנה יהיה על כל אחר.

(יב) אצל צרתנה היא צרתן (יהושע ג' ט"ז), והתוספת סימן מקומו של השם שהוא המקום השני, והמקום הזה ראוי לו מחמת אצל שנסמך אליו על פי מה שפירשתי בראשית ב' ג' בציון שבנליון.

¹ ואל יקשה לך שבן נתן נקרא כאן זבוד ובספר דברי הימים זכר, ושניהם, אחד כי דברר הוזכר בכתבי הקדש הרבה מאוד.

(יג) לו חבל ארנב. נראה לי שהדברים האלה אמורים כנגד נציב אחר שנשמט שמו במעות סופר, לפי שאלו אמרם הכתוב כנגד בן נבר היה אומר ולו חבל, או וחבל.

(יד) מחנימה. גם תוספת היא זו סימן מקומו של השם, ומקומו המקום השני מפני שהוא כמו במחנים, וכמו שנאמר בשני נציבים אחרים בן דקר במקץ (למעלה סוק ט'). ובן נבר ברמות גלעד (סוק י"ג).

(יז) בארץ גלעד. השבעים היו קוראים כאן גר תחת גלעד, ונראה לי שכן העקר, לפי שבארץ גלעד היה בן נבר נציב (למעלה סוק י"ג).

ונציב אחד אשר בארץ. הלשון הוזה לא מתישב היטב, אף לא תחלת הפסוק האחר, לפי שבדין שיתחיל הפסוק ההוא ויהודה, בואיז. ואני, ממה שראיתי שאין בתוך הנציבים האלה זכר לנציב יהודה עד כאן, ואמר אני שמעות סופר יש כאן, ודברי הכתוב הוזה ורעהו שאחריו כעקם ונציב אחד אשר בארץ יהודה ויהודה וישראל רבים ונו'; ומפני סוף הפסוק הוזה כעקרו השמיט הבלבר. ויהודה בתחלת הפסוק האחר, כסבור שכבר כתבו. ואחרי כן באו בעלי המסורה וחלקו את הדברים כחלוק אשר לפנינו בספרים.

ה

(א) היה מושל. ראה מה שאמרתי בפעל היה כשהוא משמש בכל כמו אלה כביאור והארץ היחה (בראשית א' ב'). ארץ פלשתים. נפלה תיבת ועד קודם ארץ במעות סופר. ונראה לי שבעל המעמים הפסיק כאן בין הדברים, ומקום האתנה בהממלכות ולא במצרים, ופירושו הדברים מן הנהר ועד ארץ פלשתים ועד גבול מצרים היו מנישים מנחה ונו'. וכעין נזרת המאמר הוזה חמצא ביהושע א' ד'. ואמר הכתוב בכל הממלכות ולא כוון לכל הממלכות שבעולם כי אם לממלכות מיוחדות, והן סחומות בתחלה ומסורשות כל צרכן בסוף הדברים.

(ב) ויהי לחם שלמה ונו'. באוכלי המן נאמר עמר לגלגולת (שמות ט"ז ט"ז). ואם כן, יש בעמר כרי שובע לאיש. והעמר עשירית האיפה (שם סוק ל"ז), והאיפה והבת מדה אחת הן, ועשרה בתים החומר או הכור (יחזקאל ט"ה י"ד). ועל פי החשבון הוזה הלחם האמור כאן יש בו כרי שובע לתשעה אלף איש, ובבשר האמור בפסוק האחר לחמשה עשר אלף איש די והותר. ולא שהיו האוכלים בשר רבים מהאוכלים לחם, ובלבר שבימי הכתוב הוזה היו העברים ממעטים בלחם ומרבים לאכול בשר. וראה מה שאמרתי דברים י"ב ט"ו.

(ג) בבקר רעלי. חמטי הגוים ובראשם גוניוס רבם, כלם מחלקים בין זה ובין אהל רעי (ישעיה ל"ח י"ב) ואומרים שהוא תאר וזה שם, ולא כן הדבר, וכזה כן זה שם, ואין ביניהם דבר, ובלבד שזה שלא בהפסק וחברו שבישעיה בהפסק. ורעי על משקל יפי שהוא בהפסק יפי, ככתוב כי תחת יופי (ישעיה ג' כ"ד), ומשמעו מה שהרועה נתון בו. ורועה שאמרתי בין רועה בהמה ובין בהמה רועה. ורועי האליל שבוכריה י"א י"ז, שגם בו טעה גוניוס, כמו שהוכחתי במקומו. אין לו עסק עם רעי זה, ובקר נסמך אל רעי, ואף על פי שלא נשתנה נקודו מעקרו, ודונמתו אימה חשבה (בראשית ט"ז י"ב; ראה שם דברי).

(ד) כי הוא רדה וגו'. הכתוב הזה מניד לך איך היה שלמה יכול לשחזר כל הבהמה והחיה והעוף האמורים בפסוק הקודם ליום אחר, כי היתה ממשלתו גדולה ורחבה, והבשר הנאמר בפרשה נכרנת ה' אלהיו אשר ברכו. ראה מה שאמרתי דברים י"ב ט"ז בתחלת דברי.

מכל עבריו. בכתבי יד הרבה מאוד כתוב מכל עבריו, בדל"ת, ונראה לי שהוא העקר. ונראה לי כן מפני מסביב שנאמר אחריו, כי הוא מסביב הוא מכל עבריו, וכפל דברים למה? ועל פי הדברים האלה מ"ם של מעבדיו מפרש את הסתום, והלשון ככתוב אין שלום מן הצר (זכריה ח' י').

(י) ארבעים אלה ארות סוסים. במקום אחר הראיתך לדעת שהעברים הראשונים לא היו אוהבי סוסים ולא רגילים בהם. ובנלל הדבר הזה לא היו יודעים תשמישם. הלא תראה שהכתוב הזה נותן יותר משלש ארוות סוסים לפרש אחר. ובדהיב ט' כ"ה נאמר ארבעת אלפים אריות סוסים, וגם הם יותר מדי לשנים עשר אלף פרשים.

(י) הנצבים. ראה מה שאמרתי למעלה ד' ה' בסוף דברי ותן האמור שם ענין אף לכאן.

(יא) האזרחי כמו הזרחי, ככתוב ובני זרח ומרי ואיתן והימן וגו' (דה"א ב' ו'). ואם כן, מחול שם אשת זרח ואמם של החכמים האלה, והם נקראים על שם אמם ולא על שם אביהם, כדי למעט בכבוד זרח, מן הטעם שאמרתי בכיבוד ויתן יד (בראשית ל"ח כ"ח).

(יב) וידבר שלשת אלפים משל. כבר אמרתי לך שבלשון המקרא בעל הספר מדברו, וכמו שנאמר דברי שיר (שופטים ה' י"ב), והוא כמו אמירה שבלשון התלמוד, כמו שאמרו הלל זה מי אמרו (פסחים ק"ז ע"א) פסוק זה שר העולם אמרו (יבמות ט"ז ע"ב)¹. ואפילו באותיות בלבד שממציא הממציא מדעתו ובנודא מלבו נאמר מנצפ"ך צופים אמרום (מגילה כ' ע"ב).

ועל דבר הענין, הלא אמרתי לך ששלמה עצמו משל, ואף כי הכתוב הזה המדבר במשלי שלמה, ואפילו אם נאמר שהיה שלמה בעולם, לא היו ימיו ימי ספר בישראל, ועוד שהאיש אשר לו שבע מאות נשים ופילגשים שלש מאות (למטה י"א נ'), והוא משמח כל אחת מהן רק אחת בשנה ועונתה לא ינרע, לא יספיק לכתוב ספר, חוץ מספר הזכרונות של עונות נשיו ושמותיהן.

¹ וכן הלשון הזה אכזרא. כי החכמים הראשונים היו אמורים דבריהם מן הקבלה, והם כשונים מה שקבלו מרבתיהם, ולפיכך נקראו תנאים, כלומר שונים. והחכמים שהיו אחריהם היו מפרשים את המשנה מדעתם, ולכן נקראים אכזראים, בשבול שדבריהם אמורים מלבם ודעתם. ועד בדבר הדבור "הוא תני לה והוא אמר לה" השגור בספרי התלמוד, ואציגה נא עמך מן הש"ס למשל: תני רמי בר חמא פתילות ושמונים שאמרו חכמים אין סדליקין בהן בשבת אין סדליקין בהן במקדש משום שנאמר להעלות נר תמיד, הוא תני לה והוא אמר לה כדי שתהא שלהבת עולה כאליה ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר (שבת כ"א ע"א). ורמי בר חמא אמורא ולא תנא, ומשום שבריתא זו לא נודעת כי אם לו, והוא שונה אותה בבית המדרש, נאמר בו כנגדה תני רמי בר חמא, בשבול שמעשהו זה מעשה תנא; ומחמת שרמי בר חמי עצמו מפרש ברייתא זו ששנאה בפירוש המקרא שהוא יסודה, נאמר בו אעלה הוא תני לה והוא אמר לה, כלומר הוא ששנאה בבית המדרש והוא המפרשה, ובכן הוא אעלה תנא ואמורא גם יחד. ומכאן נקרא מי שמפרש לדברים דברי החכם הדורש רבבים אמורא, לפי שהוא מרחיב מדעתו דברי הדורש ומפרשם.

(יד) אשר שמעו את חכמתו. אין שמיעה זו כאחותה שבראש הפסוק, כי הראשונה שמיעת חכמת שלמה עצמה וזו שמיעת שמע חכמתו. וראה מה שאמרתו במדבר ל' ה'.

(יז) את דוד אבי כי לא יכל. סרס המקרא ופרשהו את אשר לא יכול דוד אבי ונז'. והוא על פי מה שאמרתו בראשית א' ד'. תחת כפות רגליו. שכן היו המנצחים עושים באויביהם, ככתוב שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה (יהושע י' כ"ד).

(כא) ברוך ה' היום ונז'. סרס המקרא ופרשהו ברוך ה' אשר נתן לדוד היום. וכעין הסידור הזה הראיתך למעלה ב' לז' בסוף דברי.

(כב) כל הפצץ בעצי ארזים. ב"ת משמש עם הפצץ, ככתוב מה הפצו בכיתו (איוב כ"א כ"א), ואף על פי שאין שני הפצים דומים ממש זה לזה.

(כג) ואתה תשא כנגד ואני אשימם דוברות שנאמר לפניו; ואתה תעשה את הפצו כנגד אני אעשה את הפצץ שבפסוק הקודם. וסדר הדברים ראשון כנגד אחרון ואחרון כנגד ראשון.

(כד) כל הפצו הכור משרת מלמד על טיבו של הפעול אצל הפעולה, והוא כמו ככל הפצו, ויתורנם הכתוב הזה ללועזים an Cederbäumen u. s. w. seinen ganzen Bedarf.

(כה) שנים חדשים בביתו. ומפני שהיו אנשי המס עושים לביתם שמנה חדשים בשנה נאמר כנגדם ומכני ישראל לא נתן שלמה עבד (למטה ט' כ"ב).

(כז) נשא סבל. סבל זה דינו סבל, או אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לנושא להניד לך שנושא הוא סבל. ובדה"ב ב' ט' נאמר סבל ואין עמו נושא. ובמספר העושים במלאכה הפרזו הכתוב על המדה, כי שמנים אלף איש חוצב בהר חוצבים ביום אחד אבנים די כל הבנין והותר.

(ל) משרי הנצבים. נצבים זה כבר ידעת שדינו הנציבים כרעהו שלמעלה ד' ה'. והסמיכות שבדבור הזה כסמיכות שבנהר פרת, ופירושו מן השרים שהם הנציבים.

(לא) ויצו המלך ונז'. כל הפסוק הזה אין זכר לו בתרגום השבעים.

(לב) והגבלים. אמר רד"ק אומנין והוא מענין גבול. ולא כן הדבר. והגבלים אנשי גבל, ככתוב והארץ הגבלי (יהושע י"ג ה'). ונבל עיר מערי הצידונים, ובימי יחזקאל היו אנשיה חכמים לחזק בדקי אניות (יחזקאל כ"ז ט'), ומן המתם נם בונים היו בה. ואמר הכתוב והגבלים אחר הכלל, כמו שנאמר את הארץ ואת יריחו (יהושע ב' א'), כלומר ובפרט הגבלים.

ויכינו העצים והאבנים. השבעים הופכים כאן סדר הדברים ומתרגמים כאלו כתוב האבנים והעצים, ואף מוסיפים "שלוש שנים" בסוף הפסוק.

ז

(א) ויהי בשמונים שנה ונז'. ראה מה שאמרתו בראשית י"ד ד'. ואף כאן המספר לסדר. ובלשון המקרא מעשתי עשר ומעלה המספר הפשוט והמספר המסודר שניהם אחד, אין ביניהם דבר, וכן בכל לשונות בני שם.

(ד) שקפים אטמים שקופים ואף על פי כן אטומים. כי היו החלונים אטומים בזכות שי שקפה המשקף בעדה. והיא מינעת הרוח מלהכנס בהם.

(ו) והבית בהבנתו וגו'. אמר הכתוב בהבנתו להוציא מעשה האבנים בהר, כי אין לעשות אבני מחצב ואבני גזית מבלי אשר יונף עליהן ברזל, ובלבד שבבית עצמו בהבנתו לא נשמע כל כלי ברזל.

(ח) פתח הצלע התיכנה. הדבר ברור שתיכנה זה עקרו התחתונה. וכן מתרגמים השבעים. והסדר כסדר שבפסוק ו'. השלשים גם זו טעות. והנכון שלישית ככתוב בפסוק ו'. וכן הנוסח בכתבי יד הרבה גם בפסוק הזה.

(יב) הבית הזה אשר אתה בנה הוא הנושא. ומה שאחר המאמר של תנאי עד אמצע הפסוק האחר הוא הנשוא; ואף על פי שבכל הדברים ההם לא יושב אל הבית הזה כנגויו. הלא רמז לו באמרו בתוך בני ישראל, שהוא כמו בבית הזה.

(טז) לדבר פירושו נגוים יפה כאמרו שהוא אחורי הבית. ועד בדבר מה שנאמר אחריו בהיכל וארבעים אמה היה הבית הוא ההיכל לפני; הרי שנקרא לקדש הקדשים דביר מפני שהוא אחורי ההיכל.

(כג) ויעש בדביר שני כרובים. הלא ידעת שהי אלהי ישראל יושב הכרובים. ובגלל הדבר הזה כל זמן שהיה הי' מתהלך באהל ומשכן ועובר ממקום אל מקום. היו הכרובים בכפרת אשר על הארון; ועתה שבחר הי' בירושלים ונבנה לו שם בית זבול מכון לשכתו עולמים. נתנו הכרובים בדביר עצמו והארון אל תחת כנפיהם (למטה ח' ו').

(כז) וכנפיהם אל תוך הבית. דבור ולא מאמר שלם. ופירושו וכנפיהם הפנימיות אשר אל תוך הבית. להוציא כנפיהם החיצונות אשר אל קירות הבית. והדבור כלו נושא המאמר, וסיף הפסוק הנשוא.

(לד) שני צלעים וגו' ושני קלעים. מפני שמתכונת הדלת האחת כמתכונת השנית הדבר ברור שטעות סופר יש כאן, והדברים כעקום או צלעים בשתי הדלתות או קלעים בשתיהן. ונראה לי שקלעים הוא העקר גם בראש הפסוק, בשביל שנאמר שני, לשון זכר, וצלע לשון נקבה בכל המקרא.

ז

(ד) ושקפים וחלוני שקופים. שלשה טורים טור למעלה מטור. והדבר למד מענינו שהיה המרחק שבין קרקע הבית לטור התחתון, כמרחק שבינו ובין הטור התיכון, וכמרחק שבין טור התיכון ובין הטור העליון, והוא הדין למרחק שבין הטור העליון ובין קרקע הבית העליונה. ומחזה אל מחזה שלש פעמים. היתה הזכות שבכל חלון נחלקת לשלשה חלקים.

(ה) שקפה נעשים להשקוף בעדם. כמעשה החלונות, ובלבד שהפתחים היו עשויים להפתח, ואין בהם זכות. שבגלל הדבר הזה לא נאמר בהם שקופים אטומים.

(טו) ויצר. נראה לי שטעות סופר יש כאן, והעקר ויצק. שכן נאמר אחריו בכותרות העמודים מוצק נחשת. וחומי שתיים עשרה אמה וגו'. מכאן שלא היה בלשון העברים שם להיקף הדבר, לפי שאם לא כן, היה הכתוב הוה משמש בשם

ולא במאמר שלם. ועל דבר הענין, הניד לך הכתוב קומת העמוד האחד והיקפו של השני, ואתה תן של זה בזה ושל זה בזה, כי ברור הדבר שהיו שני העמודים שוים לכל משפטיהם.

(ז) מעשה שבכה אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לשבכה, ונכנסה בטעות סופר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. והוא הדין למעשה שרשרות שהוא מפרש גדילים ולא היה בכתוב בתחלה.
(ח) ויעש את העמודים, בשני כתבי יד נמצא כאן הרמונים תחת העמודים, וכן נראה לי העקר.

ח

(ד) הכהנים והלויים, בשלשה כתבי יד הנוסח כאן הכהנים הלויים, בלא ואיו, וכן נראה לי העקר. וכן משמע ממה שנאמר אחריו ויביאו הכהנים את ארון ברית ה' (פסוק ו). והלויים לא נזכרים שם כלל; הרי שהכהנים המה הלויים, ואין כאן שתי כתות.

(ו) את ארון ברית ה', אין כאן זכר לכפורת. ונראה שלא הובאה הכפורת אל הבית שעשה שלמה מפני הכרובים שעליה, כי אלו הובאה היו הכרובים ארבעה לפי שבכפורת שני כרובים עשויים מקשה משני קצותיה (שמות כ"ה י"ח).

(ז) פרשים כנפים, ולא אמר פורשים כננפיהם, מפני שכנפיהם ארבע, במשמע, ואין הכנפים הפרושות אל מקום הארון כי אם שתיים, אחת לכל אחד מן הכרובים (למעלה ו' כ"ז).

(ח) ויארכו הבדדים, ראה מה שאמרתי בכל הענין הזה שמות כ"ה ט"ו.
(ט) אשר כרת וגו', שכ אל שני לוחות האבנים, ואשר מקומו המקום השני מפני שהוא חאר הפעל, ופירוש הכתוב שני לוחות האבנים אשר על פי התורה והמצוה שעליהם כרת ה' ברית עם בני ישראל; שכן נאמר בשם ה' נגד עשרת הדברות שעל הלוחות על פי הרברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל (שמות ל"ד כ"ז). ואין צרך לשבש את המקרא הזה לאמר שהאבנים טעות ועקרו הברית, כמו שיש מחכמי הנוים אומרים.

(י"א) ולא יכלו הכהנים וגו', מפני שצד להם בית ה' ממלואה של שכינה, כמו שפירשתי בסוף ספר שמות.

(י"ב) אז אמר שלמה, הכתוב הזה ורעהו הבא אחריו שניהם לא נמצאים בתרגום השבעים, ה' אמר לשכון בערפל, מכאן ועד סוף הפסוק האחר דברים לקוחים מדברי שיר, ומפני שאין יתר דברי השירה לפנינו קשה לכונן פירושו של מה שכתוב ממנה כאן, ונראה לי שהסופר שנתנם פה הוציאם ממשמעם הראשון, ובחבורם כאן אין הרברים האלה אמורים כי אם כנגד מה שנאמר לפני מזה ולא יכלו הכהנים וגו', ואם כן, זה פירוש הכתוב: כשראה שלמה את הדבר הזה שלא היו הכהנים יכולים לעמוד לשרת מפני הענן, אז אמר שלמה שמאת ה' היתה זאת, כי חסין ה' בשעה ההיא לשכון בערפל, והוא הענן הרב שמלא את הבית.

(י"ג) בית זבול לך, ראה מה שאמרתי בביאור יזבלני אישי (בראשית ל' כ"א). וחכם אחד מחכמי הנוים אשר לשון אשור תחומה, הראה לדעת שפעל זבל משמעו תפארת ורוממות בלשון ההיא, ואם כן משמעו של הפעל הזה, אין עקרו כן, כי

בתחלה משמעו של כל שרש משרשי הלשון דבר פשוט וזקוק לחוש מן החושים. ואצינה נא עמך שרש אחר או שנים למשל. זור עקרו לשון עליה. ומשם זרון ורתיחה משום שהמויד על רעהו כאלו עולה עליו, ומשום שרותחים עולים. וכן בלשון ערבי علی משמעו רתיחה וקרובו غلا יפול כמה שדמיו יקרים, ושניהם בתחלה לשון עליה. ובלשון רומי purus, pudor, puer שרש שלשתם pu, ומבטא זה יש במשמעו לשון נקיות וטהרה. מפני שהרוקק משמיע קול pu, ובתחלה ריקקה מביאה לידי נקיות וטהרה. כי בני בלי תרבות רוקקים על הדבר המלוכלך לכנסו ולנקותו ברוקם. ומלשון נקיות וטהרה כמשמען נשאל השרש לנקיות הדעת וטהרת הלב. ומעתה לא יפלא בעיניך שאף שרש זבל שמשמעו תפארת ורוממות בלשון אשור תחלתו זבל שמזכילין בו השרה לעשותו טוב ושמן.

ועל פי הדברים האלה אין עקרו של זבול משכן, כי אם כל דבר שחביב על בעליו והוא שוקד עליו שקידה יתירה לפאר ולרומם אותו, ולכן אומר הכתוב כאן בית זבול, וברכות הימים החחילו לאמר זבול לבדו תחת בית זבול, כמו שנאמר שבר לבדו תחת שבר רעבון. ראה מה שאמרתי בראשית מ"ב א'.

(יד) וכל קהל ישראל עמד. פירוש עומד שחוק ולא משמיע קול, ודוגמתו בכתוב עמדו לא ענו עוד (איוב ל"ב ט"ז).

(טו) אשר דבר בפיו ונ'. הלשון הזה מפורש לך כל צרכו בביאור ברנלי אעבורה (במדבר כ' י"ט). ובידו מלא מאמר בתוך מאמר, ולאמר שנאמר אחריו תלוי כמה שלפניו.

(יט) רק אתה לא תבנה הבית. לא נתן הכתוב לדבר הזה טעם לא כאן ולא בדברי נתן הנביא אשר דבר אל דוד (ש"ב ז' ה—י"ז). וכדפי' כ"ה נ' נאמר כי איש מלחמות עתה ודמים שפכת. והטעם ההוא לכבוד ולתפארת לאומרו, ולא טעם מספיק, כי אף על פי שאין שלמה איש מלחמה, הלא שפך דם לרוב והרג את אדניהו אחיו ואת יואב ואת שמעי בן גרא (למעלה ב', כ"ה וליד ומ"ו), ודמיהם גרועים מדמי מלחמה, ועל פי המסורת אשר מימי קדם לא בנה דוד בית לה' לפי שבימיו עדיין לא היתה עבודת ה' נכונה בישראל, ולעובדיו הטעט די באהל ומשכן.

(כב) לפני מזבח ה'. כשבא להתפלל עמד לפני מזבח ה', ולא לפני ארון הברית, כי במזבח עקר העבודה ואליו היו פונים בתפלתם ובכל דבר שנעשה לפני ה', כמו שנאמר בפרשה הזאת ובה אלה לפני מזבח ה' (למטה ססוק ל"א), וכמו שאמר הנביא כסות דמעה את מזבח ה' בני ואנקה (מלאכי ב' י"ג), הרי שהיו שופכים לבם אל ה' לפני מזבחו.

(כה) אם ישמרו בניך את דרכם. השומר את דרכו הולך בה ולא יטה ממנה ימין ושמאל.

(כו) האמנם ישב אלהים ונ'. לא עמדו המפרשים על טעמה של השאלה הזאת, ואתה תשמעוהו מכלל דברי שאמרתי בססוק האחר.

(כח) ופנית אל תפלת עבדך. וא"ו זו כפי' בלשון ערבי, וכחה במקום הזה ככה "על כן". כי השאלה שנשאלה לפני מיה לשון מליצה בלבד, לפי שאין למדבר ספק בדבר, והוא יודע שלא ישב אלהים על הארץ, כמו שמסיים שם ואומר הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך ואף כי הבית הזה, ומאחר ששלמה יודע זאת, הוא אומר כאן ופנית ונ', ופירוש דבריו בשביל שאין אתה יושב על הארץ,

לא למענד צותני לבנות לך בית כי אם למען ישראל עמך, לשכן שמך בקרבם, ועל כן כל ישעי וכל חפצי שתפנה מן השמים אל תפלתי זאת, להיות עיניך פתוחות אל הבית הזה.

ובתפלה הזאת נאמר בבית ששם שם ה' (פסוק כ"ט) ושמו נקרא עליו (פסוק מ"ג), ולא נאמר בה שה' עצמו יושב בו, ולא זאת בלבד, כי נאמר בה בפירוש אתה תשמע השמים וסלחת (למטה פסוק ל"ד), ונאמר ושמעת השמים את תפלתם (פסוק מ"ה), ונאמר עוד מקרא מלא מאלה ואתה תשמע אל מקום שבתך אל השמים (פסוק ל"ב), וכל המקראות האלה מכחישים את הכתוב האומר בנה בניתי בית זבול לך מכון לשבתך עולמים (למעלה פסוק י"ג), ובגלל הדבר הזה אמרתי שהדברים ההם דברי שיר ולקוחים מעל ספר אחר הקודם לספר הזה ימים רבים, והסופר שנתנם בראש התפלה הזאת לא שם לבו לדעת שהם סותרים דבריה, והמרחק הרב שבין התפלה הזאת ובין ראש דבריה כמרחק אשר לדעת ה' ודרכיו בין ימי ובין ימי הספר אשר מעליו כתוב ראש הדברים, כי בימי הספר ההוא היו אומרים שה' בשמים כסאו וגם בארץ בית זבול לו והוא מכון לשבתו, לא כן בימי התפלה הזאת שהיתה דעתם את ה' ואת דרכיו דעת רהבה, והיו אומרים שה' משכן שמו בארץ בבית אשר בחר בו, וה' עצמו מלא כל הארץ כבודו, ואין מקום בארץ מקום שבתו.

(לד) והשבתם אל האדמה, אין הדברים האלה כפשוטם, כי עדיין לא בגלות ישראל שכבר היתה מדבר הכתוב, ובה ידובר למטה באמרו והתחננו אליך בארץ שוביהם ונו' (פסוק מ"ז), וכאן הוא מדבר בגלות ישראל כמתפלל על צרה שלא תבא, ואחר שאמר בפסוק הקודם בהנגף עמך ישראל לפני אויב, הוא מתפלל על המגפה ההיא שלא תהא מגפה שסופה גלות ישראל מעל אדמתם, ופירוש והשיבותם אל האדמה תתנם לשבת על אדמתם ולא ילכו בגולה, וכן הנביא מרבר אל עמו היושב על אדמתו ואומר אם עשו תעשו משפט ונו' ושכנתי אתכם במקום הזה (ירמ' ז' ז'), שפירוש ושכנתי אתכם במשכנותיכם ולא תלכו בגולה, וכל כמו אלה מפורשים לך על פי מה שאמרתי בכיבור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג).

(לח) כי תענם, לא יפורש נקודו ודינו תַּעֲנֵם, הבנין הכבד הרגוש, ופירוש הדברים ישובן מחמת שתענם בהעצר השמים מתת מטר.

(לז) כי תורם את הדרך הטובה, ראה מה שאמרתי ש"א י"ב כ"ג, ואף כאן זה פירוש הכתוב כשתסלח לחטאת עבדיך ולא תטור לעולם תורם את הדרך הטובה אשר ילכו בה והמנהג הישר שיתנהגו זה עם זה, למחול אף הם איש לחברו, ולא יפורשו הדברים האלה כי אם הפירוש הזה, לפי שאם לא כן, מה ענינם במקרא הזה אשר לפנינו? או התאמר שהתפלל שלמה אל ה' שיחריש תורתו מדי תתו מטר אחר שעצר את השמים?

(לח) כל תפלה כל תחנון, כמו שאמר הנביא ושעריך תהלה (ישעיה ס' י"ח), ופירוש תהלה ימי הטובה שמהללים אוכליה את ה', כן נאמר כאן תפלה ותחנה לכל צרה שבשבילה יצטרך הנתון בה לתפלה ולתחנון.

(מא) וגם אל הנכרי ונו', המאמין שהדברים האלה נאמרו בימים ההם כשהיו מודדים נכרים בחבל, שני חבלים להמית וחבל אחד להחיות (שיב' ח' ב').

אמונתו מרובה מחכמתו. ובא מארץ רחוקה. אמר כן מפני שהעמים הקרובים בלא תחיה כל נשמה (דברים כ' ט"ז).

(טד) בדרך אשר תשלחם. להיות מלחמתם מלחמת מצוה. כלומר מלחמה שמסכים ה' עליה. להוציא מלחמה בניים מגויי הארץ אשר אמר ה' אל תתגר במלחמה (דברים ב' ט' וי"ט). והמצוה הזאת שכתובה בתורה לא מצאנו שהיו בני ישראל מקיימים אותה אחר שירשו את ארץ כנען. דרך העיר. מכאן נראה שבימי התפלה הזאת כבר היו נוהגים להתפלל ופניהם פונים ירושלימה בכל מקום שהם. ותחלת המנהג הזה הלא ידענו שהיתה באחרית הימים.

(טו) רחוקה או קרובה. קרובה העקר, ולכן נזכרת אחרונה כי לא זו אף זו אמר, ופירוש הדברים ואפילו כשישבו שוביהם אל ארץ קרובה אתה תעשה ככתוב ולא תזכור לעמך את חטאתם אשר חטאו לך להניח בארץ מן הגוים הקרובים אליהם אשר אמרת להם לא תחיה כל נשמה.

(נד) וכפיו פרשות השמים משרת לפניו, ולא לפני פניו, והיו כפיו פרשות השמים כשהיה כורע על ברניו, ולא כאשר קם מכרוע.

(סג) בקר עשרים ושנים אלף ונו'. הנה נאמר אחריו שקדש המלך את חוך החצר, ואף על פי כן הדבר ברור כאור השמש בצהרים שבמספר הזה מפריו הכתוב על המדה, כי שנה תמימה לא היתה מספקת לזרוק דמם ולהקטיר חלבם של כל הקרבנות האלה. והם כלם זבחי שלמים שנאכלים לבעליהם, ובכשרם לשש מאות רבוא די והותר. וראה מה שאמרתי עזרא ו' י"ז.

(סה) ושבעת ימים. מכאן ועד סוף הפסוק אין עקרו בכתוב. תדע לך שכן, שהרי נאמר בראש הפסוק האחר ביום השמיני שלח את העם, ולא נאמר ובחמשה עשר יום. והתוספת הזאת נחוספה בימים הראשונים להוסיף ימים על ימים כדי הקרב והקטר כל הקרבנות הנזכרים בפרשה. ולא שם המוסף את לבו לדעת שינע לריק, כי תוספתו תוספת חנם, והיא לדבר הזה נחוספת טפה לים.

מ

(א) ואת כל חשק נוסף על לבנותי ולא על ביתי, כי לא יאמר בכל לשון פלוני בנה חשקו, אבל תאמר בלשון המקרא פלוני בנה חשקו כשמצא תאוהו. (י) והלכתם ועבדתם ונו'. ראה מה שאמרתי לפרש הליכה זו וכל כיוצא בה בביאור וילך דוד (ש"ב כ"א י"ב).

(ח) והבית הזה יהיה עליון. מימי המקרא הזה טעו בפירושו כל המפרשים, ובראשם סופר ספר דברי הימים המפרשו והבית הזה אשר היה עליון (דה"ב ז' כ"א), והוא מסורש בן לכל. ושעו הטועים כאן מפני שלא היו יודעים מה עסקו של המקרא הזה בקללה כשהדברים אמורים לעתיד לבא כמשמעם. ושכחו שאף בקללה יש מדרגות, והמקולל שבמקוללים עליון עליהם. ועל פי הדברים האלה, אחר שנאמר בפסוק הקודם והיה ישראל למשל ולשנינה, הוא מסיים כאן ואמר והבית הזה יהיה עליון לדבר המשל והשנינה, שכל עובר עליו ישום וישרוק, כי הוא הבית שבחר בו ה' לשכן את שמו ועתה יהיה לעי מפלה. ויתורגם המאמר הזה ללועזים und vor Allem soll es diesem Hause so ergehen

(יא) חירם מלך צר נשא. הפעל לפעולת שלשום, והדברים מכאן ועד כל חפצו מאמר בתוך מאמר, ותכליתו להגיד לך למה נתן שלמה לחירם הערים בארץ הגליל.

(יג) ארץ כבול. חכמי הגוים ינעים למצוא טעם לשם הזה, והמשוכח שבטעמיהם מזכירו גזונים בשרשיו לאמר שכבול כמו כְּבֹבֹל, כלומר כהבל¹). ואחה שמעהו, וממנו תדין על טעמיהם האחרים.

(יד) וישלח חירם. גם כאן הפעל לפעולת שלשום, כי אין לומר שחירם נתן לשלמה את כל הזהב הזה אחר שלא ישרה בעיניו מתנת שלמה. ומתנת הזהב שנויה כאן להגיד לך שלא היתה מתנת הערים שקולה בעיני חירם כמתנת הזהב. וצור יושביה סוחרים וחרשים, ומסחרם ומלאכתם לזהב מוצא, ולהם מחסור תבואת השרה, ואף צר להם המקום לשבת שם, כי לא היו אנשי מלחמה לכבוש להם ארצות להרחיב את גבולם, והעברים עובדי אדמה ואנשי מלחמה. לכן נתן חירם לשלמה חרשים לבנות שני הבתים וזהב, ושלמה נתן לו כנגדם חטים וערים לשבת.

(טו) וזה דבר המס. כל הרברים האלה מכאן ועד סוף פסוק כ"ה לא נמצאים בתרגום השבעים.

(יח) במדבר בארץ. הלשון הזה לא מתישב היטב, ואין ספק שטעות יש כאן ונשמטה שם הארץ, ואם הכתיב העקר, כמו שיש אומרים, ותמר זה חצצון חמר, ארץ זו ארץ יהודה.

(כא) למס עבד. אמר הכתוב כן לחלק בינו שהוא מס של עבודה ובין מס של כסף וזהב ותבואות השרה.

(כג) הנצבים, ראה מה שאמרתי למעלה ד' ה'. וזה שבכאן נקוד כדון, כי כן תאמר בלשון המקרא למי שעומד על נבי פועלים לשמרם כדי שיעשו מלאכתם כראוי, ככתוב, הנער הנצב על הקוצרים (רות ב' ד'). ובביאור הנצבות עליה (ש"א ד' כ') הראיתוך לדעת שכבר נשאל הדבור הזה לעומד על נבי פועלים שאין פעולתם מלאכת עבודה, וממה שאמר הכתוב "אלה" נראה לי שהיו שרי הנצבים נקובים כאן בשמותם בתחלה, ולאחר זמן נשמטו הדברים מפני שהיו ארוכים מאוד.

(כד) אז בנה את המלוא. לא עמדו המפרשים על טעם המקרא הזה. ודע שאין אז בנה כמו אז יבנה, וכמו שנאמר בפרשה זו אז יתן (למעלה פסוק י"א), כי האומר אז יפעל כאלו אמר יִפְעַל, ולתאר הפעל "אז" כאין, ולא כן האומר אז פעל, לפי שהוא מתאר הפעל באז. ואמר הכתוב כאן אז בנה להגיד לך שבשעלתה בת סרעה מעיר דוד אל ביתה מיד בנה שלמה את המלוא, ולא בנאו קודם לכן, כדי שלא יכבד על בת סרעה קול הבונים ועסקם הרב, ועל פי הרברים האלה "אך" שבראש הפסוק מגביל "עלתה" ולא "בת סרעה" וכאלו כתוב ויהי אך עלתה בת סרעה ונז' ויכן את המלוא, כלשון הכתוב, בראשית כ"ז ל'. ועל דבר "אך" שהוסק בינו ובין המונבל בו, הלא הראית לדעת כדבר הזה באחיו רק (במרכ"ב כ' י"ט), ודברים ד' ו'). ובדבור, כי אםי (דברים י' י"ב) שכח שניהם כחו.

¹ ובלשון המקרא נאמר כאן וכאפס, ולא תמצא כהבל בכל המקרא.

(כה) ושלם את הבית. האומרים ששלם זה לשון גמר מלאכה מועים, כי לדבר הזה משתמש העברי בבנין הכבד הנוסף ולא ברגוש, ונס בנוסף לא ישתמש לדבר הזה ממש, לפי שהמשלים עושה הדבר מתחלתו ועד סופו¹ ולגמר מלאכה כנגד התחלה ישתמש העברי בפעל כלה בבנין הכבד הרגוש, כמו שנאמר בגדול החל ובקטן כלה (בראשית מ"ד י"ב), ונאמר עוד החל וכלה (ש"א ג' י"ב), וכמוהם במקרא הרבה מאוד, ובנין אב לכלם החל למנות ולא כלה (דה"א כ"ז כ"ד), ועל פי הדברים האלה, אלו בא הכתיב כאן לדבר בגמר מלאכת הבית אחר שהזכיר למעלה התחלה, היה אומר וכלה הבית, כמו שנאמר בבית עצמו כלה הבית לכל דבריו (למעלה ו' ל"ח), ועוד שהרי כבר ספר לנו הכתוב בגמר מלאכת הבית וחנכתו, והוא מדבר כאן בקרבנות שהקריב שלמה במזבח שלש פעמים בשנה, ואיך יחזור לדבר בגמר מלאכת הבית?

ובאמת כל שלשת הפעלים שבמקרא הזה לפעולה שהיתה הולכת והנה למן היום שכלה הבית לכל דבריו, וברור הדבר שלא היה שלמה הולך וגומר את הבית בשעה שהיה הולך ומעלה עולות ושלמים במזבח שלש פעמים בשנה, ושלם שנאמר כאן מלשון שלום שפירשתיו לך כל צרכו שמות י"ח כ"ג, ופירושו ושלם הבית ענה את שלום הבית, כלומר ספק צרכיו והשגיה על סדרו שיהא כהנן, ויתורגם הכתוב הזה ללועזים und hielt das Haus in Ordnung.

(כח) ויקחו משם זהב, לא מזכיר הכתוב מה שנתן לאנשי אוסיר בזהבם, וממה שנאמר בפסוק הקודם "באני", ומשמעו אניות הרבה כפירוש גזניוס בשרשיו, אנו למדים שמחיר הזהב הזה היה לו נפח רב; ואם כן, לא היה כי אם תבואת השדה ופרי הארץ.

י

(א) ומלכת שבא שמעת, אמר רד"ק שומעת תמיד את שמע שלמה, ומה יאמר הרב למה שאמר הכתוב ורבקה שומעת (בראשית כ"ז ה'), הגם רבקה שומעת תמיד בדבר יצחק את הדברים ההם אל עשו בנו? וכאמת שם הפועל, הוא מה שקוראים לו המדקקים בינוני פועל, משמש בלשון המקרא לכל אחד מן הזמנים, כמו שאמרתי במקום אחר, וכשהוא משמש לשעבר תהיה פעולתו סבת הדבר אשר בו ידבר המדבר, ואף כאן, מאחר ששמעה מלכת שבע את שמע שלמה באה לנסותו בחידות לדעת הכשמועה אשר באה באזניה חכמתו.

לנסתו בחידות, חידת שמשון נודעת לנו, ולא זאת בלבד, כי האריך הכתוב ההוא דברים והשמיענו מכת האריה ורדות הרבש מנותו להבינונו החידה; והכתוב הזה מותם את דבר החידות שבהן נסתה מלכת שבא את שלמה, ולא מגיד לנו מה היו, וטעם הדבר המרחק הרב שבין ימי הספר הזה ובין ימי ספר שופטים, בימי הסופר ההוא עדיין לא היו אומרים שדורו של שופט השופטים כלו הבל, והיה בעיניהם כל מעשה ממעשי שמשון ראוי לזכרון לדור אחרון, ובימי הסופר הזה כבר היו מבדילים בין קדש לחול אפילו לשמע און; ובגלל הדבר הזה יש כאן זכר לכיאת

¹ ראה דברי הכתוב ישעיה מ"ד, כ"ז וכ"ח, ואיוב כ"ג י"ד.

מלכת שבא לנסות את שלמה בחידות. להניד לך שקיים ה' את דברו ונתן לשלמה לב חכם ומבין חידות, והחידות עצמן לא השמיענו הכתוב, מפני שהיו לו דברים של מה בכך.

(ה) ועלתו. אין עולה זו קרבן כי אם עליה, ועליה שאמרתי ככתוב עולותיו ואילמיו (יחזקאל מ' כ"ז), ובלבד שהעולות ההן המקומות שבהם עולים וזו עליית העולים וקהל העולים עצמו. ויתורגם עולה זו ללועזים *Aufzug* או *Procession*.

(ו) אמת היה הדבר, ראה מה שאמרתי בתשמישו של היה בכל כמו אלה בביאור והארץ היתה (בראשית א' ב').

(ח) אשרי מפורש לך כל צרכו בראשית ל' י"ג. ואשרי עבדיך וכל כיוצא בו מקרא קצר, ומלואו האשרי אשרי עבדיך.

(ט) באהבת ה' את ישראל לעולם, לא עמדו המתרגמים והמפרשים על טעם הדברים האלה. והמקרא מקרא קצר, וזה מלואו: באהבת ה' את אשר יקום ישראל לעולם. לעשות משפט וצדקה. אמרה מלכת שבא כן, לפי שמשפט וצדקה שני עמודי התווך אשר בית כל עם ועם נכון עליהם, שכן אמר הנביא ציון במשפט תסדה ושביה בצדקה (ישעיה א' כ"ז), ואם שני אלה חסם רב לפדות ציון בכשלונה, כל שכן שישמרו עליה ויכוננוה עד שלא בשלה.

(י) מאה ועשרים בכר זהב, כמתנת הזהב אשר נחן חירם לשלמה למעלה ט' כ"ד). והמספר הזה שנורר בכתבי הקדש, וכן הברכה השנורה בפי עם הארץ היום הזה לאמר יחי סלוני מאה ועשרים שנה.

(י"א) לבד מאנשי התרים, השבעים מתרגמים כאלו כתוב *מַעֲנֵשֵׁי*, והתרים אצלם *ὑποταχθέντων*, ופירושו הנכנעים, ולא ידעתי לכוון השם העברי שהיה לפניהם בספרים תחת התרים שבספרנו. ואפשר שהם היו קוראים *הַחֲרִים* ואומרים שהחורים הם סרנים כעין סרני פלשתים מן הגוים הנכנעים לשלמה. והמקרא הזה על פי תרגום השבעים זה פירושו: לבד מהענש אשר היה שלמה נותן על חורי העמים הנכנעים לו. וכבר ידעת שכל ענש שבמקרא ענש ממון.

מלכי הערב, השבעים מתרגמים כאן כאלו כתוב מלכי העבר, כלומר מלכי עבר הנהר, ולא נראה לי שכן העקר.

(כ"א) אין כסף לא נחשב, על דבר כסף האיון שבכתוב הזה ובכל כמו אלה ראה מה שאמרתי בראשית כ"ד ה'.

(כ"ב) וינחם בערי הרכב, כבר אמרתי לך במקום אחר שתיבה זו טעו בעלי המסורה ארבע פעמים בשרשה שהוא נוח ונהפך להם לנחה, וזו בנין אב לכלך, מפני שבספור הזה כתוב במקום האחר וינחם בערי הרכב (דהיב ט' כ"ה). מלא יידי; ואם כן, אף וינחם זה דינו *וַיִּנְחֵם* ושרשו נוח ולא נחה, וכן מתרגמים השבעים וכמוהם יונתן שתרגם ואשריגן.

(כ"ג) ומוצא הסוסים וגו'. הדברים האלה קשים מאוד, ובפרט תיבת מקוה שמשורשת לכל חברה, והדבר ברור שלא כן משמעה. ובתרגום יונתן אין למקוה תרגום כי הניחו המתרגם נמות שהוא בלשון המקרא, ונראה שהיה לו מקוה זה שם מקום, וגם השבעים מתרגמים התיבה שם מקום, ובלבד שבתרגומם נמצא כאן שם כעין "תקועי תחת מקוה. ואף לפוסר ספר דברי הימים היה מקוה זה שם מקום, ועל כן

כתבו מקוא (דהיב א' ט"ז). באל"ף, כדרכו תמיד לשנות במכתב שמות של בני אדם ושל מקומות. ובגלל כל הדברים האלה, ובגלל הכתוב האומר ומוציאים סוסים ממצרים לשלמה ומכל הארצות (דהיב ט' כ"ח). ראיתי לאמר שמקוה זה שם מדינה ומיים שבראשו מיים של מן, ופירוש הדברים ממצרים ומן קוה היה לשלמה מוצא לסוסים¹). וממה שנאמר בסוף הפסוק סוחר המלך יקחו מקוה במחיר אנו למדים שיש הפרש בין סוסי מצרים אשר לשלמה ובין סוסי קוה, כי סוסי קוה נקנים במחיר וסוסי מצרים נתונים לשלמה מתנה מאת פרעה חותנו.

וקוה או קוא המדינה ימים רבים אמרתי שהיא בארץ הנדה, ונאה לה מוצא הסוסים הרבים האלה אשר לשלמה, לפי שבאמת לא היו דברים מעולם, כמו שהוכחתי לך במקום אחר שלא היו העברים הראשונים אוהבים סוסים ולא רגילים בהם. ואולם בימים האחרונים קם חכם אחר נרמני ודרש וחקר ויגע ומצא שקוה זו בארץ אשר אנחנו בני האדם יושבים עליה²).

(כט) בשש מאות כסף. על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם אין פירוש הדברים האלה ששלמה נתן לפרעה שש מאות כסף בכל מרכבה, כי זה פירושו של כל מרכבה שיצאה ממצרים אלה רמיה, והיא לשלמה מתנת חנם.

ובן לכל מלכי החתים וגו'. וכן כל מלכי החתים ומלכי ארם אשר הם עצמם מוציאים ממצרים מרכבות כמרכבות שנתן פרעה לשלמה כל מרכבה נמכרת להם בשש מאות כסף. ואמר הכתוב, בידם יוציאו להניד לך שוה מחיר המרכבה כשהקונה הוא עצמו המוציא, ואין סוחר בינו ובין פרעה המוכר, וכל זאת להרבות בשבחן של המרכבות ולהשמיען שהיה מחיר כל אחת מהן יותר משש מאות כסף לקונה מיד סוחר, כי הסוחר משתכר במסחרו. כן נראה לי פירוש המקרא הזה, ולבי אומר לי שאמת אני רואה.

יא

(א) צדניות. לא נראה לי שתיבה זו נקודה כדון, ואומר אני שדינה צדניות.

והיא נתוכה חסר דחסר, וכן כתוב צדנים בפסוק ה'.

(ה) עשתרת אלהי צדנים. לא קראה שקוץ כמו שהוא קורא למלכום ולכמוש ולמולך רעיה, ואפשר שנאמר ונכתב הספור הזה בתחלה בעוד רבים בישראל עובדי עשתרת שיצא לה בנוים שם גדול מכל אלהים אחרים, ועל כן נשא לה הסופר פנים. כי אף על פי שנכתב ספר מלכים אחר גלות בבל, הלא כתב הסופר דבריו מעל ספרי ימי קדם, וקרה מקרהו שלא דק במקום הזה וכתב הדברים ככתבם, ולא התבונן שלא נאה לו החלוק הזה שהוא מחלק בין אלהי צידונים ובין שלשת רעיו.

(ח) וכן עשה לכל נשיו הנכריות. כמו שבנה במה לכמוש שקוץ מואב למען נשיו המואביות, ככתוב בפסוק הקודם, כן בנה במה לכל אחד מאלהים אחרים שהיו נשיו הנכריות עובדות אותם.

¹ ועל פי הדברים האלה הפסיק בעל הטעמים כאן שלא כדון, כי מקום האתנה ומקוה, ולא באשר הוא שם.

² ראה Winckler, Alttestamentliche Untersuchungen, ער 173.

(יא) ויאמר ה' לשלמה. לא שהיה לשלמה גלוי שכניה בפעם הזאת. כי איך יהיה כדבר הזה? הגה בהיות שלמה כשר והוא מעלה עולות בכמה אשר נבנעון לא נראה לו ה' כי אם בחלום (למעלה נ' ה' וט' ב'). ואיך יראה לו עתה עין בעין כשחטא ונטה לבבו מעם ה' לעבוד אלהים אחרים? ואמירה זו מה שאמר ה' בלבו לשלמה, ושלמה לא ידע. ועד ברבר מה שלא נאמר אחרי כן שהשיב שלמה דבר או שעשה דבר ה' רושם בלבו. והכתוב מודיענו חטאת שלמה והדבר שדבר עליו ה', מפני שהוא בא להניד לנו מעשה ה' אשר עשה והקים את בן הדרד לשמן לשלמה, ומשח את ירבעם למלך על ישראל, ובדין שנדע מה חרון האף הזה.

קרקע אקרע את הממלכה מעליך ונני. הקורא את המקרא הזה והוא לא ישא פני הקדש לאמר לסתירתו בנין, יראה שהוא סותר למה שנאמר לדרוד על אודות שלמה בנו בהעוהו והוכחתיו בשבט אנשים ובנגעי בני אדם וחסדי לא יסור ממנו (שי"ב ז' י"ד וט"ז). שהדברים ההם כמו שפירשתיים במקומם, שאם יחטא שלמה יענש ככל האדם, ולא יהיה ענישו ענש מלך להשפיל כבוד מלכותו. ובאמת הדברים ההם והדברים האלה שניהם דברי הגדה ואין להם עסק עם דברי הימים לעם ישראל, ובפרט הדברים האלה אשר אין צדקת אלהים עליהם. כי האיש אחר יחטא ועל כל העם יהיה הקצף לקרוע ממלכתם לשתיים ולהסיתן זו כוון שיהיו העם נלחמים איש ברעהו? והשנית מה הועיל ה' במעשהו, והלא הרע ירבעם לעשות מכל אשר עשה שלמה, וכל מלכי ישראל הולכים כדרכי ירבעם על אף ה' ועל חמתו? ומחלוקת המלכות בישראל קודמת לימי ספר בישראל, וערפל החולתה¹). סופרי כתבי הקדש מצאו לעמם ממלכות שתיים, יהודה וישראל, ואין בהם יודע ראשית המחלוקת. ומפני שהיה ישראל הולך אחרי אלהים אחרים ולא עובד ה' או עובד אותו בתבנית עגל ועבודתו תועבה לה'. ויהודה משתף ה' עם אלהים אחרים, נראה להם יהודה העקרי, ולכן היו אומרים שבתחלה היתה המלכות כלה ליהודה ובחטאו השתתף בה ישראל. ואני המבאר כמדומה אני שאם כן היתה קבלה שבתחלה היתה המלכות בישראל אחת, לא היו הנביאים מאמינים בה, ואפשר שלא היו הנביאים יודעים קבלה כזאת. כי אין בכלל דברי הנביאים דבר שתאמר ראה זה מלמד על הנביאים שהיו יודעים ומאמינים שהיו יהודה וישראל מלכות אחת בתחלה, ויש דברים מלמדים שלא היו יודעים ומאמינים כן. כי הגה הנביא מתנבא ואומר שיבא יום וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יקנא את אפרים (ישעיה י"א י"ג), ואלו ידע הנביא בהיות יהודה וישראל מלכות אחת לסנים, היה מוסיף ואומר. והיו כימי קדם" או כדומה לו מן הדבורים, כמו שאמר ואשיבה שושפיך כבראשונה (שם א' כ"ז); כי אם בשופטים נאמר כן, בחזרת עמרת הגוי כלו לישנה על אחת כמה וכמה. ונדולה מזו מצאנו בנביא אחר שמדבר בשם ה' לאמר הגה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים אשר הלכו שם וקבצתי אותם מסביב והבאתי אותם אל אדמתם

¹ הנביאים לא היו יודעים ראשית הגוי מה היתה. הראשון למלכי ישראל שמוכרו נביא הוא עמרי (מיכה ו' ט"ז), ואף הוא המלך הראשון למלכי ישראל הנזכר בספרי הזכרונות אשר למלכי אשור. ועל פי עדות הספר הזה לפני עמרי בישראל חמשה מלכים, ירבעם, נבד, בעשא, אלה ותבני, ולהם אין זכר בדברי הנביאים ואף לא בספרי הגוים שכני ישראל. והוא הדין למלכי יהודה הראשונים, ואפילו אסא מלך יהודה שהיה מלך כשר אין הנביאים מוזכרים אותו, מפני שלא היו יודעים שמו וזכרו. והדבר הזה מלמדנו שלא היתה נודעת לגוי ראשיתו.

ועשיתי אותם לנוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות (יחזקאל ל"ז כ"א וכ"ב). ואלו ידע הנביא המדבר כן כימי מלך אחד שהיה לשנים ליהודה וישראל יחדו, היה מדמה הימים הטובים שהוא מתנבא עליהם לימים ההם לאמר שיהיו כמוהם.

ואם יקשה עליך הדבר לאמר שכל האמור בספר שמואל וכל האמור בספר הזה עד ימי עמרי מלך ישראל דברי הגדה בלבד, זכור שראשית כל עם ועם תאבד בחשך, ואין יסוד לכל הכתוב בה על ספר. ואציגה נא עמך למשל ראשית עם הרומים. הלא תדע שסופרי הרומים מדברים במלכים שהיו לעמם בטרם תהיה רומי רפובליקא, ועתה מראים יודעי העתים לדעת שכל הדברים ההם דברי הגדה בלבד ואין בהם ממש.

(יב) למען דוד אביך. נדחק הכתוב לאמר כן בשביל ההגדה המספרת בשבחיו של שלמה וכבודו, שעל כן לא יאמר שתחלק המלכות בימיו, ולו אין זכות להגן עליו. ובאמת אין טעם הכתוב טעם, כי בני שלמה גם הם זרע דוד.

(יג) ולמען ירושלים אשר בחרתי. וכן נקרא לירושלים במקרא העיר אשר בחר בה ה' לשכן את שמו שם; ולא מצאנו שבחר בה ה'. ואני מצאתי לבחירה זו רמז במצות ה' שצוה את המלאך המשחית להרפות ידו מירושלים לבלתי היות בה דבר (ש"ב כ"ד ט"ז). כמו שפירשתי הדבר במקומו. וראה מה שאמרתי בשמן המשחה שמות ל' ל"ג, ובמשיחה עצמה ויקרא ד' ג'. ועל פי הדברים ההם אף על פי שלא נמשחה ירושלים העיר, הלא נבחרה, ובחירה ומשיחה אחת הן, ובגלל הדבר הזה לא ירדה ירושלים מכל גדולתה בחטאת יושביה עד שגלה יהודה ואין מלכות כלל.

(טו) בהיות דוד את אדום. נראה לי שהכתוב הזה לקח בחסרון, והוא כעקרו בהיות דוד נלחם את אדום.

לקבר את החללים, חללי ישראל, כי אף על פי שנבר יואב, הלא נסלף מאנשיו במלחמה ההיא. והרד ואנשיו היו בשביה וברחו ונמלטו כשהיו יואב ואנשיו עסוקים בקבירת חלליהם. וכן נאמר בפרעה כנגד ישראל ויוגד לפרעה מלך מצרים כי ברח העם (שמות י"ד ה'), כי בצאת ישראל ממצרים לא היו המצרים מכירים שהיו יוצאים על מנת שלא לחזור, מפני שהיו מצרים מקברים את בכוריהם (במדבר ל"ג ד'). ומכמו אלה אנו שומעים שהיו הראשונים קוברים מתיהם בעסק גדול. ויך כל זכר באדום. ראה מה שאמרתי בביאור ככל המקום אשר אוכיר (שמות כ' כ"א), ובביאור כל זכורך (שם כ"ג י"ז). ועל פי הדברים ההם זכר זה נבחר ואיש מלחמה, ולא זכר כפשוטו ומשמעו. וראיתי לפרש הפירוש הזה, מפני שאין לומר שהכה דוד כל זכרי האומה, לפי שאם כן, היה בדין שימחה שם אדום בדור אחר ולא יזכר עוד לנצח, ואנחנו ידענו שלא כן הדבר.

(יח) ולחם אמר לו, בערבית כל אמירה צווי, ואמירה זו שבכאן לשון מצוה לתת, ופירוש הדברים צוה לתת לו לחם, ודוגמתה ולכל ישראל אמר המלך את העולה (ד"ב כ"ט ד'). וראה מה שאמרתי בביאור יאמר לעם הזה (ירמיה ד' י"א), ותכלית כל דברי הכתוב האלה תתבאר לך למטה פסוק כ"ב.

(כ) ותגמלהו, ראה מה שאמרתי בביאור כאשר נמלתהו (ש"א א' כ"ד). ומכאן סמך למה שאמרתי שם. לפי שעל כרחך תאמר שאין נמילה זו נמילה מחלב, כי מה לה בבית המלך? והשנית נמילה מחלב מעשה יום או יומים ובגלל הדבר הזה לא ראוייה היא

לזכרון. ונמילה זו גדול הבן מיום הנמלו מחלב עד שאין צריך לאמו. ולא הקפידה תחשנים על מקום הנער כל ימי היותו יונק על שרדי אמו. מפני שאין יונק בן דעת וכן למורים. ומיום הנמלו מחלב לקחתו אל בית המלך, כדי שינדל שם ותהא תרבותו שלמה ונמורה.

(כב) מה אתה הסר. כשביל השאלה הזאת נאמרו כל הדברים שלפניה. להניד לך שלא היה להרד בבית פרעה מחסור כל דבר, ומאת ה' היתה זאת שלא אבה הרד לשבת עוד עם פרעה, ושכ אל ארצו והיה לשטן לשלמה כדבר ה' אשר דבר לו.

(כג) ואת הרעיה ונ'. אחר שהופסק הענין בכל אלה הכתוב חוזר לענין ראשון ומוסיף רעת הרד על רעת רוון בן אלידע שהיה גם הוא שטן לשלמה. (כד) והוא מתבסס בשלמה חדישה. מאמר משרת, ומן הלשון מלמד על אחיה או על ירבעם, וכבר נחלקו הראשונים בדבר. ואף ממה שנאמר אחריו קח לך עשרה קרעים (פסוק ל"א) אין ללמוד שהשלמה הנקרעת לאחיה, כי אפשר שקח לך כמו שפירשתי תקח לה (בראשית י"ח כ"ג) ופירושו הנח לך; ובלבד שבדין הוא שתהא השלמה לאחיה ולא לירבעם, כי עושה אדם בשלו כרצונו, ואין דרך ארץ שיקרע בנד חברו. והיתה השמלה חדשה להגדיל המופת, כי לא יקרע אדם שמלה חדשה כי אם למען דבר גדול; וכדי שיהא המשל דומה לנמשל, כי גם בית דוד כבודו חדש עמו, ולא נקרעה מלכותו מרוב ימים כהקרע שמלה בלה מישנה.

ושניהם לבדם בשדה. שלשה מלכים נמשחו בשם ה' בסתר, אין איש עמהם, שאול וירבעם ויהוא, שאול שנאמר לו קודם המשחו אמור לנער ויעבור (ש"א ט' כ"ז), ירבעם ככתוב כאן ושניהם לבדם בשדה, יהוא שנאמר לנביא המושחו והבאת אותו חדר בחדר (מ"ב ט' ב'), ושלשתם לא נמשחו מלכותם. ובגלל הדבר הזה לא נמשחו רבנים, כשביל סופם, שלא יחולל שם ה' באחרית הימים בהכרת להם איש יושב על כסא מלכותם. ומשיחה שאמרת מרבה כל בחירה. ראה מה שאמרת שמות ל' ל"ג, וגם ויקרא ד' ג'.

(לג) לכמושי אלהי מואב. ראה מה שאמרת למעלה פסוק ח'. ולא אמר כאן שקיין מואב כמו שנאמר שם, כי הדברים ההם דברי הכתוב בשם עצמו, ולכן יש בהם מסתנן לשון ימיו, והדברים האלה מושמים בפי הנביא וראויים לו, כי בימי אחיה השילוני עדיין לא היו קוראים שקיין לכל אלהים אחרים.

(לד) ולא אקח את כל הממלכה מידו. המאמר הזה עומד במקום שנים, וכאלו כתוב לא מידו אקח את הממלכה ולא אקחנה כלה; וכנגד ראש הדברים נאמר בפסוק האחר ולקחתי המלוכה מיד בנו, וכנגד סופם נאמר אחריו ולבנו אתן שבט אחד.

(לו) שבט אחד. לבד מיהודה שהם עצמו ובשרו, ואבותיו נשיאיהם מימות עולם, ולא צריך לומר שהיו הם אחריו, והשבט שבט בנימין. זה פירוש הדברים האלה כשהם לעצמם. ובפני הכתוב האומר לא היה אחרי בית דוד זולתי שבט יהודה לבדו (למטה י"ב כ'): ורעהו האומר בגלות ישראל לא נשאר רק שבט יהודה לבדו (מ"ב י"ז י"ח) אין לפרש בן. וצריך לומר שמפני שישראל עשרה שבטים והכתוב רוצה להקטין ממנו ממלכת יהודה בעינינו קוראה שבט אחד, ואף על פי שהיא שנים, יהודה ובנימין. ומפני שנמצא שבט בנימין עם יהודה מלכות אחת, כשבאה הגדה

לספר בראשית המלכות בישראל בחרה בשאול שהוא איש ימיני למלך הראשון, להניד לך שמחלוקת המלכות אצבע אלהים היא. כי אלו באה בעקבות ריב ומדון שהיו בין שתי הכתות, לא היה בנימין בוחר במלכות יהודה מקנאתו לבית שאול עצמו ובשרו.

נ"ד. אמרו בו שהוא כמו נר ואין ביניהם דבר. ואני ממה שראיתי שלא משמש השם הזה בלשון נר כי אם בדבר הכתוב בבית דוד אחר שנקרעה מלכות ישראל מעליו. חוץ מן הכתוב בשי"ב כ"ב כ"ט, ושם מקביל ניר אל חשך. אמרתי שניר זה נר קטן, והוא הרבר שבינו ובין נר; שכן בלשון ערבי יורד נכנסת בתוך שם דבר להקטין הדבר, וכמו שיש אומרים שיויד של אמינון (שי"ב י"ג כ') נכנסת בו להקטין. ובשביל שלמספר השבטים יהודה קטן מאפרים או ישראל נקראת מלכות יהודה ניר או נר קטן לדוד ולביתו.

(לז) **בכל אשר תאווה נפשך**. יש בכללו תאר המקום, וכנגד האמור לפניו בבית דוד למען היות ניר לדוד עברי כל הימים לפני כירושלים העיר אשר בחרתי לי. נאמר לירבעם ומלכת בכל אשר תאווה נפשך, ופירוש הדברים תבחר בעיר ממלכה ככל אשר תחפוץ, ולא כיהודה שעיר ממלכתה ירושלים לעולם. וכן מצאנו למלכות ישראל ארבע ערי ממלכה, תחלתה שכם, ואחריה פנואל, וסופה תרצה, וסוף סופה שומרון.

(לח) **בית נאמן כאשר** בניתי לדוד. נקרא בית דוד כאן בית נאמן מפני שהיה עומד וקיים עד נלות יהודה, אף על פי שלא היה בכבודו הראשון כבתחלה, ואין לך אמנה גדולה מזו שנתן ניר לדוד, ולא פסקה מלכות מזרעו אחריו, אף על פי שלא היו ראויים לה.

(לט) **למען זאת**. למען מלכותך אשר אני נותן לך, כי אקח מיהודה ואתן לאפרים, נמצא יהודה מפסיד בשכר אפרים. אך לא כל הימים. על כרחך תאמר שהאומר הכתוב הזה והוא כהן ולא נביא¹ כבר קרא בספר את דברי הנביא אשר נבא לאחרית הימים ודבר לאמר הנה אני לוקח את בני ישראל מבין הגוים ונגי והבאתי אותם אל ארמם ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכלם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות (יחזקאל ל"ז כ"א וכ"ב).

(מ) **ויברח מצרים**. נראה לי שהאומר הכתוב הזה לא היה יודע שהתחתן שלמה את פרעה מלך מצרים (למעלה ג' א') ומוצא הסוסים אשר לשלמה מצרים (למטה ממנו י' כ"ח); לפי שאם כן, אין לירבעם המרים יד בשלמה מנוס במצרים, כי תשיגהו שם יד אדניו.

(מא) **על ספר דברי שלמה**. אין ספר זה ספר שכתב שלמה כמו שמעיה רדיק לאמר; כי אם היה שלמה בעולם, ובעולמו סופרים בישראל, לא היה הוא מהם, כמו שאמרתי לפני מזה. וספר דברי שלמה שנאמר כאן ספר שנכתב באחרית הימים ועליו כתובים דברי שלמה וחכמתו ונבורתו, וסופר הספר הזה אשר אנחנו בו כתב דבריו מעל הספר ההוא. ואבדן הספר ההוא היוזק רב, וכמדומה אני שהסופר

¹ כדי שלא ליתן מקום למעות הנני מוסיף ואומר שהאומר הכתוב הזה שאמרתי הוא כהן סופר הספר הזה, ולא אחיה השילוני הנביא אשר בסוף שם חסופר את הדברים האלה.

הזה חייב בנוקו, לפי שאחר שהשתמש הוא בו וכתב מעליו הטוב והישר בעיניו היה ספר דברי שלמה אך למותר בעיני חכמי דורו ובעיני החכמים הבאים אחריהם, ולא השניחו עליו עוד ואבר. וכמקרה ספר דברי שלמה מקרה ספרים אחרים כמדרש הנביא עדו (דה"ב י"ג כ"ב), ומדרש ספר המלכים (שם כ"ד כ"ז) והדומים להם, כי אחד שהשתמשו בהם הסופרים האחרונים וכתבו מעליהם על ספריהם, היה הנתר שברדברי הספרים הראשונים כפסולת בעיני חכמי הדורות האחרונים ולא שמרום, ואברו לנצח.

יב

(ב) וישב ירבעם במצרים. הדבר ברור שמעות נפלה כאן בספרים, והכתוב הזה כעקרו וישב ירבעם מצרים, ככתוב בדה"ב י' ב', ובתרגום השבעים חסר כל הפסוק הזה.

(ד) ואתה עתה, ראה מה שאמרתי בסמיכות שתי התיבות האלה זו לזו בראשית כ"ו ל' בסוף דברי.

(ה) לכו עוד שלשת ימים ונו'. ימים רבים אמרתי שפירוש הכתוב הזה לכו והרפו ממני עוד שלשת ימים, והוא על פי מה שאמרתי בביאור עד שלחך (בראשית ל"ח י"ז). ועתה חזרתי בי מפני הכתוב האחר האומר עוד שלשת ימים ונו' (דה"ב י' ה'), ושם לא נאמר לכו. לפי שמעתה יש בצוויו של לנו האמור כאן כרי מאמר שלם בפני עצמו, ובעל הטעמים שהקיפו טעה, ופירוש הכתוב לנו ובעוד שלשת ימים שובו אלי, וכן דרך המקראות לדבר, וכיוצא בו עוד ארבעים יום ונינוה נהפכת (יונה ג' ד'), ובכל כמו אלה וא"ו שבא אחר תאר הזמן כפ"א בלשון ערבי והוא לסדר דברים, כמו שפירשתי בראשית כ"ב ד'.

(ז) היום היום הזה דוקא, ושכנגדו כל הימים שבסוף הפסוק, וזה הדבר אשר אמרו הזקנים: אם אך היום הזה לא הדבר אל העם קשות, ימליכוך, ואפילו כשתקשה עלך עליהם אחרי כן, לא ירע לך עוד, והיו לך עבדים כל הימים, ודברת. אין זה נוסף על ועניתם, והוא מאמר משרת מלמד על שיבו של הפועל אצל הפעולה, וכאלו כתוב ועניתם ומענך דברים טובים.

(ח) ויעזב את עצת הזקנים. ראה מה שאמרתי בראשית י"ז כ"ב בציון שבגליון, ועל פי הדברים ההם אף כאן אין פירוש ויעזוב שהלך רחבעם מאת הזקנים היועצים לשמוע מה בפי הילדים, כי זה הדבר שמשמיענו הכתוב שלא ישרה עצת הזקנים בעיני רחבעם בשמעו אותה והוא נמר כדעתו שלא להשניה עליה, ועל כן הלך ונועץ את הילדים, ואמר הכתוב כאן ויעזוב, ורחבעם לא שעה אל עצת הזקנים ולא סנה אליה בתחלה, על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ג.

(י) קטני עבד ממתני אבי, ואם כן, הלא ינבד עליכם משאי ממשא אבי, והדברים אמורים על צד השאלה.

(טו) היתה סבה אין סבה הפועל, כי פועלו של היתה הענין, ופירוש הכתוב הדבר הזה שלא שמע המלך אל העם היה סבה מעם ה'.

(טז) מה לנו חלק בדוד. כבר אמר נוניוס בשרשיו שיש בלשון המקרא 'מה' שהוא מאיין כמו שלעריבים, וזה בנין אב לכלם, שכן נאמר אחריו ולא נחלה, ובמרד שבע בן בכרי נאמר תחתיו אין לנו חלק בדוד (שיב כ' א').

(יח) והמלך רחבעם התאמץ. הפעל לפעולת שלשום, כי מעשה אדורם היה אחר ששב רחבעם משכם ירושלימה; ואחר שדבר הכתוב במעשה ההוא להניד לך שפסע ישראל כבית דוד פשיעה שלמה ונמורה והרגו את אדורם כשבא אליהם על דבר המס, הוא מוסיף דבר גדול ממנו לאמר שרחבעם עצמו אחר שענה את ישראל קשה, והוא עורנו בשכם העיר שבאו העם שמה להמליכו (למעלה פסוק א'), התאמץ לנוס ירושלימה, ולולא הדבר הזה היו העם שולחים ידם בו. והדבר ברור שזה סדר המעשים האלה, מפני שאין לומר שהלך המלך רחבעם בעצמו עם אדורם לגבות המס, לפי שאין זה כבודו של מלך, ועוד שאם כן, היה נאמר וילך רחבעם ואדורם, ולא נאמר וישלח רחבעם, ככתוב.

(כ) וימליכו אתו על כל ישראל. הראשונים היתה להם משיחת מלכים ענין לענות בו, ואמרו מלכי בית דוד מושחין מלכי ישראל אין מושחין, ואם תאמר מפני מה משחו יהוא בן נמשי מפני מחלוקת יורם בן אחאב (כריתות ה' ע"ב). ולא ירדו האומרים בן לעומק הענין הזה. ואני אמרתי לך פעמים ושלש שמשיחה היא בחירה, ובחירה היא משיחה, ומלך שנבחר תאמר לו משוח אף על פי שלא הוצק על ראשו משמן המשחה. ובגלל הדבר הזה אמרתי למעלה שירבעם אחד מן שלשת המלכים שנמשחו בסתר, ואף על פי שבירבעם לא נאמרה משיחה כלל, ומשיחת שלשת המלכים ההם, שאול ירבעם ויהוא, על פי ה' ולא בשם העם, ולפיכך נמשחו כלם על ידי נביא ולא על ידי כהן, לא כשלמה שנמשח על ידי צדוק הכהן ולא על ידי נתן הנביא (למעלה א' ל"ט). מפני שהיתה משיחת שלמה ממעם המלך אביו, ולא על פי ה'. וכישראל משני אלה, מן הכהן ומן הנביא, הכהן ראשון והנביא אחרון; כי היו לישראל כהנים ימים רבים קודם שהיו להם נביאים, כמו שנראה בעליל מן המחלוקת שבין שתי הכתות, שהכהנים לפי שכהונתם מיום היות ישראל לגוי היו אדוקים בדעות אבותיו הראשונים ואמונתם לבלתי סור מהן ימין ושמאל, והנביאים אשר חדשים מקרוב באו רוח חדשה בקרבם, והיא מתחדשת והולכת, והם הולכים אל כל אשר יהיה הרוח ללכת, לצרף וללכך דעת ה' ודרכיו. וראה מה שאמרתי למטה פסוק כ"ח.

ועל פי הדברים האלה הרבר הוה שהנמשח על פי ה' נמשח על ידי נביא והנמשח בשם אדם נמשח על ידי כהן הוא מלמדנו שמשיחת מלך בשם העם מימי העם, ומשיחת מלך על פי ה' דבר חדש בישראל. וירבעם, אף על פי שאמרתי לו משיח ה' מפני שבחר בו ה' למלך על עשרת השבטים, הלא נראה מכל דברי אחיה השילוני המדבר אליו בשם ה' שלא היתה בחירת ירבעם על פי ה' בשביל ירבעם כי אם בשביל בית דוד שחפץ ה' לענותו, וכאמת ישראל הוא הממליך עליו את ירבעם, ולא ה' הממליכו.

ועתה הגה מלכות ירבעם וכל מלכי ישראל שהיו אחריו עד עמרי ערפל החולתם ככל ראשית הגוי, וכל הנאמר בהם בכתבי הקדש דברי הגדה, ואף על פי כן הלא נתן לנו הכתוב אות אמת במה שלא הוזכר משיחה בשמן המשחה¹) אצל ירבעם, והדבר הוה מלמדנו שלא כמלכות יהודה מלכות ישראל, כי מלך יהודה מוריש מלכותו לבנו, לא כן מלך ישראל שאין בנו מולך אחריו כי אם ברצון העם, ומפני

¹ (ראה מה שאמרתי בכתו של שמן המשחה שכות ל' ל"ג ומ' מ"ו.)

שאינ מלך ישראל מוריש מלכותו לבנו נמצא בישראל קשר על קשר, והרצוי לרוב אחיו הקושר על מלכו ומכהו מולך תחתיו, ואשר לא יחפוץ בו העם לא ימלוך. ולא כן ביהודה שמלכו משיחי ה' ומורשים מלכותם לבניהם, בין רוצים העם ובין לא רוצים, שכן ראינו שקשרו על יואש מלכם והכהו ואף על פי כן המליכו את אמציהו בנו (מ"ב י"ב כ"ב), וקשרו על אמציהו והכהו והמליכו את עזריה בנו (שם י"ד י"ט—כ"א), והדבר ברור שהקושרים המליכו את בן המלך שלא בטובתם, ואלולי החוק שביהודה להמליך מלכים מבית דוד לבדו¹), לא היו ממליכים את בני שנואי נפשם, משום משל התלמודי ברא כרעא דאכוה, ומיראתם לנפשם, כי בהתחוק הבן במלכותו הלא ינקום נקמת דם אביו השופך מיד שופכיו כמו שעשה אמציהו (שם פסוק ה').

ויוצא לנו מכל אלה דבר גדול. כי הלא נאמר במקרא שמלכות יהודה ראשונה, ובימי הרבעם בן שלמה נקרעה לשתיים והיו עשרת השבטים למלכות ישראל. ואין הדבר הזה מסכים עם מה שראינו בין המלכת מלכי יהודה להמלכת מלכי ישראל, כי בדין היא שהממלכה הממלכת מלכיה כרצונה כמו שעובדת את אלהיה כטוב וכישר בעיניה קודמת לחברתה שמלכיה כלם בית אחר על פי אל אחד והוא אל מסתתר. וגם סוף ממלכת ישראל מלמדנו על תחלתה שהיא קודמת בזמן לממלכת יהודה. כי כחיי היחיד חיי הגוי, וכמו שדרך ארץ הנולד ראשון מת ראשון והנולד אחרון מת אחרון, כן נשמרה שומרון לעד מהיות ממלכה מרב ימים ויהודה אחותה הצעירה ממנה עורנה ממלכה ימים רבים אחריה, ובני יהודה גם בעברותם על אדמתם ריח לאום להם.

זאת אחזה לי אני. והנביא המדבר אל יהודה ואומר ואחותך הגדולה שמרון (יחזקאל ט"ז מ"ז) מסייע לי, לפי שאין גדולה זו כי אם גדולה לשנים.

שבט יהודה לבדו. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים כעקרים, לפי שאם כן, לא תמצא שהגיד לך הכתוב במרד הזה שהיה בנימין גם הוא אחרי בית דוד. ואומר אני שמעות סופר יש כאן, והדברים כעקרים שבט בנימין לבדו, ולא נזכר יהודה מפני שהדבר למד מענינו שנטה יהודה אחרי בית דוד, כי עצמו ובשרו הוא. וראה מה שאמרתי למעלה י"א ל"ז.

(כב) **אל שמעיה איש האלהים.** היה דבר ה' ביום ההוא אל שמעיה, ולא לאחיה השילוני, ואחיה עורני חי, כי עוד דבר אל אשת ירבעם אחרי כן (למטה י"ד ו'—ט"ז), מפני שאחיה שמשה את ירבעם למלך על ישראל היה ירא להראות אל הרבעם.

(כד) **וישובו ללכת.** שיבה זו עקרה כעין אחותה שפירשתיה דברים כ"ג י"ד ואמרתי כה שתפול בפעולה הפוכה מאחותה הקודמת לה כשפועל שתיהן אחד. ומשם נשאלה שיבה זו לשב מדברו ולא עושה מה שאמר לעשות, ככתוב פציתי פי אל ה' ולא אוכל לשוב (שופטים י"א ל"ה), ועל פי הדברים האלה פירוש וישובו ללכת הסיהו דעתם מלכת.

(כה) **ויבן ירבעם את שכם.** העיר שהומלך שם. כי אף על פי שסתם הכתוב ולא פירש לנו המקום, מן הסתם המליכו ישראל את ירבעם במקום שבאו

¹ כמה היו שומרים את החוק הזה ביהודה נראה ממלכות עתליה, שבאבוד כל זרע הממלכה חוץ מיואש שהיה נחבא ואין עם הארץ יודעים שחי הוא, המליכו אלמנת איש מבית דוד, והיא בת אל נכר, ולא המליכו איש ממשפחה אחרת ביהודה.

להמליך את רחבעם. והוא שכם (למעלה פסוק א'). ואין פירוש ויבן כאן שהיתה שכם חרבה וירבעם בנאה מחדש¹) כי אם בנין כבנין שפירשתיו בעיר סיחון (במדבר כ"א כ"ז).

(כח) ויועץ המלך ויעש שני ענלי זהב. כן הדבר לשטת המקרא שלפיה לכמלכת יהודה ועבודהה את ה' משפט הבכורה. ולשטתי שממלכת ישראל קודמת ליהודה, גם עבודהה את ענלי זהב מימי קדם. ואין העבודה הזאת עבודה אלילים ממש כי אם עבודת ה' בלתי זכה, וביהודה נברה רוח הנביאים החדשה, ושם היו עובדי ה' עובדים אותו כאל מסתתר שלא יראה לו כל תמונה.

רב לכם מעלות. תרגמו יונתן סניאה לכון ארחא מלמסק. ואם כדבריו, היה ירבעם אומר רב מכס, ולא לכם; וכשהוא אומר ככתוב, אין פירוש רב לכם כי אם די לכם. ומימם של מעלות אין עקרה בכתוב, והיא נשנית בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה, והדברים נעקרו רב לכם עלות, ככתוב רב לכם שבת (דברים א' ו'). ופירושים די לכם כמה שהייתם עולים לירושלים עד כה, ומעתה אין אתם נזקקים עוד לעלות שמה.

הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, וכל העם שומעים הדברים האלה ומאמינים בהם אמונה שלמה, כי החרישו ולא ענו דבר להכחישם, ואף עשו כמצות ירבעם לחונ חניהם לענלי זהב ולא עלו עוד ירושלימה. והמעשה הזה אין הדעת סובלתו, ואף על פי שנאמר בסרשה הזאת שענלי זהב חרוש שנתחדש בקרב העם בהחלק ממלכת ישראל לשטים, וגם כל הנביאים מדברים בהם כמרד שמרד ישראל בה' אלהיו לסור מאחוריו, האיש אשר לא הוכה בעורו ועיניו לנוכה ביטו הלא יראה שלא כן הדבר, ולא אתפלא על הסופר הזה ועל נביאי ישראל הטועים בדבר, כי המה מסורת אבותיהם בידיהם והיא להם כאלו נמסרה מסיני, ובדור דעה זה חמה אני על כל האומר שענלי זהב עבודה זרה בישראל לא ידעה אבותיו, ודורו של ירבעם שומעים לו לשוב מאחרי ה' אלהי אבותיהם ללכת אחרי ענליו שבדא מלכו; לפי שהאומר כן, רואה את אבותינו הראשונים כמי שנבערו מדעת בענלים, ואתה הקורא הלא הראיתוך לדעת שמחלוקת המלכות בישראל ערסל חתולחה, ואף עבודת ענלי זהב ראשיתה בחשך חנוסה, ומה שנאמר כה בכתבי הקדש שלא כדרך ארץ הוא, כי מי שלו מוח בקרקדו לא יעלה על דעתו לאמר שעשרה שבטים משבטי ישראל שבו לעבוד עבודה זרה אחר שעבדו את ה' אלהיהם מימי אבותיהם הראשונים, והשנית שבכל מחלוקת הרבים במקומם עומדים אחר המחלוקת בכתחלה, ויתרם המעט המה הנפרדים להיות כת חדשה בפני עצמה, ולא יהיה כדבר הזה שיחלקו שנים עשר שבטים להיות רק שנים מהם עובדים את אלהי אבותם ועשרה הולכים לעבוד אלהים אחרים אשר לא ידעם הדור הראשון.

ובאמת עבודת הענל מימי קדם, והיא בישראל לא עבודה זרה ממש כי אם עבודה ה' בתבנית שור או ענל; כי בתחלה אין עבודת אלהים בלא תמונה. העבודה

¹ והנה אמת הדבר שאבימלך בן גדעון נתן את שכם וזרעה מלח (שופטים ט' כ"ה), ואף על פי כן חזקה לשכם שלא עמדה כחרבנה מאז ועד ימי ירבעם, והימים לכל הפחות ימי שמוט השופטים יפהו ואבצו ואילו ועבדו ושמשון, וכל ימי שני חיי שמואל, ומי מלכות דוד ושלמה בנו, והם כשתחזור עליהם למצוא השבון כמאה ותשעים שנה, ועוד שאלו היתה שכם חרבה בימים ההם, לא היו בני ישראל באים שמה להמליך את רחבעם, כי אין ממליכים בחרבות.

היא היתה עבודת ישראל את ה' אלהיו מיום היותו לגוי. וכרכת הימים קמו בישראל נביאים אשר נפקחו עיניהם לראות דבר אמת מתוך דעת ה' ודרכיו. והם אמרו שה' רואה ואינו נראה, כי אין לו כל תמונה. וימים רבים היו הנביאים ההם קוראים ואין שומע להם, ולבסוף שמעו להם מתי מעט. ואחרי כן נוספו עליהם נוספים בכל דור ודור עד שהיו המחדשים לעדה ונפרדו מעל אחיהם. והעדה ההיא מרבית ממלכת יהודה. ונראה לי שמחלוקת המלכות ומחלוקת האמונות והדעות בעבודת ה' זו בזו תלויה וזמן אחד לשתייהן. וראה מה שאמרתי למעלה ססוק כ', ומ"ב ו' ל"א. וי"ז כ"ח. והדבור. הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים" האמור כאן ושנוי בתורה בשנוי מעט (שמות ל"ב ד') נראה לי שהוא מעשה שהיה. והדברים אמורים בתחלה להוציא מלב העם דעת המחדשים. וכנגד מה שהיו הנביאים אומרים שה' אין לו כל תמונה. וכל פסל ומסכה תועבה לו. אמר החולק על דבריהם בענלי הוהב הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים. והוא רוצה לאמר שעבודת ה' כתבנית עגל עבודת ישראל את ה' מיום היותו לגוי. וכל המסיר עבודה זו באחרת בוגד בעמו ובאלהיו.

(ה) עך דן שהיתה בקצה נבול ארץ ישראל, אשר על כן יאמר מדן ועד באר שבע כשמדבר המדבר בכל ארץ ישראל מקצה נבולה ועד קצהו. והיו הרחוקים מדן בוחרים ללכת כל המרחק הרב הוה מעלות ירושלימה שהיא בתוך הארץ וקרובה להם. ואף מכאן ראייה למה שאמרתי למעלה ססוק כ"ח.

(זא) מקצות העם מן החשובים שבהם. ראה מה שאמרתי בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב').

(זב) בחמשה עשר יום לחדש. בארבעה עשר יום לחדש בערב, והלילה יחשב על יום המחרת כדין כל המועדים שבתורה. וירבעם החליף את החדש ולא החליף את היום, ועשה החג בחמשה עשר לחדש כיום שביהודה, ואף על פי שבדואי חפץ לשנות שנוי נמור ומפולש, מפני שאלו נסה להחליף היום, לא היו העם שומעים לו. כי יום חמשה עשר לחדש יום הכסא, הוא יום מלאות הירח, והוא לעברים קדש מימי קדם, שבנללל הדבר הוה גופי החגים והם ססח וסכות שניהם מתחילים ביום הכסא, וכל עברי שהיה בדרך ממחר לשוב אל ביתו לזמן הזה, ככתוב ליום הכסא יבא ביתו (משלי ו' כ'). וירבעם שהניע למלכות חכם היה, ושנה את החדש שהוא דבר תורה, ולא שנה את היום שהיה דבר צבור והוא להם קדש מימי קדם. ויעל על המזבח להקטיר. הנה עשה לו ירבעם כהנים מקצות העם (למעלה ססוק ל"א), ועתה הוא עצמו עולה על המזבח להקטיר. ונראה שבימי קדם היה המלך לעברים הכהן הגדול¹, כמו שבימי בית שני היה הכהן הגדול כמלך. ובנללל הדבר הוה עלה ירבעם עצמו להקטיר בחג אשר עשה לו.

יג

(ב) יאשיהו שמו. אין כדבר הזה בכל כתבי הקדש חוץ מכאן שיתנבא נביא במי שעתיד להיות ויקראוה בשם. ונראה לי שכל דברי הנבואה הזאת וקיומה

¹ ובאחרית הימים הראשונים נסה עזיהו מלך יהודה להחזיר המנהג לישראל ולא עלתה בידו. ראה דה"ב כ"ז ס"ז—י"ט.

בימי יאשיהו ככל הכתוב בספר מלכים ב' כ"ג, מ"ז—כ"ח מאחרוני הדברים שבכתבי הקדש, ולכן שניהם אין להם זכר בספר דברי הימים. ורע שבאמת הנביא בישראל היה מזרה צדק ומשמיע לעמו דבר אלהיו והוא אין לו עסק בנסתרות, והנביא המדבר בימים יבאו ומגיד האותיות לאחור אין דבריו כי אם דברי החכם הרואה את הנולד. ואולם בעיני עם הארץ היה הנביא איש יודע נסתרות ומגיד עתידות. ובימי התוספות האלה שאמרתי כבר היתה רעת עם הארץ רעת חכמי הדור וסופריו.

(י) באה אתי וגו'. שאל ירבעם סאת איש האלהים את השאלה הזאת בנזרת הכתוב החפץ כתשובת איש האלהים, להודיעך שמאן הנביא לאכול לחם במקום ההיא כי כן צוה בדברי ה'. והמצוה הזאת עושה רושם בסוף הספור כמעשה הנביא הזקן. ואף על פי ששם הכתוב שם בפי איש האלהים את הדברים אשר דבר לאמר ולא אוכל לחם וגו' כי דבר אלי בדברי ה' וגו' (למטה פסוק מ"ז וי"ז) נאמרו הדברים האלה כאן משום כבוד איש האלהים, להודיעך שלא שמע למלך ושמע בקול הנביא הזקן באשר הוא נביא כמוהו.

(ח) חצי ביתך. בית זה בית המלכות, וחציו חצי המלכות. וכן נאמר במקום אחר ומה בקשחך עד חצי המלכות ותעש (אסתר ה' ו' וז' ב').

(ט) ולא תשוב בדרך אשר הלכת. כמדומה אני שכל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק האחר אין עקרם בספר, והם נתוספים לאחר זמן, והמוסיף לא עמד על טעמו של סוף פסוק י"ז. ולדעתי "לא תשוב ללכת בדרך אשר הלכת" שנאמר שם זה פירושו: בלכתך מבית אל אחר שדברת דבר ה' אם ילך איש אחרוך להשיבך שמה (כמו שעשה הנביא הזקן), אל תאבה ואל תשמע לו. וראיתי לאמר כן, מפני שאסור המאכל והמשתה בבית אל יש לו טעם, כי מחמת גלולי ירבעם היה מקומו הוא טמא ויושבויו טמאים ומאכלם טמא לאיש אלהים, לא כן שנוי הדרך, וכל שכן שאין טעם לזכר הרבר לא בדברי איש האלהים אל ירבעם ולא בדברו אל הנביא הזקן (למטה פסוק י"ז); ומפני שאם כן, הרי קיים איש האלהים את דבר ה' לחצאין וענשו גדול מחטאו; ועוד למה יזכיר הכתוב את החצי שקיים איש האלהים ואין קיומו מנין עליו ולא עושה רושם כלל בכל הספור הזה? והעולה על הכל לשון הנביא הזקן שאמר אל איש האלהים ותשב ותאכל לחם (למטה פסוק כ"ב), והוא מלמד על "ולא תשוב בדרך אשר הלכת בה" שהוא כמו שפירשתיו. וגם משמע כן מדברי הכתוב האומר וישמע הנביא אשר השיבו מן הדרך (למטה פסוק כ"ז). ואמרתי שגם סוף הפסוק הזה חשוד בעיני ביתור, מפני שאין טעם לזכר המצוה הזאת אצל ירבעם, כי אז עדיין לא הלך הנביא משומרון, ולא תאמר ללכתו אל בית ירבעם שיבה.

(יא) ונביא אחד זקן. קצצה וקנה על הנביא הזה בנזרת הכתוב החפץ בה משני טעמים, מפני שטובה היא לחלק בין שני הנביאים, שכן נקרא הנביא הזה בכל הפרשה הנביא הזקן ועל ידי כן יובחן בינו ובין הנביא האחר, ומפני שכל עצמו של הנביא הזה לא עשה שקר ברעהו כי אם למלמ עצמותיו שלא תשרפנה על מזבח ירבעם בבית אל ביום יאשיהו כדבר ה' ביד איש האלהים, ודרך הזקן שקרבנו ימיו למות לחשוב מחשבות לעצמותיו, ולא כן דרך הצעיר לימים.

ישב בבית אל. הנביא הזקן הזה היה נביא ה', שכן היה אליו דבר ה' בשבתו על השלחן הוא ואיש האלהים (למטה פסוק כ'), והוא יושב בבית אל, ושלה ה' מיהודה נביא אחר לקרוא על המזבח אשר בבית אל, ולא שלח את הנביא היושב

בבית אל, לפי שיושבי בית אל רגילים בו ויקל בעיניהם, ולא יעשו דבריו רושם בלבם. וראה מה שאמרתי ש"ב ט"ז ח' בסוף דברי.

ויבא בנו ויספר לו ונוי. והנביא הוקן עצמו לא ראה את מעשה איש אלהים ולא שמע את קריאתו אשר קרא על המזבח בבית אל, כי מעובדי ה' הוקן, ומה לו אצל מזבח ירבעם. ובנו אפשר שהיה טועה אחרי עגלי ירבעם ואפשר שלא הלך שמה כי אם לראות בעם החוננים, כדרך כל נער רץ לראות בהקהל קהל רב לחוג ולשמוח.

את הדברים מקומו המקום הראשון, כי הוא נושא מאמר חדש, והנשוא ויספרום לאביהם.

(יב) ויראו. השבעים ויונתן מתרגמים כאלו היו קוראים ויראו. הבנין הכבד הנוסף, וכן נראה לי העקר, ופירושו הבנים הראו לאביהם את הדרך.

(יג) אשר באת. הפריצה השני, כנגד אתה, ולא אמר בא כנגד האיש, והוא כדון. וכיוצא בו הראיתך שמות כ' ב' ושופטים י"ג י"א. וכמו כן דברה אתונו של בלעם (במדבר כ"ב ל'), והיא. אף על פי שהיא בהמה, הלא פתחון פיה מאת ה', וחזקה לה שלא תחטא בלשונה.

(יד) השבתה אתך. לך אתה והשיבהו אתך ואל תשיבהו על ידי שליח. ובערמה אמר הוקן כלשון הזה והוא מדבר כאלו אמר לו ה' כן, מפני שה' יודע שלא ישוב איש אלהים עם שליח וישוב עם הוקן עצמו כאשר הוא נביא כמורו. וגם מן הלשון הזה ראה למה שאמרתי למעלה פסוק י'. כי הדבר ברור שכנגד מה שאמר איש האלהים בפסוק הקודם דבר אלי בדבר ה' ונוי לא תשוב ללכת בדרך אשר הלכת בה אמר לו הוקן שאליו היה דבר ה' לאמר השיבהו אתך, ואם כן, אין שיבת איש האלהים בדרך אשר הלך כי אם כמו שפירשתי.

כחש לו. למדנו מן הכחש הזה שתיים. האחת כמה היו הראשונים דואנים למנוחת עצמותיהם, שאפילו נביא דבר דברי כחש לעשות חסצו לעצמותיה. והשנית תחלת נבואה בישראל מה היתה, שהרי האיש הוקן הזה היה נביא ה', כמו שהוכחתי למעלה, ואף על פי כן לא נשמר משפת שקר ודבר דברי כחש. וכבר הראיתך לדעת שבימים הראשונים היה הנביא נעין קוסם מניד לאיש דרכו אשר ילך עליה וימצא האתונות האוכרות לו ברבע שקל כסף (ש"א ט' ח'). ולנביא כנביא ההוא אמר ה' ענלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי (שם ט"ז ב'), ולא דבר ה' לישיעה ולנביאים שהיו באחרית הימים כי אם דברי אמת וצדק.

(כז) לא תבוא נבלתך ונוי. תחת אשר שב איש האלהים בית אל והוא צוה בדבר ה' לאמר לא תשוב שמה, לא תשוב נבלתו אל ארץ יהודה ואל עירו להקבר בקבר אבותיו, מדה כנגד מדה.

(כח) לנביא אשר השיבו. הדבור הזה לא נמצא בתרגום השבעים, והם מתרגמים ויחבוש לו החמור וישב וילך, ומתחילים הפסוק האחר וימצאוהו אריה. והמקרא נכתבו קשה מאוד לפרשו. רדיק אמר שהדברים האלה מפרשים לוי שלפניהם, ופירושו והנביא אשר השיבו איש האלהים אשר מרה את פי ה' ואשר השיבו הנביא הוקן. ואין לומר כדברי הרב, מפני ששתי פעמים נאמר בפרשה לנביא הוקן הנביא אשר השיבו (למעלה פסוק כ"ב ולמטה פסוק כ"ו), והנביא מיהודה שקרא על המזבח בבית אל נקרא איש האלהים מתחלת הדברים ועד סופם (למעלה פסוק

אֵלֶּיךָ, דָּן, הָיָה, זֶה, חַי, יָאֵל, יִיבֵנִי, יִידֵי, כִּי־אֵל, וּלְמַטֵּה כִּי־אֵל, כִּי־אֵל, וְלֹא נִקְרָא לוֹ נְבִיא כִּי אִם פֶּעַם אַחַת, וְאָף הוּא מְכַלל וְלֹא בְפִירוּשׁ, בְּאִמּוֹר אֵלֹהֵי הַנְּבִיא הוֹקֵן גַּם אֲנִי נְבִיא כְּמוֹךָ (לְמַעַל פְּסוּק י"ח). וְהַרְצָה לְקִיּוּם אֶת הַמִּקְרָא הַזֶּה כְּכַתְּבוּ צִרִיךְ לְאִמֵּר שֶׁלְמִיד שֶׁל לְנְבִיא לְקִנְיָן, וּפִירוּשׁ הַחֲמוֹר לְנְבִיא חֲמוֹרוֹ שֶׁל הַנְּבִיא, וְכִיּוֹצֵא בּוֹ הַצּוֹפִים לְשִׂאֵל (שִׂיא י"ד ט"ז), פֶּתַח הַבַּיִת לְאֵלִישָׁע (מ"ב ה' ט').

וְכִינִי כִּךְ וְכִינִי כִּךְ הַחֲמוֹר חֲמוֹרוֹ שֶׁל הַנְּבִיא הוֹקֵן כַּעַל הַבַּיִת, כִּי לְנְבִיא שֶׁקְרָא עַל הַמּוֹצֵחַ לֹא נוֹכַר חֲמוֹר קוֹדֵם לְכֵן, וְלֹא יַעֲשֶׂה כֵן לְאוֹרַח בְּכָל הַמִּקְרָא לְתַת לוֹ בְּהַמָּה לְרוֹכֵב עֲלֶיהָ, וְלֹא זֹאת בְּלַבֵּד, כִּי לֹא נִמְצָא בְּכָל הַמִּקְרָא נְבִיא רוֹכֵב עַל גְּבִי בְּהַמָּה¹, חוּץ מִכֶּאֱן שֶׁחֲבוּשׁ הַחֲמוֹר לְאִישׁ הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בֵּא מִיְהוּדָה פֶּעַם אַחַת וּלְנְבִיא הוֹקֵן פֶּעַמִּים, וְהַנְּבִיא הוֹקֵן רֹכֵב עַל הַחֲמוֹר בְּסַעַם הָרֵאשׁוֹנָה, מִסְּנֵי שִׂאֵלוֹ הַלֵּךְ בְּרַגְלָיו לֹא הָיָה מְדַבֵּק אֶת אִישׁ הָאֱלֹהִים שֶׁהֵלֵךְ עַל דְּרוֹכּוֹ לְסִנּוֹ, וּבְפֶעֶם הָאֲחֵרוֹנָה צוּרָה לְחֲבוּשׁ לוֹ הַחֲמוֹר לְשִׂאת עֲלָיו אֶת נְבִלַת אִישׁ הָאֱלֹהִים, מִסְּנֵי שִׂאֵל הָיָה יוֹדֵעַ שֶׁלֹּא שֶׁבֶר הָאֲרִיָּה אֶת הַחֲמוֹר הָרֵאשׁוֹן; כִּי כֵן נִאֲמַר וְהָנָה אֲנָשִׁים עוֹבְרִים וִירָאוּ אֶת הַנְּבִלָה מוֹשֻׁלְכַת בְּדֶרֶךְ וְאֶת הָאֲרִיָּה עוֹמֵד אֲצֵל הַנְּבִלָה וַיִּבְאוּ וַיִּדְבְּרוּ בְעִיר אֲשֶׁר הַנְּבִיא הוֹקֵן יוֹשֵׁב שָׁם (לְמַטֵּה פְּסוּק כ"ה), וְאֵלּוֹ דְבַר הַחֲמוֹר לֹא נוֹכַר שֶׁשׁ אָף עַל סִי שֶׁנוֹכַר בְּפִסְוֵק הַקּוֹדֵם, וּמִשְׁמַע שֶׁהָאֲנָשִׁים הַמְדַבְּרִים בְּעִיר לֹא דְבְּרוּ כְּחֲמוֹר לְאִמֵּר שֶׁלֹּא שֶׁבְּרוּ הָאֲרִיָּה, וְאִישׁ הָאֱלֹהִים לוֹ חֲבוּשׁ הַחֲמוֹר בְּנוֹרַת הַכְּתוּב חֲסִפֵּן כְּחֲמוֹר זֶה, מִסְּנֵי שֶׁהוּא עוֹשֶׂה רוֹשֵׁם בְּמַעֲשֵׂה הָאֲרִיָּה, כְּמוֹ שֶׁתְּרַאֲהָ מִמָּה שֶׁאֲמַרְתִּי בְּפִסְוֵק כ"ח.

(כ"ח) מוֹשֻׁלְכַת בְּדֶרֶךְ, לֹא אִמֵּר הַכְּתוּב מוֹשֻׁלְכַת בְּשִׁבִיל שֶׁהִיְתָה הַנְּבִלָה מוֹשֻׁלְכַת אֲרָצָה, מִסְּנֵי שֶׁהִרְבֵּה הוּא לֹא צִרִיךְ זְכוּרָה, וְהוּא דְבַר לְמַד מְעִינֵנוּ, כִּי לֹא תְקוּם כָּל נְבִלָה; וְעוֹד שֶׁאִם כֵּן, הָיָה הַכְּתוּב אוֹמֵר נוֹפֶלֶת אֲרָצָה וְלֹא מוֹשֻׁלְכַת, וְנִאֲמַר מוֹשֻׁלְכַת עַל פִּי מָה שֶׁאֲמַרְתִּי בְּכִיּוֹר וְהַשְׁלִיךְ אוֹתָהּ (וַיִּקְרָא א' ט"ז), כִּי לְפִי שֶׁבֵּא הַכְּתוּב לְאִמֵּר לֹא אֲכַל הָאֲרִיָּה אֶת הַנְּבִלָה (לְמַטֵּה פְּסוּק כ"ח), נִאֲמַר בְּשֵׁנֵי הַמִּקְרָאוֹת כְּנִגְדַּת הַנְּבִלָה מוֹשֻׁלְכַת, לְהַגִּיד לָנוּ שֶׁהִיְתָה נְבִלַת אִישׁ הָאֱלֹהִים לְאֲרִיָּה כְּדַבֵּר שֶׁאֵין חֲסִפֵּן בּוֹ, וְהַעֲנִין הוּא יִתְבָּאֵר לָךְ בְּאֵר הַיֵּטֵב בְּפִסְוֵק הָאֲחֵר.

(כ"ח) לֹא אֲכַל הָאֲרִיָּה אֶת הַנְּבִלָה וְגו', וְכָל זֹאת בְּנוֹרַת הַכְּתוּב, לְהַגִּיד לָנוּ שֶׁעֲשֶׂה הָאֲרִיָּה מַעֲשָׂהוּ עַל פִּי ה', וְלֹא לְמַלְאוֹת כְּסִנּוֹ, וְעַל דְּבַר הַחֲמוֹר שֶׁלֹּא שֶׁבְּרוּ הָאֲרִיָּה אִמֵּר רִדִּיק שֶׁנֶּצֶל כּוֹכֹת הַנְּבִיא שֶׁרִכַּב עֲלָיו, וְאִם נְבִיאָיו שֶׁל הָרֵב הַנְּבִיא הוֹקֵן, מָה זְכוּתוֹ, וְהִלָּא רוֹצֵחַ הוּא, כִּי כִחַשׁ לְאִישׁ הָאֱלֹהִים וְהַעֲבִירוֹ עַל פִּי ה', וְכִשְׁמַת אִישׁ הָאֱלֹהִים בְּחַמְאוֹ, הַנְּבִיא אֲשֶׁר הִשִּׁיבוּ בְּכַחֲשׁוֹ כְּסִכְחוֹ נִפְשׁ בְּלִשׁוֹן שֶׁקֶר, וְאִם הַנְּבִיא שֶׁאִמֵּר הָרֵב אִישׁ הָאֱלֹהִים שֶׁבֵּא מִיְהוּדָה, לֹא זָכַר הָרֵב שֶׁלֹּא הִגִּידָה זְכוּת הַנְּבִיא הַהוּא עַל הַנְּבִיא עֲצֵמוֹ, וְקַל וְחֲמֵר כֵּן בְּנוֹ שֶׁל קַל וְחֲמֵר לְחֲמוֹר שֶׁרִכַּב עֲלָיו.

וְאֲנִי כִּבֵּר אֲמַרְתִּי לָךְ שֶׁכָּל עֲצֵמוֹ שֶׁל הַחֲמוֹר לֹא נָתַן לְאִישׁ הָאֱלֹהִים כִּי אִם לְלַמֵּד עַל מַעֲשֵׂה הָאֲרִיָּה, וּמִסְּנֵי שֶׁאֵין הָאֲרִיָּה רִגִיל בְּבִשֵׁר אֲדָם, וּמִסְּנֵי שֶׁכִּבֵּר יְמִית הָאֲרִיָּה לְתַאֲבוֹן וְהוּא לֹא רַעֲב, אֵין בְּנְבִלַת אִישׁ הָאֱלֹהִים שֶׁלֹּא אֲכַלָּה הָאֲרִיָּה דִּי בְּאֵר שְׂמַתָּה הִי הִיְתָה זֹאת, וְלִכֵּן בֵּא הַחֲמוֹר לְסַלֵּק כָּל סַפֵּק, כִּי בְּטְרוּף הָאֲרִיָּה אֶת הָאֲדָם וְהוּא אֵין דְּרוֹכּוֹ בְּכֵךְ, וְלֹא טְרוּף אֶת הַבְּהֵמָה שֶׁדְּרוֹכּוֹ בְּכֵךְ, הוּא אוֹמֵר לְכָל שְׁלִיחַ מִצוּחַ אֲנִי וּמִמִּצּוֹת ה' עֲשִׂיתִי.

¹ בְּמַטֵּה נִאֲמַר כְּנִגְדַּת אֲשֶׁתּוֹ וְכִיּוֹם עַל הַחֲמוֹר (שְׂמוֹת ד' כ'), וּמִשְׁמַע מְלִשׁוֹן הַכְּתוּב שְׂמַשָּׁה עֲצֵמוֹ עֵבֶר בְּרַגְלָיו.

ועל דבר האריה שבחר בו ה' לשליחות זו, דע שהאריה שליחם של אלהי הארץ, והוא שלוח לעשות משפטם ביושבי הארץ כאשר יחטא להם הגוי כלו. וכן היתה לעמים אשר הביא מלך אשור מבבל ומכותה ומעווא ומחמת וספרים והושיב בערי שומרון תחת בני ישראל וירשו את שומרון, שכתחלת שבתם שם לא יראו את ה', אלהי ארץ ירושתם, ושלה בהם את האריות להרוג בהם (מ"ב י"ז, כ"ב וכ"ה). והנביא העומד בין ה' ובין עמו שקול כנגד כל עמו, ובגלל הדבר הזה הנביא העובר על פי ה' מיתחו באריה. וכמות איש האלהים הזה מות נביא אחר שמאן להכות את רעהו כאשר נאמר לו בדבר ה', כי גם אותו הכה אריה (למטה כ' ל"ז). ובגלל הדבר הזה בשמוע הנביא הוקן את דברי האנשים העוברים על הנבילה ועל האריה העומד אצלה ידע שאיש האלהים הוא שמרה את פי ה' (ספוק כ"ז). וראה מה שאמרתי בכיבור אכלה חרבכם נביאים כאריה משחית (ירמיה ב' ל').

(ב) ויספרו לו הוי אחי. הכתוב הזה מפורש לי במה שאמר הנביא ליהויקים בן יאשיהו מלך יהודה לא יספרו לו הוי אחי והוי אחות לא יספרו לו הוי אדון והוי הודה (ירמיה כ"א י"ח), והוא רוצה לאמר שלא יספרו ליהויקים כספור העם על אחד מאחיהם ולא כספור העם על מלכם (er wird weder als Mensch, noch als Herrscher beweint werden)¹. ועל פי הדברים ההם איש אלהים זה שנם לו יתרון מעם הארץ, כי נביא הוא, כשומר בו הכתוב ויספרו עליו הוי אחי זה פירושו ספרו עליו הוי אחי ולא יותר, כלומר ספרו עליו כמספר על אחד אחיהם ולא כמספר על הנביא, ולא ספרו עליו כמספר על הנביא מחמת כשלונו, שמרה את פי ה' ומת במרו, ונראה שכן היה מנהגם.

(ג) אצל עצמותיו וגו'. שתהיינה עצמותי נונעות בעצמותיו ומעורבות בהן, ולא יכירו בין עצמותי לעצמותיו. ושעם המצוה הזאת מפורש לך כל צרכו בדברי הכתוב מ"ב כ"ג, י"ז וי"ח, ובמה שאמרתי אני שם.

(ד) ימלא את ידו, פועלו של ימלא סחום או הוא ירבעם, ואין "החפץ" הפועל, מפני שאין אדם ממלא יד עצמו לכהן². וראה מה שאמרתי בכיבור מלא ידו בקשת (מ"ב ט' כ"ד).

יד

(ב) הוא דבר עלי למלך. לא אמר ירבעם אל אשתו את הדברים האלה להגיד לה שאחיה השילוני המדבר עליו למלך חפצו בו ובגלל הדבר הזה יגיד לה מה יהיה לנער, שהרי אשת ירבעם מתנכרה; ועוד שאחיה דבר טוב על ירבעם על מנת שילך בדרבי ה' לעשות הישר בעיניו, והוא לא כן עשה. וירבעם אמר לאשתו ככתוב, להגיד לך שאחיה נאמן לנביא וכל אשר ידבר בא יבא, שהרי דבר עליו למלך והוא מלך. ולמדנו מכאן דעת הראשונים בנביא, והיא דעה זרה מאוד. כי הדבר ברור שלא היו נותנים לנביא דעת הכל, לפי שאם כן אין להתנכר אליו, וירבעם אומר שידע אחיה מה יהיה לנער, ולא ידע שהדורשת מאתו על דבר הנער היא

¹ זה פירוש הכתוב שבירמיה, ולא כמו שפירשוהו איבלד אביר מפרשי הגוים ותלמידיו הנשבעים בו.

² ואם תשיבני מן הכתוב האומר מלאו ידכם (שמות ל"ב כ"ט), תמצא תשובתי בצדו.

אשת ירבעם. והרעת שהיה ירבעם חפץ בה נתן לנביא והרעת שלא היה חפץ בה לא נתן לו. כי זה יצר לב האדם להאמין במה שהוא רוצה בו, ולהסליג למה שאינו רוצה בו.

(ג) נקודים. אין זה והאמור בנבעונים (יהושע ט' ה') דבר אחר, כי אין נקודים בנקודים הם מתנה ראויה להתכבד בה. והנה חכמי הגוים אומרים בנקודים האלה שהם ענות קטנות, ולא נראה לי כן. ואומר אני שהם מאכל נוקדים, כחמאה ונבינה. וכן היו במנהג ששלח ישי אבי דוד לשר האלף חריצי חלב (ש"א י"ז י"ח). ושלח לו ירבעם כמנחת העני הזאת, ולא שלח לו כיד המלך, מפני שהיתה אשתו מתנכרה. (ד) לא יכל לראות. נזכר הדבר הזה ואשת ירבעם מתנכרה, ולא היה אחיה מכירה אפילו בלא כן, לפאר ולרומם את הנביא ולהניד לך שהיה אחיה יודע מי הבאה אליו והוא אינו רואה אותה, וכמו שנאמר אחרי כן ויהי כשמוע אחיה את קול רגליה באה בפחה ויאמר באי אשת ירבעם (פסוק ו').

(י) קול רגליה באה. "באה" מקומו המקום השני, כמלמד על כנוי של רגליה, וראה מה שאמרת בביאור קול הקריה הומה (למעלה א' מ"א).

(ז) מתוך העם מעם הארץ או מדלת העם. והלשון הזה מפורש לך כל צרכו במה שאמרת בראשית מ"ז ב' בסוף דברי.

(ט) מכל אשר היו לפניך. אמר הכתוב כן כנגד הדרות שהיו לפניו ולא כנגד מלכיהם.

ותלך ותעשה לך וגו'. על דבר הליכה זו ראה מה שאמרת בביאור וילך דוד (ש"ב כ"א י"ב).

(י) משתין בקיר. אמרת בו די באר ש"א כ"ה כ"ב. כאשר יבער פועלו סתום, ופירוש הדברים כאשר יבער המכער.

(יב) קומי לבי. יש בדברים האלה לשון מצוה שתודרו לילך מהר, וכמו שאמר אמנון לתמר אחר ששנאה שנאה גדולה קומי לבי (ש"ב י"ג מ"ז). כי היתה תמר עליו למשא והוא חפץ שתלך מלפניו מהר. ואחיה המדבר כאן, אף על פי שלא יכול לראות פני אשת ירבעם, הלא ידע מכאובה ושברון לבה, והוא מתכוון להרבות צערה על ידי המצוה הזאת אשר מר סמות מרורותיה. כי לפי שהנער עתיד למות בכא רגליה העירה, כשוב אשת ירבעם אל ביתה חיי בנה תלויים, והיא אי אפשר לה שלא תשוב אל ביתה, והוא מצוה למהר ללכת על דרכה, והיא תמחר לשוב לראות את בנה החולה ונפשה יודעת שכמספר צעדיה נשימות בנה, וכאשר תקרב אל פתח ביתה כן תקרב שעתו למות. ובגורת הכתוב שלח ירבעם את אשתו אל הנביא, ולא שלח שליח, כמו שעשה אחויה כחלוי (מ"ב א' ב'), כי אין צער שליח נצער אם הילד.

(יג) נמצא בו דבר טוב. נחלקו בו הראשונים. רבי ישמעאל אומר שבטל משמרתו ועלה לרגל, ורבי עקיבא אומר שבטל פרוודאות שהושיב ירבעם אביו על הדרכים שלא יעלו ישראל לרגל (סוף מסכת מועד קטן). ודברי שניהם דברי נבואה, ושניהם יקחו מעם המקרא הנה בציצית ראשו ויביאוהו ממרחקים, והוא בנחת נשמע מתוך דברי הכתוב.

ומעם הכתוב הזה מפורש לנו כמופו באמרו בבית ירבעם, כי הוא מלמדנו שהדבר הטוב ימצא בבית ירבעם, ואביה הוא אשר על ידו ימצא הדבר הטוב בבית

אביו. ואם כן, הדבר הטוב שנמצא באביה לבית ירבעם הוא הדבר הזה שבחליו שלח ירבעם אביו לדרוש את ה' מאת נביאה, ולא דרש באלהים אחרים כאחיה בן אחאב (מ"ב א' ב'), אף לא עשה כמעשה אסא מלך יהודה לדרוש ברופאים (דהיב מ"ו י"ב).

(יד) בית ירבעם זה וגו'. הרוצה להבין הדברים האלה על ברים יזכור שלא עשה ירבעם שני ענלי הוזהב כי אם מראנה מדבר שלא תתקיים מלכותו כשיהיו העם עולים ירושלימה אל בית ה', וכמו שאמר אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגוני (למעלה י"ב כ"ז). והדבר ברור שלשטת המקרא לולא יראתו זאת היה ירבעם עוכד את ה' כמנהג אבותיו, וכמו שעבדו הוא עצמו בטרם ישוב על כסא מלכותו. ועל פי הדברים האלה "זה" שב אל ירבעם, ולו ריח כריח "זאת" שפירשתיה בראשית כ"א י'. והיום שאמר הכתוב נאמר כנגד הימים הראשונים בעוד ירבעם עוכד את ה' כאשר עבדוהו אבותיו לפניו, ובאמור הכתוב "ומה גם עתה" הוא סכוך למעשה ירבעם בשעה ההיא בשלחו את אשתו אל הנביא. וזה פירוש הכתוב בחבורו: בית ירבעם הרע הזה כאשר הוא (ירבעם) היום, ואף כי בשעה הזאת שהוא שולח לדרוש ה' ומצוה את אשתו להתנכר, והוא כבוש מדרוש את ה' אלהי אבותיו.

(טו) כאשר ינוד הקנה במים. ראה מה שאמרתי בראשית ל"ח י"ז. וכל האמור שם בתאר הזמן הוא הרין לתאר הפעולה. ונס במקום הזה אין התאר לפעולה עצמה כי אם למה שהיה מחמתה, ופירוש הכתוב והכה ה' את ישראל ומחמת מכתם ינודו כאשר ינוד הקנה במים. וכמדומה אני שמליצה זו עלתה במחשבה לפני האומר את הכתוב הזה מתוך שהוא בא לאמר וזרם מעבר לנהר.

(טז) ויתן את ישראל. נראה לי שכמעט סופר נשמטה כאן תיבה כעין "לחרסה" וכדומה לה. וכמו כן מפרש רד"ק, וכלבד שהוא אומר שמקרא קצר הוא. ואין דרך המקראות לקצר קצור הזה.

(יז) ויתר דברי ירבעם וגו'. אמר הכתוב כן, ומה שהגיד הוא לנו בירבעם אך מעט. מפני שבעיניו דבריו עקר, והם הדברים האמורים בחטאת ירבעם, ויתר דברי ירבעם שפל להם. וכן דרך הסופר הזה בדברי הימים לכל מלכי יהודה וישראל להזכיר חטאותיהם ולעבור על מלחמותם ונבירותם. ואף חטאותיהם לא יזכיר בשמותן, ודי לו לאמר במלכי ישראל שהלכו בחטאת ירבעם בן נבט ובמלכי יהודה הרעים שעשו כמעשי מלכי ישראל. כי העברים לא היה להם חפץ בדברי הימים ולא לב לדעת אותם (hatten weder Verständnis, noch Interesse für Geschichte). וכמוהם זרעם אחריהם, ללב ולא לחפץ. עד היום הזה. ולא יפלא בעיני הדבר הזה. כי אבותינו הראשונים האומרים צדיקים יירשו ארץ (תהלים ל"ז כ"ט), וענוים יירשו ארץ (שם פסוק י"א) מה להם ולדברי הימים המראים לדעת שלא בצדקה לבדה ולא בענוה לבדה ישום לו עם שם ושארית על פני הארץ. ואנחנו, אף על פי שלנו דעת רחבה מדעת אבותינו, הלא זרעם אנחנו, ולב בנים אל אבותם.

וישכב עם אבותיו. לא נתן הסופר לירבעם קבורה ואף לא לגרם בנו. ושעם הדבר תמצא בדברי הכתוב למעלה פסוק י"ג.

והדבר הזה אצל ירבעם דוחק גדול שאין כמוהו בכל המקרא, מפני שאי אפשר שהמלך שבא יומו ומת שלא במלחמה לא נקבר, והכתוב אומר לצאת ידי חובתו מעצמו כשהוא מזכיר מות ירבעם ולא מזכיר קבורתו.

(כא) ושם אמו נעמה העמנית. אמר רד"ק הספור הזה להודיעך כי הלך אחר מעשה אמו ועבר עבודה זרה. ולא זכר האומר כן שנוכר שם האם בכל מלך ממלכי יהודה חוץ מירום בן יהושפט ואחו בן יותם, ובשניהם נאמר וילך בדרך מלכי ישראל (מ"ב ח' י"ח, וט"ז נ"י). וכנלל הדבר הזה לא נזכרו שמות אמותם כמו שלא אמר הכתוב ושם אמו כן וכן בכל מלך ממלכי ישראל כי אם בירבעם לבדו, ושם מעמו ונימוקו עמו¹). ואם כן, זכר שם אם המלך החדש בכל מקום שנוכר זכות הוא לה ולא חוב, ונזכר שמה לכבוד ולתפארת, להודיע מי מנשי המלך אביו וילדתו. ומלכי ישראל לא חש הכתוב לכבוד אמותם, ולכן לא הזכיר שמותן, ועל פי הדברים האלה אין זכר שם נעמה אם רחבעם חרוש. אף לא לבויון לה ולבנה כמו שאמר רד"ק, והוסף הכתוב "עמונית" מפני שנעמה ועמונית כעין לשון נוסף על לשון, כי גופי אותיות זו כגופי אותיות זו.

(כב) קדש איש מספיק עצמו למשכב זכר, ושם היחיד למינו או דרך כלל, וכיוצא בו כל סוס פרעה (שמות י"ד כ"ג).

(כג) עלה שישק, סתם הכתוב עליה זו ולא הניד לנו מעמה. ונראה שירבעם שהיה עם שישק כל ימי שבתו במצרים מפני שלמה (למעלה י"א מ') הוא אשר הסית את שישק ברחבעם בנו לענותו וידל כחו ולא יכול להלחם בו. כי היה ירבעם מלך חדש ולשמת המקרא ממלכת ישראל חדשה, ועם רחבעם אוצרות דוד ושלמה, ולא היה ירבעם יכול להתיצב בפני רחבעם, ולכן נרה בו את שישק, כסכור שכשיראה רחבעם את שישק עולה עליו והוא יודע שירבעם מצא חן בעיני שישק, שהרי חסה בו בשבתו במצרים, יחדל רחבעם מהלחם עם ירבעם, וטעה ירבעם בחשבונו. כי שישק עלה על יהודה למען בצע כסף, וכשנתן לו רחבעם את אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך שב אל ארצו, ואחרי כן לא פנה אל המלחמה שהיתה בין רחבעם ובין ירבעם כל ימיהם (למטה פסוק ל'). ואפשר שהיה שישק רוצה במלחמה אשר ביניהם. כי שישק היה יודע שישראל ויהודה אחים, ובהיות שלום ביניהם ילזו זה אל זה להלחם יחד באויביהם, וכשאינן שלום והם נלחמים איש באחיו, יקום הקם על כל אחד מהם לבדו וינכר עליו.

(כד) והפקיד על יד שרי הרצים. אמר רד"ק, מנה אותם על יד שרי הרצים לפני המלך בבואו בבית ה' ואחרי שובו השיכום אל תא הרצים כי שם היו מוסקדים המגנים, ודבר זה שהיה עושה אולי היה ירא ממרד². ולא הבין הרב את כל ענין המגנים האלה, ואף לא מה שאומר בהם הכתוב הזה כנגד רחבעם. וזה דבר המגנים, לא חדש רחבעם המנהג לשאת אותם הרצים לפניו מרי כואו אל בית ה', כי המגנים האלה נעשו בתחלה לכבוד ולתפארת לפני המלך, ולא למלחמה³; כי זה

¹ הזכיר הכתוב בירבעם שם אמו בשביל שהוא בא לומר בה "אשה אלמנה" (למעלה י"א כ"ו), להגיד לנו איך הורם ירבעם משפל המדרגה להיות מלך על ישראל.

² לדעתי המגנים האלה הן שלטי הזהב אשר לקח דוד מעם עבדי הדרעור והביאם ירושלים (ש"ב ח' ז'), והיו המגנים האלה תלויות במקדש ה' לזכרון התשועה, כמו שעושים כל העמים בכטו אלה ולא משתמשים בהם במלחמה. ובכתבי הקדש קבלה אחרת כמגנים

הדבר אשר חדש במגנים שהפקידום על יד שרי הרצים לשומם בתא הרצים. כי בתחלה בהיות המגנים זהב היו מונחות בבית ה' למראה עיני הכל, למען יראום העם בבואם להשתחות לפני ה' ויתמהו ויתשאלו על גדולת מלכם וכבוד עשרו; ועתה, אחר שלקח שישק את מגני הזהב ועשה רחבעם מגני נחשת תחתיהן לכמות חרפתו מעיני עמו. לא חפץ המלך להניח בנלוו, כדי שלא יוכחן בהן ותגלה חרפתו עליהן. ובגלל הדבר הזה הפקיד רחבעם את מגני הנחשת על יד שרי הרצים ששייבום אל תא הרצים אחר שהשתמשו ברם בבוא המלך אל בית ה' והם רצים לפניו ואיש מגנו בידו כמנהגו. ולא חש המלך שהיו הרצים נושאים המגנים החדשות לפניו בבואו אל בית ה', כי בראות הוואה את המגנים מרחוק, והן מרוקות ונושאותן רצים, לא יכיר שהן נחשת ולא זהב.

(לא) ויקבר עם אבתיו. כדוד לא נאמר כן. מפני שאין עיר דוד קברות אבותיו, ולא בשלמה. מפני שעדיין יש אב ואין אבות, וברחבעם שכבר נקברו שם דוד ושלמה אבותיו נאמר כן.

טו

(ד) כי למען דוד ונוי. בא הכתוב הזה להצדיק את מעשה ה' אשר עשה עם מלכי יהודה שהם עושים הרע בעיניו והוא מאריך להם אפו, להגיד לך שבמקום נעמו עם זרע דוד אתה מוצאו שומר הברית והחסד לדוד אביהם. ולא אמר הכתוב כלשון הזה אצל מלכי ישראל, מפני שלא צריך להצדיק מעשה ה' עמם, בשביל שכל עצמם של מלכי ישראל לא היו כי אם כלי זעמו של ה' לענות על ידם בית דוד (למעלה י"א לי"ט), ומגלגלין חוב על ידי חייב. ולהעמיד את ירושלים, כדי שיהא המקום אשר בחר בו ה' לשכן את שמו שם עומד וקיים.

(ה) רק בדבר אוריה החתי שהרגו דוד בחרב בני עמון. ולא נחשב לו דבר בת שבע לחטא. מפני שככל בני קדם היו העברים הם ובניהם ובנותיהם עבדים למלכם לעשות בהם כרצונם. תרע לך שכן, שהרי כשוקן דוד ולא יחס לו אמר לבקש בכל ישראל והביאו לו היסה בנערות לשכב בחיקו (למעלה א' ד'), ומי יאמר לו מה תעשה. והעם שככה לו לא ימצא למלכו עון אשר חטא על דבר אשה.

(ו) בין רחבעם ונוי. יש דורשים וחוקרים משבשים את המקרא הזה וקוראים אבים חחת רחבעם. והם עושים כן. מפני שהכתוב כמות שהוא לפנינו נראה להם כחוץ למקומו. לפי שבאבים אנו עוסקים כאן ולא ברחבעם, ועוד שכבר נאמר ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם (למעלה י"ד ל"י), ולמה נשנו הרברים במקום הזה? ושועים האומרים כן, ולא מבינים הענין כלו.

ודע שהיתה שנאמר כאן לפעולת שלשום, והמקרא הזה מפרש שני רעיו הקודמים לו. כי הנה נאמר לפני מזה שאבים הלך בכל חטאת אביו, ולא היה לה'

האלה, כי על פי האמור למעלה י"ט ט"ז עשה שלמה מגני הזהב. וגם שם נאמר שנחנו המגנים בבית יער חלבנון, הרי שהיו המגנים ההן לכבוד ולתפארת ולא למלחמה, לפי שאם כן, היו נתונות בעיר מבצר והנשק ולא בבית יער חלבנון. וראה מה שאמרתי בכיבור נשק בית היער (ישעיה כ"ב ח').

הפין בו כמו שלא היה לו הפין באביו, ואין כל עצמה של מלכות דוד קיימת כי אם למען היות ניר לדוד. ולהטעים את הדברים ההם הוא מסיים כאן ואומר ומלחמה היתה ונני, להניד לך שמשני שלא הפין ה' כרחבעם לא היה נותן לו שלום, ומסני שאבים הלך בכל חטאות אביו, הדבר למד מאליו שלא שנה ה' את דרכו אצלו.

(י) מעכה בת אבישלום. אמרו המפרשים שאם אביו קראה הכתוב אמנו, ואם כן, למה נזכר שמה באסא, והוא נודע לנו מן האמור באבים אביו (למעלה פסוק ב')? ואין ספק שטעות נפלה כאן בספרים. וכן בתרגום השבעים כתוב כעין ענהי תחת מעכה, ומחכמי הגוים יש אומרים שאסא ואבים אחים, ומלך אסא כי מת אבים וכן אין לו. והם אומרים כן מן הכתוב הוה אשר על פיו אם אחת לשניהם.

(יג) וגם את מעכה אמנו נוסף על „את כל הגלולים שבפסוק הקודם, ופירש הדברים וגם את מעכה הסיר. ויסירה מגבירה. נוסף זה להניד לך שלא כהסרת הגלולים הסרת מעכה, שהגלולים העביר מן הארץ, ומעכה לא הוסרה כי אם משררה, והלשון נכתוב ואסירה את אבימלך (שופטים ט' כ"ט).

מפלצתה מלשון פלצות, ומן המקרא אין לומר מה הוא. בנחל קדרון, כל כמו אלה נעשים בנחל קדרון, וטעם הדבר מפורש לך במה שאמרתי ש"ב טו' כ"ג.

(יד) והבמות לא סרו, נזכר הדבר הוה בכתבי הקדש פעמים הרבה כשביל שהוא דבר גדול ובו תלויה עבודת ה' כאל אחר, לפי שכשאינן מקדש כי אם אחר אין אלהים כי אם אחר, וכאשר ירבו בתי המקדש כן ירבו האלהים השוכנים בהם.

(טו) וקדשי בית ה', וכתוב וקדשו, בואיו בסוף התיבה. ולשון הקרי לא מתישב היטב, כי לא נאמר לנו היכן הביא הקדשים, ואם תאמר שהדבר למד מענינו שהם הובאו בית ה', תקנת קדשי אביו ולא תקנת קדשי בית ה', מפני שאין קדשי בית ה' אצל קדשי אביו כי אם הקדשים שבבית ה' ולא תאמר בהם שהביא אסא אל בית ה', ולכן אומר אני שהכתיב הוא העיקר, והוא כמו קדשיו, וכלבד שהוא חסר יו"ד, וכמוהו במקרא הרבה מאוד¹). וכן כתוב באסא במקום האחר ויבא את קדשי אביו וקדשיו בית האלהים (דה"ב טו' י"ח). ובשני המקראות האלה נוסף „קדשיו" על „את קדשי אביו" בלא כפל את שלא כדון. ראה מה שאמרתי בכיבור ופר השני (שופטים ו' כ"ה).

ועל דבר הענין, זכר דבר הקדשים האלה על שם סוסם, להניד לך יצר לב אסא, שלבסוף הוציא את כל הקדשים שהביא הוא עצמו בית ה' ונתנם שחד למלך ארם (למטה פסוק י"ח ו"ט), ושם בשר זרועו, וקנה לו זרוע בשר בכסף הקדשים, והקדשים קדשי ה' אלהיו.

(כא) ויחדל מבנות, בתחלה יש הפרש בלשון המקרא בין חרל פלוני מעשות ובין חרל פלוני לעשות כהפרש שבלשון יוני בין *παύομαι ποιῶν* ובין *παύομαι ποιῶν*, שהאחרון חרל מתוך מעשהו ולא כן הראשון; ובכתבי הקדש לא הובחזן בין שניהם. וכן נאמר כאן ויחדל מבנות, אף על פי שכבר היה בעשא בונה את הרמה והוא חרל מתוך בנינה.

(כב) אשר בנה בעשא, אשרי זה שב אל אבני הרמה ועציה, ומקומו

(1) ראה שמות ל"ב י"ט, ויקרא ט' כ"ב, ש"א ח' ג', ש"ב א' י"א, וירמיה ל"ב ד'.

המקום השני, כי כמו שנאמר ויבנה את האבנים מובח (למטה י"ח ל"ב). כן תאמר כלשון הכתוב הוה המרבר בעצים והאבנים שעשה אותם בעשא חומר בנין הרמה. (כג) רק לעת זקנתו חלה ונו'. מלשון הכתוב משמע שדבר חלי זה שחלה אסא לא היה כתוב על ספר דברי הימים למלכי יהודה. ולא היה הדבר הוה כתוב בספר ההוא מפני שאינו ענין לשם בתוך מלחמות המלכים ונבורותם. כי הוא דבר שהיה לאסא כאשר הוא אדם, ואין לו עסק במלכותו ונבורתו. וסופר הספר הוה שאנחנו בו נותנו ענין לכאן, בשביל שתכלית ספרו ללמדנו דרכי ה' עם מלכי יהודה וישראל שהיטיב לטובים והרע לרעים. ולכן נזכר דבר החלי, להניד לנו שנענש אסא בחלי זה על אשר נתן אוצרות בית ה' שחד לבן הדר מלך ארם ולא שם ה' מבטחו. וקעין החלי הוה נמצא בחזקיהו שחלה למות (מ"ב כ"א) אחרי אשר קצץ דלתות היכל ה' ונתתן למלך אשור (שם י"ח ט"ז). והכתוב מגלה טעם ומכסה טפחים, ולא אמר לך בפירוש שהיה חלים של אסא ושל חזקיהו ענש להם על חטאם. כחם על כבודם, מפני שאסא וחזקיהו הכשרים שבמלכי יהודה.

טז

(ב) ואתנך נגיד על עמי. לא נזכר בכתבי הקדש שה' תמך ביד בעשא ונתנו למלך על ישראל, ונאמר למעלה שבעשא הניע למלכות בהרנו את נרב בן ירבעם אשר היה לפניו (ט"ו כ"ח). ומפני שה' דבר לבית ירבעם ביד אחיה השילוני לאמר הנני מביא רעה אל בית ירבעם (למעלה י"ד י'), ובעשא הריח עליו את הרעה בהשמידו את כל בית ירבעם (למעלה ט"ז כ"ט), הלא נודע הדבר שאצבע אלהים היא שהניע בעשא למלכות.

(ז) וגם ביד יהוא בן חנני ונו'. ראה מה שאמרתי למעלה ט"ז ו'. וכמו שבשביל אכיס בן רחבעם נשנה שם דבר המלחמה שהיתה בין רחבעם ובין ירבעם, כן נשנה כאן דבר ה' ביד יהוא בן חנני בשביל אלה בן בעשא אחר שנאמר בראש הפרשה כנגד בעשא עצמו ויהי דבר ה' אל יהוא בן חנני על בעשא. וכן דרך המקראות.

להיות כבית ירבעם מפרש דבר ה' שנאמר לפניו, ופירושו הכתוב דבר ה' אשר היה על בעשא שיהיה ביתו כבית ירבעם. ועל אשר הכה אתו. ואף על פי שבהשמד בעשא את בית ירבעם מלא את דבר ה' אשר דבר אל אחיה השילוני, נחשב לו מעשהו ההוא לעון ונענש עליו. וכן דרכו של ה' לשבור כלי זעמו אחר ששמשו חשמישם, וזה החלו לעשות במצרים ששעבדו בישראל על פי ה', כאשר דבר אל אברהם בכרית בין הבתרים, ואף על פי כן אמר להם מראש וגם את הנני אשר יעבודו דן אנכי (בראשית ט"ז י"ג וי"ד), וכן עשה.

(ט) והוא בתרצה. ואלה בן בעשא בתרצה. ואף על פי שהיו העם במלחמה חונים על נכתון (למטה פסוק ט"ז), לא היה זמרי עמהם, כי זמרי שר מחצית הרכב, והעם צרים על נכתון, ולא ברכב תלכד העיר שבאה במצור. וזמרי בחר בשעה ההיא להרוג את אלה, מפני שהיו מרבית החיל או כלו בנכתון, והשומרים על המלך אך מעט.

(יח) וישרף עליו את בית המלך. ראה מה שאמרתי בביאור ידינו לא שפנו (דברים כ"א ז'), ומכאן אין ראייה שמת זמרי בשרפה. כי שרפה מיתה ארוכה

ונראה, ולמה יבחר בה זמרי מכל מיתות שבעולם? ונראה לי שזמרי שרף את בית המלך מפני שאמר גם לי גם לך לא יהיה. כמו שפירשתי במשנה תורה, וכטרם תנע האש עד נפשו נחנק או נפל על חרבו.

(יט) על המארתיו אשר המא וגו'. מתנמנם היה הסיפר כשכתב הדברים האלה, והוא כתבם מתוך הרגל דבר. כי על כרחך האמר שהכתוב הוה מדבר בחטאים שחטא זמרי והוא מלך, ומה החטאים ההם? הרי לא מלך זמרי כי אם שבעת ימים, וכל אותן הימים היה עוסק במצוה בהשמירו את בית בעשא למלאות דבר ה' אשר דבר ביד יהוא בן חנני, ומנין לו כל החטאים האלה? ואפילו נחשב לו השמרת בית בעשא לעון, כמו שנחשב לבעשא השמרת בית ירבעם, מתי החטיא את ישראל? וראה מה שאמרתי מיב ט"ז ט"ז.

(כב) וימת תבני. נפל בחרב בהלחמו את העם אשר אחרי עמרי, לפי שאם לא כן, למה נאמר לפניו ויחוק העם אשר אחרי עמרי, והלא במות תבני כדרך כל הארץ נותר עמרי לברו למלוד? ועמרי ותבני מלכו יחדו, איש על מחצית העם אשר אחרי, כארבע שנים, משנת עשרים ושבע עד שנת שלשים ואחת לאסא מלך יהודה, והמלחמה ארוכה בין שניהם, ולכסוף גבר עמרי על תבני והכהו ומת, ומלך הוא לברו. ואני כמדומה אני שזו תחלת ממלכת ישראל. כי ימים רבים היה ישראל נחלק, וכמספר שבטיו מושליו, והם כחמשת מלכי טרין שבתורה (במדבר ל"א ח'), וכשלושים ואחד מלכים שהכה יהושע (יהושע י"ב כ"ד), ואין נבול כל אחד מהם כי אם ככברת ארץ, וכרבות הימים עשו נשיאי ישראל מלחמה איש ברעהו, ולקח המכה את משרת המוכה, ובכן נתמעטו המושלים ועמדו על שנים, ולכסוף גברה יד עמרי על תבני והכהו ומלך איש אחד על כל ישראל. וסמך לדברי מה שעמרי הוא המלך הראשון לישראל שנביא ישראל קוראו בשמו (מיכה ט"ז), ואף הוא המלך הראשון לישראל שנמצא שמו בזכרונות מלכי אשור, ולא זאת בלבד, כי מלכות ישראל נקראת בזכרונות ההם, מת בית חמרי, כלומר ארץ בית עמרי, על שם עמרי, ולא יפורש הדבר הזה כי אם כמו שאמרתי, כי כל זמן שהיתה ממשלת ישראל נחלקה לשבטיו לא היה בהם אחד ראוי לזכרון, ואולם כאשר גברה יד עמרי ומלך על כל ישראל היתה ממלכתו לממלכה חשובה, והיא נקראת כפי מלכי אשור על שם עמרי אביה.

(כד) ויכן את ההר. נזכר דבר הקנין מפני שנקבר עמרי בשומרון (למטה פסוק כ"ח), והכתוב בא להניד לך שנקבר עמרי בשדה מקנתו, ועל דבר יתרון שדה מקנה משדה אחוזה לקברות ראה מה שאמרתי בקנין מערת המכפלה (בראשית כ"ג י"ג).

(לא) ויהי הנקל לבתו וגו'. ימים רבים אמרתי שאין הנקל זה נקוד כדין ודינו הנקל, והייתי אומר כן מפני שלא ידעתי לפרש הדברים כשהיא של הנקל היא השאלה ולא היא הרעת. ועתה ממה שראיתי ששלוש פעמים נמצא, "לכן" אחר מאמר שבראשו היא חמופה (מ"ב א' ד' ו' ו"ז), ולא יסול לשון, "לכן" אחר שאלה אפילו כשאין ספק בתשובתה, אני אומר שבלשון המקרא יש שהיא חמופה משמעה משמע "כאלו"¹. ועל פי הדברים האלה מתישב היטב לשון הכתוב שבראש ספר

¹ ובכל כמו אלה היא החמופה עקרה היא השאלה, ובלבד שאין השאלה שאלה השואל לפי חובו, והשואל שואל על ודאי כלועג לכל מי שמכיל בו ספק, ומכאן השותפות שבין היא חמופה זו ובין "כאלו". ונראה לי שהיא של הלא מרכיבה משמעת השמוש הזה.

מלכים ב', כי אליהו אומר בשם ה' המבלי אין אלהים בישראל אתה שולח לדרוש
בבעל ובכוכב אלהי עקרון לכן המטה אשר עלית שם לא תרד ממנה (ססוק ז'). ופירושו
דבריו כאלו אין אלהים בישראל וגו' לכן וגו'. וכעין זה שם בססוק ט"ז שבא המבלי
אין אלהים בישראל" כמאמר בתוך מאמר, ולא תמצא כמכתובתו בשאלה. וכן משמעה
של היא הטופה שבמקרא הזה אשר לפנינו. ומה שנאמר אחריו ויקח נוסף על
"לכתו", והוא כאלו כתוב וקחתו. כי כן דרך המקראות להוסיף "ויפעל" על שם הפעל,
ככתוב כהצותו על ארם נהרים וגו' וישב יואב (תהלים ס"ב). ויתורגם הכתוב הזה
ללועזים und es geschah, als ob ihm sein Wandel in den Sünden Jerobeam's u. s. w. und seine Ehlichung Isebel's u. s. w. nicht
genug gewesen wären, dass er ging etc. והוא כן. הכתוב משה קחתו
את איובל לכתו בחטאות ירבעם ואמר בעבודתו את הבעל שהיא גרועה משתיהן.
ואלו לפירוש המקובל נעשה קחתו את איובל גרוע מלכתו בחטאת ירבעם. ואין לומר
שכן היה באמת.

וילך. ראה מה שאמרתי בהליכה זו ש"ב כ"א י"ב, והיא מפורשת לך שם
כל צרכה.

(לד) בימיו בנה וגו'. גם הוא מחטאת אחאב, כי בא הכתוב הוה להניד לך
שאף על פי שמלכי ישראל שהיו לפני אחאב עשו הרע בעיני ה', בימיהם לא מצא
איש מישראל את לבבו לעבור את פי יהושע עבד ה'. ואחאב שהרע לעשות מכל
אשר היו לפניו נבנתה יריחו בימיו. ואף על פי שיריחו נבנתה בנימין וליהודה
תחשב, תלה הכתוב את הקלקלה במקולקל. בית האלי מבית אל, וצירי של "אלי"
נשתנה לחטף בכית האלי מרוב תשמישו' כמו שנשתנה בשמות של בני אדם
כאליעזר ואלימלך והדומים להם. באכירם. ביית זו מפורשת לך יהושע ו' כ"ז.

יז

(א) התשבי מתשבי גלעד. אמרו המפרשים כתשבי זה שנקרא אליהו בן
על שם עירו והיא תשבה. ומפני שאין זכר לתשבה העיר בכל כתיבי הקדש. חפשו
בספרים החיצונים (Apocrypha) ומצאוה בספר טוביה א' ב', ועל פי הנאמר שם
תשבה עיר נבנתה נפתלי. ולא נראים לי דבריהם. ואומר אני שלא נקרא אליהו
תשבי על שם עירו כי אם על שם הקהל שבא בו, ולא מורע ישראל אליהו הנביא.
וראיתי לאמר כן. מפני שנאמר בו מתושבי גלעד, ואין תושב בכל המקרא איש עברי
מלדה מכסן כי אם בן הנכר היושב בעיר מערי ישראל, ובכלל הרבר הזה זכר התושב
מרביתו עם הגר או השביר יחדו. וגם ממה שלא נזכר באליהו התשבי שם אביו, וכן
לא יעשה בכל נביא גדול כאלהו שלא להזכיר את שם אביו, נראה בעליל שאין
אליהו מורע ישראל. ועל פי הדברים האלה התשבי דינו הַתְּשָׁבִי. ופירושו איש
מקהל התושבים, והוא מפורש כמה שנאמר אחריו מתושבי גלעד. וכתוב התשבי חסר
וא"ו כמו שכתוב מתשבי חסר.

(1) ומטה שלא נמצא בית האלי במקרא הוץ מכאן אין ראייה שלא היה תשמישו מרובה
בלשון.

ואם קשה עליך להאמין לדברי אלה, זכור שאליהו ואלישע הסמלא מקומו שניהם יצירי הנדה, או לכל הפחות מעשיהם יצירי הנדה; ועדים בדבר עלית אליהו השמימה ומכתבו שכתב אחרי עלותו אל יהורם בן יהושפט מלך יהודה (דה"ב כ"א י"ב), והאותות והמופתים הגדולים והנוראים שעשה אלישע ולא נעשה כמוהם לפניו ולאחריו. וגם מקנאת אליהו לה' סמך לדבריו, כי כל גר קנא.

אם ידויה וגו'. מימי המלכות פסקה עבודת הבעל בישראל. והאלהים אחרים שעבד שלמה ובנה להם כמות היו אלהי נכר לישראל, ולא היה לב העם אחריהם מאוד. לא כן הבעל שהיה אלהי ישראל בימי קדם. כמו שאראך לדעת במקום אחר⁽¹⁾. לכן כשבנה אחאב כמה לבעל העיר קנאת ה', וה' התחיל לחשוב מחשבות עליו, ובגלל הדבר הזה נמר ה' ברעתו לעצור טל ומטרי, ונלה רעתו מראש ביד נביאו, וכאשר לא יהיה טל ומטרי כי אם לפי דברו, הלא יָרַדְע הרבר לכל שה' אלהי הארץ ולא הבעל.

(ג) בנחל כרית. אמרו החכמים שכרית שם הנחל, ולא נראים לי דבריהם. כי אם כן, והנחל על פני הירדן, למה לא נזכר בכתיבי הקדש חוץ מכאן? ואומר אני שכרית תאר (על משקל אויל וכסיל) לכל מה שדרכו להכרת, והנחל הזה מתואר בו מפני שאין מימיו נאמנים והם נכרתים באין נשם, וכמו שנאמר בו ויבש הנחל כי לא היה נשם (למטה פסוק ז').

(ד) מהנחל תשתדה. ולא צוה ה' את העורבים להביא לו גם מים, מפני שמים יוקחו מן ההפקר, וכל שאפשר בדרך ארץ לא יעשה בנס⁽²⁾. וגדולה מזו ראינו בשמואל שאמר לו ה' ענלת בקר תקח בידך ואמרת לזבוח לה' באתי (ש"א ט"ז ב'), והרי שנים בערמה בחר ה' מעשות מעשה נסים שלא בשעת הרחק.

ואת העורבים צויתי. בחר ה' בעורבים מכל בריה לשליחות זו, מפני שהעורב אכזרי ואפילו על בניו לא ירחם, ככתוב לבני עורב אשר יקראו (תהלים קמ"ז ט'), וכשעורבים מכלכלים בן אדם הלא נודע לכל שמאת ה' היתה זאת. וכעין הדבר הזה שמשחלל הכתוב להראותנו אצבע אלהים באותות ומופתים מצאת במעשה האריה שהכה את איש האלהים ולא שבר את החמור העומד אצלו (למעלה י"ג כ"ח).

(ו) לחם ובשר בבקר וגו'. כבר אמרתי לך במקום אחר שהעכרים הראשונים לא היו רגילים בבשר הרכה, ומן התורה אין לאכול בשר כי אם פעם אחת ביום, ככתוב בתת ה' לחם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע (שמות ט"ז ח'), וכאחרית הימים שנו ממנהגם בסעודה והתחילו לאכול בשר הרכה, ובגלל הדבר הזה הותר להם בשר תאווה כדי שלא יהיו אוכלים באסור. והעורבים מאכלים את אליהו בשר בבקר ובערב, לפי שבן היה מנהג הסופר בסעודה לאכול בשר שתי פעמים ביום, כי בימיו כבר היו בני ישראל רגילים בבשר הרכה.

(ט) אשה אלמנה לכלכלך. נתאלמנה האשה מן הטעם שאמרתי בעורבים,

⁽¹⁾ ראה מה שאמרתי בביאור ההמיר גוי אלהים (ירמיה ב' י"א).

⁽²⁾ ועוד בסוף ימי בית שני היו אומרים כן, שכן נאמר בתורת הנוצרים שמושיעים החיה מת שהיה קבור במערה, והאבן אשר על פי המערה גללוהו הנצבים עליו כמצותו ולא נעשה בה גם יוחנן י"א ל"ח).

ובלבר שהעורב אכזרי והאלמנה עניה מלכלכל את ביתה בלחם, וכל שכן שלא תכלכל איש זר כי אם ברבר ה'.

(י) פתח העיר. אין פתח העיר כמו שער העיר, כי האשה מקוששת שם עצים, ואין שער העיר מקום עצים. ופתח העיר מקום בסביבות העיר והוא נחשב על שדה העיר. ומכאן סמך מעט למה שאמרתי בביאור פתח אהל מועד (שמות ל"ח) בסוף דברי.

קחי נא לי מעט מים. הרבר ברוד שלא היה אליהו צמא ולא צריך למים בשעה ההיא. שהרי כשהיתה האשה הולכת לקחת לו מים קרא אליה ושנה מצותו. ואליהו צוה את האשה המצוה הזאת בתחלה לנסותה. כי ה' אמר אל אליהו צויתי שם אשה אלמנה לכלכלך (למעלה פסוק ט'). וכשבא אליהו צרפחה מצא את האשה הזאת פתח העיר, ומבנדי אלמנותה אשר עליה (בראשית ל"ח י"ד) הכיר שאלמנה היא, ואף עלתה על לבו שהיא האלמנה שדבר ה'. אבל עדיין לא היה יודע כי כן. ובנלל הרבר הוה שאל מאתה מים לדעת את לבה. היש את נפשה לעשות עמו חסד אם אין. והנסיין הוה כעין נסיון רבקה שנסה אותה. עבר אברהם במים ששאל מאתה להשקותו (שם כ"ד י"ד). וכשראה אליהו שהיתה האשה הולכת לקחת לו המים ששאל. ידע בבירור שהיא האלמנה שדבר ה'. ולכן מצא את לבבו לשאול מאתה לחם. ולמדנו מכאן שהיו העכרים רגילים לברוק ולנסות במים. ואין מעשה עבד אברהם יחיד בעולמו. וכבר הרגיש רש"י בדמיון שבין שני המעשים האלה, ובלבר שהוא אומר שהנביא למד מן העבר. ורש"י איש חם ולא ידע ערמה. וכאמת בימי הכתוב הוה עדיין לא עלו עבר אברהם ומעשהו במחשבה להבראות. לפי שאם נחקור לדעת למה אין כאן כי אם רמוז ובעבר אברהם שאלת המים ותכליתה מפורשת לנו באר היטב. על כרחו נאמר שהדבר תלוי במרחק הרב שבין ימי הספור הוה ובין ימי הספור ההוא. ואצינה נא עמך בזה דבר אחד או שנים מן הימים שאחר ימי המקרא למשל. הנה ידעת דרך חכמי ישראל דורשי המקרא לדרוש המקרא שלא כקריאתו שהיו קוראים שלא בדרש. ובימים האחרונים אמר הדורש בפירוש אל תקרי כך אלא כך, ולא עשה כן בימים הראשונים. הלא אמרו במשנה חייב אדם לברך על הרעה כשם שהוא מברך על הטובה שנאמר ואהבת את ה' אלהיך ונ'. דבר אחר בכל מאורך בכל מדה ומדה שהוא מודר לך הוי מודה לו במאד מאד (ברכות ט' ה'). ומי לא יראה שהמפרש הכתוב הפירוש האחר יסד פירושו על הדמיון שבין מאד למדה ולמורה. והוא לא יאמר אל תקרי כך אלא כך מפני שבימיו לא היה צריך לעשות כן. לפי שכל שומעיו חכמים מבינים דבריו כמות שהם¹). ועתה הלא תראה שבזמן שנשען המדבר אל בינת שומעיו לשונו קצרה, ודבריו מבוארים באר היטב כשלא נשען. וכן הדבר הוה שאנחנו נדונים עליו. בימי הספור הוה עדיין היו בודקים במים, ואם לא היו נוהגים כן עוד. עדיין היו הכל יודעים את המנהג מימי קדם. לכן די

¹ וכדבר הזה תמצא בתורת הנוצרים מתי כ"א, ט"ב ומ"ג. שם נאמר שתשוב מלכות שמים מישראל ותהיה לעם אחר, ומסתיוע האומר כן בכתוב אכן מאסו הבונים היחה לראש פנה (תהלים קי"ח כ"ב). ונראה בעליל שאמר הדורש בלבו אל תקרא אכן כי אם הבן, ואין הבונים אלא תלמידי חכמים והם הפרושים המואכים בו, ולא אמר כן בפירוש מפני שהיה מדבר הרברים ההם אל ראשי הכהנים וזקני העם (מתי כ"א כ"ג), והם מבינים בלא כן.

לסופר הזה ברמז, ודברי עבר אברהם נאמרו ונכתבו לאחר זמן, וכימים ההם אין הכל יודעים המנהג ההוא. על כן אין הדברים סתומים כי אם מפורשים כל צרכם.

(יג) והוצאת לי הנה אל פתח העיר. כי לא אמר אליהו ללכת אחת הביתה עד שתחסיין, ומסך על הדבר שבראות האשה ברכת כד הקמח וצחת השמן כאשר דבר תפצור בו לסור אליה. וכן היה, ובלכד שהכתוב מקצר דבריו וסותמם, כמנהגו בדברים שהם למדים מעינים.

(יד) כד הקמח לא כלתה. ככל כמו אלה הרשות בדרך לדבר בכלי כפועל או כמה שכתובו. ואף כאן אמר הכתוב בראשו כלתה כנגד הכד שהיא לשון נקבה¹). ובסופו אמר חסר, לשון זכר, כנגד השמן. ושנוי הלשון בנשימה אחת הלא הראיתך כמותו במה שאמרתי בראשית ל"ב ט'. ודע שלשונו של אדם מנלה על דעתו, והוא הדין לנוי כלו. ובכן רואה אני מכמו אלה כמה היתה חירות חביבה על אבותינו הראשונים. כי בגלל הדבר הזה העברי המרבר, בזמן שיש לרבונו שני דרכים, והוא רשאי לבחור בזה או בזה, אם מצא לו מקום להשתמש בשניהם יחדו משתמש בהם, כמי שאומר בן חורין אני ולשוני ברשות.

(יז) באת אלי. ובהרבה כתיב יד כתוב כי באת אלי, והוא הנכון לפי חקי הלשון, וכן נראה לי העקר.

להזכיר את עוני ונוי. נחלקו רש"י ורד"ק בפירוש הזכרה זו, ונראים לי דברי רש"י מדברי רד"ק. ובין כך ובין כך אמרה האשה שהיה בנה הולך למות בעונה. והנה כתוב בתורה ובנים לא יומתו על אבות (דברים כ"ד ט"ז). והיא הנהרה לבית דין של מטה, אבל בידי שמים מתים בנים על אבותם, וכן משמע מדברי אחיה השילוני שמת אביו בן ירבעם בחטאת אביו. ונס דעה זו דעת עם הארץ וכהגיה מימי קדם, ועוד באחרית הימים להוציא מדעת האומרים כן אמר הנביא הנפש החוטאת היא חמות בן לא ישא בעון האב (יחזקאל י"ח כ'). ולא במיתה בידי אדם הוא מדבר.

(כ) ויקרא אל ה'. וכן כשבא אלישע להחיות את בן השונמית נאמר בו ויתפלל אל ה' (מ"ב ד' ל"ג). וכבר יעשה הנביא אות אחר בכח נבואתו שנתן לו מאת ה', ולא יחיה מתים או נטויים למות כי אם בכח קרושה יתירה שנתן לו לעת הצרך, והכח ההוא לא ינתן לו כי אם בחסלה. וכעין הרבר הזה תמצא במקום אחר שלא יגורשו השדים כי אם בחסלה. ראה תורת הנוצרים מתי י"ז כ"א. ודבר אלישע שהתפלל אל ה' לפקח עיני נערו (מ"ב ו' י"ז) נתתי בו טעם במקומו.

הגם על האלמנה. גם זה מוסף האלמנה על אליהו עצמו. כי אליהו איש קנא, ובעיניו היה בדין שיכרית ה' כל אויבי ה' פעם אחת, והי' לא כן יחשוב, כי ה' במקום כעסו אתה מוצא את רחמיו, וברחמיו הביא ה' רעב על הארץ לענותם כדי שישובו אליו. ובמצות ה' הגיד אליהו לאחאב מראש את דבר הרעב, ובשביל כן היה אליהו צריך להסתר מפני אחאב והיה נע ונד בארץ נכריה, וזה הרבר שמדבר אליהו אל ה' לאמר: הנקלה היא בעיניך שבחמלתך על החוטאים הרעות עלי והלכתי

¹ וכד לשון נקבה על פי מה שאמרתי בכיבור בגשו (שמות כ"א ג'). מפני שלה בית קבול, וכמותו סתם כלשון המשנה נקבה מפני שהיא נקובה. וכדבר הזה תמצא ביוניתי שהכלים שיש להם בית קבול כרוביתם לשון נקבה.

לנוע ולנר בארץ הזאת כי גם על האלמנה אשר אני יושב עמה הרעות להמית את בנה.

מתגורר. המתגורר עם האורח יושב עמו הוא לכבודו, ולא כן הגר. ובגלל הדבר הזה יש במשמע התגוררות פעולת שעה קלה, מה שאין כן בגרות. לכן אמר יעקב עם לכן נרתי (בראשית ל"ב ה'). ולא אמר התגוררתי, מפני שיעקב ישב עם לכן הוא וביתו עשרים שנה (בראשית ל"א ט"א). ואם יש לך און לבחן מלין ראה מה שאמרתי בביאור סער מתגורר (ירמיה ל' כ"ג) ובביאור יתגוררו יסירו כי (הושע ו' י"ד) ותמצא נחת לנפשך.

יח

(א) הראה אל אחאב. הלשון הזה שנבדלו "ונסתרת" שנמצאה הראשונה (למעלה י"ז ג'), ומפני שער הנה היה אליהו נסתר מפני אחאב, נצטוה עכשו להראות אליו. וראה מה שאמרתי בביאור ויתחבא (בראשית ג' ח').

(ד) חמשים איש במערה. כי אמר אם תשלח איובל אל המחנה האחר והכוהן, והיה המחנה הנשאר לפלטה.

(ה) סוס ופרד, חפס כאלה, והם שניהם בהמה טמאה, כי המתורה כבר אכלה בימי הרעב. ולא חפס בחמור, מפני שהעברים הראשונים היו אוכלים בשר החמור בשעת דחק, שלפיכך נמכר בשוק שומרון בימי הרעב, ככתוב עד היות ראש חמור בשמינים כסף (מ"ב ו' כ"ה). ולא היו אוכלים סוס ופרד אפילו בשעת הדחק, כי תועבה הם להם עד מאוד, כמו שאמרתי במקום אחר, ובגלל הדבר הזה נותרו להם סוס ופרד אחר שאכלו את כל הבהמה לשבור רעבונם.

ולא נכרית מהבהמה. אין רוח הלשון נוחה מן הרברים האלה ככתבם. ויונחן המתרגם ולא נפסוק היה קורא ולא נכרת, וכן נראה לי העקר.

(ו) ויחלקו להם את הארץ, לא ידעתי לכוון הרושם שעושה חלוקה זו בספור אשר לפנינו. ונראה לי שהיה אליהו ירא את איובל מאחאב. כי אין אחאב איש רע לב, ובלבד שהוא תלוי ברעת אשתו, והיא מושלת עליו עד אשר התמכר לעשות ככל אשר חסיהו. ולכן שלח הנתוב את אחאב על דרכו למען ימצאהו אליהו חוץ לשמרון, ולא תראהו איובל; ומפני שאין לומר שאחאב ועובדיהו הלכו יחדו בדרך אחר, נחלקה הארץ בין שניהם. ואל יקשה בעיניך איך יצא עובדיהו אחרי כן לקראת אחאב ומצאהו (למטה פסוק ט"ו), כי הלא הראית לדעת במקום אחר שלא היו המושלים הראשונים מדקדקים שיהא המשל דומה לנמשל לכל פרטיו ודקדוקיו¹). והוא הדין לכל הסופרים הקדמונים המספרים בדברי הגדה שיש שלא דק הסופר ולא חש בדבריו למה שנראה כסתירה לנו אנחנו היום.

(יז) ועתה אתה אמר. גם למעלה בראש פסוק י"א נאמר הלשון הזה, ואין טעמו כאן כמות שהוא שם, ובלבד שכדבר הזה שוה הוא בשני המקראות שהוא מראה לדעת שמצות אליהו שהוא מצוהו לאמר לך אמור לאדניך הנה אליהו חוץ לזמנה היא אחר ששמע אליהו את דברי עובדיהו. ובדבריו הראשונים הודיע עובדיהו את אליהו איך נבהל אחאב למצוא את אליהו, ששלח מלאכים לחפשו בכל גוי

¹ ראה מה שאמרתי במשלו של יוחם בן גדעון שופטים מ' ט"ו.

וממלכה, וכלל הדבר הזה לא הוגנה מצות אליהו. מפני שאפשר שימות מקיימה בקיומה; ובדבריו האחרונים מגיד עובדיהו לאלהיו את החסר שעשה עם נביאי ה' מיראת ה', ולכן לא יאה לאלהיו לצוותו דבר להסתכן בנפשו.

(יז) עבר ישראל. ראה מה שאמרתי בביאור עכרתם אותי (בראשית ל"ד ל'). ואף כאן, מפני שאלהיו נביא בישראל, ולא בדין הוא שיביא עליו רעה, נוסף בו לשון עובר ישראל. וכן הטעם הזה אמר אליהו אל אחאב לא עכרתי את ישראל כי אם אתה, לפי שאחאב מלך ישראל, והמלך מחסה לעמו ומגן לו, ולא יאה למלך שיפיל את עמו ברעה.

(יח) אבלי שלחן איזבל. לא שהיתה איזבל אוכלת עמהם על שלחן אחד, ובלבד שמונותיהם עליה והיא מפרנסה אותם.

(כא) פסחים על שתי הסעפים. לא נראה לי שהדברים האלה נאמרים על צד השאלה ומשמעם לשון ספק, כי ממה שנאמר אחרי כן ויפסחו על המזבח (למטה פסוק כ"ז) למדנו שהיה להם הפסוח עבודה לאלהיהם¹; ואם כן הסעפים שנאמר כאן כמו הספים, ופסוח על הספים הוא העבודה שכנדה נאמר בחרתי הסתופף בבית אלהי (תהלים ס"ד י"א). ואף על פי שלמטה נאמר ויפסחו, הבנין הכבד הדגוש, אמר כאן פוסחים, לשון קל, כי הוא מסולת הבינוני הפועל שמשמש הבנין הקל תחת הדגוש, כמו שנאמר דובר וכוונב וקוה והדומים להם. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: עד מתי תהיו מסתופפים פעם בכית ה' ופעם בכית הבעל.

(כב) אני נותרתי נביא וגו'. אלולי אמר גם לה' ואותר אני לבדי (למטה י"ט י') הייתי אומר שאמר אליהו הדברים האלה כדי שלא לנלות על נביאי ה' הנחבאים במערות ותשמע איזבל ותהרגם. ומפני הכתוב הוא אין לומר כן. וצריך לפרש שאמר אליהו כלשון הזה מפני שאחד היה הוא נביא ה' שהתנבא בימים ההם, והנביאים הנחבאים כאן מפני שלא היו הולכים בשליחותו של ה'.

(כג) ויפסחו על המזבח. ראה מה שאמרתי בפסוק זה למעלה פסוק כ"א. אשר עשה, פועלו סתום, והוא כמו אשר נעשה.

(ל) מזבח ה' ההרוס מזבח זה למינו ולא ליחיד, ופירוש מזבח ה' ההרוס עבודת ה' הנטלה ורפואתו חרושה. ועל כרחק תאמר כן, לפי שאלהיו בנה מזבח חרש, ולא חוק ברקי מזבח ישן, ועל כן לא יפול במעשהו לשון רפואה כשהמזבח ליחיד ולא למינו.

(לד) ויצקו על העולה וגו'. טעם המצוה הזאת מפורש לך בביאור ואת המרק שפך (שופטים ו' כ').

(לו) הסכות את לבם אחרנית, הסכות את לבם אליך שלא בטובתם, וכאלו לבם אליך ופניהם פונים מעליך. כן נראה לי פירוש המקרא הזה. ואומר הנביא כן, מפני שבעל ברחם שבו העם אל ה' בראותם את האות הגדול והנורא שעשה אליהו בשמו, ואשר לא יכלו נביאי הבעל לעשות כמוהו בשם אלהיהם.

(מ) אל נחל קישון. הוא הנחל שגרף אויבי ישראל בימי דבורה וברק (שופטים ד' כ"א), ואל מימיו נשחטו עתה אויבי ה' אלהיו.

¹ ומי יודע אם לא נקרא חנ הפסח על שם עבודה כעבודה הזאת.

(טד) ולא יעצרכה הגשם ולא תמנע מרדת אפילו כהיות הגשם. כי גדול יהיה הגשם וזמן רב ירד, ולא תוכל לחכות עד אשר יחדל. ויתורנם המאמר הזה ללועזים und lasse dich vom Regen nicht zurückhalten. וראיתי לפרש כן, מפני שאם כפירוש המקובל, היה הכתוב אומר פן יעצרך הגשם, ולא כאשר לפנינו, ומפני שנאמר בסוסק האחר וירכב אחאב וילך יורעאלה אחר שנאמר ויהי גשם גדול.

(טו) ויריץ לפני אחאב. חלק אליהו כבוד לאחאב למען ה', אולי ימצא חן בעיני איובל ויהפך לבכה אליו בראותה את הכבוד שעשה למלך ותתנהו לשבת בעיר הממלכה, ויהא קרוב אל אחאב ויקרבתו לה' אלהיו. ושעה אליהו כחשבונו. עד באכה יורעאלה. ראה מה שאמרתי למטה כי א' ו' ולא בא אליהו אל תוך יורעאל מיראתו את איובל, וישב סמוך לעיר עד אשר יראה איך יפול דבר.

יז

(א) ואת כל אשר הרג, ואת כל ההרג אשר הרג, ויתורנם ללועזים und den ganzen Vorgang, wie er die Propheten u. s. w.

(ג) וירא. ברוב התרנומין העתיקים מתורנם כאלו כתוב וירא. וכן הנוסח בכתבי יד הרבה, והוא נראה לי העקר. וינח את נערו שם. לא מצאנו שהיה לאליהו נער קודם שבא עם אחאב יורעאלה. וכשבא שמה לקח לו נער, כסבור שמעתה תהיה לו מנוחה וישב שם והוא קרוב אל המלך ויהיה צריך לנער לשרתו. ועכשו כשנוקק שנית להיות נע ונד בארץ. הניח את נערו ולא לקחו עמו.

(ד) לא טוב אנכי מאבותי. אמר רדיק נראה כי ארכו ימיו יותר מימי אבותיו, וזה ראהו שפינתם זה אליהו. ואני לשמתי הולך שלא היה אליהו מורע ישראל כי אם נר תושב, ובגלל הדבר הזה הוא אומר אל ה' אם ככה אתה עושה לי שאני נע ונד מפני ירדך, לא טוב אנכי מאבותי אשר לא ידעוך ולא עבדוך, ואם כן קח את נפשי, כי טוב לי מותי מחיי.

(יב) קול דממה דקה, והוא קול ה'. ראה מה שאמרתי למטה פסוק י"ז. והדבר ברור שדקה מתאר דממה ולא קול, כי קול זכר ודקה לנקבה. ואם כן, דממה דקה דממה שבדממות או דממה שאין למעלה ממנה, ופירוש קול דממה דקה קול נמוך שלא ישמעוהו השומע כי אם מתוך דממה דקה (eine Stimme der tiefen Stille, das heisst, eine leise Stimme, welche nur bei ringsherum herrschender tiefer Stille gehört werden kann). ודממה שאמר הכתוב כאן שבנגדו רעש שנאמר לפניו, והוא ככתוב יקם סערה לרממה (תהלים ק"ז כ"ט); כי רעש וסערה אחר הם, ודממה הסך משניהם.

(יג) ומשחת את הזאל וני'. משיחה זו מפורשת לך כל צרכה במה שאמרתי ש"א ט"ז א'.

(יד) מאבל מחולדה. לא יסמך שם מקום אל שם מקום כי אם בזמן שיש לטעות, כשיש שני מקומות משם אחר, כבית לחם ועפ"ה שנאמר בראשונה בית לחם יהודה (רות א' א') בשביל בית לחם שבנחלת זבלון (יהושע י"ט ט"ז). ובאחרונה עפרת אבי העזרי (שופטים ו' כ"ד) בשביל אחותה שבנחלת בנימין (יהושע י"ח כ"ג).

ואף כאן נאמר באבל זו שבנחלת ישישכר אבל מחולה לחלק כינה ובין אבל בית מעכה (שיב ב' ט"ז).

(יז) ימית אלישע. לא ידעתי לפרש הדברים האלה. כי איך ימית אלישע? או התאמר שמכוון הכתוב למעשים כמעשה אלישע בבית אל שהסית שתי דוכים בנערים קטנים שהיו מתקלטים בו ואומרים עלה קרח עלה קרח. והדוכים בקעו מהם איבועים ושנים ילדים (טיב ב' כינ וכ"ד)? ואם כדברך, ומלשון הכתוב משמע שבדברך כן הוא. חבר הסופר הזה שתי מילות מעל שני ספרים. ושתי המגלות רחוקות זו מזו לדעת ה' ודרכיו כרחוק מורה ממערב. וראיתי שלא לקצר בדבר הזה. כי גדול הוא בעיני, ואבארנו לך באר היטב.

ועתה זכור שאליהו עומד בחורב. הוא סיני (למעלה פסוק ח'). וכשנגלה ה' אל משה וישראל עמו בסניי בעם הראשונה במתן תורה ירד ה' עליו באש ובקולות וברקים (שמות י"ט ט"ז וי"ח). וכשנגלה ה' אל אליהו בחורב בפעם הזאת נאמר לא ברוח ה' — לא ברעש ה' — לא באש ה' — ואחרי כל אלה קול דממה דקה, והוא קול ה' (למעלה פסוק י"א וי"ב). הלא תראה שמבקשי ה' הראשונים בקשוהו ברוח וברעש ובאש, והאחרונים מצאוהו בקול דממה דקה. אלה דברי המגלה האחת, ועל סיהם לא ישר בעיני ה' דרך אליהו שקנא לו ברוח גדולה וברעש. וה' מוכיח דרכו על פניו. וכאמת לא זו הדרך, ואין שחימת נביאי הבעל מריבה עכורת ה', ורבים עשו כאליהו ולא עלתה בידם¹). כי בחבלי הסד ורחמים ימשוך עובר אלהים אליו את אשר לא עכרו לעבדו כמורה, ולא תרבה יראת אלהים ברעש ואש קנאה. והוא דבר המגלה הראשונה: לא ברוח ה' — לא ברעש ה' — לא באש ה' — כי אם בקול דממה דקה. וסופר הספר הזה נשנכו הדברים האלה ממנו. כי לא היה כדי להם, ולכן הרכיב עליהם דברי המגלה האחרונה הזאת.

(יט) והוא חרש. נזכר הדבר הזה באלישע על שם סופו. להניד לך שראשיתו אכר ועובד אדמה ואחריתו איש אלהים עושה אותות ומופתים גדולים ונוראים. ונראה שהנביא שכנה לו היה נכבד בעמו ורצוי להם. כי בכל גדלו ותקפו היו רואים אותו כאחד מהם. תדע לך שבן, שהרי נביא בישראל מתפאר לאמר בוקר אנכי וכולם שקמים ויקחי ה' מאחרי הצאן ויאמר אלי לך הנבא לעמי (עמוס ז י"ד וט"ו).

وهוא בשנים העשר. תרגם יונתן והוא הד מתרי עטרא, ולא תרגם כדון, כי המספר לסדר הצמידים, ופירוש הכתוב הוא היה חורש בצמד האחרון שבשנים העשר. ונזכר הדבר הזה להניד לך שלא טעה אליהו באלישע, ולא נספה אל אחד מרעיו החורשים עמו. אף על פי שלא ראהו סימיו. ויעבר אליהו אליו. מן הלשון הזה משמע שאליהו בא ממול פני אלישע ועבר על אחד עשר רעיו שהיו חורשים לפניו עד שהגיע אצלו.

(כא) בשלם הבשר. טעות סופר. ועקרו כישל מהבשר. והופרד בין הדברים ואחרי כן נסתם הפתוח. והתקין הזה מתקן לשון הכתוב. כי טעה אין בו כנוי מוקדם לשם שהוא שב אליו שלא כדון, והוא ניתן בו טעם לשבח. בשביל ששנים עשר איש לא יאכלו כל הבשר של צמד בקר.

¹ ובראשם הכלך הגדול קרלוס שהרג בעם הסכסים שהיו עובדי אלילים הרג רב ושכל אחיהם בדמם, וכשעלה הוא וחילו מאיצם שלחו הסכסים אש בכתי המקדש אשר בנה להם. והרגו את הכהנים אשר מלא את ידם לכהן לאלהיו. ושבו ללכת אחרי אלהיהם

ועל דבר הענין אמר ר"ק ומרוב מהירותו ללכת אחרי אליהו לא המתין לחטוב עצים לבשל, ובקע כלי הבקר והוא כלי המחרישה וכשל להם הבשר. ודבריו דברי מי שלא ירד לעסקו של המקרא הזה. ואלו זכר הרב שאלישע זבח שני השורים (כי הוא משמעו של צמר הבקר), ואף על פי שלשנים עשר איש בכשר שור אחד די והותר, לא היה אומר כן. ובאמת מעשה אלישע בבקר ובכלי הבקר מעשה הפורש מחול אל הקדש. כי עד הנה היה אלישע עוסק בחפציו ככל אדם, ועתה הוא מניח חפציו לעסוק בחפצי שמים כל הימים. ובגלל הדבר הזה שחט את צמר הבקר שהיה חורש בו, ואף שרף את כלי הבקר, כמי שאומר מעתה אין לי חפץ באלה, כי הפצי חפצי שמים. ומתוך שהיו לו הבקר עומרים לשחיטה וכלי הבקר לשרפה, עשה משתה לרעיו ובשל הבשר בכלי הבקר. ועקר הסעודה הזאת למען אליהו שלא אכל זה ארבעים יום (למעלה פסוק ח').

ב

(ה) כי שלחתי אליך. נאמר כי, אף על פי שהדבור דבור כעקרו (directe Rede), וכמוהו הראיתוך הרבה. והפעל לפעולת עכשו, והוא על פי מה שאמרתי בראשית י"ד כ"ב.

לי תתן. מצאנו באהאב שהוא מחלק בין השאלה הראשונה לזו באמרו כל אשר שלחת אלי בראשונה אעשה והדבר הזה לא אוכל לעשות (למטה פסוק ט'); ומפני שאין ביניהן כי אם "תתן" שאמר בן הדר עכשו ולא אמר קודם לכן, צריך לומר שבפעם הראשונה כששלח לו בן הדר לאמר כספך וזהבך לי הוא וגשיך ובניך הטובים לי הם שמע אהאב מדבריו שרצונו לאמר אתה וכל אשר לך משועבדים לי. וכן השיבו דבר ביד המלאכים לאמר לך אני וכל אשר לי (למעלה פסוק ד'). ולא היה הדבר הזה די לכן הדר, ושלח לאהאב שנית לאמר כספך וזהבך וגשיך ובניך לי תתן. כלומר לא די לי בשעבודך שאמרתי, כי במתנה ממש אני רוצה.

(ו) כי אם. חברים יונתן המתרגם אלהן. ולי נראה שאין השתים מחוברות, ואף היא דעת בעל הטעמים שנתן פסיק ביניהן. ואם כן, אם כעת מחר וגו' מאמר של תנאי, ותשובתו וחפשו וגו'. וזהו פירוש הדברים בחבורם אל הקודם להם: הנני שולח אליך שתתן לי ביד מלאכי כספך וזהבך וגשיך ובניך, לפי שאם לא תשמע בקולי לעשות כאשר אנכי מצוך היום, ואצטרך לשלוח את עבדי שלישית, אשלחם אליך כעת מחר, ואז יקחו נשיך ובניך וכספך וזהבך בחוקה, ולא זאת בלבד, כי יקחו גם כל מחמר עיניך וכל אשר ימצאו בבתי עבדיך.

(ז) בסכות. ראה מה שאמרתי ש"ב י"א י"ד. ועל פי הדברים ההם היתה המלחמה הזאת בימי הקיץ.

(יד) אתה. אמר הנביא בן לחלוק כבוד לאהאב, שתהא התשועה נקראת על שמו, אולי ישוב לבו אל ה' אלהי ישראל.

(טו) שבעת אלפים כנגד כל הכרמים אשר לא כרעו לבעל (למעלה י"ט י"ח), ואם בהם לבדם יושע אהאב, אולי ישים אל לבו וישוב מאחרי הבעל ללכת אחרי ה'. ולא שהאנשים האלה המה אשר לא כרעו לבעל, ובלבד שמספר שתי הכתות שוה. ונראה מכאן שלא היתה שומרון עיר גדולה מאוד, כי כל אנשי החיל אשר בה שבעת אלפים איש.

(יט) נערי שרי המדינות. כשבא הכתוב להוסיף. החיל אשר אחריהם" על אלה" הצטרך לחווק, ומתוך שלא רצה לאמר "הם", כדי שלא לחוק תאר השם בשכמותו. הכפיל השם ואמר נערי שרי המדינות.

והחיל אשר אחריהם. ראה מה שאמרתי בביאור לפניהם (ש"ב י' ט"ז). וכמו שתאמר כלשון המקרא פלוגי לפני החיל כשהוא פקדו ומנהיגו במלחמה, כן אמר הכתוב כנגד נערי שרי המדינות. והחיל אשר אחריהם" ומשמע דבריו החיל אשר שרי המדינות עוכרים לפניו במלחמה והוא הולך אחריהם ושומע בקולם¹). וכן נאמר כנגד ברק או כנגד ה' אלהי ישראל היודר במלחמה כראש חילו אחריו בנימין (שופטים ה' י"ד). ויתורנם הכתוב הזה ללועזים und das Heer, welches sie anführten.

(כא) והכה בארם מכה גדולה. מכה זו והמכה שהכה מלך ישראל בארם באסק בשנה האחרת (למטה פסוק כ"ט) בשתייהן מראה לך הכתוב אצבע אלהים, להגיד לך שבן הדר לא יכול להתיצב בפני ישראל, וזהוהאל המטלא מקומו הוא לחץ את ישראל כל ימיו (למטה י"ג נ' וד'). כי משוח ה' תוהאל וה' בחר בו לענות את ישראל עמו. וכבר הראית לדעת שבן דרך הסופר הזה בהעשות גדולות ונוראות להוכיח לך שמאח ה' היתה זאת.

(כג) אלהי הרים אלהיהם. אמרו כן. מפני שדיתה המלחמה ההיא שנפסו בה בשמרון. ושמרון בהר היא יושבת (למעלה ט"ז כ"ד).

(כד) ושים פחות תחתייהם להשוות חיל ארם לחיל ישראל כל מה שאמשר, והפחות כנגד נערי שרי המדינות שהיו בחיל מלך ישראל (למעלה פסוק י"ט).

(כו) ויעל אפקה. אמר רדיק שעיר זו בנחלת יהודה. ולא ידעתי מנין לו הדבר הזה. לפי שאם סמך על הכתוב האומר בנחלת יהודה ויגום ובית תפוח ואפקה (יהושע ט"ז נ"ג). טעה, כי שם העיר שבכתוב הזה אסק ולא אפקה והיא תוספת כמו שמניד עליו טעמו. ועיר זו אין ספק שהיא במלכות ישראל, ולא ביהודה; כי איך יעלה בן הדר על עיר מערי יהודה להלחם בישראל?

(כז) וכלכלו הכינו לעצמם כל צרכי המלחמה. כי אין כלכול בלחם ומזון בלבד כי אם לכל דבר, ואפילו לדבור. ככתוב יכלכל דבריו במשפט (ההלים קי"ב ה'). ודוגמת כלכלה שבלשון המקרא פרנסה כלשון התלמוד. שגם היא לכל דבר, וכמו שנאמר בתלמוד פרנסת ארון לארנו צא ופרנס ארון לרחבו (בבא בתרא י"ד ע"א), ופרנסת הארון הנבלת מרותיו ומקומו במקדש.

נגדם. אין זה תאר המקום, כי אם כן, היה הכתוב אומר מנדרם או ממולם, והוא תאר הפעל, וכמו שנאמר וכל הגוים כאין נגדו (ישעיה ט"ז). וסירוש הדברים ויחגו בני ישראל ובני ישראל בפני מחנה ארם

כשני חשפי עזים. לא ידעתי לפרשו, וכל אשר אמרו בו המפרשים נאמר מאומד ולא מדעת. והאומרים שחשפי עזים עדרים קטנים של עזים טועים. כי העברים לא היו מגדלים עזים הרבה, ונבל שהיה איש גדול לא היו עזיו כי אם אלף

¹ ומן הלשון הזה הכתוב האומר "ללכת אחרי אלהים אחרים" (דברים י"א כ"ח). והוא מדמה עובדי אלהים אחרים כצבאם התולך אחריהם והם כראשו להורותו הדרך אשר ילך והמעשה אשר יעשה.

(שיא כ"ה ב'); ואם כן, לא ידמה הכתוב כל חיל ישראל לשני עדרים קטנים של עוים, ועוד למה יאמר הכתוב בשני עדרים קטנים והוא די לו בעדר אחד שאינו קטן¹). ונראה לי הפך הדבר, שמסני שהגדול שבעדרי עוים קטן מדמות אליו כל חיל צבא ישראל אמר הכתוב בשני חשפי עוים.

וארם מלאו וגו'. וא"ו זה נוחן טעם לשלפנו כחבריו הרבים שפירשתי עד הנה, ופירוש הכתוב מפני שארם מלאו את הארץ היו בני ישראל החונים מחנה קטנה גראים נגדם בשני חשפי עוים.

(ב) ותפל החומה וגו'. אמר רד"ק נפלה החומה עליהם ומתו. ואני המבאר הבורח מן הנסים בכל כחי, ואף כי מנס בתוך נס¹), לא כן אחשוב. ואלו כדברי הרב, היה הכתוב אומר בסופו, וימותו כלם. וכשאין הכתוב אומר כן, אין מפלה זו כי אם ככתוב משחיתים להפיל החומה (ש"ב כ' ט"ז). ופירוש ותפול החומה חיל מלך ישראל פרצו פרץ בחומה והיא יורדת לפניהם. ותשימו של. על"י זה כמו שנאמר ביהך נשורף עליך (שופטים י"ב א'). שהוא כמו נשורף ביהך בומן שאתה יושב בו. ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב נפרץ פרץ בחומה ועשרים ושבעים אלף איש הנותרים לפני מן החומה בתוך העיר. ויתורגם הכתוב הנה ללועזים da fiel die Mauer über den sieben und zwanzig tausend u. s. w. שהפעל הזה לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ועבדי בן הדר יצאו אל מלך ישראל בראותם שקרובה החומה לרדת.

(א) כי מלכי בית ישראל כו'. הדבר ברור שמעות סופר יש כאן, וכי אחר מיותר. ונראה לי שהאחרון עקר והראשון מיותר, ונורת המאמר הזה כנורת וירא אלהים את האור כי טוב (בראשית א' ד'). וראיתי לאמר כן, מפני שבנורה הואת נעשה. מלכי בית ישראל עקר, וכדין שיהא הוא עקר המאמר.

וחבלים בראשינו. לא נמצא כמעשה הזה בכל המקרא חוץ מכאן. ולא אמרו לשום חבלים בראשם לצער כשקים שבמתניהם, לפי שלצער היו רגילים לשום אפר או עפר על ראשם (יהושע ז' ו'), ש"ב י"ג י"ט, יחזקאל כ"ז ל', ואיכה ב' י'). ולא חבלים. ונראה לי שבראשינו שנאמר כאן כמו בצוארינו, והשקים לצער והחבלים לחנק, וכאלו היו הארמים האלה באים להתחנן אל מלך ישראל לאמר: חטאנו, ובחבלים האלה שבראשינו ראויים אנחנו להתלות על חטאתנו, אבל מתחרטים אנו ומצטערים על מעשינו ומבקשים רחמים ומחילה.

(כ) העודנו חי. ראה מה שאמרתי בשאלה זו בראשית מ"ג כ"ז.

(ג) ויחלמו הממנו. אין קץ ליניעה שינעים המפרשים כאן ואומרים זה בכה וזה בכה, והוא טעות סופר שהסריד בין הדבקים, ועקרו ויחלמו ממנו. וכנוני של ויחלמו לענין, כלומר למה שאמר מלך ישראל לכן הדר אחי הוא, ופירוש הדברים

¹ ורלב"ג האומר והנה היו שני חלקים כי נערו שרי המדינות היו לעבר אחד והשבעת אלפים היו לעבר אחר לא ידעתי מאין לו הדבר הזה. לפי שאם עבדי מלך ארם יעצו לו להשוות חילו בפעם הזאת לחיל שהיה לו בראשונה, למה יעשו ישראל כמעשיהם להשוות חילם גם הם לחיל הראשון?

² מפלת החומה כפתע פתאום גם, ומות הארמים כלם במפלתה גם בתוך גם; כי בדרך ארץ לא תפול החומה ותמית עשרים ושבעה אלף איש כי אם בעמוד כלם בצד החומה סביב סביב, ולמה יעשו האנשים כדבר הזה?

המה מהרו והחליטו דבריו ואמרו אחריו אהיך בן הדר. וכן היה יונתן קורא המתרגם והמסופה מניה. ורשיי האומר והיא של ויחלטה (מענות סופר הוא והעקר של הממנו) נוטה במסורת לשתי התיבות כאלו כתוב ויחלטה ממנו (נס זו מעות והעקר ויחלטה הממנו) אם ממנו יצא הדבר ככונת הלב, ננע באמת ועבר מעליה.

(לד) הערים אשר לקח אבי וגו'. פירש רד"ק היצות שוקים שיהיו מוצאי השוקים ממה שיקנו וימכרו בהם יהיה המכס שלו. והמכס ננכה בישער המדינה ולא בשוק. ומה שמסתייע הרב ביונהן דמתרגם היצות שוקין, הנה שכח שבלשון ארמי שוק כמו רחוב. וכל המפרשים מחלקים דברי הכתוב הזה ונותנים כל הדברים מראשם עד שמרון לבן הדר, והמאמר, ואני בכרית אשלחך למלך ישראל. ולא נראה לי כן, מפני שאחר שנאמר בסוף הפסוק הקודם ויעלהו על המרכבה, והמעלה מלך ישראל, כשנאמר אחריו ויאמר אליו בדין שיהא האומר גם הוא מלך ישראל ולא בן הדר, וכל שכן שלא יהיה המאמר, ואני בכרית אשלחך דברי מלך ישראל לדברי האומרים שעד הנה בן הדר המדבר. ועוד שמוכרונות מישע מלך מואב שתרנמתיים לך מיב נ' ה' אנחנו למדים שהיה עמרי אבי אחאב נבור ואיש מצליח והוא לחץ את מואב עד יום מותו, ובגלל הדבר הזה אין לומר שארם לקח ערים מעמרי.

לכן אומר אני שאחאב מלך ישראל הוא המדבר כל דברי הכתוב הזה מראשם ועד סופם, וזהו פירושם: הערים שלקח עמרי אבי מאת אביך אשיב לך, וזה כל הדבר אשר אנכי מבקש מאתך לזכר הנצחון הזה שנצחתך שחשים היצות דמשק כתיצות אשר שם אבי בשמרון בכנותו אותה. ושנוי היצות דמשק ששאל אחאב כעין השנויים ששנה אחז מלך יהודה בירושלים בבית ה' מפני מלך אשור (מיב מ"ז י"א—י"ח).

ואחאב אמר לבן הדר כדברים האלה, מפני שהיה אחאב רך ולא איש מלחמה, ולא סמך על הנס שנעשה לו עכשו, כי נפשו יודעת מאוד שלא הושיע לו ה' כי אם כדי להשיב לבבו אליה, וכאשר חסיתהו איובל אשתו ולא ישוב, לא יוסף ה' להושיעו עוד. ובגלל הדבר הזה אמר אחאב להשיב הערים שלקח עמרי אביו מאבי בן הדר שבשכילן היה בן הדר נלחם בו, כדי שישלים לו ויבא בכרית עמו, והיה די לו בשנוי היצות דמשק ששירשתי לזכר הנצחון שנצח את ארם.

(לה) מבני הנביאים. בני הנביאים תלמידי הנביאים שעדיין לא שמשו כל צרכם, וכבר בא ממנו היחיד ככתיב לא נביא אנכי ולא בן נביא (עמוס ו' י"ד) שפירוש בן נביא תלמידו של נביא, ולא בן נביא ממש, לפי שאם כששמו וכמשמעו, למה יאמר עמוס כן? ועוד שאם בן, היה הנביא מגיד מה מלאכת אביו גם הוא, כמו שאמר על נפשו בוקר אנכי וכולם שקמים. ולדברי לא צריך לאמר באביו דבר, והוא אומר על עצמו ולא בן נביא, אחר שאמר לא נביא אנכי, להגיד שלא היה נביא ולא יהיה נביא.

ועל דבר עקרו של הדבור הזה, הנה אמרו הראשונים כל המלמד את בן חברו תורה כאלו ילדו (סנהדרין י"ט ע"ב), ואם מוקיר דבריהם אהה, ולך אין לכתן מלין, לא ישיאך יצרך הטוב לאמר שעל בן נקראים תלמידי הנביאים בני הנביאים, כי אף על פי שדבריהם נאים וטובים, דברי קדש הם, ודרך הלשון דרך חול ולא קדש¹). וכמו

¹ ראה מה שאמרתו בביאור בית זבול (לבעלח ח' י"ג).

שיש בקר ויש בני בקר. ובן הבקר הוא היוצא מכלל ענל ולכלל שור לא בא. כן בני הנביאים תלמידי הנביאים שעריין לא שמשו כל צרכם והם לדבר הנבואה יצאו מכלל הדיוטים ולכלל נביאים לא באו.

אל רעהו. איש מבני הנביאים כמוהו. ועל כן ענשו אריה. והוא על פי מה שאמרתי למעלה י"נ בית בסוף דברי.

הכיני נא. והוא חסין במכות למען יראה לפני אחאב והוא מוכה ופצוע. ללמדו שחייב אדם לשמוע בקול אלהיו אפילו כשהוא מצווה ללקות. וכל שכן כשהוא מצוה להלקות.

(לח) ויעמד למלך. ראה מה שאמרתי בביאור שבו לנו כזה (שמות כ"ד י"ד). ועל פי הרברים ההם פירוש הכתוב הזה עמד על הדרך והוא מחכה למלך שיעבור אצלו.

(לט) או ככר כסף תשקל. אמר רלכ"ג רצה לומר אם תשמרהו כראוי. וכן פירוש הכתוב. והדבר הזה עד כאן הרבר האחר שמצאתי בו תועלת מכל דברי הרב המפרש ההוא. ואף על פי שהוא מקבץ לכל דבר מדבריו תלי תלים של תועלויות. ותשקול זה לשון קבלת כסף. והוא ככתוב ולו אנכי שוקל על כפי (ש"ב י"ח י"ב).

(מב) איש חרמי. למה היה בן הדר איש חרמו של ה' ? ראה מה שאמרתי בביאור אל תדר מצרימה (בראשית כ"ו ב'). ואף כאן. מפני שצוה ה' למשוח את חזהאל למלך על ארם להיות מטה זעמו בישראל (למעלה י"ט מ"ו וי"ז). היה ה' חסין במפלחו של בן הדר שהיה לפני חזהאל להכדיל ביניהם. למען תנבר יד חזהאל על ישראל אחר שנשמר בן הדר מפניהם וינרע שחזהאל משיח ה'.

(מג) סר וזעף. אין סר זה מנחי העין כמו שאמר רד"ק כי אם מן הכפולים.

וסרר כמו שרר בלשון ערבי. והוא כמו רעע בעברית. וכמקום הזה סר מי שפניו רעים מרוע הלב (gekränkt).

כא

(א) אצל היכל אחאב. והרבר מעשה ביורעאל. ולכן נראה שהיה לאחאב היכל ביורעאל והוא יושב שם בימי הקיץ. וכן שב יורעאלה מן הר הכרמל (למעלה י"ח מ"ה).

(ב) כי הוא קרוב אצל ביתי. מכאן אתה למד שלא היה אחאב רע לבריות. כי מפני שהיה יודע שהוא מקשה לשאול מאת נבות לתת לו מנחלת אבותיו נתן לשאלתו מעם לפייסו.

(ה) רוחך סרה. גם סרה זה כסר שפירשתיו למעלה ב' מ"ג. ורוח סרה מה שיאמרו לו הלוועים üble Laune.

(ו) אדבר. הדבור ההוא מעשה שהיה. ומשום שהוא מרבר במעשה הוא כנגד זעמו ורוחו הסרה של עכשו לאמר שהם מחמתו. נופל בו לשון אדבר שהוא לפעולה ההולכת והוה עד עכשו. ואחר שנאמר אדבר. גם נאמר וגם ויאמר לפעולה כפעולתו.

בכסף או אם חסין אתה ונ"י. כאן הוא אומר כסף ראשון. ואל נבות הפך סרר הרברים. וממה שאמר נבות אל אחאב תלילה לי מה' מתתי את נחלת אבותי

לך למדנו שהיתה ארמתם חביבה עליהם מאוד, וזיה נקל למצוא נותן כסף בכרם מנותן כרם בכסף, ואף נקל למצוא מחליף כרם בכרם ממוכר כרמו בכסף. ואם כן, הסדר הנאה והמשובח הסדר שבכאן, כי כן דרך השואל אחת משתים לשאול הדבר הגדול ראשון ואחריו הקטן, שאם לא ינתן לו הראשון ינתן לו האחרון. ואחאב בדברו אל נבות לא חש ולא רק בלשונו, ועכשו כשהוא מדבר אל איובל אשתו שמושלת עליו הוא הוסך הסדר לדבר כהנן.

(י) אתה עתה תעשה מלוכה. ראה מה שאמרתי כביאור עתה באתי (יהושע ה' י"ד). משם תראה שתתואר הפעולה בעתה לעשותה העקר לשעה. ומן הלשון הוה עתה זה, ובלבד שכאן הוא עושה הפועל העקר ומגיד לך שהוא הראוי לפעולה זו, ופירוש הכתוב אתה הוא האיש אשר תעשה מלוכה, אתה ולא אחר. ודברי איובל התולים. ויתורנם המאמר הזה ללועזים du bist mir gerade wie geschaffen, die Königswürde in Israel zu behaupten.

אני אתן לך. לשון מתן שלא מן המוכן, ודוגמתו הבה לי בנים (בראשית ל"א), ויתורנם ללועזים ich will dir verschaffen.

(ח) ותשלח ספרים, וכתיב הספרים, כהיא הדעת, וכן העקר. ובעלי המסורה לא בחרו כאן כהיא הדעת מפני ותכתוב בספרים שבראש הספוק האחר, ותקן זה ללא צורך בהיות הפעל ההוא לפעולת שלשום.

(ט) קראו צום. נראה מכאן שכיום צום היו נאספים לסקח על כל דבר שבקדושה, ולכן נדון נבל כיום צום, מפני שהעירו בו שקלל אלהים ומלך. בראש העם. צותם לחלוק לנבות הכבוד הזה כרי שלא יורגש בדבר שבעלילה הם באים עליו. ואם כן, נקרא הצום למען דבר אחר, ונבות בהקראו לא ידע כי בנפשו הוא.

(יא) כאשר כתוב בספרים ונו'. מכאן ועד סוף הפסוק תוספת ביאור למה שלפניו, ומפני שאין, כאשר שלחה איובל צריך ביאור למבין, אומר אני שהתוספת הזאת אין עקרה בכתוב.

(יב) קום רש. ראה מה שאמרתי כביאור ירושת סלמה (שופטים כ"א י"ז). ועל פי הדברים ההם בשביל שירושה באה לאדם חנם אין כסף אמרה איובל קום רש, וכנגדו אמרה אשר מאן לתת לך בכסף.

(יג) לרדת אל כרם נבות. ראה מה שאמרתי כירידה זו כביאור קום התהלך בארץ (בראשית י"ג י"ז).

(יד) הרצחת וגם ירשת. הרוצה להבין את הדברים האלה יזכור שכל מכה נפש אדם בודון ימות על מעשהו, ובגלל הדבר הזה אין רוצח יורש את נרצחו אפילו יש לו מענת ירושה.

במקום אשר לקקו הכלבים ונו'. אם במקום זה כפשוטו ומשמעו לא נתקיימה נבואה זו כי אם לחצאין, לפי שדמי נבות לקקו הכלבים מחוץ לשער יזרעאל (למעלה פסוק י"ג). ודמי אחאב על ברכת שמון (למטה כ"ב ל"ח)¹. לכן אומר אני שבמקום שנאמר כאן כמו תחת, ודוגמתו בכתוב במקום אשר יאמר להם לא עמי

¹ ואם תאמר שנתקיימה נבואה זו לדבר המקום ביהורם בן אחאב שהושלכה נבלתו בחלקת שדה נבות (מ"ב מ' כ"ה), לא צדקה. כי העברים אומרים לאדם זרע אביו, ולא יאמרו לו דמי אביו כמו שאומרים הלועזים ללשונותם.

אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב' א'). ועל פי הדברים האלה לא קשה דבר. כי הכתוב הזה מזכיר טעם המעשה ולא מקומו.

(כא) הנני מביא אליך, וכתוב מבי, כי טעה הלבלר והשמים אליף של מביא מפני אחותה שכראש התיבה שלאחריה. ומכאן ראייה לכל כמו אלה שהראיתוך בכתיב הקדש הרבה מאוד ועוד אוסיף אראך; ובלבד שכאן הטעות על פני הכתוב ונלוויה לכל, לכן ראוה ותקנוה, ובמקומות שלא חקצא הטעות כי אם בדרישה וחקירה וברוח דעת עברו עליה בעלי המסורה ולא החזירוה.

(כב) רק לא היה כאחאב. המקרא הזה ורעהו הבא אחריו דברי הכתוב בשם עצמו, ולא מן הדברים אשר שם בפי אליהו. ומפני שאליהו אמר אל אחאב בשם ה' ונתתי את ביתך כבית ירבעם בן נבט וכבית בעשא בן אחיה (למעלה פסוק כ"ב), ודמה את אחאב אל שני המלכים ההם, מניד לך הכתוב הזה שאחאב נרוע מהם, כי אין כמוהו לרוע, והיה ברין שתהא פורענותו של אחאב גדולה משל ירבעם ושל בעשא, ובלבד שאין פורענותו שבועולם גדולה ממנה, ולכן די לו בה, ואף על פי שלא כפי חטאתו היא. ולהסיר חרפה מעל ישראל שקם מקרבו מלך כאחאב אשר לא היה כמוהו במלכים לרוע, הכתוב מודיעך שאחאב איובל אשתו הסתהו והיא בת אל נכר. כן נראה לי פירוש הדברים האלה בחבורם.

(כז) וישם שק על בשרו. ממה שנאמר בכמו אלה נשימה נא שקים במתנינו (למעלה כ' ל"א), ונאמר על כל מתנים שק (עמוס ח' י'). למדנו שבשר זה בשר הערוה, והוא ככתוב זה מבשרו (ויקרא ט"ז ב'). ובתחלה הושם השק שמה מפני שכל מלבושם הנורה על מתנים לכסות ערוה, והיו נשברי לב מחלפים חגורתם בחגורת שק, וברבות הימים והעברים לובשים בגדים על כל גופם היו לובשים השק בשעתו מבית מתחת לבגדיהם (מ"ב ו' ל'), ועדיין מקומו בשר הערוה כימי קדם¹. וחגורת שק לצער שמצמער המתחרט על מעשיו הרעים, ולא לאבל, לפי שאם לאבל ולמראה עינים בלבד, לא היו לובשים אותו מתחת לבגדיהם כמו שנאמר במלך אחר ממלכי ישראל ויקרע את בגדיו ונוי וירא העם והנה השק על בשרו מבית (מ"ב ו' ל'), ולא היו שוככים בו כלילה ואין רואה, כמו שנאמר כאן וישכב בשק, ונאמר במקום אחר לינו בשקים (יואל א' י"ג).

כב

(א) וישבו שלש שנים. ראה מה שאמרתי שושמים ח' כ"ט. ואף ישיבה זו שכנגדה יציאה למלחמה, והיא מסורשת לך כן בסוף הפסוק.

בין ארם ובין ישראל. בשביל שבימי אחאב היו המלחמות שבין שתי הממלכות מלחמת תוכה לישראל, כי ארם עלה על ישראל, ולא נלחם ישראל כי אם

¹ ואתה הקורא שום נא לך על הדבר הזה ללמוד ממנו כמה היו העברים אנוחים במעשי אבותיהם, וכמוהם אנחנו זרעם אחריהם. כי עד היום הזה כנהג ישראל עומד וקיים אף על פי שסר מעמו. וכן אנחנו אומרים שאסור לנו לשנות ממטבע שטבעו הראשונים בתפלה ומתפללים מדי שבת בשבתו על חכמי ישראל אשר בככל וישנותם, ומבבל מסקו חכמים ובשלה ישיבה זה כאלף שנה!

לעמוד על נפשו ולהגן על ארצו⁽¹⁾. לכן נזכר כאן ארם שמאתו המלחמה ראשון וישראל שבעל כרחו נלחם עמו אחרון. וזה לך הכלל: ככל כמו אלה המתחיל במלחמה נזכר ראשון ואיש מלחמתו אחרון. וכן כתוב ותהי המלחמה ארוכה בין בית שאול ובין בית דוד (ש"ב נ"א). ובית שאול התחיל המלחמה ההיא, כי אבנר המתחזק בבית שאול הוא האומר יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (שם ב' י"ד). וגם בספר הזה נאמר ומלחמה היתה בין רחבעם ובין ירבעם (למעלה י"ד ל"ו, ופיו' ו'). ונאמר ומלחמה היתה בין אבים ובין ירבעם (פיו' ז'). ונאמר עוד ומלחמה היתה בין אסא ובין בעשא (שם פסוק ט"ז ול"ב). ובכל שלשת הזוגות האלה נזכר מלך יהודה ראשון, לפי שהיה הוא המתחיל במלחמה כהתאמצו להשיב אליו ממלכת ישראל אשר נקרעה מעליו. כמו שעשו בית שאול לבית דוד בחשבנם מלכות דוד למרד.

(ו) הנביאים. על כרחך תאמר שהנביאים האלה נביאי ה' ולא נביאי הבעל, שכן אמר יהושפט דרש נא כיום את דבר ה'. וכן אמר צדקיהו בן כנענה ונתן ה' ביד המלך (למטה פסוק י"ב). הרי שהיה צדקיהו נבא בשם ה'. וכן נראה מכל דברי הפרשה הזאת שהנביאים נביאי ה'. וה' התעה אותם לדבר שקר בשמו, כמו שאמר הרוח לפני ה' אצא והייתי לרוח שקר בפי כל נביאיו (למטה פסוק כ"ב).

כארבע מאות איש. הנה פרו ורבו מאה נביאי ה' שהחביא עובדיהו (למעלה י"ח ד') והיו לארבע מאות איש, והימים שמאו ועד עתה ימי מספר. ונביאי ה' פרו ורבו מאוד בימים ההם מחמת מעשה אליהו בחר הכרמל, אחר שקראו העם כלם סה אחד ואמרו ה' הוא האלהים (למעלה י"ח ל"ט).

(ז) בנגן פתח שער שמרון. הקשו הראשונים אטו שער שמרון נרן היה, ואמרו, כי נרן' דתנן סנהדרין היתה כחצי נרן עגולה (חולין ה' ע"א). וכאמת פתח שער שמרון כפתח העיר שפירשתי למעלה י"ז י'. ונרן נרן ממש שהיתה קרובה לשמרון. ומושב המלכים האלה בנגן, מפני שלפניהם הנביאים כארבע מאות איש מלבד העם הנזכרים עליהם. וכמקום אחר בשדה היו המלכים מצטערים מן האבק והעפר שהיה עולה כרגלי ההמון הרב, ובנגן אין אבק ועפר, לפי שקרקעה דרוכה. וראה מה שאמרתי בביאור בנגן עת הדריכה (ירמיה נ"א ל"ג).

מלבשים בגדים. בתרגום הסורסי יש כאן חאר שמתאר את הבגדים ביופי, והעקר כמות שהוא לפנינו בספרים, בגדים סתם. ודע שיש בכגרים מה שאין בלבוש ומלבוש וכסות, שבגדים ראויים ללבושם וראויים לשעתם (bezeichnet Kleider, die charakteristisch sind für den Träger oder für die Gelegenheit) מה שאין כן בשלשה קרוביו. ולכן נאמר בגדי אבל (ש"ב י"ד ב'). בגדי אלמנות (בראשית ל"ח י"ט), בגדי חפש (יחזקאל כ"ז כ'), בגדי ישע (ישעיה ס"א י'), בגדי כלא (מ"ב כ"ה כ"ט), בגדי נקם (ישעיה נ"ט י"ז), בגדי קדש (שמות כ"ה ד'), בגדי חסארת (ישעיה נ"ב א'), ונאמר ובגדיך כדורך בנת (שם ס"ג ב'), ולא משמש בכל אלה כי אם בגד, ולא אחד מקרוביו, ולא נמצא לבוש מלכות כי אם פעם אחת באסתר ו' ה', ואין מביאין ראיה ממגלת אסתר לדרכי הלשון בימיה הראשונים⁽²⁾. ועל פי

(1) ראה דברי הכתוב למעלה כ', א' וכ"ו.

(2) ואם יש לך און לבחן מלין לא תשיבני מן הכתוב האומר לבוש הרונים (ישעיה י"ד י"ט) כי אין היוצא למלחמה לבוש מלכות ראו והגון להריגת או ראו להרוגים, ואין

הדברים האלה כשהכתוב הזה מדבר במלכים ואומר שהם מלובשים בנדים, אין הבגדים כי אם בנדי מלכות. וזכר הדבר במקום הזה וזכרו עושה רושם לעתיד לבא בספור אשר לפנינו. ויתורגם מלובשים בנדים ללועזים gekleidet in ihre Tracht. (יא) ויעש לו. עשיה זו ככתוב הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה'). ופירוש הדברים לקח לו קרני ברזל, כי לא היה לו פנאי לעשותן.

(יב) ודברת טוב ויהיה דבורך לטוב לך. ויתורגם ללועזים und du wirst gut daran thun, so zu reden. וראיתי לפרש כן. לסי שלפירוש המקובל כפל דברים יש כאן. ואין המלאך נותן טעם לעצתו. ולפירושי הוא מזהיר את מיכיהו לאמר שאם ישנה דברו מדברי כל הנביאים יסתכן בנפשו. כמעשה שהיה. שלמען דברו הושם בית הכלא (למטה פסוק כ"ז).
(יג) עלה והצלח וגו'. כדברי כל הנביאים, והדברים בפי מיכיהו התולים.

(יד) עד כמה פעמים אני משיבֵעך וגו'. פירוש המפרשים ידוע, ולדבריהם היה אחאב חושד את מיכיהו שכל הפעמים ההן שלא נבא עליו טוב כי אם רע לא דבר אליו אמת בשם ה'. ומה ראה אחאב לחשרו את החשר הזה, וכי לא ידע ששוב ה' ליראו ולחושבי שמו ולא לעושים כמעשיו? ועוד שאם חשד אחאב את מיכיהו בדבר שקר בכל אשר נבא עליו קודם לכן, היה אומר אל מיכיהו את הדברים האלה מיד כטרם יאמר אליו עלה והצלח.

ובאמת לא הבינו המפרשים את הכתוב הזה, והדברים ככתוב זה כמה שנים (זכריה ו' ג'). ובלבד שהם אמורים בנחת, והפעולה פעולת עכשו, ויתורגם המאמר הזה ללועזים ich beschwöre dich oftmals. ואחאב השביע עכשו את מיכיהו פעמים הרבה, מפני שהפעם נבא עליו טוב שלא כדרכו, ושלא כראוי מאת ה' לעובד הבעל, ולכן חשדו שישנה אליו דבר ה' למען הנביאים הרבים הנבאים עליו טוב, וכמו שיעצו המלאך השלוח אליו, ואמר אחאב שלמען כפל השבועה שהוא משיבֵע את הנביא ינמור כדעתו לדבר אליו אמת בשם ה'. ומיכיהו אמר בתחלה עלה והצלח והוא כמהתל בו, כמו שאמרת.

(טו) נפצים אל ההרים וגו'. ראה את ישראל כמו שהם עתירים להיות אחר המלחמה ברמות נלעד כשהוכה אחאב מלכם ומת. ישוּבו איש לביתו בשלום. מודיעו ששם ה' רוח שקר בפי כל נביאיו להמעותו, כדי שיצא במלחמה הזאת ויפול הוא לבדו, וישראל ישוב בשלום ולא יפול מהם איש. וכן היה. כי לא תמצא שגנף ישראל לפני ארם במלחמה זו; ולא זאת בלבד, כי נתן ה' בלב מלך ארם וצוה את שרי הרכב אשר לו לאמר לא תלחמו את קטן ואת גדול כי אם את מלך ישראל לבדו (למטה פסוק ל"א).

(טז) ויאמר זה בכה וזה בכה. מקרא קצר הוא זה, ופירושו זה אומר אני אפתנו וזה אומר אני אפתנו, וכל אחד מהם אומר כמה יפתנו. ותיבת כה משמשת כאן כעין שם דבר, לכן משמש עמה ב"ת, וכיוצא בו בכך (קהלת ה' י' ואסתר ה' ט"ז). ושני הדבורים האלה לאחריית ימי הלשון. ואף כלשון התלמוד משמע כ"י כשם דבר ומשמשים עמו ב"ת ולמ"ד.

לבוש הרונים מיוחד כי אם כמה שהיה לו אחר ההריגה שהוא מלוכלך בדם ההרוג ולא סחמת שבתר בו לובשו קודם לכן להיות עליו בההרגו.

ועל דבר הענין, ראה מה שאמרתי בראשית מ"א י"ז. ואף במקום הזה לא נזכרו דברי צבא השמים כי אם ברמו. מפני שאין בהם תועלת, כי לא הלך איש מהם בשליחות זו חוץ מן הרוח, ודברי הרוח נזכרים כלם כדבורים ומלואם.
(כא) ויצא הרוח. יצא ממחנה כל צבא השמים ומצא את לבבו לנשת לסני ה', לפי שהיה יודע בעצמו שהוא יסחה וגם יוכל.

(כב) והייתי רוח שקר. חכמי הנגיים אומרים שרוח זה רוח ה' או רוח נבואה. והיודע בנטיב לשון המקרא לא יאמר כן, כי ממה שלא נאמר כאן לרוח שקר, בלמיד, למדנו שלא שנה הרוח הזה בפעם ההיא את דרכו. והוא רוח שקר אשר מעולם, ובאחרית הימים קראו לו שמן.

(כג) בפי כל נביאוך. סירוש נביאוך הנביאים המתנבאים עליך טוב ויודע אני כך שתשמע לדבריהם. וזו שמת המקרא בכל הענין הזה: ה' חסין כמות אחאב על ידי ארם שנת עמה הברית (למעלה כי ליד) והסרה. כי כל ברית קדש לה', שכן הנביא אומר בצדקיהו שהסר בריתו את מלך בבל הימלט העושה אלה והסר ברית ונמלט (יחזקאל י"ז ט"ו). ואומר עוד במקום המלך הממליך אותו אשר בזה את אלתו ואשר הסר את בריתו אחר בבל ימות (שם פסוק ט"ז). הרי שהמסיר ברית מת על פי ה' ביד האיש אשר הסר בריתו אחר; ובלבד שצדקיהו שהסר בריתו את איש חסדו שהמליכו מת במקום המלך הממליכו, בבבל, ואחאב שאין בן הדרד איש חסדו די לו שימות על ידי איש בריתו במלחמה. ומפני שהסין ה' להמית את אחאב בהלחמו בארם נתן רוח שקר בפי כל הנביאים ההם, ונלה סודו למיכיהו כדי שלא יחולל שמו כשיראה הרואה סוף הדבר ויאמר שאין ה' יודע להניד מראשית אחרית. והערמה עצמה אין בה משום חלול השם. מפני רעת הנכשל בה וחמאתו הגדולה, ככתוב ועם עקש תחטת (תהלים י"ח כ"ז). וכבר הראיתך לדעת כדבר הזה במקום אחר.

(כד) להחבה. שלא יודע מקומך לכל אדם ויניד לאיובל אשר התעית בדברך את אחאב אישה לצאת במלחמה ולא שב ממנה. ודברי מיכיהו אלה בדוחים. כי צדקיהו אמר אליו אי זה עבר רוח ה' מאתי לדבר אותך (למעלה פסוק כ"ד). והוא אומר אליו ביום ההוא כשתבא חדר בחדר להסתר מפני חמת איובל תדע שה' נלה לי סודו בסתר ממך.

(כה) והשיבהו אל אמון. אמר רדיק נראה שהיה שם פעם אחרת המושב. ואלו ינע הרב לדעת רוח הלשון כמו שינע לדקדק וקדוקי עניות בריני מתג ונעיא ושאר דברי חלומות שלא מעלין ולא מורדין, לא היה אומר כן. והשבה זו היא אשר דברתי בה פעמים רבות ואמרתי שהיא הבאת הדבר אל מקומו הראוי לו, והיא משמשת כאן מפני שאמון שר העיר הוא האיש אשר אליו יובא כל אשר כמשפט מיכיהו משפטו. והשבה זו חפורש לך כל צרכה בביאור ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט"ו י"ח).

(כו) בית הכלא. העברים הראשונים לא היו דנים עובדי חוק לבית האסורים, והמה שמים בבור מי שחפצים במוותו מבלי שלוח בו יד, כמו שנאמר ביוסף השליכו אותו אל הבור ויד אל תשלחו בו (בראשית ל"ז כ"ב). וכמו שהושלך ירמיהו בבור למות שם ברעב (ירמיה ל"ח ד—ו). ונראה מכאן שיש שרושם איש בבית הכלא ולא שזה ענשו, ובלבד ששמוהו כמשמר כדי שלא יברח עד שנגמר דינו, כמו שנאמר

במקלל ויניחווהו במשמר לפרוש להם על פי ה' (ויקרא כיד י"ב). ונאמר כעין זה במקושש (במדבר ט"ו ל"ד). ואף כאן העביר אחאב דינו של מיכיהו עד שישוב בשלום ויִצָא מיכיהו בן מות על אשר דבר שקר, ולכן הושם בבית הכלא עד שובו.

(כח) שמעו עמים כלם. אמר כלם, ולא אמר כלכם, והוא הדין בלשון המקרא, וכן אמר הנביא הלשון הזה ואמר אחריו כיוצא בו באמרו הקשיבי ארץ ומלואה (מיכה א' ב'), ואף הוא המטבע שטבעו החכמים בברכת התורה ברוך אתה וגו' אשר נתן לנו תורת אמת, ויסרו לומר אשר נתן, ולא אשר נתת, וכן בכל ברכות המצוות וברכות הנהנין, וכל כמו אלה שיושב בו אל הקרוא בכנוי של הפרצוף השני שלא כדין הוא, ואף על פי שנמצא דוגמתם בכתבי הקדש.

והדברים מדברי מיכיהו, ולא דברי אחאב, כי אחאב מה לו להעיד עדים בדבר? ומיכיהו אמר כן לקדש שם ה' אלהיו ברבים. ונשנה ויאמר, אף על פי שהאומר זה אומר זה, מפני שאמירה ראשונה לאחאב לכרו וזו לכל השומעים, וכן דרך המקראות לדבר.

(כט) ויעל מלך ישראל, לא נזכר חיל המלכים ומספר אנשיו, מפני שאינו ענין לכאן; לפי שלא ננף ישראל בפעם הזאת, ואף לא נצח, וכל עצמה של מלחמה זו אין תכליתה, כי אם לעשות חפץ ה' במות אחאב על ידי חיל מלך ארם שהפך בריחו אתו, כמו שפירשתי למעלה, ואף על פי שאמר יהושפט אל אחאב כעמי כעמך כסוסי כסוסך, נראה שלא נתנו אחאב ללכת אל ארצו להביא את חילו (כי לא לחילו היה צריך, כמו שתראה בסמוך), ויצאו במלחמה מיד אחר הדברים שנדברו בין אחאב ובין מיכיהו.

(ל) לבש בגדיך, השאר כמות שאתה עכשו לבוש בגדיך, או על תעביר בגדיך מעליך, והוא על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג).

ועל דבר הענין יש לשאול למה התחפש אחאב ואמר ליהושפט לצאת במלחמה בבגדי מלכות אשר עליו? רש"י אמר אני אתחפש ואשנה בגדי מלכותי שלא יכירוני, שאם יכירוני יסורו אלי להלחם, ואתה לבש בגדיך שעליך לא יסורו להלחם שיכירוך שלא מלך ישראל אתה אלא מלך יהודה ועמך אין להם תגר, אלה דברי רש"י, ואחריו כל אדם ימשוך, ודבריו במקום הזה רחוקים מן האמת סכל מה שאמר בפירושו, כי הדבר ברור שהארמים להם תגר עם כל הבא להלחם עמהם, ואפילו הוא מלך יהודה ולא מלך ישראל, ועוד, סוף הדבר מוכיח על תחלתו שלא הכירו שרי הרכב אשר למלך ארם את יהושפט, וסרו אליו להכותו, כספורים שמלך ישראל הוא, והוא לא נצל מידם כי אם בועקתו (למשה פסוק ל"ב).

ול"י אין ספק בדבר שלא היה אחאב מדבר את הדברים האלה כמסית לפי תומו, והפעם שאמר אחאב ליהושפט למה יתחפש הוא עצמו במלחמה ויהושפט לבוש בגדי מלכות אין אתנו היום הזה לדעת אותו אל נכון, ויהושפט שנראה בעליל שלא היה חכם מאוד די לו בכל מעם או בלא מעם כלל, ואחאב עשה את הדבר הזה מיראתו לנפשו ומרוע לבבו שהיה ירא לצאת במלחמה הזאת, מפני שידע כעצמו שעבר בריתו את בן הדרד והוא יבקש את נפשו כיום ההוא, ולכן התחפש הוא ואמר ליהושפט לצאת במלחמה ועליו בגדי מלכות, למען יאמרו אנשי חיל בן הדר שמלך ישראל הוא ויסורו אליו להלחם בו, ויסתכן יהושפט בנפשו תחתיו, ומתוך שכל

עצמו של אחאב לא חסין שילך עמו יהושפט למלחמה רמות נלעד כי אם כנלל הרבר הוה, לא נתנו ללכת אל ארצו לקחת את חילו. כמו שאמרתי למעלה, לפי שלא לחיל יהושפט היה צריך כי אם ליהושפט עצמו להיות מטיה לחצי הארמים חתתיו.

(לא) לא תלחמו את קטן ואת גדול. ראה מה שאמרתי בכיאור עין הרעת טוב ורע (בראשית ב' ט'). ועל פי הדברים ההם משמע הכתוב הוה לא תלחמו את כל איש. ולא צוה עליהם מלך ארם שלא יעמדו על נפשם אם יתנפלו עליהם בני ישראל להלחם בהם. כי זה הרבר אשר צום שיהא להם עקר המלחמה במלך ישראל לברו להמיתו. והמצוה הזאת שהיא שלא כדרך ארץ (כי למה יצוה מלך ארם את עמו כדבר הזה?). וכל עצמה לא באה כי אם לעשות חסדו של ה'. מגלה על הספור הוה שלא נוסד על קבלה מימי קדם.

(לב) אך מלך ישראל הוה. הוא ולא אחר. וזהו כחו של אך. ואתה שים לבך עליו. ואמרו בן מפני שהוה הוא לברו לכוש בנדי מלכות מכל חיל ישראל. ויוזעק יהושפט. סתם הכתוב כאן ועקה זו. והיא מפורשת לנו במקום האחר שנאמר ויוזעק יהושפט וה' עזרו ויסתם אלהים ממנו (דה"ב י"ח ל"א). ואם כן, זעק יהושפט לה' אלהיו. ובתפלתו דבר דברים שבהם נודע לשרי הרכב הסרים להלחם עזו שלא מלך ישראל הוה.

לחמו. לא היה מתכוון לשלוח חצו באיש מיוחד, ואף כי באחאב שלא היה מכירו, והוא שלח חצו במחנה ישראל להכות כל אשר ימצא. ונוכרי הדבר הוה להניד לך שאין חכמה ואין חבונה ואין עצה לנדר ה', ולא העילו לאחאב כל תחבולותיו, כי מצאו החץ שלא היה שלוח עליו. ויהושפט שהציבו אחאב במטרה לחץ נצל ממנו בעזרת ה' אלהיו.

(לד) הפך ידך. לא נראה לי שהדברים האלה כפשוטם ומשמעם, כי אין הפונה לשוב אחור הוסך ידו. ועוד מי יאמר לנו שאחאב אמר לשוב לאחורי המחנה והלא רוח והצלה לו בצדדים? וכן ביהורם בן אחאב נאמר כלשון הוה, ויהורם לא שב לאחור כי אם נס אל כל אשר אמר למצוא שם מנוס (מי"ב ט' כ"ג). ועוד מה נאמר לכתוב האומר כי ישוב יהסוך ידו (איכה ג' ג')? ואומר אני שהפך שנאמר כאן לשון בדיקה והוא ככתוב ולרנלה ולהפכה (שי"ב י" ג', ראה שם דברי). ויר זו היא היר שפירשתיה ויקרא ה' ז' ואמרתי בה שהיא מה שהיד יכולה לעשות. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הפוך ידך ברוך ביכלתך, כלומר נסה נא כחך ועשה כל אשר תמצא ידך לעשות. ויתורנם לזועיים thue dein Möglichstes, ואמר אחאב כן, מפני שלא נקלה היא להוציא רכב אל מחוץ למחנה בשאון מלחמה.

(לו) ויעבר הרגה, אף על פי שאמרתי לך במקום אחר שכלשון המקרא כשיוקדם הפעל על פועלו אין המדבר חייב להכתיב בפעל בין זכר לנקבה ובין יחיד לרבים, במקום הוה נראה שיועבר דינו וַיַּעֲבֵר, ופועלו סתום והרנה הפעול, ופירוש הכתוב הוה העביר המעביר את הרנה¹). וראיתי לפרש כן, מפני שלא מצאנו שידובר בכתבי הקדש בקול עובר, אבל נאמר השמועה אשר אנכי שומע מעבירים עם ה' (שי"א ב' כ"ד).

¹ וכעין הדבור הזה תמצא כלשון יוני שבו יאמר ἑσάλπιγγε, תקע בשופר, ושם התוקע

(לח) והזנות רחצו. תרנס יונתן מאני זיינא. ולא תרנס כרין, כי זונות כפשוטו ומשעו. והשותפות שבין זונה לכלב מכארת לך כביאור אתנן זונה ומחיר כלב (דברים כ"ג י"ט).

(כה) וישלם יהוישפט עם וגו'. המשלים לפלוני עושה כן מפני שהוא חלש ממנו ולא יכול להתיצב לפניו. והמשלים עם פלוני בוחר בשלום ממלחמה מפעם אחר.

(כז) ומלך אין באדום. עיין רד"ק שינע למצוא טעם לזכר הדבר הזה כאן. והוא ינע ולא מצא. והזכר הזה עושה רושם במקומו ולא לעתיד לימי יהורם בן יהושפט כמו שאמר הרב. כי הכתוב הזה בא להשמיעך שיהושפט עשה אניות בעציון גבר, ועציון גבר בנבול אדום (דברים ב' ח). לכן הוא מקדים כאן להגיד לך שבימים ההם אין מלך באדום. לפי שהיה אדום נכנע ליהודה מימי דוד עד ימי יהורם בן יהושפט (דהיב כ"א ח'). ונציב יהודה הוא כמלך באדום, ובגלל הרבר הזה עשה יהושפט מלך יהודה אניותו בחוף הים שעם עציון גבר בנבול אדום, כי היה עושה באדום כאדם העושה בתוך שלו.

(טט) אניות תרשיש ללכת אופירה. תרשישם עיר ובנותיה באספמיה, והוא מקום מסחר לצידונים בימי קדם, ואספמיה היתה לעברים המרחק הרב שנודע להם דרך הים; שכן נאמר אחת לשלש שנים תבא אני תרשיש (למעלה י' כ"ב). והלא תראה שהיה להם מארץ ישראל לתרשיש מהלך שנה תמימה לכל הפחות. ועוד בימי המשנה כן הרבר, כמו שנראה ממה שאמר רבי יהודה בחוקה לא אמרו שלש שנים אלא כרי שיהא באספמיה ויחויק שנה וילכו ויודיעוהו שנה ויבא לשנה אחרת (בבא בתרא ג' ב'). הרי שההולך מארץ ישראל לאספמיה הולך שנה תמימה. ומפני שמארץ ישראל לאספמיה מהלך רב, היו לעברים האניות ההולכות תרשיש גדולות וחזקות ככל האניות העוברות בים למרחוק, ככתוב ברוח קדים תשבר אניות תרשיש (תהלים מ"ח). שנאמר אניות תרשיש מסני שהן גדולות וחזקות מכל אניות. וברבות הימים נקרא לכל אניות גדולות וחזקות אניות תרשיש, בין הולכות תרשישה ובין הולכות אל ארץ אחרת, ככתוב אשר לפנינו שקורא לאניות האלה אניות תרשיש והן הולכות אופירה.

נשברו אניות, וכתוב נשברה אניות, ולא זה ולא זה העקר, והעקר נשברה האניות, ונשמטה היא הרעת מראש התיבה בשביל היא שבסוף התיבה שלסניה. ונשברה כנגד האניות שהן לשון נקבה כמו ונשברו. ראה מה שאמרתו כביאור בנות צעדה (בראשית מ"ט כ"ב).

בעציון גבר נדרש לפני פניו ולא לפניו, כי עציון גבר חוף הים, והאניות נעשות כנמל ולא תשברנה כי אם בלב ים. וכן כתוב במקום האחר באניות האלה ויעשו אניות בעציון גבר (דהיב כ' ל"ו). ואף האניות שעשה שלמה נעשו בעציון גבר (למעלה ט' כ"ו).

ועל דבר הענין, בכתוב שדברי הימים נאמר שהתחבר יהושפט מלך יהודה עם אחויה בן אחאב מלך ישראל ושניהם יחדו עשו האניות האלה, ומן הכתוב הזה אשר לפנינו משמע שמאחר שלא ראה יהושפט סימן יסה בשותפתו, כי נשברו האניות, מאן להתחבר עוד אל מלך ישראל.

מלכים ב.

א

(א) ויפסע מואב בישראל. לא ידעתי לכוון פעמו של זכר הדבר הוה כאן בראש הספר. ואפשר שבא הכתוב להניד לך למה שלח אחויה לדרוש באלהי עקרון. כי אלולי שפע מואב היה אחויה שולח לדרוש באלהי מואב¹). ועכשו שפסע מואב ולא נכנע לו עוד לא יכול לשלוח שמה. ודרש את אלהי עקרון הקרובה גם היא לנבול ארצו. והספור הוה נראה לי צעיר לימים מאוד. מפני לשון הכתוב הוה. כי בלשון ימי קדם היה אומר תחתיו ויהי אחרי מות אחאב ויפסע ונני. ומפני לשון דבור שמשמש בלא. לאמר" בססוק זי יי. ייב. יינ. טזו. ומייה. וכן לא יעשה בכתבי הקדש הראשונים.

(ב) בעד השבכה. לא שנפל מן עליתו ארצה בעד אחד מן החורים שבשבכה. כי קטנים חורי השבכה מהננס בהם נוסו של אדם. ואחויה נפל על קרקע עליתו כנגד השבכה שהיתה ברזל ולקה בה. וראה מה שאמרתי שיא ד' ייח. ויתורנס בעד השבכה ללועזים gegen das Gitter.

אם אחויה מחלי זה. וכן שאל בן הדרד לאמר האחיה מחלי זה (למטה ח' ה'). וכמוהם שלח ירבעם לשאול בה' מה יהיה לנער (מיא יד נ'). ושלתם כל שאלתם לדעת אם למות ואם לחיים. ולא שאלו רפואה לחלים. ושלתם מעשה בארם השואל באלהים שלא אלהיו; כי בן הדרד בן הנכר השואל בה'. וירבעם גם הוא כנכרי אצל עבודת ה'. ונס אחויה אינן אלהי עקרון אלהיו. ונראה מכל אלה שזו דעת הגוים בימי קדם לאמר שאלהים מנידים עתידות לכל אדם ולא רופאים כי אם לעובדיהם ויראיהם. ולא כן דעת העברים בה' אלהיהם. ובנלל הדבר הוה כשבא נעמן להרפא מצרעתו על ידי נביא ה' יעוצה לו העצה סאת נערה עבריה (למטה ה' ב').

(ג) ומלאך ה' דבר. נכנס כאן מלאך ה' לדבור תחת ה' עצמו כגורת הכתוב. כשביל שהיה אלהיו לעלות לקראת מלאכי סלך שומרון. ויהי לך הדבר הוה

¹ הרומים הראשונים היו מקדישים אלהי העמים הנכבשים למניהם. ומזכרונות מלכי אשור שמענו שגם הם יש שהיו עושים כן. וכבר מצאנו כדבר הזה במלך ממלכי יהודה, והוא אמציה בן יואש שהעמיד לו אלהי שיעיר לאלהים אחר שהכה בכני שער מכה גדולה (רת"ב כ"ה י"א—ט"ו). ואמציה מלך יהודה נאסר בו ויעש הישר כענין ה' (שם ססוק ב'). וכל שכן מלך ממלכי ישראל. וראה מה שאמרתי בכיור וישאם דוד ואנשיו (ש"ב ה' ב')

לאות אשר בו תדע כמה חסין הכתוב בלשון נוסל על לשון, ומה יעשה למען חסצו בו.

מלך שמרון. לא אמר מלך ישראל, ואמר מלך שמרון, כמו שנאמר אחריו אלהי עקרון ולא נאמר אלהי שלשתים, ומזכיר הכתוב בשניהם הארץ ולא עמה, להשמיע המרחק שבין שתי הארצות, שבחר אחוזה לשלוח מלאכיו כל המרחק הזה לדרוש באלהי עקרון מדרוש בה' אלהי ארצו בארצו.

המבלי אין אלהים. על דבר היא חטופה זו ראה מה שאמרתי מ"א מ"ז ל"א, ועל דבר כסל האיון בראשית כ"ד ה' בציון שבגליון.

(ח) וישבו המלאכים אליו כי אמרו הנה הניר לנו האיש את אשר בלבבנו, ואין לנו נביא נאמן מזה, ולא אלהים גדול מאלהיו אשר הוא נבא בשמו, ולמה נלך לדרוש באלהי עקרון.

(ו) איש עלה לקראתנו, חמה רדיק שלא היו מלאכי מלך ישראל יודעים את אליהו, ואתה הראית לדעת שאליהו אין דרכו לשבת בשמרון, ואפשר שמימיו לא ראה את עיר הממלכה מיראתו את איובל, ואף כי אחרי מות אחאב והוא כמושל על ישראל, שכן אמר יהוא מה השלום עד זונני איובל אסך וכשפיה הרבים (למטה מ' כ"ב), ומשמע מדבריו שהיו בני איובל בידה כחומר ביד היוצר.

(ט) וחמשיו, משמש חמשים כאן כשם דבר ולא כמספר, ולכן אין משמע כניו כנניי שבשניהם ושלשתם וארבעתם.

(י) תרד אש מן השמים ונ', הדבר הזה עולה בקנה אחד עם האות שעשה אלישע בבית אל (למטה ב' כ"ד; ראה שם דברי), והדבר הזה נרוע ממנו, כי הילדים ההם עשו מדעתם כאשר היא, ושר החמשים הזה וחמשיו עושים מצות מלך אשר אם לא יעשוה יהיו בני מות לו, הלא יבוש הנביא לעשות כן לאנשים האלה בגלל יראתם את המלך אשר הוא עצמו ירא מפניו מאוד, כי לולא יראתו היה הולך עמם.

(יא) מדרה רדה, הלשון הזה לא מתישב היטב, וכמדומה אני שמהרה זה דינו מִהֲרָה, והוא צווי כרדה, והכתוב הזה ככתוב מהר קח את הלבוש (אסתר ו' ו'), ובלבד שכאן הצוויים בתוספת היא לחזוק הענין.

(יב) עבדיך אלה חמשים, הדבר כרוז שחמשים זה עקרו החמשים, ונשמטה היא הדעת שבראשו בטעות סופר מפני היא שבסוף התיבה שלמניה.

(יג) המבלי אין אלהים, הרברים מכאן ועד האתנה מאמר בתוך מאמר.

ב

(א) בהעלות, ראה מה שאמרתי בביאור כנאכם (ויקרא י' ט'), ובביאור כננות (יהושע ח' י"ט), ועל פי הרברים ההם פירוש הכתוב הזה כשבא ה' להעלות, או כשהניעה השעה שיעלה ה'.

(ב) ה' שלחני עד בית אל, ולא היו דברים מעולם, וכחש אליהו שלש פעמים, כי אמר אחרי כן וה' שלחני יריחו (פסוק ד'), ולבסוף אמר ה' שלחני הירדנה (פסוק ו'), וכל חסצו לנסות את אלישע, לדעת היסוד מעליו אם לא.

(ג) החשו, אין זה צווי, לפי שאם כן, היה נקוד הַחֲשׂוּ, והוא לשעבר, כמו שפירש רדיק בשם אביו, ולשון הכתוב כמו כחש לו (מ"א י"ג י"ח).

(ט) כעברם נשהיו עוברים את הירדן. שאל מה אעשה לך. ראה מה שאמרתי מ"א ג' ה'. ויהי נא. וא"ז זה כרעהו שאירשתי בביאור ויתן לך (בראשית ט"ז כ"ח). ופירוש הרברים יען כי מצאתי חן בעיניך לתת לי כל אשר אשאל מאתך. על כן תהי נא זאת שאלתי.

פי' שנים. אמרו בו המפרשים כלם שהוא כמו כפלים, ומטה שאומר רבי יוסי בר חוני אין אדם מתקנא בתלמידו ומסתייע במקרא הוה (סנהדרין ק"ה ע"ב) משמע שגם הוא היה דורש כן. ואין לשון הכתוב משמע כדבריהם. ועוד שאין שאלה ששאל אלישע לדעת רבי יוסי בר חוני וכל האומרים כדבריו מדרך ארץ. ולא זאת בלבד, כי אלו שאל אלישע כדבר הזה לא היה אליהו יכול לתת לו שאלתו. מפני שאין בריה נושאת משא כבד ממשקלה. ובגלל הדברים האלה אומר אני ששי שנים שני חלקים, או הכל חוץ בשליש. ושאל אלישע כן. מפני שלא עלתה תחלתו למעלה ממנו. וכן פירש רד"ק בשם אביו. וראה מה שאמרתי דברים כ"א י"ז.

(י) יהי לך כן. מצוה. ולפיכך אמר יהי ולא אמר יהיה. וכסוף דבריו אמר יהיה. כי אם לא יראהו אלישע לקח מאתו בודאי לא יהיה לו כן.

(יא) רכב איש וסוסי איש לרכוב אליהו בהם לעלות השמימה. ויפרדו בין שניהם. אין בכל המפרשים נותן טעם בדבר הזה. והסוסים והרכב הפרידו בין שניהם בשביל התנאי שהותנה ביניהם. שאם אין אלישע כדאי לראות את אליהו לקח מאתו לא יראהו.

ויעל אליהו בסערה השמימה. סכל הנביאים האחרונים לא מוכיר את אליהו כי אם מי שנסתם כל חוון בימיו (מלאכי ג' כ"ג). ועלית אליהו השמימה אין דוגמתה בכל כתבי הקדש. כי לא נמצא בהם שיוקח בן אדם מעל הארץ השמימה⁽¹⁾. ואיך יהיה כדבר הזה ואנחנו יודעים שהשמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם (תהלים קמ"ז ט"ז). והדבר ברור כאור השמש בצהריים שלא יעלה במחשבה שבן אדם עולה השמים עורנו חי עד שיאמן שנפשות המתים עולות השמים. ולכן אין ספק שעלית אליהו השמימה דברי הגדה של אחרית הימים. כי בשוכי ישראל מגלות בבל העלו משם שמות המלאכים ועמהם דברים הרבה מאמונות ודעות של הפרסים, והפרסים היו אומרים שנפשות המתים עולות אל האלהים בסולם המוצב ארצה וראשו מגיע השמימה. ורק בפסע בין אמונה זו ובין עלית איש אלהים השמימה והוא לא מת. ונראה שהיתה דעה זו בישראל דעת יחידים. והעם לא שעו בה אף אחר שנכתב הספור הזה לגלות עליה. ובגלל הדבר הזה לא נשנה כמוהו בכל כתבי הקדש. וראה שאמרתי בביאור ויקם על רגליו (למטה י"ג כ"א).

(יב) ואלישע ראה. נזכר הדבר הזה כשביל התנאי שהותנה ביניהם. להניד לך שראה אלישע את אליהו לקח מאתו. ועל כן זכה לפי שנים ברוחו. מצעק הבנין הבכר הדגוש. להשמיענו שהוא צועק וחוזר וצועק פעמים רבות.

אבי אבי. ראה מה שאמרתי בביאור לבניך לדוד (שי"א כ"ה ח'). וכמו שהמדבר לאדם שכמותו דרך כבוד יאמר לנפשו בנו. כן המדבר לגדול ממנו ולבו גם בו יאמר לו אבי. וכבר נאמר כן לשר ונגדול. ככתוב וידברו אליו עבדיו ויאמרו אבי (למטה ה' י"ג).

(1) ואל תשובני מחנך. כי לא פורש בכתוב מה נעשה לו.

רכב ישראל ופרשיו. עיין תרגום יונתן, וראה מה שאמרתי אני בביאור רכבות אלפי ישראל (במדבר י' ל"ו). והיו נזכרים לקרוא לנביא רכב ישראל ופרשיו מכל אנשי המלחמה וכלי מלחמתם, מפני שהעברים לא היו להם רכב ופרשים הרבה, כמו שהראיתוך לדעת סעמים רבות, ובגלל הדבר הזה אמרו שהמקום ימלא חסרונם בנביאיו הנבאים בשמו, ככתוב אלה ברכב ואלה בסוסים ואנחנו בשם ה' אלהינו נזכיר (תהלים כ' ח').

לשנים קרעים. על שם פי שנים ברוחך (למעלה ססוק ט'), כי ראה את אליהו לקח מאתו, ובה ידע שיהיו לו פי שנים ברוחו. וראיתי לאמר שקריעת הבגדים כאן רמו, מפני לשנים קרעים שאמר, ולא נאמר כן בכל קורע בגדיו סתוך צער. ועל דבר נביא שקורע בגדיו לרמו, הלא ראית דונמתו באחיה השילוני שקרע שמלתו לשנים עשר קרעים לרמו (מ"א י' ל').

(יג) אדרת אליהו, גם בגדים אחרים היו על אליהו, ולכל הפחות אזור עור שהיה במתניו (למעלה א' ח'), וכלם נשרפו באש של הרכב והסוסים, חוץ מן האדרת הזאת שאלישע צריך לה לקרוע בה את הירדן כמו שעשה אליהו רבו.

(יד) אף הוא, אין לו תרגום בתרגום השבעים, והוא כתוב שם יוגית כמות שהוא במקרא, ובלבד שהוא כתוב תיבה אחת (*ἀγγω*); ולא תרגמוהו מפני שלא היו יודעים מה הוא, ובעל הטעמים חבר אף הוא, לשלאחריו, וכן מפרשים המפרשים ואומרים שפירוש אף הוא ויכה כמו ויכה אף הוא, ואתה הראית לדעת במקום אחר שהמחבר כחבור הוה לא יודע בטיב לשון המקרא¹). ואף הוא נדרש לסניו ולא לאחריו, והוא חזק לאלהי אליהו, וזהו פירוש הדברים: הנה לקח אליהו מעל ראשי, ולא יקרע לי הוא את הירדן כאשר עשה לסנים, ואולם איה אלהי אליהו, הלקח מאתי גם הוא.

(טז) הנה יש את עבדיך, אין אתי זה מלת היחס, והוא את המשמש עם הפעל, והוא משמש כאן אם ישי שכח פעל כחו, והרבורו כלו כמו הנה יש עבדיך, והוא מאמר שלם, ומח שלאחריו חלוסי עבדיך ומפרשו. וראיתי לאמר כן, מפני שהמדברים המה חמשים האיש מבני הנביאים אשר עמדו מנגד בעבור אליהו ואלישע את הירדן (למעלה ססוק ז'), ולא היו אנשים אחרים עמהם. ואף על פי שאלישע אומר לאנשים האלה לא תשלחו לא מכוון לאנשים אחרים, והוא רוצה לאמר אל תלכו בשליחות זו, וכן הוא אומר בסוף דבריו הלא אמרתי אליכם אל תלכו (ססוק י"ח), הרי שכנגדם הרבור, ולא כנגד אנשים אחרים שהיו עמהם.

סן נשאו רוח ה' וגו'. ראה מה שאמרתי בביאור ההוא אמר ולא יעשה (במדבר כ"ג י"ט), ועל פי הדברים ההם גם "סן" זה לא מטיל ספק בדבר המאמר הראשון כי אם בשותפותו של דבר המאמר האחרון בו, לפי שדבר המאמר הראשון מעשה שהיה, כי נשא רוח ה' את אליהו, ואין ספק כי אם בדבר המאמר האחרון. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים *ob ihu vielleicht der Geist JHVHes, nach-dem er ihn davon getragen, in eines der Thäler niedergelassen hat*, ותכלית הליכה זו שהלכו בני הנביאים לבקש את אליהו ולא מצאוהו תתבאר לך בסמוך.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור ויבא גם אל רחל (בראשית כ"ט ל'), ובביאור ויבאו אף אחריו (ש"ב כ' י"ד).

(יט) ויאמרו אנשי העיר. הדבר מעשה ביריתו. ויריתו מושב בני הנביאים היודעים מראש שעתיד אליהו לעלות השמימה (למעלה ב' נ'), ואף על פי כן לא היה בהם מי שיכול לרסאות מימי העיר ולמדנו מכאן שלא כל המתנבא ויודע להניד עתידות עושה אותות ומופתים. ועל פי הדברים האלה ויאמרו שנאמר כאן לסעולת שלשום, והכתוב הזה מדבר כמה שנעשה אחר שהלכו החששים לבקש את אליהו ובטרם ישובו. כי אחר שיצאו הגדולים והחשובים מכני הנביאים שכיריתו מן העיר לבקש את אליהו דברו אנשי יריחו אל אלישע על דבר מי עירם, ולא דברו אליו קודם לכן, כדי שלא לבייש את בני הנביאים שקצרה ידם מהושיע.

(כג) עֵלָה, כמו עלה-מה (Fort mit dir!). קרח. כאו ונחזיק טובה לנערים הקטנים האלה אשר נתנו למות נפשם למעננו. להשמיענו שהיה אלישע קרח, והיה בו הסך מאלהו רבו שהיה בעל שער (למעלה א' ח'). ודע שבספר הזה יש ערכוב שתי קבלות בדבר האותות והמופתים שעשה אלישע, כמו שאראך לדעת למטה ו' כיב. ולפי הקבלה האחרונה לא בקרחתו בלבד שונה אלישע מאלהו רבו כי אם בכל דרכיו ובכל מעשיו. כי אליהו היה איש קנא ומוכן ומוזמן לשרוף כל אויבי ה' בהבל סיו, אשר על כן הועלה השמימה מסני שלא היו יושבי הארץ סובלים אותו; ואלישע של הקבלה האחרונה מתן ואיש חסד בכל מעשיו¹).

(כד) ויראם. שם עינו בהם לרעה, לפי שהוא בא לקלסם, ואלולי ראם לא היתה קללתו תוספת בהם. כמו שפירשתי בדבר דתן ואכירם ובדבר בלעם (במדבר מז כ"ז, וכ"ג י"ג). וכמו כן הדבור השנור בספרי התלמוד נתן רבי סלוני עיניו בו ונעשה גל של עצמות. הרי שהיו נתנים עיניהם במי שרוצים לעגשו.

ויקללם בשם ה' ותצאנה. וא"ז של ותצאנה כפיא בלשון ערבי, ופירוש הכתוב קללם ומחמת קללתו יצאו הדובים. והדובים נקבות ולא זכרים מפני שלא יהיה כדבר הזה שייבקעו שני דובים ארבעים ושנים ילדים כי אם בדוב שכול שנפשה מרה לה על אברן ילדיה, ואין דוב שכול כי אם נקבה, כי אין הזכר דואג לילדיו כדאגת הנקבה.

ואני מנעורי ועד היום הוה מדי קראי את הדברים האלה אמור אומר ברוך עושי שלא עשני נביא כאלישע זה! וכמו כן ראה רבי חנינא את דבר האות הזה, ולכן אמר בשביל ארבעים ושנים קרבנות שהקריב בלק מלך מואב הובקעו מישראל ארבעים ושנים ילדים (סוטה מז א'). הרי שרמה רבי חנינא את מעשה אלישע בבית אל למעשה בלעם, ובלבד שדבר לשון נקיה משום כבוד הנביא. וראה מה שאמרתני אני למטה ו' כיב.

¹ ומפני שהיה בדרכי אלישע הסך מדרכי אליהו רבו, הצטרף אלישע למשיחה כשנכתר למלאות מקומו (מ"א י"ג ס"ז), ואף על פי שלא מצאנו שנמשח אלישע משיחה ממש, די לנו בלשון המצוה שצוה ה' את אליהו לאמר ואת אלישע בן שפס מאכל מחולה תמשה לנביא חתחק להשמיענו שלא כיצור מחשבות לב אליהו יצר מחשבות לב אלישע הממלא מקומו, ולוא נמשח, ומשיחתו גלוי דעתו של ה', לא יאמן כי יסופר שאיש שככה לו ימלא מקום אליהו אשר דחקו מחשבותיו ממחשבות תלמידו ודרכיו מדרכיו כרחוק מרחק ממערכו.

ג

(ב) רק לא כאביו וכאמו. כי לא כאלהו אלישע הממלא מקומו. ולא כקנאת הרב דרך התלמיה, כמו שאמרתי למעלה. ואלישע שהיה מתון כלכל דבריו ודרכיו לבלתי העיר חמת איובל, והיה יושב בשמרון, כמו שנאמר בסוף הפרשה שלפניה ומשם שב שמרון. ובגלל הדבר הזה היה אלישע יכול להשיב לב יהורם מלך ישראל מלכת אחרי הבעל.

(ג) רק בחטאות ירבעם וגו'. וחטאת ירבעם מלכי ישראל אדוקים בה עד גלות ישראל. ואני כבר אמרתי לך שסדר הדברים בכתבי הקדש שלא כסדר מעשים שהיו. וסדר המעשים שהיו עבודת ה' בדמות שור או ענל ראשונה, ועבודת ה' כאל מסתתר רואה ואינו נראה אחרונה. והחדוש חללתו בימי המלכות הראשונים ונמרו מעשה נביאי ה' שהיו כרבות הימים מימי אמציה או מימי עזיהו בנו והלאה, ומטעם שאין לעמוד עליו היום הזה בני יהודה מרבייתם שומעים בקול נביאיהם לבלתי חת לה' אלהיהם כל תמונה, וישראל לא שומעים אל דברי המחדשים, והמה מעשי אבותיהם בידיהם ועובדים את ה' בתבנית שור כימי קדם.

(ד) היה נקד. ראה מה שאמרתי בביאור והארץ היתה (בראשית ב' א'). ואף כאן מסני שמישע זר מעשהו. כי אין דרך מלכים להיות נוקדים, אמר הכתוב ומישע מלך מוא היה נוקד להניד לך שיצא מישע מכללם. והשיב למלך ישראל ונתן למלך ישראל מס ראוי לו סחמת שהוא אדניו (von Israel als Tribut lieferte an den König), ולשון הכתוב על פי מה שפירשתי מ"א כיב כיו. והפעל לפעולה הולכת והוה בימים שעברו.

אילים צמר. אמרו בו שהוא אילים בצמרם. ואם כדבריהם היה הכתוב אומר אילי צמר, או אילים בלבד, כי סתם אילים צמרם עליהם, וכשהוא אומר אילים צמר הדבור כמו שלש סאים קמח (בראשית י"ח ו'). ואל תחמה על הדבר הזה, לפי שכמו שתאמר בלשון המקרא חמור לחם (שי"א ט"ז ב') ואתה מכוון לאמר לחם משא חמור אחר, כן לא נזכר כאן אילים כי אם ללמד על הצמר כמה הוא, ומאה אלף אילים צמר זה פירושו צמר של מאה אלף אילים, ויתורגם ללועזים *hunderttausend Fließ Wolle*.

ואנחנו למדים מן המקרא הזה שהיו העברים מגדלים כרים לבשר ואילים כשביל צמרם, ולכן לא היו מניחים צמר הכרים עליהם זמן רב, והיו נוזים הכרים כשצמח צמרם אך מעט, כדי שלא יכבד עליהם משא צמרם וירל בשרם, והאילים לא היו נוזים כי אם אחת בשנה, מסני שבגדולם הצמר עקר ולא הבשר. ובגלל הדבר הזה לא היה בכרים ששלה מישע למלך ישראל צמר די מנחה, ולכן הוסיף עליהם צמר נזת מאה אלף אילים. והדבר למד מענינו שמישע היה שולח כמנחה הזאת מדי שנה בשנה, אף על פי שלא נאמר כן בכתוב בפירושו, חוץ ממה שאמר והשיב והפעל לפעולה הולכת והוה כומן שקדם לזמן הזה, כמו שפירשתי למעלה. ומזכיר הכתוב מנחת מישע מה היתה להניד לך שהיתה פשיעתו למלך ישראל חסרון כים והסדר מרובה. ולהשמיעך שבגלל הדבר הזה יצא יהורם להלחם במואב.

(ה) וישע מלך מואב. ושיעתי שהניעה השעה לשלוח מנחתו למלך ישראל ולא שלח. וכששלח מלך ישראל עבריו אליו ענה עוות ואמר שלא יוסף לשלוח עוד את המנחה. ובימינו אלה נודע לנו שכבר ששע מלך מואב באחאב אבי יהורם, והיו בנייהם מלחמות רבות ונברה יד מישע על אחאב מלך ישראל. כי זה כשלושים שנה מצאו דביבון מצבת אבן אחת גדולה ועליה כתובים זכרונות דברים בלשון מואב, והדברים דברי ריבות שבין מישע מלך מואב ובין עמרי מלך ישראל ואחאב בנו. ואולם מצבת האבן היא נשברה כטרם יוכלו להעתיק מעליה דברי הזכרונות. ועל כן יש מן המאמרים שאבדו לנו כלם או מקצתם. והמאמרים שאבדו מקצתם קשה תרגומם מאוד, ולא הסכימו עליו החכמים כלם. ואני הנני נתן לך בזה מהם שתיים ושלוש דלתות שאין ספק בתרגומן:

אני מישע בן מלך מואב הדיבונני. אבי מלך על מואב שלשים שנה, ואמלך אני תחת אבי ואצב את המצבה הזאת לכמוש המושיעני מכל...
עמרי מלך ישראל לחץ את מואב ימים רבים, כי חרה אף כמוש בארצו, ויקם בנו תחתיו ויאמר גם הוא אלחצה את מואב. ואני ראיתי בו ובכיתו ויאבד ישראל לנצח. ויאמר אלי כמוש לך ולקחת את נבו מיד ישראל. ואלך לילה ואלחם בה מאור הבקר ועד הצהרים. ואלכדה ואך כלם, שבעת אלפים איש כי חרם היא לכמוש.

ומלך ישראל בנה את יהץ וישב בה והוא נלחם עמי. ויגרשהו כמוש מלסני. ואבנה את קרחה קיר יערים וקיר ואצב דלתיה ואבן את מגדלותיה. ובקרחה אין באר. ואומר אל כל העם חפרו לכם איש באר בחצרו.

אלה קצות דברי הזכרונות אשר על מצבת האבן שהציב מישע מלך מואב לכמוש אלהיו. והזכרונות האלה דברי חפץ בשביל עצמם, ובשביל דבר אחד ונודל הוא בעיני. כי הלא תראה מן הדברים האלה שמישע מרבר כמוש אלהי מואב כדבר ישראל בה' אלהיו. כשנכנע מואב לסני ישראל אמר מישע שבאתהו הרעה יען כי חרה אף כמוש במואב עמי; וכשנבר מישע וחפצו בירו הצליח, אמר שנמוש דבר אליו לאמר לך ועשה כזאת וכזאת, ועל כן הצליח דרכו והיתה לו תשועה מאויביו, כי נרשם כמוש מסניו, ככל אשר יאמר בכתבי הקדש במלכי ישראל ויהודה, כי כן ידברו בימי קדם כל העמים ללשונוחם. וראה סה שאמרתי כביאור נתן ה' תשועה לארם (למטה ה' א').

(ח) דרך מדבר אדום. בחר מלך יהודה כדרך הזה מסני שהיה אדום נכנע לו ובעברם על גבולו יצא עמם במלחמה לקראת מואב, וכן היה הדבר.

(ט) ומלך אדום. ונאמר במקום אחר ומלך אין באדום והימים ימי אחזיהו בן אחאב (מ"א כ"ב מ"ח). ואחזיהו לא מלך כי אם שנתיים (שם ססוק נ"ב). ואין לומר שפרק אדום את עול יהודה מעל צוארו בינתיים, כי אם כן, היה הכתוב מודיענו הדבר הזה, ועוד שלדברי מקרא אחר לא ששע אדום מתחת יד יהודה עד ימי יהורם בן יהושפט (דה"ב כ"א ח'). ועל כרחנו נאמר שמלך אדום הנזכר כאן הוא הנצב האמור בסוף הכתוב שבמלכים א' שהזכרתי למעלה. ומסני שהנצב ההוא הציבוהו מלכי יהודה והוא נכנע להם, לא נאמר כאן שאמר מלך ישראל אל מלך אדום התלך עמי אל מואב למלחמה כמו שאמר למלך יהודה, כי נצב אדום עבר מלך יהודה, וכשיצא מלך יהודה במלחמה צוהו לצאת עמו והוא עשה מצותו, כי אדניו הוא.

(יא) אשר יצק מים על ידי אליהו. אשר היה משרת אליהו. והוציא הכתוב הזה שירות בלשון יציקת מים. לפי שהיתה השעה צריכה למים.

(יב) וירדו אליו מלך ישראל וגו'. למדנו מכאן שהיו ימי יהורם ימים טובים לנביאי ה' מימי אחאב אביו. כי אחאב אמר אל סרים אחד מהרה מיכיהו בן יסלה (פי' כיב מ'י). ועכשו מלך ישראל יורד אל נביא ה' ושני רעיו המלכים עמו. והיתה הטובה הזאת לנביאי ה' לרגלי אלישע וסחמת דרכיו ושבתו בשמרון עיר הממלכה. כמו שאמרתי בראש הפרשה.

(יג) מה לי ולך. אין לומר שבאמת לא כוון אלישע בתחלה להושיע את מלך ישראל בצרתו. כי אם כן, מה לו במחנה? והדבר ברור שהיה יוצא במחנה להושיע בצרה. והוא מסרב בתחלה מסני שהיתה השעה שעת הרחק. והוא מצא מקום לקדש את שם ה' בהגידו ליהורם שיהושפט נכבד בעיניו ממנו. מסני שהוא עושה הטוב בעיני ה' אליהו.

(יד) קחו לי מנגן. כשביל שהיה כועס סרה מאתו רוח ה'. וממה שהיתה עליו יד ה' ננגן המנגן נראה בעליל שהעברים הראשונים חכמת מוזיקא יקרה בעיניהם מאוד.

(טו) עשה נזרת פעול. וכבר ידעת שהגזרה הזאת קוראת שם לפעולה לכל משפטיה. כי אין לה נבול. ובמקום הזה עשה כמו יעשה.

(טז) מכל חגר חגרה ומעלה. יונתן מתרגם מכל אסירי סייפא ולעלא. ואחריו כל אדם ימשוך, וכלם טועים. כי אין חגורה חרב בכל המקרא ותינוקות של בית רבן יודעים זאת. ועוד שאם כן, מה בא הכתוב ללמדנו. והלא כל היוצאים במלחמה מחוגר חרב ומעלה?

והכתוב הזה מסורש לך על פי מה שאמרתי בביאור והוא חגור חדשה (שיב כי' ט"ז). משם תראה שבימי קדם היה הנער מהלך ערום ואין חגורה במתניו עד שהגיע לכלל בשת משום ערוה. ועל פי הדברים האלה מכל חוגר חגורה ומעלה זה פירושו: מכל מגיע לכלל בשת ומעלה. כי מסני שבא מואב להלחם הפעם בשלשה מלכים והוא אחר. הוציא כל זכורו. ולא די לו בבני עשרים ומעלה כדרך כל היוצאים לצבוא צבא. כי הוציא גם כל נער חוגר חגורה והוא כבן שבע עשרה שנה. וראה מה שאמרתי בביאור ולא יגלה כנף אביו (דברים כי' א'). והדבור גלה כנף פלוני והדבור מכל חוגר חגורה ומעלה שניהם נשארו בלשון גם אחר שנשתנה המנהג שבו יסודם, וכבר הזה תמצא בכל אומה ולשון.

(כג) דם זה. האומרים שיש בו כדי מאמר שלם ומתרגמים ללועזים das ist Blut, והטה כל המפורשים והמתרגמים הנודעים לי, מראים לדעת שאינם יודעים בשיב לשון המקרא. לפי שאם כדבריהם היה הכתוב אומר דם הוא. ככתוב מן הוא (שמות ט"ז ט"ז). ועוד שהרי כבר נאמר לפני מזה שנראים המים למואב כדם. ומה באים הדברים האלה להשמיענו? ושתי חיבות אלה נושא המאמר ומה שאחריהן הנשוא. ופירוש הכתוב הדם הזה שאנו רואים מגיד על המלכים שהחרב נחרבו, וגורתו ככתוב מנא מנה אלהא מלכותך (דניאל ה' כ"ו). והלשון הזה מיעומו במקרא ורבוי בתלמוד, והוא שנוד שם בפי דורשי המקרא. כי בכל דרש דברי הכתוב נושא המאמר ודברי הדרש הנשוא. וכל כמו אלה מפורשים במה שאמרתי בראשית א' כ', שלמי שבלשונות בני שם. כשאין הקשר שבין הנושא והנשוא קשר אמיץ, השותפות שביניהם

דקה כחוש השערה. יש במפורש ומפורשו לברם ברי מאמר שלם. ובעל הטעמים סירש הדברים כמו שפירשתי. לפי שאם לא כן, היה שם האתנח כזה ולא באשר הוא שם. והשבעים טועים מאוד בתרגום המקרא הזה.

החרב נחרבו המלכים. הלשון היה כמות שהוא לפנינו כספרים חשוד בעיני, כי המקור הפעל והפעל נפעל, ואנכי לא ידעתי כיצא בו ככל המקרא. ואומר אני שהחרב זה דינו הַחֲרַב, או נשנית היא שבראשו בטעיות מופר מסוף התיבה שלפניה. ועקרו חֲרַב, ונאמר כאן חרוב נחרבו כמו שנאמר סקול יסקל (שמות י"ט י"ג).

ובין כך ובין כך הלשון לשון חרב, ולא לשון חרבן כמו שאומרים המפרשים. לפי שאם כדבריהם, וסירוש הכתוב החריבו המלכים איש את אחיו. למה נשנה הענין ונאמר אחריו ויבו איש את רעהו? ועל פי מה שאמרתי מתישב היטב לשון הכתוב ואין כאן כפל הענין. כי זה סירוש הרברים מחרב וצמא השתגעו המלכים ובשנעונם הנו איש את רעהו. והדבר ידוע שישתגע האדם מצמאון. ועל פי הסירוש הזה, ולא לסירוש המקובל, דעת לנבון נקל איך עלתה על לב מואב לאמר שהמלכים ההם שיצאו ושלום ביניהם הנו איש את רעהו. וחמה אני על גזניו שבשרשו מרמה הוא שרש חרב לשרש חֲרַב, בערבי ולא עלתה על דעתו לאמר שמשמע זה כמשמע זה. ושני השרשים האלה תחלתם לשון טיעוט וחסרון. וסוסם חסרון דעת וחבונה מתחמוק לב. ויתורנם הכתוב הזה בחבורו, dieses Blut bedeutet, dass die Könige, vor Durst wahnsinnig geworden, einander geschlagen haben

(כד) ויבו את מואב. שלש פעמים נאמרה מבת מואב במקרא הזה בלשונות שונות, וכל זאת כנגד מה שאמר מואב להם. להניד לך שלא הנו המלכים איש את רעהו, כמו שדמו האויבים, כי במואב הנו המה מכה גדולה.

(כה) עד השאיר אבניה וגי. האומרים שננוי של אבניה לקיר חרשת טועים. כי כבר אמרתי לך פעמים ושלש שחוק הוא בלשון המקרא שלא יוקדם כנוי לשם שהוא שב אליו, והחוק הזה לא כמהרה יעברנו אפילו דובר שיר, ואף כי המדבר כדבר איש אל רעהו. ועוד שאם כדברי המפרשים, וסירוש הכתוב אפילו בקיר חרשת לא השאירו כי אם אבניה, הרי כבר מוכה קיר חרשת, ומהו ויסבו הקלעים ויכוה?

ובאמת כנוי של אבניה שב אל חלקה מוכה, וכנוי של ויכוה לעיר, כלומר לאנשי העיר ולא לחומתה. וסירוש הכתוב אחר שהשחיתו כל חלקה מוכה בהשלך איש אבנו נותרו בידיהם אבנים ונסבו הקלעים את העיר ויכו את יושביה באבנים הנותרות הן אשר בידיהם. כי הקלעים קולעים באבנים (שופטים כ' ט"ז). ושיא י"ז ג'). ולשון הכתוב הזה קצרה מאוד ודחוקה, ויש הרבה כמוה במקרא. וקיר חרשת היא הנקראת במקום אחר קיר חרש (ישעיה ט"ז י"א וירמיה מ"ח ל"א). ונראה לי שהיא הנקראת גם קיר מואב (ישעיה ט"ז א').

(כו) וירא מלך מואב. היה הדבר הזה בקיר חרשת הנזכרת כסוסק הקודם. להבקייע אל מלך אדום, אולי ירחם עליו ויתחנן בעדו לשני רעיו המלכים שיעלו מעליו. ובחר במלך אדום להבקייע אליו מפני שקרוב הוא לו משני רעיו, כי מנויי הארץ הוא כמוהו.

(כז) ויקח את בנו הבכור. יש אומרים שהבן בנו של מלך אדום שנתנו אביו במשכון ביד מלך מואב, ודבריהם דברי רוח ממה טעמים. כי אדום בעת ההיא

נכנעת ליהודה, ומה למלכה למשכן את בנה למלך מואב, ומואב עצמה עד עכשו נכנעת לישראל, והמלחמה בשביל ששיעתה שששעה אך אתמול? ועוד שאם כן, מלך מואב רוצח הוא ומעשהו מעשה רצח, ומה הקצף שהיה על ישראל למענו? ועוד שאם אין הכן בנו של המקריב, למה נאמר בנו הבכור אשר ימלוך תחתיו, כי מה שבח הוא זה אצל מקריבו שלא אביו הוא. ובגלל כל הדברים האלה אין ספק שהבן בנו של מלך מואב המעלה אותו עולה. והבן הועלה לה' אלהי ישראל, שאם לכמוש אלהי מואב, מאין הקצף על ישראל? ועוד שאם הועלה הבן עולה לאלהי אביו, היה הכתוב אומר כן בפירושו, ומפני שהקריבו אביו לה' סתם הכתוב את דבריו משום כבוד ה'. וכיוצא בו הראיתך לדעת בראשית כ"ב ב'. וכבר אמרתי לך שבימי קדם היו העברים מקריבים בכוריהם לה' אלהיהם, ומלך מואב שכנס יורע זאת, ולכן העלה את בנו הבכור עולה לה' אלהי העברים לחלות פניו, ונעתר לו ה', והיה קצף גדול על ישראל, ועלו מעליו ושבו לארצם, ולא היתה להם כל תועלת בנצחונם שנצחו את מואב בפעם ההיא.

וחכמי ישראל מכבדים כאן כרוזים הרבה לשם שמים, והם יגיעים לריק בכל כרוזיהם, כי זה פירוש הכתוב, הוא ולא אחר. והסופר אסף את המגלה הזאת אל חוך ספרו, כבו שנאספו אל חוך כתבי הקדש מגלות אחרות אשר כמוה, כפרשת עזאזל (ויקרא ט"ז ח' כ"ב) ופרשות הוקעה (במדבר כ"ה ד' ושי"ב כ"א, א'—ט'), ואף על פי שפני עבודה זרה שניהן.

ד

(א) ואתה ידעת ונני. אמרה האשה כן, מפני שבגלל יראת ה' שהיתה באישה ידאג אלישע לזרעו אחריו שלא ימכרו ממכרת עבר, וכעין הרבר הזה הראיתך בביאור ואת בית ה' אני הולך (שופטים י"ט י"ח).

והנשה בא לקחת, ראה מה שאמרתי בראשית כ"ב ב'. ואף כאן בא לקחת פירושו מוכן ומוזמן ליקח. כי כן היו דיני מלוה בימי קדם, שכשלא פרע הלוה את חובו בשעתו היו בניו עבדים למלוה, ככתוב מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו (ישעיה נ"א'). ומפני שהיו הדינים ההם קשים מאוד אמרה תורה, לא תהיה לו כנושה (שמות כ"ב כ"ד). את שני ילדי, ממה שהילדים שנים והם שניהם משועבדים לבעל החוב אנו שומעים שחובו סמוך הרבה, ובכך יגדל האוח כשיש לאשה בברכת איש האלהים די שלם את כל החוב.

(ב) מה אעשה לך, ראה מה שאמרתי בשאלה זו בראשית כ"ז ל"ז. ועל פי הדברים ההם אמר לה אלישע בתחלה מה אעשה לך כנואש ממנה להושיע לה, כסבור שלה אין כל, ואחרי כן חזר ושאל מה יש לך בבית, ונואש בתחלה, מפני שאין הנביא הכל יכול, כי יש דברים שקצרה ידו מעשות, כמו שהוכחתי לך במקום אחר, וממה שלא יעשה הנביא חרוש דבר מאפס ואין. ובגלל הדבר הזה, אף על פי ששלח אלישע ברכה במעט השמן שבכלי האשה, אלו היה כליה ריק מכל לא היה יכול לשום בו אפילו טפה אחת בנס¹).

¹ וכן המצא באלמנה שבצדפת שהיה לה מלוא כף קמח בכר ומעט שמן בצפתח (מ"א י"ז י"ב), ולא שלח אליהו את הברכה בכלים ריקים, כי כדבר הזה לא יעשה כל נביא.

אסוך שמן. היה שמנה השמן הטוב שמשתמשים בו לסיכה. ולכן כליו אסוך, ושמן האלמנה אשר בצרפת שהיה שמן מאכל נתון בצפחת (מ"א י"ז י"ב). ושמן סיכה יקר משמן מאכל, ובנלל הדבר הזה היתה ברכתו די חשועה מיד הנושה והותר. ולא רחוק בעיני שאין אסוך כלי השמן כי אם מרתו. ואסוך שמן זה פירושו: שמן כדי לסוך בו.

(ג) וסגרת הדלת. שלא יכנס זר אליכם בבית כשאת יוצקת השמן ויכניס עין הרע בברכתו ויעמוד.

(ד) והמלא תסיעי והכלי המלא תסיעי שלא יעמוד אצל הכלי הריק בצקת השמן אל תוכו, וצוה הרבר הזה, כדי שלא תכניס היא עצמה עין הרע בברכת השמן.

(ה) מוצקת, וכתוב מוצקת, והוא העקר. ומשמש כאן הבנין הכבד הרגוש משום רוב השמן הנצק, והוא על פי מה שאמרתי במדבר כ"ב ד'.

(ו) ותגד לאיש האלהים. כשכיל שהיה לה השמן בברכתו, ועדיין לא אמר

שלה הוא לעשות בו כטוב בעיניה. ואת ובניך תחיי, וכתוב בניך. בלא וא"ו, ודין

הכתוב וְאֵת בְּנֵיךָ תְּחַיֵּי, והוא העקר, ולא הקרי. וראיתי לאמר כן, מפני שאם קרי,

והפעל מוקדם לפעל, היה הכתוב אומר תחיי לשון רבים. ולפירושי בשכיל שלא

צעקה האשה כי אם אל בניה, שכן אמרה והנושה בא לקחת את שני ילדי לו לעבדים

(למעלה מסוף א'), ולעצמה לא שאלה דבר, כי שנחה נפשה מפני נפש בניה ככל

אם שהגיעה למקומה, חשוכה אלישע כשאלתה.

(ח) ותחזק בו ותסצר בו, ועקרו החזיקה בו מבלי הרפות ממנו. ודוגמתו ויחזק

בו חותנו (שופטים י"ט ד'). לאכל לחם, ולא ללון, כי עדיין אין בבית מקום לו

ללון, כמו שתראה בסמוך. ויהי מדי עברו, הפעל לפעולה הולכת והוא בימים

שעברו, ופירושו הכתוב מן היום אשר החזיקה בו ראשונה ועד היום ההוא היה זה

דרגו שמדי עברו יסור שמה לאכול לחם.

(י) נעשה נא. מכאן אנו למדים כמה מעטים צרכי הראשונים. שהרי האשה

הזאת עשירה מאוד, שכן קראה הכתוב גדולה (למעלה מסוף ח'), ועד כאן לא היתה

לה בבית עליה, והיה כל ביתה חדר אחד. והאלמנה אשר בצרפת היתה לה בביתה

עליה (מ"א י"ז י"ט), מפני שלה בן, והיה בנה דר בעליה עד שבא אליהו לשבת

עמה. והאשה הגדולה הזאת שלא היה לה בן שוכנת עם בעלה ועמהם עבדיהם

ושפחותיהם בבית ולא יתבוששו. כי הראשונים אין להם בשת כי אם מפני בני חורין,

כמו שהוכחתי בכיור וחקק הצעיף ותתכם (בראשית כ"ד ס"ה).

עלית קיר. אמר הכתוב כן, מפני שהעברים הראשונים היו יושבים על

הגגות בשעת הרחק, כמו שלן שאול על גג בית שמואל בכואו אליו לדרוש מאתו

על דבר האתונות, והמושב אשר על הגג גם הוא עליה, כי היושב בו עולה שמה,

ובלבד שאין לה דפנות, ועלית קיר עליה שיש לה קירות או דפנות. ממה ושלחן

וכסא ומנורה. כל הכלים ארבעה, מפני שצרכי הראשונים מעטים, כמו שאמרתי,

וכל שכן צרכי איש אלהים.

(י"ג) חרדת אלינו. עקרה של חרדה תנועת הלב (heftiges Pochen des

Herzens), ולכן תאמר חרד מפני סלוני לנסנו מפלוני מיראתו אותו, ותאמר חרד

אל סלוני או לקראת סלוני למשחדל להראות לסלוני שהוא חסך קרבתו חריו בכבודו,

וכאלו ינוע אליו לבו באהבתו אותו, וכל הנאמר כאן בחרדה הוא הדין לפחה, ובלבד

שתאמר סחד אל סלוני ולא תאמר סחד לקראת סלוני. וראה מה שאמרתי בביאור ולא סחרתי אליך (ירמיה ב' י"ט).

בתוך עמי אנכי ישבת. ראה מה שאמרתי בביאור ומקצה אחיו (בראשית מ"ז ב') בסוף דברי. ועל סי הדברים ההם זה הדבר שאמרה האשה: מעם הארץ אנכי ואין לי עסק עם המלך ושר צבאו.

(י"ד) ומה לעשות לה. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ב'. וגם כאן אחר ששמע אלישע שאין לאשה חסין במה שאמר לדבר לה אל המלך או אל שר הצבא נואש מעשות לה דבר. ועל כן אמר ומה לעשות לה. שפירושו ואם כן לא אוכל לעשות לה דבר. אבל לא כן כמו שאמרתי. לפי שיכול אתה לעשות לה דבר גדול. כי בן אין לה ובידך לחת לה בן. וראה מה שאמרתי בראשית י"ז י"ט.

ואישה זקן. והוא המעם שבכל הפרשה הוואת האשה עקר. כי אין כל חדש תחת השמש, ועולם כמנהגו נוהג מיום היותו ועד היום הזה. ומפני שהיה האיש הזה זקן ואשתו נערה (כי לא אמר לנו הכתוב שהיתה זקנה גם היא) היתה האשה עקר. ואף על פי שהיא עקרה. ובעלה טפל לה.

(ט"ו) קרא לה. לא ששבה אל חדרה ונקראת שנית. כי היתה עומדת חוץ לעליה. ואלישע שאל שאלתו ביד ניהוי. כמו שנאמר אמר נא אליה (פסוק י"ג). ועכשו כשהוא בא לבשרה את הבשורה בעצמו קראה שתגש אליו ועמדה בפתח.

(ט"ז) בעת חידה. הדבור הזה מסורש לך כל צרכו בראשית י"ח י"ד.

(י"ח) ויגדל הילד. היה כבן ארבע שנים ולא יותר. כי אמו גרה בארץ שלששים שבע שנים אחר שהחיהו אלישע, ובשובה אל ארץ ישראל עוד יהורם בן אחאב חי (למטה ח' א'—ג). ויהורם מת אחר שמלך שנים עשרה שנה (למעלה ג' א'). (כ"א) על ממת איש האלהים. אמרה שממת איש האלהים יש לה מנולה מחמת קרושתו. כמו שאמר אלישע עצמו בתחלה להחיות את הנער המת במגע משענתו על ידי ניהוי משרתו (למטה פסוק כ"ט). ואף על פי שהיתה האשה הולכת אל הנביא. אמרה ששוב לנער לשכב על ממתו עד באו. ותסגר בעדו שלא יכנס הנכנס וידע שמת הנער. כי היא באה לכהד הדבר מאישה. וכמו שאמרה לו שלום (למטה פסוק כ"ג).

(כ"ג) לא חדש. כי בראש חדש שהיו במלים ממלאכתם היו רגילים ללכת אל הנביא לשמוע מפיו דבר ה'. וראה מה שאמרתי במדבר א' א'. שלום. הכל שלום. ואין דבר להחריד לכבך. ושלום זה פירשתיו לך שמות י"ח כ"ג.

(כ"ד) רויץ נא לקראתה. צוהו הדבר הזה כדי שלא תקדים האשה ותגש אליו שלא ככבוד איש אלהים. תדע לך שכן, שהרי כשהחיוקה ברגליו אחרי כן נגש ניהוי להרפה. ותאמר שלום. אמרה לניהוי שלום ואין שלום. כדי שלא יכנס עמה בדברים. ותמרה היא לבא אל אדניו.

(כ"ז) ותחזק ברגליו. לא ידעתי בכל המקרא חוץ מכאן דכבר הוה שיחויק המתחנן ברגלי מי שהוא מתחנן אליו. ולא יסורש הדבר כי אם במה שהוכרתי משירי הומירוס ומנהג עמי הסלבים בביאור שים נא ירך תחת ירכי (בראשית כ"ד ב').

(כ"ח) השאלתי בן מאת אדני. אמרה כן. מפני שהנותן לרעהו שאלתו אפשר שנותן בעין רעה. ולא יתן הנותן מתנה מאליו כי אם בעין יפה; ובגלל הדבר הזה אלישע שנתן לה בן והיא לא שאלה היה בדין שיתן לה בן ולא ימות בחייה.

(לא) ואין קול ואין קשב. כי אין נביא עושה אות גדול ונורא כחזית המתים כי אם בראות עיניו את המת. כמו שהוכחתי במדבר ט"ז כו'.¹ ואלישע ששלח ניהוי לסניו ומשענתו בידו. מפני שהיה רגיל באוחות ומופתים. היה אומר לעשות מה שלא יעשה כל נביא. ולא עלתה בידו. ואפשר שלא שלח אלישע את ניהוי לסניו במשענתו כי אם בנורת הכתוב החסין להניד לך שכדעת עם הארץ כן הוא. ולא יחיה נביא מת כי אם בעמדו במקום המת ורואה אותו.

(לב) ויתפלל אל ה'. ראה מה שאמרתי בתפלה זו מ"א י"ז כ"א.

(לד) וישם פיו על פיו ונ'. שם כל השימות האלה זו אחר זו ולא בבת אחת. כי בשכב גדול על קטן והיה פיו על פיו לא התיינה עיניו על עיניו וכפיו על כפיו פעם אחת.

(לה) עד שבע פעמים. יש שלשה כתבי יד שלא כתוב בהם. עדי. זה. והעקר ככתוב לסניו בספרים. והמנסח הוא טעה בסירוש המקרא הזה לאמר שתאר הזמן לסוף הדברים בלבד. ושאלישע לא עשה ככתוב כי אם שתי פעמים. ובפעם האחרונה זורר הנער שבע פעמים רצופות. ולא כן הדבר. ואלישע עשה מעשהו לנהר על הנער ככתוב שבע פעמים. ומן הפעם השנית והלאה זורר הנער אחר שנהר עליו הנביא. וכשביעית פקח את עיניו. ועל הפירוש הזה מתישב היטב לשון. עדי.

(לט) גפן שדה. שדה זה שכנגדו כרם. והוא הדין לרעהו הבא אחריו.

(ס) ויצקו. ראה מה שאמרתי ש"ב י"ג ט'. ואף כאן ויצקו זה דינו ויצקו. והפעול למד מענינו שהוא הסיר. כי כסיר היו אוכלים. ולא הורק להם הנייד אל כלים אחרים. כמו שצעקו ואמרו מות בסיר. וכמו שנאמר בסוף האחר וישלך אל הסיר. ונאמר בסופו ולא היה דבר רע בסיר. ואלו נקוד אשר לסניו בספרים הסיר ריק ואין בו כל דבר. ואחר שהורק הנייד מן הסיר איך ירפא לנייד ברפואת הסיר?

(מא) ויאמר צק לעם ויאכלו. יש כתב יד אחר שבו לא כתוב צק. ונראה לי שחסרונו העקר. והוא נכנס בכתוב מחמת הטעות שמעו בכתוב הקודם לקראות "ויצקו" שלא כדון. ואם כן. אין ויאכלו נקוד כדון. ודינו ויאכלו. ועל פי הרברים האלה זה פירוש ויאמר לעם ויאכלו אלישע צוה את העם והם אכלו במצותו. ועל פי הפירוש הזה משיבח הכתוב שכתב רב. כי אם לא כן. לא נאמר לנו שאכלו הנייד אחר שנרפא.

(מב) מבעל שלשה. היא של שלישה נוספת לסמן מקומו שהוא המקום השני. ומקומו ראוי לו מחמת בעל שנמסך אליו. והוא על פי מה שאמרתי בראשית ב' ג' בציון שבגליון. ולא ידעתי לכוון למה נזכר שם המקום ושם האיש לא נזכר. ואפשר שהיו ככרות בעל שלישה קמנות. ובכלל הדבר הזה נזכר שמה. כי בעשרים ככרות לחם גדולות למאתים איש די והותר בלא נס. וכל שכן כשיש כרמל עמהם. בצקלנו. לא ידעתי לפרשו.

¹ ועוד בסוף יכו בית שני היו אומרים כן. שכן נאמר בתורת הנצרים שמושיעם רופא חולים מתוך למקומם (מתי ח' י"ג; ט"ז כ"ח). והוא לא מחיה מתים כי אם במקומם (מרקם ה' ט"ז מ"א; יוחנן י"א ל"ח—מ"ד).

ה

(א) היתה איש גדול, וכן נאמר בסוף הפסוק והאיש היה נבור חיל, והוא על פי מה שאמרתי בכיארור והארץ היתה (בראשית א' כ'). כי לפי שלא יאמן כי יספר שיהא איש מצורע ונבור חיל ונדול לפני אדניו. אמר הכתוב היה, להשמיעך שכן היה הדבר ולא מיעטה צרעתו של נעמן את נבורתו ואף לא מיעטה מנדולתו לפני אדניו.

נתן ה' תשועה לארם. בא וראה שהדבר כמו שאמרתי בענין הזכרונות של מישע מלך מואב למעלה נ' ה' בסוף דברי. כי אם לא כן, והדברים האלה כמשמעם, מה חסין לה' בארם לחת לו תשועה ולא מעובדיו ויראיו ארם, ולא זאת בלבד, כי בן הדרד מלכם איש חרמו (מ"א כ' מ"ב)? ועל כרחק תאמר שאמר הכתוב הוה נתן ה' תשועה לארם והוא לא מכוון לדברים כמשמעם, כי זה הדבר שהוא רוצה לאמר היתה תשועה לארם, ובלבד שלפי ששם ה' שגור על לשונו בכל כמו אלה כשהם אמורים כנגד ישראל, בין שהוא מכוון לאמר שה' הוא הפועל באמת ובין לא מכוון, נכנס שם ה' גם כאן, אף על פי שהדברים אמורים כנגד ארם שאין לה' חסין בו. וראה עוד מה שאמרתי בכיארור ולא נתן ה' לכם לב לדעת (דברים כ"ט ג').

(ב) נערה קטנה. היתה קטנה כשנשבת והיא גדולה עכשו. וזכרת קטנותה, לפי שאלו היתה גדולה כשהלכה בשבי, היתה צרתה וצרת עמה נונעת בלבכה, ולא היתה יועצת טוב לאדניה משנאתה אותו ואת עמו. ומפני שנשבת והיא קטנה ולא בת דעת, והיא גדלה בבית נעמן ותהי לו כבת, שכחה עמה ובית אביה לאהבה את אדניה.

(ג) אחלי אדני לפני הנביא. גוניוס ותלמידיו הנשבעים בו להם אחלי ואחלי שתיהן מלות הטעם, ולא כן הדבר. ואתה כמה שאמרתי בראשית ל' י"ג הראית לדעת שאחלי עקרו שם ככילי ושדי והרומה להם בלשון, ואחלי זה נסמך אל אדני, ולכן נקוד למ"ד בצירי, והדברים מאמר שלם, ופירושם שאלת אדני בדין שחבא לפני הנביא (Meines Herrn Wunsch sollte vor den Propheten kommen).

אז יאסף אתו מצרעתו. מפני שהעברים היו משלחים את המצורע אל מחוץ למחנה, והוא לא נאסף אל המחנה עד שנרפא ונטהר, אמרו לטהרת המצורע אסיה.

(ד) ועתה כבא הספר ונני. על דבר תחלת הספר הוה המתחיל ועתה ואין להתחיל כן, ראה מה שאמרתי במדבר כ"ב ו' בציון שבנליון, ומפני שבימים ההם אין שלום בין ארם ובין ישראל, השמיט הכתוב ברכת שלום שבראש הספר הזה, ונלה עליה בהתחלת ועתה, להניד לך שהיו בראש הספר דברי שלום, והוא לא חש להזכירם מפני שלא יצאו מלב אומרם, לפי שאין מלך ישראל איש שלום.

(ז) כי אך דעו נא וראו. הרוצה לעמוד על גזרת המאמר הוה יזכור מה שאמרתי בכיארור כי אם ליראה (דברים י"ב). ועל פי הדברים ההם אף, אך זה שמשמעו משמע, כי אם" מנביל הדברים שבסוף הפסוק, ופירוש הכתוב דעו נא וראו

כי אך מתאנה הוא לי; וכדי שישמע השומע ויבין הרברים נאמר כי לפני אך, וכאלו רצה המדבר להודיע שכי אחרונה כמו כי אך.

(ח) יבא נא אלי וידע. הדברים האלה כתוכחת למלך ישראל, כלומר אם אתה לא ידעת, יבא הוא וידע כי יש אלהים בישראל. ומלך ישראל ידע שיש נביא בישראל, והוא חדל מדרוש באלישע מפני נערותו שנער בו לאמר מה לי ולך לך אל נביאי אביך ואל נביאי אמך (למעלה ג' י"ג).

(ט) ויעמד פתח הבית. ולא בא נעמן אל תוך הבית כדי שלא יטמא את בית הנביא בצרעתו. תדע לך שכן, שהרי אחרי שהרתו נאמר בו ויבא ויעמוד לפניו (למטה ססוק ט"ז). ונעמן שהיה כבן בית לפני מלך ארם אדניו אסילו בצרעתו, ונזהר בסני אלישע ולא נכנס אליו הביתה, מן הסתם היה יודע שכן דין המצורע בישראל. ואם כן, אין דיני מצורע בימים ההם כמו שאמרו במשנה הכל מטמאים בנגעים חוץ מנכרי (נגעים ג' א').

(י) מלאך. שלח אליו איש מבני הנביאים היושבים לפניו, ולא שלח ניהוי נערו, משום כבוד נעמן שהיה איש גדול לפני אדניו (למעלה ססוק א'). ואלישע עצמו לא יצא אל נעמן החוצה מפני שלא נחכוון לעשות בו מעשה, ולמצוה די בשלית. בירדן. צוהו לרחוץ בירדן להוריעו מה יקרה ארץ ישראל ונהרותיה בעיני ה' אלהיה, והארץ שככה לה הלא ינעים לדיק כל הנלחמים בה. וראה מה שאמרתי למטה ססוק כ"ו.

(יג) ויאמרו אבני. המדברים רבים והם אומרים אבני, והוא הדין לכל כמו אלה שהם שמות הכבוד. וכן אמרו המצרים אל יוסף לא נכחד מאדני (בראשית מז י"ח). ויש יוצאים מן הכלל הזה שלא כדן.

(טו) הנה נא ידעתי וגו'. אמר נעמן כן מפני שהיה דורש את קוסמי עמו ונביאי אלהים אחרים קודם לכן, ולא יכלו לרפאותו.

(טז) וימאן. פעם המיאון הזה יתבאר לך כמה שאמרתי למטה ססוק כ"ז.

(יז) משא צמד סרדים אדמה. ראה מה שאמרתי בכיזור שלש סאים קמח (בראשית י"ח ו'). ועל פי הרברים ההם אדמה זו מקומה המקום השני. ועל דבר הענין יפה אמר רדיק ששאל נעמן אדמה מאדמת ישראל לעשותה מוכת בארצו. ואני מוסיף נוסף משלי ואומר שנראה מכאן שאף על פי שהיתה אדמת ארץ נכריה טמאה בעיני העברים, ככתוב על אדמה טמאה חמות (עמוס ז' י"ז), ולא זאת בלבד כי אסילו הארץ שבעבר הירדן מורחה נאמר כנגדה אם טמאה ארץ אחוזתכם (יהושע כ"ב י"ט), מכל מקום לא היו אומרים שאדמת ארץ הנכר טמאה למטא במגע, כי אם כן, מה הועיל נעמן בתקנתו, והלא נטמאה אדמת קדש כמגע אדמת ארם?

(יט) לך לישלום. ולא אמר הנביא אל נעמן דבר על אודות עבודתו ולא צוהו לעשות כאשר דבר. ואף מכאן אנחנו למדים שלא היו העברים הראשונים קוסצים אחר גרים.

(כ) הארמי הזה. לא חנם מתואר נעמן כן. כי זה הדבר שאמר ניהוי: אלו היה המצורע איש מישראל, או בן הנכר ששלום בין עמו ובין ישראל, החרשתי; ועתה האיש הזה ארמי הוא ואיש מלחמותינו, ולמה ירפאונו נביא בישראל חנם. ואלישע מעמו ונימוקו עמו, כמו שתראה למטה. וראה מה שאמרתי בכיזור ארמית (למטה י"ח כ"ז) בסוף דברי שבנעף הספר וכציון שבנליון.

ולקחתי מאתו מאומה. אמר אצל עצמו. מאומהי כנגד מה שאמר אצל אלישע. אשר הביאי. כלומר לא אוכל לקחת כל אשר הביא נעמן. עשר כברי כסף וששת אלפים זהב ועשר חליפות בגדים (למעלה פסוק ה'). אחר שמאן ארני לקחת. ואקח כל שהוא.

(כב) עתה זה. בא זה לחוק עתה. כלומר ברנע זה אחר שהלכת מלפני. וכעין החווק הזה בכתוב האתה זה בני עשו (בראשית כ"ז כ"א). שפירושו האתה ממש בני עשו. וסחמת כח החווק שבמלת זה יש הפרש בין מי ומה למי זה ומה זה בשאלה. כמו שפירשתי בראשית נ"י. וראה מה שאמרתי רות ב' ז'.

(כג) ויתן אל שני נעריו. נעמן הוא הנותן. והנערים נעריו; ועד בדבר וישלח את האנשים וילכו שנאמר כנגדם בסמוך האחר.

(כו) לא לבי הלך. בערבי עלך משמעו לשון אכרן. וכבר משמש הלך כן בכתוב מה מני יהלוך (איוב ס"ז ו'). שפירושו מה יאכר ממני. ומן הענין הזה הלך שנאמר כאן. ופירושו הכתוב הלא לבי עזבני מכעס ויגון. ויתורנם ללועזים war ich nicht ausser mir? וראיתי לפרש הפירוש הזה. שאם לא כן. היה אומר היכן הלך לבו או אחרי מי הלך. ועכשו כשהוא אומר מתי הלך ושותק. אין הדברים כי אם כמו שפירשתי. ורונמת הלשון הזה תמצא באחי יוסף שנאמר בהם ויצא לבם (בראשית מ"ב כ"ח).

העת לקחת את הכסף. לא עמדו הראשונים על מעמו של אלישע ברבר המיאון אשר מאן לקחת מנחה מאת נעמן. ולכן לא הבינו את המקרא הזה. ואין לומר שמאן אלישע מסני שהיה שונא מתנות. שהרי קבל אלישע מתנה מיד האיש שבא מבעל שלישה (למעלה ד' מ"ב). ועוד שלא מתנה היתה לו מנחת נעמן כי אם שכר. ואלו בקש מאת נעמן כל אשר לו היה נותן לו בשכרו. והנביאים הלא ידעת שהיו מקבלים שכר בעמלם. ולא בושים לקחת רבע שקל כסף בשכרם (שיא ט' ח'¹). ואף כי מתנה ראויה להחכבד בה מנחת נעמן. ולמרקדק בלשון המקרא הזה אשר לפנינו נראה בעליל שבעיני אלישע קחת הכסף כשהוא לעצמו אין רע. וכל רעתו שלקח הלוקח את הכסף בעת ההיא. ואם כן. מאן אלישע לקבל מנחת נעמן מסני שהיתה השעה צריכה למיאונ.

ועתה זכור שבימים ההם אין שלום בין ארם ובין ישראל. ויד ארם נוכרת. כמו שנראה מרכיבי הספר שכתב מלך ארם אל מלך ישראל לאמר הנה שלחתי אליך את נעמן עברי ואספתו מצרעתו (למעלה פסוק ו'). שהוא מדבר כמצוה את עכרו. וראיה גדולה מזו מה שקרע מלך ישראל את בגדיו כקראו את דברי הספר (פסוק ז'). כי היה ירא מאוד מסני מלך ארם. ובנלל הרבר הזה נתרצה אלישע לאסוף את נעמן מצרעתו. כי כן ששת המקרא ברכי ה' אלהי ישראל. ה' רב כח לעשות כרצונו. ולא קצרה ידו מעשות גדולות ונוראות; ואף על פי כן. הרבר אשר יעשה כדרך כל הארץ²

¹ הנה העידותי לי רבע השקל הזה כאן ובמקומות אחרים. ואל תאמר שאין עדותו עדות מסני שלא נתן לשמואל. כי במה שהיה הנער אומר לחת רבע השקל לנביא די לנו להשמיענו שהיו הנביאים מקבלים שכר ושכרם לא הרבה מאד.

² רפואת נעמן כמי הירדן כשהוא לעצמה כעין נס. ובפני תשועת ישראל מיד ארם כי תהיה מלחמה ביניהם הרי היא כמה שנעשה בדרך ארץ.

לא יעשהו ה' באות ומופת. כמו שאמרתי במקום אחר והעידותי לי ענלת הבקר שצוה ה' את שמואל לקחת בירו כשהיה הולך למשוח את דוד (שיא ט"ז ב'). להראותך לדעת שנים בערמה יבחר ה' מעשות אות ומופת. ומפני שנתרצה אלישע לרפאות את נעמן בשביל אדניו, לתת חן ישראל בעיני מלך ארם ולא יוסיף עוד לצרור אותם ולהלחם בהם, מאן לקחת כסף וזהב מאת נעמן; כי אלו לקח, היה כעושה מעשהו למען בצע כסף ולא למען מלך ארם, ולא היה מלך ארם מתפייס לישראל. ומשם הכעס שכעס אלישע על ניהוי נערו כשלקח הכסף, ואמר לו העת לקחת ונוי, ורצה לאמר הלעת כזאת תקח כשלא לקחתי אני וטעמי ונימוקי עמי. ומסיים אלישע ואומר ולקחת בגדים וזיתים וכרמים וצאן ובקר ועבדים ושפחות, להניד שעכשו כשאיין שלום בין ארם ובין ישראל ויד ארם גוברת אין איש ישראל בטוח ככל אשר לו, כי לבחר ארם יוצאים גדודים ויכוזו הכל.

(כז) וצרעת נעמן. וא"ו זו כפ"א בלשון ערבי, ופירושו הכתוב אחרי אשר עשית את הרבר הזה תרבק כך צרעת נעמן.

ך

(ו) אנה נפל. ובמקום נפלו השליך העץ. ולמדנו מכאן שנקל היה לעשות האות במקום הברזל ממקום אחר. וכן אמר נעמן והניף ידו אל המקום ואסף המצורע (למעלה ה' י"א). ואלו השליך העץ במקום אחר והציף הברזל היה גם בתוך נס, ואיין לעשות שני נסים כשדי לדבר באחד. ויקצב עץ. עיין רד"ק שיפה פירשו.

(ח) ויועץ אל עבדיו. יש כתבי יד שכתוב בהם "את" תחת "אל" זה, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר. וזה הרבר שבין שתי הלשונוֹת: הנועץ את פלוני שואל עצה מאתו. והנועץ אל פלוני מנלה לפלוני עצמו שיעץ הוא עצמו. ויהורגם המאמר הזה ללועזים und theilte seinen Knechten seine Pläne mit.

(יב) אשר תדבר בחדר משכבך. כשאין עמך כי אם אשת חיקך לבדה, והיא לא תגלה סודך לאויבי נפשך.

(טז) אל תירא. ממה שאמר אלישע כן אנו שומעים שהיה הנער ירא. כי ניהוי שהיה מצורע לא יכול לשרת את אלישע עור, והלך מעמו. כמו שנאמר ויצא מלפניו (למעלה ה' כ"ז), ונכנס נער אחר תחתיו לשרתו. ומפני שהיה הנער האחרון חדש עם אלישע, עדיין לא ידע כח אדניו, ולכן ירא מחיל מלך ארם, ועשה אלישע גם להשקוט לבכו.

(יז) ויתפלל אלישע. ראה מה שאמרתי מ"א י"ז כ"א. והתפלל אלישע כאן, ולא די לו בלא תפלה, מפני שכל עצמו לא בא לעשות אות הפעם כי אם להשקוט את לב נערו, כמו שאמרתי למעלה, ואין הרבר הזה כדאי שיעשה גם בשבילו, ולכן היה אלישע צריך לתפלה.

פקח נא. אמר כן, ולא אמר גל נא, וטעם הרבר מפורש לך כל צרכנו במה שאמרתי בראשית כ"א י"ט.

(יח) ויתפלל אלישע. גם תפלה זו מפני שלא היה בנס צרך הרבה, כי לא היה אלישע בסכנה מפני חיל מלך ארם, כי אתו סוסים ורכב אש להצילו מידם, והוא חפץ להביא האנשים אל שמרון, ודי לו בלא כן.

(יט) לא זה הדרך וגו'. כחש להם. כמו שכחש לו אליהו רבו. ראה מה שאמרתי למעלה ב' ב'.

(כא) האכה אכה אבני. על כרחך תאמר שהיו האנשים נבהלים ממכתם ורפואתה ולא יכולים להלחם ולעמוד על נפשם; כי אם לא כן, והם סוסים ורכב וחיל כבד (למעלה סמוך י"ד), מה בין דותן לשמרון? וזכר השאלה הזאת ותשובתה עושה רושם לעתיד לבא. ראה מה שאמרתי למטה ז' ל"א.

(כב) לא תכה. לא ידעתי איך יאמר מי שלו מוח בקדקדו שהאיש שהכה בקללתו ארבעים ושנים נערים קטנים, והם בני עמו, מפני שהתקלסו בו וקראו לו קרה (למעלה ב' כ"ג וכ"ד), הוא אשר הציל את הנכרים האלה אויביו המבקשים את נפשו מתרב מלך ישראל. ואדברה נא אתך אתה הקורא באר הישב, ולא בחירות, ואשאלך כאשר עם לבני לאמר: התחשוב שהדור שהיה מעשה אלישע עם חיל מלך ארם אשר בשמרון תפארת לו ממנו הוא הדור אשר התפאר גם במעשהו אשר עשה לנערים המתקלסים בו בבית אל, והמעשה ההוא מעשה רצח שאין כמוה לרוע? אם תאמר כדבר הזה, לא חכמת.

ולי אני המבאר הדבר ברור שבין שני האותות האלה, בין אות בית אל לאות שמרון, כמאתים שנה. ספור הילדים שבקעום הדובים בקללת אלישע שקללם נאמר ונכתב בימי בלי תרבות, והמעשה ההוא ושכחו ראוי להם, והספור הזה שלפנינו נאמר ונכתב באחרית הימים, אחר שנפקחו עיני העברים לראות אור חדש שלא ראו אבותיהם הראשונים, והורחב לכם לדעת שכבוד ה' אלהיהם וכבוד נביאיו בחסד ורחמים ולא באכזריות חמה ושפוך דם. וסופר הספר הזה מצא שני הספורים האלה לפניהם וחדש בראשון כלשון השגור בימיו ואסף אותות רעהו גם יחד כדרך כל המאספים הראשונים לאסוף דברים הפוכים זה מזה אל תוך ספר אחד שלא כדת. כי המסדרים כתבי הקדש הולכים אל כל אשר יהיה רוח הקדש ללכת, ולא ברוח רדישה וחקירה. האשר שבית בחרבך ובקשתך. מן המקרא הזה נזי כי ילחם ברעהו ונפלו אויביו בידו שלא במלחמה המכה אותם רוצח הוא. והחלוק הזה שבין שבויי חרב לשבויי דבר אחר תיה של תרבות מרובה במצחו, ויש בנוים היושבים בארץ היום הוה, ודעתם דעת רחבה, שלא עלו למדרגת הדין הזה.

(כו) אל יושיעך ה'. קלל המלך את האשה בשביל שצעקה אליו ונפשה יודעת מאוד שקצרה ידו מהושיע לה. ונגנז מה שאמרה האשה אליו הושיעה אמר הוא לה אל יושיעך ה', וקללתו מעין צעקה. וכעין זה הראיתך לדעת יהושע ז' כ"ה. (כז) ביום האחר ביום השני ממחרת היום שנאכל בנה, שכן אמרה האשה האחרת ואת בני נאכל מחר. וכיוצא בו בשנה האחרת (בראשית י"ז כ"א).

(לא) אם יעמוד ראש אלישע וגו'. אמרו רש"י ור"ק מפני שהיה עליו לבקש רחמים ואינו מבקש. ולא אמרו יפה. כי אלו זכר מלך ישראל בשעה ההיא שתפלת אלישע מעלה ומורידה, לא היה אומר להרגו, מיראתו את ה' השומע צעקתו. ומלך ישראל נשבע להרגו את אלישע בשביל שלא הניחו להכות את חיל מלך ארם אשר הביא עמו שמרונה (למעלה ו' כ"ב), כי אמר לו הכיתים או והם חיל כבד (שם סמוך י"ד). כי עתה לא עצר מלך ארם כח לצור על שמרון.

(לב) בן המרצח הזה. אין טעמיו הגונים לו, כי "הזה" נדרש לפני סניו ולא לפניו, ופירושו הדבור כלו הבן הזה של המרצח.

(ג) זאת הרעה מאת ה'. לא עמדו המפרשים על טעם הכתוב הזה. כי אין זאת הרעה בלשון המקרא כמו הרעה הזאת. ואין כאן כל הרבור. זאת הרעה נושא המאמר, כי זאת הוא הנושא. וכל מה שלאחריו הנושא. ופירוש הרעה רעה שאין למעלה ממנה. או הרעה הגדולה שברעות. ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב: הנה הרעה הזאת הבאה עלינו שנשים אוכלות בשר בניהן הרעה הגדולה מכל הרעות אשר מאת ה'. ומה אוחיל לה' עוד. כי אלו אמר ה' להושיענו. לא הביא עלינו רעה כרעה הזאת שאין רעה ממנה. והרברים דברי האומר נושא. והכתוב שם את הרברים האלה בפי יהורם. להשמיעך שעד הנה נמנע מלהרוג את אלישע מיראתו את חמת ה'. ואחר שעלתה חמת ה' ובערה כבערה הזאת. אמר יהורם עתה אכלה גם אני חמתי באלישע. מפני שבין כך ובין כך אין תקוה. ויתורנם הכתוב הזה ללועזים

.dies ist das Schlimmste von JHVH

ז

(א) ומאתים שערים. אחר שנאמר סאה סלת סאתים שעורים סאתים קמה שעורים. ואם לא האמר כן. אין דמי השעורים כערך דמי הסלת.

(ב) אשר למלך ונו. לא יפורש כי אם ברוחק. באמרנו שנשען על ידו מאמר משרת מלמד על למלך. ובכתיב יד הרבה כתוב המלך. בלא למיד. וכן נראה לי העקר. הנה. הנה זה מפורש לך שמות נ' י"ג. עשה ארבות בשמים. ראה מה שאמרתי בראשית ו' י"א. ואף כאן עשית הארבות היא סתיחתן. והכתוב מדבר בארבות שאינן פתוחות כאלו אינן. בעיניך. אמר כלשון הזה. מפני שהוא בא לאמר ומשם לא תאכל. והוא על פי מה שאמרתי בביאור כרגלי אעבורה (במדבר כ' י"ט).

(ג) מצרעים פתח השער. מכאן אנו למדים כמה היו העברים מדרקקים בשלוח המצורע אל מחוץ למחנה. שהרי אלה משולחים והם בסכנת נפשות מחיל ארם החונים על העיר מסביב. ולא תאמר שהיתה צרעתם מנינה על נפשם שלא יגשו אליהם האויבים לנגוע בהם מיראתם שלא תדבק בהם צרעתם; כי הארמים לא היו נשמרים ממנע המצורע. שהרי נעמן מצורע והוא איש גדול לפני אדניו ושר צבאו (למעלה ה' א'). וראה מה שאמרתי למטה ט"ז ה'.

(ד) אם אמרנו נבא העיר. על פי מה שאמרתי בפסוק הקודם היו המצורעים האלה יודעים שאינם יכולים לבא העירה. ולכן אמרו אם אמרנו. כי העברי יאמר אם אמרתי. או כי אמרתי. כשהוא בא לדבר בתנאי שלא יעשה. או בתנאי שלא יאמן קיומו; כמו שאמרה נעמי כי אמרתי יש לי תקוה (רות א' י"ב). ונפשה יודעת מאוד שאין לה תקוה. וכמו שנאמר אם אמרתי אספרה (תהלים ע"ג ט"ז). שגם הוא תנאי שלא יעשה. ועל פי הרברים האלה זה פירוש הכתוב: אם אמרנו שיעשו עמנו אנשי העיר מה שאנו יודעים שאין דרכם בכך ויניחוננו לבא העירה.

(ו) ואדני השמוע. הפעל למעולת שלשום. והכתוב הזה מדבר במה שהיה למחנה ארם קודם שבאו אליו המצורעים האלה.

(ז) וינוסו אל נפשם. יש כתיב יד שכתוב בהם על נפשם. ושניהם אחר. ועל דבר הענין. הנה כל הנסים במלחמה נסים אל נפשם. ואין צריך לומר כאן אל נפשם. והכתוב אומר כן כנגד האמור לפניו. להניד לך שעזבו הארמים כל אשר

להם למען הצל נפשם, מאפס תקוה להציל שניהם יחדו. המחנה כאשר היא המחנה בעצם תומה, כי לא לקחו ממנו הארמים עמהם דבר. והלשון הזה לשון אחרית הימים.

(ט) לא כן אנחנו עשים. אין מעשנו מעשה אנשים כנים. וכיוצא בו לא כן אוחילה (שיב י"ח י"ד). עד אור הבקר. אור זה פעל ולא שם דבר. ואמר הכתוב עד אור הבקר, והוא כמו עד אשר אור הבקר, ככתוב עד מתנו (למעלה פסוק ג').

(יב) ונתפשם חיים. להיות לנו לעברים, או אמרו כן מפני שאם יתפשו חיים יעשו בהם שפטים כהורות והלל לאלהיהם כדרך הראשונים לעשות בשבויי חרב.

(יג) הנם ככל המון ישראל וגו'. המס לנשאים ודמם לאשר תמו גם יחד. להניד לך ששתי הכתות שוות, כי שני דברים שרבר אחר דומה לכל אחד מהם הלא דומים זה לזה. והוא רוצה לאמר שאין לנשאים יתרון מן אחיהם אשר תמו, כי לא יארכו הימים ויתמו גם הם כמוהם, ואם כן, אם יפלו חמשת הסוסים ביד חיל ארם וימותו, אין דבר, כי עתידים כל הנשאים למות ברעב, כמו שתמו כל אשר תמו לפניהם.

והנה פירשתי לך הדברים ככתבם, והפירוש דוחק. ובגלל הדבר הזה משבח אני הפירוש שפירש בו חכם יהודי אחד ועל סיו דברים מיוחדים יש כאן. שמעה הלבבל וכתב. אשר נשאו בה הנם ככל המון ישראל שתיים, והכתוב עקרו זה סדרו: חמשה מן הסוסים הנשאים אשר נשאו בה הנם ככל המון ישראל אשר תמו ונשלחה ונראה. ואוסף אני נסך משלי ואומר שמן אשר נשאו בה עד תמו מאמר בתוך מאמר, ופירוש הרברים אותם שנשאו הרי הם ככל המון ישראל אשר תמו. (יד) שני רכב סוסים. לפי שנאמר לפני מזה ויקחו נא חמשה מן הסוסים, צריך לומר ששני רכב אלה להם חמשה סוסים. שנים לאחד ושלושה לאחד.

(טו) ויהי סאה סלת בשקל. ואין לומר כמה היתה לפנים בהיות הארמים צרים על העיר, כי מן היוקר לא מוכיר לנו הכתוב כי אם ראש חמור ודביונים (למעלה ו' כ"ה). ואפשר שבשעת היוקר לא נמצאת סלת כל עקר ואין לקנותה ככל סחור. ונשתנה הדבר בנס, והנס עצמו אשר השמיע ה' את מחנה ארם קול רכב וקול סוס וקול חיל גדול ויגוסו (למעלה פסוק ו'). ונהפך היוקר לזול במנוסת ארם, מפני שער. הנה היו בעלי תבואה מונעים תבואתם, כסבורים שתעמוד העיר במצור עוד ימים רבים, ועתה כאשר נסו האויבים ונפתחה העיר לכל מוכרי תבואה פתחו אוצרותיהם ומכרו בזול.

(יז) הפקיד את השליש. הפעל לפעולת שלשום. ואחר שנהפך היוקר לזול בפתע פתאום הוסק השליש על שוק של סוחרים להשניח על מקח וממכר של תבואות שלא יונו המוכרים את הקונים למכור להם כשער של אתמול בהיות העיר במצור. והוסק השליש הזה על השער בנורת הכתוב החסין לקיים דברי הנביא אשר דבר לו לאמר הנכה רואה בעיניך (למעלה ו' ב'), והלא ראה בעיניו.

(כ) וירמסו אתו. כי אחר שנחעשרו העם מן הבזה אשר כונו במחנה ארם היו קופצים לקנות, והקונים המון רב והם רעבים מימי המצור וממחרים לקנות קניניהם ורוחקים בשער.

ח

(א) ואלישע דבר. הפעל לפעולת שלשום, ושעת הרפור קודם ימי הרעב. באשר תגורו. מפורש לך בביאור ביד תשלח (שמות ד' י"ג). ובשלשה כתבי יד כתוב כאשר, בכ"ף, ומה שלפנינו בספרים הוא העקר.

קרא ה' לרעב. אין רעב זה הרעב שהיה בשמרון בהיותה במצור, כי האשה היא יושבת בשונם (למעלה ד' ח'). ולא בשמרון. וגם, משמעו כמשמע רעהו שפירשתי בראשית ל"ב ו'. בא אל הארץ שבע שנים בא להיות בארץ שבע שנים. ולשון הדברים האלה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי בראשית ל"ח י"ז.

(ג) אל ביתה ואל שדה שהיו אחרים מחזיקים בהם. וצעקה זו משמשת באל כנגד הבית והשדה ככתוב ולועוק עוד אל המלך (שי"ב י"ט כ"ט), שהוא כמו על המלך. וגם מכאן ראה למה שאמרתי במקום אחר שהעברי משמש בתיבה אחת לשני משמעות בנשימה אחת והדור הוא לו ויפי בלשון, כמו שאמר הכתוב הוה אל המלך אל ביתה, ולא אל זה כאל זה.

(ד) גיחזי נער איש האלהים. אין המקרא הזה סותר למה שאמרתי למעלה ו' ט"ז בסוף דבריו, כי זה פירוש הדברים גיחזי שהיה לפניו נער איש האלהים. וכדבר הוה חמצא באביניל שקראה הכתוב אשת נבל הכרמלי אחר שמת נבל והיתה לדוד לאשה. ראה שי"א כ"ז ג' ושי"ב ג' ג'.

וניחזי שהיה מצורע מקומו מחוץ לעיר, והמלך יצא אליו, כי חפץ לשמוע מסו על דבר האוחות שעשה אלישע. וכן משמע ממה שנאמר באשה הזאת בסוס הקודם ותצא לצעוק, שבשמעה שייצא המלך אל מחוץ לעיר לדבר אל גיחזי יצאה שמה גם היא לצעוק אל המלך. ועשתה האשה הרבר הוה מפני שקשה לבא לפני המלך כשהוא יושב בביתו, ולא בן כשהוא חוץ לביתו.

(ה) וזה בנה. אפשר שהיה בנה עמה לפני המלך ואפשר שלא היה. ואם לא היה הנער עם אמו, גיחזי המדבר אל המלך אומר זה בנה והוא רוצה לומר הבן שרברתי בו אליך הוא בנה, והוא אומר "זה" כנגד זכר הבן, ולא כנגד הבן עצמו.

(ו) מיום עזבה את הארץ. זה ודאי שלא ככלל שאמרתי במקום אחר¹ שאין עזיבה כי אם הוסח הדעת של הפועל מן הפעול, ולא לשון יציאה ממנו או מאתו. ואין דבר אחד או שנים שיוצאים מן הכלל סותרים מאה דבורים כלולים בו. ויוצאים כמו אלה חמצא לכל כלל בכל לשון.

ותכלית כל הספור הזה להגיד לך שהחזיק אלישע טובה לאשה שעשתה עמו חסד להושיבו בביתה מדי עברו בשונם עירה, ולכן הוהיר אותה מראש מימי הרעב העתידים לבא ושלחה לגור בארץ אחרת; ולא זאת בלבד, כי גם זכות הנביא עמדה לה עם המלך וצוה עליה המצוה הזאת להשיב לה כל אשר לה ותבואות השדה. ונראה שלשמת הכתוב דברי הספור הזה אות מאותות אלישע, כי יהורם בן אחאב שנשבע להסיר את ראש אלישע מעליו (למעלה ו' ל"א) נהפך לבו אליו לחסוף בו, ויצא לדבר עם מצורע אשר מחוץ לעיר לשמוע מסו הגדולות שעשה אלישע; וה'

¹ בראשית י"ז כ"ב בציון שנגליון.

נתן בלב האשה לצעוק אל המלך בשעה שהיה שומע מפי ניהוי גדולות אדוניו: וכששמע המלך את דברי ניהוי וראה האשה עומדת לפניו רחם עליה וצוה להשיב לה כל אשר לה. כל אלה הכתוב רואה כמעשי נסים.

(ט) ויקח מנחה בידו. המנחה הזאת לא מגיד לנו הכתוב שמאן אלישע לקחתה, ובודאי לקחה מיר הזהאל. כי מנחת נעמן מאן הנביא לקחת למען המלך אדניו, כמו שפירשתי, ועתה בן הדרך הולך למות והוא לא מעלה ולא מוריד, ולמה ימאן אלישע לקחת מנחתו? וכל מוב דמשק. ואיו לפירוש כואיו של סבני ישראל ומרע המלוכה (דניאל א' ג'), וכל לחלק, ופירוש הדברים ויקח מנחה ובה מכל טוב דמשק. בנך. ראה מה שאמרתי ש"א ב"ה ח'.

(י) והראני ה' כי מות ימות. פירשו רד"ק יפה שכשאמר הנביא לחזהאל אמור לו חיה חחיה והוא מסיים ואומר והראני ה' כי מות ימות רמז לו שיהרג את אדניו. ואומר אני שצוהו לאמר לו חיה חחיה כדי שיהא לבו בטוח ולא ישמר מחזהאל כשיבא להרגו. ובגלל הרמז הזה הלך אלישע אל דמשק בעת ההיא. והוא משיחת הזהאל בדבר ה' (מ"א י"ט ט"ז). הוא ולא מעשה אחר.

(יא) ויעמד את פניו. מצאנו עמידה שכנדה דבור, ככתוב עמדו לא ענו עוד (איוב ל"ב ט"ז). ואם כן, תאמר למשחק את המדבר מעמידו. ועל פי הדברים האלה, מפני שצערו של אדם נכר בפניו, אלישע שהתאמץ להתאפק שלא תענה הכרת פניו ברוח בטנו נאמר בו ויעמד פניו. וישם עד בש. שם העמדת פניו עד אשר בוש משברו. מפני שראה שלא יכול להתאפק עוד, וזהו שנאמר ויבך איש האלהים, כי רוחו הציקתו וירד בככיו. אף על פי שהתאמץ להתאפק ולהכניס דמעותיו.

(יב) ובחריהם בחרב תהרג לשון נוסל על לשון, אותיות בחר באותיות חרב. וראה מה שאמרתי בראשית כ"ז ל"ו, ודברים י"ג י"ח.

(טג) ויקח המכבר. הזהאל לקח. וסתם הכתוב את לשונו כמעשה כמו שסתם בעצה משום כבוד הזהאל שהוא כמשיח ה', ומשום כבוד אלישע המושחז. (טד) ובשנת חמש ליורם. אין החשבון הזה עולה יפה. כי אחאב מלך עשרים ושתים שנה (מ"א ט"ז כ"ט), ויהושפט מלך בשנת ארבע לאחאב (שם כ"ב מ"א), ואם יהורם בן יהושפט מלך בשנת חמש ליהורם בן אחאב, אין למלכות יהושפט כי אם עשרים וארבע שנה כששנת ראשיתה ושנת אחריתה עולות מן החשבון, ועשרים ושתים שנה כשלא עולות, והכתוב אומר ביהושפט ועשרים וחמש שנה מלך (שם כ"ב מ"ב). והכתוב הזה אין בכל המקרא כמותו לנוסחאות שונות בכתבי יד, וכלן נאמרו מאומה. ומה שלפנינו הדבר ברור שאין לפרשו. וראה דברי הכתוב למשה ט' ג"מ. וגם מה שנאמר אחריו ויהושפט מלך יהודה אין לו שחר. וכבר יגע הרד"ק בפירושו ואמר שפירוש ויהושפט כמו ויהושפט מת. ומי ישמע לו לדבר הזה? ואני ממה שראיתי שאין בספר הזה זכר למות יהושפט אומר אני שבתחלה היה מותו נזכר במקום הזה או סמוך לו, ונשמטו הדברים בטעות מוסר, והמניה לא הניח יפה?

(כא) ויכה את אדום. גם המקרא הזה משובש, כי אם ככתוב לפנינו בספרים, הלא על כרחך תאמר שפירוש וינס העם לאהליו עם אדום גם איש לאהליו אחר שהכהו יורם, ואין דרך הכתוב לקרוא עם סתם כי אם לעם ישראל, ולא לבני הנכר. ועוד שאם כן, יורם הוא המנצה, ומה רושם הנצחון הזה שנצח מלך יהודה, והלא עמד אדום בפשיעתו? ואם אין הנצחון הזה עושה רושם, למה נזכר?

ונראה לי שאת זה עקרו אתן, ופירוש הכתוב ארום הכה את יורם ואת שרי הרכב אשר לו, והמנוסה מנוסת איש יהודה. ומכת יורם מכתו שהכזוהו האדומים ובה כדי להמית, ומחמתה מת מיד או לאחר זמן. ומכת יורם מכת שרי הרכב אשר לו. ומפני שהיה יורם עושה הרע בעיני ה' ללכת בדרך מלכי ישראל (למעלה פסוק י"ח). מגיד לך הכתוב שהיכה בטרם תהיה מנסה בכל העם, ונס העם איש לאהלו ולא נספו לפני האדומים. ושרי הרכב הוכו עם מלכם, מפני שאין לה' חסין בסוס ורכב, כמו שאמרתי במקומות הרבה.

(כב) אז תפושע לבנה ונו'. נאמר אז ונאמר בעת ההיא, ושניהם צריכים. ראה מה שאמרתי בתארי הזמן המשמשים כתארי הפעל דברים כינ' ז'. ואף כאן משמש אז תאר הפעל, ופירוש הדברים בעת ההיא כראות לבנה מה שהיה יורם נתון בו מחמת פשיעת ארום מלאה לכה לפשוע גם היא. ולבנה עיר בנחלת יהודה או בנחלת שמעון (כי נחלות שניהם תקועות אשה באחוזתה). והיא עיר הכהנים (יהושע כ"א י"ג). ונראה שיהורם שהלך בדרכי בית אחאב ולא עבר את ה' (למעלה פסוק י"ח) מרדו בו כהני ה' שבלבנה. וכן משמע ממה שמסיים הכתוב הוזה במקום האחר ואומר כי עזב את ה' אלהי אבותיו (דה"ב כ"א י').

(כג) וילך את יורם. יש כתב יד אחד שבו לא כתוב "את" זה, וחסרונו הוא העקר. והכתוב הוזה מדבר ביורם ולא באחיהו. ונזכרה כאן מכת יורם, בשביל שבא לספר במשיחת יהוא, והוא מגיד לך מראש שהיתה השעה שעת הכשר, לפי שיהוא ברמות נלעד ויורם מתרפא מן המכים ביורעאל, ולא יודע הדבר ליורם עד אשר התחוק יהוא והצליח דרכו. ואף לא תהיה סכנת המושח את יהוא גדולה מאוד.

(כד) להתרפא ביורעאל. לא שהלך המלך לדרוש ברוסאי יורעאל, כי היו עם חיל ישראל ויהודה ברמות נלעד רופאים לחבוש מכות המוכים, ואלו היתה חכמת רוסאי יורעאל גדולה מחכמת אחיהם שעם החיל היו הם באים למלך, ולא היה המלך הולך אליהם יורעאלה. ויורם הלך להתרפא ביורעאל מפני שלום המקום ובשביל אוירו. כי ברמות נלעד שאון מלחמה וצחנת פגרים מחמת חללי חרב אשר על פני השדה, ושני אלה מעכבים רפואת החולה. ויורעאל שבה ישב אחאב אבי יורם בימי הקיץ, כמו שאמרתי במקום אחר, היה רוחה צח ואיירה יפה וטוב לרפואה. המכים רכוי של מכה, והוא מכים ולא מכות מן הטעם שפירשתי בביאור ועין החיים (בראשית ב' ט').

מ

(א) קרא לאחד מבני הנביאים. ראה מה שאמרתי בשלשה מלכים שנמשחו בסתר מ"א י"א כ"ט. ואלישע מתוך שהיה צריך למשוח את יהוא בסתר שלח אחד מבני הנביאים למשחו, ולא הלך הוא עצמו אל רמות נלעד מפני שנביא גדול כאלישע בכל אשר יפנה יחרדו לקראתו (שי"א ט"ז ד'), ודרכיו ומעשיו יש להם קול.

(ב) יהוא בן יהושפט בן נמשי. הוסיף הכתוב. בן נמשי, ואין דרכו להזכיר שמות אבי אבות המלכים, כדי שלא תטעה לומר שיהושפט זה יהושפט מלך יהודה. תדע לך שכן, שהרי בזמן שבא הכתוב לקצר השמיט שם אבי יהוא ואמר יהוא בן נמשי (למעלה פסוק כ'). ולא השמיט שם אבי אביו לאמר יהוא בן יהושפט.

(א) ונסתה ולא תחכה. עצה טובה אמר לו, כי יודע אלישע שהיו ברמות נלעד אנשים מעברי יהורם אשר לבכם שלם עם אדניהם, ואם יתמהמה הנביא השלוח שמה ולא ינום, יודע להם מעשהו ויהרגוהו.

(ד) הנער הנביא מאמר שלם שאין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור לתיבת הנער הראשונה, להניד לך שהנער שאמר הכתוב כאן הוא הנביא או האיש מבני הנביאים הנוכח בראש הפרשה. וכאה התוספת במעות סופר מן הגליון אל תוך הספר פנימה. וראיתי לפרש כן, מפני שאם כפירוש המקובל, והנער הנביא כמו נער הנביא, קשה איך יאמר הכתוב כדבור הזה וכן לא יאמר כלשון המקרא; ועוד שנער הנביא משרתו, והשליח ששלח אלישע אל רמות נלעד מבני הנביאים ולא משרתו. ועל דבר תוספת ביאור זו שהיא מאמר שלם ופירושו הנער שאמר הכתוב הוא הנביא ששלחו אלישע הלא הראיתך כעין הדבר הזה דהיא י"ז י"ח.

(יא) אתם ידעתם וגו', ואני לא אותו ידעתי ולא את שיחו, ולכן לא הבנתי דבר מכל דבריו אשר דבר אלי.

(יב) כזאת וכזאת כנוי ליתר הדברים שדבר אליו הנביא המושחו, מלכד העקר שהוא כה אמר ה' משחתיך למלך וגו'.

(יג) אל גרם המעלות, אין מעלות שנאמר כאן מעלות הבית שהיו יושבים בו כי אם מעלות שבעולם, וגרם כמו עצם, ופירוש הדברים שמו איש בנרו תחת יהוא להעלותו כל מה שאפשר והיה לו מעמדו כעין עמוד גבוה דרך כבוד.

(יד) היה שמר. הפעל לפעולת שלשום, וכמוהו וישב שבראש הפסוק האחר.

(טו) אם יש נפשכם. לא נמצא כלשון הזה בכל המקרא, וגם יש כתבי יד

הרבה שכתוב בהם אם יש אתם נפשכם, ואף על פי כן אפשר שהדברים ככתבם אשר לפנינו בספרים הוא העקר. וראיתי לאמר כן מפני הדבור „מה נפשך“ השגור בלשון התלמוד, ואפשר שכבר התחילו לאמר כן בימי הספר הזה. להגיד, וכתוב לגיד, חסר היא, שדינו לְגִיד, ואין הכתיב צריך תקון, כי כמוהו הרבה במקרא.

(כב) עד זנוני איזבל וגו' כל זמן שזונוני איזבל אמך וכשפיה הרבים עומדים,

וכיוצא בו עד שהמלך במסכו (שה"ש א' י"ב)¹. ולא רצה יהוא לאמר שאיזבל זונה ומכשפה, כי זנונים וכשפים כאן לשון מומה וערמה ותחבולות (Intriguen).

(כג) ויהפך יהורם ידיו מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי מ"א כיב ל"ד. ולא ידעתי למה לא הניחו בעלי המסורה כאן לקראות ידו תחת ידיו כמו שעשו שם והניחו ידך תחת ידיך, והדבר ברור שהענין אחד בשני המקראות. ושם העקר.

(כד) מלא ידו בקשת. אין רוח הלשון נוחה מפירוש המפרשים כדבור הזה שאין כמותו בכל לשונות בני שם². ואני לפניו אמרתי שהדבור הזה כעין מלוי יד האמור אצל הכהנים והוא לשון חנוך, ואף על פי שכבר נמשח יהוא, לא הגיע למלכות עד שמת יורם, ומפני שהכה יהוא את יורם בקשת. הכתוב מדבר בו כאלו מלא את ידו בקשת למלך, ונאמר מלא ידו בקשת כמו שנאמר למלא ידו בסר בן בקר

¹ ואף ברומית quoad ובפולנית pólki לכל אחד מהם שני משמעות, משמעו של עד זה שבכאן ושל רעהו השגור ממנו.

² ואף על פי שבאחד מזכרונות מלכי אשור נאמר בבינירר מלך אשור שאלהיו „מלאו ידיו בממשלה“ (ומלאו קתמו רעותו), לא ראי זה כראי זה, כי שם אין בעל היד הממלא אותה.

(ד'היב י"ג ט'). ועתה חזרתי בני, מפני שלא ישמש מלוי יד השמוש הזה בכל המקרא כי אם בכהן ובמזבח. והיום הזה אני אומר שפירוש מלא ידו בקשת נתן לידו מלואו בקשת, כלומר יהוא הראה לדעת את אשר תמצא ידו לעשות בקשת. וגם הפירוש הזה דוחק, אבל לא כדוחק הפירוש המקובל.

(כה) זכר אני וגו'. סרס המקרא ופרשהו זכור את אני ואתה רוכבים, והמקרא מקרא קצר, ומלואו זכור את אשר אני ואתה רוכבים וגו'.

(כו) ואת דמי בניו, במעשה לא נאמר שמתו בני נכות עמו, ויהוא מוסיף נפך משלו לבוא בעלילה על בניי אחאב שהיה אומר להשמיר כמו שמתו בני נכות עמו במצות אחאב.

(כז) במעלה גור נדרש לפני פניו ולא לפניו, וינם מגדו וימת שם. מת במגדו מחמת המכה שהכוהו במעלה גור.

(כח) ובשנת אחת עשרה וגו'. לא ידעתי למה נאמרו הדברים האלה כאן, והכתוב הזה והאמור למעלה ח' כ"ה שני כתובים מכחישים זה את זה, וכל היגיעים להכריע ביניהם יגיעים לריק.

(ל) ותשם בפיך עיניה. אמרו המפרשים שהדבור הזה מסורס והוא כמו ותשם פיך בעיניה, ודבריהם דברי חלומות, ואתה הלא תדע שיש שכמשמע עשיה משמע שימה, וכמו שתאמר בלשון המקרא ועשתה את צפרניה (דברים כ"א י"ב) והוא תקון הצפרנים, ותאמר ולא עשה את שפמו (ש"ב י"ט כ"ה) לתקון השפם, כן נאמר כאן ותשם עיניה לתקון העיניים, והפוך הוא הדבר אשר בו יתקן המתקן את עיניו, ולכן נאמר בפיך.

ותשקף בעד החלון, לא נסתרה איובל מפני יהוא, כי אם הלכה לקבל פניו בעד החלון, ולא זאת בלבד כי עשתה ככתוב להכין לקראת מותה ביד יהוא, מפני שהיתה יודעת שעכשיו הגיעה שעתה למות, ומתוך שהיו העברים אומרים שיורדי שאול נראים שם כל הימים כמו שהיו נראים לעין רואיהם בדרתם, שמה איובל כפיך עיניה והיטיבה את ראשה כדי שתירר שאולה כשהיא מקושטת, הכל כמו שפירשתי כל צרכו בביאור אל תיראי (בראשית ל"ה י"ז).

(לא) זמרי הרג אדניו, אחזה בזמרי ומעשה בעשא קודם לו¹, מפני שבעשא עשה ועלתה בידו, כי הגיע למלכות ומלך הוא עד יום מותו וגם בנו מולך אחריו, וזמרי לא עמד בכבודו כי אם שבעת ימים וסופו מאבד עצמו לדעת (מ"א מ"ו, ט"ז וי"ח), והרבר הזה הוא שמוזכרת איובל אל יהוא לאמר בזמרי ההורג את אדניו ולא היתה לו תקומה כן תהיה אחריתך.

(לב) שנים שלשה סריסים מסריסי איובל אשר אתה בבית, וראיתי לפרש כן מפני "ושקיפו אלי" שלא יפול לשונו כי אם בנשקף בעד החלון, ומפני לשון יהוא במצותו שאמר שמטוה, ולא אמר כאו הביתה ושמטוה, ומשמע שהיו הסריסים שמדבר אליהם יהוא עם איובל בבית.

(לג) שמטוה, וכתיב שמטוהו, כי נשנית וא"ו במעות סופר מראש התיבה שלאחריה, ואף מכאן ראיה לכל כמו אלה שפירשתי במקרא הרבה מאוד.

¹ ראה דברי הכתוב מ"א מ"ז כ"ה ומ"ז י"ז.

(ד) ויבא ויאכל וישת וגו'. ראה מה שאמרתי בראשית ליו כיה. ואף כאן אין אכילה ושתייה זו כי אם כדי ליתן במחשבת הקורא שהות בין המצוה הראשונה לשניה, להגיד לנו שבתחלה אמר יהוא כחמתו ששמוה, וישמטה והיא נרמסת כשיט חוצות, וכשעברה שעה וחמתו שככה וזכר שעכשו הוא עצמו מלך ולא טוב לו שיהלול כבוד מלכות ככל החלול הזה, ולכן צוה לאמר וקברוה כי בת מלך היא. ואמר בת מלך, ולא אמר מלכה או אשת מלך, כי לא יכול לתת לה כבוד מחמת אחאב והוא בא להכרית ביתו, ונתן לה כבוד מחמת אביה מלך צידונים (מיא ט"ז ל"א).

(ה) ולא מצאו בה. יש כתבי יד שלא כתוב בהם "בה", ומה שלפנינו בספרים הוא העקרי. ובי"ת זה מלמד על החלק שבכל, ודוגמתו לא אוכל בלחמך (שופטים י"ג ט"ז).

י

(א) ולא אחאב שבעים בניו בשמרון. ראה מה שאמרתי רות ב' א'. אל שרי יורעאל הזקנים. לא תאמר כן בלשון המקרא. והדברים כעקדם "אלי הזקנים. והבלבל טעה בא"ל של יורעאל, כסבור שהוא אל שהיה צריך לכתוב. וכבר הראיתוך בדבר הזה ש"א י"ג ח' וכו'. וחכם אחד משבש את המקרא הזה וקורא ישראל תחת יורעאל, והוא עושה כן מפני שלא נראה לו שיהוא כתב ספרים אל שרי יורעאל והוא עצמו ביורעאל בשעה ההיא (למעלה ט' ל'). ואני לא כן אחשוב. ואומר אני שבדין שיעשה יהוא כן. לפי שעדיין לא היו שרי יורעאל וזקניה מודים במלכותו, ובגלל הדבר הזה לא יכול לצוותם שיבאו אליו, והוא לא רצה להשפיל כבודו ללכת אליהם, ובכן לא נשאר לפניו כי אם לכתוב ספרים.

(ב) ועתה כבא הספר. ראה מה שאמרתי למעלה ה' ו'. ואף כאן קשה היה הדבר על הכתוב לאמר לשרי יורעאל וזקניה ברכת שלום מפי איש שהרג את מלכם, ולכן השמיטה ורמו עליה בתיבת ועתה שבתחלת הספר.

(ג) הגה שני המלכים וגו'. והוא קל וחמר של שטות. כי שני המלכים לא עמדו בפני יהוא, מפני שהיו לברם בשרה ואין חילם עמהם. והכתוב יודע כי כן, והוא שם הדברים האלה בפי הזקנים להגיד לך שגואלו שרי יורעאל וזקניה, ומאת ה' היתה זאת להכרית בית אחאב כאשר דבר ביד אליהו.

(ד) ראשי אנשי בני אדניכם. הלשון הוה דחוק ושתיים במשמעו. ראשי בני המלך המוסרים מעליהם, ואומני בני המלך המנדלים אותם. והוא מתכוון להוציא דבריו בלשון הזה, כדי שיהא משמע לכאן ולכאן. ולהוכיחך שדברי יהוא האלה חשובים ושתיים במשמעם הכתוב מסיים ואומר לנו שבני המלך את גדולי העיר, ואם כן, הלא ישמע השומע ויאמר שגדולי העיר המנדלים את בני המלך הם ראשיהם או ראשי אנשיהם. ובין כך ובין כך הלשון דחוק, כמו שאמרתי, ויהוא דבר כן להחשיך עצתו. והשרים והזקנים הבינו כוונתו ושלחו לו הראשים שהיה חפץ בהם.

(ה) הביאו ראשי בני המלך. אין הנדה זו עצמה עושה רושם בספור, ותכליתה להשמיענו דברי יהוא אשר דבר או לאמר שימו אותם שני צבורים, כי מדבריו אלה אנו למדים שלראשים ממש היה מכוון.

שני צברים, כדי שיראה מספרם רב מאשר היה באמת. ויהוא עשה כן, מפני שהוא בא להוכיח לעם שבני המלך מתו בדבר ה', וכל מה שירכו המתים תראה במותם אצבע אלהים. חרע לך שכן, שהרי יהוא אומר אחרי כן מי הכה את כלי אלה. הלא תראה שהמספר הרב של המתים הוא המוכיח לו.

(ט) צדיקים אתם בדבר הזה ונקיים מדמי בני המלך המומתים. ומי הכה את כל אלה. זה הדבר אשר דבר יהוא: אני אמרתי לכם קחו ראשי אנשי בני אדניכם, והייתי מכוון לאומנים המנדלים בני המלך, ולא לראשי בני המלך ממש; ואתם לא ירדתם לסוף דעתי ועשיתם כזאת; ואולם לא אפקוד עליכם, ולא יקרכם עון בדבר הזה, כי משגה הוא.

(י) דעו אפוא וגו'. כאשר היה לבני המלך מירכם, שהרגתם אותם ואני לא צויתכם, ונס אתם עשיתם בשגגה ולא בודון. בדבר הזה דעו וראו כי אצבע אלהים היא, והי אנה לידכם להמית את בני המלך, למלאות דברו אשר דבר לבית אחאב ביד עבדו אליהו.

(יד) תפשו חיים. כדי שישחטום וימותו מות גבל. וכן אמר בן הדר כנגד נערי שרי המדינות תפשו חיים (מ"א כ' י"ז). ותכלית ההרג הרב הזה שהרג יהוא באחי אחוהו לתת פחדו על בית אחוהו שהיו שלמים את בית אחאב מימי יהושפט אביהם, כדי שלא יצאו לקראתו למלחמה לנקום דם אנשי שלומם השפוך. ארבעים ושנים כמספר הילדים שבקעו שתי הרובים בבית אל בקללת אלישע (למעלה כ' כ"ד). והאוחו במספר הזה ולא אוחו בארבעים וארבעה שהוא נוזמא, כמו שפירשתי בראשית ד' כ"ד, נראה כמדקדק בדבריו.

(טו) ויברכהו יהוא ברך את יהונדב בן רכב. וראיתי לאמר כן, מפני שאם יהונדב המברך, מה מקום לשאלת יהוא אשר שאל לאמר היש את לבבך ישר כאשר לבני עם לבבך, והלא ברכת יהונדב מעידה בישר לבבו?

(טז) לכה אתי וראה בקנאתי לה'. נסה נא אתה הקורא וחזור על כל המפרשים הראשונים והאחרונים, מישראל ומהגוים יהוה, אם תמצא להם דברים של מעט במקרא הזה, ואם יש בהם דורש לדעת למה חפץ יהוא שיראה יהונדב זה בקנאתו לה'. ולא זכרו החכמים שאין דבר ריק בכל כתיב הקדש.

ומעשה יהוא בדבר הזה מפורש לנו במה שנאמר ביהונדב או יונדב האיש במקום אחר, והוא הכתוב לאמר: יונדב בן רכב אבינו צוה עלינו לאמר לא תשתו יין אחס ובניכם עד עולם וכית לא תבנו וזרע לא תורעו וזרע לא תמעו ולא יהיה לכם כי באהלים תשבו כל ימיכם למען תחיו ימים רבים על פני האדמה אשר אתם גרים שם (ירמיה ל"ה ו' ו'). מן הרברים האלה שמענו שהיה יהונדב זה איש שאין כל מעשיו מעשי אבותיו בידיו, איש אשר לו אמונת ורעות משלו, איש אשר מלבנו ומעלה גבוה מכל אנשי דורו. והאיש שככה לו חכם ונכבד בעמו ככל דור דורו, ואף כי בימים ההם שהיתה לבני אדם חכמת חכמיהם הגדולים כחכמת מלאך אלהים (ש"ב י"ד כ'). ובגלל הדבר הזה יהוא שהיה חפץ שיראו אותו העם כשליח מצוה ומקנא לה' אלהי ישראל בהשמידו את בית אחאב לקח עמו את יהונדב זה כשהיה הולך אל שמרון להכות שם את כל הנשארים לאחאב, כדי שיראה בשעה ההיא בחברת אדם חשוב וירא אלהים, ועל ידי הדבר הזה יראו מעשיו כמעשים טובים שהוא עושה לשם שמים.

וממה שאמר יונדב אל בניו כנגד ארץ ישראל „האדמה אשר אתם גרים שם“, וכן לא יאמר באזרח הארץ כנגד כל הארץ, אנו שומעים שלא היה יונדב מודע ישראל כי אם גר יושב בקרבן). ואם כן, אתה רואה ביונדב מה שהראיתך באלהו, שאיש גר בארץ ישראל מקנא לה' אלהיו והוא איש אלהים קדוש. כי לולא היה יונדב זה מן הקנאים לא היה יהוא מבקש מאתו ללכת אתו לראות בקנאתו לה', ולולא היה איש אלהים לא היה הנביא מביא את בניו הרכנים בכית ה' אל לשכת חנן בן ינדליוהו איש האלהים במצות ה' (ירמיה ל"ה ד').

(יט) למען האביד את עבדי הבעל. ולדבר הזה היתה אמת בלבבו. כי יהוא היה איש ערום ונפשו יודעת מאוד ששכר מכירי טובה טובה ושכר כפויי טובה שלא יראו עוד בטוב מיטיביהם. ובנלל הדבר הזה היה יהוא מחויק טובה למיטיבו. ועל כן ינע להכרית מן הארץ כל עובדי הבעל צורר ה' אשר משחו למלך על ישראל. (כד) האיש אשר ימלט וגו'. מקרא קצר הוא זה, ומלואו אשר ימלט מידו. ונפשו הראשון שב אל האיש, והאחרון אל אשר ימלט. ופירוש הדברים בחבורם האיש אשר ימלט מידו איש מן האנשים וגו' נפשו תחת נפש הנמלט.

(כה) וישליכו הרצים. אין לפרשו ככתוב. ונראה לי ששעות סופר יש כאן, והכתוב כעקרו וילכו. ומסך מעט לדברי מה שנמצא אחריו בכתבי יד ויבאו עד בית הבעל תחת וילכו עד עיר בית הבעל.

(כו) עד היום. וכארבעה כתבי יד כתוב עד היום הזה, וכן העקר, כי הוא הלשון השגורה ככל כמו אלה, ולא ככתוב לפנינו בספרים.

(כז) לא סר יהוא מאחריהם. כבר אמרתי לך במקום אחר שבתחלה לא היו ענלי ירבעם כי אם עבודה לה' שעבודו בתבנית שור או עגל. ואפשר שברבות הימים היתה העבודה ההיא עבודת אלילים ממש. וממה שקנא יהוא לה' והשמיר את הבעל מן הארץ, ולא הסיר את ענלי הוזהב אשר עשה ירבעם, למרנו שגם בימי ענלי ירבעם ריח להם כעבודת ה' בראשיתה. ואנחנו היום אין אתנו לדעת כמה היו שתי העבודות דומות אשה לרעותה.

(לא) בכל לבבו. גם מכאן שמענו שאין הכתוב רואה את ענלי ירבעם כעבודת אלילים ממש, לפי שאם כן, ואסור עבודה וזה עקר התורה, יהוא שלא סר מעל המאת ירבעם לא שמר ללכת בתורת ה' כל עקר, ומהו ככל לבבו שמשמע שבכל לבבו הוא שלא הלך בתורת ה' אבל בלב ולב הלך בה?

(לב) לקצות בישראל. תרגמו השבעים להכרית, וכן סירש רד"ק, ולא נראה לי, לפי שהדבר הזה מוציאו העברי בלשון קציצה, ורש"י אמר כמו קצתי בחיי, וכמו

(1) והנה לי אני המבאר די בלשון גרות שמשחמש בו יונדב בן רכב ללמדנו שהיה גר בארץ ולא מאזרחיה, ואולם גם בשאר דבריו אלה ראיות נכוחות למבין, כי יונדב מצוה את בניו שלש, שלא ישחו ויין, ולא ישבו בכתים, ולא יעבדו עבודת האדמה, ושלש אלה נזוהגות בישראל בימינו ואין איש מהרהר אחריהן, כי בימי יונדב היו העברים יושבים בכתים ולא באהלים, וכל מחיתם או כרביית עבודת האדמה, ויין נחשב בעיניהם מאוד, שכן נאמר עליו במקרא שהוא משבח אלהים ואנשים (שופטים ט' יג). ומפני שהיה יונדב גר אסר לבניו הכתים ועבודת האדמה, כדי שיהיו נוהגים בעצמם מנהג גרים, ולא יתקנאו בהם אזרחי הארץ; כי גר שקנה קנין קרקע בארץ מעור קנאת אזרחי הארץ, ומחמת קנאתם לא יארכו לו הימים בארץ מגוריו. ומן המעט הזה הזהירם מן היין, לפי שגם המושך ביין את בשרו מעור קנאת רעהו.

שמתרגם יונתן שרי רגזוהו דה' למתקף בישראל, והסירוש הזה עומד לפני הלשון, לפי שאפשר שיהא משמע קצה כמשמע קוץ, כמו שמשמש עור כמשמע ערה בכתוב ולא יעיר כל חמתו (תהלים ע"ח ל"ח); והוא נוסף לפני הענין, כי כבר קץ ה' בישראל ועלתה חמתו בהם למן היום אשר עשה ירבעם את עגלי הזהב, ואף הודיע ה' את חמתו לירבעם ביד אחיה השילוני אשר דבר אל אשת ירבעם בשם ה' לאמר והכה ה' את ישראל כאשר ינוד הקנה במים ונתש את ישראל מעל האדמה הטובה הזאת אשר נתן לאבותיהם וזרם מעבר לנהר (מ"א י"ד ט"ו), ואיך יאמר הכתוב הזה המדבר ביהוא בימים ההם החל ה' לקצות בישראל, אם לשונו לשון חרון אף בלבד? ובנלל הדברים האלה אומר אני שלקצות זה מלשון ומקצה אחיו (בראשית ט"ז ב') שפירשתי ומסבחה אחיו, וכמו שנאמר דשן להרמת הרשן, ושרש לעקירת השרש, וחטא להסרת חטא, כן נאמר כאן לקצות בישראל ומשמעו להכרית מבחר נכורי ישראל, ואמר הכתוב כנגד הנדי והראובני והמנשי כן מפני שהם מבחר נכורי ישראל, שלפיכך עבדו המה לבדם עבודת החלוץ במלחמות כנען, כמו שפירשתי במדבר ל"ב י"ז ול', וראה מה שאמרתי בכיבור מקצה רגלים (משלי כ"ו ו'), ויתורגם לקצות בישראל ללועזים aufzuräumen unter den Tüchtigsten in Israel.

יא

(א) ראתה, וכתוב וראתה, כי נשנית וא"ו בטעות סופר מסוף התיבה שלפניה, וכעין הדבר הזה הראיתך בקרי וכתוב למעלה ט' ל"ג.

(ב) אחות אחזיהו, ראה מה שאמרתי בכיבור אחי דינה (בראשית ל"ד כ"ה), וכביאור אחיך בן אמך (דברים י"ג ו'). ועל פי הדברים ההם באמור הכתוב כאן אחות אחזיהו אחר שנאמר בת המלך יורם הוא בא להניד לנו שהיתה יהושבע אחות אחזיהו ובת אמו ונפשה קשורה בנפשו.

בן אחזיהו, הנה אמת הדבר שאחזיהו ואחיהו אחד, וכן נקרא המלך הזה אחזיה למעלה ט' ט"ז, ואף על פי כן, מפני שנאמר כאן אחות אחזיהו, לא נראה לי שהכתוב הזה אמר אחריו בן אחזיה בנשימה אחת, לכן אומר אני שגם זה עקרו אחזיהו, ונשמטה וא"ו מפני אחותה שנראש התיבה שלאחריה.

(ג) ויהי אתה, את מינקתו, ולא את יהושבע אחות אביו, ובמקום האחר נאמר בספור הזה ויהי אתם (דה"ב כ"ב י"ב), וכאן נראה לי העקר.

(ד) לכרי, לא ידעתי לפרשו, וכל הנאמר בו נאמר מאומד ולא מדעת, ואין לסמוך עליו, ובשני כתיבי יד כתוב לכרים, לשון רבים, וגם הנוסח הוא מאומד, וממה שנזכרו כאן שרי מאות ולא נזכרו שרי אלפים למדנו שהיו כל הכרי והרצים פחות מאלף איש.

ויכרת להם ברית, כבר הרגיש גזיוס כשרשיו הרגשה דקה במה שבין כרת ברית, עם סלוני' ובין כרת ברית, לפלוני', שהלשון הראשון מדבר כברית שיש בה תנאים לשני כורתי הברית ששניהם שוים אצלה, והלשון האחרון מדבר כמי שמביא את הקטן ממנו כברית עמו ונוטל עליו לשמרה, והוא עצמו לא זקוק לה, ועל פי הדברים האלה אף כאן, מפני שהיודע משביע את שרי המאות והוא עצמו אינו נשבע, נוסף בו הלשון הזה, הוא ולא האחר.

(ה) השלישית מכם. המפרשים כלם בעורים ימששו בפירוש הענין הזה, ולא נפקו עיניהם לראות ששתי חלוקות יש בפרשה לכרי ולרצים, אחת לכל הימים ואחת לשעה. החלוקה שלכל הימים שהיה כל חיל הכרי והרצים נחלק לשלש מחלקות, וכל אחת מהמחלקות שומרת משמרתה שבוע אחד או שבת אחת ותנוח מעבודתה שבועים או שתי שבתות¹. העובדים עבודתם נקראים באי השבת, והנחים מעבודתם המה יוצאי השבת, כלומר אשר לא יבאו לשבת, ויוצאי השבת נקראים כן על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ג. ודוגמת באי השבת ויוצאי השבת תמצא בכתוב המחלקות הבאה והיוצאת חרש בחרש (דה"א כ"ו א'). וחלוקת שעה חלק יהודע את באי השבת לשלש מחלקות וחבר את יוצאי השבת ועשאם כלם מחלוקת אחת לעבוד עבודה יחדו.

באי השבת מפרש מכם, כלומר מכם אתם באי השבת. ושמרי משמרת בית המלך נשוא המאמר, והנושא השלישית מכם שנאמר לפניו. ונכנס ואין שהוא כפי"א בלשון ערבי בראש הנשוא ככתוב ומספר שניו ולא חקר (איוב ל"ו כ"ו). ופירוש הדברים השלישית מכם אתם באי השבת היו שומרים משמרת בית המלך. והשלישית מכם אתם באי השבת בשער סור. נראה לי שזמעות סופר יש כאן, ועקרו בשער יסוד ככתוב בדה"ב כ"ג ה'. והשלישית מכם אתם באי השבת בשער אחר הרצים. הדבור הזה משובש הרבה, ולא ידעתי לפרשו או לשער עקרו.

ושמרתם צוויו לכל שלש המחלקות של באי השבת. משמרת הבית, בית זה בית המלך. חרע לך שכן, שהרי כשבא הכתוב לדבר אחריו במקדש ה' קראו בית ה'. מסה, השבעים לא מתרגמים אותו, וכאלו לא היה לפניהם בספרים, והמפרשים כלם מפרשים אותו כאלו היה מאוין, והוא אין עמו איון. ולי נראה שמסה מתאר ושמרתם, והמקרא מקרא קצר, ומלואו ושמרתם את הבית משמרת מסה. ולפי שיצמר הנשמר לטוב לו או לרע, אמר יהודע לשומרים שישמרו את בית המלך משמרת מסה, כלומר ישמרוהו על מנת שיהא נסה, והלשון ככתוב בית נאים יסח ה' (משלי מ"ו כ"ה). ולא כוון יהודע להריסת הבית ממש כי אם לעתליה נכרת הבית. ועל פי הדברים האלה לא חרשה מצות יהודע בשלישית הואת כי אם הדבר הזה שישמרו את בית המלך משמרת מסה, כי באי השבת היו חמיר שומרים את בית המלך, ובלבד שהיו שומרים אותו לטוב לו.

(י) ושתי הידות בכם. כל יוצאי השבת, והם שתי ידות של כל הכרים והרצים לפי חלוקת כל הימים.

(יב) ויתן עליו הפעל לפעולת שלשום, כלומר הוציא את המלך אחר שנתן עליו את הנזר. ואת העדות נוסף על את המלך ולא על את הנזר. ואם כן, לא נתן את העדות על המלך כמו שנתן הנזר.

(יד) והשרים והחצצרות, לא נראה לי ששיין זו שמאלית, לפי שאם כן מה לחצצרות אצל השרים? ועוד שכל הפרשה הואת מדברת בשרי מאות (ספוד ד' וט' וי' ומ"ו), ואין בה זכר לסתם שרים. ואומר אני ששיין זו מינית, ושרים כתרנום השבעים *ῥῆδοι* משוררים. והיו שרים ותוקעים בחצצרות לפני המלך העומד על

¹ והיתה מנוחת כל מחלוקת כפלים כימי עבודתה, והדבר הזה ככתוב חרש ימים יהיו בלבטן שנים חדשים בכיתו (מ"א ה' כ"ח).

העמוד, וכן להם המשפט, והיא תרועת מלך האמורה כפרשת בלעם (במדבר כ"ז כ"א).
 וחצוצרות זה אמרו החכמים שהוא התוקעים בחצוצרות. ואני לא כן אחשוב, מפני
 שלא מצאנו שיהא הכלי כמשמש בו בכל המקרא. ואומר אני שחצוצרות כמשמעו,
 ובלבד שזא"ו שבראשו כזא"ו של התורה והמצוה שפירשתי שמות כ"ד י"ב. ועל פי
 הדברים האלה פירוש והשרים והחצוצרות והתוקעים בחצוצרות והחצוצרות בידיהם.
 (ט) פְּקֻדֵי הַחֵיל. סמך הנקדן על הכתוב האומר פקודי החיל (דה"ב כ"ג י"ד).

והדבר ברור שדינו כאן פְּקֻדֵי הַחֵיל, וכדברי הימים פקדי החיל, כי אין פקודי החיל
 כי אם כמו פקודיו במספר שמות (במדבר א' כ"ב). והמה אנשי הצבא העוברים על
 הפקודים, ופקודי החיל שרי החיל.

(י) בֵּין ה' וּבֵין הַמֶּלֶךְ וּבֵין הָעָם בֵּין כָּל אֶחָד מִשְׁלֹשָׁתָם לְבֵין הַשְּׁנַיִם מֵהֶם.
 וראיתי לאמר כן, מפני שנאמר ובין העם, ואם לא כן, היה הכתוב אומר ובין המלך
 והעם, ועכשו כשמשלש בין, אין הדברים כי אם כמו שפירשתי. לזהו לַעֲמֹד לְפָנֶיךָ
 כָּל הַדְּבָרִים מִכֵּן וְעַד סוֹף הַפְּסוּק חֲשׂוּדִים בְּעֵינֵי בִּתּוּרָה, ונראה לי שהם תוספת
 ביאור למה שלפניהם.

יב

(ב) מִבְּאֵר שֶׁבַע, ראה מה שאמרתי למטה כ"א י"ט. ומלכי יהודה שהיו
 לפני גלות שמרון נזכרת עירה של אם המלך כשהיא עיר ואם בישראל, כבאר שבע
 שהיא מקום קדוש מימות עולם, וירושלים שנוכרת באם אמציהו (למטה י"ד ב') וכאם
 עזריה הוא עזריהו בנו (למטה ממנו ט"ז ב').

(ג) כֶּסֶף עֶבֶר וְגוֹי, עיין רש"י שמבאר הכתוב הוה באר היטב.
 יַעֲלֶה פּוֹעֵלוֹ כֶּסֶף, לפי שאם לא כן, והענין הפועל היה הכתוב אומר תעלה,
 לשון נקבה, כמו שנאמר לא עלתה על לבי (ירמיה ו' ל"א, וי"ט ה', ולי"ב ל"ה).
 ונזרת המאמר הוה כנזרת יבאו אליך להחיות (בראשית ו' כ').

(ד) יִקְחוּ לָהֶם הַכְּהֻנִּים הַהֵנִים הַמַּמְלִיכִים אֶת יְהוֹאָשׁ, והוא החזיק להם
 טובה ושולם להם נמולם לעשותם נזכרי הקדש.

(ה) קָנְתָה, לא נפל פתח של קיף, כי הוא העקר ולעולם לא יפול. ופתח
 של חי"ת שהוא תנועה קלה הוא נפל, ונכנס רעהו במקומו לשרת תחתיו. והדרך הוה
 דרך לשון ארמי.

(ו) וימנו את הכסף, לשון מוקדם (Anachronismus), והכתוב הוה
 מדבר כלשון ימיו, כי העברים הראשונים שלא היו יודעים מטבעות היו שוקלים
 את הכסף ולא מונים. ואף על פי שלא טבעו להם היהודים מטבעות עד ימי
 חשמונאים, כנודע לכל יודע דברי הימים, הלא היו משתמשים במטבעות פרס ומדי
 בימי הסופר הוה.

(ז) הַכֶּסֶף הַמֵּתָכֵן ראה מה שאמרתי בביאור מתכנת (שמות ה' ח'). ועל
 פי הדברים ההם הכסף המתוכן הכסף השקול ומנוי. ולמדנו מן הלשון הוה שהיו
 המטבעות עוברים לסוחר במנין ובמשקל גם יחד. ושעם המשקל גלוי לכל, ותכלית
 המנין בדיקת כל אחד מן המטבעות לראות אם כסף הוא ולא מתכת נרועה מסנו,
 ולדעת שהוא עובר לסוחר במקום המסחר.

(י) כסף אשם וגו'. הראשונים אומרים שהוא מותר אשם ומותר חטאות וכסף המותר נתן לכהנים לקנות בו עולות קיץ. ומלשון הכתוב כפשוטו משמע שבימים ההם חייבי קרבן כשהם רחוקים מירושלים שלחו דמי הקרבן לירושלים, והמעות לכהנים לעשות בהם כרצונם.

וכל ענין הכסף הזה לא נאמר כאן כי אם להגיד לנו שבתחלה כשהיה יהואש עושה הטוב והישר בעיני ה' ומקנא לו ולביתו צוה לקחת קדשי בני ישראל לברק הבית ולא נגע באוצרות בית ה' כדי שלא יחסרו. ולכסוף בשעוב יהואש את ה' אחרי מות יהוידע ככתוב בספר דברי הימים (דהיב כ"ד י"ז וי"ח). הווקק ליתן אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך לחזקת המלך ארם שעלה עליו (למטה פסוק י"ט). וכעין הדבר הזה הראיתך לדעת באסא (מ"א ט"ז ט"ו).

יג

(ד) כי ראה את לחץ ישראל. מניד לנו הכתוב שלא למען יהואחו שמע ה' את תפלתו, כי הוא היה עושה הרע בעיני ה', ושמעה למען ישראל עמו שלחצם חזקאל. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ז'.

(ה) מושיע והוא יואש בן יהואחו, ככתוב למטה פסוק כ"ה. ואם כן, לא נעשתה התשועה מיד ארם בימי יהואחו כי אם בימי יואש בנו. וכן נאמר בפירושו וחזקאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחו (למטה פסוק כ"ב).

(ו) החטיא את ישראל. וכתוב החטיא, כי קרה לבלבד כאן במקרהו בכתוב מ"א כ"א כ"א. ראה שם דברי.

בה הלך. טעות סופר יש כאן, והעקר בה הלכו, כמו שנאמר בראש הפסוק לא סרו, לשון רבים, ונשמטה וא"ו מפני אחותה שבראש התיבה שלאחריה.

(ז) כי לא השאיר וגו'. הדבר ברור שהכתוב הזה כאן חוץ למקומו, ונראה לי שמקומו למעלה בין פסוק ד' ובין פסוק ה'.

(י) ואלישע חלדו, והוא נמשח לנביא בסוף ימי אחאב, ומאז ועד עתה כששים וחמש שנה, לכל הפחות. רכב ישראל ופרשיו. ראה מה שאמרתי בפירושו למעלה ב' י"ב. ובמקום הזה נאים הדברים מאוד, מפני שהיתה השעה צריכה לרכב ופרשים, כי לא השאיר מלך ארם בישראל כי אם חמשים פרשים ועשרה רכב (למעלה פסוק ז').

(י"ז) וחץ תשועה בארם. יש כתב יד אחד ובו כתוב לארם, בלמ"ד, והוא נוסח של שמות, ומנסחו סמך על מה שנאמר לפניו חץ תשועה לה', ולא ידע שלא ראי זה כראי זה. ואתה ראה מה שאמרתי שופטים ח' י'.

והכית את ארם באפק. לא נראה לי שהכתוב הזה כעקרו, כי למה יזכיר הנביא כנבואתו את מקום המכה, והוא לא נזכר בקיומה, כי שם נאמר שלש פעמים הכהו (למטה פסוק כ"ה), ולא נאמר שהכהו באפק. ואומר אני שבאפק זה עקרו באפק, בכ"ף, והוא כמו בבאפק. והנה במקום אחר הוכחתי לך שלעולם תפול למיד השמוש אחר כ"ף אחותה וגם ב"ת השמוש מרכיבה תפול כשתכנס לפניו כ"ף¹).

¹ ראה מה שאמרתי בכיזור ולא היה כיום ההוא (יהושע י' י"ד).

ועל פי הדברים האלה פירוש נאפק כמו שהוכה ארם באפק על ידי אחאב מלך ישראל עד לכלה, שנפלו מחילו מאה אלף רגלי ביום אחד, ונפלה החומה על שבעה ועשרים אלף איש הנותרים, ככתוב במ"א כ', כיו כ"ט ול'. ומעות זו באה בספרים על ידי חסרון דעת מניהים אשר לא ידעו פירושו של נאפק, ואמרו שנכנס בו כ"ף תחת ב"ית בטעות סופר.

(ט) להכות אלו היות, כי למ"ד משמש כאן כעקרו ומשמעו משמע לו, כמו שפירשתי בראשית ב' ג'.

(כ) ויקברוהו. אין זכר למות נביא וקבורתו בכל כתבי הקדש חוץ משמואל (ש"א כ"ה א') ואלישע. ומות שמואל וקבורתו נזכרים מפני ששמואל היה שופט את ישראל (שם ז' ז'), ומות כל השופטים וקבורתם נזכרים, חוץ משמגר בן ענת, וחוץ מאהוד שנוכר מותו חוץ לזמנו ולא נזכרה קבורתו כלל. ומות אלישע נזכרת בפרשה בשביל דבריו אשר דבר אל מלך ישראל בטרם ימות, וקבורתו נזכרת בשביל הנס שנעשה בעצמותיו¹).

בא שנה. אין לפרשו ככתוב, ונראה לי ששתייהן בתחלה תיבה אחת שנפל סתוכה ר"ש בטעות סופר, ובמסלתו נחלקה והיתה לשתיים כמות שהוא לפנינו בספרים. ואם כן, בא שנהי שנאמר כאן עקרו קַרְאֲשׁוּקָה, ופירוש הכתוב גרודי מאב היו באים אז כנבול ישראל הפעם הראשונה למן העת אשר הכוהו שלשת המלכים, מלך ישראל מלך יהודה ומלך אדום, ככתוב למעלה ג', כ"ד וכ"ה.

(כא) וילך. הרבר ברור שהפעל הזה שב אל הקוברים, ולא אל המת, כי המת לא חיה עד שנע בעצמות אלישע, ועדיין לא ננע, ואיך הלך? ואם כן, והסועל קודם לפעל, אין לומר שלא הוכחן בפעל בין יחיד לרבים שלא כדון. ובגלל הדבר הזה אומר אני שוילך זה עקרו וַיִּלְכְּוּ, ובטעות סופר נשמטה וא"ו אחרונה מפני אחותה שבראש התיבה שלאחריה. וממה שאמרתי שניקרה של התיבה וילכו, למ"ד בצירי, הרבר למד מענינו שלדעתי הוא מקום האתנח ולא התיבה שלפניה.

ויחיו ויקם על רגליו. ראה מה שאמרתי בעלית אליהו השמימה למעלה ב' ו"א. וכמו שעלית אליהו מנלה על עלית רוח האדם השמימה אחרי מותו, כן נשקפה לי מבעד לתחית המת הוה במנע עצמותיו של הנביא רעה שנתחדשה לעברים באחרית הימים, והוא כרעת בעלי התלמוד האומרים שבמות המת עדיין יש חבור בין גופו ונשמתו, ודבריהם ארוכים ורחבים במסכת ברכות י"ח ע"ב, ועל כן אלישע שעשה אותות ומופתים גדולים ונוראים בחייו גם במותו לא קצרה ידו מעשות כאלה. ושתי הדעות האלה החדשות בישראל כבר הוכיחן קהלת, והוא מטיל ספק בראשונה באמרו מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה (קהלת ג' כ"א), והאחרונה הוא מכחיש בפירוש, כי אמר והמתים אינם יודעים מאומה (שם ט' ה').

(כג) עד עתה. לא נאמר כן כנגד ימי הסופר, כי איך יאמר הסופר כדבר הוה? העיני אנשי דורו יקרה, ועיניהם הרואות שהשליך ה' את ישראל מעל פניו, שהרי גלו גלות עולם? ונאמר כאן עד עתה כנגד ימי יהואש כן יהואחז שמדבר בו

¹ ונראה לי שנמנעו סופרי כתבי הקדש מלהזכיר קבורת הנביאים כדי שלא יהיו העם מקדישים עצמותם וקבריהם. ומן הטעם הזה לא ידע איש את קבורת משה (דברים ל"ד ו'). ואף כאן, אף על פי שהזקק הכתוב להזכיר את קבורת אלישע, לא מגיד לנו מקום קברו.

הכתוב. ואם כן, כמו שמשמש nunc לרומים ולגרמנים jetzt, כן יש שימשש עתה בלשון המקרא לשעבר, ואנכי לא ידעתי¹).

(כד) יומת חזאל. גברה יד חזאל על ישראל כל ימי חייו, ולא הכה ישראל את ארם עד שמת חזאל ומלך בן הדרד בנו תחתיו. כי חזאל משיח ה', וה' משחו להיות כלי זעמו בישראל כאשר דבר ביד אליהו (מ"א י"ט, מ"ו ו"ז), ועמדה לחזאל משיחתו ולחץ את ישראל עד יום מותו.

וכל הענין הזה מפסוק י"ד ועד כאן תוספת שנתוספה לאחר זמן. תדע לך שלא היו הדברים האלה בספר הזה בתחלה, שהרי נאמר קודם להם ויתר דברי יואש וכל אשר עשה ונבורתו וגו' וישכב יואש עם אבותיו וירבעם ישב על כסאו וגו' (למעלה ססוק י"ב). הלא תראה שהסופר הראשון, אחר שאמר ביואש לפני מזה שעשה הרע בעיני ה' והלך בחמאת ירבעם בן נבט (פסוק י"א), לא נתכוון לאמר עוד דבר על אודותיו, ודי לו בהגר לנו שיתר דברי יואש כתובים על ספר דברי הימים למלכי ישראל. ותכלית התוספת הזאת להגיד לנו איך נתגלגל הדבר והיתה מלחמה בין אמציהו מלך יהודה ויואש מלך ישראל, והדבר הזה יתבאר לך במקומו.

יד

(ו) כי אם. בספר דברים כ"ד ט"ז שמשם לקוחים דברי הכתוב הזה לא נאמר כי אם. ואף על כי כן אפשר ששנה הסופר הזה כאן מלשון הכתוב שהוא כמו ששנה בסוף הפסוק ואמר יומת תחת יומתו שנאמר שם. ומכל מקום אין לומר שכתב "כי אם" כשדי לו בכי בלבד. ואף יש כתבי יד הרבה שלא כתוב בהם "אם", וחסרונו נראה לי העקר.

(ה) לכה נתראה פנים. לא מגיד לנו הכתוב כאן למה חבע אמציהו את יהואש למלחמה הזאת אחר שהיה שלום בין יהודה ובין ישראל מימי יהושפט שהשלים עם אחאב (מ"א כ"ב מ"ה). ולמלאות החסרון הזה באה התוספת שדברתי בה בסוף הפרשה שלפניה. כי תשועת ישראל מיד ארם די לה במה שאמר הכתוב ויתן ה' לישראל מושיע ויצאו מתחת יד ארם (למעלה י"ג ה'). ותוספת הדברים שנדברו ונעשו בין אלישע ובין יואש וזכר המכה שהכה יהואש את ארם שלש פעמים כדבר אלישע תכליתן ליתן טעם למלחמה שהיתה אחרי כן בין אמציהו ובין יהואש. ולרעת הסופר המוסיף הדברים ההם נתקנא אמציהו ביהואש שנברה ידו על ארם והכהו שלש פעמים אחר שנכנע יואש אבי אמציהו לארם והווקק ליתן לחזאל את כל הקדשים שהקדישו אבותיו ואת קדשיו ואת כל הזהב הנמצא באוצרות בית ה' ובית המלך כדי שיעלה מירושלים ולא יצור עליה; והיה אמציהו ירא שלא יגבר ישראל ויגדל כבודו מכבוד יהודה. ולכן חבע אמציהו את יואש מלך ישראל למלחמה.

ובאמת לא מן השם הוא זה, ומעם המלחמה הזאת שבין יהודה ובין ישראל מעשים שנעשו בין שתי הממלכות בהלחם יהודה את אדום בעת ההיא, והמעשים ההם לא אמורים כאן והם אמורים בספר דברי הימים. שם נאמר שישכר אמציהו

¹ ראה מה שאמרתי בביאור עתה הפגים (בראשית כ"ט ל"ד). ועכשו שמצאתי לי את העד הנאמן הזה, חזרתי לפרש את הכתוב שהוא כבתחלה, כי נראים לי דברי הראשונים מן האחרונים.

למלחמת אדום מאה אלף גבור חיל מישראל במאה ככר כסף, ואחר שנתן הכסף מנעו נביא ה' מקחת עמו גבורי ישראל במלחמה (דהייב ב' כ"ה ו' — ט'). ומאה ככר כסף הון רב, וכאשר התאוו נותנו שיתווור אליו כסף, כן לא בקש מקבלו להתווור. והיה זה טוען וזה פושט לו הרגל. ונוסף על המריבה הוואת הרבר שעשו גבורי ישראל אשר השיב אמציהו מלכת עמו למלחמה לקראת אדום, כי הם פשמו כערי יהודה משמרון ועד בית חורון והכו מהם שלשת אלפים וכוזו בזה רבה (שם פסוק י"ג). ומתוך דברי ריבות אלה באו יהודה וישראל לידי המלחמה הוואת אשר ביניהם. ואמציהו מלך יהודה התובע את כספו וחובע עלבונם של שלשת אלפים מאנשיו המוכים הוא התובע למלחמה.

ועל דבר לשון הכתוב הוה שנשנה למטה פסוק י"א באמרו ויתראו פנים הוה ואמציהו מלך יהודה נראה לי שאין משמעו לשון מלחמה בלבד, כי זה פירושו לכה ונלחמה יהודה וישראל איש ברעהו ופנינו אנחנו מלכיהם הולכים בקרב. ואמר הכתוב כן על שם סוף הרבר שתפש יהואש את אמציהו בהלחמו עמו.

(ט) החוח אשר בלבנון. נתן לחוח מקום הארו. ולא נתן לו מקום בזוי ממנו, מפני שלא הפיך יהואש לפגוע בכבוד יהודה, וכל הפצו לנעור במלך יהודה. תנה את בתך לבנו. הדברים האלה נשהם לעצמם דברי שלום, והם דברי חרפה נשהם יוצאים מפי החוח ואמורים כנגד הארו. ונתן לחוח הבן ולארו הבת, וכיוצא בו בנמשל שמלך ישראל הוה המתחיל במלחמה, ודרך אבי הבן המשדך בו להתחיל במשא ומתן עם אבי הבת לרבר בה. ותעבר חית השדה. היה כן בטרם השיב הארו את החוח דבר. והרבר הוה במשל כנגדו בנמשל שאין מלך יהודה ראוי שישב לו מלך ישראל דבר. ותרמם את החוח. נראה לי שהגרמם בן החוח אשר אמר אביו לקחת לו אשה מננות הארו, וכשהיה בן החוח למרמם ומת כמות נכל נהפך לחוח משושו לאבל, גם נראה המרחק הרב שבינו ובין הארו לנדולה ונאון. וראיתי לאמר כן מתוך המשל, מפני שבן החוח רך ואין קוציו שומרים עליו מהיות מרמם לחית השדה, לא כן אביו הקשה שלא במהרה חגש אליו חית השדה לשומו מרמם לרגליה, ועוד שבמות האב עדיין הבן רוצה באשה, ואם כן, אין המשל רומה לנמשל; ומתוך הנמשל, כי במלחמה הוואת תפש יהואש את אמציהו חי ולא המיתו (למטה פסוק י"ג וי"ז).

(י) ושב בביתך. ראה מה שאמרתי בכיור וישב בכיתו (שופטים ח' כ"ט). ואף כאן זה פירוש הדברים שב בביתך ואל תצא במלחמה. (יג) בשער אפרים. אין הלשון הוה מתישב היטב על לשון "עד" שנאמר אחריו, ואף יש כתבי יד הרבה שכתוב בהם משער אפרים, וכן נראה לי העקה, כי כן כתוב בדה"ב כ"ה כ"ג.

(יד) ואת בני התערבות. הפירוש המקובל ידוע לכל, והוה לא נראה בעיני, לפי שלא מצאנו בכל המקרא שיתן העם המנוצה לרעהו המנוצה בנים במשכון. ואוכר אני שבני התערבות הם אנשים מן הגדוד ששכר אמציהו מישראל לעורו במלחמת אדום. כי כשבא הגדוד הוה אחר שנתן למלך ישראל שכרם והנביא מנעו מהעור בהם. ככתוב בספר דברי הימים, לא היה יהואש יכול להחויק בכלם, כי היו מאה אלף איש, וגם אלו יכול להם היתה פרנסתם קשה עליו; ולכן השיב כלם חויק ממתי מספר והם הגדולים והחשובים שבהם, ובהם החויק להיות למשכון בידו עד

שיחזיר לו מלך ישראל שכר הגרוד שנתן לו. ועכשו כשנצח מלך ישראל את מלך יהודה לקח עמו את אנשיו ההם שהיה מלך יהודה מחזיק בהם עד הנה.

(טו) ויתר דברי יהואש וגו'. כדברי הפסוק היה והפסוק האחר כבר נאמר למעלה י"ג, י"ב וי"ג, ונשנו הדברים כאן אחר שהווקק הכתוב להזכיר יואש שנית בשביל המלחמה שבינו ובין אמציהו. ואישר נלחם. בכתב יד אחר הנוסח אשר, בלא וא"ו, וכן כתוב למעלה י"ג י"ב, וכן העקר. ותיבת אשר שבה אל נכורתו, ויתורגם וגבורתו אשר נלחם ללועזים *die Tapferkeit, womit er Krieg führte*.

(כ) על הסוסים. ולא על החמור. ומזכיר הכתוב הדבר הזה, מפני שהיו העברים רגילים בחמורים, והסוסים תועבה להם. ולא היו משתמשים בהם שלא במלחמה, להגיד לך שנשארו העם את המלך שהיה שנוא נפשם על בהמה שאינה חביבה עליהם. ועל כרחק תאמר שלא חנם נזכר מין הבהמה בספור הזה, כי גם במקום האחר נאמר וישארו על הסוסים (דה"ב כ"ח), ולמה ישחת הכתוב דבריו?

(כג) מגת החפר. אין כראש חפר היא הדעת במקום האחר שזכרת עיר זו (יהושע י"ט י"ג), ובגלל הדבר הזה אומר אני שגם כאן הופרד בין הרבקים, והכתוב כעקרו *מִגַּתָּה חפר*, כמו שנאמר בספר יהושע נתה חפר, ובשניהם תוספת היא סימן המקום השני, ובלבד ששם ראוי לשם מקומו משום שהוא מלמד על תכלית מסע הגבול העובר, וכאן מחמת מ"ם שכראשו, על פי מה שפירשתי בראשית כ' ג' בציון שבגליון.

(כו) כי ראה ה' וגו'. אמר הכתוב כן להצדיק את ה' הנותן לירבעם תשועה מאוביו והוא עושה הרע בעיני ה', ולהגיד לך שעשה ה' כן בחמלתו על ישראל עמו. וזעין זה אמר הכתוב ביהואחו בן יהוא וישמע אליו ה' כי ראה את לחץ ישראל (למעלה י"ג ד').

(כח) ליהודה בישראל. למ"ד של ליהודה משמש עם השיב, וביית של בישראל מלמד על הדבר שבו ישתמש הפועל ככלי למעשהו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב ואשר השיב ליהודה את דמשק ואת חמת על ידי ישראל עמו שהם חילו במלחמה שנלחם בארם לקחת מידם את הערים האלה. והפירוש הזה דוחק, אף על פי שאין דחקו כפירוש המקובל. ובין כך ובין כך קשה להאמין שירבעם נלחם בארם למען השיב ערים ליהודה ואמציהו מלך יהודה איש מלחמות יהואש אבי ירבעם.

(כט) עם אבותיו עם מלכי ישראל. כשהדברים נכתבם אין מלכי ישראל כי אם מפרש אבותיו ומגיד לנו מי הם, ואין הפירוש הזה עולה יפה, לפי שלא כל מלכי ישראל אבות ירבעם. ובגלל הדבר הזה אומר אני שהכתוב הזה לקח בחסרון, ומלואו וישכב ירבעם עם אבותיו ויקבר בשומרון עם מלכי ישראל, כלשון שנאמר ביהואש אבי ירבעם (למעלה פסוק ט"ו). ונראה לי שטעות זו נכנסה כאן מחמת שמו של ירבעם. כי ירבעם בן נבט לא נתן לו הכתוב קבורה מפני שהוא זעום ה', כמו שאמרתי במקומו. וירבעם זה שמו גרם לו שנשפט זכר קבורתו מן המקרא.

מז

(א) בשנת עשרים ושבע. על פי האמור למעלה י"ד י"ז הכתוב הזה ורעהו האומר באמציהו ועשרים ותשע שנה מלך (שם פסוק כ') שני כתובים מכחישים זה את זה, וכל היגעים להכריע ביניהם ינעים לריק.

(ה) בבית החפשיית. ובעשרה כתבי יד כתוב חפשות. כואיז. וכן נראה לי העקר. וחפשיית או חפשות פירשו גזניוס בשרשיו פירוש יפה.

שפט את עם הארץ. למדנו מכאן שהמושל כשלא מלך הוא תאמר לו כלשון המקרא שופט. ואין בין שופט למלך כי אם שם גדולתם. כי בהיות עויהו מצורע וישב כבית החפשיית היה יותם בנו תחתיו לכל דבר, ובלבד שלא נקרא מלך. וגם נראה לנו מן המקרא הוזה כמה היו העברים מדקדקים בשלוח המצורע, מה שאין כן בארם שכניהם; שהרי נעמן מצורע והוא שר צבא מלך ארם ויוצא בצבא ועומד לפני מלכו (למעלה ה' א'), ועויהו. אף על פי שהוא מלך, כשנצטרע שולח בית החפשיית, כי היו נשמרים ממגעו. וראה מה שאמרתי למעלה ז' נ'.

(טו) ויתר דברי שלום. ראה מה שאמרתי מ"א ט"ז י"ט. ולא גם הסופר שנתו במקרא הוזה אשר לפנינו. ומפני שלא ארכו לשלום ימי מלכותו ולא היו בו אם חדש ימים לא נאמר בו אם הלך במלכו בדרך ירבעם בן נבט או לא הלך.

(טז) ואת נבוליה מתרצה. הלשון הוזה לא מתישב היטב אפילו כשהאמר שתפסח האמורה בכתוב הוזה עיר מערי שומרון. וכל שכן לדברי האומרים שהיא ותפסח הנזכרת במלכים א' ה' ד' אחת הן. כי תפסח ההיא עיר מעבר לנהר סרת ימה, ומה לתרצה בנבוליה? לכן נראה לי שמתרצה זה אין עקרו בכתוב. והוא היה כתוב בתחלה בנליון על ידי מי שהגיה וכוון לקראות כאן מנחם מתרצה כמו שנאמר בפסוק הקודם, וברבות הימים נכנסה הגהתו אל חוך הספר חוץ למקומה.

כי לא פתח. הדבר ברור שמעות נפלה כאן בספרים, ופתח זה עקרו פתחו¹, והבלבד טעה והשמיט וא"ז מפני אחותה שכראש התיבה שלאחריה.

ויך את כל ההרותיה בקע. גם הדברים האלה משובשים הרבה, ומחמת שבושם הפסוק בעל הטעמים ביניהם שלא כדוין, כי מקום האתנה בתיבה שלפני „ויך“ ולא בו, כמו שתראה מן הפירוש שאפרש. ואמרתי שהרברים משובשים מפני „ההרותיה“, שור דקרוקו, ומפני „כל“ שנאמר לפנינו. כי הרבור הוזה נמצא בכתבי הקדש חוץ מכאן שלש פעמים, ובשלתחן לא משמש עמו „כל“, כמו שנאמר והרותיהם חבקע (למעלה ח' י"ב). ונאמר והרותיו יבקעו (הושע י"ד א'), ונאמר עוד על בקעם הרוח הנלעד (עמוס א' י"ג). ולא משמש „כל“ בדבור הוזה מפני שבכל כמו אלה מין ההרונים עקר ולא מספרם, שכן נאמר עולליהם ירמשו (הושע י"ד א') ונאמר עולליה ירמשו (נחום ג' י'), ונאמר עוד ונפיץ את עולליך על הסלע (תהלים קל"ז ט'), ובשלתחם לא נאמר „כל“ מן הטעם שאמרתי, כי אלו נאמר „כל“ ככמו אלה היו הדברים יוצאים ממשמעם. ולכן אומר אני שהופסק כאן בין הדברים, והדברים כעקם בָּלָה הרותיה.

ואחר שאמר הכתוב ויך את כלה הוא מסיים ואומר הרותיה בקע. להניד לך שהוא רוצה לומר שהיה מנחם מפלש במכת תפסח לבקע הרותיה שאפילו אותן הרג ולא חמל, וזוהו ויך את כלה שאמר, ולא שהכה את העיר לבלתי השאיר לה שריד.

(יח) כל ימיו נדרש לפני סניו ולא לפניו, וסרס המקרא ופרשהו לא סר כל ימיו מעל חמאות ירבעם.

(יט) בא פול. אין כלשון הוזה בכל המקרא, ואף לא יאמר כן בראש הדברים, והדבר ברור שמעות סופר יש כאן, והדברים כעקם בימיו בא פול,

¹ הי"ז קמוצה מפני שהתיבה מקום האתנה, כמו שתראה בסמוך.

כלשון שנאמר בימיו בנה היאל (מ"א ט"ו ל"ד), ונאמר בימיו פשע ארום (למעלה ח' כ') ונאמר בימיו עלה פרעה נכה (למטה כ"ג כ"ט). ונאמר עוד בימיו עלה נבוכדנצר (למטה ממנו כ"ד א'), וארבעתם בראש הפסוק כדבור הוה שבכאן, ובמקום הוה טעה הלבבל והיה רואה, "יטו" שבסוף הפסוק הקודם וחשב שכבר כתב "בימיו" והשמיטו. ופול זה שהכתוב קוראו מלך אשור אין יודע אל נכון מי הוא, כי נפקד זכרו בזכרונות מלכי אשור.

להיות ידיו אתו. גם כאן יש טעות סופר, וידיו זה עקרו ידו, לשון יחיד. כי בכל כמו אלה משמש היחיד ולא הרבוי, ככתוב היר יואב אתך (ש"ב י"ד י"ט); ואסילו כנגד הרבים נאמר גם ידם עם דוד (ש"א כ"ב י"ז), ומעם הדבר במשמע יד זו. כי יד זו ויר מואב וכל כמותן בעין היר שפירשתיה ויקרא ה' ז', ובשביל משמעה אין לה רבוי.

(כ) ויצא מנחם ונוי על ישראל, הוצאה זו יחידה בכל המקרא, וריה לה הוצאת הכנם (שמות ח' י"ד), והכתוב מדבר בכסף זה שלא היה למנחם משלו כאלו בראו מאין בשלקחו מאת ישראל, ומלת על המשמשת עם הוצאה זו לא תפורש כי אם לשון קצרה, שהיה במחשבתו של הסופר פעל אחר והכחידו תחת לשונו, והפעל ההוא משמעו לשון המלה שיטיל המטיל על חברו, וכעין הלשון הוה וכל אשר תבחר עלי (ש"ב י"ט ל"ט; ראה שם דברי). ומשמע הכתוב הוה ללועזים und Menahem trieb das Geld auf, indem er es Israel als Steuer .auferlegte

על כל גבורי החיל, ראה מה שאמרתי בביאור אנשי חיל (בראשית ט"ו ו'). ובכתוב הוה אשר לפנינו גבורי חיל גבורים לתת כסף ולא גבורי מלחמה, וראיתי לאמר כן, מפני שאין יד כל גבור מלחמה משנת די חמשים שקל; ועוד שלא ברין הוא שיהיו הגבורים היוצאים במלחמה נותנים מס והחלשים היושבים בכיתם פטורים ממנו. והעולה על כלם שעל פי החשבון האמור בשמות ל"ח כ"ה וכ"ו הכבר שלשת אלפים שקל בשקל הקדש או ששת אלפים שקלי חול (כי שקל הקדש כפול משקל חול); תן חמשים שקל לאיש, תמצא שלא תעלינה המתנות כלן לאלף כבר כסף כי אם בהיות הנותנים מאה ועשרים אלף איש; ובגלל הדבר הזה אין לומר שהיו הנותנים כלם גבורי מלחמה, כי אלו היו למנחם מאה ועשרים אלף גבור מלחמה היה בוחר להלחם במלך אשור מתת לו כל הכסף הוה שחד, ובין כך ובין כך הכתוב הוה מפריו על המדה, כי אנחנו היום כספנו מרוכה מכסף הראשונים, ובקרבו בבני אדם כמספר בני ישראל בימי מנחם אין מאה ועשרים אלף איש אשר תשיג יד כל אחד מהם די מתנה כמתנה הזאת, ואף כי בימים ההם.

(כה) את ארנב ואת האריה, הרבור הוה לא נמצא בתרגום השבעים, ואפשר שלא היה לפניהם בספרים, ואפשר שהיה והם השמיטוהו מפני שלא היו יודעים מה הוא, כמו שאין יודע עד היום הוה, ופירושו מונה עד שיבא אליהו.

(ל) בשנת עשרים ליותם, לא היה קדבר הוה, כי כל ימי מלכות יוחם שש עשרה שנה (למטה ססוק ל"ג), ועוד שאנחנו ידענו שהיה סקה בן רמליהו חי בימי מלכות אחז בן יוחם ונלחם בו (למטה ט"ו א' וד', וישעיהו ו' א'). והנה כתבתי ישראל יש כרוכים אחר בעל סדר הדורות ואומרים שהכתוב מונה ליותם בקבר, ומי ישמע להם לדבר הוה שאין כמוהו בכל כתבי הקדש, ואף לא יעלה על לב בן דעת

ישרה. ועוד מה הועילו החכמים ההם כדברי חלומותם? והלא כתוב אחר אומר בשנת שנים לפקח בן רמליהו מלך ישראל מלך יותם (למטה פסוק ל"ב); ופקח מלך עשרים שנה (למטה פסוק כ"ז). הרי שלא נהרג עד שנת עשרים ושנים ליותם. ואם כן, הלא יש כאן שני כתובים מכחישים זה את זה אפילו כשהמנין ליותם בקבר.

ואני המבאר, ממה שראיתי שמתחלת הפרשה הזאת ועד כאן קרא הכתוב לאבי יותם עזריה (פסוק א' ו' ו"ז וכ"ז), או עזריהו (פסוק ו' ו"ח), וכאן ובפסוק ל"ב ול"ד הוא קורא אותו עזיהו. כמו שהוא נקרא בדה"ב כ"ז בכל הפרשה, אומר אני ששתי מגלות יש כאן, והן כתובות כעל שני ספרים שאין חשבון זה כחשבון זה. והמגלה האחרונה מאוחרת בזמן מן הראשונה, כמו שנראה משם אבי יותם שהוא עזיהו כמו שהוא בספר דברי הימים, ומשם אשת יותם שהוא ירושה (למטה פסוק ל"ג), והוא כתוב באליף תחת היא, וכן לא נעשה כי אם באחרית הימים.

מז

(ה) אַן ויעלה. הפעל לפעולה שאינה שלמה ונמורה, ופירוש או יעלה או אמר לעלות ועדיין לא עלה, וכמוהו ויצורו. וראיתי לפרש כן, מפני שבמקום אחר נאמר בדבר הזה ויוגד לבית דוד לאמר נחה ארם על אפרים (ישעיה ז' ב'), ולא יפול הלשון הזה אם היו ישראל וארם חונים על ירושלים והעיר באה במצור; ומפני ולא יכלו להלחם עליה שנאמר בסוף הדברים והוא לא יפורש כי אם על פי מה שאמרתי בראשם. ועל פי הדברים האלה זה פירושם ולא יכלו להלחם עליה כמו שעלתה במחשבתם.

(י) היהודים. יהודים זה אנשי יהודה, ולא כמשמעו באחרית הימים.

(ז) עבדך ובנדך אני מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי ש"א כ"ה ח'.

(י) המזבח אשר בדמשק. ראה מה שאמרתי בביאור מפני מלך אשור (למטה פסוק י"ח). ועל פי הדברים ההם נבין את הדבר הזה. כי הלא כבר אמרתי לך שבימי קדם היו המלכים מקדישים את אלהי הארצות אשר נבשו, ואף כי מלך אשור, אחר שנכבש דמשק והיא עיר כלילת יופי ומראשונות הערים אשר בארץ, הקדיש את אלהיה ואף אמר לעבוד את אלהיו כעבוד הארמים את אלהיהם; ואחז שחפץ למצוא חן בעיני מלך אשור אדניו ממנו ראה וכן עשה לכנות במקדש אלהיו מזבח כתבנית המזבח אשר בדמשק.

(יב) ויעל עליו, קל הוא, ופירוש הדברים אחז עלה על המזבח, וכן נאמר בירבעם בן נבט ויעל על המזבח להקטיר (מ"א י"ב ל"ג).

(טו) לבקר לבדוק במעי הכהמה שנשחטה לקרבן, והבדיקה הזאת נחוש כדרכי הנגים, ככתוב ראה בכבד (יחזקאל כ"א כ"ז). ואחז אמר שיהא לו מזבח הנחשת להניח עליו מעי הקרבנות בשעת בדיקתם.

(יח) מפני מלך אשור. למצוא חן בעיני מלך אשור, כי בראות מלך אשור שלמענו סר אחז מדרכי אבותיו להדמות אליו כדרכי הנגים יאיר פניו אליו ויחנהו.

(יט) ויתר דברי אחז. ובמשא שהיה בשנת מות המלך אחז מרמו הנביא לדבר מיתר דבריו. ומשם אנו למדים שנלחם אחז את פלשתים והכה בהם מכה גדולה ולחץ אותם בחוקה. ראה ישעיהו י"ד כ"ח וכ"ט.

יז

(ג) וישב לו מנחה. מנחה זו לשון מס. ועל דבר השבת המנחה הזאת ראה מה שאמרתי למעלה נ' ד'.

(ה) ויעל מלך אשור וכו'. לא היה הדבר הזה אחר שאמר מלך אשור את הושע, כי בתחלה צר על שומרון ולכדה, ובשנלכדה העיר אסר את מלכה.

(ז) כל הדברים מכאן ועד היום הוה (פסוק כ"ג) תאר הזמן, ועקר הענין מתחיל ויבא מלך אשור (פסוק כ"ד). וכל הפעלים מכאן ועד עקר הענין לפעולת שלשום.

(ח) ומלכי ישראל אשר עשו. הדברים האלה חשודים בעיני. ויש לפרשם בדוחק כתוספת על הנויים אשר הוריש ה', ופירוש הכתוב וילכו בחקות הנויים אשר הוריש ה' וכו'. ובחקות אשר הלכו בהם מלכי ישראל. ואמרתי שהוא דוחק מפני שאם כן, היה ברין שיאמר הכתוב ובחקות מלכי ישראל.

(ט) ויחפאו וכו'. סירשו גזיוס לשון סתר. כלומר עשו דברים אשר לא כן בסתר. ואם כדבריו, היה הכתוב אומר מפני ה', ולא על ה'; ועוד שאין סוף הדברים משמע כן, שנאמר ויבנו להם במות בכל עריהם וכו' ויציבו להם מצבות על כל גבעה גבוהה וכו', ואין אלה דברים שנעשים בסתר. ואומר אני שחפאו זה שעקרו לשון כסוי משמש כאן לשון רבוי, ופירוש הכתוב הרבו על ה' דברים אשר לא כן. ורונמת הדבור הזה תמצא בכתוב ורמה תכסה עליהם (איוב כ"א כ"ו) שפירושו תרבה עליהם רמה, ובלבד שהפעל ההוא עומד וזה יוצא. וכמו כן יאמר הפרנקי couvrir לדבר הזה.

(ג) כל נביאי כל חזרה. וכתוב נביאו, ולא זה ולא זה העקר, לפי שהכתיב אין לו כל טעם, והקרי טעמו טפל, כי מה סמיכות זו שסמך הכתוב רבוי נביאים אל חזה? ותמה אני איך הוכו בעלי המסורה בעוון ולא ראו שהוסדר כאן בין הדברים, והכתוב כעקרו כל נביא וכל חזה. ואפשר שראו, ולא הגיהו כמו שלא הגיהו בכל כמו אלה, מפני שהיו להם המקרא והראשונים העוסקים בו הם קדש וטעיותיהם קדש.

(יט) גם יהודה וכו'. כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק כ"ג מאמר בתוך מאמר, והכתוב מוסיף הדברים האלה כעל כרחו וכמי שכפאו שד, כרי שלא תשמע מדבריו שישראל לבדו חטא ויהודה נאמן עם אלהיו. ובאמת כתיב הקדש מפריזים על המדה ברעת מלכי ישראל. ובדין שתרבה עבודת ה' ביהודה מישראל, כי ביהודה מקדש ה' ונביאיו היודעים אותו ואת דרכיו דעת אמת, אבל לא עוב ישראל את אלהיו ככל הכתוב עליו. ומפני שנלה ישראל ראשונה ויהודה יושב על אדמתו כמאה ושלושים ושלוש שנה אחר גלות ישראל, ומפני שיהודה שב אל ארצו מארץ שביו וישראל נלה גלות עולם, אמרו שגדלה חטאת ישראל מאוד מחטאת יהודה.

(כד) ויבא מלך אשור מן הכתוב בעזרא ד' ב' למדנו שאין מלך אשור זה שלמנאסר שהנלה את ישראל כי אם אסר חדון בנו של סנחריב, ואם כן, היה המעשה הזה כעשרים שנה אחר שנלה ישראל.

ומכותה. אמר נוניוס ששם המקום כות וכוחה, ולא כן הדבר. אין השם הזה כי אם כות. וחוספתו במקום הזה לסמך מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו מחמת מ"ם של מן שכראשו. ראה מה שאמרתי בראשית ב' ג' בציון שבגליון. וישלח בהם את האריות. האריה שליתו של אלהי הארץ, והוא שלוח לעשות משפטם ביושבי הארץ כאשר יחטא להם הגוי כלו. ראה מה שאמרתי מ"א י"ג כיח בסוף דברי.

(כז) ויצו מלך אשור וגו'. ממצות מלך אשור אנו למדים שהיו הראשונים אומרים שהנר היושב על אדמת נכר חייב בעבודת אלהי ארץ מגוריו אשר הוא חוסה בצל כנסיו (רות ב' י"ב). וחייב שאמרתי בנר חיובו להכיר את אלהי הארץ אשר הוא נר בה, ולא שחייב הוא לעווב את אלהי אבותיו מפני אלהי הארץ. תדע לך שכן, שהרי הרפו האריות מן הנגים האלה כבא אליהם כהן ה' והורם איך ייראו את ה' אלהי ארץ מגוריהם, ואף על פי שהיו עושים גוי גוי אלהיו (למטה פסוק כ"ט). וילכו וישבו שם. לא יאמר כן אחר שנאמר בתחלה אחד מן הכהנים והוא בא לאמר ויורם, לשון יחיד, והדבר ברור שטעות סופר יש כאן, והכתוב כעקרו וילך וישב, לשון יחיד, ואחר כן נשנית ואיו של וישב בסוף התיבה שלפניה ונכתב וילכו, ולבסוף חזרו לכתוב גם וישבו להשוות שני הפעלים זה אל זה לשון רבים. ועד דבר מה שנאמר אחר כן ויבא אחד מהכהנים, והרי שלא הלך שמה כי אם כהן אחר, ואיך יאמר הכתוב כנגדו וילכו וישבו לשון רבים?

(כח) אשר הגלו משמרון, כי כן צוה מלך אשור ואמר אחד מן הכהנים אשר הגליתם משם. ולא צוה מלך אשור לקחת להם אחד מן הכהנים אשר ביהודה, וגם אלו לא היתה יד מלך אשור נוכרת על יהודה היה יכול לשאול ממלך יהודה לשלוח אחד מכהני יהודה שמרונה להורות לגוים ההם משפט אלהי הארץ, ומלך יהודה נותן לו שאלתו בנפש חפצה, כי חפץ כל גוי ברבות עבודת אלהיו ובכבוד הוא לו; ואף כי עתה כשיר מלך אשור נוכית על יהודה מימי אחז (למעלה פ"ז ז'—י"ט), ועדיין לא מרד בו חזקיהו. ומלך אשור בחר ככהן מכהני שומרון, מפני שביטוי היו יהודה וישראל שתי ממלכות, ואף על פי שנודע לגויי הארץ ששתי הממלכות אחיות הן ואלהים אחד לשתיהן, הלא היו רואים שעובדי ה' אשר ביהודה שונים בעבודתו מאחיהם אשר בשמרון, ולהסתלק מן הספק בחר מלך אשור בכהן מכהני שומרון, וגם ממה שנתקררה רוח ה' בתורת הכהן הזה שהורה את הגוים ההם, וחורתו התורה היוצאת משמרון, לסדרנו שלא היתה חטאת ירבעם אשר בה הלכו כל מלכי ישראל עבודת אלילים ממש, כי אם עבודת ה' כמות שהיתה בתחלה בלתי טהורה. וה' ותר על הגוים ההם והיה די לו בעבודתם זאת, ואף על פי שגלה ישראל למענה מעל אדמתו. כי אלהים חכם וצדיק ה' ולא עומס על כל כריה משא כבד ממנה, והוא יודע שלא כישראל הגוים, כי הגוים ההם עובדים אלהי עין ואבן מימות עולם, ואיך יאמר להם שתאום לכו ועבדתם אל מסתתר אשר לא יראה לו כל דמות וכל תמונה, הלא יהיו הגוים ההם משונעים ממשמע אוניהם. ובגלל הדבר הזה הרפו האריות מן הנגים הגורמים להם למען יראתם את ה' כיראת שמרון אותו בתכנית שור ועגל כעבודה אשר היו כל יראי ה' עובדים אותו בתחלה בטרם נגה עליהם אור דעת ה' ודרכיו, באין אנשי הרוח ובאין נביאי אמת.

וישב בבית אל. כחר הכהן בבית אל למקום שבתו מכל ערי שמרון. בשביל שבית אל מקום קדוש מימי קדם, ושם אחר מן העגלים שעשה ירבעם (מ"א י"ב כ"ט). ולפי מה שאמרתי למעלה היתה עבודת ה' על פי תורת הכהן הזה צריכה לעגל. (כט) השמרנים בני ישראל יושבי שמרון הראשונים שהגלם מלך אשור והושיב את הגוים האלה תחתיהם. גוי גוי בעריהם נדרש לפני פניו ולא לפניו. (ל) סכות בנות. נראה לי שהוא שם אליל כנרנל ונבחן ורעיהם. ואלו כדברי האומר שהן הסכות שבהן היו בתולות הכבלים מקדישות ומקריבות בתוליהן ככתוב על ידי הרודטוס הסופר היווני, היה הכתוב אומר בנות ולא בנות. ופירוש סכות בנות סכות שהוא שר הבנין, ונקרא האליל כן מפני שחפצו בבנין בתים ולא באהלים לשבת. (לז) ויעשו להם מקצותם כהני במות. מלכר הכהן אשר שלח להם מלך אשור, והיה הכהן ההוא מורה אותם את תורת אלהי שמרון. והכהנים האלה שעשו המה להם מקצותם מכהנים לאלהי אבותיהם.

ויהיו עושים להם פועלו כהני הבמות האמור לפניו, ועושים כמו עובדים, כי שני הפעלים משמעם אחד, שכן יאמר הארמי עבד במקום שיאמר העברי עשה; ולהם שב אל האלילים הנזכרים למעלה ממנו. ופירוש הכתוב הכהנים שעשו להם הגוים האלה היו עובדים עבודת אליליהם בבית הבמות.

(לד) עד היום הזה. מכאן ועד סוף פסוק מ' בישראל ההולכים בגולה הכתוב מדבר, ולא בגרים היושבים תחתיהם בערי שמרון. כי בגרים ההם נאמר בפסוק הקודם את ה' היו יראים, וכן נאמר בהם למטה ויהיו הגוים האלה יראים את ה' (פסוק מ'). ואיך יאמר כאן כנגדם אינם יראים את ה'? ועוד שאם בגרים הכתוב מדבר, וכל הענין הזה עד סופו בשבילם נאמר, מה הוכר לברית אבות ויציאת מצרים, כי מה לגרים בשתיהן? ועל כרחק תאמר שבמעשי ישראל אשר בגולה הכתוב מדבר, והוקדם ספור הגרים לרברים האלה, להניד לך שהגרים הגדורים ההם היו רבקים באלהיהם ולא עוכים גם בארץ מגוריהם, כי היו עובדים אותם ואת ה' אלהי הארץ יחדו, וישראל אשר בגולה לא כן עשה. ועזב את אלהי אבותיו ולא עברו אפילו בשותפות. והכתוב הזה מרבה לספר בננותו של ישראל אשר בגולה, להודיעך שהרבו לחטוא והרעו לעשות מגויי הארץ, לכן שפך ה' עליו כל חמתו, ולא עשה כן ביהודה, כי יהודה שב מארץ שביו במלאות לו שבעים שנה, וישראל גלה גלות עולם. בני יעקב אשר שם שמו ישראל, כשם בני יעקב אשר הגלם מלך אשור. ומפני שנאמר בראש הענין הזה הם עושים, ולא נודע לנו מי הם, גלה הכתוב כאן להודיענו שהוא מדבר במי שנקרא בשם ישראל אצל יהודה.

(מא) ויהיו הגוים האלה. חוזר לענין ראשון ונזכרים מעשי הגרים שנית, להפליג בחטאת ישראל אשר בגולה, ולהזכירך עוד הפעם שאפילו כמעשי הגוים האלה לא עשה ישראל בגולה.

יח

(ב) אבי בת זכריה. הדבר ברור שאבי קצור השם ולא כלו. וכד"יב כ"ט א' נקרא אם חזקיהו אביה. ואפשר שנמלה היא כאן בטעות סופר. (ג) ויעש הישר בעיני ה', הגה סה מקום אתי להעיר לך און לשמוע דבר אחד, וגדול הוא אלי, אף על פי שלא נעים לשמוע. ועתה זכור שהמלכים הכשרים

שעמדו ליהודה בטרם תלך שמרון אחותה בגולה חמשה. אסא הראשון, ומשנהו יהושפט בנו, עויהו השלישי, יותם הרביעי, וחזקיהו החמישי. וכן נאמר בכל אלה שעשו הישר בעיני ה' (מ"א ט"ז י"א, שם כ"ב ט"ג, למעלה ט"ז ג' ו"ד, והכתוב הוה אשר לפנינו). ואם תחזור על חמשת מלכי יהודה הכשרים האלה תמצא שכל אחד מהם ראה בצרת ישראל או בצרת מלך ישראל. אסא שימי מלכותו ארכיעם ואחת שנה והוא מלך בשנת עשרים לירבעם מלך ישראל (מ"א ט"ז ט' ו"י) ראה באבדן בית ירבעם (שם פסוק כ"ט) ובאבדן בית בעשא (שם ט"ז י"א); יהושפט בן אסא ראה באבדן אחאב בהלחמם שניהם יחדו במלך ארם והוא מצרה נחליץ (שם כ"ב ל"ב—ל"ה); עזיהו ראה בעלות פול מלך אשור על ישראל בימי מנחם בן גדי ולא עלה מעליו עד שנתן לו אלף ככר כסף (למעלה ט"ז י"ט); יותם ראה כבא תגלת פלאסר על ישראל בימי סחך בן רמליהו והכה ערים הרבה מערי שמרון ואת ארץ הגליל ואת כל ארץ נפתלי והגלם אשורה (שם פסוק כ"ט); וחזקיהו בימיו נלה ישראל גלות שלמה. ועתה התאמר שהדברים ככתבם מעשים שהיו, ובכל עת צרה לישראל היה המלך המולך על יהודה עושה הטוב והישר בעיני ה' ומקרה הוא היה לנו? אם תאמר כן שכרך שכר תמים, ואולם דע שאמונתך מרובה מחמתך. ואני לא כן אחשוב. ואני רואה בכל אלה אצבע הכהן הסופר היגע לפאר ולרומם עבודת ה' ויראתו בהגידו לנו איך נחלצו כל חמשת מלכי יהודה אלה שהיו יראים את ה' ועושים הישר בעיניו מן הרעה הבאה על ישראל איש איש בימיו. והסופר היגע כיניעה הזאת, האיש האומר לכל דבריו דברי הימים לו יאמר סתי מאמין לכל דבר. ובגלל הדבר הזה דברי הימים לעמנו כמו שהם נאמרים בכתבי הקדש צריכים כדיקה יתירה, וכל המרבה לבדוק הרי זה משובה. והיוצאים מן הכלל הוה דברים שיאמרם אומרים כמסית לפי תומו ודברים שאין תפארת ה' אלהי ישראל עליהם. וראה מה שאמרתי למטה פסוק ה'.

(ד) הוא הסיר את הבמות. אמר הכתוב בחזקיהו בן נגנר מה שנאמר באבותיו הכשרים שבימיהם לא סרו הבמות (מ"א ט"ז י"ד, למעלה ט"ז ד' ו"ה). ויקרא לו נחשתן. אמרו רש"י ורד"ק דרך ביוון, ואם בן חזקיהו הוא הקורא לו השם, כי המקטרים לנחש הנחשת לא ידברו בו דרך ביוון, ואין המסיר דבר קורא לו שם. ובאמת אין נחשתן לשון ביוון¹ ופועלו של ויקרא סתום, ופירושו קראו לו הקוראים, והם המקטרים לנחש הנחשת, וכמו שמתרגם יונתן והו קרין ליה.

(ה) ואחריו לא היה. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ג'. ועל פי הדברים ההם, כמו שהיתה צרת ישראל בפעם הזאת הצרה הגדולה מכל צרותיו, כן צדקת חזקיהו מלך יהודה שבימיו באה הצרה הזאת על ישראל צדקה שלא היתה כמותה במלך יהודה לפניו ולאחריו.

(ו) וימרד במלך אשור. כי היתה יהודה נכנעת למלך אשור מימי אחז אבי חזקיהו (למעלה ט"ז ז'—י"ח).

(ז) וילכדה. השבעים היו קוראים וילכדה, לשון יחיה, וכמו כן המתרגם

¹ ונראה שהיו רש"י ורד"ק אומרים שתוספת נ"ן שבסוף שם דבר להקטין הדבר. ולא משמע כן ממה שאמר רבי יוחנן קטין מוונתיו של אדם כפלים כולדה דאילו ביולדה כתיב בעצב ובמוננות כתיב בעצבון (פסחים ק"ח ע"א). הרי שעצבון גדול מעצב סחמת תוספתו או סחמת דגש של צדי. ואם כן, נ"ן תוסף מגדיל או לא מעלה ולא מוריד.

הסורסי והרומי. ולי נראה מה שלפנינו בספרים העקר, ואמר הכתוב לשון רבים כנגד חיל מלך אשור. ולא אמר כלשון הוה בפסוק הקודם, כי שם נאמר עלה שלמנאסר. ויש טעם לשנוי הזה.

ודע שעל פי זכרונות מלכי אשור סרגון שמלך אחר שלמנאסר הוא הלוכד את שמרון. ואם כן, לקיים האמור בפסוק הקודם עלה שלמנאסר וגוי הלא על כרחנו נאמר ששלמנאסר הביא שמרון במצור ומת קודם שנלכדה. ולכדה סרגון המולך אחריו בשנה הראשונה או בשנה השניה למלכו. ובגלל הדבר הזה כשבא הכתוב לדבר בכבוש שמרון אמר וילכדוהו, לשון רבים, כנגד חיל אשור, להניד לנו שהמלך המביא את שמרון במצור לא לכדה. וגם ממה שנאמר למעלה ויעל מלך אשור וגוי ויעל על שמרון ויצר עליה שלש שנים בשנה התשיעית להושע לכד מלך אשור את שמרון (י"ז ה' ו') משמע שאין המלך המביא את העיר במצור לוכדה, לפי שאם כן, היה אומר ויצר עליה שלש שנים וילכדה בשנה התשיעית וגוי, ולא ככתוב.

(יא) וינחם בחלח. כבר אמרתי לך במקום אחר שזה דינו וינחם כי שרשו נוח, ומפני שהוא חסר יו"ד טעה בו הנקדן כמו שעשה בחסרים אחרים¹; ואלו היה וינחם זה שרשו נחה, היה הכתוב אומר וינחם אל חלח. ופירושו וינחם ויושיבם, כמו שנאמר בגולי שמרון במקום אחר ויושב אותם בחלח (למעלה י"ז ו'). וכיוצא בו לחסרון יו"ד ולמשמעו ולשמשו בכי"ת וינחהו בן ערן (בראשית ב' ט"ז).

(יד) חמאתי. ראה מה שאמרתי שמות ט' כ"ז ובמדבר כ"ב ל"ד. ואף כאן זה פירושו: יודע אני בעצמי שחמאתי במרדני, והגני מודה ועווב ומבקש רחמים.

(יז) וישלח מלך אשור וגוי. ממה שלא שב מלך אשור מעל חוקיהו, ושלח אליו כדברים שבפרשה, למדנו שלא היה במה שנתן חוקיהו למלך אשור די הכסף והזהב שנתן עליו. כי מימי רחבעם ועד הימים ההם נתרוקנו אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך ארבע פעמים, על ידי שישק מלך מצרים בימי רחבעם (מ"א י"ד, כ"ה וכ"ו). למען בן הדר מלך ארם בימי אסא (שם ט"ז י"ח), על ידי יואש מלך ישראל בימי אמציהו (למעלה י"ד י"ד), ולמען חנלח פלאסר מלך אשור בימי אחז אבי חזקיהו (למעלה ט"ז ח'), וכבר קצין אחז את כלי בית אלהים למען כספם וזהבם קודם לכן (ד"ב כ"ח כ"ד); ואחר כל אלה מאין לאוצרות בימי חזקיהו שלש מאות כבר כסף ושלשים כבר זהב?

תרתן אפשר שהוא שהיה בימי סרגון כאמור בישיעה כ' א', ואפשר שהוא איש אחר. כי תרתן, ובלשון אשור תרתן, שם גדולה ולא שם אדם, כמו שמנידים עליו שני רעיו שבכאן, רב סרים ורבשקה. וגם בזכרונות מלכי אשור נמצא כתוב תורתן עיר פלוגית פעמים הרבה, הרי שהוא כמו שר.

ויעלו ויבאו ויעמדו. כן הנוסח בכל הספרים, ואף על פי כן הדבר ברור שטעות סוסר יש כאן, כי "ויעלו ויבאו" שתי פעמים למה לנו? והעקר כאן ויעמדו בלבד, והסופר טעה וכתב לפניו ויעלו ויבאו, כסבור שהוא אצל ירושלים הראשונה שבאתנח שאחריה שתי התיבות האלה במקומן. ואף יש שני כתבי יד שאין בהם כאן "ויעלו", ואחר שחסר ויבאו.

¹ ראה מה שאמרתי בביאור במות השערים (למטה כ"ג ח').

(יח) אשר על הבית. בית זה בית המלך. ומישעיה ב'ב, ט"ז כ' וכ"א אנו למדים שהיה אליקים זה על הבית תחת שבנא.

(כ) אמרת. אין קץ ליניעה שינעים המפרשים בפירוש הדברים האלה, וזה אומר ככה וזה ככה, ודברי כלם הבל וריק מפני שאין רוח הלשון אתם. ואמירה זו אמירת הלב והיא למעלה עכשו.

אך דבר שפתים נושא המאמר, והנשוא עצה וגבורה למלחמה, ופירוש הדברים דבר שפתים בלבד הוא לך עצה וגבורה למלחמה, כלומר אתה אומר בלבך שאינך צריך כי אם לדבר דבר שפתים ותהיינה לך שתי אלה, עצה וגבורה למלחמה, כי בוטח אתה, במי שהוא רב כח שאם תבקשהו יהיה לך הוא יועץ ועוזר. ויתורגם המאמר כלו ללועזים *du denkst, um ein blosses Wort könnest du beides haben, Rath und Macht für den Krieg.* ואמר הכתוב דבר שפתים להוציא מעשה, כי דבר לבדו שמים במשמעו, דבור ומעשה. וכן כל דבר שפתים שבמקרא מוציא מעשה. וראה מה שאמרתי בביאור ברנלי אעבורה (במדבר כ' י"ט). ועל דבר נזרת המאמר הזה ראה מה שאמרתי בביאור והארץ היתה (בראשית א' ב') ובביאור הוא הלילה הזה וגו' (שמות י"ב ט"ב). ובביאור דם זה החרב נחרבו המלכים (למעלה נ' כ"ג).

(כא) על מצרים וגו'. הנה אמר לפני מזה אך דבר שפתים, ושמים במשמעו, בקשת פני מלך גדול ורב כח היא האחת, והשניה תפלה לה'. וכנגד הראשונה הוא אומר הדברים האלה, וכנגד האחרונה נאמר בספוק האחר וכי תאמרון אלי אל ה' אלהינו בטחננו. והוא מזכיר מבטח הארץ ראשון ומבטח שמים אחרון, מפני שמעמדו מעמד בשר ודם שהארץ קרובה אליו מן השמים. וכסדר הוה תמצא בכתוב מלאכי אלהים עולים ויורדים (בראשית כ"ח י"ב).

(כב) הלוא הוא אשר הסיר חזקיהו וגו'. אמר רש"י יש ללמוד מכאן שרבשקה ישראל משומד היה, שהיה מודה שהקדוש ברוך הוא אלוה, אלא שרצונו לעבודה זרה. ורש"י אמר כן לחזק דברי הראשונים האומרים שרבשקה ישראל מומר היה. ואני ברוך שפטרני מלחזק דברי חלומות, ואפילו כשחולמיהם מראשונים הראשונים ששמעו בבית מדרשם של שם ועבר. ואשר אני אחזה לך, רבשקה מדבר כאן כדבר בן הנכר מלדה ומבטן ומהריון. כי גויי הארץ העובדים אלהים אחרים היו אומרים שכל המרבה בכמות הרי זה משובח, וכלל הדבר הזה חזקיהו שהסיר הבמות ואמר לישראל ויהודה שלא ישתחוו לה' כי אם כירושלים היה בעיני רבשקה כממעט בכבוד ה' ועבודתו ויראתו, ואמר רבשקה שעל כן לא יושיע ה' את חזקיהו מיד מלך אשור.

(כג) התערב מלשון ערבון. והמתערב את חברו ממרה את חברו, והוא נתן ערבון לעומת ערבונו של חברו על מנת שמי שיקום דברו יקח ערבונו וערבונו של חברו. וכן יאמר הערבי לרבר הוה (عربي), והפעל נגור מן השם (عرب) שהוא ערבון או משכון.

אם תוכל לתת לך וגו'. אמר רבשקה כן מפני שהיה יודע שהעברים לא ינילו כסוסים, כמו שאמרתי סעמים ושלש. ולא רצה רבשקה לאמר שאין בכל יהודה אלפים איש יודע לרכוב על הסוס, כי זה הדבר שאמר: סוסי אדני אכירים וקלים כנמרים, ולא כל אשר בשם פרש ורכב יכונה ירכב עליהם ויטם במתג ורסן כרצונו, ובעמך אין אלפים איש אשר ימצאו את לבכם לרכוב על סוסי אדני.

(כד) ואיך תשיב את פני פחת. לא עמדו המתרגמים והמפרשים על טעם הדברים האלה. ואתה זכור שהשבת פנים שכנגדה משא פנים. וכמו שמשא פנים יש במשמעו שחים. הוא הדין להשבת פנים. האמר בלשון המקרא נשאתי פניך גם לדבר הזה (בראשית י"ט ב"א), ופירושו נחתי לך שאלתך גם לדבר הזה. ונאמר כנגדו שאלה אחת אני שואל מאתך אל תשיבי את פני (מ"א ב' מ"ז); ונאמר זקן ונשוא פנים (ישעיה ט' י"ד), ופירושו זקן ונכבד, והשבת פנים שבכאן היא שכנגדו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב איך יקל בעיניך פחת וגוי.

אחד עבדי אדני הקטנים אחד מן הקטנים שבמלכים הנכנעים לאדני, כי עבדי שנאמר כאן ככתוב ויהי לו הושע עבד (למעלה י"ז ג'). ותבטח לך וגוי. המקרא הזה בחבורו אל שלפניו ובחבור חלקיו איש אל רעהו זה פירושו: הנה ידעת גבורת סוסי אדני, ולא זאת בלבד, כי גם עבדי אדני רכב מצרים ופרשיו כאין נגד רכנם ופרשיהם; ועתה איך יקל בעיניך פחת אחד עבדי אדני הקטנים לבטוח ולאמר בלבבך שתנצחנהו ברכבי מצרים ופרשיו. ורבשקה מדבר בפחת אחד עבדי אדני הקטנים, וקל וחמר בן בנו של קל וחמר לאדני המלך הגדול עצמו.

(כה) עתה. אין הלשון הזה מתישב היטב. ובכתבי יד הרבה מאוד הנוסח ועתה, בוא'ו, וכן נראה לי העקר. ה' אמר אל'. לא נתכוון רבשקה לדבר שקר בשם ה', כי מי יאמין לו שה' אלהי ישראל דבר אליו; והוא רוצה לאמר שלשטח¹). מאחר שהסיר חזקיהו הבמות ומיעט בכבוד ה' ועבודתו ויראתו, הרבר ברור שעזבו ה' למען המעשה הזה והוא חפץ באבדן ארצו. והוציא רבשקה את מחשבתו בלשון הזה על פי מה שאמרתי בכיאוור הנה היום אשר אמר ה' (ש"א כ"ד ד').

(כו) דבר נא אל עבדיך ארמית. ומה נשתנית ארמית מכל הלשונות? ואם בשביל שהיו אליקים ושכנה ויואח שומעים אותה, איך ידעו שרבשקה שומע? חכמי הנגים מפרשים את המקרא הזה באמרם שנימים הם מלכי קדם מדברים זה עם זה ביד מלאכיהם ארמית, כמו שהיום הזה מלכי אברוסא מדברים ביניהם פרנקית לכל דבר מלכות. והחכמים האומרים כן עליהם הראיה, ומכאן לא משמע כדבריהם. כי ממה שהצטרנו מלאכי חזקיהו לאמר לרבשקה "כי שומעים אנחנו" הלא למדנו שכבר ישלח מלך מלאכים לדבר עם מלאכי רעהו והם אינם שומעים ארמית, ואין דבר זה בהיות ארמית לשון מלכות לכל.

ועתה זכור שבלשון התלמוד יאמר ארמי וארמית לכל נכרי ונכריה, שהם מבני שם. ובגלל הדבר הזה שמן הסתם לא דבר חדש הוא שנתחדש באחרית הימים, כי בתוך בני ישראל המחזיקים במעשי אבותם ודרכיהם כל כמו אלה ירושה מדור לדור, אומר אני שהעברים, מפני שקבלה בידם שאביהם הראשון ארמי, והוא בטרם יצא מארצו ומולדתו ללכת אחרי ה' עובר אלהים אחרים כאבותיו, היו קוראים לכל הנגים קרוביהם ארמים, כלומר עובדי אלילים כאברהם בטרם ידע את ה', והיה להם ארמי איש מבני שם אשר לא מזרע ישראל הוא²). ועל פי הדברים האלה ארמית שבכתוב

¹ ראה מה שאמרתי בשטת רבשקה למעלה פסוק כ"ב.

² ראה מה שאמרתי בכיאוור הארמי הזה (למעלה ה' כ'). ועתה יעלה על לבי שהארמי שאמר גיחזי ריח לו כארמי שאנחנו עוסקים בו. וסמך מעט "הזה" המתאר אותו. כי מסני שאין נעמן לפני גיחזי המדבר אין "הזה" המתאר אותו כי אם לשון ביוון על פי מה שפירשתי

היה לשון מבלעדי לשון העברים והוא קרובה לה. והעברים סמנים ללשון אשור שהיא שפת רבשקה.

הגודלת. ואם מה שאמרתי למעלה מה ג. ואם כאן אין תודות ב כאחתה שבנתניה רב כד. כי הוא השם שהיו קוראים ללשון הסקרא בארצות היםים. והשפה הראשון שפת סנען (ישעיה י"ב ח) היה שבכאן לשון יהודה. ולא שמה לשון יהודה ולשון ישראל שגזת אשה סיעתה. וכלה שלבי שיבשקה צולה על יהודה. ואין לו עסק עם ישראל. אמרי העברים אליו ללשונם יהודית.

(כ) הישבים על החממה. נראה שן העברים האלה שמה שהן רב מאנשי יהושלים ושבים על החמה לישבת העברים שנתכחו בין סלאמי הקדמי ובין רבשקה. ולהאמת מה יהיה בסופם.

לאכול וכו' נראה לשני אל שלחני ארני. ולא אל הישבים על החממה. כי עדין לא באה העיר בסעור והעם היו יושבים על החמה לראות איה יפול דבר. כמו שאמרתי. ואמר רבשקה. הלא על האנשים יהיו נכנע. העל ארניך אליהן. וכנעו. לרבר את העברים האלה. אמר אחריו. לאכול את ציאתכם כי י. ויפירש העברים בתכונם: לא אל ארניך והלך לברכם שלחני ארני. ולא שלחני לרבר דבר שפתים כלבה. כי שלחני ארני אל כל העם הזה. תכלית שליחותי לצונו על העיר אשר בסעור ובמצוק תאכלו את ציאתכם והשתו את מימי הולכם גם אתם גם כל העם החושבים על הדמם: ועתה הלא רבר לי אל כל העם כי שליחתי נטעת עד נששם. ומה אעיל להם כי דברתי איתם והם אינם שומעים. ועל דבר ספר העברים האלה הלא הראיתך הדמתי בדברי אודת השילוני מאי ימי ליה.

(כח) ויעמד רבשקה. עמד רבשקה על רצתו ולא השנית על אליקים ושכנה וזאת הסבששים מאתו לדבר אליהם ארסית. כי אם קרא בקול גדול ותודות כמו שהיה עושה עד הגה. ותבה אני על החממים ושעני כלם בסיועם הסקרא היה. והרבר ברור שעמידה זו אין שבנניה הליכה. כי לא היה רבשקה סתלק וסדבר עד כה. ואם אין זו תחלת הברור שתקרא עמידתי כהנה לוי. ויעני זה ואמר הערבי גמ גלאמי. קם שלחני ברבר. וראה מה שאמרתי כביאיר שבת סרוב (משלי ב' ג).

הסתלק הגדול. כן נקראים סלבו אשיר בוכרונתיהם. וסתלק גדול סלך הסלבים או סלך שסלבים קטנים עברום לוי. וכן בכתבי הקדש נקרא להו אלהי ישראל סלך גדול על כל אלהים (תהלים צ"ה ג).

(כט) סידו. בכתבי יד אין ספרי העוסק סידו. כיהו. ומה שלחני בספרים הוא העקר. והמנסח הרוא ענה לאמר שעדיין רבשקה סדבר בשם ארניה. ולא כן הדבר. כי עד כאן אין סדברי סלך אשיר בעקדם כי אם. אל ישיר לבה חקיהו. וכן העברים האלה עד. אל תשמעו אל חקיהו (ספד ל"א). ועד בכלל. דברי רבשקה שהוא סדבר בשם עצמו כספרש דברי ארניה. ושםם והלך הוא חזר לדבר דברי ארניו כמו שרצא ססר. תרע לך שכן. שהרי הוא אומר שנית כי בה אמר סלך אשור. ורבשקה עושה כן כדי לחלק בין העברים שהוא בא לדבר למה שהרי כן. כי לא יוכל להציל אתכם עד הגה.

בנחשת כ"א / וסלמי שיש סדשבי אים כשהוא לעצמו לא יפול בו לשון סידו. אין הארמי שספר ניהו כי אם אשיר נברי סן העום הקדונים לבני ישראל והוא נבחר בעיניהם כקדל וססר.

(ב) את העיר הזאת. יש כתבי יד שלא כתוב בהם. אחי זה. חסרונו העקר. סגני שעם את היה הכתוב אומר יונתן. ולא תנתן. כי. אחי עקר שם דבר. והוא כשישמש עם הפועל או הנשוא כשם דבר לכל משמעות. ולשונו לשון זכר אילו כשהם נקבה. כמו שנאמר יונתן את אבישג השונמית לארניהו (מ"א ב' כ"א). וכברו במקרא הרבה מאוד.

(ג) עשו אתי ברכה. אין בפתרונים ובמפרשים מי שעמד על פנים המקרא הזה. ואין אהו שנאמר כאן משמש עם. עשו לברו להניד לך שהברכה עשויה לברכה. והוא משמש עם כל הרבוי. עשו ברכה. ומלמד על סיבו של הפועל אצל הפעולה. והרבר לבר סגניט שהפועל הוא איש הברכה. כלומר מי שחזק הברכה על ראשו. ועל פי הדברים האלה זה מירוש הכתיב: סנו אלי. ולא אל חוקיהו. ועשו לכם ברכה. והונח הלשון הזה. בכתוב ועמך לא תצטוי בארץ (תהלים ע"ג כ"ה). ויחריג המאמר הזה ללועזים *Schaffet euch Segen bei mir*.

מי ברו. הוא הרע שהמים יקרום מאד בארצות המדבר ורק המבורך בכל לו כבר בחצרו. ובגלל הרבר היה. ושתי איש מי בורו בכלל הברכה שאמר. וראה סוף פרטם הזכרונות שעל מצבת מישע מלך מאב למעלה ג' ה'.

(ד) כי יסית אתכם המד הוסיף ולו רח תנאי. כלומר אם יסית אתכם חזקיהו לאמר ה' יצילנו אל תשעו אליו.

(ה) אלהי חמת וארפד. ראה מה שאמרתי בכיבוד בהונות ידיהם ורגליהם (שופטים א' : 1). ועל פי הדברים ההם אלהי חמת הם גם אלהי ארפד. שאם לא כן. היה הכתיב אומר אלהי חמת ואלהי ארפד. וחמת וארפד ערים קרובות אשה אל רעותה. ושתיהן בארץ ארם. ואלהי זו אלהי זו.

כי הצילו וגו'. ובסקים האחר נאמר ובי הצילו (ישעיה ל"ו י"ג). ולא נאמר שם לפני הגע ועדה. והדברים קשים מכל סקים. והנוסח שבכאן אמרתי בתחלה שאין לפרשם והייתי אומר ששענת נסלה כאן בספרים. והדברים בעקרים הבי הצילו. והלכלי השמים הוא שבראש הבי סגני אמתה שבסוף התיבה שלצניה. והיום הזה מצאתי מירוש לדברים בכתבם. וצריך לומר שהגע ועדה פעלים ולא שמות של סקסמות. וכן פרנס יונתן את שניהם איש איש כפעל ולא בשם; והצילו לפעולה שאינה שלמה ונצירה. ומעל הפעלים סתום. והם כמו הונעו ועוו; ושטרון כמו יושבי שטרון. ולא יושביה הראשונים שהם ישראל כי אם היושבים בה בשעת הדבור הזה. והם הגוים שהביא מלך אשור שמה מחמת ומסרתי (למעלה י"ז כ"ד).¹ שהן ארצות האלהים הנוכחים כאן. ועל פי הדברים האלה זה מירוש הכתיב: איה אלהי חמת ונוי. הוא הונעו ועוו כאשר נמו להציל איש את עמו החשב בשטרון היום מלכת בגולה. ועל דבר פעל עיה זה רע שהוא כמו *عوى* בלשון ערבי שמשמעו כמשמעו תקע בלשון המקרא. אבל עקרו בעין מה שאמרתי בפרש אבר הדברים כ"ז ה'. שהוא

הדבר דין לטינו. ומשם בערבי *عوى*. בודד ואין אחר עמו. ואם כן. מירוש עיה כאן נמצא ולא נשאר שנים יחרו. ובא עיה זה כאן עם הנע יחד ככתיב ועיה סניה והסין יושביה (ישעיה כ"ד א'; ראה שם דברי). ובשני המקראות בא הפועל הזה עם פעל אחר שמשמעו לשון מלמל המצות.

¹ וגם לירוש הראשון אין לאמר בשטרון זה כי אם כן. ולא רך אחר.

(א) והתחיישו העם. עם זה הם חייבים על תורתם (לשכלה ספק כו).
 ולא ידעו את תוריהם ודעו אלהים כבוד רבן תנן. וכל שכן לאליקים ידעו
 השלמים אשר עמו שדעו את צדקת השלם. ולא אמר הכתוב וידעו יאמר
 וידעו. והשלם לשלמה ששלמה ידע כשעל שקרבו. וידעו הכתובים תנן זה
 מתחייבים ידעו. כפי שדעו עם התחייבים לידן שיהיו הכשרה ספק. ולא ידעו
 וידעו. והשלם כבוד רבן תנן. וידעו האמוראים וידעו וידעו und das Volk
 verblüht schweigend

הוא קרובו בנדרים. ואם כן שאמרו בנדרים. וכן ידעו כדאמרו
 סוף דף. וכן רבין הראשונים שאמרו בנדרים רבן תנן. וידעו הכתובים וידעו
 כן שאמרו האלה קרובו בנדרים. כפי תנן וידעו שיהיו עם הכשרה את ה.
 כי לא אמר כבוד שקרבו על השלם. בנדרים כשעלם את השלם סוף (ויקרא
 כו יא). ואלוקים השנה ידעו קרובו בנדרים. כפי תנן. כי לא ידעו עם
 צדקת ידעו עמו. וכן שקרבו קרובו את כבודו כשעלם את הכתובים (לשכלה
 ידעו א) את על כי שלא ידעו את התחייבים וידעו כפי הכשרה. וכן כשעל
 שנה לא ידעו מאמר. תנן כן רבין היה שיהיו אליקים או כשלא ספק שנה.
 כי כשעלם היה שנה על הכתוב. הכתוב כשעלם כפי סוף. וידעו לאליקים וידעו
 כשעלם וידעו עם ליה. וכן שנה עמו ידעו סוף רבין כבודו שדעו כי שלא
 היה איש כבוד. ואשר שלא היה עמו שלם (וכשעל) כי אם כן רבין שקרבו
 לשכלה כבודו אתו שיהיו אדם רבין תנן. ועל כן אמר כי כשעלם (יש ספק
 כו). ואם על כי שיהיו שנה צדקת ידעו לכו שלם עם תנן אשר הוא ידעו
 כקרבן עם אליהו. ולא קרבו את כבודו כקרבן ידעו את כבודו לשכלה וידעו
 לכו. ואשר שכלבו עשה עם שנה את כשעלם קרבו את כבודו תנן על עמו. כי
 היה שנה סוף השלם. וידעו השלם ידעו לו צדקת. כי כשעלם וידעו כדלתי
 מה תנן עליה.

יד

(ג) באו בנינו. ואם לא ידעו וידעו. תנן האם או הכתוב או שניהם
 ידעו והכתוב רבין שלמה. וידעו כשעלם כדלתי אנתו וידעו להשקעת ה. אלהינו.
 (ד) אשר שלמה. האם כן שאמרו שכותב ה. כן. ואם כן אשר שוב אל
 רבין. ולא אל הכשרה. וידעו הכתוב רבין הכשרה אשר כשעלם. וידעו אשר
 זה ללוקים. וידעו.

השארית הנמצאה. על כי כן שאמרו כבאמר לא ידעו לו היה (וידעו
 כי כן) כראש רבין אמר כן ליהודה הוישב על ארצות השארית הנמצאה כנגד
 ישראל שהלך כשעלם וידעו.

(ו) אשר נדרשו. עם אשר זה שוב אל הכתובים כדעו של אשר שעת
 שלשנו. וכדעו סוף הכתוב השעו. וכלכו שדראשן סקובו ידעו לו סתם שדרא

(1) כן נראה כי כשעלם שנה או שנה. שכן היה קרובו. וכפי שכתב הכתוב
 לשנה זה מה דף זה כי ידעו דף זה קרובו. כי כן הכתוב השלם כשעלם שיהיו
 האיש כי כשעלם וידעו. וכן קרבת אמונתו עם. ולא חלק לו וכן כשעלם.

הפעל. ורין זה כרין הרבה שמשתמש בו המעל ככלי למעשהו כי בדברים אשר
שפע נראה ויורה המאמר היה בעין אחתה ששירשתייה למעלה מסוק די ולא
כמתה משש.

(י) הנני נתן בו רוח. כלומר רוח אחר מן הרוח אשר אתו היום הזה.
והמלתיו בחרב בארצו. ראה מה שאמרתי בכיאר ונוסל בחרב (שיב ג' ב"ט).
(יא) אתה שפעת. יש כתב יד אחד שבו לא כתוב אתה זה. ומה שלפנינו
העקר. וכן כתוב בישעיה. והנספת ההוא לא עמד על פניו של אתה זה. והוא כנגד
אתה שפעת הסוק. כלומר אתה השופט את אשר עשו מלכי אשר ונני ואתה
האמר שאתה תגזל.

(יב) ההצילו אתם. כאן הוקדם הנני על השם שהוא שב אליו. והרבה היה
בלשון הסקרא שלא כרין. יאין כמותו הרבה בכתבו הקדש. והכתוב היה עשה כן
בשעת הרחק. כי אם תברוק בדבריו המצא שאין לחיוב. אותם מקום ראוי לה במקום
שהוא שם. לפי שאם תתנה במקום אחר אתה מציא הרברים משמעים. וכשהוא
במקום היה משפע הרברים כונת הכתוב. ואף על פי שאין סדרם כרין. והכתוב בחר
משתי רעות הקלה שבהן.

(יג) איז מלך חסת. ראה מה שאמרתי במסוק הקודם. וכאן כשאין שעת
הרחק לא נראה לי שאמר הכתוב איז וכונן לכנו. כי לפי יחסא בלשונו ולו רוח
והצלו? האמר אני שואני של איז זה המירה היא של איה. וכבר הראיתך בפעל
דבר היה בכיאר וישנו (שיא כ"א י"ד). וכיאר וכו' (שיב י"ד ז').

(יד) ויפרישהו. פירש את הספרים ששלח אליו מלך אשר כרו שיקראם הו.
ועל דבר המעשה היה ופעמו ראה מה שאמרתי בראשית ביה כ"א. ואמר הכתוב
ויפרישו לשון יחיד כנגד החלק מן הספרים שבו כתובים דברי החרף והנדוף.

(טו) לכל ממלכות הארץ. יש כתב יד אחד ובו כתוב ככל. בבית ואף
על פי שאין העד כי אם אחר. כל לשון הכתוב תצטרף עמו כעד נאמן ועדות
שניהם קיימת.

ואמרתי שכלל הוא העקר. מפני שנאמר בראש הרברים. הו אלהי ישראל.
ולא יאמר אחריו בנשימה אחת שהו הוא האלהים לכל ממלכות הארץ. כי מי שהוא
אלהי כל ממלכות הארץ הלא הוא אדון כל הארץ. ולא תאמר לו אלהי ישראל.
אף לא אלהי עם אחר מעטי הארץ. ועוד מהו לברך שאמר. והלא ידענו שמי שהוא
אלהים לכל ממלכות הארץ הוא לברו אלהים לפי שרבוני האלוהות הלוי בדעת
הממלכות אשר כמספרן אלהיהן. ובהודות כל הממלכות כאל אחד הן מעידות שהוא
האל האחד ואין אלהים וולתו. ועוד שלא מחישוב לשון. האלהים. על הנסח שלפנינו
בספרים. והיה כרין שיאמר. אלהים. בלא היא הדעת. והעולה על שלש אלה שאם
אמר חזקתו ככתוב. לא אמר דבריו. כי דברו את הרברים האלה היו יושבי שסרון
שכנו ערשים נני נני אלהיו (למעלה י"ז ב"ט). והארץ ארבת קדש. ואף כי ביתר
הארצות. ואם תאמר שכן אמר חזקתו אתה אלהים לכל ממלכות הארץ ואף על פי
שאין בלן מודות בך. לא צדקת. כי כבר אמרתי לך שבכתבי הקדש אין לה בעולמו
כי אם ישראל. והם עמו והוא אלהיהם. וכל מעשיו בישראל או למען ישראל לברו.
ולא זאת בלבד. כי במקום אחד הקסיד הכתוב לאמר לנו ישכן הרבה. להוציא

הדעת הנכונה שהיא באחרית הימים האחרים שקרוב ה' לכל קרואו ומעלה לטי' (הארץ).

ובגלל כל הרברים האלה איתנו לאמר שגבול הוא העקר וכוונתו שבאישו ככוונתו של גבול הארצות (במקרה דו' הוא) היה הרבה שאמר תקיפנו: אם על אי' שיש בארץ מסלולת הרבה ובמסעך אלתיקן: אתה לברך האלהים, כי אלהים אחרים לא אלהים הם. ועל אי' הרברים האלה יחויב לשון לברך: ואם לא יוכל בכתיבו היה כי אם לשון האלהים: כהוא הדעת: ישכן אמתו העם כהו' הרבהל כשכתבו בהו' מן הכעל ה' הוא האלהים (סוף י"ח ל"ט).

כי אשר ישלחם: הלשון היה לא מתיישב כאן: סגני שלא יוכל השלוח. ובשפתה כתבו י' כתבו אשר שלח: בלא כוונ' ואין ספק בדבר שכן העקר. י' אמת ה' אלהים: מן העצם שאמרתי לפעלה ספק אי' אמר אני שאמר זה עקר האלהים כהוא הדעת: ולכבר שכתבת ספר: שכתבת הוא י' סגני אמתה שכתבת עם ה' שלשנית.

וכאן בזה לך ועו' האמת שאמרתי בכתיבתי י' (בכתיבתי דוד כ"ב). ואם כאן סגני שרבה הרבה רבתי אלה ככוונ' ולעני' נספר: הוא י' וכל כהו' לשון כוונ' לעני' העני' שלשון לשון הפעלה השלמה והנכונה. הרבה היה תק' בכל לשונות בני י'.

(וכו' סוף דברים) ובמקום אחר (ישעיה ל"א כ"ה) לא (אמר דברים) ואם יש כתב דו' אחד שבו לא כתוב גם כאן: והסודו (הוא) לו העקר: והכנסת הענין אשר לשענו במספרים לא עפר על העם הרברים האלה: ולכן י' וכוונ' י' ליתן כהו' סגני: וסגני עם לשון: והכתוב היה כשאין כי' וכוונ' כתוב הויה הוא י' הרבה שישם הנביא בני' סוף אשרי לאמר: לפי שאני סתוב כהו' סגני כל אשרי סגני: אן לעמי בני' נהרות כהו' שתי' ולכן יקראו י' וכוונ' י' כוונ'.

(כה הלא ישפעת) כל המתחמים והמפרישים האים הרברים האלה בשאלה: ובכן כראים לדעת מה יורה להם היה לשון הסקרא: גם לפי הענין אין הירושלם הסקובל אמת: כי אף ישאל ה' את סתוב סוף אשרי בשאלה האמת: ובסתוב כן הנכר ולא עפר בסוד ה' אלהי ישראל: ואין ישפעת את אשר עשה ה' לשתדק? ולא ידע החכמים הוואים הרברים האלה בשאלה שאם כן היה משמש בני' עם הפעל: לפי שכן הרין: ככתוב הלא ישפעת כי סוף ארנינו (סוף א' י"א): ובאמת הרברים סגני בלשון יקול קרא (Interjection) בענין: ולכן הויה כיון אתה דברו שלא משמש עתה: בני' כשהם קול קרא כלכר ולא לשפוע). ובכונ' כי בסקרא הרבה מאד: ובכונ' אם ללשם מה שאמר בני' אל דת הלא ישפעת כהו' (דוד כ"ח). והוא אשר כן בראש דברים שלא ישפעת דת מיסיה עד השפעת הווא: והענין המאמר הזה ללועזים so habe denn

לסתדוק: לסד שבאישו ולסדר של לימי קדם שנאמר אחרו שניהם כלסד של לכסה של לברך: ומלפניהם על הרבה שסקפי הסקים השני כיון תאר הפעל: ומה מה שאמרתי בראשית ב' כ"ג.

(1) ומה מה שאמרתי בכונ' דו' שבו לשים (שמות ג' כ"ד).
(2) ומה בראשית כ"ז כ"ג: שמת ל' ח'ב' רבתי א' ה' י' והשע ה' א' י' שיה כיה לית שיה ר'ג כיה וכו' כיה.

להישאות, וכתוב להשית ובעלי הסמיה תקנו על פי הכתוב שבישעיה לוי (כז). ובאמת מעת נלה בכתוב ההוא ומה שלכננו כאן בכתוב הוא העקר, ובלבד שלא היו בעלי הסמיה יודעים לקראתו כדון, ודינו להישות, ויששו שוה, והוא שם הפעל מן הדבון הכבר הניסח, ויארש הכתוב להשית לנלים נצים ערים בצורות, כלומר לעשית ערים בצורות שוות לנלים נצים, ולא יאלא על הסתן למיד של לנלים הניכר שהרבים האלה כתובים כאן פעל חזון ישעיה.

כי יישבתה וצאתך ובאך, לא המצא שלש אלה יחד בכל המקרא חזון סכאן, אבל ישנה דרכו צאת וכו', ובדבור הזה צאת וצאה בסלחמה, וכו' אשר הסלחמה ופעלתה אי הנאת המנצה ישראל נהנה מנצחתי (den Sieg ausbeuten) וכן וצאה וצאה שבכאן, ופעל ישב הלא ידעה שהוא משמש לשון שבת מן הסלחמה אי שבת בכור סלחמה בכיתי בשלום כמו ששירשתי שושנים ח' כזה, ועל פי הדברים האלה ית יתרה שבתך וצאתך ובאך דרכו שלוםך ודרכו סלחמתך ודרכו נצחתיך, או הדברים אשר למענם חשב בשלום בכיתך, והדברים אשר למענם חצא בסלחמה, והדברים אשר הבחר להיות לך שבת ופעולה בעבודתך אחר שנצחת, ומשמע הדבור הזה ללועזים בקציר דברים and deine Politik

ואת התרנוך עלי, יצא הפעל הזה מכלל שוחטיו לעמוד אחר הפעל, מסני שרוא העקר, ובגלל הכבר הזה משמש עמו את, מה שאין כן בהם.

כן שירשתי את המקרא הזה ימים רבים, והיום חזרתי בו, מסני שלא נראה לי שהתרנוך עלי עולה בקנה אחד עם שבתך וצאתך ובאך, כי שלש אלה יש בהם שבת לה הודיע אותן הן דברים שנעשים בארץ אשור או בארץ רחוקה מסנה, והתרנוך מה שבת של ה' בו שהוא ידעה, ומלך אשור התרנו עליו על ידי רבשקה עבדו בארץ יהודה שהי' אלהיה? ועתה אומר אני שהנפסק כאן בין הדברים, ואין את מסמן כאן המסך השני, והוא משמש עם דנושא לחוק הענין, וראש המסך האחר הוא הנשוא, ועל פי הדברים האלה מיה המסך הזה כתבנו אל מה שלאחריו זה פירושו: ועל דבר התרנוך עלי, יען התרנוך ועי, וראה מה שאמרתי בכיאר ואת כל ונכתה (בראשית כ' מ' בסוף דברי).

(כח) ושאננך מסחד, כי נמון לבך במצח שלא יקרך עון כהתרנוך עלי, ויתרונם ללועזים und die Sicherheit, womit du solches thatest

(כט) וזה לך האות, האות הזה נתון להזקיקו ולא למלך אשור, וזה דבר האית שנותן ה', זה קול האות שמדבר בו ה': הנני העירותי עליכם את מלך אשור ושולח חיל כבר על ירושלים למען תראו את כעסי שאני כועס עליכם בגלל חמאותיכם, ובציר לכם וקראתם אלי שמעתי אל קולכם ואשיב את חיל מלך אשור מעליכם, ואולם אתם אל תבטחו ואל תאמרו שלום יהיה לנו מעתה, כי אין שלום, ועוד שנתים ימים תהיה חרב מלך אשור כמנתת על צאצאיכם, ומסחדה אין תריש ואין קציר, ואם

(1) כיתה זו כשהיא לעצמה והיא נמסרת באנשי חיל עקרה שיבת המנצחים מן הסלחמה כשסחה וקול הרועה, ככתוב ויהי בכואם בשבד חוד כהטות את השלשתי וגו' ותצאנה הנשים וגו' בתמים כשסחה ובשלישם (שי' יח ה); ומשם נשאלה להנאת הכנצה שנתנה בשבדו מן הסלחמה.

בעת ההיא תשובו אלי תשובה נצחת. הלא או זרעו וקצרו ונטעו כרמים, כי לא יבא מלך אשור בארצכם עוד.

השנה השנה הזאת, והיא שנת הרבור. וכמו כן יאמר היום והפעם, ומשמעם היום הזה והפעם הזאת. ראה מה שאמרתי בענין הזה שמות י"ב ה' בנוף הספר בראש דברי ובציון שבנליון.

(לא) מירושלים תצא שארית. יציאה זו תולדה של הוצאת הכנס, וכמו שהוצאת הכנים בריאתן כן יציאה זו הויה. (heisst also in die Erschei- nung treten, oder schlechtweg dasein). ודוגמת יציאה זו יצאה כי יד ה' (רות א' י"ג). ואם לא תאמר כן, להיכן תצא שארית?

(יב) ולא יקדמנה מנן ולא יקדם סנחריב את ירושלים כמנן. וכיוצא בו כי תקדמו ברכות טוב (תהלים כ"א ד'). ובחרתי בפירוש הזה מלאמר שמנן פועלו של יקדמנה. מפני שמנן לשון נקבה. ככתוב המנן האחת (מ"א י"ז). ומפני ששוחסיה, והמה חץ מימינה ומשמאלה סוללה. שניהם הפעול ולא הפועל. ולפי שפועלו של ישוּך סנחריב ואין לומר שהופסק בינתים בפועל אחר.

(יג) בדרך אשר יבא. הלשון הזה לא מתישב היטב. וכמקום האחר נאמר אשר בא (ישעיה ל"ז ל"ד) ואין ספק ששם העקר.

(יד) ויהי בלילה ההוא. אין בכל דברי ישעיהו ששלח אל חזקיהו רמז למכה הזאת. ומה שאמר הנביא בשם ה' ושמתי חתי באפך והשיבותיך בדרך אשר באת בה (למעלה פסוק כ"ח) משמע שכונן ה' להסית את אויבי סנחריב בו להלחם עמו בארצו. ובעל כרחו יעלה סנחריב מעל ירושלים; וכן נאמר וישמע אל תרהקה מלך כוש לאמר הנה יצאו להלחם אתך וישב (למעלה פסוק מ'). ואין טעם לזכר ההוא כי אם כמו שאמרתי. וה' העיר את תרהקה להלחם באשור כדי שלא יוכל סנחריב לעלות על ירושלים. ואם כן, המנפה הזאת במחנה אשור למה לנו? ונראה שמכה זו על ידי מלאך ה' האמורה בישעיה (ל"ז ל"ז) ושנויה כאן דברי הגדה של אחרית הימים ונתוספה בספרים לאחר זמן.

(טו) וישב בנינוה. ראה מה שאמרתי בביאור וישב בביתו (שופטים ח' כ"ט). ואף כאן וישב בנינוה ולא יצא עוד במלחמה. ומוכרונות מלכי אשור שמענו שנלחם סנחריב מלחמות בננים גם אחרי כן. והסופר העברי לא ידע בדבר הזה. או ידע והוא אומר ככתוב כננר ארץ יהודה לכדה שמן העת ההיא לא יצא סנחריב עוד להלחם בה.

ב

(ב) ויסב את פניו וגו'. הסב חזקיהו את פניו מפני ישעיהו. כי היה מבקש לבכות בתפלתו. כמו שנאמר למטה בסוף פסוק ג' ויבך חזקיהו בכי גדול. ומפני שהוא מלך הסתיר דמעותיו. ראה מה שאמרתי בראשית מ"ה א'.

(ג) זכר נא וגו'. על דבר נוסח התפלה הזאת ראה מה שאמרתי בביאור התפאר עלי (שמות ח' ה') בנוף הספר ובציון שבנליון.

(ד) הלך הצל. לא מתישב על המקרא הזה כמות שהוא לסנינו לשון אס ישובי שנאמר אחריו. כי היה ברין שיאמר. כי ישובי. ועוד שמדברי חזקיהו שהשיב לישעיהו נראה שנתונה לו הרשות לבחור בנשות הצל או בשובו. ולכן אומר אני

שטעות סופר יש כאן, והכתוב הזה כעקרו הַקֶּלֶךְ הצל, ונשמטה היא השאלה מפני היא השרש שאחריה, ועל פי הרברים האלה יתישב היטב ונאה לשון „אם ישובי, כי כן ישמש בשאלה כפולה היא ראשונה ואם אחרונה, ככתוב המוכה היא אם רעה (במדבר י"ג י"ט). וכישעיה לא נאמר שנתנה ליחזקיה הרשות לבחור באחת משתי אלה, והסופר הזה מוסיף נוסף משלו לפאר את האות שעשה הנביא. (י) נקל לצל לנמות. טעם הדברים האלה תמצא מפורש במה שאמרתי שמות ח' ד'.

(יא) אשר ירדה. לא משמש צל לשון נקבה כי אם כאן. וכישעיהו בדברים האלה נוסח אחר, ושם פועלו של ירדה השמש ולא הצל.

(יב) כי חלה חזקיהו. וכישעיהו נאמר כי חלה ויחזק. וכן נראה לי העקר, כי חזקתו אחר שחלה היא טעם המנחה, ולא חליו בלבד. ובטעות סופר נעשה מן ויחזק חזקיהו.

(יג) וישמע עליהם. הלשון הזה לא מתישב היטב, והעקר נראה לי וישמח עליהם, ככתוב בישיעיהו.

(יד) מארץ רחוקה באו. אמרו הראשונים שהדברים האלה אמרם חזקיהו בנאוה ונאון, ואני לא כן אחשוב, וטעם יתבאר לך בספק.

(טו) הנה ימים באים ונשא ונוי. הקורא במקרא לדעת ולהבין הלא ישאל לאמר מה חטאת חזקיהו, ומה חרי האף הזה? הראשונים אומרים שחטא חזקיהו בנאוה ונאון בדבריו אל ישעיהו, והם תולים שבר בת עמם בנביא שלא מחל על כבודו, ולא נראים לי דבריהם. מפני שאם נאמר בספר הזה בפירוש שנתבקעו ארבעים ושנים ילדים מישראל בשביל שפגעו בכבוד נביא אחר (למעלה ב' כ"ד), רב לנו בדבר הזה, וכדי בזיון וקצף, ולמה נראה כאן קרני חנבים כעבותות הענלה לאמר שחרבה ירושלים ונשרף בית ה' והלך הגוי כלו שבי לפני צר למען מלכו שדבר אל הנביא שלא כהנן, ואומר אני שחטא חזקיהו כשהתחיל משא ומתן עם מלך בבל, ואין זה שבחו של ישראל שהוא עם לכרד ישכון וכנוים לא יתחשב (במדבר כ"ג ט'). וכל משא ומתן שבין ישראל לגוים נחשב לישראל כעבודת אלילים, כמו שהוכחתי במקום אחר. וחזקיהו הרניש בחטאו, ולכן אמר מארץ רחוקה באו (למעלה פסוק י"ד), והוא אמר כן מפני שבמשא ומתן של ישראל עם גווי הארץ התי' ברחוקים מה שאסר בקרובים. ראה דברים כ' ט"ו וט"ז. ולבסוף בא נבוכדנאצר מלך בבל מארצו הרחוקה ועלה על ירושלים, ואפשר שחזקיהו שהראה למלאכי מלך בבל את כל אשר נמצא באוצרותיו (למעלה פסוק י"ג) הוא הסוכב בשבר בת עמו, כי אחר שראו הכשדים את אוצרותיו עלו על ירושלים לשלול שלל ולבזו בו, לפי שברבות הימים שבינתים הוסיפו הכשדים על השמועה אל אוצרות ירושלים כהם וכהם מאה פעמים.

(טז) טוב דבר ה'. מפורש לך כל צרכו בביאור אם כה יאמר טוב (שי"א כ' ו'). הלא אם שלום ואמת יהיה בימי. אמת זו אין שכנדה שקר כי אם חלוסי הסדר ממה שהיה. (den Ordnung, im Gegensatz zu einer Umwälzung derselben). וחזקיהו מדבר כאן כמי שיגע לעצמו ולא ידאג לזרעו אחריו, ולא לכבוד הוא לו. ותפארת הכתוב על הדרך הזה, שלא כחד ממנו דברי חזקיהו האלה ונלה על

מומו, אף על פי שחוקיהו הכשר שבמלכי יהודה, והכתוב שאמרתי הכתוב שבחזון ישעיהו, ואין השנות הדברים כאן תפארת לסופר הוה מן היודע שכל כתבי הקדש חוץ מדברי נבואה ודברי שיר כתובים על ידי הכהנים, כמו שאמרתי פעמים ושלש. כי נשנו דברי חזקיהו כאן וההן הסופר לא עלתה במחשבתו שאין בהם שבת לאומרם. לפי שמדה זו מרת הסופר באשר הוא כהן וכהונתו כהונת עולם (שמות מ' ט"ו) לו ולזרעו אחריו, ולחם חקו חוק לבניו לדורותם (במדבר י"ח י"ט), והאיש שככה לו אוכל בטובת השעה ולא ידאג דאגת מחר לזרעו אחריו, כי נכון לכו בטוח שבניו ימצאו שלחן ערוך לפניהם.

כא

(ג) וישב ויבן. ראה מה שאמרתי בכיאור ושבת וכסית (דברים כ"ג י"ד). וממה שנאמר כאן וישב ויבן ואין המאבד הבמות בונם למדנו שיאמר לפועל שב גם אצל פעולתו שהיא הפוכה מפעולת פועל אחר שקדמה לה.

(ה) בשתי חצרות בית ה'. הנביא מזכיר החצר העליון (ירמיה ל"ו י'), ומשמע מדבריו שהיה גם חצר תחתון. וגם נביא אחר ראה במראה שתי חצרות, החצר הפנימית (יחזקאל מ"ד כ"א) והחצר החיצונה (שם פסוק י"ט).

(ו) ועשה אוב וידענים והשתמש באוב וידענים. ועשיה זו תמצא דוגמתה בכתוב ועשה למלאכתו (שי"א ח' ט"ו). ויתורגם ועשה זה ללועזים und bediente sich.

(יג) ואת משקלת בית אחאב. הדברים האלה אמורים כנגד בית מנשה ולא כנגד ירושלים. כאשר ימחה פועלו סתום, ופירושו כאשר ימחה המוחה. מַחָה והפָּךְ. לא מתישב הלשון הוה על הנאמר לפניו, ולכן אומר אני שדין שתי התיבות האלה מַחָה והפָּךְ.

(יח) בנן ביתו בנן עזא. וכן באמון בנו נאמר בקבורתו בנן עזא (למטה פסוק כ"ו), וגם ביאשיהו בן אמון נאמר בקבורתו (למטה ממנו כ"ג ל'). ואין היא הלשון האמורה בקבורת מלכי יהודה שהיו לפני מנשה, וביהויקים נזכרה מיתה בספר הזה (למטה כ"ד ו') ולא קבורה. מפני שמת בכבל (דהיב ל"ו ו'). ואפשר שנקברו שלשת המלכים האלה בנן ביתם מאין מקום בקבורת אבותיהם הראשונים.

(יט) מן יטברה. לא גודע לנו היכן היא. ומן הסתם היא עיר מערי יהודה, כי אין לומר שהיא יטבה הנזכרת כמסעות ישראל במדבר (במדבר ל"ג ודברים י' ז'). ודע שמכאן והילך הכתוב מדקדק להזכיר שם עירו של אם המלך, שכן נאמר באם יאשיהו מבצקת (למטה כ"ב א'), ובאם יהואחו מלבנה (למטה ממנו כ"ג ל"א), ובאם יהויקים מן רומה (שם פסוק ל"ז), ובאם יהויכין מירושלים (כ"ד ח'), ובאם צדקיהו מלבנה (שם פסוק י"ח). ולא ידעתי לכוון טעם הדבר. ואפשר שנוכר שם העיר להניד לנו שהיתה עיר מערי יהודה, ועל ידי כן נדע שלא התחתנו מלכי יהודה בנוים אשר הושיב מלך אשור בשמרון, ונעשה הדבר הוה משום כבודם של מלכי בית דוד. ולא נזכרת העיר באם מנשה, מפני שכשנשא חזקיהו את חציציבה עוד ישראל יושב על אדמתו¹, וחוקה לימים ההם בשבת יהודה וישראל על אדמתם שימצא המלך אשה בהם ולא יקח בת אל נכר.

¹ כי חזקיהו בן עשרים וחמש שנה במלכו (למעלה י"ח ב') וישראל גלח בשנת ש

כב

(ד) ויתם. ממה שנאמר למטה התיכו עבדיך את הכסף (פסוק ט') נראה לי שגם זה עקרו יִימָדָךְ.

(ז) אך לא יחשב ונוי. מדברי יאשיהו ומצותו. והוא צוה לכלתי יחשב עם עושי המלאכה, ונותן טעם לדבריו באמרו כי באמונה הם עושים, ועושי המלאכה זרים ולא כהנים. ולי אני המבאר נשקף מבעד לדברים האלה חשד שחשד יאשיהו את הכהנים שהם אינם עושים באמונה. ויאשיהו לא היה חושד בכשרים, שכן בשנת עשרים ושלוש ליהואש בן אחזיהו מלך יהודה לא חזקו הכהנים את בית ה', אף על פי שלקחו להם איש מאת מכרו כל כסף הקדשים אשר יובא בית ה' על מנת לחזק בדקו (למעלה י"ב ה'—ז'). והחשד הזה לא היה בן לילה, וכבר היו הכהנים מרנישים בו קודם לכן, ובגלל הדבר הזה נתגלה ונתפרסם ספר התורה בימים ההם, להחריד את יאשיהו ולהטות לבבו אל הכהנים תופשי התורה.

(ח) ספר התורה מצאתי. לא נמצאה מציאה זו בהיסח הדעת, ואין ספר התורה שנמצא בשעה ההיא ספר התורה כמות שהוא לפנינו היום הוה. או התאמר שהיא תורה שקבל משה מסיני, והיא היתה נשכחת כל הימים הרבים ההם, ולא היו יודעים אותה הכהנים בימי חזקיהו העושה המוב והישר בעיני ה', ולא נודעת עד היום ההוא? ונראה לי שהיה לאבותינו כמלוא חסנים תורה מימי קדם, אבל לא ככתב, ובימי חזקיהו שהיו לו אנשים עוסקים במלאכת סופרים ומעתיקים מעל ספרים קדמונים (משלי כ"ה א') נכתבו גם החקים ההם בספר; ומנשה שהיה הולך אחרי אלהים אחרים לא הושגה בימיו על חקת התורה ההן, ומפני שימי מלכות מנשה ימים רבים נשכח זכר התורה ההיא בימיו ובימי יאשיהו בן בנו אין איש יודע בה חוץ מהכהן הגדול. וכשהחל יאשיהו לקנא לה' נתחדש ספר התורה ונתרבה מתוך מעט החקים שהיו לפניו, ועדיין לא היה כמות שהוא לפנינו ימים רבים, ולא היו בו ספורים כי אם חקים ומשפטים, ובאחרית הימים נתוסף על ספר התורה ההוא בכל דור ודור עד שהיה לחמשה חומשי תורה שבידינו היום.

(יג) אל חלדה הנביאה. והדבר הזה מעשה ביאשיהו בשמנה עשרה שנה למלכו (למעלה פסוק ג'), ואיה ירמיה שהיתה תחלת דבר ה' אליו בימי יאשיהו בשלוש עשרה שנה למלכו (ירמיהו א' ב'). והוא היה עד גלות ירושלים (שם פסוק ג')? וירמיהו הקדישו ה' לנביא מרחם לעשות גדולות ונוראות (שם פסוק ה' וי'), ולמה מדלנים האנשים האלה על ירמיהו האיש והולכים לדרוש ה' מאת אשה? ולא הלכו אלה אל ירמיהו שהיה ממריבי כהן ככל אחיו הנביאים, אף על פי שהוא עצמו כהן, והלכו אל חולדה הנביאה שהיתה אשת כהן (כי לא היה שומר הכנרים בבית ה' כי אם כהן). מפני שהיה ספר התורה מעשה הכהנים, ואין רוח הנביאים נוחה ממנו, ואפשר שהיתה חולדה זו נביאה כנועריה הנביאה (נחמיה ו' י"ד).

במשנה, ברחוב אשר שם כתי כהני המשנה (למטה כי"ד), כי היה בעלה אחר מן הכהנים ההם, כמו שאמרתי.

למלכו שם פסוק י'), נמצא שהיה חזקיהו בגלות שמרון בן שלשים ואחת שנה, ואין לומר שלא נשא אשה עד הנה.

(יה) ואל מלך יהודה. ונו'. הנה כבר אמרה כראש דבריה אמרו לאיש אשר שלח אתכם אלי (למעלה פסוק ט"ו) וכאן היא אומרת כן. והיא כרוּאָה את יאשיהו שתי ראיות. ראית אדם וראית מלך; לכן אדם דברה את דברי הפורענות שעתידיה לבא. ולמלך אמרה שישא ה' סניו לבלתי הביא את הרעה בימיו. הדברים אשר שמעת נושא כל האמור אחריו עד סוף הנבואה. ופירוש הכתוב ועל אדות הרברים אשר שמעת. יען רך לבבך ונו'.

(כ) אספך על אבתוך. תמות בלא עתך למען אשר לא תראינה עיניך בכל הרעה אשר אנכי מביא על המקום הזה. וכן היה. כי יאשיהו מלך בן שמנה שנים. וימי מלכותו שלשים ואחת שנה (למעלה פסוק א'). נמצא שמת בן תשע ושלשים שנה. ושתיים ועשרים שנה. וששה חדשים אחר מותו חרבה ירושלים והלך יהודה בגולה. ואלו השינוי ימי חיי יאשיהו לימי מנשה אביו. היה רואה בחרבן ירושלים ונלות עמו.

כג

(ג) והכהנים והנביאים. אם תחזור על כל המקרא לא תמצא שנוכרים נביאים עם כהנים יחדו בנשימה אחת חוץ מתוכחות. והנביאים ההם נביאי שקר. ועתה ראה מה שאמרתי למעלה כיב י"ד. ועל פי הרברים ההם מה לנביאים עם הכהנים להתערב בשמחת תורתם? ואף יש ששה כתבי יד שכתוב בהם והלויים תחת והנביאים. ואין ספק בדבר שכן העקר. וגם יונתן המתרגם הרגיש בדבר שנוביאים חוץ למקומם בקהל הכהנים. ולכן תרגם והנביאים וספריא.

(ג) ויעמד כל העם בכרית. פירושו כתרנם וינתן וקבילו כל עמא עליהון ית קימא.

(ד) בשדמות קדרון. וכן למטה פסוק ו' נאמר וישרוף אותה בנחל קדרון. ומעם הרבר מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי שיב ט"ו כינ'. ונשרפו כל הכלים האלה בנחל קדרון ונשא עפרם בית אל. להקל ממשאם מרוב הדרך. ואלולי כן היו הכלים נשרפים בבית אל.

(ו) על קבר בני העם. על קברות דלת העם שנחלל קדרון והן רשות הרבים. כי העשירים היו להם קברותם איש בנחלתו. ולא נתנו לשום שם העפר¹. והעפר נתן על הקברות מפני שעפר עבודה זרה טמא ובית הקברות טמא. והלכה טומאה המקומה.

(ז) בתים לאשרה. ממה שנאמר לפניו אורנות אנו למדים שהיו הבתים האלה מעשה אורג. ואם כן. אין בתים שנאמר כאן כי אם נרתקי האשרה. ונקרא לנרתקים בתים לאשרה כמו שנאמר במכועות לבתים לבדים (שמות כ"ה כ"ו).

(ח) במות השעירים. נראה לי שהשעירים זה דינו השעירים, והוא ככתוב לבמות ולשעירים (דהיב י"א ט"ו). ומפני שהוא חסר י"ד מעה בו הנקדן כמו שמעה בחסרים אחרים שהוכרתי עד כה. ושעירים אלילים. כמו שנאמר ולא יזכרו עוד את זבוחיהם לשעירים (ויקרא י"ז ו').

¹ ראה מה שאמרתי בקנין מערת המכפלה בראשית כ"ג י"ג.

(ט) מצות בתוך אחיהם. חכם אחר מחכמי ישראל מתחכם לאמר שמצות זה דינו מִצְוֹת, כלומר מתנות כהונה אשר צוה משה, ולא עמדה לו חכמתו למצוא דבר אמת במקרא הזה. ומה שלפנינו הוא העקר, ומצות כנקודו וכמשמעו, והוא הנותרת מן המנחה שהיא לכהן (ויקרא כ' י'). ונאמר בה מצות תאכל ונוי' לא תאסא חמץ (שם ו' י' וי"א). והוא הדין לשאר מתנות כהונה שהיו הכהנים ההם אוכלים בהן, ותסם הכתוב בנותרת מן המנחה בשביל 'מצות'. להניד לנו שאף על פי שהיו הכהנים ההם ססולים לעבוד עבודת הקדש היו נוהגים במתנותיהם מנהג אוכלים בקדשים. ויאשיהו ותר על הכהנים האלה ופסלם לכהונה ונתן להם לחם חקם, מסני שהיו בני יהודה, ולא עשה כן לכהני הכמות אשר בשמרון, כי אותם שחט (למטה פסוק כ'), ואף על פי שחמאת שתי הכתות אחת.

(י) וממא את התפת. וגם למעלה נאמר וישמאו את הכמות (פסוק ח'), וממה שהוא מסיים כאן ואימר לבלתי להעביר איש את בנו וכתו באש למולך למרנו כמה היו העבירים נוהרים כדנינו מומאה וטהרה, שאפילו מי שהיה רוצה להעביר את בנו וכתו באש נמנע מלהעבירם בעבור מומאה זו שטמא יאשיהו את התפת והוא המקום ששם היו מעבירים למולך¹). ולא יתפלא על הרבר הזה הוזכר דברי האומר בתלמוד: דבר תורה עור אדם טהור ומה מעם אמרו טמא נורה שמא יעשה אדם עורות אביו ואמו שטיחין (חולין קכ"ב ע"א). והאדם העושה עורות אביו ואמו שטיחין נרוע מן המעביר בנו וכתו למולך. כי המעביר מבניו למולך עושה מעשה אחד כרנע, והוא טועה לאמר שהמולך אלהים ועבודתו נחת רוח לו, ולא כן המבזה שם אבותיו וזכרם לעשות עורותיהם שטיחין, ונוהג בהם מנהג בזיון כל ימיו כדי להשתכר דמי שני עורות בהמה, ואפילו בני אדם שעושים כמעשה הזה והם אינם ראויים שיקרא עליהם שם אדם היו שומרים דיני מומאה וטהרה, שהרי נורו תוספי תורה שבעל פה מומאה על עור אדם כדי שתשמור מומאתו על קדושת שמם וזכרם של אבות האדם. וגדולה מזו מצאנו ביומא כ"ג ע"א מעשה בשני כהנים שהיו שניהם שוים ורצים ועולים בכבש קדם אחד מהם לתוך ארבע אמות של חברו נטל סבין ותקע לו בלבו וכו'. בא אביו של תינוק ומצאו כשהוא מטרפר ואמר להם הרי הוא כפרתם ועדיין בני מטרפר ולא נטמאה סבין, ומסיים הש"ס ואומר מלמד שקשה עליהם טהרת כלים יותר משפיכות דמים, וכל כמו אלה אצל האחרונים מעשי אבותיהם בידיהם, כי האמונות והרעות לא נולדו פעם אחת באחרית הימים, והן מרביתן מימי קדם, והאחרונים דרכיהם ומחשבותם והיגונם ירושה להם מאבותיהם.

(יא) וישבת את הסוסים ונוי'. מקרא קצר הוא זה, ופירושו השבית המנהג שיבואו הסוסים אל בית ה' במקום שהיו מרכבות השמש נתונות, והניחה אל לשכת נתן מלך הסרים אשר בפרורים, כי אפילו המלכים שהיו עוברים את השמש היו נותנים במקדש ה' מרכבות השמש ולא היו נותנים שמה סוסיה משום נקיות, והסוסים מובאים שמה לעבודה לעתים מוזמנות, וממה ששרף יאשיהו את מרכבות השמש ולא

¹ ובעין הדבר הזה מה שנאמר בבת יפתח שהועלתה עולה והיא לא ידעה איש (שופטים י"א ל"ט). הרי שהעברים הראשונים שהיו מקריבים בניהם לאלהיהם היו שומרים בכניהם המוקדשים חקים כחקים שהראיתיהן להם בקרבנות בהמה שמות י"ב ה', והחקים ההם ריה להם כדנינו מומאה וטהרה.

שרף סוסיה נראה שאמר שבעלי חיים שנעברו או השתמשו בהם לעבודה זרה מותרים בהנאה. ואפשר שהיו סוסי השמש של מכתה, והמרכבות עץ, וכלל הדבר הזה נשרפו המרכבות ולא הסוסים. כי דין כלי תשמישי עבודה זרה כדין חרס (דברים ז' כ"ז). ובחרם יריחו נאמר והיתה העיר חרס היא וכל אשר בה (יהושע ו' י"ז). ונאמר עוד וכל כלי כסף וזהב וכלי נחשת וברזל קרש הוא לה' אוצר ה' יבא (שם פסוק י"ט). הרי שלא חל שם חרס על כל דבר אשר יבא באש.

ועל פי הפירוש האחרון צריך לומר שביאור מבא בית ה' כמו מהיות בכית ה', מפני שאם לא היו הסוסים בעלי חיים אין טעם לאמר שלא היו עומדים תמיד בכית ה' עם מרכבות השמש יחד.

(יג) ואת הבמות ונו' אשר בנה שלמה. בא חוקיהו והסיר הבמות (למעלה י"ח ד'). והבמות האלה במקומן עומדות עד ימי יאשיהו. מפני שעמדה להן זכות שלמה הבונה אותן, וכלל הדבר הזה לא הוסרו עם אחיותיהן יחד כימי חוקיהו. והוסרו עתה כל הבמות, ואפילו אותן שבנה שלמה, מפני סדר התורה שנתגלה ונתפרסם בימי יאשיהו.

(טו) את הדברים האלה. את הדברים שהיה יאשיהו עושה כיום ההוא בנלויהם ומזבחותם ובמותיהם, וכמו שנאמר בפסוק האחר את הדברים האלה אשר עשית.

(יז) מה הציון הלז. אף על פי שהיו קברים הרבה בהר, כמו שנאמר בפסוק הקודם, לא היה שם כי אם הציון הזה על קבר איש האלהים. ולמדנו מכאן שלא היו העברים עושים ציונים כי אם על קברי אנשים חשובים שהיו מצויינים בחייהם.

(יח) וימלטו עצמותיו את עצמות הנביא. חרנם יונתן ושויבו גרמיהו עם גרמי נביא ונו', ואחריו כל אדם ימשוך, והוא חוטא ומחטיא את הרבים, כי טעות היא בידו. לפי שאם כדבריו היה הכתוב מהסך הסדר ואומר וימלטו עצמות הנביא אשר בא משמרון את עצמותיו, ולא היה עושה העקר מסל והטפל עקר. ועוד שבכל הפרשה הזאת יאשיהו הוא הפועל, ועל כן כל הפעלים משמשים לשון יחיד, ולמה יאמר כאן וימלטו, לשון רבים? והעולה על שתיהן שבספר מלכים א' הסופר מרבה לספר במעשה הנביא הוקן שעשה עם הנביא שקרא על המזבח אשר בבית אל את המעשים האלה, והוא מרבה דבריו לנלות על חסין הנביא אשר בשמרון שחסיץ למלט עצמותיו על ידי עצמות איש האלהים שנבא על מעשי יאשיהו שעשה בכית אל; ואם כן, לא יאמר כאן בסוף הדבר וקיומו כפירוש המקובל, מפני שלפי הפירוש ההוא אין זכר לדבר הזה שעמדה זכות איש האלהים לעצמות הנביא הוקן.

ובאמת עצמותיו פועלו של וימלטו, ופירוש הכתוב עצמותיו הנינו על עצמות הנביא אשר בא משמרון, ולא הניעו אותן, כי היו עצמות שניהם יחדו בקבר אחד (מ"א י"ג ל"א). ואי אפשר להכיר עוד בין עצמות זה לעצמות זה, ואפילו אפשר, לא היו יכולים להניע עצמות זה מבלי הניע עצמות זה עמהן, והמלך צוה שלא להניע את עצמות הנביא אשר קרא את הדברים האלה.

ועל דבר וימלטו שהוא לשון זכר ועצמות נקבה, ראה מה שאמרתי בכיבור ולא נשא אותם הארץ (בראשית י"ג ו'). ויש עוד טעם לדבר הזה, ובדין שתדעהו.

ודע שברבות הימים תרבה חכמה ודעת, וכאשר תרבה חכמה ודעת כן תמעט יגיעת בשר. הלא קלה לנו מלאכה היום הוה מן הימים הראשונים על ידי כלים מכלים שונים שלא נודעו לבני אדם בימי קדם. כי זה שבחה של תרבות שממעטת בעמל העמלים בכל דבר אשר תחת השמש. ואין הלשון יוצאת מן הכלל הוה. ראשית הלשון רבוי דקדוקים וחלוקים דקים שלא לצורך, ואחריתה מיעוטם. הלא תראה שללשון העברים בימי קדם שלשה מספרים בשמות. יחיד וזוג ורבים, וברבות הימים חדל הזוג מסני שאין שכרו שוה ביגיעתו, ולא השתמשו בו כי אם בשמות של דברים עשויים וזנות וזנות בידי שמים או בידי אדם. והוא הדין לחלוק שהיו הקדמונים מחלקים בין נסתרים לנסתרות בפעל שפעולתו שלמה וזמורה, ואומרים פעלו לזכרים ופעלו לנקבות, כמו שאמרתי בראשית מיב כיב, כי ברבות הימים אמרו פעלו לשתי הכתות. וכעין הדבר הוה היה לחלוק שבין יפעלו ובין תפעלו, שבאחרית הימים התחילו למעט בו¹). והיו ממעטים בו והולכים עד שהעמידוהו על כלום, כי בלשון המשנה לא נמצא תפעלו כלל.

(כ) ויזבח ונו'. זבח את הכהנים על המזבחות ואחרי כן שרף עצמות מתים אחרים עליהם לטמאם. ומשמע הדברים שאין תכלית זבחת הכהנים לטמא המזבחות, ואף לא היו עצמות הכהנים מטמאות את המזבחות אלו שרפן עליהם. ולא ידעתי לכוון טעם הדבר, אלא ששחיטת הכהנים ריח קרבן לה, שבגלל הדבר הוה נאמר בה לשון זבחה בנבואה (מ"א י"ג ב'), וכאן בקיומה, ואין עצמות הקרבן מטמאות המזבח אשר נשרפות עליו. וגם נפלאה היא בעיני שעשה יאשיהו הדבר הוה ושחט בני אדם בערי שמרון ולא ירא מסני מלך אשור המושל על שמרון בימים ההם. ואפשר שהיה יאשיהו בא בבית עם מלך אשור, ואף נראה כן ממה שהלך יאשיהו לקראת מלך מצרים כשעלה על מלך אשור על נהר סרת (למטה ססוק כ"ט).

והכהנים האלה שזבח יאשיהו בערי שמרון לא ידעתי מאין הם. כי ישראל נלה גלות שלמה ונלו כל כהניו עמו. חדע לך שכן, שהרי כששלח ה' האריות בנוים היושבים בשמרון אחר גלות ישראל היה מלך אשור צריך לשלוח שמה כהן מן הגולה (למעלה י"ז כ"ז), מאין כהן בשמרון להורותם איך ייראו את ה' (שם ססוק כ"ח). ואם תאמר שהכהן ההוא היה כהן ה' והכהנים שזבח יאשיהו כהני הבעל, אתה מחסא על ה' דברים אשר לא כן. כי איך יעשה ה' כדבר הזה לתת כהניו בשני וכהני שמרון המכהנים לבעל יושבים על אדמתם? ואף אין לומר שהכהנים הובחים האלה היו מן הגוים אשר הושיב מלך אשור בשמרון, כי הגוים ההם לא היו חייבים לעבוד את ה' לבדו, והורשו לשחף עמו אלהים אחרים, שכן הרפו מהן האריות אחר שהורם כהן ששלח מלך אשור איך ייראו את ה', אף על פי שהיו יראים את ה' ועובדים את אליליהם (שם ססוק מ"א).

(כב) כי לא נעשה כפסח הזה ונו'. והדבר הוה אמת, כי לא נודעה מצות פסח עד שנמצא ספר התורה בימי יאשיהו²). ובספר דברי הימים שנאמר

¹ ועדים בדבר ויולדו (בראשית כ' י"ז), ויביאו (שמות ל"ה כ"ה), והיו (יהושע ד' ט"ו), וירפו (ש"ב ד' א'), וירצו (ישעיה נ"ב ז'), ויתגספו (ירמיה י"ג ט"ז), יחרו (יחזקאל כ"ד י'), ישבחונו (תהלים ס"ג ד'), יביטו (משלי ד' כ"ה), יודיעו (איוב ל"ב ז'), וכאלה רבות. ² ראה מה שאמרתי בכיבור למען ידעו דורותיכם (ויקרא כ"ג ס"ג).

ונכתב ימים רבים אחר גלות בבל נזכר פסח שעשה חזקיהו (דהיב ל' א'—כ'). ובספר הזה שהיו ימי קרובים לימי חזקיהו מימי הספר ההוא לא מצא הסופר את לבבו לספר בפסח חזקיהו.

ימי מלכי ישראל ימי שאול ודוד ושלמה כשאין מלכות כי אם אחת; ומלכי יהודה ימי הקרע, אחר שנקרע הממלכה לשתיים ויהודה מלכות בפני עצמה. וראיתי לפרש הפירוש הזה, מפני שאם לא כן, היה די לנו בזכר ימי מלכי יהודה לבדם.

(כ) אשר נראו ונז'. אשר היו בארץ יהודה והרועה יכול לראותם, וכיצא בו ולא יראה לך חמין (שמות י"ג ז').

(כה) וכמהו לא היה לפניו. שבה הכתוב את חזקיהו, ונס בחזקיהו כשננה היא שיצאה מלפניו ואמר ואחריו לא היה כמוהו בכל מלכי יהודה (למעלה י"ח ה'), ושבה שם את יאשיהו.

(כס) כראתו אתו כשהתראו פנים שניהם ונלחמו איש ברעהו. כן נראה לי פירוש המקרא הזה, ולא שהמיתו כאשר שם עינו עליו.

(ל) וימשחו אותו. הראשונים היתה להם משיחה זו ענין לענות בו, ונתנו בה טעם ראוי להם. ראה כריתות ו' ע"ב. ובאמת אמר הכתוב ביהואחז וימשחו אותו מפני שהסירו מלך מצרים ממלך והמליך את יהויקים אחיו תחתיו. והכתוב בא להזכיר שהיה יהואחז המלך האחרון שמלך על יהודה מרעת העם ורצונם, וכל המלכים שהיו אחריו מולכים ברצון מלך מצרים או ברצון מלך בבל. וראה מה שאמרתי בכיור הכהן המשיח (ויקרא ד' ג') בנוף הספר ובציון שבגליון.

(לג) ויאסרדו. לא מתישב על לשון ממלך שנאמר אחריו. לכן נראה לי שעקרו וַיִּסְרְדוּ, ככתוב ויסירו מלך מצרים (דהיב ל"ז ג'). ונראה שהסיר פרעה את יהואחז והמליך יהויקים אחיו תחתיו מפני שהיוקים גדול ממנו שתי שנים ומן הסתם היה הבכור¹). ונתן פרעה ענש על הארץ מפני שעברו חוק להמליך את בן יאשיהו הקטן על פני הגדול, ולא שחטאו לפרעה בדבר הזה, ובלבד שפרעה בקש תואנה ומצא.

(לד) ויסב את שמו יהויקים. הסב את שם המלך שהמליך למען יהי הדבר לזכרון לו שהוא המליכו, ומפני שאין שנוי השם שנוי גמור ומפולש, ומפני שהשם החדש עברי כשם הראשון, נראה לי שהרשה מלך מצרים לאלקים לבחור לו שם אחר, והוא נחר ביהויקים כשכיל הצד השונה שבינו ובין השם הראשון.

(לו) בן ועשרים וחמש שנה ונז'. מכאן ראה למה שאמרתי למעלה שיהויקים בכור יאשיהו, כי יאשיהו כל ימי חייו תשע ושלושים שנה (למעלה כ"ב א') ויהויקים בן חמש ועשרים במלכו, נמצא שהולידו אביו והוא בן ארבע עשרה שנה, ועל כרחק תאמר שהוא הבכור, לפי שלא היה אביו ראוי להוליד קודם לכן.

כד

(א) וישב וימרד בו. לא היה לו זה המרד השני, ואף על פי כן, מאחר שהיה יהויקים עבד לנבוכדנאצר לפנים ועתה מרד בו מהיות לו עבד, נוסף במרדו

¹ ראה מה שאמרתי בענין הזה למטה פסוק ל"ו.

הלשון הזה. ושיבה זו היא אשר פירשתיה כל צרכה דברים כינ' יד. והכתוב הזה כונה אב לכל כיוצא בה.

(ב) וישלח ה' בו. על כרחך תאמר שנבוכדנאצר מלך בבל היה טרוד במלחמות אחרות בעת ההיא. לפי שאם לא כן. לא היה ה' צריך לשלח ביהויקים את הנדודים האלה. והיה נבוכדנאצר נסרע מיהויקים על מרדו מיד.

(ג) אך על פי ה' היתה ביהודה. מפני שנאמר לפני מזה וישלח ה' בו ונ'. ואין הדברים דברי נבואה. כי אומנם כהן ולא נביא. הוא מסיים ואומר כן. להניד לך שעל כרחך תאמר שהיו נדודו כשרים ונדודי ארם ונדודי מואב משלחת מלאכי רעים ששלח ה' לענות את יהודה. והענוי הזה השעה צריכה לו. כי מפני שנבוכדנאצר לא עלה על ירושלים שנית עד עבור כשש שנים או שבע. ולא עלה כי אם אחר מלחמות רבות שנלחם בעמים אחרים. וחילו נתמעט במלחמות ההן. היה יהויקים יכול להתיצב לפניו אלו היה לו שלום עד באו. ובגלל הדבר הזה שלח ה' ביהויקים את נדודי כשרים וארם ומואב לענותו. כדי שידל כחו ויבא נבוכדנאצר וינצחו במהרה.

(ד) וגם דם הנקי נושא המאמר. והנשוא ולא אבה ה' לסלוח והוא במלואו לסלוח לו. והכנוי לרם נקי. ובא בראש הנשוא ואין שהוא כפי' בלשון ערבי. וכמו אלה רבות במקרא.

(ה) וישכב יהויקים ונ'. כארץ בבל¹). ובגלל הדבר הזה אין זכר לקבורתו לא כאן ולא בספר דברי הימים.

(ו) לצאת מארצו. ראה מה שאמרתי כביאור מן הארץ היא יצא אשור (בראשית י' י"א). ואף כאן זה פירוש הדברים לא הוסיף עוד מלך מצרים לצאת מנבולות ארצו לכבוש ארצות אחרות. כי לקח מלך בבל את ארצו מנחל מצרים עד נהר סרת. ואם לא יכול מלך מצרים להחזיק כמה שהיה לו. כל שכנ' שלא יוסיף עליו. (יד) וכל החרש והמסגר. תרגם יונתן וכל אומניא ותרעיא. והראשונים שהיתה להם תורה נאולה מכל צרה והכניסוה גם במקרא במקום צר שאין לנשות יסין ושמאל אמרו חרש כיון שפותחין הכל נעשין כחרשין מסגר כיון שסוגרין בהלכה שוב אין פותחין (סנהדרין ל"ח ע"א). וממה שנזכרים החרש והמסגר יחד עם גבורי החיל בכתוב הזה וגם למטה ממנו פסוק ט"ז ומסיים שם ואומר הכל גבורים עושי מלחמה נראה בעליל שהיה החרש והמסגר גבורי מלחמה ולא גבורי תורה אף לא אומנים ושוערים כתרנום יונתן. ואומר אני שהחרש והמסגר שניהם ענין אחד. לפי שאם לא כן היה הכתוב אומר וכל החרש וכל המסגר; וחרש מלשון חרש האמור במרגלי יהושע (יהושע ב' א'). ומסגר מלשון לא תסגיר עבד אל אדניו (דברים כ"ג ט"ז). ועל פי הדברים האלה פירוש החרש והמסגר שומרי סתר (Geheimpolizei) המבקשים אחר עושי עול כסתר להסגירם אל השופטים. ולא כלל הכתוב החרש והמסגר במספר גבורי החיל. והוציאם מכללם. מפני שאף על פי שגבורים גם הם. אין עסקם במלחמה. כי משמרתם להגן על יושבי העיר מבני בליעל אשר בקרבם שלא ישימו דמי מלחמה בשלום.

¹ ראה דברי הכתוב כדה"ב ל"ו ו'.

(מז) **שבעת אלפים** ובסמוך הקודם נאמר עשרת אלפים, וצריך לומר שעשרת אלפים שנאמר שם לא נכורי החיל לברם כי גם בני אדם אחרים שכנגדם אמר הכתוב בראשו. את כל ירושלים, וכאן הוא מונה את אנשי החיל בלבד.

(יט) **על אף ה' היתה בירושלים ונוי**, לפניו אמרתי שמעות סופר יש כאן, והדברים נעקרו על פי ה' היתה, והלשון הוה ממש כלשון הכתוב למעלה כיד נ'. ועכשו אני רואה שיש לפרש המקרא הוה נכתבו בדוחק מעט וצריך לומר שפועלו של היחה סתום, והדבר למד מענינו שהוא כל המעשים הרעים שנעשים בירושלים וביהודה, ופירוש הכתוב היו בירושלים וביהודה דברים אשר בנללם חרה בה אף ה', ויתורנם ללועזים, *es gingen in Jerusalem und Judah Sachen vor, welche den Zorn JHVHes erregten*, והרבור על אף ה' היתה דוגמתו בכתוב על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת (ירמיה ל"ב ל"א).

כה

(ד) **הלילה**, הדבר ברור ששעות סופר יש כאן ונפל פעל לפני התיבה הזאת, ואף יש כתבי יד שכתוב בהם יצאו הלילה, וכן נראה לי העקר.

(ה) **וידברו אתו**, בכתבי יד הרבה מאוד כתוב כאן וידבר, לשון יחיד, וכן העקר, כי לא ידבר משפט עם מלך כי אם המלך לברו, והשעות מחמת שנמשך קולמוסו של הלבלר אחר ארבעת הפעלים שבסמוך הוה ורעהו הקודם לו שהם וירדפו, וישינו, ויתפשו, ויעלו, והם כלם לשון רבים.

(ו) **ואת עיני צדקיהו עור**, שחטו את בני צדקיהו ראשונה כרי שיראה בשחיתתם, ותיכף ומיד עורו את עיניו, והיתה הראיה האחרונה שראו עיניו שחיתת בניו, וזכרה לא ימוש מקרב לבו עד יום מותו, וכל זאת מאכזריות חמה.

(ז) **שברו כשדים**, שברו את העמודים והמכונות והים הגדולים והכבדים מאוד לחלק משאם, ולא שברו כלי הנחשת הקטנים.

(ח) **שר הצבא חוספת** ביאור להסופר, והיא עקרה בכתוב, ולפי דברי הכתוב אין סופר שר הצבא העובר לפני הצבא במלחמה, כי אם מצביא את עם הארץ שעל פיו יצאו לצבא.

(ט) **נשא אויל מרודך ונוי**, נזכר החסד הוה שעשה אויל מרודך עם יהויכין ככלל להניד לך שהקים ה' את דברו אשר דבר ביד משה לאמר ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתים ולא נעלתים (ויקרא כ"ו מ"ד); ואם למכעיסיו כן, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה.

מגלת רות.

א

(א) ויהי בימי שפוט השפטים. כמשמע לשון הכתוב שדברי הספר הזה נעשו בימי שפוט השופטים והם נאמרו ונכתבו אחר כן. וכאמת לא היו דברים מעולם. כי דברי הספר הזה משל ולא מעשה שהיה. והספר נאמר ונכתב אחר נלות בבל. ונראים לי דברי האומרים שבא הספר הזה להוציא מדעת עזרא וסיעתו שהיו כוסין את העם לנרש נשיהם הנכריות (עזרא י' י'—י"ב). והוא מלמדנו שאין איש מישראל אסור בכח נכר, ולא זאח בלכר, כי הנושא בת נכר והיא טובת מעשים מביא ברכה אל ביתו. ככעו שנשא את רות המואביה והוליד ממנה בן שהיה אבי ישי אבי דוד מלך ישראל. ורות מואביה מפני שמן התורה עמה גם דור עשירי לא יבא לו בקהל ישראל (דברים כ"ג ד').

וילך איש וגו'. בימי קדם כשכבדים מהם המשא והמסע ממקום אל מקום יש אשר כבד הרעב בארץ מאוד ולא נמצא בה שבר אפילו בדמים יקרים, ולעת כזאת יעזוב אדם את ארץ מולדתו או ארץ מגוריו וילך לגור בארץ אחרת עד אשר יפקוד אלהים את עמו לתת לו לחם. כן עשה אברהם (בראשית י"ב י'). ויצחק (שם כ"ו א'). וכן עשתה במצות אלישע האשה אשר החיה את בנה (מ"ב ח' א' ובי'). וכן עשה האיש הזה, ובלבד שהוא לא הלך מצרימה ואף לא אל ארץ פלשתים, והלך לגור בשדי מואב בגורת הכתוב, כי כן דרוש לחפצו על פי מה שאמרתי בראש דברי.

ושני בניו. הבנים שנים מפני כלות נעמי שצריך שתהיינה שתיים, כי על פי שנים עדים יקום דבר. לפי שכבר תהיה אשה אחת טובה וכשרה בכל אומה, ולא יהיו שני אחים נשואים שתי בנות נכר ושתיהן טובות וכשרות אלא אם כן האומה ההיא רגילה בכשרות. כי גם ערפה היתה מוכנת ומוזמנת לשוב עם חמותה אל ארץ יהודה, והכתוב מצרף מחשבה למעשה. ובשוב ערפה אל עמה ואל מולדתה ורות דבקה בנעמי נעשית רות הכשרה שבכשרות של בנות עמה. ועל דבר הכתוב הזה החזור על שני עדים ראה מה שאמרתי שופטים י"א י"ז בציון שבגליון.

(ב) מחלון וכליון. שמות הבנים מעידים עליהם שמשל הם, כי מחלון וכליון לשון חלי וכליון, והבנים נקראים כן על שם סופם.

(ד) וישאו להם נשים. הרבר הזה מלמד על ימי הספר שהם אחרית הימים. כי בימי קדם אבות האיש לוקחים לו אשה, ואפילו ישמעאל נאמר בו ותקח לו אמו אשה (בראשית כ"א). וכן חמצא בימי שפוט השופטים שאבות שמשון לקחו לו אשה (שופטים י"ד, כ'—ד'), ולא לקחה לו הוא עצמו.

שם האחת ונו'. גם שמות הנשים על שם סוסם. ערסה על שם שנתנה ערף לחמותה ושבה אל עמה ואל אלהיה. ורות כמו רעות. שכן נכתב שמה בתרגום הסורסי. ושמה מלמד שרצויה היא לאיש מישראל ולא תועבה לו. כי רעא בארמית כמו רצה בעברית.

ועל דבר סדר שמותן של הנשים. כאן נאמרה ערסה ראשונה ורות אחרונה. והבנים נזכרים למעלה מחלון ראשון ואחריו כליון. ומלמטה ד' י' שמענו שהיתה רות אשת מחלון. ואם כן. הכתוב הזה מפרש אחרון ראשון וראשון אחרון. וכעין זה הרבה במקרא.

(ז) מן המקום אשר היתה שמה. המקרא הזה משמיענו שנרכרו הדברים בין נעמי ובין כלותיה ושלשתן עודן בנבול מואב. והן אך יצאו מן העיר שהיתה שם. (ח) לבית אמה. מכאן אנו למדים שהיו ערסה ורות יתומות אין אב'. ועל כן היו לנשים לגרים שירדו מנכסיהם. ובמות אנשיהן רצו ללכת עם חמותן אל ארץ לא להן. עם המתים כשהיו חיים עדנה. וחסדם שעשו להם בחלים שהשניחו עליהם ונתנו להם צרכיהם. ותשק להן נשיקת סמורין. כסבורה שתשובנה מיד. וכבר נאמר למטה פסוק י"ד ותשק ערסה לחמותה ולא נאמר בה עוד דבר. מפני שנשיקתה היא סמוריה.

(י) ותאמרנה לה. כן הנוסח בכל כתבי יד. ועל פי הדברים ככתבם יפורש כ"י. זה כרעהו שפירשתי יהושע ב' כ"ד. ואולם מי שרוח הלשון אתו הוא ידע שהמקרא הזה צריך איון. בשביל שתשובת ערסה ורות הסך מה שאמרה אליהן חמותן. ולכן אומר אני שלה זה כמו לא. וכמו שנאמר הלא היא ברכת בני עמון ונתיב הלה. כהיא (דברים נ' י"א). והגיהו בעלי המסורה שם ולא הגיהו כאן. מפני שכאן לא היה להם הדבר ברור כמו שהיה להם שם. ואמרו שנדחוק יתישב לשון המקרא הזה נכתבו. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: לא נעשה כדבריך לשוב למקומנו כי אהך נשוב. והלשון ככתוב לא כי מלך ימלוך עלינו (ש"א י"ב י"ב). וכמו לוא כי אהבתי זרים (ירמיה ב' כ"ה). וכיוצא בהם במקרא הרבה מאוד.

(יא) והיו לכם לאנשים. כנלל מקום הכנות אצל הבנים בארצות המזרח תאמר בלשון המקרא היתה פלונית לפלוני. ולא תאמר היה פלוני לפלונית. ועל כן צריך לומר שוהיו דבק אל לאנשים. ולכך משמש עם הדבור כלו. והדבור והיו לאנשים כמו והיו לאנשים פלשתיים (ש"א ד' ט). ובלבד ששם אנשים כמו אנשי חיל. וכאן פירושו גדולים ראויים לקחת אשה. ועל פי הדברים האלה והיו לכם לאנשים זה פירושו ויגדלו לכם והיו לאנשים ראויים שתנשאנה להם. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים welche zu Männern für euch heranwachsen könnten.

(יב) כי אמרתי. ראה מה שאמרתי בלשון הזה מיב ז' ד'. (יג) היות לאיש. ולא אמרה היות לאנשים. אף על פי שלשתיים היא מרבית. מפני שנעשה. היות לאיש כמו פעל בלבד שמשמעו לשון נשואין (heirathen). וכן יאמרו הסלבים לאשה שנשא הלכה אחרי איש. ולנשים רבות הם אומרים הלכו אחרי איש. ולא יאמרו אנשים. לשון רבים. מן הטעם הזה.

(1) ומה שאמר בעז אל רות ותעובי אביך ואמך (למטה ב' י"א) אין מעשה לסתור. כי בעז דבר כהוה. ולא היה יודע שרות אין לה אב. ונעמי חמותה היא יודעת.

(יד) ותבכינה עוד. בכו ראשונה כשדברה עליהן נעמי בתחלה (פסוק ט'). ואחרי כן נשבאו הן לדבר הכניסו רמעותיהן, מפני שאין דברי הבוכה נשמעים היטב, ועתה כשדברה נעמי שנית התחילו הן לכנות עוד.

(טו) שובי אחרי יבמתך. אין אחרי זה תאר המקום, אף לא תאר הזמן כי אם תאר המעשה. כלומר הנה שבה יבמתך ראשונה, וממנה תראי וכן תעשי לשוב גם את, ויתורגם אחרי יבמתך ללועזים nach dem Beispiel deiner Schwägerin. ודוגמתו בכתוב אחרי רבים להטות (שמות כ"ג ב'; ראה שם דברי). ואחרי זה עקרו כרעהו שפירשתיו מ"א כי י"ט.

(יז) באשר תמותי אמות ונו'. לא אשוב אל מקומי אפילו אחרי מותך, ובמותי אצוה שיקברוני בקברך וישימו עצמותי אצל עצמותיך. וכל דברי רות האלה מתכלית הספר הזה; כי אשה שנכה נאמנה רוחה את אם אישה המת הלא היתה אשה טובה לבעלה, וכל בת נכר אשר כמוה מוצאה מוצא טוב.

(כ) מרה, וכתוב מרא, באלוף. ובעלי המסורה הגיהו שלא כדון, כי הסופר כתב בתחלה מרא באלוף, מפני שהיה כותב באחרית הימים כשהיתה יד לשון ארמית גוברת.

(כג) השבה טעמו למעלה, כי הוא לשון פְעֵלָה ולא סוּעֵלָה, ואף על פי כן יש בראשו היא הדעת, והוא על פי מה שאמרתי בכיאר הנולד לו (בראשית כ"א ג'). ולסדר הדברים כמות שהוא לפנינו בספרים לא מתישב היטב לשון השבה לא על נעמי ולא על רות; לא על נעמי מפני שלא יאמר בלשון המקרא וחשב נעמי השבה, ולא על רות מפני שרות כשהיא לעצמה אין ביאתה אל ארץ יהודה שיבה אצלה. ולכן אומר אני שסדר הדברים הסוף, ועקרו השבה עמה משדי מואב¹, ועתה יתישב היטב לשון שיבה אצל רות כשהיא שבה עם נעמי, שכן נאמר למעלה כי אתך נשוב לעמך (פסוק י'). וגם למטה נאמר השבה עם נעמי (ב' ו').

ב

(א) מודע לאישה, וכתוב מידע, ביוד, שדינו מִיְדַעַי ונראה לי שהוא העקר. ועל דבר הענין כבר מלתי אמרה שכמו שבמאמר יש נושא המאמר ומקומו בראש המאמר, והשותפות שבינו ובין הנשוא מרביתה לא נראית בראשית הדברים כי אם בסופם או בסוף סופם, ויש אשר לא נראית כל עקר כי אם למבין². כן יש לספור נושא, ויש שלא תראה השותפות שביניהם כי אם בסוף הדברים. ונושא הספור אשר לפנינו יזלנעמי מודע לאישה ושמה בעז, ועדיין לא נראה ערך הנושא אצל הספור, והוא לנו לאחר זמן.

¹ ולא שהמקרא מסורס מעקרו, ובלבד שכתחלה נשמטה חיבת עמה במעות סופר ונכתבה בגליון, ואחרי כן כשהכניסוה אל גוף הספר קרה מקרה הוץ למקומה.

² ואציגנה נא עמך המאמר הזה למשל: הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקותי ואת משפטי תעשה ושבת את כל מצותי לכת בהם והקיסותי את דברי אתך אשר דברתי אל דוד אביך ושכנתי בתוך בני ישראל (מ"א ו' י"ב וי"ג). ועתה שאל נא לאומרים לדעת את לשון המקרא, ולא אחד מאלף ירע להגיד לך מקום הבית הזה אשר אתה בונה" בדברים האלה, והוא נושא המאמר כלה, וסוף הדברים הנשוא, כמו שפירשתי לך במקומו.

עוד שבע פעמים כפרשה זו, וכן בכל לקט שבלים שבמקרא משמש הבנין הכבד הדנושי, ולא קל¹). ואם כן, לא חנם הלשון שבכאן הבנין הקל.

ועתה ראה מה שאמרתי בכיארור ילחנו הקהל (במדבר כיב ד'). וכביארור ומצרים מקברים (שם ליג ד'). שם הראיחך לרעת שיסול לשון הבנין הכבד הדנושי בפועלים הרבה ובפעולים הרבה, ושעם שניהם חווק הפעולה; כי פועלים הרבה מפלשים בפעולה יותר מסועל אחד, וכשהפעולים רבים הפעולה ארוכה מאשר היא כשהם מעטים. ומתוך הדברים האלה הלא חבני שהלוקט פעולתו קצרה מן המלקט. ובנלל הדבר הזה לא נאמר בלקיטת המן כי אם לשון קל²). לפי שהמן לא היתה לקיטתו יגיעה לישראל, כי הקרה ה' לפניהם, ואף לא היו מרבים בלקיטתו. מפני שירעו שלא יעריף המרבה והסמעיט לא יחסיר (שמות טז יח). ולא כלקיטת המן לקוט שבלים אחרי הקוצרים, שהשכלים מעט והן מסוורות אחת הנה ואחת הנה ולקוטן יגיעה רבה, ולכן נוסל בו הבנין הכבד הדנושי. ובעו שבא להזהיר את רות מלכת בשדה אחר אמר ללקוט לשון קל, לאמר לה שאפילו כשתראה בשדה אחר שבלים הרבה זו אצל זו שקלה לקיטתן לא תלך שמה. ושעם הזהרתו נראה לנו מרביר נעמי שאמרה אחרי כן ולא יפגעו כך בשדה אחר (למטה ססוק כיג; ראה שם דברי).

בשדה אחר, וממה שאמר בעו אחרי כן וגם לא תעבורי מזה, והוא רוצה לאמר שאפילו בשלו לא תעבור משרה אל שדה כשאין נערוותי עוברות, נראה בעליל שעתה לא על שדה שלו הוא מזהירה, ובנלל הדבר הזה אומר אני שבשדה זה דינו קְשָׁדָה, וסירוש בשדה אחר בשדה של איש אחר, ומשמש אחר כאן כשם דבר כמו שנאמר לא יבנו ואחר ישב (ישעיה ס"ה כ"ב). ונאמר עוד תסחן לאחר אשתי (איוב ל"א י').

(יא) אחרי מות אישך, שפסקה הקרבה שבינך ובין חמותך והיא נכבירה לך.
(יב) אשר באת לחסות ונוי. אמר בעו כן על פי מה שאמרתי מיב יז כ"ז.
כי הגר בארץ תוסה בצל אלהי ארץ מגוריו, ובנלל הדבר הזה הוא חייב בעבודתו.
(יג) אמצא חן בעיניך. הלשון הזה ושעמו מפורשים לך כל צרכם במה שאמרתי בראשית מ"ז כ"ה.

(יד) לעת האכל מתורגם ומפורש לכל כשתגיע שעת האכל. ואני לא כן אחשוב, לפי שאם כסירוש המקובל, ובעו מדבר דבריו אלה לעתיד, היה אומרם לפני מזה כשרבר בצמאה, ואחר שאמר וצמית והלכת אל הכלים ונוי, היה מסיים ואומר ולעת האכל ונגשת הלום ונוי, ואפילו כשלא עשה כן לא היה הכתוב מססיק בהודיית רות בין דברי בעו, והיה אומר בסוף ססוק י"ב ועתה לעת האכל ונוי, אף היה אומר במעשה ויהי לעת האוכל ותשב מצד הקוצרים ונוי, ובנלל הדברים האלה אומר אני שלמיד של לעת למיד המחוקת שדברתי בה פעמים הרבה לאמר שהיא כאין לתרגום. ולעת האכל כעין מאמר שלם, וסירושו הנה עת האכל. ואמר בעו כן, מפני שרבים היו הדברים שנדברו בינו ובין רות, ואין מה שבפרשה כי אם תמציתם, ועד כה וכה הגיעה שעת האכל⁸).

¹ ראה דברי הכתוב ויקרא י"ט ט', וכ"ג כ"ב, וישעיה י"ז ה'.

² ראה שמות מ"ז ד', ה', מ"ז, י"ז, י"ח כ"א, כ"ז וכ"ז.

⁸ ומפי מלמד אחד בבית סדרש חכמת ישראל אשר בברלין שמעתי שלעת האכל

ויצבט. לא סירשו נניום בשרשיו כל צרכו. ופעל צבט כמו *עִבַּת* בערבי. והוא כמו *صَبَّ* ששרש צבתים שבפסוק מ"ז קרוב לו. ולשון ארכעתם כמו צבת בצבת עשויה (אבות ה' ט') ועקרו שיאחו האוחו את הרבר בשתי ידיו כאוחו במלקחים. ופירושו כאן לקח ונתן לה קלי בשתי ידיו. ולא שסמך כף אל כף ועשה שתיהן בית קבול. לפי שאם כן היה הכתוב אומר ויתן לה מלוא חסנים קלי. כי תקע שתי ידיו בקלי וכפות ידיו פניהן אשה אל רעותה. וביניהן קלי הרבה. והניש כף אל כף כל מה שיכול והוציא ידיו. והקלי העולה בין שתי כפות ידיו נתן לה.

(טז) של תשלו מלשון שלל ולא ענין שננה כמו שאומרים חכמי ישראל. הצבתים העמרים שאינם כרוכים ערנה. והם נקראים כן על שם מדתם. מפני ששיעורם כשיעור שבלים העולות בין שתי כפות ידי המעמר. וראה מה שאמרתי למעלה פסוק י"ד בסוף דברי.

(יז) ותחבט. עשתה כן מפני שלא היתה יכולה לשאת השעורים בתכנן. כי היו משא כבד יכבד ממנה.

(יח) ותרא חמותה וני. נזכר הרבר הזה ומתן המותר בשביל שאלה נעמי. כי בראות נעמי שעורים הרבה שלקטה רות והגותר משבעה ידעה שהיתה מלקטת אחרי מי שמצאה חן בעיניו. ולכן שאלה לדעת מי הוא.

(יט) יהי מכירך ברוך. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ב'. וגם מן הכרכה הזאת אנו שומעים שבימי הספר הזה אין בעל השרה חייב לעזוב לקט קצירו לעני ולגר. ולפי שאלו חסין בעו לא היה מניח את רות ללקט בשרה. עתה כשהוא מכירה ומעשהו עמה חסד תחול על ראשו ברכת נעמי.

(כ) אשר שב לפני פניו אל הוא שנאמר כנדר בעו. ולא לפניו אל שם ה'. ואת המתים. כי העושה חסד עם אלמנה כנותן כבוד לשם אישה המת ולזכרו. מגאלנו. בכתבי יד אין מספר כתוב כאן מגאלנו. לשון רבים. ואשר לפניו הוא העקר. והגוסס שבכתבי יד מחסרון דעת המנסח שלא ידע משמעה של מים של מן שכראש התיבה הזאת. המנסח ההוא היה אומר שמיים זה מלמד על החלק האחזו מן הכל. ומפני שבגואל אחר לא תפול מים זה. הניח וכתב מגואלינו. ובאמת מים זו כעין מים שפירשתיה ויקרא ד' ב' בסוף דברי ואמרתי בה שהיא משמשת להרכות בסתימותו של השם. ואמרתי שזו כעין מים ההיא. ואינה כמותה ממש. כי מים של מאחת סותם כל עצמו של היחיד אצל מינו. וזה לא סותם כי אם תארו. והוא כמיים של משערת ראשו (ש"א י"ד ט"ה) שתרגמתיו *das geringste Haar von seinem Haupte*. ועל פי הרברים האלה פירוש מגואלנו גואל לנו שאין לתארו בצמצום. כי גואל רחוק הוא. שכן בעו אומר וגם יש גואל קרוב ממני (למטה נ' י"ב). ויתורגם מגואלנו הוא ללועזים *er ist so zu sagen ein Verwandter von uns* או *er ist ein entfernter Verwandter von uns*.

(כא) גם כ'. אין הרבר הזה משמש כאן כלשונו השגור בכתבי הקרש. והוא בכתוב הזה כמו *אי גאל* כלשון יוני. ופירושו. אף אמת הרבר וזה פעמי.

תאר הזמן לאמירת בעו ופירוש הכתוב כשהגיעה שעת האכל אכר בעו גשו וגי. ותמה אני איך יאמר כן מי שלשון הטקרא לשון אבותיו ולא ידע שאם כדבריו היה הכתוב אומר ויהי לעת האכל ויאמר לה בעו.

וכנגד מה שאמרה נעמי קרוב לנו האיש. אמרה רות כן. והיא רוצה לאמר גם במעשהו שעשה עמי נודע שכדברך כן הוא. כי אמר אלי עם הנערים ונוי, ולולא קרוב לנו האיש למה יעשה עמדי ככל הטובה הזאת. ויתורגם גם כ"י זה ללועזים jawohl, denn

וגם מן הדבור. גם כ"י שבמקרא הוזה ולא ידעתי כיוצא בו בכל כתיבי הקדש חוץ מן הדבור. ונסי' שבמלכים א' א' ו' וספר מלכים נאמר ונכתב אחר גלות בבל. נראה שהספר הוזה לאחרית הימים. שכן xai yag דבור שנתחדש באחרית ימי ספר שליונים ולא נמצא בשירי הומירוס אף לא בספרי הימים הקרובים לימיו. (כג) טוב בתי כי תצאי. גם הלשון הוזה שלא תמצא דוגמתו בכל המקרא כי אם אחת ושתיים לשון אחרית הימים. כי בלשון הימים הראשונים כל מאמר שבראשו כ"י מקומו המקום השני. וזה מקומו המקום הראשון. ולא יסנעו בך. סניעה זו לשון סנע רע, ופירושו הכתוב ולא יסנעו בכבודך כאשר את אשה לדבר אליך כדבר איש אל אחת הנבלות. בשדה אחר. ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ה' בסוף דברי. ותן כל האמור שם ענין אף לכאן.

ג

(ב) הלילה. כי הזורה נרנו הרוח בעזרתו. והרוח המנשבת בלילה גדולה וחוקה מרוח היום.

(ג) שמלתך. ובכתיבי יד אין מספר כתוב שמלתך. לשון יחיד. וכן העקר. ונעמי צותה את רות לשום שמלתה עליה מלבד בנדיה. והשמלה בנד ארוך ורחב ששוכבים בו בלילה. ככתוב היא שמלתו לעורו במה ישכב (שמות כ"ב כ"ז). ולכן צותה תורה להשיבה לבעליה עד בא השמש שהיא זמן שכיבה. והיו פורשים השמלה על משכנם ושוכבים עליה. ובגלל הרבר הוזה היא העדה בטענת בתולים (דברים כ"ב י"ז). ורות שהיתה הולכת לשכב בנרן יעצתה נעמי לקחת השמלה לפרשה על קרקע הנרן בשכבה לישון. ובלכתה הנרן תשים השמלה עליה להתכסות בה דרך צניעות.

עד כלתו לאכל ולשתות. ומחנמה אמרה נעמי כן. כי אחר שאכל האדם ושחה לכו טוב עליו. וכטוב לנו יחמד חמדת נשים¹). וכן דרש הורש במדרש ויישב לכו (פסוק ז') שהיה מבקש אשה.

(ד) והוא יגיד לך ונוי. לשון נקיה היא זו. ופירושו הדברים תעשי ככל אשר יגיד לך. או לא תאמר לו מה תעשה לכל אשר יעשה לך. וראיתי לפרש כן מסני שכבוד הרבר שנעמי שלחה את רות למעשה ולא לדברים בלבד.

(ה) כל אשר תאמרי אלי. ואלי קרי ולא כתיב. ולא ידעתי למה הניהו בעלי המסורה וטובים הדברים ככתבם. שכן נאמר למטה פסוק י"א אשר תאמרי אעשה. ולא נאמר שם אלי.

(ו) ויחרד האיש. כי ננע כרגליו אל בשר אדם. וילפת. השבעים מתרגמים ויקם. ויונתן תרגם ואתרכיך כלפתא בשריה. ודברי שניהם דברי חלומות. כי לא ידעו

¹ ובגלל הרבר הוזה רופא איטלקי אחר יועץ לנשים הצנועות שלא להתיחד עם בעליהן תיכף אחר סעודת הצהריים, שמא יתבעו אותן בעליהן, והן נוקקות למרוד או לשמש ביום.

הראשונים מהו וילפת ואמרו מאומר, ומחסרון הדעת אותו הפסיק בעל הטעמים בינו ובין מה שלאחריו שלא כדון, כי מקום האהנה בהאישי, ולא בו. ופירוש וילפת והרכין, כי כשנעו בעו כרגליו אל בשר אדם וחרד הגביה את עצמו ממתניו ולמעלה והרכין ומשש בידיו לדעת מי השוכב מרגלותיו.

והנה אשה ונני, הוא הנה הממשש עם ראה¹). ולא אמר הכתוב כאן וירא מפני שהמעשה מעשה לילה, והדבר למד מענינו שנודע לבעו שהשוכבת אצלו אשה על ידי חוש מחושיו שעד נאמן הוא כחוש הראות. והדבר כמו שאמרתי שבעו משש מרגלותיו, וכשנעו באבר מאברי רות שאין כמותו לזכר, כגון השדים, ידע שהיא אשה, ולא אמר הכתוב וימש או כדומה לו מן הפעלים, מפני שאין הלשון הזה לשון כבוד כנגד רות.

(ב) ופרשת כנסך על אמתך. עקר הלשון הזה ומעמו מסורשים לך כל צרכם בביאור ולא ינלה כנף אביו (דברים כ"ג א'). ואלו עמרו הראשונים על מעם הדבור הזה, לא היו אומרים להלן כתיב ותחפשהו בכנרו לאמר שככה עמי אבל הכא ופרשת כנסך על אמתך (מדרש רות פרשה ו'). כי מדברי הדורש משמע שאין בין שני המקראות כי אם מהרת הלשון שזה לשון נקיה ולא האחר; ובאמת ופרשת כנסך על אמתך לשון נשואין כמו שפירשתי, ושככה עמי לזנות, ואין בשניהם כי אם הצד השווה הזה שכונו כן זו תוכעת בסיה. והדבר הזה שלא כדרך ארץ, כי בנוהג שבעולם זכר חובע נקבה בכל החי למינהו, ואם כן, הלא ישאל השואל לדעת למה תוכעת רות בסיה שלא כדרך ארץ, והדבר ברור שתביעה זו בנורת הכתוב, ומה חפץ הכתוב בה?

ועתה דע שכבר היה בחכמי גרמניא מי שאמר שאשה תוכעת בשעת הדחק ולא כיעור הוא לה, והיא דעת לסנג, כמו שנראה מסוף ספרו Minna von Barnhelm, וכמדומה אני שכן גם דעת הסופר הזה²). ומעשה רות מחמת דחקה, כי רות אשה מואביה בתוך עם נכר אשר בנות עמה תועבה להם, ומי יחזור אחריה? ואפשר שמצא הסופר מקום לנלות את דעתו לפי שהיתה שעתו צריכה לה.

(י) הבחורים הנערים שעדיין לא נשאו אשה, אם דל ואם עשיר, לחקור לדעת מי מן הבחורים דל ומי עשיר, ואכן עורא אמר אם דל ואם עשיר שהכל אוהבים אותך בעבור יסידך, ולא ידעתי מנין לאבן עזרא שהיתה רות יסת תאר וטובת מראה, ושכח הרב שאין בכל הספר הזה דבר לתאר רות ומראָה, וכל שכן שלא נאמר שהיתה רות יסת תאר וטובת מראה, ולא מקרה הוא לנו, כי הספר הזה לא בא לספר בשכחה של יסת תאר, וכל שבחה של רות שהיא אשת חיל (למטה מסוק ו"א), ומחכמה עשה הסופר שלא מדבר ביסיה של רות; כי אלו שבח יסיה, לא היה הספר עושה חסדו, לפי שאינו דומה המהלל בת נכר למען יסיה למהלל אותה בשביל שהיא אשת חיל.

¹ ראה בראשית ח' י"ג; ו"ח ב'; שמות ג' ב'; שופטים ט' ט"ג; ש"ב י"ח כ"ד; מ"ב ו' ל'.
² וכבר קדמהו הנביא האומר והחיוקו שבע נשים באיש אחד לאמר לחטנו נאכל

ושמלחנו נלבש רק יקרא שמך עלינו (ישעיה ד' א'). ושבע הנשים ההן כשרות, שכן מעיד עליהן הכתוב האחר האומר ביום ההוא יהיה צמת ה' לצני ולכבוד ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל, ראה שם דברי.

(טו) המטפחת. היא השמלה שהיתה עליה בלכתה הנרן, והיא אשר שכבה בה, כמו שמירשתי למעלה ססוק ג', ואף היא עליה עכשו כשהיא עתידה לשוב על דרכה.

ויבד שיש שערים. שש סאים שעורים, ונסל שם המדה כנסול שם המשקל בכתוב שלש מאות כסף (בראשית מ"ה כ"ב). והוא במלואו שלש מאות שקל כסף. ומן הראשונים יש שואל ואומר וזי דרכה של אשה ליטול שש סאין (סנהדרין צ"ג ע"ב). ולא ידעתי למה אמר האומר כן. הלא אוכלי המן לוקמים עמר לגלגלת (שמות מ"ז מ"ז), והם לוקמים איש לפי אכלו (שם ססוק י"ח). ולמרנו משם שיש בעמר כדי שבע לאדם אחד. והעמר עשירית האיפה (שם ססוק ל"ז). והאיפה על פי דברי הראשונים שלש סאים (משנה מנחות ז' א'). נמצא שאין בשש סאים יותר מכדי שבע לשלשים בני אדם, ולא משא בכר הוא זה שיכבד מאשה.

ויבא העיר. יש כתבי יד הרבה שבהם כתוב ותבא, כנגד רות, וכן נראה לי העקר. שאם בא בעו העירה בשעה ההיא היה הולך עם רות יחדו, והוא בדין שלא יעשה כן מן המעם שאמר אל יודע כי באה האשה הנרן (למעלה ססוק י"ד).

(טז) מי את בתני. ראה דברי אבן עזרא ההולך ארחות עקלקלות לפרש מ"י זה. וכבר ישאל השואל ויאמר מה הדבר הזה כשהוא יודע תאר הדבר ומראהו, ובלבד שאינו יודע תכליתו וערכו אצלו, כמו שהנביא רואה מרכבות יוצאת מבין שני ההרים, ומרכבות סוסים מסוסים שונים, והוא שואל ואומר מה אלה אדני (זכריה ו' ד'), ופירוש דבריו מה המרכבות האלה לי. והוא שאל כן מפני שהיה יודע שהי הראהו את המראה לרמו לו רמו, והוא חסין לרעת מה הרמו שמרמוס לו המרכבות והסוסים, ולבני אדם תשאל בכמו אלה ותאמר מי, ככתוב מי האנשים האלה עמך (במדבר כ"ב ט'); ראה שם דברי). ואף כאן אמרה נעמי מי את, והוא כמו מי את לנמשך, כלומר הנשנית מכמות שהיית או לא, וכן אמרו במדרש מה את סנייה או אשת איש.

(יז) אל תבואי ריקם אל חמותך. לא כוון בעו אל השעורים עצמן, כי אם כן היה אומר אל תבואי ריקם העירה, אל חמותך למה לי? ובעו כוון למתנתו מחמת שהיא סימן יפה לנעמי. כי בעו הרניש ברכר שכעצת נעמי עשתה רות לבא אליו הנרנה, ולכן נתן לרות המתנה, כדי שתראה נעמי ותדע שחמצה בידה הצליח, לפי שאם לא כן, היה בעו כועס על רות ולא נותן לה מתנה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב אל תבואי אל חמותך ובדרך אין דבר להיות לראיה שישרה עצתה בעיני. ויתורגם ריקם זה ללועזים ohne gutes Zeichen.

(יח) שבי בתני. הלשון הזה וטעמו מסורשים לך כל צרכם כביאור תשב בדמי מהרה (ויקרא י"ב ד'). כלה הדבר השלים הרבר, וכיוצא בו לכלות דבר ה' (ד"ה ל"ז כ"ב), ובלבד שהוא קל ועומד וזה הכנין הכבר הרנוש ויוצא.

ד

(א) והנה הגואל עבר. לא ידעתי לכוון למה אמר הכתוב כן שקרה מקרה הגואל לעבור על השער, ולא אמר שהומינו בעו לדין, ואין ספק שיש כוונה לדבר הזה. ואפשר שאמר הכתוב כן, מפני שהמומין את חברו לדין על ידי שליח בית

דין נותן לו זמן יום או יומים, וכאן אין שהות, כי נאמר כבעו לא ישקוט האיש כי אם כלה הדבר היום (למעלה נ' י"ז), וגם בעו עצמו אומר והיה בבקר ונוי ונאלתיך אנכי (למעלה ממנו פסוק י"ג). ובגלל הדבר הזה עבר הגואל על בעו בשער ביום ההוא בגורת הכתוב.

פ'לני אלמני. לא שאמר בעו כלשון הזה, כי בעו קרא לגואל בשמו, והכתוב אומר לו פ'לוני אלמוני מפני שלא חפץ להזכיר שמו. ומחכמה לא מזכיר הכתוב את הגואל הזה בשמו למען עשות חסדו בספר הזה. כי כשלא נקרא הגואל בשם נעשה ככן בלי שם¹), וכשהוא ממאן לגואל ובעו גואל, בטלה דעתו אצל דעת בעו.

(ג) חלקת השדרה. אמר אבן עזרא יתכן שהיה השדרה גדול וחלק ממנו היה לאליםלך. ומדבריו אלה תראה שאין דעת דיני הלשון הדעת אותה. כי מי כאבן עזרא יודע דיני דגש ורפה ונח ונע ומתג ונעניא וכל כמו אלה, והוא לא ידע ששדרה מרביתו לא שדרה מיוחדת או מוגבלת כי אם סתם שדרה, כמו שנאמר שדרה העיר (בראשית מ"א מ"ח) ושדרה הארץ (ויקרא כ"ה ל"א), וסירושם שדרות אנשי העיר ושדרות יושבי הארץ. ולשדרה מיוחדת ומוגבלת תאמר חלקה. ככתוב חלקה אחת חמסר וחלקה אשר לא חמסיר עליה תיבש (עמוס ד' ז'), ולא נאמר שם שדרה אחד ימטר ונוי, מפני שלא יאמר כן בלשון המקרא. וכשאתה מדבר בשדרה מיוחדת של פ'לוני תאמר בלשון המקרא חלקת פ'לוני (שיא י"ד ל' ומ"ב מ' כ"א). או חלקת שדרה פ'לוני (מ"ב מ' כ"ה). או חלקת השדרה אשר לפ'לוני כמו כאן, וכמו שנאמר למעלה ב' נ', ובלבר ששם חסרה תיבת אשר.

(ד) ואם לא יגאל. אין הלשון הזה כדוין. ואף יש כתבי יד הרבה מאוד שבהם כתוב תגאל. ובעיני כל עצמה של התיבה הואת חשודה ביתור, ואומר אני שהדברים נעקרו ואם לא הנידה לי, והלשון נעין לשון הכתוב אם ישכם עושים ונוי הנידו לי ואם לא הנידו לי (בראשית כ"ד מ"ט). שגם שם נקצר כפל התנאי בחסרון הפעל. ותיבת יגאל שבכאן היתה כתובה בתחלה בגליון, וכתבה מי שחפץ להשלים לשון הכתוב. והגואל שלא היה לפ'נוי עלה במחשבתו נכסתר, ולכן כתב יגאל ולא כתב תגאל, וברכות הימים נכנסה תיבה זו מן הגליון אל תוך הספר פנימה.

(ה) ומאת ונוי. לא יפורש ככתוב, והדבר ברור שמעות סופר יש כאן, ובכר אמרו אחרים לפ'ני שומאת זה עקרו גַס־אַת.

(ו) סן אשחית את נחלתי. כביאור ויבמה (דברים כ"ה ה') פירשתי את המקרא הזה, ואמרתי שנחלתי שאמר כאן נחלה ממש, והגואל מדבר בהשחתת נחלתו על ידי עבודתו שיעבור חנם את נחלת אחיו המת. ועתה אין רוחי נוחה מן הפירוש ההוא, כשביל שאם כן, כל עצמו של הגואל הקרוב מבעו מה לו בספר הזה? ואם הזכיר הסופר את הגואל הזה ודבריו להשמיענו שיש בני אדם שאינם אוהבים יגיעת חנם, הלא הוא עצמו ינע חנם, כי יגיעתו שלא לצורך תכליתו. הלא על כרחנו נאמר שבא הגואל הקרוב להשמיענו דבר דרוש לחפץ הספר הזה, ואם כן, ותכלית הספר הזה להוציא מדעת האומרים שאיש מישאל אסור לישא לו בת נכר, זה פירוש הכתוב סן אשחית את נחלתי בקחתי את רות והיא מאוביה. ופירוש נחלתי

¹ ראה מה שאמרתי בכעין זה ש"ב ג' ז'.

בני אשר תוליד לי. כמו שנאמר בישראל בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א') ונאמר ונחלתי ישראל (ישעיה י"ט כ"ה).

ועתה הלא ידענו מה לזכר סלוני אלמוני בספר הזה; כי בא הכתוב להניד לנו שהיה הנואל קרוב מבעו, ולו משפח הנאולה, ויען אשר מאס במזאביה מקחתה לו לאשה אבר מנששו טובה הרבה ונתן כבודו לאחר, והיה בעו תחתיו לאבי בית דוד. (ז) לקים כל דבר. גם הלשון הזה מלמד על ימי הספר, כי לא נודע הבנין הכבד הרגש הזה עד ימי הנביא האומר ויחלו לקים דבר (יחזקאל י"ג ו').

(ח) וישלף נעלו. הפעל לפעולת שלשום, ופירוש הדברים אחר ששלף בעו נעלו נתנו לנואל לאמר לו קנה לך את נעלי ואני אקנה לי את נאולתך תחתיו. (ט) לזקנים וכל העם. לא תאמר כן בלשון המקרא, ואומר אני שמעות סופר יש כאן, והדברים כעקרם ולכל העם, בהשנות למיד של לזקנים כדון. (י) עדים. יש בו כדי מאמר שלם, והוא במלואו עדים אנחנו היום, וכיוצא בלשון הזה ויאמר עד (שי"א י"ב ה').

(יא) אשר בנו שתיהם ונוי. הרוצה להבין את הדברים האלה על ברים יזכור שאין רחל ולא רחל לבדן הבנות את בית ישראל, כי בלהה וולפה בנות עמהן, ואם כן, עקר המאמר הזה, שתייהם, והכתוב הזה בא להוכיח שרחל ולא אחיות, ואף על פי כן רחל שנשאה יעקב על לאה אחותה שלא כמנהג הנהוג בימי הספר הזה, גם היא בנתה את בית ישראל, וזכר הדבר הזה דרוש לחסן הספר אשר אנחנו בו, כמו שיתבאר לך הדבר בביאור הפסוק האחר.

וקרא שם בבית לחם. הלשון הזה ושמעו מפורשים לך כל צרכם בביאור לראות מה יקרא לו (בראשית ב' י"ט) בסוף דבריו.

(יב) אשר ילדה תמר. זכר תמר כזכר רחל ולאה, שניהם מנם משפחה, ובשניהם באו המברכים את בעו לאמר כואת: כמו שבנשואי אשה אל אחותה ובביאת יהודה אל תמר כלתו יש ספק, ואף על פי כן הורע ורע בך ה', כן זו אף על פי שמואביה היא ורכים מואסים בה תבנה לך בית בישראל, והסופר הזה אשר נבהל הוא לעשות חסדו כמעט חמא כלשונו, כי השומע ישמע דבריו ויטעה לאמר שמתיר הכתוב לאדם כלתו ואשה אל אחותה.

והכתוב הזה מדבר ברבר איש בימיו, אחר כל כבוד בית דוד, כי בימי בעו, והם ימי שפוט השופטים, מה כבוד בית סרן? והלא בעו עצמו בית סרן, ומה ברכה היא זו שיבורך בית אדם בעצמו?

(יג) ותקראנה לו הישכנות ישם. קריאת שם זה יוצאת ממנהג ישראל, כי בכל המקרא אבות הילוד קוראים את שמו, וכאן השכנות הנה הקוראות את השם, וגם הדבר הזה נעשה בנות הכתוב, כי הנשים מלאות רוח קנאה, ומתקנאות משפחה במשפחה, אפילו בקרב עמן, וכל שכן שמתקנאות בנות עם אחר, ולכן כשבא הסופר להתיר לבני עמו בנות עם אחר היה ירא שלא תהיה רוח בנות עמו נוחה מן הדבר הזה, ובשביל כן השכיל בדברי המשל להניד לנו שבנות ישראל שבימי קדם לא עבר עליהן רוח קנאה כקחת בעו את רות המואביה לו לאשה, כי הכירו את רות אחר שבאה לחסות בצל אלהיהן ונהגו בה מנהג אחוה, ואף קראו את שם בנה הנולד לה.

ספר עזרא.

א

(א) בשנת אחת לכורש. כשנה הראשונה למלכו על ככל אחר שכבשה, והוא מלך פרס קודם לכן ימים רבים. לבלות דבר ה'. להמלאות דבר ה'. וכן כתוב במקום האחר (דהיב ליו"כ"ב), וכעין זה רות נ"ח. העיר ה' את רוח כרש. ראה מה שאמרתי בדברי הזכרונות שעל מצבת מישע מלך מואב מ"ב ג' ה' בסוף דברי. ואפילו לדברי האומרים שהדברים האלה כמשמעם, התאמר שבטל כורש רצונו מפני רצון ה', כאברהם שהיה מוכן ומוזמן להעלות את יצחק בנו יחידו עולה לה', ולא מעובדי ה' כורש? הלא על כרחק תאמר שהשתמש ה' בחסצו של כורש ככלי למעשהו, שנתן ה' בלב כורש לקרוא לגולי יהודה דרוו, ומאת ה' היתה שישר הדבר בעיני כורש ונדמה לו שחסצו בו. ומה חסין כורש בשבוב יהודה על ארמתו? השאלה הזאת רבות תשובותיה ואלה אומרים בכה ואלה בכה. ולי נראה שהיו גולי יהודה מסייעין בירי מלך פרס בהלחמו עם בבל, ועצתם ועזרתם עמדו לחילו לבא העירה בערמה בליל הלכר בבל. וכשנלכדה בבל שלם כורש לגולי יהודה כנסולם ונתן להם הרשות לחזור לארצם. והיה חסין כורש בדבר הזה לפי ששכר הכרת טובה טובה.

(ב) אלהי השמים. דבור חדש מקרוב בא. והעברים לא היו משתמשים בו קודם לגלות בבל.

(ג) אשר בירושלים. אמר אבן עזרא דבק עם בית ה', וכן מתרנמים הלועזים ללשונותם ועושים הוא האלהים מאמר בתוך מאמר. ולא נראה לי כן, לפי שאמר שאמר כורש כל ממלכות הארץ נתן לי ה' אין צורך לו לאמר שה' הוא האלהים. ואני רואה דברי השבעים מדבריהם. והשבעים מחברים אשר בירושלים אל הוא האלהים ועושים הוא האלהים אשר בירושלים תוספת ביאור לאלהי ישראל. וכדי שלא תטעה לומר שאלהי ישראל הוא האלהים הנעבד בערי שמרון קודם שהלך ישראל בנולה, מסיים הכתוב ואומר הוא האלהים אשר בירושלים, כלומר האלהים אשר בחר בירושלים לשכן שמו שם, והוא מכון לשבתו עולמים, ועבודתו שם עבודה זכה על פי דברי נביאיו, ולא כעבודת שמרון שהיא עבודת ה' ככתחלה בתבנית שור ועגל. וראה מה שאמרתי מ"א י"ב כ"ח.

(ד) וכל הנשאר. פירשו רש"י ואבן עזרא שהנשאר זה נשאר מפני שאין לו סמון, ואנשי מקומו העולים מצוים לחמוך בידו כדי שיוכל לעלות. ולא מתישב על פירושם לשון עם הנדבה לבית האלהים שנאמר אחריו; לפי שאם כן, והמנשאים עצמם עולים לירושלים, למה יתנו הם את נדבותיהם לבית האלהים ביר מי אשר

ינשאוהו בכסף ובוהב? לכן אומר אני שהנשאר מי שנשאר כבבל ולא עולה מסני שהוא אינו רוצה בכך, ומסני שהוא עצמו אינו עולה הוא מצטוה לתמוך ביד העולה בכסף וזהב ולשלוח בירו נדבותיו לבית האלהים. וכן נאמר אחריו כנגד העולים וכל סביבותיהם חזקו בידיהם בכלי כסף ונוי לבר על כל התנדב (פסוק ו'). וכאמת העולים מרביתם היו עניים וכושלים שלא מצאו פרנסתם בארץ הנכריה. והנשארים המה העשירים אשר ראו ברכה במשלוח ידם בארץ גלותם ובגלל הדבר הזה לא היו רוצים לשוב אל חרבות ירושלים. חוץ מראשי האבות שהם עלו ירושלימה. מסני שבגלות דל כבודם והיו כיתר הגולים, ובשובם על אדמתם היו מצפים ומתכים שתחזור להם העטרה לישנה.

(ח) לכל העיר. ראה מה שאמרתי בביאור לעת האכל (רות ב' י"ד). ואף כאן למיד של לכל למיד המחוקת והיא לתרגום כלא היתה.
(ט) ויספרם נתן להם מנינם במספר שמות בכתב. ראה מה שאמרתי בראשית ט"ז ה'.

(ט) ואלה מספרם. אמר אלה כנגד הכלים עצמם. ולא אמר זה כנגד מספרם. וכן דרך המקראות לרבה, וכן יעשה בכל לשונות בני שם. וממה ששמשו הכלים האלה בבית שני, אף על פי שנתנם נבוכדנאצר בבית אלהיו ואין ספק שהשתמשו בהם שם לעבודה וזה, אנו למדים שכמו שלדברי חכמי התלמוד ישראל מומר אף על פי שחמא ישראל הוא, כן מן המקרא כלי בית ה' לא חל עליהם שם תשמישי עבודה וזה, ואפילו השתמשו בהם לעבודה וזה.

(י) כספרי זהב גביעי זהב, ונראה שהיה להם כסוי ולכן נקראים כן. ולא ישמש השם תשמיש זה חוץ מן הספר הזה כי אם כספר דברי הימים. ואם כן, תשמישו זה חרש עמו ומקרוב בא לו.

ב

(ב) מספר. הוא הנקרא בנחמיה ז' ז' מספרת. מספר אנשי עם ישראל שב לשלאחריו, כי בפסוק הזה שמות ראשי האבות והשרים, ובפסוק האחר מתחיל למנות עם הארץ. ואין החשבונות שבספר הזה מסכימים לחשבונות שבספר נחמיה.
(ו) לבני ישוע יואב. ובנחמיה ז' י"א נאמר ישוע יואב, ולא זה ולא זה העקר, וזה שבכאן לא צריך ראייה, והנוסח שבנחמיה לא טוב ממנו, מסני שאם כן, היה הכתוב אומר לבני ישוע ולבני יואב. ואני לא ידעתי לשער עקר הדברים האלה.
(כז) אנשי מכמס היא מכמש שנוכרת בשי"א י"ב ב', והיא נקראת כן גם בנחמיה י"א ל"א.

(לא) בני עילם אחר. יש כתב יד אחר שחטר "אחר", והרבה כתיבי יד אחרים שבהם כתוב תחתיו אחר, בדל"ת. ומה שלפנינו בספרים הוא העקר, והכתוב קורא לעילם זה עילם אחר לחלק בינו ובין עילם שנוכר למעלה פסוק ז'. וראה מה שאמרתי בביאור אלהים אחרים (שמות כ' ג').

(נב) ולא יכלו להגיד. ראה מה שאמרתי בראשית י"ב י"ח. ומסני שאין הגדה כי אם למעשה שהיה יש במשמעה הוכחת דברים בראיות שאין להרהר אחריהן. וזרעם של אבותם, והורע הם עצמם שלא יכולים להגיד.

(סא) בני ברזלי משרש בני הקיץ להניד לך שהם נקראים בני ברזלי על שם שלקה אביהם אשה מכנות ברזלי הנלעדי. ואם לא תאמר כן, עדיין לא הניד לנו הכתוב שמו הראשון של אבי בני ברזלי. על שמם על שם הבנות. ויותר נראה לי ששמם זה עקרו שמו, והבנוי שב אל ברזלי הנלעדי.

(סב) כתבם המתיחשים כתב המתיחשים שלהם, ודונמחו מדו בד (ויקרא ו' ג'). ולא נמצאו אמר הפעל לשון רבים כנגד "המתיחשים" הקרוב אליו מן כתבם.

(סג) מקדש הקדשים. מלשון הכתוב הזה משמע שהותר להם לאכול בקדשים קלים. ואם כן, דין אלה כעין מה שאמרתי כהן בעל מוס ויקרא כ"א כ"ב. עד עמד כהן לאורים ולתומים. ונראה מכאן שבימים ההם לא היו שואלים פי נביא בספקות כמו אלה. ולא שהיו מחכים שימהר כהן לאורים ותומים לבא, כי לא עלתה תחלתם עליה כעליה הזאת, ובלבד שבימי הכתוב היה הדבור, עד עמד כהן לאורים ותומים שגור בפי העם לימי הדעת העתידים לבא באחרית הימים כמו ששגור הדבור, עד שיבא אליהו בפי חכמי התלמוד.

(סד) ארבע רבוא ונו'. אין חשבון הכלל עולה יפה עם פרטיו, ורש"י נדחק להכריע בין שני החשבונות על פי האמור בסדר עולם.

(סו) סוסייהם שבע מאות. הגה אמרתי לך פעמים הרבה שהעברים הראשונים לא היו אוהבים סוסים, ועדיין תמצא כדבר הזה בעולים האלה, ואף על פי שמרביתם נולדו בארץ נכריה. הלא תראה כמה סוסייהם וכמה חמוריהם. ולא תאמר שהיו הסוסים מעט מפני שדמיהם יקרים מדמי חמורים. כי הסוסים האלה למשא ולא למלחמה, ואין הסוס שהוא למשא שווה יותר משני חמורים, וכאן יש תשעה חמורים כנגד סוס אחד. ועל כרחך תאמר שהדבר כמו שאמרתי.

(סה) לבית ה'. למקום שהיה בית ה' בנוי לפני כשהיה קיים, ומרב חבה נקראת קרקע המקדש החרב בית ה'. וכן יאמר האומר בשיר אנגלי, שבע אחים אנחנו, והוא יחיד לאבותיו, כי ששת אחיו כלם מתים, והם לו כחיים וקיימים מפני שלא נשכחו כמת מלבנו.

(סס) רבאות. וכמקום אחר נקרו רבאות (דניאל י"א י"ב). ועשו כן מחוסר דעת, כי לא היו יודעים איזו מן השתים טובה. ואתה ראה מה שאמרתי בביאור אביהוא (שמות ו' כ"ג). וכאליף האחרונה של אביהוא אליף של רבוא, והוא אליף המסמקת שנמצאת בסוף שמות וחארים; כמו יסוא (למטה ג' ז') ועקרו יסו, ככתוב במקום אחר (יונה א' ג'); קליא (שיא י"ז י"ז), ועקרו קלי (רות כ' י"ד); נקיא (יואל ד' י"ט), והוא בתחלה נקי, כנודע לכל. ומפני שכל עצמה של אליף זו לא באה בסוף התיבות כי אם להזהיר את הקורא שלא יחבר אות שלפניה אל התיבה שלאחריה, היה בדין שלא חתב ברבויים, מפני שהיא בהם שלא לצרך, אבל מתוך הרגל דבר היו הסופרים כותבים אותה גם ברבויים, והיא למבטא כאין. ועל פי הדברים האלה הנקוד שבכאן הוא העקר, ולא הנקוד שבספר דניאל.

ג

(א) ויגע החדש השביעי. וכן נאמר בנחמיה ז' ע"ג. ולא נראה לי שויגע זה נקוד כרין, ואומר אני שרינו [עצ], הבנין הכבד הנוסף שכן אמר הנביא הגיע היום (יחזקאל ז' י"ב). ונאמר עוד עת הומיר הגיע (שה"ש ב' י"ב). וכן הרבוב בלשון המשנה הגיעה השעה.

בערים. אצל ירושלים שבסוף הפסוק ערים סתם ערים שאינן ירושלים. כלומר שאר הערים או ערי המדינה. וראה מה שאמרתי בביאור מן הערים הגבעתה (שופטים ד' י"ד).

(ד) ויעשו את חג הסוכות ככתוב. ואיה יום הזכרון אוראש השנה. ואיה יום הכפורים? ולא תאמר שלא כלו בנין המזבח עד חג הסוכות. כי נאמר אחריו מיום אחד לחדש השביעי החלו להעלות עולות לה' (פסוק ו'). ועוד שאסילו כשאין מזבח היו יכולים לקדש עצרה בראש השנה ויום הכפורים כמו שאנחנו עושים היום הזה. ואין אנו מקריבים קרבנות. ועל כרחך תאמר שראש השנה ויום הכפורים עדיין לא צותה עליהם תורה בימים ההם. לפי שאלו היו אז מצוה מן התורה היו העולים האלה מקיימים אותה בעלותם.

(ו) לצדנים. שלמה אמר אין בנו איש יודע לכת עצים בצידונים (מ"א ה' כ'). ומאז ועד היום ההוא שהכתוב הזה מרבר בו כחמש מאות שנה. ועדיין לא היה בישראל איש יודע לכת עצים בצידונים. כי העברים לא היו מחככים את האומנות עד שנפוצו על פני כל הארץ.

(יא) ויענו. ראה מה שאמרתי בעניה זו שמות מ"ו כ"א. והיא משמשת כאן בשביל עקרו (Refrain) של הלל זה שהוא. כי לעולם חסדו.

(יב) בעיניהם. הלשון הזה לא מתישב היטב. ואף יש כתב יד אחד שבו כתוב לעיניהם. והנוסח ההוא טוב ממנו. ועל פי הדברים בכתבם אשר בספרים בעיניהם זה נדרש לפני פניו אל "ראוי" ואמר הכתוב כאן ראו בעיניהם שלא כרין. כי כרין שיאמר ראו עיניהם. כמו שפירשתי בביאור ברגלי אעבורה (במדבר כ' י"ט).

ד

(ג) לא לכם ולנו. האיון לשותפות שבין שתי הכתות ולא לכל אחת מהנה. שאם כן היה הכתוב אומר לא לכם ולא לנו. אנחנו יחד מסורש לך כל צרכנו בביאור יחדו (בראשית י"ג ו').

(ה) דריוש מלך פרס. אין זה דריוש המדי הנזכר בדניאל ו' א' וט' א'. והוא דריוש השני בנו של הסמססים.

(ז) כתוב ארמית ומתורגם ארמית. היו הדברים כתבם ארמית ולשונם ארמית. וממה שנזכר הדבר הזה. ולא היה לסופר כדבר למד מענינו. נראה לי שהיו היהודים משתמשים בימים ההם בכתב יהודי בכתבם כלשון עם אחר. כמו שהיו יהודי אספמיה ונרמניא עושים. וכמו שיהודי ערביא עושים עד היום הזה.

(ט) רחום בעל טעם. כל הדברים מכאן ועד סוף פסוק י' הנושא, ודברי מסוק י"א המה הנשוא.

(י) ובענת. נשנית תיבה זו כאן בטעות סופר מסוף הפסוק האחר. והטעות מחמת "עבר נהרה" שלפני תיבה זו בכל אחר משני המקראות האלה.

(יא) ובענת. השבעים השמיטוהו. כי לא היו יודעים מה הוא. ונוניום אמר שתיבה זו לחלומי הענין והיא כמו "ונומר". ועדיין עליו הראיה. כי מה שאמר בענין הוה כשרשיו לא עולה יפה. ואני אראך כסמך שהסופר הוה משתמש כתיבה אחרת למשמע "ונומר". ועוד שהרי הזכיר הכתוב חשעה עמים בשמותם. והוסיף על הפרטים האלה שני כללים ואמר ושאר אומיא די הנלי אסנפר ונוי ושאר עבר נהרה, ולא בדין הוא שאחר כל אלה יסיים ויאמר דבר כעין ונומר.

ועתה הנה ראיתי שחויץ מן הטעות שבפסוק ט' לא נמצא כענת זה כי אם בתחלת מכתבים. כמו כאן ולמטה ד' י"ז¹). וי' י"ב. ולסיכך אומר אני שתיבה זו בארמית כמו ועתה שנראש העקר של מכתבים בלשון הקדש. כמו שפירשתי במדבר כ"ב ו' בגוף הספר ובציון שבגליון.

ועל פי הדברים האלה כענת זה כאן חויץ למקומו. ומקומו בראש הפסוק האחר, וכן בכל דבר שנוצר כענת או כעת בספר הזה הוסק בינו ובין מה שלאחריו שלא כדון. כי בדין שיכתב אחר שנמרה ברכת שלום כלה. ומקומו בראשו של גוף המכתב לחלק בינו ובין ברכת שלום שלפניו.

(יב) יבקר סועלו סתום. ופירושו יבקר המבקר במצות המלך. וכמו שנאמר למטה פסוק י"ט ומני שים טעם ובקרו.

(יג) ובענת. אין כאן מקומו. והוא תחלת הדברים שבפסוק האחר. כמו שפירשתי למעלה פסוק י"א.

(כא) יתשם שרשו שום ואמר יתשם. ולא אמר ישתם כמו שנאמר מן שכלל ישתכללון (למעלה פסוק י"ג). וכן דרך נחי עזי כשלא יראה וא"ז שלהם בעינו או ברמות ויד. וכן אמר הנביא והתשוטטנה (ירמיה מ"ט ג'). ולא אמר והשתוטטנה.

ה

(א) עליהון על חגי וזכריה הנביאים. ופירוש הכתוב שני הנביאים האלה התנבאו על היהודים בשם אלהי ישראל אשר נקרא עליהם באשר הם נביאיו.

(ג) להם. ובסוף פסוק הקודם נאמר להון. בנין. ונהגך גון כאן למיים בשביל מיים שבתחלת התיבה שלאחריה. וכן בפסוק האחר נאמר להום מן הטעם הזה.

(ד) אמרנא להם. לא יפורש נכתוב. והשבעים מתרומים כאלו כתוב אמרו, ואין ספק בדבר שכן העקר. ופירוש הדברים תתני ושתר בווני אמרו ליהודים. וכן נאמר למטה פסוק י' בפירוש ואף שמהתהום שאלנא להום. והמדברים שם תתני ושאר בוני.

(ה) למבנדה. לא נראה לי שתיבה זו נקודה בדין, ואומר אני שדינה למבנדה, והוא מקור כמו למבנא (למעלה פסוק ב'), והיא שבסופו כנוי. ולפני הכנוי נראית

¹ הדבר ברור שבענת ובעת האמור למטה ד' י"ז אחר הם, ושתייהן בלא כ"ף כמו ענתא שבלשון התרגומין ובלשון התלמוד, וכמו עת שבסופו נגזר "עתה" בעברית.

למיד הפעל כחכנית וייד, כי כן דינו של שם הפעל ככמו אלה בלשון ארמי. שכן מן אזא נאמר למזא ובכנוי למזיה (דניאל ג' י"ט). ועל השנות כנוי הפעול עם שמו. הלא חמצא דונמתו גם בלשון עברי. וכיוצא בו בארמית שבמקרא וביתא דנה סתרה (למטה פסוק י"ב).

(יא) אנתנא המו עבדוהי. בא המי זה להניד לך שיש בדברים כדו מאמר שלם ולא חמעה לומר שעבדוהי מפרש אנתנא. וכמוהו בלשון המקרא אתה הוא האלהים (שיב ו' כ"ח). וככל כמו אלה משמש שם הפרצוף השלישי תמיד. והערכיים קוראים לשם הפרצוף המשמש תשמיש זה ضمير الفاعل, שם הפרצוף המחלק.

(יד) ויהיבו. פעל נגור מן יהיב שהוא כמו נתון. ופירושו ויהיבו והם נתונים או והם נתנו. והכנין הוה מסנולת לשון ארמי שבמקרא. ואין ממנו כי אם לשעבר, כי לעתיד נאמר תתיהב (למטה ו' ד'). לששבער שמה למי ששמו ששבער, והוא זרובבל, כמו שנראה מן הכתוב למעלה א' ח'. ועל דבר הלשון הוה ראה מה שאמרתי בכיאר ומגרת ביתה (שמות ג' כ"ב).

(טו) יתבנא על אתרה. לא נראה לי הפירוש המקובל. כי מה לכורש אם יבנה הבית במקומו או שלא במקומו. והיהודים לא היו צריכים למצוה כמצוה הזאת, כי מאלהם הם הולכים לבנות הבית במקומו הראשון. והשנית, הלא גם במצות דרוש נאמר על אתרה (למטה ו' ח'), ואז כבר נוסד הבית ובלכד שבטל בנינו לשעה. ואין צרך לצוות שיחזרו לבנותו על מקום המסד. לכן אומר אני שעל אתרה כמו לאלתר בלשון הארמי שבתלמוד, ופירושו תקף ומיד, ויתורנם ללועזים auf der Stelle וראה מה מה שאמרתי בכיאר תחתיו (שיב ב' י"ב). וכנוי של אתרה סתם וכיוצא בו התוציא מורות בעתו (איוב ל"ח ל"ב).

ו

(ב) דכרונה מקומו המקום השני מפני שהוא כמו לזכרון, והוא מלמד על מיבו של הכנוי הנסתר שבכתוב.

(ג) ואשוהי מסובלין. אין רוחי נוחי מן הפירוש המקובל, ולא נראה לי שאשוהי זה נקוד כרין. שאם כן היה משמש עמו פעל חוט ככתוב למעלה ד' י"ב ואושיא יחיו, או פעל יתב כמו שנאמר למטה ממנו ה' ט"ז יתב אושיא. ואף אין סובל בלשון ארמית לשון העלאה כי אם לשון משא והבאה. והעולה על שתיהן, שאם כפירוש המקובל, והדבור שאנחנו דנים עליו מן המצוה, היה הכתוב אומר יסובלון, כמו שנאמר בראש הדברים כנגד הבית עצמו יתבנא; ועכשו כשהוא אומר מסובלין, לשון בינוני פעל, כמו שאמר לפניו דב ח"ן, הוא מדבר במה שהיה, ולא במה שיהיה.

ובכלל הדברים האלה אומר אני שאשוהי זה דינו אשוהי, והוא בלשון הקדש אשוהי, כלומר האשים הראויים לו, והכנוי שב אל אלהא שלפניו, והדבור כלו נוסף על דבתיך דבתיך, והוא כאלו כתוב ואתר די אשוהי מסובלין, ופירושו המאמר בחבורו המקום שהיו זוכחים לו זכחים ומביאים שמה אשוהי, וסוף הדברים ככתוב ידיו תביאנה את אשי ה' (ויקרא ז' ל').

(י) ותחת בבית אלהא. סוף דברי הזכרון לכורש, ומכאן ועד סוף פסוק י"ב דרוש המדבר.

(יא) יתנסח עא מן ביתה. טעם הדבר הזה מפורש לך כל צרכו בכיאר ויהנהו בחניתו (ש"ב כי"א). וזקן סתאר כל אנש, ופירוש הרברים יצלב הנצלב על העץ דרך עמידתו, ראשו למעלה ורגליו למטה, וכן מתרמזים השבועים.

(יז) תורין ונ'י. יש כאן ארבעה מיני בהמה שהקריב חוקיהו מלך יהודה על טהרת הבית (דה"ב כי"א). וכל הבהמות שהקריבו שבע מאות ושתיים עשרה. וכחונות הבית הראשון הקרבנות מאה וארבעים ושנים אלף (מ"א ח' ס"ג). ואף על פי שהיו הימים ההם טובים לישראל מן הימים האלה, ברין שלא יהא כהפרש הזה בין שני הזמנים למספר קרבנותיהם. כי היחיד העשיר יורד מנכסיו ויעמוד על עני מחור על הפתחים, ואין ככל המרחק הרב הזה בין עשירות לעניות אצל הגוי כלו. והדבר ברור שהשליג הסופר במספר הקרבנות שהקריב שלמה, כמו שאמרתי במקומו.

(כב) לב מלך אשור. לא ידעתי מה למלך אשור עם העולים האלה, ולמה סתם הכתוב את דבריו ולא פירש לנו מה החזוק הזה.

ז

(ב) ארתחשסתא אין זה דרוש כמו שאמר אבן עזרא כי אם מלך פרס שנקרא Artaxerxes Longimanus.

(ג) בן אמריה בן עזריה ונ'י. גם מי שאינו רגיל בדרישה וחקירה הלא יקרא הרברים האלה ויראה שאין במספר שמות שבפרשה הזאת די כל הדורות שבין עזרא ובין אהרן הכהן, ובדה"א ה" ליג—ליז בין עזריה ובין מריות האלה חמשה דורות, והם יוחנן עזריה אחימעץ אחיטוב אמריה. ומפני שהחמשה האלה אין לומר בהם טעם למה נשמטי, ומפני שבכתב יד אחד לא כתוב בן עזריה, נראה לי שבן עזריה הנהה מאוחרת, ובתחלה השמיט הסופר ששה דורות, כי דלג מן אמריה הראשון לאמריה האחרון¹, וביניהם ששת השמות שהזכרתי, וכאלה רבות במספר הזה ובמספר דברי הימים, ואלו באתי להזכיר כלן, תקצר היריעה מהביל, והזכרתי הטעות הזאת מפני שהיא בתולדות עזרא, ומפני שהיא נכרת לכל ואין ספק בה, והיתה לעדה שכמקרה כל הספרים מימי קדם מקרה כתבי הקדש, כי כמוהם לא נמלטו משגיאה וטעות סופר.

(ד) סופר מהיר בתורת משה שחיס כמשמעו, איש יודע לפרש תורת משה, ואיש בקי בתורת משה לדעת כל הכתוב בה, ולהבחין בין דברי התורה כמות שהיא בתחלה לתוספות וזוסיפס, ושתייהן היו בעזרא הסופר, וטעם הדבר למה סתאר הכתוב את עזרא התאר הזה והוא כל שכחו יתבאר לך כל צרכו בכיאר לא יאמרו עוד ארון ברית ה' (ירמיה נ' ט"ז).

(ה) כי עזרא הבין לבבו ונ'י. נתן טעם בשלסנו להגיד לך למה היתה

¹ וראשון ואחרון שאמרתי לסדר שבמספר הזה ההולך ובונה למפרע מן עזרא ועד אהרן הכהן, כי סדר הדורות לתולדותם אמריה בן מריות ראשון ואמריה בן עזריה אחרון.

יד אלהים טובה על עזרא, כי הוא שכר יגיעתו שינע לחרת ה' ולמצותיו וחקיו על ישראל.

(יב) גמיר ובענת. על דבר. ובענת' כבר אמרתי לך למעלה ד' י"א שהוא כמו ועתה' והוא דבוק לאחריו ולא לפניו. ונמיר שנאמר כאן, תשמישו תשמיש "ונומר" ובלבד שהוא כננר הפועל וזה כננר הפועל. והוא משמיענו שהמלך הרבה לספר בשבחו של עזרא בראש מכתבו, ובלבד שהכתוב מקצר דבריו, בשביל שלו העקר. ספר דתא די אלהא שמיא, וזה כל שבחו של עזרא הדרוש לחסו, כמו שפירשתי בכתוב שבירמיה שהזכרתי למעלה. ואם כפירוש המקובל שנמיר זה מתאר ספר, ופירוש ספר נמיר סופר נמור או סופר משולם, הלא גם למטה פסוק כ"א נאמר ספר דתא די אלהא שמיא, ולמה לא נאמר שם נמיר? ולפירושו נאמר כאן נמיר ולא בכתוב ההוא. מפני שכאן הדברים אמורים אל עזרא עצמו ולכן מפלש המלך בשבחו, ונמיר סרמו ליתר השבח שלא נזכר, ולא כן הדברים ההם האמורים אל גוברי המלך.

(יד) בדת אלהך די בידך בדת אלהיך שאתה בקי בה. ודוגמתו בלשון ארמי שכתלמוד לא הוה בידיה, שפירושו לא ידע את הדבר. ולא מצאתי בלשון המקרא דוגמתו ממש, אבל נאמר ותופשי התורה (ירמיה ב' ח'). וענין שניהם אחד, כי מי שבידו הדבר תופשו.

(טז) עם התנדבות עמא. אין זה ענין חדש נוסף על כסף ודרכו שנאמר לפניו, כי אם מפרשו. והנה נאמר חטאנו עם אבותינו (תהלים ק"ו ו'), ופירושו חטאנו כאבותינו, כלומר חטאנו כמו שחטאו אבותינו. ומשם נשאלה עם זו לשמש לפני השם המתאר שם אחר ומפרשו, כמו שעושה הנרמני במלת als והאנגלי במלת as שעקרן מלות הרמיון, והם משתמשים בהם במאמרים כמו אלה: ich warne dich als Freund, as a friend I warren you. וגם משמש כ"ף השמוש הזה בכתוב והוא כאיש אמת (נחמיה ו' ב'; ראה שם דברי). וכתשמישו של עם זה משמש בי"ת, כמו שנאמר ארני בחוק יבא (ישעיה מ' י'; ראה שם דברי). ונעשה בי"ת שותפו של עם במשמע זה כמו שהוא קרוב לו במשמעות אחרים. ועל פי הדברים האלה פירוש עם התנדבות כהתנדבות, וכל כסף ודרכו וגו' הוא ההתנדבות, ויתורגם עם התנדבות ללועזים als freiwillige Gabe.

(יט) השלם מסור. וכן בלשון ערבי זה משמעו, ודוגמתו בלשון הקדש השלים לפלוני¹ שפירושו מסר עצמו לפלוני לעשות לו כטוב בעיניו, ובלבד שחסר הפועל מפני שהמקום ימלא חסרונו והדבר למד מענינו שהוא הפועל עצמו. (כ) די יפל לך למנתן. נפילה זו כמו איך יפול דבר (רות נ' י"ח). ופירושו הכתוב שסופך תצטרך ליתן.

(כא) ומני אנה ארתחשסתא. בא אנה לחוק הכנוי של מני, וההווק הזה חובה ולא רשות, כמו שפירשתי בראשית ו' י"ח.

(כג) אדרזדא תאר הפעל, ואמרו בו החכמים שרוא לשון פרסי ופירושו כראוי וכהגון. די למת. מה זה איון, ודי למה כמו אשר לא, והוא תרגומו של "סן", ובלבד שבתרגומין הוא כתוב דלמא, תיבה אחת, חסר וי"ד ובאל"ף בסופו. ודוגמתו "שמא" בלשון התלמוד.

¹ שיש הפרש בינו ובין השלים עם פלוני, כמו שהראיתך לדעת במקום אחר.

(כו) לשרשי. פירשו אבן עזרא יסה שהוא גרושין שיגורש האדם מארצו ומנהלתו.

לענש נכסין. מפני שראשון ראשון שבכתוב הזה חמור צריך לומר שלענש נכסין עונש כל נכסי החומא במשמע, שיפלו כל נכסיו לאוצרות בית המלך, לפי שאם לא כן, אין לאסורין שנאמר אחריו ענש קל ממנו; ואף צריך לומר שהמגורש מנהלתו גם הוא ענש בנכסיו. וכן נאמר יחרם כל רכושו והוא יכרל סקהל הגולה (למטה י' ח'). הרי שכל המגורש מן הקהל נענש ענש נכסים.

ח

(יז) אל הנהר הבא אל אהוא. השבעים מתרגמים הנהר ההולך אל אהוא, ואחריהם כל אדם ימשוך. ואין לשון ביאה נופל בנהר. ועוד שאם כדבריהם, אהוא שם מקום ולא שם הנהר, ולמטה פסוק כ"א נאמר על הנהר אהוא, ונראה בעליל שאהוא הוא הנהר. ואבן עזרא הרודף אחר חרשות אומר שפירוש הנהר הבא הנהר הנובע, ולא זכר שכל נהר נובע, ולמה זכה הנהר שבכאן מכל הנהרות לתאר הנהר? ולי הרבה ברור ששם הנהר הזה מימי קדם הבא, ובאחרית הימים נשתנה שמו ונקרא אהוא, ולכן אמר הכתוב בתחלה אל הנהר הבא ואחרי כן פירשו בשמו שגודע להם בימיו.

(יח) אל אדו אחיו. לא נראה לי שאדו הראש היה לו אח ששמו כשמו. ועוד שאם כן, והדברים שלוחים אל אדו האחרון הזה, למה נזכר אדו הראשון? לכן אומר אני שהכתוב הזה משובש ואין אחיו זה נקוד כדון, והדברים כעקם אל אדו [אָהוּי¹], כי נשמטה וא"ו הראשונה של ואחיו בטעות סופר מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.

הנתינים, וכתוב הנתונים, בוא"ו, ואני מעיר עלי שמים וארץ שהוא העקר, ולא נכתוב בספרים. וראיתי לאמר כן, מפני שאם כתקון הקרי, היה הכתוב אומר הנתנים אשר בכספא, ומפני שלא יעלה על לב בן דעת לאמר שעזרא שלח שליחיו אל הנתנים שבכספא לדבר עמם על דבר הלויים שהיה צריך להם, והשליחים ראשים ומבינים. נכתוב בסמוך הקודם, והנתנים עבדים חושבי עין ושואבי מים, והאומרים שנתנים כמו פקידים עליהם הראיה.

ועתה כמה שאמרתי בכיבור נתונות לאויביך (דברים כ"ח ל"א) הראית לדעת שיש במשמעה של נתינה לשון הויה. ומן הענין הזה הנתונים שבכאן, ופירוש הנתונים בכספא אשר היו בכספא, וראה מה שאמרתי נחמיה י"ג ד'.

להביא פועלו הראשים והמבינים ששלח עזרא. ותכלית דבורם עם אדו ואחיו לחמוך בידם בדבר שליחותם, כי אדו ואחיו מכירים הלויים שבמקום והשליחים לא מכירים. ואפשר שאדו ואחיו הם עצמם לויים.

(כ) שנתן דוד מן השבויים ששבה בחרבו בהלחמו את גויי הארץ, וברכות הימים נשתקעו בתוך בני ישראל.

¹ ואין אחיו שנאמר כאן בני אביו ואמו כי אם משפחתו, והם נקראים אחיו אצל אדו שהוא הראש. כי כן דרך הכתוב לאמר לבית האב אצל ראש בית האב אחיו. ראה דברי הכתוב למעלה ג' ב' ודהיא כ"ז ל"א ול"ב.

(כא) דרך ישראל. ישרה שנאמר כאן חול ולא קדש, ופירוש דרך ישראל דרך שאין בה כל מכשול ומוקש, ויתורגם ללועזים eine glückliche Reise. (כב) בשתי. הפעל למעולת שלשום. כי היתה בשת זו קודם שיצא עזרא הוא ואנשיו מכלל. והוא הדין לאמרנו.

(כה) ואשקלה, וכתוב ואשקולה. ולא ידעתי למה הניחו בעלי המסורה כאן ולא הניחו ישפוטו (שמות י"ח כ"ו) תעבדני (רות כ' ח'). ומתכוננת שלשתם אחת. ההריון. על דבר היא הדעת שכתובה זו ובכל כיוצא בה. ראה מה שאמרתי בניאור הגולד לו (בראשית כ"א נ').

(כו) וכלי כסף מאה לכברים. השבעים לא מתרגמים. לכברים. ואין הדבר הזה ראה שלא היתה התיבה לפניו בספרים. כי יש אשר ידלנו על מה שלא יודעים פירושו. ואבן עזרא אומר. כאלו אמר וכלי כסף למשקל הכברים מאה. וכדבריו מתרגמים הלועזים ללשונותם. ובעל המעמים שהפסיק בין מאה ובין לכברים לא כן יחשוב. והדין עמו. וראיתי לאמר כן. מפני שממה שנאמר כספוק האחר וכסורי זהב עשרים לאדרכבנים אלף הדבר ברור שגם כלי כסף אלה מזכיר הכתוב מנינם ומשקלם או שווים. וכן הוא אומר כסף הדברים כמספר כמ שקל לכל (למטה כסוק ליד). ואם כן. מאה שב לפניו ולא לאחוריו. ואין מספר לכברים, ופירוש הכתוב וכלי כסף מאה שהיה משקלם ככרים אחרים. ראה מה שאמרתי שופמים ח' ה'. וכבר שני רבויים לו. כפי שני משמעותיו. כבר כסף רבוי ככרים. ולכבר לחם תאמר ברבוי ככרות לחם.

(כז) לאדרכבנים אלף. למיד לסמיכות. ופירוש הכתוב עשרים כסורי זהב של אלף אלף אדרכבנים. ואם תאמר שכל העשרים יחד היו שוים אלף אדרכבנים עשית הכסורים קטנים שאין כמותם בכלי זהב שיש להם בית קבול.

(לא) ויצילנו מבק אויב. לא שבאו עליהם אויבים והי הצילם מידם. ובלבד שהיה הי עמהם ולא באו עליהם אויבים. והלשון הזה פירשתי לך דונמתו ממש שיא ייז ליה. וכל כמו אלה יסודם מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ג.

(ל"ו) ונשא את העם ונוי. נחננו מתנתו לעם ולבית אלהים. וכיוצא בו אם נשאת נשא לנו (שי"ב י"ט מ"ג).

מ

(ב) ראשונה. לא נראה לי שזה תאר הזמן. כי איך היו יודעים מי היה ראשון במעל ומי אחרון. והמועלים רבים מאוד? ואומר אני שתאר הפעל יש כאן. ופירוש הכתוב הסגנים והשרים הטאו כדבר הזה יותר מעם הארץ. ויתורגם ראשונה זה ללועזים in erster Linie או besonders¹).

(ד) ואלי ואספו ונוי. מאמר בתוך מאמר, והוא מאמר משרת מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה. על מעל הגולה נדרש לפני פניו אל האמור כפסוק הקודם. ופירוש הדברים קרעתי את בגדי ונוי ואשב משומם על מעל הגולה.

¹ וכמו כן נראה לי שהכתוב האומר יד העדים תהיה בו בראשונה להמיתו ויד כל העם באחרונה (דברים י"ז ז') זה פירושו: מיתתו מצוה בעדים ורשות ביד כל העם, שאם העדים זקנים והלשים ואין בהם כח להמיתו, ימות ביד כל איש מישראל.

(ה) ובקרעי בגדי ומעילי וגו'. אין זה תאר הזמן, כי בנדו ומעילו קרע שעות הרבה קודם לכן, ולא קרעם עתה שנית, והדברים מאמר משרת לשלאחריו ומלמד על טיבו של הסועל. ופירוש הכתוב קמתי מתעניתי ולא חלשתי שמלותי, ואברכה על ברכי ובגדי ומעילי עלי קרועים.

(ו) אנחנו באשמה, דבור חרש מקרוב בא בימי הספר הזה, ודוגמתו כאשר היתה באמנה אתו (אסתר ב' כ').

(ז) מזה נאמר אלהינו וגו'. סרס המקרא ופרשהו מה נאמר אלהינו כי עובנו מצותיך אחרי זאת, וכמוהו לסירוס ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון (דברים ל"א כ"ט). וטעם כל כמו אלה מאורש לך בראשית א' ד', והמקרא הזה עוד טעם אחר לסירוסו, כי אלולי נתן הכתוב "אחרי זאת" כאן, אין מקומו כי אם סוף הפסוק, וכשהדבור הזה שם יש לטעות בתיבת אשר שנראש הפסוק האחר.

(ח) אשר ציוית ביד עבדיך הנביאים, והיא מצוה בתורה, ככתוב ולא תחתן במ (דברים ז' ג'), והדבר ברור שלא היתה המצוה הזאת כתובה בתורה אשר ביד עזרא, לפי שאם כן, לא היה עזרא מדלג על תורת משה להסתייע מדברי הנביאים, ומפני שאין בכל ספרי הנביאים אשר בידינו היום הוה דברים נדברים האלה שמדבר עזרא בשמם, צריך לומר שהמצוה הזאת קראה עזרא מעל ספר מספרי הקדש אשר היו בימיו, ואשר ספריהם היו נקראים נביאים, וברבות הימים נכנסה דברי המצוה במשנה התורה, והספר שנכתבו מעליו אבד לנו כאבדן הספרים האחרים הקרואים בשמותם בכתבי הקדש.

אריץ נדה היא, אין כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן, ובשביל שהוא מדבר באסור בת נכר הוא אומר כן, להשמיענו שבנות עמי הארצות אסורות לישראל כאשר בנתה.

י

(כ) ונשב נשים נכריות, משמעו נודע לכל לחצאין, ואין איש יודע מאין לו משמעו זה, ואמרתו שלא נודע משמעו כי אם לחצאין, מפני שכל החכמים אומרים שהלשון הזה לשון נשואין דרך כלל, ואין הדבר כן, כי לא משמש הדבור הזה כי אם כנגד נשואי אשה נכרית, ועל טעם הדבר, מה ראתה הושבה זו לשמש בלשון הזה, אין בחכמים יודע לשאול.

ואני ממה שראיתי שבדבור הזה בכל מקום שהוא אין הפעל כי אם חסר וא"ו, כמו כאן שכתוב ונשב, וכתוב ותשיבו נשים נכריות (למטה פסוק י'), וכמוהם ההשיב נשים נכריות (פסוק י"ד), ההשיבו נשים נכריות (פסוק י"ז), השיבו נשים נכריות (פסוק י"ח), וגם במקום אחר כתוב השיבו נשים אשרודיות (נחמיה י"ג כ"ג), וכתוב להשיב נשים נכריות (שם פסוק כ"ז), כלם חסר וא"ו, ואנחנו יודעים שהסוסרים האחרונים רגילים לכתוב מלא ולא חסר, אמרתי שלא מקרה הוא לנו שבא הפעל חסר וא"ו בכל אלה, ומלאני לבי לשבש הנקוד בכלם, ואומר אני שכל אלה שרשם שוב ולא ישב, ובנינם הבנין הכבד הנוסף, ודינם כסדרם וְנָשָׁב, וְתָשִׁיבוּ, הִתְשִׁיבוּ, הִתְשִׁיבוּ, הִתְשִׁיבוּ, הִתְשִׁיבוּ, וסמך מעט לדברי מה שאמר עזרא כנגד הדבר הזה בתפלתו הנשוב להפך מצותיך ולהתחתן בעמי התועבות האלה (למעלה ט' י"ד).

ועתה אם באנו לשאול מנין להשבה משמעה זה, זו תשובתנו: קודם מתן תורה היו בני ישראל מותרים בנכריות, ומן התורה אסורות להם. וכלל הדבר הזה איש יהודי שנשא נכריה בימי עזרא ונחמיה יסול כמעשהו הלשון הזה, מפני שהוא כמחזיר דין נכרית לכמות שהיה בתחלה, והשבתו ככתוב ואשיבה שופטין כבראשונה (ישעיה א' כ"ו). ועל פי הדברים האלה דעת לנכון נקל למה לא יסול הלשון הזה כי אם בנשואי נכריות.

(ג) להוציא. הוצאה זו לא תסול כי אם בנרושין שמגרש האדם את אשתו על פי בית דין והוא אסור לקיימה. ובמשנה הלשון הוצאת אחת משלש לשונות של נרושין שבמצות בית דין, ואמרו באשה שמן התורה או מדבריהם אסור הבעל לקיימה, אם האסור מחמת גדרים וכיוצא בהם, יוציא ויתן כתובה (כתובות ז' א' ב' ג'). ואם מחמת קלקילה, אמרו יוצאת שלא בכתובה (שם משנה ו'); ושתי אלה חוב לה, וכשההוצאה זכות לאשה, כגון שהבעל מוכה שחין ובעל פולסוס, אמרו כופין אותו להוציא (שם משנה י'). ובכל הדברים האלה משמש לשון יציאה והוצאה.

בעצת אדני. השבעים מתרגמים כעין „בעצחק“, ולא שכן היה כתוב לפניהם בספרים, ובלבד שהיו קוראים אדני זה אֲדֹנָי חַל, ומשיבים אותו אל עזרא, לכן תרגמוהו בכנוי בלבד, כמו שעושים במקומות אחרים¹. ואף יש כתב יד אחר שבו נקוד אדני כן, וסמך לניסח הוא ממה שנוסף „החרדים במצות אלהינו“ על אדני זה. (ח) לשלשת הימים אחר שלשה ימים, וכיוצא בו לימים עוד שבעה (בראשית ז' ד'). והלשון הזה לשון אחרית הימים.

יחרם כל רכושו ונז'. כמצות ארתחשסתא. ראה מה שאמרתי למעלה ז' כ"ו בסוף דברי.

(י) עד לדבר הזה, לא יפורש ככתבו, ונראה לי שהדברים כעקדם על הדבר הזה, ועל משמש עם חרון אף.

(י"א) עמדו על זאת שכננדו ויעמוד כל העם בכרית (מ"ב כ"ג ג'), ויתורגם ללועזים steminten sich dagegen, וכיוצא בו ולעמוד על נפשם (אסתר ח' י"א). (י"ב) לדריוש טעות סופר שמעה הלבד כסבור שהוא שמו של דריוש מלך פרס השגור בספר הזה, והנקדן נקד מה שמצא לפניו בספרים.

(י"ג) נשאנו. וכתוב נשאי שדינו נְשָׂאֵי, וטוב הוא ככתבו ולא צריך תקון. אבל נשים האחרון אין לפרשו ככתוב אלא אם נאמר שדינו נְשָׂיִם והוא כמו נְשָׂאֵי. וישימו בנים מפורש ומתורגם לכל כמו ויולידו בנים, ולא נראה לי, לפי שלא מצאנו בכל המקרא שתהא שימה כהולדה או לדה, ולפי שאם כן, מה בא הכתוב הזה להשמיענו, כי מאחר שנאמר לנו שהנושאים נשים נכריות כמאה וחמש עשרה איש הלא ידענו שיש מהם שהולידו בנים? וכי תעלה על דעתנו לאמר שכל אחד מהם היה עקר או היתה אשתו עקרה? ואומר אני שזה פירוש וישימו בנים: עשו את הילדים שילדו להם הנשים הנכריות כבנים יוצאי ירכם, כלומר היו מורים בהם ומכירים אותם להנחילם בין הבנים; ומשמע הכתוב שהעושים כן מתי מעט, ומרביהם היו להם ילדי הנכריות שילדו להם כבני פילגשים בלבד. וראה מה שאמרתי שופטים ח' ל'.

¹ ראה תרגום השבעים בראשית מ"ד י"ח, וכיוצא בו הרבה בתרגומם.

דברי נחמיה.

א

(א) דברי נחמיה, שם הספר שהוא כחלק שני מספר עזרא, ולא מדברי הספר, אף לא כתבו הסופר בתחלה.

שנת עשרים, לא מגיד לנו המנין למה הוא, והדבר למד מענינו שהמנין לארתחשסתא המלך, ומעם הרבר למה סתם לנו המנין כאן יתבאר לך כמה שאמרת למטה פסוק י"א.

(ב) אחד מאחי, אמר רש"י אחד מחברי, ולא אמר יפה כי חנני זה אחי נחמיה וכן אבותיו, כמו שנראה מדברי הכתוב למטה ו' ב'. וגם מכאן משמע כן, כי אלו היה חנני חברו של נחמיה בלבר, למה יצא מכלל אנשים? מיהודה נדרש לפניו ולא לפניו, ופירושו הכתוב בא מיהודה חנני ואנשים אחרים עמו. איש נשארן מן הישבי, אשר נשאר על אדמתם בארץ יהודה ולא הלכו כשבי בהגלות מלך בבל את יהודה.

(ג) וחסד, לא מתישב הלשון הזה על הכרית שהוא נוסף עליו; לכן נראה לי שהוא פעות סופר, ועקרו והחסד, בהיא הדעת, לאהביו ונ'. ראה מה שאמרת בכיבור שמעו עמים כלם (מ"א כ"ב כ"ח).

(ד) יומם ולילה, אחר שנאמר היום, יומם ולילה כמו תמיד או כל שעה.

(ה) איש צוית את משה ונ'. מפני שהדברים עצמם הבטחה שמכתיב ה' את ישראל ולא מצוה, צריך לומר שדבורם אל בני ישראל מצוה על משה, ועל פי הדברים האלה זה פירושו הכתוב הרבר אשר צוית את משה לאמר לישראל, אני אפיץ, הלשון הזה לא מתישב היטב, ואף יש שלשה כתבי יד שכתוב בהם ואני בואיו, וכן נראה לי העקב, כי נשמטה ואיו זו בטעות סופר מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה, והדברים האלה יסודם במשנה תורה ל', א'—ה'.

(ו) לפני האיש הזה, מכאן למדנו מה שבלב נחמיה על מלך פרס, שלא חסץ להזכיר שמו בתפלתו לאלהיו, ונראה שהיה נחמיה נמנע מלהזכיר שם המלך גם חוץ לתפלתו כשדי לו בלא כן, שכן הוא אומר במקום אחר מיום אשר צוה אותי להיות סתם (למטה ה' י"ד), וסותם את המצוה ולא מזכירו, והוא המלך, ובגלל הרבר הזה סתם הכתוב את המנין בראש הספר, מפני שלא רצה להזכיר את שם המלך שלמלכותו הוא מונה, ואני הייתי משקפה למלך, מוסיף הדברים האלה אחר שסיים תפלתו להגיד לנו מי האיש הזה שאמר.

ב

(א) לארתחשסתא המלך. כאן הוא מזכיר את המלך מפני שלא די בלא כן. לפי שהוא בא לאמר יין לפניו. ופירושו יין לפניו רצונו ביין, כלומר חפץ המלך ביין ושאל לו. וראיתי לאמר כן. מפני שנאמר אחריו ואשא את היין ואתנה למלך, ומשמע מן הדברים שעד הנה לא היה היין עומד לפני המלך. ועל דבר משמעו של לפניו שנאמר כאן כבר הראיחך לדעת הרבה כעין זה בתורה. ובלבד שכאן הורחב נבולו עוד יותר.

ולא הייתי רע. הפעל לפעולת שלשום. כלומר עד הנה לא היו פני רעים לפני המלך.

(ג) רע לב שלבכך רע עליך. והלשון ככתוב שר בשירים על לב רע (משלי כיה ב').

(ד) על מה זה אתה מבקש. דבור חרש מקרוב בא כימי הספר הזה. ודונתו לבקש על נפשו (אסתר ו' ז'). ואתפלל אל אלהי. הפעל לפעולת שלשום. כי אין לומר שהתפלל שנית בשעה ההיא ולא השיב את המלך דבר עד שנמר חסלתו. ופעם זכר התפלה במקום הזה יתבאר לך בסמוך.

(ה) אשר תשלחני ונוי. מקרא קצר הוא זה. והוא במלואו השוכה מעין השאלה. וכאלו כתב כן: אם על המלך טוב ונוי אני מבקש אשר תשלחני.

(ו) והשגל יושבת אצלנו. מאמר משרת מלמד על מיכו של הפועל אצל הפעולה. וזכור הרבר הזה כסביבות הפעולה. להגיד שאף על פי שהמלך כשהשגל יושבת אצלו כל מעיניו בה. בשעה ההיא שם המלך את לבו על נחמיה לדבר עמו ככל הדברים האלה, ומאת ה' היתה זאת, כי התפלל אליו נחמיה. והוא שמע את תפלתו ונתנו לחן ולחסד ולרחמים לפני המלך. ובגלל הדבר הזה נאמר בראשית הדברים ואתפלל אל אלהי השמים (למעלה ססוק ד').

(י) סנבלט החרני מחרונים. והיא עיר בנבול מואב (ישעיה ט"ז ה'). ומוביה העבד העמני לפניו, והוא ביום ההוא בן חורין, לפי שאם לא כן. עבד הוא ולא מעלה ולא מוריד. ושני אלה שמעו את השמועה במרם יבא נחמיה ירושלימה. כי נחמיה נתעכב אצל סחוט עבר הנהר שהלך אליהם לתת להם אגרות המלך. ועד כה וכה נודע בואו לשונאי ישראל.

(יא) ואהי שם ימים שלשה. וגם במקום אחר נאמר ונשב שם ימים שלשה וביום הרביעי נשקל הכסף (עזרא ח' ל"א ול"ב). וכבר אמרתי לך בביאור דרך שלשת ימים (בראשית ל' ל') שמשפר הימים בכמו אלה מרביתו לא מדויק. ואף עזרא ונחמיה לא מרדקקים במספר הימים, והם רוצים לאמר שלא פנו לעסקם מיד אחר שבאו ירושלימה כי אם כשעה קלה אחר שנתו מדרכס.

(יב) ובהמה אין עמי ונוי. מפני שצר להם הדרך השומם המלא אבנים ועפר מפרצי החומה ולא תעבור בו כי אם בהמה אחת. והיא הבהמה שרכב נחמיה עליה.

(יג) בחומת ירושלים בכתבי יד הרבה מאוד נקוד בחמת, ואין ספק בדבר שהוא העקר. לפי שגם למטה ממנו נאמר ואהי שוכר בחומה (פסוק י"ד). לשון יחיד.

והנקדן נקדו לשון רבים מסני. הם פרוצים. ואני אימר שבאן הכתוב הזה משובש, ואין הם פרוצים מתאר חומות ירושלים. כי נחמיה, אף על פי שאין לשונו קב ונקי, מסני שגולד וגדל כגולה ואין לשון אבותיו שגורה בסיו. הלא היה יודע להבחין בין זכר לנקבה. ושיעור הדברים האלה כעקרם לא ידעתי לשער. ומי יספיק שתוחה שבסוף התיבה עדה שהכתוב הזה חלו בו ידים.

(ז) וליהודים אצל סננים האמורים בראש הסוק יהודים סתם יהודים, או יהודים שאינם סננים, והוא על פי מה שאמרתי בראשית ל"ו ו'. ולסננים. תיבה זו חשורה בעיני ביתור, ואף יש כתב יד אחר שלא כתובה בו. לא הגדתי למה באתי ירושלימה ומה אני הולך לעשות לה. ולסננים הנוד, ובלבד שלא היו יודעים הלוכו ומעשהו שהלך ועשה כלילה ההוא.

(יח) את יד אלהי ונו'. סרס המקרא ופרשהו את אשר יד אלהי טובה עלי.

(כ) אין חלק וצדקה וזכרון. חלק נחלה כמשמעו. וצדקה טענת נחלה, וזכרון נחלת וזכרון כקברות אבות וכיוצא בהן.

ג

(א) המה קדשוהו. הדבר ברור שטעות סופר יש כאן, כי מה נשתנה שער הצאן מכל השערים ומכל החומה שיהא מקורש. ובשער הישנה נאמר המה קרוהו (למטה ססוק ו'). ואין לומר שנם כאן היה כתוב כן בתחלה. מסני שקשה לפרש איך טעה הלבול והכנים ש"ן אל תוך התיבה. לכן ראיתי לעשות פשרה ביניהם, ואומר אני שקדשוהו וקרוהו שניהם עקרם קדשוהו. וכטעות סופר נהסך בראשון ר"ש לדלית ומן השני נשמטה ש"ן. והוא הדין לקדשוהו שבסוף הסוק. וקדשוהו שאמרתי מלשון קרשי המשכן (שמות כ"ו י"ז).

(ה) ואדיריהם ונו'. אין אדיריהם זה אדירי העם. כי המה אין אדנים להם מקרבם, ואין אדניהם שבסוף הסוק קדש כמו שיש אומרים. לפי שאם כן, היה הכתוב אומר ה' אדנינו או אדני אלהינו.

ועתה הגה נאמר הילילו הרועים וזעקו והתפלשו אדירי הצאן (ירמיהו כ"ה ל"ד), ונאמר אם לא יסחבום צעירי הצאן (שם מ"ט כ'). ונאמר עוד ברועים ואדיריהם שלחו צעיריהם למים (שם י"ד ג'). ולמרנו מכל המקראות האלה שיש שני מיני רועים, אדירי הצאן או אדירים סתם, וצעירי הצאן או סתם צעירים. האדירים המה רועים עשירים שמקבלים עליהם לרעות עדרים רבים, והצעירים שכירי האדירים אשר ישכרום לעבוד עבודתם, ואחרי אשר הראיתך לדעת את הדברים האלה, וזכור שתקוע שנקרא מדבר תקוע על שמה (דה"ב כ' כ') מקום מרעה, ויושביה נוקדים או אנשי מקנה (עמוס א' א'). ועל פי הדברים האלה כשהכתוב הזה מדבר בתקועים ואומר אדיריהם, המה אבירי הרועים אשר לתקועים, ואדניהם הם בעלי הצאן עצמם.

(ו) המה קרוהו מסורש לך כל צרכו במה שאמרתי למעלה ססוק א'.

(ז) לכסא פחת עבר הנהר על ידי פחת עבר הנהר, שהיה הפחה מוציא ההוצאות משלו.

(ח) על ידו, הדבר ברור שטעות סופר יש כאן, ואף יש שני כתבי יד שכתוב בהם על ידם, לשון רבים, וכן העקר. בן חרדיה צורפים, הדברים האלה משובשים,

ונראה לי שעקרים בן הצורפים, אף על פי שאין לפרש איך נסלה המעות הזאת בכתוב. ואין כאן שם אכיו, ובן הצורפים כבן הרקחים שנאמר אחריו, ופירושה צורף מן הצורפים ורקח מן הרקחים, והלשון כמו שנאמר בתלמוד כל אומן שונא "בן" אומנתו.

ויעזבו את ירושלים, כל הינעים לפרש את המקרא הזה ככתבו ינעים לריק, ואומר אני שמעות סוסר יש כאן, והדברים כעקרים ויעזרו את ירושלים, ופירושו בנו את חומת ירושלים, כי הלא כבר אמרתי לך שפעל עור עקרו כמו נדר, ומן הענין הזה עורה שמשמעה משמע חצר; והוא משמש כאן כעקרו.

(טו) ועד הברכה העשויה בידי אדם, ויתורגם הדבור הזה ללועזים und bis zum künstlichen Teiche.

(טז) מדה שנית, לא שכבר החזיק ישוע זה מדה אחת וזו השנית, כי לא נזכר שמו עד כה; ואמר הכתוב בו מדה שנית בשביל שכבר החזיקו אנשי המצפה מדה אחת (למעלה פסוק ז'). ולפי שהוא שר המצפה נוסל בו הלשון הזה.

(כד) מדה שנית, ממה שנאמר בבנוי זה מדה שנית למדנו שהוא ובוי בן חננד הנזכר למעלה פסוק י"ח אחר הם, ואחד משמותיו טעות סוסר, ואומר אני שהעקר בנוי ככתוב כאן, כי נקל לסוסר לטעות בחסר ולא ביתיר, ואחר שנפלה נויין של בנוי ונעשה בוי נקדו הנקדן כמו שהוא למעלה לפנינו בספרים.

(ל) בן צלף השישי הבן השישי לצלף או השישי לבני צלף. מדה שני, הדבר ברור שהוא טעות סוסר ועקרו מדה שנית, וכל עצמו של הדבור הזה כאן חזין למקומו, כי חגניה בן שלמיה עדיין לא נזכר כלל בפרשה, וחגון נזכר למעלה פסוק י"ג ולא נאמר שם שהוא בן צלף, אבל משלם בן ברכיה נאמר למעלה פסוק ד' שהחזיק מדה אחת, ולו המדה השנית הזאת ואצלו מקום הדבור.

(לא) בן הצרפי, אף זה טעות, ועקרו בן הצורפים, ראה מה שאמרתי למעלה פסוק ח'.

(לד) היעזבו להם פועלו סתום, ופירושו היניחו להם הבריות לעשות מעשיהם בחומת ירושלים להחזיקה, ולא שפעל עזב משמש כן בלשון המקרא, ובלבד שהסוסר שנולד ונדל בכבל ולשון ארמי שגור בפיו משמש בפעל העברי למשמעו של כיוצא בו בלשון ארמי והוא פעל שבק שזה משמעו, ככתוב שבוקו לעבודת בית אלהא דך עזרא ו' ז'). וכמקרה הזה מקרה כל מדבר לשון שלא שנורה בפיו מנעוריו, ותרגום היעזבו להם ללועזים soll man sie gewähren lassen? היוזבהו לא ידעתי לפרשו, ולא נראה לי שהוא כתוב כעקרו, היבילו ביום, פועלו של זה היהודים, ראה מה שאמרתי שוסטים י"ג י', ועל פי הדברים ההם יתורגם המאמר הזה ללועזים sollen sie früher oder später ihr Werk vollenden?

ד

(כ) ולעשות לו תועה, כנוי של לו שב אל סנבלט בלשון ואל ירושלים בענין, והכתוב מדבר כמי שתולה קללת אוהב בשונא, ותלה הקללה בסנבלט מפני שהוא ראש האויבים, ואף יש כתב יד אחר שכתוב בו להם תחת לו.

(ג) משמר עליהם. לדעת שבתם וקומם צאתם ובוואם, כדי שלא יסלו עלינו בפתע פתאום. ודונמת הלשון הזה כי תשים עלי משמר (איוב ד י"ב).

(ו) מכל המקומות אשר תשובו עלינו. הרברים האלה אין לפרשם ככתבם. ואף יש כתבי יד שבהם כתוב תשובו הסר וא"ו. ואך כפשע בין הנוסח ההוא למה שהוא העקר בעיני. כי אני אומר שתשובו או תשובו זה עקרו קָשְׁבוּ, והכתוב הזה צריך סירוס, ושיעורו אשר חשבו עלינו מכל המקומות, ופירוש הדברים היהודים היושבים אצל האויבים אמרו לנו עשר פעמים שהאויבים חושבים מחשבות להתנפל עלינו מכל המקומות, ולא שבכל פעם אמרו להתנפל עליהם מכל המקומות, כי פעם אמרו בכה ופעם בכה. ועל דבר סירוס הכתוב הזה הלא הראיתך כמותו עד כה הרבה מאוד.

(ז) ויפר האלהים את עצתם. אין זה מאשר שמעו האויבים לפי שאם כן, וכל הדברים מתחלת הפסק ועד מקום האתנת תאר הפעל, לא יתישבו דברי סוף הפסק. וזה פירוש הכתוב כשמוע האויבים וגו' הפר אלהים עצתם, כלומר שמיעתם הפרה את עצתם, מפני שידעו שהיו היהודים נשמרים מהם.

(ח) מחזיקים והרמחים וגו'. אין לפרשו ככתוב. וכתבי יד הרבה כתוב הרמחים, בלא וא"ו, וכן העקר.

(יא) עמשים. אין הלשון הזה מתישב היטב. והרבר ברור שמעות סופר יש כאן, כי יש שהסופרים האחרונים נוהגים סמ"ך תחת ש"יין שמאלית, ככתוב וסוכרים עליהם יועצים (עזרא ד' ה'), ולא יעשו הפך הרבר הזה לכתוב ש"יין שמאלית תחת סמ"ך. וכן נאמר בספר הזה עומסים בסמ"ך למטה י"ג ט"ו. ונראה לי שעמשים זה עקרו הנושאים, ונושא המאמר. הבונים בחומה והנושאים בסבל, ומה שלאחריו עד סוף הפסק הוא הנשוא. וכמו שהנושא כפול והוא קורא שם לשתי כתות, בונים בחומה ונושאים בסבל, כן הנשוא מפרש שתיהן, והוא מפרש האחרון ראשון והראשון אחרון. ואמר הכתוב בנשוא והנושאים ולא אמר והנושאים בסבל, כמו שאמר בו אחר כן והבונים ולא אמר והבונים בחומה כלשון הנושא.

השלח עקרו כמו سلاح כל כלי מלחמה חוץ ממגן וצנה וכמהן, ומרבייתו חרב. וכשהוא משמש בלשון חרב החרב שלוסה חסיד. ולכן אמר הכתוב כאן שלח כנגד היר המחוקת בו ואמר איש חרבו אסורים על מתניו.

(יב) אסורים כנגד הבונים. כי תאמר בלשון המקרא פלוני אסור חרב כמו שתאמר פלוני חנור חרב.

(יג) המלאכה הרבה ורחבה וגו'. הרבה יש לעשות ואין מקום המעשה אחר, כי יעשה כה וכה, ובגלל הדבר הזה אנחנו העושים כמלאכה מסודרים. ועל פי הרברים האלה אין המלאכה עצמה רחבה, כי מקומה הוא הרחב, ובלשון הכתוב שב התאר מן המתואר אל מקומו.

(יד) גם בעת ההיא וגו'. אין בחכמים יודע פירוש המקרא הזה. והרוצה להבין הדברים האלה על ברים יזכור שמפני שירושלים עיר הממלכה היו הכשדים מפלשים בהריסתה, מה שלא עשו כן בכל המקומות סביבותיה. ולפי שבימים ההם היתה ירושלים חרבה כלה ואין בתים לשבת, היו העולים יושבים במקומות אשר סביבות ירושלים כל ימי בנין החומה ובנין בתיהם. והיה בדין שיהיו עושים כמלאכת החומה יומם ובלילה ישובו אל מקומות מושבותיהם אשר מחוץ לעיר ללון; והמה לא כן עשו, כי כן צוה עליהם נחמיה. והוא שאמר גם בעת ההיא וגו', כלומר אף על פי

שהיו עוסקים במלאכה כל היום מעלות השחר ועד צאת הכוכבים. גם כשהגיעה שעת צאת הכוכבים לא הנחתים ללכת אל ביתם אשר מחוץ לעיר, כי אמרתי לעם איש ונערו ילינו בתוך ירושלים, ובכן היה לנו הלילה למשמר והיום למלאכה. (יז) איש שלחו המים. כל הינעים לפרש הרברים האלה ככתבם ינעים לריק. השבעים לא מתרנמים אותם, ואשר שלא היו לסניהם בספרים. והרוצה לקיים את המאמר הזה צריך לומר ששעות נפלה בו, והמים זה עקרו קְיֹאֲפָם, ואמר הכתוב כן כמו שנאמר בספר הזה לא סר מעליהם ביוםם (למטה ט' י"ט); ופירוש הרברים אין אנחנו פושטים בנדינו, וגם כלילה איש שלחו בידו כיומם.

ה

(ב) בנינו ובנתינו אנחנו רבים. הרברים האלה אין לפרשם ככתוב, ומי שלא הוכה בעורוץ הלא יראה שרבים זה עקרו עֲדָכִים¹). ואמרה נת זו בכנים ובכנות כמו שאמרה חברתה בשדות וברמים שדותינו וברמינו אנחנו עורבים (למטה פסוק ג'). וכנגד הדבר הזה אמרו אחרי כן והנה אנחנו כובשים את בנינו ואת בנותינו לעבדים (פסוק ה'). ועל המקרא ככתבו לא מתישבים הרברים ההם, לפי שהאומר "הנה" בכמו אלה מזכיר דבר ידוע, וכבוש הבנים והבנות אין זכר לו עד הנה. ופירוש אנחנו עורבים אנחנו מתחילים לערוב, כי עדיין לא עשו כן כי אם מתי מעט. תדע לך שכן, שהרי הנת האחרת המדברת במלוה והיא דבר שכבר נעשה אומרת לוינו כסף (פסוק ד'). הפעל לשעבר, ולא אנחנו ליום.

(ז) משא איש באחיו ונז'. הייתם לאחיכם הליום מכם כנושים לקחת בניהם ובנותיהם לעבדים. וראה מה שאמרתי בכיבוד לא תהיה לו כנושה (שמות כ"ב כ"ד). ואין להכריע אם היה הלוה עצמו משועבד לנושה או לא. לפי שאשר שהיה גם הוא עצמו משועבד והכתוב מדבר בהוה, כי בחרו בעלי חובות לקחת בנים ובנות מפני שהם ראויים לעבודת עבד מאבותיהם; ואשר שהנושה הבא לקחת לו לעבדים בחובו היה חייב לשמור חוק כשלוה הקן שנאמר בו שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך (דברים כ"ב ז').

ואתן עליהם קהלה גדולה. הרברים האלה כמות שהם לפנינו בספרים לא יפורשו כי אם בדוחק, וזה פירושה היסתי בהם המון רב. ואין זה כבודו של נחמיה להסית את העם איש באחיו. ועוד שלא מצאנו שעשו ההמון לחורים ולסננים דבר, ואף לא הוסיפו העם לדבר עוד, כי מכאן והילך נחמיה לכדו המדבר בעד העם, ובגלל הדבר הזה אומר אני שהדברים האלה משובשים, והם כעקרם ואתן עליהם בקול גדול, והלשון ככתוב נתנה עלי בקולה (ירמיה י"ב ח').

(ח) כדוי בנו כאשר השינה ידנו. והלשון הזה אין לו חבר במקרא, והוא דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה.

(ט) מתרפת הגנים אויבינו, כי כל גויי הארץ יראים איש את אלהיו. והתוכחה הזאת לא השתמש בה כל נביא בהוכיחו את עמו, חוץ מירמיה שאמר

¹ וכמרוסה אני שכבר קדמני חכם מן החכמים בפירוש הזה, כי כן נאמר לי, ואנכי לא ירעתיו.

ההמיר נוי אלהים ונוי ועמי המיר כבודו (ירמיה ב' י"א). וירמיהו אמר לעמו עברו איי כתיים וראו וקדר שלחו והתבוננו (שם פסוק י'). וכדברי הנביא כן היה להם, כי היה הגוי כלו בכבל, ואף על פי שהלכו שמה בעל כרחם, ולא הלכו לראות ולהתבונן, הלא ראו והתבוננו, ונכחו לדעת שאמת דבר ירמיהו. ומאז והלאה דבק ישראל באלהיו ולא המיר כבודו עוד. ומפני שנחמיה יודע כמה היתה חרפת הגוים עושה וכמה השכיחה על ידה יראת ה' בישראל הוא אומר כן.

(יא) ומאת הבספה ונוי. אין לומר שנמאה כסף הוא מדבר, כי מאה כסף בין הנושים ובין כל קהל האביונים שהם נושים בהם מה היא? ועוד, למה נתן הכתוב מנין לכסף ולא נתן מדה לרנן ולתירוש וליצהר? והעולה על שתייהן שהרי הכסף והרנן והתירוש והיצהר נתונים ללוים, ולא יפול בהם לשון השבחה כנגד הנושים. לכן אומר אני אל תקרא יִמְאָת כי אם יִמְאָת, כמו שהיו השבעים קוראים, ולא מטעמם. ופירוש ומאת ומחמת, וזה הרבר אשר דבר נחמיה לאמר: השיבו להם שדותיהם וכרמיהם, ואל תתנו אותם להם כמתנה כדי שתוכלו לשוב לקחתם מידם בחובותיכם כל אימת שתוצו, כי אם השיבו להם שדותיהם וכרמיהם כאשר הם שלהם מחמת שאתם עוובים להם משא הכסף והרנן והתירוש והיצהר ואין לכם עליהם עוד טענה.

(יב) ומדום לא נבקש. אין זה נוסף על נשיב, והוא מאמר משרת מלמד

על מחשבתו של הפועל אצל הפעולה, והוא מה שקוראים לו הערכים *חַל מֻקְדָּר*, ופירוש הכתוב נשיב על מנת שלא לבקש מהם עוד, והלשון ככתוב יהרסם ולא יבנם (תהלים כ"ח ה') שפירושו יהרסם על מנת שלא לבנותם עוד, ומה שהם מוסיפים ואומרים כן נעשה כאשר אתה אומר סמך לפירושי שפירשתי בפסוק הקודם, ואקרא את הבהנים ואשביעם. עיין אבן עזרא שפירש הרברים האלה פירוש יפה, והמנהג להשביע על ידי כהן מנהג חדש מקרוב בא בימי הספר הזה, כי בימים הראשונים לא היו נוהגים כן, וראה מה שאמרתי דהיב ט"ז י"ד.

(יג) כל הקהל. קהל האביונים הצועקים על החורים והסגנים, וכנגדם אמר בנושים ויעש העם, ואמרו האביונים הצועקים אמן ולא אמרו עמהם הנושים, מפני שהיו הנושים יראים לענות אמן על הקללה שלא תרבק בהם, אף על פי שהיא על תנאי, ולמה יענו אמן והם אינם חייבים כדבר? ועל השבועה שהשביעם נחמיה על ידי הכהנים ענו הנושים אמן, ולמדנו שעשו הנושים כן בשבועה ממה שמוציאם הכתוב לעניית אמן בקללה, וכן דרך המקראות בהודעת דברים.

(יד) אשר צוה אתי. סתם את המצוה ולא מזכירו מן הטעם שפירשתי כל צרכו למעלה א' י"א. סתם טעות סופר, והעקר *עָהָה*, הנסדר, וראיתי לאמר כן מפני שבשביל שבא לאמר אחריו בארץ יהודה אין מקום כאן לכנוי, ומפני שמן סחה תאמר בנסמך פחת (מ"ב י"ח כ"ד), ובכנוי פחתך (מלאכי א' ח'), ואם כן היה הכתוב אומר בכנוי זה פחתם, ולא סתם. להם הפחה הלחם הראוי לפחה מאת העם, ואין לחם זה סת לחם כי אם דגן ותירוש וכסף כמו שנאמר אחריו, ולחם זה דונמתו בכתוב ולחם אמר לו (מ"א י"א ח').

(טו) בלחם ויין תחת לחם ויין, או ללחם וליין, כלומר כסף לקנות בו לחם ויין, וראיתי לאמר כן, מפני שאלו פירוש בלחם ויין חוץ מלחם ויין, יהיה לחם הפחה רב מלחם של הגדולים שבשרי נרמניא היום הזה.

אחר כסף. אחר שם דבר, והוא כמו סוף, ורבויו באחרי החנית (שיב ב' כינ), ופירוש הדברים לקחו מאת העם שקלים ארבעים ליום והכסף הכסף האחרון שהיה לעם, ויתורגם אחר כסף ללועזים *das letzte Geld*.

(ט) ושדה לא קנינו. לא עמדו החכמים המתרגמים והמפרשים על טעם הדברים האלה. וקנינו לשון קנין ולא לשון מקח, לפי שאלו במקח הכתוב מדבר היה אומר, לקחנו, כמו שנאמר בספר הזה לא נקח מהם בשבת (למטה י' ל"ב). ופירוש שדה לא קנינו לא היה לנו שדה בארץ ישראל, והרוצה להבין הדברים האלה יזכור מה שאמרו הראשונים כל אדם שיש לו קרקע עולה לרגל, וכל אדם שאין לו קרקע אינו עולה לרגל (פסחים ח' ע"ב). ואם בעליה לרגל כך, בנין חומת ירושלים על אחת כמה וכמה, ובדין שמי שיש לו קרקע בארץ חייב בכנין חומת ירושלים ומי שאין לו קרקע פטור. וזהו שאמר נחמיה וגם במלאכת החומה הזאת החזקתי. אף על פי שאין לי קרקע בארץ. ונחמיה לא היתה לו קרקע בארץ בימים ההם, מפני שהיה נולד וגדל בבבל, והוא משקה למלך, ולמה לו קרקע בארץ ישראל, ובגלל הדבר הזה מכר חלקת שדהו או נתנה מתנה לקרוביו בטרם יבא ירושלימה. ויתורגם ושדה לא קנינו ללועזים *obgleich wir keine Grundbesitzer waren*.

ורבויו של קנינו לא מתישב כי אם ברוחק, ויש ארבע כתבי יד שבהם כתוב קניתי, לשון יחיד, ואפשר שכן העקר.

(י) והיהודים והסגנים אין האחרון נוסף על הראשון כי אם מפרשו, והיהודים המה הסגנים, וכעין וא"ו זו שכראש המפרש את שלפניו תמצא בכתוב מבני ישראל ומזרע המלוכה (דניאל א' ג').

(יח) שור אחד צאן שש ונו'. ראה מה שאמרת בלחם שלמה ט"א ה' ב'. ועל פי החשבון הווא יש בבשר האמור כאן לאלף איש די והותר, ואין האוכלים בו כי אם מאה וחמשים, ככתוב בפסוק הקודם. ואף על פי שהסופר מפליג מאוד, הלא למדנו מדבריו שקהל הגולה היה רגיל בבשר עוד יותר.

ובין עשרת ימים. הפרסים הראשונים לא היו יודעים שבועות, וכנגד השבוע היה להם עשור, והוא עשרה ימים, פרק מפרקי הזמן, ונחמיה שגולד וגדל בגולה והוא יושב בשער המלך מדבר כאן כלשון הפרסים.

ז

(א) גם עד העת ההיא. הדברים מכאן ועד סוף הסוק מאמר בתוך מאמר. ונחמיה מקדימם כאן להגיד לך שעדיין לא נגמרה המלאכה, מפני שהוא בא לאמר למה תשבת המלאכה כאשר ארפה (למטה פסוק ג').

(ב) בכפרים. אמר אבן עזרא באחד מהם ומסתייע מן ויקבר בערי גלעד. ואמר הרב שכפרים כמו כפרים, ולי נראה שהיא שם עיר והיא וכפירה אחת הן, והיא בתחלה מערי הנכעונים (יהושע ט' י"ז) ובהחלק הארץ היתה לבנימין לנחלה (שם י"ח כ"ו).

(ה) פתוחה. אמר אבן עזרא פרושה, ולא כן הדבר. ופירוש פתוחה לא חתומה, והוא כמו שנאמר ביין חתום באוצרותי (דברים ל"ב ל"ד), ונאמר כנגדו ביין לא יסתח (איוב ל"ב י"ט). ומנבלט לא חתם את האגרת הזאת מפני שכשראה שלא

נלכד נחמיה בערמתו, והוא בא להניד לו את כל לבו כשונא מנולה, נלה לנחמיה שאין הרברים שביניהם סוד וגם הנער השליח יקראם וידע.

(ו) כתוב בה. הלשון הוה לא מתישב היטב, ולכן אומר אני שכתוב זה עקרו וכחוב, ובטעות סופר נשמטה וא"ו שבראשו מפני אחוזה שבסוף התיבה שלפניה.

כדברים האלה. שתי התיבות האלה אם עקרו בכתוב הן חויץ למקומן, ומקומן בראש הדברים מיד אחר. כתוב בה"; כי הסופר שהשיטן בתחלה כתבן בגליון, ומשם באו אל תוך הספר חויץ למקומן. אבל כמדומה אני שכל עצמן של שתי התיבות האלה מיותרות, והן נשנות כאן בטעות סופר מן הספוק האחר, שנאמר שם ישמע למלך כדברים האלה, והלבלר ראה "למלך" שבכאן כאלו הוא "למלך" של הספוק ההוא וכתב אחריו "כדברים האלה". ונראה שהפסיק הלבלר כאן במלאכתו לשעה, ובשביל הדבר הזה לא נודעה לו שגתו.

(ז) לכה ונועצה יחדו. אין זה כמו לכה ונועדה יחדו (למעלה פסוק ב') ששלח לו בראשונה, כי הדברים ההם ערמה והדברים האלה החולים. לכן השיב נחמיה על הדברים ההם ואמר למה תשבת המלאכה כאשר ארפה וירדתי אליכם (למעלה פסוק ג'), והדברים האלה אין בתשובת נחמיה דבר מקביל אליהם.

(ח) כי כלם מיראים אותנו וגו'. אין הלשון הוה מתישב היטב כשהדברים מתשובת נחמיה שהשיב לסנבלט, ובפרט הדברים שבסוף הפסוק. כי אחר שאמר נחמיה אל סנבלט "לא נהיה כדברים האלה אשר אתה אומר כי מלכך אתה בודאם" ועשה אותו כדובר שקר, איך יאמר אליו ועתה חוק את ידי? ועוד שאין לומר שנחמיה הפיץ שיחוק סנבלט וסיעתו את ידיו לסייע לו, שהרי זרובבל כשאמר לו צרי יהודה ובנימין נבנה עמכם אמר להם לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו (עזרא ד' ג'). לכן אומר אני שהכתוב הוה לקה בחסרון, וכל הדברים האלה עד סופם שיירי תפלה שהתפלל נחמיה אל אלהים ושיעור ראשיתה כעין הדברים האלה: ואחסלל לפני אלהי השמים ואומר אנא ה' אלהי השמים חוקנו והצילנו מכף אויבינו המבקשים את נפשנו כי כלם מיראים אותנו וגו'.

(יב) ומזביה וסנבלט שכרו מאמר משרת מלמד על שלפניו, ופירוש הדברים דבר עלי הנבואה למען בצע כסף, כי שכור הוא.

(יג) וידעו כי מאת אלהינו וגו'. כי לולא האלהים שהיה בעזרי העושים במלאכה הזאת, איך נעשתה עד תומה, ואויבי היהודים רבים והם ינעים להשביחה.

(יד) מוציאים לו. הוצאה זו ריח לה כריח הוצאת דבה, ואמר כן כנגד מה שאמר לפני מזה גם טובותיו היו אומרים לפני, כלומר עליו היו מדברים לפני רק טוב, ועלי לא דברו לפני כי אם רע, והיו מספרים לו דברי מוציאים אותם ממשמעם ליחן בהם טעם לסגם, ויתורגם ודברי מוציאים לו ללועים und missdeuteten ihm meine Worte.

אגרות שלח וגו'. הלשון הוה לא מתישב היטב, ולכן נראה לי שאגרות זה עקרו ואגרות, ובטעות סופר נשמטה וא"ו שבראשו מפני אחוזה שבסוף התיבה שלפניה.

ז

(ב) מרבים. האומרים שמיים ליתרון וסירוש הדברים שהיה איש אמת ויותר ירא אלהים מרבים לא זכרו שלא יאה לנחמיה לדבר כן. מסני שהוא מדבר כעושה מעשהו על פי עד אחד והוא עצמו העד. ועוד שאם כן, ונחמיה לא אמר לנו דבר על אודות הרבים שהיו במחשבתו. האיש שהוא מעלה אותו עליהם עדיין לא ידענו מה אמתו ויראתו. וכאמת. מן זה מן המפרש את הסתום שהוא כמו מי לביא, של הערבים, והקרוב לו במקרא מן של לא דבר ריק הוא מכם (דברים ל"ב מ"ז). וכ"ף של כאיש היא אשר הוכרתה עזרא ו' מ"ז. עיין עליה שם. וסירוש הדברים היה האיש ככתוב בעיני רבים, כי רבים חשבוהו לאיש אמת וירא אלהים. ויתורגם המאמר הזה ללועזים er galt bei Vielen als ein rechtschaffener und gottesfürchtiger Mann. ואסילו עדות זו נחמיה מרגיש בדבר שלא יאה לו להעיד על חנני אחיו, ובנלל הרבר הזה הוא מדבר לשון יחיד כנגד חנניה שר הכירה לבדו, והוא מעמיד חנני אחיו על חוקתו. כי נחמיה עצמו שיצא משער המלך ללכת ולנוע על חרבות ירושלים עיר הקדש להקים חומתה הלא איש אמת הוא וירא אלהים, וחזקה לאדם שאחיו כמותו, כי ורע אחר שניהם.

(ג) ועד הם עומדים וגו' ובעוד יושבי ירושלים עומדים בטרם ישכבו בלילה, יניסו המניסים את הרלתות, ועמידה זו שכנדה שכיבת השוכב לישון דונמחה העומדים בבית ה' בלילות (תהלים קליד א'). ואין בחכמי הלשון יודע תשמישה זה, ואחזו, לא ידעו החכמים סירושו, והוא כמו ויאחו צדיק דרכו (איוב י"ז ט'), וסתום הפעול, והדבר למד מענינו שהוא המצוה אשר הם מצמוים. ועל פי הרברים האלה זה סירוש הכתוב: ואחזו כמה שצויתכם ואל תשנו מן המנהג הזה.

(ה) ספר היוחש העלים. ראה דברי בביאור כתבם המתחשים (עזרא כ' ס"ב).
 (ו) אלה בני המדינה. כבר אמרתי לך שהחשבונות שבפרשה זו מרביתם לא מסכימים עם החשבונות ספר עזרא, ואין להכריע ביניהם. ואף בשמות של בני אדם ומקומות יש כאן שנויים.

(ע) ומקצת ראשי האבות וגו'. ובעזרא ב' ס"ט מזכיר כת זו וחברתה שבסמוך האחר וכוללן יחד, ומתנת שתיהן כאחת זהב דרכמנים שש רבאות ואלף וכסף מנים הששת אלפים וכתנות כהנים מאה.

ח

(ב) ביום אחד לחדש השביעי. ומה שם היום הזה כתורה? הלא תראה שהיום הגדול והנורא הוא שבו כל באי עולם עוברים לפני יוצרם כבני מרון (משנה ראש השנה א' ב') לא היה נורע לנחמיה, לפי שאם כן, היה מזכירו בשמו הראוי וההגון לו ולמוראו ואומר שהיו תוקעים בשופר.

(ג) מחצית היום. אין כלשון הזה בכל המקרא חוץ מכאן, והוא דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה. ובימי הלשון הראשונים היו אומרים תחתיו צהרים.

(ה) ויפתח עזרא הספר. אין רוחי נוחי מן הרברים האלה כנקוד לפנינו בספרים. כי הנה נאמר בראש הפרשה ספר תורת משה, ונס למטה ממנו נאמר

התורה (פסוק ב') ואחרי כן ספר התורה (פסוק ג'). ולא יאמר כאן הספר סתם בלא שם לווי. ועוד שבפתיחת ספר נאמר במקום אחר לשון פרישה. ככתוב ויפרשהו חוקיהו (ישעיה ל"ו י"ד). ולא יפול בספרי הראשונים שהיו מגלות כי אם הלשון הזה. והעולה על הכל שאחר כן נאמר וכפתחו עמרו ולא נאמר וכפתחו הספר. לכן אומר אני שהספר זה דינו הַסֵּפֶר והוא מתאר עזרא. שכן קראו הכתוב עזרא הסופר קודם לכן (למעלה פסוק א' וד'). והוא קוראו כן למטה (פסוק ט' וי"ג). ופתיחה זו ככתוב אפתח בכנור חידתי (תהלים מ"ט ה') וכדבור פתח רבי פלוני השנור בלשון התלמוד. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: כשפתח עזרא הסופר בכרכה עמדו כל העם. עמדו כל העם. באחרית הימים התחילו לאמר לקם עומד. ובימים הראשונים קימה שכנגדה ישיבה ושכיבה. ועמידה שכנגדה הליכה. ולא משמשות זו בלשון זו. (ו) אמן אמן. כפל אמן לחלק (distributiv), ופירוש הכתוב כל אחד מן העם ענה אחריו אמן. ואין כמוהו אמן ואמן. ראה מה שאמרתי במדבר ה' כ"ב.

(ז) מבינים את העם. היו הלויים המבינים בין עזרא הקורא בספר התורה ובין העם השומעים, כמו שהיה המתורגמן בין החכם הרוש ובין הצבור בימי התלמוד. (ח) בוכים כל העם כשמעם, כי היה עזרא קורא לפניהם התוכחות והקללות שבתורה למען ישמעו ויקחו מוסר. ראה מה שאמרתי בביאור ארור האיש (דברים כ"ז ט"ו) בנף הספר ובציון שבנליון.

(י) קדוש היום לאדנינו. אין הרברים האלה סותרים למה שאמרתי למעלה פסוק ב', לפי שאם זכרו תרועה וראש השנה אין כאן. ראש חדש יש כאן, וראש חדש היה להם קדש לה' כיום מועד ושבת. ראה דברי הכתוב מ"ב ד' כ"ג. וישעיה א' י"ג וי"ד, ועמוס ח' ה'.

(י"א) ואשר ישמיעו ויעבירו קול וגו'. אין המצוה הזאת בספר התורה אשר בדיננו. ואין כאן זכר לארבעה מינים, כי המינים שבכתוב הזה חמשה. ואין מצותם כי אם לסוכה ולא לנטילה, והמצוה בעלי העצים ולא בכל פרי.

מ

(ג) ויקראו בספר וגו'. לא שהם עצמם קוראים בספר, כי קרא לפניהם הקורא והם שומעים. ונראה שעזרא עצמו לא קרא בתורה לפני כל הקהל כי אם בפעם הראשונה, ומאז והלאה אחד מן הלויים קורא תחתיו.

(ה) ומרום וגו'. מאמר משרת מלמד על מינו של הפעול במאמר הקודם, ופירוש הכתוב ויאה להם לברך שם כבודך אף על פי שהוא מרום על כל ברכה ותהלה. וראה מה שאמרתי בביאור ושוממה (ש"ב י"ב ו"ג כ').

(ז) ושמת את שמו אברהם לכבוד ולתהלה. ראה מה שאמרתי בלשון הזה וטעמו בביאור וישם את שמו אבימלך (שופטים ח' ל"א).

(י) הזידו עליהם. ראה מה שאמרתי שמות י"ח י"א. ואף כאן עליהם כמו עליך, והוא לשון כבוד כנגד האלהים, ובלבד שכאן המצרים עצמם פועלו של הזידו ולא אלהיהם שאין להם זכר בפרשה. ולא אמר הכתוב כאן שעשה ה' שפטים באלהי מצרים, מפני שהדעה הזאת ריח עבודה זרה לה, לפי שהאומר כן מודה באילולים שיש בהם ממש, ובימי הספר הזה כבר נשמד יצרו של עבודה זרה מישראל.

(יב) הנחיתם. דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה, ובימי הלשון הראשונים היה הבנין הקל של פעל זה לשעבר והכבד הנוסף לעתיד, ולא היו משמשים זה תחת זה.

(טו) לרעבם. לא תמצא רעב עם כנוי בכל המקרא חוץ מכאן. ובמקום אחר כשהצטרך הכתוב לסמך רעב אל שם אחר אמר רעבון בתיכם (בראשית מ"ב י"ט). וייתנו ראש מפורש לך כל צרכנו כמה שאמרתי במדבר י"ד ד'. במרים. הלשון הזה לא מתישב היטב. ובששה כתיבי יד הנוסח במצרים, ואין ספק שהוא העקר, כי נפלה צר"י בטעות סופר. אלוה סליחות. לא נמצא אלוה נסמך חוץ מכאן כי אם כמומור קי"ד שהוא מאחרוני המזמורים שבתהלים ובדניאל י"א ל"ט.

(כ) ורוחך הטובה נתת וגו'. אין נתינה זו כמשמעה, לפי שאם כן, היה הכתוב אומר למי נתן, והיא משמשת כאן בלשון שימה, ורוח שנאמר כאן כמו לב, והלשון ככתוב נתתי את לבי לדעת חכמה (קהלת ח' ט"ז), ופירושו הדברים בטובך נמרת כדעתך להשכילם.

(כב) ותחלקם לפאה. השבעים לא מחרנמים אותו כי לא ידעו מה הוא, וגם אני לא ידעתי לפרשו.

(ל) ותמשך עליהם שנים רבות, מימי ששטו השופטים ועד גלות ישראל ויהודה. והנה עבר הכתוב כמעט כרמוז על דברי מלכי יהודה וישראל שהם דברי הימים והוא הרבה לספר בראשית הגוי אשר ערפל חחולתה, משני שהם דברי אמת ודי להם בזכרון דברי הימים, וזו דברי הגדה בלבר, ולכן צריכה שנון שלא תשבה. וראה מה שאמרתי בביאור במדבר י"ג ט"ז בציון השלישי שבגליון.

(לה) במלכותם בהיותם ממלכה ומלכיהם קמים להם מקרבם וברצונם. וכנגד הדבר הזה אמר אחרי כן והארץ אשר נתת לאבותינו וגו' הנה אנחנו עבדים עליה וגו'. וראה מה שאמרתי למטה י"א.

י

(א) ובכל זאת וגו'. בחכמי הגוים יש טועים בפירוש הכתוב הזה, וההפסק שנעשה שלא כדון בינו ובין מה שלפניו בחלוק הסימן¹ הוא הטעה אותם. ורש"י ואבן עזרא פירשוהו יפה. ונחמיה רוצה לאמר שאבותינו הראשונים שהיו לפניו חטאו מרב כל, ודורו אף על פי שהוא בצרה גדולה נורתים אמנה לאלהיהם. ונחמיה המתפאר על אבותיו באמת דורו אין דעתו כדעת חכמי ישראל שהיו אחריו הרואים את האחרונים בפני הראשונים כחמורים בפני בני אדם.

(ב) התרשתא בן חכליה. הזכיר שם הכבוד תחלה ואחרי כן מזכיר שם אביו כדי שלא תטעה לאמר שאביו הוא התרשתא. ובמקום אחר לא חש הכתוב לדבר הזה ואמר ישעיהו בן אמוץ הנביא (ישעיה ל"ז ב'), לפי שהאומר שגם אבי ישעיהו היה נביא לא הפסיד, ולא כן כאן.

¹ כבר אמרתי לך במקום אחר שאין לבעלי המסורה עסק בחלוק סימנים, והוא מעשה המדפיסים.

(י) והלויים הנושא, ומה שאחריו הוא הנשוא. ובא וא"ו שהוא כס"א בלשון ערבי בראש הנושא ככתוב בחלק היוודר במלחמה ובחלק היושב על הכלים (שי"א ל' כ"ד).

(יז) ואת בכרות בנינו. לא ידעתי למה מובאים אלה. כי אין לומר שבימים ההם עוד היו מקריבים בכור אדם לאלהיהם. ועל כרחנו נאמר שהבאה זו לסריון והוא נעשה בירושלים ולא בנבולין, ולא משמע כן מן התורה אשר בירינו.

(יח) המעשרים. בספרים מדויקים שי"ן רפה. ואין זה הבנין הכבד הדגוש, כי הוא נופל בנותן המעשר. ככתוב עשר אעשרנו לך (בראשית כ"ח כ"ב). ולא כלוים שהם לוקחיו. והלשון הבנין הכבד הנוסף, והוא בתחלה המעשרים על משקל מחלמים (ירמיה כ"ט ח'). ומעורים (דהיב כ"ח כ"ג), ולהקל על המבטא עברה תנועת מ"ם לאות שאחריה, ובעברה נפל הדגש.

בכל ערי עבדתנו. השבעים היו קוראים עֲבָדֵתֵנוּ. והוא נראה לי העקר, שכן נאמר והארץ אשר נתת לאבותינו וגו' הנה אנחנו עבדים עליה (למעלה ט' ל"ו). ונכתב עבדתנו חסר ככתוב לשוב לעבדתם (שם פסוק י"ז).

(יט) לבית אלהינו. הדבר הזה שלא כתורה, לפי שמן התורה אשר בירינו הלויים נותנים מעשר מן המעשר לכהן (במדבר י"ח כ"ח), ולא לבית האוצר, וממה שנאמר אחריו ושם כלי המקדש והכהנים וגו' משמע שהיה המעשר לצורך המקדש וכהניו וכליו. ומן הכתוב למטה י"ב מ"ו משמע כתורה. והם שני כתובים מכחישים זה את זה ואין להכריע ביניהם.

יא

(ג) ישראל הבהנים וגו'. על דבר הסדר הזה ראה מה שאמרתי בכיבור הכתוב דהיא ט' ב'.

(ד) ומבני בנימן. ובדברי הימים נוסף עליו ומבני אפרים ומנשה. וגם שניים אחרים רבים בין שתי המגלות. וגם לשבעים נוסח אחר בפרשה הזאת, ופסוק ט"ו לא מתרנמים כלל.

(ז) ראש התחלה. לבי אומר לי שתחלה זו טעות סופר ועקרה תהלה, בהיא. ופירוש ראש התהלה ראש הלויים המהללים, ככתוב וארבעת אלפים מהללים לה' (דהיא כ"ג ה'). וקרא הכתוב לקהל המהללים תהלה כמו שנקרא קהל המודים תודה (למטה י"ב ל"א).

(כג) ואמנה. אמר אכן עזרא קיום ותקף. ומסתייע מן הכתוב למעלה י' א', ומטה הרב, לפי שעל אמנה שהיא קיום ותקף לא יפול לשון דבר יום ביומו שבסוף הפסוק. ואמנה זו כמו שפירשה גוניוס בשרשיו לשון לחם תמיד.

(כד) ליד המלך וגו'. עומד במקום המלך אצל העם. או עומד בין המלך ובין העם.

(לז) מחלקות יהודה לבנימין מחלקות הלויים שהיו יושבים בתחלה ביהודה יושבים עתה בנחלת בנימין. כן נראה לי לפרש את הכתוב הזה. ובחמשה כתבי יד נוסח אחר והוא נוסח של שטות.

יב

(א) וישוע. כאן הפסיק בעל הטעמים שלא כדיון, ומקום האחנה בשאלתיאל. כי אלו היה וישוע רבוק בשלפניו היה הכתוב מיחס ישוע כמו שאמר זרובבל בן שאלתיאל. ומפני שישוע רבוק בשלאחריו לא מיחסו כמו שלא מיחס כלם מכאן והילך. ועל פי הדברים האלה ואיו של וישוע כאחותה שפירשתיה למעלה י י. (ח) הידות. נראה לי שתיבה זו טעות סופר, ועקרה ה'ד'ית, רבוי של ה'ד'ית, ואף על פי שלא נמצא היחיד במקרא, הלא נמצא ה'ד'יה שם אדם (דהיא ד' י"ט), וכפשע בין זו לזו.

יג

(ב) כי לא קדמו וגו'. חלק את הכתוב הזה ותן חציו הראשון טעם לעמוני וחציו השני למואבי.
 (ג) ויבדילו כל ערב מישראל. ראה עזרא י' ט"ז וט'. ומשמע מכאן שמאז ועד עתה חזר ונכנס ערב בישראל.
 (ד) נתון. ראה מה שאמרתי עזרא ח' י"ג. ואף כאן נתון בלשכה כמו יושב בלשכה. ולא שהיה אלישיב זה בלשכה הוא וביתו, כי הוא לכדו היה שם להשגיח על עבורת אחיו הכהנים, כי הוא הכהן הגדול (למטה פסוק כ"ח).
 (כד) השיבו נשים אשדודית. ראה מה שאמרתי עזרא י' ב'. ובניהם חציו מדבר וגו'. הלשון הזה לא מתישב היטב. לכן אומר אני שחציו זה עקרו ח'ציו, ובטעות סופר נשמטה מ"ים מפני אחותה שכראש התיבה שלאחריה. וכלשון וגו'. נדרש לפני פניו ולא לפניו, ופירוש הכתוב חציו מדבר אשדודית וכלשון עם ועם ואינם מכירים וגו'.

(כו) ולכם רבוק בהנשמע, והוא כאלו כתוב והנשמע לכם. ואין הסדר הזה כדיון לשון המקרא, כי מן הדיון לא יחובר מה שלפני ה"א השאלה אל מה שאחריה.

ספר דברי הימים.

א

(א) אדם שת אנוש. מדלג על קין וזרעו. מפני שנולדו לבהלה. כי כלם אבדו ומתו במי המכול ולא הושחת מהם העולם. וכשאר הדורות הראשונים הקודמים לאברהם מזכיר הנקובים בשמות בתורה (בראשית ה' ב'—ל"ב, ו' א'—כ"ט, וי"א), ולא מזכיר הכלולים בתורה בדבור "וילד כנים ובנות", בשביל שלא נודעים שמותם. (ו) ורודנים. ובתרגום השבעים ורודנים ברלית. ככתוב בתורה (בראשית י' ד'). וזה טעות סופר. ויש בספר הזה שנויים אחרים שנשתנו בתחלה מעקם על ידי הסופר ולא על ידי הלבלר שמטה, ומפני שרכים הם מאוד אדלג עליהם ולא אזכירם כי אם בומן שפירש המקראות צריך לזכרם.

(ז) ותרשישה. הלא ידעת שתוספת היא שבסוף השמות לסימן המקום השני. ומפני שאין מקום השם הזה כי אם המקום הראשון אומר אני ששעות סופר הוא, שנמשך קולמוסו של הלבלר אחר "אלישה" שלפניו וכתב ותרשישה. ועקרו ותרשיש, בלא היא, ככתוב בתורה אלישה ותרשיש (בראשית י' ד'). (י) גבור בארץ. ראה מה שאמרתי בנמרוד ונבורתו בראשית י' ט'.

ב

(י) ובני כרמי עבר. עבר זה הוא עכן שכרבות הימים נשתנה שמו על שם מעשהו שעשה ועבר את ישראל. וממה שנאמר ביהושע ז' א' עכן בן כרמי בן זבדי למדנו שהוא זבדי הוא זמרי, וכרמי בנו.

(יז) יתר הישמעאלי. אין קץ ליניעה שינעים החכמים מימי התלמוד ועד היום הזה להכריע בין הכתוב הזה ובין רעהו הקורא ליתר זה ישראלי (שיב יז כ"ה). ורבי יוסף המבאר אומר שישמעאלי היה והוא נעשה ישראלי אחר שנתנייר. ואין דבריו דברים של טעם. כי מן המקרא נכרי שנתנייר תאמר לו עובד ה' או ירא ה', ולא תאמר לו ישראלי, ואם איש מישמעאל הוא. עדיין ישמעאלי יקרא לו כמו שנקרא בניו. ובאמת ישמעאלי שבכאן הוא העקר, וישראל שבספר שמואל טעות סופר, כי לא יאמר האומר לאיש מישראל ישראלי כי אם כשהוא רוצה לחלק בינו ובין מי שלא מורע ישראל הוא. ועל דבר איש מישראל שנקרא ישמעאלי, הלא תמצא דוגמתו באוריה החתי (שיב י"א נ'). ולא רחוק בעיני שנקראו האנשים האלה כן על שם נבורתם שעשו בהלחם בנוים ההם, יתר בישמעאלים ואוריה כחתיים,

כמו שקראו הרומים לסקסיון הזקן אסריקנוס על שם שהכה את חניבעל שר צבא קרתנינא אשר באסריקא.

(יח) הוליד את עזובה אשה. הרברים האלה קשה מאוד לפרשם. והאומרים שמלת את כאן כמו מן ומביאים ראה מן הכתוב האומר כצאתי את העיר (שמות ט' כ"ט) אינם יודעים כטיב לשון המקרא. ואף על פי שבקיאים בדיני הנקודות והטעמים כבקיאות שמואל בשבילי הרקיע. ואם כדבריהם, היה הכתוב אומר עזובה אשתו, בכנוי השם. והשבעים מתרגמים כאלו היה כתוב לקח את עזובה לאשה. ולא נראה שיש לנוסח ההוא יסוד. ואומר אני שעזובה זו בת כלב, כמו שמלמד עליה לשון הוליד. ותיבת אשה אין עקרה ככתוב, והיא תוספת ביאור שהיתה כתובה בתחלה בנליון ללמד שעזובה שם אשה ולא שם איש. ולאחר זמן נכנסה במעות סופר מן הנליון אל גוף הספר.

ואלה בניה של יריעות, ועזובה מתה בלא בנים. ויריעות לא נודע לנו שם אישה. ונדולה מזו מצאנו שמוכר הכתוב שם איש ומיחס הבנים לאשתו. כמו שנאמר ובני אשת הוריה (למטה ד' י"ט).

(יט) ותמת עזובה. לא ידעתי לכוון למה מקדים הכתוב זכר מותה לנשואי אפרת. וגם לדברי האומרים שעזובה זו אשת כלב קשה. כי כלב הלא מותר לו לקחת אשה על אשה בחייה.

(כד) בכלב אפרתה בכלב אשר לאפרת. ותוספת היא של אפרתה בשביל סמיכות כלב אליה. ראה מה שאמרתי בראשית ב' נ' בציון שבנליון.

(לא) ובני ששן אחלי. ובפסוק ליד נאמר ולא היו לששן בנים כי אם בנות. ועל כרחק תאמר שאחלי שם אשה ולא שם איש. ואחלי זו היא אשר נתן ששן לירחע עבדו. וראיתי לאמר כן, מפני שהיא האחת הנקובה בשם מכל בנות ששן, ומה נשתנית זו מכל אחיותיה אם לא בא הכתוב לאמר בה דבר? ולפירושי נשואי אחלי לירחע הדבר שבשבילו נזכרת בשמה.

(לה) לירחע עבדו לאשה. וירחע עבד מצרי ככתוב בפסוק הקודם. ואם כן, הלא פירש הסופר הוזה את הכתוב האומר במצרי דור שלישי יבא להם בקהל ה' (דברים כ"ג ט') כמו שפירשתיו אני, שהמספר לצאת בני ישראל ממצרים, ומן הרוד השלישי לעת ההיא והלאה יפרוש המצרי מעמו ומולדתו ויבא בקהל ישראל; ולא כבעלי התלמוד האומרים שהמספר לדורותם, וכל גר מצרי נושא נידת מצרי ומשיא לבנו מצרית שניה. כלומר מצרית שהיו אבותיה גרים, ואז בן בנו מותר לבא בקהל ישראל. וגר מצרי שלא עשו אבותיו כסדר הוזה אסור לבא בקהל (יבמות ע"ז ע"א). כי גם מי שלא ניל בדרישה וחקירה הלא יראה שסופר הספר הוזה ינע לכבוד בית דוד ויהודה כלו יניעה רבה ומדלג על כל דבר שאין תפארתם עליו. ואלו דברי בעלי התלמוד, הכתוב הוזה פוסל במשפחות יהודה (כי ששן משבט יהודה) ועושה נביא בישראל¹) בן בנו של מי שאסור לבא בקהל. ולפירושי ירחע מותר לבא בקהל ישראל, מפני שהיתה אשתו בת ששן בן ישעי בן אפים בן נדב בן שמי בן אונם בן ירחמאל בן חצרון, וחצרון לדעתי נולד במצרים², ואפילו תאמר שהיה מיורדי

¹ ראה דברי הכתוב למטה פסוק ל"ו ומה שאמרתי אני בכיבור ועזריה בן נתן (מ"א

ד' ה') ותדע שנתן זה נתן הנביא הוזה דוד.

² ראה מה שאמרתי בכיבור ויהי בני פרץ חצרון וחמול (בראשית מ"ו י"ב).

מצרים, ככתוב בתורה, הלא ממנו ועד בת ששן אשת ירבע שבעה דורות, ונתן בן בנו של ירבע היה כימי דוד, כמו שאמרתי, ואין המצרי אסור לבא בקהל כי אם שני דורות שלמים לצאת בני ישראל ממצרים, כמו שהוכחתי במשנה תורה ונתתי לדבר טעם מספיק.

והנה פה מקום אתי להזהירך אתה הקורא שלא תשמע מן הספור הוה שהעברים הראשונים היו להם עבדיהם אשר לא מבני ישראל הם כבני עמם, ולא נמנעו סתת להם מבנותם לנשים. כי כימי קדם היו העמים כלם אדנים קשים ורודים בעבדיהם בני הנכר בסרך, ולא זאת בלבד, כי כבהמה היו האומללים ההם נחשבים בעיניהם. ומן המקרא לא משמע שהיו העברים שונים מכל גויי הארץ לדבר הוה, שכן נאמר בתורה בעבד עברי¹) כנגד אדניו כספו הוא (שמות כ"א כ"א), הרי שעבד עברי ממונו של אדניו, ואם עבד עברי כן, עבד כנעני על אחת כמה וכמה.

ועל דבר מעשה ששן שנתן את בתו לעברו המצרי, הלא הניר לך הכתוב את טעמו באמרו ולששן אין בנים כי אם בנות. כי על פי הדברים האלה לא עשה ששן מעשהו כי אם מחמת דחקו, כמו שלא היו העקרות העבריות נמנעות מלהכניס צרה בבתיהן והיא שפחה כדי להבנות ממנה (בראשית מ"ז ב', ול' ג'). לפי שאלו נתן ששן את בתו לאיש מישראל היתה הולכת אחריו החוצה, וזרעה על מטה אישה יחשב, ושם ששן אביה נגרע מתוך משפחתו, כי אין לו בן להקים לו שם בישראל; ועכשו כשנתן ששן את בתו לאיש נכרי הגר בארץ ולו אין בית אב בישראל, וזרעה על שם אביה יחשב; שכן נאמר בתורה בעבד עברי שנתן לו אדניו אשה והוא יוצא לחספי האשה וילדיה תהיה לאדניה (שמות כ"א ד'). וקל וחמר לעבד כנעני.

ונראה שהעברי שהגיע למקומו של ששן זה נתן את בתו לעבדו, ולא נתנה לנכרי בן חורין, לפי שבימי קדם היו בני האדם מרביחם דברים בכנות עמם, ולא רוצים בנכריות, ועבד שנתן לו אדניו אשה ישאנה בטובתו ושלא בטובתו, ככתוב בתורה אפילו בעבד עברי ואם אדניו יתן לו אשה (שמות כ"א ד'). ומשמע הדברים שהעבד לוקח האשה הנתונה לו בעל כרחו. ועבד שנתן לו אדניו את בתו לאשה חזקה לו שיקחנה בשתי ידיו.

(טו) וחרן הוליד את גזו, השבעים לא מתרנמים את המאמר הוה, ונראה שלא היה לפניהם בספרים, וחשודים הדברים האלה גם בעיני, לפי שמראש הספוק הוה משמע שחרן וגזו אחים הם ושניהם בני כלב מעיסה סילנשו.

ג

(ב) השלשי לאבשלום. יש כתבי יד הרבה וגם ספרים שלא כתוב בהם למיד של לאבשלום. ורדיק אמר שלמיד זו כלמיד של לכל כליו תעשה נחשת (שמות כ"ז ג'). וכאמת אין כל צד דמיון בין שתיהן, כי לכלי מקומו המקום השני, לא כן. לאבשלום שאין מקומו כי אם המקום הראשון. ולמיד זו למיד המחוקת שהוכרתיה פעמים הרבה ואמרתי בה שהיא כאין לתרגום, ותכליתה להעיר און השומע לשום לבו על השם שהיא בראשו. וממה שאמרתי בביאור ואותו ילדה אחרי

¹ ראה מה שאמרתי שמות כ"א ב', כי שם הוכחתי שבעבד עברי מדבר הכתוב ההוא, ולא בעבד כנעני כמו שאמרו הראשונים.

אבשלום (מיא א' ו') יתבאר לך מנין זכה שמו של אבשלום ללמד זו משמות כל אחיו בני דוד. ונוסח כתבי יד שבהם לא כתובה למיד זו מחמת חסרון דעת תשמישה. (ג) לעגלה אשתו. וכן נאמר כנגדה במקום האחר לעגלה אשת דוד (ש"ב ג' ה'). ושני המקראות מדברים בכל הנשים שהיו לדוד בשעה שידובר עליה. ובגלל הדבר הזה אומר אני שלא חנם שנה הכתוב עגלה זו בין יתר נשי דוד לקראותה אשתו. ונראה לי שהיא נקראת כן על שם שהיתה היא האהובה לדוד מכל נשיו¹). כמו שקורא הכתוב לשמעון ולוי אחי דינה (בראשית ל"ד ה') אחר שקראם בני יעקב, ואחר שנודע לנו שהיא בת יעקב, מסני ששמעון ולוי בני לאה, ודינה אחותם בת אמם ונמשם קשורה בנמשה.

(יו) אמר שאלתיאל. ממה שאין וא"ו החכור בראש שאלתיאל יש חכמים אומרים שאין אסר זה שם אדם, והוא תאר מתאר יכניה. ונראים לי דברי החכמים ההם. ואם כן, זה פירושו הכתוב: ובני יכניה הנולדים לו והוא אסיר בבבל שאלתיאל. ואמר הכתוב כן, לפי שקודם גלותו לא היו ליכניה בנים, שכן בצאתו מירושלים אל מלך בבל נאמר ויצא יהויכין ונבי הוא ועמו ועבדיו ושריו (מ"ב כ"ד י"ב), וגם בלכתו בגולה נאמר ויגל את יהויכין בכלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו (שם ס"ט ט"ו), ואלו בנים לא נזכרים למלך בשני המקראות ההם. ולא אמר הכתוב הזה אסיר כנגד הימים שהיה יהויכין יושב בבית האסירים, כי אין האסורים במשמר יושבים איש ואשתו יחדו, והוא אומר כן כנגד ימי הטובה שראה יהויכין והוא עצור בבבל אחר שנשא אויל מרודך מלך בבל את ראשו מבית הכלא ויתן את כפאו מעל כסא המלכים אשר אתו בבבל (שם כ"ה כ"ז וכ"ח). אז השיבו ליהויכין את נשיו או נשא נשים אחרות והוליד את שאלתיאל.

(כ) וחשובה וגו'. ממה שנאמר בסוף הספוק חמש, לשון נקבה, שמענו שאלה כלן בנות. והבנות בנות סדיה אבי זרובבל; לפי שאם לא כן, והן בנות זרובבל, היה הכתוב מונה שלומית עמהן, ולא היתה היא יוצאת לברה מכללן. והספיק הכתוב בתולדות זרובבל בין בני סדיה לבנותיו משום חשיבותו של זרובבל.

(כב) ששדה. ובפרטם לא תמצאם כי אם חמשה. וכעין זה תמצא בבני ידותון למטה כ"ה ג' שאמר הכתוב ששה והם אינם כי אם חמשה. והשבעים היו קוראים כאן יואל תחת יואל.

ד

(א) וכרמי. הדבר ברור שכרמי זה טעות סופר, והעקר והמול, ככתוב למטה מסוק ה'. וחור ושובל בני כלב שהוא ממשפחת יהודה, ולא בני פרץ. ועד בדבר

¹ ולא רחוק בעיני שאין עגלה שמה של זו אצל כל אדם, והיא נקראת כן אצל דוד על שם אהבתו אותה מכל נשיו. כי עגלה לעברים שם חבה (Caritativum), כמו שנאמר עגלת שלשיה (ישעיה ט"ו ה'), וכמו שהנביא מהתל במצרים ואומר לה עגלה יפה-פיה (ירמיה מ"ז כ'), וכן שמשין אומר לפלשתים כנגד אשתו בסוף שבעת ימי המשהה לולא חרשתם בעגלתו (שופטים י"ד י"ח).

מה שנקרא חוד בפסוק ד' בכור אפרתה, ואפרת אשת כלב והיא ילדה לו את חור (למעלה ב' י"ט).

(ג) אבי עיטם. הלשון הזה לא מתישב על ואלה האמור בראש הפסוק. ובכתבי יד הרבה מאוד כתוב „בני” תחת „אבי”, וכן נראה לי העקר.

(ו) אם ברך תברכני. נדר יעבץ על תנאי, כמו שנדרו יעקב (בראשית כ"ב—כ"ג) וחנה (שי"א א' י"א) ואנשלוס (שי"ב ט"ו ח'). ובלבד שכאן חסרה תשובת התנאי שהיא הנדר. וכבר הראיתוך בעין הדבר הזה במקום אחר.

מרעה לבלתי עצבי. סרס הרברים ופרשם לבלתי עצבי מרעה. והסירוס הזה שלא כרין, כי מ"ם של מרעה קצור של מן המפרש את הסתום, ומקום המפרש אחר המפורש ולא קודם לו⁽¹⁾.

(ט) ובני אלה וקנו. אמרו רש"י ורד"ק ששמו של זה וקנו, בוא"ו, ובאמת וא"ו זו כאחותה שפירשתיה לך נחמיה י' י'.

(י) ותהר את מרים. הדבר ברור שהמקרא הזה לקה בחסרון ונשמטו דברים על אדות האשה ההרה הזאת שאליה מקביל בפסוק האחר ואשתו היהודיה. ורד"ק האומר שהאשה הזאת בתיה בת פרעה הנוכרת למטה עליו להביא ראיה שאבי אלה מרד איש בתיה. ואף לפירושו חסרון דברים יש כאן, כי לא יאמר הכתוב ותהר ועדיין אין ההרה נוכרת. וחסרון הדברים שלפני מזה אין אתנו למלאותה, וכאן הלא נראה בעליל שהכתוב כעקרו ותהר ותלד, לפי שאין הרה בבנין הקל פעל יוצא לשני בכל המקרא.

(כא) ער אבי לכה. קרא שלה את שם בנו הבכור על שם אחיו המת, אף על פי שלא יבם את תמר אשתו. וראה מה שאמרתי שי"ב י"ד כ"ו.

(כב) אשר בעלו למואב לא ידעתי לפרשו. ועל כל פנים מי שכנה להם לא בני שלה כי אם בני בניהם של שלשים ורבעים לו.

(כג) במלאכתו. לא מתישב עליו לשון ישבו שבסוף הפסוק. והשבעים מתרגמים כאלו כתוב במלכותו, וכן נראה לי העקר.

(לא) עד מלך דוד. כל ימי מלכות בית דוד, ומעם „עד” כאן ככתוב עד שהמלך במסבו (שהיש א' י"ב), ומעם דוד כמו שאמר הנביא ועבדי דוד נשיא בתוכם (יחזקאל ל"ד כ"ד), שפירושו איש לבית דוד. ועל כרחק תפרש הפירוש הזה, לפי שאם לא כן, משמע הדברים שבמלוך דוד או איש מזרעו אחריו גרשם מן הערים האלה, ואין לומר כדבר הזה. והשנית הלא צקלנ גם היא בתוך הערים האלה, ובה ידענו שהיתה לפלשתים קודם שמלך דוד (שי"א כ"ו ו'), ואך יאמר הכתוב הזה שמשפחות יהודה ישבו שם בימים ההם.

(ל"ט) למבוא נדר. אין מבוא סמוך אל עיר או שם עיר בכל המקרא חוץ מכאן כי אם בשופטים א' כ"ד וכ"ה, ושם אין מבוא כמשמעו, כמו שהוכחתי במקומו. ומפני שאין לשון עד למורה הניא שנאמר אחריו מתישב היטב על לשון הכתוב

⁽¹⁾ ומפני שכן היתרון עקרו ותחלתו מן המפרש את הסתום, כמו שהוכחתי במקום אחר, תאמר בלשון המקרא אליף גדול מבוית, ואין אתה רשאי לאמר מבוית גדול אליף, ולא חמצא כמרד הזה בכל כתבי הקדש.

הזה כמות שהוא לפנינו בספרים אומר אני שאין למבוא נקוד כדן, ודינו לַמְבּוּא, ולמ"ד סימן המקום השני.

ה

(ב) ולנגיד ממנו. ראה מה שאמרתי בביאור וירא את האלהים מרבים (נחמיה ד' ב'). ואף כאן זה פירוש הכתוב יהודה נבר באחיו להיות נגיד גם ממנו. כלומר אפילו יוסף שנכנס תחת ראובן לבכורה מכיר את יהודה לנגיד.
 (ג) בני ראובן. גשנה הנושא מפני שהוסקס בינו ובין הנשוא ככל אלה. וכדבר הזה הראיתך עד כה הרבה מאוד.
 (ד) בימי ירבעם. ירבעם זה ירבעם בן יואש מלך ישראל, ומשום כבוד יהודה וכבוד יוחם שהיה מלך כשר נזכר כאן מלך יהודה ראשון. אף על פי שימי ירבעם קודמים לימיו.
 (ה) ויעזרו עליהם וגו'. ההגריאים נעזרו על בני גד ובני ראובן, ואף על פי כאן נתנו בידם.

(ו) אשר בהן וגו'. לדברי רד"ק היה עזריה בן יוחנן הזה בימי שלמה והאריך ימים עד חוקיה, והימים כמאתים וחמשים שנה. ואני אומר שהדברים האלה כאן חוץ למקומם, ומקומם בסוף פסוק ל"ט, ושם אשרשם.
 (ז) וחלקיה הוליד את עזריה. כאן מקום המאמר שאין לפרשו בפסוק ל"ו, ונראה שהשמים הלבדר את הדברים ההם בתחלה ואחרי כן כתבם בגליון, והבא אחריו נתחלק לו עזריה בעזריה, ובכך נכנס המאמר מן הגליון אל גוף הספר חוץ למקומו. ופירוש אשר בהן וגו' אשר היה הכהן הגדול האחרון ששמש בבית ראשון ומת בכהונתו כדרך כל הארץ, כי שריה בנו הרגו מלך ככל כנולות צדקיהו (מ"ב כ"ה י"ח—כ').

ו

(י) הבכור ושני ואביה. הדבר ברור כאור השמש בצהרים שהמקרא הזה משובש, והדברים כעקם יואל הבכור והשני אביה, כעין מה שנאמר שיא ח' ב'.
 (יח) בן יואל בן שמואל. ועל פי הדברים האלה שמואל הנביא ממשפחת הלויים. ולא משמע כן מספר שמואל, שכן נקרא שם צוף אבי תחו אבי אליהוא אבי ירחם אבי אלקנה אבי שמואל אפרתי (שיא א' א'). ועל שם צוף זה נקראת עיר אלקנה רמתיים צופים (שם) והערים סביבותיה ארץ צוף (שם ט' ה'); ואם היה צוף לוי איך נקראת עירו וארצו על שמו ולו ולשבטו אין נחלה בארץ, כי ה' הוא נחלתם (יהושע י"ג י"ד)?

ובאמת שמואל זה, וסופר הספר הזה עושהו בן לוי, כדי שלא יקשה לנו איך שרת שמואל לפני ה' במשכן שילה והוא זה, והור הקרב יומת (במדבר נ"י). וכן דרך הסופר הזה לשנות הענין ולהוסיף דברים להכריע בין שני כתובים מכחישים זה את זה. וכן תמצא שעשה הכרי והרצים שבספר מלכים (מ"ב י"א ד'—ז') כהנים ולוים (דה"ב כ"ג ד') כדי שלא יבאו זרים במקדש ה'; והוסיף ועשה לשלמה כבוד נחשת חמש אמות ארכו וחמש אמות רחבו לעמוד עליו בהתפללו לפני המזבח כחנונת

הבית (שם י' י"ג), ובספר מלכים אין זכר לדבר הזה, והוא עושה כן כדי שלא יקשה לנו איך קרב שלמה אל המזבח ממש והוא זר. וכמעשים האלה שאין להם יסוד כי אם בחסצו של הסופר היגע לבנין סתירות שבמקרא הלא הראיתוך עד כה הרבה מאוד, ועוד תוסיף תראה בהם וכהם.

(פה) **שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה**. ובפרשן לא תמצאן כי אם אחת עשרה. כי נשמטה ימה (יהושע כ"א מ"ז) ונבעון (שם פסוק י"ז). ותחת עין שנאמר במקום האחר אמור כאן עשן בפסוק הקודם. ויש עוד שנויים אחרים בספר הזה במספר ערי הלויים ושמותן.

ז

(א) **וּלְבָנֵי יִשְׁשַׁכָּר**. למיד זה למיד המפרש את הסתום, ופירושו הכתוב ועל דבר בני יששכר המה תולע ופואה ונ"י.

(ו) **וְהַתִּיחַשֶׁם לְכָל לֵכֵל דָּבָר**, והדבר ברור שאמר הכתוב כאן כן כנגד מה שנאמר למטה והתיחשם לתולדותם (פסוק ט') והתיחשם בצבא (פסוק מ'). והרבי שמרבה. לכלי אין אתנו היום הזה לדעת מה הוא.

(כב) **וַיִּתְאָבֵל אִפְרַיִם**. קרא הכתוב לאחד מבני בניו של אפרים הנזכרים לפני מזה על שם אביהם הראשון. ובפירושו בריעה אמר גוניוס שאפרים זה אפרים בן יוסף עצמו, ודבריו דברי חלומות.

(כג) **בְּרַעְיָה**. נראה לי שביית יסוד, ושרשו ברע, וכן משמע ממה שחמץ הסופר לפרש בו בריעה. וקשה לאמר מה משמעו. ועל פי הדברים האלה ברעה פועלו של היתה, והפעל לפעולת שלשום.

ח

(ו) **וַיִּגְלוּם אֶל מְנַחֵם**. ראה מה שאמרתי בקבלה אחרת שבמקרא על דבר גלות זו שופטים כ' מ"ג.

(ח) **מִן שְׁלַחֹו אֲתָם וְגו'**. הכתוב הזה נראה לי משובש הרבה. והשבעים משנים כאן, אבל אין הנוסח ההוא טוב ממה שלפנינו בספרים.

(יג) **הַמָּה הַבְּרִיתוֹ וְגו'**. הדברים אמורים כנגד בריעה ושמע שבראש הפסוק, ומוזכר הכתוב את הדבר הזה בשביל מה שנאמר לפני מזה שאנשי נת הרנו מבני אפרים (ז' כ"א). ומפני שבריעה הנולד לאפרים (שם פסוק ח') לא נקם נקמת אחיו מאנשי נת, וברעה זה נקם מהם והבריחם.

ט

(ב) **וְהַיּוֹשִׁבִים הָרְאשׁוֹנִים וְגו'**. הרוצה לעמוד על מעם הדברים האלה יזכור שבאחרית הימים סדר יוחסין כהנים ראשונים, ואחריהם לויים, ואחריהם ישראל, ואחריהם נתינים (משנה קרושין ד' א'). ואף על פי שאמרו במשנה שהסדר הזה עלה מבבל, למדנו מכאן שלא כן הדבר, ובלבד שבימי הספר הזה שנכתב ימים רבים אתרי שוב יהודה מן הגולה כבר היה סדר יוחסין כסדר האמור במשנה. ובללל הדבר

הזה אמר הכתוב כאן כן, והוא רוצה לאמר שלא כסדר השנור בימיו סדר יוחסין אצל עולי הגולה בעלותם וישבו בעריהם. כי אז היו ישראל העם ראשונים ואחריהם כל עבדי העם, ומעבדיהם הכהנים ראשונים, ואחריהם הלויים, ואחריהם הנתינים. והוא הסדר הנמצא במקום אחר, שנאמר בית ישראל ברכו את ה' בית אהרן ברכו את ה' בית הלוי ברכו את ה' יראי ה' ברכו את ה' (תהלים קל"ה ב'). כי הדבר ברור שיראי ה' הנזכרים שם אחר שלשת הכתים והם בלא בית המה הנתינים שהיו עבדי ה' ולהם אין בית ישראל. וכעין זה דעת רש"י שפירש יראי ה' הנזכרים. ולמדנו מן המקרא הזה שאף על פי שהיו הכהנים והלויים קדש אפילו בימי עזרא, כמו שאמר להם עזרא אתם קדש לה' (עזרא ח' כ"ח). לא היתה קדושתם כי אם למקדש וקדשיו. וליוחסין היתה מדרגתם יורדה מדרגת ישראל, כי ישראל הוא העם, והכהנים והלויים עבדי העם, לפי שמתרנסים משל העם, ואליהם ישאו עיניהם כעני עבדים אל אדניהם. והיה כן בתחלה אחר גלות בבל, ובאחרית הימים נחפך הסדר לכמות שהוא אמור כמשנה. וראה מה שאמרתיו יהושע כ"א י"ג.

(ה) ומן הישילני מן בני שלה בן יהודה, ולא תפרשהו כי אם הפירוש הזה, לפי שאם לא כן, מה לו בין פרץ ורח בני יהודה? ומכאן ראייה לפירושי בכתוב עד כי יבא שילה (בראשית מ"ט י'), ואף על פי שחכם אחד מחכמי הנוים דן דינו לחובה⁽¹⁾. (ז) נגיד היה עליהם לפנים ה' עמו. השבעים מתרגמים כאלו כתוב נגיד היה עליהם לפני ה' ואלה עמו. ודבריהם דברי רוח. והדברים נמות שהם לפנינו בספרים אין. ה' עמי מעשה שהיה, כי למה יאמר הכתוב כן? ועל כרחנו נאמר שהוא כמו "עליו השלום" השנור בפי בעלי התלמוד כשהם מוכירים גדולי אבותיהם הראשונים⁽²⁾. וממה שזכר פינחס לברכה זו מכל הגדולים המתיחסים האלה אנו שומעים שבימים ההם כבר החלה הגדה לספר בשבתו של פינחס שהוא אליהו וגו'. (כב) המה יסד דוד. יש לומר שחסר הפעול והוא אותם, ואפשר שהמה הוא הפעול, אף על פי שאין זה דרך לשון המקרא. כי הסופר הזה לשון ארמי שנור על סיו, ובלשון ההיא נאמר הנפק המו כורש מלכא (עזרא ה' י"ד) כמו שנאמר אנחנא המו עברוהי (שם פסוק י"א), והמו בכתוב האחרון מקומו המקום הראשון והוא בראשון המקום השני.

(לד) אלה נדרש לפנינו. כלומר אלה שנוכרים למעלה ראשי האבות ללויים. ואלה שלמעלה ח' כ"ח נדרש לאחריו.

(לה) ובגבעון ישבו וגי'. כל הדברים האלה מכאן ועד סוף הפרשה כבר נאמרו למעלה ח' כ"ח—ל"ח. ונראה לי שבתחלה משנה המגלה הוואת טעות סופר, שטעה הבלבל בפסוק הקודם שלשונו כעין לשון הכתוב למעלה ח' כ"ח וכתב אחרי זה מה שנכתב אחרי זה. ולאחר זמן היה המשנה קדש והניחוחו לעמוד במקומו עד היום הזה. ובלבד ששנו בו שנויים⁽³⁾. כדי שלא יהיה כפל דברים ממש.

⁽¹⁾ ראה Litterarisches Centralblatt, 1899, No. 24.

⁽²⁾ והרבה למד כענינו שברכת מתים זו לא היו נוהגים בה עד ששנו את דעתם כנגד המתים. כי בסוף ימי המקרא כשהיו אומרים שרוחו של אדם חייה וקיימת לעולם, היו להם המתים כחיים לברכה. והתחילו לאמר למת ה' עמו כברכת החיים (שופטים ו' י"ב ורות ב' ד'). ועל פי הדברים האלה למדנו ככאן שבימי הסופר הזה כבר שנו היהודים את דעתם כנגד המתים, והיו מאמינים בתחית המתים ועולא הבא.

⁽³⁾ כאן נאמר אבי גבעון יעואל, והוא לא נזכר שם בשמו. ובמגלה זו זכריה (פסוק

י

(ו) וכל ביתו. ובמקום האחר נאמר תחתיו וכל אנשיו (שיא ל"א ו'). ואין אנשיו ביתו. והספר הזה מפלש יותר במספלת שאול. מפני שזו תכליתו לפאר ולרומם בית דוד על ידי אבדן בית שאול.

(ז) ואת גלגלתו תקעו בית דגון. ובסוף שמואל נאמר ואת גלגלתו תקעו בחומת בית שן. וגם מן השנוי הזה נראית תכלית הספר הזה. שיתכבד בית דוד בקלון בית שאול. כי על פי האמור כאן לא קברו אנשי יבש כי אם גיית שאול שמצאו בשדה המלחמה. ונגלגלתו שהיתה תקועה בית דגון. ולא היו יכולים לקחתה משם. לא נקברה עם עצמותיו.

(יד) ולא דרש בה'. מכאן אתה רואה כמה מפלש הסופר הזה בננותו של שאול. כי הסופר הראשון שהיה לפניו אומר וישאל שאול בה' ולא ענהו גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (שיא כ"ח ו').

יא

(א) הנה עצמך ובשרך אנחנו. ובמקום האחר נאמר הננו עצמך ובשרך אנחנו (שיב ה' א' ראה שם דברי). והסופר הזה שנה ראש הדברים מפני שלא היה יודע שיש בהננו כדי מאמר שלם.

(ה) לא תבא הנה. תפס הכתוב הזה בסוף דברי היבוסים ורלנ על מה שאמר בראשם על דבר הפסחים והעורים (שיב ה' ו'). לפי שבימיו לא היו יודעים עוד פשר הדברים החשוכים ההם.

(ח) ויואב יחיה את שאר העיר. לא ידעתי למה הולכים החכמים ארחות עקלקלות לאמר שתחיה זו בנין העיר. וכאלו היה דוד דמלך בעצמו ובכבודו בונה את העיר מסביב מן המלוא ויואב עוסק בבנין שאר העיר. לפי שאם הבנין שנאמר ברוד מצוה אל אחרים שיבנו. מה תועלת בהחלק המצוה הזאת לשתיים. טחציתה לדוד ומחציתה ליואב. ולא זכרו החכמים שלא נלכדה ירושלים כלה בפעם ההיא. תדע לך שכן. שהרי בסוף ימי דוד עוד היה היבוסים יושב בירושלים. כמו שנאמר בסוף ספר שמואל ב' שקנה דוד את גרן ארונה היבוסים מבעליה. וכן נאמר בספר הזה למטה כ"א. י"ח—כ"ה. ובלבד שכאן נקרא היבוסים המוכר ארנן. ולא נלכד בפעם הראשונה ההיא כי אם המצר, והוא שנקרא לו עיר דוד. ויתר העיר היה היבוסים יושב בו כמאז. וכנגד הדבר הזה אמר הכתוב כאן ויואב יחיה את שאר העיר. והוא רוצה לאמר שבנה דוד מן העיר מה שבנה ולא יותר. מפני שיואב חיה את שאר העיר ולא הכה אותה כי לא נלכדה. ואמר הכתוב יחיה את העיר. והעיר אנשי העיר. כמו שנאמר ויך את כל העיר לפי חרב (שופטים כ' ל"ז).

(ל"ז). שמאס (ל"ח). חרע (מ"א). יערה (מ"ב). רפיה (מ"ג). ובמגלה היא תחתיהם כסדרם זכר (ח' ל"א). שמא (פסוק ל"ב). חרע (ל"ה). יהועדה (ל"ז). רפה (ל"ז). חוץ כמה שזכר כאן מקלות אצל אביו ואצל בנו (פסוק ל"ז ול"ח). מה שאין כן שם, ושם נזכר אחז אצל אביו ואצל בנו (ח' ל"ה ול"ז) ולא כן כאן. ולא אחשוב מרי בעל שבכאן פסוק מ' סן השנויים. לפי שהוא טעות סופר שהשמיט ב"ית אחת מפני חברתה שלאחריה.

ובתרגום השבעים אין כאן כי אם הדברים האלה. ויכן העיר מסביב, ויתר דברי הפסוק הזה חסר. ולא שלא היו הדברים ההם לפניהם בספרים, כי לא הבינום ולא ידעו תרגומם. ונראה לי שבכל כמו אלה היתה דעת השבעים להועץ עם חכמים אחרים לשמוע מפיהם פירוש הדברים, ואמרו למלאות החסרונות לאחר זמן, ולא עלתה בידם. ואפשר שהציבו לחסרונות האלה ציונים והם נשמטו ברבות הימים. וראיתי לאמר כן משום כבוד המתרגמים, לפי שאם לא כן, והם השמיטו מה שלא היו יודעים לתרגם שלא על מנת לחזור ולתרגמו, אף על פי ששוב עשותם הדבר הזה מן המתרגם מאומר, אין מעשיהם מעשי חכמים.

(כא) מן השלשה ונוי. המקרא הזה אין לפרשו בכתוב. ותמה אני על האומרים שפירוש בשנים בשני דברים, לפי שאם כן, והדברים לא נזכרים, היה אומר בשתים, לשון נקבה. כי בן הדין בלשון המקרא. ואפילו לדבריהם עוד קשה איך יאמר הכתוב בנשימה אחת שהיה נכבד מן השלשה ועד השלשה לא בא. ורד"ק האומר שהיו בצבא רוד שתי תות נבורים של שלשה שלשה, דבריו דוחק בדוחק השגור בתלמוד לאמר תרי תנאי אליביה דרכי פלוני. והעקר כמו שנאמר במקום האחר בבניהו בן זווידע מן השלשים נכבד ואל השלשה לא בא (שי"ב כי"ג). וכעין זה נאמר בו בספר הזה למטה פסוק כ"ה.

(כג) ויהרגהו בחניתו. טעם הדבר הזה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי שי"ב כי"ג ב"א.

יב

(ט) למצד מדבריה. תוספת היא של מדברה לסמן מקומו המקום השני, ומקומו ראוי לו מחמת סמיכות מצד אליו.

(טו) אחד למאה ונוי. פירש רש"י הקטן שככלם ירדוף מאה והגדול אלף, והוא פירוש אמת. והעושים הקטן שר מאה והגדול שר אלף לא זכרו שהכתוב קורא לעזר הראש ולעובדיה השני ולאליאב השלישי (למעלה פסוק ט'). וכן לכלם, ומסדרם לגבורתם, והוא מסדרם כן מפני שהוא בא לאמר אחד למאה הקטן והגדול לאלף, ומן סדרם שנפדרשה תדע כמה היה רודף כל אחד מאותם שבין הקטן לגדול¹). ואלו לשררה, למה יסדרם הכתוב כסדר הזה ואין שררה בין שר מאה לשר האלף, כי כן נאמר שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות (שמות י"ח כ"א), והשתים הראשונות אין שררה ביניהם.

(טז) ויבריחו את כל העמקים. אין בחכמים מי שעמד על טעם הדברים האלה חוץ מן המפרש שנקרא פירושו על שם רש"י, והוא נגע באמת בקצה לשונו ועבר מעליה. ופירוש הדברים עברו מקצה כל עמק אל קצהו כעבור הבריה התיכון בתוך הקרשים מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ז כ"ח). וראה מה שאמרתי בבאיור מבריה אם (משלי י"ט כ"ו) ובביאור לא יבריהנו בן קשת (איוב מ"א כ').

¹ ובדין שיאמר והגדול אלף ומאה, כי זה פירוש הדברים שכל הגדול מחברו נרדפו יתירים על נרדפי חברו מאה, והיה מכבני העשתי עשר רודף מאה, וירמיה העשירי מאתים, ואלזבד החשיני שלש מאות, וכן כלם עד עזר הראש שהיו נרדפו אלף ומאה, ובלבד שלא דק הכתוב ותפס באלף מפני שהוא מספר מצויין ומסויים.

(יח) לִצְרֵי פִירוּשׁוֹ רִדִּיק בַּעֲבוּר צְרִי, וְאִין הֲרַבֵּר כֵּן. כִּי הַמִּקְרָא מִקְרָא קֶצֶר, וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים לְרַמְזוֹתָיו וּלְהַסְמִירָתוֹ אֶל צְרִי.

(כ) בְּרֵאשֵׁינוּ יִפְּלֵ. בֵּית זֶה נִכְיִית שֶׁל בְּנִפְשׁוֹ דְּבַר אֲדֹנָיו (מֵיֵא ב' כִּינֵו), וּפִירוּשׁ הַדְּבָרִים יִפְּוֹל אֶל אֲדֹנָיו וְנִסְלוּ יִהְיֶה סִנְהָ לְרֵאשֵׁינוּ. מַחֲמַת שִׁיתוּסָף הוּא וְנִבְרִיו עַל חֵיל שְׂאוֹל, וּמַחֲמַת שְׂהוּא יוֹדֵעַ צִאחֲתָנוּ וּבּוֹאֲנוּ וְיּוֹדֵעַ לְשְׂאוֹל.

(לג) יִדְעֵי בִּינָה לְעֵתִים. לְמִיד שֶׁל לְעֵתִים כְּלִמִּיד שֶׁל אַחַד לְמֵאָה (לְמַעֲלָה פֶסוּק י"ב), שִׁפִּירוּשׁוֹ אַחַד שִׁישׁ בּוֹ דִּי כַח לְלַחֹם בְּמֵאָה. אָף כֵּאֵן יוֹדֵעֵי בִּינָה לְעֵתִים יוֹדֵעִים בִּינָה שִׁישׁ בַּהּ דִּי לְעֵתִים, כְּלוֹמֵר מִבְּיָנִים הָעֵתִים וְיּוֹדֵעִים מֵהַ שְׂעָה דּוֹרֶשֶׁת מֵאַחַד דּוֹרָה.

(לד) וְלְעֶדְרָה. הַפֶּסֶק בַּעַל הַטַּעֲמִים לִפְנֵינוּ שְׂלֵא כְּרִין כִּי מִקּוֹם הָאֲתַנַּת בְּתִיבָה זֶה, וְמֵה שְׂלֵאחֶרְיָה עֲנִין אַחֵר, וּפִירוּשׁ הַכְּתוּב הֵמָּה בָּאוּ אֶל דּוֹד לְהַמְלִיכוֹ בְּלֵא לֵב וּלְבָב, וְכִמּוֹ שְׂנֵאמֵר אַחֲרָי כֵּן בְּנִבְרִים הַבָּאִים אֶל דּוֹד מִעֵבֶר לִירֵדן בְּלִבָּב שֶׁלֶם בָּאוּ הַכְּרוֹנָה לְהַמְלִיךְ אֶת דּוֹד עַל כָּל יִשְׂרָאֵל (לְמַטָּה פֶּסוּק ח'). וּמֵמָּה שֶׁדְּרָשׁוּ הָרֵאשׁוֹנִים בְּלֵא לֵב וּלְבָב בֵּין מַתְכוּוֹנִין בֵּין שְׂאִינָן מַתְכוּוֹנִין הֵם יּוֹצֵאִים וּמִנְצִחִים (וְיִקְרָא רַבָּה פֶּרְשָׁה כִּיָּה) שְׂמַעְנוּ שֶׁנֶּם כִּימִידֵם הֵיוּ טוֹעִים כֵּאֵן בַּפֶּסֶק טַעֲמִים וּמַחְבְּרִים תִּיבַת לְעֶדְרָה אֶל מֵהַ שְׂאֲחֶרְיָה. וּבַעַל הַטַּעֲמִים פֶּסֶק טַעֲמֵי לְפִי הֲרִישׁ הוּא.

(מ) לַחֵם בַּחֲמֹרִים חֲמֹרִים טַעֲוִיִּים לַחֵם וְהַמְשָׂא וְהַבְּהֵמָה שְׂנִיהֶם מַתְנָה, לְפִי שְׂאֵם לֹא כֵּן, לְמָה יּוֹכִיר הַכְּתוּב אֲרַבְעָה מִיָּנִי הַבְּהֵמָה הַנּוֹשֶׂאת הַמְשָׂא.

יג

(כ) וּמִן ה' אֱלֹהֵינוּ. וְאִזֹּה זֶה וְאִזֹּה הַמוֹסֵף עַל הַמְסוּרֵשׁ מִפְּרִשׁוֹ, וְכִיּוֹצֵא בּוֹ וְאִזֹּה שֶׁל מִכְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמוֹרַע הַמְּלוּכָה (דְּנִיָּאֵל א' ג'). וּמִן זֶה כִּמֵּן שֶׁל לֹא דְבַר רִיק הוּא מִכֵּם (דְּבָרִים ל"ב מ"ז). וְעַל פִּי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה זֶה פִּירוּשׁ הַכְּתוּב אִם טוֹב בְּעֵינֵינוּ כִּי הֲרַבֵּר הוּא לֵה' אֱלֹהֵינוּ, וְיִתְרוֹנֵם לְלוֹעֵוִים wenn es euch gut erscheint, und
zwar für die Sache JHVHes etc.

נִפְרָצָה. בַּמִּקּוֹם אַחֵר אֲמַרְתִּי לֶךְ שְׂכַל לְשׁוֹן פֶּרִץ שְׂבַמִּקְרָא פֶּרִיצַת נִדְרָה, וְאָף כֵּן, וְזֶה הֲרַבֵּר שְׂאמֵר דּוֹד, אִין מִנְהַג יִשְׂרָאֵל בְּכָל כִּמּוֹ אֱלֹהֵי לִקְבֵץ כָּל הַקְּהָל, וְאֲנַחְנוּ נִצָּא הַפֶּעַם מִנְדְּרָנוּ וְנִשְׁלַחַה מְלֹאכִים בְּכָל גְּבוּל יִשְׂרָאֵל לִקְבֹּצֵם אֲלֵינוּ לְהַסֵּב אֲרוֹן אֱלֹהֵינוּ אֲלֵינוּ. וְכִמּוֹ שְׂמִסִּים דּוֹד וְאֹמֵר כִּנְגַד הָאֲרוֹן כִּי לֹא דְרִשְׁנוּהוּ בִּימֵי שְׂאוֹל הוּא מִנִּיד לָנוּ אֶת כָּל לְבוֹ. כִּי קִנְאֵת דּוֹד שְׂקִנָּא לְאֲרוֹן ה' הִיתָה שְׂלֵא לְשִׂמְיָהּ, וְהוּא חִפְּץ לְהוֹדִיעַ אֶת יִשְׂרָאֵל שְׂהוּא מִקְנָא לֵה' אֱלֹהֵי וּלְאֲרוֹן בְּרִיתוֹ וּשְׂאוֹל לֹא קִנָּא, כִּי לֹא דְרִשְׁוּהוּ בִּימֵיו. וּבְנִלַל הֲרַבֵּר הוּא אִמֵּר דּוֹד לִקְבֵץ אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל לְהַסֵּב הָאֲרוֹן אֶל מִקְוֹמוֹ, לְמַעַן יִרְאוּ כָּלֵם בְּקִנְאָתוֹ לֵה'.

(ו) אֲשֶׁר נִקְרָא שֵׁם שֶׁב־אֵל ה'. וּפִירוּשׁ הַכְּתוּב ה' אֲשֶׁר נִקְרָא הַשֵּׁם, כִּי כֵּן הִיָּה ה' נִקְרָא בִּימֵי הַסֶּפֶר הַזֶּה, כְּכָתוּב לִירְאָה אֶת הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הוּא (דְּבָרִים כ"ח ג').

(ז) וְאֶחָיו. רָאָה מֵהַ שְׂאמֲרֵי שִׁיב ו' ד'.

(י) בְּבִיתוֹ אִמֵּר הַכְּתוּב כֵּן אַחֵר שְׂנֵאמֵר עִם בֵּיתוֹ, לְהַנִּיד לֶךְ שְׂהִיָּה הָאֲרוֹן כְּבִיתוֹ מִמֶּשׁ, וְאָף עַל פִּי כֵּן לֹא נִכְשַׁל בּוֹ, וְלֹא זֹאת בְּלִבְדֹ, כִּי גַם בְּרַכּוֹ ה' בַּעֲבוּרָהּ.

ובמקום האחר נאמר אחרי כן ויוגד למלך דוד לאמר ברך ה' את בית עובד אדום הנתי ואת כל אשר לו בעבור ארון האלהים וילך דוד ויעל את ארון אלהים מבית עובד אדום בשמחה (שיב ו' י"ב). וממה שאמרתי שם יתכאר לך למה השמיט הסופר כאן את כל הענין ההוא. כי הסופר הזה מקנא לבית דוד, לכן יכחיד תחת לשונו כל כל אשר לא לכבוד לו.

יד

(א) וישלח חירם. ראה מה שאמרתי למעלה י"ג י"ד. ומן המעם ההוא הוספק כאן בין ברכת בית עובד אדום ובין עלית הארון משם ירושלימה בכל הפרשה הזאת¹). כדי שלא תשמע מן הדברים שעשה דוד כמעשה הרן בכבשן האש.

(ב) ויאמר דוד וישראל באש. כן פירש הסופר הזה את הכתוב האומר וישאם דוד ואנשיו (שיב ה' כ"א). ואני פרשתי במקומו פירוש אחר. ונראים לי דברי מדבריו.

(ג) ועד גזרה. הוא גור, והתוספת לסמן מקומו שהוא המקום השני, ומקומו ראוי לו מחמת. עדי שלשנו, כמו שפירשתי בראשית ב' ג' בציון שבנליון.

(ד) ויצא שם דוד וגו' מחמת שתי המלחמות האלה. כי ממה שאמר דוד במלחמה הראשונה פרוץ האלהים את אויבי בידי כסרץ מים (פסוק י"א) למדנו שהיתה סכת שלשמים ביום ההוא גדולה מאוד, וכן המלחמה השנית שהיתה המכה מנבעון ועד גור כמו שנאמר בסמוך הקודם. וראה מה שאמרתי שיב ה' כ"א בציון שבנליון.

טו

(א) למבראשונה. מיום זו מיום של מה, ומקומה בתאר הפעל בסוף התיבות, כמו אמנס, חנס, יומס, פתאום, ריקם, ושלשום, וכאחרית הימים שבה לאחריה, כמו כאן וכמו למדי (דהיב ל' ג'), מתלאה (מלאכי א' י"ג).

(ב) זכריהו בן ויעזראל. טעות סופר, כי בן מיותר, ואפשר שמעה כאן הסופר בתחלה, ולא הלבלר, כי אמר להזכיר שמות אבותם, וכשכתב בן אחר וזכריהו ראה שיארכו הדברים וחזר בו ולא הזכיר האבות, ושכת ולא מחק בן שכתב בתחלה, והבאים אחריו יראו מננוע בו והניחו, והוא עומד וקיים עד היום הזה.

(ג) יסר תאר כמו ארוך, ופירושו מלמד, והלשון כלשון הכתוב יסרו למשפט אלהיו יורגו (ישעיה כ"ח כ"ז), ובמשא כמשמעו משא בכתף, והאומרים שהוא נשיאת קול במלאכת השיר לא ירעו שהנושא קולו עושה שלא ככוונה, כמו שהובחתי בכיאר הריומתי קולי (בראשית ל"ט מ"ו). והעושה כן במלאכת השיר קולו כקול הסירים תחת הסיר.

(ד) בעזר האלהים את הלויים. לא עמדו המשרשים על מעם הדברים האלה, ועזרה זו פרוץ עזא שבעבורה אמר דוד לא לשאת ארון אלהים כי אם הלויים (למעלה ססוק ב'), וכמו שאמר אל הלויים עצמם כי למבראשונה לא אתם פרוץ ה' אלהינו בנו (פסוק י"ג), ועל ידי כן נתוספה ללויים גדולה, והדבר הזה עזרת האלהים שעזרם.

¹ והוא שלא כסדר הכתוב במקום האחר. ראה שיב ה' ו"ב.

(כז) וכל הלויים נוסף על רוד, ופירוש הדברים וכל הלויים הנושאים את הארון וגו' גם הם מכורבלים איש איש במעיל בויץ.

מז

(יג) בני יעקב בחיריו. הלשון הזה לא זה מקביל היטב אל זרע אברהם עברו שנאמר לפניו, וכתהלים קיז ה' יש שני כתבי יד שבהם כתוב בחירו כנגד יעקב, וכן נראה לי העקר.

(טז) זכרו לעולם בריתו. זכרו בריתו שהיא לעולם, וכמו שהוא מסיים ואומר דבר צוה לאלף דור.

(כד) בשרו מיום אל יום ישועתו בשרו ישועתו שהיא מיום אל יום, והלשון כלשון הכתוב למעלה פסוק ט"ו.

(ל) אף תכון תבל צווי כצווי שנאמר לפניו כנגד הארץ, ופירוש הדברים תכון תבל את עצמה שלא תמוט, שתעשה רצון יוצרה.

(לג) אן תאר הזמן ותאר הפעולה נס יחד, ופירוש הדברים בתת כל משפחות עמים לה' כבוד ועזו והבריאה כלה תתן כבוד לשמו, או לא ייראו כבא ה' לשפוט את הארץ, כי ישמחו במשפטו, מפני שהוא שופט צדק וכגמולם יעשה להם.

(לד) הודו לה' כי טוב. לא עמדו החכמים על גורת המאמר הזה. והנה נאמר יודו שמך גדול ונורא (תהלים צ"ט ג') ופירושו יודו שמך לאמר לו גדול ונורא.

הלא תראה שבכתוב הוא שם בעל התורה ושם התורה עצמה מקום שניהם המקום השני. והיא גורת המאמר שלפנינו, כי למיד של לה' סימן המקום השני, ובשביל שאין שם התורה כאן שם דבר כי אם מאמר שלם נכנס בראשו "כי" והוא משמש שמוש *حرف المصدر* בלשון ערבי. ועל פי הדברים האלה יתורגם "כי" זה ללועזים dass ולא den, ופירוש הכתוב כחבורו הודו לה' לאמר לו טוב ולעולם חסדו.

(לה) וקבצנו והצילנו מן הגוים. מדברי השירה אשר נתן דוד בראש להודות לה' ביד אסף ואחיו (למעלה פסוק ז'). ומי כעס ישראל מאמינים בני מאמינים!

(לז) לאסף ולאחיו. אין זה הפעול של ויעוב, כי המאמר שלאחריו הוא הפעול, ופירוש הכתוב ויעוב לאסף ולאחיו את הדבר הזה אשר ישרתו לפני הארון תמיד. והלשון כלשון הכתוב ועזבו לאחריהם חילם (תהלים מ"ט י"א), ובלבד ששם הפעול שם דבר וכאן מאמר שלם.

יז

(י) ולמימים וגו' כל הדברים מכאן ועד האתנח כאן חויץ למקומם, ומקומם בפסוק ו', קודם הדבר דברתי, כמו שפירשתי ש"ב ו' י"א.

(יא) ללכת עם אבותיך. מקרא קצר הוא זה, ומלואו ללכת להיות עם אבותיך, והדבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה, כי אין כמוהו בכל המקרא.

(יז) כתור האדם המעלה. הרברים האלה לא יפירושו ככתבם, והשבעים היו קוראים כראות תחת כתור, וכן העקר, ובלבד שהם לא עמדו על מעם המקרא הזה, והמעלה הפועל של כראות, כי גורת המאמר הזה כגורת כאכול קש לשון אש (ישעיה ה' כ"ד), וזה הדבר שאמר דוד אל ה': אתה ראיתני כראות הנעלה על

האדם את האדם; כי איך יצדק האדם לפני אלהיו, וגם אני כל צדקתי כאין לפניך. ואתה הוא שותרת עלי באשר אני אדם וחסר כח ועשית עמי חסד, וצדקתי למטה מחסרך.

(יח) לכבוד את עבדיך. הדברים האלה אין להם חבור זה עם זה, אף לא עם מה שלפניהם ולאחריהם, ואין עקם בכחוב. והם תוספת ביאור שבאה מן הגליון אל גוף הספר בטעות סופר. ותכלית התוספת לפרש למה אמר המדבר כנגד עצמו דוד. והדברים כמות שהיו בגליון לשון קצר, וכותבם רצה לאמר שאמר המדבר כנגד עצמו דוד כמו שאמר את עבדיך, כי שניהם לכבוד לה; שהוא מדבר אליו כי כן דרך לשון המקרא שהמדבר אל מי שנדול ממנו לא יאמר כנגד עצמו. ואני, כי אם יאמר עבדיך או שמו, כמו שאמרתי בביאור הכל נתן ארונה (ש"ב כ"ד כ"ג).

(כד) אלהים לישראל. גם הרבד הזה אין עקרו בכחוב, כי אם כן, כפל דברים למה? והוא תוספת ביאור שבאה להגיד לך שה' צבאות אין אלהי ישראל חלוטיו (Appostion), כי שניהם מאמר שלם שה' צבאות נושאו ואלהי ישראל הוא הנשוא. ופירוש הדברים ה' צבאות הוא אלהים לישראל.

(כה) מצא עבדיך. חסר הפעול, ובמקום האחר נאמר מצא עבדיך את לבו (ש"ב ז' כ"ז). והוא חסר כאן על פי מה שאמרתי בביאור ויחר לקין (בראשית ד' ה').

יח

(ו) וישם דוד בארם וגי'. הדבר ברור שהכתוב הוה לקה בחסרון, ועקרו וישם דוד נציבים בארם דרמשק, כמו שנאמר בש"ב ח' ו'.

(יז) הראשונים. המחברים אותו אל שלאחריו טועים, כי אם כדבריהם, היה הכתוב אומר ראשונים, בלא ה"א הדעת. והוא נדרש לפניו, ופירוש בני דוד הראשונים בני דוד הגדולים, הנולדים לו בחברון (ש"ב ג'—ה'). להוציא הילודים לו בירושלים (שם ה', י"ד ומ"ז) שקטנים היו בעת ההיא. ופירוש ליד המלך כשהרבור לעצמו, ואין הראשונים מחובר אליו כחבורו לפירוש המקובל, כמו שפירשתיו נחמיה י"א כ"ד.

יט

(ד) וישלחם. כאן הופסק בין הרבקים, כי מקום הסלוק בוילכו שבראש הפסוק האחר, והלשון כמו שנאמר ותשלחם וילכו (יהושע ב' כ"א), ונאמר שלחתי וילך (ש"ב ג' כ"ד).

כ

(א) לעת צאת המלכים. ראה מה שאמרתי במקרא הזה ש"ב י"א א'.
(ג) ובמגרות. כבר נאמר לפניו במגרה, ואין לומר שנשנה השם הזה כנשיטה אחת ובענין אחד. ובמקום האחר נאמר תחתיו ובמגרות (ש"ב י"ב ל"א), ואין ספק שהוא העקר, וכאן נשמטה ויין בטעות סופר.

כא

(א) ויעמד שטן על ישראל. על דבר שנוי זה מראשית הספור שכספר שמואל ראה מה שאמרתו דברים א' כ"ב.

(ה) כל ישראל אלף אלפים ונו'. ושיב כ"ד מ' נאמר ותהי ישראל שמנה מאות אלף ונו' ואיש יהודה חמש מאות איש. ויש כאן שני כתובים מכתשים זה את זה, ואין להכריע ביניהם.

(יב) ראה בחר לך, וכיוצא בו יראה לו השה (בראשית כ"ב ח').

(יז) אני אמרתי אני צויתי, ודוגמתו ולחם אמר לו (מ"א י"א י"ח).

(יח) לאמר לדוד. גם אמירה זו לשון צווי, ומשמש עמה כי בראש המאמר שהוא הפעול נכתוב ויאמר כי ישיכון (איוב ל"ו י').

(כ) דש חטים. בסוף ספר שמואל לא נזכר מעשה ארנון כנרן, והסופר הזה משמיענו שהיה ארנון דש חטים בשעה ההיא, מפני שהוא בא להוסיף נוסף משלו לאמר שהיה ארנון מוכן ומוזמן לתת גם החטים לדוד להעלותן מנחה (למטה פסוק כ"ד).

(כה) שקלי זהב משקל שש מאות. ולא זה המחיר הנאמר בסוף ספר שמואל. ועל דבר השנוי שבכאן ראה מה שאמרתו בראשית כ"ג ט"ו.

(כח) בעת ההיא ונו'. כל הדברים מכאן ועד סוף הפסוק תאר הזמן למה שנאמר כתחלת הפרשה האחרת, ומה שבינתים מאמר בתוך מאמר. והעושים סוף הפסוק הזה עקר ומה שלפנינו תאר הזמן לו לא זכרו שה' צוה את דוד לבנות מזבח בנרן ארנון היבوسی (למעלה פסוק י"ח) ומחמת המצוה ההיא זבח שם דוד, ולא מחמת שענהו ה' בהעצר המנפה.

כב

(א) ויאמר דויד. ראה מה שאמרתו בסוף הפרשה הקודמת. ועל פי הדברים ההם זה פירוש הכתוב הזה: כשראה דוד שענהו ה' ועצר המנפה בנרן ארנון היבوسی, וגם צוהו לבנות לו שם מזבח; ובהיות משכן ה' ומזבח העולה כעת ההיא בכמה בנבעון, ודוד שהיה נבעת מפני חרב מלאך ה' לא יכול ללכת שמה לדרוש את אלהים; בראות דוד כל אלה עלתה על דעתו שבחר ה' בירושלים עיר הממלכה לשכן את שמו שם, להיות המלך קרוב אל בית ה', ולא יהיה עוד כדבר הזה שהשעה צריכה לעולה וזבח לה' ולולא מצוה ה' שצוהו לבנות לו מזבח בנרן ארנון היבوسی, לא היה דוד יכול לעלות הבמה אשר בנבעון מפני טורח הדרך.

מזבח לעלה. המקרא הזה עד נאמן כמה שאמרתו בכיבוד המזבח על העולה (ויקרא נ"ה'). כי על ולמיד השמוש קרובים זה לזה בלשון.

(יז) זהב כברים מאה אלף ונו'. הכתוב הזה מפליג מאוד, כי כימים ההם לא היה כנסף וזוהב הרב הזה באוצרות בית המלך ובכל ישראל גם יחד.

(טו) ועמד לרב עשי המלאכה. לא יאמר כן בלשון המקרא, כי אין למיד של לרב כי אם סימן המקום השני, ומנין לתיבה זו המקום השני ואין בדבור סעל תיזן מן הכינוי, ואם תאמר שלרב ראוי לו המקום השני מחמתו, הוצאת הדברים

ממשמעם. לפי שאם כן, זה פירושם ועמך אנשים (שנים או שלשה) עושים מלאכה רבה, והדבר ברור שאין זו כוונת הכתוב.

(טז) לזהב לכסף ונוי. אין בתכמים יודע פירוש המקרא הזה, לכן מרכיבם חמשים איך נאמר כאן כנגד הזהב והכסף אין מספר ולא משמע כן מדברי הכתוב למעלה פסוק י"ד. ולא זכרו החכמים שזהב וכסף ונחשת וברזל דברים שבמשקל ולא דברים שבמנין. ובגלל הדבר הזה לא יאמר כנגדם אין מספר, וכן נאמר שם כנגד הנחשת והברזל אין משקל. ובאמת אין הדברים האלה ענין חדש, והם מחוברים אל דברי הפסוק הקודם ומפרישים מלאכה, ושיעור הדברים בחבורם אין מספר לעושי מלאכה ונוי כזהב וכסף ונחשת וברזל.

(יז) לעזר לשלמה לחמוך בירו. והדבור הזה חדש מקרוב בא בימי הספר הזה, כי בימי הלשון הטובים אין עזרה כי אם במלחמה¹). ונאמר ויעזרו אחרי אדניהו (מ"א א' ז'), מפני שהיה הדבר ההוא כעין מלחמה, לפי שהיו שתי כתות אויבות זו לזו וכל אחת מהן מתחזקת בעד האיש שנבחרה למלך, אבל החמוך ביר איש לכל דבר שאין מונע אותו ממנו לא תאמר לו עזרו, וכללו של דבר אין הסופר הזה מרקק לדבר כלשון המקרא, כי לא יכין לדבר כן.

כג

(יח) ויחלקם. וכן נשנה למטה כ"ד נ"י, ואין כמתכונתו בכל המקרא. ואמרו בו שהוא הבנין הכבד הדגוש. ואם כן, יוצא הוא מכללו בשתיים, בצירי של י"ד ובקמץ של ח"ת, ולדבר האחרון כבר באה דונמתו בתהלים ס"ב ד' שנאמר תרצחני בקמץ הרייש, ולראשון אין לו את. והאומרים שאח לצירי יולד לו בזכריה ז' י"ד שנאמר שם ואקערם, לא ידעו ששם בא צירי מחמת החטף ומחמת האליף, כמו שנשתנה חטף של אלהים לחולם באלהים, וגם יש ספרים שכתוב בהם כאן יחלקם, י"ד בשו"א. (י"ד) ומשה איש האלהים מאמר שלם, ופירושו ומשה הוא איש האלהים, והיא משמרתו. ואמר הכתוב במשה כן והוא מקביל אל האמור לפניו באהרן קדש קדשים הוא.

(י"ז) בנים אחרים. חוץ מרחביה. וגם הדבור הזה חדש מקרוב בא בימי הספר הזה, ובימי הלשון הטובים היו אומרים בכמו אלה. עוד בנים.
(כ"ה) כי אמר דויד ונוי. נותן טעם למה היה אחרי כן מספר הלויים מבן עשרים, ולא מבן שלשים כאשר צוה משה, כי הניח ה' לעמו ואין ססע ואין משא, ובגלל הדבר הזה אין עבודת הלויים קשה על בן עשרים.

כד

(ה) אלה עם אלה חלקו אלה כמו שחלקו אלה, וכיוצא בלשון הזה חטאנו עם אבותינו (תהלים ק"ז).

¹ ומעם הדבר בעקר משמעו של הפעל הזה, והוא ספורש לך כל צרכו בביאור חסד הוא (ויקרא כ' י"ז).

(י) אחוזו לאלעזר וכו'. כל הינעים לפרש את המקרא הזה ככתבו ינעים לריק. ולי אני המבאר הדבר ברור שמעות סופר יש כאן. שנמשך הלכלר אחרי מנהגו להזכיר אלעזר ראשון ואיתמר אחרון. כסדר תולדותם, והדברים נקראם הסך הסדר הזה, ובית אב אחד אחוזו לאיתמר ואחוזו לאלעזר, וכפל "אחוזי באלעזר לחלק ולהניד לך שכנגד כל בית אב אחד שאחוז לאיתמר אחוזים שני בתי אבות לאלעזר. כי היו לאיתמר שמנה בתי אבות ולאלעזר ששה עשר. שהם כפלים כאחיהם.

כה

(כב) לחמשה עשר לירמות. למ"ד של לירמות כלמ"ד של השלישי לאבשלום (למעלה ג' ב'), והיא למ"ד המחוקת, וכמוה למדין שבראש כל השמות מכאן ועד סוף הפרשה.

כו

(ה) כי ברכו אלהים. אמר הכתוב כן לפי שנאמר למעלה יג י"ד ויברך ה' את בית עובד אדום, אף על פי שהימן אשר לו בנים ארבעה עשר (למעלה כיה ה') מבורך ממנו. ובקרחים עובד אדום המבורך בכנים.

כז

(א) הבאה והיצאת. המחלוקת נקראת באה כנגד חרש עבודתה ויוצאת כנגד שני חרשי מנוחתה, כמו שפירשתי מ"ב י"א ה' בראש דברי.
(י) עשהאל אחי וואב. ועל פי האמור במקום אחר מת עשהאל קודם שהגיע דוד למלכות כל ישראל ויהודה (שי"ב ב' כ"ג), ומכאן לא משמע כן, כי כל הסדרים שבפרשה זו סדרי דוד בשעתו במלכו בירושלים.
(כד) במספר דברי הימים. נראה לי שאין מספר זה כמשמעו, והוא ככתוב מספר החלום (שופטים ו' ט"ז).

כח

(יא) ובית הכפרת מקום הארון, ואמר הכתוב כן אף על פי שבבית שעשה שלמה לא היה כפרת, כמו שהוכחתי במקומו.
(יט) עליו השכיל. נראה לי שמעות סופר יש כאן, והעקר עליו השכיל. וראיתי לאמר כן. מפני שמפסוק י"א ועד סוף הפסוק הזה דברי הכתוב שמדבר בשם עצמו ולא בשם דוד.
(כ) עד לבלות. אין עד זה מסמן הגבול. כי מי שלו מוח בקרקרו לא יעלה על דעתו לאמר שדוד דברו על לב שלמה בנו הבטיחו שיהיה ה' אלהיו עמו עד כלות מלאכת הבית ואחרי כן ירפהו ויעובהו¹). ועד זה ככתוב נבה לבו עד להשחית (ה"ב כ"ו ט"ז), והוא מלמד על הדבר הבא מחמת הפעולה. ויתורגם הכתוב הזה ללועזים so dass das ganze Werk u. s. w. zu Stande kommen wird.

¹ ועוד שאם כן, היה אומר עד אם בלתי, כמו שנאמר לא אוכל עד אם דברתי (בראשית כ"ד ל"ג).

(כא) לכל נדיב. למיד זו למיד המחוקת. ואין נדיב בחכמה איש מנדב חכמתו ועושה מלאכתו חנם, לפי שאין לומר שהחכמים נתנו חכמתם נדבה ועשו בכנין הבית שבע שנים (מ"א ו' ל"ח) ואין שכר לפעולתם. ופירושו נדיב בחכמה עשיר בחכמה, כלומר רב חכמה.

כט

(ה) לזהב לזהב. למיד ראשונה למיד המחוקת. והוא הדין ללמיד של לכסף הראשון. מתנדב למלאות ידו. יד זו הוא יד של אשר תשיג ידו (ויקרא י"ד כ"ב). ופירושו הכתוב מתנדב היום לה' ונותן לידו מלואה. כלומר נותן בשפע נדבה לה'. וראה מה שאמרתי שמות ל"ב כ"ט ובמדבר י"ד כ"ד.

(ז) ואדרכונים דבר מוקדם (Anachronismus). כי אדרכון מטבע פרסי, ומה לו בימי דוד? והאדרכונים נזכרים עם ככרי הזהב מפני שהיה זהבם זהב טהור. (ח) והנמצא אתו ומי שנמצא אתו. והלשון הוה כעין מה שפירשתי בביאור ומגרת ביתה (שמות ג' כ"ב).

(ט) כי בלב שלם וגו' נותן מעם לשלסניו. כי אלו לא התנדבו בלבב שלם, היו עצבים על חסרון כיס שהיה להם מחמת נדבותיהם, ועכשו שמחים.

(יא) כי כל. כבר ידעת שיש במקרא כי שהוא כמו כ"ף השמוש. ואף כאן הוא תשמישו. ופירושו הכתוב לך ה' הגדולה וגו' כמו שכל אשר בשמים ובארץ לך הוא. (יב) לגדל ולחזק לכל. אין לכל הפעול, כי הפעול חסר מפני שהמקום ימלא חסרונו, ולמיד של לכל מסמן המפרש את הסתום, ופירושו הדברים לגדל את האדם ולחזק ידיו לכל דבר.

(יג) ראיתי בשמחה להתנדב לך. אלו שמע ישעיהו כדברים האלה לא ידע מה הם, כי לא יאמר בן בלשון המקרא, ובו יאמר תחתיו ראיתי מתנדבים. (כג) למלך מלמד על טיבו של הפועל אצל הפעולה ומקומו המקום השני, ובגלל הדבר הוה יש למיד בראשו. ראה מה שאמרתי בראשית ב' ג'.

דברי הימים ב.

א

(א) וה' אלהיו עמו. הכתוב הוה המדבר בשלמה אחר שמלך תחת אביו המת אומר כנגדו וה' אלהיו, ודוד עצמו בצוותו את שלמה לפני מותו אמר אליו דע את אלהי אביך (דהיא כ"ח מ'). וטעם הדבר מסודש לך כל צרכו כמה שאמרתי בראשית כ"ז כ"ד.

(ה) שם לפני משכן ה'. הדבר ברור שאמר הכתוב כמוכח הנחשת כן כנגד מה שנאמר בארון בססוק הקודם ארון האלהים העלה דוד מקרית יערים בהכין לו דוד. ואם כן, שם לפני משכן ה' זה סירושו הניח לפני ה' בכמה אשר כנבעון ולא העלה עם הארון ירושלימה. ושימה זו כשהיא אמורה ביושב ואינו עושה מסורשת לך על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל"ה כ"ג).

(ו) ויעל שלמה. הפעל קל ולא הבנין הכבר הנוסף, וסירושו הכתוב שלמה עלה על המזבח. וכן נאמר בירבעם ויעל על המזבח להקטיר (מ"א י"ב ל"ג). וכבר טעה הסופר הוה שנכתב דבריו מעל ספר אחר טעות המסרשים לאמר שהפעל הפעיל, ולא ידע שמשמע הדברים שעלה שלמה עצמו על המזבח; לפי שאלו ידע לא היה אומר כן ונותן זר לקרוב אל מזבח ה'.

(יא) ואת נפש שנאיך. משמש כאן את, ולא משמש עם עשר נכסים וכבוד. מפני שזה העקר, ולא זו אף זו אמר הכתוב.

(יב) החכמה והמדע נתון לך, תכף ומיד תוך כדי דבור, ועד בדבר משפט הזונות שבו ידעו כל ישראל כי חכמת אלהים בקרבו (מ"ט ג' כ"ח), והדבר מעשה בשוב שלמה מנבעון ירושלימה, שכן נסמך ספור המשפט הוה למראה נבעון ונאמר בראשו. ואי תבאנה שתיים נשים זונות (שם פסוק מ"ו). וכנגד עשר נכסים וכבוד אמר הכתוב אתן לך, וסירושו אתן לך במועד.

(יג) ויבא שלמה ונ'. לא יסורשו הדברים האלה כמות שהם לפנינו, ודין ויבא זה ויבא ולבמה הפעול; ומלפני שנאמר עקרו לפני, ונשנית מ"ט בראשו מסוף התיבה שלפניו. ועל פי הדברים האלה זה סירושו הכתוב שלמה הביא את הבמה אשר כנבעון ירושלימה, כלומר העבירה משם אל ירושלים לפני אהל מועד. ואהל מועד שנאמר כאן הוה האהל הנטוי לארון בירושלים, ככתוב למעלה פסוק ד'.

(טז) ומוצא הסוסים ונ'. הכתוב הוה ורעהו הבא אחריו מסורשים לך כל צרכם מ"א י"י, כ"ח וכ"ט.

ב

(א) ויספר שלמה ונו'. אין הפעל הזה כאן לשון מנין כמשמעה, והוא מלשון סופרי שזירשו הכתוב עצמו שר הצבא המצביא את עם הארץ (מיב כיה י"ט). וסירוש הדברים שלמה הצביא שבנים אלף איש לצבאו צבא סבל.
(ב) הטיים מכות לא יסורש ככתבו, והעקר חטים מכולת, ככתוב במקום האחר (מיא ה' כיה).

(ג) מן בנות דן, בצלאל שעשה המשכן וכליו היה משבט יהודה (שמות ל"א ב'), ואהליאב המסייע אותו משבט דן (שם ססוק ו'). ואף כאן חכמי שלמה הבונים את הבית מיהודה (למעלה ססוק ו'), והאיש ששלח חירם לסייעם (כי זה סירוש, עסי חכמיך שנאמר שם), משום שהיה איש צורי נכנסה אמו תחת אביו והיתה היא סבנות דן, וכמקום האחר נאמר שאמו אלמנה ממטה נפתלי (מיא ו' י"ד). וההפרש שביחוס האשה הזאת תלוי בימי הספר שמעליו כתובים הדברים, לפי שכומן אחר אומני ישראל מרביחם בני נפתלי וכומן האחר בני דן, ונראה שעולמם של אומני נפתלי קודם לאחיהם בני דן, שכן נלה נפתלי ראשון לשכני ישראל (מיב ט"ז כ"ט).

(ד) ויספר שלמה, ראה מה שאמרתי למעלה ססוק א'. ודברי המקרא ההוא הכתובים מעל ספר אחר מסורשים כאן כפי אשר הכינם הסופר הזה. אשר ספרם, כנוי של ספרם שב אל ישראל שנאמר לפניו, וראיתי לאמר כן, מפני שדוד מנה את ישראל, ולא מצאנו שמנה את הנרים בפני עצמם.

ג

(א) אשר נראה לדוד נדרש לפניו ולא לפני פניו, והסופר דורש הר המוריה הר אשר נראה לדוד, וה' הוא המראה אותו בהעצר המנפה בגן ארונה.
(ב) במדה הראשונה, אמר הכתוב כן, מפני שבימיו כבר נשתנו המדות מכות שהיו בתחלה, והמדה האחרונה קטנה מן הראשונה, כמו שאמת איש קטנה בדורות האחרונים מן הראשונים.
(ג) הבית הגדול, בתכורו אל האמור לפניו הבית הגדול שנאמר כאן כל הבית, חיון מן האולם אשר על שני רחב הבית.

ד

(ה) מחזיק, אין עקרו בכתוב, והוא תוספת ביאור ליכיל שבסוף הפסוק, והיא נכנסה מן הגליון אל גוף הספר חיון למקומה, ובמיא ז' כ"ז נאמר יכיל לבדו, וגם נאמר שם אלפים בת יכיל, ולא שלשת אלפים.
(ו) חורם אביו, אין לפרשו ככתבו, והשבעים מתרגמים אביו זה כאלו כתוב יבא, ואפשר שכן העקר.

(ז) לבערם, דבור חדש אצל נרות מקרוב בא בימי הספר הזה, כי בימים הראשונים היו אומרים להעלות נר (שמות כ"ז כ').

ה

(ג) בחג הוא החדש השביעי. מן הלשון הזה משמע שכל החדש השביעי נקרא חג על שם החג אשר בו.
 (יא) ויהי בצאת הכהנים ונו'. תאר הומון, ועקר המאמר והבית מלא ענן ונו' (סוף פסוק י"ג). וכל מה שבינתים מאמר בתוך מאמר.
 (יב) מזרח למזבח. לא יאמר כן בלשון המקרא. ואומר אני שהדברים בעקדם ממזרח למזבח, ונשמטה מ"ם ראשונה מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה.
 (יג) בית ה' תוספת ביאור לזהבית שנאמר לפניו, והיא אין עקרה בכתוב.

ו

(ב) ואני בניתי ונו'. שנה הכתוב הזה מלשון רעהו שכמ"א ח' י"ג כדי לחבר הדברים אל שלפניהם. ועל פי הסדר אשר לפנינו זה דברי הפסוק הזה מאמר משרת מלמד על שלפניו, ופירושים ה' אמר לשכון בערפל אף על פי שאני בניתי לו בית זבול, כלומר שוכן ה' בענן וערפל גם בבית אשר בניתי לו, כמו שהוא שוכן בשמים וענן וערפל סביבותיו.
 (ה) ולא בחרתי באיש ונו'. הכתוב הזה המוציא את שאול לבחירת ה' לא יפודש כי אם על פי מה שאמרתי ש"א ט"ז ז'. ואף על פי שקרא הכתוב לשאול בחיר ה' (שיב כ"א ו'), לא קראו כן כי אם מפי הנבעונים המרבים בכבוד שאול כדי להכשיר בניו להוקעה, כמו שפירשתי הדבר במקומו.
 (פ) רק אתה לא תבנה הבית. לא מזכיר שלמה טעם הדבר כמו שנאמר לדוד כי דמים רבים שפכת ארצה לפני (ד"ה"א כ"ב ח'), משום כבודו של אביו, והכתוב האחר המזכירו מפי עצמו לא חייב בכבוד דוד כתיוב שלמה בנו.
 (יג) כי עשה שלמה ונו'. אחת דבר הכתוב שתיים זו שמענו, והוא מגיד לנו שמפני ששלמה זה, והזר הקרב יומת (במדבר ג' י'), כשבא לעמוד לפני המזבח לא עמד על קרקע המזבח ואין דבר הוצץ בינה לבינו, כי אם עמד על הכיור שעשה לדבר; ובעמדו על הכיור עמד נגד כל קהל ישראל, כי עמד שלש אמות, והן קומת איש, מעל לכל הקהל, והם כלם רואים אותו, ובספר מלכים אין זכר לכיור הזה, והסופר הזה מוסיפו נסך משלו.
 (יח) שמים. אין הלשון הזה מתישב על שמי השמים שנאמר אחריו. לכן אומר אני שמעונו סופר יש כאן, והעקר השמים, והלכלך השמים היא שבראשו מפני אחותה שבסוף התיבה שלפניה, וכן כתוב במקום האחר הגה השמים (מ"א ח' ב"ז), בה"א הרעת. (כה) והשיבותם. על דבר הלשון הזה ומעמו ראה מה שאמרתי מ"א ח' ל"ד, וכן יתר דברי הפרשה הזאת הדבר הצריך פירוש מסודש לך שם, תוין ממה שחרש הוא עם הסופר הזה.
 (מא) קומה. ראה מה שאמרתי בלשון הזה במדבר י' ל"ה, ומפני שיש במשמע קומה זה לשון מסע נאמר אחריו לנוחך, בלמיד.
 (מב) לחסדי דויד מעשי דוד המוכים, וכיוצא בו דברי יחזקיהו וחסדיו (למטה ל"ב ל"ב). ולמדנו מכאן שכמו שבלשון רומי מתאר pietas אלהים ועובדיהם

כן בלשון המקרא יש במשמע חסד דברים שבין אדם לאלהיו, והם חסדי אלהים עם עובדיו וחסדי עובדיו לפניו. ובגלל הדבר הזה יאמר לאדם חסיד ונס ה' אומר להנמשו חסיד אני (ירמיה ג' י"ב)¹. וראה מה שאמרתי בכיארור ברה היא ליולרתה (שה"ש ו' ט').

ז

(א) והאש ירדה מהשמים. אין זכר לאש הזאת בספר מלכים, כי אף על פי שנאמר שם שעננה ה' את אלהיו באש בהר הכרמל (מ"א י"ח ל"ז), הלא נעשה האות ההוא למען דבר גדול, להודיע כי ה' הוא האלהים (שם פסוק ל"ז), ולא נעשה כי אם אחר שהתפלל אליהו. וחננכת הבית עדיין לא עלתה על לב הסופר הראשון שלמענה יעשה ה' אות גדול ונורא להוריד אש מן השמים. לא כן הסופר הזה שאזניו פקוחות לשמוע כמו אלה, והוא אומר שבימים הראשונים אותות ומופתים מעשים בכל יום.

(ו) וכל ישראל עמדים מחרישים ולא משמיעים קול, כדי שישמע קול הלויים המשוררים וקול הכהנים התוקעים בחצוצרות.

(יא) כל הבא על לב שלמה, אין בלשון הזה ככל המקרא, והוא דבור חדש מקרוב בא בימי הספר הזה.

(כא) אשר היה עליון, כן כתב הסופר, כי טעה בדברי הכתוב במ"א ט' ח'. ואני פירשתיים לך במקום פירוש אחר, לבל עבר, למיד של לכל למיד המחוקק שהיא בעין לתרגום.

במה עשה ה' ככה, ובמקום האחר נאמר חתיו על מה (מ"א ט' ט). ובי"ת זה בי"ת המלמד על המחיר, ופירוש הכתוב מה הדבר שבגללו עשה ה' ככה.

ח

(ב) והערים אשר נתן חורם לשלמה, ובספר מלכים נהפך סדר הדברים, כי שם נאמר שבעת היא נתן שלמה לחורם עשרים עיר בארץ הנגיל (מ"א ט' י"א).

והסופר הזה מהפך הסדר, משני שבעיניו הסדר הראשון אין תפארת שלמה עליו.

(ג) ומן בני ישראל וגו', כל דברי הסוסק הזה עד האתנת הנשוא, והפסוק האחר הוא הנשוא, ומה שביניהם מאמר בתוך מאמר.

(ד) ואלה שרי הנצבים וגו', הוא הנשוא כמו שאמרתי, ובראשו וא"ו שהיא כפי"א בלשון ערכי.

(יא) כי אמר וגו', הסופר הזה שבעיניו היה שלמה הוא קדש וכל מעשיו קדש דורש את הכתוב שבמ"א ט' כ"ד לשבחו של שלמה, כאלו שנה מקומה של בת פרעה משום כבוד הקדש, ואתה הראית לדעת שהדברים נאמרים שם דרך חול.

(טז) עד היום, יום זה יום המעשה ולא יום הסופר, מוסד בית ה', הלשון הזה לא מתישב היטב, ונראה לי שמוסר זה עקרו ממוסד, וכמעט סופר נשמטה מיים ראשונה מפני אחותה שבסוף התיבה שלסניה, שלם בית ה', גם הדברים

¹ וכבר נאמר ביהודיע שעשה טובה בישראל ועם האלהים (למטה כ"ד מ"ז); הרי שהעושה הטוב והישר בעיני האלהים נחשב לאיש חסד.

האלה ככתבם אין להם טעם, ומעות נפלה בהם, והעקר וְשָׁלֵם בֵּית ה', והכלכל השמיט ואין של ושלם מסני אחותה שבסוף התיבה שלשניה. והכתוב הזה כתקינו מסורש לך כל צרכו כמה שאמרתו מיב ט' כיה.

מ

(א) נשאים בשמים. הביאה לו מלכת שבא מזמרת ארצה. כי ארצה ארץ בשמים, ככתוב לבונה משבא תבא (ירמיה ו' כ').
 (ב) ועליתו סדר עלותו אל בית ה' שהוא עולה והרצים רצים לפניו וכידהם מגני הזהב (מ"א י"ד כ"ח) וכדומה לדבר הזה שיראהו הרואה ויוזן עיניו ממנו.
 (ג) העמדים לפניך תמיד. כנגד עצמה אמרה להם כן, כי הם שומעים חכמתו תמיד והיא שמעה בפעם ההיא ולא תוסיף לשמוע עוד.
 (ד) להעמידו נוסף על דברי הכתוב במ"א י" ט', כי כן פירש הסופר הזה הדברים ההם. וממנו ראיתי וכן פירשתי גם אני, כי טוב פירושו בעיני.
 (ה) מלבד אשר הביאה אל המלך. רבה היגיעה בפירוש הכתוב הזה. והאמרים שהדברים ככתבם וכמשמעם לא זכרו שלא תשוב מתנה לנותנה ותתי לכבוד לו, ואף המתנות הנוהגות בימי הזורים ואין בהן כי אם משום משלוח מנות תזור מקבלן ושולח של ראובן לשמעון, ולא תחזור מתנה לבעליה, כי חרפה היא לו. ואם בהדיוט כן, במלך על אחת כמה וכמה. ובגלל הרבר הזה אמר אני שאין הביאה זה נקוד כרין, ורינו יְהִי־יָאֵה, ופירוש הכתוב שלמה נתן למלכת שבא את כל הצצה אשר שאלה מלבד החסין שהביא אותה אליו והוא הצצה לשמוע את חכמתו. שלמען הצצה זה באה ירושלימה. והלשון כמו שנאמר בתלמוד נקיות מביאה לידי טהרה.

נ

(ו) הקל מעבודת אביך הקשה וגו' ונעבדך. ברכות הימים מלכו מלכי יהודה על עמם בעל כרחם, ואפילו המלכים שלא היו רצויים לעם והגוס, כיואש ואמציהו, מלכו בניהם אחריהם (מ"ב י"ב, כ"א וכ"ב, וי"ד י"ט וכ"א). וזה משפט המלכות כחוקתה בבית דוד, אבל בראשונה, מסני שהיה דוד מלך בתחלה, לא היו העם חייבים להמליך ודעו אחריו עד שתהיה לביתו במלכות חוקה. והחוקה נראה שהיא שלשה דורות, כעין חוקת קרקעות שהיא מן המשנה שלש שנים, שכן אמרו העם לנדעון משל בנו גם אחה גם בנד גם בן בנד (שופטים ח' כ"ב). ולא אמרו יותר מכן מסני שהמושל שכנה לו מוריש ממשלתו לבניו, בין רוצים העם ובין לא רוצים. ולפי שהיה רחבעם המלך השלישי לבית דוד, ועריין אין לו חוקה במלכות, דברו אליו העם כדברים האלה, ולא אמרו להמליכו כי אם על תנאי, מסני שברצונם הרבר תלוי. וראה מה שאמרתו בכיארור ורחבעם היה נער (למטה י"ג ז').
 (ח) ויעזב את עצת הזקנים. אמר הכתוב כאן כן כנגד טעשה רחבעם טעשה ונועץ אחרי כן את הנערים, לפי שאלו היתה עצת הזקנים טובה בעיניו, לא היה שומעה ונועץ את הנערים. ואם כן, עויבה זו עויבת העצה לשעה, וכנגד העויבה הגמורה נאמר למטה ויעזב המלך רחבעם את עצת הזקנים (פסוק י"ג).
 (יח) והמלך רחבעם וגו'. את הכתוב הזה פירשתי כל צרכו במ"א י"ב י"ח.

יא

(ה) וישב רחבעם בירושלם. ראה מה שאמרתי בביאור וישב בכיתו (שופטים ה' כ"ט). ואף כאן אמר הכתוב כלשון הוה והוא רוצה להניד לנו ששבת רחבעם ממלחמה וישב בשלום.

(יג) התיצבו עליו. באו אליו ועמדו לסניו כעמוד עבדים לסני אדניהם. והכהנים והלויים באו אל רחבעם להניד לו שלו הם. כי מודים במלכותו. ועל דבר הלשון הוה ראה מה שאמרתי במדבר כיג ג'. ויתורנם התיצבו עליו ללועזים
brachten ihm ihre Huldigung dar.

(טז) ואחריהם. ראה מה שאמרתי רות א' ט"ו. ואף כאן אין אחריהם תאר המקום או תאר הזמן כי אם תאר המעשה. ופירוש הכתוב כבוא הכהנים והלויים מישראל לשבת ביהודה. אף על פי שהיא עתה ממלכה בפני עצמה. מהם ראו וכן עשו מכל שבטי ישראל הנותנים את לבבם לבקש את ה' אלהי ישראל. ובלבד שהם לא הלכו ירושלימה לשבת שמה כי אם לזכות לה' אלהיהם.

(יח) מחלת וגו'. מזכיר הכתוב הוה שמים. מחלת בת ירימות ואביחיל בת אליאב. ואני, ממה שלא אמר הכתוב כאן ואביחיל, בואיז. וממה שנאמר אחריו ותלך לו ואחרי כן בפסוק כ' ואחריה, ושם האשה לא נזכר שנית, אומר אני שבתחלה לא היה הכתוב הוה מזכיר כי אם אשה אחת, ואחרי כן הגיה סופר אחד מעל אחד הספרים שהיו לסניו את השם בשם אחר. ולבסוף נכנסה הגהתו מן הגליון אל גוף הספר. והיא שם עם השם שהיה כתוב בתחלה עד היום הוה. ועכשו אין לומר ביחוד מה העקר ומה ההגהה. מפני שראינו בכל כמו אלה שיש שנכנסה התוספת להכתב לסני העקר, ויש שהיא כתובה אחריו. ואף על פי כן, מפני שברור הדבר שלא חנם נזכרה זו בשם מכל גשי רחבעם. נראה לי שבא זכר שמה להשמיעך ימי שני חייה, להניד לך שבשביל שלא היתה צעירה לימים לא מצאה חן בעיני רחבעם, ועל כן לא המליך את בנה הבכור תחתיו. והמליך את אביה בן מעכה האהובה לו. ואם כן הדבר, אביחיל בת אליאב העקר, כי אליאב הוא אחי דוד הגדול, ובתו בימי רחבעם בן שלמה בן דוד אשה זקנה. וראה מה שאמרתי למטה י"ג ב'.

(כג) ויבן לא יפורש ככתבו. כי מה ענין בינה לכאן? ואני, ממה שראיתי שנשמך לו בפסוק האחר ויהי כהכין מלכות רחבעם אמרתי שטעות סופר יש כאן, והעקר [יָבֵן] בכיף. ופירושו רחבעם הכין מלכותו בשלוח בניו לכל ערי המצורות ככתוב.

יב

(א) ויהי כהכין וגו'. סרס המקרא ופרשהו ויהי כהכין רחבעם מלכות. ונורת המאמר הוה ככתוב כאכול קש לשון אש (ישעיה ה' כ"ד). וראיתי לפרש כן, מפני שאין הכין כי אם לשון פועל ולא פעול, כמו שאמרתי יהושע ג' י"ז.
(ה) כה אמר ה', כספר מלכים אין זכר לשתי נבואות אלה והכנעת רחבעם שביניהן, ורבי לא שנה רבי חייה מנין?

(ח) ועבודת ממלכות הארצות. אין זה נוסף על עבודתי כי אם מלמד על שיבה אצל הפעולה, ופירוש הדברים וידעו מה עבודתי בפני עבודת ממלכות הארצות ויכירו מה בין זו לזו.

(יג) כי בן וגו'. הלשון הזה לא מתישב היטב כנותן טעם לשלפניו. לכן אומר אני שהדברים ענין חדש, וכי זה כמו כ"ף השמוש, וכבר הראיתך ביוצא בו במקומות אחרים. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב כבן ארבעים שנה רחבעם במלכו.

(טו) ומלחמות רחבעם וירבעם. טעם ואזו של וירבעם כעין טעם אחותה שפירשתיה למעלה מסוק ח'.

יג

(ב) מיכיהו בת אוריאל. שלא ככתוב במיא ט"ו ב', ושלא ככתוב בספר הזה, שנאמר ויעמד לראש רחבעם את אביה בן מעכה לנניד באחיו כי להמליכו (למעלה י"א כ"ב). ויש כאן שני כתובים מכחישים זה את זה, וכל הינעים להכריע ביניהם ינעים לריק.

(ד) מעל להר צמרנים. טעם הדבר למה בחר אביה לדבר דבריו מעל להר מפורש לך כל צרכו על פי מה שאמרתי ש"ב ב' כ"ה.

(ה) ברית מלח. ראה מה שאמרתי ויקרא ב' י"ג. ועל פי הדברים ההם יש במשמע הדבור הזה שתיים, שנחן ה' ממלכה לדוד ולורעו אחריו ולא יכרת לו איש יושב על כסאו לעולם, כמו שלא ישכות המלח מליתן טעם לשבחה ככל חבשיל, ושנחן ה' לדוד הממלכה מפני שכן היה הרצון מלפניו, ולא שזכותו של דוד היא שעמדה לו. ואביה אמר בדברים האלה, מפני שהיה יודע בקלקולו וכבודו לו הדבר שלא בשביל מעשיו תחיקים מלכותו בידו, כי כן נאמר בו וילך ככל חמאות אביו אשר עשה לפניו (מיא ט"ו ג').

(ו) ורחבעם היה נער. על כרחק תאמר שאין נער זה כפשוטו וכמשמעו. לפי שאם כן, איך שכח הסופר שירבעם במלכו בן ארבעים ואחת שנה (למעלה י"ב י"ג), ולא תאמר נער לכל אדם שכאלה שנותיו, ואף כי למלך, כי יואש מלך והוא בן שבע שנים (מ"ב י"ב א') ולו לב להשכיל ולרעת עצת יהוידע הטובה? ונראה לי שאמר הכתוב כאן כננר רחבעם נער לפי שבימיו מלכות בית דוד חדשה עמו ועדיין אין לרחבעם חזקה בה, מפני שהוא היה המלך השלישי לבית דוד ולא הרביעי, כמו שפירשתי למעלה מ' ד'.

(כג) עשר שנים, טעות סופר, והעקר עשרים שנה, משנת חמש עשרה עד שנת שלשים וחמש למלכות אסא (למטה ט"ו י' וי"ט).

יד

(ו) עודנו הארץ לפנינו. טעם לפנינו זה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי בראשית י"ג מ'. והדברים מאמר משרת לפניו, ופירושם נבנה את הערים האלה וגו' בעוד הארץ לפנינו לעשות בה כרצוננו. וגזרת המאמר בחבורו כעין הכתוב ויתקעם בלב אבשלום עודנו חי (ש"ב י"ח ט"ז). וגזרתו כשהוא לעצמו כגזרת הייתי

כיום אכלנו חרב (בראשית ל"א י'), ומשמעו ללועזים so lange es um uns bestellt ist, dass wir Herren des Landes sind.
 כי דרשנו וגו'. ובלל הרבר הזה יהיה ה' אלהינו עמנו ויכונן מעשי ידינו בכנין הערים האלה.

(ח) ויצא אליהם זרה הכושי וגו'. אין דבר מכל דברי המלחמה הזאת בספר מלכים. ונראה לי שהסופר הזה מוסיף כאן נסך משלו להרבות בתשועת אסא, להגיד לך שהושיעו ה' מיד חיל אלף אלפים בגלל מעשיו הטובים.

(י) אין וגו' בין. למיד של לעזור למיד המפרש את הסתום, ולשון הכתוב הזה כלשון השגור במשנה. כמו שנאמר אין בין יום טוב לשבת (מגלה א' ה'). והמקרא מקרא קצר, ומלואו אין בין רב כח לאין כח, ופירושו אין אצלך לדבר העורה בין רב כח לאין כח, כלומר כשאתה בא לעזור אחת היא לך בין שהאויב רב כח ובין שהוא חסר כח.

אל יעצר. גם הוא מקרא קצר, ומלואו אל יעצור כח. ככתוב ולא עצר כח ירבעם (למעלה י"ג ב'). וראה מה שאמרתי בביאור ויהר לקין (בראשית ד' ה').
 (יד) וגם אהלי מקנה הכו'. ראה מה שאמרתי בביאור ברוך ה' אלהי שם (בראשית ט' כ"ו) בסוף דברי. ועל פי הרברים ההם אהלי מקנה שנאמר כאן משמעו אנשי מקנה או בעלי מקנה.

מז

(א) ועזריהו בן עוזרד וגו'. גם הנבואה הזאת אין זכר לה בספר מלכים.
 (ג) ללא אלהי אמת. למיד זה ושני רעיו שאחריו לקנין 'מים רבים', ופירוש הכתוב ימים רבים היו לישראל ימי לא אלהי אמת וגו'.

(ה) והנבואה ערד הנביא מאמר משרת למאמר שלפניו ומלמד על סיבו של הפועל אצל הפעולה, ופירוש הדברים כשמוע אסא את הדברים האלה והנבואה עודד אומרה התחוק. ואמר הכתוב כן, מפני שהיה הנביא הזה נביא גדול, וכח הנבואה לחזק לב שומעיה עולה ויורד במעלות נביאה, ולכי אומר לי שלא אל גדולת הנביא כי אם לשמו מכוון הכתוב כאן, כי עודד לשון חזק כלשון המקרא; ואף על פי שהנביא המתנבא הנבואה הזאת שם אביו עודד ולא שם עצמו, ככתוב בראש הפרשה, נרם לו שם עודד אביו אשר נקרא עליו שהתחזק בו אסא.

(יג) למן קמץ ועד גדול. בין איש מדלת העם ובין אדם חשוב ושר וגדול, ולא זו אף זו אמר הכתוב.

(יד) ובשופרות, שמענו מכאן שהמנהג הנהוג היום בישראל להשביע בקול שופר מסוף ימי המקרא, ובלל הרבר הזה הבהן הוא המשביע את הסוטה (במדבר ה' י"ט), וכן השביע המשביע את הנושים בעם במעמד הכהנים, כמו שפירשתי בשם אבן עזרא נחמיה ה' י"ב; כי הכהנים המה התוקעים בחצוצרות (למעלה י"ג י"ב) ובמדבר י' ח' ובשופרות (יהושע ו' ד').

מז

(א) בשנת שלשים ושש למלכות אסא וגו'. הכתוב הזה והכתוב האחר האומר בשנת שלש לאסא מלך יהודה מלך בעשא וגו' עשרים וארבע שנה (מ"א

מִיז לִיג) שְׁנֵי כְּתוּבִים מְכֻיָּשִׁים זֶה אֶת זֶה, וְכָל הַיְנַעִים לְהַכְרִיעַ בִּינֵיהֶם כְּתַחבֹּלוֹת עוֹשִׂים מְלֹאכֶת ה' רַמְיָה.

(י) חֲנַנִי הִרְאָהּ. אִמֵּר גּוֹנוֹים שְׁחַנְנִי זֶה אָבִי יְהוּא בֶן חֲנַנִי שֶׁנִּבְא עַל כַּעֲשָׂא (מִיָּא מִיז א'). וְלֹא נִרְאִים לִי דְבָרָיו. מִסְּנֵי שֶׁבַעֲשָׂא מֶלֶךְ בְּשֵׁנַת שְׁלֹשׁ לְאַסָּא (שֵׁם מִיז לִיג), וְיְהוּא דָּבַר עַל בֵּית כַּעֲשָׂא כְּתַחלַת מְלֻכּוֹתוֹ, וְחֲנַנִי זֶה מְתַנַּבָּא בְּסוֹף יְמֵי אִסָּא, וְאִם כְּדִבְרֵי גּוֹנוֹים הִתְנַבָּא הֵבֶן בִּימֵי אָבִיו, וְאִין לֹאֲמַר כֵּן, וְעוֹד שְׁלֹא מִצְאָנוּ נְבִיא בֶן נְבִיא (בְּכָל הַמִּקְרָא¹). וּמִסְּנֵי שֶׁבַעֲמֹקֹם הוּא אִין מַעַם לְאַמֵּר שְׁנִקְרָא הַנְּבִיא עַל שֵׁם אָבִיו כְּמוֹ שְׁנִקְרָא עוֹרְיָהוּ עַל שֵׁם עוֹדֵד אָבִיו (לְמַעַלָּה מִיז ח'). אֹמֵר אֲנִי שְׁמַעוֹת נִסְלָה כְּאִן בְּסַפְרִים, וְהַכְּתוּב כַּעֲקָרוֹ יְהוּא בֶן חֲנַנִי.

נִמְלֵט חֵיל מֶלֶךְ אֲרַם מִיַּדְךָ. מְדַבְּרֵי הַנְּבִיא הָאֵלֶּה מִשְׁמַע שְׂאֵלוֹ כִּשְׂחָ אִסָּא בְּה' אֱלֹהָיו וְלֹא קִרָּא אֶת בֶּן הַדָּד לְעוֹרְתּוֹ, הִיָּה מְכָה אֶת כַּעֲשָׂא וְאֶת בֶּן הַדָּד בֶּן בְּרִיתוֹ גַּם יַחַד, וּמוֹזִכֵּר אֶת חֵיל מֶלֶךְ אֲרַם וְלֹא מוֹזִכֵּר אֶת חֵיל מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, אֵף עַל סִי שְׁהוּא בַּעַל הַקּוֹרָה וְנוֹשָׂא בַּעֲבִידָהּ, מִסְּנֵי שְׁלֹא לְכַבּוֹד הוֹזֵר הוּא לְבַעֲלָיו, וְיְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל אֶחָיו, וְאִפִּילוֹ כַּמּוֹקֹם כַּעֲסֵם זֶה עִם זֶה אֶתְּחָה מוֹצָא אֶחָיו בִּינֵיהֶם.

(ט) לְהַתְּחַזֵּק רָאָה מַה שְׂאִמְרַתִּי בְּלִשׁוֹן הַתַּסְּפֵל שִׂיא מִיז א'. וְעַל סִי הַדְּבָרִים הַהֵם אֵף כְּאִן לְהַתְּחַזֵּק לְעִשׂוֹת אוֹתוֹת וּמוֹפְתִים גְּדוֹלִים וְנוֹרְאִים שִׂירָאִם הַרוּאָה וְיַדַּע אֶת יְדוֹ הַחֻזְקָה, וְיִתְרוֹנֵם לְהַתְּחַזֵּק עִם וְנָוִי¹ dass er seine Macht zeige zu Gunsten derer u. s. w.

(י) וְיִרְצֵץ אִסָּא מִן הָעַם, לִשׁוֹן עוֹשֵׁק הוּא זֶה, וּמִשְׁמַע הַדְּבָרִים שְׁהַצְמַרְךָ אִסָּא לְכַסֵּף בַּעַת הַהִיא וְאוֹצְרוֹתָיו וְאוֹצְרוֹת בֵּית ה' רִיקִים מִחַמַּת הַשְּׁחָר שְׁשַׁלַּח אֶל בֶּן הַדָּד מֶלֶךְ אֲרַם (לְמַעַלָּה סְמוּךְ ב'), וְלִכֵּן שֵׁם מַסַּע עַל עֲשִׂירֵי הָעַם וְהַמִּיל עֲלֵיהֶם לְתַת לֹו הַכַּסֵּף הַדְּרוֹשׁ לְחַסְּנוֹ.

(יז) מְרַקְחִים בְּמִרְקַחַת מַעֲשֵׂהָ, רָאָה מַה שְׂאִמְרַתִּי כְּבִיאוֹר הַכִּרְכָּה הַעֲשׂוּיָה (נַחֲמִיָּה נִי מִיז), וְעַל סִי הַדְּבָרִים הַהֵם אֵף כְּאִן אִמֵּר הַכְּתוּב בְּמִרְקַחַת מַעֲשֵׂהָ, לְהַנִּיד לֶךְ שְׁלֹא נִשְׂאָרוֹ הַכְּשָׁמִים וְהַסְּמִים כַּעֲקָרָם כִּי אִם נִשְׁתַּנוּ מְכַרְיָאֲתָם בִּירֵי אֲדָם וְהַשְּׁבִית רִיחָם הַטּוֹב עַל יְדֵי תַּעֲרוּבוֹת הַמִּינִים בְּמַעֲשֵׂה מִרְקַחַת.

יח

(ב) וַיִּתֵּן חֵיל בְּכָל עַרְוֵי יְהוּדָה הַבְּצֻרוֹת, אִין לְדַבֵּר הוּא זָכַר בְּסַפֵּר מַלְכִים, וְאֵף לֹא נִאֲמַר כְּמוֹהוּ בְּכָל הַמִּקְרָא בְּכָל מֶלֶךְ מַמְלַכֵי יִשְׂרָאֵל וְיְהוּדָה, כִּי מִלְּשׁוֹן הַכְּתוּב מִשְׁמַע שְׁהַחִיל הוּא לֹא הִיָּה עוֹסֵק בִּישׁוּבוֹ שֶׁל עוֹלָם, כִּי הִיָּה חֵיל תָּמִיד (stehendes Heer) וְתַכְסִּים מַלְחָמָה אוֹמְנוֹתוֹ, וְהִיא יוֹשֵׁב בְּעַרְוֵי הַבְּצֻרוֹת וְשׂוֹמֵר עֲלֵיהֶן בְּמַלְחָמָה וּבְשָׁלוֹם, וְחֵיל כְּחֵיל הוּא דָּבַר חָדָשׁ מְקֻרָב בֹּא בִּימֵי הַסִּיבָּר הוּא לְכָל נְוִי מְנוּיֵי הָאָרֶץ, וְהוּא בִּימֵי יְהוֹשֻׁפָּט עֲרִיין לֹא עָלָה כַּמַּחֲשָׁבָה לְהַכְּרָאוֹת, וְאִיךָ הִיָּה כְּדָבַר הוּא? הֲלֹא בְּנָה רַחֲבַעַם הַמֶּשׁ עֲשָׂרָה עַרְוֵי מְצוּרוֹת בִּיהוּדָה (לְמַעַלָּה י"א, ו'—י'), וְאַסָּא הוֹסִיף עֲלֵיהֶן (לְמַעַלָּה י"ד ה'), וְהַנּוֹסֵפּוֹת כִּהְנָה לְכָל הַסְּחוֹת, כִּי הִיָּה אִסָּא אִישׁ מַצְלִיחַ, וְיְמֵי מְלֻכּוֹתוֹ אַרְבַּעִים שָׁנָה (לְמַעַלָּה מִיז י"ג), וּמְרַבִּית יְמֵי מְלֻכּוֹתוֹ שְׁלוֹם לֹו מְכָל עַבְרָיו, וְעַל סִי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, אִפִּילוֹ נִאֲמַר שְׂקוּרָם לִימֵי רַחֲבַעַם לֹא הָיוּ כָּל

¹ (וּמַעַם הַדְּבַר מְפֹרֵשׁ לֶךְ כָּל צָרְנוֹ בְּבִיאוֹר וְאַלֶּה תוֹלְדוֹת אַהֲרֹן וּמִשֶּׁה) (בְּמַדְבַּר ג' א').

ערי מצורות ביהודה, יעלה מספרן כימי יהושפט בן אסא לשלשים עיר. ועתה תן לכל עיר מערי המצורות אלף איש חיל, כחיל שהיה עם שאול במכמש ובהר בית אל ועם יונתן בנבעת בנימין (שי"א י"ג ב'). וחמצא מספרו עולה לשלשים אלף איש. ומי היה מפרנס את כל החיל הזה? ומי עשה לבתיהם, לכלכל גשיהם ובניהם בלחם כל הימים?

והסופר הזה אשר יראת ה' היא אוצרו, ומחשבתה בעיניו קודמת לכל וכנרד הכל, לא עלתה על לבו לשאול השאלות האלה; ומפני שכל חצו להגדיל ולהאדיר את יהושפט שהיה לבנו שלם עם ה' אלהיו, ומפני שבהול הוא על חצו זה, כתב עליו הדברים האלה והסריו על המדה לשם שמים.

(ג) בדרכי דוד אביו הראשונים. בתרגום השבעים ובכתבי יד הרבה לא כתוב כאן דוד, ואשר לפנינו בספרים הוא העקר. והמנסח הוא מצה בכיאר דוד. לאמר שהוא דוד בן ישי עצמו, ומפני שאמר הכתוב בדרכי דוד הראשונים, ומשמע מדבריו שאין דרכי דוד אביו האחרונים טובים כראשונים, ולא נמצא לו כן, לכן השמים דוד, והשיב הדברים לאסא. ומעשהו ללא יועיל, כי סוף הפסוק הזה האומר ולא דרש לבעלים כחשו בפניו יענה, מפני שלא עבד אסא את הבעלים לא בימיו הראשונים ולא בימיו האחרונים. ומסוף דברי הכתוב הזה תשובה גם לדברי האומרים שהדברים שנים לדוד בן ישי והכתוב אומר הראשונים להוציא מעשה בת שבע ומנן העם, שהרי אמר לך הכתוב בפירוש שהוא מוציא עבדות הבעל.

ובאמת דוד אביו שנאמר כאן ככתוב ועבדי דוד מלך עליהם (יחזקאל ל"ז כ"ד), ובלבד ששם פירושו אנשים שיקומו לבית דוד אחרי כן, וכאן אנשים לבית דוד שהיו לסנים. ועל פי הדברים האלה "הראשונים" מתאר דוד אביו, ולא "דרכי", וזה פירוש הכתוב: יהושפט הלך בדרכי אבותיו הראשונים שהם דוד ושלמה¹) בנו, להוציא רחבעם ואביה שהיו אחריהם ועושים הרע בעיני ה' לעבוד אלהים אחרים (מ"א י"ד כ"ב—כ"ה, ומ"ז נ'). וכעין לשון הכתוב הזה נאמר באחו ולא עשה הישר בעיני ה' אלהיו כדוד אביו (מ"ב מ"ז ב') שפירוש כדוד אביו כאבותיו הכשרים.

(ה) ועוד הסיר וגו'. עוד זה משמעו משמע גם, והוא מוסיף על תהלת יהושפט שבראש הפסוק גם את הדבר הזה שהסיר הבמות והאשרים מיהודה, והאשרים רבוי אשרה, ורבויה כאן כרבויה הזכר על פי מה שאמרתי בכיאר ועין החיים (בראשית ב' ט'), ועל דבר הענין ראה מה שאמרתי למטה כ' ל"ג.

(ז) שלח לשריו, ראה מה שאמרתי דברים י"ז ט' בראש דברי. ועל פי הדברים ההם השרים האלה שלוחים מלבד הבהנים והלויים הנוכחים בפסוק האחר, מפני שהבהנים לא היו מלמדים כי אם תורה, והשרים מלמדים משפט, והוא כולל משפט האיש את רעהו ומשפט המלך את עמו.

(י"א) מנחה ובכסף משא. אין מנחה בכל המקרא כי אם פרי האדמה ופרי בהמה, ולא כסף וזהב, ובגלל הדבר הזה נוסף כאן כסף על מנחה. ומנחה שמקבלה מלך מס שחייב הנותן ליתן, ולא מתנה בלבד. ומשא זה שנסמך אליו כסף, לפי

¹ ומטה שאמר הסופר כן, אף על פי שהלך שלמה אחרי אלהים אחרים כסוף ימיו (מ"א ו"א ד'), שמענו שבימי הספר הזה כבר היו אומרים כאמור חכמי התלמוד שהאדם נידון אחר רובו, ראה קדושין מ' ע"ב.

שאם לא כן, וכסף נוסף על מנחה, היה נקוד בְּכֶסֶף, קשה מאוד לפרשו. ואפשר שפירוש כסף משא כסף שיש בו די משא בהמה אחת. והדברים האלה אמורים בפלשתים, והערכיאים שהם רועי צאן לא הביאו כי אם צאן, ולא כסף¹).

יח

(א) ויהי ליהושפט עשר ונו'. ראש הסוק הוה נוכר כשביל סופו. מפני שלגבולות ממלכתו יהושפט מלך קטן מאחאב, כי מלך ישראל מולך על עשרה שבטים ומלך יהודה על שנים²). ולכן הכתוב הוה הבא לאמר שהתחתן יהושפט כאחאב מניד לנו מראש שהיו ליהושפט עשר וכבוד לרובו, והם שעמדו לו להתחתן במלך גדול כאחאב.

(ב) עד כמה פעמים אני משיבֵעך. ראה מה שאמרתי בלשוני הזה ופעמו מיא כיב טיז. ואף כל הענין הוה עד סופו מסורש לך כל צרכו במקום האחר.
(ג) היה מעמיד וכיב ליה נאמר תחתיו מעמד, ושם העקר. וזה שבכאן יורש ברוחק בחסרון הפעול מפני שהדבר למד מענינו שהוא הסועל עצמו.

יט

(ד) וישב יהושפט בירושלם. ראה מה שאמרתי בכיאוור וישב בביתו (שופטים ח' כ"ט). ואף כאן זה סירוש הדברים ישב יהושפט בירושלים ולא יצא במלחמה.

(ה) ויעמד שפטים בארץ. גם לדבר הוה אין זכר בספר מלכים. וכמזומה אני שאף כאן הסופר מוסיף נוסף משלו, והוא דורש שמו של יהושפט על שם קנתאו לדבר המשפט ועל שם הדברים שהוא שם בסיו לאמר כי לא לאדם תשפטו כי אם לאלהים.

(ו) ועמכם בדבר המשפט. ראה מה שאמרתי בדעה הנשקפה לנו מבעד לדברים האלה בכיאוור כי המשפט לאלהים הוא (דברים א' י"ז).

(ח) וישבו ירושלים. הדבר ברור שמעה הנקדן בנקוד וישבו זה. לפי שאם ננקוד אשר לפנינו מי הם השבים האלה? היהושפט והאנשים אשר יצאו אחרו להעמיד שופטים בערי יהודה? מה צרך להזכיר שיבת יהושפט אחר שנאמר לפני מזה וגם בירושלים העמיד יהושפט ונו'? או התאמר שהכתוב חוזר לענין ראשון לדבר בשרים והכהנים והלויים ששלח יהושפט ללמד בערי יהודה (למעלה י"ז—ט') אחר שהוסק בינתים במלחמת רמות גלעד? ושיבה זו כל מה שהיא איך הוסק בה בין שופטי ירושלים ומצות המלך אליהם האמורה בפסוק האחר? ובנלל כל הדברים האלה אין ספק שוישבו זה דינו וישבו. ואמר הכתוב בשופטי ירושלים כן, להניד לך שאף על פי שבית דין ירושלים בית דין הגדול ובתי דינין שבערי יהודה כלם כפופים לו, והוא זקוק להם ללמדם את אשר יפלא מהם

¹ ראה מה שאמרתי בכיאוור והיו לו צאן ובקר (בראשית י"ב ט"ז) בסוף דברי.

² וגם משל החוח והארז שמשל יהואש מלך ישראל אל אמציהו מלך יהודה (מ"ב י"ד ט') מלכרנו שהיו מלכי ישראל גדולים בעיניהם ממלכי יהודה.

למשפט, לא היו שופטי ירושלים סובכים בערי יהודה להשנייה על בתי דיניהן כמעשה השרים והכהנים והלויים השלוחים ללמד בערי יהודה כי אם יושבים תמיד בירושלים, וכל בית דין שצריך לו עולה אליו, ככתוב בתורה כי יפלא ממך דבר למשפט ונוי וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלהיך בו (דברים י"ז ח').

(י) וכל ריב וכל דבר ספק, ראה מה שאמרתי כביאור ולא תענה על ריב לנשות (שמות כ"ג ב').

(יא) ושטרים הלויים לפניכם, לשרת אתכם ולשמוע בקולכם לכל אשר תצוו. ויתורנם לפניכם זה ללועזים sind zu euren Diensten.

ב

(א) מהעמונים, נראה לי שטעות סופר יש כאן, כי העמונים כבר הזכירם הכתוב בראש הדברים בשם בני עמון, ובחרגום השבעים יש כאן שם אומה אחרת, ואני לא ידעתי לכוון מה הוא, ובססוק האחר אחזה דעתי.

(ב) מארם, לא נזכר ארם בפסוק הקודם, וממה שאמר יהושפט בתפלתו בני עמון ומואב והר שעיר, (למטה ססוק י') נראה לי שמאדם זה טעות סופר ועקרו מֵאֲרָם, ועל פי הדברים האלה העמונים שבססוק הקודם עקרו הַתִּיּוֹנִיִּים והם האדומים, כי תימן היא אדום, ומעתה מתישב היטב מה שמסיים יהושפט בתפלתו ואומר כנגד כל העמים האלה הבאים להלחם בו, אשר לא נתת לישראל לבוא בהם בבאם מארץ מצרים, וכן יאמר כנגד עמון ומואב ואדום כתורה (דברים ב' ה', ט' וי"ט) ולא כנגד ארם שלא מצאנו בכל כתיבי הקדש שנוהר ישראל מהתנרות בו מלחמה. (י) לבוא בהם, ב"ת זו כאחותה שפירשתיה כביאור רר במחנה (שופטים ז' ט'), ופירוש לבוא בהם לצאת לקראתם מלחמה.

(טו) כל יהודה ונוי, מוכיר כל יהודה ראשונה מפני שהם הרבים, ואחריהם יושבי ירושלים מפני שהם רבים, והמלך יהושפט אחרון לפי שיחיד הוא. (יז) בזאת בסעם הזאת, התיצבו עמרו תחתים ואל תנוסו במלחמה, ודונמתו פירשתי לך שמות י"ד י"ג, וש"ב כי"ב, עמרו חנו ואל תעשו דבר, וראה מה שאמרתי במדבר ט' ח'.

(כא) ויועץ אל העם, הלשון הזה וטעמו מפורשים לך כל צרכם במה שאמרתי ט"ב ו' ח'.

(כב) מארבים, ראה מה שאמרתי בתיבה זו וניקודה שופטים ט' כ"ה.

(לג) אך הבמות לא סרו, מתנמנם וכותב היה הסופר הזה כאן, ושכח שאמר הוא עצמו ביהושפט בתהלת דבריו ועוד הסיר את הבמות ואת האשרים מיהודה (למעלה י"ז ו').

(לד) על ספר מלכי ישראל, על כרחנו נאמר שישראל זה יהודה, והוא נקרא כן על שם שהוא שארית פליטה לישראל שהלך בנולה, לפי שאלו ישראל ממש, והם עשרת השבטים, מה לדברי יהושפט בספר ההוא, ואל תתמה על הדבר, שהרי קרא הספר הזה ליהושפט מלך ישראל (למטה כ"א ב') ולשרי יהודה שרי ישראל (שם ססוק ד'). ומלשון הכתוב הזה משמע שבימי הסופר הזה כבר אבד ספר דברי יהוא בן חנני, ולא נשאר ממנו כי אם מה שהועלה על ספר מלכי ישראל

שמעליו כתוב ספר דברי הימים הזה. וספר מלכי ישראל זה נכתב אחר שהלכו עשרת השבטים בגולה, לפי שאם לא כן, לא היה הסופר קורא למלכי יהודה מלכי ישראל, לבלתי חת מקום למעות.

כא

(ז) לתת לו ניר, על דבר הלשון הזה ומעמו ראה מה שאמרתי מיא ייא ליו.
(ח) ויך את אדום. הכתוב הזה מפורש לך כל צרכו כמה שאמרתי מיב ח' כ"א. וממה שנשנו הדברים בספר הזה נכתבם שם נראה שהמעות שנשלה בהם מימי קדם היא.

(יב) מכתב מאליהו. ראה מה שאמר רד"ק במכתב הזה. ואין דבריו נכוחים למבין. ואחרים משבשים את הדברים האלה למען המכתב. וכאמת דבר המכתב הזה שכתבו אליהו אחר שעלה השמיטה מעשה נסים. ולכן יסה אמר חכם אחד מחכמי ישראל שברוסיא שהמכתב הזה הוא המכריב שמנו הראשונים בחוך הדברים שנבראו ערב שבת בין השמשות (אבות ה' ט'). ומכתב אליהו מלמדנו שבימי הספר הזה כבר החלה הגדה לספר במעשי נסים של אליהו שעשה אחרי עלותו השמים. ואל תתמה על דבר המכתב הזה. שהרי בימי התלמוד היה אליהו כבן בית אצל הצדיקים. ויש שירד ארצה לענוש הרשעים¹. ולמה לא ישלח אליהו מכתב משמים ארצה. ואם ישאל השואל לדעת למה לא בא איש מן הנביאים שהיו בימי יהורם להזהירו, ולמה הצטרך אליהו לשלוח לו מכתב, יזכור שיהורם היה איש רעים והוא הרג את כל אחיו בני אביו להתחזק במלכותו; והסופר הזה כשבא לספר בדבר הנבואה הזאת בימיו, והוא יושב בתוך עם אשר לאמין לב וקנאה לה; טוביו וקרושיו בפני נביאי ישראל כהנבים בפני ענקים, לא עלתה על דעתו שנביא בארץ ימצא את לבבו לנשט אל המלך המרצח הזה לדבר לו קשות, ומתוך דחקו המציא את דבר המכתב הזה². ולא בא אליהו עצמו אל יהורם, מפני שלא היה המלך כדאי לראותו ואף לא יכול לסבול אותו. והמכתב נשל משמים ארצה להגלי יהורם והנביות.

(יג) רוח הפלשתיים והערבים. רוח זה משמעו כעם. והפלשתיים והערבים המה שני הגוים שהביאו מנחה ליהושפט (למעלה י"ז י"א). והמה כשעולים להלחם בבנו הלא נראה עין בעין שאצבע אלהים היא, כי חרה אף ה' ביהורם על חטאיו שחטא לו. והעיר את כעס אוהבי אביו ואנשי בריתו ונהפכו לשונאים לו.

(יד) קמץ בניו. כבר אמר חכם אחד מחכמי הקראים הראשונים שכל קמץ שלא בהפסק ובהפסק קמץ, וכן הדבר.

(טו) עם חליו כמו בחליו, ומלמד עם כאן על הדבר שמשתמש בו הסופר כלכלי לפעולתו, ואנכי לא ידעתי ביוצא בו בכל המקרא. בתחלואים רעים. כל תחלואים שבמקרא חלואים נוחים לדבוק בכל הנוגע בחולה. ואפשר שבגלל הדבר הזה לא עשו ליהורם שרפה, מפני הסכנה שבמגע ניות. כי אין השרפה שהיו העברים

¹ ראה ברכות ו' ע"ב מעשה באדם אחד שהיה מתפלל אחורו בית הכנסת, ובא אליהו ונדמה לו כערבי ושלף חרבו והרגו.

² וכבר קדמו האחרון שבנביאים בדבר שכמותו, והוא תולה באליהו מעשה שלא יכול אחר לעשותו. ראה מה שאמרתי בביאור הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג' כ"ג).

עושים למתיהם שרפת טיני בשמים כמו שאומרים חכמי ישראל כי אם שרפת בשר המת, שהיו שורפים בשרו וקוברים עצמותיו; וכן נאמר בפירוש בניית שאול וגווית בניו ויקחו את גווית שאול ואת גווית בניו וישרפו אותם וגו' ויקחו את עצמותיהם ויקברו (שי"א ל"א י"ב וי"ג). ונראה שלא היו עושים שרפה כי אם לגדולים.

(כ) וילך בלא חמדה. חמדה זו תאוה באה, ופירוש הדברים יצא מן העולם ואין תאוה בידו. ואמר הכתוב בן כנגד מעשה יהורם באחיו בני המלך שהרג כלם (למעלה פסוק ד'), כסבור שעל ידי בן יתחוק במלכות ויעמוד בכבודו ימים רבים, והוא כל ימי מלכותו שמנה שנים, ושחים מהן כלו לו בתחלואים רעים.

כב

(א) הראשונים אחיו הגדולים ממנו. ומן המקרא הוה סמך למה שאמרתי בכיזור ובני דוד הראשונים ליד המלך (רה"א י"ח י"ז). הגדוד הבא בערבים. נכוננו המפרשים בפירוש הדברים האלה, ובי"ת של בערבים היתה להם לאבן נגף. ובי"ת זו כבי"ת של וכבש בזהב (למעלה ט' י"ח). ופירוש הגדוד בערבים הגדוד של הערבים (die Schaar, die aus Arabern bestand), והכתוב הוה מרבר באנשי הגדוד כחמר הגדוד.

(ו) כי המכים וגו'. אין הלשון הוה מתישב היטב, ולא יפורש המקרא הוה כי אם מקרא קצר, ומלואו כי היו בו המכים וגו'.

(י) ותדבר. אין לפרשו ככתוב. והאומרים שהוא מלשון דבר דבריהם דברי חלומות, ובכתבי יד הרבה כתוב תחתיו ותאבר, ככתוב במ"ב י"א א', וכן מתרנמים השבעים, ואין ספק בדבר שכן העקר.

כג

(ג) הנה בן המלך. ראה מה שאמרתי בכיזור הנה כלכם בני ישראל (שופטים ב' ז'). ועל פי הדברים ההם אף כאן הנה בן המלך מאמר שלום, שלא כמעמי המקרא, ופירושו ראו בן המלך העומד וקיים לפניכם. ויהודיע אמר בן, לפי שלא היו העם יודעים שנותר לבית אחוהו נותר, כסבורים שבני המלך כלם מתים ביד עתליהו.

(ד) השלשית מכם וגו'. כאן הרביר כנגד הכהנים והלוים, ובספר מלכים העקר, ועל פי האמור שם (מ"ב י"א ד') נאמרו הדברים האלה לכרי ולרצים, ושנה הסופר הוה, כדי שלא ליתן לזרים לבא אל הקדש פנימה, כמו שנאמר בפרשה ואל יבוא בית ה' כי אם הכהנים וגו' כי קדש המה (למטה פסוק ו').

(יב) והמהללים הקוראים ואומרים יחי המלך, כי היא תרועת מלך (במרבר כינ כ"א) והלולו.

(יג) ומודיעים להלל. ומלבר המשוררים בכלי השיר אנשים יודעים ומבינים והם מודיעים את העם ומלמדים אותם סדר תרועת המלך והלולו, כדי שידעו מתי יקראו ויריעו, ולא יהא ערבוב קולות שלא כהגון.

כד

(ז) בניה. הרבר כרור שאין חיבה זו כתובה כאן כעקרה. כי מי הם בני עתליו הלא זרע הממלכה לבית יהודה, ואוחם הרנה עתליו במלכה חויץ מיואש המדבר (למעלה כ"ב י'), ואחיהו בנה שמלך לפני מזה לא מלך כי אם שנה אחת. ועל שעה כזאת לא יתישב לשון פרצו את בית האלהים שנאמר אחרי כן. ואומר אני שטעות סופר יש כאן, ובניה זה עקרו כהניה. ואמר הכתוב כנגד עלתיהו כהניה כמו שנאמר כנגד איובל נביאי אסף (מ"ב ג' י"ג). ופירוש כהניה הכהנים שהיו בידה כחמר ביד היוצר והם עושים כרצונה.

פרצו את בית האלהים הוניחו את בית האלהים לכלתי חוק את ברכו. ובכן נפרץ בו פרץ על פרץ. עישו לבעלים. ראה מה שאמרתי בביאור עשו להם (שופטים ו' ב'). ועל פי הדברים ההם אף כאן זה פירוש הכתוב השתמשו בכל קרשי בית ה' לצרכי הבעלים ועבודתם.

(יא) ליום ביום בכל יום שהיה הכסף רב ומלא את הארון, ולא כל יום מימי השנה, כי לא מלא הכסף את הארון בכל יום.

(יד) והעלות נוסף על שרת, ולא על כלי, ואף על פי שנעל המעמים לא כן יחשוב. והעלות נוסף על שרת שמינו הוא, כי שניהם שמות הפעל. וקשה לאמר מה משמע והעלות לדעה בעל המעמים.

(טו) ועם האלהים וביתו. ראה מה שאמרתי בביאור לחסרי דוד (למעלה ו' מ"ב) בנוף הספר ובציון שבנליון.

(יז) וישתחוו למלך. אמרו הראשונים אמרו לו אלולי שאתה אלוה לא לא היית יוצא לאתר יעב' שנים מבית קדשי הקדשים (שמות רבה פרשה ח'). וזונת הדורש לאמר שהחליקו שרי יהודה את לשונם ליואש ודכרו אליו בשפת חנף בדרך השרים בשער מלכי קדם. וקרובים דבריו להיות דברי אמת.

כה

(יב) וישליכום מראש הסלע. במקום האחר נאמר ותשש את הסלע במלחמה (מ"ב י"ד ז'). ופירושו לכך את הסלע והיא עיר מאב שהנביא קיראה סלע מדברה (ישעיה ט"ז א'). ושם אין זכר לאכזריות החמה הזאת. ואפשר שלא ידע הסופר הוזה הסלע ההוא מה הוא, והבינו כפשוטו ומשמעו. והוסף נוסף משלו ועשה לדורו ממעמים כאשר אהב.

(יד) אלהי בני שעיר. אדום אחי ישראל, ונאמר בחזרה לא תתעב אדומי כי אחיך הוא (דברים כ"ג ח'). ואף הכתוב הוזה במקום כעסו אתה מוצא לו כנגד אדום מנהג אחוה, כי בראשית דבריו קרא לעמו אדומים, וכשבא לדבר באלהיהם שהם אלילים אמר אלהי בני שעיר, כאלו נדח אדום ללכת אחרי האלילים האלה על ידי החורי יושב שעיר הראשון שנשחקע בו (בראשית ל"ז ב').⁽²⁾

⁽¹⁾ וטעות סופר היא בדבריהם, והעקר "שש" שנים, כי כן כתוב בספר הוזה ויהי אתם בבית האלהים מתחבא שש שנים למעלה כ"ב ו"ב, וכן נאמר במ"ב י"א ג'.

⁽²⁾ ראה מה שאמרתי בביאור וזרח משעיר למו (דברים ל"ג ב'). שם אמרתי בציון

(יט) להכביד מנאן משמע שהסופר הזה היה קורא במיב י"ד ט' הַכְּבִיד תחת הַקָּבֵד ומפסיק בו פיסוק טעמים.
 (כג) שער הפונה. כן היה הסופר הזה קורא הכתוב במיב י"ד י"ג. והעקר שער הַפְּנָה כמו שהוא נקוד שם.

כו

(ה) ויהי לדרש אלהים. ראה מה שאמרתי בביאור לרשחה (יהושע י"ג א'). ועל פי הדברים ההם אין הכתוב הזה מלמדנו שהיה עזיהו דורש אלהים ודי לו בכך, כי זה הדבר שהוא בה להניד לנו שהיה לב עזיהו נוטה לדרוש אלהים.
 (ו) המעונים פירשו גוניוס יושבי מעון. ואם כדבריו צריך לקראות המעונים מי"ם בקמץ על פי מה שאמרתי במדבר כ"ו י"ב. ולי נראה שטעה הנקדן כאן, והעקר הַדְּעוּנִים כמו שנאמר בראש הפסוק האחר.
 (ח) וילך שמו. הדבור השנור במקרא יצא שמו. ונכנס כאן הלך לשמש תחת יצא. כמו שנאמר ויצא לבם (בראשית מ"ב כ"ח). ונאמר במקום אחר לא לבי הלך (מיב ה' כ"ו).
 (יח) כי מעלת. מצאנו בכתוב הזה מעלה כעין משמעה בלשון המשנה אצל מקדש וקרשיו. ולא כמשמעה ממש.
 (כא) כי נגזר מבית ה'. מקרא קצר הוא זה, ופירושו ישב עזיהו בבית החשית ולא בבית המלך כי נגזר משבת שם על ידי צרעתו שנצטרע מחמת המעשה שעשה בבית ה' להקטיר קטרת על המזבח. ולפירוש המקובל אין לדברים האלה טעם. לפי שבהיות עזיהו מצורע הלא נגזר מכל בית מהור. ולא מבית ה' בלבד.
 (כג) בשדה הקבורה ונוי. בשדה הקרוב לקברות מלכי יהודה ונחשב עליהן, ולא בקברות המלכים עצמן.

כז

(ה) השיבו. השבה זו היא אשר דברתי בה פעמים הרבה ואמרתי שמשמעה הבאת הרב אל המקום הראוי לו. והיא שתסול לשונה במס הנתן למלך שנה בשנה. כמו שהוכחתי מיב ג' ד'.
 (ו) הכין דרכיו לפני ה' אלהיו הכין דרכיו שיהיו טובים וישרים בעיני ה' אלהיו. וזה כמו של לפני. וראה מה שאמרתי בביאור נכור ציד לפני ה' (בראשית י' ט').

כח

(ג) ויבער את בניו באש. לא מתישב לשון הבערה כבעלי חיים. ומי שלא הוכה בערוץ הלא יראה שמעות סופר יש כאן. ששם הלבד בי"ת ועיין של ויבער שבגליון שלא תמצא לאדם אלהים אחרים ככל כתבי הקדש. ונשמטו בטעות התיבות «חוק כימי אמציהו מלך יהודה». הלא תראה שהיתה כוונתי להוציא דבר מן הכלל ממה שאמרתי שם אחרי כן «כי בימים הראשונים היו בני עשו עובדים את ה'». ובאחרית הימים סרו מאתרוי». וכשעזב אדם את ה' אלהי אבותיו החל לעבוד את אלהי שיער, וחם אלהי התורי יושב שיער בטרם היה לבני עשו ירושה.

זו במקום זו, והתיבה עקרה וַיִּעֲבֹר, שכן נאמר באחו במקום האחר ונס את בנו העביר באש (מיב ט"ז ג').

(י) הלא רק אתם עמכם אשמות לה'. לא עמדו המתרגמים והמפרשים את הדברים האלה על טעמם, וטעו לאמר שאשמות רבוי של אשמה ולא כן הרבה. ורע שאשם שתיים במשמעו העון והעול, והאשם המושב לאשר נאשם לו או קרבן אשם. והראשון נמצא רבוי פעם אחת בכתוב קדקד שער מתהלך באשמו (תהלים ס"ח כ"ב), והאחרון רבוי במשנה אשמות ככל מקום¹). ואף אשמות זה רבוי של אשם אחרון. ורק מנביל אשמות ולא אתם, והוסק כאן בין 'רק' ובין המונבל בו, כמו שהוסק ביניהם במקראות הרבה, וכמו שהראיתך במדבר כ"י י"ט ודברים ד' ו', ואף ראית כדבר הזה בדבור 'כי אם' שמשמע 'רק' משמעו דברים י' י"ב. והנביא הזה מדבר בהשבת השביה ששבה מלך ישראל מכני יהודה והיא שלו מחקות הגוים אשר מעולם כהשבת אשם לה' על ההרג הרב שהרג מלך ישראל באחיו איש יהודה. ועל פי הדברים האלה זה פירוש הכתוב: אתם אומרים לכבוש בני יהודה וירושלים לעבדים ולשפחות לכם, והם הלא בידכם רק אשמות להשיבם כאשם לה' על ההרג הרב שהרגתם באחיכם. ותרגמו הדברים ללועזים und sollten sie euch nicht vielmehr sein ebenso viele Schuldopfer, zu entrichten an JHWH eueren Gott?

(כא) חלק אחז. לא נראה לי שחלוקה ענין לכאן. ואומר אני שאין חלק זה נקוד כרון, ודינו חֲלֹקִי הכנין הכבד הרגוש, ופירושו עשה חלק. וחלק שאמרתי בכתוב ואנכי איש חלק (בראשית כ"ז י"א), וכמו שנאמר ההר החלק (יהושע י"א י"ז). ומשמש הפעל כאן על צד השאלה, כלשון הכתוב ינלח ה' וגו' את הראש ושער הרגלים (ישעיה ו' כ'); וכמו שהנלוח הוא משמעו לשון בזה שיבוז חיל מלך אשור את מיטב הארץ, אף כאן זה פירוש הכתוב אחז לקח כל אוצרות בית ה' ואוצרות בית המלך והשרים והצינים ריק מכל. וראה מה שאמרתי בכיאור פני ה' חלקם (איכה ד' ט"ז).

(כב) הוא המלך אחז. כמו שנאמר למעשה שבו הקים ה' את דברו דבר ה' הוא (מיב ט' ל"ב), כן הכתוב הזה המספר לנו מעשי אחז מסיים ואומר כנגדם הוא המלך אחז, והוא רוצה לאמר כן דרכי המלך אחז, וזה יצר מחשבות לבו.

כט

(ג) ויחזקם. לא שהיו הדלתות שבורות והוא רפא שברן וחוק אותן, כי חזקיהו מניד לנו הכתוב שקדש את בית ה' וטהרו, ולא נאמר ככל הפרשה שחוק בדקו. וחזק דלתות שנאמר כאן פתיחתן שתהא פתיחת תמיד, וכאלו חזק הדלתות הסתוחות אל אחרי המווות שלא תסוכנה על ציריהן להסגר על מסגריהן. והדברים אמורים על צד השאלה, וזה פירושה: חזקיהו פתח דלתות בית ה' ועשה את אשר לא נסגרו עוד על עובדי ה' כימי אחז אביו, ומשמעו של ויחזקם זה ללועזים und sorgte dafür, dass sie nicht wieder gänzlich geschlossen wurden.

¹ ראה משנה זבחים ה' ה', וכריתות ה' ב' וגם ו' ד'.

(י) ויתנו ערף. הלשון הזה ומעמו מפורשים לך כל צרכם כביאור נתנה ראש (במדבר י"ד ד').

(י) ויכבו את הנרות לא העלו את הנרות והרבר הזה כבויים, והוא על פי מה שאמרתי בראשית ל"ח כ"ג.

(יז) וביום ששה עשר ונו'. ועל פי עדות המקרא הזה עשו הלויים מלאכתם, והיא מלאכת עבודה, ביום טוב ראשון של ססח שלא כתורה (ויקרא כ"ג ז').

(כא) על הממלכה ונו'. שלשה אלה אמורים כנגד השלשה שלפניהם, הפרים והאילים והצפרים. וראשון ראשון אמור כנגד ראשון ראשון. והם הביאו פרים לחטאת על הממלכה, כלומר על בית המלך, שכן הכהן המשיח שהוא ראש העם כשאין מלך מביא פד לחטאת (ויקרא ד' ג'); והאילים על המקדש מפני שמהרתו אחר שנמטא כמלואים לו וקרבן מלואים איל (שמות כ"ט כ"ב); וצפירי העזים על יהודה, כי חטאת צבור שעיר (ויקרא ט' ג'), וצפיר ושעיר אחד הם.

(כג) ויסמכו ידיהם עליהם. לא תמצא סמיכת ידים בקרבנות חוץ לתורה בכל המקרא כי אם כאן. ומעם סמיכה באדם ובבהמה מפורש לך כל צרכו במה שאמרתי שמות כ"ט י'.

(כד) לכל ישראל אמר המלך ונו'. אין אמירה זו לשון צווי¹ כמו שמפרשים אותה המפרשים, והיא לשון קריאת שם, ככתוב ולכילי לא יאמר שוע (ישעיה ל"ב ה') והדברים מעם לשלפניהם, וזה פירוש המקרא בחבורו: שחטו הכהנים את הקרבנות וורקו את דמם על המזבח לכפרת כל ישראל כי לשם כל ישראל שחט המלך העולה והחטאת. והקפיד הכתוב לאמר כן כשביל שלשם ששה דברים הובח נזבח, ואחר מהם לשם הזובח (משנה זבחים ד' ו'), והזובח בעל הזבח אשר עליו יכופר בו.

(לא) וכל נדיב לב עלות, תלה הכתוב הקרכת העולות בנדיבות מפני שעולה כליל תקטר ואין בשרה נאכל לבעליה.

(לג) והקדשים. אצל העולה הנזכרת בפסוק הקודם קדשים סתם קדשים שאינם עולות, והוא על פי שפירשתי בראשית ל"ו ו'.

ל

(א) וגם אנרות כתב. אין אנרת בכל המקרא כי אם מצות מלך שהוא מצוה בכתב. ולשמת הסופר הזה היו המעשים האלה אחר שהנלה מלך אשור את ישראל, שכן חזקיהו אומר אל ישראל אחיכם ובניכם לרחמים לפני שוביהם (למטה פסוק ט'). הרי שישראל מרביתו בגולה בימים ההם. ומפני שהנשארים מישראל כשמרון כצאן בלא רועה היה חזקיהו מצפה שישמעו למצותו. ועל פי הנאמר למעלה כ"ט ג' ימי המעשים האלה השנה הראשונה למלכות חזקיהו. ואם כן, הכתוב ההוא והכתוב

¹ בביאור ולחם אמר לו (מ"א י"א י"ח) נסתייעתי במקרא הזה להוכיח שיש אמירה שהיא כמצוה. ועכש חזרתי בו, ואודה ולא אבוש לאמר ששגגה היא שיצאה מלפני, כי הייתי הולך אחר הפירוש המקובל. ועתה רואה אני ששמן המקרא הזה אין ראיה לרעהו. ואף על פי כן פירוש הכתוב ההוא עומד וקיים, כי מקראות אחרים מעידים לו, ובראשם מה שנאמר בספר הזה ויאמר דוד וישרטו באש (דח"א י"ד י"ב).

האחר האומר כנגד שמרון וילכדהו מקצה שלש שנים בשנת שש לחזקיהו (מיב י"ח י') שני כתובים מכתישים זה את זה ואין מכריע ביניהם.

(יה) כי התפלל יחזקיהו. אין "כי" זה נותן טעם, והוא מלמד על מה שהיה מחמת האמור לפניו, שמסני שהעם אוכלים את הפסח שלא ככתוב הצטרך חזקיהו להתפלל שלא יקרה עון בדבר. וכיוצא בלשון הזה פירשתי לך שושנים נ' כ"ב. יכפר בעד. כבר אמר ר"ק מתוך ברייתא של רבי יוסי הגלילי שכאן נחלק הסדר, והדברים מתוברים אל דברי הפסוק האחר, וזה פירושו: חזקיהו התפלל בעד כל אשר הכין לבבו ונ'.

(כ) וירפא את העם. לא הכם ולא החלם, והדבר הזה רפואתם על פי מה שאמרתי בביאור תקח לה (בראשית ל"ח כ"ג). ויתורגם המאמר הזה ללועזים *verschonte das Volk*. וכל כמו אלה המתרגם רברים ככתבם לא יצא ידי חובתו, והוא חוטא בלשונו ומחטיא את הרבים הנושאים עיניהם אל תרגומו וסומכים עליו.

(כא) בכלי עץ. לא נראה לי שהדברים האלה כתובים כאן כעקרים ואומר אני שטעות סופר יש כאן וכלי זה עקרן "כלי", והלשון ככתוב ודור מכרכר בכל ענין (שיב ו' י"ד).

(כז) וישמע בקולם. ככתוב אשר לפנינו הפעולה עצמה הנושא. והדבר הזה שגור הרבה בלשון ערבי, ובמקרא לא נמצא כיוצא בו כי אם שמים ושמש פעמים. ואני ממה שראיתי שהוסק בין זכר שם ה' ובין הענין הזה בכל אלה, כי מספוק כיג ועד כאן לא נזכר שם ה', ואף על פי כן נאמר בסוף הפסוק הזה למען קדשו לשמים, ואין הכוונה כי אם לה', אומר אני שטעות נסלה במספרים והדברים כעקרים וישמע ה' בקולם.

לא

(א) מן רכושו מן הרכוש אשר לו לברו באשר הוא קנינו, להוציא אוצרות בית המלך שלא נעשים כי אם לצרכי המלכות ואין המלך מוציאם לצרכיו.

(ב) היושבים בערי יהודה שב לפניו ולא לפני סניו, ואמר הכתוב ביהודה כן כנגד "ליושבי ירושלים" שנאמר למעלה פסוק נ', כי אצל ירושלים ערי יהודה ערי המדינה או כל ערי יהודה חוץ מירושלים עיר הממלכה.

(ג) בחדש השלישי ונ', ועל פי הדברים האלה עשו מלאכתם מקץ ימי הקציר עד ימי האסיף.

(ד) ושמעי אחיו משנה. הלשון הזה שלא כשגור במקרא בכמו אלה, כי בכל מקום הוא אומר משנהו, בכנוי. לכן אומר אני שגם כאן משנה זה עקרו משנהו, ובטעות סופר נשמטה וא"ז מסני אחותה שכראש התיבה שלאחריו.

(ה) כגדול כקמן, למעלה ולא לימים. כי קמני הלויים לימים מדבר בהם בפסוק האחר באמרו מלכר התיחשם לזכרים מבן שלש שנים ולמעלה.

(ו) לכל הבא ונ', מעו המפרשים בפירוש למ"ד זו, והיא לקנין בן שלש שנים הנזכר לפני מזה.

(יט) אשר נקבו בשמות. והמה האנשים הפקידים מיר כנניהו ושמעאי אחיו הנזכרים בשמותם למעלה מסוק י"ג.

לב

(א) אחרי הדברים והאמת האלה. הכתוב הזה מגיד לך מראש שסופו של סנחריב לשונ ריקם, כי לא בא בשעתו. לפי שאחר שעשה חזקיהו כל המעשים הטובים האלה הלא יצילוהו ה' אלהיו מכף אויביו.

(ה) על המגדלות אצל המגדלות. החומה אחרת. אין הרבור הזה כמשפט לשון המקרא. ולכן נראה לי שהדברים כעקרים חומה אחרת, ובמענות סופר נשנית היא הראשונה של החומה מסוף התיבה שלפניה.

(ט) על יחזקיהו שב לפני פניו אל שלח סנחריב, וכל הדברים שבינתים מאמר בתוך מאמר. וכל הפרשה הזאת מסורשת לך כל צרכה במקומה הראשון בספר מלכים.

(יט) אף כי אלהיכם ונו'. מלשון הכתוב הזה משמע שדן המדבר קל וחמר. ולא שאמר מלך אשור שה' אלהי ישראל קטן מכל אלהים. כי זה הדבר שאמר: אם אלהים אחרים שאין קנאה ביניהם והם עוזרים איש את רעהו לא יכלו להציל איש את ארצו מידי. אלהיכם הנלחם מלחמתו לברו מפני שהוא אל קנא ואין לו עסק עם אל אחר על אחת כמה וכמה.

(יח) ויקראו בקול גדול יהודית. בספר מלכים ובישעיהו נאמר שמלאכי חזקיהו בקשו מאת רבשקה לרבר אליהם ארמית ולא יהודית באוני העם אשר על החומה (מ"ב י"ח כ"ו וישעיה ל"ז י"א). וכאן לא נאמר כן. מפני שתכלית הספר הזה תפארת בית דוד וכבוד ריאי ה'. ולא לכבוד הרבר הזה לחזקיהו שנכנע לפני רבשקה. (לא) וכן במליצי שרי בבל. הלשון הזה לא מתישב היטב, ונראה לי שכן זה עקרו אכן.

המשלחים. מפני שנודע לנו שהשולח את המליצים ההם הוא מלך בבל, ועל כרחנו נאמר שהסמיכות שכברור. במליצי שרי בבל" כחברתה שבנהר סרת, ופירוש הדברים במליצים שהם שרי בבל. אין המשלחים זה נקוד כדון, ודינו המְשַׁלְּחִים. לדרש המופת ונו'. בספר מלכים ובחזון ישעיהו נתון טעם אחר למלאכות זו והוא חלי חזקיהו וחזקתו (מ"ב כ' י"ב וישעיה ל"ט א'). והטעם שהוא טעם מספיק לכל יודע מנהג מלכים שנוהגים זה עם זה; והסופר הזה אשר יראת ה' היא אוצרו מצא כאן מקום להגדיל ולהאדיר את האות אשר היה בארץ בימים ההם כדבר ה' אשר דבר אל חזקיהו לאמר וזה לך האות אכול השנה ספית ונו' (מ"ב י"ט כ"ט וישעיה ל"ז ל').

לג

(ה) ולא אוסיף להסיר ונו'. נוספים הדברים האלה כשביל שהם אמורים על תנאי, כמו שנאמר בסופם רק אם ישמרו לעשות ככל אשר צויתים, והכתוב בא להגיד לנו שמנשה שלא קיים את התנאי נלה בבלה, ולא שב משם אל ארצו עד ששב אל ה' אלהיו (למטה מסוק י"א—י"ג).

(יב) ויבנע מאד. ובספר מלכים אין זכר לתשובת מנשה, והסופר הזה משיבו מעון כדי שלא יקשה לנו איך האריך מנשה ימים במלכותו מכל מלך שהיה לפניו והוא הרע לעשות מכל מלכי יהודה. ועם תשובת מנשה לא קשה דבר. כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים נמורים יכולים לעמוד שם.

(יג) על דברי חוזי. לא נראה לי שחזוי שם איש. שאם כן היה הכתוב מגיד לנו מלאכתו ושם אביו. ואומר אני שהוסדר כאן בין הרבקים. וחזוי זה עקרו חזוי. וגשמיטה ואיזי הכנוי מפני אחותה שבראש התיבה שלאחריה. והלשון כמו שנאמר גר חוזה דוד (דהיא כ"א ט'). ונאמר להימן חוזה המלך (שם כ"ה ה'). והכנוי למנשה. ופירוש חזוי החזיים שהיו בימיו והם מרברים אליו בשם ה' להשיבו מרכו הרעה. ומנשה שמלך חמשים וחמש שנה (למעלה ססוק א'). והוא התעה את יהודה לעשות הרע מן הגוים אשר השמיד ה' מפני בני ישראל (למעלה ססוק ט'). בדין שיהיו חזיים רבים מוכיחים אותו. והם הכותבים דבריו על ספר. ומאני שחזוי מנשה רבים לא נקובים בשמות.

(כב) ולכל הפסילים. מתנמנם היה הסופר כשכתב הרברים האלה, ושכת שהוא עצמו הגיד לנו בפסילים ההם שהסירם מנשה והשליכם אל מחוץ לעיר אחר ששב אל ה' אלהיו (למעלה ססוק ט"ו).

לד

(ד) וינתצו לפניו. ראה מה שאמרתי בביאור וישבו לפניו (בראשית מ"ג ל"ג). ועל פי הרברים ההם אף כאן אין לפניו תאר המקום כי אם תאר המעשה. ופירוש הכתוב נתצו במצותו.

(ו) בחרבתיהם. יש כאן קרי וכתבי, ולא זה ולא זה העקר והעקר בקריבתיהם. ואמר הכתוב כן. מפני שמנשה ואפרים ושמעון ונפתלי מרכיחם בנולה ועריהם חרבות. (ז) להדק. עיין רד"ק. ולי נראה שאין תיבה זו נקודה כדון, ודינה להדק. והיא שם הפעל.

(ח) למהר את הארץ אחר שטהר את הארץ. ולמיד זו כלמיד של לשנתים ימים (שיב י"ג כ"ג). ובלבד שהיא משמשת עם שם דבר וזו עם שם הפעל.

(יא) אשר השהיתו מלכי יהודה. ראה מה שאמרתי בביאור העבירנו (דברים ב' ל'). ואף כאן אין מלכי יהודה משחיתים את הבתים בידיהם כי אם יושבים ולא עושים דבר לחוק בדקם והבתים נשחיתים מאליהם. ויתורגם המקרא הזה ללועזים welche die Könige von Juda hatten in Verfall gerathen lassen.

(יג) ובהוציאם את הכסף ונו'. מלשון הכתוב הזה שמע שנמצא ספר תורת ה' באוצרות הכסף. וכסף האוצרות ידים ממשמשות בו יום יום, ואיך היה הספר הזה סמוי מן העין בכל הימים הראשונים? ולא תאמר שהיה הספר מונח על פני קרקע האוצר והכסף מכסה עליו. שהרי קציץ חזקיהו את רלתות ההיכל למען זהבם (ט"ב י"ח ט"ו). וחזקה לחזקיהו שלא קציץ רלתות בית ה' והניח סרוטה באוצרותיו. ואם כן, איך לא מצאו את ספר תורת ה' בימי חזקיהו? ונראה לי שכשנמצא ספר תורת ה' בימי יאשיהו היו ליצני הדור אומרים שמצאוהו הכהנים באוצרות הכסף, והם אומרים

כן ודבריהם התולים, וכדור האחר נשכחו ההתולים ונשארו הדברים כדברי מסיח לפי תומו, והיו הכל אומרים שנמצא ספר תורת ה' באוצרות ביתו בהוציא הכהנים משם את הכסף.

(לז) ויעמד. העמדה זו העמדה כברית, ופירוש הכתוב צוה המלך את כל הנמצא בירושלים ובנימין לקבל על נפשו את דברי הברית. וכן נאמר במקום אחר בסקבל דברי הברית על עצמו ויעמוד כל העם כברית (מיב כינ ג') וראה מה שאמרתי בכיאר ויחר לקין (בראשית ד' ה').

לה

(ג) אין לכם משא בכתף. המקרא הזה וטעמו מסורשים לך כל צרכם בכיאר לא יסורו ממנו (שמות כ"ה ט"ו).

(ד) והכינו, וכתבי והכינו שדינו והכינו, והוא העקר, ופירוש הכתוב הכינו את עצמכם לעבוד עבודת בית ה' לבית אבותיכם למחלקותיכם. וכמו שנאמר בראש הפסוק האחר ועמדו בקדש לפלוגות בית האבות. ואמר יאשיהו כן. לפי שבימי מנשה ואמון אבותיו בסלה עבודת ה' ולא היו הלויים שומרים מחלקותם.

(ה) אחרי כל זאת. ראה מה שאמרתי למעלה ליב א'. וכן תאר הומן הזה מניד לנו שאין המעשים שבא הכתוב לדבר בהם נאים לזמן ההוא אחר שעשה יאשיהו לעמו ולא להיו כל הטובה הזאת. ובלכד שנאן לא מכוון הכתוב לעלית נבו כי אם למעשה יאשיהו עצמו שעמד על דעתו להלחם בו. ויתברר לך הדבר עוד יותר בסמוך. (כא) לא עליך אתה. בא אתה לחוק כנוי של עליך. ודיני החוק מסורשים לך בכיאר בראשית ד' ד' ולמטה ממנו ו' יח.

(כב) התחפש. תיבה זו כשהיא מחוברת אל שלפניה כמו שחברה בעל המעטים אין לפרשה כלל. ובחבורה אל שלאחריה אמר הכתוב התחפש על צד השאלה, וכאלו עשה יאשהו מעשה שלא כדרכו ולכן לא נכר בו. ואמר הכתוב כן מפני שיאשיהו מלך כשר ועושה הטוב והישר בעיני אלהיו והפעם הזאת לא שמע אל דברי נבו מפי אלהים. כמו שנאמר בסוף הפסוק. ויתורגם התחפש זה ללועזים אל דברי נבו מפי אלהים. *er zeigte sich nicht wie sonst*. ועל פי הרברים האלה מה שנאמר לפני מזה. כי להלחם בו מאמר שלם. וכי כי שבראש המקיים שאחר המאזין, וראש הפסוק מקרא קצר וזה פירושו: ולא הסב יאשיהו סניו כי אם שם סניו להלחם בו. ויאשיהו נראה שהיה נכנע למלך אשור שכרת לו ברית. ולכן כשבא נבו מלך מצרים להלחם במלך אשור. כי הוא אשר נלחם בו מלך מצרים בעת ההיא (מיא כינ ג' ט). יצא יאשיהו לקראתו למלחמה לעזור את מלך אשור אדניו ובעל בריתו.

(כד) על רכב המשנה אשר לו. הרבור הזה שחים במשמעו. הרכב השני אשר למלך, ורכב משנה למלך אשר לו¹). וכין כך ובין כך העכירו עברי המלך את המלך ממרכבתו הראשונה, כדי שלא יראו עם הארץ את מרכבת המלך בשוכו מן

¹ ולא אכחד מן הקורא שיש חכמים אומרים שמשנה זה מלשון תולעת שני, והוא ענין למראה הרכב ויפי תארו, ופירוש רכב המשנה הרכב היפה אשר למלך. ואני לא נראים לי דבריהם. לפי שהשעה שעת צרה, ובמרכבה המלך והוא מן המערכה לקברות יוכל, ובגלל הדבר הזה אין יפי המרכבה ענין לכאן.

המלחמה בשרם תכלה וידעו שקרהו אסין. כי סופר הספר הזה כימיו כבר היה כתר מלכות בראשי הסוסים אשר במרכבת מלכי פרס (אסתר ו' ח') ופז נכרת המרכבה לכל, וסוסי רכב המשנה כל מה שהוא לא היה בראשם כתר מלכות.

לו

(ב) ושלשה חדשים מלך בירושלים. והם ימי המלחמה שנלחם נכו במלך אשור על נהר פרת ולא יכול להביט ביהודה ובאשר נעשה שם.

(ז) בהיכלו. בהיכל המלך אשר לנבוכדנאצר. ובהשב כורש את הכלים האלה נאמר כלי בית ה' אשר הוציא נבוכדנאצר מירושלים ויתנם בית אלהיו (עזרא א' ז'). והעקר בכתוב שם. כי כל כמו אלה היו הניגז נותנים בכתי אלהים לזכרון לפניהם. שכן נתנו שלשתים את ארון ה' שלקחו במלחמה בכית דנון אלהיהם (שי"א ה' ב'), וכלי שאול שהכוהו בנלבע שמו בכית עשתרות (שם ל"א י'). ואף העברים היו עושים כן. כי חרב גלית הפלשתי שלקח דוד מעל ירכו בהכורי אותו הניחו בנוב אחרי האפור (שם כ"א י'). והסופר הזה שנה ממעשה שהיה והוא נתכוון לשם שמים. חס על כבוד כלי בית ה' שלא יהיו נתונים בכית אל נכר. וראה מה שאמרתני אני בביאור ואלה מספרם (עזרא א' ט').

(ח) והנמצא עליו. והעתים שעברו עליו. ועקר משמעו של הרפור הזה ואשר היה עליו וכיוצא בו שתי בנותיך הנמצאות (בראשית י"ט מז').

(כ) ולבניו המולכים אחריו. לעבדים. אין במשמעו עבדים ממש כי אם ככתוב בכל ישראל אצל מלכם אשר מאחיהם ואתם עבדים לשאול (שי"א י"ז ח').

(כא) עד רצתה וגו'. על כרחנו נאמר שאין הדברים האלה מדברי ירמיהו, כי לא נמצאים בספרו. ואם כן. הדברים נדרשים לפני סניהם. ובחבורם אל דברי הפסוק הקודם זה פירוש שני המקראות: הגלה מלך כשדים הנשואים מן החרב אל כבל. והם שם עבדים לו ולבניו אחריו. עד אשר רצתה הארץ את שבתותיה. ולשון הפסוק הזה ככתוב בתורה (ויקרא כ"ז ל"ד). והדברים אמורים כאן לפאר ולרוסם שמשטת קרקעות. ונראה שהיתה השעה צריכה לכך כימי הסופר הזה.

תמו דברי סופרים.

תקונים.

ואלה התקונים אשר יתקן הקורא ויקרא:

שורה	צד	שורה	צד
19 אם אכלע שנאמר אחריו	20 & 246	38 כמי שכפאו שר	15
לדבר השבועה	35 264	37 שכ"ף הימוש	26
ושניהם אחד כי	35 276	18 נרן של דרישה וחקירה	30
תחת התרים שבספרינו	22 287	25 ולכן היה המזבח	35
ואפשר שנאמר ונכתב	27 288	37 מן הגדול אשר אצלו	4
הראשונים ואמנותם	23 294	40 ומשמעו עצם הדבר	44
והיא כבת אל נכר	40 295	34 מפורשים לך כל צדכם	76
גללוה הנצבים עליו	37 310	15 שכהונתו אוכנותו	86
על שדה העיר	5 311	24 getäuscht werden	87
ומה שלאחריו	25 338	23 בעוללות שאהרי הבציר	96
מימי העיר. ולמדנו	3 334	8 שתשוכחה לכדה מעיניה	106
והפסד מרובה. ולהשמיעך	36 335	14 נופל בעד דבר פלוני	112
והמניה לא הגיה יפה.	35 351	29 כאיש יערמתו אוכנותו	144
והיא כדעת	28 362	zur Verunglimpfung der	158
ויד יואב	10 367	Keuschheit	
שפך ה' עליהם כל חמתו	27 371	16 לא עלתה בידו להוכיח	159
ובמזונות כתיב בעצבון	38 372	13 בן בנו של קל וחמר	160
„שבעה אחים	24 406	35 לא תאמר לו שלל	174
אני אומר שתשובו	25 420	27 עלינו בידינו	175
פחם טעות מוסר	31 422	37 עדיין לא פתוחה אונם	189
זה. ואחוזו	18 425	81 אנשים רבים שבארץ מצרים	199
גירות מצדות	29 431	40 אם תחזק אדם	208
חיה וקיימת	37 437	10 החמה בככות	211
שיחבכד בית דוד	5 488	36 להשמיד	222